

THE MAHABHARATA

ADI PARVA

SABHA PARVA

VANA PARVA

VOL. 1

॥ श्रीमहाभारतीयप्रथमखण्डान्तर्गतान्दिपव्यवचीपनं

प्रकरणं	पृष्ठ	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठ	पंक्तौ
आदिपर्वारम्भः	१	१	मौमलपर्वसंवेपटतान्नाथायसौकसंख्या		
अनुक्रमणिका	१	३	कथनं	२२	८
श्वमन्तपञ्चकोपाख्यानं	१०	२१	महाप्रस्थानिकपर्वसंवेपटतान्नाथायसौक		
अत्रौदिष्ट्यादिपरिमाणकथनं	११	१०	संख्याकथनं	२२	२०
भारतपर्वसंवेपटः	१२	२	स्वर्गरोहणपर्वसंवेपटतान्नाथायसौकसंख्या		
आदिपर्वसंवेपटतान्नाथायसौकसंख्याकथनं	१३	१६	कथनं	२२	२६
सभापर्वसंवेपटतान्नाथायसौकसंख्याकथनं	१५	४	खिलहरिवंशपर्वसौकसंख्याकथनं	२३	४
वनपर्वसंवेपटतान्नाथायसौकसंख्याकथनं	१५	१४	पर्वटतान्नादिभण्डमसिः	२३	२४
विराटपर्वसंवेपटतान्नाथायसौकसंख्याकथनं	१७	१७	पौष्पपर्वारम्भः	२३	२७
उद्योगपर्वसंवेपटतान्नाथायसौकसंख्याकथनं	१७	२८	जनमेजयशपः	२४	७
भोगपर्वसंवेपटतान्नाथायसौकसंख्याकथनं	१८	२६	जनमेजयसौक्यानिवारणार्थपुरोहितवरण	२४	१८
द्रोणपर्वसंवेपटतान्नाथायसौकसंख्याकथनं	१८	५	धौम्यस्य श्वरूपाख्यानं	२४	२२
कर्णपर्वसंवेपटतान्नाथायसौकसंख्याकथनं	१८	१८	आरुण्यपाख्यानं	२४	२३
शल्यपर्वसंवेपटतान्नाथायसौकसंख्याकथनं	१८	२८	उपमन्युपाख्यानं	२५	८
मैत्रिकपर्वसंवेपटतान्नाथायसौकसंख्याकथनं	२०	८	वेदनामकापरिव्रज्यापाख्यानं	२७	४
स्त्रीपर्वसंवेपटतान्नाथायसौकसंख्याकथनं	२१	१	उतक्कोपाख्यानं	२७	१३
शान्तिपर्वसंवेपटतान्नाथायसौकसंख्याकथनं	२१	१२	पौष्पपाख्यानं	२८	२
अनुशासनपर्वसंवेपटतान्नाथायसौकसंख्या			पौष्पपर्वसंमसिः	२१	२३
कथनं	२१	१८			
आश्वमेधिकपर्वसंवेपटतान्नाथायसौकसंख्या			प्राज्ञोमपर्वारम्भः	२९	२४
कथनं	२१	२६	कथाप्रवेशः	२९	२५
आश्रमवासपर्वसंवेपटतान्नाथायसौकसंख्या			कथाप्रवेशमसिः	३२	८
कथनं	२२	१	शानकस्तुतंवादः	३२	८

प्रकरणं	पृष्ठं	पंक्तिः	प्रकरणं	पृष्ठं	पंक्तिः
भार्गवकेशकथनं	३२	१४	विस्तराण्यसौकाख्यानाकथनं	३८	२७
पुलोमोपाख्यानं	३२	२१	कद्रूविनतयोर्वरप्राप्तिः	४०	२
पुलोमोपहारः	३३	१६	कद्रूविनतयोर्विण्डप्रसवः	४०	६
अथवभृत्पत्तिरवोविनाशौ	३३	१८	विनताया अरुणनामकपुत्रात् प्रापः	४०	१०
अग्निप्रापः	३३	२०	देवानाममृतसन्त्यनमन्वेषा	४०	२४
अग्निशिक्षाधातुसंहारौ	३४	१	अमृतमन्योपाख्यानं	४१	३
ब्रह्मकृतप्रियावः	३४	२०	चन्द्रलक्ष्मीसुराणां कर्मेशात्पत्तिः	४२	७
अग्नितापः	३४	२७	कौस्तुभोत्पत्तिः	४२	८
अथवनसन्तिकथनं	३५	१	अमृतमहत्तमध्वन्युत्पत्तिः	४२	११
रुक्मिणीकथनं	३५	३	परावर्णात्पत्तिः	४२	१३
मेनकाकन्यात्पत्तिः	३५	६	कालकूटोत्पत्तिः	४२	१४
स्यूलकोशमुनिना तत्कन्यापालनं	३५	८	महादेवस्य कालकूटभक्षणं	४२	१५
कन्याया रुक्मिणी विवाहप्रसङ्गः	३५	१४	देवानाममृतपानं	४२	२३
कन्यायाः सर्पदंशः	३५	१७	राक्षसैर्वरुणेणमृतपानमिच्छादने	४२	२४
रुक्मिणीदः	३५	२७	अमृतमिदमिदमसुरासुरायुद्धं	४२	१
देवदूतरुक्मिणीवादः	३६	७	असुरपराजयः	४३	२२
कन्यायाः प्रत्युज्जीवनं	३६	१३	कद्रूविनतयोः समयकरणं	४३	२०
रुरोर्विवाहः	३६	१६	कद्रूतः सर्पप्रापः	४४	५
रुक्मिणीभक्त्यादः	३६	२२	कद्रूविनतयोर्विवाहप्रसङ्गः	४४	१५
रुक्मिणीभक्त्यादः	३७	१	कद्रूविनतयोः संभुद्रदंशनं	४५	४
जनमेजयसर्पसन्निप्रावः	३७	१८	कद्रूविनतयोर्विवाहप्रसङ्गः	४५	१७
			गुरुडोत्पत्तिः	४५	२१
आसौकोपव्यासः	३७	२८	देवकृतगुरुडोत्पत्तिः	४६	१
अरुणनामकस्य अरुणस्य	३८	७	गुरुडस्य शरीरप्रतिषेधः	४६	२०
अरुणात्पितृलोकसंवादः	३८	१६	सूर्यस्य कोणः	४६	२५
अरुणात्पितृलोकः	३८	२	अरुणस्य सूर्यमारुतं	४७	४
आसौकोपव्यासः	३८	१२	कद्रूकृतप्रकृतावः	४७	१६
आसौकोपव्यासस्य संवेपटत्तान्तः	३८	१६	सुपर्णस्य सर्पवह्निः	४८	१०
आसौकोपव्यासस्य अर्थान्तरात्	३८	२२	सुपर्णस्य दास्यकारणविज्ञाया	४८	२१

प्रकरणं	एके	पंक्तौ	प्रकरणं	एके	पंक्तौ
दास्यमीक्षोपायकथनं	४८	२५	सर्पाणां नामकथनं	५०	२६
अमृताहरणोपायकथनं	४८	२८	श्वेतस्य तपस्या	५०	२०
गरुडस्य ब्रह्मणाभिमानजिज्ञासा	४९	४	ब्रह्मणस्तपस्याकारणजिज्ञासा	५०	२४
विनताया गरुडस्याभिव्यक्तिप्राप्तिः	४९	१०	ब्रह्ममयी श्वेतस्य तपस्याकारणकथनं	५०	२५
अमृताहरणार्थं गरुडप्रयाणं	४९	१२	ब्रह्ममयी श्वेतस्य वरप्राप्तिः	५०	२६
गरुडानिवादीमहितधिप्रपरिचरणं	४९	२२	ब्रह्मणः श्वेतं प्रति पृथिवीधारणादेशः	५०	२२
कश्यपगरुडसंवादः	४९	२६	सर्पाणां मातृशपथपरिहारार्थं मन्त्रणा	५०	२१
गजकच्छपपूष्वनृत्तान्तकथनं	५०	३	संप्रमन्त्रणायमेलोपचवाक्ये	५०	२५
गजकच्छपयुद्धं त्रिवरणं	५०	१६	ब्रह्मणे देवस्य आस्तोकोत्पत्तिः कथनप्रस्तावः	५०	३
गरुडस्य गजकच्छपप्रक्षयः	५०	२७	रत्नापचवाक्येन सर्पाणां जरत्कारकत्वप्रकाशः	५०	३
गरुडस्य रोहिण्यनृत्तशाखाभङ्गः	५१	४	कन्यारक्षणं	५०	१६
गरुडस्य तदृच्छाशाखाप्रक्षयः	५१	७	स्वर्णरत्नाकारानामव्युत्पत्तिः	५१	३
गरुडस्य शाखात्यागः	५१	२०	आस्तोकोत्पत्तिपूष्वनृत्तान्तकथनं	५१	८
देवानामुत्पातदर्शनं	५२	७	परिचिन्त्यग्राहकथनं	५१	१२
देवानाममृततरुणाद्यौद्योगः	५२	१८	परिचितो मुनिस्तस्मै मृतमर्षप्रदानं	५१	२३
गरुडोत्पत्तिपूष्वनृत्तान्तकथनं	५२	४	मुनिपुत्राद्यग्निरितिः शापः	५१	१८
देवगरुडयुद्धं	५४	७	शमीकस्य स्वपुत्रभक्षणं	५२	२८
देवपराजयः	५४	२२	शट्त्रिंशमीकसंवादः	५२	१३
गरुडस्यामृतमयीपगमनं	५५	४	परिचिन्त्यमयी शमीकस्य शिष्यप्रेषणं	५२	२५
गरुडस्यामृतहरणं	५५	१३	परिचितमयी गौरमुखवाक्यं	५२	२८
गरुडस्य विष्णुदर्शनं	५५	१५	परिचिन्त्यमन्त्रणा	५४	१०
गरुडस्य कृष्णाक्षरप्राप्तिः	५५	१८	तत्तत्कथाश्रयपञ्चमदः	५४	१८
विष्णोर्गरुडाक्षरप्राप्तिः	५५	१८	परीचायं तत्तत्कस्य न्ययोधरुचदर्शनं	५४	२८
इन्द्रवज्रप्रहारेण गरुडस्य पतत्यागः	५५	२१	काश्यपेन तत्तत्तद्वन्ययोधप्रत्युत्प्रेषणं	५५	१
गरुडस्य सुपर्णनामप्राप्तिः	५५	२७	तत्तत्तद्वन्ययोधे काश्यपस्य निवृत्तिः	५५	१३
इन्द्रस्य गरुडेन सह युद्धं	५६	१	तत्तत्केण परिचितो दर्शनं	५५	२८
गरुडस्य सर्पभोगिलवप्रप्राप्तिः	५६	१३	परिचितो मरणं	५६	४
सर्पसमीपादिष्टिणांमृतहरणं	५६	२०	परिचितपुत्रस्य राज्याभिषेकः	५६	६
सर्पाणां दिजिह्वलकारणं	५६	२३	जरत्कारोः पिष्टलोकादर्शनं	५६	१६

प्रकरणं	पृष्ठं	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठं	पंक्तौ
पितृलोकावाचं	६६	२५	तत्तत्कर्महितेन्द्रागमनं	७७	२५
अरत्कारपितृलोकसंवादः	६७	२०	तत्तत्कर्मत्यक्का इन्द्रस्य पलायनं	७८	२
सुरत्कारादीराम्येयं	६८	२	जनमेजयवाक्यं	७८	५
वासुकसमीपे अरत्कारसमयः	६८	१८	तत्तत्कागममनं	७८	७
अरत्कारविवादः	६८	२०	आस्तीकस्य वरप्रार्थना	७८	१०
अरत्कारस्त्रिया गमः	६८	२८	जनमेजयास्तीकसंवादः	७८	११
अरत्कारकोपः	६९	८	सर्पसंव्यवृत्तनागनां नामकथनं	७८	२०
अरत्कारोः पुनस्तपस्यार्थं वनगमनं	६९	२८	तत्तत्कटुत्तान्तः	७९	१४
वासुकिअरत्कारस्त्रियोः संवादः	७०	२	जनमेजयस्वास्तीकाय यज्ञनिवृत्तिरूपवर		
अरत्कारोः पुनोत्पत्तिः	७०	१६	प्रदानं	७९	२०
परिचिचरितकथनं	७०	२८	यज्ञसमाप्तिः	७९	२७
पुनः परिचिच्छापटुत्तान्तकथनं	७१	१६	आस्तीकस्य प्रत्यागमः	७९	३०
जनमेजयमन्त्रिसंवादः	७२	२९	आस्तीकस्य सर्पाद्वरप्राप्तिः	८०	५
काश्यपतत्तत्संवादश्रवणकारणकथनं	७२	५	आस्तीकोपाख्यानसमाप्तिः	८०	१६
जनमेजयवाक्यं	७२	१४	आस्तीकस्य समाप्तिः	८०	२०
जनमेजयस्य सर्पसन्वायप्रतिज्ञा	७२	२३			
श्वलिम्बाकां	७३	२८	आदिवंशवतरणपर्यारम्भः	८०	२१
सर्पसन्वायोद्योगः	७४	३	कथाबन्धः	८०	२२
सर्पसन्वारम्भः	७४	१२	कथानुबन्धः	८१	४
सर्पाणां यज्ञे पतनं	७४	१५	कथावतरणार्थं जनमेजयप्रश्नः	८१	२१
यज्ञे श्वलिगादीनां नामकथनं	७४	२७	कथावतरणं	८१	२९
तत्तत्कश्येन्द्रादाश्वासनं	७५	८	भारतसूचं	८२	२
वासुकिवाक्यं	७५	१३	विस्तारश्रवणार्थं जनमेजयप्रश्नः	८२	२३
आस्तीकअरत्कारसंवादः	७५	२१	भारतप्रशंसा	८४	४
आस्तीकादासुकेराश्वासप्राप्तिः	७६	८	भारतश्रवणश्रवणपठादिफलकथनं	८४	७
आस्तीकस्य सर्पसन्वायमनं	७६	१७	राजापरिचरापाख्यानं	८५	१७
आस्तीककृतजनमेजययज्ञश्लोकः	७६	२४	इन्द्रवाक्यं	८५	२५
श्वश्रवणं जनमेजयदुष्टिः	७७	१४	शक्रध्वंजीत्यानात्सर्ववृत्तान्तः	८६	३
श्वलिम्बजनमेजयसंवादः	७७	२०	गिरिकोत्पत्तिः	८६	२१

॥ श्रीमद्भारतीयप्रथमखण्डान्तर्गतदिपर्वचर्चापत्रं ॥

५

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
राजोपरिचरस्य निरिक्रमा विवाहः	८६	२६	विस्तरश्रवणार्थं जन्मजयप्रश्नः	८८	२८
राजोपरिचरस्य मृगयार्थं गमनं	८६	२८	ब्रह्मणा त्वत्पुत्रस्य पुनरुत्पत्तिकथनं	८९	२
राजोपरिचरस्य स्क्लपूरितः प्रेषणं	८७	११	भारतात्तायां ब्रह्मा ब्रह्मसमीपगमनं	८९	७
रेतसो यमुनाजले पतनं	८७	१७	श्रुतिवीरब्रह्मसंवादः	८९	१४
ब्रह्मशापप्राप्तमोहभावयाऽद्रिकया तैत्तिरीय			ब्रह्मणा देवान् प्रति स्वांशवतरणादेशः	८९	१८
सो गायः	८७	१८	देवानां नारायणसंक्षिप्तौ गमनं	८९	२०
मत्स्यरूपाया अद्रिकाया दाशमृते पुत्रकन्य			आदिवंशवतरणपर्वसमाप्तिः	८९	२४
योरुत्पत्तिः	८७	२१			
मत्स्यनामकाद्रिकापुत्रस्य राज्यप्राप्तिः	८७	२३	अथ मत्स्यवर्ण्यं	८९	२५
मत्स्यगन्ध्यायाः शशिपुङ्गवस्य गमने	८७	२५	श्रुतिव्यां देवानामंशवतरणं	८९	२८
सत्यवत्या दाशमृदुश्रुषा	८७	२८	देवादिसर्वप्राणिनामादिसर्गकथनं	८९	५
पराशरस्य सत्यवतीदर्शनं	८७	३०	सत्यवतीसर्गकथनं	८९	२५
सत्यवतीपराशरसंवादः	८८	१	सत्यवतीनां वेशविवरणं	८९	५
पराशरं नोहारच्छष्टिः	८८	३	देवानां गणकथनं	८९	१
मत्स्यवत्याः पराशराद्वरप्राप्तिः	८८	८	भगोक्त्यन्तर्वंशकथनं	८९	५
सत्यवत्या चक्षिणा संसर्गः	८८	११	ब्रह्मणाऽपरपुत्रयोर्गन्धर्वसंश्लेषकथनं	८९	१५
सत्यवत्या योजनगन्धर्व्यादिनामप्राप्तिः	८८	१२	अधर्मोत्पत्तिः	८९	१८
द्वैपायनोत्पत्तिः	८८	१४	अधर्मवंशः	८९	१८
द्वैपायनस्य व्यासाख्याप्राप्तिः	८८	१८	काकादीनां जन्म	८९	२२
मणोमाण्डव्यस्य संक्षिप्तोपाख्याने	८८	२२	रोरावताद्युत्पत्तिः	८९	२८
मणोमाण्डव्यशर्पाद्वर्ण्यस्य शूद्रयोनिवृत्तकथनं	८८	२६	अश्वदीनामुत्पत्तिः	८९	२८
कर्णस्य संक्षेपतो जन्मकथनं	८८	२८	देवादीनां श्रुतिव्यां संभवकथनं	८९	१३
वासुदेवजन्मसंक्षिप्तवृत्तान्तः	८८	२८	जराबन्धस्य वरिचयकथनं	८९	१४
सात्यकिवृत्तवर्णनाः संक्षेपतो जन्मवृत्तान्तः	८८	४	शिष्टपुत्रादीनां पूर्ववृत्तान्तः	८९	१६
संक्षेपतो द्रोणादिजन्मकथनं	८८	६	पौरवादीनां पूर्ववृत्तान्तः	८९	८
संक्षेपतो धृतराष्ट्रस्य उत्पत्तिकथनं	८८	१२	काशिराजादीनां पूर्ववृत्तान्तः	८९	२१
संक्षेपतो युधिष्ठिरादिजन्मकथनं	८८	१४	काशिकेयपुत्राणां विवरणं	८९	२८
दुर्योधनप्रभृतीनां संक्षिप्तजन्मवृत्तान्तः	८८	१७	कालनेत्यादीनां विवरणं	८९	१८
अभिमानप्रभृतीनां संक्षेपतो जन्मवृत्तान्तः	८८	२०	द्रोणादीनामुत्पत्तिः	८९	२१

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
संपादोक्तं जन्मविवरणं	८८	१८	दुष्यन्तसमीपे शकुन्तलामयकथनं	१०७	१८
हृतराष्ट्रादीनां जन्मवृत्तान्तः	८६	३	दुष्यन्तस्य शकुन्तलापाषिण्यकथनं	१०८	३
हृतराष्ट्रकुलाणां जन्मवृत्तान्तं	८८	१५	कलस्यश्रममार्गमनं	१०८	८
युधिष्ठिरादीनां जन्मवृत्तान्तः	१००	२	कलवाक्यं	१०८	१०
युधिष्ठिरादीनां भाविवृत्तान्तसूचना	१००	७	शकुन्तलाकलसंवादः	१०८	१६
धृष्टद्युम्नादीनां जन्मवृत्तान्तः	१००	१८	शकुन्तलायाः कलादरप्राप्तिः	१०८	१८
श्यावृत्तान्तः	१००	२१	शकुन्तलायाः पुत्रोत्पत्तिः	१०८	२०
श्याया दुर्वासो वरप्राप्ता सूर्याङ्गानं	१००	२८	पुत्रस्य बर्षदमेननामप्राप्तिः	१०८	२७
कर्णस्योत्पत्तिराध्याप्रतिपालनं	१००	३०	शकुन्तलाया दक्षिणापुरगमनं	१०८	२
कर्णस्य दक्षय कुण्डलकवचदानं	१०१	७	शकुन्तलाया दुष्यन्तस्य प्रवेशः	१०८	४
नक्षत्रादीनां वृत्तान्तः	१०१	१४	दुष्यन्तस्य शकुन्तलानभिज्ञानं	१०८	८
द्रौपदीजन्मवृत्तान्तः	१०१	१८	शकुन्तलाया दुष्यन्तमर्त्तनं	१०८	१४
कुन्तीमात्रोः पूर्ववृत्तान्तः	१०१	२२	शकुन्तलाया दुष्यन्तप्रवेशनं	१०८	२२
पौरवाणामादिर्वैशक्यनार्थं जनमेजयप्रश्नः	१०१	२८	शकुन्तलाकृतपुत्रभार्यादिप्रवेशः	१०८	२५
दुष्यन्तोपाख्यानं	१०१	३०	शकुन्तलाया श्वाकाश्रवाणिश्रवणकथनं	११०	१८
दुष्यन्तस्य स्वगृहार्थं वनगमनं	१०२	१६	दुष्यन्तसमीपे शकुन्तलायाः स्नाभिज्ञापकवाक्यं	११०	२६
दुष्यन्तस्य स्वगृहोत्पत्तिः	१०२	२	दुष्यन्तवाक्यं	१११	२
दुष्यन्तस्य वनान्तरगमनं	१०२	१६	शकुन्तलाया दुष्यन्तमर्त्तनं	१११	११
दुष्यन्तस्य श्वश्रुश्रमदर्शनं	१०४	२	दुष्यन्तस्याकाशश्रवाणिश्रवणं	११२	८
दुष्यन्तस्य श्वश्रुश्रमप्रवेशः	१०५	७	दुष्यन्तस्य पुत्रप्राप्तियहः	११२	१८
शकुन्तलाया दुष्यन्तदर्शनं	१०५	१०	भैरतनामकशकुन्तलापुत्रस्य राज्याभिषेकः	११२	२७
दुष्यन्तशकुन्तलासंवादः	१०५	१२	शकुन्तलोपाख्यानसमाप्तिः	११३	६
दुष्यन्तस्य शकुन्तलापरिचयजिज्ञासा	१०५	१८	दक्षप्रजापतेर्वैशक्यनं	११३	१०
शकुन्तलाया जन्मविवरणकथनं	१०५	२६	पुरूरवउपाख्यानं	११३	२४
मेनकावाक्यं	१०६	२	नक्षत्रोपाख्यानं	११४	२
विद्यामित्रस्य मेनकादर्शनं	१०६	२६	ययात्युपाख्यानं	११४	७
शकुन्तलाजन्म	१०६	३०	जराभिभूतययातेर्वाक्यं	११४	१२
कलस्य शकुन्तलाप्राप्तिः	१०७	५	ययातेः पूरुषनामककनिष्ठपुत्रे जरासमप्रेषः	११४	२०
दुष्यन्तशकुन्तलासंवादः	१०७	१२	ययातिगाथा	११४	२५

॥ श्रीमहाभारतीयप्रथमखण्डानर्गनादिपर्वसंपादनं ॥

पञ्चरात्रं	पृष्ठे	पंक्तौ	पञ्चरात्रं	पृष्ठे	पंक्तौ
विस्तारः यथातुल्यः स्थानं ...	११५	७	वृषपर्वणो देवायानोप्रवादनं;	१२१	१५
देवानां शुक्रसमीपे कृत्स्नात्मकवृषस्यतिष्ठ			शर्षिष्ठाया देवायानोदास्य	१२१	२२
प्रेषणं ...	११५	१५	देवयानोतुष्टिपूर्वकपुरप्रवेशः	१२१	३८
कचशुक्रसंवादः ...	११५	२३	पुनर्नाऊषेण देवयानोदशनं	१२२	४
दानवैः कचस्य वधः ...	११६	२	ययातिदेवयानोसंवादः	१२३	७
देवयानोवाक्यं ...	११६	५	शुक्रस्य ययातिदेवयानोसमीपागमनं	१२२	२८
सञ्जीवन्या विद्यया कचस्य प्रत्युज्जीवनं	११६	७	शुक्रसमीपे देवयानोवाक्यं	१२२	२८
दानवैः पुनः कचस्य पेषणं	११६	१५	शुक्रययातिसंवादः	१२३	१
पुनः शुक्रेण कचस्य प्रत्युज्जीवनं	११६	१६	ययातिना देवयान्या विवाहः	१२३	६
पुनर्दानवैः कचस्य दारुणादिः	११६	१८	देवयान्या सह ययातिः स्वपुरप्रयाणं	१२३	८
शुक्रदेवयानोसंवादः	११६	२१	देवयानोपुनोत्पत्तिः	१२३	१४
कचस्य शुक्रासञ्जीवनो विद्याप्राप्तिः	११७	११	शर्षिष्ठाययातिसंवादः	१२३	२१
कचस्य शुक्रकुचिभेदनपुरः सरनिर्गमणं	११७	१५	ययातिः शर्षिष्ठाविवाहः	१२४	४
शुक्रदत्तसुरापानश्रापः	११७	२५	शर्षिष्ठायाः पुनोत्पत्तिः	१२४	७
कचदेवयानोसंवादः	११८	११	देवयानोशर्षिष्ठासंवादः	१२४	१०
देवयान्याः कचस्य श्रापः	११८	२२	देवयान्याः अपरपुत्रयोरुत्पत्तिः	१२४	१७
कचस्य देवलोकागमनं	११८	२७	शर्षिष्ठाया अपरपुत्रयोरुत्पत्तिः	१२४	१८
इन्द्रेण कन्यानां वक्षस्विमिश्रणं	११८	४	देवयान्याः शर्षिष्ठापुत्रदशनं	१२४	२१
शर्षिष्ठादेवयान्यो विरोधः	११८	८	देवयान्याः कुमारानां परिचयमिच्छाया	१२४	२२
शर्षिष्ठया कूपे देवयानोचेषः	११८	१२	देवयानोसमीपे कुमारानां परिचयः	१२४	२४
नाऊषेण देवयान्या दशनसम्भाषणे	११८	१६	देवयानोशर्षिष्ठासंवादः	१२४	८
नाऊषेण देवयान्याः कृपादुःखारः	११८	२३	देवयान्याः केषात्पुत्रसमीपागमनं	१२५	२
देवयान्याः पितृसमीपे क्षणिकया वार्त्ताप्रेषणं	११८	२७	शुक्रसमीपे देवयानोवाक्यं	१२५	७
शुक्रस्य देवयानोसमीपागमनसम्भाषणे	१२०	१	शुक्रात् ययातिश्रापः	१२५	१०
देवयानोशुक्रसंवादः	१२०	३	ययातिशुक्रसंवादः	१२५	११
शुक्रस्य देवयानोसात्त्वना	१२०	१५	शुक्रश्रापात् ययातिर्जराप्राप्तिः	१२५	१६
तत्रैव देवयानोवाक्यं	१२०	२२	शुक्रात् ययातिर्वरप्राप्तिः	१२५	१८
वृषपर्वसमीपे शुक्रवाक्यं	१२१	१	ययातिर्ज्येष्ठपुत्रसमीपे खजरासमर्पणप्राप्त्या	१२५	२३
वृषपर्वशुक्रसंवादः	१२१	७	यदनात्मकज्येष्ठपुत्रेण जराग्रहणस्वीकारः	१२५	२७

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
तुल्यसंज्ञामकद्वितीयपुल्लसमीपे यथातिर्जरा			अष्टकयथातिर्जरादः १३०	१	
समर्पणप्रार्थना १२३	२		यथातिर्जरीपे पुनरष्टकप्रश्नः ... १३०	२२	
तुल्यधोर्ध्वराष्टक्यास्त्रीकारः १२३	३		अष्टकसमीपे यथातिः खटुतामकयनं ... १३०	२४	
यथातिस्तुल्यसंज्ञापः १२३	४		अष्टकयथातिर्जरादः १३१	३	
कुशुनामकद्वितीयपुल्लसमीपे यथातिर्जरासमर्प			गर्भसृष्टिविषयकाष्टकयथातिर्जरादः ... १३१	२०	
प्रप्रार्थना १२३	८		कर्णविषयकाष्टकयथातिर्जरादः १३१	७	
कुशोर्ध्वराष्टक्यास्त्रीकारः १२३	११		आश्रमविषयकाष्टकयथातिः प्रश्नोत्तरक्रमेण		
यथातिर्कुशुनापः १२३	१२		संवादः १३२	१८	
अनुनामकपुत्रपुल्लसमीपे यथातिः खजराय			यथातिप्रपतनविषयकाष्टकयथातिः संवादः १३२	१५	
नर्पणप्रार्थना १२३	१५		प्रतर्जनयथातिर्जरादः १३३	१	
अनोर्ध्वराष्टक्यास्त्रीकारः १२३	१६		वसुमयथातिर्जरादः १३३	१३	
यथातिरनुनापः १२३	१७		त्रिविधयथातिर्जरादः १३४	२३	
पूज्यामकपुत्रपुल्लसमीपे यथातिः खजरा			अष्टकयथातिर्जरादः १३५	१	
समर्पणप्रार्थना १२३	१८		यथातिप्रभृतीनां स्वर्गगमनं १३५	७	
पूरोः पित्रजराष्टक्यास्त्रीकारः १२३	२२		अष्टकादिस्त्रीपे यथातिपरिचयः ... १३५	१०	
यथातिः पूरोर्ध्वरप्रार्थिः १२३	२५		यथात्युपाख्यानयमाप्तिः १३५	२४	
पूतः प्राप्तवैवर्तस्य यथातिर्विषयोपभोगः १२३	२८		पूर्ववर्गसंज्ञार्थं जनमेजयप्रश्नः ... १३५	२६	
यथातिगाथा १२७	८		पूर्ववर्गकथनं १३६	३	
यथातिः पुनः कनिष्ठपुत्राखजराष्टक्या ... १२७	१५		विक्षरवर्णार्थं पुनर्जनमेजयप्रश्नः ... १३८	७	
पूरो रात्र्याभिवेकः १२७	२८		विक्षरेण पूर्ववर्गकथनं १३८	१२	
यथातिर्वैवर्तगमनं १२७	३०		जनमेजयादिदुष्टान्तः १३८	१८	
यदुप्रभृतीनां वैवर्तविक्षारः १२८	१		रक्षाकुर्वैवर्तियमश्राभियनामकराजोपाख्यानं १४१	२७	
कृपातिः स्वर्गगमनं १२८	५		वसुन् प्रतिगङ्गावाक्यं १४२	६	
अष्टकयथातिर्जरादः १२८	२५		वसुनां वाक्यं १४२	७	
यथातिगाथा १२८	२८		गङ्गावसुसंवादः १४२	११	
इन्द्रयथातिर्जरादः १२८	८		प्रतीपनामकराजोपाख्यानं १४७	२०	
यथातिः स्वर्गात् पतनं १२८	१७		गङ्गायाः स्त्रीरूपेण प्रतीपसमीपागमनं ... १४२	२१	
अष्टकयथातिर्जरादः १२८	१८		स्त्रीप्रतीपसंवादः १४२	२४	
अष्टकसमीपे यथातिः परिचयकथनं १२८	२८		स्त्रियाः प्रतीपसमीपादन्तर्धानं १४३	६	

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
प्रतीपक्षं पुत्रार्थं तपसाः ...	१४३	७	भीमस्य राव्याभिवेकः ...	१४७	२२
प्रतीपक्षं शान्तनुनामकपुत्रोत्पत्तिः ...	१४३	८	शान्तनुर्दाशकन्यादत्तं ...	१४७	२६
शान्तनुं प्रति प्रतीपक्षाक्षं ...	१४३	११	शान्तनुदाशसंवादः ...	१४८	५
शान्तनुराव्याभिवेकप्रतीपवनगमने ...	१४३	१४	दाशसमवासीकारपुरःसरं शान्तनोः स्तूपं ...		
शान्तनोर्द्विगुणार्थं वनगमनं ...	१४३	१५	प्रयाणं ...	१४८	७
शान्तनोः स्त्रीरूपेणावस्थितगङ्गादत्तं ...	१४३	१७	शान्तनुं प्रति देवव्रतनामकतपुत्रस्य वार्त्ता ...	१४८	८
स्त्रियं प्रति शान्तनुवार्त्ता ...	१४३	२१	युधि प्रति शान्तनुवार्त्ता ...	१४८	१३
शान्तनुं प्रति स्त्रीवार्त्ता ...	१४३	२५	भीमस्य पितृवार्त्तासंयोगेन दृष्टान्मात्यसंज्ञि ...		
स्त्रीरूपधारिण्या गङ्गाया सह शान्तनोः ...			धौ गमनं ...	१४८	२३
समयपूर्वकविवाहः ...	१४३	२७	भीमस्य दाशराजसंज्ञिधौ तत्कन्याप्रार्थना ...	१४८	२५
स्त्रियौ शान्तनुजातसप्तपुत्रार्थां गङ्गाजले ...			भीमं प्रति दाशवार्त्ता ...	१४८	२७
लेपणं ...	१४४	६	दाशसमीपे भीमवार्त्ता ...	१४८	६
भीमनामकाष्टमपुत्रहृन्नसमये शान्तनुवार्त्ता ...	१४४	८	भीमसमीपे पुनर्दाशवार्त्ता ...	१४८	८
शान्तनुसमीपे स्त्रीवार्त्ता ...	१४४	१०	भीमस्य दाशसमीपे प्रतिज्ञा ...	१४८	१४
गङ्गासमीपे शान्तनुप्रश्नः ...	१४४	१८	दाशस्य सत्यवतीकन्यादानस्वीकारः ...	१४८	१७
गङ्गावार्त्ता ...	१४४	२३	भीमस्य सत्यवतीं गृहीत्वपित्रसमीपमगमनं ...	१४८	२०
आपवोदाख्यानं ...	१४४	२३	देवव्रतस्य भीमाख्याप्राप्तिः ...	१४८	२१
वस्त्रां तपोवनागमनं ...	१४४	२८	शान्तनोर्भीमस्य वरप्राप्तिः ...	१४८	२२
जन्दिनीनामकवस्त्रिष्ठहोमधेनुदत्तं ...	१४५	२	शान्तनोः सत्यवतीं चित्राङ्गदनामकपुत्रौ ...		
वसुस्त्रीसंवादः ...	१४५	५	त्यादनं ...	१४८	२५
वस्त्रां वस्त्रिष्ठहोमधेनुवरणं ...	१४५	१४	विचित्रवीर्यनामकापरंपुत्रीत्युत्पत्तिः ...	१४८	२६
वस्त्रं प्रति वस्त्रिष्ठप्रायः ...	१४५	१८	शान्तनोः स्वर्गगमनं ...	१४८	२७
वस्त्रिष्ठवार्त्ता ...	१४५	२७	भीमेण चित्राङ्गदस्य राव्याभिवेकः ...	१४८	२८
शान्तनुसमीपात् गङ्गाया अन्तर्धानं ...	१४६	५	चित्राङ्गदस्य चित्राङ्गदनामकगर्भसंज्ञि सह ...		
शान्तनुपरितंकयनं ...	१४६	१०	युद्धं ...	१५०	१
भीमपरितंकयनं ...	१४७	१	गन्धर्वस्य चित्राङ्गदस्य वधः ...	१५०	२
शान्तनोः पुनर्गङ्गादत्तं ...	१४७	३	विचित्रवीर्यस्य राव्याभिवेकः ...	१५०	५
शान्तनुं प्रति गङ्गावार्त्ता ...	१४७	१२	काशिराजः कन्यादानार्थं भीमस्य वारसंज्ञी ...		
भीमं गृहीत्वा शान्तनोः स्तूपप्रयाणं ...	१४७	२०	प्रयाणं ...	१५०	१२

प्रवरयं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रवरयं	पृष्ठे	पंक्तौ
महीपाक्षान् प्रति भीष्मवाक्यं ...	१५०	१५	दीर्घतमसो गौतमादीनामुत्पत्तिः ...	१५४	११
भीष्मस्य कन्यायां वरयं ...	१५०	२२	दीर्घतमसः प्रदेवीनामकस्त्रीवाक्यं ...	१५४	१८
भीष्मस्य वरयं रात्रौ युद्धं ...	१५०	२८	दीर्घतमोवाक्यं ...	१५४	२२
महीपाक्षपराजय कन्यासहितभीष्मप्रयागे	१५१	७	प्रदेवीवाक्येन गौतमादिभिः उज्जुपे वदुःख		
भीष्मस्य पुनः शत्रुराजेन सह समागमः	१५१	८	दीर्घतमसो गङ्गायां समर्पणं ...	१५४	२७
शत्रुराजेन सह भीष्मस्य युद्धं ...	१५१	१५	वलिनामकराष्ट्राभ्यस्य ऋषेर्वरयं ...	१५५	१
शत्रुपराजयः ...	१५१	२५	वसेः पुत्रार्थं शत्रुसमीपे सुदेव्यानामकस्यभा		
कन्यासहितभीष्मस्य स्तपुरागमनं ...	१५१	२७	व्योमरेणं ...	१५५	२
विचित्रवीर्यस्य राज्यवृत्तान्तः ...	१५१	२८	शत्रुं दृष्ट्वाऽवधोरणेन सुदेव्याया स्तुधानेयि		
विचित्रवीर्यस्य विवाहोपक्रमः ...	१५२	३	काश्यास्तस्मीपे प्रेषणं ...	१५५	४
काशिराजस्य व्यष्टकन्यावाक्यं ...	१५२	७	धान्यिकायां काशीकप्रभृत्येकादशपुत्रो		
शत्रुशत्रुत्वान्निकानामिकयोः काशिराज			त्यन्तिः ...	१५५	५
दुहितोविचित्रवीर्यस्य सह विवाहः ...	१५२	११	अर्धं प्रति वसेजिज्ञासा ...	१५५	६
विचित्रवीर्यस्य सख्यारोगप्रप्तिः ...	१५२	१६	अर्धवाक्यं ...	१५५	७
विचित्रवीर्यस्य मरणं ...	१५२	१७	वलिनां पुनरन्धं प्रति सुदेव्यायाः प्रेषणं...	१५५	८
भोमं प्रति सत्यवतीवाक्यं ...	१५२	२२	दीर्घतमसः सुदेव्यावरप्रप्तिः ...	१५५	१०
सत्यवतीं प्रति भीष्मवाक्यं ...	१५२	३	भीष्मवाक्यं ...	१५५	१७
पुनर्भीष्मं प्रति सत्यवतीवाक्यं ...	१५२	८	भीष्मं प्रति सत्यवतीवाक्यं ...	१५५	२०
भीष्मवाक्यं ...	१५२	१४	सत्यवत्याः पराजयेन सङ्गमादिकथनं ...	१५५	२४
भीष्मस्य सत्यवतीसमीपे जामदग्न्यापाख्यान			व्यासद्वारा पुत्रोत्पादने भीष्मलोकारः ...	१५६	५
कथनं ...	१५२	१८	सत्यवत्या व्यासवरयं ...	१५६	८
उत्तयोपाख्यानकथनं ...	१५२	२५	व्यासस्य मादसमीपामगमनं ...	१५६	१०
दृष्टव्यं प्रति ममतावाक्यं ...	१५२	२७	सत्यवतीसमीपे व्यासवाक्यं ...	१५६	१४
दृष्टव्यं प्रति ममताया सह रमणकाशे गर्भस्य			व्याससमीपे सत्यवतीवाक्यं ...	१५६	१७
वाक्यं ...	१५२	१	व्याससत्यवतीसंवादः ...	१५६	२४
गर्भस्य पुत्रो रेतःप्रवेष्टमार्गावरोधः ...	१५४	४	कौत्रल्यासमीपे व्यासवाक्यं ...	१५७	५
दृष्टव्यं प्रति ममताया भूमौ पतनं ...	१५४	६	कौत्रल्यां प्रति सत्यवतीवाक्यं ...	१५७	११
गर्भस्य प्रति दृष्टव्यं लिङ्गायः ...	१५४	८	अग्निं काश्यां व्यासविशेषः ...	१५७	१४
दीर्घतमोनामकस्यात्यन्तस्य ऋषेर्वत्पत्तिः	१५४	८	व्यासं प्रति सत्यवतीवाक्यं ...	१५७	१७

प्रकरणं	पृष्ठ	पंक्तौ	प्रकरणं	पंक्ति
मातरं प्रति व्यासवाक्यं	१५७	१८	भीमस्य राज्यवर्धनं	१५८ १९
सत्त्ववतीमकं	१५७	२१	हतराष्ट्रादिहानाम्	१५७ २०
हतराष्ट्रात्पत्तिः	१५७	२३	पाञ्चराष्ट्राभिषेकः	१५७ २४
सन्नालिकायां व्यासनिर्वाणः	१५७	२५	विदुरं प्रति भीमवाक्यं	१५७ २५
सन्नालिकां प्रति व्यासवाक्यं	१५७	२७	गन्धारीराजस्य गन्धारीकन्यादानं	१५७ २६
पाञ्चोत्पत्तिः	१५८	१	गन्धारीहतराष्ट्रयोर्विवाहः	१५९ २७
व्येष्टपत्न्यां व्यासनिर्वाणे तथा व्यासमीपे			गन्धारीचरितं	१५९ २८
सदासीप्रवेशं	१५८	४	इत्यादिवरणं	१५९ २९
द्राक्षा व्यासहरप्राप्तिः	१५८	८	कुन्तीस्यः इत्यावरप्राप्तिः	१५९ ३०
विदुरोत्पत्तिः	१५८	१०	कुन्त्याः मन्त्रेण सूर्याङ्गानं	१५९ ३१
धर्मस्य शपकारणजिज्ञासा	१५८	१३	कुन्तिसूर्यवन्दः	१५९ ३२
माख्योपाख्याने	१५८	१६	कुन्त्याः सूर्यवन्दनमकर्मप्रवर्तौ	१५९ ३३
माख्यव्याख्याने दक्षुभिलोत्रनिषेधः	१५८	२०	जसे कर्णपरित्यागः	१५९ ३४
रत्निभिलोत्रदक्षुदहनं	१५८	२४	कर्णस्य राधाभर्तृ प्राप्तिः	१५९ ३५
रत्निभिलोत्रदक्षुदहनमाख्यस्य बन्धनं	१५८	२५	कर्णस्य वल्लभेयनामप्राप्तिः	१५९ ३६
राजाज्ञया शौरवर्धितमाख्यस्य द्रुपदारोपः	१५८	२६	कर्णस्य द्रुपदस्य सन्तानवर्धनं	१५९ ३७
द्रुपदाये माख्यस्य तपस्या	१५८	२८	द्रुपदाकर्णस्य प्रतिप्राप्तिः	१५९ ३८
मुनीनां माख्यं प्रति द्रुपदारोपकारण			कर्णस्य कर्णवैकर्तृयनामप्राप्तिः	१५९ ३९
जिज्ञासा	१५८	१	कुन्तीस्यवन्दः	१५९ ४०
राज्ञा माख्यप्रसादनं	१५८	७	कुन्त्याः पाण्डुवरणं	१५९ ४१
द्रुपदोदः	१५८	८	पाण्डोः कुन्तीविवाहः	१५९ ४२
माख्यस्याधोमाख्यव्याख्याप्राप्ति धर्मवदन			पाण्डोः संपुराणगमनं	१५९ ४३
गमने	१५८	११	भीमस्य भद्रद्वेष्टगमनं	१५९ ४४
अधोमाख्यस्य धर्मवदीपे द्रुपदारोपकारण			भद्रराजवदीपे भीमवाक्यं	१५९ ४५
जिज्ञासा	१५८	१२	भीमवदीपे मोदुपवाक्यं	१५९ ४६
अधोमाख्यं प्रति धर्मवाक्यं	१५८	१४	भीमवाक्यं ब्रह्मस्य मोदुनामकमभिनीदानं	१५९ ४७
अधोमाख्यव्याख्याभ्यापः	१५८	१५	माद्रोमाद्राय भीमस्य संपुरप्रमाणं	१५९ ४८
अधोमाख्यव्याख्यापादधर्मस्य विदुररूपेण			पाण्डोः सूर्यविवाहः	१५९ ४९
द्रुपदेयनावुत्पत्तिः	१५८	१७	पाण्डोः इक्ष्वीजयार्थं गमनं	१५९ ५०

[illegible]

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
भद्राविष्ठापः	१७२	२२	पुनर्भियोगार्थिनं पाण्डुं प्रति कुन्तीवाक्यं	१७७	१२
भद्रायाः शक्राश्रवाणीश्रवणकथनं	१७३	५	पाण्डुं प्रति माद्रीवाक्यं	१७७	१८
भद्रायाः पुन्रोत्पत्तिकथनं	१७३	८	माद्रीसमीपे पाण्डुवाक्यं	१७७	२३
पाण्डुवाक्यं	१७३	१२	कुन्तीं प्रति पाण्डुवाक्यं	१७७	२५
स्त्रीपुंसयोः चेतकेतुजनमर्यादाकारणं	१७३	२३	माश्याः शस्त्रिणीकुमारारम्भा नकुलवधदेवो		
स्त्रियाः पतिनिवोगाकरणे पापकथनं	१७३	३०	त्यजितः	१७८	२
सौदासादीनामुपाख्यानुकथनं	१७४	२	नकुलवधदेवोत्पत्त्यनन्तरमाश्रवाणी	१७८	३
पाण्डुसमीपे कुन्तीवाक्यं	१७४	१४	बुधितिरादीनां नामप्राप्तिः	१७८	५
पाण्डोः कुन्तीं प्रति धर्मोवाहनपुत्रोत्पादना			पाण्डुं प्रति कुन्तीवाक्यं	१७८	११
मुमतिः	१७४	२१	समार्थस्य पाण्डोर्वनविहारः	१७८	२१
कुन्त्याधर्मोवाहनं	१७४	२७	माद्रीसमीपे पाण्डोः कामोत्पत्तिः	१७८	२५
कुन्तीसमीपे धर्मोपगमनं	१७४	२८	पाण्डोः सौम्या गमनं	१७८	२८
बुधितिरात्यजितः	१७५	३	मैथुनकाखे पाण्डोर्कारणं	१७८	२९
पाण्डोराकाशवाणीश्रवणं	१७५	४	माद्रीकन्दनप्रवेशेन पाण्डुसमीपे वपुश्चकुन्त्या		
कुन्तीं प्रति पाण्डुवाक्यं	१७५	७	गमनं	१७८	३
कुन्त्यावाहनेन वायोरगमनं	१७५	८	कुन्तीविष्ठापः	१७८	६
भीमोत्पत्तिः	१७५	१०	माद्रीकुन्तीसंवादः	१७८	११
पुनराकाशवाणी	१७५	११	माश्याः क्षामिषकमरणं	१७८	२०
भीमजन्मदिग्बन्धे दुर्योधनोत्पत्तिः	१७५	१५	पाण्डूपरमात्मनारं तापसमन्त्रणा	१७८	२३
पाण्डोः दत्तमुपज्ञास्यार्थचिन्ता	१७५	१६	बुधितिरादिचरिततापस्यानां शस्त्रिणापुर		
अर्जुनोत्पत्त्यर्थं पीण्डोः कपट्या	१७५	२२	गमनं	१७८	२८
पाण्डुं प्रति शक्रवाक्यं	१७५	२४	शस्त्रिणापुरकाखितं तापसदर्शनार्थागमनं	१८०	३
कुन्तीं प्रति पाण्डुवाक्यं	१७५	२७	तापससमीपे भीष्मादीनामिगमनं	१८०	६
कुन्त्याः शक्राश्रानात् शक्रागमनाज्जुनोत्पत्तो	१७५	२०	भीष्मादिस्त्रीषु कट्टाजिनिन श्वेषोक्तं	१८०	१३
अर्जुनोत्पत्त्यनन्तरं कुन्तीं प्रत्याकाशवाणी	१७६	१	वाक्यकथनानन्तरं श्वेषीणामन्तर्हानं	१८०	२६
अर्जुनोत्पत्त्यनन्तरं दुन्दुभिध्वनिपुष्पवृष्टौ	१७६	१४	त्रिपुरं प्रति छतराश्रवाक्यं	१८०	२८
श्वषिण्यन्त्यादीनां हर्षः	१७६	१६	भीष्माचरितत्रिपुरस्य पाण्डोरन्यष्टिकरणं	१८१	३
अश्वरथोऽनृत्यं	१७६	२७	पाण्डोः वक्रक्रिया	१८१	२७
धापादीनामज्जुनाश्रीसंवादः	१७७	२	पाण्डोः साहूकरणं	१८२	३

प्रकरणं	पृष्ठं	पंक्तिः	प्रकरणं	पृष्ठं	पंक्तिः
मातृसमीपे व्यासवाक्यं	१८२	८	विदुरसमीपे कुन्तीवाक्यं	१८४	२८
कुन्ता प्रति सत्यवतोवाक्यं	१८२	१२	कुन्तीसमीपे विदुरवाक्यं	१८५	२
सन्निधादिप्रसूतिसत्यवत्या वनगमनं	१८२	१४	रसपानानन्तरमष्टमदिवसात् परं भीमस्य		
सत्यवतीप्रभृतीनां तपसा देशत्यागस्वर्गगमने	१८२	१५	चेतना	१८५	५
पाण्डवानां विवरणं	१८२	१६	भीमे प्रति भुङ्क्ष्वानां वाक्यं	१८५	७
बालक्रीडायां दुर्योदीनां भीमात् पराजयः	१८२	२०	भीमस्य स्वरपरागमनोद्योगः	१८५	८
क्रीडायां भीमात् धार्तराष्ट्राणां विमर्हः	१८२	२५	भीमस्य मातृसमीपागमनं	१८५	१४
धार्तराष्ट्रस्य दृष्टमत्युत्पत्तिः	१८२	२८	भीमे प्रति युधिष्ठिरवाक्यं	१८५	१८
भीमजलप्रवेपादिमन्त्रणा	१८३	१	विदुरस्यत्या गौतमसमीपे पाण्डवानां पठनं	१८५	२४
दुर्योधनस्य जलविहारार्थमुद्योगः	१८३	३	जनमेजयस्य छपीत्युत्पत्तिजिज्ञासा	१८५	२७
पाण्डवानां प्रति दुर्योधनवाक्यं	१८३	८	शरद्वत् उपाख्यानं	१८५	२८
जलक्रीडायां कौरवपाण्डवानां गमनं	१८३	११	इन्द्रस्य गौतमसमीपे तपोविन्नार्थं जानपदी		
दुर्योधनस्य भीमाय सविषमस्यदानं	१८३	१८	नामकदेवकन्याप्रेषणं	१८६	२
भीमस्य सविषमस्यभोजनं	१८३	२०	गौतमस्य जानपदीदर्शनं	१८६	४
सर्वेषां जलक्रीडा	१८३	२२	गौतमस्य रेतःस्वपणं	१८६	७
दुर्योधनस्य जले भीमसेनपातनं	१८३	२७	शरक्षणे पतितरेतसो मिथुनोत्पत्तिः	१८६	८
भीमस्य नागलोके पतनं नागैर्दंष्ट्रस्य	१८३	२८	शान्तनुसेनाचरणारण्ये पतितमिथुनदर्शनं	१८६	१०
भीमस्य सर्पदंष्ट्रेण विषत्यागः	१८३	३०	शान्तनोमिथुनग्रहणं	१८६	१२
भीमस्य प्रबोधानन्तरं सर्पापमर्हः	१८४	२	शान्तनोः स्वसन्ततिरूपेण तत्संस्कारादिकरणं	१८६	१३
सर्पाणां वासुकिमोपगमनसम्भाषणे	१८४	३	गौतमागमनं	१८६	१४
भीमसमीपे वासुकिरागमनं	१८४	६	पाण्डवकौरवाणां त्रेणाचार्यसमीपे वाण		
वासुकिप्रोतिः	१८४	८	त्रिचार्यं भीमेण विद्योगः	१८६	२२
वासुकिं प्रति नागवाक्यं	१८४	१०	त्रेणाचार्यानां सर्वेषां वाणश्रिता	१८६	२५
वासुकिभीमे प्रति कुण्डरसर्पानानुज्ञा	१८४	१२	त्रेणाचार्याद्विप्रवाण्यां जनमेजयप्रभः	१८६	२६
भीमस्याष्टकुण्डरसपानं	१८४	१४	भरद्वाजस्य श्वपेरुपाख्यानं	१८६	२८
भीमस्यतिरिक्तपाण्डवकौरवाणां इक्ष्वाकुपुत्र			भरद्वाजस्य घृताशोनामकासुरोदर्शनं	१८६	२८
गमनं	१८४	१६	व्यपल्लवसमनुजानोदर्पणेन भरद्वाजस्य		
कुन्तीसमीपे युधिष्ठिरवाक्यं	१८४	२१	कामोत्पत्तिः	१८६	३०
युधिष्ठिरं प्रति कुन्तीवाक्यं	१८४	२७	भरद्वाजस्य स्वस्वरेतसो त्रेणे स्थापनं	१८७	१

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
द्रोणनैऋतकृपुत्तोत्पत्तिः	१८७	२	कुमाराणां भोग्यसमीपे गमनसम्भाषणे	१८८	८
द्रोणस्याग्नेयास्त्रादिप्राप्तिः	१८७	३	कुमारवाक्यश्रवणेन भोग्यस्य द्रोणप्रत्यभिज्ञानं	१८८	१०
शृष्यामकभरदाजसख्यद्रुपदमिकृपुत्तोत्पत्तिः	१८७	५	भोग्यसमीपे द्रोणस्य खट्वान्तकथनं	१८८	१२
श्रुत उपरमानन्तरं द्रुपदस्य राज्यप्राप्तिः	१८७	७	भोग्यवाक्यं	१८९	२०
भरदाजस्य स्वर्गगमनं	१८७	८	द्रोणस्य कुरुक्षेत्रे विश्रामः	१८९	२५
द्रोणस्य शारदतीविवाहः	१८७	१०	द्रोणसमीपे भोग्यस्य पौत्राणामस्त्रशिक्षार्थं समर्पणं	१८९	२६
द्रोणस्य गौतम्यामन्यत्यामस्यमकृपुत्तोत्पत्तिः	१८७	११	द्रोणस्य पाण्डवादीनां शिष्यत्वेन परिग्रहः	१८९	२८
द्रोणस्य जामदग्न्यसमीपगमनार्थं शिष्यैः सह महेश्वरपर्वतगमनं	१८७	१६	शिष्यसमीपे द्रोणवाक्यं	१८९	३०
द्रोणस्य जामदग्न्यसन्निधौ गमनसम्भाषणे	१८७	१८	द्रोणसमीपे अर्जुनस्त्रीकारः	१८९	१
जामदग्न्यद्रोणसंवादः	१८७	२५	पाण्डवमैत्रितिसर्वेषामस्त्रशिक्षा	१८९	३
द्रुपदसमीपे द्रोणवाक्यं	१८८	३	विलम्बनिमित्तं कमण्डलुनोदकानयनार्थं सर्वेषां प्रेरणं	१८९	१०
द्रोणं प्रति द्रुपदवाक्यं	१८८	६	श्रीभागमनार्थं खट्वसंघं कलुषेन जलानयनार्थप्रेरणं	१८९	११
द्रुपदवाक्यश्रवणेन द्रोणस्य कोपात् हस्तिनापुरगमनं	१८८	१५	श्रीभागगताय पुत्राय उत्तमन्त्रादिकथनं	१८९	१२
द्रोणिना युधिष्ठिरादीनां वाणशिक्षा	१८८	१७	अर्जुनस्य च वार्हणास्त्रद्वारां कमण्डलुपूरणा	१८९	१२
क्रोडतां वासुकानां कूपे वीटापतनं	१८८	१८	मन्तरं द्रोणिसंहितागमनं	१८९	१२
द्रोणसमीपे कुमाराणां गमनं	१८८	२३	सूदं प्रति द्रोणवाक्यं	१८९	१७
कुमाराणां प्रति द्रोणवाक्यं	१८८	२४	भोजनसमये दीपनिर्वाणेनार्जुनस्योपदेशप्राप्तिः	१८९	१८
द्रोणस्य कूपे अङ्गुलिविष्टमन्त्रेण	१८८	२७	अभ्यासकूडीकरणार्थं रात्रवयमर्जुनस्य वाणशिक्षा	१८९	२०
युधिष्ठिरवाक्यं	१८८	२८	व्याश्रयश्रवणेनार्जुनसमीपे द्रोणागमनसम्भाषणे	१८९	२२
द्रोणवाक्यं	१८८	३०	द्रोणादार्जुनस्य विभेषशिक्षाप्राप्तिः	१८९	२३
द्रोणेन वीटाङ्कारः	१८८	१	द्रोणसमीपे धनुर्वेदशिक्षार्थमेकस्त्रागमनं	१८९	२६
कुमाराणां वाक्यं	१८८	२	एकस्त्रव्याय धनुर्वेददाने द्रोणस्यास्त्रीकारः	१८९	२७
द्रोणस्य श्रेष्ठकुत्रिङ्कारः	१८८	३			
कुमारवाक्यं	१८८	५			
द्रोणवाक्यं	१८८	८			

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
एकलव्यस्य निश्चितमश्वमेधोपमिति			भोमादीन् प्रत्येकमेव जिज्ञासादि	१८२	१४
अश्वमेधोपमिति	१८१	२७	अर्जुनं प्रति द्रोणवाक्यं	१८२	१७
एकलव्यस्य धनुर्वेदप्रतिष्ठा	१८१	२०	अर्जुनस्य यथांगुत्तराक्षमवस्थितिः	१८२	१८
द्रोणाश्वमेधोपमिति गमनं	१८२	१	अर्जुनं प्रति द्रोणप्रश्नः	१८२	२०
कुङ्कुमस्य नैषादिश्वमेधोपमिति गमनं	१८२	४	अर्जुनप्रत्युत्तरं	१८२	२१
नैषादिः कुङ्कुमस्य युगपत् सप्तवाणवैपः	१८२	५	पुनर्द्रोणजिज्ञासायानन्तरमर्जुनोत्तरं	१८२	२२
शरसहितशून्यः पाण्डवादिश्वमेधोपमिति गमनं	१८२	६	द्रोणस्यार्जुनं प्रति वाणमोचनानुशास्त्रं		
एकलव्यस्य क्षाण्णवादिदर्शनेन प्रथमा	१८२	७	वाणपरित्यागौ	१८२	२४
पाण्डवानामेकलव्यसमोपगमनं	१८२	८	भाष्यशिरस्येदमपत्तेः	१८२	२५
प्रश्नानन्तरमेकलव्यस्य पाण्डवसमोप परिषद्य			द्रोणस्य स्नानार्थं गङ्गायां गमनं	१८२	२७
कथनं	१८२	१०	वाणेषु द्रोणस्य अङ्गापायः	१८२	२८
पाण्डवानां द्रोणसमोप एकलव्यवृत्तान्त			शिव्यान् प्रति द्रोणवाक्यं	१८२	२८
कथनं	१८२	११	द्रोणवाक्यश्रवणेनार्जुनस्य वाणिज्यं		
द्रोणसमोप अर्जुनवाक्यं	१८२	१२	यावताडनं	१८२	३०
अर्जुनसहितद्रोणस्य एकलव्यसमोपगमनं	१८२	१५	अर्जुनं प्रति द्रोणप्रोतिः	१८४	१
एकलव्यस्य द्रोणसमोप आगमनप्रणामादि	१८२	१७	अर्जुनवाणाघातेन पाण्डवस्य प्राणत्यागः	१८४	३
एकलव्यं प्रति द्रोणवाक्यं	१८२	१८	अर्जुनं प्रति द्रोणवाक्यं	१८४	४
एकलव्यवाक्यं	१८२	२०	अर्जुनस्य द्रोणाद्वाञ्छितोनामकास्त्रप्राप्तिः	१८४	८
द्रोणस्य एकलव्यादङ्गुष्ठरूपदक्षिणाप्राप्त्या	१८२	२२	धृतराष्ट्रसमोपे द्रोणवाक्यं	१८४	१३
एकलव्यस्य अङ्गुष्ठच्छेदनेन क्षत्रा द्रोणाय दानं	१८२	२४	द्रोणं प्रति धृतराष्ट्रवाक्यं	१८४	१४
अर्जुनतुष्टिः	१८२	२६	विदुरं प्रति धृतराष्ट्रवाक्यं	१८४	१७
सर्वेषामसमाधारणशक्यकथनं	१८२	२७	अस्त्रपरीक्षादर्शनार्थं रङ्गभूमिनिर्माणं	१८४	१८
द्रोणस्य शिव्यपरीक्षा	१८२	४	रङ्गभूमौ प्रेक्षागारमस्त्रादिनिर्माणं	१८४	२१
द्रोणवाक्यं	१८२	५	भोमादीनां अस्त्रपरीक्षादर्शनार्थं प्रेक्षागार		
युधिष्ठिरं प्रति द्रोणवाक्यं	१८२	७	गमनं	१८४	२३
युधिष्ठिरोत्तरं	१८२	१०	परीक्षादर्शनार्थं गान्धार्थादीनां मस्त्रारक्षणं	१८४	२५
द्रोणप्रश्नः	१८२	११	पुनश्चहितद्रोणस्य रङ्गभूमिप्रवेशः	१८४	२७
युधिष्ठिरप्रत्युत्तरं	१८२	१२	युधिष्ठिरादीनां रङ्गप्रवेशः	१८५	४
द्रोणवाक्यं	१८२	१३	अस्त्रादिपरीक्षा	१८५	६

प्रकरणं	पृष्ठ	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठ	पंक्तौ
गदाधिरुदुयोधनभीमयोः रज्जुप्रवेशः	१८५	१२	दुय्योधनस्याङ्गराजे कर्णनिवेष्टः	१८७	२६
भीमदुय्योधनयोः परीक्षा	१८५	१४	कर्णदुय्योधनसंवाक्यं	१८७	२८
पञ्चपाति सौकान्तं कृष्णवः	१८५	१७	कर्णदुय्योधनयोः सख्यं	१८८	१
अश्वत्थामानं प्रति द्रोणवाक्यं	१८५	२०	सूतस्य रज्जुभूमिप्रवेशः	१८८	३
दुय्योधनभीमयोः युद्धविश्रान्तिः	१८५	२१	कर्णस्य सूतप्रणामादिः	१८८	४
द्रोणवाक्यं	१८५	२२	कर्णं प्रति भीमवर्तमाक्यं	१८८	८
अर्जुनस्य रज्जुप्रवेशः	१८५	२५	कौपाङ्गमं प्रति दुय्योधनवाक्यं	१८८	१२
सर्वेषामर्जुनप्रवेशः	१८५	२७	वीरवराणामन्तान्नियमं कथनं	१८८	१४
प्रभृषाध्वनिश्रवणे विदुरसमीपे धृतराष्ट्र			सूर्योत्थानान्तर्गते कर्णदुय्योधनयोः परस्पर		
जिज्ञासा	१८६	१	हस्तावलम्बनपुरःसरं रज्जुनिर्गमः	१८८	२२
विदुरवाक्यं	१८६	२	पाण्डवादीनां रज्जुनिर्गमः	१८८	२३
धृतराष्ट्रतुष्टिः	१८६	३	रज्जुदक्षिणां निर्गमः	१८८	२४
द्रोणसमीपे अर्जुनस्यास्त्रपरीक्षा	१८६	५	गुर्व्येयदक्षिणाकाशे शिष्यान् प्रति द्रोणवाक्यं	१८८	१
दुय्योधनस्य कौघात् भगवात्प्राप्तनं	१८६	१३	द्रोणसहितशिष्याणां पाञ्चालनगरागमनं	१८८	२
द्रोणादीनामर्जुनवोध्यै रश्मिजकोशे स्थितिः			सर्वेषां द्रुपदगन्तव्यमर्थः	१८८	३
दुय्योधननिवारणं	१८६	१६	भाद्रसहितद्रुपदस्य युद्धार्थं पुराभिर्गमः	१८८	७
कर्णस्य रज्जुप्रवेशः	१८६	२०	दुय्योधनादीनां द्रुपदेन सह युद्धं	१८८	८
अर्जुनं प्रति कर्णवाक्यं	१८६	२८	द्रोणसम्यक् पाण्डवानामर्जुनोत्थानेऽव		
द्रोणाभ्युपशानेन कर्णस्य परीक्षा	१८७	१	स्थितिः	१८८	१२
दुय्योधनस्य कर्णाभ्युपशाना	१८७	३	द्रुपदकौरवबहुविवरणं	१८८	१३
कर्णदुय्योधनसंवादः	१८७	४	पञ्चालनगरवासिनां कौरवैः सह युद्धं	१८८	२१
अर्जुनकर्णसंवादः	१८७	७	द्रोणं प्रणम्य पाण्डवानां युद्धार्थं रथारोहः	१८८	२४
कर्णाज्जिनयोर्धुक्प्रापक्रमः	१८७	१०	युधिष्ठिरं निर्दिष्टापरभ्रातृवद्विज्ञानं		
धार्मराष्ट्राणां कर्णस्यैव भावनायादी			युद्धार्थं गमनं	१८८	२६
नामर्जुनपथे स्थितिः	१८७	१५	भीमस्य पाञ्चालसेनाप्रवेशः	१८८	२८
कुन्त्या मोहः	१८७	१६	भीमस्य गदया द्रुपदगजानोकहननं	१८८	२८
विदुरस्य कुन्तीप्रमाथयनं	१८७	१७	अर्जुनयुद्धं	१८८	५
कर्णं प्रति कृपवाक्यं	१८७	१८	युद्धे पराजितपञ्चालराजपलायनं	१८८	१२
दुय्योधनवाक्यं	१८७	२४	सत्यजिद्वर्ज्ययोर्धुक्	१८८	१६

प्रकरणं	पृष्ठ	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठ	पंक्तौ
अर्जुनस्य सत्यजिज्ञासुर्द्वन्द्वपुरःसरं द्रुपदः			व्याघ्रं प्रति जम्बुकवाक्यं	२०३	१७
जिघृक्षया गमनं	२००	१८	जम्बुकवाक्यानुष्ठानेन व्याघ्रस्य भुगमारणं	२०३	२०
सत्यजित्पराजयः	२००	२३	व्याघ्रजम्बुकसंवादः	२०३	२३
द्रुपदाज्ञेनैव बुद्धः	२००	२४	जम्बुकसमीपे मूषिकागमनं	२०३	२८
अर्जुनस्य द्रुपदसंक्षेपं	२००	२८	मूषिकं प्रति जम्बुकवाक्यं	२०३	२८
पञ्चालराजं गृहीत्वा अर्जुनस्य प्रत्यागमनः	२००	३६	जम्बुकवाक्यश्रवणेन भयात्कृषिकस्य		
अर्जुनस्य भीमनिवारणं	२०१	१	विलम्बवेशः	२०३	३०
द्रुपदमुहितभीमाकर्जुनयोर्ज्ञानसमीपगमनं	२०१	४	जम्बुकसमीपे टकागमनं	२०४	१
द्रुपदे प्रति द्रोणवाक्यं	२०१	६	टुकं प्रति जम्बुकवाक्यं	२०४	२
द्रोणं प्रति द्रुपदवाक्यं	२०१	१२	जम्बुकवाक्यश्रवणेन टुकपलायनं	२०४	३
द्रोणस्य राज्याह्वेदानपुरःसरं द्रुपदमोचनं	२०१	१३	जम्बुकसमीपे नकुलागमनं	२०४	४
द्रुपदस्य परिभवेण पुच्छोत्पादनार्थं पृथिवी			नकुलं प्रति जम्बुकवाक्यं	२०४	५
संस्मरणं	२०१	१६	जम्बुकसमीपे नकुलवाक्यं	२०४	६
युधिष्ठिरस्य यौवराज्यं प्रतिवेकः	२०१	२०	धृतराष्ट्रं प्रति कणिकवाक्यं	२०४	७
युधिष्ठिरविरतं	२०१	२२	कणिकस्य नीतिश्लाघाकथनं	२०४	१०
भीमस्य कुलत्पलहृद्वायुद्विधा	२०१	२३	समस्तपुण्यविधातिः	२०४	२५
अर्जुनगुणकथनं	२०१	२५			
अर्जुनं प्रति द्रोणवाक्यं	२०१	२७	अतुष्टहृदपञ्चरत्नः	२०५	२६
द्रोणस्यार्जुनाय समयपूर्वकं ब्रह्मशिरोगामं			सौमिलदुःखाधनादीनां कुमन्त्रणा	२०५	२७
कास्त्रदानं	२०१	२८	विदुरस्य दुःखधनादिमन्त्रणावोधः	२०५	२८
द्रोणगुहवाक्यकथनं	२०१	३०	विदुरस्य मौक्तिकनिर्माणं	२०५	२
द्रोणस्यार्जुनाहविष्णारूपसमयप्राप्तिः	२०२	३	कुन्तीं प्रति विदुरवाक्यं	२०५	३
अर्जुनस्याद्भुतकृत्यकथनं	२०२	१०	पुत्रसहितपुत्र्याहोकारोद्वेगपुरःसरं वनगमनं	२०५	५
धृतराष्ट्रचिन्ता	२०२	१७	अतुष्टहृदाष्ट पञ्चपुत्रसहितपुत्रिणादीदाहः	२०५	७
मर्त्यसमीपे धृतराष्ट्रवाक्यं	२०२	२३	पाण्डवनां आह्लादिः	२०५	१३
धृतराष्ट्रस्य कणिकनामकमन्त्रिवाक्यं	२०२	२४	अतुष्टहृदाष्टादिविभूतश्रवणार्थं जनमेजयः		
धृतराष्ट्रस्य समीपे नीतिजिज्ञासा	२०२	२६	प्रश्नः	२०५	१४
धृतराष्ट्रं प्रति कणिकस्य नीतिज्ञानमुक्ता			अतुष्टहृदाष्टादिविवरकथनं	२०५	१६
पाण्डवकथनं	२०२	२४	पौरवाक्यं	२०५	२२

प्रकरणं,	पङ्के	पंक्तौ	प्रकरणं	पङ्के	पंक्तौ
पौरवाक्यश्रवणेन दुर्व्योधनपरितापः ...	२०६	२६	पाण्डवानां वारणावतप्रवेशः ...	२१३	२२
पितृसन्निधौ दुर्व्योधनवाक्यं ...	२०६	२८	पुरोचनसहितपाण्डवानादीनिवर्गगमनं ...	२१०	२३
दुर्व्योधनादिचतुर्णां मन्त्राणां ...	२०७	२८	दशदिवसानन्तरं पुरोचनसहितपाण्डवानां ...		
धृतराष्ट्रं प्रति दुर्व्योधनवाक्यं ...	२०७	३०	अतुष्टहृगमनं ...	२१०	२८
धृतराष्ट्रदुर्व्योधनसंबोधः ...	२०७	३२	भीमं प्रीतिं युधिष्ठिरवाक्यं ...	२११	२९
दुर्व्योधनस्य दानादिना प्रकृतिवशीकरणं ...	२०८	३	भीमसेनवाक्यं ...	२११	३
पाण्डवानां वारणावतजिगमिषा ...	२०८	७	भीमादीन् प्रति युधिष्ठिराप्रदेशः ...	२११	७
पाण्डवान् प्रति धृतराष्ट्रम् ...	२०८	८	युधिष्ठिरादीनां मन्त्राणां ...	२११	१५
भीमादिसमीपे विदुरसहितखनकावाक्यं ...	२०८	१७	पाण्डवसमीपे विदुरसहितखनकावाक्यं ...	२११	२०
पाण्डवानां वारणावतयानां ...	२०८	२१	खनकं प्रति युधिष्ठिरवाक्यं ...	२११	२५
पुरोचननामकमन्त्रिसमीपे दुर्व्योधनवाक्यं ...	२०८	२५	खनकस्य अतुष्टहृमध्ये विस्मयनं ...	२१२	५
पुरोचनं प्रति अतुष्टहृनिर्घोषार्थं ...			पाण्डवानां अतुष्टहृवासः ...	२१२	७
दुर्व्योधनादेशः ...	२०८	३०	भीमादीन् प्रति युधिष्ठिरवाक्यं ...	२१२	१३
पुरोचनस्य अतुष्टहृनिर्घोषकरणार्थं वारणां ...			कुन्धा ब्राह्मणेभ्यो भोजनदानं ...	२१२	१५
वतयानां ...	२०८	३०	यदृच्छागतपक्षपक्षमभ्युपगम्य दक्षिणं ...	२१२	२३
पुरोचनस्य अतुष्टहृनिर्घोषं ...	२०८	३१	पुरोचनस्य अतुष्टहृप्रतिशानं ...	२१२	२०
भीमादीन् प्रति पाण्डवानां वारणावतगमनार्थं प्रणामादिः ...	२०८	३३	भीमादिसहितपाण्डवानां सुवर्णाप्रवेशः ...	२१२	२२
ब्राह्मणानां वाक्यं ...	२०८	३८	पुरोचनस्य अतुष्टहृनिर्घोषेन पौराण्यं वाक्यं ...	२१२	२४
पौराण्यं प्रति युधिष्ठिरवाक्यं ...	२०८	३९	पाण्डवानां विदुरादौ निर्गमः ...	२१२	२८
युधिष्ठिरवाक्यश्रवणेन पौराण्यं निवृत्तिः ...	२०८	४०	भीमस्य स्त्रियाधाराद्वपुःशरं संशयोः ...		
युधिष्ठिरं प्रति विदुरवाक्यं ...	२०८	४१	गमनं ...	२१२	३०
विदुरं प्रति युधिष्ठिरवाक्यं ...	२०८	४२	पाण्डवसमीपे विदुरस्य परवप्रवेशं ...	२१३	४
विदुरनिवृत्तिः ...	२१०	१०	विदुरनिर्घोषेन भेदादगमनं ...	२१३	७
युधिष्ठिरसमीपे कुन्धावाक्यं ...	२१०	१२	पाण्डवसमीपे विदुरप्रेषितदूतवाक्यं ...	२१३	८
कुन्धासमीपे युधिष्ठिरस्य विदुरकथितरहस्यं ...			पाण्डवानां नावागमः ...	२१३	२४
कथनं ...	२१०	१४	पाण्डवानां गङ्गातीरगमनं ...	२१३	२६
पाण्डवानां वारणावतगमनं ...	२१०	१६	दूतनिवृत्तिपाण्डवगमनं ...	२१३	२७
पाण्डवद्वेषेन नगरावगमनं ...	२१०	१८	प्रभाते पाण्डवदिष्टुचया नामराणां अतुष्टहृ ...		
			समीपगमनं ...	२१३	२९

प्रकरणं	पृष्ठं	श्लोका	प्रकरणं	पृष्ठं	श्लोका
नागराक्षरं वाक्यं	२१३	२२	हिडिम्बावाक्येन हिडिम्बायाः पाण्डवसमीप		
ज्ञानराणां धृतराष्ट्रसमीपे पुरोचनं स्थितं			गमनं	२१३	२०
पाण्डवदाहश्रापणे	२१३	२८	हिडिम्बाया भीमदूषणेन क्षमापत्तिः	२१३	२१
धृतराष्ट्रसमीपे	२१३	२८	हिडिम्बायाश्चिन्ता	२१३	२२
कुन्ती पुरुषस्काराद्यं धृतराष्ट्रस्य वारणावते			हिडिम्बायाः क्षामिनीरूपेण भीमसमीप		
पुरुषप्रेषणं	२१४	३	गमनं	२१३	२५
ज्ञातिवहितधृतराष्ट्रस्य कुन्तीपाण्डवोदक			भीमं प्रति स्त्रीरूपधारिण्या हिडिम्बाया		
क्रियाकरणं	२१४	३	वाक्यं	२१३	२७
सर्वेषां विलापः	२१४	५	हिडिम्बा प्रति भीमवाक्यं	२१७	३
पाण्डवानां शिविविद्वत्तृणदिगमनं	२१४	१०	हिडिम्बाभीमसंवादः	२१७	५
पाण्डवानां वनप्रवेशः	२१४	११	हिडिम्बाया विलम्बदर्शनेन हिडिम्बाया		
भीमं प्रति युधिष्ठिरवाक्यं	२१४	१२	गमनं	२१७	१३
कुन्त्यादीनादाय पुनर्भीमस्य गमनं	२१४	१७	हिडिम्बाममनदर्शनेन भीमं प्रति हिडिम्बा		
दृष्टान्तकुन्तीवाक्यं	२१४	२८	वाक्यं	२१७	१३
भीमस्य निषेधश्च पाण्डवस्य स्थापनं	२१५	२	हिडिम्बा प्रति भीमवाक्यं	२१७	१८
युधिष्ठिराभीमस्य जलानयनार्थं			हिडिम्बायाश्चिन्ता	२१७	२३
गमनं	२१५	४	भीमस्य हिडिम्बादिशनेन हिडिम्बाया		
भीमस्य जलानयनं	२१५	४	क्रोधः	२१७	२७
भीमिद्युतमाहर्षणेन भीमस्य दुःखप्रकाशक			हिडिम्बाया हिडिम्बाभीमं	२१७	२८
वाक्यं	२१५	८	हिडिम्बाया हिडिम्बामारणोद्यमः	२१८	२
युधिष्ठिरादिदर्शनेन भीमविलापः	२१५	१६	हिडिम्बाया हिडिम्बाभीमं	२१८	४
भीमस्य प्रणयवाक्यं	२१५	२५	भीमं प्रति हिडिम्बावाक्यं	२१८	१३
भीमस्य जलस्थापनपूर्वकज्ञानराणां	२१५	२	भीमवचनं हिडिम्बाया युद्धार्थं क्षामाक्षर		
कृत्यरूपपूर्वकमात्रिः	२१५	३	गमनं	२१८	२०
हिडिम्बायाश्चिन्ता	२१५	४	हिडिम्बाभीमयोद्धा	२१८	२१
हिडिम्बायाश्चिन्ता	२१५	५	भृशशब्देन कुन्तीयुधिष्ठिरादीनां निद्राभङ्गः	२१८	२७
हिडिम्बाया पाण्डवसंवादः	२१५	८	हिडिम्बाया रूपदर्शनेन युधिष्ठिरादीनां		
भगिनीसमीपे हिडिम्बावाक्यं	२१५	१२	प्रियायः कः	२१८	२८
			हिडिम्बाया प्रति कुन्तीवाक्यं	२१८	१

प्रकरणं	एके	पक्षौ	प्रकरणं	एके	पक्षौ
कुन्तीसमीपे हिडिम्बावाक्यं ...	२१८	३	पाण्डवान् प्रति व्यासवाक्यं ...	२२१	२४
हिडिम्बावाक्यवर्णनं युधिष्ठिरादीनां सहस्रोत्पन्नं ...	२१८	१६	कुन्ती प्रति व्यासवाक्यं ...	२२१	३
भीमं प्रति युधिष्ठिरवाक्यं ...	२१८	१६	व्यासस्य एकचक्रानामकस्य गथां ब्राह्मणं निवेदने पाण्डवस्थापनं ...	२२२	५
भीमवाक्यं ...	२१८	१८	युधिष्ठिरं प्रति व्यासवाक्यं ...	२२२	६
भीमं प्रत्यर्जुनवाक्यं ...	२१८	१८	आरामगमनं ...	२२२	७
अर्जुनोक्ताहात बलवद्वा भीमस्य हिडिम्बे भीमणं ...	२१८	२२	हिडिम्बवधपर्वसमाप्तिः ...	२२२	८
भीमवाक्यं ...	२१८	२४	वक्रवधपञ्चारम्भः ...	२२२	८
भीमं प्रत्यर्जुनवाक्यं ...	२१८	२६	जनमेजयप्रश्नः ...	२२२	१०
हिडिम्बवधः ...	२१८	२८	एकचक्रावासिपाण्डवानां वनविहारः ...	२२२	१२
हिडिम्बवधदर्शनेन युधिष्ठिरादीनां हर्षः ...	२१८	३०	कुन्तीरक्षार्थं भीमं स्थापयित्वा युधिष्ठिरादीनां भिचारार्थं गमनं ...	२२२	१७
भीमं प्रत्यर्जुनवाक्यं ...	२२०	२	कुन्त्या ब्राह्मणनिवेदने कन्दर्पध्वजिनः ...	२२२	१८
हिडिम्बावहितसर्वेषां नश्यत् ...	२२०	३	भीमं प्रति कुन्तीवाक्यं ...	२२२	२१
वधार्थं हिडिम्बां प्रति भीमवाक्यं ...	२२०	४	कुन्ती प्रति भीमवाक्यं ...	२२२	२५
युधिष्ठिरं भीमस्य निवारणं ...	२२०	५	कुन्तीभीमयोः पुनः सभायांब्राह्मणकर्मणः ...	२२२	२५
कुन्तीसमीपे हिडिम्बावाक्यं ...	२२०	६	अवधं ...	२२२	२६
हिडिम्बां प्रति युधिष्ठिरवाक्यं ...	२२०	२१	कुन्त्या ब्राह्मणपुनः पुरप्रवेष्टः ...	२२२	२७
हिडिम्बां प्रति भीमवाक्यं ...	२२०	२३	ब्राह्मणचिन्ता ...	२२२	२८
समयस्वीकारपुरःसरं भीममादाय हिडिम्बागमनं ...	२२०	२४	ब्राह्मणीं प्रति ब्राह्मणवाक्यं ...	२२२	३६
हिडिम्बाया रम्यस्थानेषु भीमस्य रमणं ...	२२०	२७	ब्राह्मणीं प्रति ब्राह्मणीवाक्यं ...	२२२	२४
हिडिम्बाया भीमात् पुनस्त्यक्तं ...	२२१	५	ब्राह्मणशोकः ...	२२५	१
पुत्रस्य रूपवर्णनं ...	२२१	६	ब्राह्मणमहापुरुषमिनीपे कन्यावाक्यं ...	२२५	४
पुत्रस्य घटोत्कचस्य प्राप्तिः ...	२२१	११	कन्यापतिविवृतश्रवणेन ब्राह्मणादीनां ...	२२५	२२
भीमसमयस्वरूपेन हिडिम्बागमनं ...	२२१	१४	ब्राह्मणादिसमीपे पुत्रवाक्यं ...	२२५	२४
घटोत्कचस्योत्तरदिग्गमनं ...	२२१	१५	कुन्त्या ब्राह्मणादिसमीपगमनं ...	२२५	२७
पाण्डवानां वनभरणं ...	२२१	१८	ब्राह्मणं प्रति कुन्तीवाक्यं ...	२२५	२८
समाप्तकपाण्डवानां वाससमीपगमनं ...	२२१	२३			

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
ब्राह्मणवाक्यं ...	२२५	२०	वकास्मीयराजधानी भोमसमयलोकारः	२२६	१०
ब्राह्मणं प्रति कुन्तीवाक्यं ...	२२६	१८	द्वारदेशे निहतराजसखापदपुरःसरं भीम		
कुन्ती प्रति ब्राह्मणवाक्यं ...	२२६	२१	... ..	२२६	१२
... ..	२२६	२०	वकाशतिपलायन	२२६	१३
... ..	२२७	६	भोमस्यब्राह्मणस्यदनगमनानन्तरं वकटत्तान्त		
कुन्तीपौरुषोत्तमप्रश्नः ...	२२७	७	कथनं ...	२२८	१४
भोमस्य वक्त्रधात्रीकारः ...	२२७	७	नागराणां तथा विषयस्य दृष्टेन	२२८	१५
भोमस्य दायाधुधिरादीनामागमनं ...	२२७	८	भागराणां मेकचकागमनात् ...	२२८	१७
धुधिराकं ...	२२७	११	कचकातो ...		
कुन्तीवाक्यं ...	२२७	१२	गमनं ...	२२८	१८
धुधिरासन्तापः ...	२२७	१३	सर्वेषां ब्राह्मणसमीपगमनानन्तरं त्रिज्ज्ञाया	२२८	२०
कुन्तीवाक्यं ...	२२७	२०	ब्राह्मणवाक्यं ...	२२८	२२
कुन्त्या भोमवोचकथनं ...	२२७	२४	वक्त्रधपर्वधमातिः ...	२२८	२८
कुन्त्या धुधिराप्रश्नः ...	२२७	२८			
धुधिराकाशं वावयि ...	२२८	७	चेन्नरूपव्यारकाः ...	२२९	१
वक्त्रधमातिः भोमस्य वक्त्रधसमीपगमनं	२२८	१०	पाण्डवस्य कृतिश्रवणात् जनमेजयप्रश्नः	२२९	२
भोमस्य विधां राक्षसात्मनः ...	२२८	१५	ब्राह्मणवर्मानि ब्राह्मणान्तरागमनं	२२९	४
राक्षसवाक्यं ...	२२८	१६	पाण्डवानां ब्राह्मणसमीपगमनं	२२९	६
राक्षसवाक्यमनादृत्य भोमस्यास्य भोजनं	२२८	१७	ब्राह्मणस्य तेषां दृष्टत्तान्तकथनं	२२९	७
राक्षसपाण्डित्यमनादृत्य भोमस्यास्य भोजनं ...	२२८	२१	पाण्डवदेशे व्याघ्रवेत्याः स्वयंवरकथनं	२२९	८
भीमजिघासया वक्त्रधादाय राक्षसस्य भोजनं	२२८	२२	पाण्डवानां वाक्यं ...	२२९	११
भोमस्य भोजनानन्तरं युद्धार्थं प्रेरितः	२२८	२३	ब्राह्मणस्य पाण्डवसमीपे वक्त्रधत्तान्त		
भोमस्य राक्षसार्थं ...	२२८	२४	कथनं ...	२२९	१५
वक्त्रधमयोवाङ्मयं ...	२२८	२७	भुरदाजस्य वृत्ताधीश्वरं	२२९	१६
राक्षसस्य धुधिरासमनं ...	२२८	४	व्यपकटवक्त्रधृताधीश्वरं		
भोमस्य वक्त्रधः ...	२२८	६	... ..	२२९	१७
वक्त्रधस्य वक्त्रधः तत्त्वज्ञानागमनं	२२८	७	... ..	२२९	१८
वकास्मीयराजपति भोमवाक्यं	२२८	८	... ..	२२९	२०

प्रकरणं	एके	पंक्ति	प्रकरणं	एके	पंक्ति
जामदग्न्यमीपे वित्तकासद्रोणस्य भ्रमन			आकाशवायो ...	२३२	२
मन्त्राप्रणे ...	२३०	२३	पाश्चात्तानां स्वर्गात् विद्यमानं ...	२३२	५
जामदग्न्यवाक्यं ...	२३०	२४	यज्ञं प्रति राज्ञीवाक्यं ...	२३२	६
द्रोणस्य रामसमीपे अस्त्रविद्यावरप्राप्तिना	२३०	२५	यज्ञस्योकारः ...	२३२	७
द्रोणस्य जामदग्न्यादस्त्रविद्याप्राप्तिः ...	२३०	२६	कुमारस्य दृष्टद्युक्तास्त्राप्राप्तिः ...	२३२	८
द्रोणस्य द्रुपदसमीपगमनमन्त्राप्रणे ...	२३०	२७	पाश्चात्तानां कन्यास्त्राप्राप्तिः ...	२३२	९
द्रुपदवाक्यं ...	२३०	२८	द्रोणसमीपे दृष्टद्युक्तास्त्राप्राप्तिः ...	२३२	१०
पाण्डवानां प्रति ब्राह्मणवाक्यं ...	२३०	२९	द्रोणदीप्तान्तास्त्रवर्णेन पाण्डवानां चित्तं		
द्रोणवाक्यकथनं ...	२३१	३०	चाक्षसं ...	२३२	१३
ब्राह्मणवाक्यं ...	२३१	३१	युधिष्ठिरं प्रति कुन्तीवाक्यं ...	२३२	१४
पाण्डवसमीपे ब्राह्मणस्य द्रुपददृष्टान्तकथनं	२३१	३४	युधिष्ठिरवाक्यं ...	२३२	२१
द्रुपदस्य स्वव्यावयवगमनं ...	२३१	३८	भीमादेन प्रति कुन्तीवाक्यं ...	२३२	२२
द्रुपदस्य त्रिदिव्यदर्शनं ...	२३१	४०	ब्राह्मणामन्त्रवर्णनं परः परं पुनश्चित्तकुन्त्या		
उपयाज्यसमीपे द्रुपदवाक्यं ...	२३१	४४	पाश्चात्तानगरप्रस्थानं ...	२३२	२३
संमत्तरानन्तरं द्रुपदं श्रेष्ठपयाजवाक्यं ...	२३१	४८	पाण्डवसमीपे व्यासस्य भ्रमनं ...	२३२	२४
उपयाजवाक्यश्रवणेन द्रुपदस्य याज्ञज्ज्ञाना			व्यासवाक्यं ...	२३२	२८
गमनं ...	२३२	५०	पाण्डवसमीपे व्यासस्य द्रोणदीप्तान्तकथनं		
यज्ञसमीपे द्रुपदवाक्यं ...	२३२	५१	कथनं ...	२३२	३०
यज्ञकरणाथं याज्ञस्योकारः ...	२३२	५६	कन्याश्रमे कन्यास्त्रापया अङ्कुरतोषणं	२३४	२
उपयाज्यस्य यज्ञानुष्ठानप्रकारकथनं ...	२३२	५८	अङ्कुरवाक्यं ...	२३४	३
याज्ञस्य स्वनामन्तरं राक्षसाङ्गानजिभेदे	२३२	५९	कन्यायाः अङ्कुरात्वरप्रार्थना ...	२३४	४
यज्ञं प्रति राज्ञीवाक्यं ...	२३२	६२	अङ्कुरस्य कन्यायां यज्ञपतिकूपवरदानं ...	२३४	५
याज्ञवाक्यं ...	२३२	६३	कन्यावाक्यं ...	२३४	६
अग्निमुष्णत कुमारस्य प्राप्तिः ...	२३२	६४	अङ्कुरवाक्यं ...	२३४	७
कुमारचरितं ...	२३२	६५	पाण्डवस्य प्रति व्यासवाक्यं ...	२३४	८
पाश्चात्तानां स्वर्गं ...	२३२	६६	व्यासप्रस्थानं ...	२३४	१०
आकाशवायो ...	२३२	६७	कुन्तीचित्तपाण्डवानां व्यासस्य भ्रमनं		
वेदीमव्यात् पाश्चात्तानां दृष्टप्राप्तिः ...	२३२	६८	पाश्चात्तानगरप्रस्थानं ...	२३४	१२
पाश्चात्तानां कन्याप्रस्थानं ...	२३२	६९	पाण्डवानां गतासमीपगमनं ...	२३४	१२

प्रकरणं	पृष्ठं	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठं	पंक्तौ
अबलदुष्टकधरणपुरःसरं अर्जुनस्य वचनम्	२३४	१४	गन्धर्ववाक्यं ...	२३६	१२
गङ्गाशले स्त्रीसहितचित्ररथेन			गन्धर्वस्य स्वपराजयकारणकथनं	२३६	२३
राजस्य अबलक्रीडा	२३४	१६	गन्धर्वस्य वचनकथनं	२३६	२७
प्राणमगमनप्रवृत्तेन गन्धर्वराजकीर्तिः	२३४	१७	अर्जुनस्य तापत्यभेदाधमकारणप्रज्ञायाः	२३७	४
अर्जुनस्य गन्धर्वराजकथनं	२३४	१८	गन्धर्वस्य अर्जुनतापत्याख्याकारणकथनं	२३७	७
अर्जुनस्य प्रत्यक्षारपणापरनामकगन्धर्वराज	२३४	२१	सूर्यकन्यायास्तपत्या उपाख्यानं	२३७	८
स्वभाषणे	२३५	७	तपतीरूपवर्णनं	२३७	११
अर्जुनस्योक्तकदाचनं वाणनिवारणं	२३५	७	तपतीविवाहार्थं सुवित्तविक्री	२३७	१३
अर्जुनवाक्यं	२३५		सम्बरणस्य कन्यादानं	२३७	१५
अर्जुनस्याग्नेयास्तप्राप्तिकथनं	२३५	११	सूर्यस्य सम्बरणाय तपतीदोनायै निश्चयः	२३७	१८
अर्जुनस्याग्नेयास्तत्यगिनः गन्धर्वरथदाहः	२३५	१२	सम्बरणप्रतापिकथनं	२३७	२०
अर्जुनस्य पलायनपरगन्धर्वकैशकथनं	२३५	१३	सम्बरणस्य गथा	२३७	२४
गन्धर्वपत्न्या युधिष्ठिरसमीपे पतिचाप			सम्बरणस्य घोटकमरणं	२३७	२५
प्राथनः	२३५	१६	सम्बरणस्य गिरौ कन्यादानं	२३७	२६
गन्धर्ववाक्यं	२३५	१७	कन्यादिक्षेपेन सम्बरणेतेकः	२३७	२८
अर्जुनं प्रति युधिष्ठिरवाक्यं	२३५	१७	कन्यायाः स्वर्णनं	२३७	३०
युधिष्ठिरवाक्येनार्जुनस्य गन्धर्वत्यागः	२३५	१८	सम्बरणस्य कामोत्पत्तिः	२३८	१
गन्धर्ववाक्यं	२३५	१८	कन्यां प्रति सम्बरणवाक्यं	२३८	८
अर्जुनाय गन्धर्वमिथ्यादानार्थं त्रिवरय			कन्याया अन्तर्धानं	२३८	१५
वाक्यं	२३५	२१	सम्बरणस्य कन्यास्वर्ण	२३८	१६
चातुषीनामकगन्धर्वविद्यायाः आगम			सम्बरणस्य मिथ्यादानं पतनं	२३८	१८
कथनं	२३५	२५	भूमिपतितसम्बरणदक्षेण कन्यायाः प्रत्या		
चातुषीविद्याया वीर्यकथनं	२३५	२७		२३८	२१
अर्जुनस्य गन्धर्वस्वग्रहणास्त्रकारः	२३६	७	सम्बरणं प्रति तपतीवाक्यं	२३८	२२
गन्धर्ववाक्यं	२३६	८	सम्बरणस्य सखास्त्रितपतीवचनं	२३८	२३
गन्धर्वस्य आग्नेयास्तपरिवर्त्तेन गन्धर्वस्व			तपती प्रति सम्बरणवाक्यं	२३८	२६
दाहप्रार्थना			सम्बरणं प्रति	२३८	८
			सम्बरणसमी	२३८	१४
			पुनस्तपत्यानाम् सम्बरणमेतौ	२३८	१६

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
भूमिपतिस्मरणसमीपे अमात्यप्रीतिनामा			गन्धर्ववाक्यं	२४१	५
गमनं ..	२४८	१७	गन्धर्वं प्रत्यक्षेणवाक्यं	२४१	१०
अमात्यस्य भूमिपतिस्मरणसमीपे	२४८	१८	अर्जुनं प्रति गन्धर्वस्य वशिष्ठवीर्यकथनं	२४१	१२
स्मरणं प्रति अमात्यवाक्यं	२४८	२२	गन्धर्वस्य पुरोहितकरणकथनं	२४१	१८
स्मरणस्य वारिषकादिनां चेतन्यं ...	२४८	२५	गन्धर्वं प्रत्यक्षेणस्य विश्वामित्रविष्टयेवैर		
सचिवव्यतिरिक्तवलानां राजसमीपात् गमनं	२४८	२६	कारणजिज्ञासा	२४१	२४
स्मरणस्य सूर्योपासनं ...	२४८	२७	गन्धर्वस्य वशिष्ठाख्यायकः	२४१	२५
स्मरणसमीपे वशिष्ठागमनं	२४८		कुशिकपुत्रस्य गार्धिविश्वाभिनयनामकपत्न्या		
वशिष्ठस्य सूर्यदर्शनाथैः कर्तुं गमनं	२४०		त्यतिः	२४१	२७
वशिष्ठस्य सूर्यसमीपगमनं सम्भाषणे	२४०		विश्वामित्रस्य मृगया	२४१	२८
वशिष्ठेऽप्रति सूर्यवाक्यं	२४०		प्राचीं विश्वामित्रस्य वशिष्ठाश्रमगमनं	२४१	२८
सूर्यसमीपे स्मरणार्थं वशिष्ठस्य तपती			वशिष्ठस्य विश्वामित्रसम्बन्धना	२४१	३०
प्रार्थना	२४०	७	वशिष्ठस्योमधेनुगुणकथनं	२४२	१२
वशिष्ठसमीपे सूर्यस्य कन्यादानस्वीकारः	२४०		वशिष्ठपञ्चया विश्वामित्रतुष्टिः	२४२	६
स्मरणार्थं वशिष्ठाय सूर्यस्य तपतीदानं	२४०	११	विश्वामित्रस्य नन्दिनीवामनकवशिष्ठोमधेनु		
तपतीवहितवशिष्ठस्य स्मरणसमीपागमनं	२४०	१२	दर्शनं	२४२	८
स्मरणस्य वशिष्ठवहिततपतीदर्शनं ...	२४०	१४	वशिष्ठं प्रति विश्वामित्रवाक्यं	२४२	१०
स्मरणस्य तपतीविवाहः	२४०	१८	वशिष्ठविश्वामित्रसंवादः	२४२	११
वशिष्ठाभ्यनुज्ञाया गिरौ स्मरणस्य भार्यया			विश्वामित्रस्य नन्दिनीहरणं	२४२	१५
सह विचारकामना	२४०	१८	विश्वामित्रताडिताया अपि नन्दिन्या श्वास		
स्मरणविचारः	२४०	२०	मादसखनं	२४२	१७
वशिष्ठस्य स्मरणसमीपात् गमनं	२४०	२१	नन्दिनीं प्रति वशिष्ठवाक्यं	२४२	१८
स्मरणवाक्ये अनाट्टया प्रजापत्यः ...	२४०	२४	गन्धर्ववाक्यं	२४२	२०
प्रजानामस्वाभावात् सुधा दिग्गन्धमयं ...	२४०	२६	वशिष्ठं प्रति नन्दिनीवाक्यं	२४२	२१
प्रजापोडावर्णनं	२४०	२७	गन्धर्ववाक्यं	२४२	२२
वशिष्ठस्य स्मरणपरास्त्र वर्षणं	२४०	२८	नन्दिनीं प्रति वशिष्ठवाक्यं	२४२	२३
वशिष्ठस्य रात्रि तपतीसहितसम्बन्धानयनं	२४०	३०	वशिष्ठं प्रति नन्दिनीवाक्यं	२४२	२४
रात्रि राजागन्धेन पुनर्दृष्टिश्च दिना			वशिष्ठवाक्यं	२४२	२५
प्रजापत्यः	२४१	२	गन्धर्ववाक्यं	२४२	२६

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
नन्दिन्याः क्रोधेन विश्वामित्रेणैव वापं	२४२	२७	सूदस्य नरमांशानयनं	२४४	१५
पुनः कशाद्याघातेन नन्दिनोकोपः	२४२	२८	सूदस्य अधिवासाद्याघातं नरमांसदानं	२४४	१६
नन्दिन्याः पुष्पादिदेशात् पञ्चवायुत्पत्तिः	२४२	२९	असौ कृता भ्रातृपुत्रकं	२४४	१७
नन्दिनीपुष्पादिदेशात्पञ्चैवैव विश्वामित्र			राजानं प्रति ब्राह्मणशापः	२४४	१८
कल्याणराज्यः	२४३	५	शक्तिं प्रति रक्षेन्मभूतराजवाक्यं	२४४	२९
सैन्यभङ्गदंशनेन विश्वामित्रवाक्यं	२४३	६	राज्ञः शक्तिर्नामकृतिपुत्रभरणं	२४४	२३
विश्वामित्रस्य राज्यादित्यागपुरःसरं तपस्या	२४३	११	विश्वामित्रस्य विशिष्टपुत्रान् प्रति राजभूतिदेशः	२४४	२४
विश्वामित्रस्य तपसा ब्रह्मादिप्राप्तिकथनं	२४३	१२	राज्ञो विशिष्टपुत्रभरणं	२४४	२५
कल्याणपादूराजोपाख्यानं	२४३	१४	विश्वामित्रघातितपुत्रशरणेन विशिष्टस्य		
कल्याणपादस्य स्तुत्यो	२४३	१५	आत्माघाते मनिः	२४४	२७
कल्याणपादस्य शक्तिनामकृतिपुत्रदर्शनं	२४३	१८	विशिष्टस्यात्माघाताय भेदकृतात्पनं	२४४	२८
पयोऽयं कल्याणपादस्यपुत्रयोर्विरोधः	२४३	२०	ततोऽजीवितविशिष्टस्य पुनश्चने समिद्धाग्निवेद्यः	२४४	२९
कल्याणपादस्य क्षत्रिपुत्रं प्रति कशाघातः	२४३	२४	क्षत्रिपतनेनाग्नेः श्रेष्ठं	२४४	३०
कल्याणपादं प्रति विशिष्टः सत्य शापः	२४३	२५	विशिष्टस्य गलदेशे शिलाबन्धनपुरःसरं समुद्रे		
याज्ञिकमिसं विश्वामित्रविशिष्टयोर्विरोधः	२४३	२८	पतनं	२४५	१
विश्वामित्रस्य राजसूयोपासनां	२४३	२९	उत्सिद्धारा भूमिस्थापितुं विशिष्टस्य पुनराश्रय		
राज्ञो विश्वामित्रानिर्वाणं	२४३	३०	मागमेन	२४५	२
प्रसादनार्थं राज्ञः शक्तिप्रणयनं	२४४	२	पुत्रविरहिताश्रमदर्शनात् विशिष्टस्य पुनर्वैद्य		
नृपतिं प्रति विश्वामित्रस्य राजभूतिदेशः	२४४	३	गमनं	२४५	३
राजस्य नृपतिप्रतिप्रवेशः	२४४	४	विशिष्टस्य प्रदूतदोषानं	२४५	५
रक्षेऽष्टीतं नृपतिं ज्ञात्वा विश्वामित्रस्य			विशिष्टचिन्ता	२४५	६
पसादनं	२४४	५	विशिष्टस्य शरीरबन्धनपुरःसरं नदीजले		
वनगतं राजसमीपे दिग्गस्य मासभोजनं			मन्थनं	२४५	७
आर्धना	२४४	७	नद्याः पात्रच्छेदनपुरःसरं तीरविशिष्ट		
दिग्गं प्रति राजवाक्यं	२४४	८	स्थापनं	२४५	८
राज्ञोऽन्तापुरगमनं	२४४	१०	नद्या विषाभाख्याप्राप्तिः	२४५	९
अहोरात्रं सुदं प्रति राजवाक्यं	२४४	११	विशिष्टस्य सैन्यतैनायकगण्यभाक्तापातनं	२४५	११
भाषाभाषा नृपतिं प्रति सुदनिवेदनं	२४४	१२	नद्याः जलधा विषवणेन जलद्रुनामप्राप्तिः	२४५	१२
सुदं प्रति राजवाक्यं	२४४	१४	विशिष्टस्य पुनराश्रयगमनं	२४५	१३

प्रकरणं	एके	पक्षे	प्रकरणं	एके	पक्षे
वशिष्ठस्य दृश्यन्तीनामिकायाः पुनर्वशा			पुनस्य पराशराख्याप्राप्तिकारणं	२४६	२५
आश्रमगमनं	२४५	२४	पुनस्य प्रत्यदृश्यन्तीनां च	२४६	२६
वशिष्ठस्य वेदाध्ययनशब्दश्रवणं	२४५	२५	माहस्येन पराशरस्य क्रोधात् लोकविना		
वशिष्ठसमीपे क्षुब्धमनसत्वावर्णे	२४५	२६	शने मतिः	२४७	
अदृश्यन्ती प्रति वशिष्ठवाक्यं	२४५	२८	निवारणार्थं पराशरसमीपे वशिष्ठस्य कृतवीर्यं		
अदृश्यन्तीवाक्यं	२४५	२८	पाष्यान् कथनं	२४७	२
अदृश्यन्तीवाक्यप्रवणने वशिष्ठस्य मृत्युबुद्धे			कृतवीर्यचरितं	२४७	५
निन्दितः	२४५		क्षत्रियाणां भार्गवसमीपे धनप्रार्थना	२४७	७
वधून् गृहीतवशिष्ठस्य कल्याणप्रादर्थ्येनैव गमनं	२४५	२९	क्षत्रियमीत्या भृगुणा धनगोपनार्थः	२४७	८
वशिष्ठभक्त्या कल्याणपदागमनं	२४५	२९	क्षत्रियाणां भृगुदेवस्य खननेन धनप्राप्तिः	२४७	१०
वशिष्ठं प्रत्यदृश्यन्तीवाक्यं	२४५	२४	क्षत्रियाणां भृगुकुलोच्छेदः	२४७	११
वधून् प्रति वशिष्ठवाक्यं	२४५	२७	भृगुपत्न्येना पलायनं	२४७	१२
वशिष्ठस्य हृत्कारेण कल्याणपदावारणं	२४५	२८	ऊर्ध्वश्रुतगर्भाया ब्राह्मण्याः पलायनं	२४७	१४
कल्याणपदास्य वशिष्ठात् प्रापभोक्तृ	२४५	३०	ब्राह्मणो गमनार्थं क्षत्रियाणामागमनं	२४७	१६
कल्याणपदास्य प्रापभोक्तृ ज्ञानोत्पत्तिः	२४६	३	ब्राह्मणः ऊर्ध्वमेतन्परं परं बालकानि गमयं	२४७	१७
वशिष्ठं प्रति कल्याणपदावाक्यं	२४६	४	बालकानि जमा अभ्युभूतक्षत्रियाणां ब्राह्मणी		
राजानं प्रति वशिष्ठवाक्यं	२४६	५	शरस्य गमनं	२४७	१८
राजवाक्यं	२४६	६	ब्राह्मणी प्रति क्षत्रियवाक्यं	२४७	२१
वशिष्ठसमीपे राज्ञः पुनः प्रार्थना	२४६	८	क्षत्रियान् प्रति ब्राह्मणीवाक्यं	२४७	२४
वशिष्ठालौदासस्य वरप्राप्तिः	२४६	८	वशिष्ठवाक्यं	२४७	२०
लौदास्य गृहीतवशिष्ठस्याथोद्यागमनं	२४६	१०	पुनस्य श्रोत्राख्याकारणं	२४८	१
लौदासस्याथोद्यागप्रवेशः	२४६	१२	श्रोत्रप्रसादात् क्षत्रियाणां चक्षुःप्राप्तिः	२४८	२
अथोद्यागविशेषशोभा	२४६	१४	श्रोत्रस्य लोकविनाशाय मृत्युत्पत्तिः	२४८	३
वशिष्ठं प्रति लौदासस्य पत्नीनिषेधाः	२४६	१७	श्रोत्रनिषेधा	२४८	४
लौदास गमोत्पत्त्यनन्तरं वशिष्ठस्याश्रमगमनं	२४६	१८	श्रोत्रसमीपे पिदलौकागमनं	२४८	६
पुत्रानुत्पत्त्येवैव अस्मिन् कर्त्तव्यमेतन्	२४६	२०	पिदलौकागमनौचित्यनिवारणं	२४८	७
लौदासवर्धनान्तरं लौदासस्याश्रमगमनं			पिदलं प्रति श्रोत्रवाक्यं	२४८	१७
पुत्रोत्पत्तिः	२४६	२१	पिदवाक्यं	२४८	२
वशिष्ठस्य अदृश्यन्तीपुनर्वशादिः	२४६	२४	श्रोत्रस्य वक्ष्यान्तये क्रोधाप्रित्यागः	२४८	७

प्रकरणं	पृष्ठ	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठ	पंक्तौ
वराभरं प्रति युधिष्ठिरपदेभः	२४८	८	गन्धर्वपाण्डवानां परस्परसमाभावप्रपूर्वकं		
व्रतिष्ठवाक्येन पराभरस्य लोकविनाशमाप्तिः			गमनं	२५१	७
वृत्तिः	२४८	११	पाण्डवानामुक्तौ चर्कतोयमिवानुत्तरं		
वराभरस्य राक्षसमारणायै यज्ञकरणं	२४८	१२	पौरोहित्यार्थं धौम्यवरणं	२५२	८
पराभरसमीपे शत्र्वादीनामागमं	२४८	१८	वैश्वर्यपञ्चवर्माभिः	२५१	१५
पराभरं प्रति पुलस्त्यवाक्यं	२४८	२१			
पुलस्त्यस्य वराभरसमीपे यज्ञनिवृत्तिप्रार्थना	२४८	२०	स्वधर्मपरम्पराभ्याः	२५१	१६
वराभेरस्य यज्ञसमापनं	२५०	१	पाण्डवानां द्रौपदीरक्षित्यै पाञ्चालनगरं		
वराभरस्य हिमालयपार्श्वे यज्ञार्चयन्नुत्तापि			गमनं	२५१	१७
श्यामः	२५०	२	पाण्डवानां पयि ब्राह्मणैः सह समागमः	२५१	१८
चित्रचनन्धर्व्यं प्रत्यङ्गुलस्य विशेषप्रश्नः	२५०	५	पाण्डवान् प्रति ब्राह्मणानां निश्चया	२५१	१८
अर्जुनसमीपे गन्धर्ववाक्यं	२५०	८	ब्राह्मणान् प्रति युधिष्ठिरवाक्यं	२५१	२०
ब्रह्मपुत्रस्य कृपावपादस्य पत्न्या सचवननमनं	२५०	११	ब्राह्मणानां वाक्यं	२५१	२१
मिथुनोपसङ्गमब्राह्मणब्राह्मण्योः कल्याणवादः			युधिष्ठिरवाक्यं	२५२	७
दर्शनेन भयान् पलायनं	२५०	१४	पाण्डवानां इच्छिणपाञ्चालनमनं	२५२	८
कल्याणवादस्य पलायनपरब्राह्मणपराहणं	२५०	१५	पाण्डवानां श्येनेन समागमः	२५२	१०
कल्याणवादादं प्रति ब्राह्मणीवाक्यं	२५०	१६	पाण्डवानां पाञ्चालनसुरप्रवेशः	२५२	१३
कल्याणवादादस्य ब्रह्मणभक्त्यं	२५०	१८	पाण्डवानां कुम्भकारशठे निवासः	२५२	१४
ब्राह्मणीकीर्णादशुभोऽभ्युत्पत्तिः	२५०	२१	ब्राह्मणदृष्ट्या पाण्डवानां भेद्याचरणं	२५२	१५
कल्याणवादादं प्रति ब्राह्मणीभाषः	२५०	२३	पाञ्चालस्य नृपपरोक्षार्थं धनुर्मिकांशं	२५२	१७
ब्राह्मण्याः क्षत्रिप्रवेशः	२५०	२६	यत्नलक्ष्यादिनिर्वाण्यै	२५२	१८
चतुर्वाके महयन्त्राः कल्याणवादानिवारणं	२५०	२८	द्रुपदवाक्यं	२५२	१८
मदयनीयाकाश्चापकारणेन कल्याणवादः			क्षयन्मरुतोषका	२५२	२०
परित्यागः	२५०	२८	मोषशास्त्रकेन राजादीनामागमनं	२५२	२१
अर्जुनस्य सन्ध्यासमीपे नुक्रुपपुरोहितः			क्षयन्मरुदिदुर्गुराजगणानां मञ्जोपवेशनं	२५२	२३
विज्ञातो	२५१	१	स्वधर्मसमाजवर्णनं	२५२	२६
गन्धर्ववाक्यं	२५१	४	पौरादीनामुपवेशनं	२५२	५
अर्जुनस्य सन्ध्यासमीपे पाण्डवास्तदानं	२५१	५	ब्राह्मणवर्तितपापव्यानामुपवेशनं	२५२	६
गन्धर्व्यं प्रत्यङ्गुलवाक्यं	२५१	६	द्रौपद्या रक्षोऽन्तर्ये	२५२	८

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
स्वस्तिवाचनानिपुरःसरं वादिनादि			ब्राह्मणवैयर्थ्यकथनं ...	२५५	२५
निवारणं ...	२५६	११	ब्राह्मणविशेषप्रतिपत्तिकथनं ...	२५५	२८
ष्टष्टयुक्तवाक्यं ...	२५६	१४	ब्राह्मणशास्त्रांशं ...	२५५	३०
भगिनो प्रति षष्टयुक्तस्य राजगणपरिचय			अर्जुनस्य धनुः प्रदक्षिणादिकरणं ...	२५६	२
कथनं ...	२५६	१६	अर्जुनस्य धनुर्ग्रहणं ...	२५६	३
दुर्योधनादीनां नामकथनं ...	२५६	१८	अर्जुनस्य धनुःसंस्कारवाक्यपद्यादि		
द्रौपदीदर्शनेन पर्यिवानां सहस्रोत्थानं ...	२५४	१४	साधनं ...	२५६	५
सुर्यम्बरदर्शनार्थं देवगणानामागमनं ...	२५४	२०	अर्जुनस्य सख्यं चित्त्वा भूमौ पातनं ...	२५६	६
देव्यादीनामागमनं ...	२५४	२१	पुष्पट्टिः ...	२५६	७
बलरामकृष्णादिवदुपप्लवनामागमनं ...	२५४	२२	द्रुपदस्य प्रोत्था अर्जुनमाहात्म्यकरणं ...	२५६	११
पाण्डवदर्शनेन कृष्णस्य शङ्खवादनं ...	२५४	२३	नकुलर्षहदेवमहितयुधिष्ठिरस्य वासगमनं	२५६	१२
कृष्णस्य बलरामसमीपे पाण्डवपरिचय			द्रौपद्या माल्यमादाया अर्जुनसमीपागमनं	२५६	१३
कथनं ...	२५४	२४	द्रौपदीमहितार्जुनस्य रत्नाञ्जितृप्तिः ...	२५६	१४
पाण्डवानां द्रौपदीदर्शनेनाकुलता ...	२५४	२६	सुर्यम्बरागतनृपतीनां द्रुपदं प्रति कोपः ...	२५६	१६
सुर्यम्बरमहोत्सववर्णनं ...	२५४	२७	नृपतीनां वाक्यं ...	२५६	१७
धनुर्दर्शनेन राजगणानां नैराश्यं ...	२५५	२	द्रुपदहननायै सायुधनृपतीनां गमनं ...	२५६	२०
राजगणानां धनुर्व्यारोपणाञ्जितृप्तिः ...	२५५	३	द्रुपदस्य भयौत ब्राह्मणशरणगमनं ...	२५६	२८
निवृत्तराजगणदर्शनेन कैर्वाक्य धनुःसख्यो			भोमार्जुनयोर्युद्धार्थागतनृपतीनां प्रति गमनं	२५६	२८
करणं ...	२५५	५	भोमार्जुनौ प्रति नृपाणामागमनं ...	२५६	३०
कर्णदर्शनेन पाण्डवचिन्ता ...	२५५	६	भीमस्य वृकोत्पाटननिष्पन्नोत्करणे ...	२५७	१
द्रौपदीवाक्यश्रवणेन कर्णनिवृत्तिः ...	२५५	१७	धनुर्ग्रहणपुरःसरमर्जुनस्य युद्धेऽवस्थानं ...	२५७	३
शिष्टपाण्डवस्य धनुःसमीपगमनं ...	२५५	८	बलरामसमीपे कृष्णवाक्यं ...	२५७	५
शिष्टपाण्डवनिवृत्तिः ...	२५५	११	बलरामवाक्यं ...	२५७	८
शष्वादीनां क्रमेण निवृत्तिः ...	२५५	१२	अर्जुनं प्रति ब्राह्मणानां वाक्यं ...	२५७	११
निवृत्तराजगणदर्शनेन अर्जुनस्योत्थानं	२५५	१५	ब्राह्मणास्तु प्रत्यर्जुनवाक्यं ...	२५७	१२
उत्थितार्जुनदर्शनेन ब्राह्मणयोर्वादिः	२५५	१६	कर्णादीनामर्जुनादिभिर्दक्षैः ...	२५७	१७
ब्राह्मणानां परस्परं वाक्यकथनं ...	२५५	१८	कर्णार्जुनयोर्युद्धं ...	२५७	२०
ब्राह्मणानां वाक्यं ...	२५५	२२	अर्जुनं प्रति कर्णवाक्यं ...	२५७	२६
अर्जुननिवारणोन्मुखब्राह्मणप्रवाधानं	२५५	२३	कर्णं प्रत्यर्जुनवाक्यं ...	२५७	३०

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
कर्णपरामृशः ...	२५८	२	बलदेवसहितकृष्णस्य शिविरगमनं ...	२६०	१
बलभीमयोयुधुः ...	२५८	४	धृष्टद्युम्नस्याज्ञातरूपेण भागवत्सपत्नीशाला		
भीमस्य भूमौ शल्यापातनं ...	२५८	८	गमनं ...	२६०	४
सर्वेषां भीमं प्रत्यागमनं ...	२५८	११	धृष्टद्युम्नस्य पाण्डवावसथस्य प्रिया प्रच्छन्नेभ्यः		
शल्यायाणां वाक्यं ...	२५८	१२	वेशनं ...	२६०	५
कृष्णस्य चत्विजनिवारणं ...	२५८	१५	भीमादीनां भैरव्याहरणानन्तरं सन्ध्याकाले		
चत्विजाणां खसालयगमनं ...	२५८	२१	युधिष्ठिरसमोपे निवेदनं ...	२६०	६
ब्राह्मणद्रौपदोसहितभीमाञ्जनयोरावास			द्रौपदीं प्रति कुन्तीवाक्यं ...	२६०	७
गमनं ...	२५८	२३	कुन्तीवाक्यानुसारेण द्रौपद्यः शत्रूनादिदानं	२६०	१०
कुन्तीचिन्ता ...	२५८	२६	सर्वेषां कुशस्थस्य शयनादि ...	२६०	११
ब्राह्मणसहितार्जुनस्य भार्गवगृहप्रवेशः	२५८	२८	पाण्डवानां विविधकथाकथनं ...	२६०	१५
मातृसमीपे भीमाञ्जनयोरावेदनं ...	२५८	१	एकान्ते स्थितस्य धृष्टद्युम्नस्य विभवेवपाण्डवद्व		
निवेदितभैरवस्य सर्वैः सह भोजनानुज्ञा	२५८	३	ज्ञान्तश्रवणदृशनादि ...	२६०	१७
चिन्ताश्रितकुन्त्या द्रौपदीं गृहीता			धृष्टद्युम्नस्य द्रुपदाय सर्ववृत्तान्तकथनं	२६०	१८
गृहप्रवेशः ...	२५८	४	धृष्टद्युम्नं प्रति द्रुपदस्य जिज्ञासा ...	२६०	२०
युधिष्ठिरं प्रति कुन्तीवाक्यं ...	२५८	५	स्वदम्बरपर्व्वसमाप्तिः ...	२६०	२६
युधिष्ठिरस्य कुन्तीसमाश्लासनपूर्व्वकं अञ्जनं					
प्रति वाक्यं ...	२५८	१०	वैवाहिकपेय्यारम्भः ...	२६१	१
युधिष्ठिरं प्रत्यञ्जनवाक्यं ...	२५८	११	द्रुपदं प्रति धृष्टद्युम्नवाक्यं ...	२६१	४
पाण्डवानां द्रौपदोदरदर्शनं ...	२५८	१५	द्रुपदस्य वृत्तान्तज्ञानाय पाण्डवसमीपे		
द्रौपदोदरदर्शनेन सर्वेषां कामोत्पत्तिः ...	२५८	१७	पुरोहितप्रवेशः ...	२६१	१८
युधिष्ठिरस्य सर्वेषां भावदर्शनेन व्यासवाक्य			पाण्डवसमीपे पुरोहितगमनं ...	२६१	२०
स्मरणं ...	२५८	१८	पुरोहितवाक्यं ...	२६१	२१
युधिष्ठिराज्ञा ...	२५८	२०	भीमं प्रति युधिष्ठिरवाक्यं ...	२६१	२७
बलरामसहितकृष्णस्य पाण्डवावासागमनं	२५८	२३	पुरोहितस्य भीमकृतपूजादिपञ्चकं ...	२६१	२८
कृष्णस्य युधिष्ठिरदर्शनं ...	२५८	२४	पुरोहितं प्रति युधिष्ठिरवाक्यं ...	२६१	२८
कृष्णस्य युधिष्ठिरसमीपगमनसम्भाषणे	२५८	२५	युधिष्ठिरसमीपे द्रुपदप्रेषितद्रुतागमनं ...	२६२	५
कृष्णं प्रति युधिष्ठिरवाक्यं ...	२५८	२७	पाण्डवान् प्रति द्रुतवाक्यं ...	२६२	७
कृष्णवाक्यं ...	२५८	२८	कुन्त्यादिबन्धुनिपाण्डवानां द्रुपदवेशगमनं	२६२	१०

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
द्रुपदस्य पाण्डवेभ्य उपदोक्तनदानं	२६२	१३	युधिष्ठिरस्य जटिलानामकगौतमस्युपाख्यानं		
द्रौपदीमहितकुन्त्याः द्रुपदान्तःपुरपवेशः	२६२	१७	कथनं	२६४	१४
पाण्डवदर्शनं सर्वेषां हर्षः	२६२	१८	वाल्मीकिः दशभिः सङ्क्रमकथनं	२६४	१५
पाण्डवानामुपवेशनं	२६२	२०	युधिष्ठिरस्य मातृवाक्यप्रामाण्यकथनं	२६४	१६
पाण्डवेभ्योऽस्त्रादिदानं	२६२	२१	कुन्त्याः स्वमतप्रकाशनं	२६४	१८
पाण्डवानां भोजनान्तरं सांयामिकद्वयं			प्रासवाक्यं	२६४	१८
यज्ञं	२६२	२२	व्यासस्य द्रुपदहस्तावलम्बनपुरःसरं राजसूयं		
युधिष्ठिरं प्रति द्रुपदवाक्यं	२६२	२७	उपवेशनं	२६४	२१
द्रुपदं प्रति युधिष्ठिरवाक्यं	२६२	२	पाण्डवादोनामुपवेशनं	२६४	२२
युधिष्ठिरस्य सर्वेषां परिचयदानं	२६२	४	व्यासस्य देवानां नैमिषारण्ये यज्ञकरणं		
परिचयश्रवणेन द्रुपदहर्षः	२६२	८	कथनं	२६४	२५
द्रुपदजिज्ञासानन्तरं युधिष्ठिरस्य पाण्डव			यमस्य युञ्ज दीक्षया प्राणिनां वञ्चकालजीवनं	२६४	२६
वृत्तान्तकथनं	२६२	१०	पितामहसमीपे देवानामागमनं	२६४	२७
विवाहाद्यं द्रुपदवाक्यं	२६२	१५	पितामहसमीपे देवानां वाक्यं	२६४	२८
युधिष्ठिरवाक्यं	२६२	१६	देवानां प्रति पितामहवाक्यं	२६४	२८
द्रुपदवाक्यं	२६२	१७	पितामहसमीपे देवानां वाक्यं	२६५	१
पञ्चभिर्विवाहकरणार्थं युधिष्ठिरवाक्यं	२६२	१८	पितामहवैक्यं	२६५	२
युधिष्ठिरं प्रति द्रुपदजिज्ञासा	२६२	२२	पितामहवाक्यश्रवणेन देवानां नैमिषारण्यं		
युधिष्ठिरवाक्यं	२६२	२४	गमनार्थं यात्रा	२६५	५
द्रुपदवाक्यं	२६२	२७	देवानां भागीरथ्यां पुण्डरीकदर्शनं	२६५	६
द्रुपदसमीपे व्यासप्रणामनं	२६२	२८	इन्द्रस्य पुण्डरीकसमीपगमनं योपादर्शने	२६५	७
पाण्डवानां व्यासप्रणामादिः	२६४	१	येषां या रोदनं	२६५	८
व्यासोपवेशनं	२६४	२	इन्द्रस्य योमिदमुविन्दुतः सुवर्णपद्मात्पत्ति		
सर्वेषामुपवेशनं	२६४	३	दर्शनं	२६५	८
व्याससमीपे युधिष्ठिरजिज्ञासा	२६४	५	योषित्समीपे इन्द्रजिज्ञासा	२६५	१०
व्यासवाक्यं	२६४	६	योषिवाक्यं	२६५	१२
द्रुपदस्य स्वमतकथनं	२६४	७	इन्द्रस्य योषिता सह गमनेन पर्वतोपरि		
धृष्टद्युम्नस्य स्वमतप्रकाशनं	२६४	१०	क्रीडत्युद्धदर्शनं	२६५	१४
युधिष्ठिरवाक्यं	२६४	१२	द्रुपं प्रतीक्षवाक्यं	२६५	१६

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
पुरुषस्य दर्शनेन शक्यताः ...	२६५	१७	युधिष्ठिरं प्रति द्रुपदवाक्यं ...	२६७	६
देवीं प्रति पुरुषवाक्यं ...	२६५	१८	विवाहायै द्रौपद्यानयनं ...	२६७	८
इन्द्रस्य भूमौ पतनं ...	२६५	१९	विवाहदर्शनार्थं नृपसुहृत्प्रभृतोनामागमनं ...	२६७	९
पुरुषवाक्यं ...	२६५	२०	विवाहसभा ...	२६७	१०
पर्यन्तविवरदर्शनेन शक्यता ...	२६५	२१	पाण्डवानां सभाप्रवेशः ...	२६७	११
इन्द्रं प्रति पुरुषवाक्यं ...	२६५	२२	युधिष्ठिरद्रौपदीविवाहः ...	२६७	१५
इन्द्रस्य कथः ...	२६५	२३	भोमादीनां द्रौपदीविवाहः ...	२६७	१८
पुरुषवाक्यं ...	२६५	२४	द्रुपदस्य भनादिदानं ...	२६७	२१
पूर्वैर्ज्ञातां प्राक्यां ...	२६५	२८	पाञ्चालनगरे पाण्डवानां विहारः ...	२६७	२४
व्यासवाक्यं ...	२६५	३०	कुन्त्या द्रौपद्याशीर्षादः ...	२६७	३०
व्यासस्य बलदेवकेशवोत्पत्तिकथनं ...	२६६	४	पाण्डवानां समीपे लण्णसालाह्वारादिप्रवेशं ...	२६८	९
पाण्डवोत्पत्तिवृत्तान्तकथनं ...	२६६	७	वेवाहिरुपर्वसमाप्तिः ...	२६८	१६
द्रौपद्युत्पत्तिवृत्तान्तकथनं ...	२६६	८			
द्रुपदं प्रति व्यासवाक्यं ...	२६६	११	विदुरागमनपञ्चारम्भः ...	२६८	१७
व्यासस्य द्रुपदाय दिव्यचक्षुःप्रदानं ...	२६६	१२	दुर्योधनदीनां चरद्वारा पाण्डवविवाहज्ञानं ...	२६८	१८
द्रुपदस्य दिव्यचक्षुःप्राप्त्या पाण्डवानां पूर्व			अर्जुनभोमादीनां स्त्यनरकाले ज्ञात्वाश्वमेधेन		
रूपदर्शनं ...	२६६	१४	युद्धकरणज्ञानं ...	२६८	१९
द्रुपदस्य द्रौपदीपूर्वरूपदर्शनं ...	२६६	१७	भ्रातृवृत्तितुल्यधनस्य पाण्डववृत्तान्तश्रवणेन		
द्रुपदस्य व्यासप्रणामादिः ...	२६६	१८	दुःशोत्पत्तिः ...	२६८	२७
द्रुपदसमीपे व्यासस्य द्रौपदीपूर्ववृत्तान्त			दुःशासनवाक्यं ...	२६८	२८
कथनं ...	२६६	२०	दुर्योधनदीनां हस्तिनापुरप्रवेशः ...	२६८	२
अधिकन्यायास्तपसा शङ्करतोषणं ...	२६६	२१	विदुरस्य पाण्डववृत्तान्तश्रवणं ...	२६८	५
अधिकन्यायाः शङ्करसमीपे वरप्रार्थना ...	२६६	२२	विदुरस्य धृतराष्ट्रसमीपे पाण्डववृत्तान्तज्ञापनं ...	२६८	६
महर्षेः व्यासस्य अधिकन्याये पञ्चपतिकूपवर			धृतराष्ट्रकथः ...	२६८	७
दानं ...	२६६	२३	भूषणसहितद्रौपद्यानयनाय धृतराष्ट्रा	२६८	९
शङ्करं प्रति कन्यावाक्यं ...	२६६	२४	विदुरस्य धृतराष्ट्रसमीपे पाण्डवीविवाहादि		
कन्या प्रति शङ्करवाक्यं ...	२६६	२५	कथनं ...	२६८	१०
द्रुपदं प्रति व्यासवाक्यं ...	२६६	२७	धृतराष्ट्रवाक्यं ...	२६८	१२
द्रुपदवाक्यं ...	२६७	१	धृतराष्ट्रसमीपे विदुरवाक्यकथनं ...	२६८	१५

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
धृतराष्ट्रसमीपे कर्णदुर्योधनयोरागमनं	२६८	१६	पाण्डवागमनश्रवणेन प्रत्युद्गमाय धृतराष्ट्रस्य	२७५	१२
धृतराष्ट्रं प्रति कर्णदुर्योधनयोर्वीर्याकं ...	२६८	१७	कौरवादिप्रियं ...	२७५	१३
दुर्योधनसमीपे धृतराष्ट्रवाक्यं ...	२६८	२२	पाण्डवानां वृत्तिनापुरप्रवेशः ...	२७५	१५
दुर्योधनवाक्यं ...	२६८	२५	पाण्डवदर्शनेन पौराणां वाक्यं ...	२७५	१८
दुर्योधनं प्रति कर्णवाक्यं : ...	२७०	१३	पाण्डवानां भीष्मादिपाण्डवन्दादिः ...	२७५	२२
कर्णवाक्यश्रवणेन धृतराष्ट्रमन्त्रणा	२७१	६	पाण्डवानां वैशम्पैयेशादिः ...	२७५	२३
भीष्मवाक्यं ...	२७१	१०	भीष्मसहितधृतराष्ट्रस्य पाण्डवाङ्गानं	२७५	२४
दुर्योधनादिष्वमीपे भीष्मस्य स्वमतप्रकाशनं	२७१	१३	युधिष्ठिरं प्रति धृतराष्ट्रवाक्यं ...	२७५	२५
द्रोणवाक्यं ...	२७२	१	धृतराष्ट्रस्य युधिष्ठिरं प्रति राज्यार्द्धदानान्	२७५	२६
द्रोणस्य स्वमतप्रकाशनं ...	२७२	२	नरं खाण्डवप्रस्थवासानुज्ञा ...	२७५	२६
कर्णवाक्यं ...	२७२	१३	धृतराष्ट्रवाक्येन पाण्डवानां खाण्डवप्रस्थगमनं	२७५	२८
कर्णस्य मागधराजोपाख्यानकथनं ...	२७२	१७	क्षत्र्यासहितपाण्डवानां खाण्डवप्रस्थप्रवेशः	२७५	२८
द्रोणवाक्यं ...	२७२	२६	खाण्डवप्रस्थभूषणं ...	२७५	३०
विदुरवाक्यं ...	२७३	१	नगरमानपरिखादिकरणं ...	२७६	१
धृतराष्ट्रवाक्यं ...	२७४	३	पुरवर्णना ...	२७६	२
विदुरस्य पाण्डवलनगरगमनं ...	२७४	८	भ्रातृपानां वासाद्यैः खाण्डवप्रस्थगमनं ...	२७६	१०
विदुरस्य द्रुपदसमीपे गमनं ...	२७४	११	वणिजादीनां वाणिज्याद्यर्थं तत्रागमनं ...	२७६	११
विदुरस्य पाण्डवदर्शनादिः ...	२७४	१३	खाण्डवप्रस्थे उद्यानादिवर्णना ...	२७६	१२
विदुरस्य पाण्डवादिभ्यो रत्नादिदानं ...	२७४	१५	खाण्डवप्रस्थनिवेशनानन्तरं वलरामकेशवयो	२७६	१२
केशवपाण्डवसमीपे द्रुपदं प्रति विदुरवाक्यं	२७४	१८	हर्षकाप्रवाणं ...	२७६	२४
विदुरागमनपर्यवस्येति	२७४	३०	जनमेजयप्रश्नः ...	२७६	२६
			प्राप्तराज्यपाण्डवानां खाण्डवप्रस्थे द्रौपद्या सह	२७६	२७
राज्यलाभपर्वारम्भः ...	२७५	१	रमणं ...	२७६	२७
द्रुपदवाक्यं ...	२७५	२	युधिष्ठिरस्य राज्यपालनं ...	२७७	१
युधिष्ठिरवाक्यं ...	२७५	५	पाण्डवसमीपे नारदरगमनं ...	२७७	५
वासुदेववाक्यं ...	२७५	६	युधिष्ठिरस्य नारदापार्थादिदानं ...	२७७	५
द्रुपदवाक्यं ...	२७५	७	नारदसमीपे द्रौपद्यागमनं ...	२७७	८
द्रुपदानुज्ञातपाण्डवानो क्षत्र्यादिभिः सह	२७५	११	नारदचरणाभिवादनपुरःसरं द्रौपद्या श्रव	२७७	८
वृत्तिनापुरगमनं ...	२७५	११	स्थानं ...	२७७	८

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
नारदस्य त्रैपदी प्रत्याबीजोदपुरःसरं			वैश्वदेवविजयाय सुन्दोपसुन्दयोर्ब्रह्मणादिः	२७८	२६
गमनानुज्ञा	२७७	१०	सैन्यसहितसुन्दोपसुन्दयोर्वाचादिः	२७८	२७
पाण्डवानां प्रति नारदवाक्यं	२७७	११	सुन्दोपसुन्दयोर्दुःश्रुतं देवभवनगमनं	२७८	२०
सुन्दोपसुन्दयोः संक्षेपेण वृत्तान्तकथनं ...	२७७	१४	सुन्दोपसुन्दगमनेन देवानां स्वर्गाद्यागपुरः		
सुन्दोपसुन्दचरितश्रवणार्थं नारदसमीपे			सरं ब्रह्मलोकपञ्चायनं	२७८	१
सुधिष्ठिरप्रभः	२७७	१७	सुन्दोपसुन्दयोरिन्द्रलोकादिविजयः ..	२७८	२
नारदवाक्यं	२७७	२१	महोविजयार्थं सैन्यसमीपे सुन्दोपसुन्दवाक्यं	२७८	५
निकुञ्जसुरपुत्रसुन्दोपसुन्दचरितं ...	२७७	२२	सैन्यसहितसुन्दोपसुन्दयोर्ब्रह्मणादिमारणं	२७८	८
सुन्दोपसुन्दयोः परस्परप्रतीतिकथनं ...	२७७	२४	अग्निहोत्रादीनां जलक्षेपणादि	२७८	८
सुन्दोपसुन्दयोर्विन्ध्यपर्वतं तपस्या ...	२७७	२७	ब्राह्मणादीनां पञ्चायनं	२७८	११
सुन्दोपसुन्दप्रभावेण विन्ध्यपर्वतस्य			सुन्दोपसुन्दयोर्हस्तिरूपेण दुर्गादिबलीनानां		
धूमत्यागः	२७८	१	हननं	२७८	१५
सुन्दोपसुन्दतपोविज्ञार्थं देवानां चेष्टा ...	२७८	२	विंशदिरूपधारणेन सुन्दोपसुन्दयोर्ब्रह्मणादि		
रत्नादिद्वारा सुन्दोपसुन्दप्रलोभनं ...	२७८	३	मारणं	२७८	१६
देवानां मायया सुन्दोपसुन्दभगिन्यादि			प्रथिवीदूरवस्त्राकथनं	२७८	१७
निष्ठाणादि	२७८	४	सुन्दोपसुन्दयोर्द्विविजयानन्तरं कुहलेषु		
सुन्दोपसुन्दसमीपे ब्रह्मगमनं ...	२७८	८	निवेशः	२७८	२२
ब्रह्माणं प्रति सुन्दोपसुन्दयोर्वाक्यं ...	२७८	१०	नारदवाक्यं	२७८	२४
ब्रह्मसमीपे सुन्दोपसुन्दयोर्त्वेरप्रार्थना ...	२७८	११	देवादीनां पितामहभवनगमनं ...	२७८	२५
ब्रह्मवाक्यं	२७८	१२	देवादीनां पितामहदर्शनं	२७८	२६
सुन्दोपसुन्दयोर्वाक्यं	२७८	१५	पितामहसमीपे सख्येवां गमनं	२७८	२८
सुन्दोपसुन्दौ प्रति पितामहवाक्यं ...	२७८	१६	पितामहसमीपे-सुन्दोपसुन्दवृत्तान्तकथनं	२७८	२८
पितामहस्य वरदानानन्तरं ब्रह्मलोकगमनं	२७८	१७	देवादिवक्त्रश्रवणेन पितामहस्य विश्व		
पितामहस्यश्रवणोः सुन्दोपसुन्दयोः स्तम्भवन			कर्माङ्गानं	२८०	३
गमनं	२७८	१८	विश्वकर्माणं प्रति पितामहादेशः ...	२८०	४
सुन्दोपसुन्दसुहृन्मनानां हर्षः ...	२७८	१८	पितामहादेशेन विश्वकर्माणो योविनिर्माणं	२८०	५
सुन्दोपसुन्दयोर्जेटामुखनास्यनन्तरं मृदस्य			योविद्रूपवर्धनं	२८०	८
वेशः	२७८	२०	योषितिलोकात्तप्तमृत्वाप्राप्तिकारणं	२८०	११
देवानां हर्षोत्सवादिः	२७८	२२	ब्रह्माणं प्रति तिलोक्तमावाक्यं ...	२८०	१२

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्ती	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्ती
तिलोत्तमां प्रति पितामहवाक्यं ...	२८०	१३	पाण्डवानां समयः	२८१	२६
तिलोत्तमायाः पितामहवाक्यस्वीकारपुरः			राज्यलाभपर्वप्रमाप्तिः	२८१	३०
सरं प्रणमादिः ...	२८०	१५			
तिलोत्तमायाः देवमण्डलप्रदर्शणसमये			अर्जुनवनवासप्रवर्धारम्भः ...	२८२	१
देवानां विवरणं	२८०	१७	पाण्डवानां समयकरणपुरःसरं खाण्डव		
तिलोत्तमागमनेन देवानां कार्यसिद्ध्याशंसा	२८०	२४	प्रस्थे वासः	२८२	२
तिलोत्तमागमनानन्तरं देवानां यथास्थान			द्रौपदीपाण्डवानां परस्परप्रीतिः ...	२८२	४
गमनं ...	२८०	२५	तत्क्षराणां ब्राह्मणगोहरणं ...	२८२	६
नारदवाक्यं ...	२८०	२७	ब्राह्मणस्य पाण्डवान् प्रति निवेदनं ...	२८२	७
जितवैलास्यनाहरणेन सुन्दोपसुन्दयो			ब्राह्मणवाक्यं ...	२८२	८
विहारः ...	२८०	२८	अर्जुनस्य ब्राह्मणवाक्यश्रवणं ...	२८२	१२
विन्ध्यपर्वतप्रस्थे सुन्दोपसुन्दयोर्विहारार्थं			अर्जुनस्य ब्राह्मणाभ्यासनं ...	२८२	१३
गमनं ...	२८१	२	अर्जुनचिन्ता ...	२८२	१६
विन्ध्यपर्वतप्रस्थे सुन्दोपसुन्दयोर्विहारः	२८१	३	अर्जुनस्य युधिष्ठिरस्य हृदयप्रवेशः ...	२८२	२३
तिलोत्तमाया पुण्यचयनच्छलेन तत्र गमनं	२८१	५	ब्राह्मणं प्रत्यर्जुनवाक्यं ...	२८२	२४
सुन्दोपसुन्दयोस्तिलोत्तमादर्शनं ...	२८१	७	अर्जुनस्य वीराद्वाह्मणगोधनाहरणं ...	२८२	२६
सुन्दोपसुन्दयोस्तिलोत्तमायहणं ...	२८१	८	ब्रह्मणोऽथ गोदानानन्तरं अर्जुनस्य खूपरा		
सुन्दोपसुन्दयोः परस्परवाक्यं	२८१	१२	गमनं ...	२८२	२८
सुन्दोपसुन्दयोः परस्परं क्रोधीत्यप्तिः ...	२८१	१३	युधिष्ठिरं प्रत्यर्जुनवाक्यं ...	२८२	२८
गदाग्रहणपूर्वकं सुन्दोपसुन्दयोः परस्परयुद्धं	२८१	१४	अर्जुनं प्रति युधिष्ठिरवाक्यं ...	२८२	४
सुन्दोपसुन्दयोर्कर्मणं ...	२८१	१५	अर्जुनवाक्यं ...	२८२	८
दैत्यादीनां पलायनं ...	२८१	१६	अर्जुनस्य वनगमनं ...	२८२	८
विन्ध्यप्रस्थे पितामहागमनं ...	२८१	१८	ब्राह्मणानामर्जुनानुगमनं ...	२८२	११
तिलोत्तमां प्रति पितामहस्य वरदानं ...	२८१	१८	अर्जुनस्य ब्राह्मणादिभिः सह देशभ्रमणं	२८२	१५
पितामहस्य दृष्ट्वा चैलाक्यदानानन्तरं ब्रह्म			अर्जुनतोऽर्थदर्शनं ...	२८२	१६
लोकगमनं ...	२८१	२१	अर्जुनस्य गङ्गादारे निवेशरचना ...	२८२	१७
पाण्डवान् प्रति नारदवाक्यं ...	२८१	२२	अर्जुनस्याभिवेकाद्यैः गङ्गावतरणं ...	२८२	२१
पाण्डवानां नारदवाक्यश्रवणेन परस्परसमय			अर्जुनस्य जलादुत्थानसमये उलूपीनामक		
करणं ...	२८१	२५	नागराजकन्यया ग्रहणं ...	२८२	२३

प्रकरणं	पृष्ठ	पंक्ति	प्रकरणं	पृष्ठ	पंक्ति
अर्जुनस्य नागभवने समिदंशेनं	२८२	२४	पाण्डवोत्पत्त्याऽर्जुनस्य जलादुत्थायं	२८५	२८
अर्जुनस्य हिमनसिदुष्टिः	२८२	२५	पाण्डवस्य नारोरूपप्राप्तिः	२८५	२९
उलूपीं प्रत्यर्जुनवाक्यं	२८२	२७	नारोऽर्जुनवाक्यं	२८६	१
उलूपीवाक्यं	२८३	२८	अर्जुनसमीपे वर्गायाः स्रपणिस्रपणिकथनं	२८६	२
अर्जुनवाक्यं	२८४	१	सखीसहितवर्गायाः द्रुपदभवनगमनकथनं	२८६	४
अर्जुनं प्रत्यलूपीवाक्यं	२८४	४	वर्गायाः ब्राह्मणदर्शनकथनं	२८६	५
अर्जुनस्य उलूपीसङ्गः	२८४	१४	ब्राह्मणतपोविभार्यै वर्गागमनं	२८६	७
गङ्गाद्वारे अर्जुनं स्थापयित्वा उलूपा गमनं	२८४	१६	वर्गादिपञ्चास्रसं ब्राह्मणसमीपगमनं	२८६	८
अर्जुनस्य उलूपा वरप्राप्तिः	२८४	१७	वर्गादिपञ्चास्रसं ब्राह्मणात् शापप्राप्तिः	२८६	१०
अर्जुनस्य द्विसाल्यपार्थगमनं	२८४	१८	वर्गाप्रभृतोनां ब्राह्मणशरणगमनं	२८६	१३
अर्जुनस्य तीर्थपयैटनादि	२८४	२०	वर्गाप्रभृतोनां ब्राह्मणप्रसादनं	२८६	१४
अर्जुनानुगब्राह्मणाणां निवृत्तिः	२८४	२८	ब्राह्मणतुष्टिः	२८६	१८
अर्जुनस्य सागरसमीपगमनं	२८४	३०	ब्राह्मणवाक्यं	२८६	२०
अर्जुनस्य मण्डिपूरगमनं	२८५	२	ब्राह्मणस्य शापमोक्षोपायकथनं	२८६	२१
अर्जुनस्य चित्राङ्गदादर्शनं	२८५	४	वर्गावाक्यं	२८६	२५
चित्राङ्गदादर्शनेमाऽर्जुनस्य कामोत्पत्तिः	२८५	५	वर्गाप्रभृतोनां नारददर्शनं	२८६	२७
चित्राङ्गदायै राजसमीपे अर्जुनवाक्यं	२८५	६	नारदवाक्यं	२८६	३०
अर्जुनं प्रति राजवाक्यं	२८५	७	अर्जुनसमीपे वर्गाप्रार्थना	२८७	३
प्रभञ्जनस्योपाख्यानं	२८५	८	अर्जुनस्य शापादस्तरामोक्षं	२८७	४
पुस्तिकाकरण्यायै राजवाक्यं	२८५	१२	अस्तरसं पूर्णरूपप्राप्तिः	२८७	५
अर्जुनस्य सम्यक्स्वीकारपुरःसरं चित्राङ्गदा			अर्जुनस्य चित्राङ्गदादर्शनार्थं पुनर्बर्णितं		
परिग्रहः	२८५	१५	गमनं	२८७	६
अर्जुनस्य पुष्पात्यन्तनारं तीर्थभ्रमणार्थं			अर्जुनस्य चित्राङ्गदायां वभुवाहननामक		
गमनं	२८५	१६	पुष्पात्यन्तः	२८७	७
अर्जुनस्य अगस्त्यादिपञ्चतीर्थगमनं	२८५	२०	अर्जुनस्य पुनर्तीर्थभ्रमणं	२८७	८
मुनिवार्जिततीर्थदर्शनेनमुनोन् प्रत्यर्जुनवाक्यं	२८५	२२	अर्जुनस्य प्रभासतीर्थगमनं	२८७	१०
तापसाणां वाक्यं	२८५	२४	कृष्णस्य प्रभासतीर्थगमनाऽर्जुनसन्दर्शने	२८७	१२
अर्जुनस्य वैभद्रतीर्थगमनं	२८५	२६	कृष्णाऽर्जुनयोः परस्परसमाक्षेपादिः	२८७	१३
अर्जुनस्य स्वप्नसमये पादेषे चरणपदः	२८५	२७	अर्जुनं प्रति कृष्णविभाषा	२८७	१४

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
अर्जुनप्रयुत्तरादिः ...	२८७	१५	नगरानवात्मनर्वणेन सञ्चेषां निवृत्तिः	२८८	२१
अर्जुनकृष्णयोः रैवतकपर्वतगमनं	२८७	१६	कृष्णं प्रति बलरामवाक्यं	२८८	२२
कृष्णार्जुनयोः रैवतके विहारादिः	२८७	१८	बलरामकोषः	२८८	२४
आर्जुनयोर्द्वारक्यागमनं	२८७	२४	सुभद्राहरणपर्वसमाप्तिः	२८८	३०
अर्जुनस्य कृष्णवदवाचः	२८७	३०			
अर्जुनवनवासपर्वसमाप्तिः	२८७	३१	हरणाहरणपर्वारम्भः	२८९	१
			कृष्णवाक्यं	२८९	३
सुभद्राहरणपर्वारम्भः	२८८	१	कृष्णवाक्येनार्जुननिवर्तनार्जुननिवृत्तिः	२८९	१३
रैवतकपर्वते कृष्णस्य कानामुत्सववर्णनं	२८८	२	दादशवर्षानन्तरमर्जुनस्य खाण्डवप्रत्यागमनं	२८९	१५
बलरामादीनां रैवतके विहारः	२८८	८	अर्जुनं प्रति द्रौपदीवाक्यं	२८९	१७
कृष्णार्जुनयोः रैवतके गमनं	२८८	१४	सुभद्रायाः कुन्धभिवादानादि	२८९	२२
सुभद्रादर्शनं	२८८	१५	सुभद्राया द्रौपदीप्रणामादि	२८९	२४
कामभोगितार्जुनदर्शनेन कृष्णवाक्यं	२८८	१७	द्रौपदीप्रत्युत्थानादि	२८९	२५
अर्जुनवाक्यं	२८८	१८	बलरामादिषड्विंशत्युत्तराणां रत्नप्रत्यागमनं	२८९	२८
कृष्णस्यार्जुनं प्रति सुभद्राप्राप्तिपादकथनं	२८८	२३	कृष्णमात्यादीनामिन्द्रप्रत्यागमनं	२८९	२८
युधिष्ठिरसमोपे पुरुषप्रवेशं	२८८	२६	युधिष्ठिरस्य कृष्णप्रत्युद्गमनार्थं नकुलसहदेव		
युधिष्ठिरानुज्ञा	२८८	२७	प्रवेशं	२८९	५
रैवतकपर्वतगतसुभद्राश्रवणेनार्जुनस्य तत्र			कृष्णप्रभृतीनां खाण्डवप्रसन्नप्रवेशः	२८९	६
जिगमिषा	२८८	३०	युधिष्ठिरबलरामादीनां परस्परसमागमः	२८९	११
अर्जुनस्य मृगयाव्यपदेशेन रैवतकगमनं	२८८	३	कृष्णस्य पाण्डवेभ्यः पाण्डिपुत्रस्य कृष्णधनद्रुमादि	२८९	१५
अर्जुनस्य सुभद्राहरणं	२८८	५	युधिष्ठिरस्य कृष्णदत्तधनद्रुमादिप्रतिपदः	२८९	२८
सुभद्रा रथमारोप्यार्जुनस्य स्वपराभिमुख			कृष्णस्य कानां त्रिहारः	२८९	३१
गमनं	२८८	६	कृष्णस्य कानादीनां द्वारकागमनं	२८९	२
सैन्यानां सुभद्राहरणवार्ताप्रदानं	२८८	८	कृष्णस्येन्द्रप्रस्थे वाचादिः	२८९	४
सभापालस्य भेरीशब्देन भोजकृष्णस्य काना			सुभद्राया मभिमन्युपत्तिः	२८९	६
माङ्गलं	२८८	१०	अभिमन्योर्धनुर्वेदादिप्राप्तिः	२८९	१३
अज्ञतवीरसमीपे सुभद्राहरणकथनं	२८८	११	द्रौपद्याः पञ्चपाण्डवेभ्यः पञ्चपुत्रोत्पत्तिः	२८९	१८
कृष्णादीनां युद्धार्थमुद्योगः	२८८	१५	पञ्चपुत्रविशेषपरिचयनामादिकथनं	२८९	२०
सैन्यं प्रति बलरामवाक्यं	२८८	१८	सञ्चेषां भर्तृवैदश्या	२८९	२८

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
हरणाहरणपर्वसमाप्तिः	२८२	२१	श्वेतकेः शङ्करसमीपगमनसम्भाषणे	२८५	३०
			शङ्करस्य दुर्वासवाक्यानां	२८६	१
खाण्डवदहनपर्वारम्भः	२८३	१	दुर्वाससं प्रति शङ्करवाक्यं	२८६	२
युधिष्ठिरस्य भीष्माज्ञया राज्यत्यागं	२८३	२	दुर्वाससः शङ्करवाक्येन यज्ञाकरणं	२८६	३
युधिष्ठिरराज्यवर्णनं	२८३	३	हविर्भोजनेन वक्रैर्मानिः	२८६	६
कृष्णं प्रत्यर्जुनवाक्यं	२८३	१५	अग्नेर्ब्रह्मसमीपगमनं	२८६	८
कृष्णवाक्यं	२८३	१७	ब्रह्माणं प्रत्यग्निवाक्यं	२८६	८
कृष्णार्जुनयोर्धुधिष्ठिरानुज्ञया अलकोटार्थं			अग्निं प्रति ब्रह्मवाक्यं	२८६	११
गमनं	२८३	१८	ब्रह्मवाक्यश्रवणेनाग्नेः खाण्डवदहनस्य	२८६	१६
स्त्रीणां क्रोधार्थं गमनं	२८३	२२	खाण्डवनिवासिना पावकज्ञानार्थं चेष्टा	२८६	१८
कृष्णार्जुनयोः कोटाम्बरे उपवेशनं	२८३	२०	खाण्डवस्यैः पावकशान्तिः	२८६	२१
कृष्णार्जुनसमीपे ब्राह्मणरूप्यनललग्नं	२८४	१	पावकस्य पुनर्ब्रह्मसमीपगमनं	२८६	२४
ब्राह्मणं दृष्ट्वा कृष्णार्जुनयोः प्रत्युत्थानं	२८४	४	पावकं प्रति ब्रह्मवाक्यं	२८६	२६
कृष्णार्जुनसमीपे ब्राह्मणरूप्यनलस्य प्रार्थना	२८४	७	पावकं प्रत्यर्जुनवाक्यं	२८७	४
ब्राह्मणं प्रति कृष्णार्जुनवाक्यं	२८४	८	अर्जुनवाक्यश्रवणेनाग्नेर्ब्रह्मसमीपगमनं	२८७	१२
ब्राह्मणवाक्यं	२८४	१०	वर्णं प्रति पावकवाक्यं	२८७	१५
वनमजयप्रश्नः	२८४	१७	वरुणस्य इषुषिदेवसहितधनुर्दानं	२८७	२०
श्वेतकिर्णमकराजोपाख्यानं	२८४	२१	वरुणस्य अश्वदिशस्थितरथदानं	२८७	२१
श्वेतकेयश्ववर्णनं	२८४	२३	अर्जुनस्य वरुणदत्तरथारोहः	२८७	२०
अलजिः प्रति श्वेतकिर्णवाक्यं	२८५	२	अर्जुनस्य धनुःप्राप्तिः तृष्टिः	२८८	१
श्वेतकिं प्रति याज्ञकानां वाक्यं	२८५	८	कृष्णस्य पावकाचक्रप्राप्तिः	२८८	५
याज्ञकवाक्यश्रवणेन श्वेतकिर्णपत्त्या	२८५	११	कृष्णं प्रति पावकवाक्यं	२८८	६
श्वेतकिं प्रति शङ्करवाक्यं	२८५	१५	वरुणस्य कृष्णाय कौमोदकीदानं	२८८	१०
श्वेतकिंप्रार्थना	२८५	१७	पावकं प्रत्यर्जुनवाक्यं	२८८	१३
शङ्करवाक्यं	२८५	१८	अग्नेः खाण्डवदहनारम्भः	२८८	१७
दादशवर्षाग्नकारं पुनः श्वेतकेः शङ्करसमीपं			कृष्णार्जुनयोः खाण्डवस्य प्राणिकदनकरणं	२८८	२२
गमनं	२८५	२३	खाण्डवदाहवर्णनं	२८८	२५
श्वेतकिं प्रति शङ्करवाक्यं	२८५	२५	उद्दिष्टदेवानां ब्रह्मसमीपगमनं	२८८	३१
श्वेतकेयश्वस्याराहरणं	२८५	२८	अकं प्रति देवानां वाक्यं	२८८	७

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
खाण्डवमोक्षार्थं शक्रगमनं ...	२८८	८	अर्जुनस्याश्ववर्षविधातादि ...	३०९	१
इन्द्रस्य जलवर्षणं ...	२८८	१०	इन्द्रस्य मन्दरपर्वतशिखरमुत्पात्वाऽर्जुनं		
अग्निनेजश आकाश एव जलशोषः	२८८	११	प्रति लेपः ...	३०९	४
शक्रस्य क्रोधेन पुनर्वज्रतरजलवर्षणं	२८८	१२	अर्जुनस्य पर्वतशृङ्गच्छेदः ...	३०९	५
अर्जुनस्य शङ्खद्वारा वारिवारणं	२८८	१५	शैलपतनेन खाण्डवस्य प्राणिविनाशः	३०९	८
तत्त्वकपुलाशयेनस्य मोक्षार्थं धनः	२८८	१८	खाण्डवदाहवर्णनं ...	३०९	११
अश्वमेधस्य माचा निगिरणं	२८८	२०	देवानां पराजयः ...	३०९	२१
अश्वमेधेन निगौर्यं गच्छन्वा नागकल्पाया			इन्द्रं प्रत्याकाशवाणी ...	३०९	२४
अर्जुनेन शिरश्छेदनं ...	२८८	२२	आकाशवाणोऽश्वमेधेनेन्द्रनिवृत्तिः	३०९	२०
इन्द्रस्य वातवर्षणे पाण्डवमोक्षनादिः	२८८	२३	देवानामिन्द्रानुगमनं ...	३०९	२१
इन्द्रवायु प्रत्यर्जुनादीनां क्रोधात् शप			कृष्णार्जुनयोर्निवृत्तशक्रदशेनेन विंशनादः	३०९	२
प्रदानं ...	२८८	२५	कृष्णार्जुनयोः खाण्डवदाहनं ...	३०९	३
इन्द्रार्जुनयोर्युद्धं ...	२८८	२६	मयनामकासुरस्य पलायनधमये कृष्णदर्शनं	३०९	३७
मुपपादौनामाक्रोशात्पतनं ...	३००	४	अग्निहोत्रार्थं मयसमीपगमनं ...	३०९	१८
गरुडस्य कृष्णार्जुनप्रहाराद्यमोक्षाशान्			वासुदेवस्य मयनिवारणाय चक्रधारणं ...	३०९	१८
पतनं ...	३००	५	मयस्यार्जुनं प्रति शरणप्रार्थना	३०९	२०
नागानां विषवमनपुरःसरं अर्जुनसमीपे			अर्जुनस्य भयदानं ...	३०९	२१
पतनं ...	३००	६	खाण्डवदाहे अश्वमेधादिवाणां जीवनकथनं	३०९	२४
अर्जुनस्य पद्मगच्छेदः ...	३००	७	अनमेजयप्रभः ...	३०९	२६
असुरगन्धर्वादीनां कृष्णार्जुनभारणार्थं			मन्दपालनामकस्य श्वपेरुपाख्यानं	३०९	३०
मामनं ...	३००	८	मन्दपालस्य तपसा पितृलोकगमनं	३०९	३१
कृष्णार्जुनयोर्देव्यादिभारणं	३००	११	धर्मराजसमीपस्थदेवान् प्रति मन्दपालवाक्यं	३०९	३४
शक्रस्य क्रोधाद्युद्धार्थं कृष्णार्जुनसमीपा			मन्दपालं प्रति देवानां वाक्यं	३०९	३६
गमनं ...	३००	१३	देववाक्यसमयेन मन्दपालचिन्ता	३०९	३७
युद्धप्रवृत्तेन्द्रदशेनेन देवानामस्त्रधारणं	३००	१५	मन्दपालस्य शक्तिप्रतिष्ठापणं पणिपोयज्ञः	३०९	३९
सर्वदेवानां युद्धार्थं कृष्णार्जुना प्रत्यागमनं	३००	२१	मन्दपालस्य शक्तिं कायां पुनश्चतुष्टयोत्पत्ति	३०९	४२
कृष्णार्जुनयोर्देवताडनं	३००	२६	मन्दपालस्य शक्तिं कापुलास्यका लपितां प्रति		
देवानां भयाङ्कसमीपगमनं	३००	२७	गमनं ...	३०९	४३
इन्द्रस्य कृष्णार्जुनार्थां सह युद्धं	३००	२८	पुनश्चचित्तरितायाः खाण्डवे स्थितिः	३०९	४४

॥ श्रीमहाभारतीयप्रथमखण्डान्तर्गतादिपर्वसूचीपत्रं ॥

प्रकरणं	पृष्ठं	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठं	पंक्तौ
मन्दपालस्य खाण्डवोन्म्यागमनदर्शनं	३०३	१६	मन्दपालवाक्यं ...	३०७	८
मन्दपालस्य पुत्रवार्थमग्निसंलवः ।	३०३	२३	पुत्रान् प्रति मन्दपालवाक्यं ...	३०७	१८
मन्दपालस्येनाश्रितुष्टिः ...	३०३	२८	भार्यापुत्रादिस्मृतमन्दपालस्य खाण्डवात्		
अग्निमन्दपालयोः परस्परं वाक्यं	३०३	२८	गमनं ...	३०७	२१
प्रज्वलिताग्निदर्शनेन जरितावाक्यं	३०४	५	कृष्णः कृतसमीपे देवगणसंहितेन्द्रागमनं	३०७	२४
जरितापुत्राणां वाक्यं ...	३०४	१६	इन्द्रवाक्यं ...	३०७	२५
पुत्रान् प्रति जरितावाक्यं ...	३०४	१८	अर्जुनस्य वरप्रार्थना ...	३०७	२६
भ्रातृणां वाक्यं ...	३०४	२२	इन्द्रवाक्यं ...	३०७	२७
जरिताभ्रातृणां संवादः ...	३०४	२७	इन्द्रस्य स्वर्गगमनं ...	३०८	१
भ्रातृणां मातृभर्त्सनं ...	३०५	८	अग्नेस्तृष्ट्या विश्रामः ...	३०८	३
जरितायाः खाण्डवात् पलायनं	३०५	१२	खाण्डवदहनपर्वसमाप्तिः ...	३०८	७
जरितावाक्यं ...	३०५	१६	आदिपर्वसमाप्तिः ...	३०८	८
सारिख्यवाक्यं ...	३०५	१८			
सन्मित्रवाक्यं ...	३०५	१८			
द्रोणवाक्यं ...	३०५	२०			
जरितारैरग्निसंलवः ...	३०५	२२			
सारिख्यवाक्यग्निसंलवः ...	३०५	२४	सभाक्रियपर्वस्तम्भः ...	३०८	१
सन्मित्रवाक्यग्निसंलवः ...	३०५	२८	खाण्डवदाहमुक्तमथनामकदानवस्यार्जुनं		
द्रोणवाक्यग्निसंलवः ...	३०६	१	प्रति वाक्यं ...	३०८	३
द्रोणं प्रत्यग्निसंलवः ...	३०६	७	मयं प्रत्यर्जुनवाक्यं ...	३०८	४
अग्निं प्रति द्रोणवाक्यं ...	३०६	११	मयस्य अर्जुनं प्रति प्रत्युपकारकरणप्रार्थना	३०८	५
मन्दपालसिन्धुना ...	३०६	१४	अर्जुनवाक्यं ...	३०८	७
क्षपितां प्रति मन्दपालवाक्यं ...	३०६	१५	मयं प्रति कृष्णवाक्यं ...	३०८	१०
मन्दपालं प्रति क्षपितावाक्यं ...	३०६	२१	युधिष्ठिरस्य मयदर्शनादिः ...	३०८	१४
मन्दपालवाक्यं ...	३०६	२७	सभानिर्वाणार्थं मङ्गलाचरणपूर्वकस्नान		
द्रिदाहानन्तरं पुत्रसमीपे जरितागमनं	३०६	३०	मापनादिः ...	३१०	३
पुत्रसमीपे मन्दपालागमनं ...	३०७	३	कृष्णस्य दारकागमनार्थं युधिष्ठिराद्या		
अग्निं प्रति मन्दपालवाक्यं ...	३०७	५	मन्त्रादिः ...	३१०	६
मन्दपालं प्रति जरितायाः क्रोधादाक्यं	३०७	७	कृष्णस्य दारकागमनार्थं याचादिः ...	३१०	१४

प्रकरणं	पृष्ठं	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठं	पंक्तौ
कृष्णस्य दारकागमनार्थं यांचादिः	३१०	१४	युधिष्ठिरं प्रति नारदस्य वाक्यं ...	३१८	२
युधिष्ठिरादीनां सारख्यादिः ...	३१०	२०	युधिष्ठिरवाक्यं ...	३१८	१६
कृष्णपाण्डवानां पुरुषरसमन्वयणादिः	३१०	२६	नारदवाक्यं ...	३१८	१८
पाण्डवानां स्वपुराणमनं ...	३११	३	नारदं प्रति युधिष्ठिरवाक्यं ...	३१८	२१
कृष्णस्य दारकागमनं ...	३११	५	नारदसमीपे युधिष्ठिरप्रश्नः ...	३१८	२३
पाण्डवानां स्वपुरप्रवेशादिः	३११	६	नारदवाक्यं ...	३१८	२०
कृष्णस्य दारकाप्रवेशादिः	३११	८	नारदं प्रति युधिष्ठिरवाक्यं ...	३१८	५
अर्जुनं प्रति मयवाक्यं	३११	१३	नारदस्य इन्द्रसभावर्णनं ...	३१८	१०
मयस्य भैनाकपर्वतगमनं	३११	१८	इन्द्रसभ्यादिकथनं ...	३१८	१८
भगोरथराज्यवर्णनं ...	३११	२१	नारदस्य यमसभावर्णनं ...	३२०	११
मयस्य गदादिग्रहणं ...	३१२	१	यमसभ्यादिकथनं ...	३२०	१८
द्रव्यादिसहितमयस्य खाण्डवप्रत्यागमनं	३१२	२	नारदस्य वरुणसभावर्णनं ...	३२१	२५
मयस्य भीमादिभ्यो गदादिदानं ...	३१२	४	वरुणसभ्यादिकथनं ...	३२२	२
मयस्य सभानिर्वाणं ...	३१२	६	नारदस्य युधिष्ठिरादिषमीपे वैश्रवणसभा		
सभावर्णनं ...	३१२	७	वर्णनं ...	३२२	२६
युधिष्ठिरस्य सभाप्रवेशादिः ...	३१२	२३	वैश्रवणसभ्यादिकथनं ...	३२३	१०
अधीणां युधिष्ठिरसभापवेशनादिः ...	३१३	१	नारदस्य ब्रह्मसभावर्णनं ...	३२४	७
युधिष्ठिरसभ्यवृत्तिकथनं ...	३१३	१३	इन्द्रसभ्यहरिसुहोपाख्यानश्रवणार्थं नारदं		
गन्धर्वादीनां सभापवेशनादिः ...	३१३	२८	प्रति युधिष्ठिरप्रश्नः ...	३२६	८
सभाक्रियापर्वसमाप्तिः ...	३१४	२	नारदस्य हरिसुहोत्तान्तकथनं ...	३२६	१८
			हरिसुहोत्तरितं ...	३२६	१८
लोकपालसभाख्यानपर्वारम्भः ...	३१४	३	राजसूयप्रश्नश्चा ...	३२६	२८
नारदस्य गुणकीर्तनं ...	३१४	५	युधिष्ठिरसमीपे नारदस्य पाण्डुवाक्यकथनं	३२७	३
अविसृष्टिनारदस्य सभास्वपाण्डवदर्शनार्थं			नारदवाक्यं ...	३२७	५
मागमनं ...	३१४	१५	नारदगमनं ...	३२७	१२
युधिष्ठिरस्याभिवादनानादिः ...	३१४	१७	राजसूयार्थं युधिष्ठिरचिन्ता ...	३२७	१३
युधिष्ठिरं प्रति नारदस्य क्षुद्रप्रश्नः ...	३१४	२०	लोकपालसभाख्यानपर्वसमाप्तिः ...	३२७	१४
नारदसमीपे युधिष्ठिरप्रश्नः ...	३१७	२८			
नारदस्य प्रत्युत्तरं ...	३१७	३०	राजसूयधारमपर्वारम्भः	३२७	१५

प्रकरणं	पृष्ठं	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठं	पंक्तौ
युधिष्ठिरस्य राजसूयार्थं चिन्ताः	२२७	१६	जरानामिकथा राजसूया शरीरखण्डद्वययोग		
युधिष्ठिरराज्यवेणोः	२२७	२२	मातुः जरासन्ध्यात्यन्तिः	२२४	१८
मन्त्रिसभोपे युधिष्ठिरवाक्यं	२२८	६	बाह्यकं गृह्यत्वा राजसभोपे राजसूया गमनं	२२४	२८
युधिष्ठिरं प्रति मन्त्रिणां वाक्यं	२२८	७	तृहद्रथं प्रति राजसभोपे वाक्यं	२२४	२८
युधिष्ठिरमन्त्रणा	२२८	१६	श्रीकृष्णवाक्यं	२२५	१
युधिष्ठिरस्य कृष्णसभोपे दूतप्रेषणं	२२८	२७	राजसभोपे प्रति राजवाक्यं	२२५	३
इन्द्रधनुर्बहिःकृष्णस्येन्द्रप्रसांगमनं	२२८	२८	राजसभोपे जरावाक्यं	२२५	५
कृष्णं प्रति युधिष्ठिरवाक्यं	२२८	४	पुनर्बलं जराया गमनं	२२५	१३
युधिष्ठिरसभोपे श्रीकृष्णवाक्यं	२२८	११	चण्डकौशिकनामकमुनेः पुनर्बागधदेशगमनं	२२५	१८
युधिष्ठिरवाक्यं	२२९	२३	तृहद्रथस्य चण्डकौशिकसभोपे गमनादिः	२२५	१८
भीमवाक्यं	२२९	४	चण्डकौशिकस्य जरासन्धव्योर्थादिकथनं	२२५	२२
श्रीकृष्णवाक्यं	२२९	७	जरासन्धस्य राज्याभिवेकादिः	२२६	४
युधिष्ठिरवाक्यं	२२९	२०	तृहद्रथस्य स्वर्गगमनादिः	२२६	७
अर्जुनवाक्यं	२२९	२७	जरासन्धस्य कृष्णेन सह वैरादिकथनं	२२६	८
जरासन्धबधमन्त्रणा	२३०	५	राजसूयारम्भपर्वसमाप्तिः	२२६	१६
कृष्णवक्त्रं	२३०	८			
कृष्णं प्रति युधिष्ठिरप्रश्नः	२३०	२०	जरासन्धबधपर्वारम्भः	२२६	१७
कृष्णस्य तृहद्रथराजोपाख्यानकथनं	२३०	२२	वासुदेववाक्यं	२२६	१८
पञ्चोदयसभोपे तृहद्रथस्य समयकरणं	२३०	२७	वासुदेवं प्रति युधिष्ठिरवाक्यं	२२६	२६
तृहद्रथस्य यदुच्छ्रगतमुनितापणं	२३४	३	भीमाश्विनबहिःकृष्णस्य मागधराज्यगमनं	२३७	८
चण्डकौशिकवाक्यं	२३४	४	कृष्णवाक्यं	२३७	२०
मुनिं प्रति तृहद्रथवाक्यं	२३४	६	कृष्णादीनां मागधपुरप्रवेशादिः	२३८	८
नेत्रसङ्घे आसफलपतनं	२३४	८	कृष्णादीनां जरासन्धनिवेशनप्रवेशादिः	२३८	१६
राजो आसफलदानं	२३४	८	कृष्णादीनां जरासन्धसभोपे गमनं	२३८	२०
राज्ञः पञ्चोदयमासफलदानं	२३४	१२	जरासन्धस्य कृष्णादिदशनेन प्रत्युत्थानादिः	२३८	२१
पञ्चोदयस्यासुफलं विभक्त्य भोजनं	२३४	१३	जरासन्धं प्रति कृष्णवाक्यादिः	२३८	२३
आसफलभोजनेन पत्न्योर्भोजनं	२३४	१४	कृष्णादीनामुपवेशनादिः	२३८	३०
प्रत्याः शरीरखण्डप्रसवः	२३४	१५	कृष्णादीनां प्रति जरासन्धवाक्यं	२३८	२
शरीरखण्डद्वयस्य त्यागः	२३४	१६	श्रीकृष्णवाक्यं	२३८	१०

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
कृष्णादीन् प्रति जरासन्धवाक्यं	३३८	१८	भीमाङ्गुनमर्चितकृष्णस्य इन्द्रप्रस्थागमनं	३४३	१८
जरासन्धं प्रति श्रीकृष्णवाक्यं	३३८	१४	युधिष्ठिरं प्रति कृष्णवाक्यं	३४३	१८
जरासन्धवाक्यं	३४०	१४	युधिष्ठिरवर्धदिः	३४३	२१
जरासन्धस्य युद्धार्थमुद्योगः	३४०	१८	कृष्णस्य दारकागमनं	३४३	२७
जरासन्धं प्रति श्रीकृष्णवाक्यं	३४०	२६	पाण्डवानां कृष्णप्रदक्षिणादिः	३४३	२८
जरासन्धस्य भीमेन सह युद्धप्रार्थना		२७	जरासन्धबधपर्वसमाप्तिः	३४४	३
पुनोद्दितानां जरासन्धस्त्वयनादिः	३४०	२८			
भीमं प्रति जरासन्धवाक्यं	३४१	३	दिविजयपर्वारम्भः	३४४	४
भीमस्य युद्धाद्योगादिः	३४१	५	युधिष्ठिरं प्रत्यङ्गुनवाक्यं	३४४	६
जरासन्धभीमयोर्युद्धं	३४१	६	युधिष्ठिरवाक्यं	३४४	१०
पुरवाचिनां युद्धदर्शनाद्यभागमनं	३४१	१७	युधिष्ठिरवाक्येनाङ्गुनादीनां दिव्जयार्थं		
युद्धवर्णनं	३४१	१८	यानादिः	३४४	११
भीमं प्रति श्रीकृष्णवाक्यं	३४१	२८	अङ्गुनस्य कुलिन्दादिजयः	३४४	१८
कृष्णवाक्येन भीमस्य जरासन्धबधे मतिः	३४१	३०	शकलद्वीपे अङ्गुनस्य युद्धादिकथनं	३४४	२२
कृष्णं प्रति भीमवाक्यं	३४२	४	अङ्गुनस्य भगदत्तन सह युद्धं	३४४	२४
कृष्णवाक्यं	३४२	६	अङ्गुनं प्रति भगदत्तवाक्यं	३४४	२८
भीमस्य जरासन्धभ्रमणादिः	३४२	७	अङ्गुनवाक्यं	३४५	१
भीमस्य जरासन्धबधः	३४२	८	भगदत्तवाक्यं	३४५	४
कृष्णस्य राजमोचनादिः	३४२	१३	अङ्गुनस्योत्तरदिग्गमनविज्यादिः	३४५	७
भीमाङ्गुनसहितकृष्णस्य रथारोहपुरःसरं			वृहन्नो न सहाङ्गुनस्य युद्धादिः	३४५	१२
प्रत्यागमनप्रयोगः	३४२	१८	अङ्गुनस्यान्यान्यदेशविजयादिः	३४५	१७
कृष्णस्य गरुडस्मरणादिः	३४२	२५	अङ्गुनस्योत्तरांशो दिशि नानादेशजयः	३४६	६
भीमाङ्गुनसहितकृष्णस्य पुराविगमनं	३४२	२८	भीमस्य पूर्वदिग्जयार्थं गमनं	३४६	२८
कृष्णादिषमोपे नागरादीनामागमनं	३४३	२	भीमस्य पाश्चात्तादिविजयः	३४७	१
कृष्णसन्निधौ राक्ष्सां वाक्यं	३४३	४	भीमस्य अष्टिमन्त्रादिविजयः	३४७	१५
नृपान् प्रति कृष्णवाक्यं	३४३	८	सहदेवस्य दक्षिणदिग्गमनं	३४८	१६
राक्ष्सां कृष्णवाक्यस्वीकारादिः	३४३	१०	सहदेवस्य सूरसेनादिविजयः	३४८	१७
जरासन्धपुनसहदेवस्य कृष्णसन्निधौगमनादिः	३४३	१२	सहदेवस्य माहिषायां नीलेन सह युद्धं	३४८	१७
जरासन्धपुनस्य राज्याभिषेकादिः	३४३	१५	अग्नेर्नीलसाहाय्यकरणं	३४८	८

प्रकरणं	पंक्तौ	प्रकरणं	पंक्तौ
अग्नेर्नीलसाहाय्यकारणजिज्ञासा ...	३४८	१२ भोष्मधामन्त्रादिः ...	२५४ १
अग्नेर्नीलसाहाय्यकारणकथनं ...	३४८	१३ राजादीनामागमनं ...	२५४ २
अग्नेर्नीलराजदुहितृविवाहः ...	३४८	२० दुर्योधनादीनामागमनं ...	२५४ ६
वज्रैर्वैरप्रदानादिकथनं ...	३४८	२१ शिशुपालादीनामागमनं ...	२५४ १४
सहदेवस्याग्नित्वः ...	३४८	२८ आगतराजादिभ्य आवसथादिदानं ...	२५४ १८
अग्निं प्रति सहदेववाक्यं ...	३५०	८ भोष्मदीनामृति युधिष्ठिरवाक्यं ...	२५४ २८
सहदेवं प्रत्यग्निवाक्यं ...	३५०	११ दुःशासनादीनां भक्ष्याधिकारादिषु नियोगः	२५५ २
नीलस्य सहदेवाचनं नादिः ...	३५०	१५ यज्ञकरणं ...	२५५ ८
सहदेवस्य वैपुरादिविजयः ...	३५०	१७ राजसूयिकपर्व्वसमाप्तिः ...	२५५ १८
नकुलस्य पश्चिमदिग्विजयार्थं यात्रा ...	३५१	८	
नकुलस्य रोहीतकगमनं ...	३५१	२० अर्घाभिहरणपर्व्वारम्भः ...	२५५ २०
नकुलस्य युद्धादिकथनं ...	३५१	११ अभिवेकदिने राजादीनामन्त्रैर्दिप्रवेशः	२५५ २१
नकुलस्य स्नेह्यादिविजयः ...	३५१	२२ ब्राह्मणादीनां परस्परवितण्डादिः ...	२५५ २४
नकुलनिवृत्तिः ...	३५१	२४ नारदचिन्ता ...	२५६ २
नकुलस्य युधिष्ठिरसमीपागमनादिः ...	३५१	२५ युधिष्ठिरं प्रति भोष्मवाक्यं ...	२५६ १३
दिग्विजयपर्व्वसमाप्तिः ...	३५१	२८ युधिष्ठिरवाक्यं ...	२५६ १७
		— भोष्मत्याघ्राहपानचिन्ता ...	२५६ १८
राजसूयिकपर्व्वारम्भः ...	३५२	१ भोष्मानुज्ञया युधिष्ठिरस्य प्रथमं कृष्णायाघं	
युधिष्ठिरराज्यवर्णनं ...	३५२	२ दानं ...	२५६ २१
युधिष्ठिरसमीपे कृष्णाश्वमनादिः ...	३५२	११ शिशुपालकोपः ...	२५६ २२
कृष्णं प्रति युधिष्ठिरवाक्यं ...	३५२	१८ शिशुपालवाक्यं ...	२५६ २५
कृष्णवाक्यं ...	३५२	२५ शिशुपालं प्रति युधिष्ठिरवाक्यं	२५७ २८
युधिष्ठिरवाक्यं ...	३५२	२७ भोष्मवाक्यं ...	२५८ २
युधिष्ठिरस्य यज्ञार्थमुद्योगः ...	३५२	२८ सहदेववाक्यं ...	२५८ २
युधिष्ठिराज्ञा ...	३५३	१ नारदवाक्यं ...	२५८ ८
व्यासस्य यज्ञार्थं पुरोहितानयनं ...	३५३	६ सुनीयस्य कोपवाक्यं ...	२५८ १०
राजाद्यभ्यन्त्रणार्थं दूतप्रेषणं ...	३५३	१३ यज्ञोपधातायै सुनीयप्रभृतीनां मन्त्रणा	२५८ १२
ब्राह्मणादिभिर्युधिष्ठिरस्य यज्ञदीक्षा ...	३५३	१७ अर्घाभिहरणपर्व्वसमाप्तिः ...	२५८ १८
युधिष्ठिरस्य यज्ञावसथगमनादिः ...	३५३	१८	

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
शिशुपालस्य धर्मोपदेशः	३५८	१८	कृष्णं प्रति शिशुपालस्य वाक्यं	३६५	८
युद्धाद्युक्तराजगणद्वयेन भीमं प्रति			शिशुपालवाक्यश्रवणेन कृष्णस्य चक्रस्य रथादि	३६५	१२
युधिष्ठिरस्य वाक्यं	३५८	२२	पार्थिवान् प्रति कृष्णवाक्यं	३६५	१४
युधिष्ठिरं प्रति भीमवाक्यं	३५८	२५		३६५	१६
शिशुपालकृतभीमभर्त्सनाकृष्णनिन्दादि	३६५	७	शिशुपालदाहादि	३६५	२६
शिशुपालवाक्यं	३६१		युधिष्ठिरयज्ञवर्धनं	३६५	२८
शिशुपालवाक्यश्रवणेन भीमकोधः	३६१	२८	यज्ञसमाप्तौ कृष्णवाक्यं	३६६	३
शिशुपालवाक्यं	३६२		भ्रातृन् प्रति युधिष्ठिरस्य वाक्यं	३६६	६
भीमं प्रति भीमवाक्यं	३६२	११	पाण्डवानां प्रस्थितराजानुगमनादि	३६६	८
शिशुपालात्पत्तिमये आकाशवाणी	३६२	१३	युधिष्ठिरं प्रति कृष्णवाक्यं	३६६	१४
शिशुपालजननीवाक्यं	३६२	१७	युधिष्ठिरवाक्यं	३६६	१६
पुनराकाशवाणी	३६२	१८	युधिष्ठिरवहितकृष्णस्य सुनोऽसमोपगमन		
शिशुपालदर्शनायै राज्ञामागमनं	३६२	२२	सम्भाषणे	३६६	१८
बलरामकृष्णयोः शिशुपालदर्शनायै गमनं	३६२	२५	कृष्णस्य द्वारकागमनं	३६६	२५
कृष्णास्त्रे शिशुपालप्रदानं	३६२	२७	युधिष्ठिरं प्रति कृष्णोपदेशः	३६६	२८
शिशुपालस्य भुजाद्विपतनं	३६२	२८	शिशुपालस्य धर्मोपदेशमाप्तिः	३६७	२
शिशुपालमातुः कृष्णसमीपे वरप्रार्थना	३६२	२८			
शिशुपालमातरं प्रति कृष्णस्य अभयदानं	३६३	१	सूतपर्वोपदेशः	३६७	३
शिशुपालमातृवाक्यं	३६३	३	युधिष्ठिरसमीपे व्यासगमनादि	३६७	४
श्रीकृष्णवाक्यं	३६३	४	युधिष्ठिरं प्रति व्यासवाक्यं	३६७	८
भीमवाक्यं	३६३	५	युधिष्ठिरवाक्यं	३६७	१०
भीमं प्रति भीमवाक्यं	३६३	७	व्यासवाक्यं	३६७	१४
भीमं प्रति शिशुपालवाक्यं	३६३	१२	व्यासस्य कैलासगमनं	३६७	२२
भीमवाक्यं	३६४	११	युधिष्ठिरं चित्ता	३६७	२३
भीमवाक्यश्रवणेन शिशुपालस्य युद्धार्थं			भ्रातृन् प्रति युधिष्ठिरवाक्यं	३६७	२५
जनाह्नाह्नान	३६४	२२	युधिष्ठिरं प्रार्थयितुं वाक्यं	३६७	२८
श्रीकृष्णस्य वाक्यं	३६४	२७	युधिष्ठिरस्य समवकाशं	३६८	१
श्रीकृष्णस्य शिशुपालकृततापको	३६४	२८	शकुनिना सह दुर्योधनस्य सम्भाषणं	३६८	१६
वासुदेववाक्यश्रवणेन राज्ञां शिशुपालनिर्गमनं	३६५		सभायां दुर्योधनदुरवस्था	३६८	१९

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तिः	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तिः
दुःखोऽधनस्य सुखिनापुरगमनं ...	३६८	२४	सूतक्रोडाद्यं युधिष्ठिरं प्रति शकुनिवाक्यं	३८१	२५
दुःखोऽधनचिन्ता ...	३६८	३०	युधिष्ठिरशकुनिर्वादाः ...	३८१	२६
शकुनिं प्रति दुःखोऽधनस्य सन्तापवाक्यं ...	३६८	३	युधिष्ठिरवाक्यं ...	३८२	१०
दुःखोऽधनं प्रति शकुनिवाक्यं ...	३६८	२३	दुःखोऽधनप्रत्युत्तरं ...	३८२	१२
दुःखोऽधनशकुनिर्वादाः ...	३७०	५	सूतक्रोडादयः ...	३८२	१३
शकुनिधृतराष्ट्रदुःखोऽधनानां संवादः ...	३७०	२०	राज्ञां सूतक्रोडादेशनायं सभोपवेशनं ...	३८२	१४
सूतपरामर्शार्थं विदुरं प्रति दूतप्रेषणं ...	३७२	७	युधिष्ठिरदुःखोऽधनं वादः ...	३८२	१८
विदुरधृतराष्ट्रसंवादः ...	३७२	११	शकुनेर्धूने युधिष्ठिरपक्षजयः ...	३८२	२१
वैशम्पायनं प्रति जनमेजयप्रश्नः ...	३७२	१८	पुनर्युधिष्ठिरस्य पण्डितक्रीडा ...	३८२	२२
जनमेजयं प्रति वैशम्पायनवाक्यं ...	३७२	२२	पुनः शकुनिविजयादि ...	३८२	२६
निर्जनं धृतराष्ट्रदुःखोऽधनयोः संवादः ...	३७२	२३	विदुरस्य हितवाक्यं ...	३८४	२
दुःखोऽधनस्य सन्तापः ...	३७३	५	विदुरवाक्यश्रवणेन क्रोधादुःखोऽधनस्य विदुर		
दुःखोऽधनस्य पाण्डवधनकथनं ...	३७३	२७	भर्त्सना ...	३८५	५
दुःखोऽधनं प्रति धृतराष्ट्रवाक्यं ...	३७७	२४	विदुरस्य दुःखोऽधनभर्त्सनापण्डितकथितवाक्यं	३८५	२२
दुःखोऽधनस्य वाक्यं ...	३७८	६	शकुनिर्युधिष्ठिरसंवादः ...	३८६	३
दुःखोऽधनं प्रति शकुनिवाक्यं ...	३७८	२८	पुनर्धूतक्रोडा ...	३८६	७
दुःखोऽधनधृतराष्ट्रसंवादः ...	३७८	१	शकुनेर्धूतक्रोडायां युधिष्ठिरसर्वस्वाहरणान		
धृतराष्ट्रस्य सभानिर्भाषणार्थमाज्ञा ...	३७८	१५	नन्तरं पाण्डवपुत्रविजयः ...	३८६	१४
धृतराष्ट्राज्ञया सभानिर्भाषादि ...	३७८	१८	शकुनेर्गुलविजयः ...	३८६	१७
धृतराष्ट्रस्य युधिष्ठिराभियमार्थं विदुरप्रेषणं	३७८	२०	शकुनेः सप्तदेवविजयः ...	३८६	२०
धृतराष्ट्रं प्रति विदुरवाक्यं ...	३७८	२५	शकुनिर्युधिष्ठिरसंवादः ...	३८६	२३
धृतराष्ट्रस्य विदुरं प्रत्यादेशः ...	३७८	२७	शकुनेर्गुलविजयः ..	३८६	२७
धृतराष्ट्राज्ञया विदुरस्य पाण्डवसभोपगमनं	३८०	१	शकुनेर्भूमिविजयः ..	३८७	१
प्रश्नोत्तरक्रमेण युधिष्ठिरविदुरसंवादः ...	३८०	६	शकुनिर्युधिष्ठिरसंवादः ...	३८७	५
युधिष्ठिरस्य धृतराष्ट्रसभोपगमनार्थं			शकुनेर्युधिष्ठिरविजयः ...	३८७	७
वाचादि ...	३८०	२७	शकुनिवाक्यं ...	३८७	८
युधिष्ठिरस्य धृतराष्ट्रद्वयगमनादि ...	३८१	३	युधिष्ठिरस्य द्वैपदीकपल्लवधारणं ...	३८७	११
युधिष्ठिरस्य शास्त्रार्थविनिर्वादानादि ...	३८१	१०	सभानां शोकावेगवर्षि ...	३८७	१८
युधिष्ठिरादीनां धृतराष्ट्रसभाप्रवेशः ...	३८१	२०	विदुरं प्रति दुःखोऽधनवाक्यं ...	३८७	२५

प्रकरणं	पङ्क्ति	प्रकरणं	पङ्क्ति
विदुरस्य दुर्योधनमर्शनं	३८७	दुःशासनं प्रति कर्णस्य पाण्डवद्रौपदीवक्षः	
प्रातिकामिनं प्रति दुर्योधनवाक्यं ..	३८८	हरणादेशः	३८९
प्रातिकामिनो द्रौपद्यानयनार्थं गमनं ..	३८८	कर्णवाक्येन पाण्डवानामुत्तरीयस्त्रापनपुरः	
प्रातिकामिद्रौपदीसंवादः	३८८	सर्वं सभापवेक्षणं	३८९
द्रौपदीवाक्यश्रवणेन प्रातिकामिनो युधि		दुःशासनस्य द्रौपद्या वृत्तकर्षणं ..	३८९
ष्ठिरसमीपगमनादि	३८८	वृत्तकर्षणमये द्रौपद्याः कृष्णस्मरणं ...	३८९
प्रातिकामिनं प्रति दुर्योधनवाक्यं ..	३८८	अन्तर्हितरूपेण कृष्णस्य द्रौपदीसमीपगमनं	३८९
प्रातिकामिनः पुनर्द्रौपदीसमीपगमनं ..	३८८	वृत्तकर्षणमये कृष्णस्यापरापरवस्त्रदानं	३८९
प्रातिकामिद्रौपदीसंवादः	३८८	शतशो वस्त्राविभक्त्यर्थेन कौत्साहत्यादि	३८९
द्रौपदीवाक्येन प्रातिकामिनः पुनः सभा		भोमस्य दुःशासनरक्तपानप्रतिज्ञा ...	३८९
गमनादि	३८८	सभ्यान् प्रति विदुरवाक्यं	३८९
द्रौपदीसमीपे युधिष्ठिरस्य दूतप्रेषणं ..	३८८	विदुरस्य प्रह्लादाङ्गिरससंवादरूपेतिहास	
दूतस्य द्रौपदीसमीपगमनादि	३८८	कथनं	३८९
प्रातिकामिनं प्रति दुर्योधनवाक्यं ..	३८८	प्रह्लादकाश्यपयोः संवादः	३८९
सभ्यान् प्रति प्रातिकामिनो जिज्ञासा ..	३८८	सुधन्ववाक्यं	३८९
दुःशासनं प्रति दुर्योधनवाक्यं	३८८	विदुरवाक्यं	३८९
दुःशासनस्य द्रौपदीसमीपगमनसम्भाषणं	३८८	दुःशासनं प्रति कर्णवाक्यं ..	३८९
द्रौपद्याः कुरुक्षेत्रसमीपगमनमनये		दुःशासनस्य द्रौपदीकर्षणं ..	३८९
दुःशासनेन केशवार्कः	३८८	द्रौपदीवाक्यं	३८९
द्रौपदोदुःशासनसंवादः	३८८	वैशम्पायनवाक्यं	३८९
द्रौपदीविलापः	३८८	द्रौपदीविलापः	३८९
दुःशासनस्य युधिष्ठिरादिसमक्षे द्रौपद्य		द्रौपदीं प्रति भोजवाक्यं ..	३८९
मानादि	३८८	द्रौपदीं प्रति दुर्योधनवाक्यं ..	३८९
भोमद्रौपदीसंवादः	३८८	वैशम्पायनवाक्यं	३८९
कोधाह्वीमवाक्यं	३८८	भोमवाक्यं	३८९
अश्विनस्य भोमप्रबोधनं	३८८	भोमं प्रति भोमादिवाक्यं ..	३८९
अश्विनं प्रति भोमवाक्यं	३८९	कर्णवाक्यं	३८९
विकर्णवाक्यं	३८९	कर्णं प्रति भोमवाक्यं	३८९
विकर्णं प्रति कर्णवाक्यं	३८९	युधिष्ठिरं प्रति दुर्योधनवाक्यं	३८९

प्रकरणं	पङ्क्तिः	पंक्तौ	प्रकरणं	पङ्क्तिः	पंक्तौ
त्रैपदीसमीपे दुर्व्योधनस्य सव्योत्सवस्तीत्यपः	३८५	२५	वनवांसादिपणेन द्यूकोष्ठामन्त्रणा	३८८	२५
भोमस्य दुर्व्योधनोत्सवप्रतिज्ञा	३८५	२७	युधिष्ठिरानयनार्थं धृतराष्ट्रवाक्यं	३८८	२
विदुरवाक्यं	३८५	२८	त्रैपादीनां युधिष्ठिरानयननिवारणं	३८८	४
दुर्व्योधनवाक्यं	३८६		त्रैपादिवाक्यमनादृत्य धृतराष्ट्रस्य		
अर्जुनवाक्यं	३८६	६	युधिष्ठिराङ्गनं	३८८	६
सभासमीपे गोमायुगर्हभादिशब्दः	३८६	८	दुर्व्योधनगमनानन्तरं धृतराष्ट्रं प्रति विदुर		
अनिष्टचिन्तया धृतराष्ट्रवाक्यं	३८६	१३	वाक्यं	३८८	८
वरदित्तया त्रैपदीं प्रति धृतराष्ट्रवाक्यं	३८६	१७	धृतराष्ट्रवाक्यं	३८८	१८
त्रैपद्या युधिष्ठिरदासलमुक्तिवरप्रार्थना	३८६	१८	युधिष्ठिरं प्रति प्रतिक्रान्तिवाक्यं	३८८	२१
धृतराष्ट्रस्य वरदानानन्तरं त्रैपदीं प्रति वाक्यं	३८६	२१	युधिष्ठिरवाक्यं	३८८	२३
त्रैपद्याः पाण्डवदासलमुक्तिवरप्रार्थना	३८६	२३	वैशम्पायनवाक्यं	३८८	२५
धृतराष्ट्रस्य त्रैपद्यै वरदानं	३८६	२४	युधिष्ठिरं प्रति शकुनिवाक्यं	३८८	३०
धृतराष्ट्रं प्रति त्रैपदीवाक्यं	३८६	२६	शकुनिपणञ्चणेन सभ्यानां वाक्यं	४००	७
कर्णवाक्यं	३८६	३०	वैशम्पायनवाक्यं	४००	८
कर्णवाक्यश्रवणेन भीमार्जुनयोः संवादः	३८७		युधिष्ठिरस्य द्यूतक्रीडा	४००	१०
भीमक्रोधः	३८७		युधिष्ठिरपराजयः	४००	१४
युधिष्ठिरस्य भीमनिवारणं	३८७	१५	युधिष्ठिरादीनां वनगमनोपक्रमः	४००	१६
धृतराष्ट्रसमीपे युधिष्ठिरवाक्यं	३८७	१८	दुःशासनस्य सपरितोषवाक्यं	४००	१८
युधिष्ठिरं प्रति धृतराष्ट्रस्य हितोपदेशः	३८७	१८	त्रैपदीं प्रति दुःशासनवाक्यं	४००	२८
धृतराष्ट्रवाक्येन युधिष्ठिरादीनां खाण्डवप्रसन्न			भीमस्य यक्षधवाक्यं	४०१	४
गमनं	३८८	५	दुःशासनस्य मृत्यादि	४०१	७
वृत्तपर्वसमाप्तिः	३८८		भीमस्य समयः	४०१	८
			वैशम्पायनवाक्यं	४०१	१२
अनुधूतपर्वारम्भः	३८८	८	भीमस्य भाविष्टान्तकथनं	४०१	१७
ज्जमेनवप्रश्नः	३८८	८	अर्जुनभीमयोः संवादः	४०१	२१
वैशम्पायनोत्तरं	३८८	१०	अर्जुनं प्रति वृष्टदेववाक्यं	४०१	३०
दुर्व्योधनं प्रति दुःशासनवाक्यं	३८८	१२	शकुनिवाक्यं	४०२	४
दुर्व्योधनादीनां धृतराष्ट्रसमीपगमनं	३८८	१३	पाण्डवानां धृतराष्ट्रसमीपगमनं	४०२	७
धृतराष्ट्रं प्रति दुर्व्योधनवाक्यं	३८८	१५	युधिष्ठिरस्य धृतराष्ट्रसामन्त्रणं	४०२	८

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
वैशम्पायनवाक्यं	४०२	१२	सभापर्वसमाप्तिः	४०७	१५
कुन्तीरक्षणां पाण्डवान् प्रति विदुरवाक्यं	४०२	१३			
पाण्डवानां कुन्तीरक्षपनसोकारादि	४०२	१५			
विदुरस्य युधिष्ठिरादिदुःखापनोदनं	४०२	१७	आरण्यकपर्वारम्भः	४०८	३
वैशम्पायनवाक्यं	४०३	२	जनमेजयप्रश्नः	४०८	४
द्रौपद्या वनगमनार्थं कुन्त्यभिवादानादि	४०३	४	वैशम्पायनवाक्यं	४०८	१२
द्रौपदीं प्रति कुन्त्यपदेशः	४०३	७	पौराणां वाक्यं	४०८	१६
दुरवस्थितपुत्रदर्शने कुन्त्या विलापः	४०३	१६	पौराणां पाण्डवसमीपगमनं	४१०	२
कुन्त्यभिवादनपुरःसरं पाण्डवानां वनगमनं	४०४	३	पाण्डवान् प्रति पौराणां वाक्यं	४१०	३
विदुरस्य कुन्तोममायासनादि	४०४	४	युधिष्ठिरवाक्यं	४१०	१७
चिन्तान्वितधृतराष्ट्रस्य विदुराज्ञानं	४०४	८	पौरनिवृत्तिः	४१०	२३
धृतराष्ट्रसमीपे विदुरागमनं	४०४	८	पाण्डवप्रज्ज्यादिवृत्तान्तकथनं	४१०	२५
विदुरसमीपे धृतराष्ट्रप्रश्नः	४०४	१२	ब्राह्मणान् प्रति युधिष्ठिरानुनयः	४११	२
विदुरस्य पाण्डवगमनप्रकारकथनं	४०४	१४	ब्राह्मणयुधिष्ठिरसंवादः	४११	५
पुनर्धृतराष्ट्रप्रश्नः	४०४	१८	ब्राह्मणवाक्यश्रवणेन युधिष्ठिरचिन्ता	४११	१४
विदुरस्य पाण्डवभिप्रायकथनं	४०४	२०	युधिष्ठिरं प्रति शौनकस्य ज्ञानोपदेशः	४११	१६
द्रौपद्या वनगमनसमये वाक्यं	४०५	१	शौनकं प्रति युधिष्ठिरवाक्यं	४१२	२२
धौम्यस्य वनगमनसमये वाक्यं	४०५	४	शौनकस्य संसारवृत्तान्तकथनं	४१२	६
पौराणां खेदोक्तिः	४०५	५	पुरोहितसमीपे युधिष्ठिरवाक्यं	४१२	२८
पाण्डववनगमनसमये हस्तिनापुरे मद्योत्पा			वैशम्पायनवाक्यं	४१४	१
ताविर्भवः	४०५	८	युधिष्ठिरं प्रति धौम्यवाक्यं	४१४	२
कौरवाणामयतो नारदवाक्यं	४०५	१४	जनमेजयप्रश्नः	४१४	१०
नारदस्यान्तर्द्धानं	४०५	१६	वैशम्पायनवाक्यं	४१४	११
दुर्योधनादीनां द्रोणाभिषेकमन्त्रणा	४०५	१७	युधिष्ठिरसमीपे धौम्यस्य श्रद्धाधिकशतसंख्यक		
दुर्योधनादीन् प्रति द्रोणवाक्यं	४०५	१८	सूर्यनामकथनं	४१४	१३
धृतराष्ट्रवाक्यं	४०६	३	सूर्यनामाव्यक्तकण्ठफलकथनं	४१४	२७
धृतराष्ट्रचिन्ता	४०६	६	युधिष्ठिरकृतसूर्यापासना	४१५	२
सञ्जयधृतराष्ट्रसंवादः	४०६	८	युधिष्ठिरस्य सूर्यस्तवः	४१५	५
अनुद्युतपर्वसमाप्तिः	४०७	१४	सूर्योक्तिः	४१६	८

॥ श्रीमद्भारतीयप्रथमखण्डान्तर्गतवनपर्वस्थीपर्व ॥

	पृष्ठे	पंक्तौ। प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
युधिष्ठिरं प्रति सूच्यवाक्यं	४१६	१० विदुरागमनसवणेन दुर्योधनपरितापः	४२८	१७
युधिष्ठिरस्य सुयोतः स्नातोप्राप्तिः	४१६	११ दुर्योधनवाक्यं	४२८	२८
सूर्यस्यान्तर्द्धानं	४१६	१२ बकुनिवाक्यं	४२०	३
युधिष्ठिरदत्तस्य सूर्यावपाठफलं	४१६	१४ दुःशासनस्य बकुनिप्रशंसा	४२०	७
युधिष्ठिरस्य सूर्यादरप्राप्त्यनन्तरं पुरोहित		कर्णमन्त्रणा	४२०	८
पादवन्दनादि	४१६	२१ दुर्योधनोपरितोषः	४२०	१०
स्नातोपकाशचुपयोगकथनं	४१६	२३ वनगतपाण्डवहननार्थं कर्णमन्त्रणा	४२०	१३
दिग्गोदिवहितपाण्डवानां कास्यकवनगमनं	४१६	२८ पाण्डवहननार्थं रथारोहपुरःसरं सर्वेषां		
विदुरसमोपे धृतराष्ट्रजिज्ञासा	४१७	वनगमनं	४२०	१८
विदुरस्य समयोचितनोतिकथनं	४१७	व्यासस्य हस्तिनापवगमनं	४२०	१८
धृतराष्ट्रस्य विदुरसत्सर्गना	४१७	२४ व्यासस्य वनगमनप्रवृत्तदुर्योधनादि		
धृतराष्ट्रस्यान्तर्वेशप्रवेशः	४१८	निवारणं	४२०	२०
पाण्डवानां कास्यकवनदर्शनं	४१८	धृतराष्ट्रं प्रति व्यासवाक्यं	४२०	२२
पाण्डवानां कास्यकवनवांसः	४१८	धृतराष्ट्रवाक्यं	४२१	५
विदुरस्य पाण्डवदर्शनार्थं कास्यकवनगमनं	४१८	८ व्यासस्य पुत्रप्रशंसा	४२१	८
विदुरस्य पाण्डवसमोपगमनादि	४१८	१४ व्यासस्य सुरभ्युपस्थानकथनं	४२१	१०
पाण्डवानो विदुरं प्रत्यज्जामककारणादि		कर्षकपोहितपुत्रदर्शनेन सुरभिर्गोदमं	४२१	११
जिज्ञासा	४१८	१६ दम्भसुरभिसंवादः	४२१	१२
विदुरस्य स्वागमनकारणादिकथनं	४१८	१७ सुरभोवाक्यश्रवणेनेन्द्रस्य कषिद्विज्ञार्थं		
युधिष्ठिरं प्रति विदुरस्य हितोपदेशः	४१८	२५ तोयवर्षणं	४२१	२३
युधिष्ठिराभ्युपगमः	४१८	२८ धृतराष्ट्रं प्रति व्यासोपदेशः	४२१	२४
विदुरवनगमनदर्शनेन धृतराष्ट्रपरितापः	४१८	१ धृतराष्ट्रवाक्यं	४२१	२०
सञ्जयं प्रति धृतराष्ट्रवाक्यं	४१८	५ व्यासवाक्यं	४२२	३
विदुरानयनार्थं धृतराष्ट्रस्य सञ्जयप्रपणं	४१८	८ व्यासे गते भैचेयागमनं	४२२	६
सञ्जयस्य विदुरानयनार्थं कास्यकवनगमन		भैचेयं प्रति धृतराष्ट्रप्रश्नः	४२२	८
नादि	४१८	११ धृतराष्ट्रं प्रति भैचेयवाक्यं	४२२	१०
सञ्जयवाक्यं	४१८	१६ दुर्योधनं प्रति भैचेयवाक्यं	४२२	१८
विदुरस्य हस्तिनापुरप्रत्यागमनं	४१८	१८ भैचेयवाक्यश्रवणेन दुर्योधनस्य हृदिने करारा		
धृतराष्ट्रविदुरसंवादः	४१८	२८ चातपुरःसरं व्यासवाक्यं	४२२	२८

॥ श्रीमहाभारत ॥

पिबे पञ्चदश प्रोक्तं गन्धर्वेषु चतुर्दश । एकं शतसहस्रान् मानुषेषु प्रतिष्ठितं ।

१०५

नारदोऽश्रावयद्देवानसितो देवलः पितॄन् । गन्धर्ववक्त्रांश्चि आवद्यामास वै शुकः ।

अस्मिन् मानुषे लोके वैश्वनाथन उक्तवान् । शिष्यो व्यासस्य धर्मोत्तमो सर्ववेदविदात्मरः । एकं शतसहस्रान् मयोक्तं वै निबोधत ।

दुर्योधनो मन्युमयो महाद्रुमः स्कन्धः कर्णः शकुनिसस्य शाखाः । दुःशासनः कलपुष्ये सन्देहे मूलं राजा धृतराष्ट्रो मनीषी ।

युधिष्ठिरो धर्ममयो महाद्रुमः स्कन्धोऽर्जुनो भीमसेनोऽस्य शाखाः । माद्रीसुतो पुण्यफले सन्देहे मूलं कृष्णो अङ्ग च नाह्वयः ।

पाण्डुरर्जिता वज्रन् देशान् बुद्ध्या विक्रमणेन च । अरण्ये मृगयाशीलो न्यवसन्मुनिभिः सह ।

११०

मृगव्यायनिधनात् कृद्रां प्राप स आपदं । जन्मप्रसूतिं पार्थानां तत्राचारविधिक्रमः ।

मानोरभ्युपपत्तिश्च धर्मोपनिषदं प्रति । धर्मस्य वायोः शक्तस्य देवयोश्च तथाऽग्निनोः ।

तापसैः सह संदृष्ट्वा मातृभ्यां परिचिताः । मेधारण्येषु पुण्येषु महतामाश्रमेषु च ।

चषिभिर्यत्नदा नीता धार्मराट्प्राप्तं प्रति स्तयं । शिवसाभिरूपाश्च जटिलाव्रज्जचारिणः ।

पुत्राश्च भ्रातरश्चैव शिष्याश्च सुहृदश्च वः । पाण्डवा एतदत्युक्ता मुनयोऽन्तर्हितास्ततः ।

११५

तांस्तैर्निवेदितान् दृष्ट्वा पाण्डवान् कौरवास्तादा । शिष्टाश्च वर्णाः पौरा ये ते हर्षाचक्रुः सन्देहं ।

आहुः केचित् तस्मै ते तस्मै इति चापरे । यदा चिरमृतः पाण्डुः कथन्तस्मैति चापरे ।

स्वागतं सर्वथा दिष्ट्वा पाण्डोः पश्याम सन्ततिं । उच्यतां स्वागतमिति वाचोऽनूयन् सर्वशः ।

तस्मिन्पुनरते शब्दे दिशः सर्वानिनादयन् । अन्तर्हितानां भूतानां निःस्त्रिन्सुमोऽभवत् ।

पुष्पदृष्टिः शूभा गन्धाः शृङ्गदुन्दुभिनिस्त्रयः । आसनं प्रवेष्टे पार्थानां तदद्भुतमिवाभवत् ।

१२०

तप्रीत्या चैव सर्वेषां पौराणां हर्षसंभवः । शब्दशाल्म्यमहास्तत्र दिवस्पृक्षीर्त्तिवर्द्धनः ।

तेऽधीत्य निखिलास्वेदाश्चास्ताणि विविधानि च । न्यवसन्पाण्डवास्तत्र पूजिता अकुतोभयाः ।

युधिष्ठिरस्य शौचेन प्रीताः प्रकृतयोऽभवन् । धृत्या च भीमसेनस्य विक्रमणार्जुनस्य च ।

गुरुशूश्रूषया कुन्धायमयोर्विनयेन च । सुतोष लोकः सकलसंघां शौर्यगुणेन च ।

समवर्धं ततो राजा कन्यां भर्तृस्वयात्तरा । प्रसन्नवानर्जुनः कृष्णं ह्यला कर्म सुदुष्करं ।

१२५

ततः प्रसूतिं लोकेऽस्मिन्पूष्यः शिष्योऽनुभूतां । आदित्यद्वयं दुःप्रियः समरेष्वपि चाभवत् ।

स सर्वान्पार्थिवान्जिला सर्वैश्च महतो गणान् । आजहारार्जुनोराष्ट्रो राजसूयं महाकतुं ।

अश्वेवान् दक्षिणावांश्च सर्वैः समुदितो गुणैः । युधिष्ठिरेण संप्राप्तो राजसूयो महाकतुः ।

सुनयादासुदेवस्य भीमार्जुनबलेन च । घातयित्वा जरासन्धं चैद्यश्च क्लगर्वितम् ।

दुर्योधनं समागच्छन्नेष्टानि ततस्ततः । मणिकाञ्चनरत्नानि गोहस्त्यसंधनानि च ।

विचित्राणि च वासांश्च प्रावरावरज्जुनि । कम्बलाजिनरत्नानि राक्षसाक्षरणानि च ।

सन्दृष्ट्वा तान् तथा दृष्ट्वा पाण्डवानां तदा श्रियं । रैथ्यासमुत्थः सुमहासस्य मन्युरजायत ।

विमानप्रतिमान्त्रय मयेन सुकृतां सभां । पाण्डवानामुपहृतां स दृष्ट्वा पर्यतथत ।

तत्रावर्त्तितश्च सोमस्कन्दश्चैव संभ्रमात् । प्रत्यक्षं वासुदेवस्य भीमेनानभिजातवत् ।

संभोगान् विविधान् भुञ्जन् रत्नानि विविधानि च । कथितो ह्यंतराष्ट्रस्य विवेकैः हरिणः कृष्णः ।

१४४

अश्वजानाक्तो घृतं ह्यंतराष्ट्रः सूतप्रियः । तच्छ्रुत्वा वासुदेवस्य कोपः सुमभ्यवहान् ।

मतिप्रीतमनासाधोद्विवादांश्चाश्वमोदत । धृतादीनयान् चोरान् विविधांश्चाप्युपैक्षत ।

निरस्य विदुरं भीमं द्रोणं शारदत्तं कृष्णं । विषये तुमुले तस्मिन् दहन्त्येव परस्परं ।

जयसु पाण्डुपुत्रेषु श्रुत्वा सुमहदप्रियं । दुर्योधनमते ज्ञात्वा कर्णस्य वक्रुनेक्षया ।

ह्यंतराष्ट्रश्चिरं ध्यात्वा सञ्जयं वाक्यमब्रवीत् । शृणु सञ्जय सर्वमेव न चास्त्वितुमर्हसि ।

१४५

श्रुतवानसि मेधावी बुद्धिमान् प्राज्ञसम्वृतः । न विषये मम मतिर्न च प्रीये कुलक्षये ।

न मे विषयः पुत्रेषु स्त्रेषु पाण्डुसुतेषु वा । वृद्धं मामभ्यसूयन्ति पुत्रान्युपराधयाः ।

अहं त्वच्छः कार्पण्यात्पुत्रीत्या सहामि तत् । मुञ्चन्तं चानुमुञ्चामि दुर्योधनमचेतनम् ।

राजसूये श्रियं दृष्ट्वा पाण्डवस्य महौजसः । तच्चावहसमं प्राप्य सभारोहणदर्शने ।

अमर्षणः स्वयं जेतुमशक्तः पाण्डवान् रणे । निरुत्साहस्य संप्राप्तुं सुश्रियं चक्षिष्येऽपि सन् ।

१४६

गान्धारराजसहितम् श्रुत्वा श्रुतममन्वयत् । तत्र यद्यद्यथा ज्ञातं मया सञ्जय तच्छृणु ।

श्रुत्वा तु मम वाक्यानि बुद्धियुक्तामि तत्ततः । ततो ज्ञास्यसि मां येति प्रज्ञाचक्षुषमित्युत ।

यदाशौचं धनुरायस्य चित्रं विद्धं लब्धं पान्तिन्यै वृथिव्यां । कृष्णा हतां प्रेक्षतां सर्वराज्ञां तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।

यदाशौचं दारकायां सुभद्रां प्रसन्नोऽहं मांधवीमर्जुनेन । इन्द्रप्रस्थं दृष्ट्वित्रीरा च घातौ तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।

यदाशौचं देवराजं प्रवृष्टं शरैर्हिथैर्वीरितं चार्जुनेन । अग्निं तदा तर्पितं खाण्डवे च तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।

१४७

यदाशौचं जातुषादेस्मनस्तामुक्तान् पार्थान्यस्य कुन्त्या संमेतान् । कुन्त्यैषां विदुरं स्वार्थसिद्धिं तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।

यदाशौचं द्रौपदीं रङ्गमध्ये लब्धं भिला निर्जितामर्जुनेन । धूम्राण्याश्चालान् पश्येवांश्च युक्तांस्तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।

यदाशौचं मागधान्त्विरिष्ठं जरासभं चक्रमये ज्वलन्तं । देव्यां हतं भीममर्जुन गत्वा तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।

यदाशौचं दिग्जयं पाण्डुपुत्रैर्वशीकृतान् भूमिपालान् प्रसङ्ग । महाकृतं राक्षसं कृतञ्च तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।

यदाशौचं द्रौपदीमश्रुकण्ठीं सभां नीतां दुःखितामेकवत्सां । रजस्वलां सायवतीं सायवत्सदा नाशं विजयाय सञ्जय ।

१४८

यदाशौचं वासवां तत्र राशिं समाचिपत्किन्तवो मन्दबुद्धिः । दुःशासनो गतवाञ्छैव चाप्युत तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।

यदाशौचं ह्यंतराष्ट्रं युधिष्ठिरं पराजितं शैबलेनाचकयां । अन्वागतं आदभिरप्रमेयेक्षदा नाशं विजयाय सञ्जय ।

यदाशौचं विविधास्तत्र चेटाधर्मात्मनां प्रस्थितानां वनाय । ऋषिप्रीत्या क्रियतां पाण्डवानां तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।

यदाशौचं स्नातकानां सहस्रैरन्वागतं धर्मराजं वनस्थं । भिक्षाभुजं ब्राह्मणानां महात्मनां तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।

यदाशौचमर्जुनं देवदेवं किरातरूपं व्यम्बकं तोष्य युद्धे । अदातवन्तं पाण्डुपतं महासत् तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।

१४९

यदाशौचं त्रिदिवस्थं धनञ्जयं ब्रह्मास्त्राच्छादित्यमर्षं यथावत् । अधीयानं हर्षितं सत्यधर्मं तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।

यदाशौचं कालकेयाप्ततक्षे पौलोमानी वरदानाच्च द्रुपाः । देवैरजेया निर्जिताश्चार्जुनेन तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।

यदाशौचमसुराणां बधार्थं किरीटिनिं यातमभिचकर्षणं । कृतार्थं चापागतं शक्रलोकात्तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।

यदाशौचं वैश्रवणेन शङ्खं समागतं भीममन्यांश्च पार्थान् । तस्मिन्देहे मार्कण्डेयामगम्ये तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।

यदाशौचं घोषयात्रागतानां बन्धं गन्धर्वैर्वाष्पणं चार्जुनि । स्वेषां सुतोनां कर्णमुद्गिरतप्तानां तदा नाशं विजयाय सञ्जय । १९५
यदाशौचं यच्चरुणे धर्मं समागतं धर्मराजेन सत । प्रभ्रान्काञ्चिद्विग्राहणं सम्यक् तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।
यदाशौचं न विदुर्मामकास्तान् प्रह्वरूपान्वतः पाण्डवेभ्यः । विराटराज्ञे सह कृष्णया तं साक्षाद् नाशं विजयाय सञ्जय ।
यदाशौचं मामकानां वरिष्ठान् धनञ्जयेनैकरथेन भग्नान् । विराटराज्ञे वसतां महात्मनां तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।
यदाशौचं सक्ततां मत्स्यराज्ञा सुतां दत्तामुत्तरामर्जुनाय । ताञ्चार्जुनः प्रत्यगृह्णात्सुतार्थं तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।
यदाशौचं निर्जितस्याध्वनस्य प्रव्राजितस्य स्वजनात्प्रच्युतस्य । अचौहिण्यः सप्त युधिष्ठिरस्य तदा नाशं विजयाय सञ्जय । १००
यदाशौचं माधवं वासुदेवं सर्वोत्तमां पाण्डवायै निविष्टं । यस्मिन् गां विक्रममेकमाह्वसदा नाशं विजयाय सञ्जय ।
यदाशौचं नरनारायणौ तौ कृष्णार्जुनौ वदतो नारदस्य । अहं द्रष्टुं जङ्गलोके च सम्यक् तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।
यदाशौचं लोकहिताय कृष्णं श्रमार्थिनमुपयातं कुरूणां । श्रमं कुर्वणमकृतार्थस्य यातं तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।
यदाशौचं कर्णद्यूषनाभ्यां बुद्धिं कृतां निपद्ये केशवस्य । तं चात्मानं वज्रधाद्रक्षयानं तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।
यदाशौचं वासुदेवं प्रयाते रथसैकामयतसिद्धिमाणां । आर्तां वृथां शक्तिनां कोवेन तदा नाशं विजयाय सञ्जय । १०५
यदाशौचं मन्त्रिणं वासुदेवं तथा भीष्मं शान्तनवञ्च तेषां । भारद्वाजश्चाश्विषोऽनुव्रवाणं तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।
यदाशौचं कर्णे भोगमुवाच वाक्यं नाहं वोयस्ये युधामांजये लयीति । हिला सेनामपचक्राम चापि तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।
यदाशौचं वासुदेवार्जुनौ तौ तथा धनुर्गोष्ठिवमप्रभेयं । चीप्युपवीर्याणि समागतानि तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।
यदाशौचं कश्मलेनाभिपन्ने रथोपस्थे सीदमानेऽर्जुने वै । कृष्णं लोकान् दर्शयानं शरीरे तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।
यदाशौचं भीष्ममभिचकर्षणे निग्नमनाजावयुतं रथानां । नैषां कश्चिद्व्यथते स्वातरूपसदा नाशं विजयाय सञ्जय । १०७
यदाशौचं चापगेयेन संख्ये स्वयं मृत्युं विहितं धार्मिकेण । तच्चक्रार्थुः पाण्डवेभ्यः प्रहृष्टासदा नाशं विजयाय सञ्जय ।
यदाशौचं भीष्ममत्यन्तदूरं हतं पार्थनाह्वयेप्रस्थं । शिखण्डिनं पुरतः स्थापयित्वा तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।
यदाशौचं श्रतरत्ने श्रयानं वृद्धं वीरं सारितं विचपुंखे । भीष्मं काला सोमकांलव्यश्रेष्ठासदा नाशं विजयाय सञ्जय ।
यदाशौचं शान्तनवे श्रयाने पानीयार्थं चोदितेऽर्जुनेन । भूमिं भित्वा तर्पितं तच्च भीष्मं तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।
यदा वायुः शक्रद्यूषं च युक्तां कौन्तेयानामनुलोभां जयाय । नित्यं चास्मान् चापदां भोषयन्ति तदा नाशं विजयाय सञ्जय । १०८
यदा द्रोणे विविधानस्मार्गाभिर्दशैर्नृपैश्च चिचयोधि । न पाण्डवान् श्रेष्ठतराभिहन्ति तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।
यदाशौचं चास्रदीयान्महारथान् व्यवस्थितान्मर्जुनस्तान्काय । संसप्तकास्त्रिहतान्मर्जुनेन तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।
यदाशौचं युष्मभेद्यमर्थेभारद्वाजेनात्तशस्त्रेण गुप्तं । भित्त्वा सोमद्रं वीरमेकं प्रविष्टं तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।
यदाभिमन्युः परिवार्यैवालं सर्वं हत्वा वृष्टरूपा वभूवुः । महारथाः पाथमश्चक्रुवन्महासदा नाशं विजयाय सञ्जय ।
यदाशौचमभिमन्युः नित्यं धर्षाभूढान् क्रोधातो धार्तराष्ट्रान् । क्रोधादुक्तं सैन्यं चार्जुनेन तदा नाशं विजयाय सञ्जय । १०९
यदाशौचं सैन्यवार्यं प्रतिष्ठां प्रतिज्ञातां तद्वधायाऽर्जुनेन । सत्यान्तीर्षां शत्रुमथे च तने तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।
यदाशौचं आन्तहये धनञ्जये मुक्ता हवान् पाथयिलोपहृत्तान् । पुनर्युक्ता वासुदेवं प्रयातं तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।
यदाशौचं वाहनिश्चरभेषु रथोपस्थे तिष्ठता पाण्डवेन । सर्वान् योधाभारितान्मर्जुनेन तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।
यदाशौचं मार्गवलेऽसदुःसहं द्रोणानीकं युधुधानं प्रमथ्य । यातं वार्ष्णेयं यच्च तौ कृष्णपार्था तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।

यदाशौचं कर्णमासाद्य मुक्तं बधाद्धीमं कुलधिला वचोभिः । धनुःकोत्थातुश्च कर्णेन वीरं तदा नाशं विजयाय सञ्जय । १८५
 यदाशौचं द्रोणः कृतवर्मा कपय कर्णेद्रौणिमद्राजश्च भूरः । अमर्षयन्सैन्यं बन्धमानं तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।
 दशौचं देवराजेन दत्ता दिव्या शक्तिं यस्मिन् माधवेन । घटोत्कचे राक्षसे चोररूपे तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।
 यदाशौचं कर्णघटोत्कचाभ्यां युद्धे मुक्तां सुतपुत्रेण शक्तिं । यथा बन्धः समरे सत्यसाची तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।
 यदाशौचं द्रोणमाचार्यमेकं धृष्टद्युम्नेनाभ्यतिक्रान्तं धर्मं । रघोपस्थे प्रायगतं विमलं तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।
 यदाशौचं द्रौणिना वैरयस्थं माद्रीसुतं नकुलं लोकमध्ये । यमं युद्धे मण्डलमक्षरन्तं तदा नाशं विजयाय सञ्जय । २००
 यदा द्रोणे निहते द्रोणपुत्रो नारायणं दिव्यमलं विकुर्वन् । नैषामनं गतवान् पाण्डवानां तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।
 यदाशौचं भीमसेनेन पीतं रक्तं धातुर्धुभिः दुःशासनस्य । निवारितं नान्यतमेन भीमं तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।
 यदाशौचं कर्णमत्यन्तभूरं हतं पार्थेनाहवेव्यप्रथमं । तस्मिन् भ्रातृणां विग्रहे देवगुप्ते तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।
 यदाशौचं द्रोणपुत्रश्च भूरं दुःशासनं कृतवर्माणमुग्रं । युधिष्ठिरं धर्मराजं जयन्तं तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।
 यदाशौचं निहतं मद्राजं रणे भूरं धर्मराजेन सुत । सदा संयामे संहते यस्तु कृण्वे तदा नाशं विजयाय सञ्जय । २०५
 यदाशौचं कलहद्यूतमूलं मायाबलं सौबलं पाण्डवेन । हतं संयामे सहदेवेन पापं तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।
 यदाशौचं आत्ममेकं श्रयानं ह्रदे गत्वा खलधिया तदम्भः । दुर्योधनं विरयं भग्नशक्तिं तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।
 यदाशौचं पाण्डवांस्त्रिभुवनान् गत्वा ह्रदे वासुदेवेन सङ्घे । अमर्षेण धर्षयतः सुतं मे तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।
 यदाशौचं विविधांश्चित्रमार्गान् गदायुद्धे मण्डलमक्षरन्तं । मिथ्याहृतं वासुदेवस्य बुद्ध्या तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।
 यदाशौचं द्रोणपुत्रादिभिस्सैर्हतामपाञ्चालाशौचपदेयांस्य सुभान् । कृतं वीभक्षमयश्चक्षुः कर्म तदा नाशं विजयाय सञ्जय । २१०
 यदाशौचं भीमसेनानुयातेनाश्वत्याघा परमाक्षं प्रयुक्तं । कुङ्गेनैवौकमवधोयेन गर्भं तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।
 यदाशौचं ब्रह्मशिराऽर्जुनेन खलोद्युक्ताऽस्त्रमस्त्रेण शान्तं । अश्वत्याघा मणिराजं हतं तदा नाशं विजयाय सञ्जय ।
 यदाशौचं द्रोणपुत्रेण गर्भं वैराज्या वै पात्यमाने महाक्षेः । दैपायनः केकयो द्रोणपुत्रं परस्परैर्णाभिप्रायैः शशाप ।
 शोच्या गान्धारी पुनर्पौत्रैर्विहीना तथा बन्धुभिः पितृभिर्भावादिभिः । कृतं कार्यं दुष्करं पाण्डवैः प्राप्तं राज्यमसम्पन्नं पुनस्तैः ।
 कष्टं युद्धे दग्धेषाः श्रुता मे ज्योऽस्माकं पाण्डवानाश्च सप्त । ज्ञाना विभक्तिराहताऽचक्षुषीणां तस्मिन् संयामे भैरवे जज्ञिथाणं । २१५
 तमस्वतीव विलीयं मोक्ष आश्रितवीम मां । संज्ञां नेापलमे सुत मनोविह्वलतीव मे ।
 ॥ शैतिरुवाच ॥ इत्युक्त्वा धृतराष्ट्रोऽप्य विलय वज्रदुःखितः । मूर्च्छितः पुनरावस्यतः सञ्जयं वाक्यमब्रवीत् ।
 ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ सञ्जयैवं गतं प्राणांस्तु क्लिष्टाहि मा. चिरं । शोकं ह्यपि न पश्यामि फलं जीवितधारणे ।
 ॥ शैतिरुवाच ॥ तं तथा वादिनं दीनं विलपन्तं महीपतिं । निश्चयन्तं यथा नागं मुह्यमानं पुनःपुनः ।
 गाक्काणिरिदं धीमान्हाथं वाक्यमब्रवीत् ॥ सञ्जय उवाच ॥ श्रुतवानसि वै राजन्महोत्साहान्महाबलान् । २३००
 दैपायनस्य वदतो नारदस्य च धीमतः । महत्सु राजवशेषु गुणैः समुद्रितेषु च ।
 जातान् दिव्यास्त्रविदुषः शक्रप्रतिमतेजसः । धर्म्येण पृथिवीं जिला यज्ञरिष्टा सुदर्शिनैः ।
 अग्निभोक्तं यज्ञः प्राप्य ततः कालवर्षं गतान् । शैत्यं महारथं वीरं सञ्जयं जयतीम्वरं ।
 सुशोचं रमिदेवश्च काचीवन्तं महायुतिं । वाक्कीकं दमनश्चैव श्रद्धातिमजितं नवं ।

विश्वामित्रममित्रममरीषं महावक्त्रं । मन्त्रं मनुमिच्छाकुं गन्धं भंरजमेव च ।

२२०

रामं दामरयिष्वैव शशविन्दुं भगीरथं । कृतवीर्यं महाभागं तथैवं जनमेजयं ।

ययातिं शुभकर्माणं देवैर्योयाजितः स्वयं ।

चेत्ययूप्राकृता भूमिर्धेयं सवनाकरा । इति राज्ञां सप्तविंशं भारदेन सुरषिणा ।

पुत्रोक्तमितप्राय पुरा श्रेयाय कीर्तितं । तेभ्यस्तान्ये गताः पूर्वं राजानो क्लवन्तराः ।

महाराया महात्मानः सर्वैः समुदिता गुणैः । पुरः कुर्यदुः शूरो विश्वगन्धो महाद्युतिः ।

२२१

अग्रहः पुनः । अथ ककुत्स्थो विक्रमी रघुः । विजयो वीतिहासोऽगो भवः श्वेतावृष्टदुः ।

उशीनरः शतरथः क्रंको दुलिदुहो द्रुमः । दम्भोद्भवः परो वेनः सगरः संकतिर्निमिः ।

अजयः परशुः पुष्टः बभ्रुर्देवा दृधोऽनघः । देवाङ्गयः सुप्रतिमः सुप्रतीको दृष्टदृथः ।

महोत्साहो विनीतात्मा सुकृतनैषधो नलः । सत्यव्रतः शार्ङ्गभयः सुमित्रः सुक्लः प्रभुः ।

जानुजोऽनुराधाऽर्कः प्रियभृत्यः शुचिप्रतः । वषवन्धुर्विरामर्दः केतुग्रजो दृष्टदृथः ।

२२२

धृष्टकेतुः दृष्टकेतुः दीप्तकेतुः निरामयः । अविच्छिन्नपलोधूसः कृतवन्धुर्दृष्टेयुधिः ।

महापुराणसम्भाव्यः प्रत्यङ्गः परहाश्रुतिः । एते सान्ये च राजानः शतशोऽय सहस्रशः ।

श्रूयन्ते शतशस्तान्ये संख्याताश्चैव पद्मशः । हिला सुविपुलान् भोगान् बुद्धिमन्तो महाबलाः ।

राजानो निधनं प्राप्तास्तु पुत्रा इव प्रभो । येषां दिव्यानि कर्माणि विक्रमस्तथा एव च ।

माहात्म्यमपि चास्ति त्रयं सत्यं शौचं दयार्जवं । विदद्भिः कथ्यते लोके पुराणे कविचक्षुषैः ।

सर्वैर्द्विगुणं सन्ध्यां स्तुतं चापि निधनं गतम् । तव पुत्रा दुरात्मानः प्रतप्तश्चैव मनुजान् ।

सुम्हा दुष्टैस्तद्विष्टा नताञ्जोषितुमर्हसि । श्रुतवानसि मेधावी बुद्धिमान्प्राज्ञसंमतः ।

येषां शास्त्रानुगा बुद्धिर्न ते मुह्यन्ति भावतः । निपहानुयसौ चापि विदितो ते नराधिप ।

नार्थममेवानुदृष्टिः कार्य्या ते पुत्रस्यैषि । भवितव्यं तथा तच्च मानुजोचितुमर्हसि ।

देवं प्रज्ञाविशेषेण को निवर्त्तितुमर्हति । विधातुर्विहितं मार्गं न कश्चिदतिवर्त्तते । कालमूलमिदं सर्वं भावाभावौ सुखासुखे । २२३

कालः सृजति भूतानि कालः संहरते प्रजाः । निर्देहति प्रजाः काष्ठः कालः प्रमथते पुनः ।

कालो हि कुरुते भावान्सर्वलोकं शुभाशुभान् । कालः संक्षिपते सर्व्याः प्रजां विक्षतते पुनः ।

कालः सप्तेषु जागर्त्ति कालो हि दूरतिक्रमः । कालः सर्वेषु भूतेषु चरत्यविधृतः समः ।

अतीतानागतान् भावा ये च वर्त्तन्ति संप्रतं । तान् कालनिर्म्मितान् बुद्ध्या न संशं हातुमर्हसि ।

॥ सौतिरुवाच ॥ इदं पुत्रोक्तकार्ष्णं धृष्टवाक्यं जनेश्वरं । आश्वास्य स्वस्वमकरोत्सुतो गावस्त्राशिक्षदा ।

अत्रोपनिषदं पुंशो कृष्णदैपायनोऽब्रवीत् । विदद्भिः कथ्यते लोके पुराणे कविचक्षुषैः ।

भारताध्ययनं पुण्यमपि पादमधीयतः । अहं धानस्य पुण्ये सर्वपापान्यशेषतः ।

देवा देवर्षेभ्यश्चात्र तथा ब्रह्मर्षेभ्योऽमलाः । कीर्त्तयेन्नुभक्त्याणं स तथा यथा महोरगाः ।

भगवान्वासुदेवश्च कीर्त्तयेत्स सनातनः । स हि सत्यमुतश्चैव पवित्रं पुण्यमेव च ।

शास्त्रं ब्रह्म परं भवं ज्योतिः सनातनं । यत्सं दिव्यानि कर्माणि कथयन्ति मनोविषयः ।

१४०

अस्य सदस्यैव यस्माद्विश्वं प्रवर्तते । सन्ततिश्च प्रवृत्तिश्च जन्ममृत्युपुनर्भवाः ।

अध्यात्मे श्रूयते यच्च पञ्चभूतगुणात्मकं । अयमादि परं यच्च स एव परिगीयते ।

शक्त्यतिविरामुक्ता ध्यानयोगकलाञ्जिताः । प्रतिक्लिबन्निवादर्शं पश्यन्मात्मन्यवस्थितं ।

अद्धानः सदायुक्तः सदाधर्मपरायणः । असेवन्निमग्नश्चायं नरः पापाप्रमुच्यते ।

अनुक्रमणिकाख्यायं भारतस्थे समादितः । आस्तिकः सततं शृण्वन्नृज्ज्ञेयवसीदति ।

१४१

उभे संधे जपन् किञ्चित्स्थया मुच्यते किल्बिषात् । अनुक्रमण्यायाकस्यादङ्गाराव्यापयश्चितं ।

भारतस्य वपुर्ज्ञातस्तथं चामृतमेव च । नवनीतं यथादग्ने दिपदे ब्राह्मणे यथा ।

आरथ्यकं च वेदेभ्यः श्लेषधिभ्योऽमृतं यथा । द्रवदानामुदधिः श्रेष्ठो गौर्व्वरिष्ठा चतुष्यदा ।

यथैतानोतिहासानां तथाभारतमुच्यते । यस्मै न आवयेच्छास्त्रं ब्राह्मणान् पादमनतः । अच्यमन्नपानं वै पितृसंक्षोपतिष्ठते ।

इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपहृहयेत् । विभेद्यन्त्युतादेदो मामयं प्रहरिष्यति ।

१४२

कार्णे वेदं मिमं विद्वान् आवयित्वायंममृते । भूणहत्यादिकं चापि पापं दृष्ट्वादसंश्रयं ।

य इमं शूचिरध्यायं पठेत्पर्वणि पर्वणि । अधीतं भारतं तेन कृतस्वंत्यादिति मे मतिः ।

यस्मै न शृणुष्यान्नित्यमार्थं श्रद्धासमन्वितः । स दीर्घमायुः कीर्त्तिश्च स्वर्गतिं चाप्नुयान्नरः ।

एकतस्तुरो वेदान् भारतं चैतदेकतः । पुराकिल सुरैः सर्वैः समेत्य तुलया धृतं ।

चतुर्भ्यः सगृह्येभ्यो देदेभ्यो ह्यधिकं यदा । तदा प्रभृति लोकेऽस्मिन्महाभारतमुच्यते ।

१४३

महत्वे च गुरुत्वे च धियमाणं यतोऽधिकं । महत्त्वाङ्गारवत्त्वाच्च महाभारतमुच्यते । निदक्तमस्य यो वेद सर्वं पापैः प्रमुच्यते ।

तपो न कल्लोऽथयत्नं न कल्मः स्वाभाविको वेदविधिर्न कल्मः ।

प्रसङ्गं विच्चाहरणं न कल्मः सान्येवभावोपहतानि कल्मः ।

इतिश्री महाभारते शतसाहस्रं संहितायां वैद्याश्रित्या । आदिपर्व्वण्यनुक्रमणिकाध्यायः प्रथमः ॥ १ ॥

अथय ऊचुः । समन्तपञ्चकमिति यदुक्तं सूतनन्दन । एतत्सर्वं यथातत्त्वं श्रोतुमिहामहे वयं ।

१४४

ज्ञेतिहवाच । शृणुष्व मम भो विप्रा ब्रुवतश्च कथाः शृणुः । समन्तपञ्चकाख्यं श्रोतुमर्हय सप्तमाः ।

त्रैतादापययोः सभ्यो रामः शस्त्रभृतां वरः । असहस्रपार्थिवं च चं जघानामर्षचोदितः ।

स सर्वं चत्रमुखाय स्वोर्व्वेणानलद्युतिः । समन्तपञ्चके पञ्च चकार रौधिरान् द्रवान् ।

स तेयुर्हृधिरात्मः सु द्रुदेषु क्रोधमूर्द्धितः । पितृभक्त्यर्पयामास हृधिरणेति नः श्रुतं ।

अथर्षकादयोऽभ्येत्य पितेरा राममब्रुवन् । राम राम महाभाग प्रीतुः स्मः सव भार्गव ।

१४५

अनया पिहभक्त्याच विक्रमेण तव प्रभो । वरं दृणीष्व भद्रं ते यमिहसि महाद्युते ।

॥ राम उवाच ॥ यदि मे पितरः प्रीता यद्यनुयाय्यतामसि । यश्चरोषाभिभूतेन चत्रमुखादिति मया ।

अतश्च पापान्मुच्येऽहमेव मे प्रार्थितो वरः । द्रदाश्च तीर्थभृता मे भवेद्युर्भुवि किञ्चनः ।

एवंभविष्यतीत्येवं पितरसमथाब्रुवन् । तं चमस्मैति निषिषिधु स्तः सविरराम ह ।

तेषां समीपे योर्देशो दृढानां दधिराश्रयाः । समन्तपञ्चकमिति पुण्यं तत्परिकीर्तितं ।

२८०

येन लिङ्गेन च देशो युक्तः समुपलक्ष्यते । तेनैव नाम्ना तं देशं वाच्यमाहुर्मणोषिणः ।

अन्तरैश्च सम्पाते कलिदापरधोरभूत् । समन्तपञ्चके युद्धं कुरुपाण्डवसंग्रयोः ।

तस्मिन्परमधर्मिष्ठे देशे भूदोषवर्जिते । अष्टादश समाजम्पुरचौहिण्यो युयुत्सवा ।

समेत्य तं दिजास्तास्य तत्रैव निधनं गताः । एतन्नामाभिनिर्दत्तं तस्य देशस्य वै दिजाः ।

पुण्यस्य रमणीयस्य सदेशो वः प्रकीर्तितः । तदेतत्कथितं सर्वं मया ब्राह्मणसत्तमाः ।

२८५

यथा देशः स विख्यातस्त्रिषु लोकेषु सुप्रताः ॥ स्वयम् जघुः ॥ अचौहिण्य इति प्रोक्तं यत्स्या स्तनन्दन । एतदिकामहे श्रोतुं सर्वमेव यथा तथं ।

अचौहिण्याः परीमाणं नराश्वर्यदन्तिनां । यथावच्चैव गीमूहि सर्वं हि विदितं तव ।

॥ सौतिरुवाच ॥ एको रथो गजस्यैको नराः पञ्च पदातयः । त्रयस्य तुरगास्तस्यैः पत्तिरित्यभिधीयते ।

पत्तिं तु त्रिगुणमेतामाहुः सेनामुखं बुधाः । चीणि सेनामुखान्येकोगुल्य इत्यभिधीयते ।

२८०

त्रयोगुल्या गणो नाम वाहिनी तु गणास्त्रयः । स्यतास्त्रिस्तु वाहिन्यः प्रवनेति विचक्षणैः ।

चमूस्तु प्रतनास्त्रिस्तु स्त्रिस्तुस्यनीकिनी । अनीकिनी दशगुणा प्राङ्गुरचौहिणीबुधाः ।

अचौहिण्याः प्रसंख्याता रथानां दिजसत्तमाः । संख्यागणिततत्त्वैः सहस्राण्येकविंशतिः ।

प्रतान्यपरि चैवाष्टौ तथा भूयस्य सप्ततिः । गजानाञ्च परीमाणमेतदेव विनिर्दिशेत् ।

प्रेयश्चतसहस्रान् सहस्राणि नवैव तु । नराणांमपि पञ्चाशद्वतानि चीणि चानघाः ।

२८५

पञ्चषष्टिसहस्राणि तथान्यानि प्रतानि च । दशोत्तराणि षट् प्राङ्गुरथावद्वि संख्यायां ।

एतामचौहिणीं प्राहुः संख्यातत्त्वविदे जनाः । यथा कथितवानस्मि विस्तरेण तपोधनाः ।

एतथा संख्यायां ह्यासन् कुरुपाण्डवसैनयोः । अचौहिण्यो दिजश्रेष्ठाः पिण्डिताष्टादशैव तु ।

संमेतास्तत्र वै देशे तत्रैव निधनं गताः । कौरवान् कारणं कृत्वा कालिनाङ्गुतकर्मणां ।

अहानि युयुधे भीमोदश्वैः परमास्त्रवित् । अहानि पञ्च द्रैणस्य ररञ्च कुरुवाहिनीं ।

२००

अहनी युयुधे देतु कर्णः परवलाहिनः । शश्याऽर्द्धदिवसश्चैव गदायुद्धमतः परं । दुर्योधनस्यभीमस्यदिनाद्धमभग्नस्योः ।

तस्यैव दिवसस्थाने द्रैणिहार्दिकगौतमाः । प्रसुप्तं निमि विभक्तं जम्भुर्यैर्धिष्ठिरं वलं ।

यत्तु शौनकाक्षेत्रे तं भारताख्यानमुत्तमं । जनमेजयस्य तत्त्ववै व्यासशिष्येण धीमता ।

कथितं विस्तारार्थं यशोवीर्यं महीचितां । पौष्यं तत्र च पौलोममास्त्रिकं न्यादितः स्मृतं ।

विचित्रार्थपदाख्यानमनेकसमथान्वितं । प्रुतिपन्नं नरैः प्राज्ञैर्वैराग्यमिव मोक्षिभिः ।

२०५

आत्मेव वेदितव्यैषु प्रियेस्त्रिं हि जीवितं । इतिहासः प्रधानार्थः श्रेष्ठः सर्वगमेव च ।

अनाश्रित्येदमाख्यानं कथा भुवि न विद्यते । आहारमनपाश्रित्य शरीरस्यैव धारणं ।

तदेतद्दीर्घातं नाम कविभिरूपजीयते । उदयप्रेषुभिर्भूत्यैरभिजातइत्येव ।

इतिहासोक्तमेकस्मिन्वर्षिता बह्विंशत्तमा । स्वरस्येजयोः कृष्णा लोकवेदाश्रयेव वाक् ।

॥ श्रीमहाभारत ॥

तस्य प्रज्ञाभिपक्षस्य विचित्रपदपर्वणः । संहारार्थन्याययुक्तस्य वेदाग्निर्द्वैपितस्य च ।

११०

भारतस्थेतिहासस्य श्रूयतां पर्वसंघः । पर्वानुक्रमणीपूर्वम् द्वितीयः पर्वसंघः १

पौष्पं पौलोममासीकमादिवंशावतारखे । ततः सन्भवपर्वोक्तमद्भुतं रोमहर्षणं ।

दाहोजतुम्हसाच हैडिम्बं पर्वं चोच्यते । ततोवक्रवधः पर्वं पर्वचैत्रयं ततः ।

ततः स्वयम्भरोदेव्याः पाञ्चाश्याः पर्वं चोच्यते । शाकधर्म्येण निर्जित्य ततोवैवाहिकं स्मृतं ।

विदुरागमनं पर्वं राज्यलाभेलायैव च । अर्जुनस्य वने वासः सुभद्राहरणं ततः ।

१११

सुभद्राहरणादूर्ध्वं श्रेयं हरणहारिकं । ततः खाण्डवदाहास्यं तथैव मयदर्शनं ।

सभापर्वं ततः प्रोक्तं मन्त्रपर्वं ततः परं । जरासन्धबधः पर्वपर्वद्विस्त्रियं तथा ।

पर्वद्विस्त्रिययादूर्ध्वं राजसूयधिकमुच्यते । ततस्त्रार्धाभिहरणं शिशुपालवधस्ततः ।

द्युतपर्वं ततः प्रोक्तमनुद्युतमतः परं । ततश्चारण्यकं पर्वं किष्कीरिवध एव च ।

अर्जुनस्याभिगमनं पर्वं श्रेयमतः परं । ईश्वराजुर्द्युयोर्दुर्गं पर्वकैरातसंज्ञितं ।

११२

दृष्टलोकभिगमनं पर्वं श्रेयमतः परं । गलोपाख्यानमपि च धार्मिकं कथणेदं ।

तीर्थयात्रा ततः पर्वं कुरुराजस्य धीमतः । जटासुरवधः पर्वं यच्चयुद्धमतः परं ।

निवातकवचैर्द्युर्दुर्गं पर्वं चाजगरं ततः । मार्कण्डेयसमस्या च पर्वानन्तरमुच्यते ।

संवादश्च ततः पर्वं द्रौपदीमथ्यभाभयोः । घोषयात्रा ततः पर्वं मृगश्वेताद्भवस्ततः ।

द्रीहिद्रौणिकमाख्यानभैरव्युक्तं तथैव च । द्रौपदीहरणं पर्वं जयद्रथविमोक्षणं १

११३

पतिप्रताया माहात्म्यं सावित्र्याश्चैवमद्भुतं । रामोपाख्यानमचैव पर्वं श्रेयमतः परं ।

कुण्डलाहरणं पर्वं ततः परमिहोच्यते । आरण्येयं ततः पर्वं वैराटं तदनन्तरं । पाण्डवानां प्रवेशश्च समयस्य च पालनं ।

कीचकानां वधः पर्वं पर्वगोपहरणं ततः । अभिमन्योश्च वैराट्यापर्वं वैवाहिकं स्मृतं ।

उद्योगपर्वं विज्ञेयमत ऊर्ध्वं महाद्भुतं । ततः सञ्जयव्यानाख्यं पर्वं श्रेयमतः परं ।

प्रजागरस्तथा पर्वं धृतराष्ट्रस्य चिन्तया । पर्वं सानसुजातं वै गुह्यमध्यात्मदर्शनं ।

११४

यानसन्धिस्ततः पर्वं भगवद्गीतामेव च । मातलीयमुपाख्यानं चरितं गालवस्य च ।

सावित्रे वामदेवश्च वैज्योपाख्यानमेव वं च । जामदग्न्यमुपाख्यानं पर्वं धोउज्जराजकं ।

सभाप्रवेशः कृष्णस्य विदुलापुत्रशासनं । उद्योगः शैव्यनिर्ध्यानं श्वेतोपाख्यानमेव च ।

श्रेयं विवादपर्व्याच कर्णस्यापि महात्मनः । निर्याणश्च ततः पर्वं कुरुपाण्डवसेनयोः ।

रथोत्तरिथसंख्याच पर्वोक्तं तदनन्तरं । उनूकदूतागमनं पर्वोक्तमर्धविदूर्ध्वं ।

११५

अयोपाख्यानमचैव पर्वं श्रेयमतः परं । भोभाभिषेचनं पर्वं ततश्चाद्भुतमुच्यते ।

जम्बूखण्डविनिर्भाणं पर्वोक्तं तदनन्तरं । भूमिपर्वं ततः प्रोक्तं दीपविसारकीर्तनं ।

पर्वोक्तं भगवद्गीतापर्वं भोन्नवधस्ततः । द्रोणाभिषेचनं पर्वं संसप्तक्रवधस्ततः ।

अभिमन्युवधः पर्वं प्रतिज्ञापर्वं चोच्यते । जयद्रथवधः पर्वं घटोत्कचवधस्ततः ।

ततोद्दिष्टावधः पर्वे विद्येयं लोमहर्षय । मोक्षो नारायणास्त्रस्यै पर्वानन्तरमुच्यते ।
 कर्णपर्वे ततोद्दिष्टे शल्यपर्वे ततः परं । ब्रह्मवैवर्ते पर्वे गदायुद्धमतः परं ।
 सारस्वतं ततः पर्वे तोर्यवंशानुकीर्तनं । अत ऊर्ध्वं सुवीभक्षं पर्वे वैश्विकमुच्यते ।
 ऐषीकं पर्वे चोद्दिष्टमनऊर्ध्वं सुदारुणं । जलप्रदानिकं पर्वे स्त्रीबिलापस्ततः परं ।
 आद्रुपर्वे ततोद्दिष्टं कुरुणामोर्ध्वदेहिकं । चार्वाकस्यवधः पर्वे रघुसोमहर्षपिणः ।
 अभिषेचनिकं पर्वे धर्मराजस्य धीमतः । प्रविभागे गृहाण्याश्च पर्वान्तं तदर्ननरं ।
 शान्तिपर्वे ततो यत्र राजधर्मानुशासनं । आपद्रुष्यस्य पर्वान्तं मोक्षधर्मस्ततः परं ।
 शुक्रप्रश्नाभिगमनं ब्रह्मप्रश्नानुशासनं । प्रादुर्भावस्य दुर्वासः संवादश्चैव मायया ।
 ततः पर्वे परिश्लेषमानुशासनिकं परं । स्वर्गरोहणिकश्चैव ततो भीमस्य धीमतः ।
 ततोऽश्वमेधिकं पर्वे सर्वपापप्रणाशनं । अनुगीता ततः पर्वे श्लेषमथात्मवाचकं ।
 पर्वेष्वश्वमेदप्रसाध्यं पुनर्दर्शनमेव च । नारदागमनं पर्वे ततः परमिहोच्यते ।
 मौसलं पर्वे चोद्दिष्टं ततो घोरं सुदारुणं । महाप्रस्थानिकं पर्वे स्वर्गरोहणिकं ततः ।
 हरिवंशस्ततः पर्वे पुराणं खिलसंक्षिप्तं । विष्णुपर्वे त्रिशोडश्यां विष्णोः कंसवधस्तथा ।
 भविष्यं पर्वे चाप्युक्तं खिलेचैवाद्भुतं महत् । एतत्पर्वेभ्यस्तं पूर्णं श्येनेनान्तं महात्मना ।
 यथावस्तुतपुत्रेण लोमहर्षेणित्वा ततः । उक्तानि नैमिवारण्ये पर्वेष्वष्टादशैव तु ।
 समाप्ते भारतस्यायमन्तोक्तः पर्वसंग्रहः । पौष्पं पौलोममास्तीकमादिवंशावतारणं ।
 सम्भवोजतुवेमास्यं हिडिम्बकुर्योर्वधः । तथाचैत्रयं देव्याः पाण्डवस्याश्च स्वयम्बरः ।
 चाचधर्मेण निर्जित्य ततो वैवाहिकं स्मृतम् । विदुरागमनश्चैव रात्र्यलक्षस्तथैव च ।
 वनवासोऽर्जुनस्यापि सुभद्राहरणं ततः । हरणाहरणश्चैव दर्शनं स्त्राव्यस्य च ।
 मथस्य दर्शनश्चैव आदिपर्वेणि कथ्यते । पौष्पे पर्वेणि माहात्म्यमुत्तमस्योपवर्णिनं ।
 प्रौलोमे भृगुवंशस्य विस्तारः परिकीर्तितः । आस्तीके सर्वनागानां गदहस्त्यं च सम्भवः ।
 चोरोदमयनश्चैव जम्भोचैः श्रवस्तथा । यजतः सपसनेण राक्षः पारीक्षितस्य च ।
 कथेयमभिनृष्टत्ता भरतानां महात्मनां । विविधा सम्भवा राज्ञामुक्ताः सम्भवपर्वेणि ।
 अन्येषाञ्चैव प्रुराणान्वेदैर्पायनस्य च । अज्ञावतारणं चात्र देशानां परिकीर्तितं ।
 दैत्यानां दानवानाञ्च यक्षाणाञ्च महौजसां । नागानामथसर्पाणां गन्धर्वाणां पतञ्जिनां ।
 अन्येषाञ्चैव भूतानां विविधानां समुद्भवः । मर्चैरारम्भपदे कलस्य च तपस्विनः ।
 ब्रह्मन्महायां दुष्प्रमाद्वरतस्यापि जज्ञिवान् । यस्य लोकेषु नाभेदं प्रथितं भारतं सुखं ।
 वसूनां पुनस्त्यक्त्रिभागीरथ्यां महात्मनां । ज्ञानमेर्विज्ञानि पुनस्तोषांचारोहणं दिवि ।
 तेजोऽग्न्याश्च सत्यातो भीमस्याप्यत्र सम्भवः । रात्र्याश्विर्वर्तनं तस्य ब्रह्मर्ष्यमते स्थितः ।
 प्रतिज्ञापालनश्चैव रथा चित्राङ्गदस्य च । हते चित्राङ्गदे चैव रथाभ्यातुर्यवीर्यस्य ।

तिचिन्वीर्यस्य तथा राज्ये संप्रतिपादनं । धर्मस्य नृप संभतिरणीमाख्ययापजा ।
 कृष्णदेवायनायैव प्रहृतिर्वेदानजा । छत्राद्वस्य पाण्डो व पाण्डवानाञ्च सभावः ।
 वारणावतयाचायां मन्त्रोदुर्व्याधनस्य च । कूटस्य धार्तराष्ट्रेण प्रेषणं पाण्डवान्प्रति ।
 हितेन्द्रेशस्य पथि धर्मं राजस्य धीमतः । विदुरेण कृतो यच्च हितार्थं खेडभाषया ।
 विदुरस्य च व्याख्येन सुसङ्गोपक्रमक्रिया । निषाद्याः पञ्चपुत्रायाः सुत्राया जतुवेष्मनि ।
 पुरोचनस्य चात्रैव दहनं संप्रकीर्तितं । पाण्डवानां वने घोरं हिडिम्बायाश्च दर्शनं ।
 तत्रैव च हिडिम्बस्य वधो भीष्मास्त्रावबलात् । घटोत्कचस्य शोत्पन्निरत्रैव परिकीर्तिता ।
 महर्षेर्दृशनस्यैव व्यासस्यामिततेजसः । तदाश्रयैकपक्षायां ब्राह्मणस्य निवेदनं ।
 अज्ञातचर्यया वासो यच्च तेषां प्रकीर्तितः । वक्तव्यं निधनेषैव नागराणाञ्च विप्रस्य ।
 सभवेस्यैव कृष्णाया छत्रद्युजस्य चैव हि । ब्राह्मणास्तमुपभुक्त्य व्यासवाक्यप्रचोदिताः ।
 द्रौपदीं प्रार्थयन्तस्ते स्वयम्बरिद्विजया । पाञ्चालगमितीजस्यु यच्च कौटिल्यलक्षिताः ।
 अङ्गारपथं निर्जित्य गङ्गाकूनेऽर्जुनसहा । सख्यं कृत्वा ततस्तेन तस्मादेव च इत्युभे ।
 तापयमयवाग्निद्विभौ चैव चाख्यानमुत्तमं । धारुभिः सहितः सर्वैः पाञ्चालानभिती यथा ।
 पाञ्चालनगरे चापि स यं भित्वा धनञ्जयः । द्रौपदीं लब्धवानच मध्ये सर्वमचोदिता ।
 भीमसेनार्जुनौ यच्च संरन्धान्पृथिवीप्रतीन् । ब्रह्मकर्मैश्च तररा जितवन्तौ महासूधे ।
 कृत्वा तथेष्टस्य तदीयमप्रभेयममानुषं । ब्रह्मसाधौ पाण्डवांस्तानामकृष्णो महामती ।
 जम्भुतुल्यैः समागतुं बालाभ्यामववेष्मनि । पञ्चानामेकपत्नीत्वे विमर्षादुपपन्नस्य च ।
 पञ्चेन्द्राणामुपाख्यानमवैवाद्भुतमुच्यते । द्रौपद्या देवविहितो विवाहस्तु यस्मानुषः ।
 चतुश्च धार्तराष्ट्रेण प्रेषणं पाण्डवान्प्रति । विदुरस्य च सम्प्रतिदर्शनं केवलस्य च ।
 खाण्डवप्रत्यक्षास्य तथाराज्याद्ध्वंसासनं । नारदस्याज्ञया चैव द्रौपद्याः समयक्रिया ।
 सुन्देपसुन्देयोस्तददाख्यानं परिकीर्तितं । अनन्तरञ्च द्रौपद्या सहासीनं दुधिष्ठिरं ।
 अनुप्रविश्य विप्रार्थं फाल्गुनो गृह्य चायुधं । मोक्षयित्वा गृहे गत्वा विप्रार्थं कृतनिश्चयः ।
 समर्थं पालयन्तीरो वनं यच्च जगामह । पार्थस्य वनवासं च उलूपा पथि वङ्गमः ।
 पुण्डरीतोयुधमयानं कम्बुवाहनजम्भ च । तत्रैव मोक्षयामास पञ्च सोऽस्त्ररश्चः शुभाः ।
 प्रापादाह्वलमापन्ना ब्राह्मणस्य तपस्विनः । प्रभासतीर्थे पार्थेन कृष्यस्य च समागमः ।
 दारकायां सुभद्राच कामधानेन कामिनी । वासुदेवस्यानुमते प्राप्ता चैव किरीटिनी ।
 गृहीत्वा हरणं प्राप्ते कृष्णे देवकिनन्दने । अभिमन्युः सुभद्रायां जन्मसोत्पत्तयेजयः ।
 द्रौपद्यास्तनयानाञ्च सभवेऽनु प्रकीर्तितः । विहारार्थञ्च गतयोः कृष्णैर्वायंमुनामनु ।
 सम्प्रतिश्रुतकथनयोः खाण्डवस्य च दाहनं । मयस्य मोक्षो ज्वलनाद्भुजङ्गस्य च मोक्षणं ।
 महर्षेर्मन्दपालस्य शङ्कर्या तनयसम्भवः ।

१०५

१०६

१०७

१०८

१०९

११०

इत्येतदादिपेदां प्रथममङ्कितारं । अध्यायानां ज्ञेयेषु संख्याते परमर्षिणां । सर्गविंशतिरध्याया व्यसनेोक्तमतेजसा । १००

अथा श्लोकसहस्राणि अष्टौ श्लोकवृत्तानि च । श्लोकाश्च चतुरशीतिर्मुनिनाम्ना महात्मना ।
द्वितीयन्तु सभापर्वे वज्रहस्तान्तमुच्यते । सभाक्रिया पाण्डवानां किङ्कराणाञ्च दर्शनं ।
श्लोकपात्रसभास्थानं नारदादेवदर्शिनः । राजसूयस्य चारक्षो जरासन्धवधसंज्ञा ।
गिरिव्रजे निहङ्गानां राज्ञो हृष्येन मोक्षसं । तथादिम्विजयोऽथैव पाण्डवानां प्रकीर्तितः ।
राज्ञामागमनञ्चैव सार्हणानां महाकृतौ । राजसूयेऽर्धसंवादे मिश्रपालवधसंज्ञा ।

१००

यज्ञे विभूतिं तां दृष्ट्वा दुःखामर्षान्वितस्य च । दुर्योधनस्यावहासो भोमेन च समातिष्ठे ।
यज्ञस्यमन्युदङ्कृतो येन द्यूतमकारयत् । यत्र धर्मसुतं द्यूते बभूविः कितवोऽजयत् ।
यत्र द्यूतार्णवे मर्मां द्रौपदी नौरिवार्षवात् । धृतराष्ट्रा महाप्राज्ञः क्षुबां परमदुःखितां ।
तारयामास तां सीर्षा ज्ञात्वा दुर्योधनोदृपः । पुनरेव ततोद्यूते समाकृत्य पाण्डवान् ।
जित्वा सवनवसाय प्रेषयामास तांस्ततः । एतस्यैव सभापर्वे समाख्यातं महात्मना ।

१०१

अध्यायाः सर्गतिर्षयास्तथाचाष्टौ प्रसूयन्त्या । श्लोकानां दे सहस्रे तु पञ्चश्लोकवृत्तानि च ।
श्लोकोक्तकादशश्रेयाः पर्वस्थस्मिन् द्विजोक्तमाः । अतः परं तृतीयन्तु श्रेयमारण्यकं महत् ।
वनवासं प्रयातेषु पाण्डवेषु महात्मसु । पौरानुगमनञ्चैव धर्मपुत्रस्य धीमतः ।
अनौषधीनाञ्च कृते पाण्डवेन महात्मना । द्विजानां भरणार्थञ्च क्षतमाराधनं रवेः ।
धैर्योपदेष्टास्मिन्मांशु प्रसादादन्नसम्भवः । हितञ्चब्रुवतः क्तुः परित्यागोऽस्मिन्कासुतात् ।

१०२

त्यक्तस्य पाण्डुपुत्राणां समीपंगमनं तथा । पुनरागमनञ्चैव धृतराष्ट्रस्य ज्ञाननात् ।
कर्णोत्साहनाच्चैव धार्तराष्ट्रस्य दुर्मतेः । कुन्त्यान्पाण्डवान्मनुं मन्त्रेः दुर्योधनस्य च ।
तं दृष्ट्वावं विज्ञाय व्यासस्यागमनं द्रुते । निर्याणप्रतिषेधस्य सुरभ्याख्यानमेव च ।
मैत्रेयागमनं चात्र राजसूयानुवासनं । शपोत्सर्गस्य तेनैव राज्ञोदुर्योधनस्य च ।

१०३

किमीरित्य बधस्यात्र भोमसेनेन संयुगे । दृष्ट्वाणामागमनस्यात्र पाञ्चालानाञ्च सर्वत्र ।
श्रुत्वा बभूविना द्यूते निकृत्यानिर्जिमांश्च तान् । क्रुद्धस्यानुप्रशमनं हरेच्चैव किरीटिना ।
परिदेवनञ्च पाञ्चाल्यां वासुदेवस्य सन्निधौ । आश्वासनञ्च हृष्येन दुःखाचर्चायाः प्रकीर्तितं ।
तथा सौभवधाख्यानमन्त्रैवाकं महर्षिणा । सुभद्रायाः सपुत्रायाः हृष्येन दारकां पूर्णं ।
तनयं द्रौपदेयानां दृष्टद्युक्तेन चैव हि । प्रेम्णः पाण्डवेयानां रम्ये दैतवने ततः ।

१०४

धर्मराजस्य चाचैव संवादः हृष्येणा सह । संवादस्य तथा राज्ञाभोमस्यापि प्रकीर्तितः ।
समीपं पाण्डुपुत्राणां व्यासस्यागमनं तथा । प्रतिक्षतयात्र विद्याया दानं राज्ञो महर्षिणा ।
गमनं काम्येकं चर्मपि व्यासे प्रतिगते ततः । अस्महेतोर्विवाकस्य पार्थस्यामितनेत्रस्य ।
महादेवेन युद्धञ्च किरातवपुषा सह । दर्शनं लोकपालानामस्तप्राप्तिकथैव च ।
महेन्द्रेकगमनमस्त्वार्थं च किरीटिनः । यत्र चित्तासमुत्पन्ना धृतराष्ट्रस्य भूयसी ।

दूर्ध्वेन दृष्टदशस्य महर्षेर्भावितात्मनः । युधिष्ठिरस्य चार्त्तस्य व्यसनं परिदेवने ।

४१५

मनोपाख्यानमत्रैव धर्मिष्ठं कथणोदयं । इमवयव्याः स्त्रितिर्यत्र नलस्य चरितं तथा ।

तथाश्च दृश्यमाप्तिस्तस्मादेव महर्षितः । सोमशस्यागमस्तत्र स्मृतात्पाण्डुतान्मति ।

वनवासगतानाञ्च पाण्डवानां महात्मनां । स्मरं प्रवृत्तिराख्याता सोमश्रेणाख्येनस्य वै ।

सन्देशादर्जुनस्यात्र तीर्थोभिगमनक्रिया । तीर्थानाञ्च फलप्राप्तिः पुण्यलक्षापि कीर्तिता ।

पुण्यस्थतीर्थयात्रा च नारदेन महर्षिणा । तीर्थयात्रा च तत्रैव पाण्डवानां महात्मनां ।

४१६

कर्णस्य परिमोक्षोऽत्र कुण्डलाभ्यां पुरन्दरान् । तथा यज्ञकिञ्चित्स्य गयस्यात्र प्रकीर्तिता ।

आगस्त्यमपि चाख्यानं यत्र वातापिभक्षणं । लोफमुद्राभिगमनमपत्तायार्द्धपेक्षया ।

अथ्यटङ्गस्य चरितं कौमारव्रद्धाचारिणः । जामदग्न्यस्य रामस्य चरितं भरतिजस्य ।

कार्तवीर्यवधो यत्र हैहयाणाञ्च वक्ष्यते । प्रभासतीर्थे पाण्डूनां वृष्णिभिश्च समागमः ।

शैकन्यमपि चाख्यानं अवनो यत्र भार्गवः । ब्रह्मतिथश्चे नावत्यौ क्षतवाच्योमपीतिनौ ।

४१७

ताभ्याञ्च यत्र स मुनिर्वीर्येन प्रतिपादितः । मान्धातुस्याप्युपाख्यानं राज्ञोऽत्रैव प्रकीर्तिता ।

जन्मूपाख्यानमत्रैव यत्र पुत्रेण सोमकः । पुनार्थमयजद्राजा खेमे पुत्रव्रतस्य सः ।

ततः श्रेणकपोतीयमुपाख्यानमनुसृतं । इन्द्राग्नी यत्र धर्मस्याप्यजिज्ञासुश्चिन्विं नृपः ।

अष्टावक्रीयमत्रैव विवादेन यत्र वन्दिना । अष्टावकस्य विप्रैर्वैजयन्तकस्याध्वरोऽभवत् ।

नैयायिकानां मुखेन वक्ष्यस्यात्मजेन च । पराजितो यत्र वन्द्यो विवादेन महात्मना ।

४१८

विजित्य सागरं प्राप्तं पितरं लब्धवानृषिः । यवकीतस्य चाख्यानं रैम्यस्य च महात्मनः । गन्धर्मादनवाचा च वायो नारायणाश्रमे ।

निचुम्नोभोमखेनस्य द्रौपद्यागन्धर्मादने । प्रजन्पयि महावाङ्महृष्टवाग्यवनात्मजं ।

कदलीषण्डमथस्थं हनुमन्तं महाकलं । यत्र सौगन्धिकार्येऽसौ नलिनीं तामधर्षयत् ।

यचास्य युद्धमभवत्सुमहद्भ्रातृवैः सह । यच्चैखैव महावीर्यैर्मणिमत्प्रमुखैस्तदा ।

जटासुरस्य च वर्धोराचस्य वृक्षोदरान् । वृषपर्षयोराजेषैस्ततोऽभिगमनं स्मृतं ।

४१९

आर्द्धिषेणाश्रमे चैवांगमनं वास श्व च । प्रोत्साहनञ्च पाण्डास्या भीमस्यात्र महात्मनः ।

केलासारोचनं प्राप्तं यत्र यच्चैर्वलोत्कटैः । युद्धमासीन्महाघोरं मणिमत्प्रमुखैः सह ।

समांगमस्य पाण्डूनां यत्र वैश्रवणेन च । समांगमस्यार्जुनस्य तत्रैव भ्रातृभिः सह ।

अवाप्य दिव्यान्वस्त्राणि गुर्वर्थं सख्यसाधना । निवातकवचैर्युद्धं हिरण्यपुरवाधिभिः ।

निवातकवचैर्धैरैर्हानवैः सुरवज्रभिः । पौलोमैः कालक्येयैश्च युद्धं किरीटिनः ।

४२०

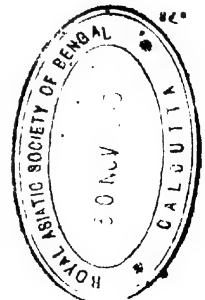
वज्रैश्चैव समाख्यातो राजस्तनैव धीमता । अस्त्रसन्दर्शनारक्षो धर्मराजस्य सज्जिषा ।

पार्थस्य प्रतिवेधस्य नारदेन सुरर्षिणा । अश्वरोचनं पुनश्चैव पाण्डूनां गौतमादनात् ।

भीमस्य सहस्रं चात्र पर्वताभोगवर्षणा । भुजगेन्द्रेण वलिना तस्मिन् सुगहने वने ।

अभोचयश्च चैनं प्रशानुक्ता युधिष्ठिरः । काम्यकागमनंश्चैव पुनस्तेषां महात्मनां ।

तत्रश्लाघ पुनर्द्रष्टुं पाण्डवान्युत्सवर्धमान् । वासुदेवस्यागमनमचैव परिकीर्तितं ।
 मार्कण्डेयसमाख्यायामुपाख्यानानि सन्धेशः । शृण्वन्त्येव यथोक्तमाख्यानं परमविष्णु ।
 संवादश्च सरस्वत्यास्त्रार्थैः सुमहात्मनः । मत्स्यापाख्यानमचैव प्रोच्यते तदनन्तरं ।
 मार्कण्डेयसमाख्याच-पुराणं परिकीर्तितं । ऐन्द्रधनुमुपाख्यानं धौम्यमारुतयैव च ।
 पतिप्रतायास्याख्यानं तथैवाङ्गिरसं स्मृतं । द्रौपद्याः कीर्तितस्याच संवादः सत्यभामया ।
 पुनर्देवतवन्द्यैव पाण्डवाः समुपागताः । घोषयाचा च गन्धर्वैश्च वद्धः सुयोधनः ।
 द्विप्रमाणस्तु मन्दातमा मोक्षितोऽसौ किराटिना । धर्मराजस्तु चाचैव मृगस्त्रप्रतिदर्शनं ।
 काम्यके काननश्रेष्ठे पुनर्गमनमुच्यते । श्रीहिद्रौणिकमाख्यानमचैव वज्रविस्तरं ।
 दुर्वाससोऽप्युपाख्यानमचैव परिकीर्तितं । जयद्रथेनापहारे द्रौपद्याश्चाश्रमात्तरात् ।
 यत्रैतमप्यथाज्ञोमे वायुवेगसमेा जवे । चक्रैश्चैव पद्मत्रिंशं यत्र भीमोमहाबलः ।
 रामायणमुपाख्यानमचैव वज्रविस्तरं । यत्र रामेण विक्रम्य निहतोरावणोयुधि ।
 सावित्र्यास्याप्युपाख्यानमचैव परिकीर्तितं । कर्णस्य परिमोचोऽत्र कुण्डलाभ्यां पुरन्दरात् ।
 बचास्तु शक्तिं तुष्टोऽभावददिकवधाय च । आरुणेयमुपाख्यानं यत्र धर्मोऽन्वष्टासुतः ।
 जग्मुर्नन्दवरा यत्र पाण्डवाः पश्चिमां दिशं । एतदारुणकं पर्वं ततोयं परिकीर्तितं ।
 अत्राध्यायशते द्वे तु संख्यया परिकीर्तिते । एकोनशततिथेव तथाध्यायाः प्रकीर्त्तिताः ।
 एकादश सप्तस्यैव श्लोकानां षट्शतानि च । षट्षष्टिसंख्या श्लोकाः पर्वस्यस्त्रिंशत्प्रकीर्त्तिताः ।
 अतः परं निषेधेदं वैराटं पर्वं विस्तरं । विराटनगरे गत्वा मग्नान् विपुलां श्रमीं ।
 हृष्टा सन्निदधुस्तत्र पाण्डवास्त्रायुधान्यतः । यत्र प्रविश्य नगरं कृपना न्यवसंस्तु ते ।
 पाञ्चालीं प्रार्थयानस्तु कामोपहतचेतसः । दुष्टात्मनो बधो यत्र कीचकस्तु दृकोदरात् ।
 पाण्डवान्वेषणार्थं रात्रौर्दुर्ध्याधनस्तु च । वराः प्रस्थापितास्तत्र निपुणाः सर्वतोदिशं ।
 नचं प्रवृत्तिसौलंभ्या पाण्डवानां महात्मनां । गोपहस्तं विराटस्तु चिगर्तैः प्रथमं कृतः ।
 यत्रास्तु युद्धं सुमहत्तैरावीक्षोमहर्षणं । द्विप्रमाणस्तु यत्रासौ भीमसेनेन मेतचितः ।
 गोधनस्तु विराटस्तु मेतचितं यत्र पाण्डवैः । अनन्तरस्तु सुबभिक्षस्तु गोपहणं कृतं ।
 समस्ता यत्र पार्थिव निर्जिताः कुरवो युधि । प्रत्यावृत्तं गोधनस्तु विक्रमेण किराटिना ।
 विराटेनोत्तरा दत्ता क्षुधा यत्र किराटिनः । अभिमन्युं समुद्दिश्य सोमद्रमरिघातिनं ।
 चतुर्थमेतद्विपुलं वैराटं पर्वं वर्णितं । अत्रापि परिखंख्याता अध्यायाः परमविष्णु ।
 सप्तषष्टिरथोपूर्णा श्लोकानामपि मे शृणु । श्लोकानां द्वे सप्तशे तु श्लोकाः पञ्चाशद्वै तु ।
 उक्तानि वेदविदुषां पर्वस्यस्त्रिंशत्प्रकीर्ण । उद्योगपर्वे विज्ञेयं पञ्चमं शृणुतः परं ।
 उपपन्नैर्निविष्टेषु पाण्डवेषु जिगीवया । दुर्योधनोऽर्जुनश्चैव वासुदेवमुपाखितौ ।
 आचार्यमस्मिन्मन्त्रे भवासौ कर्तुमर्हति । इत्युक्ते वचने कृपया यत्रोवाच महामतिः ।

अयुधमानमात्मानं मन्त्रिणः पुरुषर्षभैः । अचौरिणीं वा सैन्यस्य कस्य किं वा दद्यान्महं ।
 वस्त्रे दुर्व्योधानः सैन्यं मन्दात्मा यत्र दुर्व्यतिः । अयुधमानं सचिवं वस्त्रे कृष्णं धनञ्जयः ।
 मद्राजश्च राजानमायानं पाण्डवान्प्रति । उपहारैर्व्यञ्जयित्वा वर्तमानेव सुयोधनः ।
 वरदं तं वरं वस्त्रे साहाय्यं क्रियतां मम । इत्यस्मात्प्रतिश्रुत्य अगामोद्दिश्य पाण्डवान् ।
 शान्तिपूर्व्यं चाकथयद्यनेह विजयं नृपः । पुरोहितप्रेषणश्च पाण्डवैः कौरवान्प्रति ।
 वैचित्रवीर्यस्य वक्त्रः समादाय पुरोधसः । तथेह विजयश्चापि यानश्चैव पुरोधसः ।
 सञ्जयं प्रेषयामास श्रमार्थं पाण्डवान्प्रति । यत्र दूतं महाराजो धृतराष्ट्रः प्रतापवान् ।
 श्रुत्वा च पाण्डवान्यत्र वासुदेवपुरोगमान् । प्रजागरः संप्रजज्ञे धृतराष्ट्रस्य चिन्तया ।
 विदुरो यत्र वाक्यानि विचित्राणि हितानि च । आवयामास राजानं धृतराष्ट्रं मनोविषं ।
 तथाऽनन्तकुञ्जनेन यत्राथात्ममनुत्तमं । मनस्तापान्वितोऽराजोऽशोकलालसः ।
 प्रभाते राजसमितौ सञ्जयो यत्र वा विभोः । ऐकतम्यं वासुदेवस्य प्रोक्तवान्मृगस्य च ।
 यत्र कृष्णो दयापन्नः सन्धिमिच्छन्महामतिः । स्वयमागाच्छ्रमं कर्तुं नगरं नागसाङ्ग्यं ।
 प्रत्याख्यानश्च कृष्णस्य राज्ञो दुर्व्योधानेन वै । श्रमार्थं याचमानस्य पक्षयोद्भव्योर्हितं ।
 दम्भोद्भवस्य चाख्यानमत्रैव परिकीर्तितं । वरान्वेषणमत्रैव मातुलस्य महात्मानः ।
 महर्षेश्चापि चरितं कथितं गालवस्य वै । विदुल्यास्य पुत्रस्य प्रोक्तं चाप्यनुशासनं ।
 कर्णं दुर्व्योधमादीनां दृष्टं विज्ञायं मन्त्रितं । योगेश्वरत्वं कृष्णेन यत्र राज्ञो प्रदर्शितं ।
 रथमारोप्य कृष्णेन यत्र कर्णोऽनुमन्वितः । उपायं पूर्वं शौटीर्याम्रत्याख्यातस्य वेन सः ।
 आगत्य हस्तिनपुरादुपगत्य मरिन्दमः । पाण्डवानां यथावृत्तं सर्वमाख्यातवान् हरिः ।
 ते तस्य वचनं श्रुत्वा मन्त्रयित्वा च यद्विदितं । सांप्रामिकं ततः सर्वं सञ्जं चक्रुः परन्तपाः ।
 ततो युद्धाय निर्याता नराश्वरथदन्तिनः । नगराद्वाह्निपुरादलसंख्यानमेव च ।
 यत्र राज्ञोऽश्वलूकस्य प्रेषणं पाण्डवान्प्रति । शोभाविनि महायुद्धे दौत्येन हतवान् प्रभुः ।
 रथातिरथसंख्यानमस्त्रोपाख्यानमेव च । रतसुवज्जटान्तं पञ्चमं पर्वं भारते ।
 उद्योगपर्वं निर्दिष्टं सन्धिविषयमिच्छितं । अथाथाणां शतं प्रोक्तं वडशीर्त्स्मिहर्षिणा ।
 श्लोकाणां षट्सहस्राणि तावन्त्येव श्रुतानि च । श्लोकाश्च नवतिः प्रोक्तास्तथैवाष्टौ महात्मना ।
 व्यासेनोदारमतिना पर्वव्यस्मिंस्तपोधनाः । श्रुतः परं विचित्रार्थं भीष्मपर्वं प्रचक्षते ।
 जम्बूखण्डविनिर्माणं यत्रोक्तं सञ्जयेन ह । यत्र यौधिष्ठिरं सैन्यं विषादमगमत्परं ।
 यत्र युद्धमभूद्दौरं दग्धाहनि सुद्वारुणं । कम्पलं यत्र पार्थस्य वासुदेवो महामतिः ।
 मोहजं नाशयामास हेतुभिर्भौतदग्निभिः । समीच्याधोक्षजः क्षिप्रं युधिष्ठिरहिते रतः ।
 रथादाभृत्य वेगेन स्वयं कृष्ण उदारधीः । प्रतोदपाणिराधावह्नौ भं हन्तुं व्यपेतभीः ।
 नाशप्रतोदाभिहतो यत्र कृष्णेन पाण्डवः । गाण्डीवधत्वा समरे सर्वैश्चक्रेऽन्तान्तरः ।

५८५

५८६

५८७

५८८

५८९

५९०

शिवच्छिन्नं पुरस्त्राय यत्र पार्थो महाधनुः । विभिन्नक्षितैर्वर्षैर्याद्रीर्भ्रमपातयत् ।
 शरतल्पगतस्यैव भीमो यत्र बभूवह । वृद्धमेतस्मास्त्रातं भारते पर्वं विज्ञृतं ।
 अध्यायानां शतं प्रोक्तं तथासप्त द्वापरे । पञ्चस्रोतसहस्राणि संख्ययाऽष्टौ व्रतानि च ।
 श्लोकाश्च चतुरशोतिरस्मिन्पर्वणि कीर्त्तिताः । व्यासेन वेदविदुषा संख्याता भीमपर्वणि ।
 द्रोणपर्वं ततश्चिन्नं वज्रहस्तान्तमुच्यते । येनापत्येऽभिषिक्तोऽद्य यथाचार्यः प्रतापवान् ।
 दुर्योधनस्य प्रीत्यर्थं प्रतिजज्ञे महास्त्रवित् । ग्रहणं धर्मराजस्य पाण्डुपुत्रस्य धीमतः । यत्र संवत्सकाः पार्थमप
 निन्यूरणजिरात् ।

५२५

५२०

भगदत्तो महाराजो यत्र ब्रह्मसमा बुधिः । सुप्रतीकेन नामेन सह श्रान्तः किरीटिना ।
 यत्राभिमन्युं वधवो जम्बुरेकं महारथाः । जयद्रथमुखा वालं प्रूरमप्रस्तथैव न ।
 हतेऽभिमन्यो कुड्गेन यत्र पार्थेन संयुगे । अचौहिणीः स्फुटत्वा हतो राजा जयद्रथः ।
 यत्र भीमो महाबाहुः सात्यकिश्च महारथः । अश्वेषणार्थं पार्थस्य युधिष्ठिरनृपाश्रया । प्रविष्टौ भारतीयेनामप्रध्व्यांसुरैरपि ।
 संसप्तकावशेषश्च कृतं निःशेषमाहवे । शूलानुषः श्रुतायुश्च जलसन्धश्च वीर्यवान् ।
 सोमदन्तिर्विराटश्च द्रुपदश्च महारथः । घटोत्कचादयस्तान्ये निहताद्रोणपर्वणि ।
 अश्वत्थामाऽपि चात्रैव द्रोणे युधि निपातिते । अस्त्रं प्रादुक्षकारो यः नारायणममर्षितः ।
 आग्नेयं कीर्त्तितं यत्र रुद्रमाहात्म्यमुत्तमं । व्यासस्य साय्यागमनं माहात्म्यं कृष्णपार्थयोः ।
 सप्तमं भारते पर्वं महदेतदुदाहृतं । यत्र ते पृथिवीपालाः प्रायशो निधनं गताः ।
 द्रोणपर्वणि ये प्रहूरा निर्दिष्टाः पुरुषधर्माः । अत्राध्यायशतं प्रोक्तं तथाध्यायाश्च सप्ततिः ।
 अष्टौश्लोकसहस्राणि तथानवव्रतानि च । श्लोका नव तथैवात्र संख्यातास्तत्त्वदर्शिना । पाराशरेय्येण मुनिना सञ्चिन्त्य द्रोणपर्वणि ।
 अतः परं कर्णपर्वोच्यते परमाद्भुतं । सारथ्ये विनियोगस्य मद्रराजस्य धीमतः ।
 आस्त्रातं यत्र पौराणं त्रिपुरस्य निपातनं । प्रयागे पुरुषस्यात्र संवादः कर्णशक्ययोः । ईसकाकीयमास्त्रानं तथैवाचेपसंहितं ।

५२५

५२०

५२५

५२०

कथः पाण्डवस्य च तथा अश्वत्थामा महात्मना । दण्डसेनस्य च ततोदण्डस्य च वधस्तथा ।
 द्वैरथे यत्र कर्णेन धर्मराजो युधिष्ठिरः । संश्रयं गमितो युद्धे निषता संवधन्तिनां ।
 अन्त्यां प्रति चक्रौ धो युधिष्ठिरकिरीटिनोः । यत्नेनामुनयः प्रोक्तो माधवेनार्जुनस्य हि ।
 प्रतिज्ञापूर्वकश्चापि वचोदुःशासनस्य च । भिक्षा वृकोदरो रक्तं पीतवान्यत्र संयुगे ।
 द्वैरथे यत्र पार्थेन हतः कर्णो महारथः । अष्टमं पर्वं निर्दिष्टमेतद्भारतचिन्तकैः ।
 एकोनसप्ततिः प्रोक्ता अध्यायाः कर्णपर्वणि । चत्वार्येव सहस्राणि नव श्लोकव्रतानि च ।
 सप्तःषष्टिस्तथा श्लोकाः पर्वेष्टस्मिन्प्रकीर्त्तिताः । अतः परं विचिन्तयै श्रव्यपर्वं प्रकीर्त्तितं ।
 हतप्रवीरे सैन्येन मता मद्रेश्वरोऽभवत् । वृत्तानि रथयुद्धानि कीर्त्तयेन यत्र भागवतः ।
 विनाशः कुटुम्बस्थानां श्रव्यपर्वणि कीर्त्तिते । श्रव्यस्य निधनं चात्र धर्मराजाग्रहात्मनः ।
 शकुनेश्च वधोऽत्रैव सहदेवेन संयुगे । सैन्ये च हतभूयिष्ठे किञ्चिच्छिष्टे सुयोधनः ।

इदं प्रविश्य यथाशै संस्तभ्यापोष्यस्त्रिभुजः । प्रहृत्तिलक्ष्य चाख्याता यत्र भीमसल्लुब्धकैः ।

शेषयुक्तेष्वंशेभ्यश्च धर्मराजस्य धीमतः । इन्द्रात्ममुत्थितो यत्र धार्मराष्ट्रोऽत्यमर्षकः ।

५५५

भीमेन गदया युद्धं यथाशै कृतवान्सह । समवाये च युद्धस्य रामस्यागमनं स्मृतं ।

सरस्वत्याश्च तीर्थानां पुण्यता परिकीर्तिता । गदायुद्धस्य तुमुनमनैव परिकीर्तितं ।

दुर्योधनस्य राज्ञोऽथ यत्र भीमेन संयुगे । ऊरु भग्नौ प्रसङ्गाजौ गदया भीमवेगया ।

नवमं पर्वं निर्दिष्टमेतदङ्गुतमर्थवत् । एकोनषष्टिरध्यायाः पर्वेष्वपि प्रकीर्तिताः ।

संख्याता वङ्गदत्तान्ताः श्लोकसंख्याऽपि कथ्यते । शोणि श्लोकसहस्राणि देवते विंशतिलक्षया ।

५५०

मुनिना सम्प्रणीतानि कौरवाणां यशोभूता । अतः परं प्रवक्ष्यामि सौत्रिकं पर्वं द्वादशं ।

भग्नोऽथ राजानं दुर्योधनममर्षकं । अपवातेषु पार्थेषु चयस्तेऽभ्याययूरथाः । कृतवर्मा ह्यपोद्गैणिः सायाक्ले हधिरोक्षितं ।

समेत्य ददृशुर्भूमौ पतितं रणमूर्द्धनि । प्रतिजङ्घे वृद्धकोषो द्रौणिर्यत्र महारथः ।

अहला सर्वपाञ्चालान् धृष्टद्युम्नपुरोगमान् । पाण्डवांस्य सहामात्याश्च विमोक्ष्यामि दंशनं ।

यत्रैव मुक्ता राजानमपक्रम्य चयोरथाः । सूर्योक्तमनवेलायामावेदुस्तो मर्द्दनं ।

५५५

न्योषधस्यात्र महतो यथाधस्ताद्भवतिताः । ततः काकान् वञ्चन् राक्षसैः दृष्टुं लूकेन संशिताम् ।

द्रौणिः क्रोधसमाविष्टः पितृवधमनुस्मरन् । पाञ्चालानां प्रसृप्तानां वधं प्रति मनो दधे ।

गलाच्च श्रिविरदारि दुर्दृशं तत्र राक्षसं । घोररूपमपश्यत्स दिवमाट्टयधिष्ठितं ।

तेन व्याघातमप्लाण्ठं क्रियमाणमवेक्ष्य च । द्रौणिर्यत्र विरूपाक्षं हृद्भराराध सत्वरः ।

प्रसृप्तान्निष्ठि विषस्यान्मृष्टद्युम्नपुरोगमान् । पाञ्चालान् सपरीवारान्द्रौपदेयाश्च सर्वशः । कृतवर्मा

विजप्रिवाण ।

५००

यत्रामुच्यन्त वे पार्थाः पक्ष कृष्णवलाग्रयात् । सात्यकिश्च महेष्वासः श्रेवासश्च निधनं ग

पाञ्चालानां प्रसृप्तानां यत्र द्रौणिसुतादधः । धृष्टद्युम्नस्य सूतेन पाण्डवेषु निवेदितः ।

द्रौपदीपुत्रोकाकर्षा पितृभ्रातृवधादिता । कृतान्नमनसं कृष्णा यत्र भर्तृनुपाविशत् ।

द्रौपदीवचनाद्यत्र भीमोभीमपराक्रमः । प्रियं तस्यासिर्कोषं नैव गदामादाय वीर्यवान् । अन्धधावत् सुसंकुटो भारद्वाज
गुरोः सुतं ।

भीमसेनभयाद्यत्र देवेनाभिप्रचोदितः । अपाण्डवाग्नेति हवा द्रौणिरक्षमवाञ्छजत् ।

५०५

मैवमित्यप्रवोक्तव्यः श्रमयंस्तस्य तदक्षः । यत्रास्त्रमस्त्रेण च तच्छ्रमयायास फाल्गुनः ।

द्रौणेश्च द्रोहनुद्धितं वीर्यं चापात्मनस्तदा । द्रौणिर्देवायनादीनां चापास्त्रान्योन्यकारिताः ।

महिं तथा समादाय द्रौणपुत्रान्महारथात् । पाण्डवाः प्रदुर्बुद्धा द्रौपदे जितकाञ्चिनः ।

एतदेव दशमं पर्वसौत्रिकं समुदाहृतं । अष्टादशास्त्रिज्यायाः पर्वेष्वपि महात्मना ।

श्लोकानां कथितान्यत्र श्रुतान्यष्टौ प्रसंख्यया । श्लोकाश्च सप्ततिः प्रोक्ता मुनिना ब्रह्मवादिना ।

५५०

सौत्रिकैषीकसंबद्धे पर्वे श्रुतं मतजया । अत ऊर्ध्वमिदं प्राञ्जः स्त्रीपर्वे कथणार्थं ।

पुत्रशोकाभिमतः प्रज्ञाचक्षुर्नराधिपः । कृष्णोपनीता यथासावायसी प्रतिमा ईडा । भीमसेनद्रोहबुद्धिधतराशो वमज्जह ।

तथा शोकाभितप्तस्य धतराज्ञस्य धीमतः । संसारगहनं बुद्ध्या हेतुभिर्गोचददर्शनैः ।

विदुरेण च यत्रास्य राज्ञश्चास्यसनं कृतं । धतराज्ञस्य चात्रैव कौरवायोधनं तथा । सन्तः पुरस्य गमनं शोकार्त्तस्य प्रकीर्तितं ।

विलापोवीरपत्नीनां यत्रातिकरुणः स्मृतः । क्रोधावेशः प्रमोहस्य गान्धारीधतराज्ञयोः ।

५८५

यत्र तान् चचियाः भूराराम्यपामेष्वातिवर्त्तिनः । पुत्रान् भ्रातृन् पित्रैश्चैव ददृशुनिहताम्रेण ।

पुत्रपौत्रवधार्त्तायासयाऽत्रैव प्रकीर्त्तिताः । गान्धार्थ्यास्यापि कृष्णेन क्रोधापशमनक्रिया ।

यत्र राजा महाप्राज्ञः सर्वधर्मस्तत्ताम्वरः । राज्ञां तानि शरीराणि दाहयामास आस्ततः ।

तोयकर्म्मणि चारुष्ये राज्ञामुदकदानिके । गूढोत्पन्नस्य चाख्यानं कर्णस्य पृथगात्मनः ।

सुतस्यैतदिहप्रोक्तं व्यासेन परमर्षिणा । एतदेकादशं पर्वं शोकवैकल्याकारकं ।

५८६

प्रणीतं सज्जनमनोवैकल्याभ्युपवर्त्तकं । सप्तविंशतिरध्यायाः पर्वेष्वस्मिन्प्रकीर्त्तिताः ।

शोकसप्तशतीचपि पञ्चसप्ततिसंयुता । संख्याभांरताख्यानमुक्तं व्यासेन धीमता ।

अतः परं ज्ञान्तिपर्वं दादृशन्बुद्धिवर्द्धनं । यत्र निर्वेदमापन्नो धर्मराजोयुधिष्ठिरः । घातयित्वा पितृन् भ्रातृन्पुत्रान्सर्वान्
मातुलान् ।

ज्ञान्तिपर्वणि धर्मस्य व्याख्याताः शारतत्पिकाः । राजभिर्वैदितव्यास्तैः सम्यग्ज्ञानवभुसुभिः ।

आपद्धर्मास्य तत्रैव कालहेतुप्रदर्शनैः । यान्मुञ्जा पुरुषः सम्यक् सर्वज्ञत्वमवाप्नुयान् ।

५८७

मोचधर्मास्य कथिता विचित्रा वज्रविस्तराः । दादृशं पर्वं निर्दिष्टमेतप्राज्ञजनप्रियं ।

अत्र पर्वणि विज्ञेयमध्यायानां शतत्रयं । त्रिंशच्चैव तथाध्याया नव चैव तपोधनाः ।

चतुर्दशसहस्राणि तथा सप्तशतानि च । सप्तशोकास्तथैवान् पञ्चविंशति संख्यया ।

अत ऊर्ध्वं विज्ञेयमनुशासनमुत्तमं । यत्र प्रकृतिमापन्नः श्रुत्वा धर्मविनिश्चयं । भीष्माङ्गगीरथोपचात्कुर्वाजो युधिष्ठिरः ।

व्यवहारोऽत्र कालक्षेपेन धर्मार्थयः प्रकीर्त्तितः । विविधानाञ्च दानानां फलयोगाः प्रकीर्त्तिताः ।

५८८

तथापात्र विघोषाश्च दानानाञ्च परोविधिः । आचारविधियोगश्च सत्यस्य च परा गतिः ।

महाभाग्यं गवाक्षैव ब्राह्मणानां तथैव च । रहस्यस्यैव धर्माणं देवकाशोपसंहितं ।

एतत्सुवज्रट्टान्तमुत्तमं चानुशासनं । भीष्मस्याचैव सम्प्राप्तिः स्वर्गस्य परीर्त्तिता ।

एतत्तथोदाशं पर्वं धर्मनिश्चयकारकं । अध्यायानां शतस्य च षट्सप्तविंशदेव तु ।

शोकानान्नु सहस्राणि प्रोक्तान्यष्टौ प्रसंख्यया । ततोऽष्टमेधिकं नाम पर्वं प्रोक्तं चतुर्दशं ।

५८९

तत्सम्बर्त्तमस्तीर्थं यत्राख्यानमुत्तमं । सुवर्णकोषसम्प्राप्तिर्जन्म शोक्तं परीक्षितः । दग्धस्यास्त्राग्निना पूर्वं कृष्णास्यक्षीवनं पुनः ।

सर्थायां हयमुक्तुष्टं पाण्डवस्यानुगृहतः । तत्र तत्र च युद्धानि राजपुत्रैरमर्षणैः ।

चित्राङ्गदायाः पुत्रेण पुत्रिकायाधनञ्जयः । संपादो बभूवहेण संश्रयं चाचदर्शितं ।

अश्वमेधे महायज्ञे नकुलाख्यानमेव च । इत्याद्यमेधिकं पर्वं प्रोक्तमेतन्महासूतं ।

अध्यायानां शतस्यैव त्रयोऽध्यायाश्च कीर्त्तिताः । त्रीणि शोकसहस्राणि तावन्धेव शतानि च । विंशतिश्च तथा शोकाः संख्यातास्तत्र
दर्शिताः ।

५९०

ततश्चाश्रमवासाख्यं पर्वं पञ्चदशं स्मृतं । यत्र राज्यं समुत्सृज्य गान्धार्थ्यसहितो नृपः । धृतराष्ट्रोऽश्रमपदं विदुरस्य जगाम ह ।
 यं दृष्ट्वा प्रस्थितं साध्वी पृथाऽप्यनुययौ तदा । पुत्रराज्यं परित्यज्य गुरुशुश्रूषणे रता ।
 यत्र राजा हतान्पुत्रान्यौचानन्यास्य पार्थिवान् । लोकान्तरगतान् वीरानपश्यत्पुनरागतान् ।
 ऋषेः प्रसादात्क्षत्रस्य दृष्ट्वाद्यर्थमनुत्तमं । त्यक्त्वाशोकं सदारस्य सिद्धिं परमिकां गतः ।
 यत्र धर्मं समाश्रित्य विदुरः सुगतिं गतः । सञ्जयस्य सहामात्यो विद्वान्गावल्गुणिवंशी ।
 ददर्श नारदं यत्र धर्मराजो युधिष्ठिरः । नारदाच्चैव शुश्राव वृष्णीनां कदनं महत् ।
 एतदाश्रमवासाख्यं पर्वीकं सुमहाद्भुतं । दिक्ष्वारिंश्चदध्यायाः पर्वैतदभिर्गच्छथा ।
 सहस्रमेकं श्लोकानां पञ्चश्लोकशतानि च । पठेवं च तथा श्लोकाः संख्यातास्तत्तदर्थिना ।
 अतः परं निबोधेदं मौषलं पर्वं दारुणं । यत्रते पुरुषव्याघ्राः शस्त्रसर्गसहा युधि । ब्रह्मदण्डविनिष्पिष्टाः समीपे लवणाभसः ।
 आपानेपानकलिता देवेनाभिप्रचोदिताः । एरकारूपिभिर्वैजैर्निजगुरुरितरेतरं ।
 यत्र सर्व्वचयं कृत्वा तातुमौ रामकेशवौ । मातिष्कमतुः कालं प्राप्तं सर्व्वहरं महत् ।
 यत्रार्जुनोद्धारवतीमेत्य वृष्णिनाकृतां । दृष्ट्वा विषादमगमत्परां चार्त्तिं नरर्षभः ।
 स संस्मृत्य नरश्रेष्ठं मातुलं शौरिमात्मनः । ददर्श यद्वीराणामापाने वैश्वं महत् ।
 शरीरं वासुदेवस्य रामस्य च महात्मनः । संस्कारं लभयामास वृष्णीनां च प्रधानतः ।
 स दृढबालमादाय दारवत्यास्तनैर्जनैः । ददर्शपदि कष्टायां गाण्डीवस्य पराभवं ।
 सर्व्वेवास्त्रैर्विद्यानामस्त्राणामप्रसन्नतां । नाशं वृष्णिकलचाणां प्रभावाणामनित्यतां ।
 दृष्ट्वा निर्व्वेदमादन्ने व्यासवाङ्मयप्रचोदितः । धर्मराजं समासाद्य सत्राघं समरोचयत् ।
 इत्येतन्मौषलं पर्व्वं षोडशं परिकीर्त्तितं । अथाथाष्टौ समाख्याताः श्लोकानाञ्च शतचयं । श्लोकानां विंशतिश्चैव संख्यातास्तत्तदर्थिना ।
 महाप्रास्थानिकं तस्माद्दृष्ट्वा सप्तदशं स्मृतं । यत्र राज्यं परित्यज्य पाण्डवाः पुरुषर्षभाः ।
 द्रौपद्या सहिता देव्या महाप्रास्थानमास्थिताः । यत्र तेऽग्निं द्रुष्ट्वा शिरे मौक्तिक्यं प्राप्य सागरं ।
 यत्राग्निना चोदितस्य पार्थस्तक्षै महात्मनः । ददौ समूज्य तद्विज्यं गाण्डीवं धनुस्समं ।
 यत्रभ्रातृस्त्रिपतिताम्रौपदीं च युधिष्ठिरः । दृष्ट्वा हिला जगामैव सर्व्वाननवलोकयन् ।
 एतत्सप्तदशं पर्व्वं महाप्रास्थानिकं स्मृतं । यत्राध्यायास्तथः प्रोक्ताः श्लोकानाञ्च शतचयं । विंशतिश्च तथाश्लोकाः संख्यातास्तत्तदर्थिना ।
 खर्गं पर्व्वततोश्चैवं दिव्यं धनदमानुषं । प्राप्तं दैवरथं खर्गाञ्जैष्टवान्यत्र धर्मराट् । आरोढुं सुमहाप्राज्ञ आनृषंस्थाकुना विना ।
 तामस्याविचलां ज्ञात्वा स्थितिं धर्मै महात्मनः । स्वरूपं यत्र तत्तत्का धर्मैणाशौसमन्वितः ।
 खर्गं प्राप्तः स च तथा यातनां विपुलां भृशं । देवदूतेन नरकं यत्र व्याजेन दर्शितं ।
 शुश्राव यत्र धर्मोक्ता भ्रातृणां कर्हणागिरः । निदेशे वर्त्तमानानांदिशे तत्रैव धर्मतां ।
 अनुदमित्य धर्मैण देवराज्ञा च पाण्डवः । आश्रुत्याकाशगङ्गायां देहं त्यक्त्वा स मानुषं ।

स्रग्भर्त्सनिर्जितं स्थानं स्वर्गे प्राप्य स धर्मराट् । मुमुदे पूजितः सर्वैः स्वैः सुरगणैः सह ।
 एतदष्टादशं पर्वं प्रोक्तं व्यासेन धीमता । आध्यायाः पञ्च संख्याताः पर्वेष्वस्मिन्महात्मना । १४०
 श्लोकानां द्वे श्लोके चैव प्रसंख्यते तपोधनाः । नव श्लोकास्तथैवान्ये संख्याताः परमर्षिणा ।
 अष्टादशैवमुक्तानि पर्वोपेतान्यशेषतः । खिलेषु हरिवंशे च भविष्यद्व्यासप्रकीर्तितं ।
 दशश्लोकसहस्राणि विंशत्श्लोकशतानि च । खिलेषु हरिवंशे च संख्यातानि महर्षिणा ।
 एतत्सर्वं समाख्यातं भारते पर्वे संपद्यः । अष्टादश समाजम्पुनरौहिर्योयुयुत्सवा । तन्महाद्वारणं युद्धमहान्यष्टादशमवत् ।
 योविद्याचतुरो वेदान्माङ्गापनिषदे द्विजः । नचाख्यानमिदं विद्यानैव स ख्याद्विचक्षणः । १४५
 अर्थशास्त्रमिदं प्रोक्तं धर्मशास्त्रमिदं महत् । कामशास्त्रमिदं प्रोक्तं व्यासेनामितवुद्धिमा ।
 श्रुत्वा लिङ्मुपाख्यानं अथमन्यत्रेराचते । पुंस्तो किलगिरं श्रुत्वा हत्वा ध्वाङ्मुख्यं वागिव ।
 इतिहासोत्तमादस्माज्जायन्ते कविवुद्धयः । पञ्चभ्य इव भूतेभ्यो लोकसन्निधयस्तथः ।
 अस्याख्यानस्य विषये पुराणं वर्त्तते द्विजाः । अन्नरीचस्य विषये प्रजा इव चतुर्विधाः ।
 क्रियागुणानां सर्वेषामिदमाख्यानमाश्रित्य । इन्द्रियाणां समस्तानां चित्ता इव मनःक्रिया । १५०
 अनाश्रित्यैतदाख्यानं कथा भुवि न विद्यते । आहारमनपाश्रित्य शरीरस्त्वैव धारणं ।
 इदं कविवरैः सर्वैराख्यानमुपजीव्यते । उदयप्रेषुभिर्धैर्यैरभिजात इवेष्टरः ।
 अस्य काव्यस्य कवयो न समर्थाः विशेषेण । साधोरिव गृहस्थस्य शेषास्तथ इवाश्रमाः ।
 धर्मो मतिर्भवतु त्रुः सततोत्थितानां स श्लोक एव परलोकगतस्तथ वन्धुः । अर्थोऽस्त्वियस्य निपुणैरपि सेव्यमाना नैवाप्रभावमुपयान्ति
 न च स्थिरत्वं ।
 द्वैपायनौष्ठपुटनिःसृतमप्रमेयं पुण्यं पवित्रमथपापहरं शिवञ्च । योभारतं समधिगच्छति वाच्यमानं किं तस्य
 पुष्करजलैरभिषेचनेन । १५५
 यदङ्गा कुरुते पापं ब्राह्मणस्त्रिद्वैष्टरम् । महाभारतमाख्याय सन्ध्यां मुच्यति पश्चिमां ।
 बद्रात्रौ कुरुते पापं कर्मणा मनसा गिरा । महाभारतमाख्याय पूर्वां सन्ध्यां प्रमुच्यते ।
 यो गोश्रुतं कनकप्रदं मयं ददाति विप्राय वेदविदुषे च वज्रश्रुताय । पुण्याञ्च भारतकथां शृणुयाच्च नित्यं तुल्यं फलं भवति
 तस्य च तस्य चैव ।
 आख्यानं तदिदमनुत्तमं महार्थं विज्ञेयं महदिह पर्वे संपदेण । श्रुत्वा दैवमिति नृणां सुखावगाहं किस्तीर्षं लवणजलं यथाज्ञवेन ।
 इति श्री महाभारते आदिपर्वेण पर्वे संपद्यः समाप्तः । २ । १६०

अथ पौष्यपर्वः ३ ।

॥ सैतिस्त्वाचं ॥ जन्मजयः पारिचितः सहभाटभिः कुरुचेने दीर्घचक्रमुपास्ते ।

तस्य आतिरक्तयः श्रुत्सेन उग्रसेनौ भीमसेन इति । तेषु तत्सचक्रमुपासीनेष्वानुगतस्वारमेष्टः ।

स जन्मजयस्य भाटभिरभिहतो रोक्यमाणो मातुः समीपमुपागच्छत् ।

तं माता रोक्ष्यमाणमुवाच । किंरोदिषि केनास्यभिहत इति । *

स एवमुक्तो मातरं प्रत्युवाच । जनमेजयस्य भ्रातृभिरभिहतोऽस्मीति ।

११५

तं माता प्रत्युवाच । व्यक्तं त्वया तथापराङ्मुखा येनाऽस्यभिहत इति ।

स तं पुनरुवाच । नापराध्यामि किञ्चिन्नावेके हवीषि नावलिह इति ।

तच्छ्रुत्वा तस्मात्मा स रमा पुत्रदुःखार्ता तत्सचमुपागच्छन् स जनमेजयः सहभ्रातृभर्तृर्धर्मचक्रमुपास्ते ।

स तथा क्रुद्धया तत्रोक्तोऽयं मे पुत्रो न किञ्चिदपराध्यति नावेक्षते हवीषि नावलेढि किमर्थमभिहत इति ।

न किञ्चिदुक्तवन्त्यस्ते मा तानुवाच यस्मादयमभिहतोऽनपकारी तस्माददृष्टत्वा भयमागमिष्यतीति ।

१००

जनमेजय एवमुक्तो देवशुन्या समया । शृणु संश्रान्तो विषयश्चासीत् ।

स तस्मिन्सन्ने समाने हस्तिनपुरं प्रत्येत्य पुरोहितमनुरूपमन्विच्छमानः परं यत्नमकरोत् यो मे पापकृत्यां ब्रमयेदिति ।

स कदाचिद्वृत्तगतां पारोक्षितां जनमेजयः कस्मिंश्चित्स्वविषये आश्रममपश्यत् ।

तत्र कश्चिद्विरामासुक्ते श्रुतश्रवणाम तस्य तपस्यभिरतः पुत्रश्चास्ते सोमश्रवा नाम ।

तस्य तं पुत्रमभिगम्य जनमेजयः पारोक्षितः पौरोहित्याय वने ।

१०५

स नमस्कृत्य तद्विषमुवाच । भगवन्नयं तव पुत्रो मम पुरोहितोऽस्मिन्ति ।

स एवमुक्तः प्रत्युवाच जनमेजयं भो जनमेजय पुत्रोऽयं मम स्यात्ततो महातपस्यो स्वाध्याय सन्त्यो मन्त्रपोषिष्यसम्भृतो मनुज

पीतवत्यास्तायाः कुक्षौ जातः ।

समर्थाऽयं भवतः सर्वाः पापकृत्याः ब्रमयितुमन्त्रेण महादेवकृत्या ।

अस्य त्वेकमुपाश्रितं यदेनं कश्चिद्वाङ्मणः कश्चिदर्थमभियाचेत्ततस्मै दद्यादयं यदेतदुत्सहसे ततो नयस्तेनमिति ।

तेनैवमुक्तो जनमेजयस्ते प्रत्युवाच । भगवंस्तत्तथा भविष्यतीति ।

१००

स तं पुरोहितमुपाश्रितोऽप्राप्तो भ्रातृमुवाच । मयाऽयं वृत्त उपाध्यायो यदयं ब्रूयात्तत्कार्यमविचारयन्निर्भवन्निरिति ।

तेनैवमुक्तो भ्रातरस्तस्य तथाचक्रुः स तथा भ्रातृस्सन्दिश्य तच्छ्रित्वा

प्रत्यभिप्रतस्थे तच्च देशे वने स्थापयामास ।

एतस्मिन्नन्तरे कश्चिद्विधौ म्निनामायोदस्तस्य शिष्या स्वयो वभूवुः उपमन्युरारुणिवेदेत्येति ।

स एकं शिष्यमारुणिं पाश्चात्स्थं प्रेषयामास गच्छ केदारखण्डं वधानेति ।

१०५

स उप ध्यायेन संदिष्ट आरुणिः पाश्चात्स्थस्तत्र गत्वा तत्केदारखण्डं वद्धं नाशकत् ।

स क्रिश्यमानोऽपश्यदुपायं भवत्वेषं करिष्यामीति ।

स तत्र संविवेश केदारखण्डे शयान्ने च तथा तस्मिंस्तदुदकं तस्यौ ।

ततः कदाचिदुपाध्याय आयोदो धौम्यः शिष्यानपृच्छत् क आरुणिः पाश्चात्स्थो गत इति ।

ते तं प्रत्युपभगवंस्त्वयैव प्रेषितोगच्छ केदारखण्डं वधानेति । स एवमुक्तः स्नात्वा शिष्यानप्रत्युवाच तस्मात्तत्र ईदं गच्छामो यत्र स गत इति ।

१००

स तत्र गत्वा तस्माकामाय शब्दश्चकार । भो आरुणे पाश्चात्स्थः काचिं वल्लेहीति ।

स तच्छुत्वाहण्डिपाथायवाक्यं तस्मात्केदारखण्डसहस्रोत्थायं तमुपाधायमुपतप्ते ।

प्रोवाचचैनमयमस्य च केदारखण्डे निःसरमाणमुदकमवारणीयं संरोद्धुं संविष्टा भगवन्स्त्वं मुनिव सहस्र विदार्य केदारखण्डं भवन्मुपस्थितः ।

तदभिवादये भगवन्माज्ञापयतु भवान्कर्मथं करवाणीति ।

स एवमुक्त उपआधायः प्रत्युवाच यस्माद्भवान्केदारखण्डं विदार्योत्थितस्तस्मादुद्हालक एव नास्मा भवान् भविष्यतीत्युपाधायैनामु महीतः ।

यस्मात्तलया मद्भवनमनुष्ठितं तस्माच्छ्रेयोऽवाप्स्यसि । सर्वैरेव ते वेदाः प्रतिभास्मिन् सर्वैषि च धर्मोवास्त्राणीति ।

स एवमुक्त उपआधायैनेष्टं देशं जगाम अथापरः श्रित्यस्तस्यैवायोदधौम्यस्योपमन्युर्नाम ।

तं चोपाधायः प्रेषयामास वत्सोपमन्यो गा रक्षसेति ।

स उपाधायवचनादरक्षज्ञाः सचाहनि गारुडिलादिवक्ष्यते गुरुमहमागम्योपाधायस्त्वायतः खिला नमस्कृते ।

तमुपाधायः पीवानमपश्यदुवाच चैनं वत्सोपमन्यो केन वृत्तिं कल्पयसि पीवानसि वृद्धमिति ।

स उपाधायं प्रत्युवाच भो भैक्ष्येण वृत्तिं कल्पयामीति तमुपाधायः प्रत्युवाच ।

मय्यनिवेशं भैक्ष्यंनोपयाक्तव्यमिति । स तथेत्युक्तोभैक्ष्यं चरित्वापाधायाय न्यवेदयत् ।

स तस्मादुपाधायः सर्वमेव भैक्ष्यममृच्छात् । स तथेत्युक्तः पुनररक्षज्ञाः अहनि रक्षिला निश्चाम्ये गुरुकुलमागं खिला नमस्कृते ।

तमुपाधायस्तथापि पीवानमेव वृष्ट्वावाच वत्सोपमन्यो सर्वमप्रेषतस्ते भैक्ष्यं मृच्छामि केनेदानीं वृत्तिं कल्पयसीति ।

स एवमुक्त उपआधायं प्रत्युवाच भवति निवेशं पूर्वमपरं चरामि तेन वृत्तिं कल्पयामीति तमुपाधायः प्रत्युवाच ।

नैवा न्याया गुरुवृत्तिरन्येषामपि भैक्ष्योपजीविनां वृत्त्युपरोधं करोषि इत्येवं वर्तमानो लुप्तोऽसीति ।

स तथेत्युक्ता गा अरक्षत् रक्षिला च पुनरुपाधायमहमागम्योपाधायस्त्वायतः खिला नमस्कृते ।

तमुपाधायस्तथापि पीवानमेव वृष्ट्वा पुनरुक्ता वत्सोपमन्यो अहं ते सर्वं भैक्ष्यं मृच्छामि नचान्यचरसि पीवानसि भृशं केन वृत्तिं कल्पयसीति ।

स एवमुक्तस्तमुपाधायं प्रत्युवाच भो एतासां गवां पयसावृत्तिं कल्पयामीति तमुपाधायोपाधायो नैतस्यायं पय उपयेक्तुं भवतो मया नाभ्यनुज्ञातमिति ।

स तथेति प्रतिज्ञाय गा रक्षिला पुनरुपाधायमहमेत्य गुरोरपुतः खिला नमस्कृते ।

तमुपाधायः पीवानमेव वृष्ट्वावाच वत्सोपमन्यो भैक्ष्यं नास्त्रासि नवान्यचरसि पयो न पिबसि पीवानसि भृशं केनेदानीं वृत्तिं कल्पयसीति ।

स एवमुक्त उपआधायं प्रत्युवाच भोः केनं पिबामि यमिमे वत्सा मातृणां सगान्पिबन्त उद्भिरन्ति ।

तमुपाधायः प्रत्युवाच इते तदनुकल्पया गुणवन्तौ वत्साः प्रभूततरं फेनमुद्भिरन्ति तदेवामपि वत्सानां वृत्त्युपरोधं करोष्येवं वर्तमानः फेनमपि भवान् प्रभूतमर्हतीति स तथेति प्रतिश्रुत्य पुनररक्षज्ञाः ।

तथा प्रतिविद्धोभैक्ष्यं नास्त्राति नचान्यचरति पयो न पिबति फेनं नोपयुक्तं सकदाचिदरक्षे चुधान्तेऽर्कपञ्चमभक्षयत् ।

तेभ्योऽपि चतुर्थेऽपि पुन्यं भवति ताभ्यामावहार्था श्रीमहाभारतं प्राज्ञान्तरिषिषुभिर्हामि तस्मादप्यस्य एवं हि कुर्मतः

श्रीमोक्षिताऽप्यथा कृतः श्रेय इति ।

११०

स एवमुक्तस्तथाप्रातिष्ठतोतङ्कः स पक्षि गच्छापक्ष्यद्वयभमतिप्रमाणं तमधिगच्छ पुनश्चमतिप्रमाणमेव स पुनश्च उतङ्कः
मभ्यभाषत ।

॥ उतङ्कैतत्पुत्रीवमस्य दृष्टमस्य भवत्यस्येति स एवमुक्तो गच्छतु ।

तमाह पुनश्च भूयोभचयस्योतङ्कः माविचारयोपाध्यायेनापि ते भवितुं पूर्वमिति ।

स एवमुक्तो वाक्यित्युक्ता तदा तदुपमस्य मूषं पुत्रीवस्य भवत्येतोतङ्कः स संभ्रमादुत्थित एवापोऽप्यमुं प्रत्यक्षे ।

यत्र स चचियः पौष्पस्यमुपेयाधीनमप्यस्युतङ्कः स उतङ्कस्यमुपेयाधीर्भिरभिमंथोवाच ।

१११

अर्थी भवन्मुपागतोऽस्मीति स एवमभिवाचोवाच भगवपौष्यः खल्वहं किङ्करवापीति ।

स तमुवाच गुर्वर्थकुण्डलचोरैर्धनाभ्यागतोऽस्मीति ये वै ते चचियथा पित्रे कुण्डले ते भवान्दातुमर्हतीति ।

तं प्रत्युवाच पौष्यः प्रविश्यान्तःपुरं चचिया याज्ञतामिति स तमेवमुक्तः प्रविश्यान्तःपुरं चचिद्यानापस्यत ।

स पौष्यः पुनरुवाच न युक्तं भवताहमनुतेनोपचरितुं नहि तेऽन्तःपुरे चचिया सचिहिता नैना पस्यामि ।

स एवमुक्तः पौष्यः चचमात्रं विन्दय्योतङ्कं प्रत्युवाच विन्यतं भवानुक्लिष्टः स्मर तावत्स हि सा चचिया उल्लिष्टेनाग्नौ
चिन्ता प्रक्याः द्रष्टुं पतिप्रतात्नात् तेषां मानुषेर्द्वेष्टेनमुपेतोति ।

११२

अथेवमुक्त उतङ्कः स्मृतोवाचसि खलु मद्योत्थितेनोपस्यूष्टं शीघ्रं गच्छता चेति तं पौष्यः प्रत्युवाच ह्यस्य ते व्यतिक्रमो
भोत्थितेनोपस्यूष्टं भवतीति शीघ्रं गच्छताचेति ।

अथोतङ्कस्तं तथेत्युक्ता प्राप्नुव उपविश सुप्रसादितपाणिपादवदने निःशब्दाभिरफेकाभिरगुण्याभिर्द्व्यभिरद्वि
क्षिःपीला दिःपरिदृश्य खान्द्विद्वयस्युश शान्तः पुरं प्रविशे ।

ततस्तं चचियामपश्यत् सा च दृष्ट्वेतोतङ्कं प्रत्युवाचाभिवाचोवाच स्वागतं ते भगवन्प्रापय किङ्करवासीति ।

स तामुवाचैते कुण्डले गुर्वर्थं मे भविते दातुमर्हतीति सा प्रोता तेन तस्य सङ्गावेन पाशेयमनतिक्रमणीयस्येति मत्वा
ते कुण्डलेऽवमुवाचो प्रायश्चदाह चैनमेते कुण्डले तच्चको नागराजः सुभ्रं प्रार्थयत्प्रमत्तो नेतुमर्होति ।

स एवमुक्तस्तं चचियां प्रत्युवाच भवती सुनिर्हता भव न मां शक्यं चकोनागराजो धर्षयितुमिति ।

११३

स एवमुक्ता तं चचियामामस्य पौष्यस्यकात्रमागतत् आह चैनं भोः पौष्य प्रोतोऽस्मीति तमुतङ्कं पौष्यः प्रत्युवाच ।

भगवन्चिरेण पाकमायास ते भवन्तु गुणवानविविधदिक्के आहं कर्तुं क्षियतां चक्ष इति ।

तमुतङ्कः प्रत्युवाच कृतचक्ष एवास्मि श्रीमहिम्नामि यद्योपपन्नमनुपपन्नं भवतेति स तथेत्युक्ता यद्योपपन्नेनाक्षेपेन
भोजयामास ।

अथोतङ्कः यकोर्धं जीतमनं दृष्ट्वा अनुच्येतदिति मत्वा तं पौष्यमुवाच यस्यान्ते अनुच्यं ददायि तस्मादन्तो
भवित्यसीति ।

तं पौष्यः प्रत्युवाच यस्यान्तमयदुष्टमनं दूषययि तस्यान्तमपत्योमविविधीति तमुतङ्कः प्रत्युवाच ।

११४

न युक्तं भवताहमनुचि दत्तां प्रतिप्रापं दातुं तस्मादक्षमेव प्रत्युवीक्षुव ततः पौष्यश्चदक्षमनुचि दत्त्वा तस्मानुचिभावमपरो
चयामास ।

अथ तदर्थं मुक्तकेष्ट्यास्त्रिया यत्कृतमनुष्यं यत्केन चाशुभ्येतदिति मत्वा तद्विमुक्तं प्रसादयामास ।

भगवन्नेतदस्मानादत्तं यत्केनमुपायतं श्रीतं तस्यामये भवन्तं न भवेद्यंमुन्दति तमुतङ्कः प्रत्युवाच ।

न मृषा ब्रवीमि भूत्वा त्वमन्धो नचिरादनन्धोभविष्यतीति ममापि प्रापो भवतादत्तो न भवेदिति ।

तं पौषः प्रत्युवाच नचाहं शक्तः प्रापं प्रयादातुं नहि मे मन्युरद्याप्युपक्रममङ्गति किञ्चेतद्भवता नञ्चायते यथा । ०८१

नवनोतं हृदयं प्राङ्मणस्य वाचि चुरोनिमित्तस्त्रीरूपधारः । तदुभयमेतद्विपरीतं कचियस्त्रवारुनवनोतं हृदयं तीक्ष्णधारमिति ।

तदेवंगते न शक्नोहं तीक्ष्णहृदयत्वात् प्रापमन्यथाकर्म गम्यतामिति तमुतङ्कः प्रत्युवाच भवताहमवस्थाशुचिभावमा

लस्य प्रत्यनुनीतः प्राक्तेऽभिहितं ।

स्माददुष्टमहं दूषयसि तस्मादनपत्योभविष्यतीति । दुष्टे चान्ते नैव ममप्रापो भविष्यतीति ।

साधयामसावदित्युक्ता प्रतिष्ठतोतङ्कः ते कुण्डले मृहीत्वा सोऽपश्यदथ पथि नग्नं चपणकमागच्छन्तं मुजुर्मुकुटं ह्य

मानमदृश्यमानस्य ।

अथोतङ्कस्तो कुण्डले म्रश्यस्य भूमावुदकार्यं प्रचक्रमे रतस्त्रिजगत्तरे स चपणकस्वरभाष उपसृत्य ते कुण्डले मृहीत्वा

प्राव्रवत् । ०८२

तमुतङ्कोऽभिधत्त कृतोदककार्यः शुचिः प्रथतो नमोदेवेभ्यो गुरुभ्यस्य कृत्वा महता जवेन तमन्यथात् ।

तस्य तच्छकोदुडमाश्रयः स तं जपाह मृहीतमात्रः स तद्रूपं विहाय तच्छकस्वरूपं कृत्वा सहसा धरणां विहृतं महाविलं

प्रविवेच ।

प्रविश्य च नागलोकं स्वभवनमगच्छत् अथोतङ्कस्तस्याः कचियाया वचः स्त्रवां तं तच्छकमन्यगच्छत् ।

स तद्विलं दण्डकादेन चक्षानं नचात्रकत् तं क्षिप्यमानमिष्टोऽपश्यत्स वज्रं प्रेषयामास ।

गच्छास्य प्राङ्मणस्य साहाय्यं कुरुष्वेति । अथ वज्रं दण्डकाष्टमनुप्रविश्य तद्विलमदारयत् । ०८३

तमुतङ्कोऽनुविवेच तेनैव विलेन प्रविश्य च तं नागलोकमपर्वन्मनमेकविधंप्रासादहर्षवत्प्रभोनिर्न्युहप्रतसकुलमन्वावचक्रीडाश्रयं

स्थानावकीर्णमपश्यत् ।

स तत्र नागांस्तानस्तुवदेभिः श्लोकैः ये हेरावतराजानः सर्पाः समिति शोभनाः । चरन्त इव जीमूताः खविद्युत्पवनेरिताः ।

सूरूपा वज्ररूपाश्च तथाकल्पाश्चकुण्डलाः । आदित्यवक्त्राकष्टे रेजुरैरावतोद्भवाः ।

वह्निर्नागवेष्मनि गङ्गायास्तीरउत्तरे । तत्र स्थानपि संक्षौमि महतः पद्मगात्रैः ।

इहैत्कोऽकौशुसेनायां चर्तुमैरावतं विना । प्रतान्यब्रीतिरिष्टो च सहस्रशुचि च विंशतिः । सर्पाणां प्रपद्या यानि धृतराष्ट्रोऽय

मेजति ।

ये चैनमुपसर्पन्ति येचदूरपथङ्गताः । अहमैरावतज्येष्ठभ्रातृभ्योऽकरवं नमः ।

यस्य वासः कुक्षेचे खाण्डवे चाभवत्पुरा । तं नागराजमक्षौषं कुण्डलाधाय तच्छकं ।

तच्छकस्याश्वेनस्य नित्यं सहचरावभौ । कुक्षेचे च वसतां नदीनिचुमतोमनु ।

अपन्यजस्तच्छकस्य श्रुतमेनेति यः सुतः । अवसथो महद्युधि-प्रार्थयन्नागमुत्सतां । करवाणि यदावाहं नमस्तस्मै महात्मनः ।

इव स्त्रवाः स विप्रविहृतङ्को भुजगोत्तमान् । नैव ते कुण्डले सेमे ततश्चिन्तामुपागमत् । ०८४

एवं सुवचपि नागान्वदते कुण्डले नागमन्त्रदाऽप्यस्त्रिंशो तन्मे अशिरोऽय सुवेमे पटं वचनैः तस्मिन्तन्मे कृष्णः

सितास्य तन्मवसकं चापश्यत् द्वादशारं वद्विः कुमारः परिवर्त्तमानं पुद्वं चापश्यदंश्च दर्शनीयं ।

स तान्मन्त्रैस्तुष्टाव रभिर्भक्तवाद्भक्तैः ।

चौर्ध्वतिन्त्यच व्रतानि मध्ये वष्टिष्य नित्यं चरति भुवेऽस्मिन् । चक्रे चतुर्भिर्ब्रतिपर्य्ययोगे बभूव कुमारः परिवर्त्तयन्नि ।

तन्मन्त्रेदं विस्वरूपे युवत्यौ वयतस्तन्मून् सततं वर्त्तयन्मौ कृष्णस्मितांश्चैव विवर्त्तयन्मौ भूतान्यजस्रं भुवनानि चैव ।

वक्षस्य भर्ता भुवनस्य गोप्ता वृन्तस्य हन्ता नमुचेर्निहन्ता । कृष्णे वसानो वसनेमहात्मा सत्यान्ते यो विविक्लिहोके । ५०

यो वाजिने गर्भमपां पुराणं वैश्वानरं वाहनमभ्युपैति । नमोऽस्तु तस्मै जगदीश्वराय लोकचक्षेत्राय पुरन्दराय ।

ततः स एनं पुद्वः प्राह प्रीतोऽस्मि तेऽहमनेन स्त्रोत्रेण किन्मे प्रियं करवासीति स तमुवाच ।

नागा मे वक्षसीयुरिति सचैनं पुद्वः पुनदवाच स तमश्चमपाने धमस्त्रेति ।

तेन्यऽन्यस्यापानमधमन्तेन्याद्भुम्भमानास्तुर्व्वस्तोत्रेभ्यः पावकार्षिणः सधूमा निषेत्तुः ।

तानिर्भागलोक उपपूषितेऽय संभ्रान्तस्तचकोऽप्रेक्षेजोभयादिषणः कुण्डले गृहीत्वा सद्यः भवनाभिक्रान्तोतद्गमुवाच । ५१

इमे कुण्डले गृह्णातु भवानिति स ते प्रतिजयाहोतद्भः प्रतिगृह्य च कुण्डलेऽचिन्तयत् ।

अथ तत्पुष्पकमुपाध्यायान्या दूरं चाहमभ्यागतः स कथं सन्नावधेयमिति तत एनं चिन्तयानमेव सपुद्व उवाच ।

उतद्भ सनमेवाश्चमशिरोह त्वं चषेनेवोपाध्यायकुलं प्रापयिष्यतीति ।

स तथेत्युक्त्वा तमश्चमधिदृष्ट्वा प्रत्याजगमोपाध्यायकुलं उपाध्यायानी च स्नाता केन्नागावाप्यन्युपविष्टोतद्भो नागकृतीति
ब्रापायास्त मनोदधे ।

अथैतस्मिन्नन्तरे स उतद्भः प्रविशेोपाध्यायगृहे उपाध्यायानोमभवाद्यत् तेचास्त्रौ कुण्डले प्राचक्षसा चेनं प्रत्युवाच । ५२

उतद्भ देशकालेऽभ्यागतः स्वागतं ते वक्ष त्वमनागसि मया न ज्ञातः श्रेयस्तुवोपक्षितं सिद्धिमाप्नुहीति ।

अथोतद्भ उपाध्यायमभ्यवाद्यत् तमुपाध्यायः प्रत्युवाच वक्षेताद्भ स्वागतं ते किं चिरं कृतमिति ।

तमुतद्भ उपाध्यायं प्रत्युवाच भोस्तच्छक्रेण मे नागराजेन विज्ञः कृतोऽस्मिन्कर्त्तव्यं तेनास्मि नागलोकां गतः ।

तत्र च मया दृष्टे स्त्रियौ तन्मेऽशिरोऽय पटं वचनैः तस्मिन् कृष्णः सितास्य तन्मवः किं तत् ।

तत्र च मया चक्रे दृष्टं द्वादशारं पट्चैनं कुमारः परिवर्त्तयन्नि तदपि किं पुद्वश्चापि मया दृष्टः स चापि कः अश्वदा
तिप्रमाणो दृष्टः स चापि कः । ५३

पयि गहता च मया दृष्टमो दृष्टस्तच्च पुद्वोऽधिदृष्टस्तस्मात्सि सोपचारमुक्तः उक्तं चास्य अश्वभक्तः पुरीषं मन्त्राय उपाध्याये
नापि ते भक्षितमिति ।

ततस्तस्य वचनात्मया तद्दृषमस्त्य पुत्रीषमुपयुक्तं स चापि कः तदेतद्भवतोपादिष्टमिच्छेयं श्रोतुं किं तदिति ।

स तेनैवमुक्त उपाध्यायः प्रत्युवाच ये ते स्त्रियौ भ्राता विधाता च येन ते कृष्णः सितास्यतन्मव स्त्रोत्राभ्याम्नी यदपि तथकं
द्वादशारं बभूव कुमारः परिवर्त्तयन्नि तेऽपि वदुतवः समस्तदृष्टकं ।

यः पुद्वः स पर्यन्तः योऽसि योऽग्निः यश्चवभक्तया पयि गहता दृष्टः स शेरारवतो नागराट् ।

यश्चैनमधिदृष्टः पुद्वः स चेन्नः यदपि ते भक्षितं तस्य अश्वभक्तः पुरीषं तदहस्तं तेन खण्वति तस्मिन्नागमन्त्रे न न्यापयस्व । ५४

स हि भगवानिन्द्रो मम वक्ष्या त्वदनुज्ञां प्रादिममनुयं कृतवान् तस्मात्कुलं गृहीत्वा पुनरागतोऽसि ।
ततोऽन्य गम्यतामनुजाने मेवमन्तं श्रेयोऽवाप्त्यस्येति स उपाध्यायेनानुज्ञातो भगवानुतङ्कः कुड्मसायकं प्रतिष्ठीक्रीडमाप्नो हसि
नपुरं प्रतस्थे ।

स हसितनुरं प्राप्य न चिरादिप्रसक्तमः । समागच्छत राजानमुत्तरो जनमेजयं ।
पुरा तच्चमिलायस्थं निवृत्तमपराजितं । सम्यग्निजयिने दृष्ट्वा समन्तान्निमिषितं ।
तस्मै जयाभिः पूर्वं यथान्यायं प्रयुज्य सः । उवाचैनं वचः काले शब्दसमक्षया गिरा ।

२२५

॥ उतङ्क उवाच ॥ अन्यस्मिन्करणीये तु कार्ये पार्थिवसक्तम । वास्यादिबान्धवैव तं कुर्वते नृपसक्तम् ।

॥ सौतिरुवाच ॥ सवमुक्तस्तु विप्रेण स राजा जनमेजयः । अर्धधिला यथान्यायं प्रत्युवाच दिजोत्तमं ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ आशां प्रजानां परिपालनेन स्वं स्वधर्मं परिपालयामि । प्रवृद्धि मे किं करणीयमस्य येनासि कार्येण
समागतस्त्वं ।

॥ सौतिरुवाच ॥ सवमुक्तस्तु नृपोत्तमेन दिजोत्तमः पुण्ड्रकतां वरिष्ठः । उवाच राजानमदीनसत्त्वं स्वमेव कार्यं नृपते कुर्वस्व ।

॥ उतङ्क उवाच ॥ तर्षकेण महोन्नेत्येन ते हिंसितः पिता । तस्मै प्रतिबुद्धत्वं पञ्चगाय दुरात्मने ।

२२६

कार्यकालं हि मन्येऽहं विधिदृष्टस्य कर्मणः । तद्गुहापचितिं राजन्पितृसाय महात्मनः ।

तेन ज्ञानपराधी स दष्टो दुष्टान्तरात्मना । पञ्चलमगमद्राजा वक्ष्याहृत इव द्रुमः ।

बलदर्पसमुत्सिक्तलवकः पञ्चगात्रमः । अकार्यं कृतवान् पापो योऽद्रष्टव्यतरं तव ।

राजर्विष्वगोभारममरप्रतिमं नृपं । धियासुं काश्यपश्चैव न्यवर्त्तयत पापकृतं ।

हेतुर्महेशि तं पापं ज्वलितं हव्यवाहने । सप्यंश्चैव महाराज त्वरितं तद्विधीयतां ।

२२७

एवं पितृह्यपचितिं कृतवांस्तं भविष्यति । मम प्रियञ्च सुमहत्कृतं राज भविष्यति ।

कर्षेणः श्रुधिवीपाल मम येन दुरात्मना । विप्रःकृतो महाराज गुर्वर्थं चरतोऽनघ ।

॥ सौतिरुवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा तु नृपनिस्तस्यकाय उकोप ह । उतङ्कवाश्चैव विषा दीतोऽग्निर्विषा यथा ।

अष्टच्छन्स तदा राजा नमिष्यस्तान्मुदुःखितः । उतङ्कश्चैव सान्निध्ये पितुः स्वर्गे गतिं प्रति ।

तदैव हि बराजेशो दुःखशोकानुतोऽभवत् । यदैवं हन्तं पितरमुतङ्कदृष्ट्वाशोकदा ।

२२८

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पौष्पाख्यानं समाप्तं ततोऽध्यायः । ४ ।

अथ पौलोमपर्वः । ४ ।

लोमहर्षणपुत्र उवाचवाः सौतिः पौराणिको नैमिषारण्ये ब्रौह्मकस्य कुलपतेर्होदशवर्षिके सचे खवीनभ्यामनानुपत स्ते ।

पौराणिकः पुराणे कृतश्रमः स कृताञ्जलिस्तानुवाच किम्भवन्तः श्रोतुमिच्छन्नि किमर्थं मुवापीति ।

तच्छय्य जंजुः परमं लौमहर्षणे वक्ष्यामस्मी नः प्रतिवक्ष्यसि वचः श्रुत्वापतां कथायोगं नः कथायोगं ।

तच्च भगवान् कुलपतिस्तु ब्रौह्मकोऽग्निहरणमथास्ते ।

योऽसौ दिव्याः क्रूपा वेद देवतासुरसंश्रिताः । मनुष्योरगणान्यर्चकथावेदं च सर्वतः ।

२२९

• च चायस्मिन्मन्त्रे सैते विद्वान् कुलपतिर्दिजः । देवो धृतराजो धीमाश्वमेधे चारुस्थिके गुहः ।
 सत्यवादी श्रमपरस्तपस्वी नियतव्रतः । सर्व्वधामेव मो मान्यः सतावकप्रतिपाद्यतां ।
 तस्मिन्मन्त्रासति गुरावाचनं परमर्षितं । ततो वक्ष्यसि यन्मांश्च प्रव्यसति दिजश्चरमः ।
 ॥ यैतिह्वाच ॥ यवमस्य गुरो तस्मिन्पुपविष्टे महात्मनि । तेन पृष्टः कथाः पुष्पा वक्ष्यामि विविधाश्रयाः ।
 सोऽथ विप्रर्षभः सर्व्वं कृत्वा कार्य्यं यथाविधि । देवाभ्याग्निः पितृनद्विस्तरपयिमाजगाम ह ।
 यत्र ब्रह्मर्षयः सिद्धाः सुखासीना धृतराजाः । यज्ञायतनमाश्रित्य स्रुतपुत्रपुरःधराः ।
 अल्विष्यथ सदस्त्रेषु स वै गृह्णीतिसदा । उपविष्टेषूपविष्टः श्रौणकोऽद्यावतीर्ददं ।
 इति आदिपर्व्वणि कथाप्रवेशोनाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

॥ श्रौणकउवाच ॥ पुराणमखिलं तात पितातेऽधीतवान्पुरा । कश्चित्तमपि तत्सर्व्वमधीषे लौमहर्षणे ।
 पुराणे हि कथा दिव्या आदिवंशाश्च धीमतां । कथ्यन्ते ये पुराऽस्माभिः श्रुतपूर्वाः पितुस्त्वव ।
 तत्र वंशमहं पूर्वं श्रोतुमिच्छामि भार्गवं । कथयस्व कथामेतां कथाः स्वः श्रवणे तव ।
 ॥ स्रुत उवाच ॥ यदधीतं पुरा सम्यक् दिजश्रेष्ठमहात्मभिः । वैशम्पायनविप्राश्चैकैश्चापि कथितं यथा ।
 यदधीतश्च पित्रा मे सम्यक्चेव ततो मया । तावकृणुष्व यो देवैः सेष्टैः सर्व्वमहर्षणैः ।
 पूजितः प्रवरो वंशो भार्गवो भृगुमन्दन । इमं वंशमहं पूर्वं भार्गवन्ते महामुने ।
 निगदामि यथायुक्तं पुराणाश्रयसंयुतं । भृगुर्महर्षिर्भगवान्ब्रह्मणा वै स्त्रयभुवा ।
 वरुणस्य कनौ जातः पावकादिति नः श्रुतं । भृगोः सुदयितः पुत्रश्च्यवनो नाम भार्गवः ।
 च्यवनस्य च दायदः प्रमतिर्नाम धार्मिकः । प्रमतेरप्यभृत्पुत्रो घृताश्यां वहरित्युत ।
 हरोरपि सुतो जज्ञे ब्रह्मकोवेदपारमः । प्रमदरायां धर्मोत्तमा तव पूर्व्वपितामहः ।
 तपस्वी च यशस्वी च श्रुतवान्ब्रह्मविमलः । धार्मिकः सत्यवादी च नियतो नियताग्रजः ।
 ॥ श्रौणकउवाच ॥ स्रुतपुत्र यथा तस्य भार्गवस्य महत्प्रभुमः । च्यवनं परित्यातां तन्ममाचक्षुः पृच्छतः ।
 ॥ यैतिह्वाच ॥ भृगोः सुदयिता भर्ष्या पुलोमेत्यभिविश्रुता । तस्यां समभवद्भूमौ भृगुवीर्य्यसमुद्भवः ।
 तस्मिन्मन्त्रेऽथ संभूते पुलोमायां भृगूदह । समये समशीलिन्यां धर्मपण्यां यज्ञस्मिनः ।
 अभिषंकाय निष्कामे भृगौ धर्मभृतांवरं । आश्रमे तस्य रघोऽथ पुलोमाऽभ्याजगाम ह ।
 तं प्रविश्याश्रमं दृष्ट्वा भृगोभार्यामनिन्दिता । चक्रेयं समाविष्टो विचेताः समपद्यत ।
 अभ्यागतान् तद्गृहः पुलोमा आहर्दधेना । न्यमन्त्रयत कन्येन फलमूलादिना तदा ।
 तान् रक्षसा द्रष्टव्यं चक्रेयनाभिपीडितं । दृष्ट्वा बृहस्पत्यूजिर्षीषुक्षामनिन्दितं ।
 जातमित्यमवीकार्य्यं जिह्वीर्मुदितः शुभां । सा हि पूर्व्वं वृता तेन पुलोमा तु बुधिसिन्ता ।
 तान् प्रादात्पिता पञ्चाङ्गवे ब्राह्मवत्तदा । तस्य तत्किंन्विषं नित्यं वदि वर्णीति भार्गव ।
 इदमन्तरमित्येवं हर्षं क्वो मनसादा । अथाग्निश्रवणेऽपश्यच्छस्त्रं जातवेदसं ।

तमपृच्छततो रचः पावकं ज्वलितं तदा । श्वं मे कस्य भार्येयमग्रे पृष्ठे ज्वलेन वै ।

मुखं त्वमधि देवार्ता वद पावकं पृच्छते । मथाऽधीयं दृता पूर्वभाष्यार्थं करवर्णिनी ।

८८५

पश्चादिमां पिता प्रादाद्भृगवेऽनृतकारिणे । सेयं यदि वरारोहा भृगोर्भाष्या रक्षेगता ।

तथा सत्यं समाख्याहि जिह्वेषाम्याश्रमादिमां । समनुसृज्य हृदयं प्रदहन्निव तिष्ठति । मत्पूर्वभाष्या यदिमां भृगुराप
सुमथ्यमां ।

॥ सौतिस्त्वाच ॥ एवं रचस्तमामच ज्वलितं जातवेदसं । ब्रह्मभानं भृगोर्भाष्या पुनः पुनरपृच्छत ।

त्वमग्रे सर्वभूतानामनन्तरसि जित्यदा । साक्षिवत्पुण्यापेपु सत्यं ब्रूहि क्वे वचः ।

मत्पूर्वाऽपृच्छता भार्या भृगुणाऽनृतकारिणा । सेयं यदि तथा मे त्वं सत्यमाख्यातुमर्हसि ।

८८६

श्रुत्वा त्वतो भृगोर्भाष्या हरिष्याम्याश्रमादिमां । जातवेदः पश्यतस्ते वद सत्याङ्गिर मम ।

॥ सूतउवाच ॥ तस्यैतद्वचनं श्रुत्वा सप्तर्षिर्दुःखितोऽभवत् । भीतोऽनृताच्च श्रापाच्च भृगोरित्यप्रवीक्ष्यतैः ।

॥ अग्निस्त्वाच ॥ त्वया दृता पुलोमेयं पूर्वं दाग्वनन्दन । किं लिपिं विधिना पूर्वं मन्त्रवच्च दृता त्वया ।

पित्रा तु भृगवे दत्ता पुलोमेयं यशस्विनी । प्रदत्तानतुवै तुभ्यं वरलोभाभ्याययाः ।

अथेमां वेददृष्टेन कर्मणा विधि पूर्वकं । भार्यान्तर्विधेगुः प्राप मां पुरस्ताद्य दागव ।

८८७

मेयमित्यवगाहामि नानृतं वक्तुमुद्यमे । नानृतं हि यदा लोके पुष्यतेदानवोत्तम ।

इत्यादिपर्वणि पौलोमे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

अग्निरथ वचः श्रुत्वा तद्रचः प्रजहार तां । ब्रह्मत्पराह रूपेण ममोमाहतरं हया ।

ततः स गर्भो निवसन् कुचौ भृगुकुलोदह । रोषान्मातुस्तुतः कुचेऽव्यव सौम्योऽभवत् ।

तं दृष्ट्वा मातुर्दराद्युतमादित्यवर्चसं । तद्रचो भस्मसाद्भूतं पपात परिमुच्य तां ।

सा तमादाय सुत्रोष्णी सधार भृगुनन्दन । अचनं भार्गवं पुत्रं पुलोमा दुःखमूर्च्छिता ।

८८८

तां ददर्श स्वयं ब्रह्मा सर्वलोकपितामहः । ददर्श वाच्यपूर्णाक्षो भृगोर्भाष्यामनिन्दितां ।

साम्बयामास भगवान्बभूव ब्रह्मा पितामहः । अश्रुविन्दून्नुवा तस्याः प्राक्कंसत मन्त्रादनी ।

अनुवर्त्ताश्रिता तस्या भृगोः पत्न्यास्तपस्विनः । तस्यामार्गं सृतवतीं दृष्ट्वा तु स्मरितं तदा ।

नाम तस्यास्तादा नद्याश्चक्रे लोकपितामहः । बभूवरेति भगवाच्छ्रवणस्याश्रमे प्रति ।

स एवं अचनो अग्रे भृगोः पुत्रः प्रतापवान् । तं ददर्श पिता तच्च अचनं ताञ्च भाविनीं । स पुलोमां ततोभाष्यां पप्रक्ष
कुपितो भृगुः ।

८८९

• भृगुस्त्वाच ॥ केनासि रचसे तस्यै कथिता त्वं जिह्वीवते । न हि त्वां वेद तद्रचो मद्भाष्यां चारुहासिनि ।

तत्त्वमाख्याहि तं ह्यथ बभूवमिहायस्य हया । विभेति को न श्रापान्ने कस्य चार्थं व्यतिक्रमः ।

पुलोभोवाच ॥ अङ्गिना भगवंस्तस्मै रचसेऽहं निवेदिता । ततोमामनयद्रचः क्रोत्रन्तीं कुररीमिव ।

साऽहं तव सुतस्यास्य तं जया परिभेक्षिता । भस्मीभूतं तु तद्रचो माममुष्य पपात वै ।

सूत उवाच ॥ इति श्रुत्वा पुलोमाया भृगुः परममनुमान् । ब्रह्मापाग्निमतिक्रुद्धः सर्वभक्षोभविष्यति ।

८९०

इत्यादिपर्वणि पौलोमेऽग्निश्रापः षष्ठोऽध्यायः । ॥ ६ ॥

॥ सैतिस्वाच ॥ अत्रस्तु भृगुण वक्रिः कुङ्क्षे वाक्स्वमयावतीत् । किमिदं साहसं ब्रह्मन् कृतवानसि मां प्रति ।

धर्मं प्रयतमानस्य सत्यञ्च वदतः सर्वम् । दृष्टोयदब्रुवं सत्यं व्यभिचारीऽच को मम ।

दृष्टोहि सावी यः साध्यं जानामोऽप्यन्यथा वदेत् । स पूर्व्यानात्मनः सप्त कृते चन्यास्तथापरान् ।

स्य कार्यार्थतत्त्वज्ञो जानामोऽपि नभाषते । सोऽपि तेनैव पापेन लिप्यते नाच संशयः ।

अज्ञोऽहमपि ब्रह्मं त्वं मान्यास्तु ब्राह्मणा मम । जानतोऽपि च ते ब्रह्मन् कथयिष्ये निबोध तत् ।

२१३

योगेन वज्रधात्मानं कृत्वा तिष्ठामि मूर्त्तिषु । अग्निहोत्रेषु सन्नेषु क्रियासु च मुखेषु च ।

वेदोक्तेन विधानेन मयि यद्व्यथते हविः । देवताः पितरश्चैव तेन हन्ता भवन्ति वै ।

आपोदेवगणाः सर्वे आपः पितृगणास्तथा । दंष्ट्रस्य पौर्णमासस्य देवानां पितृभिः सह ।

देवताः पितरस्मात्पितरश्चापि देवताः । एकोभूतास्य दृश्यन्ते इत्यक्वेन च पूर्वसु ।

देवताः पितरश्चैव भुञ्जते मयि यद्व्यथते । देवताणां पितृणाञ्च मुखमेतदहं स्मृतं ।

२१४

अमावास्यां हि पितरः पौर्णमास्यां हि देवताः । मन्त्रुत्वेनैव द्रव्यन्ते भुञ्जते च ऊतं हविः । सर्वभक्षः कथं तेषां भविष्यामि
मुखं लहं ।

॥ सैतिस्वाच ॥ चिन्तयित्वा ततो वन्तिशक्ते संहारमात्मनः । द्विजानामग्निहोत्रेषु यज्ञयज्ञक्रियासु च ।

निरोद्धारवद्वान्तः स्वधास्त्राहाक्विर्जिताः । विनाऽग्निना प्रजाः सर्व्यास्तत आसन्मुदुःखिताः ।

अथर्षयः समुद्दिग्ना देवान् गत्वाऽब्रुवन्च । अग्निनात्राक्रियाभ्रं ब्राह्मणा लोकास्तथोऽनघाः ।

विद्वद्भूमं च यत्कार्यं न स्यात्कालात्ययो यथा । अथर्षयस्य देवास्य ब्रह्मणमुपमन्य तु ।

२१५

अग्नेरावेदयच्छापं क्रियासंहारमेव च । मृगुणा वै महाभाग अग्नेऽग्निः कारणाग्नौ ।

कथं देवमुखो भूत्वा यज्ञभागायभुक्तया । ऊतभुक् सर्वलोकेषु सर्वभक्षत्वमेव्यति ।

मुला तु तदन्नलोषामग्निमाह्वय विशङ्कत । उवाच वचनं सन्तुं भूतभावनमव्ययं ।

लोकानामिह सर्वेषां त्वं कर्त्ता ज्ञानं एव च । त्वं धारयसि लोकांस्त्रीन् क्रियाणाञ्च प्रवर्त्तकः ।

स तथा कुरु लोकेषु नोद्विष्टेरन्यथा क्रियाः । कस्मादेवं विमूढस्त्वमीश्वरः सन् ऊतात्मन ।

२१६

त्वं पवित्रं सदा लोके सर्वभूतगतिस्तुह । न त्वं सर्वशरीरेण सर्वभक्षत्वमेव्यति ।

अपाने द्वाध्विधोपास्ते सर्वं भो व्यन्ति ताः शिखिन् । क्रत्यादा च तमुर्ध्वा ते सा सर्वं भक्षयिष्यति । यथा सूर्याग्निः सृष्टं
सर्वं शुचि विभाव्यते ।

तथा त्वदर्चिर्निर्दग्धं सर्वं शुचि भविष्यति । त्वमग्ने परमे तेजः स्वप्रभावादिनिर्गतं ।

स्वतेजसैव तं ज्ञापं कुरु सत्यमृषेर्विभो । देवानां चात्मनो भागं गृहास्य त्वं मुखे ऊतं ।

॥ सैतिस्वाच ॥ एवमस्त्विति तं वक्रिः प्रत्युवाच पितामहं । जुगाम ब्राह्मणं कर्तुं देवस्य परमेष्ठिनः ।

२१७

देवर्षयस्य मुदितास्तोत्रगम्युर्ध्वागतं । अथयस्य यथापूर्वं क्रियाः सर्व्याः प्रचक्रिरे ।

दिवि देवा मुमुक्षिरे भूतशब्दाञ्च लोकिकाः । अग्निस्य परमां प्रीतिमवाप इतकक्षापः ।

एवं स भगवाच्छापं लेभेऽग्निर्भूतः पुरा । एवमेव पुराहन् इतिहासोऽग्निप्रापजः । पुलोकाञ्च विनाभेऽयं अवनस्य च सन्भवः ।

इत्यादि पर्वणि पौलोमे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

॥ स्रुत उवाच ॥ स चापि च्यवनो ब्रह्मन् भार्गवोऽजनयत्सुतं । सुकन्याया महात्मानं प्रमतिं दीप्तेजसं ।

प्रमतिस्तु हर्षं नाम घृताच्या समजीजनत् । हर्षः प्रमदरायानु भुनक्तं समजीजनत् ।

२३०

तस्य ब्रह्मन् हरौः सर्वं चरितं भरिमेजसः । विस्तरेण प्रवक्ष्यामि तच्छृणुः स्वमन्त्रेणतः ।

अधिरालोन्महान्पूर्वं तयोविद्यासमन्वितः । खूलकेश इति ख्यातः सर्वभूतहिते रतः ।

रतस्मिन्नेव काले तु मेनकाया प्रजज्ञिवान् । गन्धर्वराजो विप्रैश्च विशावसुरिति ख्यतः ।

अपरा मेनका तस्य तं गर्भं भृगुनन्दन । उत्सर्ज्य यथाकालं खूलकेशाश्रमं प्रति ।

उत्सृज्य चैव तं गर्भं नद्यासीरं जगाम सा । अपरारमुत्तमा ब्रह्मचिर्दया निरपचया ।

२३५

कन्याममरगर्भामां ज्वलन्तीमिव च श्रिया । तान्ददर्शसमुत्सृष्टा नदीतीरे महानृषिः ।

खूलकेशः स तेजस्वी विजने वन्धुवर्षितां । स तां दृष्ट्वा तदा कन्या खूलकेशो महादिजः ।

जगह च मुनिश्रेष्ठः कृपाविष्टः पुपोष च । वष्टधे सा वरारोहा तस्याश्रमपदे शुभे ।

जातकाद्याः क्रियाद्यास्या विधिपूर्वं यथाक्रमं । खूलकेशो महाभागश्चकार सुमहानृषिः ।

प्रमदाभ्या वरा सा तु सत्त्वरूपगुणाश्रिता । ततः प्रमदरेत्यस्या नाम चक्रे महानृषिः ।

२४०

तामाश्रमपदे तस्य हर्षदृष्ट्वा प्रमदरौ । बभूव किल धर्मात्मा मदनोपहतसदा ।

पितरं सखिभिः सोऽथ आवधामास भार्गव । प्रमतिश्चाभ्यधाचक्षां खूलकेशं यशस्विनं ।

ततः प्रादात्पिता कन्यां हरवे तां प्रमदरौ । विवाहं स्थापयित्वाऽपि नचक्रे भगदेविते ।

ततः कतिपयाहस्य विवाहे समुपस्थिते । सखीभिः क्रीडती साङ्गं सा कन्या वरवर्षिणी ।

नापश्यत्संप्रसूतं वै भुजङ्गं तिथ्यनाथतं । पदा सैनं समाक्रामन्मुमूर्धः कालचोदिता ।

२४५

स तस्याः संप्रमत्तायाश्चोदितः कालधर्मेण । विषोपलिप्तान्दृष्ट्वा कृष्णमङ्गं न्यपातयत् ।

सा दृष्ट्वा तेन संपीयं पपात सद्यसा भुवि । विवर्णा विगतश्रीकां श्लेष्ठाभरणचेतना ।

निरानन्दकरी तेषां बभूव्ना मुक्तमूर्द्ध्वजा । व्यसुरप्रेक्षणीया सा प्रेक्षणीयतमाऽभवत् ।

प्रसूतेवाभवचापि भुवि सपर्यविषादिता । भूयो मनोहरतरा बभूव तनुमधमा ।

ददर्श तां पिता चैव ये चैवान्ये तपस्विनः । विचेष्टमानां पतितां भूतले पृथक्वर्षयं ।

२५०

ततः सर्वे दिजवरारः समाजग्मुः कृपाश्रिताः । खस्त्राक्षयो महाजानुः कुशिकः ब्रह्ममेखलः ।

उद्दालकः कठश्चैव येतश्चैव महायथाः । भरद्वाजः कौणकुत्सश्चाष्टिवेषोऽथ गौतमः ।

प्रमतिः सह पुत्रेण तथाऽन्ये वनवासिनः । तां ते कन्यां व्यसुं दृष्ट्वा भुजङ्गस्य विषादितां । हर्षदुः कृपायाविष्टा हर्षस्सर्वा
वर्धयैव ।

इत्यादिपर्वणि पौलोमेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

॥ सैतिर्वाच ॥ त्रेषु तनोपविष्टेषु ब्राह्मणेषु महात्मसु । हरदुकोत्र गहगं वनं गत्वाऽतिदुःखितः ।

शोकैनाभिहतः सोऽथ विलपन् करुणं वज्र । अश्ववीरचनं शोचन् प्रियां सख्यां प्रमदरौ । ज्ञेते सा भुवि तन्वङ्गी मम
शोकविवर्द्धिनी ।

२५५

बान्धवानाञ्च सर्वेषां किं नुहुःसमतः परं । यदि दत्तं तपसां गुरवो वा मया यदि ।
 सम्गाराधितास्तेन सञ्जीवतु मम प्रिया । यथा च जन्मप्रभृति यतात्माऽहं धृतमतः ।
 प्रमदरा तथाऽद्यैषा समुत्तिष्ठतु भाविनी । एवं लालय्यतस्तत्सम्बन्धार्थं दुःखितस्य च ।
 देवदूतसदाऽभ्येत्य वाक्यमाह हसं वने ॥ देवदूत उवाच ॥ अभिधत्सेह यदाहं हरो दुःखेन तन्मृषा ।
 यतो मर्त्यस्य धर्मात्मजायुरसि गतायुषः । गतायुरेषा कृपणा गन्धर्वाक्षरयोः सुता ।
 तस्माच्छोके मनस्तात माकृथास्वं कथञ्चन । उपायस्याच विहितः पूर्वं देवेर्महात्मभिः ।
 तं यदीच्छसि कर्तुं त्वं प्राप्स्यसीह प्रमदरां ॥ हृदवाच ॥ क उपायः कृतो देवेर्ब्रूहि तत्तेन खेचर ।
 करिष्येऽहं तथा श्रुत्वा चातुमर्हति मां भवान् ॥ देवदूत उवाच ॥ आयुषोऽहं प्रयच्छ त्वं कन्यायै भृगुगन्धन ।
 एवमुत्थास्यति हरो तव भार्या प्रमदरा ॥ हृदवाच ॥ आयुषोऽहं प्रयच्छामि कन्यायै खेचरोत्तम ।
 शृङ्गाररूपाभरणा समुत्तिष्ठतु मे प्रिया ॥ सुत उवाच ॥ ततो गन्धर्वराजस्य देवदूतस्य वत्तमौ ।
 धर्मराजमुपेत्येदं वचनं प्रत्यभाषतां । धर्मराजायुषोऽहं हरोभार्या प्रमदरा ।
 समुत्तिष्ठतु कल्याणी मृतैव यदि मन्यसे ॥ धर्मराज उवाच ॥ प्रमदरां हरोभार्या देवदूत यदीहसि ।
 उत्तिष्ठत्वायुषोऽहं हरोरेव समन्विता ॥ यैति हवाच ॥ एवमुक्ते ततः कन्या सोदतिष्ठप्रमदरा ।
 हरोस्त्रायायुषोऽहं सुप्तेव वरवर्णिनी । एतद्वृष्टं भविष्ये हि हरोरत्नमनेजसः ।
 आयुषोऽतिप्रवृद्धस्य भार्यार्थं दुःखमलुप्यत । तत इष्टेऽहनि तयोः पितरौ चकतुर्मुदा ।
 विवाहं तौ च रेमाने परस्परहृतैषिणौ । स लब्ध्वा दुर्लभां भार्यां पद्मकिञ्चलसुप्रभां ।
 व्रतं चक्रे विनाशाय जिह्मगानां धृतमतः । स हृष्टा जिह्मगान्सर्व्वांस्त्रीत्रकोपसमन्विनः ।
 अभिहन्ति यथासत्त्वं गृह्ण प्रहरणं सदा । स कदाचिद्वनं विप्रो हृदरभ्यागमकहत ।
 श्रयानं तत्र चापश्यत् उगुडुभं वयसाऽन्वितं । तत उद्यम्य दष्टं स कालदष्टोपमं तदा ।
 जिघांसुः कुपितो विप्रस्तमुवाचाद्य उगुडुभः । नापराध्यामि ते किञ्चिदहमद्य तपोधन ।
 शरंभाच किमर्थं मामभिहंसि हवाचितः ॥ इत्यादिपर्वणि पौलोमे नवमोऽध्यायः ॥ ८ ॥
 ॥ हृदवाच ॥ मम प्राणसमा भार्या दष्टासीद्भुजगेन ह । तत्र मे समर्थो घोर आत्मनोरगवैकतः ।
 भुजङ्गं वै सदा हन्यां यं यं पश्येयमित्युत । ततोऽहं त्वां जिघांसामि जीविनेनाद्य मोक्ष्यसे ।
 ॥ उगुडुभ उवाच ॥ अन्ये ते भुजगा ब्रह्मन् येदन्नलीह मानवान् । उगुडुभान्हिगन्धेन न त्वं हिंसितुमर्हसि ।
 एकानर्थान्पृथगर्थानेकदुःखान्पृथक्सुखान् । उगुडुभान्ध्वंविहृत्वा न त्वं हिंसितुमर्हसि ।
 ॥ यैति हवाच ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य भुजगस्य हृदसदा । नावधीह्वयर्षंविमृष्टवि भलाऽद्य उगुडुभं ।
 उवाच चैनं भगवान् हृदः संश्रमयन्निव । कामं मां भुजग ब्रूहि कोऽसीमां विकिन्धा गतः ।
 ॥ उगुडुभ उवाच ॥ अहं पुरा हरो नास्मां चविरासं सहस्रपात् । सौऽहं प्रापेन विप्रस्य भुजगलमुपागतः ।
 ॥ हृदवाच ॥ किमर्थं व्रतवान् क्रुद्धो दिजस्तां भुजगेत्तम । किमर्थं चैव काथं ते वपुरेतद्भवित्ति ।
 इत्यादि पर्वणि पौलोमे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

॥ दुण्डुभञ्जवाच ॥ सखा वभूव मे पूर्वं खगमो बाम वै दिजः । अग्रं संशितवाक् सोऽथ तपोमलसमन्तितः । १८१

म मया क्रोडता वाक्ये कलां तार्षे भुजङ्गमं । अग्निहेवि प्रसक्तसु भोषितः प्रमोहा वै ।

लब्धा स च पुनः संज्ञा मामुवाच तपोधनः । निर्दहन्निव कोपेन सत्यवाक् संशितव्रतः ।

यथावीर्यस्त्वया सपः क्रतोऽयं मदिभीषया । तथावीर्यो भुजङ्गस्त्वं मम शापाद्भव्यसि ।

तथाहं तपसेवीर्यं जानानसं तपोधन । अग्रमुद्दिग्रहदयसामोचमहं तदा ।

प्रसृतः संभ्रमाच्चैव प्राञ्जलिः पुरतः स्थितः । सखेति हसतेदन्ते गर्भार्थं वै कृतं मया । १०००

चन्तुमर्हसि मे ब्रह्मन् शापोऽयं विनिवर्त्यतां । सोऽग्रे मामग्नवीदृष्ट्वा अग्रमुद्दिग्रचेतसं ।

मुङ्करुषं विनिश्चस्य सुसंभ्रान्तस्तपोधनः । नानृतं वै मयाप्राक्तत्वावितेदं कथञ्चन ।

यत्तु वक्ष्यामि ते वाक्यं दृष्टुं तन्मे तपोधन । श्रुत्वा च हृदि ते वाक्यमिदमसु सदाऽनघ ।

उत्पात्स्यति हर्ननाम प्रमतेरात्मजः शुचिः । तं दृष्ट्वा शापमोचसो भविता नचिरादिव ।

स त्वं हरुरिति ख्यातः प्रमतेरात्मजोऽपि च । स्वं रूपं प्रतिपद्याहमद्य वक्ष्यामि ते हितं । १००५

स डौण्डुमं परित्यज्य रूपं विप्रर्षभलहा । स्वरूपं भास्वरं भूयः प्रतिपेदे महायथाः ।

हदं चोवाच वचनं हरमप्रतिमौजसं । अहिंसा परमोधर्मः सर्वप्राणभृताम्बर ।

तस्मात्प्राणभृतः सर्वैर्अहिंसाद्ब्राह्मणः कश्चित् । ब्राह्मणः सोम्य एवेह भवतीति परामुनिः ।

वेदवेदाङ्गविभ्राम सर्वभृतामभ्यप्रदः । अहिंसा सत्यवचनं क्षमा चेति विनिश्चितं ।

ब्राह्मणस्य परो धर्मो वेदानां धारणाऽपि च । अचिथस्य हि शोधर्मः स हि नेष्येत वै तव । १०१०

दण्डधारणमुपलं प्रजानां परिपालनं । तदिदं अचिथस्यासीत्कर्म वै दृष्टुं मे हरो ।

जगमेजयस्य यज्ञेऽस्त्रिभ्यर्ष्याणां हिंसनं पुरा । परिचाणञ्च भीतानां सर्ष्याणां ब्राह्मणादपि ।

तपोवीर्यबलोपेतादेदवेदाङ्गपारगात् । आस्तीकाद्विजमुखाद्दे सप्यंसचे विजोत्तम ।

इत्यादिपर्वणि पौलोमे शकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

॥ हरुरवाच ॥ कथं हिंसितवात्सर्ष्यान्स राजा जगमेजयः । सर्ष्या वा हिंसितास्तत्र किमर्थं दिजसत्तम ।

किमर्थं मोक्षिताश्चैव पत्रगालेन धीमता । आस्तीकेन दिजश्रेष्ठ श्रोतुमिच्छाम्यश्रेयतः । १०१५

॥ अक्षिरवाच ॥ श्रेयसि त्वं हरो सर्वमास्तीकचरितं महत् । ब्राह्मणानां कथयतामित्युक्ताऽग्नरधीयत ।

॥ सैतिरवाच ॥ हरस्यापि वनं सर्वं पर्यधावत्सममतः । तद्वर्षिं नष्टमन्त्रिहन्त्रंश्रान्तो न्यपतद्भुवि ।

स मोहं परमं गला नष्टशंश दवाभवत् । तद्वर्षेर्वचनं तथै चिन्तयानः पुनः पुनः ।

लब्धसंज्ञो हरस्याथात्तदाचक्षौ पितुस्तदा । पिता चास्य तदाख्यानं दृष्टः सर्वं न्यवेदयत् ।

इत्यादिपर्वणि सप्यसचप्रस्थावनापौलोमं समाप्तं द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

अथास्तीकपर्व ।

॥ सौनक उवाच ॥ किमर्थं राजब्राह्मणः स राजा जगमेजयः । सप्यसचैव सर्ष्याणां गोताऽन्तं तददस्य मे । १०२०

निखिलेन यथा तत्तं सैति सर्वमश्रेयतः । आस्तीकस्य दिजश्रेष्ठः किमर्थं जपतां वरः । मोक्षयामास भुजगान्प्रदीप्तादसुरेतसः ।

कस्य पुत्रः स राजासीत्यर्थसूत्रं च आहर्तु । स च दिजातिप्रवरः कस्य पुत्रोऽभिधत्स्व मे ।

॥ सौतिरुवाच ॥ महदाख्यानमासीकं यथैतमोच्यते द्विज । सर्वमेतद्भेषेण शृणु मे वदताम्वर ।

॥ सौनक उवाच ॥ श्रोतुमिच्छाम्येषेण कथामेतां मनोरमां । आसीकस्य पुराणैर्ब्रह्मणस्य यशस्विनः ।

॥ श्रौतिरुवाच ॥ इतिहासमिमं विप्राः पुराणं परिचक्षते । कृष्णद्वैपायनप्रोक्तं नैमिषारण्यवासिषु । १०१४

पूर्वं प्रवेदितः सुतः पिता मे लोमहर्षणः । शिष्यो व्यासस्य मेधावी ब्राह्मणेष्विदमुक्तवान् ।

तस्मादहमुपश्रुत्य प्रवक्ष्यामि यथातथं । इदमासीकमाख्यानं तुभ्यं सौनक पृच्छते ।

कथयिष्याम्येषेण सर्वपापप्रणाशनं । आसीकस्य पिताऽपसीप्रजापतिवसमः प्रभुः ।

ब्रह्मचारी यथाहारस्तपस्युरेव रतः सदा । जरत्काररितिख्यात ऊर्ध्वरेता महातपाः ।

याथावराणां प्रवरो धर्मज्ञः शंसितव्रतः । स कदाचिन्नाहभागस्तपोवलसमन्वितः । १०१५

चचार पृथिवीं सर्वं यत्र सायंमृगो मुनिः । तीर्थेषु च समाज्ञावं कुर्वन्वटति सर्वज्ञः ।

चरन्दीक्षां महातेजा दुश्चरामकृतात्मभिः । वायुभक्षो निराहारः शुश्रूक्षन्निमिषो मुनिः ।

इतस्ततः परिचरन्दीप्तपावकसप्रभः । अटमानः कदाचित्त्वान् स ददर्श पितामहान् ।

लम्बमानास्त्रहागर्तं पादैर्कूर्चैरवाप्नुखान् । तानब्रवीत्स दृष्ट्वैव जरत्कारः पितामहान् ।

के भवन्तोऽवन्मन्त्रे गर्तं हस्मिन्निधोमुखाः । वीरणस्तम्बके लग्नाः सर्वतः परिभक्षिते । भक्षितेन निगूढेन गर्तेऽस्मिन्नित्यवाशिना । १०१६

॥ पितरञ्जुः ॥ याथावरा नाम वयम्वयः शंसितव्रताः । सन्तानप्रवर्ध्याङ्गहस्त्रधो गच्छाम मेदिनीं ।

अस्माकं सन्तनिस्त्रेको जरत्काररिति स्मृतः । मन्दभाग्योऽल्पभाग्यानां तपःशर्कं समाश्रितः ।

न स पुत्रान् जनयितुं दाराभूढश्चिकीर्षति । तेन लम्बामहेगर्तं सन्तानस्य क्षयादिह ।

अनाथास्तेन नाथेन यथा दुष्कृतिनस्तथा । कस्य वन्धुरिवास्माकममृगेषु सप्तम ।

ज्ञातुमिच्छामहे ब्रह्मन्कोभवानिह नः स्थितः । किमर्थंस्त्रेव नः शोच्याननुशोचसि सज्जम । १०१७

॥ जरत्काररुवाच ॥ मम पूर्वं भवन्तो वै पितरः सपितामहाः । ब्रूत किं करवाण्यस्य जरत्काररस्य स्वयं ।

॥ पितरञ्जुः ॥ यतस्व यत्नवास्तां सन्तानाय कुलस्य नः । आत्मनोऽर्थेऽस्मादर्थे च धर्मदत्तेव वा विभो ।

न हि धर्मकैवल्यस्तान् न तपोभिः सुषक्षितैः । तां गर्तिं प्राप्नुवन्तीह पुत्रिणो यो व्रजन्ति वै ।

तद्द्वारग्रहणे यत्नं सन्तत्याश्च मनः कुरु । पुत्रकास्त्रात्रिवोगात्त्वमेतन्नः परमं हितं ।

॥ जरत्काररुवाच ॥ न दाराभ्यै करिष्येऽहं न धनं जीवितार्थतः । भवतान्नु हितार्थाय करिष्ये दारबंधघटं । १०१८

समयेन च कर्त्ताऽहमनेन विधिपूर्वकं । तथा यथुपलप्स्यामि करिष्ये नान्यथाह्वयं ।

सनामी या भविषी मे दिक्षिताचैवबन्धुभिः । मैत्र्यवन्तामहं कन्यामुपधेस्ये विधानतः ।

दरिद्राय हि भार्या को मे दास्यति विप्रधेनः । त्रतिपदीत्ये भिक्षान्नु यदि कश्चिददास्यति ।

एवं दारक्रियाहेतोः प्रयतिये पितामहाः । अनेन विधिना ब्रह्मन् करिष्येऽहमन्यथा ।

तच्च श्रोत्यंस्त्यजे जन्तुर्भवतां तारणाय वै । ब्राह्मन्तं स्नानमाद्याद्य मोहनां पितरो मम । १०१९

इत्यादिपर्वण्यस्त्रीके च्योदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

॥ सैतिस्वाच ॥ ततो निवेद्याय तदा स विप्रः शंसितव्रतः । महीं चचार दारार्थी नच दारानविन्दत ।

स कदाचिदनं गत्वा विप्रः पितृवचः स्मरन् । पुत्रोत्र कन्याभिरार्थी तिस्रो वाचः प्रनेरिव ।

तं वासुकिः प्रत्यगृह्यदुद्यम्य भगिनौ तदा । न स तां प्रतिजयाह न सनाजीति चिन्तयन् ।

सनाजी चोद्यतां भार्य्या गृहीयामिति तस्य हि । मनो निविष्टमभवत्परत्कारोऽर्थाहात्मनः ।

॥ तमुवाच महाप्राज्ञो जरत्कार्ष्ण्यहातपाः । किं नास्ती भगिनोद्यं ते ब्रूहि सत्यं भुजङ्गम ।

१०५१

॥ वासुकिस्वाच ॥ जरत्कारो जरत्कारः स्वसेवमनुजा मम । प्रतिगृहीत्य भार्य्याऽपि मया दत्ता सुमन्थमा । तदर्थं रचिता पूर्णं प्रतीक्ष्मो दिजोत्तम ।

यवमुक्त्वा ततः प्रादाद्भार्य्याऽर्थं वरवर्षिणी । स च तां प्रतिजयाह विधिदृष्टेन कर्मणा ।

इत्यादिपर्वणि आसौके चतुदशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

सैतिस्वाच । माना हि भुजगाः श्रुताः पूर्णं ब्रह्मविदाम्बर । जनमेजयस्य वे यज्ञे धत्स्वत्यनिस्यारथिः ।

तस्य श्रापस्य शान्त्यर्थं प्रददौ बभ्रगोऽपमः । स्वसारगृह्ये तस्मै सुव्रताय महात्मने ।

स च तां प्रतिजयाह विधिदृष्टेन कर्मणा । आसौको नाम पुण्य तस्या जज्ञे महामनाः ।

१०५०

तपस्वी च महात्मा च वेदवेदाङ्गपारगः । समः सर्वस्य लोकस्य पितृमाहभयापहः ।

अथ दीर्घस्य कालस्य पाण्डवेभ्यो नराधिपः । आजहार महायज्ञं सर्पसन्मिति श्रुतिः ।

तस्मिन्प्रवृत्ते सचेतु सर्पाणामन्मकाय वै । मोचयामास तास्मान्नामासौकः सुमहातपाः ।

भातृस्य मातुलंघ्ये तथैवाभ्यान्म पन्नगान् । पित्रस्य तारयामास सन्तान्या तपसा तथा ।

व्रतैश्चैविविधैर्ब्रह्मन्स्वाध्यायैश्चानृषोऽभवत् । देवांस्य तर्पयामास यज्ञैर्विविधदर्चिणैः ।

१०५५

स्वर्गस्य ब्रह्मचर्येण सन्तत्या च पितामहान् । अपचत्य गुहं भारं पितृणां शंसितव्रतः ।

जरत्कार्णवतः स्वर्गं सङ्गतः स्त्रैः पितामहैः । आसौकस्य सुतं प्राप्य धर्मैश्चानुत्तमं मुनिः ।

जरत्कारः सुमहता कालेन स्वर्गमीयिवान् । एतदाख्यानमासौके यथावत्कथितं मया । प्रब्रूहि भृगुशार्दूल किमन्यत्कथयामिति ।

इत्यादिपर्वणि आसौके पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

श्रीनकउवाच ॥ सैते लं कथयस्वमेमां विस्तरेण कथां पुनः । आसौकस्य कवेः साधोः भृगुवा परमा हि नः ।

मधुरं कथ्यते सैन्य सन्त्याचरणपदं लया । प्रीत्यास्ये भृगं तात पितृवेदं प्रभाषधे ।

१०५०

अस्मच्छ्रुश्रुणे नित्यं पिता हि निरतस्तव । आचष्टैनरायाख्यानं पिता ते लं तथावद ।

॥ सैतिस्वाच ॥ आयुश्रद्धिदमाख्यानमासौके कथयामि ते । यथाश्रुतं कथयतः सकाशादेऽपि तुर्मया ।

पुरादेवयुगे ब्रह्मन्प्रजापतिमुते शुभे । आस्तां भगिन्यौ रूपेण समुपतेऽद्भुतेऽनघ ।

ते भार्य्यौ कश्यपस्यास्तां कद्रून् विनता च ह । प्रादास्ताभ्यां वरं प्रीतः प्रजापतिव्रतः पतिः ।

कश्यपो धर्मपत्नीभ्यां मुदा परमया युतः । वरातिवर्गं मुलैव कश्यपापुत्रमस्य ते ।

१०५५

हर्षादभ्यर्चितां प्रीतिं प्रापतुः स वरस्त्वियौ । वने कद्रूः सुतास्मान्महत्सु तुल्यवर्षवः ।

देवा पुत्रो विनता वेत्र कद्रुपुत्राधिकौ बले । तेजसा वपुषा चैव विक्रमेणाधिकौ च ते ।
 तस्यै भर्ता-वरं प्रादादत्यर्थं पुत्रमीक्षितं । श्वमस्त्रितं तं चाह कश्यपं विनता तदा ।
 यथावत्प्रार्थितं लब्ध्वा वरं तुष्टाऽभवत्तदा । कृतकृत्या तु विनता लब्ध्वा वीर्याधिकौ सुतौ ।
 कद्रुश्च लब्ध्वा पुत्राणां सहस्रं तुल्यवर्षसं । धर्म्या प्रथमतो गर्भवित्युक्ता स मन्त्रतया ।
 ते भार्य्ये वरसन्मुष्टे कश्यपो वनमाविशत् ।

१०६०

॥ सौतिरुवाच ॥ कालेन महता कद्रुखण्डानां दहतीर्ह्य । जनधामास विप्रेन्द्र देवाण्डे विनता तदा ।
 तथोरण्डानि निदधुः प्रचष्टाः परिचारिकाः । सोपसेदिषु भाण्डेषु पञ्चवर्षव्रतानि च ।
 ततः पञ्चव्रते काले कद्रुपुत्रा विनिहताः । अण्डाभ्यां विनतायास्तु मिथुनं न बन्धुश्रूयत ।

१०६५

ततः पुत्रार्थिनो देवी श्रोडिता च तपस्विनी । अण्डं विभेदं विनता तत्र पुत्रमपश्यत् ।
 पूर्वाह्णेकायसम्पन्नमितरेणाप्रकाशता । स पुत्रः क्रोधासंरम्भः शशापेनामिति श्रुतिः ।
 योऽहमेवं कृतो मातस्तथा लोभपरीतया । शरीरेणासमयेण तंकाहासी भविष्यति ।
 पञ्चवर्षव्रतान्यस्या यथा विष्णुर्ह्येव सह । एष च त्वां सुतो मातर्ह्यसोलाशोऽप्ययिष्यति ।
 यद्येनमपि मातस्त्वं मामिवाण्डविभेदनात् । न करिष्यस्यन्नङ्गं वा व्यङ्गं वापि सन्नस्त्रिनं ।
 प्रतिपालयितव्यस्ते जन्मकालोऽस्य धोरथा । विप्रिष्टं बलमीषण्मया पञ्चवर्षव्रतात्परः ।
 एवं श्रद्धा ततः पुत्रो विनतामन्तरीक्षगः । अरुणो दृश्यते ब्रह्मन् प्रभातसमेय सदा ।
 आदित्यरथमथास्ते सारथ्यं समकल्पयत् । गङ्गाऽपि यथाकालं जज्ञे पन्नगभोजनः ।
 स जातमात्रो विनतां परित्यज्य खमाविशत् । आदास्यन्नात्मनेभाज्यमन्नं विहितमस्य यत् । विधाया भृगुशार्दूलं क्षुधितः
 पतंगेश्वरः ।

१०७०

इत्यादिपर्वणि आसीके षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

॥ स्मृतउवाच ॥ एतस्मिन्नेव काले तु भगिन्यौ ते तपोधन । अपश्यतां समायातमसुतैः श्रवसमन्ति क्रातु ।
 यन्मं देवगणाः सर्व्ये चटुर्हपमपूजयन् । मथ्यमानेऽमृते जातमश्वरजमनुत्तमं ।
 अमोघबलमश्वानामुत्तमं जगतां वरं । श्रीमन्तमजरं दिव्यं सर्व्वलक्षणपूजितं ।
 ॥ सौनक उवाच ॥ कथं तदमृतं देवैर्वाचितं क्व च ब्रह्म मे । यच्च जज्ञे महावीर्य्यः शोऽश्वराजो महाश्रुतिः ।
 ॥ सौतिरुवाच ॥ ज्वलन्ममचलं मेहं तेजराग्निमनुत्तमं । आक्षिपन्तं प्रभां भानोः स्फुट्यैः काष्ठाभोज्ज्वलैः ।
 कनकाभरणं चित्रं देवगन्धर्व्वैर्वितं । अप्रमेयमनाधृष्यमधर्ष्यवज्रलैर्जने ।
 श्यालैराचरितं घोरैर्द्विषाघविदीपितं । नाकमावृत्त्य तिष्ठन्तमुह्ययेण महागिरिं ।
 'अगम्यं मनसाऽप्यन्यैर्नदीदृक्चसमन्वितं । नानापतगसहैश्च नादितं सुमनोहरैः ।
 तस्य श्रेष्ठमुपास्म्य वज्ररत्नाक्षितं शुभं । अगन्तकल्पमुदिहं सुखाः सर्व्वे महौजसः ।
 ते मन्मथितुमारभ्यान्नाशनीना दिवौकसः । अमृताय समागम्य तपोनियमसंयुताः ।
 तत्र नारायणो देवो ब्रह्माणमिदमब्रवीत् । चिन्तयत्सु सुरेभ्यः मन्त्रयत्सु च सर्व्वशः ।
 देवैरसुरसहैश्च मथ्यतां कलशोदधिः । भवित्यद्यमृतं तत्र मथ्यमाने महोदधौ ।

१०७५

१०८५

१११०

मर्त्याधोः समावाप्य सर्वरत्नानि चैव ह । मनुष्यमुदधिं देवा वेत्स्यध्वनमृतं ततः ।

इत्यादिपर्वणि अमृतमन्यने सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

॥ सैतिरुवाच ॥ ततोऽश्वत्थिखराकारैर्गिरिभिरुत्थैरुत्थृतं । मन्दरं पर्वतंवरं लताजालसमाकुलं ।

नानाविधगन्धदुष्टं नानादंष्ट्रिसमाकुलं । किन्नरैरसुरोभिश्च देवैरपि च भेवंतं ।

एकादशमहस्याणि धोजनानां समुच्छ्रितं । अधोऽधमेः सहस्रेषु तावत्स्वेव प्रतिष्ठितं ।

तमुद्धर्तुमशक्ता वै सर्वे देवगणास्तदा । विष्णुमासीनमभ्येत्य ब्रह्माणं चेदमब्रुवन् ।

१११५

भवन्तावच कुर्व्यातां वुद्धिं नैत्रेष्वतीं परां । मन्दरोद्भूतये यत्नः क्रियताञ्च हिताय नः ।

॥ सैतिरुवाच ॥ तथेति चाब्रवीद्विष्णुर्ब्रह्मणा सह भार्गव । अचोदयदमेधात्म्या फणीश्रेष्ठपद्मलोचनः ।

ततोऽनन्तः समुत्थाय ब्रह्मणा परिचोदितः । नारायणेन चाप्युत्तमस्मिन्कर्षणि वीर्यवान् ।

अथ पर्वतराजानं तमनन्तो महाबलः । उज्जहार बलाद्ब्रह्मसवनं सवैकसं ।

ततस्तेन सुराः सङ्घं समुद्रमुपतस्त्रिरे । तमचुरमृतस्यार्थे निर्मथिष्यामहे जलं ।

१११६

अपान्तिरथोवाच ममायंशो भवेत्तद्गुः । सोढाऽस्मि विपुलं मई मन्दरभ्रमणादिति ।

ऊचुश्च कूर्मैराजानमकूपारे सुरासुराः । अधिष्ठानं गिरेरस्य भवान्भवितुमर्हति ।

कूर्मैरेण तु तथेत्युक्त्वा पृष्ठमस्य समर्पितं । तं शैलं तस्य पृष्ठस्थं यन्नेष्टेऽन्त्यपीडयत् ।

मन्यान् मन्दरं कृत्वा तथानेत्रश्च वासुकिं । देवामधितुमारब्धाः समुद्रं निधिमभयां ।

अमृतार्थं पुराणसंज्ञैवासुरदानवाः । एकमन्तमुपास्मिष्टा नागराजोमहासुराः ।

१११७

विबुधाः संहिताः सर्वे यतः पुच्छं ततः स्मिताः । अनन्तोभगवान्देवो यतोनारायणस्ततः । शिरउत्थित्य नागस्य पुनः

पुनरवाचिपत् ।

वासुकेरथ नागस्य सहसा क्षिप्यतः सुरैः । सधूमाः सार्षिषो वाता निष्पतुरसङ्गमुखात् ।

ते धूममहाः सन्भूता मेघसङ्घाः सविद्युतः । अभ्यवर्षन्सुरगणान् अमसन्तापकर्षितान् ।

तस्माच्च गिरिकूटायास्तच्युताः पुष्पहृदयः । सुरासुरगणान्मर्त्यान्मन्तात्समवाकिरन् ।

वभ्रुवाच महानादो महाभेषरवोपमः । उदधेर्कथ्यमानस्य मन्दरेण सुरासुरैः ।

१११८

तच्च नानाजलचरा विनिष्पिष्टा महाद्रिणा । विलयं समुपाजग्मुः प्रतेशो लवणाभसि ।

वारुणानि च भूतानि विविधानि महीधरः । पातालतलवासीनि विलयं समुपानयत् ।

तस्मिंश्च भ्राम्यमाणेऽद्रेः सङ्कल्लः परस्परं । न्यपतन्त्यतगोपेताः पर्वताद्यान्महाद्रुमाः ।

तेषां सङ्घर्षजघ्नाग्निर्बेभिः प्रज्वलन्मुहुः । विद्युद्गिरिव नीलाक्षमाष्टणोन्मन्दरं गिरिं ।

ददाच्च कुञ्जरांस्तत्र सिंहांश्चैव विनिर्गतान् । विगतास्त्रिणि सर्वेषां सत्त्वानि विविधानि च ।

१११९

तमग्निममृशेष्टः प्रदहन्तमितस्ततः । वाक्त्रिणा मेघजेनेष्टः प्रमथामास सर्वशः ।

ततो नानाविधास्तत्र सुसुवुः सागराभसि । महाद्रुमाणां निर्यासा वहवशैवधीरसाः ।

तेषाममृतवीर्याणां रसानां पयसेव च । अमरत्वं सुरा जग्मुः काञ्चनस्य च निचवात् ।

ततस्तस्य समुद्रस्य तज्जातमुद्रकं पयः । रसेक्ष्मैर्विमिश्रञ्च ततः क्षीरादभृद्भुतं ।
 ततो ब्रह्माणमासीनं देवा वरदमब्रुवन् । आन्ताः सा सुभ्यं ब्रह्मक्षोद्भवयन्त्यस्तत् । ११४०
 विना नारायणं देवं सर्वेऽप्ये देवदानवाः । चिरारब्धमिदं चापि सागतं स्थापि मन्त्रेण ।
 ततो नारायणं देवं ब्रह्मा वचनमब्रवीत् । विधत्स्वेषां वलं विष्णोर्भवान् च परायणं ।
 ॥ विष्णुह्वाच ॥ वलं ददामि सर्वेषां कर्मैतद्ये समास्त्रिताः । क्षोभ्यतां कलत्रः सर्वैर्भन्दैरः परिवर्त्यतां ।
 ॥ ह्यत उवाच ॥ नारायणवचः श्रुत्वा वलिमस्तो महोदधेः । तत्पयःसहिता भूयश्चक्रिरे ब्रह्ममाकुलं ।
 ततः शतसहस्रांशुस्त्वैष्यमानास्तु सागरात् । प्रसन्नात्मा समुत्पन्नः सोमः क्षीतांशुहृज्ज्वलः । ११४५
 श्रीरनन्तरमुत्पन्ना घृतात्पाण्डुरवासिनो । सुरादेवो समुत्पन्ना तुरगः पाण्डुरस्थाः ।
 कौस्तुभसु मणिर्द्विष्य उत्पन्नो घृतसम्भवः । मरीचिविकचः श्रीमाक्षारायण उरोगतः ।
 श्रीः सुरा चैव भोमश्च तुरगश्च मनोजवः । यतो देवासु तोजमुरादित्यपथमाश्रिताः ।
 धन्वन्तरिस्ततो देवो वपुष्मानुदतिष्ठत । श्वेतं कमण्डलुं विश्वददधत्तं यत्र तिष्ठति ।
 शतदत्तकुतं दृष्ट्वा दानवानां समुत्थितः । अष्टतार्यै महाभ्रादो मनेर्भ्रतिजन्मतां । ११५०
 श्वेतैर्दैनैश्चतुर्भिर्लु महाकायस्ततः परं । दैरावणो महानागोऽभवदश्चक्षता धृतः ।
 अतिनिर्मयनादेव कालकूटस्थाऽपरः । जगदावृत्य सहसा सधूमाऽग्निरिवज्ज्वलन् ।
 त्रैलोक्यं मोहितं यस्य गन्धमाघाय तद्विषं । प्रायसलोकरक्षार्यं ब्रह्मणो वचनाद्विवः ।
 दधार भगवान् कण्ठे मन्त्रमूर्च्छिर्भ्रष्टरः । तदा प्रभृतिदेवस्तु नीलकण्ठ इति श्रुतिः ।
 शननदद्भुतं दृष्ट्वा निराशा दानवाः स्थिताः । अष्टतार्यै च लक्ष्यैर्देवैर्मानं वैरमाश्रिताः । ११५५
 ततो नारायणो मायां मोहिनीं समुपाश्रितः । स्वीरूपमद्भुतं कृत्वा दानवानभिर्शश्रितः ।
 ततस्तददृष्टं तस्यै ददुःखं मूढचेतसः । स्त्रियै दानवदैतेयाः सर्वे तद्गतमानसाः ।
 इत्यादिपर्वण्यमृतमन्थने अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥
 ॥ शैतिह्वाच ॥ अथावरणमुखाणि नानाप्रहरणानि च । प्रष्टव्याभ्यद्रव्येवात्मसहिता दैत्यदानवाः ।
 ततस्तदमृतं देवो विष्णुरादाय वीर्यवान् । जहार दानवेभ्यो नरेण सहितः प्रभुः ।
 ततो देवगणाः सर्वे पपुस्तदमृतं तदा । विष्णोः सकाशात्संप्राप्य संभ्रजे तुमुले सति । ११६०
 ततः पिवत्सु तत्कालं देवेभ्यस्तमीक्षितं । राज्ञर्विबुधरूपेण दानवः प्रापिवत्तदा ।
 तस्य कण्ठमनुप्राप्ते दानवस्यावृत्ते तदा । आख्यातं चन्द्रसूर्याभ्यां सुराणां हितकाम्यया ।
 ततो भगवता तस्य शिरदक्षिणमलंकृतं । चकार्युधेन चक्रेण पिवतोऽमृतभोजसा ।
 तत्कैलप्रद्वप्रतिभं दानवस्य शिरोर्महतं । चक्रन्निबन्धं समुत्पत्य ननादातिभयङ्करं । ११६५
 तत्कल्वन्धं पपातास्य विस्फुरद्भरणीतले । सपथ्यतवनदीपां दैत्यस्त्रीकमण्यभ्याम् ।
 ततो वैरविनिर्धन्वः कृतो राजमुत्थेन वै । शाश्वतसङ्गसूर्याभ्यां यस्य तथापि चैव तौ ।
 विहाय भगवांश्चापि स्वीरूपमतुलं हरिः । नानाप्रहरणैर्भीमैर्दानवान्समकमण्यत् ।

ततः प्रहृतः संपातः समीपे लवणाश्रयः । सुराणामसुराणां सर्वधोरतरो मुहान् ।

प्रासाद्य विपुलास्त्रीणां न्यपतन् सहस्रशः । तोमराश्च सुतीक्ष्णायाः शस्त्राणि विविधानि च ।

ततोऽसुराश्चक्रमिन्ना वमन्तो रुधिरं वृञ्ज । अक्षिशक्तिगदादग्णा निमित्तं दूरणीतले ।

११०

क्षिप्तानि पट्टिशैश्चैव शिरांसि युधि दाहयैः । ततकाश्चनचिपाणि निपेतुरनिशं तदा ।

रुधिरानुलिप्ताङ्गा निहताश्च महासुराः । अद्रीणामिव कूटानि धातुरक्तानि श्वरेत ।

हाहाकारः समभवत्तत्र तत्र सहस्रशः । अन्योन्यं क्षिन्दतां शस्त्रैरादित्ये लोहितायति ।

परिघैरायसैस्तीक्ष्णैः सज्जिकैश्च मुष्टिभिः । निघ्नतां समरेऽन्योन्यं शब्दे दिवनिवासृश्रुत् ।

क्षिन्धि भिन्धि प्रधाव त्पातयाभिसरेति च । व्यश्रूयन् महाघोराः शब्दाश्च समन्ततः ।

१११

एवं सुतुमुने युद्धे वर्तमाने महाभये । नरनारायणौ देवौ समाजगमतुराहवं ।

तत्र दिव्यं धनुर्दृष्ट्वा नरस्य भगवानपि । चिन्तयामास तच्चक्रं विष्णुर्हानवसूदनं ।

ततोऽम्बराचलितमात्रमागतं महाप्रभं चक्रमभिचतापनं । विभाव्योस्तुत्यमकुण्डमण्डलं सुदर्शनं संयति भोमदर्शनं ।

तदागतं ज्वलितकृताग्रमप्रभं भयङ्करं करिकरवाङ्गरच्युतः । मुमोच वै प्रवलदुयवेगवान्नामप्रभं परनगरवादारणं ।

तदन्तकज्वलनसमानवर्धं पुनः पुनर्यपतत वेगवत्तदा । विदारयद्विदिग्जान्महस्रशः करेरितं पुरुषवरेण संयुगे ।

११२

दहत् क्षिप्त्स्वलन इवावलेहितप्रसङ्गं तानसुरगणाव्यक्तमत । प्रवेरितं वियति मुञ्जः क्षितौ तथा पपौ रणे रुधिरमयो

पिशाचवत् ।

तथाऽसुरा गिरिभिरदीनसेतवो मुञ्जमुञ्जः सुरगणमर्दयन्तदा । महाबला विगलितमेघवर्धसः सहस्रशो गगनमभिप्रपद्य ह ।

अथाम्बराङ्गधजननाः प्रपेदिरे सपादपा वज्रविधमेघरूपिणः । महाद्रव्यः परिगलितायसानवः परस्परं द्रुतमभिहत्य सन्तनाः ।

ततो महौ प्रविचलिता सकानना महाद्रिपाताभिहता समन्ततः । परस्परं श्मश्रुमभिगर्जतां मुद्गराजिरे श्मश्रुमभिसम्प्रव

र्त्तिन्ते ।

नरस्तोवरकरकायभूषणैर्बहिर्बुभिर्गगनपथं समावृणोत् । विदारयन्गिरिशिखराणि पचिभिर्ब्रह्माभयैऽसुरगण

विचये तदा ।

११३

ततो महौ लवणजलस्र सागरं महासुराः प्रविक्षिर्दृहिताः सुरैः । विथङ्गन् ज्वलितकृताग्रमप्रभं सुदर्शनं परिकुपितं निगम्य ते ।

ततः सुरैर्बिजयमवाप्य मन्दरः स्वेभ्य देवं गमितः सुपूजितः । विनाय खं दिवमपि चैव सर्वेश्वरतो गताः सलिलधरा

यथागतं ।

ततोऽमृतं सुनिहितमेव चक्रिरे सुराः परां मुदमभिगम्य पुष्कलां । ददौ च तं निधिममृतस्य रचितं किरीटिने

बलमिदयामरैः सह ।

इत्यादि पर्वेऽष्टतमस्य समाप्तं एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

॥ शैतिरुजा ॥ एतस्मै कथितं सर्वममृतं मथितं यथा । यच्च सोऽयः समुत्पन्नः श्रीमानतुल्यविक्रमः ।

यं निगम्य तदा कर्तुर्विन्तामिदमब्रवीत् । उचैः श्रवा हि किंवेष्टा भद्रे प्रमूहि माधिरं ।

११४

॥ विनतोवाच ॥ श्रुत एवाश्वराजोऽयं किं वा त्वं मन्यसे प्रभुमे । ब्रूहि वयं त्वमप्यस्य ततोऽत्र विपणावहे ।

• ॥ कद्रूश्वाच ॥ कृष्णबालमङ्गं मन्ये हयमेनं शुचिस्मिते । रश्मि सार्द्धं मया दीक्ष्य दासीभावाय भामिनि ।

॥ सौतिश्वाच ॥ एवं ते समयं कृत्वा दासीभावाय वै मिथः । जम्भतुः स्वयङ्मानेव शोदं ब्रूयादिति श्रुत्वा ह ।

ततः पुत्रसहस्रान्तु कद्रूजिह्वां चिकीर्षती । आशापथ्यामास तदा वालाभूत्वाऽञ्जनप्रभाः ।

श्रुतिश्रद्धं हयं क्षिप्रं दासी नस्यामहं यथा । नावपद्यन्त ये वाक्यं तान् ब्रूयाप भुजङ्गमान् ।

११२२

सर्पसत्वे वर्त्तमाने पावको वः प्रपद्यति । जनमेजयस्व राजर्षेः पाण्डवेयस्य धीमतः ।

श्रापमेनन्तु शुश्राव स्वयमेव पितामहः । अतिक्रूरं समुत्पृष्टं कृत्वा देवादतीव हि ।

सार्द्धं देवगणैः सर्वैर्ध्याचं तामन्वमोदत । वज्रत्वं प्रेक्ष्य सर्पाणां प्रजानां हितकाम्यथा ।

तिग्मवोर्ध्वविषां क्षेति दन्दद्रूका महाबलाः । तेषां तीक्ष्णबिबलाह्नि प्रजानाञ्च हिताय च ।

द्युक्तं माचा कृतं तेषां परपीडोपसर्पिणां । अन्येषामपि सत्त्वानां नित्यं दोषपरास्तु ये ।

११२३

तेषां प्राणान्तिका दण्डा दैवेन विनिपात्यते । एवं सम्भाव्य देवस्तु पूज्य कद्रूश्च तां तदा ।

आह्वयकथ्यपं देव इदं वचनमब्रवीत् । यदेते द्रुन्दद्रूकाश्च सर्पा जातास्तथाऽनघ ।

विधोष्णान् महाभोगा माचा भ्रष्टाः परन्तप । तत्र मन्वस्त्वया तात न कर्तव्यः कथञ्चन ।

दृष्टं पुरातनं क्षौतद्यज्ञे सूर्यविनाशनं । इत्युक्त्वा दृष्टिहृदेवसं प्रसाद्य प्रजापतिं । प्रादाद्विषहरिं दिशं कथयपाय महात्मने ।

इत्यादिपर्वणि सौपण्ये विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

॥ सौतिश्वाच ॥ ततो रजय्या व्युष्टायां प्रभातेऽभ्युदिते रवौ । कद्रूश्च विनता चैव भगिन्यौ ते तपोधन ।

११२४

अमर्षिते सुषेरन्ध्रे दासे क्लृप्तपणे तदा । जम्भतु स्तरणं द्रुमुच्चैः अक्षमन्तिकात् ।

ददृशतेऽथ ते तत्र समुद्रं निधिमम्भसां । महात्ममुदकागाधं सोभ्यमाणं महाखलं ।

निर्मिष्टिलक्ष्मणाकीर्णं मकरैरावृतं तथा । सैत्थिश्च कृष्णाहलैर्गानाकूपैः समावृतं ।

भीषणैर्विकृतैरन्यैर्वीरैर्जलचरैस्तथा । उपैर्नित्यमनाद्युषं कूर्मपादसमाकुलं ।

आकरं सर्व्वरत्नानामालयं वह्णस्य च । नागानामालयं रत्नमुत्तमं सरितां पतिं ।

११२५

पातालज्वलनावसमसुराणाञ्च वान्धवं । भयङ्करश्च सत्त्वानां पयसां निधिमव्ययं ।

शुभं दिव्यममृत्यागामस्तन्याकरं परं । अप्रभञ्जमचिन्त्यञ्च सुपुण्ड्रजलमद्भुतं ।

घोरं जलचरारारौद्रं भैरवनिःस्त्रनं । गम्भीरावर्षकलिलं सर्व्वभूतभयङ्करं ।

बेलदानानिलवत्सं चोभोद्देशसमुद्भूतं । वीचीहस्तैः प्रचलितैर्नृत्यन्तमिव सर्व्वतः ।

कण्टद्विचयवशाद्बृहत्सौख्यसमाकुलं । पाञ्चजव्यस्य जननं रत्नाकरमनुत्तमं ।

११२६

गां विन्दता भगवता गोविन्देनामितैः प्रसा । वराहकृपिणाचान्निर्व्विचोभितजलाविलं ।

प्रह्वारिणा व्रतवता वर्षाणां श्रुतमविष्णो । अनायादितपाधञ्च पातालजलमव्ययं ।

अथात्तथोगनिद्राञ्च पद्मनाभस्य सेवतः । युयादि कालप्रयत्नविष्णोरभितनेजसः ।

वज्रपातनसम्पन्नसैनैककस्याभयप्रदं । शिवाश्चार्दितानाञ्च अक्षराणां वराधणं ।

वज्रवामुखदीपाग्रेक्षेत्रयस्यप्रदं त्रिवं । अगाधपारं विस्तीर्णमप्रमेयं सरित्पतिं ।

११२७

महानदीभिर्विह्वलिभिः स्पर्द्धयेव सहस्रशः । अभिसार्यमाणमनिशं ददृशते महापर्वतं । आपूर्यमाणमत्यर्थं नृत्यमानमिवोर्षिभिः । गम्भीरं रतिमिमकरोपसंकुलं तं गर्जनं जलचरपुवैराद्रनादैः । विस्तीर्णं ददृशतुरस्वरप्रकाशं तेऽगाधं निधिमुहमभयमननं ।

इत्यादिपर्वणि सौपर्णे एकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥

॥ सतिस्त्वाच ॥ नागाश्च सखिदं कृत्वा कर्त्तव्यमिति तद्वचः । निःश्रेया वै दृष्टेयता अशम्याभ्रमेनारथा ।

प्रसन्ना मोक्षयेदंशोस्तस्माच्छापाच भाविनी । कृष्णं पुढं करिष्यामस्तुरगस्य न श्रेयः ।

तथा हि गत्वा ते तस्य पुढे वाला इति स्मृताः । एतस्मिन्नन्तरे ते तु सपत्न्या पणिते तदा ।

११२५

ततस्ते पणितं कृत्वा भगिन्यौ द्विजसत्तम । जम्भतुः परम प्रीत्या परं पारं महोदधेः ।

कद्रूश्च विनता चैव दाक्षायथौ विहायथा । आलोकयन्वावचोभ्यं समुद्रं निधिमभयं ।

वायुनाऽतीव सहसा चोभ्यमाणं महास्ननं । तिमिज्जिलसमाकीर्णं मकरैरावृतं तथा ।

संयुतं वज्रसाहसैः सत्सैर्नागाविधेरपि । घोरैर्घोरमनाष्टयं गम्भीरमतिभैरवं ।

आकरं सर्व्वरत्नानामालयं वरुणस्य च । नागानामालयश्चापि सुरस्य सरितां पतिं ।

११२०

पातालज्वलनावसमसुराणां तथालयं भयङ्कराणां सन्नामां पथसो निधिमव्यथं ।

शुभं दिव्यममर्त्त्यानाममृतस्याकारं परं । अप्रमेयमचिन्त्यञ्च सुपुण्ड्रजलसंमतिं ।

महानदीभिर्विह्वलिभिरात्र तत्र सहस्रशः । आपूर्यमाणमत्यर्थं नृत्यमानमिव चोर्षिभिः ।

इत्येवं तरलतरोर्षिसंकुलं तं गम्भीरं विकसितमस्वरप्रकाशं । पातालज्वलनप्रियाविदीपिताङ्गं गर्जनन्द्रुतमभिजम्भतुस्ततस्ते ।

इत्यादिपर्वणि सौपर्णे समुद्रदर्शने नाम द्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २२ ॥

॥ सुतउवाच ॥ तं समुद्रमतिक्रम्य कद्रूर्विनतया सह । न्यपतन्मुरगाभ्यासे नक्षिरादिव प्रीव्रगा ।

११२५

ततस्ते तं हृद्यश्रेष्ठं ददृशते महाजवं । शशाङ्ककिरणप्रख्यं कालवालमुभे तदा ।

लिङ्गस्य च वल्लन्तालान् कृष्णान्युल्लसमाश्रितान् । विषयरूपां विनतां कांदृहासे न्यथोजयन्तं ।

ततः सा विनता तस्मिन्पणितेन प्रराजिता । अभवहुःखसन्मता दासीभावं समाश्रिता ।

एतस्मिन्नन्तरे चापि गरुडः काल आगते । विना मात्रा महतिज्ञा विद्वार्थोऽप्यमजायत ।

महासच्चलोपेतः सर्व्वा विद्योतयन्दिशः । कामरूपः कामगमः कामवीर्यो विहङ्गमः ।

११२०

अग्निराग्निरिवोद्भासन्मिद्धोऽतिभयङ्करः । विद्युद्विस्फोटपिङ्गाचो धुगान्ताग्निममममः ।

प्रठङ्गः सहसा पक्षी महाकायो नभोगतः । घोरो घोरस्वनो रैराडा वज्रिरौर्व्व इवापरः ।

तं दृष्ट्वा श्ररणं जम्भुर्देवाः सर्व्वे विभावसुं । प्रणिपत्याब्रुवन्सैवमाशीनं विश्वरूपिणं ।

अथै मा त्वं प्रवर्द्धिष्ठाः कश्चित्ते न दिभश्चसि । अथै हि राशिः सुमहात्ममिद्धस्तव संर्ष्यति ।

॥ अग्निस्त्वाच ॥ नैतदेवं यथायूथं मन्यध्वमसुरार्हनाः । गरुडो बलवानेष मम तुल्यस्तजेषा ।

११२५

जातः परमतीक्ष्णो विनतानन्दवर्द्धनः । तेजोराशिमिमं दृष्ट्वा युष्मानोऽहः समाविशन् ।

नागव्यकरश्चैव काश्यपयो महाचलः । देवानाञ्च हिते धुक्स्वहितो दैत्यरक्षसां ।

न भीः कार्यो कथं चात्र पश्यध्वंसहिता मम । एवमुक्तास्तदा गत्वा गरुडं वाग्विरस्तवन् ।

ते दूषादिभ्युपेत्यैवं देवाः सर्षिगणैस्त्रिधा ॥ देवाञ्जघुः ॥ तन्मृषिस्त्वं महाभागसं देवः पतगेश्वरः । त्वं प्रभुस्तपनः सूर्यः परमेष्ठी प्रजापतिः ।

त्वमिन्द्रस्त्वं इयमुषस्त्वं अरस्त्वं जगत्पतिः । त्वं मुखं पद्ममेवा विप्रस्त्वमग्निः पवनस्तथा ।

१२५०

त्वं हि धाता विधाता च त्वं विष्णुः सुरवत्तम । त्वं महानभिः श्रवददन्तं त्वं महश्चक्रः ।

त्वं प्रभास्त्वमभिप्रेतं त्वं नक्षत्राणामनुत्तमं । बलौर्बिर्मात्स्याधुरदीनसत्त्वः सद्युद्धिमान् दुर्विषहस्त्वमेव । त्वत्तः सन्तं सर्व्यमहीनकीर्त्तैश्चानागतं चोपगतं च सर्व्यं ।

त्वमुत्तमः सर्व्यमिदं चराचरं गभस्त्रिभिर्भानुरिवावभासये । समाक्षिपन्मानुसन्तः प्रभो मुञ्जस्त्वमन्तकः सर्व्यमिदं भुक्ताभुवं । दिवाकरः परिक्षिपिता यथादहेत्प्रजालया दहसि ऊताशनप्रभ । भयङ्करः प्रलयदवाग्निस्त्यतो किमत्रयन्यथपरिवर्त्तनात्मकत् ।

खगेभ्ररं अरणमुपागता वयं महौजसं ज्वलनसमानवर्षसं । तस्मिन्प्रभे वितिनिरमन्धुगोचरं महाबलं गह्वमुपेत्य खेचरं । १२५१
परावरं वरदमज्यविक्रमं तवौजसा सर्व्यमिदं प्रतापितं । जगत्प्रभो तत्तत्सर्व्ववर्षसा त्वं पाहि सर्व्व्याश्च सुरास्वात्मनः । भयाश्रिता नभसि विमानगामिनो विमानिता विपथगतिं प्रयान्ति ते । श्वेतेः सुवत्सर्भसि दयावतः प्रभो महात्मनः खगवरकक्षपस्य ह ।

स माक्रुधः कुहजगता दया परा त्वमीश्वरः प्रथममुपैक्षि पाप्मि नः । महाभ्रान्तिस्फुरितसमस्तनेन ते दिवोऽम्बरं चिद्विभिवच्च मेदिनी ।

चलन्ति नः खगद्वयानिचानिभं निरुद्धतां वपुरिदमग्निसन्निभं । तव द्युतिं कुपितकृतान्तसन्निभो निशम्य नखलति ममोऽव्ययस्थितं । प्रवीदनःपतगपते प्रयाचतां त्रिष्य नो भव भयवन् संखावहः ।

एवं स्रुतः सुवर्णस्तु देवैः सर्षिगणैस्त्रिधा । तेजसः प्रतिसंहारमात्मनः स चकार ह ।

१२५२

॥ इत्यादिपर्वणि सौपर्ण्येस्तुतौ त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥ २३ ॥

स जुत्वाऽथात्मनो देहं सुपर्णः प्रेत्य च स्वयं । अरिप्रतिसंहारमात्मनः संपन्नकमे ।

॥ सुपर्ण उवाच ॥ न मे सर्व्वणि भूतानि विभियुर्देहदर्शनात् । भोमरूपास्तमुद्दिग्धं स्रग्भागेजसु संहरं ।

॥ सैतिववाच ॥ ततः कामगमः पक्षी कामवीर्यो विहङ्गमः । अरुणं चात्मनः पृष्ठमारोप्य स पितुर्देहान् ।

मातुरन्तिकमागच्छत्परं तीरं महोदधेः । तत्वारूण्य निक्षिप्तो दिवं पूर्य्य महाद्युतिः । सूर्य्यस्तेजोभिरात्युपैर्लोकान्दग्धुमना यदा ।

॥ इतिववाच ॥ किमर्थं भगवान्पूर्य्यो लोकान् दग्धुमना यदा । किमस्मापचरं देवैर्येनैतं मन्युराविब्रत ।

१२५३

॥ प्रमतिववाच ॥ अश्रुदितैर्येदा राजराख्यातो ह्यभून्तं पिवन् । वैरानुबन्धं हतवांश्चाश्रुदित्ये तदाऽनघ ।

वधमाने पदेणाय आदित्ये मन्युराविब्रत । सुरार्थाय समुत्पन्नो रोवा राक्षसो भो प्रति ।

वह्मनर्थकरं पापमेतोऽहं समवाप्नुयां । सहाय एव कार्य्येषु न च ह्यक्लेशु हश्यते ।

पश्यन्ति यस्त्वमानं मां सचक्षते वै दिवौकसः । तस्मात्सोक्तविनाशार्थं श्रवतिष्ठे न संशयः ।

एवं हतमतिः सूर्य्यो ह्यलमभ्यगमद्भिरि । तस्मात्सोक्तविनाशाय संतापयन् आत्सुक्यः ।

१२५४

ततो देवानुपागम्य मेचुरेणं सर्व्वथः । अथाद्वैराचसमेन सर्व्वलोकभयाजकः । उत्पत्यते महान्दाहक्षेत्रोऽप्यस्य विनाशनः ।

ततो देवाः सर्वाङ्गणा उपगन्त्य पितामहं । अश्रुवन् क्रिमिविहासं महादहकृतं भयं ।

न तावदृश्यते सूर्यैः क्षयोऽयं प्रतिभाति च । उदिते भगवन् भानौ कथमेतन्न विव्यति ।

॥ पितामह उवाच ॥ एष लोकविनाशार्थं रविदधन्मुमुक्षतः । दृश्यन्नेव हि लोकास्तभस्मराभीकरिव्यति ॥

तस्य प्रतिविधानश्च विहितं पूर्वमेव हि । कश्यपस्य सुतो धीमानहणेत्यभिविभ्रतः ।

१९०५

महाकायो महोत्तजाः स स्थासति पुरोरवे । करिव्यति च सारथ्यं तेजसाश्च हरिव्यति । लोकानां स्तस्ति चैवं स्यादुषीणाश्च दिवौ
कामा ।

॥ प्रमतिरुवाच ॥ ततः पितामहाज्ञातः सर्वं चको तदाऽरुणः । उदितश्चैव सविता अहणेन समावृतः ।

एतत्ते सर्वमाख्याते यत्सूर्यं मन्युराविभ्रत । अहणस्य यथैवास्य सारथ्यमकरोत्तमभुः । भूपत्यवापरं प्रश्रं ब्रूणु पूर्वमुदाहृतं ।

॥ इत्यादिपर्वणि सौपर्णे चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २४ ॥

॥ सौतिरुवाच ॥ ततः कामगमः पक्षी महावीर्यो महाबलः । मातुरन्तिकमागच्छत्परं पारं महोदधेः ।

यत्र सा विनत तस्मिन्पणितेन पराजिता । अतीव दुःखसन्तप्ता दासीभावमुपागता ।

१९०६

ततः कदः चिदिनतां प्रणतां पुचसन्निधौ । कालेचाङ्गस्य वचनं कदूरिदमभाषत ।

नागानामालयं भद्रे सुरस्यं चाददर्शनं । समुद्रकुण्डावेकानो तत्र मां विनते नय ।

ततः सुपर्णमाता तामवहत्सर्पमातरं । पञ्चगान्गदृश्यापि मातुर्वचनचोदितः ।

स सूर्य्यमभितोयाति वेन्दतेथो विहङ्गमः । सूर्य्यरश्मिप्रतप्ताश्च मूर्छिताः पञ्चगाभवन् ।

तदवस्थास्तुताम् दृष्ट्वा कदूः ब्रह्ममथास्तुवत् । नमस्तो सूर्य्यदेवेभ्य नमस्तो वल्लभद्वय ।

१९०७

नमुचिन्न नमस्तोऽस्तु सहस्राश्च ब्रह्मोपते । सर्पाणां सूर्य्यतप्तानां वारिणां त्वं श्रवो भव ।

त्वमेव परमं चाणमस्माकममरोत्तम । ईशोऽस्मि पयः स्रष्टुं त्वमनस्यं पुरन्दर ।

त्वमेव वायुस्त्वं मेघस्त्वमग्निर्विधुतोऽम्बर । त्वमधुगुणविशेषा त्वमिवाङ्गर्क्षशाघनं ।

त्वं वज्रमतुलं धारं धोषवांस्त्वं बलाहकः । स्रष्टा त्वमेव लोकानां संहर्ता चापराजितः ।

त्वं ज्योतिः सर्वभूतानां त्वमादित्यो विभावसुः । त्वं महद्भूतमासुर्य्यं त्वं राजा त्वं सुरोत्तमः ।

१९०८

त्वं विष्णुस्त्वं सहस्राक्षस्त्वं देवस्त्वं पराद्यण । त्वं सर्वममृतं देव त्वं सोमः परमार्चितः ।

त्वं मुहूर्तसिधियश्च त्वं लवश्च त्वं पुनः क्षणः । इन्द्रास्त्वं वज्रलक्षं च कला काष्ठा वृष्टिस्था । सम्बत्सरर्क्षो मासाश्च जन्त्यश्च
दिमानि च ।

त्वमुत्तमा सगिरिवना वसुध्वरा संभास्करं वितिमिरमम्बरं तथा । महोदधिः सतिमितिमिङ्गिलस्तथा महोर्क्षिमाश्च
ऊमकरोष्ठपाकुलः ।

महायथा स्तमिति सदाऽभिपूज्यसे मनीषिभिर्भुदितमनो महर्षिभिः । अभिष्टुतः पिबसि च सोममध्वरे वषट्कृतान्यपि
च हवींषि भूतये ।

सर्विप्रैः सततमिहेष्यसे फलांघ्रं वेदाङ्गेष्वतुलबलौघ गीयसे च । तद्भूतेत्यङ्गनपराधना द्विजेन्द्रा वेदाङ्गान्यभिगमयन्ति सूर्य्यदेवैः ।

इत्यादिपर्वणाश्वीके सौपर्णे पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ॥ २५ ॥

१९०९

॥ सौतिस्वाच ॥ एवं सुतस्तदा कदा भगवान्हरिवाहनः । नीलजीमूतसङ्गातैः सर्व्वमम्बरमावृणोत् ।

मथानाञ्चापथानाञ्च वर्ष्वधममृतं शुभं । ते मेघानुमुचुस्तोयं प्रभृतं विद्युदुज्ज्वलाः ।

परस्परमिवावृष्टं गर्ज्जन्तः सततं दिवि । सम्मूर्तमिवाकाशं जलदैः सुमहाद्भुतैः ।

छाद्गिरितुलं तोयमजस्रं सुमहारवैः । संप्रनतमिवाकाशं धारोर्मिभिरनेकैः ।

मेघस्तनितनिर्घोषैर्विद्युत्पवनकम्पितैः । तैर्ष्वधैः सततासारं वर्षद्गिरिनिम्नदा ।

११००

नष्टचक्राकैरिणमम्बरं समपद्यत । नागानामुचमोहर्षस्तदा वर्धति वाचवे ।

आपूर्य्यत मघोषापि सलिलेन समन्ततः । रसातलमनुप्राप्तं व्रीतलं विमलं जलं ।

तदा भूरभवकक्षा जलोर्मिभिरनेकैः । रामणीयकमागच्छन्नाञ्च सह भुजङ्गमाः ।

इत्यादिपर्व्वणि सौपर्णे षड्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २६ ॥

॥ सौतिस्वाच ॥ सम्प्रहृष्टास्तो नागा जलधाराभुतास्तदा । सुपर्णेनोद्धमानास्ते अग्न्युत्तं दीपमाश्रु वै ।

तं दीपं मकरावाचं विहितं विश्वकर्षणा । तत्र ते लवणं घोरं ददुःशुः पूर्व्वमागताः ।

११०५

सुपर्णसङ्घिताः सर्पाः काननञ्च मनोरमं । सागरास्तुपरिचित्रं पचिसङ्घनिगादितं ।

विचित्रफलपुष्पाभिर्वनराजीभिरावृतं । भवनैरावृतं रम्यैस्तथा पद्माकरैरपि ।

प्रसन्नसलिलैश्चापि हृदैर्द्विधैर्विभूषितं । दिव्यगन्धर्वहैः पुष्पैश्चास्तैरुपवीजितं ।

उत्पतद्गिरिवाकाशं वृक्षैर्धलयजैरपि । शोभिन् पुष्पवर्षाणि मुञ्चद्भिर्भासतोद्भूतैः ।

वायुविचित्रकुसुमैस्तथाऽन्यैरपि पादपैः । किरद्गिरिव तत्रस्थाऽनागाऽप्युष्मास्तुष्टिभिः ।

१११०

मनःसंहर्षजं दिव्यं गन्धर्व्वास्तरसां प्रियं । अन्तभ्रमरसङ्घुष्टं मेगाञ्जातदिदर्शनं ।

रमणीयं त्रिवं पुष्पं सर्व्वैर्ज्जनमनोहरैः । नानापचिरतं रम्यं कद्रूपत्रप्रहर्षणं ।

तत्ते वनं समासाद्य विजङ्गुः पन्नगास्तदा । अनुवंश महावीर्य्यं सुपर्णं पतणेश्वरं ।

वहास्मानपरं दीपं सुरम्यं विमलोदकं । त्वं हि देशान्वहन् रम्यान्जगत्पश्यसि खेचर ।

सविचिन्त्याव्रवीत्यसी मातरं विनतां तदा । किं कारणं मया मातः कर्त्तव्यं सर्व्वमाश्रितं ।

१११५

॥ विनतोवाच ॥ दासोऽभूताऽस्मि दुर्ध्यागास्तपत्र्याः पतगोत्तम । पणं वितथमाख्याय सर्व्वैरुपधिना कृतं ।

तस्मिंस्तु कथिते माञ्च कारणे गगनेचरः । उवाच वचनं सर्व्वोत्तम दुःखेन दुःखितः ।

किमाश्न्य विदित्वा वा किम्ना कृत्वेह पौरुषं । दास्यादो विप्रमुष्येयं तथ्यं वदत लेलिहाः ।

॥ सौतिस्वाच ॥ श्रुत्वा तमनुकम्प्यर्ष आह्वारमृतमोजसा । ततो दास्याद्विप्रमोक्षो भविता तव खेचर ।

इत्यादिपर्व्वणि सौपर्णे षड्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २७ ॥

॥ सौतिस्वाच ॥ इत्युक्तो गच्छः सर्व्वोत्तमो मातरमब्रवीत् । गच्छाम्यमृतमाहर्षं भूष्यमिहामि वेदितुं ।

११२०

॥ विनतोवाच ॥ समुद्रकुचातेकान्ते निषादालयमुत्तमं । त्रिषादानां सहस्राणि तानभुक्ता मृतमानस्य ।

नष्ट ते ब्राह्मणं हन्तुं कार्त्थ्यावुद्धिः कथञ्चन । श्रवथः सर्व्वभूतानां ब्राह्मणोऽन्तलोपमः ।

अग्निरकौविषं ब्रह्मं विप्रो भवति कोपितः । गुरुर्हिसर्व्वभूतानां ब्राह्मणः परिकीर्तितः । एवमादिभोरुपैश्च सतां वैराहलोपमतः ।

स ते तात न हन्तव्यः संकुट्टेनापि सर्वथा । ब्राह्मणानामभिद्वेषि न कर्तव्यः कथञ्चन ।

गच्छेवमग्निर्नादितो भस्म कुर्यात्तथाऽनघ । यथा कुर्यादभिक्षुट्ठो ब्राह्मणः संसितमृतः ।

१११५

तदेतैर्विविधैर्लिख्यं विद्यासं हिजोक्तम् । भूतानामपभ्रविर्षो कर्णश्रेष्ठः पिता गुरुः ।

॥ गच्छउवाच ॥ किंरूपो ब्राह्मणो भूतः किंभीलः किंशराक्रमः । किंखिदग्निनिभो भाति किंखिलौम्यप्रदर्शनः ।

यथाहमभजानीयां ब्राह्मणं लक्ष्मिःशुभैः । तस्मै कारुण्यतो मातः पृष्ठतो वक्तुमर्हसि ।

॥ विनतोवाच ॥ यस्तो कण्ठमनुप्राप्तो निगोर्णं वक्षिषं यथा । दधेदङ्गारवत्पुत्रं तं विद्या ब्राह्मणधर्मम् ।

विप्रस्त्वया न हन्तव्यः संकुट्टेनापि सर्वथा । प्रोवाच चैनं विनता पुनर्हार्हादिदं वचः ।

१११६

गठरे न च जीर्य्यक्षं जानीहि हिजोक्तम् । पुनः प्रोवाच विनता पुनर्हार्हादिदं वचः ।

जानन्त्ययतुलं वीर्य्यमाग्नीध्यादपरायणा । प्रीता परमदुःखार्ता गौर्विप्रकृता सती ।

॥ विनतोवाच ॥ पथो ते मारुतः पातु चन्द्रसूर्यौ च पृष्ठतः । शिरस्य पातु वक्षिसे वसवः सर्व्वमस्तुम् ।

अहस्य ते सदा पुत्र शान्तिस्त्वस्तिपरायणा । इहासीनामविद्यामि स्त्वस्तिकारे रता सदा ।

अरिष्टं ब्रज पन्थानं पुन कार्थ्यार्थचिह्नये ॥ सौतिहवाच ॥ ततः स मातुर्लक्ष्मणं निब्रवी विनाय पथौ नभ उत्पपात । तता निषा

दान्वलवानुपागतो बुभुक्षितः काल इवान्तकोऽपरः ।

१११७

स तान्निषादानुपसंहरंस्तदा रजःसमुद्भूय नभःस्थं मचत् । समुद्भूतो च विशेषयन्त्यः समीपजानभूधरजान् विचालयन् ।

ततः स चक्रे महादानं तदा निषादमार्गं प्रतिवध्य पचिराट् । ततो निषादाक्षरिताः प्रव्रज्युर्ध्वतो मुखं तस्य भुजङ्गभोजिनः ।

तदानं विहृतमतिप्रमाणवत्समभ्युर्गगनमिवाहंताः खगाः । सहस्रजः पवनरेजोविमोहिता यथाऽनिलप्रचलितपादपे वने ।

ततः खगो वदनममितापनः समाह्वयत्परिचपयो महाबलः । निखिदधन्वच्छविमस्यजोविनो बुभुक्षितो गगनचरेश्वरस्तदा ।

इत्यादिपर्व्वेणिसौपर्णे अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

॥ सौतिहवाच ॥ तस्य कण्ठमनुप्राप्तो ब्राह्मणः सह आर्य्यथा । दहन्दीति इवाङ्गारसमुवाचान्तरीचनः ।

१११८

हिजोक्तम् विनिर्गच्छ तूर्णमास्यादपाहृतात् । न हि मे ब्राह्मणे वक्षः पापेभ्यपि रतः सदा ।

ब्रुवाणमेवं गच्छं ब्राह्मणः प्रत्यभाषत । निषादी मम आर्य्येणं निर्गेहस्तु मया सह ।

॥ गच्छ उवाच ॥ रतामपि निषादीं लं परित्यज्याशु निव्यत । तूर्णं सखाविद्यात्मानमजीर्णं मम तेजसा ।

॥ सौतिहवाच ॥ ततः स विप्रो निष्कान्तो निषादीशचित्तदा । वद्वैयिन्वा च गच्छमिष्टं देवं जगाम ह ।

सहभार्य्यै विनिष्कान्तो तस्मिन् विप्रे च पचिराट् । वितत्य पक्षावाकाब्रमुत्पपात मनोजवः ।

१११९

ततोऽप्यस्य पितरं पृष्ठश्चाख्यातवान्पितुः । यथान्यायममेयात्मा तस्मावाच महानृषिः ।

॥ कश्यप उवाच ॥ कश्चिदः कुत्रलं नित्यं भोजने वज्रलं सुत । कश्चिदः मानुषे लोके तवाञ्च विद्यते वज्र ।

॥ गच्छउवाच ॥ माता मे कुत्रला ब्रह्मन्तथा भ्राता तथाह्वरं । नहि मे कुत्रलं तात भोजने वज्रले सदा ।

अहं हि ऋषीः प्रहितः सोममाहर्त्तुमुत्तमं । आतुर्हस्त्विमोषार्थमापरिच्ये तमद्य वै ।

भावा चात्र समादिष्टो निषादान्मभक्षयेति ह । नच मे तस्मिन्भवत्कथिलता सहस्रजः ।

११२०

तस्माद्भूयस्व त्वमपरं भगवन्प्रदिशस्व मे । यदुक्ताऽस्तुतमाहर्षेण समर्थः स्वामहं प्रभो । कुत्पिपासा विचारार्थं भव्यमाश्नातु मे भवान् ।

॥ कश्चपउवाच ॥ इदं सरो महापुण्यं देवलोकेऽपि किमुतं । यत्र कूर्मोऽप्युपं हसी सदा कर्पयवाप्नुसुः ।

तथोऽग्निमान्ते वैरं सम्पदव्याम्यतेऽपतः । तमे तत्त्वं निबोधस्व यत्प्रमाणैः च तावुभौ ।

आसीदिभावसुज्जाम महर्षिः कोपनो भूयः । आता तस्यानुजज्ञासीत्सुप्रतीको महातपाः ।

य नेद्वति धनं आचा सदैकस्यं महामुनिः । विभागं कीर्त्तयत्येव सुप्रतीको हि नित्यतः ।

१२५५

अथाब्रवीच्च तं आता सुप्रतीकं विभावसुः । विभागं वक्ष्ये मेहात्कर्मनिर्दिष्टं नित्यतः ।

ततो विभक्तास्त्वन्येन्यं विदधन्तेऽर्थमोहिताः । ततः स्वार्थपरायूढान्पृथग्भूतान् स्वैर्धनेनः ।

विदित्वा भेदयत्येतान्निभामिन्नरूपिणः । विदित्वा चापरे भिन्नानन्तरेषु पतन्त्यथ ।

भिन्नानामतुलोनाच्चः क्षिप्रमेव प्रवर्त्तते । तस्माद्विभागं धातृणां न प्रवर्त्तन्ति साधवः ।

गुरुत्वात्तेऽनिबद्धानामन्येनाभिन्नहिनां । निधनं नहि ब्रह्मस्त्वं भेदतो धनमिच्छसि ।

१२६०

यस्मात्तस्मात्सुप्रतीको हस्तिर्लभमवाप्स्यसि । ब्रह्मस्त्वेवं सुप्रतीको विभावसुमयावरीत् ।

त्वमयन्तर्जलचरः कच्छपः संभविष्यसि । एवमन्योन्यत्रापाप्तौ सुप्रतीकविभावसु ।

गजकच्छपतां प्राप्तावर्थार्थं मूढचेतसैः । रोषदोषानुषङ्गेण तिथ्यर्थोऽनिगताकुभौ ।

परस्परदेषरतौ प्रमाणबलद्वयितौ । सरस्वस्त्रिभङ्गाकायौ पूर्ववैरानुसारितौ ।

तथोरन्त्यतरः श्रीमाश्वमुपैति महागजः । यस्य वृंहितबन्धेन कूर्मोऽप्यन्तर्जलेऽप्युप ।

१२६५

उत्थितोऽसौ महाकायः कृतस्त्वं विचोभयन्धरः । यं दृष्ट्वा वेष्टितक्रूरः पतत्येव गजो जलः ।

दन्तहस्तायलाङ्गूलपादवेगेन वीर्यवान् । विचोभयन्ततोनागः सरो वज्रदपाकुलं ।

कूर्मोऽप्यभ्युद्यतत्रिरा युद्धायाभ्येति वीर्यवान् । यदुक्त्वितो योजनानि गजसङ्घिगुणायतः ।

कूर्मोऽस्त्रियोजनोत्सेधो द्रव्ययोजनमण्डलः । तावुभौ युद्धसङ्घातौ परस्परवधैषिणौ ।

उपयुज्यागु कर्मेदं साधयेद्विन्मत्मानः । महाशूचनमङ्गात्रं ते भुक्ताऽस्तुर्मानव ।

१२७०

महागिरिसमप्रख्यं धोररूपस्य हस्तिनं । वेतिहवाच । इत्युक्त्वा गच्छ सोऽथ मास्त्रस्यमकरोत्तदा ।

युध्यतः सह देवैस्ते शूभं भवतु मङ्गलं । पूर्वकुम्भो द्विजा गावो यथान्यत्किञ्चिदुत्तमं ।

शूभं स्वस्त्ययनं चापि भविष्यति तवाप्यज । युध्यमानस्य संपादे देवैः सार्द्धं महाबल ।

अथैयजुषि सामानि पवित्राणि हवींषि च । रंहस्यानि च सर्व्याणि सर्व्ये वेदाश्च ते बलं ।

इत्युक्तो गच्छः पित्रा गतस्त्वं ह्रदमन्निजात् । अपश्यन्निर्गलजलं नानापञ्चिसमाकुलं ।

१२७५

स तत्सल्ला पितुर्वाक्यं भीमवर्गेऽन्तरीचगः । नखेन गजमेकेन कूर्ममेकेन चाधिपत् ।

समुत्पपात शकात्रं तत उचैर्विहङ्गमः । सोऽलम् तोर्यमायाद्य देहस्तु चानुपागमत् ।

ते भीताः समकम्पन्त तस्य पशानिलाहताः । ननोभञ्ज्यादिति तदा दिव्याः कनकबाहिनिः ।

प्रचलाङ्गाश्च तान् दृष्ट्वा ममोरथफलद्रुमान् । अन्यानतुल्यरूपाङ्गानुपचक्रामं खेचरः ।

काञ्चने राजतेसैव फलेर्वैदूर्यशाखिनः । सागराम्बुपरिचिताग्न्धाजमानामहाद्रुमान् ।
तमुवाच खगश्रेष्ठं तच्च रौहिणपादपः । अतिप्रवृद्धः सुमहानापतन्मं मनोजवं ।
येषा मम महाशाखा व्रतयोजनमायता । एतांमांसाश्च शाखां त्वं खाद्वैमौ गजकक्षपौ ।
ततो द्रुमपतंगसहस्रसेवितं महीधरप्रतिमवपुः प्रकल्पयन् । खगोक्तमो द्रुतमभिपत्य वेगवान्ममञ्च तामविरलपत्रसङ्घातं ।
इत्यादिपर्वणि सौपर्णोजनचिह्नोऽध्यायः ॥ २८ ॥

॥ सौतिरुवाच ॥ स्पृष्टमात्रा तु पद्मां वा गच्छेन वलीयसा । अमञ्चत तरोः शाखा भग्नां चैनामधारयत् ।
तां भङ्गा सं महाशाखां सयमानो विलोकयन् । अथात्र लम्बतोऽपश्यदालिखिख्यानधोमुखान् ।
ख्ययोऽन्नं लम्बन्नेन हन्यामिति ताम्बुनीम् । तपोरतान् लम्बमानान् ब्रह्मर्षीन्भिवोदय सः ।
हन्यादेतांस्मृतन्तीं शाखेत्यथ विचिन्त्य सः । नखैर्दृढतरं वीरः संयुज्य गजकक्षपौ ।
स तदिनाशसन्नासादभिपत्य खगाधिपः । शाखामासेन जयाह तेषामेवान्वेषयत् ।
अतिदैवन् तप्तस्य कर्म दृष्ट्वा महर्षयः । विस्मयोत्कण्ठदद्या नाम चकुर्यहाखगे ।
गुरुं भारं समासाद्योङ्गीन एष विहङ्गमः । गच्छन्तु खगश्रेष्ठस्मात्पत्रमभोजनः ।
ततः श्रूनेः पथ्यपतत्यचैः श्रेणान्प्रकल्पयन् । एवं सोऽभ्यपतद्देवान्कृष्णगजकक्षपः ।
इत्यर्थं वालिखिख्यानां नच स्थानमविन्दत । स गत्वा पर्वतश्रेष्ठं गन्धमादनमञ्जसा ।
ददर्श कश्यपं तच्च पितरं तपसि स्थितं । ददर्श तं पिता चापि दिव्यरूपं विहङ्गमं ।
तेजोवीर्यवलोपेतं मनोमाहतरं हंसं । श्रेणशृङ्गप्रतीकायं ब्रह्मदण्डमिवोद्यतं ।
अचिन्त्यमनमिधेयं सर्वभूतभयङ्करं । महावीर्यधरं रौद्रे वाचादग्निमिवोद्यतं ।
अप्रष्टव्यमजेयश्च देवदानवराक्षसैः । भेत्तारं निरिशृङ्गाणां समुद्रजलोद्भवम् ।

लोकसंलोचनं धीरं कृतान्तसमदर्शनं । तमागतमभिप्रेत्य भगवान्कश्यपस्तदा । विदित्वा चास्य षडङ्गमिदं वचनमब्रवीत् ।
॥ कश्यप उवाच ॥ पुत्र मा साहसं कार्षीषीसद्यो लस्यसे व्यथं । मा त्वां दृष्ट्युः संकुट्वा वालिखिख्या मरोचिषाः ।
॥ सौतिरुवाच ॥ ततः प्रसादयामास कश्यपः पुत्रकारणात् । वालिखिख्यामहाभागालापसा हतकल्लावान् ।
॥ कश्यप उवाच ॥ प्रजाहितार्थमारभो गच्छन्तस्य तपोधनाः । चिकीर्षन्ति महत्कर्म तदनुज्ञातुमर्हथ ।
॥ सौतिरुवाच ॥ एवमुक्त्वा भगवता मुनयस्तु समभ्ययुः । मुञ्जा शाखां गिरिं पुष्पं हिमवन्तं तपोऽर्धिनः ।
तत्तत्सर्वेष्वपथातेषु पितरं विनतासुतः । शाखायाश्चित्रवदनः पर्वतश्रेष्ठ कश्यपं ।
भगवन् क्व विमुञ्चामि तरोः शाखामिमामहं । वर्जितं मानुषैर्ह्येवमाख्यातु भगवानस्य ।
ततो निःपुरुषं शैलं हिमशेरुङ्गकन्दरं । अगन्त्य मनसाऽपन्यैस्तस्मात्तस्यैव स कश्यपः ।
तं पर्वतं महाकुलिमुद्दिश्य स महाखगः । ज्वेनाभ्यपतन्तार्ष्यः ब्रह्माखगजकक्षपः ।
न तां नखैः परिणक्षेत्तत्पत्नीं महातनुं । शाखिनो महतीं शाखां यं प्रगृह्य यथौ खगः ।
स ततः शतबाह्वं योजयाम्भरमागतः । कालेन नातिमहता गच्छः पतंगेश्वरः ।
स त गत्वा चण्डेनैव पर्वतं वचनात्पितुः । अमुञ्चन्महतीं शाखां सख्यन्तं तच्च खेश्वरः ।

पचानिलवृत्तश्चास्य प्राकल्पत स त्रैलोक्यः । मुनीष पुण्यवर्षेण समागलितपादपः ।

शृङ्गाणि च यशोध्वजं गिरेस्तस्य समनतः । मणिकाञ्चनचिषाणि शोभयन्ति महागिरिं ।

१३१०

शास्त्रिनो वद्वस्यापि शास्त्रयाभिहतास्तथा । काञ्चनैः सुसुमेभैर्गन्धिधुवनं दद्यान्मुदाः ।

ते हेमविक्रमा भूमौ युताः पर्येतथातुभिः । व्यराज्यन्शास्त्रिनस्तस्य सुखैश्चप्रतिरक्षिताः ।

ततस्तस्य गिरेः शृङ्गमास्त्याय स खगोत्तमः । भक्षयामास गद्वद्वस्तुभौ गजकच्छपौ ।

तावभौ भक्षयिनातु स तार्क्ष्यः कूर्मकुञ्जरौ । ततः पर्येतकूटापादुत्पत्तप महाजवः ।

प्रावर्त्तन्नाथ देवानामुत्पाता भयत्रयिनः । इहस्य वक्ष्यं दधितं प्रज्ज्वाल भयापतनः ।

१३११

सधूमा न्यपतत्सर्षिर्दिवोक्ता नभसश्चुता । तथारुह्य नृद्राक्षामादित्यानाञ्च सन्मनः ।

साध्यानां मदताञ्चैव ये शान्ये देवतागणाः । स्तं स्तं प्रहरणं तेषां परस्परमुद्रावृत ।

अभूतपूर्वं संयामे तदा देवासुरेऽपि च । ववृष्यताः सनिर्घाताः पेतुवस्ताः सहस्रजः ।

निरक्षमेव चाकाशं प्रजगर्ज महास्वनं । देवानामपि योदेवः सोऽप्यसर्वतः शोषितं ।

मकुक्ष्यान्नि देवानां नेष्टुस्तेजोऽपि चैव हि । उत्पातमेघा रौद्राश्च बह्वयुः शोषितं वज्र ।

१३१२

रजोऽपि मुकुटान्येषामुत्थितानि व्यधर्षयन् । ततः स्थासयमुद्दिष्टः सहदेवैः व्रतकृतः । उत्पातान्द्राक्षान्यश्चभित्तुवाच दृष्टव्यतिं ।

॥ इन्द्र उवाच ॥ किमर्थं भगवन् घोरा उत्पाताः सहस्रोत्थिताः । नच ब्रह्म प्रपश्यामि युधि यो नः प्रधर्षयेत् ।

॥ दृष्टव्यतिरवाच ॥ तत्पराधादेवेन्द्र प्रमादाच्च व्रतकृतो । तपसा बालिखिन्नानां मरुर्षीणां महात्मनां ।

कश्यपस्य मुनेः पुत्रो विनतायाञ्च खेचरः । हर्षुं सोममभिप्राप्तो बलवान्कामरूपधृक् ।

समर्थो बलिनो श्रेष्ठो हर्षुं सोमं विद्वज्जमः । सर्वं सत्त्वाक्यान्मस्त्रिषाधमपि साधयेत् ।

१३१३

॥ शैतिरवाच ॥ श्रुत्वेतदस्मै ब्रह्मः प्रोवाचास्तृतरक्षिणः । महावीर्यवतः पृथ्वी हर्षुं सोममिदोद्यतः ।

द्युन्मासमोधयाम्येव यथा नम हरेद्व्यात् । अतुलं हि बलं तस्य दृष्टव्यतिरवाच स ।

तच्छ्रुत्वा विबुधा वाक्च विक्षिता यत्नमाश्रिताः । परिवार्यामृतं तस्युर्वक्षी केन्द्रः प्रतापवान् ।

धारयन्तो विचित्राणि काञ्चनानि मनस्विनः । क्वचानि महाहोषि वैदूर्यविह्वलानि च ।

चर्मोऽपि च गात्रेषु भागुमलि वृढानि च । विविधानि च ब्रह्माणि घोररूपाश्चनेक्रवः ।

१३१४

प्रिततीक्ष्णायधाराणि समुद्यन्त्य सुरोत्तमाः । सविष्णुलिङ्गज्वालाणि सधूमानि च सर्वजः ।

चक्राणि परिघाञ्चैव जिह्मालानि परश्वधान् । व्रतीश्च विविधास्त्रीक्ष्णाः करवालाञ्च निर्मलान् । क्लेशरूपाश्चादाय गदाशोच प्रदर्शनाः ।

तैः शस्त्रैर्भानुमङ्गिषो दिव्याभरणभूजिताः । भागुमनाः सुरगणा स्फुर्विगतकल्पाः ।

अनुपमवसवोऽर्थतेजसो धृतममयः परिरक्ष्येऽमृतस्य । असुरपुरविदारणाः सुरा ज्वलनवर्द्धवपुःप्रकाशिनः ।

इति समरवरं सुराःक्षितास्ते परिषद्वहस्रजैः समालुक्षं । विगलितमिव क्लृप्त्वाग्नात्तं तपनमरीचिविकामितं वशाये ।

१३१५

इत्यादिपर्यन्तिसौपथ्ये निम्नोऽध्यायः ॥ ३० ॥

॥ शौनक उवाच ॥ कोऽपराधो मधेभ्यः कः प्रमादस्य स्तनज । तपसा वालिखिल्यानां संभूतो गरुडः कथं ।
 कश्यपस्य द्विजातेषु कथं वै पचिराट् सुतः । अष्टयः सर्वभूतानामवस्थाभक्त्यर्थं ।
 कथंश्च कामचारी च कामवीर्यस्य खेचरः । रतदिहान्यर्थं श्रुतं पुराणे सद्विप्रयो ।
 ॥ सौतिसवाच ॥ विवेयोऽयं पुराणस्य यथा नं परिश्रुति । शृणु मे वदतः सर्वमेतत्संक्षेपतो द्विज ।
 यजतः पुत्रकामस्य कश्यपस्य प्रजापतेः । साहाय्यमृषयो देवा गन्धर्वाश्च दक्षः किल । १४४०
 तपेभ्यामथने ब्रह्मो नियुक्तः कश्यपेन च । मुनयो वालिखिल्याश्च ये चान्ये देवतागणाः ।
 ब्रह्मस्य वीर्यसदृशमिष्टभारं गिरिप्रभं । समुद्यमानयामास नातिकृच्छ्रादिषु प्रभुः ।
 अथापश्यदृषीन् ब्रह्मानुजुष्टोदरवर्षणः । पलाशवृक्षिका मेका वहतः संवतान् पथि ।
 प्रलीनान्त्वस्त्रिवाङ्गेषु निराहारांस्तपोधमान् । क्षिप्र्यमानास्त्र्यन्वक्षान् गोम्यदे संजुतोदको ।
 तान्स्वर्ध्वान् विस्मयाविष्टोः वीर्योन्मत्तः पुरन्दरः । अक्वहस्ताभ्यगाच्छीर्षं लङ्घयित्वाऽवमन्य च । १४४१
 तेऽथ रोपसमाविष्टा सुशृणं जातमन्यवः । आरंभिरं महत्कर्म तदा ब्रह्मभवङ्करं ।
 जुञ्जुस्ते सुतपयो विधिवज्जातवेदसं । मन्त्रैश्चावचैर्विप्रा येन कामेन तद्वृषु ।
 कामवीर्यः कामगमो देवराजभयप्रदः । इन्द्रोऽन्यः सर्वदेवानां भवेदिति यतव्रताः ।
 इन्द्राकृतगुणः श्रौत्यै वीर्यै चैव मनेजवः । तपसा नः फलेनाथ दाहस्यः सम्भवति ।
 तदुद्धा मृगसक्तो देवराजः ब्रतकृतः । जगाम व्रतं तच्च कश्यपं संश्रितव्रतं । १४४२
 तद्वृत्त्या देवराजस्य कश्यपोऽथ प्रजापतिः । वालिखिल्यानुपागम्य कर्मसिद्धिमपश्यत ।
 स्वमस्त्विति तस्मापि प्रत्युषुः सत्यवादिनः । तान् कश्यप उवाचेदं सान्त्वयूयं प्रजापतिः ।
 अयमिच्छस्त्रिभुवने नियोगाद्ब्रह्मणः कृतः । इन्द्रार्थं च भवन्तोऽपि यत्नवन्तस्तपोधनाः ।
 न मिथ्याब्रह्मणो वाक्यं कर्तुमर्हस्य सत्तमाः । भवतां हि न मिथ्याऽयं सङ्कल्पो वै चिकीर्षितः ।
 भवत्वेव पतनीणामिन्द्रोऽनिबलसत्त्ववान् । प्रसादः क्रियतामस्य देवराजस्य याचतः । १४४३
 श्वमुक्ताः कश्यपेन वालिखिल्यास्तपोधनाः । प्रत्युचुरभिसम्पूज्य मुनिजैष्ठं प्रजापतिं ।
 वालिखिल्या ऊचुः । इन्द्रार्थाऽयं समारम्भः सर्वेषां नः प्रजापते । अपत्याश्चै समारम्भो भवतस्त्वयमीक्षितः ।
 तदिदं सकलं कर्म लब्धैव प्रतिगृह्यतां । तथाचैवं विधत्स्वावययन्त्रेयोऽनुपश्यसि ॥ सौतिसवाच ॥
 रतस्त्रिभुवे काले तु देवी दाषाचणी शूभा । विनता नाम कञ्चाणीपुत्रकामा यश्चस्त्रिनी ।
 तपस्तप्ता व्रतपरा स्नाता पुंस्वने शृङ्गिः । उपचक्राम भर्तारं तामुवाचाथ कश्यपः । १४४४
 आरम्भः सफलो देवि भविता यत्सर्वयेक्षितः । जगत्त्रिभुवि पुत्रौ द्वौ वीरौ चिभुवेनैश्वरौ ।
 तपसा वालिखिल्यानां मम सङ्कल्पजौ तथा । भविष्यतो महाभागौपुत्रौ त्रैलोक्यपूजितौ ।
 उवाच सैनाभगवान् कश्यपः पुनरेव च । धर्मितामप्रमादेन गर्भोऽयं सुमहोदयः ।
 एतौ सर्वपतयोभामिन्द्रं कारयिष्यतः । लोकसम्पत्तिौ वीरौ कामरूपौ विद्वज्जुमौ ।
 व्रतकृतमष्टोवाच प्रीयमाणः प्रजापतिः । लब्ध्वाभौ महावीर्यौ भ्रातरौ ते भविष्यतः । १४४५

॥ गहउवाच ॥ सर्व्वं मेऽस्तु तथा देवे यथेदसि पुरन्दर । बलम् मम जानीहि महबाससमेव च । १११०

कामं नैतन्मन्त्रं सन्तः स्वबलसंस्तरं । गुणसङ्कीर्त्तनं चापि स्वमेव व्रतकृतौ ।

सखेति कृत्वा तु सखे पृष्टो वक्ष्याम्यहं तथा । न ज्ञातृस्त्ववसंयुक्तं कथ्येन्मनिमित्ततः ।

सर्व्वान्वसंयुक्तान् सर्व्वान्गरजलामिमां । वरे पक्षेण वै ब्रह्मा त्वामप्यचावलमिन् ।

सर्व्वान्वसंपीडितान्वापि लोकान्स्वस्त्राणुजङ्गमान् । वहेयमपरिआमो विद्वीहं मे महदहं ।

॥ सौतिरुवाच ॥ इत्युक्तवचनं वीरं किरीटी भोमताम्वरः । आह ब्रौणक देवेन्द्रः सर्व्वलोकहितः प्रभुः । ११११

एवमेव यथात्य त्वं सर्व्वं सभायते त्वयि । संयुक्तामिदानीं मे सख्यमत्यन्तमुत्तमं ।

न कार्य्यं यदि सोमेन मम सोमः प्रदीयतां । अस्त्रास्त्रे हि प्रवाधेषु व्येभेदधाङ्गवानिम् ।

॥ गहउवाच ॥ किञ्चित्कारणमुद्दिश्य सोमोऽयं नीयते मया । नदास्त्रामि समादातुं सोमं कथौचिदप्यहं ।

यजेन्मनु सङ्गत्वाच निचिषेवमहं स्वयं । त्वमादाय तत्सङ्ख्यं हरेचास्त्रिदिवेश्वर ।

॥ ब्रह्मउवाच ॥ वाक्येनामेन तुष्टोऽहं यत्प्रयोक्तृमिश्रपुङ्गव । यमिहसि वरं मन्त्रसंयुक्ताणु खगोत्तम । १११२

॥ सौतिरुवाच ॥ इत्युक्तः प्रत्युवाचेदं कद्रूपुत्रानुस्मरन् । स्रज्वाचैवोपधिक्षतं मातुर्होत्रं निमित्ततः ।

देशोऽहमपि सर्व्वस्य करिष्यामि तु तेऽर्चितं । भवेयुर्भुजगाः ब्रह्म मम भक्ष्या महाबलाः ।

तथेत्युक्त्वाऽप्यगच्छन् ततो दानवसूदनः । देवदेवं महात्मानं योगिनामीश्वरं हरिं ।

सचान्मोदत्तं चार्थं यद्योक्तं गह्वरेण वै । इदं भूयोवचः प्राह भगवांस्त्रिदशेश्वरः ।

हरिष्यामि विनिक्षिप्तं सोममित्यनुभाष्य तं । आजगाम तत्सङ्ख्यं सुपर्णो मातुरन्तिके । १११३

अथ सर्पानुवाचेदं सर्व्वान्परमहृष्टवत् । इदमानीतममृतं निषेष्ट्यामि कुत्रेषु मः ।

ज्ञाता मङ्गलसंयुक्तास्तः प्राञ्जित पञ्चगाः । भवद्भिरिदमाशीनैर्बहुं तद्वत्सदा ।

अदाशीचैव मातैर्यमद्यप्रभृति चास्तु मे । यद्योक्तं भवतामेतद्वचो मे प्रतिपादितं ।

ततः स्नातुं गताः सर्पाः प्रत्युक्त्वा तं तथेत्युत । ब्रह्मोऽप्यमृतमाचिष्य जगाम चिदिवं पुनः ।

अथागतास्तमुद्देशं सर्पाः सोमार्थिनस्तदा । स्नाताश्च कृतजप्याश्च प्रब्रष्टाः कृतमङ्गलाः । १११४

यवैतदमृतं चापि स्थापितं कुत्रसंस्तरे । तदिज्ञाच ह्यनं सर्पाः प्रतिमाचोक्तञ्च तत् ।

भोमस्थानमिदं चेति रईमास्ते लिखिञ्जस्तदा । ततो द्विधा कृता जिह्वा सर्पाणां तेन कर्मणा ।

अभवंऽस्मात्तत्संशोदभी सेऽय पवित्रिणः । सर्वं तदमृतं तेन हतमाहतमेव च । द्विजिह्वाश्च कृताः सर्पा गह्वरेण महात्माना ।

ततः सुपर्णः परमप्रहर्षज्ञानं विहृत्य मात्रां सह तत्र कानने । भुञ्जन्ममः परमाहितः खगैरहीनकीर्त्तिर्विनातममन्दहत ।

इमाङ्कश्च यः प्रत्युयाचरः सदा पठेत् वा द्विजगणमुत्सृज्यं चरि । अत्रैव च चिद्विषमिवास्तपुशभाङ्गुशतानः पतंगपतेः

प्रकीर्त्तनात् ।

१११५

इत्यादिपर्व्वणि आखीके चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ सौपर्णं समाप्तं ॥

॥ ब्रौणकउवाच ॥ भुञ्जन्ममां शापस्य मात्रां चैव सुतेन च । विनतायास्तथा श्रोत्रं कारचं हननम्वन ।

वरप्रदानं भर्त्ताच कद्रूविनतयोस्तथा । नामनी चैव ते श्रोत्रे पक्षिणैर्विजतेवधोः ।

पन्नगानाम्ना नामानि न कीर्त्तयसि ह्यतज । प्राधान्येनापि नामानि श्रोतुमिहामहे कथं ।
 ॥ सौतिरुवाच ॥ वज्रलाभामधेयानि पन्नगानां तपोधन । न कीर्त्तयिष्ये सर्वेषां प्राधान्येन तु मे शृणु ।
 श्रेयः प्रथमतो जातो वासुकिसादनन्तरं । रेरावतस्तत्तत्कस्य कर्कोटकधनुश्च यौ ।
 कालियो मणिनागस्य नागसायूरस्यथा । नागस्यथा पिञ्जरक एतापनोऽथ वामनः ।
 नीलानीलौ तथा नागो कल्याणश्रवणौ तथा । आर्यकश्यपकश्यव नागः कलशप्रोतकः ।
 सुरामुखो दधिमुखस्तथा विमलपिण्डकः । आतः करोटकश्यव शङ्खे वालिशिखस्तथा ।
 निष्ठानको हेमगुहो गजध्वजः पिङ्गलस्तथा । वासुकर्षो हस्तिपदस्तथा मुद्गरपिण्डकः ।
 कम्बलाश्रितो चापि नागः कालीयकस्तथा । वृत्तसम्बन्धको नागो द्वौ च पद्माविति श्रुतौ ।
 नागः शङ्खमुखश्चैव तथाकुम्भाण्डकोऽपरः । चेमकश्च तथा नागो नागः पिण्डारकस्तथा ।
 करवीरः पुष्पभङ्गो विष्णुको विष्णुपाण्डुरः । मूषकादः शङ्खशिरो पूर्णभद्रो हरिद्रकः ।
 अपराजितो ज्योतिकश्च पद्मगः श्रीवहस्तथा । कौरवो धृतराष्ट्रश्च शङ्खपिण्डश्च वीर्यवान् ।
 विरजाश्च सुवाङ्मयश्च जालिपिण्डश्च वीर्यवान् । हस्तिपिण्डः पिठेरकः सुमुखः कौणपाग्रनः ।
 कुटरः कुञ्जरश्चैव तथा नागः प्रभारकः । कुमुदः कुमुदाश्च तित्तिरिर्हलिकस्तथा ।
 कर्हमश्च महानागो नागश्च वज्रमूलकः । कर्कराकर्करौ नागौ कुण्डोदरभृशेद्वौ ।
 एते प्राधान्यतो नागाः कीर्त्तिता द्विजसन्तम । वज्रलाभामधेयानामितरे नानुकीर्त्तिताः ।
 एतेषां प्रसवो यश्च प्रसवश्च च संनतिः । असंख्य इति मत्वा तान्न ब्रवीमि तपोधन ।
 वज्रनीह सहस्राणि प्रयुतान्यर्जुनानि च । अश्वशान्येव संख्यातुं पन्नगानां तपोधन ।
 इत्यादिपर्वणि आस्तीके पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

॥ शौनक उवाच ॥ आख्याता भुजगास्त्रात वीर्यवन्तो दुरासदाः । शपं तं तेऽभिविज्ञाय हतवन्तः किमुत्तरं ।
 ॥ हत उवाच ॥ तेषाम्नु भगवाञ्क्षेपः कद्रुं त्यक्त्वा महायज्ञाः । उयं तपः समाप्त्ये वायुभक्षो यतव्रतः ।
 गन्धमादनमासाद्य वदर्थ्याश्च तपोरतः । गोकर्णे पुष्करारण्ये तथा हिमवतसटे ।
 तेषु तेषु च पुण्येषु तीर्थेभ्यस्तनेषु च । एकान्तश्रीलो नियतः सततं विजितेन्द्रियः ।
 तथ्यमानं तपोधरं तं ददर्शपितामहः । संश्लोकमांसलकृष्णायुं जटाशोरधरं मुनिं ।
 तमब्रवीत्सत्यधृतिं तथ्यमानपितामहः । किमिदं कुरुषे श्रेष्ठ प्रजानां स्त्रिष्वैव कुरु ।
 त्वं हि तीव्रेण तपसा प्रजास्तापयसेऽनघ । ब्रूहि कामञ्च मे श्रेष्ठ यस्तो हृदि व्यवस्थितः ॥ श्रेष्ठ उवाच ॥ सोदर्थ्या मम
 सर्वे हि भ्रातरो मन्देक्षतः । सहैते नैतस्यै वस्तुं तद्भवाननुमन्यतां ।
 अभ्यस्यन्ति सतत परस्परमभिष्वत् । ततोऽहं तप आनिष्ठं नैतान्यश्रेष्ठमियुतः ।
 न मर्षयन्ति ससुतां सततं विनताश्च ते । आमांश्च चापरो भ्राता वेनतेयोऽन्तरीक्षगः ।
 तच्च दिवन्ति सततं सचापिवलवन्तरः । वरप्रदानात्स पितुः कश्यपस्य महात्मनः ।

सोऽहं तपःसमाख्याय मोक्ष्यामीदं कलेवरं । कथं मे प्रेत्यभावेऽपि न तैः स्यात्सह यज्ञमः । १४०
 तमेवं वादिनं श्रेष्ठं पितामह उवाच ह । जानामि श्रेष्ठं सर्वेषां भ्रातृणां ते निचेष्टितं ।
 मातुःसायपराधाद्वा भ्रातृणां ते महद्भयं । क्षतोऽथ परिहारंश्च पूर्वमेव भुजङ्गमः ।
 भ्रातृणां तव सर्वेषां न शोकं कर्तुमर्हसि । हृणीष्व च वरं ममः श्रेष्ठ यन्मेऽभिकाङ्क्षितं ।
 दास्यामि हि वरं तऽद्य प्रीतिर्नै परमा लघि । दिक्षा वृद्धिश्च ते धर्मो निविष्टा पद्मगोत्तमः ।
 भूयो भूयश्च ते बुद्धिर्दुर्मै भवतु सुस्थिरा । श्रेष्ठ उवाच । एषश्च वरो देव काङ्क्षिता मे पितामह । धर्मे मे रमतां बुद्धिः श्रेष्ठ
 तपसि चेश्वरः । १४०
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ प्रीतोऽस्यनेन ते श्रेष्ठ इमेन च ब्रमेन च । त्वयाहिं दं वचः कार्यं मन्त्रियोगतमजाहितं ।
 इमां महीं श्रेष्ठवनोपपन्नां ससागरयामविहारपत्न्यां । त्वं श्रेष्ठसम्यक्चक्षितो यथावत्संगृह्य तिष्ठस्व यथाऽक्षता स्यात् ।
 ॥ श्रेष्ठ उवाच ॥ यथाह देवो वरदः प्रजापतिर्महोपतिर्भूतपतिर्जगत्पतिः । तथा महीं धारयिताऽस्मि निखलां प्रयच्छ तां मे
 शिरसि प्रजापते ।
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अथो महीं गच्छ भुजङ्गमोत्तम स्वयं तवैवा विवरं प्रदास्यति । इमां धरो धारयता त्वया हि मे महत्प्रियं श्रेष्ठ
 कृतं भविष्यति ।
 ॥ सौतिरुवाच ॥ तथेति कृत्वा विवरं प्रतिश्रय स प्रभुर्भुवो भुजगवरायजः स्थितः । विभर्ति देवीं शिरसा महीमिमां समुद्रनेमिं
 परिगृह्य सर्वतः । १४१
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ श्रेष्ठोऽसि नागोत्तमधर्मदेवो महीमिमां धारयसे यदेकः । अन्नलभोगैः परिगृह्य सर्वं यथाऽहमेवं बलमिच्छया वा ।
 ॥ सौतिरुवाच ॥ अथोभूमी वसत्येवं नागोऽजन्मः प्रतापवान् । धारयन्सुधमैकः शायनाद्ब्रह्मणो विभुः ।
 सुपर्णश्च सहायं वै भगवानमरोत्तमः । प्रादादनन्ताय तदा वैनेतयं पितामहः ।
 इत्यादिपर्वणि आश्लोके षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥
 ॥ सौतिरुवाच ॥ मातुः सकाशात्तं श्रापं श्रुत्वा वै पद्मगोत्तमः । वासुकिश्चिन्तयामास श्रापोऽयं न भवेत्कथं ।
 ततः स मन्त्रयामास भ्रातृभिः सह सर्वैश्च । ऐरावतप्रभृतिभिः सर्वैर्धर्मोपरायणैः । १४२
 ॥ वासुकिरुवाच ॥ अयं श्रापो यथोद्दिष्टो विदितं क्लृप्ताऽनघाः । तस्य श्रापस्य मोक्षार्थं मन्त्रयित्वा यतामहे ।
 सर्वेषामेव श्रापानां प्रतिघातो हि विद्यते । नतु माचाऽभिज्ञानां मोक्षः कश्च न विद्यते ।
 अवयस्याप्रमेयस्य सत्यस्य च तथाऽप्यतः । जप्ता इत्येव मे श्रुत्वा जायते इदि वेपथुः ।
 नूनं सर्व्वेतिनाशोऽयमस्माकं समुपागतः । न ह्येतां सोऽन्यथोदेवः श्रपणीं प्रत्यवेधयत् ।
 तस्मात्समन्त्रयामोऽद्य भुजङ्गानामनामयं । यथा भवेद्वि सर्व्वेषां मा नः कालोऽत्यगादयं । सर्व्वे एव हि नस्त्वाबुद्धिमन्तो
 विचक्षणाः । अपि मन्त्रयमाणां हि हेतुं पश्याम मोक्षणे । १४२
 यथा नष्टं पुरा देवा गूढमग्निं गुहागतं । यथा स यज्ञो न भवेद्यथा वाऽक्षिराभवः । जनमेजयंश्च सर्पाणां विनाशकरणाय वै ।
 ॥ सौतिरुवाच ॥ तथेत्युक्त्वा ततः सर्व्वे काङ्क्षेयाः समागताः । समर्थं चक्षिरे तैश्च मन्त्रवृद्धिविहारदाः ।
 एके तत्राब्रुवन्नागा वयं भूत्वा दिवर्जभाः । जनमेजयं तु भिक्षामो यक्षसो न भवेदिति ।

अपरेत्वब्रुवन्नागास्तत्र पण्डितमानिनः । मन्त्रिणोऽस्य वयं सर्वे भविष्यामः सुखमताः ।
स नः प्रत्यति सर्वेषु कार्येष्वर्थविनिश्चयं । तत्र बुद्धिं प्रदास्यामो यथा यज्ञो निवर्त्यते ।
स नो वज्रमतायाजा बुद्ध्या बुद्धिमतांवर्य । यज्ञार्थं प्रत्यति व्यक्तं नेति वक्ष्यामहे वयं ।
दर्शयन्तो वज्रन्दीषावप्रेत्य रेह च दाहणान् । हेतुभिः कारणैश्चैव यथा यज्ञो भवेन्न सः ।

१९००

अथवा य उपाध्यायः कतोस्तस्य भविष्यति । सर्पसप्तविधानज्ञो राजकार्यहिते रतः ।
तं गत्वा दशतां कश्चिद्भुजङ्गः स मरिष्यति । तस्मिन्मृते यज्ञकारे क्रतुः स न भविष्यति ।
ये चान्ये सर्पसप्तज्ञा भविष्यन्त्यस्यसर्पलिङ्गः । तांस्तु सर्वान् दृष्ट्व्यामः कृतमेवं भविष्यति ।

१९०५

अपरेत्वब्रुवन्नागा धर्मात्मनो दयालवः । अबुद्धिरेषा भवतां ज्ञानाख्या न शोभने ।
सम्यक् सङ्कषमूला वै व्यसने शान्तिरुत्तमा । अधर्मात्तरता नाम कृत्स्नं व्यापादयेज्जगत् ।
अपरेत्वब्रुवन्नागाः समिद्धं जातवेदसं । वर्षेर्निर्व्यापयिष्यामो मेघा भूत्वा सविद्युतः ।
श्रुग्भाण्डं निशि गत्वा च अपरे भुजगोत्तमाः । प्रमत्तानां हरन्वाशु विघ्नमेवं भविष्यति ।
यज्ञे वा भुजगास्तस्मिन् श्रतशोऽद्य सङ्कलशः । जनान्दशान् तु वै सर्वानेवं चासौ भविष्यति ।

१९१०

अथवा संकृतं भोज्यं दूषयन्तु भुजङ्गमाः । खल मूत्रपुरीषेण सर्वमेवाज्यविनाशिनः ।
अपरेत्वब्रुवंस्तत्र चलिजोऽस्य भवामहे । यज्ञविघ्नं करिष्यामो दीयन्तां दक्षिणा इति ।
वश्यताश्च गतोऽसौ नः करिष्यति यथेष्टितं । अपरेत्वब्रुवंस्तत्र जले प्रकीर्तितं नृपं ।
गृहहानीय बध्नीमः क्रतुरेवं भवेन्न सः । अपरेत्वब्रुवंस्तत्र नागाः पण्डितमानिनः ।

१९१५

दशमस्तं प्रमृष्टाशु कृतमेवं भविष्यति । द्विषं मूलमनर्थाणां मृते तस्मिन्भविष्यति ।
एषा नो नैष्ठिकी बुद्धिः सर्वेषामीक्षणभवः । अथ यस्मन्यसे राजन् द्रुतं तत्संविधीयतां ।
इत्युक्त्वा समुदैचन वासुकिं पञ्चगोत्तमं । वासुकिश्चापि सखिन्त्य तानुवाच भुजङ्गमान् ।
नैषा वो नैष्ठिकी बुद्धिर्मता कर्तुं भुजङ्गमाः । सर्वेषामेव मे बुद्धिः पञ्चगानां क रोचते ।

१९२०

किं तत्र संविधातव्यं भवतां स्थाद्वितं तु यत् । श्रेयः प्रसादनं मन्ये कश्यपस्य महात्मनः ।
ज्ञातिवर्गस्य सौहार्दादात्मनश्च भुजङ्गमाः । नच जानाति मे बुद्धिः किञ्चित्कर्तुं वषोहि वः ।
मया होदं विधातव्यं भवतां यद्वितं भवेत् । अनेनाहं शृणुं तथे गुणदेपौ मदाश्रयौ ।
इत्यादिपर्वशास्त्रीको सप्तविंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

॥ सैतिस्त्वाच ॥ सर्पाणां तु वचः श्रुत्वा सर्वेषामिति चेति च । वासुकेय वचः श्रुत्वा एतापचोऽब्रवीद्विदं ।

न स यज्ञो न भविता न स राजा तथाविधः । जगमेजयः पाण्डवेयो यतोऽस्माकं मद्गुह्यं ।

देवेनोपहृतो राजन् यो भवेदिह पूरुषः । स देवमेवाश्रयते नान्यत्तत्र परायणं ।

तदिदं दैवमस्माकं भयं पञ्चगसत्तमाः । दैवमेवाश्रयामोऽच प्रणुध्वं च वषो मम ।

१९२५

अहं प्रापे समस्तप्रे समशौचं वषोहि वः । मातुस्तस्यमाकूटो भवात्यन्त्रगसत्तमाः ।

देवानां पञ्चगश्रेष्ठास्तीक्ष्णास्तीक्ष्णा इति श्रेयो । पितामहमुपागम्य दुःखार्थानां महाशुते ।

॥ देवा ऊचुः ॥ का हि लब्धा प्रियास्तुवान् प्रपदेवं पितामह । ज्ञते कद्रुं तोल्लरूपां देवदेव तवापतः ।
तथेति च वचस्तस्या स्तथायुक्तं पितामह । रतदिक्काम विज्ञातुं कारणं यच्च वारिता ।

॥ ब्रह्मोवाच ॥ बहवः पद्मगास्तीक्ष्ण, वोररूपा विषोऽन्वयाः । प्रजार्वा हितकामोऽहं न च वारितवांस्तदा । १९१

ये इन्द्रभूकाः कुद्राश्च पापाचारविषोऽन्वयाः । तेषां विनाशो भविता नतु ये धर्मचारिणः ।

यन्निमित्तञ्च भविता मोक्षलोपां महाभयात् । पद्मगानां निषोऽध्वं तस्मिन्काले समागते ।

यायावरकुले धीमान्भविष्यति महानृषिः । जरत्काररितिख्यात स्तपस्वी नियतेन्द्रियः ।

तस्य पुत्रो जरत्कारो भविष्यति तपोधनः । आस्तोको नाम यश्च स प्रतिवेत्स्यति तं तदा ।

तत्र मोक्षन्ति भुजगा ये भविष्यन्ति धार्मिकाः ॥ देवा ऊचुः ॥ स मुनिप्रवरो ब्रह्मन् जरत्कारहर्षहातपाः । कस्यां पुत्रं महात्मानं
जनयिष्यति वीर्यवान् । १९२

॥ ब्रह्मोवाच ॥ सनामायां सनामा स कन्यायां विजयसन्तमः । अपत्यं वीर्यसम्पन्नं वीर्यवान्जनयिष्यति ।

वासुकिः सूर्यराजश्च जरत्कारः स्वसा किल । स तस्यां भविता पुत्रः श्रापान्नागांश्च मोक्षति ।

॥ एतापत्र उवाच ॥ स्वमस्ति तं देवाः पितामहमथाम्रवन् । ऊर्ध्वं वचनं देवान् विरिञ्चिस्त्रिदिवं यथै ।

योऽहमेवं प्रपश्यामि वासुकि भगिनी तव । जरत्काररिति ख्याता तां तस्यै प्रतिपादय ।

मैत्रवर्द्धिचमाणाय नागानां भयशान्तये । श्वये सुव्रतायैनामेष मोक्षः श्रुतो मया ।

इत्यादिपर्वस्थास्त्रीके अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

॥ सैतिषवाच ॥ एतापत्रवचः श्रुत्वा ते नागा विजयसन्तमः । सर्वे प्रहृष्टमनसः श्रापान्नागांश्चाम्रवन् ।

ततः प्रभृति तां कन्यां वासुकिः पथ्यरत्नम् । जरत्कारं स्वसारं च परं हर्षमवाप च ।

ततो नातिमहान्कालः समतीत इवाभवत् । अथ देवा सुराः सर्वे ममन्मुखैरुपलब्धं ।

तत्र मेचमभ्रस्त्रागे वांसुकिर्विशिनां वरः । समाप्यै च तत्कर्म पितामहमुपागमन् ।

देवा वासुकिना साङ्गं पितामहमथाम्रवन् । भगवंच्छापभीतोऽयं वासुकिस्तथैव श्रुत्वा ।

अस्त्रैरन्त्यानसं श्रयं समुद्रमुल्लमर्हसि । जनन्याः श्रापजं देव श्रुतीनां हितमिद्वतः ।

हितोऽयं सदास्माकं प्रियकारी च नागराट् । प्रसादं कुरु देवेभ्यः समयस्तु मनोज्वरं ।

॥ ब्रह्मोवाच ॥ मयैव तद्वितीर्णं वै वचनं मनसाऽमराः । एतापत्रेण नागेन यदस्याभिहितं पुरा ।

तत्करोल्लेख नागेन्द्रः प्राप्तकालं वचः स्वयं । विनश्चिष्यन्ति ये पापा नतु ये धर्मचारिणः ।

उत्पन्नः स जरत्कारस्तपस्युरे रतो विजः । तस्यैव भगिनीं काले जरत्कारं प्रयच्छतु ।

एतापत्रेण ययोक्तं वचनं भुजगेन ह । पद्मगानां हितं देवास्तथा न तदन्यथा ।

॥ सैतिषवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा नागेन्द्रः पितामहवचस्तदा । सन्दिश्य पद्मगान्स्त्वान्वासुकिः श्रापमोक्षितः ।

स्वसारमुद्यत्य तदा जरत्कारदृष्टिं प्रति । सर्पाच्चहृन्जरत्कारो नित्यमुक्ताम्रमादधत् ।

जरत्कारहर्षदा भार्यामिच्छेद्हरयितुं प्रभुः । श्रीधमेत्य तदास्त्रेयं तत्रः त्रयो भविष्यति ।

इत्यादिपर्वस्थास्त्रीके एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

॥ शौनकउवाच ॥ जरत्कारितिक्षातो वसत्या सुतनन्दन । इच्छामि तदर्थं श्रोतुं श्वेतास्य महात्मनः । २१५५

किं कारणं जरत्कारोर्गामैतद्व्यति तं भुवि । जरत्कारनिवृत्तिं त्वं यथावदनुमर्षसि ।

॥ सैतिस्वाच ॥ जरेतिव्यमाज्जै दादंशं कारवञ्चितं । जरोरं कार तस्याशीतस्य धीमाङ्कनैः जनैः ।

चपथामास तीव्रेण तपसेत्यत उच्यते । जरत्काररिति ब्रह्मन् वासुकीर्भगिनी तथा ।

यवमुक्तस्य धर्मात्मा शौनकः प्राचक्षतदा । उपश्रवणमामस्य उपपन्नमिति भुवन् ।

॥ शौनकउवाच ॥ उक्तं नाम यथापूर्वैः सत्यं तच्छ्रुतवानहं । यथा तु जातो आसीक एतद्विद्वामि वेदितुं । तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य

सूतः प्रोवाच ब्राह्मणतः ।

१११०

॥ सैतिस्वाच ॥ ऋद्धिश्च पञ्चगव्यधर्मात्मासुकिः सुखमाहितः । स्वधारमुषस्य तदा जरत्कारवृत्तिं प्रति ।

अथ कालस्य महतः स मुनिः प्रसितव्रतः । तपस्यभिरतो धीमास्य दाराभ्यामकाङ्क्षत ।

सठङ्गरेतास्तपसि प्रसक्तः स्वाध्यायवाचीतभयः क्षतात्मा । चक्षार स्यात् प्रथिवीं महात्मा नचापि दाराभ्यामया

प्यकाङ्क्षत ।

ततोऽपरस्मिन्प्रगते काले कश्चिन्निदेकतु । परीक्षिन्नाम राजासीद्ब्रह्मन्कौरववंशजः ।

यथा पाण्डुरर्षिहावाज्जङ्गुर्द्वर्करो भुवि । बभूव मृगयाशीलः पुराऽस्य प्रपितामहः ।

१११५

मृगान् विध्वम्बराक्षं तरुभूषिर्वासाया । अन्यास्य विविधाभ्यांश्चक्षार इथिवीपतिः ।

स कदाचिद्वृणं विद्धा वाणेनान्तर्पमेषा । इष्टतो धनुरादाय सक्षार गच्छे वने ।

यथैव भगवान्ब्रह्मे विद्धा यज्ञमग्ने दिवि । अन्वगच्छद्ब्रह्मन्म्याषिः पर्यन्त्येष्टुमितस्ततः ।

नहि तेन मृगो विद्धो जीवन्मृगवृत्ति वै वने । पूर्वैरुपनु तमूर्धै सोऽगात्स्वर्गगतं प्रति ।

परीक्षितो नरेन्द्रस्य विद्धो यज्ञवृषाङ्गुणः । दूरं चापहतस्तेन मृगेण स मदीपतिः ।

११२०

परित्रान्तः पिपासार्तं आशब्दाद मुनिं वने । गवां प्रक्षारस्वाचीनं वल्गानां मुखनिःसृतं ।

भूविष्टमुपयुञ्जानं केनमापिवतां पयः । तमभिद्रुत्य वेगेन स राजा प्रसितव्रतः ।

अपृच्छद्ब्रह्मन्मुह्यन् तं मुनिं चुञ्चमान्वितः । भो भो ब्रह्मजहं राजा परीक्षिदभिमन्युजः ।

मया विद्धो मृगो नष्टः कश्चिन्मं दृष्टवानसि । स मुनिस्सं तु गोवाच किञ्चिन्नोन्नतं स्मितः ।

तस्य स्तब्धे मृतं सर्पं मुद्धो राजा समासजन् । समुत्क्षिप्य धनुष्कोत्या सैषेनं समुपैषत ।

११२५

न स किञ्चिदुवाचैनं दृष्ट्वा यद्विवाऽ दृष्टं । स राजा क्रोधमुत्सृज्य व्यधितसं तथागतं । दृष्ट्वा जगाम नगरं विस्वासी

नयेव सः ।

नहि तं राजादूर्ध्वं क्षमाशीलो महामुनिः । स्वधर्मनिरतं भूयं समाहितोऽप्यधर्षयत् ।

नहि तं राजादूर्ध्वसाया धर्मपरायणं । जानाति भरतश्रेष्ठस्ततः शूनमधर्षयत् ।

तद्वपस्वस्थं पुत्रोऽभूत्तिग्रतेजा मङ्गुतपाः । श्रेष्ठो नाम महाक्रोधो दुःप्रसादो महाव्रतः ।

सादरं परमाशीलं सर्वभूतहिते रतं । ब्रह्माणमुपतस्थे वै काले काले सुवधतः ।

११३०

स तेन समनुज्ञातो ब्रह्मणा मृद्वनेयिवान् । सख्योक्तः क्रीडमानेन स तप इक्षता क्षितः ।

सरस्वतीकोपनोऽतीव विषकल्पो मुनेः सुतः । उद्दिश्य पितरं तस्य यच्छ्रुत्वा रोषमाहरत् ।
अविपुत्रेण नर्योऽर्थे कृत्रेण
द्विजसत्तम ।

॥ कृत्रवाच ॥ तेजस्विनस्य पिता तैश्च च तपस्विनः । श्रवं स्कन्धेन वहति मा शृङ्गिन्गर्वितो भव ।

आहरत्कृत्रिपुत्रेषु मास्व किञ्चिद्वचो वद । अस्मद्विषेषु सिद्धेषु ब्रह्मविषु तपस्विषु ।

क ते पुरुषमानि त्वं क ते वाचस्तथाविधाः । दर्पजाः पितरं द्रष्टा यत्नं श्रवधरं तथा ।

१९८

पित्रा च तव तत्कर्षे नानुरूपमिवात्मनः । कृतं मुनिजनश्रेष्ठ येनाहं शृणुः स्मितः ।

इत्यादिपर्वणि आश्लोके चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

॥ सौतेरुवाच ॥ श्वमुक्तः स तेजस्वी शृङ्गी कोपसमन्वितः । मृतधारं गुहं श्रुत्वा पर्यंतथ्यं मन्युना ।

१९९

स तं कृत्रमभिप्रेत्य स्रुतां वाचमुत्तुजन् । अपृच्छं कथं तातः स मेऽयं मृतधारकः ।

॥ कृत्रवाच ॥ राज्ञा परीक्षिता तात मृगया परिधावता । अवसक्तः पितृसोऽयं मृतः स्कन्धे भुजङ्गमः ।

॥ शृङ्गुवाच ॥ किं मे पित्रा कृतं तस्य राजोऽनिष्टं दुरात्मनः । ब्रूहि तत्कृत्र तत्तेन पश्य मे तपसो बलं ।

१९९

॥ कृत्रवाच ॥ स राजा मृगयां यातः परीक्षिद्भिमन्युजः । ससारः मृगमेकाकी विद्धा बाष्पेन शोषणं ।

न चापश्यन्ममं राजा चरं स्त्रिभिराश्रयैः । पितरं ते स दृष्ट्वैव पप्रक्षानभिभाषिषं ।

तं स्थाणुभूतं तिष्ठन् क्षुत्पिपासाग्रमातुरः । पुनः पुनर्मृगं गच्छं पप्रक्ष पितरं तव ।

स च मौनव्रतोपेतो नैव तं प्रत्यभाषत । तस्य राजा धनुष्कोशसर्पं स्कन्धे समासृजत् ।

शृङ्गिन्स्य पिता सोऽपि तथैवास्ते यतव्रतः । सोऽपि राजा स्वनगरं प्रस्थितो गजसाङ्घं ।

१९०

॥ सौतेरुवाच ॥ श्रुत्वेष्टपुत्रस्तु श्रवं स्कन्धे प्रतिष्ठितं । कोपसंरक्तनयनः प्रज्वलन्निव मन्युना ।

अविष्टः सहि कोपेन शशाप नृपतिं तदा । वार्युपसृष्ट्य तेजस्वी कोधवैगबलात्कृतः ।

॥ शृङ्गीउवाच ॥ योऽसौ दृष्टस्य तातस्य तथा कृच्छ्रगतस्तु ह । स्कन्धे मृतं समासाक्षीत्यस्यं राजकिंत्विषो ।

तं पापमतिशङ्कुद्वल्लोकः पञ्चमेश्वरः । आश्लोविषस्त्रिभूतजो मदाक्षयलचोदितः ।

समरात्रादितो नेता यमस्य सदनं प्रति । द्विजानामवमन्तारं कुक्ष्यामयश्चरत् ।

१९१

॥ सौतेरुवाच ॥ इति ब्रह्माऽति संक्रुद्धः शृङ्गी पितरमभ्यंगात् । आसीनं गोत्रजे तस्मिन्महन् श्रवणस्यं ।

स तमालस्य पितरं शृङ्गी स्कन्धगतैः वै । श्रवेण भुजगेनासीद्भूयः कोधसमाकुलः ।

दुःखाबाष्पैश्च मुमुचे पितरं चेदमब्रवीत् । श्रुत्वेमां धर्षणां तात तव तेन दुरात्मना ।

राज्ञा परीक्षिता कोपादग्र्यं तमहं नृपः । यथाऽहंति स एवायं श्रापं कुहकुलाधमः । स तमेऽहनि तं पापं तत्तकः

पञ्चगोत्तमः ।

वैवस्वतस्य सदनं नेता परमदाहणं । तमब्रवीत्पिता ब्रह्मास्त्रयाकोपसमन्वितं ।

१९२

॥ श्लोक उवाच ॥ न मे प्रियं कृतं तात नैव धर्मस्तपस्विनां । दैवं तस्य नरोत्तमस्य विषये निबन्धमिह ।

न्यायतो रक्षितास्तेन तस्य पापं न रोचये । सर्वथा वर्त्तमानस्य राज्ञो ह्यस्मद्विधेः सदा ।

कनाथं पुत्र धर्मो हि हतो हन्ति न संशयः । यदि राजा न शरत्तेपीडा नः परमा भवेत् ।

न मङ्गयाम चरितुं धर्मं पुत्र यथासुखं । रक्ष्यन्नाया वर्षं तात राजंभिर्धर्मदृष्टिभिः ।

चरामो विपुलं धर्मं तेषां भागोऽस्ति धर्मतः । सर्वथा कर्त्तमानस्य राज्ञः क्षन्त्यमेव हि ।

१७१५

परीक्षितु विशेपेण यथाऽस्य प्रपितामहः । रक्षत्यस्योक्तया राज्ञा रक्षितयाः प्रजा विभो ।

तेनेह चुधितेनाद्य आत्मेन च तपस्विना । अजानता कृतं मन्ये व्रतमेतदिदं मम ।

अराजके जनपदे दोषा जायन्ति वै सदा । उद्धृतं सततं लोकं राजा दण्डेन शासति वै ।

दण्डात्मनि भयं भूयः शान्तिरत्यद्यते तदा । नोद्विग्नश्चरते धर्मं नोद्विग्नश्चरते क्रियां ।

राज्ञा प्रतिष्ठितो धर्मो धर्मोऽस्मर्गः प्रतिष्ठितः । राज्ञो यज्ञक्रियाः सर्व्वा यज्ञाद्देवाः प्रतिष्ठिताः ।

१७१०

देवादृष्टिः प्रवर्त्तते दृष्टेरोपधयः स्मृताः । श्रोत्रधियो मनुष्याणां धारयेत्सततं हितं ।

मनुष्याणाञ्च ये धाता राजा राज्यकरः पुनः । दक्षश्रोत्रियसमे राजा दत्तेव मनुरब्रवीत् ।

तेनेह चुधितेनाद्य आत्मेन च तपस्विना । अजानता कृतं मन्ये व्रतमेतदिदं मम ।

कस्मादिदं लया वात्यात्सहसा दुष्कृतं कृतं । नञ्चर्हति नृपः प्रापमस्तः पुत्र सर्वथा ।

इत्यादिपर्व्याश्लोके एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

॥ शृङ्गोडवाच ॥ यथेतस्याहसं तात यदि वा दुष्कृतं कृतं । प्रियं वाप्यप्रियं वा ते वागुक्ता न मृषा भवेत् ।

१७१५

नैवान्यथेदं भविता पितरेषु ब्रवीमि ते । नाहं मृषा ब्रवीत्येव खेरेष्वपि कुतः प्रपन ।

॥ शमीकडवाच ॥ जानाम्यद्यप्रभावं त्वा तात सत्यगिरं तथा । नानृतं शोकपुर्व्वं ते नैतस्मिन्ना भविष्यति ।

पिना पुनो वयःस्रोऽपि सततं वाच्य एव तु । यथा स्याद्गुणसंयुक्तः प्राप्नुयाच्च महद्वज्रः ।

किं पुनर्व्याल एव त्वं तपसा भवितः सदा । वर्द्धते च प्रभवतां कम्प्योऽतीव महात्मना ।

सोऽहं पश्यामि वक्रव्य लचि धर्मोऽमृतां वर । पुत्रत्वं वालताश्चैव तवावक्ष्ये च साहसं ।

१७१०

स त्वं श्रमपरो भूत्वा वन्यमाहारमाचरन् । चर क्रोधमिमं हत्वा नैवं धर्मं प्रहास्यसि ।

क्रोधोहि धर्मं हरति यतीनां दुःखसञ्चितं । ततो धर्मविहीनानां गतिरिष्टा न विद्यते ।

श्रम एव यतीनां हि क्षमिणां सिद्धिकारकः । समावतामयं लोकः परैश्चैव समावतां ।

तस्माच्चरेयाः सततं क्षमाशीलो जितेन्द्रियः । क्षमया प्राप्त्येव लोकान्महापुणः समनन्तरान् ।

मया तु श्रममाहाय यत्केच्यं कर्त्तुमशक्यं वै । तत्करिष्याम्यहं तात प्रेक्षयिष्ये नृपाय वै ।

१७१५

मम पुत्रेण श्रोतोऽसि वालेनाकृतबुद्धिना । ममेमां धर्षणां लप्सः प्रेक्ष्य राजन्नमर्षिणा ।

॥ सौतिहवाच ॥ एवमादिश्य प्रियं स प्रेक्षयामास सुव्रतः । परीक्षिते नृपतये दद्याप्येता महातपाः ।

संदिश्य कुशलप्रश्नं कार्यवृत्तान्तमेव च । प्रियं गौरमुखं नाम श्रीलवणं समाहितं ।

सोऽभिगम्य ततः शीघ्रं तरेऽहं कुसुवर्द्धनं । विवेक भवमं राज्ञः पूर्णं दाःस्त्रैर्निवेदितः ।

पूजितस्तु तरेऽण्डे द्विजो गौरमुखस्तदा । आचक्षौ च परित्स्थानो राज्ञः सर्व्वमप्रेषतः ।

१७१०

शमीकवचनं चोरं यथोक्तं मन्त्रिचक्षिषौ ॥ गौरमुखडवाच ॥ शमीको नाम राजेन्द्र विश्वे वर्त्तते तव ।

क्षयिः परमधर्मोत्तमा दातुः क्षान्तो महातपाः । तस्य लया नरव्याघ्र सर्पः प्राणैर्विधोजितः ।

अवसक्तो धनुष्कोत्थास्त्वन्मै भोगान्तिष्य च । ज्ञानवांस्त्वाव तत्कर्म पुनस्तस्य न चक्षमे ।
 तेन श्रुतेऽपि राजेन्द्र पितुरज्ञातमद्य वै । तच्छकः सप्तरात्रेण मृत्युस्तव भविष्यति ।
 तत्र रत्नां कुरुष्वेति पुनः पुनरध्यामवीत् । तदन्यथा न शक्यं कर्म केनचिदप्युत ।
 तद्धि शक्नोति तं यन्मुं पुत्रं कोपसमन्वितं । ततोऽहं प्रेषितस्तेन तव राजन् हितार्थिना ।
 ॥ सुतउवाच ॥ इति श्रुत्वा वयोधोरं स राजा कुरुनन्दनः । पर्यंतप्यत तत्पापं कृत्वा राजा महातपाः ।

१०४४

तस्य भौलव्रतं श्रुत्वा वने मुनिवरं तदा । भूय एवाभवद्भ्राजा शोकसन्तप्तमानसः ।
 अनुकोशात्मतां तस्य श्रमीकृत्वावधार्य च । पर्यंतप्यत भूयोऽपि कृत्वा तत्किंन्विषं मुनेः ।
 नहि मृत्युं तथा राजा श्रुत्वा वै सोऽन्वतप्यत । अशेषदमरप्रस्थो यथा कृत्वेह कर्म तत् ।
 ततस्तं प्रेषयामास राजा गौरमुखं तदा । भूयः प्रसादं भगवान् करोष्विह ममेति वै ।
 तस्मिंश्च गतमात्रेऽथ राजा गौरमुखे तदा । मन्त्रिभिर्धन्ययामास सह संविप्रमानसः ।

१०४५

संमन्य मन्त्रिभिश्चैव स तथा मन्त्रतत्त्ववित् । प्रासादं कारयामास एकसम्भं सुरक्षितं ।
 रक्षांश्च विदधे तत्र भिषज्यौषधानि च । ब्राह्मणान्मन्त्रविद्वान्श्च सर्वतो वै न्ययोजयत् ।
 राजकार्याणि ततस्तस्यः सर्वोपेवाकरोक्ष सः । मन्त्रिभिः सह धर्मज्ञः समन्तात्परिरक्षितः ।

१०४६

नष्टेन कश्चिदाकृष्टं लभते राजसत्तमं । वातोऽपि निश्चरंस्तत्र प्रवेष्टे विनिवार्यते ।
 प्रतेच दिवसे तस्मिन्मन्त्रमे दिज्ञसत्तमः । काश्यपोऽभ्यागमद्विंशत्सं राजानं चिकित्सितुं ।
 श्रुतं हि तेन तदभ्युद्यथा तं राजसत्तमं । तच्छकः पञ्चगव्येष्टो ज्येष्ठो यमसादनं ।

तं ददृक्षे पञ्चगव्येण करिष्येऽहमपज्वरं । तत्र मेऽर्थश्च धर्मश्च भवितेति विचिन्तयन् ।
 तं ददृक्षे स नागेन्द्रस्तच्छकः काश्यपं पथि । गच्छन्तमेकमनसं द्विजो भूत्वा वयोऽतिगः ।

१०४७

तमन्वीत्यपज्वरः काश्यपं मुनिपुङ्गव । क भवांस्तरितो याति किञ्च कार्यं चिकीर्षति ।

॥ काश्यपउवाच ॥ नृपं कुरुकुलोत्पन्नं परीक्षितमरिन्दमं । तच्छकः पञ्चगव्येष्टो ज्येष्ठो यमसादनं ।

तं ददृक्षे पञ्चगव्येण तेनाग्निधमतेजसं । पाण्डवानां कुलकरं राजानममिताजसं । गच्छामि तरितं सौम्य सद्यः कर्तुमपज्वरं ।

॥ तच्छकउवाच ॥ अहं स तच्छको ज्ञात्वा धन्यामि महोपतिं । निवर्त्तकं न ब्रह्मसं मया ददृक्षे चिकित्सितुं ।

॥ काश्यप उवाच ॥ अहं तं नृपतिं गत्वा त्वया ददृमपज्वरं । करिष्यामीति मे बुद्धिर्विद्यावलयसमन्वितः ।

१०४८

॥ इत्यदिपर्वणाश्लोके द्वाचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

तच्छकउवाच ॥ यदि ददोमयेह त्वं ब्रह्मः किञ्चिचिकित्सितुं । ततो दृष्टं मया ददृमिमं जीवय काश्यप ।

परं मन्त्रबलं यत्ने तदर्थं यतस्व च । न्ययोधमेनं धन्यामि पश्यतस्ते द्विजसत्तम ।

॥ काश्यपउवाच । दश नागेन्द्र दृष्टं त्वं यद्येतदभिमन्यसे । अहमेनं त्वया ददृक्षे ओषधिव्ये भुजङ्गम ।

॥ शीतिरवाच ॥ एवमुक्तः स नागेन्द्रः काश्यपेन महात्मना । अदृष्टं दृष्टमभ्येत्य न्ययोधं पञ्चगोतमः ।

सदृष्टस्तेन ददृक्षु पञ्चगेन महात्मना । आग्नीविषविधेयेतः प्रज्ज्वाल समन्ततः ।

१०४९

तं दग्ध्वा स नगं नागः काश्यपं पुनरब्रवीत् । कुरु यत्नं द्विजमेष्ट जीवयैर्न वनस्याति ।

॥ सैतिदवाच ॥ भस्मीभूतं ततो दृष्टं पद्मगेन्द्रस्य तेजसा । भस्म सन्मै यमाहृत्य काश्यपो वाक्कमब्रवीत् ।
विद्यावत्सं पद्मगेन्द्र पश्य मेऽद्य वनस्थितौ । सर्वं संजीविताम्येनं पश्यतस्ते भुजङ्गम ।

ततः स भगवान् विद्वान् काश्यपो द्विजसत्तमः । भस्मराशोक्तं दृष्टं विप्रया समजीवयत् ।

अङ्गुरं हतवासाञ्च ततः पर्येदधान्वितं । पलाशिनं प्राशिनञ्च तथा विटपिनं पुनः ।

१००५

तं दृष्ट्वा जीवितं दृष्टं काश्यपेन महात्मना । उवाच तत्तको ब्रह्मज्ञैतदित्यद्भुतं त्वयि ।

द्विगेन्द्र यदिषं हन्या मम वा महिषस्य वा । कं लभयमभिप्रेसुर्धासि तत्र तपोधन ।

यत्नेऽभिलषितं प्राप्तुं फलं तस्मान्मृषोत्समात् । अहमेव प्रदास्यामि तमे यद्यपि दुर्लभं ।

विप्रज्ञापामिभूते च चीणाद्युषि नराधिपे । घटमानस्य ते विप्र सिद्धिः संश्रयिता भवेत् ।

ततो वज्रः प्रदीप्तं ते चिबु लोकेषु विभूतं । निर्गद्गुरिव घर्माद्गुरन्महान्मते ब्रजेत् ।

१००६

॥ काश्यप उवाच ॥ धनार्थी याम्यहं तत्र तमे देहि भुजङ्गम । ततोऽहं विनिर्वात्म्ये स्वापतेयं प्रष्टुम्वहे ।

॥ तत्तक उवाच । बावद्भूतं प्रार्थयसे तस्माद्वाञ्छतोऽधिकं । अहमेव प्रदास्यामि निवर्त्तस्य द्विजोत्तम ।

॥ सैतिदवाच ॥ तत्तकस्य वचः श्रुत्वा काश्यपो द्विजसत्तमः । प्रदधौ सुमहतेऽत्रा राजानं प्रति बुद्धिमन् ।

दिव्यज्ञानः स तेजस्वी ज्ञात्वा तं नृपतिं तदा । चीणाद्युषं पाण्डवेयमप्रावर्त्तत काश्यपः ।

लब्ध्वाविनैकं मुनिवरस्तत्तकाद्यावदीक्षितं । निवृत्ते काश्यपे तस्मिन्समयेन महात्मनि ।

१००७

जगाम तत्तकस्तूर्णं नगरं नागसाङ्ग्यं । अथ शुश्राव गच्छन्स तत्तको जगतीपतिं ।

मन्त्रैर्गदैर्बिषहरेरव्यमाणं प्रयत्नतः । स्तत उवाच । स चिन्तयामास तदा मायायोगेन पार्थिवः ।

मया वक्ष्यितव्योऽद्योऽपायः को भवेदिति । ततस्तपस्यरूपेण प्राणिशोभ भुजङ्गमान् ।

फलदर्भादकं यच्छ राज्ञे नागोऽयं तत्तकः ॥ तत्तक उवाच ॥ गच्छन्मं व्ययमव्यया राजानं कार्यवसया ।

फलपुष्पोदकं नाम प्रतिपादयितुं नृप ॥ सैतिदवाच ॥ ते तत्तकसमादिष्टास्तथा चक्रुर्भुजङ्गमाः ।

१००८

उपनिन्युस्तथा राज्ञे दर्भानापःफलानि च । तत्र सन्मै स राजेन्द्रः प्रतिजयाह वीर्यवान् ।

हत्वा तेषाञ्च कार्याणि गम्यतामित्युवाच तान् । गतेषु तेषु नागेषु तापसकक्षरूपिषु ।

अमात्यान्मुषदसैव प्रोवाच स नराधिपः । भक्षयन्मु भवन्तो वै स्वावृत्तौमानि सर्वत्रः ।

तापसैरुपनीतानि फलानि खचित्ता मया । ततो राजा खखिवः फलान्यादत्तुमेकत ।

विधिना सम्प्रयुक्तो वै खविवाक्येन तेन तु । यस्मिन्नेव फले नागस्तमेवाभयच्छत्तम् ।

१००९

ततो भक्षयन्स्तस्य फलात्कमिरभूदणुः । ब्रह्मकः कृच्छनयनस्तार्क्ष्यवर्षोऽयं त्रैलोक्य ।

स तं यच्छ नृपश्रेष्ठः खविवागिदमब्रवीत् । अस्तमभ्येति खविता विवादश्च न मे भयं ।

सत्यवागस्तु स मुनिः क्षमिर्मान्द्रतामयं । तत्तको नाम भूत्वा वै तथा परिहृतं भवेत् ।

ते चैनमन्वृत्तमिनां सन्निधेः कालचोदिताः । ब्रह्मसंज्ञा स राजेन्द्रो सीवायां संनिवेश्य च ।

क्षमिकं प्राद्वत्तूर्णं मुमुर्षुर्लक्ष्मणतनः । प्रक्षयमेव भोगेन तत्तकोऽवलेष्यत ।

१०१०

तस्मात्फलानिदिनकस्य तदारारंभे निवेदितं । वेष्टयित्वा च वेगेन विनष्टं च महात्मनं । अद्वयपृथिवीपालं तत्तकः पद्मगेवरः ।

इत्यादिपर्वशास्त्रीके त्रयस्त्रयारिजोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

॥ स्तत उवाच ॥ ते तथा मन्त्रिणो दृष्ट्वा भोगेन परिवेष्टितं । विषखदनाः सर्वे बहुबुधैर्दुःखिताः ।

तन्मु नादं ततः श्रुत्वा मन्त्रिणस्ते प्रवृत्तुः । अपश्यन्त तथी धान्तमाकाशे नागमङ्गलं ।

सीमन्मन्त्रिणं कुर्वीणं नभसः पद्मवर्धनं । तत्तर्कं पद्मगन्धेन भृशं शोकपरायणः ।

ततस्तु ते तद्गृहमग्निना दृतं प्रदोयमानं विषजेन भोगिनः । भयात्परित्यज्य दिशः प्रप्रेदिरोपपात राजाऽर्जुनताडितो यथा ॥ १८० ॥

ततो नृपे तं च कतेजसा हते प्रयुज्य सर्व्याः परलोकसत्क्रियाः । शूराधिजो राजपुरोहितस्तदा तथैव ते तस्य नृपस्य मन्त्रिणः ।

नृपं शिशुं तस्य सुतं प्रचक्रिरे समेत्य सर्वे पुरवासिनो जनाः । नृपं यमाऽऽसममिचक्षानि नं कुरुप्रवीरं जनमेजयं जनाः ।

सवाल एवार्थमतिर्नृपोत्तमः सहैव तैर्हन्निपुरोहितैस्तदा । शशास राज्ञं कुरुपुत्रवापजो यथाऽस्य वीरः प्रपितामहस्तथा ।

ततस्तु राजानममिचतापनं समीक्ष्य ते तस्य नृपस्य मन्त्रिणः । सुवर्णवर्ष्माणमुपेत्य काश्रिपं वपुष्टमार्धं वरधाम्यचक्रमुः ।

ततः स राजा प्रददौ वपुष्टमां कुरुप्रवीराय परीक्ष्य धर्मतः । सचापि तां प्राप्य मुदायुतोऽभवत्तच्चान्यनारोषु मनोदधे

कचित् ।

१८०

सरःसु फलेषु वनेषु चैव प्रसन्नचेता विजहार वीर्यवान् । तथां स राजन्यवरो विजड्विवान् यद्येव्मर्षीं प्राप्य पुरा पुरुरवाः ।

वपुष्टमा चापि वरं पतिव्रता प्रतीतरूपा समवाप्य भूपतिं । भावेन रामा रमयाम्भूव तं विहारकालेष्ववरोधमुन्दरी ।

इत्यादि पर्वेष्यासीके चतुस्त्रयारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

॥ स्तत उवाच । एतस्मिन्नेव काले तु जरत्कार्दक्षहातपाः । चचार दृष्टिर्वी कृत्वा यच्च साधंयद्वेष्टो मुनिः ।

चरन्दीक्षां महातेजा दुश्चरामकृतात्मभिः । तीर्थेष्वाश्रयनं कृत्वा पुच्छेवु विचचार ह ।

वायुभेजो निराहारः शूय्यवर्धरहर्मुनिः । स ददधे पितृन्गर्ते लम्बमानानधोमुखान् ।

१८१

एकतन्ववशिष्टं वै वीरणस्तम्बमाश्रितान् । तं तन्मुस्य शनैरासुमाददानं विलेभ्यं ।

निराहारान् कृशान् दीनान्गर्ते स्वार्णानिष्ठतः । उपसृत्य स तान्दीनान् दीनरूपोऽभ्यभाषत ।

के भवन्तोऽवलम्बन्ते वीरणस्तम्बमाश्रिताः । दुर्बलं खादितैर्मूलैरासुना विलवासिना ।

वीरणस्तम्बके मूलं यदप्येकमिह स्थितं । तदप्ययं शनैरासुरादत्ते दन्नैः जितैः ।

हेत्यनेऽन्यावशिष्टत्वादेतदप्यचिरादिव । ततस्तु पतितारोऽत्र गत्वा व्यक्तमधोमुखाः ।

१८२

तस्य मे दुःखंमुत्पन्नं दृष्ट्वा दुःखानधोमुखान् । कृशमापदमापन्नान् प्रियं किं करवाणि वः ।

तपसोऽप्य चतुर्येन हतीयेनाय व पुनः । अर्द्धेन वापि निक्षार्तुमापदं ज्ञात माक्षिरं ।

अथवापि समयेन तरन्तु तपसा समः । भवन्तः सर्वे एवेह काममेवं विधीयतां ।

॥ पितरज्जुः ॥ दृष्ट्वेभवान् प्रह्लाचारी यो नखातुमिहेक्षसि । नतु विप्राप्य तपसा ब्रह्मते तद्वपोहितं ।

असि नखात तपसः फलं प्रवदतांवर । सन्तानप्रचयाद्ब्रह्मन्पताम निरयेऽशुभे ।

१८३

सन्तानं हि परो धर्म एवमाह पितामहः । लम्बतानिह नखात न ज्ञानं प्रतिभाति वै ।

येन त्वां नाभिजानोमो लोके विख्यातपौरुषं । दृष्ट्वो भवान्प्रह्लादो यो नः श्रेष्ठान्मुदुःखितान् ।

शोषते चैव कारुण्याच्छृणु यो वै वयं द्विज । याथावरा नाम वयमवयवः संक्षितव्रताः ।

कोकात्पुष्पादिह भेदाः सन्तानप्रचयाद्युने । प्रपष्टं नक्षपक्षीं न हि नक्षानुरक्षि वै ।

अश्विनिकोऽथ नक्षत्राः सोऽपि नास्ति वयातया । मन्दभास्योऽप्यभास्यानां तप एकं समाक्षितः ।

१८९०

जरत्कारितस्थितो वेदवेदाङ्गपारगः । निष्कात्मा महात्मा च युमतः सुमहातपाः ।

तेन स तपसा लोभात्कृत्स्नापदिताऽर्थः । न तस्य भार्यो पुत्रो वा बान्धवो वाऽस्ति कश्चन ।

तस्मात्त्वामहं गर्ते नष्टंश्चा ज्ञानाद्यवत् । स वक्तव्यस्तथा वृष्टा अस्माकं नाद्यवत्तया ।

पितरसोऽवलम्बन् गर्ते दीना अधोमुखः । बाधुदारान् कुर्वन्नेति प्रजामुत्पादयेति च ।

कुलतन्महि नः ब्रिष्टस्त्वमेवैकस्तपोधन । यत्सं पश्यसि मोक्षद्वन्द्वीरसत्त्वमाश्रितान् ।

१८९१

एषोऽस्माकं कुलस्तस्य आसे सत्कुलवर्द्धनः । यानि पश्यसि वै ब्रह्मकुलानीहास वीरधः ।

एते नक्षत्रवस्त्राज कालेन परिभञ्जिताः । यत्नेतत्पश्यसि ब्रह्मकुलमस्यार्द्धभञ्जितं ।

यत्र त्वामहं गर्ते सोऽप्येकस्तप आश्रितः । यमायुं पश्यसि ब्रह्मण्काश एष महाबलः । स तं ते पारतं मन्दं व्रनैः चपयते

तदम् ।

जरत्कारं तपोलुब्धं मन्दात्मानमेषतथं । महि नक्षत्रपंखास्य तारविश्विति सप्तम ।

द्विभ्रमूलात्परिभ्रष्टान्काशोपहतचेतसः । अधः प्रविष्टान्पश्यान्मान्ययानुक्षुतिनस्तथा ।

१८९२

अस्मासु पतितेष्वच सप्तस्यैः सवान्धैः । द्विजः कालेन सोऽप्यच गन्ता वै नरकं ततः ।

तपो वाय्यधवा यज्ञो यथान्यत्यावंन महत् । तत्सर्वमपरं तात न सक्त्या समं मतं ।

स तात वृष्टा ब्रूयासं जरत्कारं तपोधन । यथा वृष्टमिदं वाच त्वयास्त्रोयमश्वेतः ।

यथा दारान्प्रकुर्व्यास पुत्रानुत्पादयेद्यथा । तथा ब्रह्मस्यथा वाच्यः सोऽस्माकं नाद्यवत्तया ।

बान्धवानां हि तस्येह यथाचात्मकुलं तथा । कस्य बन्धुनिवासाकमनुगोचसि सप्तम । श्रोतुमिहाम सर्वेषां को भवानिह

तिष्ठति ।

१८९३

इत्यादिपर्वथाश्वीके पञ्चषत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

॥ सौतिस्त्वाच ॥ एतच्छ्रुत्वा जरत्कारश्चैवं शोकपरायणः । उवाच तानपितृन् दुःखादात्म्यसन्दिग्धया गिरा ।

॥ जरत्कारस्त्वाच ॥ मम पूर्व्वं भवन्तो वै पितरः सपितामहाः । तद्भूत यन्मया कार्यं भवतां प्रियकाम्यया ।

अहमेव जरत्कारः किञ्चिद्वी भवतां सुतः । ते दण्डं धारयत मे दुष्कृतेरहतात्मनः ।

॥ पितरजुषः । पुत्रं दिष्ट्याऽपि संप्राप्त इमं देवं यदृष्टया । किमर्थंश्च त्वया ब्रह्मलक्ष्मो दारसंयधः ।

॥ जरत्कारस्त्वाच । ममायं पितरो नित्यं चक्षुर्यः परिवर्त्तते । ऊर्ध्वरेताः व्रतोरं वै प्रापथेयममुच वै ।

१८९४

न दारान्वै करिष्येऽहमिति मे भावितं मनः । एवं वृष्टा तु भवतः ब्रह्मनामिव लम्बतः ।

मया निवर्त्तिता बुद्धिर्ब्रह्मार्थ्याप्तितामहाः । करिष्ये वः प्रियं कामं निवेक्ष्येऽहमसंश्रयं ।

सगार्थी यद्यहं कन्यामुपलक्ष्ये कदाचन । भविष्यति च वा काश्चिन्नैवतत्त्वमुच्यता ।

प्रतिपक्षिता तामस्मि न भेरयस्तु वामहं । एवंविधमहं कुर्व्यां निवेष्टे प्राप्नुया यदि ।

अन्यथा न करिष्येऽहं सत्यमेतत्पितामहाः । तत्र श्रोतव्यं जन्मभवंतां तारणाय वै । श्रायताद्याव्ययाद्यैव तिष्ठन्

पितरो मम ।

१८९५

॥ सुतउवाच ॥ एवमुक्त्वा तु सपितृव्यचार इधिवीं मुनिः । न च सा समने भार्या दृष्टोऽयमिति शौनक ।

यदा निर्वेदमापन्नः पितृभिर्बोधितस्तथा । तदाऽरण्यं च गन्तोबैद्युक्ता भवदुःखिनः ।

सत्वरणगतः प्राज्ञः पितृणां हितकाम्यया । उवाच कन्यां याचामि तिस्रो वाचः प्रभैरिमाः ।

यानि भूतानि सन्तीह स्वावराणि चराणि च । अन्तर्हितानि वा यानि तानि दृष्टवन्तु मे वचः ।

उपे तपसि वर्त्तनं पितरसौदयनि मां । निविशस्वेति दुःखार्ताः सन्तानस्य चिकीर्षया ।

१८१०

निवेद्यायाखिलां भूमिं कन्याभैरुं वरामि मेः । दरिद्रे दुःखीलस्य पितृभिः सन्नियोजितः ।

यस्य कन्याऽस्ति भूतस्य ये मयेह प्रकीर्तिताः । ते मे कन्यां प्रयच्छन्तु चरतः सर्वतो दिशं ।

मम कन्या सनाढी या मैत्रवैराग्यता भवेत् । भरेयश्चैव यां माहं तां मे कन्यां प्रयच्छत ।

ततस्तु पक्षगा ये वै जरत्कारौ समाहिताः । तामादाय प्रवृत्तिं ते वासुकिः प्रत्यवेदयन् ।

तेषां मुला स नागेन्द्रस्य कन्या समलङ्कृता । प्रयच्छारण्यमगमत्समीपं तस्य पक्षगाः ।

१८११

तत्र तां मैत्रवैरकन्यां प्रादात्तस्यै महात्मने । नागेन्द्रे वासुकिर्नृपस्य स तां प्रत्यवेदयन् ।

असनामेति वै मत्वा भरणे वाविचारिते । मैत्रभावे स्तितस्यापि इन्द्रभूतः परियहे ।

ततो नाम स कन्यायाः पप्रक्ष भृगुनन्दन । वासुकिं भरणं वासा न कुर्व्यामित्युवाच ह ।

॥ इत्यादिपर्यन्थाश्लोकं षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

॥ शैतिरुवाच ॥ वासुकिस्त्वय्योवाकं जरत्कारवृत्तिं तदा । सनाढी तव कथेयं स्वसा मे तपसाऽङ्गिता ।

भरिष्यामि च ते भार्यां प्रतिच्छेमां द्विजोत्तम । रचणश्च करिष्येऽस्याः सर्वव्रत्ता तपोधन । तदर्थं रक्षते तैसा मया
मुनिवरोत्तम ।

१८१०

॥ क्षपिरुवाच ॥ न भरिष्येऽहमेतां वै एष वै समयः कृतः । अग्रियश्च न कर्त्तव्यं कृते चेनां तज्जाम्बहं ।

॥ शैतिरुवाच ॥ प्रतिश्रुते तु नागेन भरिष्ये भगिनीमिति । जरत्कारसदा वेषा भुजगस्य जगाम ह ।

तत्र मन्त्रविदां श्रेष्ठस्तपोदृष्टो महाव्रतः । जघाह पाणिं धर्मात्मा विधिमन्त्रैः पुरस्कृतः ।

ततो वासवोऽहं रम्यं पञ्चगेन्द्रस्य संमतं । जगाम भार्यामादाय सूयमानो महाविभिः ।

प्रयत्नं तत्र संकृतं स्यद्धासारण्यं हृतं । तत्र भार्यासङ्गत्यो वै जरत्काररुवाच ह ।

स तत्र समयं चक्रे भार्यया सह सत्तलः । विप्रियं मे न कर्त्तव्यं न च वाच्यं कदाचन ।

त्यजेयं विप्रिये च त्वां कृते वाचश्च ते गृहे । एतद्गुहाय वचनं मया यत्समुदीरितं ।

ततः परमसन्निधौ स्वसा नागपतेस्तदा । अतिदुःखाचिता वाक्यं तमुवाचैवमस्ति ति ।

तथैव सा च भर्तारं दुःखीलमुपाचरत् । उपप्रायैः श्वेतकाकीधैः प्रियकामा यवस्त्रिणी ।

अतुकांशे ततः स्नाता कदाचिद्वासुकेः स्वसा । भर्तारं वै यथान्यायमुपतस्त्रि महासुनिं ।

तत्र तस्याः समभवद्भौ ज्वलनसन्निभः । अतीव तेजसा युक्तो वैशङ्करश्चमपुनिः ।

इन्द्रपक्षे यथाशेभो व्यर्द्धत तथैव सः । ततः कतिपयाहस्य जरत्कारजहायजाः ।

उत्पन्नेऽस्याः शिरः क्लृप्ता सुखाप परिखिन्नवत । तस्मिंश्च सुप्ते विप्रेन्द्रे सविताऽस्मिन्नाद्रिरि ।

१८११

अङ्गः परिचये ब्रह्मसूतः साऽचिन्तयन्तदा । वासुदेर्भगिनी भीता धर्मलोपात्मनस्त्रिनी ।
 किञ्च मे सुकृतं मयाङ्गर्तुं इत्यापन्नं नवा । दुःखशीलो हि धर्मात्मा कथं नास्मापराधुया । १८८५
 कोपो वा धर्मशीलस्य धर्मलोपोऽयवा पुनः । धर्मलोपो गरीयान्मे स्यादित्यत्राकरोमिति ।
 उत्थापयिष्ये यथेवं भुवं कोपं करिष्यति । धर्मलोपो भवेदस्य सन्ध्याऽतिक्रमये भुवं ।
 इति निश्चित्य मनसा जरत्कार्मुजङ्गमा । तस्यैषि दीप्ततपसं त्रयानमनलोपमं ।
 उवाचेदं वचः सन्ध्यां ततो मधुरभाषिणा । उत्तिष्ठ त्वं महाभाग स्वर्ग्योऽस्त्वमुपगच्छति ।
 सन्ध्यामुपास्त्व भगवन्वचः सुवृत्ता यतव्रत । प्रादुष्कृताग्निहोत्रोऽयं मुञ्चतौ रम्यदाहणः । १८८६
 सन्ध्या प्रवर्तते चेयं पश्चिमस्यां दिशि प्रभो । एवमुक्तः स भगवान् जरत्कार्मुहातपाः ।
 भार्या प्रस्फुरमाषौष्ठ इदं वचनमब्रवीत् । अवमानः प्रयुक्तोऽयं त्वया मम भुजङ्गमे ।
 समीपे ते न वक्ष्यामि गमिष्यामि यथागतं । वक्तिरसि न वामोरु मयि सुप्ते विभावसोः ।
 अस्मै गन्तुं यथाकालमिति मे हृदि वर्तते । न वाऽप्यवमतस्तेह वासो रोषेन कश्चिन् ।
 किं पुनर्दुर्भगोलस्य मम वा मद्विधस्य वा । एवमुक्ता जरत्कार्मुर्भवा हृदयकथनं । १८८७
 अत्रवोद्भगिनी तत्र वासुकिः सन्निवेशेन । नावमानात्कृतवती तवाहं विप्र बोधनं ।
 धर्मलोपो न ते विप्र स्यादित्येतन्मया कृतं । उवाच भार्यामित्युक्तो जरत्कार्मुर्हातपाः ।
 चक्षुः कोपसमाविष्टस्यक्तुकाभो भुजङ्गमा । न मे वागनृतं प्राह गर्भियेऽहं भुजङ्गमे ।
 समयो ज्ञेय मे पूर्वं त्वया सह मिथः कृतः । सुखमस्युषितो भद्रे ब्रूयास्व भ्रातरं श्रुभे । १८८८
 इतो मयिगते भीरु गतः स भगवानिति । त्वं चापि मयि निष्कान्ते न शोकं कर्तुमर्हसि ।
 इत्युक्ता साऽनवद्याङ्गी प्रत्युवाच मुनिं तदा । जरत्कारं जरत्कारचिन्ताशोकपरायणा ।
 वाय्वगद्गदया वाचा मुखेन परिशुष्यता । कृताञ्जलिर्वैराटोहा पथ्येमुनयना ततः ।
 धैर्यमालस्य वामोरुर्हृदयेन प्रवेपता । न मामर्हसि धर्मेश परित्यक्तुमनागधं ।
 धर्मैस्त्रिंशति स्त्रितो धर्मैः सदा प्रियहिते रतां । प्रदाने कारणं यत्र मम तुभ्यं दिजोत्तम । १८८९
 तद्वत्स्ववर्ति मन्दं किं मां वक्ष्यति वासुकिः । मादृशपाभिभूतानां ज्ञातीनां मम सत्तम ।
 अपत्यभीक्ष्णितं त्वत्सत्त्वं तावच्च दृश्यते । त्वक्तोऽपत्यलाभेन ज्ञातीनां मे श्रिवं भवेत् ।
 संप्रयोगो भवेत्तत्र मम मोक्षस्तथा दिज । ज्ञातीनां हितमिह लोभी भगवन्स्त्वं प्रसादये ।
 इममव्यक्तरूपं मे गर्भमाधाय सत्तम । कथं त्यक्ता महात्मा सङ्गन्तुमिच्छस्यनागधं ।
 एवमुक्तस्तु स मुनिर्भार्या वचनमब्रवीत् । यद्युक्तमनुरूपस्य जरत्कारं तपोधनः ।
 अस्त्वयं सुभगे गर्भसूत वैशानरोपमः । चक्षुः परमधर्मात्मा वेदवेदाङ्गपारगः । १८९०
 एवमुक्तासं धर्मात्मा जरत्कार्मुर्हानुषिः । उवाच तपसे भूयो जगाम कृतनिश्चयः ।
 इत्यादिपर्य्यासीके सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥
 ॥ वीतिहवाच ॥ गतमात्रं तु भर्तारं जरत्कारवेदयत् । भ्रातुः सकाशमागत्य यथापथ्यं तपोधनं ।

ततः स भुजगश्रेष्ठः श्रुत्वा मुमद्विप्रिधं । उवाच भगिनीं देवि तदादीनतरः स्वयं ।

॥ वासुकिरुवाच ॥ जानासि भद्रे यत्कार्यं प्रदाने कारणस्य यत् । पद्मगानां हिताधीय पुत्रस्य स्थापितो यदि ।

स र्षपसन्नत्किं नो मोक्षयिष्यति वीर्यवान् । एवं पितामहः पूर्वमुक्तवांसु सुरैः सह । अयसि गर्भः सुभगे तस्मान्ने मुनि

• सत्तमात् । नपेक्ष्यकलं तस्य दानकर्त्तुं मनीषिणः ।

१८१५

कामस्य मम न न्याय्यं प्रदुं त्वां कार्यमीदृशं । किन्तु कार्यगरीयस्त्वात्तत्त्वाऽप्यमृषुदं ।

दुर्व्यायंतां विदित्वा च भर्त्तुस्तेऽन्तिपस्त्रिनः । नैनमन्वागमिष्यामि कदाचिद्विशेषेत्तं मां ।

आचक्ष्य भद्रे भर्त्तुस्त्वं सर्वमेव विचेष्टितं । उद्धरस्व च ब्रह्मं मे घोरं यदि चिरस्त्रितं ।

जरत्कारुण्यतो वाक्कमित्युक्त्वा प्रत्यभाषत । आश्वासयन्ती सततं वासुकिं पद्मशेखरं ।

॥ जरत्कारुण्यवाच ॥ वृष्टो मयाऽपत्यहेतोः स महात्मा महातपाः । अस्तीत्युत्तरमुद्दिश्य ममेदं गतवांसु सः । १८१०

क्षैरेष्वपि न तेनाहं स्मरामि वितथं वचः । उक्तपूर्वमुक्तो राजन्साम्प्रदाये स वक्ष्यति ।

न सन्नापस्वया कार्यः कार्यं प्रति भुजङ्गमे । जपत्यस्यति च ते पुत्रो ज्वलनार्कसमप्रभः ।

इत्युक्त्वा सवि मां ध्यातवन्तो भर्त्ता तपोधनः । तस्माद्भूत परं दुःखं तवेकं मनसि स्त्रितं ।

॥ शैतिरुवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा सनातनेष्टो वासुकिः परया मुदा । एवमस्त्रित तदाकथं भगिन्याः प्रथय्यकृत ।

शान्त्यभानार्थेनैव पूजया चानुरूपया । सोदर्या पूजयामास स्वचारं पद्मगोतमः ।

१८१५

ततः प्रवृद्धे भर्तौ महातेजा महाप्रभः । यथा सोमो दिज्येष्ठ इन्द्रकपलादितो दिवि ।

अथ काले तु सा ब्रह्मन् प्रजज्ञे भुजगस्त्वया । कुमारं देवगर्भाभं पितृमाह भयापहं ।

वृद्धे सतु तत्रैव नागराजनिवेज्जने । वेदांसाधिजगे साङ्गान्गवाञ्जवनाम्बुनेः ।

श्रीः प्रतो वाल एव बुद्धिबलगुणान्वितः । नाम चास्याभवत्स्थानं लोकेऽश्वशोक इत्युत ।

अस्तीत्युक्त्वा गतो यस्मात्पिता गर्भस्त्वमेव तं । वने तस्मादिदं तस्य नामास्तीकेति विभ्रुतं ।

१८१०

स वाल एव तत्रस्थश्चरामितबुद्धिमान् । गृहे पद्मगराजस्य प्रथमात्परिरक्षितः ।

भगवानिव देवेशः शूलपाणिर्हरिर्पुण्यः । विवर्द्धमानः सर्व्यांस्तान्प्रगानन्धहर्षयत् ।

॥ इत्यादिपर्वेऽश्वशोके अष्टस्तारिणोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

॥ शौनकउवाच ॥ यदष्टकस्तदा राजा मन्त्रिणो जनमेजयः । पितुः स्वर्गगतिं तयो विक्षरेण पुनर्विद ।

॥ शैतिरुवाच ॥ इष्टुं ब्रह्मन्याथाष्टकमन्त्रिणो नृपतिस्तदा । यथाचाख्यातवन्तस्य निधनं तत्परिचितः ।

॥ जनमेजयउवाच ॥ जानन्नि स्म भवन्महासुधाहसं पितुर्मम । आसीद्यथा स निधनं गतः काले महायथाः । १८१५

श्रुत्वा भवत्काशाद्वि पितुर्हन्तमभेयतः । कल्याणं प्रतिपत्स्यामि विपरीतं न जातु चित् ।

॥ शैतिरुवाच ॥ मन्त्रिणोऽथाब्रुवन्वाक्यं वृष्टास्तेन महात्मना । सर्वं धर्मविदः प्राज्ञा राजानं जनमेजयं ।

॥ मन्त्रिणजुषुः । इष्टुं पार्थिवं यद्भूये पितुस्त्वं महात्मनः । चरितं पार्थिवेऽस्य यथा निशं गतस्य सः ।

धर्मात्मा च महात्मा च प्रजापालः पिता तव । आसीद्विद्यया दृष्टः स महात्मा इष्टुं तत् ।

चातुर्वर्त्यं स्वधर्मस्य स कृत्वा पर्यरक्षत । धर्मतो धर्मविद्राजा धर्मो विप्रहवानिव ।

१८१०

ररश्च पृथिवीं देवीं श्रीमानतुलविक्रमः । देहारक्षस्य नैवासस्य च देहि न क्रव्यम् ।
 समः सर्वेषु भूतेषु प्रजापतिरिवाभवत् । आद्यानाः चनिया वैश्याः शुद्धश्चैव स्वर्गमसु ।
 स्त्रिताः सुमनसो राज्ञेयं राज्ञा खधिष्ठिताः । विधवाऽनाथविक्रान्तं कपवांश्च कभार सः ।
 सुदर्शः सर्वभूतानामासीत्सोम इवापरः । तृष्टपुष्टजनः श्रीमान्मत्तवामृदविक्रमः ।
 धनुर्वेदं तु श्रियोऽभ्युत्थुपः भारद्वाजश्च सः । गोविन्दस्य प्रियस्वाधीन्यता ते जनमेजय ।
 लोकस्य चैव सर्वस्य प्रिय आसीत्सहायकाः । पतिषीषेषु कुरुषु सोमरायामजीजनत् ।
 परीक्षिदभवत्सेन शौभद्रस्तात्मजो बली । राजधर्मार्थकुशलो युक्तः सर्वगुणैर्दत्तः ।
 जितेन्द्रियस्वात्मावांश्च मेधावी धर्मवेविता । वसुधैविक्काहाबुद्धिर्गीतिज्ञास्त्विदुषतमः ।

१८३३.

प्रजा इमासाव पिता षष्ठिवर्षाश्चपात्यत् । ततो दिष्टात्ममापन्नः सर्वेषां दुःखमावहन् । ततस्त्वं पुरुषमेष्टं धर्मैष प्रतिपे
 दिवान् ।

इदं वर्षसहस्राणि राज्यं कुरुकुलागतं । वास एवाभिषिक्तस्त्वं सर्वभूतानुपालकः ।

१८४०

॥ जनमेजयउवाच ॥ नास्मिन् कुले जातु बभूव राजा यो न प्रजानां प्रियकृत्प्रियश्च । विवेषतः प्रेक्ष्य पितामहानां वृत्तं महद्भुक्त
 परायणानां ।

कथं निधनमापन्नः पिता मम तथाविधः । आचक्षध्वं यथाकम्पे आहुमिहामि तत्त्वतः ।

॥ सैतिह्वाच ॥ एवं सञ्ज्ञेदित्वा राज्ञा मन्त्रिणस्य नराधिपं । ऊचुः सर्वे यथा वृत्तं राज्ञः प्रियहितैषिणः ।

॥ मन्त्रिणऊचुः ॥ स राजा पृथिवीपालः सर्वज्ञस्तभूतां वरः । बभूव मृगयाशीलस्तव राजन्यिता सदा ।

यथा पाण्डुर्यश्वावाङ्मूर्ध्वरुर्ध्वरोऽयुधि । अस्मास्मासञ्च सर्व्याणि राजकार्याश्चरेवतः ।

१८४१

स कदाचिद्वनगतो मृगं विव्याध पशुणा । विद्धाचान्मसरसूर्णं तं मृगं गहने वने ।

पदातिर्व्यद्वन्निस्त्रिंशत्ततायुधकलापवान् । न चाससाद् गहने मृगे नष्टं पिता तव ।

परित्रान्तो वयस्त्वञ्च षष्ठिवर्षे जराश्रितः । क्षुधितः स महारथो ददर्श मुनिसत्तमं ।

स तं पप्रक्ष राजेज्ज्ञे मुनिं मौनव्रते स्थितं । न च किञ्चिद्वचोदंष्ट्रेऽपि स मुनिसदा ।

ततो राजा क्षुद्रमार्त्तसं मुनिं स्नातुवन्त्स्थितं । मौनव्रतधरं ज्ञानं सद्यो मन्युव्रतं गतः ।

१८४२

न सुबोध च तं राजा मौनव्रतधरं मुनिं । स तं क्रोधसमाविष्टो धर्मयामास ते पिता ।

मृतं सर्वं धमृगोत्था समुत्क्षिप्य धरातलात् । तस्य शुद्धात्मनः प्रादान्स्त्वन्धे भरतवत्तम ।

नचोवाच स मेधावी तमयो बाध्वसाधु वा । तस्मै तथैव चाक्रुद्धः सर्व्यं स्तन्धेन धारयन् ।

॥ इत्यादिपर्वण्याखीके एकोनपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

॥ मन्त्रिणऊचुः ॥ ततः स राजा राजेज्ज्ञे स्तन्धे तस्य भुजङ्गमं । भुजेः क्षुत्ताम आसञ्च स्वपुरं प्रययौ पुनः ।

श्वेषस्तस्य तु पुनोऽभ्युत्थविजातो महायथाः । इष्टज्ञी नाम महातेजास्त्रिमूर्ध्वीऽतिकोपनः ।

१८४३

ब्रह्मार्थं समुपागत्य मुनिः पूजां चकार ह । सोऽनुज्ञातस्तत्रतत्र इष्टज्ञी शुश्राव तं तदा ।

यस्युः सक्तात्प्रतिपतरं पिबा ते धर्मितं पुरा । मृतं सर्व्यं समासक्तं स्नातुमुत्तस्य तस्य तं ।

वह्मन् राजाद्वल स्कन्धेनापकारिणं । तपस्विनमतीत्याय तं मुनिप्रवरं नृप ।

जितेन्द्रियं विशुद्धं स्मितं कर्णस्थयाद्भुतं । तपसा ध्यातितात्मानं खेचज्जेषु यतं सदा ।

शुभाचारं शुभकथं सुखितं तमोलुपं । अचुदमनस्यश्च दृढं भोजनमेतं स्मितं । शरथं सर्वभूतानां पित्रो विनिर्गतं तव । १८००

अथापाथ महातेजाः पितरं ते स्थापितः । श्वघेः पुत्रो महातेजा वालोऽपि स्वविरपुतिः ।

स क्षिप्रमुदकं स्पृष्ट्वा रोषादिदमुवाच च । पितरं तेऽभिसन्धाय तेजसा प्रज्वलन्निव ।

अनागसि गुरौ यो मे मृतसर्पमवाहयत् । तं नागस्तत्तकः क्रुद्धस्तेजसा प्रदक्षिष्यति ।

आशीर्विषस्त्रिभुवनेषां मदाक्षयबलचोदितः । सप्तरात्रादितः पापं पश्य मे तपसोबलं । इत्युक्त्वा प्रचथौ तत्र पिता

यथास्थोऽभवत् । दृष्ट्वा च पितरं तस्मै तं श्रापं प्रत्यवेदयत् ।

यथापि मुनिशार्दूलः प्रेषयामास ते पितुः । शिखं गौरमुखं नाम शीलवन्तं गुणान्वितं । १८०१

आचक्षौ स च क्षिप्रानो राज्ञः सर्वमशेषतः । शत्रोऽसि मम पुत्रेण यत्नो भव महीपते ।

तच्चकस्त्वं महाराज तेजसाऽसौ दक्षिष्यति । अत्रा च तदसौ धीरं पिता ते जन्मेजय ।

यत्नोऽभवत्परिजस्तस्तत्तककात्यक्षगोप्तमात् । ततस्तस्मिंस्तु दिवसे शत्रवे समुपस्थिते ।

राज्ञः समीपं ब्रह्मर्षिः काश्यपो गन्तुमैकतः । तं ददर्शय नागेन्द्रस्तत्तकः काश्यपं तदा । तमब्रवीत्पद्मगेन्द्रः काश्यपं त्वरितं

दिजं । क भवांस्स्मरितो याति किञ्च कार्यं चिकीर्षति ।

॥ काश्यप उवाच ॥ यत्र राजा क्रुद्धः परीक्षितम वै दिज । तत्तकेण भुज्जेन ध्वस्यते किल सोऽद्य वै । १८०२

गच्छाम्यहं तं त्वरितः सद्यः कर्तुमपज्वरं । मयाभिपन्नं तेषापि न संपा धर्षयिष्यति ।

॥ तच्चक उवाच ॥ किमर्थं तं मया दष्टं संजीवयितुमिच्छसि । अहं स तत्तकोऽब्रह्मन्पश्यमे वीर्यमद्भुतं ।

न तत्तस्त्वं मया दष्टं संजीवयितुं नृपं । इत्युक्त्वा तत्तकस्तत्र सोऽदृष्टवै वनस्थितं । सदृष्टमात्रो नागेन भस्मीभूतोऽभवत्ततः ।

काश्यपस्तु ततो राजभ्रजोवयत तं नगं ।

ततस्तं लोभयामास कामं ब्रूहीति तत्तकः । स एवमुक्तस्तं प्राह काश्यपस्तत्तकं पुनः ।

धनलिपुर्हं तत्र धामीत्युक्तस्तु तेन सः । तमुवाच महात्मानं तत्तकः स्मृत्या गिरा । १८०३

यावद्भूतं प्रार्थयसे राजस्तस्मात्ततोऽधिकं । गृहाण मत्त एव त्वं संनिवर्त्तस्व चाजय ।

स एवमुक्तो नागेन काश्यपो द्विपदा वरः । लब्ध्वा विस्रं निवृत्ते तत्तकाद्यावदोस्थितं ।

तस्मिन्प्रतिगते विप्रे कृष्णमेतस्य तत्तकः । तं नृपं नृपतिश्रेष्ठं पितरं धार्मिकं तव ।

प्रासादस्त्वं यत्नमपि दग्धवाग्विषवक्रिणा । ततस्तं पुरुषव्याघ्र विजयाद्याभिषेचितः ।

एतद्दृष्टं श्रुतं चापि यथाक्वचूपासनात् । अस्माभिर्निखिलं सर्वं कथितं तेऽतिदारुणं । १८०४

अत्रा चैतन्नरश्रेष्ठपार्थिवस्य पराभवं । अस्तर्यैतत्तत्तकस्य विधत्स्व यदमनारं ।

॥ सौमित्रवाच ॥ एतस्मिन्नेव काले तु स राजा जन्मेजयः । उवाच मन्त्रिणः सर्वानिदं वाक्यमरिन्दमः ।

॥ जन्मेजय उवाच ॥ अथ तत्कथितं केन यदुक्तं तदनस्यैतौ । आश्चर्यभूतं लोकस्य भस्मराशोक्तं तदा ।

यदुक्तं जीवयामास काश्यपस्तत्तकं वै । नूनं मन्त्रैर्हेतवियो न प्रशस्येन काश्यपात् ।

चिन्तयामास पापात्मा मनसा पन्नगाधमः । ददं यदि मया विप्रः पार्थिवं जीवयिष्यति ।

१८१५

तच्छकः संवत्तविषो लोके यास्यति हास्यतां । विचिन्त्यैवं कृता तेन भुवं तुष्टिर्द्विजस्य वै ।

भविष्यति क्षुपायेन यस्य दास्यामि यातनां । एकम्पु श्रोतुमिच्छामि तद्वृत्तं निर्वर्त्तने वने ।

संवादं पन्नगेन्द्रस्य काश्यपस्य वक्षस्तथा । श्रुतवान् दृष्ट्वाऽपि भवतां कथमागतं । श्रुत्वा तस्य विधास्येऽहं पन्नगान्तकरींमतिं ।

॥ मन्त्रिणजुषुः ॥ इष्टुं राजन्यथाऽस्माकं येन तत्कथितं पुरा । समागतं द्विजेन्द्रस्य पन्नगेन्द्रस्य चाध्वनि ।

तस्मिन् वृत्ते नरः कश्चिदिन्धनार्थाय पार्थिव । विचिन्त्यैवमारुहः शुष्कशाखा वनस्यतौ ।

१०००

न वुधेतामभौ तौ च नगस्य पन्नगद्विजौ । सद्य तेनैव वृत्तेण भक्षीभूतोऽभवन्नृप ।

द्विजप्रभावाद्वाजेन्द्र व्यजीवत्स वनस्यति । तेनागस्य द्विजश्रेष्ठपुंसाऽस्मासु निवेदितं ।

यथावृत्तम्पु तत्सर्वं तच्छकस्य द्विजस्य च । एतस्मै कथितं राजन् यथा दृष्टं श्रुतञ्च यत् । श्रुत्वा च नृपशार्दूलं विधत्स्व
यदनन्तरं ।

॥ स्तुत उवाच ॥ मन्त्रिणान्पु वचः श्रुत्वा स राजा जनमेजयः । पथ्यतयत्त दुःस्वार्त्तः प्रत्यर्पिषत्कारं करे ।

निःश्वसमुष्णमसृष्टीर्धं राजीवलोचनः । मुमोषाऽश्रूणि च तदा मेघागंधां प्रहृदन्नृपः ।

१००१

दुर्धरं वास्यमुत्सृज्य स्फुट्वा चापो यथाविधि । मुक्लृत्तमिव च ध्यात्वा निश्चित्य मनसा नृपः ।

अनर्धामन्त्रिणः सर्वानिदं वचनमब्रवीत् । जनमेजय उवाच । श्रुत्वा तद्भवतां वाक्यं पितृर्षेः स्वर्गतिं प्रति ।

निश्चितेयं मम मतिर्था च तां मे निबोधत । अन्नन्नरश्च मन्येऽहं तच्छकाय दुरात्मने ।

प्रतिकर्त्तव्यमित्येवं येन मे हिंसितः पिता । इष्टज्जिह्वं हेतुमात्रं यः कृत्वा दग्धा च पार्थिवं ।

इयं दुरात्मता तस्य काश्यपं येन न्यवस्यत् । यथागच्छेत्स वै विप्रो मनु जीवेत्पिता मम ।

१००२

परिहीयेत किं तस्य यदि जीवेत्स पार्थिवः । काश्यपस्य प्रसादेन मन्त्रिणां विनयेन च ।

स तु वारितवाग्धोहात्काश्यपं द्विजसत्तमं । सञ्चिजीवयिषुं प्राप्तं राजानमंपराजितं ।

महानतिक्रमे क्षेपे तच्छकस्य दुरात्मनः । द्विजस्य योऽददद्भुवं मा नृपं जीवयेदिति ।

उतक्लृप्त्य प्रियं कर्त्तुमात्मनस्य महप्रियं । भवतां सैव सर्वेषां गह्वाम्यपचिर्तिःपितुः ।

॥ इत्यादिपर्वस्थाखीके पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५० ॥

॥ शैतिसवाच । एवमुक्त्वा ततः श्रीमाम्बन्निभिशानुमेदितः । आहरोह प्रतिष्ठा स सर्पसत्राय पार्थिवः ।

१००३

ब्रह्मभरतशार्दूलो राजा पारीक्षितसदा । पुरोहितमयाङ्गस्य चमिजो वसुधाधिपः ।

अब्रवीदाक्यसम्पन्नः कार्यसम्पत्कारं वचः । यो मे हिंसितवांस्त्रातं तच्छकः स दुरात्मवान् ।

प्रतिकुर्व्यां तथा तस्य तद्भवन्तो भुवन्तु मे । अपि तत्कर्म विदितं भवतां येन पन्नगं ।

तच्छकं संप्रदीतेऽग्री प्रणिपेयं सवान्ववं । यथा तेन पिता मङ्गं पूर्वं दग्धो विषाग्निना ।

तथाऽहमपि तं पार्थ दग्धमिच्छामि पन्नगं । चलिज जुषुः । अस्ति राजन्महासत्तवं तदर्थं देवनिर्दिष्टं । सर्पसत्रमिति ख्यातं

पुराणे परिपद्यते ।

१००४

आहर्त्ता तस्य सचस्यं लब्धान्योऽस्ति नराधिप । इति पौराणिकाः प्राङ्गुरस्माकं चास्ति स कृतः ।

॥ सौतिरुवाच ॥ एवमुक्तः स राजर्षिर्मेने दग्धं हि तच्छकं । ऊताशनमुखे दीप्ते प्रविष्टमिति सत्तम ।

ततोऽब्रवीन्मन्त्रविदस्तान् राजा ब्राह्मणास्तदा । आहरिष्यामि तत्सत्रं संभाराः संभ्रियन्तु मे ।

ततस्तच्छ्रित्वा जलस्य शास्त्रतो द्विजसत्तम । तं देवं मापद्यामासुर्व्यज्ञायतनकारणात् ।

अथावदेदविदांसः सर्व्वे बुद्धेः परं गताः । अज्ञा परमया युक्तमिष्टं द्विजगणैर्युतं ।

९०२५

प्रभृतधनधान्याह्व्यमृत्विग्निः सुनिषेवितं । निर्वाय चापि विधिवद्यज्ञायतनमोषितं ।

राजानं दीक्षयामासुः सर्पसन्नाप्तये तदा । इदं चासीत्तत्र पूर्वं सर्पसत्तमं भविष्यति ।

निमित्तं महदुत्पन्नं यज्ञविघ्नकरं तदा । यज्ञस्यायतने तस्मिन् क्रियमाणे वषोऽब्रवीत् ।

क्षपतिर्बुद्धिसम्पन्नो वास्तुविद्याविशारदः । इत्यब्रवीत्सूक्तधारः स्मृतः पौराणिकस्तदा ।

यस्मिन्देव चकोले च मापनेयं प्रवर्त्तिता । ब्राह्मणं कारणं कृत्वा मायं संस्थास्यते क्रतुः ।

९०२०

स्तच्छ्रुत्वा तु राजाऽसौ प्राग्दीक्षाकालमब्रवीत् । क्षत्तारं न हि मे कश्चिदज्ञातः प्रविशेदिति ।

इत्यादिपर्व्व्याश्लोके एकपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

॥ सौतिरुवाच ॥ ततः कर्म प्रवृत्ते सर्पसत्रविधानतः । पर्य्यक्रामंसं विभ्रिवत्स्वे स्वे कर्मणि धाजकाः ।

प्राहृत्य कृष्णवासांसि धूसरं कलोचनाः । जुहुवुर्मन्त्रवचैव समिद्धं जातवेदसं ।

कम्पयन्त्यसु सर्व्वेषामुरगाणां मनंसि च । सर्पानाजुहुवुस्तत्र सर्व्वानग्निमुखे तदा ।

ततः सर्पाः समापंतुः प्रदीप्ते हृद्यवाहने । विचिष्टमानाः कृपणमाहुयन्तः परस्परं ।

९०२१

विस्फुरन्तः श्रमन्तस्य वेष्टयन्तः परस्परं । पुकैः शिरोभिस्य मृगं चित्रभानुं प्रप्रेदिरे । श्वेताः कृष्णाश्च नीलाश्च स्रविराः शिशव

स्तथा । नदन्तो विविधास्त्रादानपेतुर्दीप्ते विभावसौ ।

क्रोशयोजनमात्रा हि शोकार्णव्य प्रमाणतः । तपन्त्यजस्तं वेगेन वक्रावगमितां वर ।

एवं शतसहस्राणि प्रयुतान्यर्षुदानि च । अवशानि विनष्टानि पक्षगानान्तु तत्र वै ।

तुरगा इव तत्रान्ये हस्तिहस्ता इवापरे । मत्ता इव च मातङ्गा महाकाया महाबलाः ।

उषावचाश्च वहवो नानावर्णा विषोल्बणाः । घोराश्च परिघप्रभृता दन्दप्रभृता महाबलाः । प्रपेतुरग्रावुरगा मातृवाग्दण्ड

पीडिताः ।

९०२०

इत्यादिपर्व्वणि सर्पसत्रे द्विपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

॥ सौतेन कउवाच ॥ सर्पसत्रे तदा राज्ञः पाण्डुरेयस्य धीमतः । जनमेजयस्य केलाससृज्विजः परमर्षयः ।

के सदस्या वभूवुश्च सर्पसत्रे सुदारुणे । विषादजननेऽत्यर्थं पन्नगानां महाभये ।

सर्व्वं विसरन्त्यात भवाच्छकं पितुमर्हति । सर्पसत्रविधानज्ञा विज्ञेयाः के च सूतज ।

॥ सौतिरुवाच ॥ हन्त ते कथयिष्यामि नामानोह मनीषिणां । ये श्रुजिजः सदस्याश्च तस्यासृपतेस्तदा ।

तत्र होता वभूवाथ ब्राह्मणश्चण्डभार्गवः । अयनस्यान्धे स्थिता विप्रो वेदविदावरः ।

९०२५

उद्गाता ब्राह्मणे हृष्टो विद्वान्कौस्तोऽय जैमिनिः । ब्रह्माऽभवत्साङ्गवोऽथ अर्धयुश्चापि पिङ्गलः ।

सदस्यसम्बद्धासः पुत्रश्चित्रसहायवान् । उद्दालकः प्रमतकः श्वेतकेतुश्च पिङ्गलः ।

असितो देवस्यैव नारदः पर्वतस्तथा । अनेयः कुण्डजठरो दिङ् कालघटकुशा ।
 वात्यः श्रुतमुवाच ह्ये जपस्त्राधायशीलवान् । कोचलो देवशर्मा च मौद्गल्यः समसौरभः ।
 एते चाप्ये च वदन्ते ब्राह्मण वेदपारगाः । सदस्याद्याभवंस्तत्र सचे पारीक्षितस्य ह । २०५०
 जुह्वत्सुलिख्य तदा सर्पसचे महाकृतौ । अहयः प्रापतस्तत्र घोराः प्राणिभयावहाः ।
 वसामेदोवहाः कुक्ष्यां नागानां सम्प्रवर्तिताः । ववौ गन्धस्य तुमुलो दह्यतामग्निं तदा ।
 पतताच्चैव नागानां विष्ठितानां तंथाऽम्बरे । अश्रूयताग्निं शब्दः पथ्यतां चाग्निना भृशं ।
 तच्छक्तुं स नागेशः पुरन्दरनिवेशनं । गतः श्रुत्वैव राजानं दीक्षितं जनमेजयं ।
 ततः सर्वं यथाष्टममाख्याय भुजगोत्तमः । अगच्छच्छरणं भीतः आगच्छत्वा पुरन्दरं । २०५१
 तमिश्रः प्राह सुप्रियो न तवासीह तच्छक्तुः । भयं नागेश तस्मादे सर्पसचात्कदाचन ।
 प्रसादितो मया पूर्वं तवांशाय पितामहः । तस्मात्तव भयं नास्ति हेतु ते मानसो ज्वरः ।
 ॥ सैतिह्वाच ॥ एवमाश्वासितेलेन ततः स भुजगोत्तमः । उवास भवने तस्मिन् शक्रस्य मुदितः सुखी ।
 अजस्रं निपतस्तस्मै नागेषु भृशदुःस्मितः । अल्पशेषपरीवारो वासुकिः पर्वततथ ।
 कश्यपं चाविग्रहोरं वासुकिं पद्मगोत्तमं । स घूर्णमानश्च दयो भगिनोमिदमब्रवीत् । २०५२
 दह्यन्त्यङ्गानि मे भद्रे न दिशः प्रतिभान्ति च । सोढामोव च सम्प्रोहातूर्ध्वनीव च मे मनः ।
 दृष्टिभ्रान्ति मेतीव हृदयं दीर्यतीव च । पत्न्याम्यवब्रूः स्याहं तस्मिन्दीप्ति विभावसौ ।
 पारीक्षितस्य यज्ञोऽसौ वर्त्ततेऽस्मत्किंचासया । व्यक्तं मयाऽपि गन्तव्यं प्रतराजनिवेशनं ।
 अयं स कालः संप्राप्ते यदर्थमसि मे स्वयः । जरत्कारौ मया दत्ता चायस्त्रास्त्राभ्याम्बवान् ।
 आसौक्यः किल यज्ञं तं वर्त्तन्तं भुजगोत्तमे । प्रतिषेत्स्यति मां पूर्वं स्वयमाह पितामहः । २०५३
 तदसौ ब्रूहि वत्सं खं कुमारं दृढसंमतं । समाद्य तं सन्त्यस्य मोक्षार्थं वेदेवित्तमं ।
 इत्यादिपर्वणि सर्पसचे त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

॥ सैतिह्वाच ॥ तत आह्वय पुत्रं खं जरत्कार्मुजङ्गमा । वासुकेर्नागराजस्य वचनादिदमब्रवीत् ।
 अहं तव पितुः पुत्र भ्रात्रा दत्ता निमित्ततः । कालः सचायं सम्प्राप्तस्तत्कुर्वन् यथातथं ।

॥ आसौक्यउवाच ॥ किंनिमित्तं मम पितुर्दत्ता त्वं महिलेन मे । तस्माच्च त्वेन श्रुत्वा कर्त्ताऽस्मि तत्तथा ।

॥ सैतिह्वाच ॥ तत आचष्ट सा तस्मै वाग्ववानां हितैषिणी । भगिनी नागराजस्य जरत्कारिबन्निवा । २०५४

॥ जरत्कारह्वाच ॥ पद्मगानामशेषाणां माता कद्गूरिति श्रुता । तथा शशा रुषितया सुता यस्माज्जिवोद्य तत् ।

उच्चैः श्रवाः सोऽश्वराजो यस्मिन्था न कृतो मम । विनतार्थाय पशितं दासभावाद्य पुत्रका ।

जनमेजयस्य वो यज्ञे धृष्ट्या निलसारयिः । तच्च पञ्चत्वमापन्नाः प्रेतलोकं गमिष्यथ ।

तासु श्रुतवर्ती देवः साक्षासौक्यपितामहः । शैवमस्त्विति तदाकथं प्रोवाचानुमोद च ।

वासुकिश्चापि तच्छ्रुत्वा पितामहवचं श्रुत्वा । अमृते मयिते तात देवाच्छरणमीषिवान् । २०५५

सिद्धार्थांश्च सुराणं सर्वेषु प्राप्यास्तमनुत्तमं । आतरं मे पुरस्कृत्य पितामहमुपागमन् ।

ते ते प्रसादयामासुः सुराः सर्वेऽजसम्भवे । राज्ञा वासुकिना सार्द्धं ज्ञापोऽप्येव न भवेदिति ।

॥ देवाञ्चक्रुः ॥ वासुकिर्बाणराजोऽयं दुःखितो ज्ञातिकारणात् । अभिज्ञापः स मातुस्तु भगवन् भवेत्कथं ।

॥ मन्त्रोवाच ॥ जरत्कार्हरत्कार्हां यां भार्था समवास्थति । तत्र जातो द्विजः ज्ञापानोच्चयिष्यति पञ्चगान् ।

यत्कुला तु वचनं वासुकिः पञ्चगोत्तमः । प्रादात्काममरपण्यं तव पित्रे महात्मने ।

२०८०

प्रागेवागतं काले तस्मात्त्वं मय्यजायथा । अयं स कालः सम्प्राप्नो भयाश्रत्तातुमर्हसि ।

भ्रातरश्चापि मे तस्मात्तातुमर्हसि पावकान् । न मोघन्तु कृतं तस्याद्यदहं तव धीमते । पित्रे दत्ता विमोक्षार्थं कथं वा पुत्र मन्यसे ।

॥ सैतिरवाच ॥ एवमुक्तस्येत्युक्ता आश्वीको मातरं तदा । अत्रवीदुःखमन्ततं वासुकिं जीवयन्निव ।

अहं त्वं मोक्षयिष्यामि वासुके पञ्चगोत्तम । तस्मात्कापाकहासत्वं सत्यमेतद्भवीमि ते ।

भव स्वस्वमना नाग नहि ते विद्यते भयं । प्रयतिष्ये तथा राजन्यथा श्रेया भविष्यति ।

२०८१

न मे वागनृतं प्राह स्वैरेवपि कुतोऽन्यथा । तं वै नृपवरं गत्वा दीक्षितं जनमेजयं ।

वाग्भिर्भङ्गलयुक्ताभिलोषयिष्येऽद्य मातुल । यथा स यज्ञो नृपतेर्निर्वर्त्तिष्यति सत्तम ।

स सन्भावय नागेन्द्र मयि सर्व्वं महामते । न ते मयि मनो जातु मिथ्या भवितुमर्हति ।

॥ वासुकिरवाच ॥ आश्वीक परिघूर्णामि हृदयं मे विदीर्य्यते । दिशो न प्रतिजानामि ब्रह्मदण्डनिपीडितः ।

॥ आश्वीक उवाच ॥ न सन्नापस्त्वया कार्य्यः कथञ्चित्पञ्चगोत्तम । प्रदोषाम्येः समुत्पन्नं नाश्रयिष्यामि ते भयं ।

२०८२

ब्रह्मदण्डं महाघोरं कालाग्निमतेजसं । नाश्रयिष्यामि माञ्च त्वं भयं कार्य्यः कथञ्चन ।

॥ सैति रवाच ॥ ततः स वासुकेर्घोरमपनीय मनोज्वरं । आधाय चात्मनोऽङ्ग्रेऽप्यङ्गम लरितो भृशं ।

जनमेजयस्य तं यज्ञं सर्व्वैः समुदितं गुणैः । मोक्षाय भुजगेन्द्राणमाश्वीको द्विजघत्तमः ।

स गत्वाऽपश्यदाश्वीको यज्ञायतनमुत्तमं । वृत्तं सदस्यैर्ब्रह्मभिः सख्यैर्वृत्तिसमप्रभैः ।

स तत्र वारितो दास्यैः प्रविशद्विजघत्तमः । अभितुष्टाव तं यज्ञं प्रवेष्टार्थी परन्तपः ।

२०८३

स प्राप्य यज्ञायतनं वरिष्ठं द्विजोत्तमः पुण्यक्ष्णं वरिष्ठः । तुष्टाव राजानमनन्तकीर्त्तिमृत्त्विकसदस्यास्य तथैव चाग्निं ।

इत्यादिपर्व्वणि सर्व्वमने चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

॥ आश्वीक उवाच ॥ सोमस्य यज्ञो वरुणस्य यज्ञः प्रजापतेर्यज्ञ आश्वीकयागे । तथा यज्ञोऽयं तव भारताय्य पारीक्षित स्वस्ति नोऽस्तु प्रियेभ्यः ।

शक्रस्य यज्ञः शतसंख्य उक्तस्तथाऽपरं तुल्यसंख्यं शतं वै । तथा यज्ञोऽयं तव भारताय्य पारीक्षित स्वस्ति नोऽस्तु प्रियेभ्यः ।

यमस्य यज्ञो हरिमधस्य यथा यज्ञो रत्निदेवस्य राज्ञः । तथा यज्ञोऽयं तव भारताय्य पारीक्षित स्वस्ति नोऽस्तु प्रियेभ्यः ।

गवस्य यज्ञः शशविन्दोऽस्य राज्ञो यज्ञस्तथा वज्रवेणस्य राज्ञः । तथा यज्ञोऽयं तव भारताय्य पारीक्षित स्वस्ति नोऽस्तु प्रियेभ्यः ।

नृगस्य यज्ञस्तज्जमीठस्य चामीधया यज्ञो दाश्रयेय राज्ञः । तथा यज्ञोऽयं तव भारताय्य पारीक्षित स्वस्ति नोऽस्तु प्रियेभ्यः ।

यज्ञः श्रुतो दिविदेवस्य स्नेनार्युधिरस्य जमीठस्य राज्ञः । तथा यज्ञोऽयं तव भारताय्य पारीक्षित स्वस्ति नोऽस्तु प्रियेभ्यः ।

हृष्यास्य यज्ञः सत्यवत्याः सुतस्य स्वयम्भु कर्मा प्रचकार यत्र । तथा यज्ञोऽयं तव भारताय्य पारीक्षित स्वस्ति नोऽस्तु प्रियेभ्यः ।

इमे च ते सूर्य्यमानवर्षसः समासते हृषहणः कर्तुं यथा । तेषां ज्ञातुं विद्यते ज्ञानमस्य दत्तं । येभ्यो न प्रणश्येत्कदाचित्
अलिक्षमो नासितोकोऽपि चैव दैपायनेनेति विनिश्चितं मे । एतस्मिन्निद्या हि चित्तिं सञ्चरन्ति सर्व्वलिङ्गः कर्मसु खेपु
दीर्घाः ।

११०१

विभावसुश्चिन्तमानोर्ध्वात्मा हिरण्यरेता ऊतभुक्कृष्णवर्त्मा । प्रदक्षिणावर्त्तन्निष्ठः प्रदीप्तो हृद्यं तवेदं ऊतभुम्बुष्टिदेवान् ।
मेह त्वदन्यो विद्यते जीवलोकं समो नृपः पालयित्वा प्रजानां । धृत्या च ते प्रीतमनाः सदाऽङ्गुलं वा बहूणां धर्मराजोऽयमा वा ।
शक्रः साक्षादक्षपाणिर्धृतेष्टः च तत्ता लोकेऽस्मिन्सं तथदे प्रजानां । मतस्वं नः पुरुषेष्टेह लोके न च त्वदन्यो भूपतिरस्ति यज्ञे ।
खट्वाङ्गनाभागदिनोपकम्प यथातिमान्धातुसमप्रभाव । आदित्यतेजःप्रतिमानतेजा भीष्मो यथा राजसि सुव्रतस्वं ।
वाल्मीकिवक्त्रे निभूतं स्खीर्य्यं वशिष्ठवक्त्रे निश्रुतस्य कोपः । प्रभुत्वमिच्छत्वसमं मतं मे युतिस्तु नारायणवद्विभाति । ११०२
यमो यथा धर्मो विनिश्चयज्ञः कृष्णो यथा सर्व्वगुणोपपन्नः । श्रियां निवृत्तोऽसि यथा वज्रनाभिधानभूतोऽसि तथा क्रतूनां ।
दक्षोऽङ्गवेनासि यमोऽवलेन रामो यथा ब्राह्मविदस्त्वविष्णुः । श्रौर्व्वजित्नाभ्यामसि तुल्यतेजा दुष्प्रवर्त्तीयोऽसि भगीरथेन ।
॥ सौतिहवाच ॥ एवं सुताः सर्व्व एव प्रसन्ना राजा सदस्या अलिको हृद्यबाहः । तेषां दृष्ट्वा भावितानोऽङ्गिनां प्रोवाच राजा
जनमेजयोऽयम् ।

इत्यादिपर्व्वणि सर्पस्य च पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ बालोऽप्ययं स्वविर इवावभाषते मायं बालः स्वविरोऽयं स्तो मे । इच्छाम्यहं वरमस्मै प्रदातुं तस्मै विप्राः
संविदध्वं यथावत् ।
॥ सदस्या ऊचुः ॥ बालोऽपि विप्रो मान्यएवेह राज्ञो विद्वान्यो वै स पुनर्वै यथावत् । सर्व्वान् कामांस्वत्त एवाहंतेऽयं यथा
च नस्तत्तक एति शीघ्रं । ११०३
॥ सौतिहवाच ॥ व्याहर्त्तुकामे वरदे नृपे द्विजं वरम्बुणोऽवेति ततोऽभ्युवाच । होता वाक्यं नातिदृष्टान्तरात्मा कर्मैष्टास्मिन्सचको
मेति तावत् ।
॥ जनमेजय उवाच ॥ यथा चेदं कर्म समाप्यते मे यथाच वै तत्तक एति शीघ्रं । तथा भवन्तः प्रयतन्तु सर्व्वे परश्रत्था सहि मे
विदिषाणः ।

॥ अल्विज ऊचुः ॥ यथा ब्राह्मणि नः प्राञ्ज्यथा ब्रंसति पावकः । इन्द्रस्य भवने राजंसाचको भयपीडितः ।
श्रया सुतो लोहितको महात्मा पौराणिको वेदितवान्युरसात् । स राजानं प्राह पृष्टस्तदानीं यथाऽर्ज्विप्रास्तदेदं तद्वदेव ।
पुराणमागम्य ततो ब्रवीष्यहं दत्तं तस्मै वरमिष्टेण राजन् । वसेह त्वं मत्स्यकामे सुगुप्तो न पावकस्तं प्रदक्षितीति । ११०४
एतच्छ्रुत्वा दीक्षितस्तथ्यमान आस्ते होतारं सोदयन् कथंकाले । होताच यत्तोऽस्याजुहावाच मन्त्रैरयामरेन्द्रः स्वयमाजगाम ।
विमान्माहङ्ग महानुभावः सैर्ध्वदैवैः परिच्छिद्यमानः । बलाहकैः क्षायगुग्ममानो विद्याधैरैरक्षरसां गणैश्च ।
तस्योत्तरीये निहितः स मागो भयोद्विग्नः बर्धनैवाभ्यगच्छत् ।
ततो राज्ञीं सम्बदिदोऽब्रवीत्पुनः क्रुद्धो वाक्यं तत्तकस्तान्मिच्छत् ।
॥ जनमेजय उवाच ॥ इन्द्रस्य भवने विप्रा यदि मागः स तत्तकः । तमिष्टेणैव सहितं पातयध्वं विभावसो । ११०५
॥ सौतिहवाच ॥ जनमेजयेन राजा तु सोदितस्तत्तकं प्रति । होता जुहाव तत्तस्य तत्तकं पञ्चगं तथा ।

हृदयमाने तथा चैव तच्छकः सपुरन्दरः । आकाशे ददृशे चैव क्षणेन व्यथितस्तदा ।

पुरन्दरस्तु तं यज्ञं दृष्ट्वात्तभयमाविब्रत । हिला तु तच्छकं चक्षुः स्वमेव भवमं यथौ ।

इन्मे गते तु राजेज्ज तच्छको भयमोहितः । मन्त्रशक्त्वा पावकार्षिः समीपमग्नौ गतः ।

॥ खल्विज ऊचुः ॥ वर्तते तव राजेज्ज कर्षितद्विभिवप्रभो । अग्नौ तु विप्रमुखाय वरं त्वं दातुमर्षसि । १११०

॥ जनमेजय उवाच ॥ बालाभिरूपस्य तवाप्रमेय वरं प्रयच्छामि यथानुरूपं । दृष्ट्वा च क्षणेऽभिमतं हृदि स्थितं ततो प्रदास्याम्यपि चेददेयं ।

॥ खल्विज ऊचुः ॥ अयमाद्याति दूर्घं स तच्छकस्ते वञ्चं मृप । श्रूयतेऽस्य महाकादो नदतोभिरवं रवं ।

मृतं मुक्तो वक्ष्यता स नागो भट्टो नाकाकम्बविषस्तकायः । घूर्णस्वाकाशे नष्टसंज्ञोऽभ्युपैति तीक्ष्णस्त्रिशास्त्रिभ्यसम्पन्नमेजः ।

॥ सौतिस्त्वाच ॥ पतियमाशे नागेज्जे तच्छके जातवेदसि । इदमन्तरमिथियं तदास्तीकोऽभ्युचोदयत् ।

॥ आश्वीक उवाच ॥ वरं ददासि चेन्मम दृष्टोमि जनमेजय । सर्वं ते विरमलेतस्य पनेधुरिहोरणाः । १११५

श्वमुक्तस्तदा तेन ब्रह्मन्पारीक्षितस्तु सः । नातिष्ठत्तनाखेदमास्तीकं वाक्त्रमश्रवीत् ।

सुवर्णं रजतं गांस्य यथान्यन्यस्ये विभो । तं ते दद्यां वरं विप्र न त्विर्जैतकतुर्धम ।

॥ आश्वीक उवाच ॥ सुवर्णं रजतं गांस्य न त्वां राजन दृष्टोम्यहं । सर्वं ते विरमलेतस्त्वस्मि मादकुलस्य नः ।

॥ सौतिस्त्वाच ॥ आस्तीकैनेवमुक्तस्तु राजा पारीक्षितस्तदा । पुनः पुनश्चाखेदमास्तीकं वदतावरः ।

अन्यं वरय भद्रं ते वरं द्विजवरोत्तम । अथाक्षत नचायन्यं वरं स भृगुनन्दन । ११२०

ततो वेदविदस्तात सदस्याः सर्वे श्व तं । राजानमूचुः सहिता लभतां ब्राह्मणे वरं ।

इत्यादिपर्वेऽस्तीके आश्वीकवरप्रदानं सट्पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

॥ शौनक उवाच ॥ ये सर्पाः सर्पसर्पेऽस्मिन्पतिता हव्यवाहने । तेषां नामानि सर्वेषां श्रोतुमिच्छामि सूतज ।

॥ सौतिस्त्वाच ॥ सहस्राणि वक्रव्यस्त्रिन्प्रयुतान्येवुदादि च । न त्रयं परिसंस्थानुं वज्रत्वाद्भिजयसम ।

यथा स्मृति तु नामानि पञ्चगानां निबोध मे । उच्यमानानि मुख्यानां ऊतानां जातवेदसि ।

वासुकेः कुलज्ञातांस्तु प्राधान्येन निबोध मे । नीलरत्नाम्नितानधोरात्राहाकायाव्यधोऽव्यणान् । ११२५

अवशास्नाहवाग्दण्डपीडितान्छपणान् ऊतान् । कोटिभ्यो मानसः पूर्णः ब्रह्मः पालो हलीमकः ।

पिच्छलः कौणपस्रकः कालवेगः प्रकालनः । हिरण्यवाङ्गः शरणः कचकः कालदमकः ।

रते वासुकिं नागाः प्रविष्टा हव्यवाहने । अन्ये च बह्वो विप्र तथा वै कुलसम्भवाः । प्रदीप्ताग्नी ऊताः सर्वे चोररूपा महाबलाः ।

तच्छकस्य कुले जाता प्रवक्ष्यामि निबोध तान् । पुष्पाण्डको मण्डलकः पिण्डकेता रमेणकः ।

उच्छिखः शरभो भङ्गा विष्मतेजा विरोहणः । शिरी शलकरो मूकः सुकुमारः प्रवेपनः । ११३०

मुद्गरः शिशुरीमा च सुरीमा च महाहनुः । रते तच्छकजा नागाः प्रविष्टा हव्यवाहने ।

पारावतः पारिजातः पाण्डुरो हरिणः कृष्णः । विहङ्गः शरभो मेघः प्रमोदः संहतापनः ।

रेरावतकुलोदिते प्रविष्टा हव्यवाहने । कौरव्यकुलजास्त्रागाश्च मे त्वं द्विजोत्तम ।

दरकः कुण्डलो वेणी वेणीस्त्रन्धः सुमारकः । वाहकः शृङ्गवेरस धूर्तकः प्रातरातकौ ।

कौरव्यकुसजास्त्रेते प्रविष्टा इत्युवाच न । भूतराजकुलं जाताऽऽकुलु नागान्यथातथं ।

२१५५

कीर्धमानान्मया ब्रह्मणातवेगान् विबोक्त्वान् । ब्रह्मकर्णः पिठरकः कुठारसुखसेचकौ ।

पूर्णाङ्गदः पूर्णमुखः महाशः ब्रह्मनि ईरिः । अमावस्यः कामठकः सुषेणी मानसो व्यकः ।

भैरवो मुखवेदाङ्गः पिङ्गश्चोद्वपारकः । श्वभो वेगवाहागः पिङ्गारकमहाहू ।

रक्ताङ्गः सर्वसारङ्गः सन्दूषपठवासकौ । वराहको वीरणकः सुचिबन्धिवेगिकः ।

पराशरसहस्रको मणिकुम्भकथादधिः । इति नागा मया ब्रह्मन् कीर्त्तिताः कीर्त्तिवर्द्धनाः ।

२१६०

प्राधान्येन बल्लुवात्तु न सर्वे पुरीकीर्त्तिताः । इतेषां प्रसवो यत् प्रसवस्य च सन्ततिः ।

नञ्चत्तं परिसंख्यातुं ये दीप्तं पावकं गताः । निशीर्षाः सप्तशीर्षाश्च दशशीर्षा कथाऽप्यरे ।

कालानलविषा घोरा ऊताः व्रतसहस्रजः । महाकाया महावेगाः त्रैलोक्यसमुच्छ्रयाः ।

योजनायामबिस्तारा दियोजनसमायताः । कामरूपाः कामबला दीप्तानलविषोष्णयाः ।

दग्धास्तच महासने ब्रह्मदण्डनिपीडिताः ।

२१६५

इत्यादिपर्वस्थासौकी ब्रह्मपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५० ॥

॥ सौतिहवाच ॥ इदमत्यहुतं चान्यदासौकस्यानु शृणुम । तथा वरेण्यहम्माने राज्ञा पारीक्षितेन हि ।

दशहलाद्युतो नागः स एव यदतिष्ठत । ततश्चिन्तापरी राजा बभूव जनमेजयः ।

ह्ययमाने भृशन्दीप्ते विधिवदसुरेतसि । न स एव प्रापतद्वैरा तच्छको भवपीडितः ।

॥ शौनकउवाच ॥ किं स्मृत तेषां विप्राणां मन्त्रपात्रो मनीषिणां । न प्रत्यभातदाऽग्रे यत्स्य पपात न तच्छकः ।

॥ सौतिहवाच ॥ तन्मिश्रहलादिसत्त्वं विवर्धं पञ्चगोप्तमं । आसौकसिष्ठतिष्ठेति वाचस्त्रिस्तोऽभ्युदीरयत् ।

२१७०

वितस्त्रे सोऽग्नरीचे च हृदयेन विदूषता । यथा तिष्ठति वै कश्चित् सत्त्वं गां चान्नरां नरः ।

ततो राजाब्रवीद्वाक्यं सदस्त्रेष्टेदितो भृशं । काममेतद्भक्त्येवं यथासौकस्य भाषितं ।

समाप्यतामिदं कर्षे पञ्चगाः सन्वनामयाः । प्रीयतामवमासौकी सत्यं स्मृतवशोऽस्तु तत् ।

ततो हलहलाग्रम्भः प्रीतिदः समजायत । आसौकस्य वरे दत्ते तथैवापराराम च ।

स यज्ञः पाण्डवेयस्य राज्ञः पारीक्षितस्य ह । प्रीतिमांसाभवद्वाजा भारतो जनमेजयः ।

२१७५

अलिभ्यः समदस्त्रेष्टो ये तथासन्धमागताः । तेभ्यश्च प्रददौ विसं क्रतवोऽथ सहस्रजः ।

लोहिताद्याय स्मृताय तथा स्वपतये विभुः । येनोक्तं तस्य तथाये सर्व्यसचनिवर्त्तने ।

निमित्तं ब्राह्मण इति तस्मै विसं ददौ बभ्रु । इत्वा इत्थं यथान्वाक्यं भोजनान्वादनान्कितं ।

प्रीतस्तस्मै नरपतिरप्रमेयपराक्रमः । ततश्चकारावभ्यर्थं निधिदृष्टेन कर्षणा ।

आसौकीं प्रेषयामास शृङ्गानेव सुसंस्कृतं । राजा प्रीतमनाः प्रीतं कृतकृत्यं मनीषिणं ।

२१८०

पुनरागमनं कार्यमिति चैनं वशोऽब्रवीत् । भविष्यति सदस्त्रे मे वाजिमेधे महाकृतौ ।

तथेत्युक्त्वा प्रदद्वाव तदासौकी मुदायुतः । छत्वा स्वकार्यमनुत्तुं तोवधिला च पार्थिवं ।

स गत्वा परमप्रीतो मातुलं मातरश्च तं । अभिगम्योपसंयज्य यथाहृतं न्येदयत् ।

॥ सैतिहवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा प्रीयमाणाः समेता ये तत्रासनपद्मगा वीतमोहाः । आश्लोके वै प्रीतिमनो बभूवुरुचुषेण वरमिदं
दृष्टोत्स्र ।

भूयोभूयः सर्व्यश्लेषजुवंसं किं ते प्रियं करवामाद्य विदन् । प्रीता यथे मोचिताश्चैव सर्व्यं कामं किं ते करवामाद्य वत्स । २१८५
॥ आश्लोक उवाच ॥ सायं प्रातर्य्यं प्रसन्नात्मरूपा लोके विप्रा मानवा ये परेऽपि । धर्मास्थानं ये पठेयुर्नभेदं तेषां युष्मद्वैव
किञ्चिद्वयं खान् ।

तैद्याप्युक्तो भागिनेयः प्रसन्नैरेतत्सत्यं काममेवं वरं ते । प्रीत्या युक्ताः कामितं सर्व्यश्लेषे कर्त्तारः स्म प्रवणा भागिनेय ।

असितं चार्त्तिमल्लञ्च सुनीधं चापि यः स्मरेत् । दिवावा यदि रात्रौ नास्त्वसर्पभयं भजेत् ।

यो जरत्काष्ठा जाता जरत्कारौ महायथाः । आश्लोकः सर्पसत्रे वः पद्मगान्योऽभ्यरुचन् । तं स्मरन् महाभागा न मां
हिंसितुमर्हथ ।

सर्पापसर्पभद्रं ते गच्छ सर्प महाविष । जनमेजयस्य यज्ञान्ते आश्लोकवचनं स्मर ।

२१८०

आश्लोकस्य वचः श्रुत्वा यः सर्वो न निवर्त्तते । व्रतभा भिद्यते मूर्द्ध्नि त्रिभुव्वक्त्रं यथा ।

॥ स्मृतउवाच ॥ स एवमुक्तश्च तदा दिजेन्द्रः समागतैस्सैर्भुजगेन्द्रमुखैः । संप्राप्य प्रीतिं विपुलां महात्मा ततोमनोगम
नायाद्य दद्रे ।

मोक्षयिला तु भुजगान्पसचाद्विजोत्तमः । जगाम काले धर्मात्मा दिष्टान्तं पुत्रपौत्रवान् ।

इत्याख्यानं मयाश्लोकं यथावक्तव्यं कीर्त्तितं । यत्कीर्त्तयिला सर्वेभ्यो न भयं विद्यते कश्चित् ।

यथा कथितवान् ब्रह्मन् प्रमतिः पूज्यजस्रः । पुत्राय हरवे प्रीतः पृकृते भार्गवेऽन्तमं ।

२१८१

यदाश्चं श्रुतं श्रुत्वाहं तथा च कथितं मया । आश्लोकस्य कवेर्भिप्र श्रीमत्परितमार्दितः ।

श्रुत्वा धर्षिष्ठमाख्यानमाश्लोकं पुण्यवर्द्धनं । यत्मां त्वं पृष्टवान् ब्रह्मश्रुत्वा हुण्डुभभाषितं । व्येतु ते सुमहद्ब्रह्मज्ञात्वाहलमरिन्दम ।

इत्यादिपर्वणि सर्पसत्रे समाप्तं अष्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

अथादिवंभावतारणं पर्व ॥ ६ ॥

॥ शौनक उवाच ॥ सुगुवंशप्रभृत्येव त्वया मे कीर्त्तितं महत् । आख्यानमखिलं तात सौते प्रीतोऽस्मिन्नेव ते ।

वत्सामि चेव भूयस्त्वं यथावदभूतनन्दन । याः कथा व्यासस्य स्यान्त्यास्य भूयो विचक्ष्य मे ।

तस्मिन्परमदुष्यारे सर्पसत्रे महात्मनां । कर्माक्षरेषु यज्ञस्य सदस्यानां तथाऽध्वरे ।

२१८०

या बभूवुः कथासिन्नां यत्वेष्टेषु यथातथं । त्वत्तं इक्ष्वांस्ये आतुं सौते त्वं वै प्रवक्ष्य मे ।

॥ सैतिहवाच ॥ कर्माक्षरेष्वकथयन् दिजा वेदाश्रयाः कथाः । व्यासस्त्वकथयस्वित्रमाख्यानं भारतं महत् ।

॥ शौनकउवाच ॥ महाभारतमाख्यानं पाण्डूनां यज्ञस्करं । जनमेजयेन पृष्टः सन् ह्यन्तेपायद्वल्लहा ।

आवयामास विधिवत्तदा कर्माक्षरेतु सः । तामहं विधिवत्पुष्टां आतुमिच्छामि वैकथां ।

ममः सागरसम्भूतां महर्षेर्भावितात्मनः । कथयस्व सतां श्रेष्ठ नहि दृष्योमि स्तुतज ।

२१८१

॥ सैतिरुवाच ॥ हन्त ते कथयिष्यामि महदाख्यानमुत्तमं । कृष्णदैपायनमनं महाभारतमादितः ।

शृणु सर्वमशेषेण कथ्यमानं मया दिज । प्रसितं तन्महान्दर्वी ममापीह प्रवर्तते ।

इत्यादिपर्वेऽष्टादिवंशावतारखण्डपर्वणि कथानम् एकोनवष्टितमोऽध्यायः । ५८ ।

॥ सैतिरुवाच ॥ श्रुत्वा तु सर्पसन्धाय दीक्षितं जनमेजयं । अभ्यगृह्णतिर्विन्दान् कृष्णदैपायनसदा ।

जनयामास यं कानी शक्तेः पुत्रात्पराश्वरात् । कन्यैव यमुनादीपे पाण्डवानां पितामहं ।

जातमीचक्ष यः सद्य इच्छादेहमवीदृधत् । वेदांश्चाधिगमे साङ्गान्धेतिहासाकहायजाः ।

१११७

यत्रैति तपसा कथिष्व वेदाध्ययनेन च । न त्रैतर्नीपवासेषु न प्रसूत्या न मनुया ।

विव्याभेकं चतुर्द्धा यो वेदं वेदविदांवरः । परावरश्चो ब्रह्मर्षिः कविः सद्यव्रतः कुषिः ।

यः पाण्डुं धृतराष्ट्रं विदुरं चाप्यजीजनत् । शान्तनोः सन्ततिं तन्म पुण्यकीर्तिर्कहायजाः ।

जनमेजयस्य राजर्षेः स महात्मा सदस्यथा । विवेक संहितः शिष्यैर्बेदेवदाङ्गपारगैः ।

तत्र राजानमासीनं ददर्श जनमेजयं । हृतं सदस्यैर्ब्रह्मभिर्हिवैरिव पुरन्दरं ।

१११८

तथा मूर्द्धनिभिषिकैश्च नानाजनपदेश्वरैः । खलिभिर्ब्रह्मकल्पैश्च कुशलैर्यज्ञसंसरैः ।

जनमेजयस्तु राजर्षिं ईदृष्ट्वा तष्टपिमागतं । सगणोऽभ्युद्ययौ तूर्णं प्रीत्या भरतसप्तमः ।

काञ्चनं विष्टरं तस्यै सदस्यानुमतः प्रभुः । आसनं कल्पयामास यथा शक्नो दृढस्थितेः ।

तत्रोपविष्टं वरदं देवर्षिगणपूजितं । पूजयामास राजेन्द्रः शास्त्रदृष्टेन कर्षणा ।

पाद्यमाचमनीयञ्च अर्घ्यं गाञ्च विधानतः । पितामहाय कृष्णाय तदर्हाय न्यवेदयत् ।

१११९

प्रतिगृह्य तु तां पूजां पाण्डवाञ्जनमेजयात् । गाञ्चैव समनुशाप्य व्यासः प्रीतोऽभवत्तदा । तथा च पूजयित्वा तं प्रणयात्पितामहं ।

उपोपविश्य प्रीतात्मा पर्यङ्कद्वयमासयं । भगवानपि तं दृष्ट्वा कुशलं प्रतिविद्य च ।

सदस्यैः पूजितः सर्वैः सदस्यान्प्रत्यपूजयत् । ततस्तु सहितः सर्वैः सदस्यैर्जनमेजयः । इदं पद्याद्भिज्जश्रेष्ठ पर्यङ्ककृताञ्जलिः ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ कुरूणां पाण्डवानाञ्च भवान् प्रत्यक्षदर्शिवान् । तेषां चरितमिच्छामि कथ्यमानं त्वया दिज ।

कथं समभवद्देवसेवामक्रिष्टकर्मणां । तच्च युज्यं कथं हृत्तं भूतान्नकरणं महत् ।

११२०

पितामहानां सर्वेषां देवानां विष्टकेतवां । कार्त्तव्यैर्नैतन्ममाचक्ष्व यथाहृत्तं द्विजोत्तम ।

॥ सैतिरुवाच ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कृष्णदैपायनसदा । ब्रह्मास शिष्यमासीनं वैशम्पायनमनिके ।

॥ व्यास उवाच ॥ कुरूणां पाण्डवानाञ्च यथा भेदोऽभवत्पुरा । तदस्यै सर्वमाचक्ष्व यन्मत्तः श्रुतवानसि ।

गुरोर्वचनमाज्ञाय स तु विप्रर्षभसदा । आचक्ष्व ततः सर्वमितिहासं पुरातनं ।

राज्ञे तस्यै सदस्येभ्यः पार्थिवेभ्यश्च सर्वेभ्यः । भेदं सर्वविनाशञ्च कुरुपाण्डवयोस्तदा ।

११२१

इत्यादिपर्वेऽष्टादिवंशावतारखण्डपर्वणि कथानम् एकोनवष्टितमोऽध्यायः । ६० ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गुरवे प्राङ्मस्त्रात्य मनोबुद्धिसमाधिभिः । संपूज्य च दिशाः स्यात्सत्याऽन्यान् विदुषो जनान् ।

महर्षेर्भिः श्रुतस्यैह सर्वलोकेषु धीमतः । प्रवक्ष्यामि मत्तं कृत्यं व्यासस्यास्य महात्मनः ।

श्रोतुं पाचक्ष राजस्वं प्रायेमां भारतीं कथो । गुरोर्वैष्णपरिखन्दे । मनः प्रोत्साहतीव मे ।

शृणु राजन्यथा भेदः कुरुपाण्डवैयारभत । राज्यार्थं द्यूतसम्भूतो वनवासस्तथैव च ।

यथाच बुद्धमभवत्पृथिवीचयकारकं । तत्तेऽहं कथयिष्यामि प्रकृते-भरतवर्ष ।

१९१५

मृते पितरि ते वीरा वनादेत्यं स्ममन्दिरं । न चिरादेवविद्वाधो वेदे धनुषि चाभवत् ।

मांस्तथा सत्त्वशीर्षीजःसम्यक्मान्पौरसंमतान् । माण्डवन् कुरवो दृष्ट्वा पाण्डवान्श्रीयशोभूतः ।

ततो दुर्योधनः क्रूरः कर्णश्च सहसौबलः । तेषां निग्रहनिर्व्वासान् विविधांस्ते समारभन् ।

ततो दुर्योधनः शूरः कुलिङ्गस्य मते स्थितः । पाण्डवान् विविधोपायैराज्यहेतोरपीडयत् ।

ददावथ विषं पापि भीमाय धृतराष्ट्रजः । जरयामास तदीरः महाबलेन वृकोदरः ।

१९१०

प्रमाणेकांश्च संसृप्तं पुनर्व्यङ्गा वृकोदरं । तोयेषु भीमं गङ्गायाः प्रचिप्य पुरमाव्रजत् ।

यदा विषुद्धः कौन्तेयस्तदा संक्षिप्तं बन्धनं । उदतिष्ठन्महाबाहुर्भीमसेनो गतव्यथः ।

आशीविषैः कृष्णवर्षैः सुप्तं चैनमदंशयत् । सर्व्वेध्वेवाङ्गदेशेषु न ममार च शत्रुहा ।

तेषां नु विप्रकारेषु तेषु तेषु महामतिः । मोक्षणे प्रतिकारे च विदुरोऽवहितोऽभवत् ।

स्वर्गस्थो जीवेलोकस्य यथा शक्रः सुखावहः । पाण्डवानां तथा नित्यं विदुरोऽपि सुखावहः ।

१९१५

यदा तु विविधोपायैः संवृत्तैर्विष्टतैरपि । शाश्वकदिनिहन्तुं तान्देवभाय्यर्चरक्षितान् ।

ततः समस्त्य सचिवैर्दृष्टदुःशासनादिभिः । धृतराष्ट्रमनुज्ञाय जातुषं मृष्टमादिशत् ।

सुतप्रियैषौ ताम्राजा पाण्डवान्भिकासुतः । ततो विवासयामास राज्यभोगशुभुचया ।

ते प्रातिष्ठन् संहिता मगराजगसाङ्गयान् । प्रस्थाने चाभवदम्ब्वी चत्ता तेषां महात्मनां ।

तेन मुक्ता जतुमृष्टान्निशेधे प्राद्रवदन्तं । ततः सम्प्राप्य कौन्तेया नगरं वारणावतं ।

१९१०

न्यवसन् महात्मनो मात्रा सह परन्तपाः । धृतराष्ट्रेण चाज्ञप्ता उषिता जातुषं वृष्टे ।

पुरोचनान् रक्षमाणः संवत्सरमतन्त्रिताः । सुरुक्काङ्कारयित्वा तु विदुरेण प्रसोदिताः । आदीप्य जातुषं वैष्ण दग्ध्वा चैव पुरोचनं ।

प्राद्रवन्भय संविद्रा मात्रा सह परन्तपाः । दहृष्टदृष्टिं रक्षो हिउमं वननिर्हरे ।

इत्वा च तं राक्षसेन्द्रं भीताः समवेष्टोधनात् । निम्नि सम्प्राद्रवन्पार्था धार्तराष्ट्रभर्यार्हिताः ।

प्राप्ता हिङ्गिवा भीमेन यत्र जातो घटोत्कचः । एकचक्रां ततो गत्वा पाण्डवाः शंसितव्रताः ।

१९१५

वेदध्वयनसम्यक्सास्त्रोऽभवन् ब्रह्मचारिणः । ते तत्र नियताः कालं कश्चिद्वपुर्नरर्षभाः ।

मात्रा सहैकचक्रां ब्राह्मणस्य निवेशने । तत्रासपाद क्षुधितं पुरुषादं वृकोदरः ।

भीमसेनो महाबाहुर्धकं नाम महाबलं । तच्चापि पुरुषव्याघ्रो वाञ्छवीर्य्येण पाण्डवः ।

निहत्य तरसा वीरो नागरान्यर्थसात्वयत् । ततस्ते शुश्रुवुः कृष्णा पाञ्चालेषु स्वयम्बरं ।

श्रुत्वा चैवाभ्यगच्छन् गत्वाचैवालभन्त तां । ते तत्र द्रौपदीं लब्ध्वा परिसंवत्सरोषिताः ।

१९१०

विदिता हस्तिनपुरं प्रत्याजग्मुरिन्दनाः । त उक्ता धृतराष्ट्रेण राज्ञा शान्तनवेन च ।

भ्रातृभिर्विषहसात कथं वो न भवेदिति । अस्माभिः खाण्डवप्रक्षी युष्मदासोऽनुचिन्तितः ।

तस्माज्जनपदेपेतं सुविभक्तमहापथं । वासाय खाण्डवप्रक्षं ब्रजध्वं गतमस्तराः ।

तयोस्ते वचनाज्जगमुः सह सर्वैः सुहृज्जैः । नगरं खाण्डवप्रक्षं रत्नान्यादाय सर्व्वज्ञैः ।

तत्र ते ववन्पथार्थाः संवत्सरगणान्वद्भून् । वशे ब्रजप्रतापेन कुर्वन्तोऽन्यान्महीधृताः ।

११६५

एवं धर्मप्रधानास्ते सत्यव्रतपरायणाः । अप्रमत्तोत्थिताः शान्ताः प्रतपन्तोऽहिताम्बद्भून् ।

अजयद्भूमिसेनसु दिशं प्राचीं महायज्ञाः । उदीचीमर्जुनो वीरः प्रतोचीं नकुलस्तथा ।

दक्षिणां सहदेवसु विजिग्ये परवीरहा । एवं चक्रुरिमां सर्व्वे वशे कृतां वसुन्धरां ।

पञ्चभिः सूर्य्यसङ्काशैः सूर्य्येण च विराजता । षट्सूर्य्यैवाभवत्प्रक्षी पाण्डवैः सत्यविक्रमैः ।

ततो निमित्ते कश्मिंश्चिद्भूषराजो युधिष्ठिरः । वनं प्रस्थापयामास तेजस्वी सत्यविक्रमः ।

११७०

प्राणेशोऽपि प्रियतरं भ्रातरं सव्यसाचिनं । अर्जुनं पुरुषव्याघ्रं खिरात्मानं गुणैर्युतं ।

स वै संवत्सरं पूर्णं मासं चैकं वनेऽवसन् । ततो गच्छद्भृषीकेशं द्वारकयां कदाचन ।

लब्धवांस्तत्र वीभत्सुर्भार्य्या राजीवलोचना । अनुजां वासुदेवसु सुभद्रां भद्रभाषिणीं ।

सा ब्रचीव महेन्द्रेण श्रीः कृष्णेनैव सङ्गता । सुभद्रा युयुजे प्रीत्या पाण्डवेनार्जुनेन ह ।

अतर्पयच्च कौन्तेयः खाण्डवे हव्यवाहनं । वीभत्सुं च वासुदेवेन सहितो नृपसत्तम ।

११७५

नातिभारो हि पार्थस्य केशवेन सह्यभवत् । व्यवसायसहायस्य विष्णोः ब्रह्मवधेध्विव ।

पार्थायाग्निर्देवो चापि गाण्डीवं धनुरसत्तम । इषुधीचाक्षयैर्व्याणैरयश्च कपिलचणं ।

मोक्षयामास वीभत्सुर्मथं यच्च महासुरं । स चकार सभां दिव्यां सर्व्वरत्नसमन्वितां ।

तस्यां दुर्योधनो मन्दो लोभचक्रे सुदुर्मतिः । ततोऽचैर्बन्धयित्वा च सौबलेन युधिष्ठिरं । वनं प्रस्थापयामास सप्तवर्षाणि यञ्च च ।

अज्ञातमेकं रात्रे च ततो वर्षं ज्योदशं । ततस्तुतुर्दशे वर्षे याचमानाः स्वकं वसु ।

११८०

नालभन्त महाराज ततो युद्धमवर्त्तत । ततस्तु चक्रमुत्साद्य हत्वा दुर्योधनं नृपं ।

राज्यं विहतभयिष्ठं प्रत्यपद्यन्त पाण्डवाः । एवमेतत्पुरावृत्तं तेषामक्लिष्टकर्माणं । भेदो राज्यविनाशाय जयश्च जयतांवर ।

इत्यादिपर्व्वेऽदिवंशावतारणपर्व्वणि भारतसूचमेकषष्ठोऽध्यायः । ६१ ।

॥ जनमेजयउवाच ॥ कथितं वै समासेन त्वया सर्व्वं दिजोत्तम । महाभारतमाख्यानं कुरुणां चरितं महत् ।

कथां लमद्यच्चिन्तार्था कथयस्व तपोधन । विस्तरश्रवणे जातैकाद्वहलमतीव मे ।

स भवान् विस्तरेणैतां पुनराख्यातुमर्हति । नहि त्वय्यामि पूर्व्वैर्वा वृष्ट्वाणान्दरितं महत् ।

११८५

न तत्कारणमस्य वै धर्माज्ञा यच्च पाण्डवाः । अवस्थान्स्वर्वांश्चो जगुः प्रशस्यन्ते च मानवैः ।

किमर्थं ते नरव्याघ्राः शक्ताः सन्तो ज्ञानागसः । प्रयुज्यमानान्धैर्ज्ञानान् शान्तमेता दुरात्मनां ।

कथं नागाद्युतप्राणो बाहुशाली वृकोदरः । पृथ्विस्थस्यपि क्रोधं धृतावै दिजोत्तम ।

कथं सा द्रौपदी कृष्णा क्रिश्यमाना दुरात्मभिः । शक्ता सती धार्तराष्ट्राद्वादहत्क्रोधचक्षुषा ।

कथं व्यसनं धूतं शार्थी माद्रीसुतौ तदह । अश्वयुक्ते नरव्याघ्रा बाध्यमाना दुरात्मभिः ।

११९०

कथं धर्मभूतां श्रेष्ठः सुतो धर्मस्य धर्मवित् । अनर्थः परमं क्लेशं सोढवात्स्य दुर्धृष्टिरः ।

कथञ्च वज्रलाः सेनाः पार्श्ववः कृष्णसौरथिः । अस्त्रैर्काऽनयत्सर्वाः पितृलोकं धनञ्जयः ।

एतदाचक्ष मे सर्वं द्रथादृष्टं तपोधन । यद्यच्च कृतवन्मसौ तत्र तत्र महारथाः ।

॥ वेश्मनायन उवाच ॥ चणं कुरु महाराज विपुलाऽयमनुक्रमः । पुष्पास्थानस्य वक्रव्यः कृष्णदैपाद्यैरितः ।

महर्षेः सर्वलोकेषु पूजितस्य महात्मनः । प्रवक्ष्यामि मतं कृत्स्नं व्याख्यामिततेजसः ।

११८५

इदं शतसहस्रं हि श्लोकानां पुण्यकर्षणं । सत्यवत्यात्मजमेव व्याख्यातममितीजसा ।

य इदं आवयेद्विद्वान्ये चेदं शृणुयुर्नराः । ते ब्रह्मणः स्थानमेव प्राप्नुयुर्देवतुल्याः ।

इदं हि वेदैः समितं पवित्रमपि चोत्तमं । अत्राणामुत्तमं चेदं पुराणमष्टमिसंस्तुतं ।

अस्मिन्नर्थस्य कामस्य निखिलेनोपदिश्यते । इतिहासे महापुण्ये बुद्धिश्च परिनैष्ठिकी ।

अनुदानदानशीलांश्च सत्यशीलाननास्तिकान् । कार्ष्णं वेदमिमं विद्वान्प्रावर्ष्य त्वाऽयमनुते ।

११९०

भूणहत्याहृतं चापि पापं जह्यादसंशयं । इतिहासमिमं श्रुत्वा पुरुषोऽपि सुदारुणः ।

मुच्यते सर्वपापेभ्यो राज्ञा चक्रमा यथा । ज्योनामेतिहासोऽयं श्रौतव्यो विजिगीषुणा ।

महीं किञ्चन राजा शत्रुं चापि पराजयेत् । इदं पुंसवनं श्रेष्ठमिदं स्तैस्त्वयनं महत् ।

महिषीयुवराजाभ्यां श्रौतं च वज्रशस्तया । वीरं जनयते पुत्रं कन्यां वा राज्यभागिनीं ।

धर्मशक्तमिदं पुण्यमर्थशास्त्रमिदं परं । मोक्षशास्त्रमिदं पुण्यं व्याख्यानमिदमुद्दिना ।

११९५

सम्पत्त्याचक्षते चेदं तथा श्रौत्यन्ति चापरे । पुत्राः शूद्रशूषवः सन्ति प्रेक्षाश्च प्रियकारिणः ।

शरीरेण कृतं पापं वाचा च मनसैव च । सर्वं स त्वजनि चित्रं यददं शृणुयान्नरः ।

भरतान्द्र महज्जगत् शृण्वतामनस्यतां । नास्ति व्याधिभयं तेषां परलोकभयं कुतः ।

धन्यं यश्च समायुज्य पुण्यं स्वयं तथैव च । कृष्णदैपायनेनेदं कृतं पुण्यं चिकीर्षुणा ।

कीर्तिं प्रययता लोके पाण्डुराणां महात्मनां । अन्येषां क्षत्रियाणाञ्च भूतिर्द्विषतेजसां ।

११९०

सर्वविधावदातानां लोके प्रथितकर्षणं । यददं मानेन लोके पुष्पार्थे ब्राह्मणान् शूचीन् ।

श्रावयेत् महापुण्यां तस्य धर्मः मनातनः । कुरूपां प्रथितं वंशं कीर्तयन्मृतं शूचिः ।

वंशमाप्नोति विपुलं लोके पूज्यतमो भवेत् । योऽधीते भारतं पुण्यं ब्राह्मणो नियतव्रतः । चतुरो वार्षिकाभ्यासात्सर्वध्यापैः प्रमुच्यते ।

विद्येतः स च वेदानां पारगो भारतं पठन् । देवा राजर्षयो ज्ञानं पुष्पा ब्रह्मर्षयस्तथा ।

कीर्त्यनेन धृतपात्रानः कीर्त्यते केज्वस्तथा । भगवांश्चापि देवेशो यत्र देवो च कीर्त्यते ।

११९५

अनेकजननो यत्र कार्त्तिकेयस्य सम्भवः । ब्राह्मणानां गवाक्षैव माहात्म्यं यत्र कीर्त्यते । सर्वश्रुतिसमूहोऽयं श्रौतव्यो धर्मबुद्धिभिः ।

य इदं आवयेद्विद्वान् ब्राह्मणानिह पर्वसु । धृतपात्रा जितस्त्रिणां ब्रह्म गच्छति शाश्वतं ।

श्रावयेद्ब्राह्मणान् शूचिं यश्चेदं पादमन्मतः । अक्षयं तस्य तस्माद्भूमिपावर्त्तयितुमिह ।

अह्ना यदेनः क्रियते इन्द्रियैर्जनयाऽपि वा । ज्ञानादज्ञानतो वाऽपि प्रकरोति नरस्य यत् । तस्याहाभारताख्यानं श्रुत्वे प्रविवीचते ।

भरतांगो महत्कान्त महाभारतमुच्यते । निरुक्तमस्य यो वेद सर्वपापैः प्रमुच्यते ।

२१२०

भरतांगो यतस्त्रायमितिहासो महाद्भुतः । महतो ह्येनसो मर्त्यामोचयेदमुंकीर्तितः ।

त्रिभिर्भ्यैर्षेभ्यः कामः कृष्णदेपायनो मुनिः । नित्योत्थितः शूचिः ब्रह्मो महाभारतमादितः ।

तपो नियममास्थाय कृतमेतन्महर्षिणा । तस्माद्विद्यमसंबुधैः श्रोतव्यं ब्राह्मणैरिदं ।

कृष्णप्रोक्तामिमां पुण्यां भारतीमुक्तमां कथां । आवयिष्यन्ति ये विप्रा ये च आर्यन्ति मानवाः ।

सर्वथा वर्त्तमानावै न ते श्रोत्याः कृताकृतैः । नरेण धर्मकामेन सर्वैः श्रोतव्य इत्यपि ।

२१२५

निश्चिन्नेनितिहासाऽयं ततः सिद्धिमवाप्नुयात् । न तां स्वर्गं गतं प्राप्य दुष्टं प्राप्नोति मानवः ।

यां श्रुत्वे महापुण्यमितिहासमुपाश्रुते । शृण्वन्ब्रह्मः पुण्यशीलः श्रवणं चेदमद्भुतं ।

नरः फलमवाप्नोति राजसूयाश्वमेधयोः । यथा समुद्रो भगवान्यथा मेरुर्लहागिरिः ।

उभौ ख्यातौ रत्ननिधौ तथा भारतमुच्यते । इदं हि वेदैः समितं पवित्रमपि चोक्तमं ।

अयं श्रुतिमुखं चैव पावनं शीलवर्द्धनं । ग इदं भारतं राजन्याचकाय प्रवहति ।

२१३०

तेन सर्वा महो दत्ता भवेत्सागरमेखला । पारीक्षितकथां दिव्यां पुश्चाय विजयाय च ।

कथ्यमानां मया कृतस्मां शृणु सर्वकारीमिमां । त्रिभिर्भ्यैः सदैव्यायां कृष्णदेपायनो मुनिः ।

महाभारतमाख्यानं कृतवानिदमद्भुतं । धर्मै चार्थै च कामे च मोक्षे च भरतर्षभ । यदिष्टास्ति तदन्यत्र यत्क्षेदास्ति न तत्काचित् ।

इत्यादिपर्वश्चादिवंशावतारणं भारतप्रवंशा द्विष्टोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ राजोपरिचरो नाम धर्मनिष्ठो महीपतिः । बभूव मृगयां गन्तुं सदा किल धृतव्रतः ।

स चेदिविषयं रम्यं वसुः पौरवमन्दनः । इभोपदेक्षाञ्जपाह रमणीयं महीपतिः ।

२१३५

तमाश्रमे न्यस्तशस्त्रं निवसन् तपोनिधिं । देवाः ब्रह्मपुराणा वै राजानमुपतस्त्रिरे ।

इन्द्रत्वमेव राजाऽयं तपसेत्यनुचिन्तय वै । तं सान्त्वेन नृपं साक्षात्तपसः संयवर्त्तयन् ।

॥ देवा ऊचुः ॥ न संकीर्ष्येत धर्मोऽयं श्रुयिष्यांश्चिवीपते । तया हि धर्मो त्रिष्टुतः कृतश्च धारयते जगत् ।

॥ इन्द्र उवाच ॥ लोके धर्मं पालय त्वं नित्ययुक्तः समाहितः । धर्मयुक्तस्तो लोकानपुष्पान्पश्यति श्रान्तान् ।

द्विविष्टस्य भुविष्टस्य सखाभूतो मम प्रियः । रम्यः श्रुयिष्या यो देवस्तमावस नराधिप ।

२१४०

पञ्चस्यैव पुण्यस्य प्रभूतधनधान्यवान् । स्वारक्षस्यैव सौम्यस्य भोग्यैर्भूमिपैर्युतः ।

अर्धवानेष देशो हि धनरत्नादिभिर्युतः । वसुपूर्णा च वसुधा वस चेदिवु चेदिव ।

धर्मशीला जनपदाः सुसन्तोषाश्च साधवः । न च मिथ्याप्रलापोऽत्र स्त्रैरेव्यपि कुतोऽन्यथा ।

न च पित्रा विभज्यन्ते पुत्रा गुह्यं हते रताः । युज्यते धुरि नो गास्य कृष्णान्मुचयन्ति च ।

सर्वे वर्णाः स्वधर्मस्थाः सदा चेदिव मानवः । न तऽस्य विदिनं किञ्चिन्निरुद्धं लोकेषु यद्भवेत् ।

२१४५

दैवोपभोग्यं दिव्यं कामाकाशे स्फाटिकं महत् । आकाशगन्धामहसं विमानमुपपश्यते ।

तमेकः सर्वमूर्तेषु विमानवरमास्थितः । परित्यक्त्युपरिस्थो हि देवो विपद्वागिव ।

ददामि ते वैजयन्तीं मालामखानपङ्कजा । धारयिष्यति संघामे या त्वां शस्त्रैरविवर्तत ।

लक्षणं चैतदेवैव भविता ते नराधिप । इन्द्रमात्रेति विख्यातं धन्यमप्रतिमं महत् ।

। वज्रपाथन उवाच ॥ यद्विष्टं त्रैलोक्यं तस्मै ददौ ब्रह्मनिस्तद्वनः । इष्टप्रदानमुद्दिश्य विष्टानां प्रतिपात्तिनीं । ११९०

तस्याः शक्रस्य पूजार्थं भूमौ भूमिपतिसदा । प्रवेशं कारयामास गते समस्तरे तदा ।

ततः प्रसूतिं चाद्यापि यष्टेः क्षितिपञ्चसप्तमैः । प्रवेष्टुः क्रियते राजन्यथा तेन प्रवर्त्तितः ।

अपरेद्युस्ततस्तस्याः क्रियतेऽत्युद्भवो नृपः । अलङ्कृतायाः पिटकेर्मन्त्रैर्काव्यैश्च भूषणैः ।

माख्यदामपरिचित्रा विधिवत्क्रियतेऽपि च । भगवान्पूज्यते चात्र ईशरूपेण चेश्वरः । स्वयमेव गृहीतेन वयोः प्रीत्या महात्मनः ।

स तां पूजां महेश्वरस्तु दृष्ट्वा देवः कृतां शुभम् । कसुना राजमुख्येन प्रीतिमानब्रवीत्प्रभुः । ११९१

ये पूजयिष्यन्ति नरा राजानस्य महं मम । कारयिष्यन्ति च मुदा यथा चेदिपतिर्नृपः ।

तेषां श्रीर्विजयश्चैव सराहाणां भविष्यति । तथा स्त्रीतो जनपदो मुदितश्च भविष्यति ।

एवं महात्मना तेन महेश्वरेण नराधिप । वसुः प्रीत्या मघवता मशारुजोऽभिषत्कृतः ।

उत्सवं कारयिष्यन्ति सदा शक्रस्य ये नराः । भूमिरस्मादिभिर्हानैस्तथा पूज्या भवन्ति ते ।

वरदानमहायज्ञैस्तथा शक्रोत्सवेन च । सम्पूजितो मघवता वसुश्चेदीश्वरो नृपः । ११९२

पालयामास धर्षेण चेदिष्टः पृथिवीमिमं । इन्द्रप्रीत्या चेदिपतिश्चकारेन्द्रमहं वसुः ।

पुत्रास्तस्य महावीर्याः पञ्चासन्नमितौजसः । नानाराज्येषु च सुताम्बुषसाऽन्धेष्वेव च यत् ।

महारथो मागधानां विभुतो यो बृहद्रथः । प्रत्यग्रहः कुन्नाम्बस्य यमाङ्गर्षेणिनाह्वनं ।

मावेक्ष्य यदुच्चैव राजन्यस्यापराजितः । एते तस्य सुता राजवाजर्वैर्भूरितेजसः ।

न्येयश्रवामभिः खेलेदेशांश्च पुराणि च । वेषवाः पञ्च राजानः पृथग्भ्रातृश्च शासनाः । ११९३

वसन्तमिन्द्रप्रासादे आकाशे स्फाटिके च तं । उपतस्थुर्न्यहात्मावं गन्धर्व्वास्तस्यो नृपः ।

राजोपरिचरेत्त्वेवं नाम तस्याश्च विभुतं । पुरोपवाहिनीं तस्य नदीं शुक्तिमतीं गिरिः । अरौक्षीचेतनायुक्तः कामात्कावा लाहलः किल ।

गिरिं कोलाहलं तन्मु पदा वसुरताडयत् । निश्चकाम ततस्तेन प्रहारविवरेण सा ।

तस्यां नद्यामजन्तवन्निपुणं पर्वतः स्वयं । तस्मात् विमोक्षणात्प्रोता नदी राज्ञे न्यवेदयत् ।

यः पुमानभवत्तत् तं स राजर्विश्वतमः । वसुर्वसुप्रदश्चक्रे सेनापतिमरिन्दमः । ११९४

चकार पर्वीं कन्यान्तु तथा तां गिरिकां नृपः । वयोः पत्नी तु गिरिका कामकालं न्यवेदयत् । अतु कालमनुप्राप्ता क्वाता पुंस वने वृषिः ।

तदहः पितरश्चैनमूर्ध्वर्जिह मृगानिति । तं राजसत्तमं प्रीतास्तदौ मतिमताम्बर ।

स पितृणां नियोगन्तमनतिक्रम्य पाथिवः । चचार मृगयां कामी गिरिकामेव संसरन् । अतोव रूपकन्यायां याचाह्रिय मिवापरां ।

अशोकैश्चक्रेयुतेरनेकैरतिमुक्तैः । पुत्रागैः कर्णिकारैश्च वक्तुर्लेख्यपाटले ।
पाटलेनारिकलेय चन्दनैश्चार्जुनैश्च । एतेरत्येकैश्चक्रेः पुष्टैः स्वादुफलैर्भुतं ।
कोकिलाकुलसम्भादं मत्तभ्रमरनादितं । वयन्तकाले तप्तस्य वनस्यैव च योषमं ।
मन्मथाभिपरीतात्मा नापश्यद्गिरिकां तदा । अपश्यन्कामसन्तप्तश्चरमाणो यदृष्टवा ।
पुष्पसंकुञ्जशालायां पक्ष्यैश्चपशोभितं । अशोकं स्तवकैश्चक्रे रमणीयमपश्यत ।

११७५

अप्रसक्तस्य काथायां सुखायोनो नराधिपः । मधुगन्धश्च संयुक्तं पुष्पगन्धमनोहरं ।
वायुना प्रेत्यमाणस्तु धूमाय मुद
मन्मगात् ।

तस्य रेतः प्रचस्कन्द चरतो गहने वने । स्कन्धमाचक्षु तद्रेतो वृक्षपत्रेण भूमिपः ।
प्रतिजपाच्च मिथ्या मे न पतेद्रेत
इत्यतः ।

११८०

इदं मिथ्यापरिस्कन्दं रेतो मे न भवेदिति । चतुस्त तस्याः पत्न्या मे न मोघः स्यादिति प्रभुः ।

सन्निधौ च तदा राजा विचार्य च पुनः पुनः । अभोघलक्ष्य विज्ञाय रेतसो राजसत्तमः ।

शूकप्रस्थापने कालं महिष्याः प्रसमील्य वै । अभिमन्याय तच्छूकमारान्तिष्ठन्माशुङ्गं ।
सूक्ष्मधर्मायैतत्त्वज्ञो गत्वा श्येनं
ततोऽब्रवीत् ।

३. प्रियार्थमिदं शौम्य शूकं मम गृहं नय । गिरिकायाः प्रयक्षाशु तस्या श्चार्त्तवमय वै ।

गृहीत्वा तत्तदा श्येनखर्णेमुत्पत्य वेगवान् । जवं परममास्त्राय प्रदद्राव विशङ्कमः ।

११८५

तमप्रशयद्वयान्तं श्येनं श्येनस्तथा परः । अभ्यद्रव च तं सद्यो दृष्ट्वामिव ब्रह्मवा ।

तुष्टयुद्धमयाकाशे तावुभौ सम्प्रपन्नतुः । युद्धतोरपतद्रेतस्तथापि यमुनाऽश्वि ।

तच्चार्द्रिकेति विख्याता ब्रह्मबापाद्वराश्वराः । मोनभावमनुप्राप्ता बभूव यमुनाचरी ।

श्येनपादपरिभ्रष्टं तदीर्यमय वासवं । जयाच्च तरसापेत्य साऽद्रिका मत्स्यरूपिणी ।

कदाचिदपि मत्स्यो तां बबन्धुर्भूत्सजीविनः । मासे च दृष्टमे प्राप्ते तदा भरतसत्तम ।

११९०

उज्जडद्वरकास्याः स्त्रीपुमांसश्च मानुषं । आश्चर्यभूतं तद्गत्वा राज्ञोऽय प्रत्यवेदयन् ।

काये मत्स्या इतो राजसम्भूतो मानुषाविति । तयोः पुमांसं जयाच्च राजोपरिचरसादा ।

स मत्स्या नाम राजासीद्भार्मिकः सत्यवज्रवरः । साऽश्वरामुक्तबापा च चोषेनं समपद्यत ।

या पुरोक्ता भगवता तिम्रमेनिगता शूभा । मानुषौ जनयित्वा तं प्रापमोक्षमवाप्स्यसि ।

ततः सा जनयित्वा तौ विप्रसा मत्स्यचार्तिना । सन्मन्य मत्स्यरूपं सा दिव्यं रूपमवाय च ।

११९५

सिद्धिर्विचारणपथं जगामाद्य वराश्वराः । सा कन्या दुहितृ तस्यां मत्स्या मत्स्यसगन्धिनी ।

राज्ञा इत्ता च दाम्नाय कन्येयं ते भवति । रूपसत्त्वसमायुक्ता सर्वैः समुदिता गुणैः ।

सा तु सत्यवती नाम मत्स्यघात्यभिसंनधात् । आसीत्सा मत्स्यगन्धैव कश्चिच्छावं दृष्टिभिरिता ।

शुश्रूषार्थं पितुर्नार्यं वाहयन्तीं जले च तां । तीर्थेषां परिक्रामयत्ययं पराश्वरः ।

अतीव रूपसम्पन्ना सिद्धानामपि काङ्क्षिता । दृष्ट्वैव च स तां धीमांसकमेवाहवाविर्षी ।

१२००

दिव्यां तां वासवीं कन्यां रम्भोहं मुनिपुङ्गवः । सङ्गमं मम कल्याणि कुर्व्येत्यभभाषत ।

साऽब्रवीत्प्रपन्न भगवन् पारावारं स्निहानुवीत् । आवयोर्दृष्टयोरेभिः कथं तु स्यात्समागमः ।

एवं तयोक्तो भगवानोहारमसृजप्रभुः । येन देशः स सर्वस्तु तमेभृत इवाभवत् ।

दृष्ट्वा सृष्टन्तु नीहारं ततस्तं परमर्षिणः । विस्मिता साऽभवत्कन्या व्रीडिता च तपस्विनी ।

॥ सत्यवधुवाच ॥ विद्वि मे भगवत्कन्या सदापितृवशानुगां । लक्ष्ययोगाच्च दुष्येत कन्याभावो ममानघः । १४०

कन्यात्वे दूषिते चापि कथं ब्रह्मे दिशेत्तम । गृहं गन्तुमेषे चाहं धीमघ स्थातुमुत्सहे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतर्ह्येचिन्ध भगवन्निधत्स्व यदनन्तरं । एवमुक्तावतीं तान्मु प्रीतिमानृषिसत्तमः ।

उवाच मन्त्रियं कृत्वा कथैव त्वं भविष्यसि । हृषीम्व च वरं भोह यन्मिच्छसि भाविनि ।

एथा हि न प्रसादो मे भूतपूर्वः शुचिस्मिते । एवमुक्ता वरं वज्रे गात्रसौगन्धमुत्तमं ।

सचासौ भगवान्प्रादात्समसः काङ्क्षितं भुवि । ततो लम्बवरा प्रीता स्त्रीभावगुणभूषिता । १४१

जगाम सह संघर्गमृष्टविणाऽङ्कृतकर्षणा । तेन गन्धवतीत्येवं नामास्याः प्रथितं भुवि ।

तस्यास्तु योजनाद्गन्धमाजिघ्रन् नरा भुवि । तस्या योजनागन्धेति ततो नामापरं स्मृतं ।

इति सत्यवतो चंष्टा लम्बा वरमुत्तमं । पराशरेण संयुक्ता सद्यो गर्भं सुधाव सा ।

यज्ञे च समुनादीपे पाराशर्यः स वीर्यवान् । स मातरमनुज्ञाय तपस्वेव मनो दधे ।

स्मृतोऽहं दर्शयिष्यामि कृत्येविति च सोऽब्रवीत् । एवं दैपायनो जज्ञे सत्यकथां पराश्वरात् । १४२

न्यस्तो दीपे स यदालसस्माद्वैपायनः स्मृतः । पादापसारिणं धर्मं सतु विद्वान् धुगे युगे । आपुः कृत्स्नं मर्त्यानां युगानुगमं वेद्यं च ।

ब्रह्मणे ब्राह्मणानाञ्च तथानुगृहकाङ्क्षया । विव्यास वेदान् यस्मात् तस्माद्भाष इति स्मृतः ।

वेदान्थापयामास महाभारतपञ्चमान् । सुमन्तुं जैमिनिं पैले शुक्रश्चैव स्वमात्मजं ।

प्रभुर्व्यरिष्ठो वरदो वैशम्पायनमेव च । संहितासौः प्रथमेन भारतस्य प्रकाशिताः ।

तथा भीमः श्रान्तनवो गङ्गायाममितयुतिः । वसुवीर्यात्मभक्तमहावीर्यो महायशः । १४३

वेदार्थविद्युः भगवानृषिर्विप्रो महायशः । शूले प्रोतः पुराणर्विरचौरचौरब्रह्मया ।

अरीमण्डय इत्येवं विख्यातः स महायशः । स धर्ममाह्वय पुरा महर्षिरिदमुक्तावान् ।

इषोकया मया बाल्यादिद्धा ह्येका शकुन्तिका । तत्किन्निषं सारं धर्मं नान्यत्पापमहं स्मरे ।

तन्मे सहस्रममितं कस्मान्नेहाजयत्तपः । गरीयान्ब्राह्मणबधः सर्वभूतवधाद्यतः ।

तस्मात्तं किन्विषो धर्मं शूद्रयेनौ जनिष्यसि । तेन ब्रापेन धर्मोऽपि शूद्रयोनावजायत । १४४

विद्वान् विदुररूपेण धार्मी तनुरं किन्विषो । सञ्चयो मुनिकल्पस्तु जज्ञे स्मृतो गवलाणात् ।

सूर्याश्च कुन्तिकन्यायाञ्च जज्ञे कौपी महाबलः । सहजं कवचं विश्रुत्पुण्ड्रलोद्योतितामनः ।

अनुग्रहार्थं लोकानां विष्णुर्लोकनमस्मृतः । कसुदेवानु देवकां प्रादुर्भूतो महायशः ।

अनादिनिधनो देवः स कर्त्ता जगतः प्रभुः । अत्यक्तमचरं ब्रह्म प्रधानं त्रिगुणात्मकम् ।

आत्मानमय्यस्यैव प्रकृतिं प्रभवं प्रभुं । पुरुषं विश्वकर्माणं सत्त्वयोगं भुवाचरं ।
 अमममचलं देवं वंशं नारायणं प्रभुं । धातारमेजमयकं यमाङ्गः परमययं ।
 कैवल्यं निर्गुणं विश्वमनादिमजमययं । पुरुषः स विभुःकर्त्ता सर्वभूतपितामहः । धर्मसर्वज्ञनाथाय प्रजोऽन्धकट्षिणिवु ।
 अलक्षौ तु महावीर्यौ सर्वशास्त्रविभारदौ । सात्यकिः छतवर्मा च नारायणमनुव्रतौ ।
 सत्यकाङ्क्षदिकाश्चैव जज्ञातेऽक्षविभारदौ । भरद्वाजस्य च स्कनं द्रोण्यां शुक्रमवद्वृत ।
 महर्षैरुपतपसस्तस्माद्द्रोणो व्यजायत । गौतमाश्विपुत्रं जज्ञे ब्रह्मन्माक्ररदतः ।
 अश्वत्थामस्य जननी रूपस्यैव महाबलः । अश्वत्थामा ततो जज्ञे द्रोणादेव महाबलः ।
 तथैव धृष्टद्युम्नोऽपि साक्षादग्निमयुतिः । वैताने कर्मणि तते पावकात्मजजायत ।
 वीरो द्रोणविनाशाय धनुरादाय बोर्व्यवान् । तत्रैव देव्यां कृष्णाऽपि जज्ञे तेजस्विनी शुभा ।
 विश्वाजमाना वपुषा विभ्रती रूपमुत्तमं । प्रह्लादग्निथो नम्रजित्पुत्रस्तथाभक्ततः ।
 तस्य प्रजा धर्महन्तो जज्ञे देवप्रकोपनात् । गन्धारराजपुत्रोऽभृष्णकुनिः सौवल्सलाया ।
 दुर्योधनस्य जननी जज्ञातेऽर्थविभारदौ । कृष्णदेवायनाज्ज्ञे धृतराष्ट्रो जनेश्वरः । श्वेते विचित्रवीर्यस्य पाण्डुस्यैव महाबलः ।
 धर्मार्थकुबजो धोमान्मेधावी धूतकल्मषः । विदुरः शुद्रद्रुथौना तु जज्ञे देवायनादपि ।
 पाण्डोस्तु जज्ञिरे पञ्च पुत्रा देवसमाः वृथक । द्वयोः स्त्रियोगुणज्येष्ठलोषामासीद्युधिष्ठिरः ।
 धर्मार्थयुधिष्ठिरो जज्ञे मासताच हृकोदरः । इन्द्राङ्गनस्यैव श्रीमान्सर्वशस्त्रभक्तो वरः ।
 जज्ञाते रूपसम्पन्नावशिभ्याश्च यमावपि । नकुलः सहदेवस्य गुरुशुश्रूषणे रतौ ।
 तथा पुत्रव्रतं जज्ञे धृतराष्ट्रस्य धोमतः । दुर्योधनप्रभृतयो युयुत्सुः करणसलाया ।
 ततो दुःशासनस्यैव दुःसहस्यपि भारत । दुर्मेघेणो विकर्णस्य चित्रमेनो विविश्रतिः ।
 जयः सत्यव्रतस्यैव पुरुमित्रस्य भारत । वैश्यापुत्रो युयुत्सुस्य एकादश महारथाः ।
 अभिमन्युः सुभद्रायामर्जुनादभ्यजायत । स्वस्तीथो वासुदेवस्य पौत्रः पाण्डोर्षहात्मनः ।
 पाण्डवेभ्यो हि पाञ्चाल्यां द्रौपद्यां पञ्च जज्ञिरे । कुमारः रूपसम्पन्नाः सर्वशास्त्रविभारदाः ।
 प्रतिविन्ध्यो युधिष्ठिरासूतसोमो हृकोदरात् । अर्जुनाङ्कुतकीर्त्तिस्तु व्रतान्तीकस्तु नाकुलिः ।
 तथैव सहदेवाश्च भुतसेनः प्रतापवान् । हिडिम्बायाश्च भोमेन वने जज्ञे घटोत्कचः ।
 शिशुण्डी द्रुपदाज्ज्ञे कन्या पुत्रत्वमागता । धां यक्षः पुरुषं चक्रे खूणः प्रियचिकीर्षया ।
 कुरूणां विपद्ये तस्मिन्समागच्छन्बह्वन्यय । राज्ञां व्रतसहस्राणि योत्स्वमानानि संयुगे ।
 तेषामपरिमेषाणां नामधेयानि सर्वश्रवः । न ब्रह्मज्ञानि समाख्यातुं वर्षाणामयुतेरपि । एते तु कीर्त्तिता मुख्या धैराख्यान
 मिदं ततं ।
 इत्यादिपर्वण्यादिवशावतारणे शिवहोऽध्यायः ॥ ६३ ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ य एते कीर्त्तिता ब्रह्मन्ये चान्ये नानुकीर्त्तिताः । सत्यक्तां श्रोतुमिच्छामि राज्ञां स्यात्सहस्रतः ।
 यदर्थमिह संभृता देवकन्या महारथाः । भुवि तस्ये महाभाग सत्याख्यातुमर्हसि ।

॥ वैश्यायन उवाच ॥ रहस्यं खल्विदं राजन्देवानामिति नः श्रुतं । तत्तु ते कथयिष्यामि नमस्कृत्वा स्वयम्भवे ।

चिःसप्तकलः पृथिवीं कृत्वा निःक्षिप्य पुरा । आमदन्त्यस्यसंक्षेपे भरेत्रे पर्यन्तोत्तमे ।

तदा निःक्षिप्ये लोके भार्गवेण कृते सति । ब्राह्मणान् क्षत्रिया राजन्सुतायिन्योऽभिचक्रमुः ।

२४९०

ताभिः सह समायेतुर्ब्राह्मणाः शंसितव्रताः । क्षताट्टतौ नरव्याघ्र न कामाक्षान्तौ तथा ।

तेभ्यश्च लेभिरे गर्भं क्षत्रियास्ताः सहस्रजः । ततः सुषुविरे राजन् क्षत्रियान् वीर्यवन्तरान् ।

कुमारांश्च कुमारींश्च पुनः क्षत्राभिदृष्ट्वे । एवं तद्वाह्मणैः क्षत्रं क्षत्रियासु तपस्त्रिभिः ।

जातं दृष्ट्वा धर्म्येण सुदीर्घेणायुषाऽन्वितं । स्वलोरोऽपि ततो वर्णा बभूवुर्ब्राह्मणोत्तराः ।

अभ्यगच्छन्तौ नारीं न कामाक्षान्तौ तथा । तथैवान्यानि भूतानि तिर्यग्योगितास्तपि ।

२४९१

क्षतौ दारांश्च गच्छन्ति तत्तया भरतर्षभ । ततोऽवर्द्धन्त धर्म्येण सहस्रव्रतजीविनः ।

ताः प्रजाः पृथिवीपाल धर्म्यव्रतपरायणाः । आधिभिर्व्याधिभिश्चैव विमुक्ताः सर्वेभ्यो नराः ।

अथेमां सागरापाङ्गीं गाङ्गजेन्द्रगताखिलां । अश्वतिष्ठत्युनः क्षत्रं सञ्चलवनपत्तनां । प्रभासति पुनः क्षत्रे धर्म्येणैमां वसुन्धरां ।

ब्राह्मणाद्यास्ततो वर्णा लेभिरे मुदमुत्तमां ।

कामकोषोद्भवान्देवाषाजिरस्य च नराधिपाः । धर्म्येण दण्डं दण्डेषु प्रयद्यन्तोऽन्यापालयन् ।

तथा धर्म्यपरे क्षत्रे सहस्राश्च व्रतक्रतुः । स्नादुद्देशेच कालेच वर्षेणपालयन्प्रजाः ।

२४९०

न बाल एव क्षियते तदा कश्चिज्जनाधिप । नच स्त्रियं प्रजानाति कश्चिदप्राप्त्यैव नः ।

एवमायुष्मतेभिस्तु प्रजाभिर्भरतर्षभ । इयं सागरपर्यन्ता समापूर्यते मेदिनी ।

ईजिरे च महायज्ञैः क्षत्रिया बज्रदक्षिणैः । साङ्गोपनिषदात्म्येदान् विप्रास्त्राधीयते तदा ।

नच विक्रीणते ब्रह्म ब्राह्मणस्य तदा नृप । अथ पूज्यसमान्यासे वेदानुचारयन्धृत ।

कारयन्तः कर्षं गोमिलया वैश्याः क्षिताविह । युञ्जते धुरि नो गाश्च कक्षाङ्गांश्चाप्यजीवयन् ।

२४९५

फेनपांश्च तथा वत्साश्चदुहन्ति सा मानवाः । न कूटमानैर्व्वणिजः पथं विक्रीणते तदा ।

कर्षाणि च नरस्यात्र धर्म्यैपेतानि मानवाः । धर्म्यमेवानुपपद्यन्तश्चकुर्धर्म्यपरायणाः ।

स्वकर्मनिरतास्त्रासस्वर्त्ये वर्षा नराधिप । एवं तदा नरव्याघ्र धर्म्यो न द्रुसते कश्चित् ।

काले गावः प्रसूयन्ते नार्यश्च भरतर्षभ । भवन्धृतुषु वृक्षाणां पुष्पाणिच फलानिच ।

एवं कृतयुगे सत्यगवर्त्तमाने तदा नृप । आपूर्यन्ते मही ह्यन्ता प्राणिभिर्व्वज्रभिर्भृङ्ग ।

२४९०

एवं समुदिते लोके मानुषे भरतर्षभ । असुरा जश्निरे क्षेत्रे राजान् मनुजेश्वर ।

आदित्यैश्च तदा देव्या बज्रभ्यो निर्जिता युधि । ऐश्वर्याद्भृङ्गिताः स्वर्गास्तंबभूवुः क्षिताविह ।

इह देवचमिद्वन्तो मानुषेषु मनस्विनः । जश्निरे भुवि भूतेषु ह्येतेष्वसुरा विभो ।

गोव्यसेषु च राजाश्च खराश्चमहिषेषु च । कव्यास्तुषैव भूतेषु गजेषुच श्वेषुच ।

जातैरिह महीपाल आयसानैश्च तैर्धर्म्यै । न शशाकान्तात्मानानिम्यं धारयितुं धरा ।

२४९५

अथ जाता महीपालाः कोचिहज्रमदाप्तिताः । दिनेः पुत्रा इमेत्येव तदा लेख इहायुताः ।

वीर्यवन्तोऽवलिप्तान्ते नामाकूपधरा महीं । इमां सागरपर्यन्तां परीयुररिमईनाः ।

म्राङ्गणान् क्षत्रियान्मैत्र्यान् शूद्रांश्चैवाप्यपीडयन् । अन्यानि चैव सन्तानि पीडयामासुरोजसा ।

जासयन्तोऽभिनिम्नतः सर्वभूतगणान्ते । विषेहः सर्वेशो राजन्महीं व्रतसहस्रतः ।

आश्रमस्थान्महर्षींश्च धर्षयन्तस्तत्कृतः । अत्रम्राङ्गा वीर्यमदा मता मदबलेन च ।

२४०

एव वीर्यबलैस्त्रिभिर्भूरियमैरासुरैः । पीडयामास मही राजन्म्राङ्गाणमुपचक्रमे ।

नङ्गमो भूतसत्त्वोवाः पश्याः सनगां महीं । तदा धारयितुं ब्रह्मः संक्रान्तो दानवैर्वैलात् ।

ततो मही महीपाल भारता भवपीडिता । जगाम शरणं देवं सर्वभूतपितामहं ।

सा संवृतं महाभागैर्देवद्विजमहर्षिभिः । ददर्श देवं म्राङ्गां लोककर्त्तारमथ्यं ।

गन्धर्वैरप्युरोभिश्च देवकर्त्तृषु निष्ठितैः । विद्यमानं मुदोपेतैर्वन्दे चैनमेव सा ।

२४१

अथ विज्ञापयामास भूमिस्तं शरणार्थिनी । सन्निधौ लोकपालानां सर्वेषामेव भारत ।

तत्प्रधानात्मनस्तस्य भूमेः कृत्यं स्वयम्भुवः । पूर्वमेवाभवद्वाजन् विदितं परमेष्ठिनः ।

सृष्टा हि जगतः कल्पाश्च संबुध्येत भारत । ससुरासुरलोकानामश्लेषेण मनोगतं ।

तामुवाच महाराज भूमिभूमिपतिः प्रभुः । प्रभवः सर्वभूतानामीशः ब्रह्मः प्रजापतिः ।

॥ ब्रह्मवाच ॥ यदर्थमसि संप्राप्ता मत्सकामं वसुध्वरे । तदर्थं सन्नियोऽस्यामि सर्वमेव दिवौकशः ।

२४२

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दद्युक्ता स महीं देवो ब्रह्मा राजन् विष्टव्य च । आदिदेव तदा सर्वान् विबुधान् भूतकृत्स्वयं ।

अस्या भूमे निरसितुं भारं भागैः पृथक्पृथक् । अस्यामेव प्रसूयध्वं विरोधयेति शम्भोत ।

तथैव च समानीय गन्धर्वैरप्युरा गणान् । उवाच भगवान्पद्मनिदं वचनमर्थवत ।

॥ ब्रह्मवाच ॥ स्वैस्त्रैरैः प्रसूयध्वं वषेष्टे मानुषेषु च । अथ ब्रह्मादयः सर्वे श्रुत्वा सुरगुरोर्मेघः । तथ्यमर्थश्च पथ्यश्च तस्य ते

जगत्कृत्स्नादा ।

अथ ते सर्वशोऽग्रेः स्वैर्गन्तुं भूमिं कृतचणाः । नारायणमभिचक्रं वैकुण्ठमुपचक्रमुः ।

२४३

यः स चक्रगदापाणिः पीतवासाः क्षितिप्रभः । पद्मनाभः सुरारिः शृङ्गवक्त्राक्षितेचक्रः ।

प्रजापतिपतिर्देवः सुरनाथो महाबलः । श्रीवत्साक्षो हृषीकेशः सर्वदेवतपूजितः ।

तं भुवः शोधनायेन्म उवाच पृथ्वीरत्नम् । अश्विनावतरत्येवं तथेष्टाह च तं हरिः ।

इत्यादिपर्वे आदिब्रह्मवतारोऽब्राह्मवतरणे चतुःषष्टोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

॥ अथ सम्भवपर्व ३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ नारायणेनेष्टसुकार सङ्कसंविदं । अवतन्तु महीं स्वर्गादंशतः संहतः सुरैः ।

आदिश्य च स्वयं शक्रः सर्वमेव दिवौकशः । निर्जनाम पुनस्तस्मात्तथाभारायणस्य ह ।

२४४

तेऽनरारिविनाशाय सर्वलोकहिताय च । अवतेशः क्रमेणैव महीं स्वर्गाद्विदौकशः ।

ततो ब्रह्मविब्रमेषु पार्थिवविबुजेषु च । जग्निरे राजन्मार्दूल यद्याकामं दिवौकशः ।

दानवानराक्षसांश्चैव गन्धर्वात्मपक्षगास्तेषां । पुरवादानि चान्यानि जग्नः सत्त्वान्यनेकजः ।

दानवा राक्षसाश्चैव गन्धर्वाः पक्षगास्तथा । न तान्बलस्त्रान्बाधोऽपि जगुर्भरतसत्तम ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ देवदानवसंघागं गन्धर्वासुरसं तथा । मानवानाञ्च सर्वेषां तथा वै यश्चरच्चरां ।

२५५

श्रीतुमिच्छामि तत्तेन सम्भवंहस्तमादितः । प्राणिनाञ्चैव सर्वेषां सम्भवं वक्तुमर्हसि ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हन्त ते कथयिष्यामि नमस्कृत्य स्वयम्भवे । सुरादीनामर्धं स्रग्विहं लोकानां प्रभवायध्वं ।

ब्रह्मणे मानसाः पुत्रा विदिताः वसवश्चर्षभः । मरीचिरव्यङ्गिरसौ पुलस्त्यः पुत्रश्च क्रतुः ।

मरुतेः कश्यपः पुत्रः कश्यपायु इमाः प्रजाः । प्रजश्चिरे महाभागा दक्षकन्यास्तयोदय ।

अदितिर्दितिर्दनुः काला दनायुः शिंधिका तथा । क्रोधा प्रधा च विशाच विनता कपिला मुनिः ।

२५६

कद्रूश्च मनुजव्याघ्र दक्षकन्यैव भारत । एतासां वीर्यसम्पत्तेः पुत्रपौत्रमननकं ।

अदित्यां दादत्रादित्याः सभूता भुवनेश्वराः । ये रांजन्नामतसांसे कीर्तयिष्यामि भारत ।

धाता मित्रोऽर्थमा ब्रह्मो वरुणस्त्वैव एव च । भगो विवस्वान्पूषा च सविता दक्षमहाधा ।

एकादशसत्या लब्धा दादशो विष्णु रच्यते । जघनजस्तु सर्वेषामादित्याणां गुणाधिकः ।

एक एव दितेः पुत्रो हिरण्यकशिपुः स्मृतः । नाभा स्थातास्तु तस्येन पञ्च पुत्रा महात्मनः ।

२५७

प्रह्लादः पूर्वजलोषो ब्रह्मादसदनन्तरं । अनुह्लादस्ततोषोऽभ्रदससाच भिविवाक्कलौ ।

प्रह्लादस्तु ययः पुत्राः स्थाताः सर्वेच भारत । विरोचनस्तु कुम्भस्तु निकुम्भश्चेति भारत ।

विरोचनस्तु पुत्रोऽभ्रदलिरिकः प्रतापवान् । बलेष्टु प्रथितः पुत्रो बाणो नाम महासुरः ।

ब्रह्मस्तुनवरः श्रीमान्महाकालोति यं विदुः । चत्वारिंशद्भ्योः पुत्राः स्थाताः सर्वेच भारत ।

तेषां प्रथमजो राजा विप्रचित्तिर्ब्रह्मवर्मा । ब्रह्मरो नमुचिश्चैव पुलोमा चेति विभुतः ।

२५८

असिलोमा च केशी च दुर्जयश्चैव दानवः । अयःशिरा अश्वशिरा अश्वबहुस्तु वीर्यवान् ।

तथा गगनमूर्द्धा च वेगवान् केतुमांस्तु यः । स्वर्भानुरसोऽथपतिर्हृषपर्वा जकसाथा ।

अश्वपीवस्तु स्वस्मस्तु तुजुष्टस्तु महाबलः । एकपादेकचक्रस्तु विरूपाक्षमधोदरौ ।

निकृष्टस्तु निकुम्भस्तु कुपटः कपटस्तथा । ब्रह्मः ब्रह्मश्चैव सूर्याचन्द्रमयौ तथा । एते स्थाता इमेऽर्था दानवाः

परिकीर्तिताः ।

अन्यौतु खनुदेवानां सूर्याचन्द्रमयौ स्मृतौ । अन्यौ दानवमुख्यानां सूर्याचन्द्रमयौ तथा ।

२५९

इमे च वंशाः प्रथिताः सत्त्वन्तो महाबलाः । द्रुमुपुत्रा महाराज दक्षदानववंशजाः ।

एकाशोऽमृतपो वीरः प्रलम्बनरक्तावपि । वातापी बभ्रुतपनः ब्रह्मश्चैव महासुरः ।

गविष्ठश्चनयुश्च दीर्घजिह्वस्तु दानवः । असंख्येयाः स्मृतास्तेषां पुत्राः पाप्मास्तु भारत ।

शिंधिका सुपुत्रे पुत्रं राजं चक्रार्कमर्हन् । सुचक्रं चक्रवर्त्तारं तथा चक्रप्रमर्हन् ।

कूरस्त्रभावं कूरायाः पुत्रपौत्रमननकं । गणः क्रोधवतो नाम कूरकर्कोऽरिमर्हन् ।

२६०

दनायुः पुनः पुत्रास्तलारोऽसुरपुत्रवाः । विशरोबलवीरो च हृषश्चैव महासुरः ।

कालायाः प्रथिताः पुत्राः कालकन्याः प्रचारिणः । प्रविशन्ता महावीर्या हान्वेदु परमपराः ।

विनाशनस्य कोधस्य कोधघना तथैव च । कोधः प्रजुषोयवान् कालकन्या इतिमुताः ।

असुराणामुपाध्यायः द्रुपदकुबिन्दुतोऽम्बकः । स्वातासोऽम्बकः पुत्रासालारोऽसुरबाणकाः ।

लष्टाधरक्षसाचिष्य दान्वी रौद्रकर्षिणी । तेजसा सूर्यवद्वाग्ना अश्लोकपरायणाः ।

२१४५

इत्येष वंशप्रभवः कथितश्चे तरङ्गिणी । असुरार्था सुराणाञ्च पुराणे संमुता मया ।

एतेषां यदप्रत्यनु न ब्रह्मं तद्विदितः । प्रसंख्यातं मरीचात् गुणभूतमननार्ता ।

तार्क्ष्यसारिष्टनेमिस्य तथैव गङ्गाद्वयो । आदित्योदरिण्यैव केनेत्याः प्रकीर्तिताः ।

श्रेष्ठोऽम्बको वासुकिश्च तक्षकश्च भुजङ्गमः । क्रूरश्च कुलिशैर्वकाश्चैवाः प्रकीर्तिताः ।

भीमसेनोयद्वेनो च सुपर्णोऽक्षयपावः । गोपतिर्धृतराष्ट्रश्च सूर्यवर्षाश्च व्रतमः ।

२१४६

सत्यवाङ्महर्षश्च प्रयुतस्यापि विभुतः । भीमशिखरश्चैव विख्यातः सूर्यविदम्बो ।

तथा बालिबिरा राजगुप्यैर्मन्यश्च बहुद्वैतः । कलिः पद्मदम्बोऽप्यो नारदश्चैव बोधवः । इत्येत देवगन्धर्वा मीनेत्याः परिकीर्तिताः ।

अथ प्रभूतान्यन्यानि कीर्तयिष्यामि भीरत । संमर्षां मनुं वंशमसुरां मार्गहप्रिणां ।

अनूपां सुभगां भारीमिति प्राधा खणायत । चिह्नः पूर्णश्च वर्षी च पूर्णोऽयम् महाघनाः ।

ब्रह्मचारी रतिगुणः सुपर्णश्चैव व्रतम । विशाखसुख भागुश्च सुक्लो दम्बकाद्या ।

२१४७

इत्येते देवगन्धर्वाः प्राधेयाः परिकीर्तिताः । इमं लक्षुरसां वंशं विदितं पुण्यकथनं ।

प्राधाऽस्य महाभागा देवी देवर्षितः पुरा । अलम्बुवा मिमिक्षेमी विभुतर्षां तिशीलमा ।

अदणा रक्षिता चैव रक्षा तदम्बनिरमा । केमिनी च सुबाहुश्च सुरतां सुरजा तथा ।

सुप्रिया चातिबाहुश्च विख्यातो च द्वाहा द्वाहः । तुम्बश्चैति चत्वारः कृता गन्धर्वचरणाः ।

अमृतं ब्राह्मणा गावो गन्धर्व्याश्चरसत्या । अपर्यं कपिलाबाहु पुराणि परिकीर्तिता ।

२१४८

इति ते सर्वभूतानां सकारः कथितो मया । यथावत्परिख्यातो गन्धर्व्याश्चरणा तथा ।

मज्जगानां सुपर्णाणां द्वावाणां मरुतां तथा । गवाक्ष ब्राह्मणाश्च भीमतां पुण्यकर्षणा ।

आयुधश्चैव पुण्यश्च धन्यः श्रुतिमुखावहः । शीलश्चैव धनते आयुधैवानुव्रता ।

इमम्बु वंशं नियमेन यः पठेकहात्मना ब्राह्मणदेवसन्निधौ । अपत्यसामि लभते स पुण्यलं मिथं यत्रः अत्यथ शोभनाङ्गतिं ।

इत्यादिपर्वणि सम्भवपर्वण्यं ब्राह्मणरथे पञ्चवटोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

५ वैशम्पायन उवाच ॥ ब्रह्मणेऽम्बकाः पुत्रा विदिताः वण्महर्षयः । रक्षाद्वैत सुताः खण्डेः स्वाताः परमनेजयः ।

२१४९

मृगव्याधश्च सर्वस्य निर्धेतिस्य महाघनाः । अजैकपादश्चिन्मुष्टः पिनाकी च परमनपः ।

दहनोऽप्येभरश्चैव कपाली च महाश्रुतिः । क्षुण्णर्भगश्च भगवान्बद्धा रक्षाद्वैत सुताः ।

मरीचिरात्रिणा अचिः पुण्यश्च पुण्यः क्रतुः । धर्मे ब्रह्मणः पुत्रा वीर्यवन्ता महर्षयः ।

चयसज्जिरयः पुत्रा लोके सर्वस्य विभुताः । हृष्टसतिदतश्च सन्मर्षश्च धृतव्रतः ।

अचेष्ट वरुणः पुत्राः भूवनी मनुजाचिष । सर्वे वेदविदः चिह्नः प्राजातामे महर्षयः ।

२१५०

राक्षसाश्च पुलस्तकानराः किङ्करीक्षया । यक्षाश्च मनुजस्यात्र पुत्रास्तस्य च भीमतः ।

पुलस्त्यं सुता राजञ्जलभास्य प्रकीर्तिताः । विंशः किंपुत्राः स्यात्तः स्याद्वाहगास्तथा ।

क्रतोः क्रतुसमाः पुत्राः पतङ्गसहचारिणः । विभुतास्त्रिषु लोकेषु सत्यव्रतपरायणाः ।

दक्षस्तजायता बुधार्हचिणाङ्गवानृषिः । ब्रह्मणः पृथिवीपाल ज्ञानात्मा सुमहातिथः ।

वामादजायता बुधार्हार्थ्या तस्य महात्मनः । तस्यां पञ्चाशतं कन्याः स एवाजगद्यकुनिः ।

२४०५

ताः सर्वस्वनवधाङ्गः कन्याः कमललोचनाः । पुत्रिकाः स्नापयामास नष्टपुत्रः प्रजापतिः ।

इदौ स इत्र धर्माय सप्तवंशतिमिन्दवे । दिव्येन विधिना राजन् कक्षपाशं चोदादत्र ।

नामतो धर्मपत्न्याः कीर्त्यमाना निबोध मे । कीर्त्तिर्लक्ष्मीर्धृतिर्बोधा पृष्टिः अद्भ्यः क्रिया तथा ।

बुद्धिर्लज्जा मतिश्चैव पत्न्या धर्मस्य ता इत्र । दाराष्टेतानि धर्मस्य विहितानि स्वधनुवा ।

सप्तवंशतिः सोमस्य पत्न्या लोकेषु विभुताः । कालस्य मय्येन युक्ताः सोमपत्न्यः शुचिब्रताः ।

२४०६

सर्वा नक्षत्रयोगिन्यो लोकयात्राविधानतः । पैतामहो मनुर्देवस्तस्य पुत्रः प्रजापतिः । तस्माद्यैव वसवः पुत्रास्तथा वक्ष्यामि विश्वरं ।

धरो भुवश्च सोमस्य सहस्रेवानिष्टोऽजलः । प्रत्युषश्च प्रभासश्च त्रयवोऽष्टाविनि स्मृताः ।

धूमायाश्च धरः पुत्रो ब्रह्मविद्यो भुवस्तथा । चन्द्रमास्तु मनस्विन्याः स्यादायाः भुवनस्तथा ।

रतायास्यायश्च पुत्रः ब्राह्मिण्याश्च ऊताशनः । प्रत्युषश्च प्रभासश्च प्रभातायाः सुतो स्मृतो ।

धरस्य पुत्रो इविषो ऊतहव्यबद्धस्तथा । भुवस्य पुत्रो भगवान् कालो लोकप्रकालनः ।

२४०७

सोमस्य तु सुतो वर्षा वर्षस्त्री येन जायते । मनोहरायाः शिशिरः प्राणोऽय रमणस्तथा ।

अङ्गः सुतस्तथा ज्योतिः ब्रमः ज्ञानास्तथा मुनिः । अश्वः पुत्रः कुमारस्तु श्रीमाञ्जरवनालयः ।

तस्य ब्राह्मो विशाखश्च नैगमेयश्च पृष्ठजः । छत्तिकाभ्युपपन्नेश्च कार्तिकेय इति स्मृतः ।

अनिलस्य श्रिवा भार्या तस्याः पुत्रो मनोजवः । अविज्ञातगतिश्चैव दौ पुत्रावनिलस्य तु ।

पुत्रमृद्विनाम्नाऽयदेकलं । दौ पुत्रौ देवस्तथापि चामावन्तौ मनोविषौ । दृष्टस्तेनैव भगिनी वरस्तो ब्रह्मवादिनी ॥ २४०८ ॥

योगशक्ता जगत्कृत्स्नमशक्ता विचचार ह । प्रभम्भस्तु तु भार्या सा वसुनामहमस्य ह ।

विश्वकर्मा महाभागो जज्ञे शिष्यप्रजापतिः । कर्त्ता शिष्यसहस्राणां त्रिदशानाश्च वर्द्धकः ।

भूषणानाश्च सर्वेषां कर्त्ता शिष्यवतां वरः । यो दिव्यानि विमानानि त्रिदशानां चकार ह ।

मनुष्याद्योपजीवन्ति यस्य शिष्यं महात्मनः । पूजयन्ति च यं नित्यं विश्वकर्मापमययं ।

सनन्तु दक्षिणं भिक्षा ब्रह्मणो नरविपद्दः । निःसृतो भगवान्धर्मः सर्वलोकसुखावहः ।

२४०९

त्रयस्तस्य वराः पुत्राः सर्वभूतमनोहराः । ब्रमः कामस्य हर्षस्य तेजसा लोकधारिणः ।

कामस्य तु रतिभार्या ब्रमस्य प्राप्तिरङ्गना । नन्दा तु भार्या हर्षस्य यासु लोकाः प्रणिहिताः ।

मरीचिः कक्षपः पुत्रः कक्षपस्य सुरासुराः । अश्विरे नृपशार्दूल लोकाणां प्रभवस्तु यः ।

त्वादी तु रवितुभार्या वज्रारूपधारिणी । अक्षयत महाभागा सः सन्तरीचेऽश्विनावुभौ ॥

दादशैवादिनेः पुत्राः ब्रह्ममुखा नराधिप । तेषामवरजो विष्णुर्वैद्य लोकाः प्रणिहिताः ।

२४१०

चयस्त्रिंशत् इत्येते देवा सोवामहं तव । अन्यथं सम्प्रवक्ष्यामि पचैश्च लुप्ततो गणान् ।

रुद्राणामपरः पचः साध्वानां महतां तवा । वसुनां भार्गवं विश्वामित्रेदेवांसायैव च ।

वैनतेयस्तु गर्भो बलवानक्षयस्तथा । रुद्रस्तस्मिन् भगवानादित्येभ्येव गच्छते ।

अग्निर्गौ गुह्यकान् विद्धि सर्वैषधस्तथा पशून् । एते देवगणा राजन् कीर्त्तितोऽनुपूर्वञ्च ।

यान्कीर्त्तयित्वा मनजः सर्वपापैः प्रमुच्यते । ब्रह्मणो हृदयं भित्त्वा निःसृतो भगवान्भृगुः ।

११०५

भृगोः पुत्रः कविर्बिर्हाम्बुकः कविस्ततो यवः । वैशोक्यप्राप्तयाचार्यं वषावर्षं भयामये ।

स्वयम्भुवा नियुक्तः सन्भुवनं परिधावति । योगाचार्यो महाबुद्धिर्देव्यानामभवदुदः । सुराणां चापि मेधावीब्रह्मचारी
यतव्रतः ।

तस्मिन्निवृत्तो विधिना योगसेमाय भार्गवे । अन्यमुत्पादयामास पुत्रं धगुरनिन्दितं ।

अयनं दीपतपसं धर्मात्मानं यजस्त्रिणं । यः सरोषाक्षुतो गर्भान्मातुर्गौषाच भारत ।

आरुषी तु मर्षोः कन्या तस्य पत्नी मनौषिणः । भार्गवस्तस्यां समंभवदूर्ध्वं भित्त्वा महायवः ।

१११०

महातेजा महावीर्यो बाल एव गुणैर्धृतः । अक्षीकस्तस्य पुत्रस्तु जमदग्निस्तोभवत् ।

जमदग्नेस्तु सत्तार आसन्पुत्रा महात्मनः । रामसेवां जलन्वोभ्रद्रजस्यैर्गुणैर्धृतः ।

सर्वशस्त्रेषु कुशलः क्षत्रियान्करो वज्रो । भार्गवस्यासीत्पुत्रव्रतं जमदग्निपुरोगमं । तेषां पुत्रसहस्राणि बभूवुर्भुवि वितारः ।

दो पुत्रौ ब्रह्मणस्त्वन्यौ यद्योक्षिष्ठति लक्षणं । लोकं धाता विधाता स यो क्षितौ मनुना सह ।

तयोरेव स्वसा देवी लक्ष्मीः पद्ममूला श्रुभा । तस्यास्तु मानसाः पुत्रास्तुरगा योमकारिणः ।

१११५

वहणस्तु भार्या या ज्येष्ठा श्रुकादेवी यजायत । तस्याः पुत्रं बलं विद्धि सुराक्ष सुरनन्दिनी ।

प्रजानामन्नकामानामन्योन्यपरिभक्षणात् । अधर्मस्तत्र बन्धनाः सर्वभूतक्रियावकः ।

तस्यापि निश्चैतिर्भार्या नैष्ठिता येन राक्षसाः । घोरस्तस्यास्त्रयः पुत्राः पापकर्मरताः सदा ।

भयो महाभयश्चैव मृत्युर्भूतान्नकसाया । न तस्य भार्या पुत्रो वा कश्चिदस्थानको हि यः ।

काकीं श्येनीं तथा भार्यां धृतराक्षीं तथा श्रुकीं । तान्ना तु सुपुत्रे देवी पक्षेता लोकविभुताः ।

११२०

उलूकाश्च सुपुत्रे काकीं श्येनीं श्येनान्यजायत । भासी भासानजनयद्रुभासैव जनाधिप ।

धृतराक्षी तु हंसाश्च कलहंसाश्च सर्वशः । चक्रवाकाश्च भद्रास्तु जनधामास येवतु ।

श्रुकी च जनधामास श्रुकानेव यजस्त्रिणी । कक्षाचगुणसम्पन्ना सर्वैलक्षपूजिता ।

नव क्रोधवज्रा नारीः प्रजश्चे क्रोधसम्भवाः । मृगी च मृगमन्दा ज हरी भद्रमना अपि ।

मातङ्गी लघु मादूली चेता सुरभिरिव च । सर्वैलक्षसम्पन्ना सुराया चैव भामिनी ।

११२५

अपत्यं तु मृगाः सर्वे मृग्या नरवरोत्तम । कूबाश्च मृगमन्दायाः समराश्च परमप ।

तत्सर्वैरावर्तं नागं जम्बे भद्रमनाः सुतं । ऐरावतः सुतस्तस्या देवनागो महागजः ।

हर्म्यश्च हरयोऽपत्यं वानराश्च तरस्त्रिनः । गोलाङ्गुलाश्च भद्रमो हर्म्योः पुत्रान्प्रचक्षते ।

प्रजश्चेत्यं मादूली चिह्नान्ध्याम्प्रचक्षते । दीपिनश्च महाकलास्तर्ज्यानेव गर्भजयः ।

मातङ्गपि च मातङ्गानपद्यानि नराधिपः । दिशो गजानु श्रेताख्यं श्रेताऽजनघदाशुगं । २११०
तथा दुहितरो राजसुरभिर्भिन्नैः सजायत । रोहिणी चैव भद्रातु गन्धर्वीतु वनसिनी ।
विमलामपि भद्रमे अलामपि भारत । रोहिणी जश्निरे गावो गन्धर्व्या वाजिनः सुताः । सप्तपिण्डफलान् वृक्षानन
लापि सजायत ।

अनलायाः शुक्रो पुत्री कङ्कण सुरवासुतः । अदण्ड भार्या श्रेणी तु वीर्यवती महाबली ।
सत्याति जनयामास वीर्यवर्गं जटावुषं । सुरसाऽजनघकागान् कद्रुपुत्रांस्तु पञ्चमान् ।
दी पुत्री विनतायास्तु विष्णुता गृह्णादणी । इत्येव सर्वभूतानां महतां मनुजाधिप । प्रभवः कीर्तितः सत्यप्रया मति
मता वर । २१११

यं जुला पुरुषः सत्यकुतो भवति पाप्मनः । सर्वज्ञतास्तु लभते गतिमग्रास्तु विन्दति ।
इत्यादिपर्वणि सत्यवपर्वणं वातरोपे षट्षष्ठोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ देवानां दामवानास्तु गन्धर्व्यैरनरसंघां । सिद्धत्वाऽन्नखाणास्तु पञ्चगांशं पतञ्जिनां ।
सर्वेषाञ्चैव भूतानां सर्वं भगवन्नरं । ओतुमिहामि तमेव मानुषेषु महात्मानां । अत्र कथं च भूतानामेतेषामनु पूर्वजः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ मानुषेषु मनुजैश्च संभूता ये द्विवीक्ष्यः । प्रथमं दामवासैव तंते वक्ष्यामि सर्वजः ।
विप्रचिन्तितिरित्यतो य आसीद्गन्धर्वभः । अराचन् इति ख्यातः स आसीदनुजर्वभः । २११२

द्वितीः पुत्रस्तु यो राजन् हिरण्यकोत्रिपुः स्मृतः । स जज्ञे मानुषे लोके मिश्रपात्रो नरर्वभ ।
संहाद इति विख्यातः प्रहादस्थानुजस्तु यः । स ब्रह्म इति विख्यातो जज्ञे वाङ्मीकपुत्रः ।

अनुक्कादस्तु तेजस्वी षोऽभूत् ख्यातो जगन्जयः । धृष्टकेतुरिति ख्यातः स बभूव नरेश्वरः ।
यस्तु राजञ्जिर्निर्गम दैतेयः परिकीर्तितः । दुम इत्यभिविख्यातः स आसीदुषि पार्थिवः ।

वास्तुलो नाम यक्षो वामासीदसुरसत्तमः । भगदत्त इति ख्यातः स जज्ञे पुरुषर्वभ । २११३
अयः मित्रा अश्वमित्रा अश्वः ब्रह्मस्तु वीर्यवान् । तथा गगनमूर्द्धा च वेगवासा च पङ्कजः ।

पक्षेते जश्निरे राजग्वीर्यवन्तो महासुराः । कैकेयेषु महत्तमानः पार्थिवसत्तमाः । केतुमानिति विख्यातो यक्षतोऽन्यः
प्रतापवान् ।

अमिताजा इति ख्यातः सोयकक्षा नराधिपः । कर्माभुरिति विख्यातः श्रीमान्यस्तु महासुरः ।
उपसेन इति ख्यात उपकर्मा नराधिपः । चत्सश्चरति विख्यातः श्रीमान्वासी महासुरः ।

अशोको नाम राजाऽभूत्सहावीर्योऽपराजितः । तस्मादवरजो यस्तु राजञ्जयपतिः स्मृतः । २११४
दैतेयः सोऽभवद्राजा हाडिक्खो मनुजर्वभः । वृषपर्वाति विख्यातः श्रीमान्यस्तु महासुरः ।

दीर्घप्रज्ञ इति ख्यातः प्रथिव्या सोऽभवत्पुत्रः । अजकस्तवरो राजान्य आसीदुपपर्वणः ।
स शास्त्र इति विख्यातः प्रथिव्यामभवत्पुत्रः । अश्वपीव इति ख्यातः सत्यवायो महासुरः ।

रोचमान इति ख्यातः प्रथिव्या सोऽभवत्पुत्रः । संज्ञस्तु मतिमान् राजन् कीर्तिमान्यः प्रकीर्तितः ।
वृषद्रथ इति ख्यातः चितावासीत्यु पार्थिवः । तुजस्तु इति विख्यातो यथासीदसुरोत्तमः । २११५

सेनाविन्दुरिति ख्यातः स बभूव नराधिपः । इषुपोनाम यक्षेणामसुराणां बलाधिकः ।
नग्नजिह्वाम राजापीडुवि विख्यातविक्रमः । एकचक्ररिति ख्यात आधीयसु महासुरः ।
प्रतिविन्ध्य इति ख्यातो बभूव प्रथितः चितौ । विरूपाक्षसु दैतेवक्षिणयोधो महासुरः ।
चिचधर्षेति विख्यातः चितावासीसु पार्थिवः । हरस्सरिहरो वीरआसीथो दानवोत्तमः ।

सुबाहुरिति विख्यातः श्रीमानासीसु पार्थिवः । सुहरसु महातेजाः ब्रह्मपञ्चसङ्करः ।

१११०

वाहीको नाम राजा स बभूव प्रथितः चितौ । विश्वरूपश्चक्रसु स आधीदसुरोत्तमः ।
मुञ्चकोर इति ख्यातः श्रीमानासीसु पार्थिवः । निजुम्भस्वजितः खंखे महासतिरवायत ।

भूमौ भूमिपतिश्रेष्ठो देवाधिप इति ख्यतः । बरभो नाम यक्षेणां दैतेषाणां महासुरः ।

पौरवो नाम राजर्षिः स बभूव नरोत्तमः । कुपसु महावीर्यः श्रीमान् राजसहासुरः ।

सुपार्थ इति विख्यातः चितौ जम्भे महीपतिः । कथसु राजन् राजर्षिः चितौ जम्भे महासुरः ।

११११

पार्थतेष इति ख्यातः काञ्चनाक्षसज्जिभः । द्वितीयः ब्रह्मसेषामसुराणां बभूव च ।

प्रह्लादो नाम बाह्लोकः स बभूव नराधिपः । चक्रसु इति श्रेष्ठो लोके ताराधिपोपमः ।

चक्रवर्षेति विख्यातः काम्बोजाणां नराधिपः । अर्क इत्यभिविख्यातो यस्य दानवपुत्रवः ।

चक्षिको नाम राजर्षिर्बभूव नृपसत्तमः । सत्यो इति विख्यातो स आसीदसुरोत्तमः ।

पश्चिमानूपकं विद्धि तं नृपं नृपसत्तम । गविष्ठसु महातेजा यः प्रख्यातो महासुरः ।

१११२

द्रुमसेन इति ख्यातः पृथिव्यां योऽभवन्नृपः । मयूर इति विख्यातः श्रीमान्सु महासुरः ।

स विश्वरति विख्यातो बभूव पृथिवीपतिः । सुपर्ण इति विख्यातसर्पाद्वरजसु यः ।

कालकीर्तिरिति ख्यातः पृथिव्यां योऽभवन्नृपः । चक्रहन्तेति यत्नेषां कीर्तितः प्रबरोऽसुरः ।

शुनको नाम राजर्षिः स बभूव नराधिपः । विनाशनसु चक्रसु स आख्यातो महासुरः ।

जानकि श्रीम विख्यातः योऽभवन्नृपः । दीर्घजिह्वसु कौरव्य य उक्ते दानववर्धनः ।

१११३

कान्तिराजः स विख्यातः पृथिव्यां पृथिवीपते । यक्षसु सुपुत्रे यस्तु वैदिकाः केन्दुमर्द्देन । स काच इति विख्यातो बभूव

मनुजाधिपः ।

अनायुषसु पुत्राणां चतुर्णां प्रबरोऽसुरः । विचरो नाम तेजस्वी कसुमिषो नृपः ख्यतः ।

द्वितीयो विचरायसु नराधिप महासुरः । पाण्डुराश्वधिप इति विख्यातः योऽभवन्नृपः ।

बलीन इति विख्यातो यस्मासीदसुरोत्तमः । पौण्ड्रमास्तक इत्येवं बभूव स नराधिपः ।

दृच इत्यभिविख्यातो यस्य राजसहासुरः । मणिमाश्वान् राजर्षिः स बभूव नराधिपः ।

१११४

क्रोधहन्तेति यत्नेषु बभूवावरजोऽसुरः । दण्ड इत्यभिविख्यातः स आसीन्नृपतिः चितौ ।

क्रोधवर्द्धन इत्येव यत्नेन परिकीर्तितः । दण्डधार इति ख्यातः योऽभवन्नृपवर्धनः ।

कालेयानाम् ये पुत्रास्तेषामष्टौ नराधिपाः । जम्बिरे राजसहासुरे ब्राह्मणसमविक्रमाः ।

सगन्धेषु जयसिन्धोयामासीसु पार्थिवः । अष्टानाम्प्रवरसेषां कलिषाणां महासुरः ।

द्वितीयस्तु ततस्तेषां श्रीमान्हरिश्चोपमः । अपराजित इत्येवं स बभूव नराधिपः । २१३
 द्वितीयस्तु महातेजा महामायो महासुरः । निषादाधिपतिर्जज्ञे भुवि भीमपराक्रमः ।
 तेषामन्यतमो यस्तु चतुर्थः परिकीर्तितः । श्रेणिमानिति विख्यातः क्षितौ राजर्विषत्तमः ।
 पञ्चमस्त्वभज्जनेषां प्रवरो यो महासुरः । महौजा इति विख्यातो बभूवेह परन्तपः ।
 षष्ठस्तु मतिमान्यो वै तेषामासीत्प्रहासुरः । अभीरुरिति विख्यातः क्षितौ राजर्विषत्तमः ।
 समुद्रसेनस्तु नृपक्षेपाभेवाभवद्गणात् । विभ्रुतः सागरान्ताद्यां क्षितौ धर्माधेयतन्त्रित् । २१८
 दृष्टस्त्रामाष्टमस्तेषां कालेयानां नराधिप । बभूव राजा धर्मात्मा सर्वभृतहिते रतः ।
 कुचिस्तु राजन् विख्यातो दानवानां महाबलः । पार्ष्णीय इति ख्यातः काञ्चनाचलसन्निभः ।
 ऋचनस्तु महावीर्यः श्रीमावाजप्रहासुरः । सूर्याश्च इति विख्यातः क्षितौ जज्ञे सहीपतिः ।
 असुराणाम्नु यः सूर्यः श्रीमांश्चैव महासुरः । द्रुपदो नाम वाङ्मौक्तो वरः सर्वमशीक्षितः । २२३
 गणः क्रोधवशो नाम यस्ते राजन्प्रकीर्तितः । ततः सञ्जिह्विरे वीराः क्षिताविह नराधिपाः । २२४
 मद्रकः कर्णवेष्टस्तु सिद्धार्थः कीटकस्तथा । सुवीरस्तु सुबाहुस्तु महौवोरोऽयं वाङ्मिकः ।
 ऋथो विचित्रः सुरयः श्रीमाक्षीस्तु भूमिपः । चीरवासास्तु कौरव्य भूमिपालस्तु नामतः ।
 दन्तवक्रस्तु नामासोर्दुर्जयश्चैव दानवः । इक्ष्वांश्च नृपशार्दूलो राजा च जनमेजय ।
 आषाढो वायुवेगस्तु भरितेजोस्तथैव च । इकलव्यः सुमित्रस्तु वाटधानोऽयं गोमुखः । २३०
 कादम्बस्तु राजानः सेमधूर्तिस्तथैव च । अतापुहस्तु दृष्टस्तु दृष्टस्तु दृष्टस्तु दृष्टस्तु । २३०
 सेमोऽप्यतीर्थः कुहरः कलिज्जेषु नराधिपः । मतिमांस्तु मनुजैश्च ईश्वरस्येति विभुतः ।
 गणात्क्रोधावशेन देव राजपूगोऽभवत्क्षितौ । जातः पुरा महाभागो महाकीर्तिर्ग्रीवाबलः ।
 कालमेमिरिति ख्यातो दानवानां महाबलः । स कंस इति विख्यात उपसेनसुतो बलो ।
 यस्त्रासोर्द्वैवको नाम देवराजसमधुतिः । स गन्धर्व्यपतिर्मुखः क्षितौ जज्ञे नराधिपः ।
 दृष्टस्तुतेष्टं हतकीर्तिर्द्वैर्वर्षे विद्धि भारत । श्रृङ्गद्वेष्टाणं समुत्पन्नं भारद्वाजमयोजितं । २३५
 धन्विना नृपशार्दूल यः सर्वस्त्वविदुत्तमः । महाकीर्तिर्महातेजाः स जज्ञे मनुजेश्वरः ।
 धनुर्भेदे च वेदे च यं तं वेदविदो विदुः । रिष्टं चित्रकर्णोऽयं द्रोणं स्त्रकुलवर्द्धनं ।
 महादेवान्काभ्यास्तु कामात्क्रोधाच्च भारत । एकत्वमुपपन्नानां जज्ञे प्रूरः परन्तपः ।
 अश्वत्थामा महावीर्यः शत्रुपक्षस्तथावहः । वीरः कर्मलपक्षाच्च क्षितावासीन्नराधिप ।
 जज्ञिरे वषस्त्रष्टौ गङ्गायां शान्तनोः सुताः । वशिष्ठस्तु च ब्राह्मेण नियोगोदासकस्तु च । २४०
 तेषामवरजो भीष्मः कुरूणामभयङ्करः । मतिमान्नेदविदाङ्गी शत्रुपक्षस्तथावहः ।
 जामदग्न्येन रामेण सर्वस्त्वविदुषां वरः । योऽयुधस्तु महातेजा भागवेष महात्मा । यस्तु राजन् कृपानाम ब्रह्मर्षिरभ
 वत्क्षितौ । दुराणाम्नु गणाद्विद्धि संभूतमतिपौरुषं ।
 ब्रह्मनिर्गम यस्त्रासोर्द्राजा लोके महारथः । द्वापरं विद्धि तं राजसंभृतमरिसहैनं ।

सात्विकः सत्यसन्धश्च योऽसौ दृष्टिस्तुलोदहः । पशोस्तु जज्ञे मदनं देवानामरिमर्दनः ।

द्रुपदस्यैव राजर्षिस्तत एवाभवद्भयान् । मानुषे नृप लोकेऽस्मिन्सर्वमज्ञमभूतावरः ।

१०१५

ततश्च क्षतवर्षाणं विद्विराजन्जनाधिपे । तमप्रतिमकर्षाणं क्षत्रियवर्ममयत्नम् ।

महात्मान् गणादिद्वि सञ्जातमरिमर्दनं । विराटं नाम राजानं परराष्ट्रप्रतापनं ।

अरिष्टायास्तु यः पुत्रो हंस इत्यभिविभुतः । स गन्धर्व्यपतिर्जज्ञे क्षुद्रवैश्रविवर्द्धनः ।

धृतराष्ट्र इति ख्यातः क्षत्र्यदेपायनात्मजः । दीर्घबाहुर्महातेजाः प्रज्ञाचक्षुर्महाराधिपः ।

सातुर्हीनाद्वेषे कोपादन्ध एव व्यजघत । तस्मैवावरजो भ्राता महासत्त्वो महाबलः ।

१०२०

स पाण्डुरिति विख्यातः सत्यधर्मरतः शुचिः । अश्वेन सुमहाभागं पुत्रं पुत्रवतावरं । विदुरं विद्वि तं लोके जातं बुद्धिमतावरं ।

कलेरंशस्तु सञ्जज्ञे भुवि दुर्व्योधनो नृपः । दुर्बुद्धिर्दुर्धृतिश्चैव कुक्षुणामयस्कुरः ।

जगतो यस्तु सर्वस्य विदिष्टः कलिपूर्वकः । यः सर्वो घातघामास प्रथिवीं प्रथिवीपते ।

उद्दोषितं येन वैरं भूतात्मकरणं ममत् । पौलस्त्या भ्रातरस्यास्ते जह्निरे मनुजेष्विव ।

ज्ञतं दुःशासनदीनां सर्वेषां क्रूरकर्षणं । दुर्व्योधो दुःसहस्रैव ये सन्त्ये मानुकीर्तिताः ।

१०२५

दुर्व्योधनसहायास्तै पौलस्त्या भरतवर्म । वैश्यापुत्रो युयुत्सुश्च धार्तराष्ट्रः प्रताधिकः ।

॥ जनमेजयउवाच ॥ ज्येष्ठानुज्येष्ठता मेवां नामधेयानि वा विभो । धृतराष्ट्रश्च पुत्राणामानुपूर्व्येण कीर्त्तय ।

॥ वैशम्पायनउवाच ॥ दुर्व्योधनो युयुत्सुश्च राजन् दुःशासनसहा । दुःसहो दुःसहस्रैव दुर्मुखश्च तथा परः ।

विविधतत्त्विकर्णश्च जलसन्धः सुलोचनः । विन्दानुविन्दौ दुर्ध्वः सुबाहुदुःप्रधर्षणः ।

१०३०

दुर्मर्षेणो दुर्मुखश्च दुष्कर्षः कर्ष एव च । चित्रोपचित्रौ चित्राचक्षुषाश्चित्रदृष्टयश्च ।

दुर्मर्षो दुःप्रधर्षश्च विविधुर्बिकटः समः । अर्षणुभः पद्मनाभसहा गन्दोपगन्दकौ ।

सेनापतिः सुषेणश्च कुण्डोदरमहोदरौ । चित्रबाहुश्चित्रचर्मो सुवर्मा दुर्बिरोचनः ।

अयोबाहुर्महाबाहुश्चित्रापस्तुकुण्डलौ । भीमवेगो भीमबलो बलाकी भीमविक्रमः ।

उद्यायुधो भीमशरः कनकायुर्दुर्धडायुधः । दृढवर्मा दृढचक्षुः शोमकीर्त्तिर्दगुदरः ।

जरासन्धो दृढसन्धः सत्यसन्धः सहस्रबाहू । उपश्रवा उपशेनः सेममूर्त्तिस्तथैव च ।

१०३५

अपरजितः पण्डितको विशालाक्षो दुराधनः ।

दृढहस्तः सहस्रस्य वातवेगसुवर्षणैः । आदित्यकेतुर्वज्राग्नी मगदह्तानुयाधिना ।

कवचो निषङ्गी दण्डी दण्डधारो धनुर्युधः । उपो भीमरथो वीरो वीरबाहुरलोलुपः ।

अभयोदौर्दकर्षा च तथा दृढरथश्च यः । अनाद्यश्च कुण्डभेदी विरावो दीर्घलोचनः ।

दीर्घबाहुर्महाबाहुर्महोदरः कनकाश्रुदः । कुण्डजश्चित्रकक्षैव दुःप्रलाप प्रताधिका ।

१०४०

वैश्यापुत्रो युयुत्सुश्च धार्तराष्ट्रः प्रताधिकः । इतदेकज्ञतं राजमूकन्या चैका प्रकीर्त्तिता ।

नामधेयानुपूर्व्या च ज्येष्ठानुज्येष्ठता विदुः । सर्वैरतिरथाः शूराः सर्वैर्युद्धविभारहाः ।

सर्वे वेदविदश्चैव राजशस्त्रज्ञे च पारभाः । सर्वे संधामविद्यासु विद्याभिजनप्रोभिणः ।

सर्वेषामनुकृपाय कृता दारा महीपते । दुर्योधनस्य राज्यस्य राजास्य कौरवः ।
 जयद्रथाय प्रददौ सौवलानुमते तदा । धर्मस्याग्रान् राजानं विद्धि राजानुधिष्ठिरं ।
 भीमसेनस्तु वातस्य देवराजस्य चाङ्गुलं । अग्निनास्तु तथैवाग्नौ रूपेण प्रतिमौ भुवि ।
 नकुलः सहदेवश्च सर्वभूतमनोहरौ । यस्तु वर्षा इतिख्यातः सोमपुत्रः प्रतापवान् ।
 सोऽभिमन्युर्हृत्कीर्तिरर्जुनस्य सुतोऽभवत् । यस्यावतरणे राजसुरासोमोऽग्रबोदिदं ।
 नाहं दद्यामिप्रयं पुत्रं मम प्राणैर्गरीयसं । समयः क्षियतामेव न ब्रह्ममतिर्वर्षितुं ।
 सुरकार्यं हि नः कार्यमसुराणां क्षितौ तवः । तव यास्यत्ययं वर्षा न च स्यात्क्षिति वै चिरं ।
 ऐश्वर्यैरस्तु भविता यस्य नारायणः सखा । सोऽर्जुनेत्यभिविख्यातो पाण्डेः पुत्रः प्रतापवान् ।
 तस्यायं भविता पुत्रो बालो भुवि महारथः । ततः षोडश वर्षाणि स्यात्सत्यमरसत्तमः ।
 अथ षोडशवर्षस्य स संयामो भविष्यति । यन्नाम्ना वः करिष्यन्ति कर्म वीरनिष्ठदम् ।
 नरनारायणाभ्यां तु स संयामो विना ह्यतः । चक्रव्यूहं समास्याय योधयिष्यन्ति वः सुराः ।
 विमुखाञ्छात्रान्मन्त्रान् कारयिष्यति मे सुतः । बालः प्रविश्य च व्यूहमभेधं विचरिष्यति ।
 महारथानां वीराणां कदमश्च करिष्यति । सर्वेषामेव शस्त्राणां सत्तथैवाग्रं गथिष्यति ।
 दिनाङ्केन महाबाहुः प्रतराजपुरं प्रति । ततो महारथैर्भीरैः समेत्य बभूवो रणे ।
 दिनचये महाबाहुर्जयाम्भूयः समेयति । एकं वंशकरं पुत्रं वीरं वै जनयिष्यति ।
 प्रनष्टं भारतं वंशं स भूयो धारयिष्यति । रतसोमवचः शुभा तथाऽस्त्विति द्विवैक्यः ।
 प्रत्युषुः सहिताः सर्वे ताराधिपमपूजयन् । एवं ते कथितं राजसूय जन्म पितुः पितुः ।
 अग्नेभागस्तुविद्धि त्वं दृष्टव्युत्वं महारथं । त्रिखण्डिनमधोराजंस्त्रीपूर्थं विद्धि राक्षसं ।
 द्रौपदेयाश्च ये पञ्च बभूवुर्भरतर्षभ । विश्वान्देवगणान् विद्धि सञ्ज्ञाताम्भरतर्षभ ।
 प्रतिविन्ध्यः सुतः सोमः सुतकीर्त्तिस्तथा परः । नाकुलिस्तु प्रतापीकः सुतसेनश्च बोर्धवान् ।
 शूरो नाम यदुग्रेष्ठो वसुदेवपिताऽभवत् । तस्य कन्या दृष्टा नाम रूपेणासद्ग्री भुवि ।
 पितुः स्वस्वीयपुत्राय सोऽनपत्याय बोर्धवान् । अग्रमये प्रतिज्ञाय स्वस्यापत्यस्य वै तदा ।
 अग्रजातेति तां कन्यां शूरोऽनुग्रहकाङ्क्षया । अददत्कुन्तिभोजाय स तां दुहितरं तदा ।
 सा नियुक्ता पितुर्गर्हे ब्राह्मणातिथिपूजने । उपसर्ग्य चरद्द्वारं ब्राह्मणं शंसितव्रतं ।
 निगूढनिष्ठयं धर्मं यन्तं दुर्ध्वसं विदुः । तमुपं शंसितात्मानं सर्वयज्ञैरतोषयत् ।
 तृष्टोऽभिचारसंयुक्तामचक्षे यथाविधि । उवाच चैनां भगवान्प्रोतोऽस्मि सुभगे तव ।
 यं यं देवं त्वमेतेन मन्त्रेणावाहयिष्यसि । तस्य तस्य प्रसादात्तदेवि पुत्रान्जनिष्यसि ।
 श्वमुक्ता च सा बाला तदा कौटूहलान्विता । कन्या सती देवमर्कमाजुहाव यमस्त्रिणी ।
 प्रकाशकर्त्ता भगवांस्तस्यां गर्भं दधौ तदा । अजीजनस्तुं सास्यां सर्ववृक्षधत्तां वरं ।
 शकुण्डलं सकवचं देवगर्भत्रियान्वितं । दिवाकरसमं दीप्या चारुशर्माङ्गभूषितं ।

२०४५

२०४०

२०४५

२०४०

२०४५

२०४०

निगूढमाना जातं वै बन्धुपक्षभयान्नदा । उमसम्भं जले कुन्ती तनुभारं धारयन्ति ।
तनुमुष्टं जले गर्भं राधाभर्ता महायन्त्राः । राधायाः कल्पयामास पुत्रं योऽधिरथिबन्धुः ।
चक्रतुर्जीमधेयश्च तस्य बालश्च तावमौ । दम्पती वसुधेणेति दिक्षु सर्व्यासु विभुतं ।
स वद्वैमानो बलवाच्यव्याख्येक्ष्मन्मोऽभवत् । वेदाङ्गानि च सर्व्याणि जज्ञाप जवतां वरः ।
यस्मिन् काले जपनाक्षो धोमास्त्यपराक्रमः । नादर्थं ब्राह्मणेभ्योऽपीतस्मिन्काले महात्मानः ।
तस्मिन्ने ब्राह्मणो भूत्वा पुत्रार्थं भूतभावनः । यथाचै कुण्डले वीरं कवचञ्च सहाज्वलं ।
उत्कृत्य कर्णोद्गददत्त्वचं कुण्डले तथा । व्रत्तिं क्रको ददौ तस्यै विस्मितस्त्रेदममवीतु ।
देवासुरमनुष्याणां गन्धर्व्यैरगरक्षणां । यस्मिन् चोत्सृष्टि दुर्द्धर्षं स एको न भविष्यति ।
पुरा नाम च तस्याबोधसुषेण इति चितौ । ततो वैकुण्ठः कथं कर्मणा तेन योऽभवत् ।

१०५

१०६

आमुक्तकवचो वीरो यस्तु जज्ञे महायन्त्राः । स कर्षेदिति विख्यातः पृथगायाः प्रथमः सुनः । स तु क्षतकुले वीरो वद्वधे राजवत्तम ।
कर्णं भरवरेष्टं सर्व्वत्रपक्षतां वरं ।

दुर्धौघनक्ष सखिं मित्रं वधुविनाशनं । दिवाकरस्य तं विद्धि राजसंभ्रमनुत्तमं ।
यस्तु नारायणो नाम देवदेवः सनातनः । तस्यांबो मानुषेभ्योऽपीदासुदेवः प्रतापवान् ।
ज्वेष्टांश्च नागस्य बलदेवो महाबलः । सम्यकुभारं प्रयुक्तं विद्धिराजकनौलयं ।
श्वमन्ये मनुष्येन्द्रा बहवोऽत्रा दिवौकसां । जज्ञिरे वसुदेवस्य कुले कुलविद्वङ्गनाः ।
गणस्त्रपुण्ड्रा यो वै मया राजन् प्रकीर्तितः । तस्य भागः चितौ जज्ञे निभोगादाश्वस्य ह ।
तानि षोडश देवीनां सहस्राणि भराधिप । बभूवुर्भानुषे लोकं वासुदेवपरिग्रहाः ।
त्रियस्तु भागः सञ्चक्षे रथार्थं प्रक्षिप्तले । भीमकुल कुले साध्वी रक्षिणी नाम नामतः ।
द्रौपदीलथ सञ्चक्षे त्रयीभागादभिन्दिता । द्रुपदस्य कुले कन्या वेदिमध्यादभिन्दिता ।
नातिद्विक्का न महती नोत्तोत्पक्षमुगन्धिनी । पद्माचलाक्षी सुभोषी खचिताक्षितमूर्द्धजा ।
सर्व्वलक्षणसम्पूर्णा वैदुष्यंभविष्यिभा । पद्मानां पुरुषेभ्योऽपि चित्तप्रमयनी रश्मिः ।
सिद्धिर्धृतिश्च ये देव्यो पद्मानाच्चात्तरौ तु ते । कुन्ती माद्री च जज्ञाते मयिस्तु सुबलात्मजा ।
इति देवासुराणं ते गन्धर्व्यैश्चरणां तथा । शंभ्रावतरणं राजवाचशानाञ्च कीर्तितं ।
ये प्रथित्या समुद्भूता राजानो युद्धदुर्धदाः । महात्मानो बद्धनाक्ष ये जाता विपुले कुले ।

१०७

१०८

१०९

ब्राह्मणाः खचिवा वैश्या मया ते परिकीर्तिताः । धन्यं यद्यस्यपुत्रीयमायुष्यं विजयावहं । इदंभ्रावतरणं श्रोतव्यमनस्यता ।
शंभ्रावतरणं पुला देवगन्धर्व्वरक्षणां । प्रभवाप्यथविप्राज्ञो न हृष्टेभ्यवधीदिति ।

इत्यादिपर्व्वसम्भवपर्व्वशंभ्रावतरणं समाप्तं यत्तद्वृत्तेऽध्यायः ॥ ६० ॥

॥ जन्मेजयउवाच ॥ लज्जः श्रुतमिदं ब्रह्मन्वेदनामवरक्षणां । शंभ्रावतरणं सम्पन्नगन्धर्व्यैश्चरणां तथा ।

इमं तु भूयद्व्यामि स्वरूपां वृक्षमादितः । कथ्यमानं त्वया विप्र विप्रविगणसखिषो ।

११०

॥ वैशम्पायनउवाच ॥ पौरवाणां वृक्षकरो दुष्यन्तो * नाम वीर्यवान् । इष्टिथाक्षतुरन्ताया गोप्ता भरतवत्तम ।

उवाच इति कश्चित् पुस्तकपाठः ।

चतुर्भोगं भुवः कर्तुं यो भुङ्क्ते मनुजेश्वरः । समुद्रावरणाद्यापि देशान्ध समितिच्छेद्यः ।
 आश्लेषवधिकाश्वस्यान्ध भुङ्क्ते रिपुमर्दनः । रत्नाकरसमुद्राणां सातुर्वर्धजनाह्वताम् ।
 न वर्षसङ्करको न ह्यथाकरं ह्यज्जनः । न पापहृत्कश्चिदासीन्मक्षिणाजनि शसति ।
 धर्मै रतिं सेवमाना धर्मार्थावभिपेदिरे । तदा नरा नरव्याघ्र तस्मिन् जनपदेश्वरे । १८०५
 नासीषारभयं तात न क्षुधाभयमलपि । नासीद्वाधिभयं चापि तस्मिन् जनपदेश्वरे ।
 स्वधर्मै रमिरे वर्णा देवै कर्मणि नित्यदाः । तमाश्रित्य महीपालमांसंश्चैवास्तुतोभयाः ।
 कालवर्षी च पर्जन्यः ब्रह्माणि रसवन्ति च । सर्वैरक्षसमृद्धा च महो पशुमती तथा ।
 स्वकर्षणिरता विप्रा नागतन्त्रेषु विद्यते । स चाद्भुतमहावीर्यो वज्रसंहमनो युवा ।
 उद्यम्य मन्दरं दोभ्यां वहेत्सवनकाननं । चतुष्पथगदायुद्धे सर्वप्रहरणेषु च । १८०६
 नागपृष्ठधृष्टे च बभूव परिनिष्ठितः । बले विष्णुसमश्वासीनेजसा भास्कोरोपमः ।
 अशोभत्येष्वेवसमः सहिष्णुने धरासमः । समतः स महीपालः प्रसन्नपुररात्रवान्
 भूयोधर्मपरैर्भौवैर्युदितं जनमादिशत् ।

इत्यादिपर्वं सम्भवपर्वणि ब्रह्मन्तलोपाख्याने अष्टषष्टोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ सम्भवं भरतस्याहं चरितञ्च महामते । ब्रह्मन्तलोपाख्यानं श्रोतुमिच्छामि तत्पतः ।
 दुष्यमेन च वीरेण यथा प्राप्तो ब्रह्मन्तला । तं वै पुरुषसिंहस्य भगवन् विस्तरं त्वहं । १८०७
 श्रोतुमिच्छामि तत्पञ्च सर्वं मतिमतांवर ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स कदाचिन्महाबाहूः प्रभूतबलवाहनः ।
 वनजगाम गहनं हयनागव्रतैर्हतः । बलेन चतुरङ्गेण हृतः परमकुला ।
 खड्गव्रतिधरैर्वीरै र्गदामुषलपाणिभिः । प्रासतोमरहस्तैश्च यथो योधव्रतैर्हतः ।
 सिंहनादैश्च योधानां ब्रह्मदुन्दुभिनिःस्त्रनैः । रथेनमिस्त्रनैश्चैव सनागवरहं हितैः ।
 नानायुधधरैश्चापि नानावेष्टधरैस्तथा । हेमिस्तस्त्रनमिस्त्रैश्च क्षेजितास्त्रोदितस्त्रनैः । १८०८
 आसीत्किलकिलाब्रह्मस्त्रस्मिन्गर्हति पाथिवे । प्रासादवरपृष्ठस्थाः पर्या नृपेक्षभया ।
 ददृशुस्तं स्त्रियस्तत्र शूरमात्मयन्त्रस्तारः । ब्रह्मोपमममिचक्रं परवारणवारणं ।
 पश्यन्तःस्त्रीगणास्तत्र वज्रपाणिं क्ष मेनिरे । अयं स पुरुषव्याघ्रो रणे वसुपराक्रमः ।
 यत्थ बाहुबलं प्राप्य न भवन्त्यसुचद्वज्राः । इति वाचो ब्रुवन्त्यस्ताः स्त्रियः प्रेम्णा नराधिपं ।
 तुष्टुवः पुष्पटोश्च संहजुस्तस्य मूर्ध्नि । तत्र तत्र च विप्रेः स्त्रियमानः समन्ततः । १८०९
 निर्यथा परमप्रोत्था वनं मृगजिघांसया । तं देवराजप्रतिमं मनवारणधूर्तं ।
 बिजचक्षिपविट्शूरा निर्यान्तमनुजग्मिरे । ददृशुस्तं हृथानाहो आसीर्भिक्ष जयेन च ।
 सुदूरमनुजग्मुस्तं पौरजानपदास्तथा । न्यवर्त्तन्त ततः पसादनुज्ञाता नृपेक्ष च ।
 सुवर्णप्रतिमेनाथ रथेन वसुधाधिपः । महीमापूरयामास घोषेण चिदिवं तथा ।
 स गच्छन्मृगं धीमान् नन्दनप्रतिमं वनं । विस्वाङ्गसदिराकीर्णं कपित्थधृवसकुलं । १८१०

विषमं पर्वतसल्लोरशभिश्च समाहृतं । निर्जले निर्धन्यश्च बह्व्योजनमायतं ।

मृगसिंहैर्हृतं घोरैरन्यैश्चापि वनेचरैः । तद्वनं भुजग्याघ्रः सभृत्यबलवाहनः ।

लोड्यामास दुःखतः सुदयन् विविधाभूतान् । बाणगोचरसम्प्राप्तांस्तत्र व्याघ्रगणान्वहन् ।

पातयामास दुःखतो निर्भिदे च शयकैः । दूरस्थाभ्यायकैः कांसिदग्निमत्सु नराधिपः ।

अभ्यासमागतां सान्यान् खड्गेन निरहन्तत । कांसिदेष्टान्समाजने शय्या क्रान्तिमतां वरः ।

१८१५

गदामण्डलतन्त्रशस्त्राचारामितविक्रमः । तोमरैरसिभिश्चापि गदामुषलकम्पनैः ।

चचार स विनिघ्नने कन्यास्तत्र मृगद्विजान् । राश्याचाकृतवीर्येण योधेऽसु समरप्रियैः ।

लोच्यमानं महारथं तत्पुत्रः स मृगाधिपाः । तत्र विद्रुतयूथानि हतयूथपतीनि च ।

मृगयूथान्यथौत्सुत्याकृष्टक्षुसातसातः । शुष्काद्यापि नदीर्गला जलनैराश्रयकर्षिताः ।

व्याथामक्तामृदयाः पतन्ति स्म विक्षेपतः । क्षुत्पिपासापरीतास्तु श्रान्तास्तु पतिता भुवि ।

१८१७

केचित्तत्र नरव्याघ्रैरभक्ष्यन्त वुभुक्षितैः । केचिदग्निमद्योत्पाद्य संसाध्य च वनेचराः ।

भक्षयन्ति स्म मांसानि प्रकुप्य विधिवत्तदा । तत्र केचिद्रजा मत्ता बलिनः ब्रह्मविचाराः ।

सङ्कोच्याद्यकरान्मृताः प्राद्रवन्ति स्म वेगिताः । ब्रह्मभूषं ब्रह्मजस्तु चरन्तः श्रेयिणं बह्व ।

वन्या गजवरास्तत्र मन्ददुर्मनुजान्वहन् । तद्वनं बलमेवेण वरधारेण सम्युतं । व्यरोचत मृगाकीर्णं राश्या हतमृगाधिपं ।

इत्यादिपर्वे सम्भवपर्वणि ब्रह्मन्तलोपाख्याने एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

॥ वैष्णवायन उवाच ॥ ततो मृगसहस्राणि हला सबलवाहनः । राजा मृगप्रसङ्गेन वनमन्यदिवेश ह ।

१८१५

एक एवोत्तमबलः क्षुत्पिपासाश्रमाश्रितः । स वनस्थान्मासाद्य मर्हद्वन्यं समावदत् ।

तथाप्यतीत्य नृपतिरुत्तमाश्रमसंयुतं । मनःप्रसङ्गजन्यं दुष्टिकाममतीव च ।

श्रीतमास्तसंयुक्तं जगामान्यन्महद्वनं । पुष्यितैः पादपैः कीर्णमतीव सुखमाह्वयं ।

विपुलं मधुरारावैर्मादितं विचगैस्तथा । पुंस्कोकिलनिनादैश्च शिखीकण्ठनादितं ।

प्रहृष्टविटपैर्हैः सुखहायैः समाहृतं । वहदधूर्ततल्लं लक्ष्म्या परमया युतं ।

१८१७

नापुष्यः पादपः कसिशाफलो नापि कष्टकी । वटपदैर्माष्यपाकीर्णैश्चक्षिणैः काननेऽभवत् ।

विहगैर्मादितं पुष्परलङ्घितमतीव च । सर्वैर्भुजसुमैर्हैः सुखहायैः समाहृतं । मनोरमं महेश्वासे विविध वनमुत्तमं ।

माहताकलितांस्तत्र द्रुमाः कुसुमबाहिनः । पुष्यहृष्टिं विचिषाम्बु यक्षजंसे पुनः पुनः ।

दिवस्युभेद्यं संयुष्टाः पक्षिभिर्भुजस्कनैः । विरेजुः पादपास्तत्र विचिषकुसुमाभराः ।

तेषां तत्र प्रसलेषु पुष्यभारावनामिषु । खल्लि रावाभधुरान् वटपदा मण्डलियवः ।

१८१५

तत्र प्रदेशाश्च बह्वन् कुसुमोत्करमण्डितान् । श्रुतामृष्टपरिचिह्नान्नमसः प्रीतिवर्द्धमान् ।

सम्यग्शुभमहातेजा बंधव मुदितस्तदा । परस्परारक्षिष्टभाषैः पादपैः कुसुमाश्रितैः । अशोभत वनं तत्तु महेश्वज्जयन्तिभैः ।

सिद्धचारणसङ्घैश्च गन्धर्वाधुरशङ्खधैः । सेवितं वनमत्यर्थं मत्सवानरकिन्नरं ।

सुखः श्रोतः सुगन्धी च पुष्परेणुवहोऽजिलः । परिक्रामन्वने हृद्यामुपैतीव रिरंसथा ।

एवं गुणसमायुक्तं ददर्श स वनं नृपः । नदीकशेज्ज्वलं काम्बुमुच्छ्रितध्वजचक्रिणं ।

१८१०

प्रेमभाषो वनं तप्तु सुप्रहृष्टविहङ्गमं । आननप्रवरं रत्नं ददर्श चमनोरमं ।

नानावृक्षसमाकीर्णं सम्प्रज्वलितपावकं । तं तदाऽप्रतिभं श्रीमानाश्रमं प्रत्यपूजयन् ।

यतिभिर्भालिखितैश्च दृतं मुनिगणान्वितं । अम्बागारेश्च बड्भभिः पुण्यक्षरसंस्कृतं ।

महाकलैर्हस्तैश्च विधाजितमतीव च । मालिनीमभितो राजशर्दीं पुष्पां सुखोदकं ।

नैकपक्षिगणाकीर्णं तपोवनमनोरमं । तत्र व्यालवृक्षाभ्योऽन्यान्पश्यन् प्रीतिमवाप चः ।

१८११

तं चाप्रतिरयः श्रीमानाश्रमं प्रत्यपद्यत । देवलोकप्रतीकाशं चर्चतः सुमनोहरं ।

नदीश्रमसंस्मितां पुण्यतोवां ददर्श चः । सर्वप्राणधृतां तत्र जननीमिव भिडितां ।

सचक्रवाकपुलिनां पुष्पफेनप्रवाहिनीं । ककिलरगम्भावासां क्षान्तरक्षेपिवेतितां ।

पुण्यखाध्यायसंघुष्टां पुलिनैरुपमोभितां । मनवारणद्वाद्वैतभुजगेन्द्रनिवेतितां ।

तस्याक्षीरे भगवतः काश्यपस्य महात्मनः । आश्रमप्रवरं रत्नं महर्षिगणसेवितां ।

१८१२

नदीमाश्रमसम्पङ्कां दृष्ट्वाश्रमपदं तथा । चकाराभिप्रवेशाय मतिं नृपतिस्तदा ।

अलङ्कृतं दीपवत्या मालिन्या रम्यतीरया । नरनारायणस्थानं गङ्गयैवोपमोभितं ।

मत्स्यवर्षिणसंघुष्टं प्रसिद्धं महदनं । तत्तु चैकरघप्रस्थं बभूवेद्य नरधमः ।

अतीव गुणसम्पन्नमनिर्द्वयं वर्षषा । महर्षिं काश्यपं द्रष्टुमद्यकसं तपोधनं ।

ध्वजिनीमश्वत्थमाधां पदातिगजसङ्कुलां । श्रवस्त्राय बभूवारि सेनामिदमुवाच चः ।

१८१३

मुनिं विरजसं द्रष्टुं गमिष्यामि तपोधनं । काश्यपं स्वीकृत्य नाम्नं यावद्दर्शनं नमः ।

तदनं नन्दनप्रख्यामाद्य मनोज्ञसरः । क्षुत्पिपासे जहौः राजा मुदं चावाप पुष्कलां ।

यामात्यो राजलिङ्गानि सोऽपनीय नराधिपः । पुरोहितवशाद्यस्य जगामाक्रममुत्तमं ।

दिदृक्षुस्तत्र तन्मूर्धं तपोराममवाक्यं । ब्रह्मलोकप्रतीकाशमाश्रमं सोऽभिलिख्य च ।

इत्पदेद्गीतसंघुष्टं नानादिगणायुतं । अथो बभूवसुख्यैश्च प्रेम्भ्यमाशाः पदकमैः । इत्यत्राव मनोज्ञाद्यो विततेष्विहर्कमसु । १८१४

यश्चविद्याविद्विष्य यजुर्विद्विष्य श्रोतं । मधुरैः सामगीतैश्च चक्षिभिर्निघृतमृतैः ।

भाण्डसामगीताभिरथर्व्विरसोद्भूतैः । यनात्मभिः सुनिघतैः बभूवै च तदाश्रमः ।

अथर्व्ववेदप्रवराः पूगयश्चिचक्षामनाः । संहितामीरघन्मिष्य पदकमवृतां तु तैः ।

शब्दसंस्कारसंयुक्तैर्गवैर्हस्त्यापरैर्दिजैः । नादितः च भवो श्रीमान् ब्रह्मलोकं दृषापरः ।

यश्चक्षरविद्विष्य क्रमत्रिचाविशारदैः । न्यायतत्त्वात्मविज्ञानसंपन्नैर्वैदपारकैः ।

१८१५

नानावाक्यसमाहारसमवायविशारदैः । विशेषकार्यविद्विष्य क्षेत्रधर्मपरायणैः ।

स्थापनाद्येपिद्वान्नपरमार्थज्ञानागतैः । शब्दबन्धेनिरुक्तैः कालज्ञानविशारदैः ।

द्रव्यकर्मगुणशैश्च कार्यकारणवेदिभिः । पञ्चिवानररत्नशैश्च व्यासपथ्यसमाश्रितैः ।

जानामास्त्रेषु मुखैश्च शृत्राव स्वनमीरितं । लोकावतकमुख्यैश्च बभूवद्भुजनादितं ।

तत्र तत्र च विप्रैश्चाभिधत्तान् प्रक्षितव्रतान् । जपशोमपरान् विग्रामदर्शनं परवीरहा ।

आसनानि विचित्राणि दक्षिराणि महीपतिः । प्रथमोपहितानि सा इष्टा क्रियायामागतम् ।

देवतायनानामाश्च प्रेक्ष्य पूजा कृता हिमैः । ब्रह्मलोकस्वमात्मानं मेने स नृपसत्तमः ।

स काश्यपतपोगुप्तमाश्रमप्रवरं श्रुत्वा । नाट्यलोचनमाशौ वै तपोवन्मुषिधुतम् ।

स काश्यपस्यायतनं महाप्रतेर्द्वैतं समन्ताद्भिमिक्षपोधनैः । विवेकं सामात्यपुरोहितैः । रिश विविक्तमार्थमनोहरं श्रुत्वा ।

इत्यादिपर्वणि सञ्भवपर्वणि ब्रह्मन्तलोपाख्याने व्रततिथेऽध्यायः ॥ ७० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो गच्छन्महाबाहुरेकोऽभात्याम्बिष्ठस्य तान् । नृपस्य चाश्रमे तस्मिंस्तद्विधिं प्रक्षितव्रतम् । २८१

सोऽपश्यमानस्तद्विधिं श्रुत्वा तदाश्रमम् । उवाच क इत्येतुषैर्मनं सजादयन्निजम् ।

श्रुत्वाऽथ तस्य तं शब्दं कन्या श्रीरिव हृषीणी । निजकामाश्रमनामनात्तापकीवेकधारिणी ।

सा तन्दृष्ट्वैव राजानं दुःखममयितेक्षसा । स्नागतन्नाहनि क्षिप्रमुवाच प्रतिपूज्य च ।

आसनेनार्चयित्वा च पादोन्नयैश्च वैव हि । परमहंसमर्थं राजन् कुत्रलक्ष्म नराधिपम् ।

यथावदर्शयित्वाऽथ ब्रह्मा चामाश्रमं तदा । उवाच सत्यमानेन किङ्कार्यं क्रियतामिति ।

तामब्रवीन्ततो राजा कन्या मधुरभाषिणी । ब्रह्मा चैवानवद्याज्ञीं वधाकप्रतिपूजितम् ।

आगतोऽहं महाभागस्तद्विधिं कल्पमुपाहितम् । क गतो भगवान्भद्रे तस्मात्तच्छ्रोत्रोभने ।

॥ ब्रह्मन्तलोवाच ॥ गतः पिता मे भगवान्पलात्वाहर्षमश्रममात् । मुञ्चते सम्पत्तीस्तस्य दृष्ट्वाऽश्रमेनमुपामतम् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अपश्यमानस्तद्विधिं तदाचोक्तस्तथा च यः । तौ ब्रह्मा च वरारोहा श्रीमतीं सहस्रशिरी ।

विभ्राजमानां वपुषा तपसा च इमेन च । स्वयैव न स्वयमाभितुवाच महीपतिः ।

का तं कस्यासि सुश्रेणि किमर्थं आगतस्व वनः । एवं रूपगुणोपेता कुलसप्तमि श्रोत्रोभने ।

दर्शनदेव हि श्रुत्वा मेऽपश्यन् भगवः । इच्छामि त्वामहं शार्तुं तस्मात्तच्छ्रोत्रोभने ।

श्वमुक्ता तु सा कन्या तेन राज्ञा तमाश्रमे । उवाच च सती वाक्यमिदं सुमधुराचरं ।

कल्पस्याहं भगवतो दुःखन्त दुहित मता । तवस्त्रिणेष्टे धृतिमते धर्मज्ञे महाश्रमः ।

॥ दुःखन्त उवाच ॥ ऊर्ध्वरेता महाभागो भगवान् लोकपूजितः । चलेद्धि हृत्तद्वैकोऽवि न चलेद्धि व्रतम् । २८२

कथं तं तस्य दुहित मता वरकर्मणि । सेवितो मे महाश्रमं तस्मै हेतुमिदार्थं हि ।

॥ ब्रह्मन्तलोवाच ॥ यथायमागमो मया कथाचेदमन्तपुरा । श्रुत्वा राजन्वचनत्वं यथाऽस्मि दुहित मुनेः ।

स्त्वयिः कसिदिहगम्य मम जन्माश्रमचौदकम् । तस्मै प्रोवाच अश्वत्थामा तच्छृणु पार्थिव ।

॥ कल्प उवाच ॥ तथ्यमानः किञ्च पुरा कियामिमे महाश्रमः । सुश्रुत्वा तापवामाश्रमं त्रयं सुरगलेचरं ।

तपसा दोषनोर्वीऽयं क्षान्तायां श्वावर्तेदिति । भीमः पुरन्दरस्तस्याश्रमेककामिदमवतीत् ।

गुणैरक्षरसं दिव्यै र्मेनके तं विप्रियक्षे । श्रेयो मे सुखं कल्पयि क्षान्ते वक्षामि तच्छृणु ।

अवावादिद्यसङ्काशं विद्यामिमे महाश्रमः । तथ्यमगमस्यो भोर् मम कल्पयते भगवः ।

मेनके तव भारोऽयं विद्यामिमे सुमन्थमे । व्रतितस्मात्तु दुर्धनं उभे तपसि वर्तते ।

स मां न च्यावयेत्स्थानान्तं वै गत्वाप्रलोभय । चर तस्य तपोविग्रं कुरु मेऽविग्रमुत्तमं ।

रूपयौवनमाधुर्यचेष्टितस्मितभाषितैः । लोभयित्वा वरारोहे तपससं निवर्त्तय ।

२८९*

॥ मेनकावाच ॥ महातेजाः स भगवांस्त्वयैव च महातपाः । कोपयस्व तथाज्ञेनं जानाति भगवानपि ।

तेजसस्तपस्यैव कोपयस्व महात्मनः । त्वस्युद्विजसे यस्य नोद्विजेयमहं कथं ।

महाभागं वशिष्ठं यः पुत्त्रैरिष्टैर्योजयत् । चक्षुजातस्य यः पूर्वमभवद्वाङ्मणो बलात् ।

ज्ञेयार्थं यो नदीं चक्रे दुर्गमां बद्धभिर्जलैः । धातां पुष्पतमां लोके कौशिकीति विदुर्जनाः ।

बभार यन्नास्य पुरा काले दुर्गे महात्मनः । दारान्मत्तङ्गो धर्मात्मा राजर्षिर्वाधतां गतः ।

२८९*

अततकाले दुर्मित्रे अभ्येत्य पुनराश्रमं । मुनिः पारैति नद्या वै नाम चक्रे तदा प्रभुः ।

मत्तङ्गं याजयाचक्रे यत्र प्रीतमनाः स्वयं । तस्य सोमं भयाद्यस्य गतः पातुं सुरेश्वर ।

चकारान्यच्च लोकं वै क्रुद्धो नचचसम्पदा । प्रतिश्रवणपूर्व्याणि नचचाणि चकार यः । गृह्णपहतस्यापि त्रिशङ्कोः

शरणं ददौ ।

इतानि यस्य कर्माणि तस्याहं भ्रष्टमुद्विजे । यथाऽसौ न दहेत् क्रुद्धस्तथाप्रापय मां विभो ।

तेजसा निर्दहेन्नोक्तान् कम्पयेद्भरणी पदा । संक्षिपेच्च महामेहं तूर्णमावर्त्तयेद्विभः ।

२८९*

तादृशं तपसा युक्तं प्रदीप्तमिव पावकं । कथमस्मदिधा नारो जितेन्द्रियमभिसृजेत् ।

ऊताशनमुखं दीपं सूर्यचन्द्राक्षितारकं । कालजिह्वं सुरश्रेष्ठ कथमस्मदिधा स्पृजेत् ।

यमस्य सोमस्य महर्षयस्य साध्या विश्वे वालिखिन्नास्य सर्व्वे । एतेऽपि यथोद्विजन्ते प्रभावात्तस्मात्कस्मात्क्रुद्धो भोद्विजे ।

त्वयैवमुक्ता च कथं समीपमृषैर्नगद्वेयमहं सुरेन्द्र । रक्षान्तु मेऽनन्तय देवराज यथावदर्थं रक्षिताऽहं चरेयं ।

कामन्तु मे मास्तस्त्वच वासः प्रकीडिताया विष्टोऽणु देव । भवेच्च मे मन्मथस्तच्च कार्य्ये सहायभूतस्तु तव प्रसादात् ।

२८९*

वनाच्च वायुः सुरभिः प्रवायात्तस्मिन्काले तमृषिं लोभयन्त्याः । तथेत्युक्त्वा विहिते चैव तस्मिन्काले ययौ साम्नामं कौश्रि

कस्य ।

इत्यादिपूर्व्व्याणि सम्भवपूर्व्व्याणि शकुन्तलोपाख्यानं एकसप्ततोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

॥ काल उवाच ॥ एवमुक्त्वस्त्वया शक्रः सन्दिदेश सदागतिं । प्रातिष्ठत तदा काले मेनका वायुना सह ।

अथापश्यद्वरारोहा तपसा दग्धकिल्बिषं । विश्वामित्रं तथ्यमानं मेनका भोहराश्रमे ।

अभिवाद्य ततः सा तं प्राकीडदृषिसन्निधौ । अपोवाह च वासोऽस्या मास्तः शश्विषन्निधौ ।

साऽगच्छत्क्षरिता भूमिं वासस्तदभिलिखती । स्मयमानेव समीडं मास्तं वरवर्षिणी ।

२८९*

पश्यतस्तत्र तत्रैर्यशसिभ्यस्मतेजसः । विश्वामित्रस्ततस्तं तु विषमस्यामनिन्दितां ।

गृह्णा वाससि संभ्रान्तां मेनका मुनिचक्षुषः । अनिर्देशवयोरूपामपश्यद्विह्वतां तदा ।

तस्या रूपगुणान् दृष्ट्वा स तु विप्रर्षभस्तादा । चकार भावं संशयोक्तया कामवशं गतः ।

न्यमन्मयत चाप्येनां सा चाप्येकदनिन्दिता । तौ तत्र सुचिरं कालमुभौ व्यहरतां तदा ।

रममाणौ यथाकामं यथैकदिवसं तथा । अनयाभास स मुनिर्मेनकायां शकुन्तलां ।

२८९*

प्रस्थे हिमवतो रम्ये मालिनीमभिजो नदी । जातमुत्सृज्य तं गर्भं मेमेका मालिनीमनु । कृतकार्या तत्क्षणमगच्छन्
संसर्द ।

तं वने विजने गर्भं सिंहव्याघ्रसमाकुले । दृष्ट्वा शयानं शकुनाः समन्तात्पर्यवारयन् ।

मेमेका हिंस्रुर्ध्वने वाला क्रव्यादा मांसमृद्धिनः । पर्यरञ्जन्तां तत्र शकुन्ता मेमकात्मजा ।

उपस्मृष्टं गतश्चाहमपश्यं शयितामिमं । निर्जने विपिने रम्ये शकुनैः परिवारिता ।

आनयित्वा ततश्चैमां दुहित्वले न्यवेक्ष्य । शरीरकृन्नाणदाता यस्य चाह्नामि भुञ्जते । क्रमेणैते चयोऽप्युक्ताः पितरो धर्मं
शामने ।

२८५०

निर्जने तु वने यस्मात् शकुनैः परिवारिता । शकुन्तलेति नामास्याः कृतं चापि ततो मया ।

एवं दुहितरं विद्धि मम विप्र शकुन्तलां । शकुन्तला च पितरं मन्यते मामनिन्दिता ।

॥ शकुन्तलोवाच ॥ एतदाष्टष्ट पृष्ठः सख्यमजन्म महर्षये । सुताङ्गणस्य मामेवं विद्धि त्वं मनुजाधिप ।

कथं हि पितरं मन्ये पितरं स्वमजानतो । इति ते कथितं राजन्यथा वृत्तं श्रुतं मया ।

इत्यादिपर्वेणि सम्भवपर्वेणि शकुन्तलो पाण्ड्यनिदिसप्ततोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

॥ दुष्यन्त उवाच ॥ सुवक्तं राजपुत्री त्वं यथा कथाणि भावसे । भार्या मे भव सुश्रेणि ब्रूहि किं करवाणि ते । २८५५

सुवर्णमालां वाधंसि कुण्डले परिहाटके । नामापत्तनजे इमे मणिरत्ने च शोभने ।

आहरामि तवाद्याहं निष्कादीन्यजिनामि च । सर्व्वराज्यं तवाद्यास्तु भार्या मे भव शोभने ।

गान्धर्व्वेण च मां भोह विवाहेनैहि सुन्दरि । विवाहानां हि रभोह गान्धर्व्वः श्रेष्ठ उच्यते ।

॥ शकुन्तलोवाच ॥ फलाहारी गतो राज्ञ्यिता मे इत्त आश्रमात् । मुहुर्न सम्प्रतीकस्य स मां तुभ्यं प्रदास्यति ।

॥ दुष्यन्त उवाच ॥ इहामि त्वां वरारोहे भजनाग्नमनिन्दिते । त्वदर्थं मां श्रितं विद्धि त्वद्वतं हि मने मम । २८६०

आत्मनो बन्धुरात्मैव गतिरात्मैव शान्तमनः । आत्मनैवात्मनो दानं कर्त्तुमर्हसि धर्मतः ।

अष्टावेव समासेन विवाहा धर्मतः स्मृताः । ब्राह्मो देवसद्यैवार्थः प्राजापत्यस्यथासुरः । गान्धर्व्वो राक्षसस्यैव पैशाचस्याष्टमः स्मृतः ।

तेषां धर्मान्यथा पूर्व्वं मनः स्थायक्येऽब्रवीत् । प्रशस्तोऽस्तुतः पूर्व्वान्ब्राह्मणशेषाधारय ।

वडानुपूर्व्याश्चक्षस्य विद्धि धर्ममनिन्दिते । राज्ञान् राक्षसोऽप्युक्ता विट्प्रद्वेयसासुरः स्मृतः ।

पद्मानान् च यो धर्मो अधर्मो द्वौ स्मृताविह । पैशाचस्यासुरस्यैव न कर्त्तव्यो कदाचन ।

२८६५

अनेनविधिना कार्य्या धर्मस्त्वैवा गतिः स्मृता । गान्धर्व्वराक्षसौ च धर्मौ तौ मा विशङ्किथाः । पृथक्वा यदिवा मित्रौ कर्त्तव्यौ
नाच संशयः ।

सा त्वं मम सकामस्य सकामा वरवाचिनी । गान्धर्व्वेण विवाहेन भार्या भवितुमर्हसि ।

॥ शकुन्तलोवाच ॥ यद्दि धर्मपथस्त्वेव यदि शान्ता प्रभुर्धर्म । प्रदाने पौरवशेष्ट पृणु मे समर्थं प्रभो ।

सत्यं मे प्रतिजानीहि यथा वक्ष्याम्यहं रहः । मयि जयित यः पुत्रः स भवेत्सदनकारः ।

युवराजो महाराज सत्यमेतद्ब्रवीमि ते । यथेतदेवं दुष्यन्त अस्तु मे सङ्गमस्तथा ।

२८७०

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमस्त्विति तां राजा प्रत्युवाचाविचारजनं । अपि च तं हि मेवामि नगरं खं द्रुपिच्छिते । यथाह

महो सुश्रेणि सत्यमेतद्भवीमि ते ।

एवमुक्त्वा स राजर्षिस्त्वामिन्द्रितगामिनीं । जग्राह विधिवत्पास्तुवाच च तथा सह ।

विश्रास्य चेनां स प्राथादब्रवीच पुनः पुनः । प्रेषयिष्ये तवार्थाय वाहिनीं च तुरङ्गिणीं ।

तथा त्वामाययिष्यामि निवासं खं द्रुपिच्छिते ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इति तस्याः प्रतिश्रुत्य स नृपो जममेजय । मनसा चिन्तयन् प्राथावत्प्रक्षापं प्रति वार्धिवः । २२५

भगवांस्तपसा युक्तः श्रुत्वा किमु करिष्यति । एवं स चिन्तयन्नेव प्रविशे स्वर्गं पुरं ।

मुहूर्त्तं याते तस्मिंश्च कस्योऽप्याश्रममागमत् । ब्रह्मन्तसा च पितरं द्रिष्या भोपक्रमाम तं ।

विश्रायाय च तां कस्यो दिव्यज्ञानो म्हातपाः । उवाच भगवान्प्रीतः पश्यन्दिशेन चक्षुषा ।

तथाऽद्य भद्रे रहसि मामनादृत्य यः कृतः । पुंसां संहं समायोगो न स धर्मीपञ्चात्मकः ।

चलितस्य हि गान्धर्वो विवाहः श्रेष्ठ उच्यते । सकामायाः सकामेन निर्गमो रहसि ह्यतः । २२६

धर्मात्मा च महात्मा च दुष्यन्तः पुद्घोत्तमः । अभ्यगच्छः पतिं धनं भञ्जमानं ब्रह्मन्तसे ।

महात्मा जनिता लोके पुणस्तव महाबलः । स इमं समरापाङ्गिं कष्टं भो ह्यस्ति मेदिनीं ।

परश्चाभिप्रायतस्य स्वः तस्य महात्मनः । भविष्यत्प्रतिघतं कृतं स चवर्णिनः ।

ततः प्रजास्य पादौ सा विश्वार्त्तं मुनिमब्रवीत् । विनिधास्य ततो भारं सन्निधास्य कलानि च ।

॥ ब्रह्मन्तोवाच ॥ मया पतिर्हृते राजा दुष्यन्तः पुद्घोत्तमः । तस्यै सखिवाचं त्वं प्रसादं कर्तुमर्हसि । २२७

॥ कस्त उवाच ॥ प्रसन्न एव तस्याहं तत्त्वाने वरवर्णिनि । शृणुष्व च वरं मया त्वेव द्रुमे यदभोक्षितं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो धर्षिष्ठतां वरे राज्ञाचास्तुल्यं तथा । ब्रह्मन्तसा धैरवाणां दुष्यन्तहितकाम्बवा ।

द्रुत्यादिपर्वणि सन्धवपर्वणि ब्रह्मन्तोपाख्याने चित्रज्ञतोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रतिज्ञाय तु दुष्यन्ते प्रतिवाते ब्रह्मन्तसा । गर्भे सुषन्व वामोऽः कुमारमभितौजयं ।

त्रिषु वर्षेषु पूर्णेषु दीप्तागस्तममुति । रूपौदार्येणुकोते दौव्यन्ति जममेजय ।

जातकर्मादिस्कारः कलः पुण्ड्रानांवरः । विधिवत्कारस्याग्नयं बर्हमानस्य धीमतः । २२८

दत्तैः द्रुपैः शिखरिभिः सिंहसंहननो महान् । चक्राङ्कितकरः श्रीमाकाशमूर्द्धा महाबलः ।

कुमारो देवगर्भः स तथाऽऽ व्यवर्तत । वर्षे एव बालः स कस्तममपदं प्रति ।

सिंहयात्रावराहास्यं महर्ष्यास्यं गजोत्तमा । वनस्य दृष्टे बलवानाश्रमस्य समीपतः ।

आरोहन्दमर्थस्यैव श्रीसंखं परिधावति । ततोऽस्य वामं चक्षुः कस्तान्नमविवाचिनः ।

अस्त्वयं सर्वदमनः सर्वे हि दस्यवत्सवौ । स सर्वदमनो नाम कुमारः समपश्यतः । २२९

विश्वस्यैवाजया चैव बलेन च समर्थितः । तं कुमारमृषिर्दृष्ट्वा कर्षपास्त्रातिशानुषं ।

समयो यैवराज्यायेत्यब्रवीच ब्रह्मन्तसः । तस्य तदस्त्राज्ञाय काष्ठः शिवाकुवाच च ।

ब्रह्मन्तसामिमां श्रीं सद्यपुत्तामितो म्हात । भर्तुः प्रापयतागारं सर्वैस्त्वत्सपूजितं ।

नारीणां चिरवासे हि बान्धवेषु न रोचते । कीर्त्तिचारिकधर्मप्रसङ्गाश्रयत मा चिरै ।

तथेत्युक्त्वा तु ते सर्वे प्रातिष्ठन् महौजसः । ब्रह्मन्तलां पुरस्कृत्य सपत्न्यां गजसाङ्गयं ।

१०००

ऋषीत्याऽमरगर्भाभं पुत्रं कमललोचनं । आजगाम ततः सुभ्रूदुश्मन्तं विदितादेनात् ।

अभिषूय च राजानं विदिता च प्रवेक्षिता । स ह तेनैव पुत्रेण बालार्कसमेतजसा ।

निवेदयित्वा ते सर्वे आश्रमं पुनरागतः । पूजयित्वा यथान्यायमब्रवीच्च ब्रह्मन्तला ।

अयं पुत्रस्त्वया राजन्यौक्याज्येऽभिषिञ्चतां । त्वया ह्ययं सुतो राजन्मन्युपुत्रः सुरोपमः । यथासमयमेतस्मिन्वर्त्तस्य पुरुषोत्तम ।

यथा मनुजमे पूर्वं यः कृतः समयस्तथा । तं स्मरस्व महाभाग कलाश्रमपदं प्रति ।

१००५

सोऽयं सुतैव तदाकथं तस्मा राजा स्मरन्नपि । अत्रवीज स्मरामीति कस्य त्वं दुष्टतापसि ।

धर्मकामार्थसम्पन्ने न स्मरामि त्वया सह । गच्छ वा तिष्ठ वा कामं यदापीदृषि तत्सुहृ ।

सैवमुक्त्वा वरारोहा व्रीहितेव तपस्विनी । निःसंशेव च दुःखेन तस्मै स्तूनेव निखला ।

संरम्भामर्षतासां चो स्मुरभाषोष्ठसंपुटा । कटाक्षैर्निर्द्वन्द्वनीव तिर्थं पाजानमैवत ।

आकारं गृह्यमाना च मनुना च समीरिता । तपसा सम्भूतं तेजो धारयामास वै तदा ।

१०१०

सा मुकृत्तमिव ध्यात्वा दुःखामर्षसमन्विता । भर्तारमभिसम्प्रेक्ष्य क्रुद्धा वचनमब्रवीत् ।

जानन्नपि महाराज कस्मादेवं प्रभाषसे । न जानामीति निःशब्दं यथाऽन्यः प्राकृते जनः ।

अत्र ते हृदयं वेद सत्यस्मैवानुतस्य च । कक्षाषं वद साक्ष्येण मात्मानमवमन्यथाः ।

योऽन्यथा सन्तमात्मानमन्यथा प्रतिपद्यते । किं तेन न कृतं पापं शैरेषात्मापहारिणा ।

एकोऽहमस्मीति चमन्यसे त्वं न हृच्छयं वेत्सि मुनिं पुराणं । यो वेदिता कर्मणः पापकस्य तस्मान्निजे त्वं वृजिनं करोषि ।

१०१५

मन्यते पापकं कृत्वा न कश्चिदेति मामिति । विदन्ति सैनं देवास्तथैवान्तरपूरुषः ।

आदित्यकप्रावन्तिलानलौ च घोरार्भमिरापौ हृदयं यमस्य । अहस्य राक्षस्य उभे च सन्ध्ये धर्मस्य जानाति नरस्य वृत्तं ।

यमो वैवस्वतस्तस्य निर्यातयति दुष्कृतं । हृदि स्तितः कर्मसाक्षी चेन्नशो यस्य तुह्यति ।

न तु तुह्यति यस्मै पुरुषस्य दुरात्मनः । तं यमः पापकर्माणं विद्यातयति दुष्कृतं ।

योऽवमन्यात्मात्मानमन्यथा प्रतिपद्यते । न तस्य देवाः श्रेष्ठांसो यस्यात्माऽपि न कारणं ।

१०२०

स्वयं प्राप्तेति मामेवं माऽवमंस्याः पतिव्रता । चर्षांशं नार्चयसि मां स्वयं भार्य्यामुपस्थितां ।

किमर्थं मां प्राकृतवदुपप्रेषयि संशदि । न खल्वहमिदं शून्ये रौमि किं न शृणोषि मे ।

यदि मे याचमानाया कचनं न करिष्यसि । दुश्मन् व्रतधा मूर्द्धा ततस्तोऽयं स्फुटिष्यति ।

भार्य्यां पतिः सम्प्रविश्य स यस्माज्जायते पुनः । जायायास्तद्वि जायात्वं पौराणाः कवयो विदुः ।

यदागमवतः पुंसस्तदपत्यं प्रजायते । तत्तारुयति सन्तत्या पूर्वप्रेतान्पितामहान् ।

१०२५

पुष्पाक्षो नरकाद्यस्मात्पितरं जायते धृतः । तस्मात्पुत्र इति प्रोक्तः स्वयमेव स्वस्यपुत्रा ।

सा भार्य्या या ऋषेदया सा भार्य्या या प्रजावती । सा भार्य्या वा पतिप्राणा सा भार्य्या वा पतिव्रता ।

अर्द्धं भार्य्या मनुष्यस्य भार्य्या श्रेष्ठतमः सखा । भार्य्या मूलं चिर्गणस्य भार्य्यामूलं तरिष्यतः ।

भार्यावन्तः क्रियावन्तः सभार्या मृष्टमेधिनः । भार्यावन्तः प्रमोदन्ते भार्यावन्तः श्रियावन्तिताः ।

सखायः प्रविविक्तेषु भवन्त्येताः प्रियम्भदाः । पितरो धर्मकार्येषु भवन्त्यर्त्तस्य मातरः ।

१०१०

कान्तारेष्वपि विश्रामो जनसाध्वनिकस्य वै । यः सदारः स विश्वासस्तथाहाराः परा गतिः ।

सुधरन्तमपि प्रेतं विषमेष्वेकपातिनं । भार्यैवान्तेति भर्तारं सततं वा पतिजना ।

प्रथमं संस्थिता भार्या पतिं प्रेत्य प्रतीक्षते । पूर्वं मृतस्य भर्तारं पश्चात्साध्य नृगच्छति ।

एतन्मात्कारणाद्वाजन्पाशियदणमिच्छते । सदाप्नोति पतिर्भार्धाभिह लोके वरश्च यः ।

आत्मात्मनैव जनितः पुत्र इत्युच्यते बुधैः । तस्माद्भार्या नरः पश्येत्साहवत्युत्तमातरं ।

१०१५

भार्यायां जनितं पुत्रमादर्शयिष्वि चाननं । ह्लादते जनिता प्रेक्ष्य स्वर्गं प्राप्तेव पुण्यकृतं ।

दह्यमाना मनोदुःखैर्बाधिमिच्छातुरा नराः । ह्लादन्ते स्वेषु दारेषु कर्माताः सलिलेष्विव ।

सुधरन्तोऽपि रात्र्यां न कुर्वन्तिदमिन् नरः । रतिं प्रीतिञ्च धर्मञ्च तास्मादप्यनमवेक्ष्य हि ।

आत्मनो जन्मनः चेन्नं पुत्रं रात्र्याः सनातनं । अवीणामपि काव्रक्तिः स्रष्टुं रात्र्यास्ते प्रजाः ।

प्रतिपद्य पदा मृनुधरणीरेणुमुच्छ्रितः । पितुरास्त्रिभ्यतेऽङ्गानि किमस्त्वभ्यधिकं ततः ।

१०२०

स त्वं स्वयमभिप्रातं साभिलाषमिमं सुतं । प्रेचमाणं कटाक्षेण किमेधमवमन्यसे ।

अण्डानि विश्वति स्थानि न भिन्दन्ति पिपीलिकाः । न भरेथाः कथञ्च त्वं धर्मज्ञः सन् स्वमात्मजं ।

न वससां न रात्र्याणां नापांस्वर्गस्तथाविधः । शिरोराशिः प्रह्वमानस्य स्वर्गः सुनोर्धयास्तस्य ।

ब्राह्मणो दिपदो श्रेष्ठो गौर्नरिष्ठो चतुष्पदां । गुरुर्गरीयसो श्रेष्ठः पुनः स्वर्गवतां वरः ।

सृष्टतु त्वां समास्त्रिय पुनोऽयं प्रियदर्शनः । पुत्रस्वर्गात्सुखतरः स्वर्गो लोके न विद्यते ।

१०२५

त्रिषु वर्षेषु पूर्णेषु प्रजाताऽहमरिन्दम । इमं कुमारं राजेष्ट्र तव शोकविनाशनं ।

आहर्त्ता वाञ्छिमेधस्य व्रतसङ्कास्य पौरव । इति वागन्तरीचे मां मृतकेऽभ्यवदत्पुरा ।

ननु नामाहमारोप्य खेदाह्वामान्तरं गताः । मूर्ध्नि पुत्नामुपाश्रय्य प्रतिनन्दन्ति मानवाः ।

वेदेऽपि वदन्तोऽमं मन्त्रयामं दिज्ञातयः । जातकर्माणि पुत्राणां तवापि विदितं तथा ।

अङ्गादङ्गास्त्वभवसि हृदयादधिज्ञायसे । आत्मा वै पुत्रनामासि स जीव व्रतदः व्रतं ।

१०३०

जीवितं तदधीनं मे सन्तानमपि चाचर्यं । तस्मात्त्वं जीव मे पुनः सुसुखी व्रतदां व्रतं ।

तदज्ञेभ्यः प्रसूताऽयं पुत्रस्यापुत्रस्योऽपरः । वरसौवामसे त्वामं द्वितीयं पश्य वै सुतं ।

यथाह्लादवनीयोऽस्त्रिभोर्हपत्याप्रणीयते । तथा लज्जः प्रसूतोऽयं लभ्यतेः सन् दिव्यकृतः ।

मृगावच्छेदने पुरा मृगयां परिधावता । अहमासादिता राजन् कुमारी पितुराश्रमे ।

उर्व्वशीपूर्व्वचिन्तिस्य सहज्या च मेनका । विशाचो च घृताशु च बडेवाश्वरावराः ।

१०३५

तासां सा मेनका नाम ब्रह्मथोनिवराश्वराः । दिवः सम्प्राप्य जगतीं विश्वामिचादजीजन्तु ।

सा मां हिमवतः प्रक्षेप्य सुषुप्ते मेनकाऽश्वराः । श्रवकीर्य्य च मा याता परात्मजमिवासतो ।

किञ्चु कर्षाशुभं पूर्वं कृतवत्यन्यजगनि । यदहं बान्धवैक्ष्यता वाच्यी सम्प्रति च तथा ।

कामं तया परित्यक्ता नमिष्यामि स्वमान्धवं । इमेन नु बाणं सन्धयन् नार्धेष्टात्मजमात्मनः ।

॥ दुष्यन्त उवाच ॥ न पुत्रमभिजानामि त्वयि जातं शकुन्तले । अस्त्यवचना नार्यः कथे अद्वाक्यते वचः । १०६

मेनका निरनुक्रोधा बन्धकी जगती तव । कथा हिमवतः दृष्टे निर्घास्यामिव श्योग्निता ।

सचापि निरनुक्रोहः चक्षुषोनिः पिता तव । विश्वामित्रो ब्राह्मणत्वे सुखः कामवर्षे गतः ।

मेनकाऽसुरसं श्रेष्ठा महर्षीणां पिता च ते । तयोः पत्यं कल्याणं पुंसुलीव प्रभावये ।

अश्रद्धेयमिदं वाक्यं कथयन्तो न सज्जये । विज्ञेयतो मत्सकाश्चे दुष्टतापसि गम्यतां ।

त महर्षिः सचैवाग्र्यः साऽसुराः त च मेनका । कथं तमेवं कृपणा तापसीविश्वधारिणी । १०७

अतिकायश्च ते पुत्रो बालोऽतिबलवानर्थं । कथमन्येन कालेन श्रावसाक्ष इवोद्धतः ।

सुनिद्रश्च ते योगिः पुंसुलीव प्रभावये । यदुक्त्या कामरागाज्जाता मेनकया ह्यसि ।

सर्वमेतत्परोक्षं मे यत्नं वदसि तापसि । नाहं त्वामभिजानामि कथेष्टं गम्यतां त्वया ।

॥ शकुन्तलोवाच ॥ राजन्सर्वपमात्राणि परस्मिन्नाणि पश्यसि । आत्मनो विष्मता णि पश्यस्यपि न पश्यसि ।

मेनका निदग्धेन चिदशास्त्रानुमेनका । ममैवोद्दिश्यते कथा दुष्यन्त तव अग्रजः । १०८

चिन्तावटसि राजेन्द्र अन्तरीक्षे चराम्बहं । आचोः रन्तरं पश्य मेदसर्षपयोरिव ।

महेन्द्रस्य सुवेरस्य यमस्य वदणस्य च । भवनान्यनुसंधामि प्रभावं पश्य मे नृप ।

सत्यस्यापि प्रवादोऽयं यं प्रवक्ष्यामि ते ऽनघ । निदग्धेनार्थं न देवाः कूलं तं चक्षुर्महसि ।

विरूपो यावदादर्शे नात्मनः पश्यते मुखं । मन्यते तावदात्मानमन्येभ्यो रूपवत्तरं ।

यदा स्तुमुखमादर्शे विहृतं सोऽभिधीयते । तदाऽन्तरं विजानीते आत्मानं चेतनं जनं । १०९

अतीव रूपसम्पन्ना न कश्चिदवमन्यन्ते । अतीव ज्यन् दुर्धवाभिवर्तीह विष्टेकः ।

मूर्खो हि ज्यन्तो पुंसां श्रुत्वा वाचः श्रुभाश्रुभाः । अश्रुभ वाक्स्मादन्ते पुरीषमिव श्रुकरः ।

प्राशस्त्य ज्यन्तो पुंसां श्रुत्वा वाचः श्रुभाश्रुभाः । गुणवद्वाक्स्मादन्ते हंसः शोरमिवाक्षयः ।

अन्यान्परिवदन्त्याधुष्यथा हि परित्यजेते । तथा परिवदन्त्यांशुष्टो भवति दुर्जनः ।

अभिवाद्य यथादृष्ट्वात्मनो गच्छन्ति निर्द्वैतं । एवं सज्जनमाकुश्य मूर्खो भवति निर्द्वैतः । ११०

सुखं जीवन्त्यदोषज्ञा मूर्खो दोषानुदर्शिनः । यत्र वाच्याः परैः सन्तः परानाज्जसायाविधान् ।

अतो हास्यतरं लोके किञ्चिदन्त्य विद्यते । यत्र दुर्जनमित्याह दुर्जनः सज्जनं स्वयं ।

सत्यधर्मैश्वर्यापुंसः क्रुद्धादाग्नीविषादिव । अनासिकोऽप्युद्विजते जनः क्षिप्रगराक्षिकः ।

स्वयमुत्पाद्य वै पुत्रं सङ्घं धेनो न मन्यते । तस्य देवाः श्रियं हन्ति न च लोकानुपाश्रुते ।

कुलवधप्रतिष्ठां हि पितरः पुत्रमनुवन् । उत्तमं सर्वधर्माणां तस्मात्पुत्रं न संयजेत् । १११

स्वपत्नी प्रभवान्पुत्रं लब्ध्वा न कीनान् विवर्द्धितान् । कृतानन्यासु सोऽप्यन्यान्पुत्रान् न मरुजवतीत् ।

धर्मकीर्त्यावहा नृणां मनसः प्रीतिवर्द्धनाः । चायन्ते नरकाज्जाताः पुत्रा धर्मसत्वाः पितृन् ।

यत्नं नृपतिभार्तुष पुत्रं न त्यक्तुर्महसि । आत्मानं सत्यधर्मौ च पातयन्प्रथिवीपते ।

नरेन्द्रसिंह कपटं नवीतुं लमिहार्हसि। वरं कूपप्रतादापी वरं वापीप्रतातकतः। वरं कृतप्रतापुलः सत्यं पुनप्रतादरं।

अश्वमेधसंहरणस्य सत्यस्य तुलया हृतं। अश्वमेधसंहरणाद्धि सत्यमेव विविच्यते।

१०२५

सर्वेदेधिगमनं सर्वेतीर्थावगाहनं। सत्यस्य वचनं राजन्सुभं वाखासना समं।

नास्ति सत्यस्यो धर्मो न सत्यादित्यते परं। नहि तीव्रतरं किञ्चिदनृतादिह विद्यते।

राजन्सत्यं परं ब्रह्म सत्यस्य समयः परः। मा त्याचीः समयं राजन्सत्यं सकृत्तमस्य ते।

अनृते केप्रसङ्गो अहंभासि न चेत्स्वयं। आत्मना हन्त गच्छामि त्वादृशे नास्ति सकृत्तं।

सत्येऽपि लयि दुष्यन्त ब्रह्मराजावतंसिकां। चतुरन्तामिमां मुर्वीं पुनो मे पाठयिष्यति।

११००

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतावदुक्ता राजानं प्रतिष्ठत ब्रह्मकुला। अद्यान्तरीषात् दुष्यन्तं वागुवाचाप्ररीरिणी। खलिक् पुरो
हिताचार्यैर्मन्त्रिभिश्च हृतं तदा।

मत्स्रा माता पितुः पुनो तेन जातः स एव सः। भरस्व पुनंदुष्यन्त माऽवमत्साः ब्रह्मकुलां।

रेतोधाः पुन उन्नयति नरदेव यमचयात्। लक्ष्मास्य धाता गर्भस्य सत्यमाह ब्रह्मकुला।

जाया जनयते पुनमात्मनोऽङ्गं द्विधाकृतं। तस्माद्भरस्व दुष्यन्त पुनं ब्राह्मकुलं नृप।

अभृतिरेषा यत्तज्जा जोवेज्जीवन्तमात्मजं। ब्राह्मकुलं भवताम्नं दैव्यमिति भर पौरव।

११०५

भर्त्तव्योऽयं त्वया यस्मादस्माकं वचनादपि। तस्माद्भवत्वयं नाचा भरतो नाम ते सुतः।

तच्छ्रुत्वा पौरवो राजा व्याहृतं चिद्विक्रमं। पुरोहितममात्यांश्च सम्प्रष्टोऽब्रवीदिदं।

ष्टस्वस्वेतङ्गवन्तोऽस्य देवदूतस्य भाषितं। अहं चाप्येवमेवेनं जानामि स्वयमात्मजं।

यद्यहं वचनादेव षट्षोयामि स्वमात्मजं। भवेद्धि षड्षो लोकस्य नैव षड्भ्यो भवेदयं।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तं विप्रोऽथ तदा राजा देवदूतेन भारत। षट्ः प्रमुदितश्चापि प्रतिजघाह तं सुतं। १११०

ततस्तस्य तदा राजा पितृकर्मणि संव्यसः। कारयामास मुदितः प्रीतिमानात्मजस्य ह।

• मूर्द्ध्न्यैव मुपाप्राय सखेदं परिषखे। सभाज्यमानो विप्रैश्च स्वयमानस्य वन्दिभिः।

स मुदं परमां लेभे पुनर्धनसंभोजं नृपः। ताक्षैव भार्या दुष्यन्तः पूजयामास धर्मतः। अत्रवीशेव तां राजा सान्त्वयित्व
मिदं वचः।

छतो लोकपरोक्षोऽयं सम्मन्त्रोऽयं त्वया सह। तस्मादेतन्मया देवि लब्धुमर्थं विचारितं।

मन्यते चैव लोकसे स्त्रीभावात्मनि सकृत्तं। मुनश्चायं हतो राज्ये मया तस्माद्विचारितं।

१११५

यद्य केपितयाऽत्यर्थं त्वयोक्तोऽस्यप्रियं प्रिये। प्रणयिन्या विप्रालाति तत्त्वानं ते मया षड्भे।

तामेवमुक्ता राजर्षिर्दुष्यन्तो महिषीं प्रियं। वासोभिरनृपानैश्च पूजयामास भारत।

दुष्यन्तस्तदा राजा पुनं ब्राह्मकुलं तदा। भरतं नामतः कृत्वा यौवराज्येऽभ्येषयत्।

तस्यतप्रापितं चक्रं प्रावर्त्तत महात्मनः। भास्वरं दिव्यमजितं लोकस्य आदमं मनुजं।

स विजित्य महीपांशुकार वज्रवर्त्तिनः। चक्षार च सतां धर्मं प्राप चाजुतमं यज्ञः।

स राजा चक्रवर्त्तयोत्सार्थं प्रतापवान्। ईजे च चक्रभिर्यज्ञैर्यथा क्रौं मत्पतिः।

११२०

याजयामास तं कश्यो विधिवद्भूरिदक्षिणं । श्रीमानगोवितनं नाम वाजिमेधमवाप स । यस्मिन्सहस्रं पद्मानां कल्याय भरतो ददौ ।
 भरताङ्गारती कीर्त्तयेनेदं भारतं कुलं । अपरै र्ये च पूर्वै वै भारता इति विभुताः ।
 भरतस्यान्ववाये हि देवकस्या महौजसः । बभ्रुवर्द्धकस्यास्य बहवो राजसन्तमाः ।
 येषामपरिमेयानि नामधेयानि सर्वशः । तेषामु ते यथामुख्यं कीर्त्तयिष्यामि भारत । महाभागान्देवकस्यान्वत्याज्यं
 वपरायणान् ।

११२५

इत्यादिपर्वेषु सम्भवपर्वेषु शाकुन्तलं समाप्तं मिति षतुःसप्ततोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रजापतेषु दक्षस्य मनोर्व्यैवस्तस्य च । भरतस्य कुरोः पूरोराजमीडस्य चानघ । यादवानामिमं वंशं
 कौरवाणाञ्च सर्वशः । तथैव भरताणाञ्च पुण्यै स्वस्त्ययनं महत् ।

धन्यं यश्चक्षमायुष्यं कीर्त्तयिष्यामि तेऽनघ । तेजोभिर्हृदिताः सर्वै महर्विंसमतेजसः ।

दश प्रोचतसः पुत्राः सन्तः पुष्पजनाः स्मृताः । मुखजेनाग्निना यैस्ते पूर्वै दग्धा महौजसः ।

तेभ्यः प्राचेतसो जज्ञे दक्षो दक्षादिमाः प्रजाः । सभूताः पुरुषव्यात्र सहि लोकपितामहः ।

११२६

वीरिण्या सह सङ्गम्य दक्षः प्राचेतसो मुनिः । आत्मतुष्ट्यानजनयत्सहस्रं संसितव्रतान् ।

सहस्रसङ्ख्यानं सभूतान् दक्षपुत्रांश्च नारदः । मोक्षमध्यापयामास साङ्गज्ञानमनुत्तमं ।

ततः पञ्चाग्रतः कन्याः पुत्रिका अभिसन्दधे । प्रजापतिः प्रजादक्षः सिद्धकुर्जनमेजय ।

ददौ दश स धर्म्याय करयपाय त्रयोदश । कालस्यनयने युक्ताः सर्ववर्तिनिमिन्द्वे ।

चयोदशानां पत्नीनां या तु दाक्षायणी वरा । भारीचः कश्यपस्त्वहामादित्यान्समजीजनत् ।

११२७

दक्षोदादीर्घ्यस्यपुत्रान् विवस्वन्तमथ्यपि च । विवस्वतः सुतो जज्ञे यमो वैवस्वतः प्रभुः ।

भार्त्तण्डस्य मनुर्धमागजायत सुतः प्रभुः । यमस्यापि सुतो जज्ञे स्वातसस्थानुजः प्रभुः ।

धर्मोत्तमा स मनुर्द्धीमान्यत्र वंशः प्रतिष्ठितः । मनोर्व्यैश्च मानवानां ततोऽयं प्रथितोऽभवत् ।

ब्रह्मचर्यादयस्तस्मात्कनोर्जातास्तु मानवाः । ततोऽभवत्सहाराज ब्रह्म चक्षेण सङ्गतं ।

ब्राह्मणा मानवासेषां साङ्गं वेदमधारयन् । वेनं धृष्टं नरिष्यन्तं नाभागेस्त्वाकुमेव च ।

११२८

कारुषमथ त्र्यर्थाति तथा चैवाष्टमीमिलां । श्वश्रवं नवमं प्राजः चक्षधर्मपरायणं ।

नाभागारिष्टदशमात्मनोः पुत्रान्प्रवर्षते । पञ्चाग्रतः मनोः पुत्रास्तथैवान्येऽभवन् क्षितौ ।

अन्योन्येभेदान्ते सर्वै विनेश्ररिति नः श्रुतं । पुरूरवास्ततो विद्वान्निशायां समपद्यत ।

सा वै तस्याऽभवत्पिता पिता चैवेति नः श्रुतं । चयोदश समुद्रस्य दीपान्नननुकुरवाः । अमानुषैर्हतः सर्वैर्धानुषः सन्महायशः ।
 वित्रैः स विषहं चक्रे वीर्योन्मत्तः पुरूरवाः । जहार च स विप्राणां रत्नान्युत्क्रोधात्तमपि ।

११२९

सनत्कुमारस्तं राजन् ब्रह्मलोकोदापुतेय ह । अनुदर्शं ततश्चक्रे प्रत्यमृष्टाजपायशे ।

ततो महर्विभिः क्रुद्धैः सद्यः शतो व्यनश्यत । लोभाक्षितो बलमदास्रष्टशं नराधिपः ।

सहि गन्धर्वलोकस्त्रानुर्व्यंश्या सहितो विराट् । आनिनाय क्रियार्थेऽग्नीव्याधावद्विहितांस्त्रिधा ।

षट्सुता जज्ञिरे चैलादायुर्धामानमावसुः । दृढायुश्च वनायुश्च शतायुश्चैर्वीर्यसुताः ।

न ऊचं दृढब्रह्माणं राजिज्जयमनेन स । स्वर्भानवीसुतानेतानाथोः पुत्रान्प्रचक्षते ।

११४०

आयथा न ऊचः पुत्रो धीमान्मत्स्यपराक्रमः । राज्यं शशास सुमहद्वैर्येण पृथिवीपते ।

पितृन्देवानृषोऽपि प्राणं गन्धर्वैरगराक्षसान् । न ऊचः पालयामास ब्रह्मचक्षमथो विश्वः ।

स हत्वा दस्युसङ्घानानृषीन् करमदापयत् । पश्युवचैव तान्पृष्टे वाहयामास वीर्यवान् ।

कारयामास चेद्भलमभिभूय दिवौकसः । तेजसा तपसा चैव विक्रमेणैजसा तथा ।

यतिं यथार्तिं संयातिमायातिमयतिं भुवं । न ऊचो जनयामास षट्सुतान्प्रियवादिनः ।

११४१

यतिस्तु योगमास्त्यथ ब्रह्मभूतोऽभवन्मुनिः । ययातिर्नो ऊचः सखाडासीत्यथपराक्रमः ।

स पालयामास महोमीजे च वज्रभिर्भस्त्रैः । अतिभक्त्या पितृर्नर्षन्देवांश्च प्रथतः सदा ।

अन्वगृह्णातृजसंभ्यो ययातिरपराजितः । तस्य पुत्रा महेष्वासाः सर्वैः समदिता गुणैः ।

देवयान्यां महाराज शर्किष्ठायाञ्च जज्ञिरे । देवयान्यामजायेतां यदुत्तुर्भसुरेव च ।

दुह्युश्वानुश्च पूरुश्च शर्किष्ठायां प्रजज्ञिरे । स शश्वतीः समा राजन् प्रजा धर्मेण पालयन् ।

११४०

जरामार्कं बह्मधोरां ना ऊचो रूपनाशिनी । जराऽभिभूतः पुत्रान्परां राजा वचनमब्रवीत् ।

यत्तुं पूर्वं तुर्व्यसुश्च दुह्युं चानुश्च भारत । यौवनेन चरन्कामान्युवा युवतिभिः सह ।

विहर्तुमहमिच्छामि साङ्गं कुरुत पुत्रकाः । तं पुत्रो देवयानेयः पूर्व्येणो वाक्यमब्रवीत् ।

किं कार्यं भवतः कार्यमस्माकं यौवनेन ते । ययातिरब्रवीत्तं वै जरा मे प्रतिगृह्णातां ।

यौवनेन लदीयेन चरेयं विशयानहं । यजतो दीर्घवैर्ये शपाशोऽग्नयसो मुनेः । कामार्थः परिहीणोऽयं तथेयं तेन पुत्रकाः । ११४५

मामकेन शरीरेण राज्यमेकः प्रशास्यतः । अहं तन्वाऽभिनवया युवा काममवाप्नुयाम् ।

ते न तस्य प्रत्यगृह्णन्त्यदुप्रभृतयो जराः । तमब्रवीत्ततः पूरुः कनीयास्तत्त्विकमः ।

राजंश्चराभिनवया तन्वा यौवमगोचरः । अहं जरां समादाय राज्ये स्थास्यामि ते ज्ञया ।

एवमुक्तः सराङ्गुर्षिसपोवीर्यसमाश्रयात् । सञ्चारयामास जरां तदा पुत्रे महात्मनि ।

पौरवेण्यश्च वयसा राजा यौवनमास्थितः । यायातेनापि वयसा राज्ये पूरुकारयत् ।

११४०

ततो वर्षसहस्रान्ते ययातिरपराजितः । स्थितः स नृपशार्दूलः शार्दूलसमविक्रमः ।

ययातिरपि पत्नीभ्यां दीर्घकालं विद्यत्य च । विष्वाण्या सहितो रेमे पुनश्चैवरेथे वने ।

नाथगच्छत्तदा तर्पितं कामानां स महायज्ञाः । अवेत्य मनसा राजजिन्नां गाथां तदा जगौ ।

न जातु कामः कामानामुपभोगेन शान्त्यमि । हविषा लब्धवर्त्मन भूय एवाभिवर्द्धते ।

पृथिवी रत्नसंपूर्णा हिरण्यं पद्मवःस्थित्यः । नालमेकस्य तत्सर्वमिति मत्वा श्रमे ब्रजेत् ।

११४५

यदा न कुरुते पापं सर्वभूतेषु कर्हिचित् । कर्मणा मनसा वाचा ब्रह्म सम्पद्यते तदा ।

यदाचार्यं न विभेति यदा चास्मान्न विभ्यति । यदा नेहति न देहि ब्रह्म सम्पद्यते तदा ।

इत्यवेक्ष्य महाप्राज्ञः कामानां फलानां नृप । समाधाय मनो बुधां प्रत्यगृह्णाज्जरां सुगतात् ।

दत्त्वा च यौवनं राजा पूरुं राज्येऽभिविच्य च । अतस्त एव कामानां पूरुं पुत्रमुवाच ह ।

तथा दायादवानस्मि त्वमे वंशकरःसुतः । पौरवो वंश इति ते स्थातिं लोके गमिष्यति ।

११८०

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः स नृपश्चाद्वृक्षपूर्वं रिच्यऽभिषिच्य च । तपःसुचरितं कृत्वा भृगुतुङ्गे महातपाः ।

कालेन महता पश्यात्कालधर्ममुपेयिवान् । कारयित्वा त्वनञ्जनं सदारः स्वर्गमाप्तवान् ।

इत्यादिपर्वं सम्भूतपर्वेणि यथातुपाख्यानेपञ्चसप्ततोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ यथातिः पूर्वजोऽस्माकं दशमो यः प्रजापतेः । कथं स ब्रह्मततया लभे परमदुर्लभं ।

एतद्विद्वान्हं श्रोतुं विसरेण तपोधन । आनुपूर्व्या च मे भूय राज्ञो वंशकरान् पृथक् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यथातिरासीकृत्यतिदेवराजसमद्युतिः । तं ब्रह्मदृषपर्व्याणी व्रजते वै यथा पुरा ।

११८५

तत्तेऽहं सम्प्रवक्ष्यामि पृच्छते जनमेजय । देवयान्यास्य संयोगं यथोत्तमां प्रवक्ष्य च ।

सुराणामसुराणाञ्च समजायत वै मिथः । ऐश्वर्यं प्रतिषं वर्षस्त्रैलोक्ये सचराचरे ।

जिगीषया ततो देवा वस्त्रिरेऽङ्गिरसं मुनिं । पौरोहित्येन याच्यार्थं काव्यं तून्ननर्षं परे ।

ब्राह्मणे तावुभौ नित्यमन्योन्यस्वर्द्धिनौ भूयः । तत्रदेवा निजघ्न्यान्दानवान्पृथुषि सङ्गतान् ।

तान्पुनर्जीवयामास काचो विद्याबलश्रियात् । ततस्ते पुनरुत्थाय घोषयास्यकिरे सुरान् ।

११८०

अमुरास्त निजघ्न्यान्सुरान्समरमूर्द्धनि । न तान्सञ्जीवयामास दृष्टव्यतिदरधीः ।

नहि वेद स तां विद्यां यां काचो वेत्ति वीर्यवान् । सञ्जीविनो ततो देवा विषादमगमन्परं ।

ते तु देवा भयोद्विष्टाः काच्यदुन्नयसस्तदा । ऊचुः कचमुपागम्य ज्येष्ठं पुत्रं दृष्टव्यते ।

भजमानान्भजस्मास्मान् कुह नः साङ्गमुत्तमं । या सा विद्या निवसति ब्राह्मणेऽमिततेजसि ।

ब्रह्मो तामाहर चिप्रं भागभाक्ने भविष्यति । दृषपर्वसमीपे हि श्रेष्ठो द्रष्टुं त्वया द्विजः ।

११८५

रक्षते दानवांस्तत्र न स रक्षत्यदानवान् । तमाराधयितुं शक्नो भवान्यूर्ध्ववयाः कविं ।

देवयानीञ्च दयितां सुतां तस्य महात्मनः । त्वमाराधयितुं शक्नो नान्यः कश्चन विद्यते ।

शीलदाक्षिण्यमाधुर्यैराचारेण इमेन च । देवयान्यां हि तुष्टार्यां विद्यां तां प्राप्स्यसि भुवं ।

तथेत्युक्त्वा ततः प्रायादृष्टव्यतिसुतः कचः । तदाऽभिपूजितो देवैः समीपे दृषपर्वणः ।

स गत्वा त्वरितो राजन्देवैः सम्प्रेषितः कचः । असुरेऽप्युरे शुक्रं दृष्ट्वा वाक्यमुवाच ह ।

११९०

अश्वरेऽङ्गिरसः पौत्रं पुत्रं साक्षादृष्टव्यते । नासा कचमिति स्थातं त्रिष्यं दृष्ट्वा तु मां भवान् ।

ब्रह्मचर्यं च रिच्यामि त्वय्यहं परमं गुरो । अगमन्यस्य मां ब्रह्मन्महत्सं परिवत्सरान् ।

॥ शुक्र उवाच ॥ कच सुखागतं तेऽसु प्रतिगृह्णामि ते वचः । वर्षथियेऽस्मत्तथ्यं त्वामर्चितोऽसु दृष्टव्यतिः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कचस्तु तं तथेत्युक्त्वा प्रतिजपाच्च तद्वर्त । आदिष्टं कविपुत्रेण शुक्रैर्गोब्रह्मणा स्वयं ।

व्रतस्य प्राप्तकालं स यथोक्तं प्रत्यगृह्णत । अमराधयमुपाध्यायं देवयानीञ्च भूरत ।

११९५

नित्यमाराधयिष्येत्सौ युवा धैर्यमगोचरे । गायन्तु त्वन्वाद्यंश्च देवयानीमतोषयन् ।

स शीलयन्देवयानीं कन्यां सम्प्राप्तयौवनां । पुण्यैः फलीः प्रेषणैश्च तोषयामास भारत ।

देवयान्यपि तं विप्रं नियमव्रतधारिणं । गायन्ती च ललन्ती च रक्षःपर्व्यचरन्तया ।

पञ्चवर्षशतान्येवं कश्चस्य चरतो व्रतं । तृणानीयुरथो बुद्धा दानवास्तं ततः कथं ।

गा रक्षन्ते वने दृष्ट्वा रहस्येकममर्षिताः । जमुद्वहस्येर्षेयविधारणार्थमेव च ।

१११०

हत्वा शालाहृकेभ्यश्च प्रायश्चक्षवमः हतः । ततो गावो निवृत्तास्ता अगोपाः स्वं निवेब्रजं ।

सा दृष्ट्वा रहिता गाश्च कचेनाभ्यागता वनात् । उवाच वचनं काले देवान्यथ भारत ।

॥ देवयानुवाच ॥ आऊतं चाग्निषोचं ते सूर्येष्टास्तं गतः प्रभो । अगोपास्वागता गावः कचक्षत न दृश्यते ।

व्यक्तं हतो मृतो वापि कचक्षत भविष्यति । तं विना न च जीवेयमिति सत्यं ब्रवीमि ते ।

॥ ब्रुकुजवाच ॥ अथमेहीति संश्लेष्य मृतं सञ्जीवयाम्यहं । ततः सञ्जीवनीं विद्यां प्रशुष्य कचमाह्वयत् ।

१११५

भिक्षा भिक्षा व्रीदराणि वृकाणां च विनिर्गतः । आहूतः प्रादुरभवत्कचो दृष्टोऽथ विद्यया ।

कक्षाचिराद्यितोऽसीति पृष्ठस्त्रामाह भार्गवी । समिधश्च कुशादीनि काष्ठभारश्च भाविनि ।

मंशोलाश्रमभारान् वटवृक्षं समाश्रितः । गावश्च सहिताः सर्व्वे वृक्षहायामुपाश्रिताः ।

असुरास्तान् मां दृष्ट्वा कक्षमित्यभ्युचोदयन् । वृक्षस्यतिसुतस्याहं कच इत्यभिवाञ्छितः ।

इत्युक्तवान् मां हत्वा पेषीकृत्वा तु दानवाः । दत्त्वा शालाहृकेभ्यस्तु सुखं जग्मुः स्वमालयं ।

११२०

आहूतो विद्यया भद्रे भार्गवेण महात्मना । तत्समीपमिहायातः कचश्चिन्तमजीवितः ।

हतोऽहमिति चाचक्षौ पृष्टो ब्राह्मणकन्यया । स पुनर्देवयान्योक्तः पुष्पाहारो यदृक्ष्यया ।

वनं ययौ कचो विप्रो दहृदुर्दानवाश्च ते । पुनस्तं पेषयित्वा तु समुद्राभक्ष्यमिन्नयन् ।

चिरञ्जनं पुनः कन्यापित्रे तं संन्यवेदयत् । विप्रेण पुनराहूतो विद्यया गुरुदेहजः । पुनराहृत्य तदृक्तं न्यवेदयत्
तद्यथा ।

तत्सृतीयं हत्वा तं दग्ध्वा कृत्वा च चूर्णशः । प्रायकृन् ब्राह्मणाथैव सुरायामसुरास्तथा ।

११२५

देवयान्यथ भूयोऽपि पितरं वाक्यमब्रवीत् । पुष्पाहारः प्रेषणकृत्कचक्षत न दृश्यते ।

व्यक्तं हतो मृतो वाऽपि कचक्षत भविष्यति । तं विना न च जीवेयं कचं सत्यं ब्रवीमि ते ।

॥ ब्रुकुजवाच ॥ वृक्षस्यतेः सुतः पुंश्चि कचः प्रेतगतिं गतः । विद्यया जीवितोऽप्येवं हन्यते करवाम किं ।

सैवं शुचो भारद् देवयानि न लाङ्गुली मर्त्यमनुप्ररोचते । यस्यास्तव ब्रह्मण्य ब्राह्मणाश्च सेत्रा देवा वधवोऽयान्त्रिणा च ।

सुरारिष्यैव जगच्च सर्व्वमुपस्थाने सन्नमन्ति प्रभावात् । अन्नक्षोऽसौ जीवयितुं विजातिः सञ्जीवितो बध्यते चैव भूयः ।

११२९

॥ देवयानुवाच ॥ यस्याङ्गिरा दहृतमः पितामहो वृक्षस्यतिषापि पिता तपोनिधिः । शब्देः पुंश्च तमथौवाऽपि पौलं कचं न
ब्रौचेयमहं न रुद्यां ।

स ब्रह्मचारी च तपोधनश्च यदोत्थितः कर्ष्यसु चैव दक्षः । कचस्य मार्गं प्रतिपत्स्ये न भोक्ष्ये प्रियो हि मे तान् कचो
ऽभिरूपः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स पीडितो देवयान्या महर्षयः समाह्वयत्संरम्भाच्चैव काव्यः । अथैव मांमसुरा दिवन्ति ये मे ब्रिय्यानागतान्
सुददन्ति ।

अब्राह्मणं कर्तुमिच्छन्ति रौद्रास्ते मां यथा व्यभिचरन्ति नित्यं । अयस्स पापस्य भवेदिहाक्तः कं ब्रह्महत्या नं दधेदपीशं ।

गुरोर्गोभोतो विद्यया चोपकृतः श्रमेभ्योऽप्यठरे व्याजहार ।

१२१४

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तममवौत्सेन पयोपनीतर्क्षं सोदरे तिष्ठसि ब्रूहि विप्र ।

॥ कथं उवाच ॥ तव प्रसादान्न जहातिमां स्थितिः क्षरामि सर्व्वं यच्च यथाच दृष्टं । नमेवं स्थानपथः कृष्णयो मे मतः क्षेमं धीर-
मिमं सहामि ।

असुरैः सुगन्धां भवतोऽस्मि दत्तो हत्वा दग्ध्वा चूर्णयित्वा च काय । ब्राह्मीं मायां चासुरो विप्र मायां त्वयि-स्थिते कथमेवति-
वर्त्तत ।

॥ शुक उवाच ॥ किन्ते प्रियं करवाण्यस्य वत्से बधेन मे जीवितं स्यात्कचस्य । नान्यत्र कुचेर्लभ्य भेदनेन दृष्टोत्कचो मद्गतो
देवयानि ।

॥ देवयान्युवाच ॥ दो मां शोकावप्रिकल्पौ दहेतां कचस्य नाशस्तव चैवोपपातः । कचस्य नाशे मम शर्कं नास्ति तवोपपाते जीवि-
तुं नास्मि शक्ता ।

१२१५

॥ शुक उवाच ॥ संसिद्धरूपोऽसि वृहस्पतेः सुत धन्वा भक्तं भजते देवयानी । विद्यामिमां प्राप्नुहि जीवनीं त्वं न चेदित्यः
कचरूपो त्वमद्य ।

न निर्वर्त्तयन् जीवन् कश्चिदन्यो ममोदरात् । ब्राह्मणं-कर्जघ्नैकं तस्माद्विद्यामवाप्नुहि ।

पुत्रोभूत्वा भाव्य भाविना मामसहैहादुपनिष्कस्य तात । समीक्षेया धर्मवतीमवेक्षो गुरोः सकाशाप्राप्य विद्यां सविद्यः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गुरोः सकाशात्समवाप्य विद्यां भित्त्वा कुचिं निर्व्विचक्राम विप्रः । कचोऽभिरूपस्तत्त्वणाद्ब्राह्मणस्य
शुक्लात्यये पौर्णमास्यामिवेन्दुः ।

दृष्ट्वा च तं पूतितं ब्रह्मरात्रिमुत्पापकमास मृतं कचोऽपि । विद्यां सिद्धुं । तामवाप्याभिवाद्य ततः कचस्तं गरुमित्यु-
वाच ।

१२१६

यः ओच्योरमृतं स निषिद्धेयो मे नविद्यस्य यथा ममायं । तं मन्येऽहं पितरं मातरस्त तस्यै न द्रुष्टोक्तमस्य
आनन ।

स्तस्य दातारमनुत्तमस्य निधिं निधीनामपि लब्धविद्याः । ये नाद्रियन्ते गुरुमर्चनीयं पापाक्षोकांस्तं ब्रजन्वप्रतिष्ठाः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सुरापानादस्त्रनां प्राप्य विद्वान्शानाश्रयैव मशानिधोरं । दृष्ट्वा कचं चापि तथाऽभिरूपं पीतं तदा
सुरया मोहितेन ।

मममृत्युत्थाय महानुभासस्तदोद्यता विप्रश्चिंतं चिकीर्षुः । सुरापानं प्रति सञ्ज्ञातमन्युः कायः स्वयं वाक्यमिदं जगाद ।

यो ब्राह्मणोऽद्यप्रवृत्तोऽहं कश्चिन्नोहासुरां पात्यति मन्दबुद्धिः । अपेतधर्मा ब्रह्महा चैव स स्वादस्मिन् लोके गर्हितः
स्यात्परे च ।

१२१७

मया चैतां विप्रधर्मात्किमोमं मर्यादां वै स्थापितुं सर्व्वलोके । समो विप्राः ब्रह्मवाचो गुरुणा देवा लोकाश्चोपश्र-
णन् सर्व्वे ।

इतीदमुक्त्वा स महानुभावस्त्वोनिधीनां निधिरप्रमेयः । तान्दानवान्देवविमुदबुद्धीनिदं समाकृष्य वयोऽभ्युवाच ।

आचरे वो दामवा वलिष्ठाः सन्निभः कथो वसति मत्स्यकाश्च । सञ्जीविनीं प्राप्य विद्यां महात्मा तुष्टप्रभावो ब्राह्मणो
ब्रह्मभूतः ।

रतावद्वक्त्रा वचनं विरराम स भार्गवः । दामवा विस्मयाविष्टाः प्रथयुः स्वं निवेक्षणं ।

भुरोरस्य सक्तास्ते तु दशवर्षव्रतात्मिनः सः । अनुज्ञातः कथो गन्तुमिथेष चिदशास्यं ।

११४५

इत्यादिपर्वणि सश्ववपर्वणि यथात्युपाख्यानेषट्सप्ततोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ समावृत्तव्रतं तन्तु विस्मृष्टं गुरुणा तदा । प्रसृतं चिदशावासं देवयान्यब्रवीद्विदं ।

श्वेतरश्चिरसः पौत्रं वृत्तेनाभिजनेन च । आजसे विद्यया चैव तपसा च दमेन च ।

श्वधिर्यथाङ्गिरा मान्यः पितृर्धमं महायज्ञाः । तथा मान्यश्च पूज्यश्च मम भूयो वृहस्पतिः ।

एवं ज्ञात्वा विजानीहि यद्वीमि तपोधन । व्रतस्ते नियमोपेते यथावर्त्मान्धर्षं तथि ।

स मावृत्तविद्यो मां भक्ता भजितुमर्हसि । गृहाणे पाणिं विधिवन्मम मन्त्रपुरस्कातं ।

११४६

॥ कच उवाच ॥ पूज्यो मान्यश्च भगवान्यथा तव पिता मम । तथा लम्बनवद्याङ्गि पूजनीयतरा मम ।

प्राणेश्वोऽपि प्रियतरा भार्गवस्य महात्मनः । त्वं भद्रे धर्मतः पूज्या गुरुपुत्री सदा मम ।

यथा मम गुरुनित्यं मान्यः पुत्रः पिता तव । देवयानि तथैव त्वं नैवं मां वक्तुमर्हसि ।

॥ देवयान्युवाच ॥ गुरुपुत्रस्य पुत्रो वै न त्वं पुत्रस्य मे पितुः । तस्मात्पूज्यश्च मान्यश्च ममापि त्वं दिजोत्तम ।

अमुरैर्हन्त्यमाने च कच तथि-पुनः पुनः । तदा प्रश्नति या प्रीतिंस्तं लमय स्मरस्य मे ।

११४७

सौहार्दं चानुरागे च वेत्य मे भक्तिमुत्तमां । न मामर्हसि धर्मज्ञ त्वत्कुं भक्तामनागमं ।

कचउवाच ॥ अनियोज्ये नियोगे मां नियुनक्ति शुभ्रव्रते । प्रसीद सुभुलं मङ्गं गुरोर्गुरुतरा शुभे ।

यत्रोचितं विशालाक्षि त्वया चन्द्रनिभानने । तत्राहमुचितो भद्रे कुटौ काव्यस्य भाविनि ।

भगिनो धर्मतो मे त्वं मैवं वोचः सुमध्यमे । सुखमकमुचितो भद्रे न मन्युर्विद्यते मम ।

आपृच्छे त्वांगमिथ्यामि ब्रिजमाशंस मे पथि । अविराधे न धर्मस्य स्मर्त्तव्योऽस्मि कथान्तरे । अप्रमत्तोत्थिता नित्यमाराधय
गुरुं मम ।

११४८

॥ देवयान्युवाच ॥ यदि मां धर्मकामार्थे प्रत्याख्यास्वसि-याचितः । ततः कच न ते विद्या सिद्धिमेवा गमिष्यति ।

॥ कच उवाच ॥ गुरुपुत्रीति कृत्वाऽहं प्रत्याचक्षे न दोषतः । गुरुणा चाननुज्ञातः काममेवं श्रपस्य मां ।

आपि धर्मं ब्रुवाणोऽहं देवयानि यथा त्वम्य । व्रतो नाहोऽस्मि श्रापस्य कामतोऽद्य न धर्मतः ।

तस्माद्भवत्यः कामो न तस्या स भविष्यति । श्वधिपुत्रो न ते कश्चिज्जातु पाणिं यहीयति ।

फलियति न ते विद्या यत्त्वं मामात्य तत्तथा । अथापचिध्यामि तु यं तस्य विद्या फलियति ।

११४९

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एकमुक्त्वा दिजश्रेष्ठो देवयानीं कचस्तदा । चिदशशास्यं श्रीं गंगाम दिजवत्तमः ।

तमागतमभिप्रेत्य देवा श्वपुरोगमाः । वृहस्पतिं सम्पूज्येवं कचं वचनमब्रुवन् ।

॥ देवा ऊचुः ॥ यत्तयाऽस्मद्विदं कर्त्तुं व्रतं वै परमाद्भुतं । न ते यज्ञः प्रशजिता भागभाक्त्वं भविष्यति ।

इत्यादिपर्वणि सश्ववपर्वणि यथात्युपाख्याने सप्तव्रततोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कृतस्त्रिंशे कचे प्राप्ते षष्ठरूपा दिवौकसः । कचादधीत्य तां विद्या कृतार्था भरतर्षभ ।

सर्व्वेऽयं समागत्य व्रतक्रतुमथाब्रुवन् । काशस्त्रे विक्रमस्याय जहि ब्रह्मपुरन्दर ।

११८०

एवमुक्तश्च संहितैस्त्रिंशेषवांसदा । तथेयुष्मा प्रक्षाम सोऽपघ्नत वने स्थितः ।

क्रोडनीमान् कन्यानां वने चैकरथोपमे । बाधभूतः स वस्त्राणि सर्वांश्चैव यमिभ्रमन् ।

ततो जलात्समुत्तीर्य्य कन्यास्ताः संहिताक्षदा । वस्त्राणि जट्टकृत्तानि यथासम्मान्यनेकजः ।

तत्र वासो देवयान्याः श्रमिष्ठा जट्टये तदा । व्यतिमिश्रमजान्मनी दुहिता दृषपर्व्वणः ।

तत्संयोजिष्यस्तत्र विरोधः समजायत । देवयान्याश्च राजेन्द्र श्रमिष्ठयाश्च तत्कृते ।

११८१

॥ देवयान्युवाच ॥ कस्माद्गृह्णासि मे वस्त्रं श्रिया भूत्वा ममासुरि । समुदाक्षरहीनाया न ते साधु भविष्यति ।

॥ श्रमिष्ठोवाच ॥ आसीनश्च त्रयामश्च पिता ते पितरं मम । सौति बन्दीव चाभीष्टं नोचैः स्त्रिया विनीतवन् ।

याचतस्त्वं हि दुहिता सुवतः प्रतिगृह्णतः । सुताऽहं स्त्रयमानश्च ददतोऽप्रतिगृह्णतः ।

आदुन्वस्व विदुन्वस्व दुष्ण कुप्यस्व धाचकि । अनायुधा सायुधाया रिक्ता क्षुभ्यसि भिक्षुकि ।

लप्यसे प्रतियोद्धारं नहि त्वां गलयात्सहं ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ समुद्भव देवयानो गतां सक्ताश्च वाससि । श्रमिष्ठा प्राक्षिपत्कूपे

ततः स्वरुमागमत् ।

११८२

हृतेयमिति विज्ञाय श्रमिष्ठा पापनिक्षया । अनवेक्ष्य ययौ वेष्म क्रोधवेगपरायणा ।

अयं ते दंशमभ्यागाद्यतिर्नञ्जवात्मजः । आन्तयुग्मः आन्तहयो गृह्णासिषुः पिपासितः ।

म नाज्ज्वः प्रेक्षमाण उदपानं गतोऽदकं । ददं राजा तां तत्र कन्यामग्निशिखामिव ।

तामपृच्छत्स दृष्ट्वैव कन्याममरवर्णिनीं । सास्त्रयित्वा नृपश्रेष्ठः साक्षा परमकल्पाया ।

का त्वं ताघनखी श्यामा सुन्दरमणिकुण्डला । दीर्घं ध्यायसि चात्यर्थं कस्माच्छेषसि चातुरा ।

११८३

कथञ्च पतिताऽस्यस्मिन् कूपे वीरक्षुणाहते । दुहिता चैव कस्य त्वं वद सत्यं सुमध्यमे ।

देवयान्युवाच । योऽसौ देवैर्हतान्देव्यानुत्थापयति विद्यया । तस्य मुक्तस्य कन्याऽहं स मां नूनं न कुप्यते ।

एष मे दक्षिणे राजनपाक्षिणात्मनखाङ्गुलिः । समुद्भूत गृहीत्वा मां कुलीनस्त्वं हि मे मतः ।

जानामि हि त्वां संज्ञानां वीर्यवन्तं यदस्मिन् । तस्मात्को पतिजामभ्यात् कृपादुद्धर्तुमर्हसि ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तामयो ब्राह्मणीं राजा विज्ञाय नञ्जवात्मजः । गृहीत्वा दक्षिणे पाषादुष्णहरं ततोऽ

वटात् ।

११८४

उद्धृत्य चैनां तरसा तस्मात्कृपाभराधिपः । आत्मन्मयित्वा-सुखेर्षां यवातिः स्वरुं ययौ ।

गते तु नाज्ज्वे तस्मिन् देवयान्यथनिन्दिता । उवाच शोकसन्मत्ता घूर्णिकामागतो पुरः ।

देवयान्युवाच । त्वरितं घूर्णिकं गच्छ श्रीशमाशुक्त मे पितुः । नेदानीं सम्भवेदस्यामि नगरं दृष्टपर्व्वणः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सा तत्र त्वरितं गत्वा घूर्णिकाऽसुरमन्दिरं । दृष्ट्वा कायमुवाचेदेवं सम्भ्रमाविष्टचेतना ।

आश्चर्य्ये महाब्रह्मन्दिव्यामीं वने हतां । श्रमिष्ठया सङ्गृह्णन्त दुहिता दृष्टपर्व्वणः ।

११८५

अस्मा दुहितरं, कायश्च श्रमिष्ठया हतां । तत्रावा निर्भयो दुःखान्मार्गमापः सुतां वने ।

इष्टा दुहितरं काथो देवयानीं ततो वने । बाहुभ्यां संपरिख्यञ्च दुःखितो वाक्यमब्रवीत् ।

आत्मदीपैर्निवहन्ति सर्वे दुःखसुखे जनाः । मन्ये दुश्चरितं तेऽस्ति यत्सेवं निष्कृतिः कृता ।

॥ देवयान्युवाच ॥ निष्कृतिर्बोऽस्तु वा माऽस्तु शृणुष्यावहितो मम । ब्रह्मिष्ठया यदुक्ताऽस्ति दुहिता वृषपर्षणः ।

‘सत्यं क्लृप्तत्वा प्राह दैत्यानामसि गाधनः । एवं हि मे कथयति ब्रह्मिष्ठा वार्षपर्वणी ।

०११०

वचनं तीक्ष्णपक्षं क्रोधरत्नेक्षणं भूम्नः । सुवतो दुहिता नित्यं याचतः प्रतिगृह्णतः ।

अहम्नु खल्वमानस्य ददतोऽप्रतिगृह्णतः । इदं मामाह ब्रह्मिष्ठा दुहिता वृषपर्षणः । क्रोधसंरक्तमयना र्दपपूर्णा

पुनः पुनः ।

यद्यहं सुवतस्नात दुहिता प्रतिगृह्णतः । प्रसादयिष्ये ब्रह्मिष्ठामित्युक्ता तु सखी मया ।

॥ शुकउवाच ॥ सुवतो दुहिता न लं याचतः प्रतिगृह्णतः । अस्मोलुः खल्वमानस्य दुहिता देवयान्यसि ।

वृषपर्षेव तदेदं ब्रह्मो राजा च बाहुवः । अचिन्त्यं ब्रह्म निर्दहमैश्वरं हि बलं मम ।

०११५

यच्च किञ्चिद्व्यगंतं भूमे वा यदि वा दिवि । तस्याहमीश्वरो नित्यं तुष्टेनोक्तः खल्वभुवा ।

अहं जलं विमुञ्चामि प्रजानी हितकाम्यया । पुष्पाभ्यावधयः सर्व्या इति सत्यं ब्रवीमि ते ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं विषादमापन्नो मन्युना सम्प्रयोजितः । वचनैर्गंधुरैः सन्तुष्टैः सान्त्वयामास तां पिता ।

इत्यादिपर्वणि सन्धवपर्वणि यथापुष्पाभ्यानेऽष्टसप्ततोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

॥ शुकउवाच । यः परेषां नरो नित्यमस्तिवादांस्तिचिन्ते । देवयानि विजानीहि तेन सर्वमिदं जितं ।

यः समुत्पतितं क्रोधं निगृह्णाति हयं यथा । स यन्ने तृच्यते सङ्घिर्ज यो रश्मिषु लम्बते ।

०१२०

यः समुत्पतितं क्रोधमक्रोधेन निरस्यति । देवयानि विजानीहि तेन सर्वमिदं जितं ।

यः समुत्पतितं क्रोधं समयेह निरस्यति । यथोरगस्त्वचं जीर्णं स वै पुह्वउच्यते ।

यः सन्धारयते मन्युं योऽस्तिवादांस्तिचिन्ते । यस्य तप्तो न तपति वृद्धं सोऽर्थस्य भाजनं ।

योऽथेदपरिआतो मासि मासि ज्ञतं समाः । न क्रुद्धेयस्य सर्वस्य तेषारक्रोधनोऽधिकः ।

यत्कुमाराः कुमार्थस्य वैरं कुर्वुरचेतवः । न तन्प्राज्ञोऽनुकुर्वीत न विदुस्ते बलाबलं ।

०१२५

॥ देवयान्युवाच ॥ वेदाहं तात बलाऽपि धर्माणां यद्विहान्तरं । अक्रोधे चातिवादे च वेदं चापि बलाबलं ।

ब्रिहत्याश्रित्यहमेष्टु न चन्मयं बुभूषता । तस्मात्सङ्कीर्णहृत्तेषु वासो मम न रोचते ।

पुमंशो ये हि निन्दन्ति हृत्तेनाभिजनेन च । न तेषु निवसेन्प्राज्ञः श्रेयोऽर्थीपापवद्विषु ।

ये तेनमभिजानन्ति हृत्तेनाभिजनेन वा । तेषु बाधुषु क्लृप्तं स वासः श्रेष्ठ उच्यते ।

वान्दुहन्तं महाधिरं दुहितुर्दृष्यपर्वणः । मम मङ्गलि इदमभिप्रासिकाम इवार्षिणं ।

०१३०

नङ्गनो दुष्कारतरं मन्ये लोकेऽपि विषु । यः सपत्नञ्चिदं दीप्तां प्रीनश्रीः पथ्युपासते । मरणं भोभनं तस्य इतिविह

ज्जना विदुः ।

इत्यादिपर्वणि सन्धवपर्वणि यथापुष्पाभ्यानेऽष्टकोनाश्रितितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः काथो धनुःश्रेष्ठः समन्युत्पगम्य ह । वृषपर्षाणमाधानामत्युवाचावधारयन् ।

नाधर्मस्वरितो राजन्सद्यः फलति गौरिव । मनैरावर्त्यमानो हि कर्तुर्मूलानि क्लमति ।

पुत्रेषु वा नमृषु वा नचेदात्मनि पश्यति । फलत्येव भुवं पापं गुरुभुक्तमिवोदरे ।

यद्वातयिद्या विप्रं कथमाग्निरसं तदा । अपापमोलं धर्मं मुमुषुं मनुष्यं रतं ।

१२१५

वधादनर्तस्य वधाच्च दुहितुर्मम । वृषपर्वसिबोधेदं त्यज्यामि त्वां सवात्मवं ।

स्वातुं तद्विषये राजन्नशब्दामि तया सह । अत्रे मामभिजानासि दैत्य निष्ठाप्रलापिनं । यथेममात्मनो दोषं न नियच्छस्युपेक्षसे ।

॥ वृषपर्वोवाच ॥ नाधर्मं न मृषा वादं त्वयि जानामि भार्गव । त्वयि धर्मस्य सत्यस्य तत्प्रसीदतु मे भवान् ।

यद्यस्मानपहायत्वमितो गच्छसि भार्गव । समुद्रं सम्प्रेक्ष्यामो नान्यदस्मि परायणं ।

॥ इन्द्र उवाच ॥ समुद्रं प्रविशन् वा हिमो वा ब्रह्मसमुद्राः । दुहितुर्नोप्रियं सेतुं ब्रह्मोऽहं दक्षिता हि मे । १२१६

प्रसाद्यतां देवयानीं जीवितं यत्र मे स्थितं । योगसेमकरसेऽहमिन्द्रस्येव वृषस्यति ।

॥ वृषपर्वोवाच ॥ यत्किञ्चिदसुरेन्द्राणां विद्यते वसु भार्गव । भुवि हस्तिगवाश्च तस्य त्वं मम चेन्नरः ।

॥ इन्द्र उवाच ॥ यत्किञ्चिदस्मि इविण् दैत्येन्द्राणां महासुर । तस्येश्वरोऽस्मि यद्येषा देवयानी प्रसाद्यतां ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तस्येत्याह वृषपर्वो महाकविः । देवान्यन्तिकं गत्वा तमर्थं प्राह भार्गवः ।

॥ देवयान्युवाच ॥ यदिलम्बीश्वरस्नात राज्ञो विसृज्य भार्गव । नाभिजानामि तत्सेऽहं राजा तु वदतु स्वयं । १२१७

॥ वृषपर्वोवाच ॥ यं काममभिकामाऽसि देवयानि इच्छसि । तंतुं देव सम्प्रदास्यामि यदि वाऽपि दुर्लभं ।

॥ देवयान्युवाच ॥ दार्शिक्यासहस्रेण शक्तिष्ठामभिकामये । अग्रे मां तत्र गच्छेत्वा यत्र दद्याच्च मे पिता ।

॥ वृषपर्वोवाच ॥ उत्तिष्ठ त्वं लङ्क धात्रि शक्तिष्ठं श्रीघ्रमाणय । यच्च कामयते कामं देवयानीं करोतु तं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो धात्रीं तत्र गत्वा शक्तिष्ठं वाक्यमब्रवीत् । उत्तिष्ठ भद्रे शक्तिष्ठे ज्ञानीनां सुखमावह ।

त्यजति ब्राह्मणः शिष्यान्देवयान्या प्रचोदितः । सा यं कामयते कामं स कार्योऽयं तयाऽनये । १२१८

॥ शक्तिष्ठोवाच ॥ यं सा कामयते कामं करवाण्यहमय तं । यथेवमाह्वयेच्छुको देवयानीकृते हि मां । महोपायाऽगमच्छुको देवयानी च मत्कृते ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः कन्यासहस्रेण हता श्रविकया तदा । पितुर्निधोगास्वरिता निश्चकाम पुरोत्तमात् ।

॥ शक्तिष्ठोवाच ॥ अहं दाक्षीसहस्रेण दास्ये ते परिचारिका । अग्रे त्वां तत्र यास्यामि यत्र दास्यति ते पिता ।

॥ देवयान्युवाच ॥ सुवतो दुहिताऽहं ते याचतः प्रतिपद्यतः । स्वयमानस्य दुहिता कथं दाक्षी भविष्यति ।

॥ शक्तिष्ठोवाच ॥ येन केनचिदात्मानं ज्ञानीनां सुखमावहेत् । अतस्मान्मनुयास्यामि यत्र दास्यति ते पिता । १२१९

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रतिश्रुते दासभावे दुहिता वृषपर्वणः । देवयानीं नृपश्रेष्ठ पितरं वाक्यमब्रवीत् ।

॥ देवयान्युवाच ॥ प्रविशामि पुरं तात तुष्टाऽस्मि दिजयन्तम । अमोघं तव विज्ञानमस्मि विद्यावल्लभ ते ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तो दुहिता स दिजश्रेष्ठो महायज्ञाः । प्रविश पुरं हृष्टः पूजितः सर्वदानवैः ।

इत्यादिपर्वणि सम्भवपर्वणि यथातुपाख्यानेऽब्रूतितमोऽप्ययः ॥ ८० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ दीर्घस्य कालस्य देवयानीं नृपोत्तम । वनमादेव निर्धोता क्रीडायै वरवर्णिनी ।

तेन दासीसहस्रेण सार्द्धं शर्मिष्ठाया तदा । तमेव देशं सम्प्राप्ता यथाकामं चचार सा ।

२११०

ताभिः सखीभिः सहिता सर्व्याभिर्मुदिता स्रग्ं । क्रीडन्त्याऽभिरताः सर्व्याः पिवन्त्यो मधुमाधवीं ।

खादन्त्यो विविधान्मत्स्यान्विदग्धन्त्यः फलानि च । पुनश्च नाऊषो राजा मृगलिप्तुयेदृच्छया ।

तमेव देशं सम्प्राप्ता जलार्थी अमकर्षितः । ददुग्धे देवयानीं स शर्मिष्ठां तास्य योषितः ।

पिवन्तीर्जलमानास्य दिव्याभरणभूषिताः । उपविष्टाश्च ददुग्धे देवयानीं शुचिस्मिता ।

रूपेणाप्रतिमां तासां स्त्रीणां मध्ये वराङ्गनां । शर्मिष्ठया सैवमानां पादसंवाहनादिभिः ।

२१११

॥ यथातिस्वाच ॥ द्वाभ्यां कन्यासहस्राभ्यां द्वे कन्ये परिवारिते । गोत्रे च नामनी चैव द्रव्योः पृच्छाम्यहं शुभे ।

॥ देवयान्युवाच ॥ आख्यास्याम्यहमादत्स्व वचनं मे नराधिप । शुक्रो नामासुरगुरुः सुतां जानीहि तस्य मां

दयश्च मे सखी दासी यवाहं तव गामिनी । दृष्ट्वा दानवेन्द्रस्य शर्मिष्ठां दृष्टपथ्येणः ।

॥ यथातिस्वाच ॥ कथमु ते सखी दासी कन्येयं वरवर्णिनी । असुरेन्द्रसुता सुभूः परद्वौढहलं हि मे ।

॥ देवयान्युवाच ॥ सर्व्येव नरश्रेष्ठ विधानमनुवर्त्तते । विधानविहितं मत्वा मा विचित्राः कथाः कथाः ।

२११२

राजवद्रूपेणैते ब्राह्मीं वाचं विभर्षि च । को नाम त्वं कुतश्चासि कस्य पुत्रस्य ग्रंसे मे ।

॥ यथातिस्वाच ॥ ब्रह्मचर्येण वेदे मे कतन्तः श्रुतिपथं गतः । राजाऽहं राजपुत्रस्य यथातिरिति विभ्रतः ।

॥ देवयान्युवाच ॥ केनास्यैव नृपते इमं देशमुपागतः । शिष्टचूर्णवारिजं किञ्चिदथ वा मृगलिप्तया ।

॥ यथातिस्वाच ॥ मृगलिप्तुदहं भद्रे पञ्चोदार्थमुपागतः । बऊधऽप्यनुयुक्तोऽस्मि तदनुष्ठातुमर्हसि ।

॥ देवयान्युवाच ॥ द्वाभ्यां कन्यासहस्राभ्यां दास्या शर्मिष्ठया सह । त्वदधीनाऽस्मि भद्रे ते सखा भर्ता च मे भव ।

२११३

॥ यथातिस्वाच ॥ विद्वौन्नसि भद्रे न त्वामर्होऽस्मि भाविनि । अविवाद्या हि राज्ञानो देवयानि पितृसव ।

॥ देवयान्युवाच ॥ संसृष्टं ब्रह्मणा चर्त्तं चत्तलं ब्रह्म संहितं । ऋषिद्यायुषिपुत्रस्य नाऊषाङ्गवहस्रं मे ।

॥ यथातिस्वाच ॥ एकदेशोद्भवा वर्षाश्चत्वारोऽपि वराङ्गने । पृथग्धर्म्याः पृथक्क्रीयास्तेष्वानु ब्राह्मणो वरः ।

॥ देवयान्युवाच ॥ पाणिधर्मो नाऊषाथं नृपुभिः सेवितः पुरा । तं मे त्वमघोररघे दृष्टोमि त्वामहं ततः ।

कथं नु मे मग्नस्त्रियाः पाणिमन्यः पुमानसृष्टेत् । गृहीतमृषिपुत्रेण स्वयं वायुषिणा तया ।

२११४

॥ यथातिस्वाच ॥ क्रुद्धा दाशोविषात्सर्प्यञ्ज्वलनात्सर्व्वेतामुखात् । दुराधर्षतरो विप्रो ज्ञेयः पुंसां विजानता ।

॥ देवयान्युवाच ॥ कथमाशीविषात्सर्प्यञ्ज्वलनात्सर्व्वेतामुखात् । दुराधर्षतरो विप्र इत्याद्य पुत्रवर्षमे ।

॥ यथातिस्वाच ॥ एकमाशीविषो हन्ति शस्त्रेणैकस्य वध्यते । हन्ति विप्रः सराहाणि पुराण्यपि हि कोपितः ।

दुराधर्षतरो विप्रस्तस्माद्भीरु मतो मम । अतोऽदत्ताश्च पित्रा त्वां भद्रे न विवहाम्यहं ।

॥ देवयान्युवाच ॥ दत्तां वंश्च तस्यां लं पित्रा राजनदृतो मया । अयाचतो भयं नास्ति दत्ताश्च प्रतिगृह्णतः ।

२११५

॥ वैशम्पायनउवाच ॥ त्वरितं देवयान्याय मन्दिरं पितुरात्मनः । सर्व्वं निवेद्यामास धात्रो तस्मै यथातथं ।

शुलैव च स राजानं दग्धयामास भार्गवः । दृष्ट्वैव चागतं शुक्रं यथातिः पृथिवीपतिः ।

वन्दे ब्राह्मणं काव्यं प्राञ्जलिः प्रणतः स्थितः । देवयान्युवाच । राजाऽयमाङ्गुष्ठात् दुर्गमे पाणिमयहीत । नमस्ते देहि मा
मस्मै लोके नान्यं पतिं दृष्टे ।

॥ शुक्रउवाच ॥ हतोऽनया पतिर्वीर सुतया त्वं ममेष्टया । गृहाणेमां मया दत्तां महिषीं नञ्जवात्मज ।

॥ यथातिहवाच ॥ अधर्षी न स्पृशेदेष महात्माजिह्व भाग्यव । वर्षेसङ्करजो ब्रह्मजित्ति त्वां नष्टोत्सहं । १२८०

॥ शुक्रउवाच ॥ अधर्षीत्वा विमुञ्चामि ह्यणु त्वं वरमीक्षितं । अक्षिन्विवाहे मात्मासीरहं पापं नुदामि ते ।

वहस्य भार्या धर्मेण देव्यानीं सुमध्यमां । अनया सह सम्प्रीतिमतुलां समवाप्नुहि ।

दयं चापि कुमारी ते शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी । संपूज्या सततं राजन्मा चैमां प्रथमे ज्ञेयः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तो यथातिस्तु शुक्रं कृत्वा प्रदक्षिणं । शालोकविधिना राजा विवाहमकरोच्छुभं ।

लब्ध्वा शुक्राग्राहदत्तं देव्यानीं तदोत्तमां । दिशहस्तेषु कन्यानां तथा शर्मिष्ठया सह । १२८१

संपूजितस्य शुक्रेण दैत्येस्य नृपसत्तमः । जगाम स्वपुरं ह्येष्टोऽनुज्ञातोऽय महात्मान् ।

इत्यादिपर्वणि सम्भवपर्वणि यथात्युपाख्याने एकाशीतोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यथातिः स्वपुरं प्राप्य महेन्द्रपुरसन्निभं । प्रविश्यान्तः पुरं तत्र देव्यानीं न्यवेशयत् ।

देवयान्याद्यानमते सुतां मां वृषपर्वणी । अशोकवनिकाभ्यासे गृहं कृत्वा न्यवेशयत् ।

हतां दासीसहस्रेण शर्मिष्ठां वार्षपर्वणीं । दासीभिरनृपानैश्च संविभज्य सुसक्तुतां ।

देवयान्या तु सहितः स गृप्ता नञ्जवात्मजः । विजहार बह्वनन्दान्देववन्दितः सुखी । १२८२

श्रुतकाले तु संप्राप्तिं देव्यानीं वराङ्गना । लेभे गर्भं प्रथमतः कुमारश्च व्यजायत ।

गते वर्षेसहस्रे तु शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी । इदं यौवनं प्राप्ता श्रुतं सा पान्चचिन्तयत् ।

श्रुतकालश्च संप्राप्तिं नचमेऽस्ति पतिव्रतः । किं प्राप्तिं किञ्च कर्त्तव्यं किन्वा कृत्वा कृतं भवेत् ।

देव्यानीं प्रजाताऽसौ हृद्याऽहं प्राप्तयौवना । यथा तथा हतो भर्ता तथैवाहं हृषामि तं ।

राज्ञा पुत्रफलं देयमिति मे निश्चिता मतिः । अपीदानीं स धर्मात्मा इयान्मे दर्शनं रहः । १२८३

अथ निष्क्रम्य राजाऽसौ तस्मिन्काले यदृच्छ्या अशोकवनिकाभ्यासे शर्मिष्ठां प्रेत्य धिहितः ।

तमेकं रहिते दृष्ट्वा शर्मिष्ठां चारुहासिनी । प्रत्युद्गम्याञ्चलिं कृत्वा राजानं वाक्यमब्रवीत् ।

शर्मिष्ठोवाच ॥ सोमस्तेऽस्य विष्णोर्वा यमस्य वरुणस्य । तव वा नाञ्जव गृहे कः क्षियं द्रष्टुं मर्हति ।

रूपाभिजनशीलैर्हि त्वं राजन्नेत्य मीं सदा । सां त्वा याचे प्रसाद्याहमृतं देहि नराधिप ।

यथातिहवाच ॥ वेष्टि त्वां शीलसम्पत्तां दैत्यकन्यामनिन्दितां । रूपश्च ते न पश्यामि सद्यप्यमपि निन्दितं । १२८४

अब्रवीदुशना क्रान्ति देव्यानीं यदाऽवहं । नेयमाह्वयितव्या ते प्रथमे वार्षपर्वणी ।

॥ शर्मिष्ठोवाच ॥ न नर्षयुक्तं वचनं हिनस्ति न स्त्रीषु राजस्य विवाहकाले । प्राणैत्ये सर्वधनापहारे पञ्चानृतान्याञ्जर पातकानि ।

पृष्ट्वानु साक्ष्ये प्रवदन्तमन्यथा ब्रह्मणि मिथ्या पतितं नरेन्द्र । एकार्थतायानु समाहितायां मिथ्यावदन्तं लनूतं हिनस्ति ।

॥ यथातिहवाच ॥ राजा प्रमाणं भूतार्तां स नश्येत मृष्टा वदन् । अर्थहन्मपिप्राप्य न मिथ्या कर्त्तुमुत्सहे ।

॥ शर्मिष्ठोवाच ॥ समावेतौ मतौ राजन्पतिः सख्याश्च यः पतिः । समं विवाहमित्याहुः सख्या मेऽस्ति हतः पतिः । १२८५

॥ यथातिहवाच ॥ दातव्यं याचमानेभ्य इति मे प्रतमाहितं । तस्य याचसि मां कामं ब्रूहि किं करवाप्ति ते ।

॥ शर्षिष्ठोवाच ॥ अधर्मात्पाहि मां राजन्धर्मस्य प्रतिपादय । तत्तोऽपत्यवती लोके चरेयं धर्ममुत्तमं ।

अथ श्वाधना राजनभार्या दासस्तथा सुतः । यत्ते समधिगच्छति यत्ते तस्य तद्वनं ।

देवयान्या भुजिष्याऽस्मि वशा च तव भार्गवी । सा चाहस्य त्वया राजनभजनोये भजस्व मां ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तुः राजा स तथ्यमित्यभिजिज्ञिवान् । पूजयामास शर्षिष्ठं धर्मस्य प्रत्यपादयत् । १४९०

स समागम्य शर्षिष्ठं यथाकाममवाप्य च । अन्योन्यं चापि सम्यूज्य जग्मतुस्तौ यथागतं ।

तस्मिन्समागमे सुभूः शर्षिष्ठा चारुहासिनी । लेभे गर्भं प्रथमतस्तस्मात्पुत्रपतिवत्तमात् ।

प्रजज्ञे च ततः काले राजवाजीवलोचना । कुमारं देवगर्भाभं राजीवनिभलोचनं ।

इत्यादिपर्वणि सप्तमपर्वणि यथाव्याख्याने द्वाविंशोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वा कुमारं जातम् देवयानी शुचिस्मिता । चिन्तयामास दुःस्वार्त्ता शर्षिष्ठां प्रति भारत ।

अभिगम्य च शर्षिष्ठां देवयान्यब्रवीदिदं ॥ देवयान्युवाच ॥ किमिदं वृजिनं सुभु कृतं वै कामलुब्धया । १४९५

॥ शर्षिष्ठोवाच ॥ ऋषिरभ्यागतः कश्चिद्वर्षात्मा वेदपारगः । स मया वरदः कामं याचितो धर्मसंहितं ।

नाहमन्यायतः काममाचरामि शुचिस्मिते । तस्माद्वर्षेर्मापात्यमिति सृष्टं ब्रवीमि ते ।

॥ देवयान्युवाच ॥ श्रोतमे मोह यथेवमथ स ज्ञायते दिजः । गोचनानामभिजनतो वेत्तुमिच्छामि तं दिजं ।

॥ शर्षिष्ठोवाच ॥ तपसा तेजसा चैव दीप्यमानं यथा रविं । तं दृष्ट्वा मम सम्प्रदुं ब्रुविष्यामि शुचिस्मिते ।

॥ देवयान्युवाच ॥ यथेतेदेवं शर्षिष्ठे न मन्युर्विद्यते मम । अपत्यं यदि ते लभं ज्येष्ठा ज्येष्ठा च वैदिज्ञात् । १४९७

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अन्योन्यमेव मुक्ता तु सम्प्रहस्य च ते मियः । जगाम भार्गवी वैश्व तथ्यमित्यवजगृभौ ।

यथातिर्ह्वयान्यान् पुत्रावजनयन्पुत्रः । यदुस्य तुर्वंसुसैनं शक्रविष्णू इवापरो ।

तस्मादेव तु राजर्षेः शर्षिष्ठा वर्षपर्वणि । दुष्पुं चानुस्य पूरुषं चोत्कुमारानजो जनत् ।

ततः काले तु कस्मिंश्चिद्देवयानी शुचिस्मिता । यथातिसंहिता राजन्जगाम रहितं वनं ।

ददर्श च तदा तव कुमारान्देवरूपिणः । क्रोडमानाभ्युविश्रब्धान्विस्मिता चेदमब्रवीत् । १४९९

॥ देवयान्युवाच ॥ कस्मैते दारका राजन्देवपुत्रोपमाः शुभाः । वर्षसा रूपतस्यैव सद्यश्चा मे मतास्तव ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं प्रष्ट्वा तु राजानं कुमारान्पर्वण्यश्रुतः । देवयान्युवाच । किं नामधेयं वंशो वः पुत्रकः कस्य वः पिताः ।

प्रभ्रत मे यथा तथ्यं त्रातुमिच्छामि तं ह्यहं ।

तेऽदभ्ययन्देदिन्या तमेव नृपसप्तमं । शर्षिष्ठं मातरश्चैव तथाचल्युस्य दारकाः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वा ऋषितास्ते तु राजानमुपचक्रमुः । नाभ्यनन्दत तावजा देवयान्यास्तदन्तिके ।

रुदन्तस्तेऽथ शर्षिष्ठामभ्युर्व्यालकास्ततः । श्रुत्वा तु तेषां बालानां समीड इव पार्थिवः । १५००

दृष्ट्वा तु तेषां बालानां प्रणयं पार्थिवं प्रति । बुद्ध्वा च तत्तं सा देवी शर्षिष्ठामिदमब्रवीत् ।

॥ देवयान्युवाच ॥ मदधीना सती कस्मादकार्षीर्विप्रियं मम । तर्मेवासुरधर्मं त्वमास्त्रिता न विभेभि मे ।

॥ शर्षिष्ठोवाच ॥ यदुक्तमिदमित्येव तत्तत्तं चारुहासिनि । न्यायतो धर्मतस्यैव चरन्ती न विभेभि ते ।

यदा त्वया वृतो भर्ता वृत एव तदा मया । सखीभर्ता हि धर्मैव भर्ता भवति श्रोतुमे ।

पूज्याऽसि मम मान्या च ज्येष्ठा च ब्राह्मणी ह्यसि । त्वत्तोऽपि मे पूज्यतमो राजर्षिः किं न वेत्य तत् । १४४५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वा तस्यास्तौ वक्तव्यं देवगान्यब्रवीदिदं । राजन्नाद्येह कस्यामि विप्रियं मे कृतं त्वया । सहस्रोत्पत्तितां श्यामो दृष्ट्वा तां सान्त्रुलोकनां । तूष्णीं सकाशहाव्यस्य प्रस्थितां व्यथितस्तदा ।

अनुवज्राज संशान्ताः पृष्ठतः सान्त्वयन्पुनः । न्यवर्त्तत नचैव स्र. क्रोधधरकलोलचना ।

अविभ्रुवन्तो किञ्चित्सा राजानं सान्त्रुलोकना । अचिरादेव सम्प्राप्ता काव्यस्याग्रनयोऽनिकं ।

सा तु दृष्ट्वैव पितरमभिवाद्यापतः स्थिता । अनन्तरं यथातिस्त पूजयामास भागवत् । १४४६

॥ देवयान्युवाच ॥ अधर्मेण जितो धर्मः प्रहृन्तमधरोत्तरं । शर्मिष्ठयाऽतिवृत्त्याऽस्मि दुहित्रा हृषपर्वणः ।

चयोऽस्या जनिताः पुत्रा राज्ञा तेन यथातिना । दुर्भगाया मम द्वौ तु पुत्रौ तात ब्रवीमि ते ।

धर्मज्ञ इति विख्यात एष राजा भृगूदह । अतिक्रान्तस्य मर्यादां काव्यैतत्कथयामि ते ।

॥ शुक्र उवाच ॥ धर्मज्ञः सन्महाराज योऽधर्ममक्रुधाः प्रियं । तस्माज्जरा त्वामचिराद्दुर्वैयव्यति दुर्जया ।

॥ यथातिरुवाच ॥ श्रुतुं वै याचमानाया भगवन्नान्यचेतसा । दुहितुर्दानवेन्द्रस्य धर्ममेतच्छतं मया । १४४७

श्रुतुं वै याचमानाया न ददाति पुमानृतुं । भूणहेत्युच्यते ब्रह्मस्य इह ब्रह्मवादिभिः ।

अभिकामां स्त्रियं यस्य गम्या ररुसि याचितः । नोपैति सच धर्मेषु भूणहेत्युच्यते बुधैः ।

इत्येतानि समीक्ष्याहं कारणाभिभूतदह । अधर्मभयसम्बन्धः शर्मिष्ठामुपजप्रिवान् ।

॥ शुक्र उवाच ॥ नन्वहं प्रत्यवेक्ष्यसे मदधीनोऽसि पाथिव । मिथ्याचारस्य धर्मेषु चैव्यं भवति नाज्जष ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कुड्मेनाग्रनसा श्रोता यथातिर्नाज्जषस्तदा । पूर्वं वयः परित्यज्य जरां सद्योऽन्वपद्यत । १४४८

॥ यथातिरुवाच ॥ अहमेतां यौवनस्थाहं देवयान्यां भृगूदह । प्रसादं कुर्वे मे ब्रह्मजजरेयं न विशेष मां ।

॥ शुक्र उवाच ॥ नाहं मृषा ब्रवीम्येतज्जरां प्राप्नोषि भूमिप । जरां लेतां त्वमन्यस्मिन्संक्रामय यदीक्षसि ।

॥ यथातिरुवाच ॥ राज्यभाक् स भवेद्ब्रह्मन्पुण्यभाक्कीर्तिभाक्कथा । यो मे दद्यादयः पुत्रस्तद्भवाननुमन्यतां ।

॥ शुक्र उवाच ॥ संक्रामयिष्यसि जरां यद्येष्टं नज्जषात्मज । मामनुधाय भवेन नच पापमवाप्स्यसि ।

वयो दास्यति ते पुत्रो यः स राजा भविष्यति । आयुष्मान्कीर्त्तिमांश्चैव वरुणपत्यस्तथैव च । १४४९

इत्यादिपर्वणि सम्भवपर्वणि यथात्युपाख्यानव्यशितोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जरां प्राप्य यथातिस्त स्वपुत्रं प्राप्य चैव हि । पुत्रं ज्येष्ठं वरिष्ठस्य यदुमित्यब्रवीदसः ।

॥ यथातिरुवाच ॥ जरा बली च मां तात पत्नितानिच पर्वणः । काव्ययेऽग्रतः प्रापात्स हस्तोऽस्मि यौवने ।

त्वं यदो प्रतिपद्यस्व पापानं जरया सह । यौवनेन त्वदीयेन चरेयं विषयानहं ।

पूर्णे वर्षसहस्रेषु पुनस्ते यौवनं त्वहं । तस्मा स्वं प्रतिपत्स्यामि पापानं जरया सह ॥

॥ यदुत्तुवाच ॥ जरया बहवो देवाः पापभोजनकुरिताः । तस्माज्जरां न ते राजन् ग्रहीष्येति मे मतिः । १४५०

सितस्यश्रुर्निरानन्दो रजसा शिथिलीकृतः । बली सङ्गतगात्रस्तु दुर्दर्शो दुर्धनः क्रुधः ।

अग्रजः कार्यकरणे परिभूतः स यौवने । सद्योपजीविमिष्येव तां जरां नाभिकामये ।

यस्मि ते बहवः पुत्रा ममः प्रियतरा नृप । जरां ग्रहीतुं धर्मज्ञ तस्मादन्त्यं दृशीष्य वै ।

॥ यथातिरुवाच ॥ यत्नं मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छसि । तस्मादराज्यभाक्तात प्रजा तव भविष्यति ।
तुर्व्यसो प्रतिपद्यस्व पापानं जरया सह । यौवनेन चरेथं वै विषयांस्तव पुत्रक ।

पूर्णे वर्षसहस्रे तु पुनर्दास्यामि यौवनं । स्वयैव प्रतिपत्स्यामि पापानं जरया सह ।

॥ तुर्व्यसुवाच ॥ न कामये जरां दात कामभेगप्रणाशिनीं । बलरूपान्नकरणीं बुद्धिप्राप्तप्रणाशिनीं ।

॥ यथातिरुवाच ॥ यत्नं मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छसि । तस्मात्प्रजासमुच्छेदं तुर्व्यसो तव यास्याति ।

यद्वीर्याचारधर्मेषु प्रतिलोमचरेषु च । पित्रितामिषु चान्येषु मूढ राजा भविष्यति ।

गुरुदारप्रसक्तेषु तिर्यग्योनिगतेषु च । पशुधर्मिषु पापेषु स्वेच्छेषु त्वं भविष्यसि ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं स तुर्व्यसु श्रम्य यथातिः सुतमात्मनः । शर्मिष्ठायाः सुतं द्रुपुमिदं वचनमब्रवीत् ।

॥ यथातिरुवाच ॥ द्रुपुः त्वं प्रतिपद्यस्व वर्णरूपविनाशिनीं । जरां वर्षसहस्रं मे यौवनं स्वन्ददस्व च ।

पूर्णे वर्षसहस्रे तु पुनर्दास्यामि यौवनं । स्वं चादास्यामि भूयोऽहं पापानं जरया सह ।

॥ द्रुपुः उवाच ॥ नगजं न रथं नाश्वं जीर्णं भुङ्क्तेन च स्त्रियं । वाग्मज्जसाद्य भवति तां जरां नाभिकामये ।

॥ यथातिरुवाच ॥ यत्नं मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छसि । तस्माद्भुङ्क्षुः प्रियः कामो न ते सम्पत्स्यते कश्चित् । १४८

यथाश्वरथमुखानामश्वानां स्याद्गन्तं न च । हस्तिनां पीठकानाञ्च गर्दभानामन्यथैव च । वस्तानाञ्च गजानाञ्चैव शिविकायास्तथैव च ।

उडुपञ्चवसन्तारो यत्र नित्यं भविष्यति । श्राराजभाजशब्दन्तं तत्र प्राप्स्यसि साम्बयः ।

॥ यथातिरुवाच ॥ श्रनो त्वं प्रतिपद्यस्व पापानं जरया सह । एकं वर्षसहस्रम् चरेथं यौवनेन ते ।

॥ अनुवाच ॥ जीर्णः शिशुवदादत्ते कालेऽन्मशुचिर्यथा । न जुहोति च कालेऽग्निं ते जरां नाभिकामये ।

॥ यथातिरुवाच ॥ यत्नं मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छसि । जरा दौर्बल्यया प्रोक्तस्तस्मात्त्वं प्रतिपत्स्यसे । १४९

प्रजासु यौवनं प्राप्ता विनश्यन्त्यनो तत्र । अग्निप्रस्कन्दनपरस्त्वं चाप्येवं भविष्यसि ।

॥ यथातिरुवाच ॥ पूरो त्वं मे प्रियः पुत्रस्त्वं वरीयान् भविष्यसि । जरा बलीकं मां तात पलितानि च पथ्येगुः ।

कायस्रोशनसः श्वापान् च तमोऽस्मि यौवने । पूरो त्वं प्रतिपद्यस्व पापानं जरया सह । कश्चित्कालं चरेथं वै विषयान्यथा तव ।

पूर्णे वर्षसहस्रे तु पुनर्दास्यामि यौवनं । स्वयैव प्रतिपत्स्यामि पापानं जरया सह ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तः प्रत्युवाच पूरः पितरमञ्जसा । यथात्वं मां महाराज तत्करिष्यामि ते वयः । १५०

प्रतिपत्स्यामि ते राजन् पापानं जरया सह । गृहाण यौवनं मत्तश्चर कामान्यथैस्थितान् ।

जरयाऽहं प्रतिक्रमो वयोरूपधरस्तव । यौवनं भवते दत्त्वा चरिष्यामि यथात्वं मां ।

॥ यथातिरुवाच ॥ पूरो प्रीतोऽस्मि ते वत्स प्रीतयेदं हृदामि ते । सर्वकामसमृद्ध्या ते प्रजा राज्ये भविष्यति ।

एवमुक्त्वा यथातिस्तु स्वत्वा काव्यं महातपाः । संक्रामयामास जरां तदा पूरा महात्मनि ।

इत्यादिपर्वणि सम्भवपर्वणि यथात्युपाख्यानं चतुरशीतोऽध्यच्छः ॥ ८४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पौरवेणाय वयसा यथातिर्नृपात्मजः । प्रीतिमुक्तो नृपश्रेष्ठश्चार विषयान् प्रियाण् । १५१

यथाकामं यथोत्साहं यथाकालं यथासुखं । धर्माविरुद्धं राजेन्द्र यथाऽहेति स एव हि ।

देवानतर्पयद्यश्नैः श्राद्धैस्तदतिद्वन्द्वपि । दीनाननुपहरेष्टैः कामैश्च दिजसत्तमान् ।

अतिथीनक्षत्रपानेन विश्व परिपालनैः । आनुवंशेन शुद्धांश दुस्सुखनियरेण च ।
 धर्मेण च प्रजाः सत्त्वा यथावदगुरुस्त्वयन् । यथातिः पालयामास साक्षादिन्द्र इवापरः ।
 स राजा सिंहविक्रान्तो युवा विषयगोचरः । अविरोधेन धर्मस्य चचार सुखमुत्तमं । ११९
 स संग्राह्य शुभान्कामांस्तुतः स्त्रियस्य पार्थिवः । कालं वर्षसहस्रानां सञ्चार मनुजाधिपः ।
 परिसङ्ख्याय कालज्ञः कलाः काष्ठाश्च वीर्यवान् । यौवनं प्राप्य राजर्षिः सहस्रपरिवत्सरान् ।
 विश्वाच्या सङ्गतोऽरेमे व्यभ्राजन्न्दने वने । अलकायां स कालानु मेरुशृङ्गे तथोत्तरे ।
 यदा स पश्यते कालं धर्मात्मा तं महीपतिः । पूर्णं मत्वा ततः कालं पूर्णं पुत्रमुवाच ह ।
 यथाकामं यथोत्साहं यथाकालमरिन्दम । सेविता विषयाः पुत्र यौवनेन मया तव । १२०
 न जातु कामः कामानामुपभोगेन भ्राम्यति । हविषा कृष्णवर्त्मन भूय स्वाभिवर्द्धते ।
 यत्पृथिव्यां ग्रीहियवं हिरण्यं पद्मवः स्त्रियः । एकस्यापि न पर्याप्तं तस्मान्नृणां परित्यजेत् ।
 या दुस्त्वया दुर्धर्तिमिर्या न जीर्यति जीर्यतः । योऽसौ प्राणान्तिको रोगस्तो दृष्ट्वा त्यजतः सुखं ।
 पूर्णं वर्षसहस्रं मे विषयास्तु चेतसः । तथाऽप्यनुदिनं दृष्ट्वा ममैतेष्वभिजायते ।
 तस्मादेनामहं त्यक्त्वा ब्रह्मण्याधाय मानसं । निर्दन्दो निर्ममो भूत्वा चरिष्यामि ऋगेः सह । १२१
 पुरो प्रीतोऽस्मि भद्रतो गृह्णाणेदं स्वयैव न । राज्यं चेदं गृह्णाण त्वं त्वं हि मे प्रियकृतुतः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रतिपेदे जरां राजा यथातिर्गोष्ठ्यसदा । यौवनं प्रतिपेदे च पूरः स्वं पुनरात्मनः ।
 अभिषेक्तुकामं नृपतिं पूर्णं पुत्रं कनीधरं । ब्राह्मणप्रमुखा वर्णा इदं वचनमब्रुवन् ।
 कथं शुक्रस्य नप्तारं देवयान्याः सुतं प्रभो । ज्येष्ठं यदुमतिक्रम्य राज्यं पूराः प्रयच्छसि ।
 यदुज्जैष्ठस्य सुतो जातस्तमनु तुर्व्वसुः । शर्मिष्ठायां सुतो दुष्पुस्तोऽगुः पूररेव च । १२२
 कथं ज्येष्ठानतिक्रम्य कनीयाचाज्यमर्हति । एतत्सम्बोधयामस्त्वं धर्मं त्वं प्रतिपालय ।
 ॥ यथातिहवाच ॥ ब्राह्मणप्रमुखा वर्णाः सर्वेऽष्टाष्टानु मे वचः । ज्येष्ठं प्रति यथाराज्यं न देयं मे कथञ्चन ।
 मम ज्येष्ठेन यदुना नियोगो नानुपालितः । प्रतिकूलः पितुर्थस्य न स पुत्रः सन्तो मतः ।
 मातापिनोर्व्वचनकङ्कितः पथ्यस्य यः सुतः । स पुत्रः पुत्रवत्तस्य वर्त्तते पितृमातृषु ।
 यदुनाऽहमवज्ञातस्तथा तुर्व्वसुनाऽपि च । दुष्पुनाचानुना चैव मन्थवज्ञा कृता भूयं । १२३
 पूरणा तु कृतं वाञ्छं मानितस्य विशेषतः । कनीयात्प्रमदाभादो धृता येन जरा मम ।
 मम कामः स च कृतः पूरणा भिवरूपिणा । शुक्रेण च वरो इतो काव्येनाग्रनसा स्वयं ।
 भुक्तो यस्मादनुवर्त्तत स राजा पृथिवीपतिः । भवतोऽनुनयान्वेयं पूरु राज्येऽभिषिच्यतां ।
 ॥ प्रकृतयजुषुः ॥ यः पुत्रो गुणसंपन्नो मातापिबोर्हितः सदा । सर्वमर्हति कक्षाणं कनीयानपि सत्तमः ।
 अर्हः पूरदिदं राज्यं यः सुतः प्रियकृतव । वरदानेन शुक्रस्य न शक्यं वक्तुमुत्तरं । १२४
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पौरजानपदैस्तृष्टैरित्युक्तो नाऽवसदा । अभ्यविश्रुततः पूरं राज्ये स्वे सुतमात्मनः ।
 इत्था च पूरवे राज्यं वनवासाय दीक्षितः । पुरास निर्येथा राजा ब्राह्मणैस्तापसैः सह ।

यदोस्तु यादवा जाताः सुर्वसौर्यवनाः स्वताः । कुञ्जोः सुतास्तु वैभोजा अगोस्तु चेहजातयः ।

पूरोस्तु पौरवो वंशो यत्र जातोऽसि पार्थिव । इदं वर्षसहस्राणि राज्यं कारयितुं वशी ।

इत्यादिपर्वणि सभषपर्वणि यथात्युपाख्यानं समाप्तं मितिपञ्चाशोतोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं स नाज्जो राजा यथातिः पुष्पमीक्षितं । राज्येऽभिषिच्य मुदितो वानप्रस्थोऽभवत्पुनः । १५१५

उचिला च वने वासं ब्राह्मणिः संसितप्रतः । फलमूलाग्रो हान्तस्ततः स्वर्गमिति गतः ।

स गतः स्वर्गनिवासनं निवसन्मुदितः सुखी । कालेन नातिमहता पुनः प्रक्रेण पातितः ।

निपतन्प्रच्युतः स्वर्गादप्राप्तो मेदिनोतलं । स्तितश्चासीदन्तरीचे स तदेतिश्रुतंमया ।

तत एव पुनश्चापि गतः स्वर्गमिति श्रुतं । राक्षसं वसुमता सार्द्धंमष्टकेन च वीर्यवान् । प्रतर्द्देन शिविना समेत्यकिलसंशदि ।

॥ जमभेजय उवाच ॥ कर्मणा केन स दिवं पुनः प्राप्नो महीपतिः । सत्यमेतदग्रेषेण श्रोतुमिहामि तन्मतः । १५२०

कथंभानं त्वया विप्र विप्रर्षिगणसन्निधौ । देवराजसमोह्यासी यथातिः पृथिवीपतिः ।

वद्वनः कुतवंशस्य विभावसुसमधुतिः । तस्य किशोर्ययग्रसः सत्यकीर्तौर्गहात्मनः । चरितं श्रोतुमिहामि दिवि चेहच सर्व्वशः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हन्त ते कथयिष्यामि यथातेरुतमां कथां । दिवि चेह च पुष्पायै सत्यपापप्रणाशिनी ।

यथातिर्ब्राह्मणो राजा पूर्वं पुष्कंकोनयसं । राज्येऽभिषिच्य मुदितः प्रवप्राज वनं तदा ।

अन्येषु स विनिश्चित्य पुष्पन्यदपुरोगमान् । फलमूलाग्रो राजा वने स न्यवसच्चरं । १५२५

संसितात्मा जितक्रोधस्पर्धन्यिहदेवताः । अग्नींश्च विधिवञ्जुङ्गन्वानप्रसवधिगतः ।

अतिथीयूजयामास वन्येन हविषा विभुः । शिलोऽज्जट्तिमास्याय शेषाञ्चकृतभोजनः ।

पूर्णं वर्षसहस्रस्य एवंहत्तिरभृष्टपः । अश्वसुः शरदस्त्रिंशदासीभियतवाङ्मनाः ।

ततस्तु वायुभक्षोऽभूत्समन्तरमतत्रितः । तथा पञ्चाग्निमध्ये च तपस्तेपे स बह्वरं ।

एकपादस्थितश्चासीत् षण्पादाननिलाग्रनः । पुष्पकीर्त्तिततः स्वर्गं अगामाहुत्यरोदसी । १५३०

इत्यादिपर्वणि सभषपर्वण्युत्तरयथात्युपाख्यानं षड्विंशोतोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स्वर्गतः स तुराज्येभ्यो निवसन्देववेष्मनि । पूजितंस्त्रिदशैः साधैर्षहस्रिज्जैस्सुभिस्तथा ।

देवलोकां ब्रह्मलोकां सञ्चरन्पुष्पकद्वये । अवसन्पृथिवीपालो दीर्घकालमिति श्रुतिः ।

स कदाचिन्नृपश्रेष्ठो यथातिः ब्रह्ममागमत् । कथाऽन्ते तत्र ब्रह्मेण स पृष्टः पृथिवीपतिः ।

॥ ब्रह्म उवाच ॥ यदा स पूहस्तवरूपेण राजजन्तरो मृहीना प्रचचार भूमौ । तदा च राज्यं सम्प्रदायैव तस्मै त्वया किमुक्तः कथयेह सत्यं ।

॥ यथातिरवाच ॥ गङ्गायमुनयोर्मध्ये कृतज्ञोऽयं विषयस्तव । मध्ये पृथिव्यास्वं राजा भ्रातरौऽन्याधिपास्तव । १५४५

अक्रोधनः क्रोधनेभ्यो विशिष्टस्तथा तितिक्षुरतितिक्षोर्बिभ्रिष्टः । अमानुषेभ्यो मानुषाश्च प्रधाना विद्वांसचैवाविदुषः प्रधानः ।

आक्रुश्यामिनो नाक्रुशेन्न्युरेव तितिक्षतः । आक्रोष्टारं निर्दहति सुकृतं चास्य बिन्दति ।

नाहन्तुदः स्थाञ्जुगंधवादी न हीनतः परमभ्याददीत । यथाऽस्य वाचा पर उदिजेत न तां वदेदुषतीं पापलोकां ।

अहम्भुदं पदं तीक्ष्णवाचं वाक्पण्डकैर्वितुदत्तं मनुष्यान् । विद्यादलकक्षीकतमं ज्ञानां मुखेनिबद्धं निर्वर्त्तितं वदन्तं ।

सङ्घिः पुरस्तादभिपूजितः स्यात्सङ्घिस्तथा वृद्धतो रचितः स्यात् । यदाऽवतामतिवादास्तिचित्सेत्ता दृप्तं चाददोतार्थं ।
वृत्तः । ११९०

वाक्सायका वदन्निष्पत्तिं चैराहतः शोचति राव्यहानि । परस्व नाममंसु ते पतन्ति तान् पण्डितो वाक्छेज्यत्परेषु ।

नहीदृष्टं सम्बदनं त्रिषु श्लोकेषु विद्यते । दया मैत्री च भूतेषु दानञ्च मधुरा च वाक् ।

तस्मात्सान्वं सदा वाच्यं नवाच्यं पदं कश्चित् । पूज्यान्पूजयेद्वाक् च वाचित्कदाचन ।

इत्यादिर्वर्णि सन्भवपक्षेऽन्तरयथात्युपाख्याने सप्ताष्टीतोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

॥ इन्द्र उवाच ॥ सर्वज्ञाणि कर्माणि समाप्य राजन् गृहं परित्यज्य वनं गतोऽसि । तत्त्वं प्रहामि नञ्जषस्व पुनः केनासि तुञ्ज
स्तपसा यथाते ।

॥ ययातिस्त्वाच ॥ नाहं देवमनुष्येषु गन्धर्वेषु महर्षिषु । आत्मनस्तपसा तुञ्जं कश्चित्पश्यामि वाच्य । ११९५

॥ इन्द्र उवाच ॥ यदाऽवमंस्थाः सद्गुणः श्रेयसश्च अल्पीयसस्याविदितप्रभावः । तस्मात्तस्मात्सन्त्यक्त्येवमेषीये पुण्ये पतितास्तप
राजन् ।

॥ ययातिस्त्वाच ॥ सुरर्षिगन्धर्वनरावमाणास्त्यं गता मे यदि शक्योकाः । इच्छेयं वैसुरलोकादिहीनः सतां मध्ये पतिनुं
देवराज ।

॥ इन्द्र उवाच ॥ सतां सकाशे पतितासि राजंस्तुतः प्रतिष्ठां यत्नन्वाभि भूयः । एतदिदित्वा च पुनर्यथाते त्वमाऽवमंस्थाः
सद्गुणः श्रेयसश्च ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रहायामरराजजुष्टान्पुण्यास्तेकान्तपतमानं यायातिं । संमंश्य राजर्षिर्वरोऽष्टकस्तमुवाचसद्गुणं
विधानगोप्ता ।

॥ अष्टक उवाच ॥ कस्त्वं युवा वासवतुल्यरूपः स्तनेजसा दीयमानो यथाऽसि । पतत्युदीर्णान्मुधुरान्धकारात् खातस्त्रेचराणां
प्रवरो यथाऽर्कः । ११९०

दृष्ट्वा च त्वं सूर्यपथात्पतन्तं वैनानराकैर्बुधुतिमप्रमेयं । किमुस्त्रिदेतत्पततोति सर्वे वितर्कयन्तः परिभोहिनाः स्मः ।

॥ दृष्ट्वा च त्वं धिष्ठितं देवमर्षेः शकार्कविष्णुप्रतिमप्रभावं । अभ्युदतास्त्रां वयमद्यस्मिं तत्तच्च पाते तव जिज्ञासमानाः ।

नचापि त्वां धृष्ट्युमः प्रभुमेध नच त्वमस्मान्पृच्छसि ये वयं स्मः । तत्त्वं पृहामि स्पृहणीयरूप कस्य त्वं वा किं निमित्तं
त्वमागाः ।

भयन्तु ते श्वेत विषादभोहौ त्वजाश्रु चैवेज्जसमप्रभावः । त्वं वर्त्तमानं हि सतां सकाशे नाऽसंप्रसादं बलहाऽपि शक्रः ।

सन्तः प्रतिष्ठा हि मुखं च्युतानां सतां सदैवामरराजकल्पः । ते सङ्गताः स्वावरजङ्गमेष्टाः प्रतिष्ठितस्त्वं सद्गुणेषु ससु । १२०५

• प्रभुरग्निः प्रपन्ने भूमिरावपने प्रभुः । प्रभुः सूर्यः प्रकाशित्वे सतां चाभ्यागतः प्रभुः ।

इत्यादिपर्वणि सन्भवपक्षेऽन्तरयथात्युपाख्याने अष्टाष्टीतोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

॥ ययातिस्त्वाच ॥ अहं ययातिर्नञ्जषस्व पुनः पुरोः पिता सर्वभूतावमानात् । प्रभंशितः सुरसिद्धर्षिलोकात्परिच्युतः
प्रपतात्यल्पपुण्यः ।

अहं हि पूर्वो वयसा भवद्भ्योनाभिवादं भवतां न प्रवृत्तं । योविद्यया तपसा जज्ञता वा ऋतुः स पूज्यो भवति द्विजाणां ।

॥ अष्टक उवाच ॥ अवादीस्त्वं वयसा यः प्रवृद्धः स वै राजसाम्भक्षिकः कथ्यते च । यो विद्यया तपसा संप्रवृद्धः स एव पूज्यो भवति द्विजाणां ।

॥ ययातिह्वाच ॥ प्रतिशूलं कर्मणा पापमाहुस्तद्वर्त्तते प्रकृषे पापलोकां । संनोऽसतां नानुवर्त्तन्ति चैतद्यथा चैवामनु कूलास्तथासन् ।

११८०

अप्रवृद्धनं मे विपुलं गतं तद्विचेष्टमानो नाधिगन्ता तदंक्षि । एवं प्रधार्त्यात्महिते निविष्टो वो वर्त्तते स द्विजानाति धीरः ।

महाधनो यो यज्ञते सुयज्ञैर्यः सर्वविद्यासु विनीतवृद्धिः । वेदानधीत्य तपसा योज्य देहं दिवं संमायात्युत्सो वीत मोहः ।

न जातुं ह्यथेन्महता धनेन वेदानधीयोताऽनहङ्गुतः स्यात् । नानाभावा बहवो जीवलोके देवाधीना नष्टचेष्टाधिकाराः । तत्त त्प्राप्य न विहस्येत् धीरो दिष्टं बलीय इति मत्प्राप्तमुद्धा ।

मुखं हि जन्तुर्यदिवाऽपि दुःखं देवाधीनं विन्दते नात्मशक्त्या । तस्मादिष्टं बलवन्मन्यमानो न संजरेन्नापि ह्यथेत्कथञ्चित् । दुर्जेन तथेव मुखैः प्रहस्येत्समेन वर्त्तते सदैव धीरः । दिष्टं बलीय इति मन्यमानो न संजरेन्नापि ह्यथेत्कथञ्चित् । ११८१ भये न मुञ्चाम्यष्टकाहं कदाचित्सन्नापो मे मानसो नास्ति कश्चित् । धाता यथा मां विदधीत लोके भुवं तथाऽहं भवि तंति मत्वा ।

संस्वेदजा अण्डजाउद्भिदश्च सरीसृपाः क्षमयोऽप्यासु मत्स्याः । तथाऽग्निमानसृणकाष्ठश्च सर्वं द्रिष्टव्ये स्वां प्रकृतिं भजन्ति ।

अनित्यतां मुखदुःखस्य बुद्ध्या कस्मात्सन्नापंमष्टकपह भजेयं । किं कुर्व्या वै किञ्च कृत्वा न तेयं तस्मात्सन्नापं वर्ज्यं शस्य प्रमत्तः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं ब्रुवाणं नृपतिं ययातिमयाऽष्टकः पुनरेवाभ्यपृच्छत् । मातामहं सर्व्यगुणोपपन्नं तव स्थितं स्वर्ग लोके यथावत् ।

॥ अष्टकउवाच ॥ ये ये लोकाः पार्थिवेन्द्र प्रधानास्तस्या भुक्ता यच्च कालं यथावत् । तास्यै राजन्ब्रूहि सर्वान्यथावत् सेवन्मवत् भावसे त्वं हि धर्मान् ।

११८२

॥ ययातिह्वाच ॥ राजाऽहमासमिह सर्व्यैर्भामस्ततो लोकात्सहस्रजाययं वै । तनाक्वसंवर्षसहस्रमात्रं ततो लोकं परममृग्यभ्युपेतः ।

ततः पूर्वं पुरुषतत्त्वरथां सहस्रद्वारां शतयोजनायता । अथावसं वर्षसहस्रमात्रं ततो लोकं परममृग्यभ्युपेतः ।

ततो दिव्यमजरं प्राप्य लोकं प्रजापतेर्लोकपतेर्द्वाराप । तत्रावसं वर्षसहस्रमात्रं ततो लोकं परममृग्यभ्युपेतः ।

स देवदेवस्य निवेशने च विद्यत्य लोकावनवसं यथेष्ट । संपूज्यमानस्तदिदमैः समस्तैस्तुष्टप्रभावयुतिरीश्वराणां ।

तथाऽऽसन्नन्दने कामरूपो समस्ताराणामयुतं शतानां । सहासुराभिर्विहरन्पुण्यगन्धान्यश्चक्रगान्पुष्पितान्शास्त्ररूपान् । ११८५ तव स्थितं मां देवमुखेषु सक्तं कालेऽतीते महति ततोऽतिमानं । दूतो देवानाममत्रोदुप रूपो ध्वंशेयुषैः स्त्रिः सुतीन स्तरेण ।

एतावन्मे विदितं राजर्षिह ततो भेष्टाऽहं नन्दनात् चीणपुण्ड्रः । वाचोऽशौचं शान्तरीचे सुराणां सानुकोष्ठाः श्रापतां भो नरेन्द्र ।

अत्रो कष्टं चीणपुण्ड्रा ययातिः पतत्यसौ पुण्ड्रस्त्युत्थकीर्तिः । तान्म्रवं पतमानस्ततोऽहं सतां मध्ये निपतेयं कथयु ।
तेराख्याता भवतां यज्ञभूमिः समीक्ष्य चेमां लरितमुपागतोऽस्मि । हविर्गन्धं दैत्रिकं यज्ञभूमेर्धूमापाङ्गं प्रतिगृह्य प्रतीतः ।
इत्यादिपर्वणि भस्मवपर्वण्युत्तरयथाव्युपाख्याने एकोनवत्तितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

॥ अष्टकउवाच ॥ यदाऽवसो नन्दने कामरूपो सम्मत्तराणामयुतं ज्ञातां । किङ्कारणं कार्त्तयुगप्रधानं हि वा च त्वं वसुधाम स्वपद्यः । ११००

॥ ययातिस्त्वाच ॥ ज्ञातिः सुहृत्सज्जना वा यथेह चीणे विन्ते त्यज्यते मानवेहि । तथा तत्र चीणपुण्ड्रं मनुष्यं त्यजन्ति सद्यः श्वशुरा देवसङ्गाः ।

॥ अष्टकउवाच ॥ तस्मिन्कथं चीणपुण्ड्रा भवन्ति समुद्भूते मेऽत्र मनोऽतिमात्रं । किं वा विप्रिष्टाः कस्य धामोपयान्ति तदे ब्रूहि चेन्नविन्ते सता मे ।

॥ ययातिस्त्वाच ॥ इमं भौमं नरकं ते पतन्ति लालयमाना नरदेव सर्वे । ते कङ्कशोमायुबलाग्रनार्थं चीणा विहङ्गिं बज्जधा ब्रजन्ति ।

तस्मादेतद्वर्जनीयं नरेन्द्र दुष्टं लोके गर्हणीयञ्च कर्म । आख्यातं ते पार्थिव सर्वमेव भूयश्चेदानीं वद किं ते वदामि ।

॥ अष्टकउवाच ॥ यदा तु तान्चितुदन्ते वयंसि तथा मृष्टाः श्रितिकण्ठाः पतङ्गाः । कथं भवन्ति कथमाभवन्ति न भौममन्यं नरकं प्रदृशेमि । ११०१

॥ ययातिस्त्वाच ॥ ऊर्द्ध्वं देहात्कर्मणा जृम्भमाणद्व्यङ्गं प्रयिव्यामनुसञ्चरन्ति । इमं भौमं नरकं ते पतन्ति नावेचन्ते वर्षपूगा नृनेकान् ।

बहिं सहस्राणि पतन्ति योजि तथा अशीतिपरिवसराणि । तान्त्रे तुदन्ति पततः प्रयातं भौमा भौमा राक्षसास्तीक्ष्णदंष्ट्राः ।

॥ अष्टकउवाच ॥ यदेनसले पततस्तदन्ति भौमा भौमा राक्षसास्तीक्ष्णदंष्ट्राः । कथं भवन्ति कथमाभवन्ति कथं भूता गर्भभूता मवन्ति ।

॥ ययातिस्त्वाच ॥ अस्मरेतः पुण्यफलानुष्टकमस्येति तदे पुरुषेण सृष्टं । स वै तस्मारजश्रापस्यते वै स गर्भभूतः समुपेति तत्र । वनस्तीनोपधीष्वाविशन्ति आपोवायुं प्रथिवीं शान्तरीचं । सतुष्यदं द्विपदं चापि सर्वमेवं भूता गर्भे भूता भवन्ति । ११०२

॥ अष्टकउवाच ॥ अन्यदपुर्विदधातीह गर्भमुताहोस्त्रित्स्त्रेन कायेन याति । आपद्यमानो नरयोनिमेतामाचख्य मे संश्रयात्प्र ब्रवीमि ।

ब्रूरीरभेदादिसमुद्भवस्य चतुःश्रेणि लभते कोनं संज्ञां । एतत्तत्त्वं सर्वमाचख्यं प्रष्टुः चेन्नञ्च त्वां तात मन्याम सर्वं ।

॥ ययातिस्त्वाच ॥ वायुः समुत्कर्षति गर्भयोनिमृतौ रेतः पुण्यरसानुष्टकं । स तत्र तन्मात्रकताधिकारः क्रमेण सम्मर्द्धयतीह गर्भं ।

स जायमानो विद्वेहीतमात्रः संज्ञामधिष्टाय ततो मनुष्यः । स श्रोत्राभ्यां वेदयतीह शब्दं सवै रूपं पश्यति चक्षुषा च ।

घ्राणेन गन्धं जिह्वयाऽप्यो रसञ्च लब्ध्वा स्पर्शं मनसा वेद भावं । इत्यष्टकोपपदितं हि विद्धि महात्मनः प्राणश्रुतो ब्रूरीर । ११०३

॥ अष्टकउवाच ॥ यः संस्थितः पुरुषो दह्यते वा निखन्यते वाऽपि निह्नयते वा । अभावभूतः स विनाशमेत्य केनात्मना चेतयते परस्मान् ।

॥ यथातिरुवाच ॥ हिला वोऽहस्युतवज्रिहिला पुरोधाय सुकृतं दुष्कृतं वा । अन्यो धीर्नि पवनायानुसारी हिला देहभजते राजसिंह ।

पुंशां धीर्गुणं पुण्यकृते ब्रजन्ति पापां धीर्नि पापकृते ब्रजन्ति । कौटाः पतङ्गाश्च भवन्ति पापा न मे विवचाऽस्ति मयानुभाव ।
सुतुष्यदादिपदाः षट्पदाश्च तथाभूता गर्भभूता भवन्ति । आस्थानतमेतस्त्रिखिलेन सर्वं भयस्तु किं पृच्छसि राजसिंह ।

॥ अष्टकउवाच ॥ किं स्त्रिलज्जा लभते तात लोकान्मर्त्यः श्रेष्ठास्तपसा विद्यया वा । तस्मै पृष्टः शंस सर्व्वययावच्छुभाशोकान्येन महेतुर्कमेण ।

१११०

॥ यथातिरुवाच ॥ तपश्च देनञ्च श्रमे दमश्च ह्रीरार्जवं सर्व्वभूतानुकम्पा । स्वर्गस्य लोकस्य वदन्ति सन्तो दाराणि सप्तैव महान्ति पुंशः । नश्यन्ति मानेन तमोऽभिभूताः पुंसः सदैवेति वदन्ति सन्तः ।

शुधीयमानः पण्डितं मन्यमानो धो विद्यया हन्ति यश्च प्ररेषा । तस्यान्तवन्तश्च भवन्ति लोका नचास्य नद्वष्टा फलं ददाति ।

सत्वारि कर्माणिभयंकराणि भयं प्रयच्छन्त्यया कृतानि । मानाग्निर्होत्रमुत्तमानमौनं मानेनाधीतमुत्तमानयशः ।
न मानमान्योमुदमाददीत न सन्तापं प्राप्नुयाच्चानमानात् । सन्तः सतः पूजयन्तीह लोके नासाधवः साधुवृद्धिं लभन्ते
दतिदशामिति यज इत्यधीय इति व्रतं । इत्येगानि भयान्याङ्गस्तानि वर्ज्यानि सर्व्वशः ।

११११

ये चाश्रयं वेदयन्ते पुराणं भूतोषिणे मानसमार्गवृद्धं । तदः श्रेयस्तेन संयोगमेत्य परां शान्तिं प्राप्नुयुः प्रत्य चेह ।

इत्यादिपूर्व्वेण सप्तवर्षेण पुनर यथातुपाख्याने नवतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

॥ अष्टकउवाच । चरन् गृहस्थः कथमेति धर्मेन कथं भिन्नः कथमाचार्य्यकथा । वागप्रस्थः सत्ये सन्निविष्टो बह्व्यभिन्नं प्रतिवेदयन्ति ।

॥ यथातिरुवाच । आङ्गनाथायो गुरुकर्मस्वेषांशः पूर्व्वीत्याद्यो चरन् चोपशायी ऋदुर्दाम्नो धृतिमानप्रमत्तः स्वाध्यायशीलः
स्थितिं ब्रह्मचारी ।

धर्मागतं प्राप्य धनं यजेत दद्यात्सदैवतिथीमभोजयेत् । अमाददानश्च परैरदत्तं सैवा गृहस्थोपनिषत्पुराणि ।

स्वोर्थेर्ज्योवो वृजिनाजिह्वेना दाता परेभ्यो न परोपतापी । तादृग्भुनिः सिद्धिमुपैति मुखां वसवरेखे निधाताहारसेष्टः । १११०

अग्निज्योरो गुणवांश्चैव नित्यं जितेन्द्रियः सर्व्वतो विप्रयुक्तः । अगोकशायी लघुरल्पप्रचारश्चरन्देज्जानेकचरः स भिन्नः ।

राक्षस्यया वाऽभिजिताश्च लोका भवन्ति कामाभिजिताः सुखाश्च । तामेव राशिं प्रयतेत विद्वानरक्षसंस्थो भवितुं यतात्मा ।

द्वैत्रे पूर्व्वान्दशचापराग्यं ज्ञातीनयात्मानमथैकविंशं । अरण्यावासी सुकृते दधानि भिमुच्यारण्ये खड्गरीरधातृन् ।

॥ अष्टक उवाच ॥ किं तस्त्रिदेव मुमयः कति भौनानि चाणुत । भवन्तीति तदाचक्षुः श्रोतुमिच्छामहे वयं ।

॥ यथातिरुवाच ॥ अरणे वसतो यन्त्र यामो भवति पृष्ठतः । यामे वा वसतोऽरण्यं स मुनिः स्याज्जनाधिप । ११११

॥ अष्टकउवाच ॥ कथं खिदसतोऽरण्ये यामो भवति पृष्ठतः । यामे वा वसतोऽरण्यं कथं भवति पृष्ठतः ।

॥ यथाति इवाच ॥ न धाम्यमुपयुञ्जीत य आरब्धो मुनिर्भवेत् । तथाऽस्य वसतोऽरुखे धामो भवति वृष्टतः ।

अग्निरनिकेतस्याथगोचरसो मुनिः । कौपीनाच्छादनं धावन्नावदिक्षेच वीवरं ।

धावन्प्राणमिषन्भानं तावदिक्षेच भोजनं । तथाऽस्य वसतो धामेऽरुखं भवति वृष्टतः ।

यस्तु कामान्परित्यज्य त्यक्तकर्मो जितेश्वरः । आतिष्ठेच मुनिर्द्यौं न च लोके विद्धिमायुषात् ।

११०

धौतदमं कृत्तनखं यदा स्नातमलङ्कृतं । अस्मिन् चित्तवर्थायं कस्तमर्हति नार्थितं ।

तपसा कर्षितः शानः क्षीणमांसास्त्रिभोजितः । य च लोकमिमं जिह्वा लोकं विजयते परं ।

यदा भवति निर्द्वेषो मुनिर्द्यौं समास्त्रितः । अथ लोकमिमं जिह्वा लोकं विजयते परं ।

आसेल्य तु यदाहारं गोवन्मृगयते मुनिः । अथाऽस्य लोकः सर्वथाऽयं योऽस्तत्तन्नाय कल्पते ।

इत्यादिपर्वणि सन्ध्यापर्वण्युत्तरं यथातुपाख्यानं एकवतोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

॥ अष्टक उवाच ॥ कतरस्त्रनयोः पूर्वं देवानामेति सात्मतां । उभयोर्ज्ञावतो राजन् सर्वथाऽनमोरेव ।

१११

॥ यथाति इवाच ॥ अनिकेतो मृदुस्तेषु कामदृत्तेषु संवतः । धामस्य वसन् भिक्षुस्योः पूर्वतरं गतः ।

अप्राप्य दीर्घमायुश्च यः प्राप्नोति विकर्ति चरेत् । तथ्यते यदि तत्कला चरेत्सोऽन्यत्प्राप्तः ।

पापाणां कर्मणां नित्यं विभूषाद्यस्तु मानवः । सुखमयोचरन्निष्ठो योऽत्यन्तसुखमेधते ।

तदे नृग्रंथं तदसत्यमाह र्यः सेवते धर्ममनर्थबुद्धिः । अर्थोऽप्यनोपस्य तथैव राज्ञः क्षदाजुवं च समाधिस्तदास्थैः ।

॥ अष्टक उवाच ॥ केनासि दूतः प्रहृष्टोऽस्य राजन्नुवा कम्बो दर्शनीयः सुवर्षाः । कुत आयातः कतरस्यां दिशि लमुतापो स्त्रित्पाथिवं स्थानमसि ।

११२

॥ यथाति इवाच ॥ इमं भौमं नरकं क्षीणपुण्यः प्रवेष्टुमुर्वीगगनादिप्रक्षीणः । उक्ताऽहं वः प्रपत्तियाम्यनन्तरं नरानि मां लोकपा ब्रह्मणे ये ।

सतां सकामे तु हृतः प्रपातस्य वज्रता गुणवन्नास्तु सर्वे । ब्रह्माच लब्धे हि वरो मयैव पतिव्यता भूमितलं नरेभ्यः ।

॥ अष्टक उवाच ॥ इच्छामि त्वां माप्रपत प्रपातं यदि लोकाः पार्थिवं सन्नि मेऽहं । यद्यनारीचे यदि वा दिवि स्थिताः चेच ह्यं त्वं तस्य धर्मेऽस्य मन्ये ।

॥ यथाति इवाच ॥ यावत्पृथिव्यां विहितं गवांश्च वृषाण्यैः पशूभिः पार्थिवैश्च । तावत्लोका दिवि ते संस्थिता वै तथा विजानोहि नरेभ्यश्चिह्नं ।

॥ अष्टक उवाच ॥ तांश्चिह्नं इदामि माप्रपत प्रपातं येने लोका दिवि राजेभ्यः सन्नि । यद्यनारीचे यदि वा दिवि स्थिता ज्ञानाक्रम क्षिप्रमपेतमोहः ।

११३

॥ यथाति इवाच ॥ नास्मदिधेो ब्राह्मणे ब्रह्मविष्य प्रतिपद्ये वर्तते राजमुष्णः । यथा प्रदेयं सततं दिजेभ्यस्तथाऽहं पूर्वमहं नरेभ्यः ।

नाब्राह्मणः रूपणो जातः जीवेद्या चापि स्वाद्वाद्वाणी वीरपत्नी । सोऽहं मेवाकृतं पूर्वं चरेयं विधिस्तमानः किमु तव बाधु ।

॥ प्रतर्दन उवाच ॥ वृक्षामि तां वृक्षशेषरूप प्रतर्दनेऽहं यदि मे शनि लोकाः । वयस्मरीचे यदि वा दिव्यमिताः
चेनन्तां तां तस्य धर्मस्य मन्ये ।

॥ यथातिस्वाच ॥ यन्ति लोका वयस्के नरेऽत्र प्रजेकैकः सप्तसप्तसप्तानि । मधुसुतो वृतपुता विभोकास्ते नाम्नवन्तः प्रति
पालयन्ति ।

॥ प्रतर्दन उवाच ॥ तांसे ददामि मा प्रपत प्रपातं ये मे लोकास्त्वव ते वै भवन्तु । वयस्मरीचे यदि वा दिव्यमितासामा
क्रम चिप्रमपेतमोहः । १११०

॥ यथातिस्वाच ॥ न तुल्यतेजाः सुहृन् कामधेनो योमधेनं पाधिवपाश्विः सन् । देवादेशादपदं प्राप्य विदासुरेभ्यश्च
नहि जातु राजा ।

धर्म्ये मां यतमानो यस्सं कुर्यान्नुपोः धर्म्येवेषमाणः । न मदिधो धर्म्यवृद्धिः प्रजानन् कुर्यादेव कपणं मा
वशात्स ।

कुर्यादपूर्वं न कृतं यदन्यैर्विधित्यमानः । किमुतच साधु । वृक्षाश्चमेवं नृपतिं यथार्तिं नृपोक्तमो वसुमान्प्रवीचं ।

इत्यादिपर्जणि सभावर्यन्मुत्तर वयसात्युपाख्याने द्विनवतीऽध्यायः ॥ ८२ ॥

॥ वसुमानुवाच ॥ पृक्षामि तां वसुमानौषधश्चिर्वचस्वि लोको दिवि मे नरेऽत्र । वयस्मरीचे प्रथितो मन्नामन् चेनन्तां
तां तस्य धर्मस्य मन्ये ।

॥ यथातिस्वाच ॥ यदस्मरीचं पृथिवी दिवस्य यत्तेजसा तपते भानुमांस । लोकास्त्ववन्तो दिवि संस्थिता ये ते नाम्नवन्तः
प्रतिपालयन्ति । ११११

॥ वसुमानुवाच ॥ तांसे ददामि मा प्रपत प्रपातं ये मे लोकास्त्वव ते वै भवन्तु । कीर्तिमितास्तेषांकेनापि राजन् प्रतिपद्यसे यदि
धीमन्प्रदृष्टः ।

॥ यथातिस्वाच ॥ न मिथ्याऽहं विक्रयं वै क्षरामि वृथाऽस्मरीतं शिष्टाकाङ्क्षमानः । कुर्यान् चैवाकृतपूर्वमन्यैर्निधित्यमानः
किमु तच साधु ।

॥ वसुमानुवाच ॥ तांस्ते लोकान् प्रतिपद्यस्व राजन्मया दत्तान्यदि नेष्टः क्रयसे । अहं न तान् प्रतिगन्तामरेऽत्र धर्म्ये लोकास्त्वव ते वै
भवन्तु ।

॥ शिविस्वाचा ॥ वृक्षामि तां शिविरोमीनरोऽहं ममापि लोका वदिसन्तीह तात । वयस्मरीचे यदि वा दिव्यमिताः चेनन्तां
तां तस्य धर्मस्य मन्ये ।

॥ यथातिस्वाच ॥ यत्त्वं वाचा ददयेनापि साधून्परीक्षमानास्त्वावमंखा नरेऽत्र । तेजान्मया दिनि लोकाः स्मितसे विषुदूपाः
स्मनवन्तो महान्तः । १११२

॥ शिविस्वाचा ॥ तांस्ते लोकान् प्रतिपद्यस्व राजन्मया दत्तान्यदि नेष्टः क्रयसे । अचाहं तान् प्रतिपद्यसे ह दत्ता वच गत्वा नानुमो
चन्तिभीराः ।

॥ यथातिस्वाच ॥ यथात्वमिप्रतिमप्रभावसेचायनन्ताऽनरदेव लोकाः । तथाऽद्य लोके न रमेऽन्यदने तस्मात्स्वित्वे नामि
नन्दामि देयं ।

॥ अष्टकउवाच ॥ नपेदेकैकमी राजलोकाणः प्रतिगन्धर्वि । सर्वे प्रदाय भवते गगारो नरकं वधं ।

॥ ययातिरवाच ॥ यदहोऽहं तद्वत्तुल्यं सन्तः संत्यामिन्द्रिनः । अहं तन्नाभिजानामि बल्लतं न मया पुरा ।

॥ अष्टकउवाच ॥ कस्यैते प्रतिदृश्यन्ते रथाः पक्ष हरिण्यथाः । यानादृश्व मरालोकानभिवाञ्छन्ति प्रासताम् । ११०५

॥ ययातिरवाच ॥ युष्मानेते वदित्वानि रथाः पक्ष हरिण्यथाः । उधैः सन्तः प्रकाशने ज्वलन्तोऽग्निमिक्षा इव ।

॥ अष्टकउवाच ॥ आतिष्ठस्व रथावाजन्विकमस्य विहायवै । वयमथनुयास्यामि यदा कालो भविष्यति ।

॥ ययातिरवाच ॥ सर्वैरिदानीं गन्तव्यं सह स्वर्ग्यजितो वधं । एष नो विरजः पन्था दृश्यते देवसन्तानः ।

॥ वैशम्पायनउवाच ॥ तेऽभिहृष्ट रथास्त्वैव प्रयाता नृपवत्तमाः । आक्रमन्तो दिक्कामिर्दुर्मैषादृत्य रोदसी ।

॥ अष्टकउवाच ॥ अहं मन्ये पूर्वमेकोऽस्मि गन्ता सखाकेन्द्रः सर्वथा मे मघात्मा । कस्मादेवं शिविरौशीनरोऽयमेकोऽत्यगारं सर्वं
वगेन वाहाम् । ११०६

॥ ययातिरवाच ॥ अददहेव्यानाय यावद्वत्तमबिन्दतां उशीवरस्य पुत्रोऽयं तस्माच्छ्रेष्ठो हि वः श्रिविः ।

दानं तपः सत्यमथापि धर्मो ह्रीः श्रीः कृपा सौम्यमयो विधित्वा । राज्ञेतान्यप्रमेवाणि रात्राः श्रिवेः स्थितान्यप्रतिमस्य बुद्ध्या
एवं हृतेो ह्रीनिषेकस्य यस्यात्तस्माच्छिविरत्यगादे रथेन ।

॥ वैशम्पायनउवाच ॥ अथाष्टकः पुनरेवाव्यष्टकस्यातामर्षं कौतुकेनेत्रकम्पं । दृष्ट्वाभि त्वां नृपते ब्रूहि सत्यं कुतस्य कस्मासि सुतस्य
कस्य । कृतम्वया बद्धि न तस्य कर्त्ता लोके त्वदन्यः क्षलियो ब्राह्मणे वा ।

॥ ययातिरवाच ॥ ययातिरस्मि नञ्जयस्य पुत्रः पुरोः पिता सार्वभौमस्त्रिधातुः । गुप्तं चार्धं मामकेभ्यो ब्रवीमि माताम
होऽहं भवतां प्रकाशं ।

सर्वान्मिमां प्रीतिर्वी निर्जिगाय प्रादामर्षं ह्यद्वैतं ब्राह्मणेभ्यः । मेघान्नयानेकव्रतान्मुखासदा देवाः पुण्यभाजो
भवन्ति । ११०७

अदामर्षं प्रीतिर्वी ब्राह्मणेभ्यः पूरुषमिमान्क्षितां वाचयेन । भोभिः सुवर्षेन धनेन मुखैश्चकारददंगाः व्रतमर्जुनानि ।

सत्येन मे यौक्ष वसुन्धरा च तथैवाग्निर्ज्वलते मानुषेषु । न मे हृथा व्याघ्रतमेव वाक्त्र्यं सत्यं हि धनः प्रतिपूजयन्ति ।

यदष्टकं प्रब्रवीमीह सत्यं प्रतर्दनं यौषदश्चित्तयेव । कुर्वे च लोका मुनयस्य देवाः सत्येन पूज्या इति मे मनोगतं ।

यो नः स्वर्गजितः सर्वान्याहृत्तं निवेदयेत । अमरयुर्दिजायेभ्यः स लभेभः सलोकातां ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं राजा स मघात्मा क्षतौव खैरैरिषैस्तारितो मित्रबाधः । तयाः मर्षी परमोदारकर्त्ता खलौ गतः
कर्म्मभिर्योऽयं दृष्ट्वी । ११०८

इत्यादिपर्वसि सम्भवपर्याप्ततरवयात्पुपास्यानं समाप्तमिति विनवतोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ भगवज्ज्ञोतुमिच्छामि पुरोऽभैरकराकृतान् । बदीर्घान् बाहुमोक्षानपि जावतो बत्परा
क्रमुन् ।

न क्षस्मिन्श्लेषीनो वा निर्भीक्ष्णो वा नराधिपः । प्रभातिरहितो वाऽपि भूतपूर्वः कषण्यन ।

तेषां मथितवृत्तानां रात्रां विज्ञानवाचिनां । चरितं ज्ञोतुमिच्छामि विक्षरेष तपोधन ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्थं ते कथयिष्यामि यथा त्वं परिदृच्छसि । पुरोर्ध्वं ब्रधरान् वीरान् ब्रह्मप्रतिमतेजसः । अरिद्रविणवि

क्रान्तान्सर्वैलक्षणपूजितान् ।

प्रवीरेश्वररौद्राश्चास्त्रयः पुत्रा महारथाः । पुरोः पौष्पाममायन्त प्रवीरो वंशकृततः ।

११६५

मनसुरभवत्साम्बकूरसेनीसुतः प्रभुः । पृथिव्याश्चतुरन्ताया गोप्ता राजीवलोचनः ।

शक्तः संहननोवाय्मो सौवीरीतमयास्त्रयः । मनसोरभक्त्युक्ताः शूराः सर्वे महारथाः ।

अश्वभानुप्रभृतयो मिश्रकेशा मगस्त्रिनः । रौद्राश्च महेष्वासा दम्भासुरसि खनवः ।

यज्जामोजशिरे शूराः प्रजावन्तो बह्व्रजुताः । सर्वे सर्वोत्सविदांसः सर्वे धर्मपरायणाः ।

अप्येयुरथकचेयुः कृकणेषुस वीर्यवान् । स्त्रिस्तिलेषुर्मेनेयुस जलेयुस महाबलाः ।

११७०

तेजेषुर्वैलवान्धोमास्यतेयुश्चैत्रविक्रमः । धर्मैयुः सन्नतेयुस दम्भो देवविक्रमः ।

अनाष्टिष्टिरभूत्तेषां विद्वान्भुवि तथैकराट् । अप्येयुरथ विक्रान्तो देवानामिव बासवः ।

अनाष्टिस्तुतस्त्रासिद्राजस्रयाश्चमेधकन् । मतिनार इतिख्यातो राजा परमधार्मिकः ।

मतिनारसुता राजेश्वारोऽमितविक्रमाः । तंसुर्ध्वहागतिरथो दुष्कुञ्चाप्रतिमद्युतिः ।

तेषां तंसुर्ध्वहावीर्यैः पौरवंशमुदहन् । आजहार यन्मोदीप्तं जिगाय च वसुध्वरां ।

११७५

इलिनन्तु सुतं तंसुर्ध्वनयामास वीर्यवान् । सोऽपि कृत्स्नामिमं भूमिं विजिग्ये जयतो वरः ।

रथन्तयैःसुतान्पुत्र पञ्चभूतापमंस्ततः । इलिनो जनयामास दुष्यन्तप्रभृतीन्पुत्रान् ।

दुष्यन्तं शूरभीमो च प्रकुं वसुमेव च । तेषांज्येष्ठोभवद्वाजा दुष्यन्तो जनमेजय ।

दुष्यन्ताङ्गरतो जज्ञे विद्वान्बाकुन्तलो नृपः । तस्माङ्गारतवंशस्य विप्रतस्त्रेऽमरश्वरः ।

भरतस्त्रिष्टपु स्त्रीषु नव पुत्रानजीजनत् । नाश्वनन्दतान् राजा नानुरूपा मनेत्युत ।

११८०

नतस्त्राग्रातरः क्षुद्राः पुत्रास्त्रिन्युर्व्यमश्वर्यैः । ततस्त्रास्य बरेश्वरस्य विनश्यं पुत्रजन्म तत् ।

ततो महर्षिः कतुभिरीजानो भरत सदा । लेभे पुत्रं भरद्वाजाम्भुमन्तुं नाम भारत ।

ततः पुत्रिणमात्मानं ज्ञात्वा पौरवंशन्दनः । भुमन्तुं भरतज्येष्ठं यौवराज्येऽभ्यर्चयेत्युत ।

ततो दितिरयोनाम भुमन्योरभवत्सुतः । सुहोत्रश्च सुहोता च सुहविः सुकजुकाया । पुष्करिण्याश्च पीकश्च भुमन्योर
भक्त्युताः ।

तेषां ज्येष्ठः सुहोत्रस्तु राज्यभाप महीचिन्ता । राजसूयाश्चमेधाद्यैः सोऽयजद्रुजभिः क्वैः ।

११८५

सुहोत्रः शयिवैतद्वत्तां भुभुजे सागरात्करां । पूर्णौ हस्तिगजश्चैव बह्व्रजस्यमाकुषौ ।

ममज्येष्ठमसी तस्य अरिभारावपीडिता । अश्वश्चरथसम्पूर्णा मनुष्यकलिना श्वर्यं ।

सुहोत्रे राजनि तदा धर्मतः प्रासति प्रजाः । चैत्ययूपाहिताशीवीर्यमिः प्रतयश्चक्रः ।

प्रहृष्टजनमश्या च श्वर्यदेव करोष्वन । ऐश्वर्यो जनयामास सुहोत्रान्पृथिवीपते ।

अजमीढं सुमीढश्च पुरमीढश्च भारत ।

११९०

अजमीढोवरक्षेपो तस्मिन् वंशः प्रतिष्ठितः । षट्पुत्राण्योऽप्यजनयत्तस्त्रिष्टपु स्त्रीषु भारत ।

५.१. ८ अतः-तन्महती

चक्षुर्धूमिन्यथो नीली दुःखतपरमेष्ठिनौ । केचिन्मन्त्रयन्त्राङ्गं सुतो मजनकपिणैः ।

तथेमे सर्वपाशानां दुःखतपरमेष्ठिनोः । अन्वयाः कुबिका राजचक्रारमितनेजसः ।

मजनकपिणयोर्ज्येष्ठमृत्तमाङ्गनाधिपं । अचान्तं धर्मरथो जज्ञे राजवंशकरः सुतः ।

आर्षेधर्मरथे राजनप्रशसति वकुम्भरां । संख्यः सुमहानासीन्महानामिति नः श्रुतः ।

१०१५

यज्ञीर्यत ततो राष्ट्रं चयैर्नागाविश्वसदा । संमृष्टम्यामर्गादृष्ट्या व्याधिभय समासृतं ।

अभ्यज्ञभारतांशैव सपत्नार्गां बलानि च । सात्यन्वसुधाक्षेप्तं वसेन चतुरङ्गिणा ।

अभ्ययान्तस्य पाश्यास्तौ विजित्य तरसा महीं । अघोरिणीर्महेश्वरिभिः स रणं समरेजयत् ।

ततः सदारः सामात्यः सफुल्लः ससुहृज्जनः । राजा धर्मरथस्तस्मात्पलायत महाभयात् ।

धिनोर्ध्रंसदस्य महतो निकुञ्जे न्ववसत्तदा । नदीविवयपर्यन्ते पद्मैतस्य समीपतः ।

१०१६

तत्रावमन्वज्जन्कालान्भारता दुर्गमाश्रिताः । तेषां निवसतो तत्र सखसं परिवत्सरान् ।

अथाभ्यगच्छद्भ्रातृतां वशिष्ठो भगवानृषिः । तमागतं प्रथमेन प्रत्युद्गम्यामिवाद्य च ।

अर्थमभ्याहरंस्तस्मै ते सर्वे भारतास्तदा । निवेद्य सर्वमृषये सत्कारेण सुवर्धसे ।

तमास्मिन् चोपविष्टं राजा वजे खयं तदा । पुरोहितो मवान्नोऽस्तु राक्षाय प्रयेतमहि ।

श्रीमित्येवं वशिष्ठोऽपि भारतान्प्रत्यपद्यत । अथाभ्यपिच्छत्साध्वान्ये सर्वेष्वत्तस्य पौरवं । विषाणभूतं सर्वस्यां प्रथिव्यामिति नः श्रुतं ।

१०१७

भरताश्रुषितं पूर्वं सोऽध्यतिष्ठत्पुरोक्तमं । पुनर्वलिभूतस्यैव चक्रे सर्वमहीचिंतः ।

ततः स प्रथिवीं प्राप्य पुनरीजे महाबलः । आजमीढो महायज्ञैर्बहुभिर्मूर्तिरुदत्तितैः ।

ततः समरणात्क्षोरी तपती सुषुवे कुहं । राजज्ञेनं प्रजाः सर्व्या धर्मज्ञ इति वमिरे ।

तस्य नास्माभिविख्यातं प्रथिव्यां कुरुजाङ्गवं । कुरुक्षेत्रं स तपसा पुण्यं चक्रे महातपाः ।

अविचिंतमभिव्यक्तं तथा चैकरथं मुनिं । जनमेजयस्य विख्यातं पुत्रो ह्यास्यानुशुभ्रमः । पक्षैतान्माहिनीं पुषान् व्यजायत मनस्विनी ।

१०१८

अविचिंतः परित्विषु श्रवणाद्यस्य वीर्यवान् । आदिराजो विराजस्य ब्राह्मणस्य महाबलः । उच्चैःश्रवां भङ्गकारो जितारि खाष्टमः स्मृतः ।

रतेषामन्ववासे तु मुख्यास्तौ कर्मजैर्गुणैः । जनमेजयादयः सप्त तथैवान्ये महारथाः ।

पुरोहितोऽभ्यनुष्ठाः सर्वे धर्मार्थकोविदाः । कचसेनोपसेनौ तु चिचसेनस्य वीर्यवान् ।

दृष्टसेनः सुवर्णेश्च भीमसेनः सनातनः । जनमेजयस्य तनयाभुवि ख्याता महाबलाः ।

१०१९

धृतराष्ट्रः प्रथमजः पाण्डुर्व्याद्वीक एव च । निषधस्य महातेजास्तथा जाम्बूनदो बली ।

कुण्डोदरः पदातिश्च वशातिखाष्टमः स्मृतः । सर्वे धर्मार्थकुबलाः सर्वभूतहिते रताः ।

धृतराष्ट्रोऽथराजाधीनस्य पुत्रोऽथकुण्डिकः । हस्ती वितर्कः क्राधस्य कुण्डिनस्यापि पञ्चमः ।

हविःश्रवास्तथेज्जामः भुमन्युश्चापराजितः । धार्तराष्ट्रसुतानाङ्गजीनेतान्प्रथितानु वि ।

प्रतीपं धर्मनेत्रश्च सुमेवंचापि भारत । प्रतोपः प्रथितस्त्रेष्वां बभूवाप्रतिमो भुवि ।

प्रतीपस्य त्रयः पुत्रा जग्निरे भरतर्षभ । देवापि श्रान्तनुश्चैव वाह्नो कस्य महारथः ।

१०५०

देवापिस्य प्रवज्राज तेषां धर्मोद्धितेष्टया । श्रान्तनुश्च मर्षी लभे वाह्नो कस्य महारथः ।

भरतस्यान्धे जाताः सन्धवन्मो नराधिपाः । देवर्षिकल्पे नृपते बहवो राजसत्तमाः ।

एवं विधाद्यापपरे देवकल्पा महारथाः । जाता मनोरन्धवाये ऐलवंशविवर्द्धनाः ।

द्वयादिपर्वणि सम्भवपर्वणि पूर्वश्रान्तकीर्तने चतुर्नवतोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ श्रुतस्त्वत्तो मया ब्रह्मन्पूर्वेषां सन्धवो महान् । उदारास्त्रापि वंशेऽस्मिन्नाजानो मे परिश्रुताः ।

किन्तु लघ्वर्थसंयुक्तं प्रियास्थानं नमामति । प्रीणाद्यतोभवान्भूयो विसरेण ब्रवीतु मे ।

१०५५

एताभेव कथां दिव्यामाप्रजापतितो मनोः । तेषामाजननं पुष्पं कस्य न प्रीतिमावेक्षत् ।

मद्भूमणुमाहात्म्यैरभिवर्द्धितमुत्तमं । विष्टभ्य लोकांस्त्रीनेषां यशःस्त्रीतमवस्त्रिणं ।

गुणप्रभावोऽर्थीजः सन्त्याहावतामहं । न हृष्यामि कथां शृण्वन्मृतास्त्रादसन्नितां ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु राजनपुरा सन्धवमया द्वेपायनाश्रुतं । प्रोच्यमानं मया कथं सन्धवजननं शृणु मे ।

दक्षाददितिरदितेर्व्वस्त्रान् विवस्त्रतो मनुर्नमोरिला इत्यायोः पुकरवाः । पुकरवस आयुरापुषो नक्षत्रो नक्षत्राद्ययातिर्धया

तेर्देभ्यो बभूवतुः ।

१०६०

उग्रनसो दुहिता देयानी वृषपञ्चश्रेष्ठ दुहिता शर्मिष्ठा नाम ।

अचानुवंशक्षो भवति । यदुच्चतुर्व्वसुश्चैव देवयानी व्यजायत । द्रुष्टुं चानुद्य पूर्व्वं ब्रह्मिष्ठा वार्षपर्व्वणी ।

तत्र यदोर्धादवाः पूगेऽपौरवाः ।

पूरोस्तु भार्या कौशल्या नाम तस्यामस्य जज्ञे जनमेजयो नाम । यस्त्रीनस्यमेधानाजहार विश्रजिता चेष्टा वनं विवेश ।

जनमेजयः स्वत्नन्तां नामोऽपथे मे साधर्व्वी तस्यामस्य जज्ञे प्राचिवान् । यः प्राचीं दिशं जिगाय यावत्सूर्य्योदयात् ततस्तस्य

प्राचिवान् ।

१०६५

प्राचिवान्खल्वस्त्रीमुपयेमे यादवीं तस्यामस्य जज्ञे संध्यातिः ।

संध्यातिः खलु दूषदतो दुहितरं वराज्ञीनामापथेमे तस्यामस्य जज्ञे अश्व्यातिः ।

अश्व्यातिः खलु कृतवीर्य्यदुहितरमुपयेमे भानुमतीनाम तस्यामस्य जज्ञे सार्व्वभौमः ।

सार्व्वभौमः खलु जिला अहार कैकेयी सुनन्दा नाम तामुपयेमे तस्यामस्य जज्ञे अथत्येना नाम ।

अथत्येनः खलु वैदर्भीमुपयेमे सुअवा नाम तस्यामस्य जज्ञे अवाचीनः ।

१०७०

अवाचीनोऽपि वैदर्भीमपरमेवोपयेमे मर्यादा नाम तस्यामस्य जज्ञे अरिहः ।

अरिहः खलु त्राज्ञीमुपयेमे तस्यामस्य जज्ञे महाभौमः ।

महाभौमः खलु प्रथिनजितोमुपयेमे सुचक्षा नाम तस्यामस्य जज्ञे अयुतनाथी यः पूर्व्वमेधानामयुतमानयन् तेनासायुत नायिवान् ।

अयुतनाथी खलु पृथुश्रवसो दुहितरमुपयेने कामां नाम तस्यामस्य जज्ञे अक्रोधनः ।

स खलु कालिङ्गो करम्भा नानोपयेने तस्यामस्य जज्ञे देवातिथिः ।

१००५

देवातिथिः खलु वैदेहीमुपयेने मर्यादां नाम तस्यामस्य यज्ञेऽरिहो नाम ।

अरिहः खल्वक्रोधीमुपयेने सुदेवां नाम तस्यां पुत्रमजीजनदृषं ।

स्रक्षः खलु तच्छकदुहितरमुपयेने ज्वालां नाम तस्यां पुत्रं मतिनारं नामोत्पादयामास ।

मतिनारः खलु सरस्वत्यां गुणसमन्वितं दादश्रुवाविकैयचमाहरत् समाप्ते च सचे सरस्वत्यभिगम्य तं भक्तारं वरयामास
तस्यां पुत्रमजीजनत्तंसुं नाम ।

अत्रानुवंशक्षोको भवति । तंसुं सरस्वती पुत्रं मतिनारादजीजत् । ईलिनं जनयामास कालिङ्गां तंसुरात्मजं । १००६

ईलिनस्तु रथन्त्यां दुष्यन्ताद्यानपुत्रपुत्रामजीजनत् ।

दुष्यन्तः खलु विद्यामित्रदुहितरं शकुन्तलानानोपयेने तस्यामस्य जज्ञे भरतः ।

अत्रानुवंशक्षोको भवतः । भवता माता पितुः पुत्रो येन जातः स एव सः । भरतश्च पुत्रं दुष्यन्त मात्वंमस्थाः शकुन्तलां ।

रेतोधाः पुत्र उज्जयिनि नरदेव यमसंघातः । त्वं चास्य धाता गर्भस्य सखमाह शकुन्तला ।

ततोऽस्य भरतत्वं भरतः खलु काशेयीमुपयेने सार्वसे नीं सुमन्दां नाम तस्यामस्य जज्ञे भुमन्युः ।

१००७

भुमन्युः खलु दाशार्हीमुपयेने विजयां नाम तस्यामस्य जज्ञे सुहोचः ।

सुहोचः खल्विस्वाकुन्त्यामुपयेने सुवर्षां नाम तस्यामस्य जज्ञे हस्ती य इदं हस्तिन पुरं स्थापयामास एतदस्य हस्तिन
पुरत्वं ।

हस्ती खलु वैमर्त्तीमुपयेने यशोधरां नाम तस्यामस्य जज्ञे विकुण्डनो नाम ।

विकुण्डनः खलु दाशार्हीमुपयेने सुदेवां नाम तस्यामस्य जज्ञे अजमीढो नाम ।

अजमीढस्य चतुर्विधं पुत्रशतं बभूव कैकेयां गान्धार्थ्यां विशालायाम्बवाद्यां चेति । पृथक्पृथग्वंशधरा नृपतयः तत्र वंशकरः

सम्भरणः ।

१००८

सम्भरणः खलु वैवस्वतीं तपतीं नानोपयेने तस्यामस्य जज्ञे कुहः ।

कुहः खलु दाशार्हीमुपयेने शुभाङ्गीं नाम तस्यामस्य जज्ञे विदूरथः ।

विदूरथस्तु साधवीमुपयेने संप्रियां नाम तस्यामस्य जज्ञे अनसा नाम ।

अनसा खलु मागधीमुपयेने अमृतां नाम तस्यामस्य जज्ञे परीक्षितः ।

परीक्षितः खलु बाह्मदामुपयेने सुयशां नाम तस्यामस्य जज्ञे भीमसेनः ।

१००९

भीमसेनः खलु कैकेयीमुपयेने कुमारीं नाम तस्यामस्य जज्ञे प्रतिश्रवा नाम ।

प्रतिश्रवसः प्रतीपः खलु शैखामुपयेने सुमन्दां नाम तस्यां पुत्रानुत्पादयामास देवापिं ज्ञानानुं वाहीकं चेति ।

देवापिः खलु बाल एवारथं विश ज्ञानानुसु महीपालो बभूव ।

अत्रानुवंशक्षोको भवति । यं यं कराभ्यां सृष्टानि जीर्णं स सुखमश्रुते । पुनर्धुवा च भवति तस्मात्तं ज्ञानानुं विदुः इति तदस्य
ज्ञानानुत्वं ।

शान्तानुः खलु गङ्गा भागीरथीमुपयेते तस्यामख्य ज्ञेय देवव्रतो नाम यमाङ्गभीष्ममिति ।

१८००

भीष्मः खलु पितुः प्रियचिकीर्षया सत्यवतीमातरमुदवाहयत् यमाङ्गमन्वकासीमिति ।

तस्यां पूर्वं कानीनो गर्भः पराङ्गारा द्वेषाद्यनोऽभवत् । तस्यामेव शान्तानोरन्या दौ पुत्री बभूवतुः ।

विचित्रवीर्यश्चित्राङ्गदस्य तथैव प्राप्तश्चैव न एव चित्राङ्गदो मन्वैषेण हतः विचित्रवीर्यस्य राजासीत् ।

विचित्रवीर्यः खलु कौशल्यात्मजेऽम्बिकात्याग्निके काशिराजदुहितरावुपयेमे ।

विचित्रवीर्यस्त्वनपत्य एव विदेहत्वं प्राप्नोतः ततः सत्यवत्यश्चिन्तायामा दैव्येणावञ्च उद्वेगं ज्ञेयमिति ।

१८०१

सा दैवायनमृषिं मनसा चिन्तायामास । स तस्याः पुरतःस्मितः किङ्करवाणीति ।

सा तमुवाच भ्राता तवानपत्य एव स्वर्यतो विचित्रवीर्यः साध्वपत्यं तस्याप्यादधेति ।

स तथेत्युक्त्वा चीनपुत्रानुत्पादयामास । धृतराष्ट्रं पाण्डुं विदुरश्चेति ।

तच्च धृतराष्ट्रस्य राज्ञः पुत्रव्रतं बभूव मान्द्वर्यो वरदानद्वैपायनस्य ।

तेषां धृतराष्ट्रस्य पुत्रार्थां चत्वारः प्रधाना बभूवुः । दुष्येधनो दुःशास्यो विकर्णश्चित्रकेनचेति ।

१८०२

पाण्डोश्च द्वे भार्ये बभूवतुः कुन्ती पृथा नाम माद्रीकेयुमे स्त्रीरत्ने ।

अथ पाण्डुर्द्वे गथां चरन्त्येवुनगतमृषिमपश्यन्मयावंतं मानं तथैवाहुतमना वादितकामरममव्रजश्च वासेनाजघान ।

स वाणविद्ध उवाच पाण्डुं चरता धर्ममिदं येन त्वया भिन्नेन कामरसस्याहमनवाप्तकामरसो निहतस्त्रास्त्वमप्येतामवस्थां
मासाद्यानवाप्तकामरसः पञ्चलमास्थसि क्षिप्रमेवेति स विवर्णरूपस्थया पाण्डुः प्रापं परिहरमाणो नोपासयंत
भार्यै वाक्चोवाच ।

सत्पापव्यादिदं प्राप्तवानहं ष्टण्योमि च नानपश्यस्य लोकाः मनीति सा त्वं मदर्थे पुत्रानुत्पादयेति कुन्तामुवाच सा तथोक्त्वा
पुत्रानुत्पादयामास धर्माद्युधिष्ठिरं माद्रीनाम्नीमयेनं ब्रह्मादर्युनमिति ।

तां संषष्टः पाण्डुस्त्वाच दधं ते सपत्न्यनपत्या साध्वस्ता अपत्यमुत्पाद्यतामिति ।

१८०३

एवमस्त्विति कुन्ती तां विद्या माश्रयाः प्रायच्छत् । माश्रयामग्निभ्यां नकुलसहदेवावुत्पादितौ ।

माद्रीं खल्वृज्जतां दृष्ट्वा पाण्डुर्भावं चक्रे स तां ह्युद्वेगं विदेहत्वं प्राप्नोत ।

तत्रैनं चित्ताग्निस्थं माद्री समन्तादरोह उवाच कुन्ती वमथोरप्रमत्तया त्वया भवितव्यमिति ।

ततस्तै पाण्डवाः कुन्त्या सहिता हस्तिनपुरमानीय तापदैर्भीक्ष्णस्य विदुरस्य च निवेदिताः । सर्व्ववर्णाणाञ्च निवेद्यान्मर्हिता
स्त्रापमा बभूवुः प्रेक्षमाणानां तेषां ।

तच्च वाक्यमुपश्रुत्य भगवतामन्तरोन्नात्युप्यष्टष्टिः पपात देवदुन्वुभवश्च प्रवेष्टुः ।

प्रतिगृहीतास्य पाण्डवाः पितुर्निधनमावेदयंस्तस्यां देविकं न्यायतश्च हतवन्मर्षासाव निवयतः पाण्डवान् वाक्यामभूति
दुष्येधनो नामधेयत् ।

१८०४

पापाचरो राजर्षी बुद्धिमाश्रितोऽनेकैरुपापैरुद्धतश्च व्यवर्त्तितो भास्विनाचार्यस्य न श्रुतितासे समुद्धतः ।

ततश्च धृतराष्ट्रेण व्याजेन वारणावनमनुप्रेषिता गमनमरोचयन् ।

तत्रापि जतुगृहे दग्धं समारब्धा न श्रुतिता विदुरमस्मिन्नेति ।

तस्माच्च हिडिम्बमन्तरा हत्वा एकचक्रां गताः ।

तस्यामयेककायां वक्त्रं नाम राक्षसं हत्वा पाञ्चालनगरमधिगताः ।

१२१

तत्र द्रौपदीं भार्यामबिन्दन् खलिवशं चाभिमन्युः ।

कुब्रलिः पुनर्लोकात्पादयामासुः प्रतिविश्वं युधिष्ठिरः सुतपोनं ह्येकादरः । कुन्तीतिमकुर्नः व्रतानीकं नकुलः सुतकर्षाणं
सहदेव इति ।

युधिष्ठिरस्तु गोवाचनस्य ब्रह्मदेविकां नाम कन्यां खल्वमरं हस्ते तस्यां पुनं जनयामास वैशेषं नाम ।

भीमसेनोऽपि कांक्ष्य बलम्बरां नामोपयेमे वीर्यशूलां तस्यां पुनं स्वर्गं नामोत्पादयामास ।

चक्रुर्नः खलु हारवतीं गत्वा भगिनीं वासुदेवस्य सुभद्रां भद्रभाषिणो भार्यामुदावहन् । खलिवशं चाभ्याजगाम कुब्रली तस्याः ।

पुनर्मिमन्सु अतीवगुणसम्पन्नं दत्तं वासुदेवस्यजनयत् ।

१२२

नकुलस्तु वैद्यं करेणुमतौ नाम भार्यामुदावहन्तस्यां पुनं निरमित्रं नामाजनयत् ।

सहदेवोऽपि माद्रीमेव खल्वमरं विजयां नामोपयेमे मद्रराजस्य सुतिमो दुहितरं तस्यां पुनमजनयत्सुशोचं नाम ।

भीमसेनस्तु पूर्वमेव विडिम्बायां राक्षसं चटालकं पुनमुत्पादयामास ।

इत्येते शकादश्च पाण्डवानां पुनस्तेषां वैभक्तरोऽभिमन्युः ।

च विराटस्य दुहितरमुपयेमे उत्तरां नाम । तस्यामस्य परासुर्गैर्भीऽभवत्समुत्पन्नश्च प्रतिजयाह श्रया नियोगात् । पुद्गोत्तमस्य
वासुदेवस्य वाक्पादिकं गर्भमहमेनं जीवयिष्यामीति ।

१२३

च भगवता वासुदेवेनासञ्जातबलवीर्यपराक्रमोऽस्माज्जिताऽस्माज्जिता इन्धसेजसा खेन स जीवितः जीवयिष्या वैशमुवाच
परिशीले कुले जातो भवत्यं परोचिन्नामेति ।

परोक्षितुखलु माद्रवतीं नामोपयेमे लब्धातरं तस्यां भवानजये जनमेजयः ।

भवतो वपुष्टमायां दौ पुनौ जज्ञाते व्रतानीकः ब्रह्मकृष्य व्रतानीकस्य वेदेष्वां पुन उग्यसोऽयमेधदत्त इति ।

श्व पूरोम्भः पाण्डवानास्य कीर्तितो धन्यः पुण्यः परमपवित्रः सततं ओतय्यो ब्राह्मणैर्निधमवद्विरनन्तरं कलिधैः खधर्मनिरतैः

प्रजापालनतत्परैः । वैश्वैरपि च ओतयोऽधिगम्य च । तथा द्वात्रैरपि चिर्वर्षेऽनुपुभिः अहधानैरिति ।

इतिहासमिमं पुण्यमेधेतः आवयिष्यति ये वराः । ओम्बलि वा नियतात्मानो विमत्सरा भेषा वेदपराक्षोऽपि स्वर्गजितः पुण्य

लोकः भवन्ति सततं देवब्राह्मणमनुयायां मान्याः सम्पूज्याश्च ।

१२४

परं होदं भारतं भगवता व्योजिन श्रोतं पावनं ये ब्राह्मणादथो वर्षाः अहधाना जमत्सरा भेषा वेदसम्पन्नाः ओम्बलि तेऽपि
स्वर्गजितः सुकृतिनोऽशोच्याः कृताकृते भवन्ति ।

भवतिचाच श्लोकः । इदं हि वेदैः समितं पवित्रमपि चोक्तम् । अन्यं यत्रक्षमायुक्तं ओतयंनियतात्माभिः ।

इत्यादिपर्वणि बन्धवपर्वणि पूर्ववत्पुनर्कीर्तनेपद्यनवतोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इच्छाकुर्वन्नप्रभवो राज्ञीसीत्पुष्टिवीर्यपतिः । महाभिष इति श्रुतः सत्यवाक्यस्यविक्रमः ।

योऽयमेधसहस्रेण राजसूयप्रतेन च । तोषयामास देवेषां स्वर्गं हस्ते ततः प्रभुः ।

ततः कदाचिद्ब्राह्मणमुपासाद्वकिरे सुराः । तत्र राजर्षयो ब्राह्मण्यं राजा महाभिषः ।

१२५

अथ गङ्गा सरि श्रेष्ठा समुपाद्यात्पितामहं । तस्या वाचः समुद्भूतं मावतेन वृद्धिप्रभं ।

ततोऽभवत्पुराणाः सहसाऽवाप्नुस्वासादा । महाभिषक्तु राजधिराजो बृहवाकरो ।

शेषायास्तौ भगवता ब्रह्मणा तु महाभिषः । उक्तश्च जातो मर्त्येषु पुनर्वाकानवास्वसि ।

य चिन्तयित्वा नृपतिर्नृपानन्यास्तपोधनान् । प्रतीपै रौषध्यामास पितरं भरतेजसं ।

महाभिषक्तु तं बृह्मा नदी धैर्यैश्च्युतं नृपं । तमेव मनसा धायन्पुष्यवर्त्तस्तरिदरा ।

१५०

या तु विध्वंसवपुषः कण्ठलाभिहताक्षुप । ददर्श पथि गच्छन्ती वस्त्रन्देवान् दिवौकसः ।

तथारूपांश्च तान् बृह्मा पप्रच्छ सरितांवरा । किमिदं गच्छन्ताः स्त्र कश्चित्त्वेन दिवौकसा ।

तामूर्ध्वसरो देवाः ब्रताः सो वै महानदि । श्लेषेऽपराधे संरभाद्विभेन महात्मना ।

विमूढा हि वयं सर्वे प्रच्छन्नमृविषतमं । सन्धां वशिष्ठमावीनं तमत्यभिहताःपुरा । तेन कोपाद्यं ब्रताद्यौनासंभवतेति ॥

न तच्छब्दं निर्वर्त्तयितुं यदुक्तं ब्रह्मवादिना । तमस्मात्तान्भी भूला स्त्र पुष्पात्तच्छ्रुति ।

१५१

न मानुषीणां जठरं प्रविशेम वयं शुभे । इत्युक्त्वा तैश्च वसुभिस्तथेयुक्त्वाऽप्रवीदिदं ।

॥ गङ्गोवाच ॥ मर्त्येषु पुरुषश्रेष्ठः को वः कर्त्ता भविष्यति ।

॥ वसव ऊचुः ॥ प्रतीपस्य सुतो राजा शन्तनुलोकविश्रुतः । भविता मानुषे लोके य नः कर्त्ता भविष्यति ।

॥ गङ्गोवाच ॥ ममायेवं मत्तं देवा वक्ष्याम्य वदन्तमन्धः । प्रियं नक्ष करिष्यामि युष्माकश्चेतदोदितं ।

॥ वसव ऊचुः ॥ जातान् कुमारान्स्थानेषु प्रवेष्टुं वै तमर्हसि । यथा नचिरकावं नो निष्कृतिः स्वातिवोक्तये ।

१५२

॥ गङ्गोवाच ॥ एवमेतत्करिष्यामि पुत्रस्तस्य विधीयतां । नास्य भोगः सङ्क्रमः स्यात्पुत्रहेतोर्नर्या सह ।

॥ वसव ऊचुः ॥ तुरीयाह्ने प्रदास्यामो वोर्यस्यैकैकत्रो वयं । तेन वोर्यै पुत्रस्ते भविता तस्य चेष्टितः ।

न सम्यक्स्यति मर्त्येषु पुत्रस्तस्य तु सन्ततिः । तस्मादपुत्रः पुत्रस्ते भविष्यति सं वोर्यैवान् ।

एवं ते समः कृत्वा गङ्गया वसवः सह । जग्मुः सप्तष्टमनसो यथासङ्कल्पमक्षया ।

इत्यादिपूर्वणि सभ्रवपर्वणिमहाभियोपाख्याने वक्ष्यतोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रतीपो राजासीत्सर्वभूतहितः सदा । निषसाद समा बह्वीर्गङ्गादागता अपम् ।

१५३

तस्य रूपगुणैरेता गङ्गा स्त्रीरूपधारिणी । उक्तोर्व्यं खलित्तस्यासौभनीयतमाकृतः ।

अधीयानस्य राज्यं दिव्यरूपा मनस्विनी । दक्षिणं शालसङ्कात्रमूर्धं भजे शुभानना ।

प्रतीपस्तु महीपालस्वामुवाच यश्चरिणी । करोमि किं ते कल्याणि प्रियं यत्तेऽभिकाङ्क्षितं ।

॥ स्त्रुवाच ॥ त्वामहं कामये राजभ्रजमानां भजस्व मां । त्यागः कामवतीनां हि स्त्रीणां सङ्निर्विर्गहितः ।

॥ प्रतीप उवाच ॥ नाहं परस्त्रियं कामाद्भक्ष्येयं वरवर्त्तिनि । नचासवर्षां कल्याणि धर्ममेतद्वि मे त्रतं ।

१५४

॥ स्त्रुवाच ॥ नायेयस्मि नागम्या न वक्तव्या च कर्त्तव्यं । भजन्ती भज मां राजन् दिव्या कन्या वरस्त्रियं ।

॥ प्रतीप उवाच ॥ मया निवृत्तमेतत्तु यन्मा चोदयसि प्रियं । यन्मया प्रतिपन्नं मां नाभ्येद्वर्धयिष्यद् ।

प्राप्य दक्षिणमूर्धं मे लमाक्षिष्टा वराङ्गने । अपत्यानां क्षुषाणाञ्च भोवविद्येतदासनं ।

अथोदः कामिनीभोग्यस्त्वया स च विवर्जितः । तस्मादहं नाचरिष्ये त्वयि कामं वराङ्गने ।

क्षुषा मे भव सुशोणि पुष्पाद्यै र्ना दृष्टोम्यहं । क्षुषापचं हि वामाद् त्वमागम्य समाश्रिता ।

१५५

॥ स्तुवाच ॥ एवमप्यस्तु धर्मज्ञ संवृज्येयं सुतेन ते । लङ्घ्यतातु भजिष्यामि प्रस्थानं भारतं कुलं ।

पृथिव्यां पार्थिवा ये च तेषां शृङ्गं परात्थ्यते । गुणा नहि मया शक्या वक्तुं दधेन्नैरपि ।

कुलस्थे ये वः प्रथितास्तथाधुलमयोत्तमं । समयेनेह धर्मज्ञ आचरेयश्च यद्विभो । तत्सर्वमेव पुत्रस्य न मीमांसेत कर्हिचित् ।

एवं वसन्ती पुणेते वद्धयिष्याम्यहं रतिं । पुत्रैः पुत्रैः प्रियैश्चैव स्वर्गं प्राप्स्यति ते सुतः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तथेत्युक्त्वा तु सा राजस्त्रैवान्तरधीयत । पुत्रजन्म प्रतीक्यैव राजा तद्वधारयत् । १८०

एतस्मिन्नेव काले तु प्रतीपः क्षत्रियधर्मः । तपस्येति सुतस्त्वर्थं समर्थः कुहवन्दनः ।

तयोः समभवत्पुत्रौ वृद्धयोः स महाभिवः । शान्तस्य अग्रे सन्तानसंसादाद्यौ स शान्तनुः ।

संस्मर्याद्यवयान्तोकात्विजितांस्तेन कर्मणा । पुण्यकर्मैश्च देवाद्योऽप्युक्तान्तनुः कुहवन्दनः ।

प्रतीपः शान्तनुं पुत्रं यौवनस्य ततोऽप्यजात । पुरा स्त्री भो समथागाच्छान्तनो भूतये तव ।

त्वामाज्जयेद्विद रघुः सा पुत्रं वरवर्णिनी । कामथानाभिरूपांश्चा दिव्यस्त्री पुत्रकाम्यया । १८१

सा त्वया नानुत्थेय कासि कस्यापि चाङ्गने । यच्च कुर्व्यान्म तत्कर्म सा प्रष्टव्या त्वयाऽनघ । भजिष्यागाङ्गजर्मी तां भजेया इत्युवाच तं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवंमन्दिरं तमये प्रतीपः शान्तनुं तदा । स्त्रे च राज्ञोऽभिपिच्येनं वनं राजा विवेक्य ह ।

स राजा शान्तनुर्द्विमान्देवराजसमुत्तितः । बभूव मृगयाशीलः सततं वनगोचरः ।

स मृगान्महिषाश्चैव विनिघ्ननराजसत्तमः । गङ्गामनु चचारैकः सिद्धचारणसेविता ।

स कदाचिन्महाराज ददर्श परमां स्त्रियं । जावल्गुमानां वपुषा शङ्खाक्षिप्रमिवापरां । १८२

सर्वानवधां सुदतीं दिव्याभरणभूषितां । सुस्वाम्बरधरामेकां पद्मोद्गरसमप्रभां ।

तां दृष्ट्वा हृष्टरोमाऽभूद्विद्विषिता रूपसम्पदा । पिवन्निव च जेषाभ्यां नाटयत नराधिपः ।

सा च दृष्ट्वैव राजानं विचरन्तं महाद्युतिं । स्नेहादागतसौहार्दा नाटयत विलासिनी ।

॥ तामुवाच ततो राजा साम्बयन्मृगहृत्तया गिरा । देवी वा दानवो वा त्वं गन्धर्वी वाथवाऽङ्गराः ।

यच्चोत्र पक्षगो वाऽपि मानुषो वा सुमन्थमे । याचे त्वां सुरगर्भाभे भार्या भव शोभने । १८३

इत्यादिपर्वणि सम्भव पर्वणि शान्तनूप्राख्येन सप्तमवतोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतं कुला वचो राज्ञः सज्जितं मृदु बलु च । वस्तुना समये स्खलाऽथाभ्यगच्छदनिन्दिता ।

उवाच चैव राज्ञः सा ह्लादयन्ती मनो गिरा । भविष्यामि महोपास्य महिषी ते वञ्चानुगा ।

यत्तु कुर्व्यामहं राजन्शुभं वा यदिवाऽशुभं । न तद्वारयितव्याऽस्मि न वक्तव्या तथाऽप्रियं ।

एवं हि वृत्तमामेऽहं लप्ति कस्यापि पार्थिवं स्मरिता विप्रियं चोक्ता त्यज्येयं त्वामसंशयं ।

तथेति राज्ञा सा हृक्ता तदा भरतसत्तम । प्रहर्षमतुलं लेभे प्राप्य तं पार्थिवोत्तमं । १८४

आवाद्य शान्तनुसाञ्च सुभुजे कामतो वशी । न प्रष्ट्येति मन्वानो न स तां किञ्चिद्विचिन्वा ।

स तस्याः प्रौढवृत्तेन रूपोदार्यमुपेन च । उपचारेण च रहस्यतोऽप्यजगतीपतिः ।

दिव्यरूपा हि सा देवी गङ्गा त्रिपथगामिनी । मानुषं विद्यहं हत्वा श्रीमन्तं वरवर्धिनी ।

भायोपभूतकामस्य भार्या ज्ञापयताऽभवत् । शान्तनोर्नृपसिंहास्ये देवराज्यमधुते ।

सभोगेष्टेष्टातुर्यैर्हत्वास्त्रमगोहरैः । राजानं रमयामास यथा रेमे तथैव सः ।

१८०

स राजा रतिवक्रलाकुत्तमस्त्रीगुरैरृतः । सम्बत्सरात्पुत्रास्त्रासानुवबुधे न वद्वन्गतात् ।

रममाणस्तथा सार्द्धं यथाकामं नरेश्वरः । अष्टावजन्मयत्पुत्रास्तस्याममरसन्निभान् ।

जातं जातञ्च सा पुत्रं त्रिपत्यश्विभारत । प्रोषाम्यहं त्वामित्युक्त्वा गङ्गा खोतस्त्रमज्जयत् ।

तस्य तत्प्रद्विषं राज्ञः शान्तनोरभवत्तदा । नच तां किञ्चनोवाच त्यागाङ्गीतो महीपतिः ।

अयेनामष्टमे पुत्रे जाते प्रवृत्तमीव । उवाच राजा दुःखार्त्तः परीष्टपुत्रसाम्राज्यः ।

१८१

मा वधोः कस्य काऽवीति किं चिनस्ति सुतानिति । पुत्रपुत्रि सुमहत्यापं सम्प्राप्तं ते सुगर्हितं ।

॥ स्तुवाच ॥ पुत्रकाम न ते हस्ति पुत्रं पुत्रवतां वरं । जीर्णोऽस्य मम वयोऽयं यथासंभवः कृतः ।

अहं गङ्गा अङ्गसुता महर्षिगणधेविता । देवकार्यार्थं सिद्धयैर्मुषिताऽहं त्वया सह ।

इमेऽष्टौ वधवो देवा महाभागा महौजसः । वज्रिष्ठज्ञापदोषेण मानुवल्लमुपागताः ।

तेषां जनयिता नान्यस्त्वद्वृते भुवि विद्यते । मरिधा मनुषी धात्री लोके नास्तीति काचन ।

१८२

तस्मात्तत्त्वमनीहेतोर्मानुवल्लमुपागता । जनयित्वा वद्वन्गौ जिता लोकास्तथाऽवस्थाः ।

देवानां समयस्त्वेष वद्वन्तां संभुतो मया । जाते जाते मोक्षयिष्ये जन्मतो मानुवादिति ।

तत्ते ज्ञापदिनिर्मुक्ता आपवस्य महात्मनः । स्तस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि पुत्रं पाहि महाजतं ।

एष पथ्यायवसो मे वद्वन्तां सन्निधौ कृतः । ममस्तुते विजानीहि गङ्गादत्तमिमं सुतं ।

इत्यादिपर्वणि भयभयपर्वणि भोभोत्पत्तावद्वन्गौतोऽथायः ॥ ६८ ॥

॥ शान्तनुववाच ॥ आपवोनाम कोन्वेष्ट वद्वन्तां किञ्च दुःकृतं । यस्याभिज्ञापाने सर्वे मानुषो योनिमागताः ।

१८३

अनेन च कुमारेण त्वया दत्तेन किं कृतं । यस्य चैवकृते नायं मानुषेषु निक्षयति ।

ईशा वै सर्वलोकस्य वसवलोचनैकयं । मानुषेषूदपद्यता तन्नामाचक्ष्य आह्रवि ।

॥ वैशम्पायनउवाच ॥ एवमुक्त्वा तदा गङ्गा राजानमिदमब्रवीत् । भर्तारं आह्रवी देवो शान्तनुं पुत्रवर्धनं ।

गङ्गोवाच । यं लेभे वरुणः पुत्रं पुरा भरतवत्तम । वज्रिष्ठनामा स मुनिः ख्यात आपवं इत्युत ।

तस्याश्रमपदं पुण्यं नृगपञ्चिसमन्वितं । भेरोः पार्थिवं नगेन्द्रस्य सर्व्वर्त्तुकुसुमाहृतं ।

१८४

स वारुणि क्षपस्त्रेपे तस्मिन्भरतवत्तम । वने पुण्यकृतां श्रेष्ठः स्नादुमूलकलोदके ।

दक्षस्य दुहित्या यातु सुरभीत्यभिषन्दिता । गां प्रजाता तु सा देवी कश्यपाङ्गरतर्षभ ।

अनुपहर्षाद्यं जगतः सर्व्वकामदुहं वरा । तां लेभे गीतु धर्म्यात्स्व होमधेनुं स वारुणिः ।

सा तस्मिन्नापसारणे वसन्ती सुनिषेविते । चक्षार पुण्ये गौरपेतमया तदा ।

अथ तदनमाजग्मुः कदाचिद्भरतर्षभ । प्रस्थाद्या वसवः सर्व्वे देवा देवर्षिसेवितं ।

१८५

ते सदारा वनं तच्च व्यचरन्त समस्ततः । रेमिरे रमणं येन पर्व्वतेषु वनेषु च ।

तत्रैकस्याथ भार्या तु वेश्यासवविक्रम । सख्यरज्ज्वी वने तस्मिन् गां दर्शय सुमथ्यमा ।

नन्दिनीं नाम राजेष्ट्र सख्यकामधुगुप्तमा । सा विस्मयसमाविष्टा शीलद्रविणसम्पदा ।

यवे वै दर्शयामास तां गां गोद्वयभेक्षणं । आपीनाक्षसुदोग्रीक्ष सुबालधिरुरां शुभं । उपपन्ना गुणैः सखीः श्रीवेणानुत्तमेन च ।
एवं गुणसमायुक्ता वसवे वसुनन्दिनी । दर्शयामास राजेष्ट्र पुरा पौरवनन्दनम् । १८५५

यौस्तदा तां तु दृष्ट्वैव गां गजेष्ट्रविक्रम । उवाच राज्ञां देवीं तस्या रूपगुणान्वदन् ।

यथा गौरुत्तमा देवी वारुणे रसितेक्षणा । श्वेत्स्य वरारोहे यस्येदं वनमुत्तमं ।

अन्याः क्षीरं पिवन्त्यः स्वादु यो वै सुमथ्यमे । दशवर्षसहस्राणि स जीवेत्स्त्रियौवनः ।

एतच्छ्रुत्वा तु सा देवी नृपोत्तम सुमथ्यमा । तमुवाचानवद्याङ्गी भर्तारं दीप्ततमेयं ।

अस्ति मे मानुषे लोके नरदेवात्मजा सखी । नाम्ना जितवती नाम रूपयौवनशालिनी । १८५०

उन्नोन्नरस्य राजर्षेः सत्यसन्धस्य धीमतः । दुहिता प्रथिता लोके मानुषे रूपसम्पदा ।

तस्या हृतेर्ममभाग सवत्सां गां ममेक्षितां । आनयस्वामरञ्जद्वरितं पुण्यवर्द्धन ।

यावदस्याः पयः पीत्वा सा सखी मम मानद । मानुषेषु भवत्वेका जरारोगविवर्जिता ।

एतन्मम महाभाग कर्तुमर्हस्यनिन्दित । प्रियं प्रियतरं श्लाघाशक्ति मेऽन्यत्कथञ्चन ।

एतच्छ्रुत्वा वचस्यस्या देव्याः प्रियचिकीर्षया । पृथ्वाद्यैश्चादभिः सार्द्धं यौस्तदा तां जहार गां । १८५५

तथा कमलपत्राद्या नियुक्ता यौस्तदा नृप । श्वेत्स्य तपस्तीव्रं न शशाक निरीक्षितुं । हता गौः सा तदा तेन प्रपातस्तु
न तर्जितः ।

अथाश्रमपदं प्राप्ताः फलान्यादाय वारुणिः । नचापश्यत्स गां तत्र सवत्सां काननोत्तमे ।

ततः स मृगयामास वने तस्मिन्सपोधनः । नाध्यागमच्च मृगयंस्तं गां मुनिरुदारधीः ।

ज्ञात्वा तथाऽपनीतां तां वसुभिर्दिव्यदर्शनः । ययौ क्रोधवन्न सद्यः शशाप च वस्त्रं सदा ।

यस्मान्मे वसवो जघ्नुर्गा वै दोग्रींसुबाणधिं । तस्मात्सर्वे जनिष्यन्ति मानुषेषु न संशयः । १८५०

एवं शशाप भगवान् वस्त्रं स्ताभ्यरतर्षभ । वन्नं क्रोधस्य सम्प्राप्त आपवो मुनिसन्तमः ।

शशाप तान्महाभागस्तपस्त्रे मनो रधे । एवं स शत्रवान् राजन्वस्त्रमष्टौ तपोधनः । महाप्रभावो ब्रह्मर्षिर्देवान् क्रोध
समन्वितः ।

अथाश्रमपदं प्राप्तो वै भूयो महात्मनः । शशाप इति जानन्न श्विं तमुपचक्रमु ।

प्रसादयन्तस्तद्विं वसवः पार्थिवर्षभ । लेभिरे नच तस्मात्ते प्रसादम्विचिन्तमात् ।

आपवात्युरुषयात्र सख्यधर्मविशारदात् । १८५५

उवाच च स धर्मात्मा शशाप यूथं धरादयः । अनुसम्बत्सरास्त्वर्थं शपामोऽमवास्थथ ।

अयन्तु यच्छते यूथं मया शशापः स कस्यति । यौस्तदा मानुषे लोके दीर्घकालं स्वकर्षणा ।

नानृतं तस्मिन्तीर्षमि कुड्मे युष्मान्ददद्भुवं । न प्रजास्यति चायेष मानुषेषु महामनाः ।

भवत्यिति च धर्मात्मा सन्महास्त्रविशारदः । पितुः प्रियहिते युक्तः स्त्रीभोगान्मूर्खैर्यज्यति ।

श्वमुज्जा वस्त्वस्यस्य जगाम महानृषिः । ततो मामुपजन्मुखे समेतो वसवसादा ।

१८१०

अथाचक्षन् च मां राजन्मरे तच्च मया कृतं । जातान् जातान्प्रक्षिपाद्यान् स्वयं गङ्गे त्वमवशि ।

एवं तेषामर्धं सत्यम् शत्रूणां राजसत्तम । मोक्षार्थं मानुषाणोकाशयावत्कृतवत्यहं ।

अथं प्रापाद्देवस्य एक एव नृपोत्तम । द्यौराजन्मानुषं लोके चिरं वस्यति भारत ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतदाख्याय सा देवो तत्रैवान्तरधीयत । आदाय च कुमारं तं जगामाद्य यथेक्षितं ।

स तु देवव्रतो नाम गाङ्गेय इति चाभवत् । द्युनामा शान्तनोः पुत्रः शान्तनोरधिको गुणैः ।

१८११

शान्तनुस्यापि प्राकान्तौ जगाम स्वपुरं ततः । तस्याहं कीर्त्तयिष्यामि शान्तनोरधिकान् गुणान् ।

महाभाग्यश्च नृपतेर्भारतस्य महात्मनः । यस्मैतिहासो द्युतिमान्महाभारतमुच्यते ।

इत्यादिपर्वणि सम्भवपर्वण्यपवोपाख्यानं नवनवतोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स राजा शान्तनुर्द्विमान्देवराजविषत्कृतः । धर्मात्मा सर्वलोकेषु सत्यवागिति विप्रतः ।

दमो दानं चमा बुद्धिर्दार्ढ्यं तिलेज उच्चमं । नित्यान्यासम्प्रहासश्च शान्तनो पुरुषर्षभ ।

एवं स गुणसम्पन्नो धर्मार्थकुशलो नृपः । आसीद्भ्रमवंशस्य गोप्ता सर्वजगत्स्य च ।

१८१२

कम्पुवीरः पृथुर्वीरः सत्तवागणविक्रमः । अन्वितः परिपूर्णार्थैः सर्वैर्नृपतिलगुणैः ।

तस्य कीर्त्तिमते वृत्तमेवेत्य सततं नराः । धर्म एव परः कामादर्थोचेति व्यक्लिताः ।

एतान्यासम्प्रहासत्ये शान्तनो पुरुषर्षभ । न वास्य सद्भ्रमः कश्चिद्भ्रमैतः पार्थिवोऽभवत् ।

वर्त्तमानं हि धर्मेषु सर्वधर्मस्य तं वरं । तं महीपा महीपालं राजराज्येभ्येष्वन्यम् ।

वीतशोकभयाबाधाः सुखस्वप्नविबोधना । पतिं भारतगोप्तांरं समपद्यन्त भूमिपाः ।

१८१३

तेन कीर्त्तिमता विष्टाः शक्रप्रतिमतेजसा । यज्ञदानक्रियाशीलाः समपद्यन्त भूमिपाः । शान्तनुमसुखैर्गुप्तेलोकैर्नृपतिभिस्तादा ।

नियमात्सर्ववर्णानां धर्मोत्तरमवर्त्तत ।

ब्रह्म पथ्यचरन् चतस्रं विशः चतस्रमनुव्रताः । ब्रह्मचरानुरक्ताश्च ब्रह्माः पथ्यचरन् विशः ।

स ह्यस्त्रिनपुरे रम्ये कुरूणां पुटभेदेन । वसन्त्यागरपथ्यन्तामन्वशासद्भुम्भरा ।

सुदेवराजसदृशो धर्माज्ञः सत्यवायुजः । दानधर्मतपोयोगातृश्रिया परमया युतः ।

अरागदेवभयुक्तः सोऽभवत्प्रियदर्शनः । तेजसां सूर्येकलोऽभूदायुवेगसमो जवे । अन्नकप्रतिमः कोपि समवा दृष्टिवीर्यमः ॥ १८१४ ॥

बधः पशुवराहाणां तथैव मृगपक्षिणां । शान्तनो दृष्टिवीर्यालो नावर्त्तत तथा नृप ।

ब्रह्मर्षिभोक्ते राज्ञे शान्तनुर्विनयात्मवान् । समं ब्रह्मास भूतानि कामरागविवर्जितः ।

देवर्षिपितृयज्ञार्थमारभ्यन् तदा क्रियाः । न चाधर्मण केषांश्चिन्नाणिनामभवद्बधः ।

अमुखानामनाथानां तिर्यग्गोनिषु वर्त्तनां । स एव राजा सर्वेषां भूतानामभवत्पितृ ।

तस्मिन्बुद्धपतिश्रेष्ठे राजराजेश्वरे सति । श्रिता वागभवत्सत्यं दानधर्मोश्रितं मनः ।

१८१५

स समाः षोडशाष्टौ च चतस्रोऽष्टौ तथापराः । रतिमप्राप्नुवन्स्त्रीषु बभूव उन्नगोरचरः ।

तथारूपस्यथाचारस्यथावृत्तस्यथाश्रुतः । गाङ्गेयस्य पुत्रोऽभूत्प्राक्ता देवव्रतो वसुः ।

स च तं प्रत्युवाचेदं दाशराजो महीपति । जातमात्रैव मे देर्घा वराय वरवर्णिनी । इदि कामस्तु मे कश्चित् निबोध
अनेश्वर ।

यदीमां धर्मपत्नीन्वमत्तः प्रार्थयसेऽनघ । सत्यवागसि सत्येन समर्थं कुरु मे ततः ।

समयेन प्रदर्शय ते कन्यामहमिमं नृप । नहि मे ललसतः कश्चिदरो जातु भविष्यति ।

॥ ज्ञानमुवाच ॥ श्रुत्वा तव वरं दाश व्यवस्थेयमहं तव । दातव्यं चेत्प्रदास्यामि नलदेयं कथञ्चन । १००

॥ दाशउवाच ॥ अस्यां आचेत यः पुत्रः स राजा पृथिवीपते । लवदूर्जमभिवेकयो नान्यः कश्चन पार्थिव ।

॥ वैशम्पायनउवाच ॥ नाकामयत तं दातुं वरं दाशाय ज्ञानमुः । शरीरजेन तीव्रेण दक्षमानोऽपि भारत ।

स क्षित्यन्वेव तदा दाशकन्यां महीपतिः । प्रत्ययाङ्गास्त्रिनपुरं कामोपहतचेतनः ।

ततः कदाचिच्छेच्छान्नं शान्तनुं ध्यानमास्थितं । पुत्रो देवव्रतो ऽभ्येत्य पितरं वाक्यमब्रवीत् ।

सर्व्वेतेषां भवतः चेमं विधेयाः सर्व्वपार्थिवाः । तत्किमर्थमिहाभीष्टं परिशोचसि दुःखितः । १०१

ध्यायन्निव च मां राजन्नाभिभाषसि किञ्चन । नचाश्वेन विनिर्धासि विवेको हरिणः क्रयः ।

व्याधिमिच्छामि ते ज्ञातुं प्रतिकुर्यां हि तत्र वै । एवमुक्तः स पुत्रेण शान्तनुः प्रत्यभाषत ।

असंग्रथं ध्यानपरो यथावत्स तथा शृणु । अपत्यं नस्त्वमेवैकः कुले महति भारत ।

ब्रह्मनित्यश्च सततं पौरुषे पर्य्यवस्थितः । अनित्यताश्च लोकानामनुशोचामि पुत्रक । कथंश्चित्तव गात्रेय विपत्तौ नास्ति नः कुलं ।

असंग्रथं त्वमेवैकः ज्ञतादपि वरः सुतः । नचाप्यहं वृथा भूयो दारानकर्तुमिहोत्सहः । १०२

सन्तानस्थाविनाशाय कामये भद्रमस्तु ते । अनपत्यत्वेकपुत्रमित्याहुर्दूर्ध्वादिनः ।

अग्निहोत्रं जयी विद्या सन्तानमपि चाक्षयं । सर्व्वस्थेतान्यपत्यस्य कलां नार्हन्ति योजुर्जी ।

एवमेतन्ननुष्येपु तच्च सर्व्वं प्रजास्थिति । यदपत्यं महामाज्ञ तत्र मे नास्ति संग्रथः ।

एषा जयी पुराणानां देवतानाञ्च शाश्वती । त्वञ्च शूरः सदामर्षी ब्रह्मनित्यश्च भारत । नान्यत्र युद्धात्तस्मात्तं निधनं विद्यते
कथित् ।

सोऽस्मि संग्रथमापन्नस्त्वयि शान्ते कथं भवेत् । इति ते कारुणं तात दुःखस्योक्तमब्रुवतः । १०३

॥ वैशम्पायनउवाच ॥ ततस्तत्कारणं राशो ज्ञात्वा सर्व्वमब्रुवतः । देवव्रतो महाबुद्धिः प्रज्ञया चान्वचिन्तयत् ।

अभ्यगच्छन्तदैवाश्च दृढमात्यं पितुर्हितं । तमष्टच्छतदाऽभ्येत्य पितुस्तच्छोककारणं ।

तस्मै स कुरुमुख्याय यथावत्परिपृच्छते । वरं ब्रह्मस कन्यां तामुद्दिश्य भरतवर्षभ

ततो देवव्रतो दृढैः चक्षिथैः सहितस्तदा । अभिगम्य दाशराजं कन्यां व्रजे पितुः स्वयं

तं दाशः प्रतिजयाह विधिवन्नतिपूज्य च । अत्रवीक्षेनमासीनं राजसंशदि भारत ।

त्वमेव नाथः पर्याप्तः शान्तनोर्भरतवर्षभ । पुत्रः ब्रह्मभृता श्रेष्ठः किन्तु वय्यामि ते वक्षः ।

को हि सम्बन्धकं द्वायमीक्षितं यौनमीदृशं । अतिकामश्चतथेत साचादपि व्रतकतुः ।

अपत्यं चैतदार्य्यस्य यो युष्माकं समो गुणैः । यस्य शुक्रास्त्यवती संभृता वरवर्णिनी ।

तेन मे वज्रशस्त्रात् पिता ते परिकीर्तितः । अहं सत्यवतीं वोढुं धर्मैश्च स नराधिपः ।

असितोऽपि देवर्षिः प्रत्याख्यातः पुरा मया । सत्यमथा भृशं चार्थी स आसीद्विषयतमः । १००
 कन्यापितृत्वात् किञ्चित्तु वक्ष्यामि त्वां नराधिप । बलवत्सपन्नतामत्र देवं पश्यामि केवलं ।
 यस्य हि त्वं सपन्नः स्या गन्धर्वस्यासुरस्य वा । न स जातु चिरं जीवेन्नपि क्रुद्धे परन्तप ।
 एतावानत्र देवो हि नान्यः कश्चन पार्थिव । एतज्जानीहि भद्रेन दानादाने परन्तप ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तस्तु गात्रेयस्तद्युक्तं प्रत्यभाषत । शृण्वतां भूमिपालानां पितुरर्थाय भारतः ।
 इदं मे व्रतमादत्त सत्यं सत्यवन्तावर । नैवजातो नवाऽजात ईदृशं वक्तुमुद्यमेत् । १०१
 एवमेतत्करिष्यामि यथात्मनभाषसे । योऽस्या जनिष्यते पुत्रः स नो राजा भविष्यति ।
 इत्युक्तः पुनरेवाय तं दाशः प्रत्यभाषत । शिकीर्षुर्दुष्करं कर्म राज्ञ्यर्थे भरतवर्ष ।
 तमेव नाथः सम्प्रातः शान्तनोरमितद्युते । कन्यायाञ्चैव धर्मात्मनप्रभुर्दानाय चेश्वरः ।
 इदं तु वचनं सोम्य कार्यं चैव निबोध मे । कौमारिकाणां शीलेन वत्याम्यहमरिन्दम ।
 यत्स्या सत्यवत्यर्थे सत्यधर्मपरायण । राजमध्ये प्रतिज्ञातमनुकूपं तवैव तत् । १०२
 नान्यथा तस्महाबाहो संशयेऽत्र न कश्चन । तवापत्यं भवेद्यत्तु तत्र नः संशयो महान् ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तथैतस्मत्तमाश्नाय सत्यधर्मपरायणः । प्रयजानासदा राजन्पितुः प्रियश्चिकीर्षया ।
 ॥ गात्रेय उवाच ॥ दाशराज निबोधेदं वचनं मे शृणोत्तम । शृण्वतां भूमिपालानां यद्वीमि पितुः कृते ।
 राज्यं तावत्पूर्वमेव मया त्यक्तं नराधिपाः । अपत्यहेतोरपि च करिष्येऽद्य विनिश्चयं ।
 अद्यप्रभृति मे दाश ब्रह्मार्थं भविष्यति । अपुत्रस्यापि मे लोका भविष्यन्त्यंलया दिवि । १०३
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सम्प्रहृष्टतनूतः । ददानीत्येवं तं दाशो धर्मात्मा प्रत्यभाषत ।
 ततोऽन्तरीचेऽसुरसो देवाः समिगणस्तदा । अभ्यवर्षन्तु सुसुमेर्भोगोऽयमिति चाब्रुवन् ।
 ततः स पितुरर्थाय तामुवाच यशस्विनी । अधिरोह रथं मातर्गन्धर्वः सख्यहानिति ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा तु भीमसां रथमारोप्य भाविनी । आगम्य हास्तिनपुरं शान्तनोः संन्यवेदयत् ।
 तस्य तदुष्करं कर्म प्रशंसुर्नराधिपाः । समेताश्च पृथक्चैव भीमोऽयमिति चाब्रुवन् । १०४
 तच्छ्रुत्वा दुष्करं कर्म कृतं भीमेण शान्तनुः । सख्यन्दमरणं तुष्टो ददौ तस्मै महात्मने ।
 इत्यादिपर्वेण सम्भवपर्वेण सत्यवतोलाभापाख्याने व्रतोऽध्यायः ॥ १०० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो विवाहे निवृत्ते स राजा शान्तनुर्मुप । तां कन्यां रूपसम्यग्वां सख्येः सख्यवेद्यत् ।
 ततः शान्तनवो धीमास्तस्यवत्यामजायत । वीरश्चित्राङ्गदो नाम वीर्यवान्युत्प्रेक्षरः ।
 अथापरं महेश्वारं सत्यवत्या सुतं प्रभुः । विचित्रवीर्य राजानं जनयामास वीर्यवान् ।
 अप्राप्तवति तस्मिंस्तु यौवनं पुरुषवर्षे । स राजा शान्तनुर्धौमानकालधर्ममुपेयिवान् । १०५
 स्वर्गते शान्तनौ भीमश्चित्राङ्गदमरिन्दमं । स्थापयामास वै राज्यं सत्यवत्या मते स्थितः ।
 स तु चित्राङ्गदः शौर्यात्सर्वीक्षिषे पार्थिवान् । मनुष्यं न हि मेने स कश्चित्तु ब्रह्मात्मनः ।
 ते चिपन्तं सुराश्चैव मनुष्यान्सुरांस्तथा । गन्धर्वराजो बलवांस्तुत्यनामाऽभ्यधातदा ।

तेनास्य सुमहद्युद्धं कुरुक्षेत्रे बभूव ह । तेषां जलवतोऽसौ गन्धर्वकुलमुख्याः । नद्यासीरे सरस्वत्याः समालिखोऽभवद्गणः ।

तस्मिन्निमर्दं तुमुले ब्रह्मवर्षमाकुले । मायाधिकोऽवधीरीरं गन्धर्वः कुदचक्षतम् ।

४०४

स हत्वा तु भरश्रेष्ठं चिन्नाङ्गदमरिन्दमं । अन्नाय हत्वा गन्धर्वैः दिवमाचक्षते ततः ।

तस्मिन्पुरुषघातूले निहते भरितेजसि । भीष्मः ज्ञानमेवो राजा प्रेतकार्याध्याकरयत् ।

विचित्रवीर्यश्च तदा बालमप्राप्तयौवर्णं । कुरुराज्ये महाबाहुरभ्युच्चिद्वननरं ।

विचित्रवीर्यः स तदा भीष्मस्य वचने स्मितः । अन्वशासन्महाराजः पितृपैतामहं पदं ।

स धर्मशास्त्रकुत्रलं भीष्मं ज्ञानमवं नृपः । पूजयामास धर्मैष सचैव प्रत्यपालयत् ।

४०५

हत्वादिपत्न्येणि सम्भवपत्न्येणि चिन्नाङ्गदेपात्थानेरकाधिकजताऽप्यायः ॥ १०९ ॥

॥ वैशम्पायनउवाच ॥ हते चिन्नाङ्गदे भीष्मो बाले भ्रातरि कौरवः । पालयामास तद्वार्यं सत्यवत्या मते स्मितः ।

संप्राप्तयौवर्णं दृष्ट्वा भ्रातरं धीमतावरः । भीष्मो विचित्रवीर्यस्य विवाहायाकरोन्नतिं ।

अथ काश्रिपतेर्भीष्मः कन्यासिखोऽश्वरोपमाः । शुश्राव संहिता राजन्कुलानां चैव स्वयम्बरं ।

ततः स रथिनां श्रेष्ठो रथनैकेन बभूवित् । जंगामानुमते मातुः पुत्रौ वाराणसौ प्रभुः ।

तत्र राज्ञः समुदिताम्बुजतः समुपागतान् । ददर्श कन्यासाक्षैव भीष्मः श्रान्तनुनन्दनः ।

४०६

कीर्त्यमानेषु राज्ञान् तदा नामसु सर्वशः । भीष्मसदां स्मृत्यं कन्या वरचामास ताः प्रभुः ।

उवाच च महीपालान् राजन्जलदनिखनः । रथमारोप्य ताः कन्या भीष्मः प्रहरतां वरः ।

आहूय दानं कन्यानां गुणवद्भ्यः स्मृतं बुधैः । अलङ्कृत्य यथाशक्ति प्रदाय च धनान्यपि ।

प्रयच्छन्त्यपरे कन्या मिथुनेन गवामपि । विजेन कथितेनान्ये बलेनान्येऽनुमान्य च ।

प्रमत्तामुपयन्त्यन्ते स्वयमन्ये च विन्दते । आर्यं विधिं पुरस्कृत्य दारान् विन्दन्ति चापरे ।

४०७

अष्टमं तमथो वित्तविवाहं कविभिर्दत्तं । स्वयम्बरान् राज्ञ्याः प्रश्नसन्नुपयान्ति च । प्रमथ्य तु हतामाञ्ज्यायसीधर्मवादिनः ।

ता इमाः श्रियैवोपाला जिहीर्षामि बलादितः । ते यतङ्गं परं ब्रह्मा जिघ्रषायेतराथ वा ।

स्त्रितोऽहं श्रियैवोपाला युद्धाय कृतिस्वयः । रथमुक्त्वा महीपालान् काश्रिराजश्च वीर्यवान् ।

सर्वाः कन्याः स कौरव्यो रथमारोप्य च स्वकं । आमस्य च स तान्प्राद्याच्छीघ्रे कन्याः प्रयच्छ ताः । ततोऽपार्थिकः सर्वे समुत्पेतु

रमर्षिताः । संसृजन्तः स्वकाववाङ्मन्दव्रजो दमनश्चदान् ।

तेषामाभरणान्याशु त्वरितानां विमुक्षतां । आमुक्षताश्च बर्षाणि संभ्रमः सुमहानभूत् ।

४०८

ताराणमिव स्यतां बभूव जनमेजयः । भूषणानाञ्च सर्वेषां कवचानाञ्च सर्वशः ।

सर्वशर्भिर्युधैश्च प्रकीर्यं द्विरितस्ततः । सक्रोधाभमर्षजिह्वाभूत्तवायीतलोचनः ।

स्त्रतोपकृष्टानुषिराम्यदशैवपकषितान् । रथानां स्याथ ते वीराः सर्वप्रहरणाश्रिताः ।

प्रधानमुपकार्यमुन्मथसुहदायुधाः । ततः समभवद्युद्धं तेषां तैश्च च भारत ।

हृक्कस्य बह्वनाञ्च तुमुलं सोमवर्षणं । तैलधून्द्ब्रवाहसांस्तस्मिन्पदाक्षिपन् । अप्राप्तांश्चैव तानाशु भीष्मः बर्षासायाऽनुरा ।

अस्त्रिन्ध्वरवर्षेण महता सोमवाहिना ।

४०९

ततस्ते पार्थिवाः सर्वे सर्वतः परिवार्य तं । वटपुः क्रवर्त्तेन वर्षेणैवाद्रिमनुदाः ।

स तं बाणमयं वर्षं शरैरावार्य सर्वतः । ततः सर्वान्महीपालान्स्वविश्वमिभिमिभिः ।

• एकैकसु ततो भीमं राजन्विधाध पञ्चभिः । स च तान्प्रतिविधाध द्वाभ्यां द्वाभ्यां पराक्रमम् ।

तद्युद्धमासीत्तुमुलं घोरं देवासुरोपमं । पश्यतां लोकवीराणां शरक्रान्तिसमाकुलं ।

स धर्मसि भवजायाणि वर्षाणि च शिरासि च । चिच्छेद समरे भीमः शत्रोऽप्य सङ्कष्टतः ।

०१०५

तस्याति पुष्टानन्याज्ञाघवं रथचारिणः । रथसं चात्मनः सङ्को शत्रवोऽप्यभ्यपूजयन् ।

तात्प्रिनिर्वृत्तिं तु रणे सर्वशक्त्युता वरः । कन्याभिः सहितः प्राधाह्वारतो भारतान्प्रति ।

ततस्ते पृष्ठतो राजञ्चाक्षराजो महारथः । अभ्यगच्छदमेयात्मा भीमं शान्तनवं रथे ।

वारणं जघने भिन्दन्दाभ्यामपरो यथा । वासितामनुसम्प्राप्ते यूथपो बलिनावरः ।

स्त्रीकामस्त्रिष्ठ तिष्ठेति भीममाह स पार्थिवः । शान्तराजो महाबाहुरभयैव प्रवेदितः ।

०११०

ततः स पुष्टव्याघ्रो भीमः परबलार्हणः । तदाक्याकुलितः कौधादिधुमोऽग्निरिव ज्वलन् ।

विततेषुधनुष्याणिर्विकुञ्चितललाटभटः । सन्नधर्मं समाह्वाय व्यपेतभवसंभ्रमः ।

निर्वर्त्तयामास रथं शान्तं प्रति महारथः । निर्वर्त्तमानं तं दृष्ट्वा राजानः सर्वे ख ते । प्रेषकाः समपद्यन्त भीमशान्तं
समागमं ।

तो दृष्ट्वाविव नर्दन्तो बलिमौ वासिताऽन्तरे । अन्योन्यमभिर्वर्त्ततां बलविक्रमशालिनौ ।

ततो भीमं शान्तनवं शरैः शतसङ्कष्टतः । शान्तराजो नरश्रेष्ठः समवाकिरदाश्रुणैः ।

०११५

पूर्वमभ्यर्हितं दृष्ट्वा भीमं शान्तनेन नृपाः । विक्षिताः समपद्यन्त साधुमाधिति चामुवन् ।

ज्ञाघवं तस्य ते दृष्ट्वा समरे सर्वेपार्थिवाः । अपूजयन्त सङ्कष्टा यामिः शान्तं नराधिपं ।

अलिघाणां ततो वाचः श्रुत्वा परपुरञ्चयः । कुङ्कः शान्तनवो भीमस्त्रिष्ठ तिष्ठेत्यभाषत ।

धारयि चाम्रवीनकुङ्को याहि बभैव पार्थिवः । यावदेवं निहन्त्यस्य भुजङ्गमिव पश्चिराट् ।

ततोऽक्षं बाहूणं सस्ययोगयामास कौरवः । तेनाभ्यासतुरोऽष्टद्वारं शान्तराजस्य भूपते ।

०१२०

अस्त्रैरस्त्राणि संवाध्य शान्तराजस्य कौरवः । भीमो नृपतिमार्दूलं न्यबधीत्तस्य धारयि ।

अस्त्रेण चास्याधेऽग्रेण न्यबधीत्तुरगोत्तमान् । कन्याहेतोर्नरश्रेष्ठ भीमः शान्तनवसदा ।

जिला विशर्जयामास जीवन्तं नृपसक्तमं । ततः शान्तः स्सनगरं प्रययौ भरतवधम् ।

स्तराज्यमन्वशाच्चैव धर्मेण नृपतिस्सदा । राजाजो ये च तपासन्स्वयम्बरदिदृशवः । स्नान्येव तेऽपि रात्राणि जग्मुः
परपुरञ्चयाः ।

सर्वं विजित्य ताः कन्या भीमः प्रहरतां वरः । प्रथमौ हासिनपुरं यत्र राजा स कौरवः ।

०१२५

विचित्रवीर्यो धर्मोत्तमः प्रजासि वसुधाभिमां । यथा पिताऽस्य कौरव्यः शान्तनुरुपसक्तमः ।

सोऽचिरेणैव कालेन अत्यक्रामश्वराधिपः । वनानि हरितश्चैव भ्रैलांस विविधान्दुमान् ।

अचतः अप्रियाऽरिपक्षेऽप्येवविक्रमः । आनयामास काश्यास्य सुताः सागरगासुतः ।

सुधा इव स धर्मात्मा भगिनीरिव चानुजाः । यथा दक्षितरक्षैव परिगृह्य सौम्यं कुर्वन् ।

आनिन्ये स महाबाहुर्ध्रतुः प्रियश्चिकीर्षया । ताः सर्वगुणसम्पन्ना धाता भावे धवीयसे ।

४१०

भीष्मो विचित्रवीर्य्यस्य प्रददौ विक्रमाद्भताः । एवं धर्मैश्च धर्मज्ञः कृत्वा कर्मातिमानुषं । भ्रातुर्विचित्रवीर्य्यस्य विवाहाद्योप-
चक्रमे ।

सत्यवत्या सह मिथः कृत्वा निश्चयमात्मवान् । विवाहं कारयिष्यन्तं भीष्मं काश्रिपतेः सुता । ज्येष्ठा ताशामिदं वाक्यमब्रवी-
द्वसती तदा ।

मया सौभषतिः पूर्व्वं मनसा हि वृतः पतिः । तेन चास्मि वृता पूर्व्वमेव कामस्य मे पितुः ।

मया वरयितव्योऽभूच्छास्त्रसंस्मरणस्यम्बरे । एतद्विज्ञाय धर्मज्ञ धर्मतत्त्वं समाचर ।

एवमुक्तसुधा भीष्मः कथया विप्रसंखदि । चिन्तामभ्यगमद्वीरो युष्माकं तस्यैव कर्मणः ।

४११

विनिश्चित्य स धर्मज्ञो ब्राह्मणैर्वैदपारगैः । अनुजज्ञो तदा ज्येष्ठामम्बा काश्रीपतेः सुतां ।

अम्बिकाऽन्मालिके भर्त्य्यं प्रादाद्भावे बवीयसे । भीष्मो विचित्रवीर्य्यस्य विधिदृष्टेन कर्षेण ।

तयोः पाणी गृहीत्वा तु रूपयौवनदर्पितः । विचित्रवीर्य्यो धर्मात्मा कामात्मा समपद्यत ।

ते चापि वृष्टीं श्यामे नीलकुञ्जितमूर्द्धजे । रक्ततुङ्गनखोपेते पीनश्रेणिपथोभरे ।

आत्मनः प्रतिरूपोऽसौ लब्धः पतिरिति स्थिते । विचित्रवीर्य्यं कस्याप्यौ पूजयामासतुः शुभे ।

४१२

स चाश्विरूपसदृशो देवतुल्यपराक्रमः । सर्व्वाभावेव नारोणां चित्तप्रमथनो रहः ।

ताभ्यां सह समाः सप्त विहरन्पृथिवोपतिः । विचित्रवीर्य्यसदृशो यक्षणा समग्रद्वन्द्वत ।

सुहृदा यतमानानामात्रैः सह चिकित्सकैः । जगमास्तुमिवादित्यः कौरव्यो यमसादनं ।

धर्मात्मा स तु गाङ्गेयस्त्रिणाशोकपरायणः । प्रेतकार्याणि सर्व्वाणि तस्य सम्यगकारयत् ।

राज्ञो विलुचिवीर्य्यस्य सत्यवत्या मतेऽखितः । अविर्मिः सहितो भीष्मः सर्व्वैश्च सहपुङ्गवैः ।

४१३

इत्यादिपूर्व्वेण सम्भवपूर्व्वेण विचित्रवीर्य्योपरमे द्युधिक्रतोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

वैशम्पायनउवाच ॥ ततः सत्यवती दीना, रूपणा पुत्रगृह्णीनी । पुत्रस्य कृत्वा कार्याणि सुधाभ्यां सह भारत ।

समाश्रित्य क्षुपे ते च भीष्मं शस्त्रभृतांवरं । धर्मज्ञं पितृवंशज्ञं भ्रातृवंशज्ञं भाविनी । त्रसमीक्ष्य महाभागा गाङ्गेयं वाक्यमब्रवीत् ।

ज्ञानानेर्धर्मनित्यस्य कौरव्यस्य यशस्विनः । त्वयि पिण्डस्य कीर्त्तिसं सन्तामस्य प्रतिष्ठितं ।

यथाकर्म्म शुभं कृत्वा स्वर्गोपगमनं भुवं । यथाचायुर्भुवं सत्ये त्वयि धर्मसुधा भुवः ।

वेत्य धर्मोऽयं धर्मज्ञः समासेनेतेरेण च । विविधास्ते श्रुतीर्वैत्य वेदाङ्गानि च सर्व्वशः ।

४१४

व्यवस्थानञ्च ते धर्मैः कुलाचारञ्च लचये । प्रतिपत्तिञ्च कृच्छ्रेषु मुक्ताङ्गिरसयोऽरिव ।

तस्मात्सुभृशमाश्रय त्वयि धर्मभृतांवर । कार्य्ये त्वां विनियोज्यामि तच्छृत्वा कर्तुमर्हसि ।

मम पुत्रस्तव भ्राता वीर्यवान्सुप्रियस्य ते । बाल एव गतः स्वर्गैरपुत्रः पुहवर्षभ ।

इमे महिष्यौ भ्रातुस्ते काशिराजसुते शुभे । रूपयौवनसम्पन्ने पुत्रकामे च भारत ।

तयोरेत्यादयापत्यं सन्तानाय कुलस्य नः । मन्त्रियोगात्प्रहाबाधो धर्मं कर्तुमिहार्हसि ।

४१५

राज्ये वै चाभिविद्यस्व भारताननुशाधि च । दाशेक्षं कुर्व धर्मेण मानिसम्भीः पितामहान् ।

॥ वसप्रायन उवाच ॥ तथोच्यमानो माचा स सुहृद्विष्य परन्तपः । इत्युवाचाय धर्मात्मा धर्ममेवोत्तरं वचः ।

असंज्ञयं परो धर्मस्त्वया मातृदाहृतः । त्वमपत्यं प्रति च मे प्रतिज्ञा वेत्य वै परां ।

जानासि च यथावृत्तं शुक्लहेतोस्त्वदन्तरः । सत्यवति सत्ये ते प्रतिजानास्व पुनः ।

परित्यजेयं त्रैलोक्यं राज्यं देवेषु वा पुनः । यदाऽप्यधिकमेताभ्या नतु सत्यं कथञ्चन ।

५१९०

त्यजेष्टु प्रथिवी गन्धमापस्य रसमात्मनः । ज्योतिस्तथा त्यजेद्रूपं वायुः स्याद्गुणं त्यजेत् ।

प्रभां समुत्सृजेदकीं धूमकेतुस्योन्नतां । त्यजेच्छब्दं तथाकाशं सोमः क्षीतांशुनां त्यजेत् ।

विक्रमं वृत्रहा जह्नाद्धर्मं जह्नाच्च धर्मराट् । नल्लं सत्यमुत्सृष्टुं व्यस्तेयं कथञ्चन ।

एवमुक्त्वा तु पुत्रेण भरिद्रविणतेजसा । माता सत्यवती भीष्ममुवाच तदन्तरं ।

जानामि ते स्थितिं सत्ये परां सत्यपराक्रम । दण्डशुभ्रजेथास्त्रीलोकानन्यास्ते स्वेन तेजसा ।

५१९५

जानामि चैवं सत्यं तस्मदर्थं यच्च भाषितं । आपद्धर्म्यं त्वमावेत्य वद पैतामसो धुरं ।

यथा ते कुलतन्नुच्च धर्मश्च न पराभवेत् । सुहृदश्च प्रहस्येरंस्तथा कुर्व परन्तप ।

कालयमानां तामेवं रूपेण पुनश्चद्विनीं । धर्मादपेतं ब्रुवतीं भीष्मा भूयोऽप्रवीदिदं ।

राशि धर्मानवेचस्व मा नः सभ्यान्वन्मीनवः । सत्याद्युतिः क्षत्रियस्य न धर्मेषु प्रशस्यते ।

ज्ञान्तोऽनोरपि सन्मानं यथा ह्यादचयं भुवि । तत्तं धर्मं प्रवक्ष्यामि चात्तं राशि सनातनं ।

५१९०

श्रुत्वा तं प्रतिपद्यस्व प्राज्ञैः सह पुरोहितैः । आपद्धर्म्यार्थकुशलेर्लोकतत्त्वमवेत्य च ।

इत्यादिपर्वणि सम्भवपर्वणि भीष्मसत्यवतीसंवादेव्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

॥ भीष्मउवाच ॥ जामदग्न्येन रामेण पितृव्यधमसूच्यता । राजा परशुना पूर्वैर्हृदयाधिपतिर्हतः ।

ज्जतानि दम्बाङ्गनां निरुक्तान्यर्जुनस्य वै । लोकस्याचरितो धर्मस्तेनाति किल दुःस्वरः ।

पुनश्च धनुरादाय महास्त्राणि प्रमुञ्चता । निर्दग्धं चक्षुमसकृद्भयेन जयता महीं ।

एवमुच्चावचैरस्त्रैर्भोग्गैरेण महात्मना । चिः सत्कलः प्रथिवी कृता निःक्षत्रिया पुरा ।

५१९५

एवं निःक्षत्रिये लोके कृते तेन महर्षिणा । उत्पादितान्यपत्यानि ब्राह्मणैर्बेदापराजैः ।

पाणियाहस्य तनय इति वैदेषु निश्चितं । धर्मं मनसि संस्थाप्य ब्राह्मणास्त्राः समभ्युदयः ।

नोकेऽप्याचरितो दृष्टः क्षत्रियाणां पुनर्भवः । ततः पुनः समुदितं च त्वं समभवत्तदा । दमस्त्रैवाव व श्रेऽहमितिहासं पुरातनं ।

अथोतस्य इतिस्थित आसीद्वीमानृषिः पुरा । ममता नाम तस्यासीद्वायुं परमवशता ।

उतयस्य यवीयोश्च पुरोधास्त्रिदिवौकसां । दृढस्यतिष्ठंहेतेजा ममतामन्वपयत ।

५१९०

उवाच ममता तन्नु देवरं बदतावरं । अन्तर्बन्धी त्वं भ्रात्रा व्येडेनारम्यतामिति ।

अयद्यमे भ्रात्राभागं कुचावेव दृढस्यते । अतस्तथा वेदमवापि वडङ्गं प्रत्यधीयत ।

अमोचरेतास्त्रह्वापि दयोर्भ्रात्यश्च सम्भवः । तस्मादेवञ्च नल्लय उपारमितुमर्हसि ।

एवमुक्त्वादा सम्यग्बृहस्पतिरधीरधीः । कामात्मानं तदात्मानं न शशाक निषिद्धितुं ।

स बभूव ततः कामी तथा सार्द्धमकामया । उत्सृजन्तु तं देतः स गर्भस्रोऽभ्यभाषत ।

४१५

भोक्ता मागमः कामं दधोऽस्तीह सञ्जयः । अन्पावकाशे भगवन्पूर्वं चाहमिवागतः ।

अमोघरेताश्च भवान् पीडां कर्तुमर्हसि । अशुलैव तु तदाकं गर्भस्य दृश्यति ।

जगाम भैरुनाथैव मनतां चारुलोचना । शुक्रात्म्यं ततो बुद्ध्वा तस्या गर्भगतो मुनिः । पद्भ्यामारोपयन्मार्गं शुक्रस्य च दृश्यते ।

स्नानमप्राप्तमद्यतद्रेतः प्रतिहतं तदा । पपात सहसा भूमौ ततः क्रुद्धो दृश्यति ।

तद्दृष्ट्वा पतितं शुक्रं शशाप स रषाऽन्वितः । उत्थ्यपुत्रं गर्भस्य निर्भस्य भगवानृषिः ।

४१६

यन्मां तमोदृष्टे काले सर्वभूतेष्विते सति । एवमात्य वचसास्मात्तमे दीर्घं प्रवेक्ष्यति ।

स वै दीर्घतमा नाम शपाद्विरजायत । दृश्यते दृष्ट्वाकोर्नेष्टृदृश्यतिरिवौजसा ।

जात्यन्मे वेदविप्राश्च पत्नीं लेभे स विद्यया । तदृणीं रूपसम्पन्नां प्रदेवीं नाम ब्राह्मणीं

स पुत्राञ्जनयामास गौतमादीन्महायथाः । सचेत्तत्स्थस्य तदा सम्मानकुलदृष्टये ।

धर्मात्मा च महात्मा च वेदवेदाङ्गपारगः । गोधकै रौरभेयाश्च सोऽधीत्य निजितं मुनिः । प्रावर्त्तत तदा कर्तुं अङ्गावांस्तम दृष्ट्वा ।

४१७

ततोऽतिथमर्थ्यदं तं दृष्ट्वा मुनिसत्तमाः । क्रुद्धा मोहाभिभूतास्ते सर्वे तत्राश्रमाकसः ।

अदोऽयं भिन्नमर्थ्यदा नाश्रम वस्तुमर्हेति । तस्मादेनं वधं सर्वे पापात्मानं त्यजामहे ।

इत्यन्येन्यं समाभाष्य ते दीर्घतमसं मुनिं । पुत्रलाभा च सा पत्नी न तुतोष पतिं तदा । प्रक्षिपन्ती पतिं भार्थ्या किं मां दृष्ट्वा ति चाम्रवीत् ।

॥ प्रदेष्टुवाच ॥ भार्थ्या भरणाङ्गतो पालनाश्च पतिः स्मृतः । अहं तां भरणं कृत्वा जात्यन्वं ससुतं तदा ।

नित्यकालं श्रेयणार्त्तं न भरेयं महातपाः ॥ भीष्म उवाच ॥ तस्यास्तदचनं श्रुत्वा चरिः कोपसमन्वितः । प्रत्युवाच ततः पत्नीं प्रदेवीं ससुतां तदा । नीयतां चत्त्रियकुले धनार्थी तं भविष्यति ।

४१८

प्रदेष्टुवाच ॥ तया दत्तं धनं विप्र नेच्छेयं दुःखकारणं । येद्यष्टं कुरु विप्रश्च न भरेयं पुरा यथा ।

॥ दीर्घतमा उवाच ॥ अद्यप्रवृत्ति मर्यादा मया लोके प्रतिष्ठिता । एक एव पतिर्नार्थ्या यावज्जीवं परारयणं ।

मृते जीवति वा तस्मिन्नापरं प्राप्नुयाद्धरं । अभिगम्य परं नारी पतियति न संशयः । अपतोनाम् नारीणामद्यप्रवृत्ति पातकां यद्यसि चेद्धनं सर्वं दद्यामो भवन्तु ताः ।

अकीर्तिः परिवादश्च नित्यं तां भवन्तु वै । इति तदचनं श्रुत्वा ब्राह्मणी श्रद्धाकोपिता । गङ्गायां नीयतामेव पुत्र इत्येवमब्रवीत् ।

लोभमोहाभिभूतास्ते पुत्रास्तं गौतमादयः । बद्धोऽप्ये परिचिष्य गङ्गायां समवाहयन् ।

४१९

कस्मादन्वस्य दृष्ट्वा भक्त्योऽयमिति स्मृते । चिन्तयित्वा ततः क्षूराः प्रतिजम्बुरेण दृष्ट्वा ।

होऽस्मेति सादा विप्रः श्रवमाणो यदृच्छया । जगाम सुबद्धन्देष्टान्वसिनोऽप्युपेन ह ।

तन्मु राजा बलिर्नाम सर्वधर्मविदांवरः । अपदन्तज्जगन्मतः सोतांशोऽन्वसमागतः ।

जयाह चैनं धर्मात्मा बलिः सत्यपराक्रमः । श्रमेव स च वज्रेऽथ पुनार्थं भरतवर्षम् ।
 सन्तानार्थं महाभाग भार्यासु मम मानद । मुत्तान्धर्माद्यैकुशलानुत्पादयितुमर्हसि ।
 खलुक्तः स तेजस्वी तं तथेत्युक्तवानृषिः । तस्मै स राजा स्त्रा भार्या सुदेष्णा प्राहिणोत्तदा ।
 अन्धं दृष्ट्वा तं मत्वा न सा देवी जगाम ह । स्नान्धु धारयिकां तस्मै दृष्ट्वाय प्राहिणोत्तदा ।
 तस्यां काचीवदादीन्स गूढयोनोऽष्टविसदा । जनयामास धर्मात्मा पुत्रानेकादशैव ॥

४११०

काचीवदादीन्पुत्रास्नान् दृष्ट्वा सर्वानधीयतः । उवाच तदृषिं राजा ममेम इति भारत ।
 नेत्युवाच महर्षिस्तं ममेमइति चाब्रवीत् । गूढयोनौ मया हीमे जाताः काचीवदादयः ।
 अन्धं दृष्ट्वा मं दृष्ट्वा सुदेष्णा महिषी तव । अवमन्ये ददौ मूढा गूढं धारयिकां मम ।

४११५

ततः प्रसादयामास पुनस्तद्विसन्तम् । बलिः सुदेष्णा स्त्रा भार्या तस्मै स प्राहिणोत्पुनः ।
 तां स दीर्घतमाऽङ्गेषु स्यूष्ट्वा देवीमयान्वीत् । भविष्यन्ति कुमारान्ते तेजसादित्यवचसः ।
 अङ्गे वज्रः कलिङ्गस्य पुङ्गवः सुहृत्स ते सुताः । तेषां देशाः समाख्याताः खनामकयिता भुवि ।
 अङ्गस्याङ्गोऽभवदेशो वङ्गे वज्रस्य च स्युतः । कलिङ्गविषयस्यैव कलिङ्गस्य च स स्युतः ।

४१२०

पुङ्गवस्य पुङ्गाः प्रख्याताः सुहृत्सः सुहृत्स च स्युताः । एवं बलेः पुरा वंशः प्रख्यातो वै महर्षिजः ।

एवमन्ये महेष्वास्य ब्राह्मणैः चत्विषा भुवि । जाताः परमधर्मज्ञा वीर्यवन्ता महाबलाः । एतच्छ्रुत्वा त्वमप्यत्र मातः कुह
 यथेक्षितं ।

इत्यादिपर्वणि सम्भवपर्वणि भीष्मसत्यवतीसंवादे चतुरधिकश्लोऽध्यायः ॥ १०४ ॥

भीष्मउवाच । पुनर्भरतःश्रेष्ठ हेतुः सन्तानदृष्ट्यै । वक्ष्यामि नियतं मातृकान्ते निगदतः शृणु ।

ब्राह्मणो गुणवान् कश्चिद्भूमेनोपनिमज्जता । विचित्रवोर्ध्वेष्वेवेषु यः समुत्पादयेत्प्रजाः ।

वैशम्पायनउवाच ॥ ततः सत्यवती भीष्मं वाचा संसज्जमानया । विहसन्तो व सप्तोऽभिदं वचनमब्रवीत् ।

४१२५

सत्यमेतन्महाबाहो यथावदस्मि भारत । विद्यासान्ते प्रवक्ष्यामि सन्तानाद्य कुलस्य नः ।

न ते शक्यमनाख्यातुमापङ्कथं तथाविधं । तमेव नः कुले धर्मस्त्वैव संत्यं त्वं परा गतिः ।

तस्मान्निघ्नस्य संत्यं मे कुहस्य यदनन्तरं । धर्मयुक्तस्य धर्मार्थं पितुरासीत्तरी मम ।

सा कदाचिदहं तत्र गता प्रथमयीवनं । अथ धर्मविदां श्रेष्ठः परमर्षिः पराशरः । आजगाम तर्हि धोमंस्तरिख्यमुनां नदीं ।

स नार्थमाणो यमुनां मासुपेत्याब्रवीत्तदा । सान्त्वयन् मुनिश्रेष्ठः कामार्कं मधुरं वचः ।

४१२९

तमहं श्रापभीता च पितुर्भीता च भारत । वरैरसुखमैवैकता न प्रत्याख्यातुमुत्सहे ।

अभिभूय स मं बाहो तेजसा वज्रमागयत् । तमसा लोकमादृत्य नौगतमेव भारत ।

मत्स्यगन्धो महानावीत्युरा मम जुगुप्सितः । तमपास्य गूढं गन्धमिमं प्रादास्य मे मुनिः ।

ततो मीमाह स मुनिर्गर्भमुत्पृच्छ्य मामकं । दीपेऽस्य एव सरितः कनैव त्वं भविष्यसि ।

पाराशर्यो महायोगी स बभूव महानृषिः । कन्यायुक्तो मम पुरा दीपायन इति सुतः ।

४१३५

यो यस्य केदास्यतुरक्षपसा भगवानृषिः । लोके व्यासमोपेदे काष्ठात् कृष्णत्वमेव च ।

सत्यवादी शमपरस्तपस्वी दग्धकिंलिपः । सद्योत्पन्नः स तु महान् सह पित्रा ततो गतः ।

स नियुक्तो मया व्यक्तं त्वया चाप्रतिमद्युतिः । भ्रातुः चेत्तेषु कल्याणमपत्यं जनयिष्यति ।

सहि मामुक्तं त्वं स्मरः कृच्छ्रेषु मामिति । तं स्मरिष्ये महाबाहो यदि भीष्म त्वमिच्छसि ।

तव ह्यनुमते भीष्म नियतं स महानृपाः । विचित्रवीर्ये च तेषु पुत्रानुत्पादयिष्यति ।

४२४०

वैशम्पायन उवाच ॥ महर्षेः कीर्तने तस्य भीष्मः प्राञ्जलिरब्रवीत् । धर्ममर्थश्च कामश्च बोधेताम्योऽनुपश्यति । अर्थमर्थानुबन्धश्च

धर्मं धर्मानुबन्धनं ।

कामं कामानुबन्धश्च विपरीतानृत्यकपृथक् । यो विचिन्त्य धिया धीरो व्यवस्यति स बुद्धिमान् ।

तदिदं धर्मयुक्तञ्च हितं चैव कुलस्य नः । उक्तमभवत्या यच्छ्रेयसममङ्गं रोचते भव्यं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्तस्मिन् प्रतिज्ञाते भीष्मेण कुरुनन्दन । कृष्णदैपायनं कालो चिन्तयामास वै मुनिं ।

स वेदाच्चित्रवन्भीमान्मातुर्विज्ञाय चिन्तितं । प्रादुर्बभूवाविदितः जणेन कुरुनन्दन ।

४२४५

तस्मै पूजां ततः कृत्वा सुताय विधिपूर्वकं । परिष्वज्य च बाह्वभ्यां प्रस्ववैरभ्यविष्टत ।

मुमोच बाष्पं दाश्रेथी पुत्रं दृष्ट्वा चिरस्य तु । तामङ्गिः परिषिच्यामौ महर्षिरभिरवाद्य च । मातरं पूर्वजः पुत्रो व्यासो वचन

मन्त्रवीत् ।

भवत्या यदभिप्रेतं तदहं कर्तुमागतः । श्राधि मां धर्म्यतत्त्वज्ञे करवाणि प्रियं तव ।

तस्मै पूजां ततो ऽकार्षीत्युपरोधाः परमर्षेभ्यः । स च तां प्रतिजग्वाह विधिवन्मन्त्रपूर्वकं ।

पूजिता मन्त्रपूर्व्यं तु विधिवन्मूर्तिमाप सः । तमासनगतं माता दृष्ट्वा कुशलमव्ययं ।

४२४९

सत्यवत्यथ वीर्येण मुवाचेदमनन्तरं । मातापित्रोः प्रजायन्ते पुत्राः साधारणाः कवे ।

तेषां पिता यथा स्वामी तथा माता न संशयः । विधानं विहितं सत्वं यथा मे प्रथमः सुतः ।

विचित्रवीर्यो ब्रह्मर्षे तथा मे ऽवरजः सुतः । यथा च पित्रो भीष्मस्तथा त्वमसि मादृतः ।

भ्राता विचित्रवीर्यस्य यथा वा पुत्र मन्यसे । अयं शान्तनवः सत्यं पालयन्सत्यविक्रमः । बुद्धिं न कुरुतेऽपत्ये तथा राज्याऽनुग्रामो

सत्वं व्यपेक्षया भ्रातुः सन्तानाय कुलस्य च । भीष्मस्य चास्य वचनाद्वियोगाच्च ममानच ।

४२५५

अनुक्रोशाच्च भ्रातॄणां सर्वेषां रक्षणाय च । आनृणां स्याच्च यद्दूयां तच्छ्रुत्वा कर्तुमर्हसि । यवीयसस्तव भ्रातृभार्य्यै सुरसुतोपमे ।

रूपयौवनसम्पन्ने पुत्रकामे च धर्मतः । तयोऽहत्पादयापत्यं समर्थो ह्यसि पुत्रक । अनु रूपं कुलस्थास्य सन्तत्याः प्रसवस्य च ।

व्यास उवाच ॥ वेत्य धर्म्यं सत्यवति परं चापरमेव च । तथा तव महाप्राज्ञे धर्म्यं प्रणिहिता मतिः ।

तस्मादहं त्वन्वियोगाद्धर्ममुद्दिश्य कारणं । दंष्ट्रितं ते करिष्यामि दृष्टं ह्येतत्सनातनं ।

भ्रातुः पुत्रानुप्रदान्यामि मित्रावरुणयोः समान् । प्रतं चरेतां ते देव्यो निर्दिष्टमिह यन्मया ।

४२६०

समत्सरं यथान्यायं ततः शुद्धे भविष्यतः । नहि मामव्रतोपेता उपेयात्काचिदङ्गना ।

सत्यवत्युवाच ॥ सद्यो यथा प्रपद्येत देवो गर्भं तथा कुरु । अराजकैषु राष्ट्रेषु प्रजाऽनाथा विनश्यति ।

नश्यन्ति च क्रियाः सर्व्या नास्ति दृष्टिर्न देवता ।

कथं चाराजकं राष्ट्रं नश्यं धारयितुं प्रभो । तस्माद्गर्भं समाधत्स्व भीष्मः संवर्द्धयिष्यति ।

व्यासउवाच । यदि पुत्रः प्रदातव्यो मया भ्रातुरकालिकः । विरूपतां मे स्रष्टा तयोरेतत्परं व्रतं ।

४९१५

यदि मे स्रष्टे गन्धं रूपवेष्टे तथा वपुः । अथैव गर्भे कौशल्या विशिष्टं प्रतिपद्यतां ।

वैशम्पायन उवाच । एवमुक्त्वा महातेजा व्यासः सत्यवतीं तदा । शयने साच कौशल्या शुचिस्त्रिधा स्नानकुता ।

समागमनमाकाञ्छेदिति सोऽन्मर्दितो मुनिः । ततोऽभिगम्य सा देवी क्षुधां रहसि सङ्गतां ।

धर्म्यमर्थसमायुक्तमुवाच वचनं हितं । कौशल्ये धर्मतन्त्रं त्वां यद्वोमि निबोध तत् ।

भरतानां समुत्केदो व्यक्तं मङ्गाग्यसंचयात् । व्यथितां माञ्च संप्रेक्ष्य पितृवंशश्च पीडितं ।

४९२०

भोगो बुद्धिमदान्मृच्छं कुलस्यास्य विष्टद्वये । सा च बुद्धिस्त्ययोना पुत्रिं प्रापय मां तथा । नष्टञ्च भारतं वंशं पुनरेव समुद्धर ।

पुत्रं जनय सुशोभि देवराजसमप्रभं । स हि राज्यधुरं गर्भीमुदस्यति कुलस्य नः ।

सा धर्मतोऽनुनीयेना कथञ्चिद्दुर्ध्वचारिणी । भोजयामास विप्रांश्च देवर्षीन्निधींस्तथा ।

इत्यादिपर्वणि सम्भवपर्वणि सत्यवत्युपदेशे पञ्चाधिकशतोऽध्यायः ॥ १०५ ॥

वैशम्पायन उवाच ॥ ततः सत्यवती काले बधूं स्नातामृतौ तदा । संवेशयन्ती शयने शनैर्बचनमब्रवीत् ।

कौशल्ये देवरसोऽस्ति सोऽयं त्वानुप्रवेक्ष्यति । अप्रमत्ता प्रतीचैनं निशोये ह्यागमिष्यति ।

४९२५

अश्रुत्वाह वचनं श्रुत्वा शयाना शयने श्रुमे । साऽचिन्तयत्तदा भीष्ममन्याञ्च लुप्तपुङ्गवान् ।

ततोऽन्मिकायां प्रथमं नियुक्तः सत्यशम्यसिः । दीप्यमानेषु दीपेषु शरणं प्रविशे ह ।

तस्य कृष्णस्य कपिला जटा दीप्ते च लोचने । बभ्रूणि चैव श्मश्रूणि दृष्ट्वा देवी न्यमोलयत् ।

संबन्धव तथा सार्द्धं मातुः प्रियचिकीर्षया । भयात्काशिसुता तन्तु नाशकोदभिर्वीरितुं ।

ततोऽन्मिक्कान्ममागम्य माता पुत्रमुवाच ह । अथक्ष्मां गृण्वान् पुत्र राजपुत्रो भविष्यति ।

४९३०

निश्चय तद्वचो मातुर्धासः सत्यवतीसुतः । प्रोवाचातीन्निश्चिन्तानो विधिना संप्रोदितः ।

नागायुतसमप्राणो विद्वाचाजर्षिसत्तमः । महाभागो महावीर्यो महाबुद्धिर्भविष्यति ।

तस्य चापि शतं पुत्रा भविष्यन्ति महात्मनः । किन्तु मातुः स वैगुण्यादन्ध एव भविष्यति ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा माता पुत्रमयाब्रवीत् । नान्यः कुरुषां नृपतिरनुरुद्धपोधन ।

ज्ञातिवंशस्य गोप्तारं पितृणां वंशवर्द्धनं । दितोयं कुरुवंशस्य राजानं दातुमर्हसि ।

४९३५

स तथेति प्रतिज्ञाय निश्चिकाम महायशः । साऽपिकालेन कौशल्या सुषुवेऽन्धं तमात्मजं ।

पुनरेव तु सा देवी परिभाष्य क्षुधां ततः । क्षुधिमावाहयत्सत्या यथा पूष्यमरिन्दम ।

ततस्तेनैव विधिना महर्षिस्त्रामपद्यत । अन्मालिकामथाभ्यागादृषिं दृष्ट्वा च साऽपि तं ।

विवर्णा पाण्डुसङ्काशा समपद्यत भारत । तां भीतां पाण्डुसङ्काशां विषयां प्रेत्य भारत ।

व्यासः सत्यशतीपुत्र इदं वचनमब्रवीत् । यस्मात्पाण्डुलमापन्ना विरूपमेक्ष्य माभिह ।

४९४०

तस्मादेव श्रुतसौवै पाण्डुरेव भविष्यति । नाम चास्मै तदेवैह भविष्यति श्रुमानने ।

इत्युक्त्वा स निराक्रान्तहृगवानृषिसत्तमः । ततो निष्क्रान्तमालोक्य सत्या पुत्रमयाब्रवीत् ।

ब्रह्मं स पुनर्ज्ञाने तस्य बालस्य पाण्डुतां । तं माता पुनरेतान्यमेकं पुत्रमयावत ।

तथेति च महर्षिसंतां मातरं प्रथमावत । ततः कुमारं सां देवी प्राप्तकालमप्रीजनत् ।

पाण्डुलक्षणसम्पन्नं दीयमानं वरत्रिया । यस्य पुत्रा महेश्वासा जज्ञिरे पञ्च पाण्डवाः ।

३९८

चतुर्काले ततो ज्येष्ठा बभूव तस्मै न्ययोजयत् । सा तु रूपञ्च गन्धञ्च महर्षेः प्रविचिन्धत् ।

• नाकरोद्वचनं देव्या भयात् सुरसुतोपमा । ततः सैर्भूषणैर्दार्ढ्यं भूषयित्वाऽसुरोपमां ।

प्रेषयामास कृष्णाय ततः काश्रिपतेः सुता । सा तं चक्षिमनुप्राप्तं प्रत्युद्गम्याभिवाद्य च ।

संविद्विशाम्भुज्ञाता सत्कृत्यापचचार ह । कामोपभोगेन रक्षसांस्तु हृदिमगादृषिः । तथा सहेषितो राजन्महर्षिः

शंसितव्रतः ।

उत्तिष्ठन्नवरोदनामभुजिष्या भविष्यमि । अयञ्च ते शुभे गमः श्रेयानुदरमागतः । धर्मात्मा भविता लोके सर्वं

बुद्धिमातां वरः ।

३९९

स जज्ञे विदुरे नाम कृष्णदैपायनात्मजः । धृतराष्ट्रस्य वै भ्राता पाण्डोश्चैव महात्मनः ।

धर्मी विदुररूपेण ब्रापातस्य महात्मनः । माण्डव्यस्यार्धतल्लभः काममोधविवर्जितः । कृष्णदैपायनोऽप्येतत्सत्यवत्यै न्यवेदयत् ।

प्रलम्भमात्मनश्चैव शूद्रायाः पुत्रजन्म च । स धर्मस्थानुणो भूत्वा पुनर्कांचासमेष्टा च । तस्यै गमं समविद्य तत्रैवान्तरधीयत ।

एते विचित्रवोर्त्यस्य चेत्त्रे दैपायनादपि । जज्ञिरे देवगर्भाभाः कुरुवंशविपूर्वजाः ।

इत्यादिपूर्वणि सम्भवपूर्वणि विचित्रवोर्त्यसुतोत्पत्तौ षडधिकश्रुतोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ किं कृतं कर्म धर्मैर्ण येन ब्रापमुपेयिवान् । कस्य ब्रापाच ब्रह्मर्षेः शूद्रयोनावजायत ।

३९९

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बभूव माद्राजः कस्यिन्माण्डव्य इति विभ्रतः । धृतिमांस्यर्धधर्मज्ञः सत्ये तपसि च स्थितः ।

स आश्रमपददारि टुल्लमूलं महातपाः । । ऊर्ध्वबाऊर्ध्वहायोगी तस्यै मेनव्रतान्वितः ।

तस्य कालेन महता तस्मिंस्तपसि वर्ततः । तमाश्रममनुप्राप्ता दस्यवो लोन्नहारिणः ।

अनुसार्थमाणा वज्रभोरचिभिर्भरतधर्म । ते तस्यावसथे लोभं दस्यवः कुरुसत्तम ।

निधाय च भयाक्षीनास्तत्रैवानागते बले । तेषु क्षीनेष्वथो श्रीघ्नं ततस्तद्रक्षिणं बलं ।

३९९

आजगाम ततोऽपश्यंस्तदृषिं तस्करानुगाः । तमष्टृष्णंस्ततो राजंस्तथाष्टृष्णं तेषाधनं ।

कतनेन पथा याता दस्यवो दिक्सत्तम । तेन गच्छामहे ब्रह्मन्पथा श्रीघ्नतरं वयं ।

तथा तु रक्षिणा तेषां ब्रुवतां स तपोधनः । न किञ्चिद्वचनं राजन्नब्रवीत्साध्वसाधु वा ।

ततस्ते राजपुरुषा विचिन्वानासामाश्रमं । ददृशुस्तत्र क्षीनांस्तौ शौरांस्तद्व्यसमेव च ।

ततः ब्रह्मा समभवद्रक्षिणां तं मुनिं प्रति । संयत्नेन ततो राज्ञे दस्युश्चैव न्यवेदयन् ।

३९९

तं राजा सच तस्यैरेरन्वद्ब्रुवतामिति । स रक्षिभिस्त्रैरज्ञातः शूले प्रोतो महातपाः ।

ततस्ते शूल आरौप्य तं मुनिं रक्षिणस्तदा । प्रतिजग्मुर्ग्रीहपालं धनान्यादाय तान्यथ ।

शूलस्तः स तु धर्मात्मा कालेन महता ततः । निराहारोऽपि विप्रर्षिर्भरणं नाभ्यपद्यत ।

धारयामास च प्राणानृषींश्च समुपानयन् । शूलाद्ये तथमानेन तपस्तेन महात्मना ।

सन्तापं परमं जग्मुर्भुनक्ष्यस्तपसाऽचिताः । ते राजौ ब्रकुना भूत्वा सन्निपत्य तु भारत ।

३९९

दर्शयन्तो यथाशक्ति तमप्यच्छन्निजोत्तमम् । श्रोतुमिच्छानहे भङ्गान्किं पापं कृतवानसि । धेनेह समनुप्राप्तं ब्रूते दुःखमयं महत् ।

इत्यादिपर्वणि सम्भवपर्वणि अणीमाण्डव्योपाख्याने सप्ताधिकशतोऽध्यायः ॥ १०७ ॥

वैशम्पायन उवाच ॥ ततः स मुनिश्चादूलसानुवाच तपोधनान् । दोषतः कङ्कमिथ्यामि नहि मेऽन्योऽपराधति ।

तं दृष्ट्वा रचिणस्तत्र तथा बद्धतिधेऽहनि । न्यवेदयंस्तथा राज्ञे यथाहृष्टं नराधिप ।

श्रुत्वा च वचनं तेषां निश्चित्य सह मन्त्रिभिः । प्रसादयामास तदा ब्रूलस्त्वष्टिसप्तमम् ।

राजोवाच ॥ यन्मयाऽपकृतं मोहादज्ञानाद्विसप्तमम् । प्रसादये त्वां तनाहं न मे त्वं कोऽङ्गमर्हसि ।

४२१५

एवमुक्तस्ततो राज्ञा प्रसादमकरोत्पुनिः । कृतप्रसादं राजा तं ततः समवतारयत् ।

अवतार्य्य च शृङ्गापात्तच्छूलं निश्कर्ष्य ह । अशक्रुर्वंश्च निष्कण्ठं शूलं मूलं स चिच्छिदे ।

स तथान्तर्गतमेव शूलेन व्यचरन्पुनिः । तेनातितपसा । लोकान्निजिगेय दुर्लभान्परैः ।

अणीमाण्डव्य इति च ततो लोकेषु गीयते । स गत्वा सदनं विप्रो धर्मस्थ परमात्मवित् ।

४२१०

आसनस्थं ततो धर्मं दृष्ट्वापालभत प्रभुः । किमु तदुष्कृतं कर्म मया कृतमज्ञानता ।

यस्थेयं फलनिर्दृष्टिरीदृश्यासादिना मया । शीघ्रमाचख्य मे तत्त्वं पश्य मे तपसा बलं ।

धर्म उवाच ॥ पतङ्गिकानां पुच्छेषु लघेवोका प्रवेजिता । कर्मणस्तस्य ते प्राप्तं फलमेतत्तपोधन ।

अणीमाण्डव्य उवाच ॥ अन्येऽपराधेऽपि महात्मन दण्डस्तथा धृतः । ब्रूद्योनावतोऽधर्मं मानुषः संभविष्यति ।

मर्यादां स्थापयाम्यस्य लोके धर्मफलोदयः । आचतुर्दशकादधीनं भविष्यतिपातकं । परतः कुर्वन्तमेव दोष एव भविष्यति ।

वैशम्पायन उवाच ॥ एतेन त्वपराधेन श्रापात्तस्य महात्मनः । धर्मा विदुररूपेण ब्रूद्योनावजायत ।

४२१५

धर्मं चाधि च कुशलो लोभक्रोधविवर्जितः । दीर्घदर्शी ब्रह्मपरः कुरूणाञ्च हिते रतः ।

इत्यादिपर्वणि सम्भवपर्वणि अणीमाण्डव्योपाख्याने अष्टाधिकशतोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तेषु त्रिषु कुमारेषु जातेषु कुरुजाङ्गलं । कुरवोऽथ कुरुक्षेत्रं चयमेतदवर्द्धत ।

ऊर्ध्वश्रयाऽभवद्भूमिः ब्रह्मणि रसवन्ति च । यथर्तुं वर्षां पर्जन्या बज्रपुष्पफला दुर्माः ।

बाह्नानि प्रवृष्टानि मुदिता मृगपक्षिणः । गन्धवन्ति च माख्यानि रसवन्ति फलानि च ।

वणिग्मिश्रास्त्वकीर्यन्त नगराण्यथ शिल्पिभिः । ग्रुरास्य हतविद्यास्य सन्तस्य सुखिनोऽभवन् ।

४२१०

नाभवन् दस्यवः । केचिन्नाधर्मैश्च यो जनाः । प्रदेशेष्वपि राजाणां कृतं युगमवर्तत ।

धर्मक्रिया यज्ञशीलाः सत्यव्रतपरायणाः । अन्योन्यदीप्तिसंयुक्ता व्यवर्द्धन्त प्रजासदा ।

मानक्रोधाविहोनाश्च नराः लोभविवर्जिताः । अन्योऽन्यमभ्यनन्दन्त धर्मोत्तरमवर्तत ।

तमहोदधिवत्पूर्णं नगरं वै व्यरोचत । दारतोरण्यैर्निर्बूहेयुक्ताश्च योपारैः ।

प्रासादशतसम्बाधं महेन्द्रपुरसन्निभम् । नदीषु वनखण्डेषु वापीपत्रलसानुषु । काननेषु च रम्येषु विजङ्गुर्मुदिता जनाः ।

४२१५

उत्तरीः कुहभिः सार्द्धं दक्षिणाः कुरवस्तथा । विस्मृताणां व्यचरंस्तथा देवर्षिचारणैः ।

नाभवत्क्षपणः कश्चिन्नाभवन्निधवाः स्त्रियः । तस्मिन्जनपदे रम्ये कुरुभिर्भ्यञ्ज्यच्छते ।

कूपारामसभावायो ब्राह्मणावसथास्तथा । बभूवुः सर्वैर्द्विद्विताकृष्णिनाश्चि संदास्तथा ।
 भोगेण धर्मतो राजन्सर्वतः परिरक्षिते । बभूव रमणीयस्य सैत्ययूपगताङ्गितः ।
 स देशः परराष्ट्राणि विद्वज्ज्याभिप्रवर्द्धितः । भोगेण विद्धितं राष्ट्रे धर्मचक्रमवर्तत । १११०
 क्रियमाणेषु कृत्येषु कुमारानां महात्मनां । पौरजानपदाः सर्वे बभूवुः परमोत्सुकाः ।
 गृहेषु कुरुमुख्यानां पौराणस्य नराधिप । दीयतां भुज्जतां चेति वाचोऽश्रूयन्त सर्व्वेभ्यः ।
 धृतराष्ट्रस्य पाण्डुस्य विदुरस्य महामतिः । जन्मप्रभृति भोगेण पुत्रवत्परिपालिताः ।
 संस्कारैः संस्क्रतास्ते तु ततोऽध्ययनसंयुताः । श्रमव्यायामकुशलाः समपद्यन्त यौवने ।
 धनुर्वेदे च वेदे च गदायुद्धेऽसिचर्मणि । तैथैव गजश्चिदायां नीतिशस्त्रेषु पारगाः । ११११
 इतिहासपुराणेषु नानाशिक्षासु बोधिताः । वेदेवेदाङ्गतत्त्वज्ञाः सर्व्वे च कृतनिश्चयाः ।
 पाण्डुर्धनुषि विक्रान्तो नरेस्वभ्यधिकोऽभवत् । श्रम्यभ्योबलवानासौ धृतराष्ट्रो महीपतिः ।
 त्रिषु लोकेषु नलासीत्कश्चिद्विदुरसंस्मृतः । धर्मनित्यस्तथा राजन्धर्मैश्च परमं गतः ।
 प्रगष्टं श्रान्तोर्ध्वंश्च समीक्ष्य पुनरुद्धृतं । ततो निर्व्वचनं लोके सर्व्वराष्ट्रेष्ववर्त्तत ।
 वीरसूनां काशिसुते देशानां कुरुजाङ्गलं । सर्व्वधर्मविदं भोगः पुराणां गजसाङ्गयं । १११२
 धृतराष्ट्रस्त्वचुष्टाद्राज्यं न प्रत्यपद्यत । पारसवलाद्विदुरो राजा पाण्डुर्धर्मभूव ह ।
 कदाचिदथ गाङ्गेयः सर्व्वनीतिमतां वरः । विदुरं धर्मतत्त्वज्ञं वाक्यमाह यथोचितं ।
 इत्यादिपूर्व्वणि सम्भवपूर्व्वणि पाण्डुराज्याभिषेके नवाधिकव्रतोऽध्यायः ॥ १०८ ॥
 ॥ भोग उवाच ॥ गुणैः समुदितं सम्यगिदं नः प्रथितं कुलं । श्रयन्यानृथिवोपालानृथिव्यामधिराज्यभाक् ।
 रक्षितं राजभिः पूर्व्वं धर्मविक्रिर्ध्वात्मभिः । नोत्सेदमगमचेदं कदाचिदिह नः कुलं ।
 मया च सत्यवत्या च कृष्णेन च महात्मना । समवस्थापितं भूयो युष्मासु कुलतन्तुषु । १११३
 तच्चैतदङ्गितं भूयः कुलं सागरवद्यथा । तथा मया विधातव्यं लया चैव न संग्रयः ।
 श्रूयते यादवी कन्या खनुरुपा कुलस्य नः । सुबलस्यात्मजा चैव तथा मत्प्रेमरस्य च ।
 कुलीना रूपवत्यश्च ताः कन्याः पुत्र सर्व्वेभ्यः । उचिताश्चैव सम्बन्धे श्लाघांश्च क्षत्रियवर्षभाः ।
 मन्ये वरयितव्यास्मा इत्याहं धीमतां वरः । सन्तानार्थं कुलस्थास्य यदा विदुर मन्यसे ।
 ॥ विदुर उवाच ॥ भवान् पिता भवान्माता भवान् परमो गुरुः । तस्मात्स्यं कुलस्थास्य विचार्य्यं कुरु यद्वर्द्धितं । १११४
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रयः शुश्राव विप्रेभ्यो गान्धारीं सुबलात्मजां । आराध्य वरदं देवं भगनेचहरं हरं ।
 गान्धारीं किल पुत्राणां शतं लेभे वरं शुभम् । इति शुश्राव तत्त्वेन भोगः कुरुपितमहः ।
 ततो गान्धारराजस्य प्रेषयामास भारत । अचक्षुरिति तन्वासीत्सुबलस्य विचारण ।
 कुलं स्थापितं दृष्ट्वा तु प्रसमीक्ष्य सः । ददौ तां धृतराष्ट्राय गान्धारीं धर्मचारिणीं ।
 गान्धारीलथ शुश्राव धृतराष्ट्रमचक्षुषं । आत्मानं दित्वा चैव पित्रा माचा च भारत । १११५
 ततः सा पटमादाय कला बज्रगुणं तदा । बभन्व नेत्रे स्त्रे राजन्यतिव्रतपरायणा ।

नाभ्यसूया पतिमहमित्येवं कृतमिच्छता । ततो गन्धर्वराजस्य पुनः वसुनिरभ्यधात् ।

स्वधारं वयसा लक्ष्म्या युक्तानादाय कौरवान् । तां तदा हृतराज्ञाय हृदौ परमवत्कृतां ।

भोजस्थानुमते चैव विवाहं समकारयत् । इत्या च भगिनीं कीरा वयसि च वरिच्छद् । पुनराद्यात्कनकं भोजेन
प्रतिपूजितः ।

गान्धार्यपि वगरोहा श्रीलाचारविधिद्वितैः । तुष्टिं कुरुक्षेत्रे बभूव जननामाय भारतः ।

४१००

हृतेनारायणं तावत्सर्मान् गुरुपतिपरायणम् । वाचाऽपि पुत्रदानव्याप्त्युपमां मान्मकीर्तयत् ।

इत्यादिपर्वस्य सम्भवपर्वस्य हृतराज्ञविवाहे इत्याधिकश्लोकाः ॥ ११० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रद्वी नाम वसुमेढो वसुदेवपिताऽभवत् । तस्य कन्या दृषा नाम रूपेणाप्रतिमा भुवि ।

पितृस्त्रीयाव यतामनपत्याय भारतः । अयमपि प्रतिज्ञाय स्त्रियापत्यं वसत्यवाक् । अपजान्वतां कन्यां दुरोऽनुपहृत्कामिणे ।

प्रद्वी कुन्तिभोजाय बन्धा बन्धे मयात्मने ।

नियुक्ता सा पितुर्गृहे ब्राह्मणानिचिपूजने । उयं पर्व्यचरन्तश्च ब्राह्मणं श्रेयितव्रतं ।

निगूढमिदं धर्मं धनं दुर्भासं विदुः । तमुयं श्रुतितात्मानं सर्व्यक्षैरतोवचत् ।

४१०५

तस्यैव प्रद्वी मन्ममापदूर्क्याम्बवेधेया । अभिचाराभिधं च कुतमव्रीचैव तां मुनिः ।

यं यं देवं लभेतेन मन्त्रेणावाहयिष्यसि । तस्य तस्य प्रभावेण तव पुनो भविकति ।

तद्योक्ता सा तु विमेष कुन्ती कौतूहलान्विता । कन्या बती देवमेकमाकुहाव यशस्विनी ।

सा हृदयं तमावाप्तं भास्करं लोकभावनं । विप्रिता चानवद्याप्ती दृष्ट्वा तन्महदहृतं ।

तां यमायाय देवस्य विवस्त्रानिदमब्रवीत् । अयमस्य शितायाङ्गि मूर्ध्नि किं करवाणि ते ।

४११०

॥ कुन्त्युवाच ॥ कश्चिन्म ब्राह्मणः प्रांदादरं विशासं वचुधन् । तदिच्छिन्नासयाङ्गानं कृतवत्कृति ते विभो ।

इतस्त्रिजगपराधे तां शिरसाऽहं प्रसादये । सोऽपि न हि सदा रक्षाः स्वपराङ्माऽपि नित्यम् ।

॥ सूर्य्युवाच ॥ वेदाहं सर्वमेवैतच्च दुर्भासा वरं ददौ । सम्यक्च भयमेवेह क्रियतां वज्रमेव मम ।

अमेवाहं दर्शनं मन्त्रमाकृतवाक्छि ते हृदये । हृद्याङ्गानेऽपि ते ओह दोषः स्थाप्राचसं व्रजः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्ता वज्रवर्धिं वाचस्पत्यं विवस्त्रता । सा तु मेव हृदरारोहा कन्याऽहमिति भारतः ।

४११५

वन्मुपचभयाङ्गीता सज्जयां च यशस्विनी । तामर्कः पुनरेवेदमन्त्रीङ्गरतर्षभ ।

ममसादाक्षे ते राशि भविता दोष इत्युत । इवमुक्ता च भववान् कुनिराजसुतां तदा ।

प्रकाशकृतां तपनः सम्भूव तथां यद् । तच्च कीरः समभवत्सर्वैकवत्ततां वरः । आमुक्तवचः श्रीमान्देवगर्भः

त्रियाऽस्तितः ।

सर्वजं कवचं विभक्त्युल्लोहोतितामनः । अजायुतं सुतः कर्कः सर्वैकेषु विभ्रुतः ।

प्रादाक्ष तस्यै कन्यालं पुनः स परमयुतिः । इत्या च तपतां मेढो दिवसाचक्रमे ततः ॥

४१२०

हृष्टा कुमारं जातं सा वाञ्छेयी दीनमानसा । एकाग्रं चिन्तायामास किं कृता सुखं भवेत् ।

गृहमाणाऽपचरं सा वन्मुपचभवात्तदा । उत्सर्गं कुमारं ते कृते कुन्ती महाबलं ।

तमुत्पृष्टं जले गर्भं राधाभर्ता महाबलः । पुनश्च कल्पयामास* सभार्यः सुतनन्दनः ।
 नामधेयश्च चकते तस्य बालस्य तावभौ । वसुधा सह जातोऽयं वसुधेणो भवत्विति ।
 स वद्धमानो बलवान्स्पर्शस्तेषूचनो ऽभवत् । आश्रुतापादादित्यमुपातिष्ठत वीर्यवान् ।
 तस्मिन्काले तु जपतस्य वीरस्य धीमतः । नादेयं ब्राह्मणेष्वासीत्किञ्चिदसु महीतले ।
 तस्मिन्ने ब्राह्मणे भूत्वा भिषार्थी समुपागमत् । कवचं प्रार्थयामास फाल्गुनस्य क्षिते रतः ।
 स्वयरीरात्समुत्कृत्य कवचं स्निग्धगर्जं । विप्ररूपाय ब्रूयाय ददौ कर्णः कृताञ्जलिः ।
 प्रतिगृह्य तु देवेशस्तुष्टोनास्य कर्षणा । ददौ ब्रह्मिं सुरपतिव्यासं चेदमुवाच स ।
 देवासुरमनुष्याणां गन्धर्वीरगरक्षसां । धमेकं जेतुमिच्छेद्यः सोऽनया न भविष्यति
 ब्राह्मणस्य तस्य कथितं वसुधेन इति क्षितौ । कर्णो वैकर्त्तनस्यैव कर्षणा तेन सोऽभक्तम् ।
 इत्यादिपर्वणि सम्भवपर्वणि ऐन्द्रशक्तिनाभे एकादशाधिकशततोऽध्यायः ॥ १११ ॥
 वैशम्पायन उवाच ॥ सत्वरूपगुणोपेता धर्मो रामा महाप्रता । दुहिता कुन्तिभोजस्य इया इयुल्लोचना ।
 तान्मु तेजस्विनीं कन्यां रूपयौवनशालिनीं । व्यदृष्ट्वन्पार्थिवाः कोचिदतिव स्त्रीगुणैर्युता ।
 ततः सा कुन्तिभोजेन राजाश्रय नराधिपान् । पिता स्वयम्बरं दत्ता दुहिता राजसन्तम ।
 ततः सा रङ्गमथस्य तेषां राज्ञा मनस्विनी । ददर्श राजशार्दूलं पाण्डुं भरतसन्तमम् ।
 सिंहदर्पं महोरस्कं दृष्ट्वाभ्यं महाबले । आदित्यमिव सर्वेषां राज्ञा प्रच्छाद्यैव प्रभाः ।

॥ १११ ॥

॥ १११ ॥

॥ १११ ॥

॥ १११ ॥

॥ १११ ॥

॥ १११ ॥

तिष्ठन्तं राजसभितौ पुरन्दरमिशपरं । तं दृष्ट्वा साऽनवयाप्ताङ्गी कुन्तिभोजसुता शुभा । पाण्डुं नरवरं रङ्गे हृदयेनाकुलाऽभवत् ।
 ततः कामपरीताङ्गी सकृत्प्रचलमानया । प्रीडमाना स्रजं कुम्भी राज्ञः स्तब्धे समाशजत् ।
 तं निश्चय्य दृतं पाण्डुं कुन्त्या सर्वे नराधिपाः । यथागतं समाजमुर्गजैरश्वैर्यथैलया ।
 ततस्तस्याः पिता राजस्त्रिवाहमकरोत्प्रभुः । स तथा कुन्तिभोजस्य दुहिता कुलनन्दनः ।
 युयुजोऽमितसौभाग्यः पौलोम्या मघवानिव । कुन्त्याः पाण्डोश्च राजेन्द्र कुन्तिभोजो महीपतिः ।
 हलोद्वाहं तदा तन्नु नानावसुभिरर्चितं । स्वपुत्रं प्रेक्षयामास स राजा कुलसन्तम ।
 ततो बलेन महता नानाध्वजपताकिना । स्तूयमानः सचाक्षोर्भिर्ब्राह्मणैश्च महर्षिभिः ।
 संप्राप्य नगरं राजा पाण्डुः कौरवनन्दनः । न्यवेशयत तां भार्य्यां कुम्भीं स्वमने प्रभुः ।
 इत्यादिपर्वणि सम्भवपर्वणि कुम्भीविवाहे द्वादशाधिकशततोऽध्यायः ॥ ११२ ॥
 वैशम्पायन उवाच । ततः शान्तनवो भोजो राज्ञः पाण्डोर्व्यशस्विनः । विवाहस्यापरस्मार्थं चकार मतिमान्प्रति ।
 सोऽमात्यैः स्तविरैः सार्द्धं ब्राह्मणैश्च महर्षिभिः । बलेन चतुरङ्गेण ययौ मद्रपतेः पुरं ।
 तमागतमभिभ्रुत्य भोजो वाह्नीकपुङ्गवः । प्रत्युद्गम्यार्चयित्वा च पुरं प्रवेशयत्पुनः ।
 दत्त्वा तस्याभनं शुभे पाद्यमर्थं तथैव च । मधुपर्कश्च मद्रश्चः पप्रच्छागमनोऽर्चितं ।
 तं भोजः प्रत्युवाचेदं मद्रराजं कुरूदहः । आगतं मां विजानीहि कन्यार्थिनामरिन्दम ।
 श्रूयते क्षतः साध्वी स्वयां माद्री यशस्विनी । तामर्हं वरयिष्यामि पाण्डोरर्थं यशस्विनीं ।

युक्तरूपो हि मन्त्रेण त्वं गौराजसूचं तव । यत्तस्मिन्मन्त्रे दृष्टवाणास्मान्मथाविधि ।

तमेवं वादिनं भोषं प्रत्यभाषत मद्रपः । न हि मेऽन्यो वरस्त्वत्तः ज्ञेयानिति मतिर्मेम ।

पूर्वैः प्रवर्तितं किञ्चित्कुलेऽस्मिन्पृषत्तमैः । बाधु बा धदि वाऽबाधु तन्मातिकाग्नमुत्तरे ।

व्यक्तं तद्भवत्तस्यापि विहितं नात्र संशयः । न चायुक्तं तथा वक्तुं भवान्देहीति सत्तम ।

कुलधर्मैः स मे वीर प्रमाणं परमस्य तत् । तेन त्वां न श्रवीम्येतदसन्दिग्धं वचोऽ रिहन् ।

तं भीष्म प्रत्युवाचेदं मद्रराजं जनाधिपः । धर्मं एष परो राजन् स्वयमुक्तः स्ववशुवा ।

नात्र कश्चन दोषोऽस्ति पूर्वैर्विधिरयं कृतः । विदितेष्वस्ते प्रसन्नमथादा बाधुसप्तता ।

इत्युक्त्वा स महातेजाः शतकुम्भं कृताकृतं । रत्नानि च विचित्राणि श्रद्धायादात्सहस्रशः ।

गजानश्वाश्वाश्वैव वासांश्चाभरत्नानि च । मणिमुक्ताप्रवालञ्च गात्रेष्वेव यत्पञ्चकुम्भं ।

तत्प्रसृज्य धनं सर्वं शक्यः सम्प्रीतमानसः । देदौ तां समस्तद्वृत्य स्वसारं कौरवर्षभे ।

स तां माद्रीमुपादाय भीष्मः सागरगास्ततः । आजगाम पुरीं धीमान्प्रविष्टो गजसाङ्गश्च ।

तत इष्टेऽहनि प्राप्ते मुहूर्ते बाधुसप्तते । जयाह विधिवत्प्राप्तिं माश्राः पाण्डु मेराधिपः ।

ततो विवाहे निष्ठे स राजा सुहृन्मन्दनः । स्नायमान्माय तां भार्यां द्रुमे वेष्टयि भाविनीं ।

स ताभ्या व्यचरत् सार्द्धं भार्याभ्यां राजसत्तमः । कुन्धा माश्रा च राजेष्ट्रे यथाकामं यथासुखं ।

ततः स कौरवो राजा विशिष्य बिदम्ना निम्नाः । जिगीषया सर्वं पाण्डुर्हिरकामपुरात्प्रभो ।

स भीष्मप्रमुखान् वृद्धानभिवार्य प्रणम्य च । धृतराष्ट्रञ्च कौरव्यं तथाऽन्यान् कुहसत्तमान् ।

आमस्य प्रययौ राजा नैवेद्याभ्यनुमोदितः । मङ्गलाचारयुक्ताभिराशीर्भरभिनन्दितः ।

गजवाजिरथौघेन बलेन महताऽगमत् । स राजा देवगर्भेभो विजिगीषुर्बन्धुभरं ।

चष्टपुष्टबलैः प्रायात्पाण्डुः ब्रह्मणेकशः । पूर्वमागच्छतो गत्वा दशार्थाः समरं जिताः । पाण्डुना नरसिंहेन कौरवाणां यशोभूता ।

ततः सेनामुपादाय पाण्डुर्क्षानाविधध्वजं । प्रभूतहस्त्यश्वतं पदतिरश्चकुलं ।

आगस्कानो महीपानां बहुनाम्नलदर्पितः । गोप्ता मगधराष्ट्रञ्च दीर्घो राजस्ये इतः ।

ततः कोपं समादाय वाहमानि च भरिभः । पाण्डुना मिथिलां गत्वा विदेहाः समरं जिताः ।

तथा काशिशु सुहृषु पुण्ड्रेषु च नरर्षभ । स्वबाहुबलवीर्येण कुरूणामकरोद्यमः ।

तं बरौघमहाज्वालं शस्त्रार्थवमरिन्दमं । पाण्डुपावकमासाय न्यदक्षन्म नराधिपाः ।

ते ससेनाः ससेनेन विध्वंसितबला नृपाः । पाण्डुना वधगाः कृत्वा कुहकर्षसु योजिताः ।

तेन ते निर्जिताः सर्वे वृष्टय्यां सर्वपाधिवाः । तमेकं मेनिरे द्रुमं देवेस्त्रिव पुरन्दरं ।

तं कृताञ्जलयः सर्वे प्रणता वसुधाधिपाः । उपाजग्मुर्धनं दृष्ट्वा रत्नानि विविधानि च ।

मणिमुक्ताप्रवालञ्च सुवर्णं रजतं बज्रं । गौराजान्यश्वरत्नानि रथरत्नानि कुञ्जरान् ।

खरोद्गमहिंश्वैव यच्च किञ्चिदजाविकं । कम्बलाजिनरत्नानि राङ्गबासुरणानि च । तत्सर्वं प्रतिजयाह राजा नागपुराधिपः ।

तदादाय ययौ पाण्डुः पुनर्मदितवाचनः । हर्षविष्णुः क्षराङ्गाणि पुराणं मज्जयाह्वयं ।

॥११०॥

ज्ञानमोत्सजसिंहस्य भरतस्य च धीमतः । प्रवृष्टः कीर्त्तिनः ब्रह्मः पाण्डुना पुनरावृतः ।

ये पुरा कुहराङ्गाणि जङ्गुः कुहधनानि च । ते नागपुरविहीन पाण्डुना करदीकृताः ।

इत्यभास्म राजानो राजामात्याश्च सङ्गताः । प्रतीतमनेषु चष्टाः पौरजानपदेः सह । प्रत्युद्युक्तं तं प्राप्ते रक्ष्ये भीष्मपुरोगमा ।

तेन दूरमिवाध्वानं गत्वा नागपुरालम्बात् । आहतं ददृशुर्दृष्टा लोकं सङ्गविधैर्धने ।

मानायामसमानोत्तरैरेषावपैषदा । इत्युत्तरधरमेव गोभिर्दृष्टेयान् विभिभिः ।

॥१११॥

नानां ददृशुरासाद्य भीष्मेण सह कैरवाः । सोऽभिवाद्य पितुः पादौ कौत्रक्षान्मन्त्रवर्धनः ।

यथाऽहं मानयामास पौरजानपदानपि । प्रवृष्टं पुरराङ्गाणि क्लृपायै पुनरागतं ।

पुनरास्थित्य भीष्मसु हर्षोदभूत्सर्ववर्षतः । स त्वर्यव्रतब्रह्मणा भेरीकाश्च मन्त्रास्त्रैः । हर्षवत्सर्वत्रः पौरान् विविधं गजसाह्वयं ।

इत्यादिपर्वणि सम्भवपर्वणि पाण्डुदिग्मिजयि चतुर्दशाधिकवर्षाऽध्यायः ॥ १११ ॥

वैशम्पायन उवाच ॥ धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञातः स्वराजविजितं धनं । भीष्माद्य सत्त्विकैश्च माषे चोपजहार सः ।

विदुराय च वै प्राण्डुः प्रेषयामास तद्वनं । सुहृदस्यापि धर्म्यात्मा धनेन सन्तर्पयत् ।

॥११२॥

ततः सत्यवतीं भीष्मं कौत्रक्षश्च यमस्त्रिणीं । इभेः पाण्डुजितैर्यैस्तोषयामास भारत ।

जनन्द माता कौत्रक्षा तमप्रतिमतेजसं । जयन्तमिव पैलोमी परिस्वस्य मरवंधे ।

तस्य वीरस्य विक्रान्तैः सहस्रव्रतदक्षिणैः । अश्वमेधं व्रतैरीमे धृतराष्ट्रो महामन्त्रैः ।

संप्रयुक्तस्य कुन्त्या च माद्राश्च भरतवर्धन । जितन्म्रीषादा पाण्डुर्वैभवं वनगीचरः ।

हिला प्रासादनिलयं इभानि त्रयनानि च । अरक्षन्तिद्यः सततं बभूव सृजयापरः ।

॥११३॥

स चरन्दिक्षिणं पार्श्वं रक्ष्य हिमवती गिरिः । उवाच गिरिष्ठेभु महाप्रासवनेषु च ।

रराज कुन्त्या माद्रा च पाण्डुः सह वनचरन् । करेणोरिव मन्त्रस्यः श्रीमान्पौरन्दरो गजः ।

भारतं सह भार्याभ्यां खड्गवाणधनुर्धरं । विचित्रकवचं वीरं परमास्त्रविदं नृपं ।

देवोऽयमित्यमन्यन्वाचरन् वनवासिनः । तस्य कामाक्ष्य भोगांश्च मरा नित्यमनजिताः । उपजङ्गुर्मनोनेषु धृतराष्ट्रेण पीदिताः ।

अथ पारसर्वो कन्या देवकस्य महीपतेः । रूपयौवनसम्पत्त्यां स भृगुवापगासुतः ।

॥११४॥

ततस्तु वरयित्वा तामानीय भरतवर्धनः । विवाहं कारयामास विदुरस्य महामतेः ।

तस्यां चोत्पादयामास विदुरः कुद्वन्द्वनः । पुत्रान् विनयसम्पन्नानात्मनः सद्ब्रह्मन् गुणैः ।

इत्यादिपर्वणि सम्भवपर्वणि विदुरपरिषदये चतुर्दशाधिकवर्षाऽध्यायः ॥ ११४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः पुत्रव्रतं जज्ञे गान्धार्थी जनमेजय । धृतराष्टस्य वैश्याकामेकस्यापि जनात्परः ।

पाण्डोः कुन्त्याश्च माद्राश्च पुत्राः पञ्च महारथाः । देवेभ्यः समपद्मन्त सन्मानाय कुक्षश्च वै ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं पुत्रव्रतं जज्ञे गान्धार्थी दिजसन्तम । कियता चैव कलिन तैवामायुश्च किं परं ।

॥११५॥

कथं वैकः स वैश्यायां धृतराष्ट्रसुतोऽभवत् । कथञ्च सद्ब्रह्मं भार्या गान्धार्थी, धर्मचारिणी । आनुकूल्ये वर्तमाना धृतराष्ट्रो
भ्यवर्त्तत ।

कथञ्च शतस्य सतः पाण्डोस्तेन महात्मना । समुत्पन्ना देवतेभ्यः पुत्राः पञ्च महारथाः ।

एतदिदम्यथान्यायं विस्तरेण तपोधन । कथयस्व न मे हस्तिः कथ्यमानेषु बन्धुषु ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ क्षुब्धमाभिपरित्थानं दैपायनमुपस्थितं । तोषयामास गान्धारी व्यासस्तस्यै वरं ददौ ।

सा वमे सदृशं भर्तुः पुत्राणां शतमात्मनः । ततः कालेन सा गर्भं धृतराष्ट्रादथापहोत् ।

४४८०

सम्पत्सरदयं तन्नु गान्धारी गर्भमाहितं । अप्रजा धारयामास ततस्तो दुःखमाविशत् ।

श्रुत्वा कुन्तीसुतं जातं बालार्द्धसमतेजसं । उदरस्थात्मनः स्वेयमुपलभ्यान्वचिन्तयत् ।

अज्ञातं धृतराष्ट्रस्य यत्नेन सहता ततः । सोदरं घातयामास गान्धारी दुःखमूर्च्छिता ।

ततो जज्ञे मांसपेशी लोहाष्टीलेव संहता । द्विवर्षसम्भृता कुर्वी तामुत्सृष्टुं प्रचक्रमे ।

अथ दैपायनो ज्ञात्वा त्वरितः समुपागमत् । तां स मांसमयीं पेशीं ददृशे जयतां वरः ।

४४८५

ततोऽब्रवीत्सौबलेयौ किमिदं ते चिकीर्षितं । साचात्मनो मृतं सत्यं शशं परमर्थये ।

॥ गान्धार्युवाच ॥ ज्येष्ठं कुन्तीसुतं जातं श्रुत्वा रविसमप्रभं । दुःखेन परमेण्देमुदरं घातितं मया ।

शतञ्च किल पुत्राणां वितर्णं मे लया पुरा । इयञ्च मे मांसपेशी जाता पुत्रप्रदाय वै ।

॥ व्याम उवाच ॥ एवमेतत्सौबलेयि नैतज्जालन्यथा भवेत् । वितथं नेतृपूर्व्यं मे स्त्रेष्पि कुतोऽन्यथा ।

घृतपूर्णं कुण्डलतं क्षिप्रमेव विधीयतां । सुगन्धेषु च देशेषु रचा चैव विधीयतां । शीताभिरङ्गिराढीलामिमाञ्च परिक्षिप्य ।

४४९०

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सा सिच्यमाना त्वष्टीला बभूव शतधा तदा । अङ्गुष्ठपर्व्यमात्राणां गर्भाणां पृथगेव तु ।

एकाधिकशतं पूर्णं यथायोगं विश्राप्यते । मांसपेश्यास्तदा राजन् क्रमशः कालपर्ययात् ।

ततस्तोक्षेषु कुण्डेषु गर्भानवदधे तदा । सन्तुगन्धेषु देशेषु रचां वै व्यदधात्ततः ।

शशंस चैव भगवान् कालेनैतावता पुनः । उद्घाटनीयान्येतानि कुण्डानीति च सौबली ।

इत्युक्त्वा भगवान्व्यासस्तथा प्रतिनिधाय च । जगाम तपसे धीमान्धिमवन्तं श्लोक्षयं ।

४४९५

जज्ञे क्रमेण चैतेन तेषां दुर्ध्याधनो नृपः । जगत्तस्तु प्रमाणेन ज्येष्ठो राजा युधिष्ठिरः ।

तदाख्यातन्तु भीष्माय विदुराय च धीमते । यस्मिन्नहनि दुर्धर्षो जज्ञे दुर्ध्याधनस्तदा । तस्मिन्नेव महाबाहुर्जज्ञे भीमोऽपि वीर्यवान् ।

स जातमाच एवाथ धृतराष्ट्रसुतो नृप । रासभारावसदृशं रुराव च ननाद च ।

तं खराः प्रत्यभापन् गृध्रगोमायुवायसाः । वाताश्च प्रवृत्तापि दिग्दाहश्चामवत्तदा ।

ततस्तु भीतवद्भ्राजा धृतराष्ट्रोऽब्रवीदिदं । समानीय बहन्विप्राकीर्णं विदुरमेव च ।

४४९०

अन्याश्च सुहृदो राजन्कुर्वन्सर्वान्शेषे च । युधिष्ठिरो राजपुत्रो ज्येष्ठो नः कुलवर्द्धनः । प्राप्तं स्वगुणतो राज्यं न तस्मिन्

वाच्यमस्ति नः । अयं त्वनन्तरस्तस्मादपि राजा भविष्यति । एतद्विब्रूतं मे तथं यदत्र भविता भुवं ।

वाक्यैस्तद्वन्न निधने दिक्षु सर्व्यासु भारत । क्रयैः प्राणदन्धोराः शिवाश्चाश्विनश्चिनः ।

लक्षयित्वा निमित्तानि तानि घोरानि सर्वशः । ते भ्रुवन्म्राह्मणा राजन्विदुरश्च महामतिः ।

यथेमानि निमित्तानि घोरानि मनुजाधिप । उत्थितानि सुते ज्येष्ठे तानि ते पुरुषधम ।

व्यक्तं कुलान्तकरणे भवितेषु सुतसु । तस्य शान्तिः परित्यागे गुप्तावपनयो महान् । ॥ ११५ ॥
 श्रुतमेकोनमयसु पुत्राणां ते महीपते । त्यजेनमेकं शान्तिं चित्कुलस्येच्छसि भारत ।
 एकेन कुरु वै चेमं कुलस्य जगतस्तथा । त्यजेदेकं कुलस्यार्थं धामस्यार्थं कुलं त्यजेत् ।
 धामं जनपदस्यार्थं आत्मार्यं पृथिवीं त्यजेत् । स तथा विदुरेणोक्तस्यैव सर्वैर्दिजात्तमैः । न चकार तथा राजा
 पुत्रस्नेहसमन्वितः ।

ततः पुत्रशतं पूर्णं धृतराष्ट्रस्य पार्थिव । मासमात्रेण संजज्ञे कन्या चैका शताधिका ।
 गान्धार्यां क्षिप्रमानायामुदरेण विवर्द्धता । धृतराष्ट्रं महाराजं वैश्या पथ्यचरत्किन् । ॥ ११६ ॥
 तस्मिन्सन्तरे राजन्धृतराष्ट्रान्महायथाः । जज्ञे धीर्मांसतस्तस्यां युयुसुः करणे नृप ।
 एवं पुत्रशतं जज्ञे धृतराष्ट्रस्य धीमतः । महारथानां वीराणां कन्या चैका शताधिका । युयुसुस्य महानेजा वैश्यापुत्रः प्रताप
 वान् ।

इत्यादिपर्वणि सन्ध्वपर्वणि गान्धारी पुत्रोत्पत्तौ पञ्चदशाधिकश्रुतोऽध्यायः ॥ ११५ ॥ .
 ॥ जनमेजय उवाच । धृतराष्ट्रस्य पुत्राणामादितः कथितं त्वया । श्वषेः प्रसादान् श्रुतं न च कन्या प्रकीर्तिता ।
 वैश्यापुत्रो युयुसुस्य कन्या चैका शताधिका । गान्धारराजदहिता श्रुतपुत्रेति चानघ ।
 उक्ता महर्षिणा तेन व्यासेनामितनेजसा । कथं लिदानां भगवन् कन्यां त्वं तु ब्रवीषि मे । ॥ ११६ ॥
 यदि भागशतं पेशे कृता तेन महर्षिणा । न प्रजाम्यति चेद्भूयः सौवलेयो कथञ्चन ।
 कथन्तु सन्ध्वस्तस्या दुःश्लाया वदस्व मे । यथावदिह विप्रर्षे परं मेऽत्र कुतहलं ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ साध्वयं प्रश्न-उद्दिष्टः पाण्डवेय ब्रवीमि ते । तां मांमपेशीं भगवान् स्वयमेव महानतपाः ।
 श्रोताभिरङ्गिरासि च भागभागमकल्पयत । यो यथा कल्पितो भागस्तं धाव्या तथा नृप । घृतपूषेण कुम्भेषु एकैकं
 प्राचिपत्तदा ।

एतस्मिन्नन्तरे साध्वो गान्धारी सुदृढव्रता । दहितुः स्नेहसंयोगमनुयाय वराङ्गना । ॥ ११७ ॥
 मनसाऽचिन्तयद्देवी एतत्पुत्रशतं मम । भविष्यति न सन्देहो न ब्रवीत्यन्या मुनिः ।
 समेयं परमा तुष्टिर्दहिता मे भवेद्यदि । एका शताधिका बाला भविष्यति कनीयसी ।
 ततो दौहित्रजशो कानवाञ्छोऽसौ पतिभ्रम । अधिका किल नारीणां प्रीतिर्ग्रामादजा भवेत् ।
 यदि नाम ममापित्यादुहितैका शताधिका । कृतकृत्या भवेयं वै पुत्रदौहित्रसंघटा ।
 यदि सत्यं तपस्तप्तं दत्तं वाऽयथ वा ऊतं । गुरवसोचिता वापि तथाऽस्तु दहिता मम । ॥ ११८ ॥
 एतस्मिन्नेव काले तु कृत्यौदपायनः स्वयं । व्यभजस्व तदा पेशीं भगवानृषिसत्तमः । गणशिला शतं पूर्णमशानामास सौवर्ली ।
 ॥ व्यास उवाच ॥ पूर्णं पुत्रशतं लेतव्र मिथ्या वागुदाहता । दौहित्रयोगाय भाग एकः शिष्टः शतात्परः ।
 एषा ते सुभगा कन्या भविष्यति यथेक्षिता । ततोऽन्यं घृतकुम्भस्यः

तस्यापि प्राचिपत्तत्र कन्याभागं तपोधनः । एतत्ते कथितं राजन् दुःश्लाजम् भारत । ब्रूहि राजेन्द्र किम्भूथो वर्त्तयिष्यामि तेऽ
 नघ ।

इत्यादिपर्वणि सन्ध्वपर्वणि दुःश्लोतपत्तौ षोडशाधिकश्रुतोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ ज्येष्ठाऽनुज्येष्ठतां तेषां नामानि च पृथक् पृथक् । धृतराष्ट्रस्य पुत्राणामानुपूर्व्या प्रकीर्तय । ५५४०

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दुर्ध्याधनो धृष्टकुसु राजा दुःशासनस्तथा । दुःसहो सुब्रह्मस्यैव जलसन्धः समः सह ।

विन्दानुविन्दौ दुर्धर्षः सुबाहुर्दुःप्रधर्षणः । दुर्धर्षेणे दुर्धुखस्य दुःकर्णः कर्षे एव च ।

विविंशनिर्विकर्णस्य बलः सत्त्वः सुलोचनः । चित्रोपचित्रो चित्रालस्यारुचिनः शरासनः ।

दुर्धर्षो दुर्ध्विगाहश्च विवित्सुर्विकटाननः । ऊर्णनाभः सुनाभस्य तथा नन्दोपनन्दकौ ।

चित्रवाणश्चित्रवर्मा सुवर्मा दुर्ध्विभोचनः । अयोबाहुर्ध्वहाबाहुश्चित्राङ्गश्चित्रकुण्डलः । ५५४१

भीमवेगो भीमबलो बलाकी बलवर्द्धनः । उपायुधः सुषेणस्य कुण्डधरो मधोदरः ।

चित्रायुधो निषङ्गो च पाशो वृन्दारकस्तथा । वृढवर्मा वृढलतः सोमकीर्तिरनूदरः ।

वृढसन्धो जरासन्धः सत्यसन्धः सदः सुवाक् । उपश्रवा उपसेनः सेनानीर्दृष्यराजस्य ।

अपराजितः कुण्डशायी विशालाक्षो दुराधरः । वृढहस्तः सुहस्तस्य वातवेगसुवर्धसौ ।

आदित्यकेतुर्ध्वजः नागदत्तोपायाय्यपि । कवचो क्रयनः कुण्डो कुण्डधरो धनुर्द्धरः । ५५४२

उपभीमरथो वीर्यो वीरबाहुरलोलुपः । अभयो रौद्रकर्मा च तथा वृढरथाश्रयः ।

अनाधृष्यः कुण्डभेदी विरावी चित्रकुण्डलः । प्रमथस्य प्रमाथो च दीर्घरोमस्य वीर्यवान् ।

दीर्घबाहुर्ध्वहाबाहुर्ध्यूढोरः कनकध्वजः । कुण्डाशो विरजास्यैव दुःशलाच भृताधिका ।

इति पुत्रभ्रंते राजान् कन्याचैव भृताधिका । नामधेयानुपूर्व्येण विद्धि जन्मक्रमं नृप ।

सर्वैरतिरथाः शूराः सर्वे युद्धविशारदाः । सर्वैवेदविदस्यैव सर्वे सर्वास्त्रकोविदाः । ५५४३

सर्वैर्धामनुरुपाश्च कृता दारा महीपते । धृतराष्ट्रेण समये परीक्ष्य विधिवन्मृप ।

दुःशला अपि समये धृतराष्ट्रो नराधिपः । जयद्रथाय प्रददौ विधिना भरतर्षभ ।

इत्यादिपर्वणि सम्भवपर्वणि धृतराष्ट्रपुत्रनामकथने सप्तदशधिकभृताऽध्यायः ॥ ११७ ॥

जनमेजय उवाच । कथितो धार्तराष्ट्राणामार्षः सम्भव उत्तमः । अमन्युषो मनुष्याणां भवता ब्रह्मवादिना ।

नामधेयानि चाप्येषां कथ्यमानानि भागवतः । तत्तः श्रुतानि मे ब्रह्मन्पाण्डवानाञ्च कीर्तय ।

ते हि सर्वे महात्मानो देवराजपराक्रमाः । तथैवांशावतरणे देवभागाः प्रकीर्तिताः । ५५४४

एतदिच्छाम्यहं श्रोतुमविमानुषकर्मणां । तेषामाजननं सर्वं वैशम्पायन कीर्तय ।

वैशम्पायन उवाच । राजा पाण्डुर्धर्महारण्ये मृगव्यालनिषेविने । चरन्सैयुधधर्मसंखे ददर्श मृगयूथपं ।

ततस्ताश्च मृगीं तस्य रुक्मपुङ्गवैः सुपत्तिभिः । निर्विभेदं शरैस्तीक्ष्णैः पाण्डुः पञ्चभिराशुगैः ।

स च राजसहस्रानि च विपुत्ससोधनः । भार्यया सह तेजसी मृगरूपेण सङ्गतः ।

संसक्तस्य तथा मृग्या मानुषीभीरयनगिरं । चणेन पतितो भूभो विललापाकुलेऽश्रियः । ५५४५

मृग उवाच । काममन्युपरीताहि बुद्ध्या विरहिता अपि । वज्रयन्त्रि नृश्वानि पार्पेवपि रता नराः ।

न विधिं यद्यते प्रज्ञा प्रज्ञान् यस्मै विधिः । विधिपर्यागतानर्थानप्राज्ञान् न प्रतिपद्यते ।

अशुद्धस्यैवात्मनां मुखे कुले जातस्य भारत । कामलोभाभिभूतस्य कथं ते चलिता मतिः ।

पाण्डुरवाच । शत्रूणां या बधे दृष्टिः सा मृगाणां बधे स्मृता । राक्ष्णा मृग न मां मोहात्सं गर्हयितुमर्हसि ।

न च भ्राता । नायथा च मृगाणां बध इच्छते । स एव धर्मो राक्ष्णान्नु तद्धि त्वं किं नु गर्हसे ।

॥१७०॥

अगस्त्यः सचमासीनश्चकार मृगयामृषिः । आरण्यान्सर्वदेवत्यान्मृगान्प्रोक्ष्य महावने ।

प्रमाणकृष्टधर्म्येण कथमस्मात्विगर्हसे । अगस्त्यस्याभिचारेण युष्माकश्च वपा ऊता ।

मृग उवाच ॥ न रिपून्सै समुद्दिश्य विमुञ्चन्ति नराः शरान् । रभ्र एषां विशेषेण बधकालः प्रशस्यते ।

पाण्डुरवाच । प्रमत्तमप्रमत्तं वा विद्वत् प्रप्तिं शौचसा । उपायैवि विधेस्तीक्ष्णैः कस्मान्मृग विगर्हसे ।

॥ मृग उवाच ॥ नाहं प्रज्जन्तं मृगानुराजन्मिगर्हे चात्मकारणात् । मैथुनन्तु प्रतीक्ष्य मे त्वयेंहाद्यान्मृगंस्थितः ।

॥१७१॥

सर्वभूतहिते काले सर्वभूतेष्विते तथा । को हि विद्वान्मृगं हन्याच्चरन्तं मैथुनं वने ।

अस्यां मृग्याश्च राजेन्द्र हर्षान्नैश्चुनमाचरं । पुरुषार्थफलं कर्तुं तत्त्वया विकलीकृतं ।

पौरवाणां महाराज तेषामक्लिष्टकर्मणां । वंशे जातस्य कौरव्य नामरूपमिदं तव ।

नृशंसं कर्म सुमहत्कृत्स्नलोकविगर्हितं । अस्त्वय्यमथशस्त्रं चापधर्म्मिष्ठश्च भारत ।

स्त्रीभोगानां विशेषश्च शास्त्रधर्म्भार्थतत्त्ववित् । नार्हस्त्वं सुरसङ्काशं कर्तुमस्त्वय्यमौदृशं ।

॥१७२॥

त्वया नृशंसकर्तारः पापाचाराश्च मानवाः । निघाह्याः पार्थिवश्रेष्ठ त्रिवर्गपरिवर्जिताः ।

किं कृतं ते नरश्रेष्ठ मामिहानागसं व्रता । मुनिं मूलफलद्वारं मृगवेशधरं नृप ।

वसमानमरण्येषु नित्यं शमपरायणं । त्वयाऽहं हिंसितो यस्मान्तस्मात्तामप्यहं शपे ।

द्वयोनृशंसकर्तारमवशं काममोहितं । जीवितान्मकरो भाव एवमेवागमिष्यति ।

अहं हि किन्दमो नाम तपसा भाषितो मुनिः । व्यपवपन्मनुष्याणां मृग्यां मैथुनमाचरं ।

॥१७३॥

मृगे भूत्वा मृगैः सार्द्धं चरामि गहने वने । नतु ते ब्रह्महत्ययं भविष्यद्विजानतः ।

मृगरूपधरं हत्वा मामेवं काममोहितं । अस्यतु त्वं फलं मूढ प्राण्यषीदृशमेव हि ।

प्रियथा सह संवासं प्राप्य कालविमोहितः । त्वमप्यस्यामवस्थायां प्रेतलोकं गमिष्यसि ।

अन्तकाले हि संवासं यथा गन्तासि कान्तया । प्रेतराजपुरं प्राप्तं सर्वभूतदुरत्ययं । भक्त्यामतिमतां श्रेष्ठ शैव त्वानुगमिष्यति ।

वर्तमानः सुखे दुःखं यथाऽहं प्रापितस्त्वया । तथा त्वाश्च सुखं प्राप्तं दुःखमप्यागमिष्यति ।

॥१७४॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा सुदुःखार्तो जीवितात्स व्यमुच्यत । मृगः पाण्डुश्च दुःखार्तः क्षणेन समपद्यत ।

इत्यादिपर्वणि सम्भवपर्वणि पाण्डुमृगश्चापिऽष्टादशाधिकश्रुतोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नं व्यतोतमतिक्रम्य राजा खमिव बान्धवं । सभार्यः शोकदुःखार्तः पर्यदेवयदातुरः ।

॥ पाण्डुरवाच ॥ सतामपि कुले जाताः कर्मणा वत दुर्गतिं । प्राप्नुवन्त्यहतात्मानः कामजालविमोहिताः ।

शशङ्कश्चात्माना जातो बाल एव पिता मम । जीवितान्ममनैःप्राप्तः कामात्तेवेति नः श्रुतं

तस्य कामात्मानः चेत्ते राज्ञः संयतवाग्मयि । कृष्णदैपायनः साक्षाद्भवान्मासमोजीजनतः ।

॥१७५॥

तस्याद्य व्यसने बुद्धिः सञ्जातेयं समाधमा । त्यक्तस्य देवैरनयान्मृगयां परिधावतः ।

मोक्षमेव यवस्थामि बन्धो हि व्यसनं महत् । सुदृष्टिमनुवर्तिष्ये तामपि पितुरव्यथा ।

अतीतं तपमात्मानं योजयिष्याम्यसंग्रहं । तस्मादेकोऽहमेकाकी एकैकस्मिन्नन्यतौ । चरन्मैवं मुनिर्मुण्डश्चरिष्याम्याश्रमा
निमान् ।

यंग्रुणा समवच्छन्नः प्रुत्यागारकृताक्षयः । वृक्षमूलनिकेनी वा त्यक्तसर्वप्रियाप्रियः ।

न शोचन्नप्रवृत्त्यं तुल्यनिन्दात्मसंश्रुतिः । निराश्रीनिर्ममस्कारो निर्द्वेषो निष्परिग्रहः । ४९०

न चायवहसनं कश्चिन्न कुर्वन्भूकुटीकाचित् । प्रसन्नवदनो नित्यं सर्वभूतहिते रतः ।

जङ्गमाजङ्गमं सर्वमविहिंसंस्तुष्विधं । स्नासु प्रजास्त्रिव सदा ब्रह्मः प्राणभूतः प्रति ।

एककालश्चरन्मैवं कुलानि द्रष्टुं पश्य वा । अशम्भवे वा भैक्षस्य चरन्नन्यनान्यपि । अल्पमल्पञ्च भुञ्जानः पूर्वोत्तरे न
जातु चित् ।

अन्यानविचरन्नाभादलाभे सप्त पूरयन् । अलाभे यदिवांलाभे समदर्शी महातपाः ।

वास्यैकं तत्ततो नाजं चन्दनेनैकमुच्चतः । नाकञ्चाणं न कञ्चाणं चिन्त्यन्नभयोत्तयोः । ४९५

न जिजोविषुवत्किञ्चिन्न मुमुषुवदाचरन् । जीविनं मरणञ्चैव नाभिनन्दन्न च द्विषन् ।

याः काश्चिज्जीवता शक्याः कर्तुमभ्युदयक्रियाः । ताः सर्व्याः समतिक्रम्य सिमेवादिव्यवस्थिताः ।

तासु चाप्यनवस्थासु त्यक्तसर्वैर्निष्क्रियाः । संपरित्यक्तधर्मार्थः सुनिर्णैकात्मकप्रभः ।

निर्मुक्तः सर्वपापेभ्यो व्यतीतः सर्ववागुराः । न वशे कस्यचिन्निष्ठस्वधर्मो मातरिश्यनः ।

एतया सततं धृत्या चरन्नेवंप्रकारया । देहं संस्थापयिष्यामि निर्भयं मार्गमास्थितः । ४९०

नाहं दुष्कृपणे मार्गे स्ववीर्यशयभोर्चिते । स्तब्धभात सततोपते चरेयं वीर्यवर्जितः ।

सक्ततोऽसक्ततो वाऽपि योऽन्यं कृपणञ्चुषा । उपैति वृत्तिं कामात्मा यः प्रुणां वर्तते पथि ।

वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा सुदुःखार्तो निश्वासपरमे नृपः । अवेष्टमाणः कुन्तीञ्च माद्रोञ्च समभाषत ।

कौशल्या विदुरः चत्ता राजा च सहस्रन्युभिः । आर्या अलवती भीमसे च राजपुरोहिताः ।

ब्राह्मणाश्च महात्मानः शोमपाः शंसितव्रताः । पौरवृद्धाश्च ये तत्र निवसन्त्यसदाश्रयाः । प्रसाद्य सर्वे वक्तव्याः पाण्डुः प्रजजितो
वने । ४९५

निगम्य वचनं भर्तृभ्येनवासे धृतात्मनः । तत्समं वचनं कुन्ती माद्रौ च समभाषता ।

अन्येऽपि ह्याश्रमाः सन्ति ते ब्रह्मा भरतर्षभ । आवाग्धा धर्मपत्नीभ्या सह तनुं तपो महत् ।

ब्ररीरस्थापि मोक्षाय स्वर्ग्यं प्राप्य महाफलं । तमेव भविता भर्ता स्वर्गस्थापि न संग्रहः ।

प्रणिधयेन्निष्ठयामं भर्तृलोकपरायणे । त्यक्त्वा कामसुखे ह्यावां तस्यावा विपुलं तपः ।

यदि चावां महाप्रज्ञं त्वत्सिद्धिं त्वं विश्रायते । श्रद्धैवावां प्रहास्यवां जीविनं नात्र संग्रहः । ४९०

पाण्डुर्वाच ॥ यदि व्यवसितं ज्ञेयमुपयोधर्मसंहितं । सुदृष्टिमनुवर्त्तयैतामहं पितुरव्यथा ।

त्यक्त्वा प्राप्यसुखाहारं तप्यमात्रो महत्तपः । सत्काली फलमूलाग्रो चरिष्यामि महावै ।

अग्नौ जुह्वेदुभौ कालावुभौ कालानुपसृजन् । कृत्वा परिमिताहारस्योरचर्चजटाधरः ।

श्रीतवातातपसश्चः क्षुत्पिपासान्वेषकः । तपसा दुस्तरैर्देवं शरीरमुपशेषयन् ।

एकान्तश्रीली विमृशन् पक्वापक्वेन वर्त्तयन् । पितृन्देवाश्च कन्येन वाग्धिरद्विज्य तर्पयन् ।

४९१५

वानप्रस्थजनस्यापि दर्शनं कुलवासिनां । नाप्रियाण्याश्चरिष्यामि किमुनर्यामवासिनां ।

एवमारथ्याश्चाणांमुयमुयतरं विधिं । काङ्क्षमाणेऽहमास्थोऽहं देहस्थासमापनात् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्येवमुक्त्वा भार्ये ते राजा कौरवनन्दनः । ततस्तुडामणिं निष्कमज्जदे कुण्डलानि च ।

वासांसि च महार्हाणि स्त्रीणामाभरणानि च । प्रदाय सर्व्यै विप्रेभ्यः पाण्डुः पुनरभाषत ।

गत्वा नागपुरं वाचं पाण्डुः प्रव्रजितो वनं । अर्थं कामं सखैश्चैव रतिश्च परमात्मिकां । प्रतस्थे सर्व्वमुत्सृज्य सभार्य्यैःकुल-
नन्दनः ।

४९१६

ततस्तस्यानुयातारश्चैव परिचारकाः । श्रुत्वा भरतसिंहस्थ विविधाः कृष्णा गिरः । भोममार्त्तस्वरं कृत्वा दृष्टिनिपरिचकुश्रुः ।

उष्णभञ्जु विमुञ्चन्तस्ते विहाय महीपतिं । ययुर्नागपुरं तूष्णं सर्व्वमादाय तद्वनं ।

ते गत्वा नगरं राशे यथादृष्टं महात्मनः । कथयाञ्चक्रिरे राज्ञस्तद्वनं विविधं ददुः ।

श्रुत्वा तेभ्यस्ततः सर्व्वं यथादृष्टं महावने । धृतराष्ट्रो नरश्रेष्ठः पाण्डुमन्त्रव्यञ्जोक्षत ।

न श्रय्यासनभोगेषु रतिं बिन्दति कश्चित् । भ्रातृशोकसमाविष्टस्तेवार्थं विचिन्तयन् ।

४९१७

राजपुत्रस्तु कौरव्य पाण्डुर्बलफलाशनः । अगाम सह पत्नीभ्यां ततो नागशतं गिरिं ।

स चैत्रयमासाद्य कालकूटमतीत्य च । हिमवन्मतिक्रम्य प्रयथो गन्धमादनं ।

रत्नमाणे महाभूतैः सिद्धैश्च परमर्षिभिः । उवाच स महाराज सभेषु विषमेषु च ।

इन्द्रद्युम्नसरः प्राप्य हंसकूटमतीत्य च । शतशृङ्गे महाराज तापसः समतप्यत ।

इत्यादिपर्व्वणि सभवपर्व्वणि पाण्डुचरिते उण्विशत्यधिकश्रुतोऽध्यायः ॥ १२८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तत्रापि तपसि श्रेष्ठे वर्त्तमानः स वीर्यवान् । सिद्धचारणसंघानां बभूव प्रियदर्शनः ।

४९१८

शूश्रूषुरनहंवादी संयतात्मा जितेन्द्रियः । स्वर्ग्यै गन्तुं पराक्रान्तः स्नेह वीर्य्येण भारत ।

केषाञ्चिदभवद्भाता केषाञ्चिदभवत्सखां । ऋषयस्त्वपरे चैनं पुत्रवत्परिपालयन् ।

स तु कालेन महता प्राप्य निष्कल्यपं तपः । ब्रह्मर्षिसंभूजः पाण्डुर्व्यभूव भरतर्षभ ।

अमावास्यान्तु संहिता ऋषयः शंसितव्रताः । ब्रह्माणं द्रष्टुकामास्ते सम्प्रतस्तुर्ग्यहर्षयः ।

सम्प्रत्यातानृषीन्दृष्ट्वा पाण्डुर्व्यचनमब्रवीत् । भवन्तः क्व गमिष्यन्ति ब्रूते मे वदतावराः ।

४९१९

॥ ऋषयजुचुः ॥ सभवायो महानन्द ब्रह्मलोके महात्मनां । देवानाञ्च ऋषीणाञ्च पितृणाञ्च महात्मनां । वयं तत्र गमिष्यामे

द्रष्टुकामाः स्वयम्भुवं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पाण्डुरत्याय सहस्र गन्तुकामो महर्षिभिः । स्वर्ग्यपारं तितीर्षुः स शतशृङ्गादुदङ्मुखः । प्रतस्थे स च

पत्नीभ्यामनुव्रंत्वा तापसाः ।

उपस्थुपरि गच्छन्तः शैलराजमुदङ्मुखः । दृष्टवन्तो गिरौ रस्थे दुर्गान्देशान्बह्वन् वयं ।

विभागवतसम्बाधां गीतस्वरनिनादितां । आक्रीडभूर्मानं देवानां गन्धर्वाणां तथा ।

उद्यानानि कुवेरस्य समानि विषमाणि च । महानदीनितम्बाश्च गहनान् गिरिगङ्गाराम् ।

४१०

मन्त्रि नित्यहिमा देशा निर्दृष्टमृगपक्षिणः । सन्नि कश्चिन्नहादर्यो दुर्गाः काश्चिदुरासदाः ।

नाति क्रामेत पवो यान् कुत एवेतरे मृगाः । वायुरेको हि यात्यत्र पिङ्गाश्च परमर्षयः ।

गच्छन्त्यो शैलराजोऽस्मिन् राजपुत्रैरा कथं बिभे । न सीदेतामदुःखार्हं मागमो भरतर्षभ ।

॥ पाण्डुरवचाच ॥ अभ्रजस्य महाभागा न दारं परिचक्षते । स्वर्गे तेनाभिततोऽहमभ्रजसु ब्रवीमि वः ।

पिब्याद्दृणादनिर्मुक्तस्तेन तथे तपोधमाः । देहमात्रे भुवो नाशः पितृणामेव निश्चयः ।

४११

स्वर्णैश्चतुर्भिः संयुक्ता जायन्ते मानवा भुवि । पितृदेवर्षिमनुर्देयं तेभ्यश्च धर्मेतः ।

एतानि तु यथाकालं यो न बुध्यति मानवः । न तस्य लोकाः सन्तोति धर्मविद्विः प्रतिष्ठितं ।

यश्चैसु देवान् प्रोणाति स्वाध्यायतपसा मुनीन् । पुत्रैः आर्द्धैः पितृंश्चापि आनृषंस्तेन मानवान् ।

अपि देवमनुष्याणां परिमुक्तोऽस्मि धर्मेतः । चयाणामितरेषां नाना आत्मनि नश्यति ।

पिब्याद्दृणादनिर्मुक्त इदानीमस्मि तापसाः । इह तस्मात्प्रजहताः प्रजायन्ते नरोत्तमाः ।

४१२

यथैवाहं पितुः शत्रे जातस्तेन महर्षिणा । तथैवास्मिन्नमन्त्रेण कथं वै सम्भवेत्प्रजा ।

॥ स्वयं जसुः ॥ अस्मि वै तव धर्मात्मानिषा देवोपमं शुभं । अपत्यमतघं राजन्वयं दिव्येन चक्षुषा ।

देवोद्विष्टं नरव्याघ्र कर्मणोऽपपादय । अक्रिष्टं फलमव्ययो विन्दते बुद्धिमान्नरः ।

तस्मिन्द्विष्टे फले राजन् प्रयत्नं कर्तुमर्हसि । अपत्यं गुणसम्पन्नं लब्ध्वा प्रीतिकरं त्वयि ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा तापसवचः पाण्डुश्चिन्तापरोऽभवत् । आत्मनो मृगश्रापेन जाननुपहतां क्रियां । ४१३

मोऽज्जलेद्विजने कुन्तो धर्मपत्नीं यशस्विनीं । अपत्योत्पादने यत्नमापदि लं समर्थय ।

अपत्यं नाम लोकेषु प्रतिष्ठा धर्मसंहिता । इति कुन्ति विदुर्द्धीराः शशतं धर्मवादिनः ।

इष्टं दत्तं तपस्तप्रे नियमस्य स्तुतिः । सर्वमेवानपत्यस्य न पावनमिहोच्यते ।

सोऽहेभवं विदित्वैतमपश्यामि शुभं विस्मिन् । अनपत्यः शुभात्मोकाक्षप्राप्त्यामोति चिन्तयन् ।

मृगाभिषापाश्रष्टं मे जननं ह्यहतात्मनः । नृशंसकारिणे भोह यथैवोपहतं पुरा ।

४१४

इमे वै बन्धुदायादाः षट्पुत्रा धर्मदर्शने । षडेजवन्धुदायादाः पुत्रास्तान् ब्रूणु मे श्रेये ।

स्वयं जातः प्रणीतस्य परिकीतस्य यः सुतः । पौनर्भवस्य कानोनः स्त्रिरष्टा यस्य जायते ।

दत्तः क्रीतः क्षत्रिमस्य उपगच्छेत्स्यस्य यः । सहोढो शातिरेताश्च हीनयोनिधृतस्य यः ।

पूर्वपूर्वतमाभावे मत्वा लिखेत वै सुतः । उत्तमोद्भवात् पुंषः काङ्क्षन्ते पुत्रमापदि ।

अपत्यं धर्मफलदं श्रेष्ठं विन्दन्ति मानवाः । आत्मशुद्धादपि श्रेष्ठे मनः स्वायम्भुवोऽब्रवीत् ।

४१५

तस्मात्प्रहेलान्यत्वा त्वां हीनः प्रजननात्स्वयं । मूढाश्चाश्चर्यसो वा लं विद्वत्पत्यं यमस्मिन् ।

शृणु कुन्ति कथामेतां शारदण्डायनीं प्रति । सा वीरपत्नी गुरुणा नियुक्ता पुत्रजन्मनि । पुण्येण प्रयता स्नाता निमि कुन्ति चतुष्यथे ।

वरयिला द्विजं सिद्धं ऊत्वा पुंश्वनेऽनलं । कर्मण्यवस्थिते तस्मिन्मा तेनैव सहाऽवधत् ।

तत्र त्रीन् जनयामास दुर्जयादीन् अहारथान् । तथा त्वमपि कस्यापि ब्राह्मणात् तपसाऽधिक्तात् । मन्त्रियोगास्त चिप्रमपत्योत्पादन्

प्रति ।

इत्यादिपर्वणि सन्ध्वपर्वणि पाण्डुपुत्रासंबादे विंशत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १२० ॥

वैशम्पायन उवाच । एवमुक्त्वा महाराज कुन्ती पाण्डुमभाषत । कुरुक्षेत्रं वीरं तदा भूमिपतिं पतिं । ४१०

न मामर्हसि धर्मज्ञ वक्तुमेवं कथञ्चन । धर्मपत्नीमभिरतां त्वयि राजीवलीचने ।

त्वमेव तु महाबाहो मध्यपत्न्यानि भारत । वीर वीर्योपपन्नानि धर्मतो जनयिष्यसि ।

स्वर्गं मनुजशार्दूल गच्छेयं सहिता त्वया । अपत्याय च माङ्गल्यं त्वमेव कुरुगन्धन ।

न ह्यहं मनसाऽप्यन्यं गच्छेयं लङ्घते वरं । त्वत्तः प्रतिविशिष्टञ्च कोऽन्योऽस्ति भुवि मानवः ।

इमाश्च तावद्वर्ष्मात्मन् पौराणीं शृणु मे कथां । परिश्रुतां विशालाक्ष कीर्तयिष्यामि यामहं । ४१५

युधिताश्च इति ख्यातो बभूव किल पार्थिवः । पुरा परमधर्म्मिष्ठः पूर्वोर्ध्वविवर्द्धनः ।

तस्मिंश्च यजमाने वै धर्म्मात्मनि महाभजे । उपागमंस्ततो देवाः सेव्या देवर्षिभिः सह ।

अमाद्यदिन्द्रः सोमेन दक्षिणाभिर्दिजातयः । युधिताश्च राजर्षेस्ततो यज्ञे महात्मनः । देवा ब्रह्मर्षयश्चैव शुकुः कर्म्म स्वयं तदा ।

युधिताश्चस्ततो राजन्नतिमर्त्यान् व्यरोचत । संव्यभूतान् प्रति यथा तपनः शिशिरात्यये ।

स विजित्य गृहीत्वा च नृपतोवाजसत्तम । प्राच्यानुदीच्यान् पाश्चात्यान् दक्षिणात्यान् कालयत् । ४१८

अश्वमेधे महायज्ञे युधितायः प्रतापवान् । बभूव स हि राजेन्द्रो दशमगवलाश्रितः ।

अथ व गाथां गायन्ति ये पुगणविदो जनाः । युधिताये यज्ञोद्वृद्धे मनुष्येन्द्रे कुरुदह ।

युधितायः समुद्रान्नां विजित्येभ्यो वसुध्वरां । अपालयत्सर्ववर्णान् पिता पुत्रानिवारसान् ।

यजमानो महायज्ञे ब्राह्मणेभ्यो धनं ददौ । अनन्तरत्नान्यादाय स जहार महाक्रतुम् ।

सुपाव च बल्लभो मास्त्रोमसंस्थास्तान च । आसीत्काचीवती चास्य भार्थ्या परमं संभता । भद्रा नाम मनुष्येन्द्र रूपेणामदृशो

भुवि । ४२४

कामधामासतु सौ च परस्परमिति श्रुतं । स तस्यां कामसम्पन्नो वक्षणा समपद्यत ।

तेनाचिरेण कालेन जगामासुमिवांशुमान् । तस्मिन्प्रेते मनुष्येन्द्र भार्थ्याऽस्य भृशदुःखिता ।

अपुत्रा पुरुषस्याघ्नं विललापेति नः श्रुतं । भद्रा परमदुःखार्त्ता तन्निबोध जनाधिप ।

॥ भद्रावाच ॥ नारी परमधर्म्मज्ञ स्या भर्तृविनाकृता । पतिं विना जीवति या न सा जीवति दुःखिता ।

पतिं विना मृतं श्रेयो नार्थाः कलियपुङ्गव । लङ्घति गन्तुमिच्छामि प्रबोदस्व नयस्व मां । ४२०

त्वया हीना क्षणमपि नाहं जीवितुमुत्सहे । प्रसादं कुरु मे राजन्नितस्त्वं नयस्व मां ।

प्रष्ठतोऽनुगमिष्यामि समेषु विषमेषु च । त्वामहं नरशार्दूल गच्छन्तमनिवर्त्तितुं ।

कथयेवागता राजन्धततं वज्रवर्त्तिनी । भविष्यामि नरव्याघ्रं नित्यं प्रियहिते रता ।

अद्य प्रभृति मां राजन् कष्टा हृदयशोषणाः । आधयेऽभिभव्यन्ति त्वाम्भुते पुष्करेक्षणे ।

अभाग्यया मया नूनं विपुक्ताः सहचारिणः । तेन मे विप्रयोगोऽयमुपपन्नस्त्वा सह । ४२५

विप्रयुक्ता तु या पत्या मुञ्चर्त्तमपि जीवति । दुःखं जीवति सा पाया नृरकश्चैव पार्थिव ।

संयुक्ता विप्रयुक्तास्य पूर्वदेहे कृता मया । तमेभिः कर्मभिः पापैः पूर्वदेहेषु सञ्चितं ।

दुःखं मामनुसम्प्राप्तं राजस्वदिप्रयोगजं । अद्यप्रभृत्यहं राजनकुशसंस्तराद्यिनी ।

भविष्याम्यसुखविष्टा तद्देशेनपरायणा । दर्शयस्व नरव्याघ्र आधि मामसुखाश्रितां । कृपणं नाथकृष्णं विलपन्तीं नरेन्द्र ।

॥ कुण्डुवाच ॥ एवं वज्रविधं तस्यां विलपन्त्यां पुनः पुनः । तं शवं सन्परिस्वज्य वाक्किलान्मर्हिताऽब्रवीत् । ४७१०

उत्तिष्ठ भद्रे गच्छ त्वं ददानीह वरं तव । जनयिष्याम्यपत्यानि त्वय्यहं सारुहासिनि ।

आत्मकीये वरारोहे शयनीये चतुर्दर्शी । अष्टमीं वा षट्स्रतां संविशेथा मया सह ।

एवमुक्ता तु सा देवी तथा चक्रे पतिव्रता । यथोक्तमेव तदाकथं भद्रा पुनार्थिनी तदा ।

सा तेन सुषुवे देवी श्वेन भरतर्षभ । चीनशालांश्चतुरो मद्रांश्चतान् भरतसत्तम ।

तथात्ममपि मय्येवं मनसा भरतर्षभ । क्रोधा जनयितुं पुष्पास्तपोयोगबलान्वितः । ४७११

इत्यादिपर्वेण सम्भवपर्वेण व्युपिताश्वसंवादे एकविंशत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ ११ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तस्तथा राजा तां देवीं पुनरब्रवीत् । धर्मविद्वर्धसंयुक्तमिदं वचनमुत्तमं ।

॥ पाण्डुरुवाच ॥ एवमेतत्परा कुनि व्युपिताश्वसकार ह । यथा त्वयोक्तं कल्याणि सद्भाषीदमरोपमः ।

अथ त्विदं प्रवक्ष्यामि धर्मतत्त्वं निबोध मे । पुराणमृषिभिर्दृष्टं धर्मविद्विर्धर्माहात्मभिः ।

अनादृताः किल पुरा स्त्रिय आसम्बरानने । कामचारविहारिण्यः स्वतन्त्राश्चाहसासिनि ।

तासां व्युत्तरमाणानां कामारात्सभगे पतीन् । नाधर्माऽभूद्वरारोहे सहि धर्मैः पुराऽभवत् । ४७१०

तच्चैव धर्मं पौराणं तिर्यग्योनिगताः प्रजाः । अद्याप्यनुविधीयन्ते कामक्रोधविवर्जिताः ।

प्रमाणदृष्टो धर्मोऽयं पूज्यते च महर्षिभिः । उत्तरेषु च रम्भोहं कुतश्चापि पूज्यते ।

स्त्रीणामनुपहकारः सहि धर्मैः सनातनः । अस्मिंस्तु लोके न चिरान्मर्यादायै शुचिस्मृते । स्थापिता येन यस्माच्च तन्मे विस्तरतः

श्रु ।

बभूवोद्दालको नाम महर्षिरिति नः श्रुतं । श्वेतकेतुरितिख्यातः पुत्रस्तस्याभवन्मुनिः ।

मर्यादायै कृता तेन धर्म्यायै श्वेतकेतुना । कोपात्कमलपत्राणि यदर्थं तं निबोध मे । ४७१२

श्वेतकेतोः किल पुरा समञ्चं मातरं पितुः । जयाहं ब्राह्मणः पाणौ गच्छाव इति चाब्रवीत् ।

अष्टविपुत्रस्ततः कोपं चकारामर्षचोदितः । मातरं तां तथा दृष्ट्वा नीयमानां बलादिव ।

क्रुद्धं तन्मु पित्ता दृष्ट्वा श्वेतकेतुमुवाच ह । मा तात कोपं कार्षीस्त्वमेव धर्मैः सनातनः ।

अनादृता हि सर्वेषां वर्णानामङ्गना भुवि । यथा गावः स्थितास्तात स्वे स्वे वर्णे तथा प्रजाः । ४७१३

अष्टविपुत्रोऽयं तं धर्मं श्वेतकेतुर्न चक्षमे । चकार चैव मर्यादांमिमं स्त्रीपुंसयोर्भुवि ।

मानवेषु महाभागे नृत्वेवान्येषु जन्तुषु । तदाप्रभवति मर्यादा स्थितेयमिति नः श्रुतं ।

व्युत्तरन्त्यः पतिं नार्या अद्यप्रभवति पातकं । भूणहत्यासमं चोरं भविष्यत्यसुखावहं ।

भार्या तथा व्युत्तरतः कामारब्रह्मचारिणी । पतिव्रतामेतदेव भविता पातक भुवि ।

पत्या नियुक्ता या चैव पत्नी पुनार्थमेव च । न करिष्यति तस्याश्च भविष्यति तदेव हि ।

इति तेन पुरा भीरु मर्यादा स्थापिता बलात् । उद्धृतकस्य पुत्रेण धर्मो वै श्वेतकेतुना ।

४०२५

सौदसेन च रभोर नियुक्ता पुत्रजन्मनि । मद्यन्तो जगामर्षिं वशिष्ठमिति नः श्रुतं ।

तस्मात्क्षेमे च सा पुत्रमश्वकं नाम भाविनी । भार्या कल्पावपादस्य भर्तुः प्रियचिकीर्षया ।

अस्माकमपि ते अन्ध विदितं कमलेक्षणे । कृष्णदैपायनाङ्गीर कुरूणा वंशद्वये ।

अत एतानि सर्वेषाणि कारणानि समीक्ष्य वै । भूमेतद्वचनं धर्मं कर्तुमर्हस्यनिन्दिते ।

श्वतावृतौ राजपुत्रि स्त्रिया भर्ता पतिव्रते । नातिवर्तव्य इत्येवं धर्मं धर्मविदो विदुः ।

४०४०

श्रेष्ठेभ्योऽप्यु कालेषु स्वातन्त्र्यं स्त्री किलार्हति । धर्ममेवं जनाः सन्तः पुराणं परिचक्षते ।

भर्ता भार्या राजपुत्रि धर्म्यं वाऽधर्म्यमेव वा । यद्व्याप्तस्तथा कार्यमिति वेदविदो विदुः ।

विशेषतः पुत्रगृह्णी हीनः प्रजननात्स्वयं । यथाऽहमनवद्याङ्गि पुत्रदर्शनलासः ।

तथा रक्षाङ्गुलिनिभः पद्मपद्मनिभः शुभे । प्रसादार्थं मया तेऽयं विरहसंभुयोऽञ्जलिः ।

मन्त्रियोगास्तुकेभ्यो विज्ञातेऽप्युपाधिकात् । पुत्रान्गुणसमायुक्तानुत्पादयितुमर्हसि । तत्त्वतेऽहं श्रुयुश्रेणि गच्छेयं पुत्रिणा गतिं ।

४०४५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स्वभूमा ततः कुन्ती पापुं परपुरञ्चयं । प्रत्युवाच वरारोहा भर्तुः प्रियहिते रता ।

पितृवैश्वानरं बाला नियुक्ताऽतिथिपूजने । उपपत्यै चरं तच्च ब्राह्मणं प्रसितव्रतं ।

निगूढनिश्चयं धर्मं यन्तं दुर्वाससं विदुः । तमहं प्रसितात्मानं सर्व्वयत्नेरतोषयं । स मेऽभिचारसंयुक्तमाचष्ट भगवान्तरं ।

मन्त्रं लिमश्च मे प्रादादब्रवीच्चैव मामिदं । यं यं देवं त्वमेतेन मन्त्रेणावाहयिष्यसि । अकामो वा सकामो वा वंशं ते समुपैष्यति ।

तस्य तस्य प्रसादात्ते राज्ञि पुत्रो भविष्यति । इत्युक्ताऽहं तदा तेन पितृवैश्वानरं भारत ।

४०५०

ब्राह्मणस्य वचस्तथं तस्य कालोऽयमागतः । अनुज्ञाता तया देवमाह्वयेयमहं नृप ।

तेन मन्त्रेण राजर्षे यथास्यामौ प्रजा हिता । आवाहयामि कं देवं ब्रूहि सत्यवतां वर ।

त्वतोऽनुज्ञाप्रतीचां मां विद्वांसिन्कर्माणि स्वितां ।

॥ पाण्डुरवाच ॥ अथैवं त्वं वरारोहे प्रयतस्व यथाविधि । धर्ममावाहय शुभे स हि लोकेषु पुण्यभाक् ।

अधर्मेण न नो धर्मः संयुज्येत कथञ्चन । लोकस्यायं वरारोहे धर्मोऽयमिति मन्यते ।

४०५५

धार्मिकस्य कुरूणां स भविष्यति न संशयः । धर्मेण चापि दत्तस्य नाधर्मे रंस्ते मजः ।

तस्माद्वर्धं पुरस्त्रात्य नित्यता त्वं शुचिस्मिते । उपचाराभिचारार्था धर्ममावाहयस्व वै ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सा तथोक्ता तथेत्युक्ता तेन भर्ता वराङ्गना । अभिवाद्याभ्यनुज्ञाता प्रदक्षिणमवर्तत ।

इत्यादिपर्व्वणि सभ्यवपर्व्वणि कुन्तीपुत्रोत्पत्त्यनुज्ञाने द्वाविंशत्यधिकव्रतोऽध्यायः ॥ १२२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सम्प्रत्यरुह्यते गर्भं गान्धार्था जनमेजय । आह्वयामास वै कुन्तीगर्भार्थं धर्मं च श्रुतं ।

सा बलिं लरिता देवी धर्मोपापजहार ह । जयाप विधिवज्जयं दत्तं दुर्वाससा पुरा ।

४०६०

आजगाम ततो देवो धर्मो मन्त्रबलात्ततः । विमाने सूर्य्यसङ्काशे कुन्ती यच्च अपस्थिता ।

विहस्य तां ततो ब्रूयाः कुन्ति किन्ने ददाम्यहं । सा तं विहस्यमानाऽपि पुत्रं देह्यब्रवीदिदं ।

संयुक्ता सा हि धर्म्येण योगमूर्त्तिधरेण ह । सेभेपुत्रं वरारोहा सर्वप्राणश्रुतां हितं ।

रेन्द्रे चन्द्रसमायुक्ते मुहूर्त्तौ भिजितेऽष्टमे । दिवाभ्युद्यते सूर्ये तिथौ पूर्णेऽतिपूजिते ।

सम्बुद्धयश्रवं कुन्ती सुवाच प्रवरं सुतं । ज्ञानमात्रे सुते तस्मिन्वागुवाचाश्रीरिणी ।

४७६

एष धर्मश्रुतां श्रेष्ठो भविष्यति नरोत्तमः । विक्रान्तः सत्यवाक्चैव राजा पृथ्वा भविष्यति ।

युधिष्ठिर इति स्थातः पाण्डोः प्रथमजः सुतः । भविता प्रथितो राजा त्रिषु लोकेषु विभुतः ।

यशसा तेजसा चैव व्रतेन च समन्वितः । धार्मिकं तं सुतं लब्ध्वा पाण्डुस्तं पुनरब्रवीत् ।

प्राज्ञः सत्तं बलश्रेष्ठं बलश्रेष्ठं सुतं हृणु । ततस्तथाक्ता भर्षा तु वायुमेवाजुहाव सा ।

ततस्त्रासागतो वायुर्भृगाकूटो महाबलः । किने कुन्ति ददाम्यह ब्रूहि यत्ते हृदि स्थितं ।

४७७

सा सलज्जा विश्रम्य ह पुत्रं देहि सुरोत्तम । बलवन्तं महाकायं सर्वदर्पप्रभञ्जनं ।

तस्माज्जो महाबाहुर्भूमिा भीमपराक्रमः । तमप्यतिबलं ज्ञातं वाग्वाचाश्रीरिणी ।

सर्वेषां बनिनां श्रेष्ठो जातोऽयमिति मारत । इदमत्यहुतं चासौ ज्ञातमात्रे वृकोदरे । यद्वाह्यापतिनो मातुः शिलां गात्रैर्वचूर्णयत् ।

कुन्ती व्याघ्रभयोद्दिग्ना सहधोत्पतिता किल । गान्धर्वपुत्रं संसृजामुर्ध्वं स्वे वृकोदरं ।

ततः स वज्रसंघातः कुमारो न्यपतद्गिरौ । पपात तेन श्रतधा शिला गात्रैर्वचूर्णिता ।

४७८

तां शिलां चूर्णितं दृष्ट्वा पाण्डुर्विस्मयमागतः । यस्मिन्नहनि भीमस्तु ज्ञे भरतपत्तम ।

दुर्योधनोऽपि तत्रैव प्रजग्मे वसुधाधिपः । जाते वृकोदरे पाण्डुर्निदं भूयोऽन्वेषिन्नयत् । कथं नु मे वरः पुनो लोकश्रेष्ठो भवेदिति ।

देवैः पुरुषकारे च लोकोऽयं संप्रतिष्ठितः । तच्च देवन्तु विधिना कालयुगेन लभ्यते ।

इन्द्रो हि राजा देवानां प्रधान इति नः श्रुतं । अप्रमेयबलोत्साहो वीर्यवानमिदधुतिः ।

तं तोषयित्वा तपसा पुत्रं लप्से महाबलं । यं दास्यति स मे पुत्रं स वरीयान्भविष्यति ।

४७९

अमानुषान्मानुषांश्च संयामे स हनिष्यति । कर्षणा मनसा वाचा तस्मात्तस्ये महत्तपः ।

ततः पाण्डुर्युष्महारजो मन्त्रयित्वा महर्षिभिः । दिदेश कुन्त्याः कौरवो ज्ञातं समन्तसरं शुभं ।

आत्मना च महाबाहुरेकपादस्थितोऽभूत् । उर्यं स तप आश्राय परमेण समाधिना ।

आरिराधयिषुर्देवं चिदश्रुतां तमीश्वरं । सूर्येण सह धर्मात्मा पथ्यतेयत भारत । तं तु कालेन महता वासवः प्रत्यपश्यत् ।

ब्रह्म उवाच ॥ पुत्रं तव प्रदास्यामि त्रिषु लोकेषु विभुतं । ब्राह्मणानां गवाक्षैव सुहृदां चार्थसाधकं ।

४८०

दुर्हृदां शोकजननं सर्वबाधवनन्दनं । सुतं तेऽयं प्रदास्यामि सर्वाभिनविनाशनं ।

इत्युक्तः कौरवो राजा वासवेन महात्मना । उवाच कुन्तीं धर्मात्मा देवराजवचःश्रुत्वा ।

‘ब्रह्मर्क्षव कल्याणि तुष्टो देवगणेश्वरः । दातुमिच्छति ते पुत्रं यथासङ्कल्पितं त्वया ।

अतिमानुषकर्षाणं यश्चस्त्रिमरिन्दमं । नोतिमन्तं महात्मानमादित्यसमेतजयं ।

दुराधर्षं क्रियाकर्ममनोवाहुतदर्शनं । पुत्रं जनय सुशोणि धाम सन्निधयेतेजसा । लभः प्रसादे देवेन्द्रान्तमाङ्गय शुचिस्त्रिते । ४८१

वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्ता ततः ब्रह्माजुहाव यश्चस्त्रिमो । अथाजगाम देवेशे जनयामास चार्जुनं ।

जातमाने कुमारो तु वागवाचाशरीरिणी । महागम्भीरनिर्घोषा नभो नादयती तदा ।

शृण्वतां सर्वभूतानां तेषां चाश्रमवासिनां । कुन्तीमाभास्य विष्णुमुवाचेदं मुचिस्मितां ।

कान्तदीर्घसमः कुन्ति शिवतुल्यपराक्रमः । एष शक्र इवाज्यो यशसे प्रथयिष्यति ।

अदित्या विष्णुना प्रीतिर्यथाऽभूदभिवर्द्धिता । तथा विष्णुसमः प्रीतिं वर्धयिष्यति तेऽर्जुनः ।

४०६४

एष मद्रात्रये ह्यत्वा कुरुक्षु सह सोमकैः । चेदिकांशिकरूपांश्च कुरुक्ष्मीं वहिष्यति ।

एतस्य भुजवीर्येण खाण्डवे ह्यवाहनः । भेदसा सर्वभूतानां हन्ति यास्यति वै परां ।

यामणीश्च महोपालानेष जित्वा महाबलः । भाटभिः सहिता वीर स्त्रीमेधानाहन्ति ।

आमदम्यसमः कुन्ति विष्णुतुल्यपराक्रमः । एष वीर्यवतां श्रेष्ठा भविष्यति महायशसाः ।

एष युद्धे महादेवं तीर्थयिष्यति शङ्करं । अस्त्रं पाशुपतं नाम तस्मान्पाटुदवाप्स्यति ।

४०००

निवातकवचा नाम दैत्या विबुधविदिषः । शक्राश्रया महाबाहुस्त्वान्वधिष्यति ते सुतः ।

तथा दित्यानि चात्वाणि निखिलेनाहन्ति । विप्रनष्टां श्रियं चायमाहर्त्ता पुरुषर्षभः ।

एतामत्यङ्गुतां वाचं कुन्ती शुश्राव सुतके । वाचमुचरितामुचैसां निश्म्य तर्पस्विनां ।

बभूव परमो हर्षः शतशृङ्गनिवासिनां । तथा देवनिकायानां सेन्राणांश्च द्विवैकषां ।

आक्रान्ते दुन्दुभीनाञ्च बभूव तुमुलस्वनः । उदतिष्ठन्महाधोषः पुण्यदृष्टिभिरावृतः ।

४००५

समवेत्य च देवानां गणाः पार्थमपूजयन् । काश्र्वेयो यैनेत्या गन्धर्वास्तरसस्तथा ।

प्रजानां पतयः सर्वे सप्त चैव महर्षयः । भरद्वाजः कश्यपो गौतमश्च विश्वामित्रो जमदग्निर्विशिष्टः । यथादितो भास्करे

ऽभूत्प्रपद्ये सोऽप्यत्राविर्भगवानाजगाम ।

मरीचिरङ्गिराश्चैव पुनस्त्यः पुनहः क्रतुः । दक्षः प्रजापतिश्चैव गन्धर्वास्तरसस्तथा ।

दिव्यमात्रास्तरधराः सर्वालङ्कारभूषिताः । उपगायन्ति वीभर्तुं नृत्यन्त्यस्तरसाङ्गणाः ।

तथा महर्षयश्चापि तेपुस्तत्र समन्ततः । गन्धर्वाः सहितः श्रीमान्प्रागायत च तुम्बुरः ।

४०६०

भोमसेनोप्रसेनौ च ऊर्णायुरनघस्तथा । गोपतिर्धृतराष्ट्रश्च सूर्यवर्चास्तथाऽष्टमः ।

युगपत्पुण्यः कार्ष्णिर्नन्दिश्चिरयस्तथा । चयोदशः शालिग्रिराः पर्जन्यश्चतुर्दशः ।

कलिः पञ्चदशश्चैव नारदस्तत्र षोडशः । सत्वाट्टहत्वाट्टहकः करालश्च महामनाः ।

ब्रह्मचारी बह्मगुणः सुवर्णश्चेति विभ्रतः । शिवावसुः सुमन्युश्च सुचन्द्रश्च सप्ततथा ।

गीतमाधुर्यसम्यज्ञौ विख्यातौ च हाहाङ्गहः । इत्येते देवगन्धर्वा जगत्सर्व नराधिप ।

४०६५

तथैवाप्सरसो दृष्टाः सर्वालङ्कारभूषिताः । ननृतुर्वै महाभागा जगुस्त्रायतंलोचनाः ।

अनूचानाऽनवद्या च गुणमुत्था गुणावरा । अद्रिका च तथा सोमा मिश्रकेशी ललन्नुवा ।

मरीचिः शुचिकाश्चैव विद्युत्पर्णा तिलोत्तमा । अम्बिका लक्षणा चेमा देवी रत्ना मञ्जरामा ।

अमिता च सुबाहुश्च सुप्रिया च वपुस्तथा । पुण्डरीका सुगन्धा च सुरसा च प्रसायिनी ।

कात्या शारदती चैव ननृतुस्तत्र सप्तशः । मेनका सहज्या च कर्णिका पुञ्जिकस्तथा ।

४०७०

स्रुतस्त्रुता युगाधी च विद्याधी पूर्वैकित्यपि । उच्यतेति च विद्याता प्रयोचेति च तादृशी ।

उर्व्वेश्यकादशी तांशो जगुसायतलोचनाः । धाताऽर्थ्यमा च मिश्रस्य वर्णोऽग्नौ भगवत्तथा ।

इन्द्रो विवस्वान्पूषा च लष्टा च अविता तथा । पूर्व्वैश्वस्यैव विष्णुश्च आदित्या इन्द्रश्च स्त्रुताः ।

महिमानं पाण्डवस्य वर्धयन्मोऽम्बरे स्त्रिताः । मृगव्याघ्रस्य सर्पस्य निर्धेतिश्च महायन्त्राः ।

४८९

अत्रैकपादहिरण्यं पिनाकी च परमप । इन्द्रोऽथैश्वरस्यैव कपाली च विज्ञापते । स्त्राणुभेगश्च भगवान्द्रुक्षास्तथावतस्त्रिरे ।

अश्विनौ वसवश्चाष्टौ मरुतश्च महाबलाः । विश्वेदेवास्तथा साध्यास्तथाचनपरिवंस्त्रिताः ।

कर्कोटकोऽथ सर्पस्य वासुकिश्च भुजङ्गमः । कच्छपश्चाथ कुण्डस्य तपकश्च महोरगः ।

आययुस्तपसा युक्ता महाक्रोधा महाबलाः । इते चान्ये च बहवस्तत्र नागा व्यवस्थिताः ।

तार्क्ष्यश्चरिष्टमेमिन् गच्छसासितध्वजः । चक्षुरश्चरणिश्चैव वैगतेया व्यवस्थिताः ।

४९०

तांश्च देवगणान्सर्वोत्तमः सिद्धा महर्षयः । विमानगिर्य्यधगतान्द्रुक्षुर्नैते जनाः ।

तद्वृष्टा महदाश्चर्य्यं विस्मिता मुनिवत्तमाः । अधिका स्त्रा ततो दृष्टिमन्तनन्पाण्डुज्ञानप्रति ।

पाण्डुस्तु पुनरेवैनां पुत्रलोभान्महायन्त्राः । वक्रमेच्छद्भुक्ष्यपत्नीं कुन्ती त्वेनमथाव्रवीत् ।

मातस्त्वर्धप्रभवमापस्त्रपि वदन्मुत । अतः परं क्षैरिणीऽस्त्राद्भ्यस्की पश्यमे भवेत् ।

स त्वं विद्वन्मर्षमिममधिगम्य कथं नु मां । अपत्यार्थं समुत्क्रम्य प्रमादादिव भाषसे ।

४९१

इत्यादिपर्व्वणि सन्भवपर्व्वणि पाण्डवीत्यनौ चोर्व्विज्जत्यधिकं ज्ञतोऽथायः ॥ १२३ ॥

वैश्वस्यायनउवाच । कुन्ती पुत्रेषु जातेषु भूतराज्ञात्मजेषु च । मद्रराजसुता पाण्डुं रक्षो वचनमब्रवीत् ।

न मेऽस्त्रि लयि सन्तापो विगुणेऽपि परमप । नावरत्ने वराहायाः स्त्रिया चानघ नित्यदा ।

गान्धाऽर्थाश्चैव नृपते जातं पुत्रज्जतं तथा । श्रुत्वा न मे तथा दुःखमभवत्कुहमन्दन ।

इदम् मे महद्दुःखं तुल्यतायामपुत्रता । दिक्षा निदानीं भर्तुर्मे कुन्त्यामथस्त्रि सक्तनिः ।

यदि लपत्यसन्तानं कुन्तिराजसुता मयि । कुर्यादनुग्रहो मे स्त्रात्तव चापि हितं भवेत् ।

४९२

शंरभो हि सपत्नीवादनं कुन्तिसुतां प्रति । यदि तु त्वं प्रसन्नो मे स्वयमेनां प्रचोदय ।

पाण्डुरुवाच ॥ ममाप्येष सदा मार्द्रि चर्धः परिवर्त्तते । न तु त्वां प्रसहे वक्नुमिष्टानिष्टविवलथा ।

तवत्विदंमतं भला प्रथतित्याम्यतः परं । मये भुवं मयोक्ता सा वचनं प्रतिपत्स्यते ।

वैश्वस्यायनउवाच । ततः कुन्ती पुनः पाण्डुर्विक्कि इदमब्रवीत् । कुलस्य मम सन्तानं लोकस्य च कुरु प्रियं ।

मम चापिण्डनाम्नाय पूर्व्वैश्वामपि चात्मनः । मप्रियार्थस्य कस्याणि कुरु कल्याणमुत्तमं ।

४९३

यश्चोऽर्थाय चैव त्वं कुरु कर्म्म सुदुष्करं । प्राप्ताधिपत्यमिष्ट्रेण यश्चैरिष्टं यश्चोऽर्थिना ।

तथा मन्त्रविदो विप्रास्तपस्तप्ता सुदुष्करं । गुरुण्युपगच्छन्ति यश्चोऽर्थाय भाविनि ।

तथा राजर्षयः सर्वे ब्राह्मणाश्च तपोधनाः । चकुरुच्चावचं कर्म्म यश्चोऽर्थाय दुष्करं ।

सा त्वं मार्द्रोऽस्त्रेनेव तारयैनामनिन्दिते । अपत्यां संविभागेन पराङ्मोर्तिमवाप्नुहि । इवमुक्त्वाऽब्रवीन्मार्द्रो सक्तस्त्रिणय देवं ।

तस्मात्ते भविताऽपत्यमनुरूपमसंशयं ।

ततो माद्री विचार्यैव जगाम मनसाऽस्मिन् । तावागम्यं सुतौ तस्यां जनयामासुत्तथैव ।

४८०

नकुलं सप्तदेवश्च रूपेणाप्रतिभौ भुवि । तथैव तावपि यमौ वागुवाचाग्ररीरिणौ ।

सत्त्वगुणोपेतौ भवतोऽत्यग्निनाविनि । भासतस्तोजसाऽत्यर्थं रूपद्विविधसम्पदा ।

नामानि चरिते तेषां व्रतशृङ्गनिवासिनः । भक्ता च कर्मणा चैव तथाशीर्भिर्विब्राभ्यते ।

ज्येष्ठं युधिष्ठिरेत्येवं भीमसेनेति मध्यमं । अर्जुनेति तृतीयश्च कुन्तीपुत्रानकल्पयन् ।

पूर्वजं नकुलेत्येवं सप्तदेवेति सापरं । माद्रीपुत्रावकथयंसे विप्राः प्रोतमानसाः ।

४८१

अनुसम्भारं जाता अपि ते कुरुसत्तमाः । पाण्डुपुत्रा व्यराजन्त पञ्च सम्भाररा इव ।

महासत्ता महावीर्या महाबलपराक्रमाः । पाण्डुर्दृष्ट्वा सुतांस्तान् देवकृपाशैजसः ।

मुदं परमिकां लेभे ननन्द च नराधिपः । सद्योनामपि सर्वेषां व्रतशृङ्गनिवासिनां ।

प्रिया बभूवुस्तासाञ्च तथैव मुनियोषितां । कुन्तीमप्य पुनः पाण्डुर्माश्रये समसोदयत् ।

तमुवाच पृथा राजवहस्युक्ता तदा सती । उक्ता सलङ्कृद्भेषा लेभे तेनाग्निं वक्षिता ।

४८२

विभेद्यस्याः परिभवात्कुलीणां गतिरीदृशी । नास्त्रासिषमहं मूढा दन्वाङ्गाने फलदयं ।

तस्मान्नाहं नियोक्तव्या लथेयाऽसु वीरा मम । एवं पाण्डोः सुताः पञ्च देवदत्ता महाबलाः । सम्भूताः कीर्तिमन्तश्च कुरुवंश
विवर्द्धनाः ।

शुभलक्षणसम्पन्नाः सोमवप्रियदर्शनाः । सिंहदर्पा महेष्वासाः सिंहविक्रान्तगामिनः ।

सिंहघोरा मनुजैश्चा वटधुर्देवविक्रमाः । विवर्द्धमानास्ते तत्र पुण्ये हेमवते गिरौ । क्लृप्तं जनयामासुर्बहर्षाणां
समयुषा ।

ते च पञ्च शतैव कुरुवंशविवर्द्धनाः । सर्वै वटधुरत्येन कालेनाप्सिन्व भीरजाः ।

४८३

इत्यादिपर्वणि सम्भवपर्वणि पाण्डुवोत्पत्तौ चतुर्विंशत्यधिकव्रतोऽध्यायः ॥ १२४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दर्शनीयांस्ततः पुत्रान् पाण्डुः पञ्च महावने । तान्यश्नन्पर्वते रस्ये स्वबाहुबलमाश्रितः ।

सुपुष्पितवने काले कदाचिन्मधुमाधवे । भूतसंमोहने राजा सभायां व्यचरद्वनं ।

पलाशैस्तिलकैश्चूतैश्चमकैः पारिमर्शकैः । अत्येव बह्मभिर्द्वैष्टैः फलपुष्पसमृद्धिभिः ।

जलस्थानैश्च विविधैः पद्मिनीभिश्च शोभितं । पाण्डोर्वनं तत्सम्प्रेक्ष्य प्रजज्ञे हृदि मन्मथः ।

प्रशृण्वन्ननसं तत्र विचरन्तं यथाऽमरं । तं माश्रानुजगामैका वसनं विभ्रतो बभूव ।

४८४

यमोक्षमाणः स तु तां वयस्यां तनुवाससं । तस्य कामः प्रवहते गह्वरेऽग्निरिवोद्भूतः ।

रहस्येकान्तु तां दृष्ट्वा राजा राजीवलोचनां । न ब्रह्माक्षं नियन्तुं तं कामं कामवशीकृतः ।

ततः शनौ बलाद्राजा निजयाह रजोगतां । वार्यमापस्तथा द्वेया विस्रुग्न्था यथाबलं ।

स तु कामपरीतात्मा तं श्रापं नाम्बभुञ्चत । माद्रीं मैथुनधर्मेण सोऽग्न्यगच्छद्लादिव ।

जीवितात्मा च कौरव्यमन्ययौ वप्रव्रततः । श्रापजं भयमुत्सृज्य विधिना संप्रसोदितः ।

४८५

तथा कामात्मनो बुद्धिः साक्षात्कालेन मोक्षिता । संप्रमथोर्द्वयं धामं प्रगृहा सह चेतवा ।

स तथा सह सङ्गम्य भार्यया कुहनन्दनः । पाण्डुः परमधर्मात्मा धृष्टके कालधर्मणा ।
ततो माद्री समालिङ्ग्य राजानं गतचेतसं । मुमोच दुःखजं ब्रह्म पुनः पुनरतोव हि ।
सह पुनैस्ततः कुन्ती माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ । आजगमुः सहितास्तत्र यत्र राजा तथा गतः ।
ततो माश्रयवोद्राजशार्त्ता कुन्तीमिदं वचः । एकैव त्वमिहागच्छ तिष्ठन्ममैव दारकाः । ४८०
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्मात्समैवाधाय दारकान् । हताऽहमिति विकुश्ल सप्तसैवाजगाम सा ।
इष्ट्वा पाण्डुस्य माद्रीस्य त्रयानौ धरणीतले । कुन्ती शोकपरोताङ्गी क्लिष्टाप सुदुःखिता ।
रक्ष्यमाणो मया नित्यं वीरः सत्तमात्मवान् । कथं त्वामत्यतिक्रान्तः ज्ञापं जानन्ननौकसः ।
ननु नाम त्वया माद्री रक्षितव्यो नराधिपः । सा कथं लोभितवती विजने त्वं नराधिपं ।
कथं दीनस्य सततं त्वामावाह्य रणेगतं । तं विचिन्तयतः ज्ञापं प्रवृष्टः समजायत । ४८१
धन्या त्वमसि वाङ्मोक्षमन्तो भाग्यतरा तथा । इष्टवत्यसि यद्वत्तं प्रवृष्टस्य महीपते ।
माश्रुवाच । क्लिष्टपत्न्या मया देवि वार्यमाणे न चासकृत् । आत्मानं वारितोऽनेन सख्यं दिष्टं चिकीर्षुणा ।
कुन्तुवाच । अहं ज्येष्ठा धर्मपत्नी ज्येष्ठं धर्मफलं मम । अवश्यं भाविगो भावात्मा मां माद्री निरर्त्तय ।
अन्विष्यामीह भर्तारमहं प्रेतवत्तं गतं । उत्तिष्ठ त्वं विद्वज्जैनमिमान्पाण्डव दारकान् ।
माश्रुवाच । अहमेवानुयास्यामि भर्तारमपलायिनं । नहि दत्ताऽस्मि कामानां ज्येष्ठा मामनुमन्यतां । ४८२
मां चाभिगम्य क्षीणोऽयं कामाङ्करतसत्तमः । तमुक्त्विष्ट्यामस्य कामं कथं नुद्यमसादने ।
नचाप्यहं वर्त्तयन्ती निर्बिभ्रं सुतेषु ते । वृत्तिभार्य्यै चरिष्यामि स्यूत्रेदेनस्तथा च मां ।
तस्माद्ये सुतयोः कुन्ति वर्त्तितयं स्तपुस्त्वत् । मास्य कामयमानोऽयं राजा प्रेतवत्तं गतः ।
राज्ञः शरीरेण सह ममापीदं कलेवरं । इदमयं सुप्रतिष्कृतमेतदाख्यं प्रियं कुह ।
दारकेष्वप्रमत्ता च भवेयास्य हिता मम । अतोऽयं न प्रपश्यामि संदेष्टव्यं हि किञ्चन । ४८३
वैशम्पायनउवाच ॥ इत्युक्त्वा तं चित्ताग्निस्त्वं धर्मपत्नी नरर्षभं । मद्राजसुता त्वर्णमन्वारोहस्यश्चिनी ।
इत्यादिपर्वणि सम्भवर्वणि पाण्डूपरमे पञ्चविंशत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १२५ ॥
॥ वैशम्पायनउवाच ॥ पाण्डोऽहपरमं इष्ट्वा देवकस्या महर्षयः । ततो मन्त्रविदः सर्वे मन्त्रयाज्ञकिरे मिथः ।
॥ तापसा ऊचुः ॥ त्रिला राज्यश्च राजश्च स महात्मा महायशः । अस्मिन् स्थाने तपस्तप्ता तापसान् शरणं गतः ।
स जानमाचानुष्ठास्य दारांश्च भवतानिह । प्रादायोपनिधिं राजा पाण्डुः स्वर्गमनितो गतः ।
नखेमानात्मजान्देहं भार्य्यास्य सुमहात्मनः । खराष्टं दृष्ट्वा गच्छामो धर्मं सप्त हि नः स्वतः । ४८४
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ते परस्परंमामस्य देवकस्या महर्षयः । पाण्डोः पुत्रानुरक्त्य नगरं नागशाङ्क्यं ।
'उदारमनसः सिद्धा गमने चकिरे मनः । भोगाय पाण्डवान् दातुं हतराष्ट्राय चैव हि ।
तस्मिन्नेव चणे सर्वे तानादाय प्रतस्मिरे । पाण्डोर्दारांश्च पुत्रांश्च शरीरे ते च तापसाः ।
सुखिनी सा पुरा भूत्वा सततं पुत्रवत्सला । प्रपन्ना दीर्घमध्वानं संविभं तदमन्यत ।
शालदीर्घेण कालेन सम्प्राप्ता कुहजाङ्गणं । वर्द्धमानपुरदारमावसाद यश्चिनी । ४८५

दारिणं तापसा ऊचुराजानस्य प्रकाशय । ते तु गत्वा क्षणेनैव सभायां विनिवेदिताः ।
 तं चारणसहस्राणां मुनीनामागमं तदा । श्रुत्वा नागपुरे नृपाः-क्लिष्टाः समपद्यत ।
 मुञ्जनीदित आदित्ये सर्वे बासपुरस्त्रताः । सदागतापसाङ्गुं निर्व्ययः पुरवासिनः ।
 स्त्रीसङ्गाः चक्षुषाश्च धानसङ्घसमास्त्रिणाः । ब्राह्मणैः सह निर्व्ययं ब्राह्मणानाञ्च योषितः ।
 तथा विष्टुद्रसङ्घानां महान् व्यतिकरोऽभवत् । न कश्चिद्विकरोऽदीर्घात्मभवन् धर्मेषु ह्ययः ।
 तथा भीमः शान्तनवः सोमदत्तोऽप्य वाङ्मिक । प्रज्ञाचक्रस्य राजसिः सत्ताच विदुरः स्मयं ।
 सा च सत्यवती देवी कौत्रल्या च यज्ञस्त्रिणी । राजदारैः परितृता गान्धारी चापि निययैव ।
 धृतराष्ट्रस्य दायदा दुर्व्येधनपुरोगमाः । भविता भवणैस्त्रिचैः व्रतसङ्गा विनिर्धेयुः ।
 तान्महर्षिगणान्दृष्ट्वा शिरोभिरभिराद्य च । उपोपविष्टुः सर्वे कौरव्याः स पुरोहिताः ।
 तथैव शिरसा भूमावभिराद्य प्रशम्य च ॥ उपोपविष्टुः सर्वे पौरजानपदा अपि ।
 तमकूजमभिज्ञाय जनैश्च सर्वैश्चलादा । पूजयित्वा यद्यान्यायं पाक्षेनार्थेण च प्रभो ।
 भीष्मा राज्यञ्च राज्यञ्च महर्षिभ्यो ब्यवेदयत् । तेषामघो वृद्धतमः प्रद्युम्नाय जटाजिनी ।

४८९

४९०

स्योषां मतमाज्ञाय महर्षिरिदमब्रवीत् । यः स कौरव्यदायादः पाण्डुर्नाम जराधिपः । कामभोगान्परित्यज्य व्रतशुद्धिं
 मितो गतः ।

ब्रह्मचर्यव्रतस्य तस्य दिव्येन चेतुना । साक्षाद्भोदयं पुत्रस्य ज्ञातो बुधधिरः ।
 तथेनं बलिनां श्रेष्ठं तस्य राज्ञो महात्मनः । मातरिन्वा ददौ पुत्रं भीमं नाम महाबलं ।
 पुरुहतादयं जज्ञे कुण्डामेव धनञ्जयः । यस्य कीर्तिर्महेष्वासाम्प्रेमान्मभिव्यक्ति ।
 यौ तु माद्री महेश्वासवसूत पुरुषोत्तमौ । अश्विभ्यां पुरुषस्यान्नाविमौ तावपि पश्यत ।
 चरता धर्मनित्येन वनवासं यज्ञस्त्रिणा । नष्टः पैतामहो वंशः पाण्डुना पुनश्चकृतः ।
 पुत्राणां जन्म वृद्धिञ्च वैदिकाध्ययनानि च । पश्यन्तः सततं पाण्डोः पराप्नोतिमवाप्स्यथ ।
 वर्त्तमानः सन्ता वृत्ते पुत्रलाभमवाप्य च । पित्रलोके गतः पाण्डुरितः सप्तदशैरुजि ।
 तं चित्तागतमाज्ञाय वैश्यामरमुखे कृतं । प्रविष्टा पावकं माद्री हिला जीवितमात्मनः ।
 सा गता सह तेनैव पतिलोकमनुजता । तस्यास्तस्य च वत्कार्यं क्रियतां तदनन्तरं ।
 इमे तयोः शरीरे द्वे पुत्राश्चैव तथोत्पन्नाः । क्रिवाभिरनुष्टब्धानां सह मात्रा परन्मयाः ।
 प्रेतकार्यं निवृत्ते तु पितृमेधं महायज्ञः । लभतां सर्वधर्मज्ञः पाण्डुः कुन्तुलोदहः ।
 वैश्यायनउ वाच ॥ यवमुक्षां कुहून्सर्वान् कुहून्मेव पश्यतां । क्षणेनात्महिताः सर्वे तापसा गुह्यकैः सह ।
 गन्धर्व्यनगराकारं तथैवात्महितं पुनः । अविशिङ्गुगणान्दृष्ट्वा विस्मयं ते परं ययुः ।
 इत्यादिपर्वणि सम्भवपर्वणि अविशेषवादे बर्हिषत्यधिकब्रूतोऽध्यायः ॥ १२६ ॥

४९०

४९१

४९२

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ पाण्डोर्बिदुर सर्वार्णि प्रेतकार्याणि कारय । राजवज्राजिह्वस्य माश्राद्धेव विशेषतः ।
 पशून्वासांसि रत्नानि धनानि विविधानि च । पाण्डोः प्रवक्ष्ये मास्त्राञ्च यन्मे यावच्च वाञ्छितं ।

यथा च कुम्भी सत्कारं कुर्यान्माश्रास्यथा कुरु । यथा न बाणुर्बादितः पश्येतां तां सुवहतां ।

न शोच्यः पाण्डुरगन्धः प्रशस्यः स नराधिपः । धंस पञ्च सुता वीरा जाताः सुरसुतोपमाः ।

४८१५

॥ वैभवायन उवाच ॥ विदुरसं तथेत्युक्त्वा भीमेण सह भारत । पाण्डु बंस्कारवामास देहे परमपूजिते ।

ततस्तु नगरात्पूर्वमाज्यगन्धपुरकृताः । निर्हताः पावका द्वीप्ताः पाण्डोराजमुरोरहितैः ।

अथैनमात्तैवेऽप्यैर्गन्धैश्च विविधैर्धरैः । श्रिविकां तामलकृत्य वाससाच्छाद्य सर्वशः ।

ता तथा शोभितां मान्यैर्वाशोभिश्च महाधमैः । अमात्या ज्ञातयज्ञैर्न मुहदशोपतस्थिरैः ।

नृसिंहं नरयुक्तेन परमालङ्कृतेन तं । अवहयानमुख्येन सह माश्रा सुवहतां ।

४८१०

पाण्डुरणातपनेण चामरव्यजनेन च । सर्ववादिचनान्देह्य समलक्ष्यकिरे ततः ।

रत्नानि चाप्युपादाय बह्विजं शतशो नराः । प्रददुः काङ्क्षमाणेभ्यः पाण्डोरासौर्द्धदेशिके ।

अथच्छत्राणि शुभ्राणि चामराणि दृढानि च । आजङ्घुः कौरवस्यार्थं वासंसि रुचिराणि च ।

याजकैः शुक्रवर्षाभिरुज्ज्वलमाना उताग्रनाः । अगच्छन्वपतस्यदर्शयमानाः खलङ्कृताः ।

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैव बह्वलभः । रुदन्तः शोकसन्तप्तः अनुजग्मुर्नराधिपं ।

४८१६

अथमभ्यानपाहाय दुःखे चाधाय ज्ञायते । कृत्वा चास्त्राननाथांश्च क याशसि नराधिप ।

क्रोशन्तः पाण्डवाः सर्वे भीमो विदुर एव च । रमणीये वनेऽहो गङ्गातीरे सभे शुभे ।

न्यासयामासुरथ तां श्रिविकां सत्यवादिनः । सभाय्यंश्च नृसिंहस्य पाण्डोरक्षिष्टकर्मणः ।

ततस्तस्य शरीरम् सर्वगन्धाधिवसितं । शुचिकालीयकादिगन्धं दिव्यचन्दनरूपितं ।

पर्यषिञ्चन् जलेनाशु श्रातकुम्भसंघैर्घटैः । चन्दनेन च शुक्लेन सर्व्वतः समलेपयन् ।

४८१७

कालागुरुविमिश्रेण तथा तुङ्गरसेन च । अथैनं देशजैः शुक्लैर्वाशोभिः समयोजयन् ।

संस्कृजः स तु वासोभिर्जोर्वन्निव नराधिपः । शुशुभे स नरयाशो महाहृदयनोचितः ।

याजकैरभ्यगृह्णाते प्रेतकर्षणमुष्ठिते । घृतावसिक्तं राजानं सहमाश्रा खलङ्कृतं ।

तुङ्गपद्मविमिश्रेण चन्दनेन सुगन्धिना । अन्यैश्च विविधैर्गन्धैर्बिम्बिना समहाह्वयन् ।

ततस्तथोः शरीरे देहदृष्ट्वा मोहवन् गता । हाहा पुनस्ते कौशल्या यपात सहसा भुवि ।

४८१८

तां प्रेक्ष्य पतितामर्त्तां पौरजानपदो जनः । हरोद दुःखसन्तप्तो राजभक्त्या कृपाऽन्वितः ।

कुन्धासैवात्सर्नान्देन सर्व्वणि च विषकुशुः । मानुषैः सह भूतानि तिथ्यग्रेणिगतान्यपि ।

तथा भीमः शान्तनवो विदुरश्च महामतिः । सर्व्वशः कौरवाश्चैव प्राणदन् भृशदुःखिताः ।

ततो भीमोऽयं विदुरो राजा च सह पाण्डवैः । उदकं चक्रिरे तस्य सर्व्वंश्च कुरुयोषितः ।

चुकुशुः पाण्डवाः सर्व्वे भीमः शान्तनवसया । विदुरो ज्ञातयज्ञैव चकुश्यापुदकक्रियाः ।

४८१९

कृतोदकास्नानादाय पाण्डवाञ्ज्जेककर्षितान् । सर्व्व्याः प्रकृतयो राजञ्ज्जेचमाना न्यभारयन् ।

यथैव पाण्डवा भूमौ सुषुप्तः सह बान्धवैः । तथैव नागरा राजन् विश्विरे ब्राह्मणादयः ।

तद्गतानन्दमस्त्रस्यमाकुमारमहृष्टवत् । बभूव पाण्डवैः सार्द्धं नगरं दादश सपाः ।

इत्यादिपर्वणि सञ्भवपर्वणि पाण्डुदाहे सप्तविंशत्यधिकशतेऽऽश्वयः ॥ १२७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः कुन्ती च राजा च भीमश्च सह बभूवि । ददुः आहूतदा पाण्डोः स्वधाम्नुतमयं तदा ।

कुलंश्च विप्रमुख्यांश्च भोजयित्वा सहस्रशः । रत्नौषाधिप्रमुख्येभ्यो दत्त्वा धामवरांस्तथा ।

४८१५

कृतशैचांस्ततस्तांस्तु पाण्डवान् भरतर्षभान् । आदाय विविशुः सर्वे पुरं वारणसाङ्गयं ।

सततं स्नानुशोचन्तस्तमेव भरतर्षभं । पौरजानपदाः सर्वे हृतं स्मरन् बान्धवाः ।

आहूतवसाने तु तदा दृष्ट्वा तं दुःखितं जने । समूढा दुःखशोकासां व्याधौ मातरमब्रवीत् ।

अतिकान्तसुखाः कालाः पर्युपस्थितदारुणाः । अश्रुपापिष्ठदिवसाः पृथिवी गतयौवना ।

बज्रमायासमाकीर्णौ नानादोषसमाकुलः । लुप्तधर्मोऽक्रियाचारो घोरः कालो भविष्यति ।

४८१०

कुरूणामनयाचापि पृथिवी न भविष्यति । गच्छ त्वं योगमास्थाय युक्ता वस तपोवने ।

माद्रालीस्वं कुलस्यास्य घोरं सङ्कथमात्मनः । तथेति समनुज्ञाय सा प्रविश्याप्रवीक्ष्युषां ।

अस्मिन्ने तव पौत्रस्य दुर्नृपात्कल्लि भारताः । सानुबन्धा विनङ्गन्ति पौराश्वेति नः श्रुतं ।

तल्लौकश्यामिमामासां पुत्रशोकाभिपोडितां । वनमादाय भद्रं ते गच्छामि यदि मन्यसे ।

तथेत्युक्ता लम्बिकया भीममामस्य सुप्रता । वने ययौ सत्यवती सुधाभ्या सह भारता ।

४८१५

ताः सुधोरं तपस्तप्त्वा देख्यो भरतसत्तम । देहं त्यक्त्वा महाराज गतिमिष्टां ययुस्तदा ।

वैशम्पायन उवाच । अथाप्रवक्तो वेदोक्तान् संस्कारान् पाण्डवास्तदा । संव्यवर्द्धन् भोगंश्चै भुञ्जानाः पितृवैश्वनि ।

धार्तराष्ट्रस्य संहिताः क्रीडन्तो मुदिताः सुखं । बालक्रीडासु सर्व्यासु विब्रिष्टलोभसा ऽभवन् ।

जवे लव्याभिहरणे भोज्ये पाण्डुविकर्षणे । धार्तराष्ट्रान् भीमसेनः सर्व्यासु परिमर्दति ।

हर्षात्प्रक्रीडमानांस्तान् गृह्य राजक्षिलीयते । शिरःसु विनिष्टस्यैतान् योधयामास पाण्डवः ।

४८२०

अतमेकोत्तरं तेषां कुमारानां महौजसां । एक एव निवृत्तानि नातिष्ठच्छादकोदरः ।

कचेषु च निगृह्यैगान्निहृत्य बलाद्दली । चकषुः क्रीडतो भूमौ घृष्टजानुशिराऽऽसकान् ।

दशबालान् जले क्रीडन् भुञ्जान् परिगृह्य सः । आसे क्वा सलिले मयो गृह्यकृष्णाम्बुमुक्षति ।

फलानि दृष्टमाहृष्ट्य विचिन्वन्ति च ते यदा । तदा पादप्रक्षारेण भीमः कम्पयते द्रुमान् ।

प्रहावगेभिहता द्रुमा व्याघूर्णितास्ततः । सफलाः प्रपतन्ति क्वा द्रुतं सखाः कुमारकाः ।

४८२५

न ते नियुद्धे न जवे न योग्यासु कदाचन । कुमारानुत्तरं चक्रुः सङ्क्रमाना हृकोदरं ।

एवं स धार्तराष्ट्रांश्च सङ्क्रमानो हृकोदरः । अप्रियेतिष्ठदत्यन्तं बाह्याश्च श्रेष्ठैश्चैतषां ।

ततो बलमतिव्यातं धार्तराष्ट्रः प्रतापवान् । भीमसेनस्य तज्जलत्वा दुष्टभावमदर्शयत् ।

तस्य धर्मोदपेतस्य पापानि परिपश्यतः । मोहादेष्वर्थलोभाच्च पापा मतिरजायत ।

अयं बलवतां श्रेष्ठः कुन्तीपुत्रो हृकोदरः । मध्यमः पाण्डुपुत्राणां निरुद्धा सं निवृत्ततां ।

प्राणदात्मिकमी चैव श्रेष्ठ्येण महताऽनितः । सङ्क्रमते चापि सद्विद्वानस्मानेको हृकोदरः ।

तन्मु सुप्तं पुरोद्याने गङ्गायां प्रक्षिपामहे । अथ तस्मादवरज अष्टं चैव धुधिष्ठिरं ।
प्रसङ्गवन्मने बद्धा प्रशामिष्ये वसुन्धरा । एवं स निश्चयं पापः कृत्वा दुर्योधनस्तदा । नित्यमेवान्तरप्रेक्षी भीमस्यासीत्सदा
तमनः ।

ततो जलविहारार्थं कारयामास भारत । सैलकमलवेष्टानि विचित्राणि महानि च ।

सर्वकामैः सुपूर्णानि पताकोष्ठावन्नि च । तत्र सञ्जययामास नानागाराप्यनेकैः ।

४८६

उदकक्रीडनं नाम कारयामास भारत । प्रमाणकोट्यां तं देशं स्थलं किञ्चिदपेत्य ह ।

भक्ष्यं भोज्यञ्च पेयञ्च चोष्यं लेह्यमथापि च । उपपादितं नरैस्तत्र कुञ्जैः सुदकर्षणि ।

न्यवेदयंस्तत्पुरुषा धार्तराष्ट्राय वै तदा । ततो दुर्योधनस्तत्र पाण्डवानाह दुर्भतिः ।

गङ्गां चैवानुयास्याम उद्यानवनशोभितां । सहिता भ्रातरः सर्वे जलक्रीडामवाप्नुमः ।

एवमस्त्विति तं चापि प्रत्युवाच धुधिष्ठिरः । ते रथैर्नगराकारैर्द्वैद्वजैश्च गजोत्तमैः ।

४८८

निर्धयुर्नगराच्छूराः कौरवाः पाण्डवैः सह । उद्यानवनमासाद्य विस्त्रज्य च महाजगं ।

विभ्रान्ति स्म तदा वीराः सिंह इव गिरिगुह्यं । उद्यानमभिपश्यन्तो भ्रातरः सर्वे एव ते ।

उपस्थानगृहैः शुभ्रेभ्यंलभोभिश्च शोभितं । गवाक्षकैस्तथाजालैर्यन्तैः सास्त्रिकैरपि ।

सम्पार्जितं सौधकारैश्चिकारैश्च चित्रितं । दीर्घिकाभिश्च पूर्णाभिलाषा पुष्करिणीभिर्हि ।

जलं तच्छुशुभे कन्यं फुल्लैर्जलह्रैस्तथा । उपच्छृत्वा वसुमतो तथा पुष्पैर्यथर्चयन्तु कैः ।

४९०

तत्रोपविष्टास्ते सर्वे पाण्डवाः कौरवाश्च ह । उपच्छन्नान्बहून् कामांस्तो भुञ्जन्ति ततस्ततः ।

अथोद्यानवरे तस्मिंस्तथाक्रीडागतांश्च ते । परस्परस्य वस्त्रेभ्यो ददुर्भक्ष्यास्ततस्ततः ।

ततो दुर्योधनः पापस्तद्गच्छे कालकूटकं । विषं प्रक्षेपयामास भीमसेनजिघांसया ।

स्वयमुत्थाय चैवाथ हृदयेन चुरोपमः । स वाचाऽमृतकल्पञ्च भ्रातृवश्च सुचक्षया ।

स्वयं प्रक्षिपते भक्ष्यं बद्ध भीमस्य पापकृत् । प्रतीक्षितं स्म भीमेन तं वै देशमजगता ।

४९२

ततो दुर्योधनस्तत्र हृदयेन हसन्निव । क्रतुकृत्यमिवात्मानं मन्यते पुरुषाधमः ।

ततस्तो सहिताः सर्वे जलक्रीडामकुर्वन्त । पाण्डवा धार्तराष्ट्राश्च तदा मुदितमानसाः ।

क्रीडास्थाने ते सूर्यैः शुचिचक्षाः खलङ्गताः । दिवसान्ते परित्रान्ता विहृत्य च कुरूद्वहाः ।

विहारवसथेभ्यर्वीरा वासमरोचयन् । खिन्नस्तु बलवाग्भीमो व्यायामाभ्यधिकं तदा ।

वाहयित्वा कुमारान्स्नान्जलक्रीडागतांस्तदा । प्रमाणकोट्यां वासार्थी सुञ्चापाशयत् तत् स्थलं ।

४९४

प्रीतं वातं समासाद्य आन्यो मदविमोहितः । विषेण च परीताङ्गो निषेष्टः पाण्डुनन्दनः ।

ततो बद्धुः स्तनापाशैर्भिमं दुर्योधनः स्वयं । मृतकल्पं तदा वीरं खलाञ्जलमपातयत् ।

स निःशब्धो जलस्थानमथ वै पाण्डवेऽविभ्रतः । आक्रामन्मग्नभवने तदा नागकुमारकान् । ततः संमेत्य बद्धमिस्तदा नागे

मंहाविषैः । अदृश्यत भूषं भीमो महाद्वैविषोष्णैः ।

ततोऽस्य दृश्यमानस्य तद्विषं कालकूटकं । सर्पविषेणैव स्थावरं जङ्गमेन तु ।

दंष्ट्रास्य दंष्ट्रिणां तेषां मर्मस्त्रिणि निपातिताः । त्वचं नैवास्त्र्य विभिदुःसारत्वात्पुत्रवृक्षसः । ४०२०

ततः प्रभुद्वः कौमोचः सर्व्वे र्षिश्च बन्धनं । पोथयामास तात्पर्य्यमन् केचिद्धीताः प्रदुष्टवुः ।

हताश्वेषा भीमेन सर्व्वे वासुकिमभ्ययुः । ऊचुस्त्र्य सपर्यराजानं वासुकिं वासवोपमं ।

अयं नरो वै नागेन्द्र ह्यसु बद्धा प्रवेक्षितः । यद्य च नो मतिर्वीरं विषपीता भविष्यति ।

निश्चेष्टोऽस्माननुप्रातः स च दृष्टोऽन्वबुध्यत । संशङ्गस्यापि संहृत्तन्मृत्वा बन्धनमाश्रु नः ।

पोथयन्तं महाबाहुं त्वंचैनं ज्ञातुमर्हसि । ततो वासुकिरभ्येत्य नागेरनुगतस्तदा । पश्यन्निष्ठ महाबाहुं भीमं भीमपराक्रमं । ४०२५

आर्य्यकोशं च दृष्टुः स प्रयाया आर्य्यकोशं च । तदा दौहित्रदौहित्रः परिष्वक्तः सुपीडितं ।

सुप्रीतस्त्र्यभक्तस्य वासुकिः सुमहाययाः । अश्ववीक्ष्य नागेन्द्रः किमस्य कियतां प्रियं ।

धनैषा रत्ननिचयो वसु चास्य प्रदीयतां । एवमुक्तस्तदा नागो वासुकिं प्रत्यभाषत ।

यदि नागेन्द्र तुष्टोऽसि किमस्य धनसङ्घयैः । रश्मिवेत्कुमारोऽयं त्वयि प्रीतिं महाबलः ।

बलं नागसहस्रस्य यस्मिन् कुण्डे प्रतिष्ठितं । यावत्पिबति बालोऽयं तावद्धस्यै प्रदीयतां । ४०३०

एवमस्त्विति तं नागं वासुकिः प्रत्यभाषत । ततो भीमस्तदा नागैः क्षतस्त्रस्यवयवः शूचिः ।

प्राङ्मुखोऽपिबिष्टः स रश्मं पिबति बाण्डवः । एकोच्छ्वासात्ततः कुण्डं पिबति स्म महाबलः ।

एवमष्टौ स कुण्डलि स्रपिवत्पाण्डुनन्दनः । ततस्तु त्रयमे दिव्ये नामदत्ते महामुजः । अत्रेत भीमसेनस्तु यथासुखमरिन्दमः ।

इत्यादिपर्व्वणि सभाषपर्व्वणि भीमसेनरसपाने स्रष्टाविंशत्यधिकश्लोकाऽध्यायः ॥ १२८ ॥

॥ वैशम्पायनउवाच । ततस्तै कौरवाः सर्व्वे विना भीमश्च पाण्डवाः । कृत्तकीशविहारास्तु प्रतद्युर्गजसाङ्ग्यं ।

रथैर्गजैश्चैवा चायैधानैश्चान्यैरेकैश्च । ब्रुवन्तो भीमसेनस्तु यातो ह्ययत एव नः । ४०३५

ततो दुर्ध्याधनः पापस्तत्रापश्यन् कृकोदरं । भ्रातृभिः सहितो दृष्टो नगरं प्रविष्टश्च ह ।

युधिष्ठिरस्तु धर्मात्मा ह्यविदन् पापमात्मनि । स्नेहानुमानेन परं सार्धं क्षमनुपश्यति ।

सोऽभ्युपेत्य तदा पार्थो मातरं भ्रातृवत्सलः । अभिवाद्याब्रवीत्कुन्तीमम भीम इहागतः ।

क गतो भविता मातर्नहं पश्यामि तं ब्रुमे । उद्यान्मानि वनक्षैव विचिन्तानि समन्ततः ।

तदर्थं मयं तं वीरं दृष्टवन्तो कृकोदरं । मन्यमानास्ततः सर्व्वे यातो नः पूर्व्वमेव सः । ४०४०

आगताःस्म महाभागे व्याकुलेनात्मरात्मना । इहागम्य क नुगत स्वया वा प्रेषितः क नु मे

कथयस्व महाबाहुं भीमसेनं यत्रस्थिति । नहि मे मुच्यते भावस्तं वीरं प्रति शोभने ।

यतः प्रसुप्तं मन्येऽहं भीमं नेति हतस्तु सः । इत्युक्ता च ततः कुन्ती धर्म्वराजेन धीमता । साहेति कृत्वा संभ्रान्ता प्रत्युवाच युधिष्ठिरं ।

न पुत्रभीमं पश्यामि न मामभ्येत्यसाविति । शीघ्रमन्वेष्टो यैर्बलं कुरु तस्यामुजैः सह ।

इत्युक्त्वा तनयं ज्येष्ठं हृदयेन विदूयता । सत्तारमानाय तदा कुन्ती वचनमब्रवीत् । ४०४५

क गतो भगवन्क्षत्रभर्मिभेभो न दृश्यते । उद्यान्नासिर्गताः सर्व्वे भ्रातरो भ्रातृभिः सह ।

तत्रैकस्तु महाबाहुर्भाना नाभ्येति मामिह । न च प्रीणयते शूचुः सदा दुर्ध्याधनश्च सः ।

क्रूरोऽसौ दुर्भतिः क्षुद्रो राज्यलब्धोऽनपचयः । निहत्यादर्पितवीरं जातमन्यः सुयोधनः । तेन मे व्याकुलं चित्तं च दयं दद्यातीव च ।

॥ विदुरउवाच ॥ मैवं वदस्व कल्याणि श्रेयसंरक्षणं कुरु । प्रत्यादिष्टो हि दुष्टात्मा श्रेयऽपि प्रहरंस्तव ।

दीर्घयुषस्त्वव सुता यथोवाच महाभूमिनिः । आगमिष्यति ते पुनः प्रीतिं सौत्यादयिष्यति ।

१०९

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा यथै विद्वान्निदुरः स्वं निवेष्टनं । कुन्तो चित्तापरा भूला सहासोना सुतैर्यदे ।

ततोऽष्टमे तु दिग्मे प्रत्यबुध्यत पाण्डवः । तस्मिंस्तदा रणे जीर्णो सौऽप्रमेयबलो बली ।

तं दृष्ट्वा प्रतिबुध्यन्ते पाण्डवं ते भुजङ्गमाः । सान्त्वयामासुरव्या वचनं चेदमब्रुवन् ।

यते पीतो महाबाहो रसोऽयं वीर्यसम्भृतः । तस्मान्नागायुतबला रणेऽधृष्या भविष्यसि ।

गच्छाद्य लब्ध स्वयम्हं स्नातो दिव्यैरभिज्ञैः । भ्रातरस्तेऽनुतप्यन्ति त्वां विना कुरुपुङ्गव ।

१०१५

ततःस्नातो महाबाहुः ऋचिः शुक्लाम्बररत्नजः । ततो नागस्य भवने कृतकौतुकमप्लवः ।

श्रोत्रधोभिर्विषप्रोभिः सुरभोभिर्विशेषतः । भुक्तवान्परमानन्दं नागैर्दत्तं महाबलैः ।

पूजितो भुजैर्वीर आसीर्भिक्षाभिनन्दितः । दिव्याभरणसंक्छन्ना नागानामस्य पाण्डवः ।

उदन्तिष्ठप्रदृष्टात्मा नागलोकादरिन्दमः । उन्निषत्तः स तु नागेन जलात् जलहृद्देशेन ।

तस्मिन्नेव वनेऽद्वेष्टे स्थापितः कुहनन्दनः । ते चान्तर्दधिरे नागाः पाण्डवश्चैव पश्यतः ।

१०१६

तत उत्थाय कौन्तेयो भीमसेनो महाबलः । आजगाम महाबाहुर्ज्योतिरन्तिकमध्वरा ।

ततोऽभिवाद्य जननीं ज्येष्ठं भ्रातरमेव च । कनीयसः समाधाय शिरःस्त्रिरविमर्दनः ।

तैश्चापि सम्परिष्वक्तः सद्य माचा नरपथैः । अन्येऽन्यगतसौहार्दादिष्पादिक्येति चाब्रुवन् ।

ततस्तत्सर्वमाचष्ट दुर्योधनविप्रेष्टितं । भ्रातृणां भीमसेनस्य महाबलपराक्रमः ।

नागलोके च यदृत्तं गुणदोषमशेषतः । तच्च सर्वमशेषेण कथयामास पाण्डवः ।

१०१७

ततो युधिष्ठिरो राजा भीममाह वचोऽर्धवत् । तूष्णीं भव न ते जल्पमिदं कार्यं कथञ्चन । इतःप्रभृति कौन्तेया रक्षता
न्यान्त्यमाहुताः ।

एवमुक्त्वा महाबाहुर्दुर्धराजो युधिष्ठिरः । भ्रातृभिः सहितः सर्वैरप्रमत्तोऽभवत्तदा ।

कुमारान् क्रीडमान्स्नान्दृष्ट्वा राजा च दुर्भदान् । एवं दुर्योधनः कर्णः शकुनिश्चापि सौबलः ।

अनैकैरभ्युपायेषां ब्रूयामस्मि स्म पाण्डवान् । पाण्डवा अपि तत्सर्वं प्रत्यजानवमर्षिताः ।

उद्भावनमकुर्वन्तो विदुरं स्मरे स्मिताः । गुहं शिष्यार्थमन्विष्य गौतमे तान् न्यवेदयत् । ब्रह्मन्ने समुद्भूतं वेदशास्त्रार्थं
पारयं ।

१०१८

इत्यादिपर्वणि सम्भवपर्वणि भीमप्रत्यागमने जनचिन्तदधिकश्रुताऽध्यायः ॥ १२६ ॥

॥ जनभञ्जय उवाच ॥ कृपस्यापि मम ब्रह्मसम्भवं वक्तुमर्हसि । ब्रह्मसमात्कथं ज्ञेयं कथं वाऽस्त्रास्त्रवाप्तवान् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ मरुधर्गौतमसासीत्स्वरदाक्षाम गौतमः । पुत्रः किल महाराज जातः सह ब्रह्मैर्विशो ।

न तस्य वेदाध्ययने तथा बुद्धिरजायत । यथाऽस्य बुद्धिरभवद्भुवर्धे परमप ।

अधिजगमर्थदां वेदालापसा ब्रह्मचारिणः । तेषां स तपसोपेतः सर्वोऽप्यस्त्रास्त्रवाप ह ।

धनुर्वेदपरत्वाच्च तपसा विपुलेन च । भृशं सन्नापयामास देवराजं स गौतमः ।

१०५

ततो जानपदं नाम देवकन्या सुरेश्वरः । प्राहिणोत्तपसो विघ्नं कुरु तस्येति कौरव ।

सा हि गलाश्रमं तस्य रमणीयं शरदतः । धनुर्बाणधरं बाला लोभयामास गौतमं ।

तामेकवसनां दृष्ट्वा गौतमोऽप्यरसं वने । लोकोऽप्रतिसंस्थानां प्रोत्फुल्लयनोऽभवत् ।

धनुश्च हि शरास्तस्य कराभ्यामपतद्भुवि । वेपथुश्चापि तां दृष्ट्वा शरीरे समजायत ।

स तु ज्ञानगरीयस्त्वात्तपसश्च समर्थनात् । श्वतस्त्रे महाप्राज्ञो धैर्येण परमेण ह ।

१०६

यस्तस्य सहसा राजत्विकारः समदृश्यत । तेन सुखाव रेतोऽस्य सच तं नावबुध्यत ।

स विहायाश्रमं तच्च ताञ्चैवाप्यरसं मुनिः । जगाम रेतस्तत्तस्य शरस्त्रेण पपात च ।

शरस्त्रे च पतितं दिक्षा तदभवन्नृप । तस्याथ मिथुनं जज्ञे गौतमस्य शरदतः ।

मृगयाश्चरतो राज्ञः शान्तोऽस्तु यदृच्छया । कस्मिंसेनाचरोऽरण्ये मिथुनं तदपश्यत ।

धनुश्च शरं दृष्ट्वा तथा कृष्णाजिनानि च । ज्ञात्वा द्विजस्य चापत्ये धनुर्वेदान्तगम्य ह ।

१०७

स राज्ञे दर्शयामास मिथुनं सशरं धनुः । स तदादाय मिथुनं राजा च रूपयाऽन्वितः ।

अजगाम मृहानेव मम पुलाविति ब्रुवन् । ततः संवर्द्धेयामास संस्कारैश्चाप्यभोजयत् ।

प्रातिपेयो बरश्रेष्ठ मिथुनं गौतमस्य तत् । गौतमोऽपि ततोऽभ्येत्य धनुर्वेदपरोऽभवत् ।

रूपया यन्मया बालाविभौ संबर्द्धिताविति । तस्मात्तयोर्नाम चक्रे तदेव स मशोपतिः ।

गोपितौ गौतमस्तत्र तपसा समविन्दत । आगत्य तस्मै गोचादि सर्वमाख्यातवांस्तदा ।

१०८

चतुर्विधं धनुर्वेदं शास्त्राणि विविधानि च । निखिलेनास्य तत्सर्वं गुह्यमाख्यातवांस्तदा ।

सोऽचिरंणैव कानेन परमाचार्यतः गतः । ततोऽधिजग्मुः सर्वे ते धनुर्वेदं महारथाः ।

धृतराष्ट्रात्मजश्चैव पाण्डवाः सह यादवैः । वृष्णयश्च नृपाश्चान्ये नानादेशसमागताः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विशेषार्थी ततो भोग्नः पौत्राणां विनयेऽप्यथा । द्रव्यस्तज्ञानं पर्यष्टुच्छदाचार्यान्वीर्यममताम् ।

नान्यधोर्न महाभागस्तथा नानास्वकौविदः । नादेवसक्तो विनये कुरुनस्ते महाबलान् ।

१०९

इति सञ्चिन्त्य गाङ्गधस्तदा भरतसत्तमः । द्रोणाय वेदविदुषे भारद्वाजाय धीमते ।

पाण्डवान्कौरवाञ्चैव ददौ शिष्यान्मर्यादम् । शास्त्रतः पूजितश्चैव सम्यक्तेन महात्मान् ।

स भीष्मेण महाभागस्तुष्टोऽस्त्वविदुषां वरः । प्रतिजयाह तान्सर्वाऽङ्गिरस्येन महायज्ञाः ।

विषयामास च द्रोणे धनुर्वेदमशेषतः । तेऽचिरंणैव कालेन सर्वशस्त्रविशारदाः । बभूवुः कौरवा राजन्याण्डवाद्यामितिजसः ।

जनमेजय उवाच । कथं समभवद्द्रोणः कथं चास्त्याण्यवज्ञवान् । कथञ्चागात्कुङ्कुनभङ्गान्कस्य पुत्रः स वीर्यवान् ।

११०

कथं चास्य सुतो जातः सोऽश्वत्थामाऽस्त्वित्तमः । रतदिच्छास्त्रिहं श्रोतुं विसरेण प्रकीर्तय ।

वैशम्पायन उवाच । गङ्गाद्वारं प्रति महान् बभूव भगवानृषिः । भरद्वाज इति ख्यातः सततं संशितव्रतः ।

सोऽभिषेक्तो नृपो गङ्गां पूर्वमेवागममर्दं । सर्वर्षिर्भिर्भरद्वाजे हविर्होत्रे चरन्तपुरा । ददर्शास्त्ररसं साक्षाद्भुताचीमाभुतामृषिः ।

रूपयौवनसम्पन्नो मदहस्तां मदालसां । तस्याः पुनर्नदीतीरे वसन् पर्यवर्तत । यपकृष्टास्त्रोऽदृष्ट्वा तामृषिकमे ततः ।

तत्र संसक्तमनसो भरद्वाजस्य धीमतः । ततोऽस्य रेतंसस्काद तद्विद्रोणं आदधे ।

४१०५

ततः समभवद्द्रोणः कलशे तस्य धीमतः । अधर्गीष्ट स वेदांश्च वेदाङ्गानि च सर्व्वेशः ।

अग्निर्विशं महाभागं भरद्वाजः प्रतापवान् । प्रत्यपादयदग्नेयमस्तमस्तविदां वरः ।

अग्नेस्तु जातः स मुनिस्ततो भरतसत्तम । भारद्वाजं तदाग्नेयं महाश्वं प्रत्यपादयत् ।

भरद्वाजसखा चाभोत्पृषतो नाम पार्थिवः । तस्यापि द्रुपदो नाम तदा समभवत्सुतः ।

स नित्यमाश्रमं गत्वा द्रोणेन सह पार्थिवः । चिकीडाध्ययनश्चैव चकार चत्विर्वर्षभः ।

४११०

ततो व्यतीते वृषते स राजा द्रुपदोऽभवत् । पाश्चात्सेषु महाबाहुहस्तरेषु नरेश्वर ।

भरद्वाजोऽपि भगवानाहरोह दिवं तदा । तत्रैव च वसन् द्रोणस्तपस्तेषु महातपाः ।

वेदवेदाङ्गविद्वान्स तपसा दग्धकिष्किवः । ततः पिबन्मियुक्तात्मा पुनलोभाभ्यहायशः ।

शारदतो ततो भार्थ्या कृषीं द्रोणोऽश्वबिन्दत । अग्निहोत्रे च धर्मं च दमे च सततं रतां ।

अलभद्भौतसो पुत्रमश्वत्यामानमेव च । स जातमात्रो व्यनदद्यथैवोचैः श्रवा हयः ।

४११५

तच्छ्रुत्वा न्हितं भूतमन्तरीचस्थमब्रवीत् । अश्वस्थेषां यत् स्याम मदतः प्रदिशो गतां अश्वत्थीमव बालोऽयं तस्मात्प्राक्वा भवित्यति ।

सुतेन तेन सुप्रीतो भारद्वाजस्ततोऽभवत् । तत्रैव च वसन् धीमान्धनुर्वेदपरोऽभवत् ।

स श्चात्रव महात्मानं जामदग्न्यं परन्तपं । सर्व्वज्ञानविदं विप्रं सर्व्वशस्त्रभृतां वरं ।

ब्राह्मणेभ्यस्तदा राजन्दिक्षन्तं वसु सर्व्वेशः । स रामस्य धनुर्वेदं दिव्यान्धष्पाणि चैव ह । श्रुत्वा तेषु मनश्चक्रे नोतिशास्त्रे तथैव च ।

ततः स ब्रतिभिः शिष्यैस्तपोयुक्तैश्चैव हातपाः । वृतः प्रायाश्महाबाहुर्धृष्टं पर्व्वतोत्तमं ।

४१२०

ततो महेंद्रमासाद्य भारद्वाजो महातपाः । चान्तं दान्तममिचग्नमपशङ्कगुणन्दनं ।

ततो द्रोणो वृतः शिष्यैरुपगम्य भृगूदहं । आचक्ष्वावात्मनो नाम जम्ब चाङ्गिरसः कुले ।

निवेद्य त्रिरसा भूभौ पादौ चैवाभ्यवादयत् । ततस्तं सर्व्वभुक्त्युज्य वनं जिगमिषुं तदा । जामदग्न्यं महात्मानं भारद्वाजो

ऽब्रवीदिदं ।

भरद्वाजात्समुत्पन्नं तथा त्वं मामधोनिजं । आगतं विसृज्य कामं मां त्रिदि द्रोणं दिजोत्तमं ।

तमब्रवीत्कहात्मा स सर्व्वज्ञश्चिन्तयमर्दनः । स्वागतं ते दिजश्रेष्ठ यदीच्छामि वदस्व मे ।

४१२५

एवमुक्तस्तु रामेण भारद्वाजोऽब्रवीद्वचः । रामं प्रहरतांश्रेष्ठं दिक्षन्तं विविधं वसु । अहं धनमनन्तं हि प्रार्थये

विपुलव्रत ।

॥ राम उवाच ॥ हिरण्यं मम यज्ञान्यदसु किञ्चिदिह स्थितं । ब्राह्मणेभ्यो मया दत्तं सर्व्वमेतत्तपोधन ।

तथैवेयं धरा देवी सागरान्ता सपत्तना । कश्यपाय मया दत्ता कृत्स्ना नगरमालिनो ।

शरीरमङ्गमेवाद्य मनेदमवशेषितं । अस्त्राणि च महार्हाणि शस्त्राणि विविधानि च ।

अस्त्राणि वा शरीरं वा वरयेत्तन्मयोद्यतं । वृषोश्च किं प्रयच्छामि तुभ्यं द्रोण वदाशु तत् ।

४१३०

॥ द्रोण उवाच ॥ अस्त्राणि मे समयाणि संसंहाराणि भार्गव । संप्रयोगरहस्यानि दातुमर्हस्वशेषतः ।

तथेयुक्ता तत्तत्क्षीं प्रादादस्त्राणि भार्गवः । श्रेष्ठस्तत्रैव धनुर्वेदमशेषतः ।

प्रतिगृह्यतु तत्सर्वं कृतालो द्विजसत्तमः । प्रियं सखायं सुप्रीतो जगाम द्रुपदं प्रति ।

इत्यादिपर्वणि सम्भवपर्वणि द्रोणभार्गवसंवादे विंशदधिकतमोऽध्यायः ॥ १३० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो द्रुपदमासाद्य भारद्वाजः प्रतापवान् । अब्रवीत्पार्थिवं राजसखायं विद्धि मामिह ।

इत्येवमुक्तः सखा स प्रीतिपूर्वं जनेश्वरः । भारद्वाजेन पाश्चात्तो मात्स्यत वषोऽस्य तत् ।

५१२५

स क्रोधामर्षजिह्वाभूः कषाधीकृतलोचनः । ऐश्वर्यमदस्यस्रो द्रोणं राजाऽब्रवीदिदं ।

॥ द्रुपद उवाच ॥ अकृतेयं त्वं प्रज्ञा ब्रह्मज्ञातिसमञ्जसी । यन्मां ब्रवीषि प्रसभं सखा तेऽहमिति द्विज ।

न हि राक्षामुदीर्णानामेवं भूतेभ्यैः कश्चित् । सख्यं भवति मन्दात्मनश्चिया ह्यनैर्द्वेनच्युतैः ।

सौहृदान्यपि जीर्यन्ते कालेन परिजीर्यते । सौहृदं मे त्वया ह्याघीतृत्वं सामर्थ्यबन्धनं ।

न सख्यमजरं लोके हृदि तिष्ठति कस्यचित् । कालो ह्येनं विहरति क्रोधो वेनं हरत्युत ।

५१२६

मेवं जीर्णमुपास्य त्वं सख्यं भवत्प्राकृषि । आसीत्सख्यं द्विजश्रेष्ठ त्वया मेऽर्थनिबन्धनं ।

न दरिद्रो वसुमतो नाविद्वान्विदुषः सखा । न शूरस्य सखा क्षीवः सखिपूर्वं किमिष्यते ।

यथेतेव समं विभक्तं यथेतेव समं श्रुतं । तथोर्विवाहः सख्यश्च नतु पुष्टविपुष्टयोः ।

नाश्रोत्रियः श्रोत्रियस्य नारथी रथिनः सखा । नन्मराजा पार्थिवस्यापि सखिपूर्वं किमिष्यते ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ द्रुपदेनैवमुक्तस्तु भारद्वाजः प्रतापवान् । मुहुर्नैव चिन्तयित्वा तु मन्युनाऽभिपरिभुजतः ।

५१२७

स विनिश्चित्य मनसा पाश्चात्वं प्रतिबुद्धिमान् । जगाम कुहमुखायां नगरं नागसाङ्गयं ।

स नागपुरमागम्य गौतमस्य निवेशने । भारद्वाजोऽवसक्तव प्रच्छन्नं द्विजसत्तमः ।

ततोऽस्य तनुजः पार्थिवं रूपस्थानन्तरं प्रभुः । अस्त्राणि शिष्यामामां नानुयन्त च तं जनाः ।

एवं स तत्र गूढात्मा कश्चित्कालमुवास ह । कुमारारुख्य निष्क्रम्य समेता गंजसाङ्गयात् ।

क्रीडन्तो वीटया तत्र वीराः पर्यचरन्मुदा । पपात कूपे सा वीटा तेषां वै क्रीडतां तदा ।

५१२८

ततस्तौ यत्नमातिष्ठन्वीटामुद्धतुंमादृताः । न च ते प्रत्यपद्यन्त कर्म वीटापलम्ब्ये ।

ततोऽन्योन्यमन्वेष्टन् वीडयाऽवनताननाः । तस्या योगमविन्दन्तो भूयः प्रोत्साह्यतामभवन् ।

तेऽपश्यन्ब्राह्मणं श्याममापन्नं पलितं वृद्धं । कृत्यवन्तमदूरस्थमग्निहोत्रपुरस्सृतं ।

ते तं दृष्ट्वा महात्मानमुपगम्य कुमारकाः । भद्रोत्साहक्रियात्मानो ब्राह्मणं पर्यवारयन् ।

अथ द्रोणः कुमारान्स्नानं दृष्ट्वा कृत्यवतस्तदा । प्रहस्य मन्दं पैश्रव्यादभ्यभाषत वीर्यवान् ।

५१२९

अशो वो धिग्ननं चाक्षं धिमेतां वः कृतास्वतां । भरतस्यास्ये जाता ये वीटां नाधिगच्छन् ।

वीटाश्च मुद्रिकाश्चैव ह्यहमेतदपि दयं । उद्धरेयमिषोकाभिर्भोजनं मे प्रदीयतां ।

एवमुक्त्वा कुमारान्द्रोणः स्नातुलिविष्टनं । कूपे निरुदके तस्मिन्प्रातथदरिन्दमः । ततोऽब्रवीत्तद्द्रोणं कुन्तीपुत्रो
धुधिष्ठिरः ।

॥ धुधिष्ठिर उवाच । रूपस्थानुमते ब्रह्मन्निचामाप्नुहि शाश्वतीं । एवमुक्तः प्रत्युवाच प्रहस्य भरतानिदं ।

॥ द्रोण उवाच । एषा मुष्टिनिषोकाणां मयास्त्रेण अभिमन्त्रिता । अस्या वीर्यं निरोद्धवं यदन्यस्य न विद्यते ।
मेत्यामीषोकाया वीटां तामिषोकां तथाऽन्यथा । तामन्यथा समायोगे वीटाया ग्रहणं मम ।

५१३०

वैशम्पायन उवाच । ततो यथोक्तं द्रोणेन तत्सर्वं कृतमञ्जसा । तदेवैव कुमारासौ विप्रयोऽप्युल्लोचनाः ।

आसर्व्यमिदमत्यन्तमिति मत्वा वचोऽब्रुवन् ॥ कुमारा ऊचुः ॥ मुद्रिकामपि विप्रर्वै शीघ्रमेतां समुद्धर ।

वैशम्पायन उवाच । ततः शरं समादाय धनुर्दोषो महायशः । शरेण िद्धा मुद्रां तामूर्ध्वमावाहयत्प्रभुः ।

सशरं समुपादाय कूपादङ्गुलिवेष्टनं । ददौ ततः कुमाराणां विक्षितानामविक्षितः ।

४१६५

मुद्रिकामुद्धृतां दृष्ट्वा तमाञ्जसे कुमारकाः । कुमारा ऊचुः । अभिवादयामहे ब्रह्मजैतदस्येयु विद्यते । काऽसि कस्यासि जानीमो
वयं किं करवामहे ।

वैशम्पायन उवाच । एवमुक्तस्ततो द्रोणः प्रत्युवाच कुमारकान् ।

द्रोण उवाच । आचक्षध्वञ्च भीमश्च रूपेण च गुणैश्च मां । स एव सुमहातेजाः साम्प्रतं प्रतिपश्यते ।

वैशम्पायन उवाच । तथेत्युक्त्वा च गत्वा च भीममूचुः कुमारकाः । ब्राह्मणस्य वचस्यर्थं तव कर्म तथाविधं ।

भीमः श्रुत्वा कुमाराणां द्रोणश्च प्रत्यजानत । युक्तरूपः स हि गृहपरित्येदमनुचिन्तय च ।

४१७०

अथैतः नीय तदा स्वयमेव सुसज्जितं । परिपप्रच्छ निपुणं भीमः शस्त्रमहं वरः । हेतुमागमने तच्च द्रोणः सर्व्वं न्यवेदयत् ।

॥ द्रोण उवाच ॥ महर्षैरग्निवेशश्च सकाशमहमच्युत । अस्त्रार्थमगमं पूर्वं धनुर्वैदिकीर्षया ।

ब्रह्मचारी विनोतात्मा जटिलो बज्रशोः समाः । अवधं सुचिरं तत्र गृहशुश्रूषणे रतः ।

पाशाल्यो राजपुत्रश्च यशसेनो महाबलः । इच्छच्छहेतोर्न्येवसक्तस्मिन्नेव गुरौ प्रभुः ।

स मे तव सखा आसीदुपकारो प्रियश्च मे । तेनाहं सह सङ्गम्य वर्त्तयन् सुचिरं प्रभो ।

४१७५

बान्ध्याप्रभृति कौरव्य सहाधयन्मेव च । स मे सखा सदा तव प्रियवादी प्रियकरः ।

अत्रवीदिति मां भीम वचनं प्रीतिवर्द्धनं । अहं प्रियतमः पुत्रः पितुर्द्रोण महात्मनः ।

अभिषेव्यति मां राज्ये स पाशाल्यो यदा तदा । त्वङ्गोऽयं भवित्वा तात सखे सख्येन ते शपे ।

मम भोगाय विनाञ्च लदधीनं सुखानि च । एवमुक्त्वाऽथ वज्राज कृताकः पूजितो मया ।

तच्च वाक्यमहं नित्यं मनसा धारयंस्तदा । सोऽहं पिष्टनिधेगेन पुष्पलोभाद्यश्लिनीं ।

४१८०

नातिकेरीं महाप्रज्ञामुपयेमे महाव्रतां । अग्निहोत्रे च सचे च दमे च सततं रतां ।

अलभद्भौतमी पुत्रमश्वत्यामानभारवं । भीमं विक्रमकर्माणमादित्यवसन्तैजवं ।

पुत्रेण तेन प्रीतोऽहं भरद्वाजो मया यथा । गोक्षीरं पिवतो दृष्ट्वा धनिमस्तच्च पुत्रकान् । अश्वत्यामाऽरुदहालक्ष्मणे सन्देह
यद्दिशः ।

न ज्ञातकोऽवसीदेत वर्त्तमानः स्वकर्त्तव्यं । इति सञ्चिन्त्य मनसा तं देवं बज्रशो भवन् ।

विशङ्कन्मिच्छन् गोत्राय धर्मोपेतं प्रतिपद्यं । अन्नादन्नं परिक्रम्य नाभ्यगच्छं पयस्त्रिणं ।

४१८५

अथ पिष्टोदक्तेनैनं लोभयन्ति कुमारकाः । पीत्वा पिष्टरसं बासः क्षीरं पीतं मयाऽपि च ।

न न सौभाग्य कौरव्य षष्टो बाष्पादिमोक्षितः । तं दृष्ट्वा नृद्यमानान्नु बातेः परिरुतं सुतं ।

हास्यतामुपसम्प्राप्तं कम्पलं तत्र मेऽभवत् । द्रोणं धिगस्तधनिनं यो धनं नाधिगच्छति ।

पिष्टोदकं सुतो यश्च पीत्वा क्षीरं तच्छयः । नृद्यति स्म मुराविष्टः क्षीरं पीतं मयाऽप्युत ।

इति सभाषतां वाचं श्रुत्वा मे मुहुरिच्छयत् । आत्मानं ज्ञात्माना गर्हन्मनसेदं व्यचिन्तयं ।

११८०

अपिचाहं पुरा विद्वैर्भक्षितो गर्हितो वसे । परोपसेवा पापिष्ठां न च कुर्यां धनेषुषा ।

इति मत्वा प्रियं पुत्तं भीष्मादाय ततो ज्ञहं । पूर्व्वेक्षेहानुरागित्वात्सदारः सौमतिकं गतः ।

अभिषिक्तान् श्रुत्वा कृतार्थोऽस्मीति चिन्तयन् । प्रियं सखायं सुप्रीतो राज्यस्य समुपागमं । संस्कारस्यङ्गमं चैव वचनं चैव तस्य तत् ।

ततो द्रुपदमागम्य सखिपूर्व्वमहं प्रभो । अश्रुवं पुरुषव्याघ्र सखाऽयं विद्धि मामिति ।

उपस्थितस्तु द्रुपदं सखिवचास्मि सज्जनः । स मां निराकारमिव प्रहसन्निदमब्रवीत् ।

११८१

अकृतये तव प्रज्ञा ब्रह्मज्ञातिवमश्नुषी । यदात्य भ्रातृ त्वं प्रसभं सखा तेऽहमिति दिज ।

सज्जनातीह जोर्येन्ति कालेन परिजोय्यतः । बौद्धदं मे त्वया ज्ञासीत्यूर्ध्वं सामर्थ्यबन्धनं ।

नाश्रोत्रियः श्रोत्रियस्य नारथी रथिनः सखा । साम्याद्भिः सख्यं भवति वैषम्यान्नापपद्यते ।

न सख्यमजरं लोके विद्यते जातु कस्यचित् । कालो वेनं विहरति क्रोधा वेनं हरत्युत ।

मेवं जीर्णमुपास्य त्वं सख्यं भवत्सपाह्निधि । आसीत्सख्यं दिजश्रेष्ठ त्वया भेदार्थनिबन्धनं ।

११८२

न ज्ञानाद्याः संखाक्यास्य नाविद्यान्विद्युः सखा । न शूरस्य सखा क्षीवः सखिपूर्व्वं किमिष्यते ।

नहि राज्ञामुदीर्णानामेवं भूतैर्नरैः कश्चित् । सख्यं भवति मन्दात्मन त्रिधा दौर्धनच्युतैः ।

नाश्रोत्रियः श्रोत्रियस्य नारथी रथिनः सखा । नाराजा पाण्डिवस्यापि सखिपूर्व्वं किमिष्यते ।

अहं त्वया न जानामि राज्ञार्थं सम्बिदं कृतं । एकराजन्तु ते ब्रह्मन् कामं दास्यामि भोजनं ।

एवमुक्तस्त्वहं तेन सदारः प्रस्थितस्तदा । तां प्रतिज्ञां प्रतिज्ञाय धां कर्त्ताऽस्यचिरादिव ।

११८३

द्रुपदेनैवमुक्तोऽहं मन्युनाऽभिपग्निभुतः । अभ्यागच्छं कुरुक्षेत्रं त्रिवैरर्थां गुणान्वितैः ।

ततोऽहं भवतः कामं सम्बर्द्धयितुमागतः । इदं मागपुरं रम्यं ब्रूहि किं करवाणि ते ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तस्तदा भीष्मो भारद्वाजमभाषत । भीष्म उवाच । अप्यर्थं क्रियतां चापं साध्वत्वं प्रतिपादय ।

भुङ्क्तेभोगान् भृङ्गे प्रीतः पूज्यमानः कुरुक्षेत्रे । कुरुक्षेत्रमस्ति यद्विजितं राज्यं चेदं वराङ्कं । तमेव परमो राजा संख्यं च कुरुक्त्वा

यच्च ते प्रार्थितं ब्रह्मन् कृतं तदिति चिन्तयतां ।

दिक्षा प्राप्तोऽसि विप्रर्षे महान्मेऽनुग्रहः कृतः ।

११८४

इत्यादिपूर्व्वेण सम्भवपूर्व्वेण भीष्मद्रोणसंवादे एकचिन्तदधिककृतोऽध्यायः ॥ १११ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः समूजितो द्रोणो भीष्मेण द्विपदां वरः । विश्वनाम महद्भोजः पूजितः कुरुक्षेत्रे ।

विश्रान्तेऽथ गुरौ तस्मिन्प्राप्तानादाय कौरवान् । त्रिव्यलेन ददौ भीष्मो वस्त्राणि विविधानि च ।

यदहं सुपरिच्छन्नं धनधान्यसमाकुलं । भारद्वाजाय सुप्रीतः प्रत्यपादयत प्रभुः ।

स ताज्जित्यान्महेष्वासः प्रतिग्रथाय कौरवान् । पाण्डवान्मार्तराष्ट्राश्च द्रोणो मुदितमानसः ।

प्रतिग्रह्य च ताज्जित्यान्महेष्वासं वचनमब्रवीत् । रहस्येकः प्रतीतात्मा कृतोपसदनां सखा ।

११८५

॥ द्रोण उवाच ॥ कार्यं मे काङ्क्षितं किञ्चिद्भूदि, सम्यक्वर्तते । कृतास्तेषामभेदं मे तदेतद्वदतामघाः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तच्छुत्वा कौरवेयास्तु तृष्णीयास्तन्निश्चायते । अर्जुनस्तु ततः सर्व्वं प्रतिजगत् परन्तप ।

ततोऽर्जुनं तदा मूर्च्छितं समाश्रय पुनः पुनः । प्रीतिपूर्व्वं परित्यज्य प्रसरोद मुदा तदा ।

ततो द्रोणः पाण्डुपुत्रानस्त्राणि विविधानि च । यावथायाम् दिव्यानि मानवाणि च वीर्यवान् ।

राजपुत्रास्तथा चान्ये समेत्य भरतवर्षभ । अभिजन्मुसतो द्रोणमस्त्रार्थं दिशस्तर्तम ।

॥१९०॥

वृष्णयस्याम्बकास्यैव नानादेश्यास्तु पार्थिवाः । सुतपुत्रस्तु राधेया गुहं द्रोणमियात्तदा ।

स्पर्द्धमानस्तु पार्थिनं सुतपुत्रोऽत्यमर्षणः । दुर्योधनं समाश्रित्य सोऽवमन्यत पाण्डवान् ।

अभ्ययास्तु ततो द्रोणं धनुर्वैदचिकीर्षया । शिलाभुजबलोद्योगैस्तेषु सर्व्वेषु पाण्डवः ।

अस्त्रविद्यानुरागाच्च विप्रिष्टोऽभवदर्जुनः । तुल्येव्यस्तप्रयोगेषु लाघवे सौष्टवेषु च ।

सर्व्वेषामेव श्रियाणां बभूवाभ्यधिकोऽर्जुनः । रेन्निमप्रतिमं द्रोण उपदेशेवमन्यत ।

॥१९१॥

एवं सर्व्वकुमाराणामिच्छन् प्रत्यपादयत् । कमण्डलुञ्च सर्व्वेषां प्रायच्छच्चिरकारणात् ।

पुस्ताय च ददौ कुम्भमविलम्बनकारणात् । यावत्तेनोपगच्छन्ति तावदस्मै परां किञ्च ।

द्रोण आचष्ट पुस्ताय तत्कर्म जिष्णुरौहत । ततः स वारुणास्त्रेण पूरयित्वा कमण्डलुं । सममाचार्य्यपुत्रेण गुरुमन्येति फाल्गुनः ।

आचार्य्यपुत्रात्तस्मात्तु विशेषोपपद्ये पृथक् । न व्यहीयतं मेधावी पार्थोऽप्येवमविदां वरः ।

अर्जुनः परमं यजमानिष्ठदुरुत्पूजने । अस्त्रे च परमं योगं प्रियो द्रोणस्तु चाभवत् ।

॥१९२॥

तं दृष्ट्वा नित्यमुद्युक्तमिच्छन् प्रति फाल्गुनं । आहूय वचनं द्रोणो रघुः सुदमभाषत ।

अन्धकारेऽज्जनायान्न न देयं ते कदाचन । न चाख्ययनिदं चापि मद्राक्षं विजये त्वया ।

ततः कदाचिद्ब्रह्मनि प्रवृत्तौ वायुरर्जुने । तेन तच्च प्रदीपः स दीपमानो विलोपितः ।

भुक्त एव तु कौन्तेयो नास्यादन्यत्र वर्त्तते । हस्तस्तेजस्विनस्तस्य अनुग्रहणकारणात् ।

तदभ्यासकृतं मत्वा रात्रावपि स पाण्डवः । योग्यां शक्ते महाबाहोर्धनुषा पाण्डुनन्दनः ।

॥१९३॥

तस्य ज्योतलनिर्घोषं द्रोणः शुश्राव भारत । उपेत्य चैनमुत्थाय परित्यजेदमब्रवीत् ।

॥ द्रोणउवाच ॥ प्रयतिष्ये तथा कर्तुं यथा नान्यो धनुर्धरः । लक्ष्मो भविता लोके सद्यमेतद्ब्रवीमि ते ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो द्रोणोऽर्जुनं भूयो हृद्येषु च गजेषु च । रथेषु भूमावपि च रणशिलामश्रित्यत् ।

गदायुद्धेऽपि चर्याद्रां तोमरप्रासप्रक्रियुः । द्रोणः सङ्कीर्णयुद्धे च श्रितयामास कौरवान् ।

तस्य तत्कौशलं श्रुत्वा धनुर्वैदजिघृक्षवः । राजानो राजपुत्रास्तु समाजग्मः सहस्रशः ।

॥१९४॥

ततो निषादराजस्तु हिरण्यधनुषः सुतः । एकलव्यो महाराज द्रोणमभ्याजगाम च ।

न स तं प्रतिजग्राह नैवादिरिति चिन्तयन् । श्रियं धनुषि धर्म्यज्ञलोपामेवावबलेन च ।

स तु द्रोणस्तु शिरसा पादौ गृह्य परन्तपः । शिरस्थमनुसम्प्राय हत्वा द्रोणं महीमथं ।

तस्मिन्नाचार्य्येष्टानि च परमामास्थितस्तदा । इच्छस्ते योगमातस्ते परं निधममास्थितः ।

परया शङ्कयोपेतो योगेन परमेण च । विमोक्षादानसन्धाने लघुलं परमाप यः ।

॥१९५॥

अथ द्रोणाभ्यनुज्ञाताः कदाचिकुरुपाण्डवाः । रथैर्विनिर्घ्न्युः सर्वैः मृगयामरिमदेन ।
तत्रोपकृष्टं गृह्य नरः कश्चिदृच्छया । राजस्यनुजगामैकः शानमादाय पाण्डवान् ।
तेषां विचरतां तच्च तत्तत्कथं चिकीर्षया । या चरन् स वने गूढो नैवादिं प्रति जग्मिवान् ।
स कृष्णमलदिग्धाङ्गं कृष्णजिह्वजटाधरं । नैवादिं या समालस्य भवंसत्सौ तदङ्गिके ।

तदा तस्याय भवतः पुत्रः सप्त सराशुखे । लाघवं दर्शयन्नस्ते मुमोच युगपद्यथा ।

४२४०

स तु या शरपूर्णास्थः पाण्डवानाजगाम ह । तं दृष्ट्वा पाण्डवा वीराः परं विस्मयमागताः ।

लाघवं ब्रह्मवेधिलं दृष्ट्वा तत्परमं तदा । प्रेत्य तं प्रोक्षिताश्चासन प्रश्नप्रसुप्तं सर्वश्रेष्ठः ।

तं ततोऽन्वेषमाणस्ते वने वननिवासिनः । ददृशुः पाण्डवा राजस्यसन्तमनिशं शरान् ।

न चैनमभिजानंस्ते तदा विव्रतदर्शनं । तथैनं परिपप्रच्छः को भवान्कस्य केत्युत ।

एकलव्य उवाच । निषादाधिपतेर्वीरा हिरण्यधनुषः सुतं । द्रोणश्रियश्च मां विन धनुर्वेदकृतश्रमं ।

४२४१

वैशम्पायन उवाच । ते तमाज्ञाय तस्मै पुनरागम्य पाण्डवाः । यथावृत्तं वने सर्वैः द्रोणयाचक्षुरद्भुतं ।

कौन्तेयस्त्वर्जुनो राजन्नेकलव्यमनुस्मरन् । रहो द्रोणं समासाद्य प्रणयादिदमब्रवीत् ।

अर्जुन उवाच ॥ तदाऽहं परिश्रमैकः प्रीतिपूर्वमिदं वचः । भवतोको न मे श्रियस्तद्विशिष्टो भविष्यति ।

अथ कस्मान्मद्विशिष्टो लोकादपि च वीर्यवान् । अन्योऽस्ति भवतः श्रियो निषादाधिपतेः सुतः ।

वैशम्पायन उवाच । मुहुर्नैमिव तं द्रोणश्चिन्तयित्वा विनिययं । सव्यसाचिनमादाय नैवादिं प्रति जग्मिवान् ।

४२४२

ददर्श मलदिग्धाङ्गं जटिलं चीरवाससं । एकलव्यं धनुष्याणिमस्यन्तमनिशं शरान् ।

एकलव्यस्तु तं दृष्ट्वा द्रोणमायान्तमन्त्रिकात् । अभिगम्योपसंगृह्य जगाम शिरसा महीं ।

पूजयित्वा ततो द्रोणं विधिवत्स निषादजः । निवेद्य श्रियमात्मानं तस्यो प्राञ्जलिरयतः ।

ततो द्रोणोऽब्रवीद्राजन्नेकलव्यमिदं वचः । यदि श्रियोऽसि मे वीर वेतनं दीयतां मम ।

एकलव्यस्तु तच्छ्रुत्वा प्रीयमाणोऽब्रवीदिदं । एकलव्य उवाच । किं प्रयच्छामि भगवन्प्राप्तापयतु मां गृहः । नहि किञ्चिददयं मे

गुरवे ब्रह्मविन्तम ।

४२४३

वैशम्पायन उवाच । तमब्रवीत्त्वयाऽङ्गुष्ठो दक्षिण दीयतामिति । एकलव्यस्तु तच्छ्रुत्वा वचो द्रोणस्य दारुणं ।

प्रतिज्ञामात्मनोरलक्ष्यते च नियतः सदा । तथैव चष्टवदनस्तथैवादीनमानसः ।

क्षिला विचार्य तं प्रादाद्द्रोणयाङ्गुष्ठमात्मनः । ततः शरन्तु नैवादिरङ्गुलीभिर्यकर्वतः । न तथा च स शीघ्रोऽभ्युद्यथा पूर्वं
नराधिप ।

ततोऽर्जुनः प्रीतमना कभूव विगतज्वरः । द्रोणस्य सत्यवागासीश्वान्योऽभिभवितुऽर्जुनं ।

द्रोणस्य तु तदा श्रियो गदायोग्यौ बभूवतुः । दुर्धौधनश्च भीमश्च सदा संरञ्जमानवौ ।

४२४४

अथत्यामा रक्षसेषु सर्वेष्वभ्यधिकोऽभवत् । तथाऽति पुष्टौनन्यामत्काहको यमजाउभौ ।

युधिष्ठिरो रथिश्रेष्ठः सर्वत्र तु धनञ्जयः । प्रथितः सागरान्तायां रथयूधपयूधयः ।

बुद्धिधोगबलोत्साहैः सर्वोत्तमेषु च निष्ठितः । अस्ते गुर्वनुरागे च विशिष्टोऽभवदर्जुनः ।

तुल्येव्योपदेशेषु शीघ्रमेव च वीर्यवान् । एकः सर्वकुमाराणां बभूवातिरथोऽर्जुनः ।
 प्राणाधिकं भीममेतं हतविधं धनञ्जयं । धात्रीराष्ट्रादुरात्मानो नान्दथ्यन्त परस्परं । ५९०५
 तांस्तु सर्वान्समानीय सर्वविद्याऽस्त्रविद्वितान् । द्रोणः प्रहरणज्ञाने जिज्ञासुः, पुरुषर्षभः ।
 छत्रिभं भासमारेण्य दृष्ट्वाये शिल्पिभिः कृतं । अविज्ञातं कुमाराणां लब्धभूतमुपादिशत् ।
 ॥ द्रोण उवाच ॥ शीघ्रं भवन्तः सर्वेऽपि धनूश्चादाय सर्वशः । भासमेतं समुद्दिश्य तिष्ठध्वं सन्धितेषवः ।
 मद्वाक्यमकालान्तु शिरोऽस्य विनिपात्यतां । एकैकशो नियोव्यामि तथा कुरुत पुत्रकाः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो युधिष्ठिरं पूर्वमुवाचाङ्गिरसां वरः । सन्तुल्य बाणं दुर्द्ध्वं मद्वाक्यान्ते विमुञ्च तं । ५९०६
 ततो युधिष्ठिरः पूर्व्यं धनुर्येष्टां परन्तपः । तस्यै भासं समुद्दिश्य गुरुवाक्यप्रचोदितः ।
 ततो विततधन्वानं द्रोणस्तं कुरुनन्दनं । स मुहूर्त्तौ द्रुवाचिदे वचनं भरतर्षभ ।
 पश्येन्नचं द्रुमागस्थं भासं नरवरात्मज । पश्यामीत्येवमाचार्यं प्रत्युवाच युधिष्ठिरः ।
 स मुहूर्त्तादिव पुनर्द्रोणस्तं प्रत्यभाषत ॥ द्रोण उवाच ॥ अथ दृष्टमिदं मां वा भ्रातृत्वाऽपि प्रपश्यसि ।
 तमुवाच स कौन्तेयः पश्याम्येनं वनस्पतिं । भवन्तश्च तथा भ्रातृन् भासश्चेति पुनः पुनः । ५९०७
 तमुवाचः परमर्षि द्रोणोऽप्रीतमना इव । नैतच्छब्दं त्वा वेदुं लब्धमित्येव कुतश्चन ।
 ततो दुर्योधनादींस्तान्भ्रातराद्वाक्यायन्नाः । तेनैव क्रमयोगेन जिज्ञासुः पर्यदृच्छत ।
 अन्याश्च श्रियान् भीमादीन् राक्षसैवान्यदेशजान् । तथा च सर्वे तत्सर्वं पश्याम इति कुक्षिताः ।
 इत्यादि पर्वणि सम्भवपर्वणि द्रोणब्रिहस्पतिरोचारां द्वाविंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १३२ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो धनञ्जयं द्रोणः स्मयमानोऽभ्यभाषत । त्वदिदानीं प्रहर्तव्यमेतत्तत्त्वं विलोक्यतां ।
 मद्वाक्यमकालं ते मोक्षयोऽच भविष्करः । विनत्य कार्मुकं पुत्र तिष्ठ तावन्मुहूर्तकं । ५९०८
 श्वमुक्तः सव्यसाचो मण्डलीकृत कार्मुकः । तस्यै भासं समुद्दिश्य गुरुवाक्यप्रचोदितः ।
 मुहूर्त्तादिव तं द्रोणस्तथैव समभाषत । पश्यस्वेनं स्थितं भासं द्रुमं मामपि चार्जुन ।
 पश्याम्येकं भासमिति द्रोणं पार्थोऽभ्यभाषत । नतु दृष्टं भवन्तं वा पश्यामीति च भारत ।
 ततः प्रीतमना द्रोणो मुहूर्त्तादिव तं पुनः । प्रत्यभाषत दुर्द्ध्वं पाण्डवानां महराजं ।
 भासं पश्यसि यद्येनं तथा ब्रूहि पुनर्वचः । ब्रिहः पश्यामि भासस्य न गात्रमिति सोऽब्रवीत् । ५९०९
 अर्जुनैवमुक्तुं द्रोणो दृष्टमनुब्रूहः । मुञ्चस्वैत्यब्रवीत्पार्थं स मुमोचाविचारयन् ।
 ततस्तस्य नगस्तस्य कुरेण निश्रितेन च । शिरउन्मूल्य तरसा पातयामास पाण्डवः ।
 तस्मिन् कर्णणि संसिद्धे पथ्यैवजत पाण्डवः । मेने च द्रुपदं संख्ये सानुबन्धं पराजिते ।
 कर्णचिचय कालस्य स शिष्योऽङ्गिरसां वरः । जगाम गङ्गामभितो मञ्जितुं भरतर्षभ ।
 अवगाढमैवा द्रोणं सलिले सलिलेश्वरः । पादो जपाद् बलवाञ्जहान्ते कालचोदितः । ५९१०
 स समर्थोऽपि मोक्षाय शिष्यान्सम्यजनचोदयत् । पादं हत्वा मोक्षयध्वं मामिति त्वरयन्निव ।
 तद्वाक्यमकालान्तु वीभत्सुर्निश्रितैः शरैः । अवाप्यैः पञ्चभिर्पादं मग्नमभ्यस्ताडयत् ।

इतरेत्यथ संमूढास्तत्र तत्र प्रपेदिरे । तन्नु दृष्ट्वा क्रियोपेतं द्रोणिऽमन्यत पाण्डवं ।

विद्विष्टं सर्व्वत्रियेभ्यः प्रीतिमाप्त्वाऽभवत्तदा । स पार्थवाण्यैर्जुघंषा खण्ड्यः परिकल्पितः ।

यावः पञ्चलमापेदे जङ्गां त्यक्त्वा महात्मनः । अथाऽब्रवीन्महात्मानं भारद्वाजो महारथं ।

११०५

दृष्टाणैर्महाबाहो विद्विष्टमतिदुर्द्धरं । अस्मै ब्रह्मविरो नाम सप्रयोगनिवर्त्तनं ।

न च ते मानुषेभ्येतदप्रयोक्तव्यं कथञ्चन । जगदिनिर्देषेदेतदल्पतेजसि पातितं ।

असामान्यमिदं तात लोकेष्वस्मै निगद्यते । तद्भारथेयाः प्रद्यतः शृणु चेदं वचो मम ।

बाधेतामानुषः ब्रवुर्यदि तां वीर कथन । तदधाय प्रपुञ्जीथास्तदस्मिदं माहवे ।

मथेति स प्रतिश्रुत्य बीभत्सुः प्रकृताञ्जलिः । अपाह परमास्त्रं तदाह चैनं पुनर्गुरुः ।

१११०

भविता त्वत्सो नान्यः पुमांशेके धनुर्धरः ।

इत्यादिपर्वणि सभारपर्वणि द्रोणपादमोक्षणे चर्चस्त्रिभर्त्तृधकश्चोऽध्यायः ॥ १२१ ॥

वैश्यायन उवाच । कृतास्त्रान्धार्तराष्ट्रं पाण्डुपुत्रांश्च भारत । दृष्ट्वा द्रोणिऽमन्यो राजन् धृतराष्ट्रं जैनस्रं ।

क्षपस्य सोमदत्तस्य वाङ्मीकस्य च धीमतः । गाङ्गेयस्य च सान्निधे व्यासका विदुरस्य च ।

राजन् संप्राप्तं विद्यासे कुमारः कुहसप्तमः । ते दर्शयेयुः स्त्रां शिवां राजन्ननुमते तव ।

ततोऽब्रवीन्महाराजः प्रष्टुमैमान्तरात्मना । धृतराष्ट्र उवाच । भारद्वाज महत्कर्म कृतं ते द्विजसप्तम ।

१११५

यदाऽनुमन्यसे कालं यस्मिन्देधे यथा यथा । तथातथा विधानाय स्वयमाज्ञापयस्व मां ।

स्युहयाम्यस्य भिर्वेदात्पुरुषाणां सचक्षुषां । अस्महेतोः पराकान्तान्ये मे द्रव्यमिति पुत्रकान् ।

चतुर्थेऽवराचार्यो ब्रवीति कुह तत्तथा । महीदृष्टं प्रियं मन्ये भविता धर्मवत्सल ।

ततो राजानसामस्य निर्गतो विदुरो वहिः । भारद्वाजो महाप्राज्ञो मापयामास मेदिनीं ।

समामष्टवां निर्गुल्बामुदक्प्रखवणान्वितां । तस्मां भूभो बलिं चके तिस्रो मन्त्रचपूजिते ।

११२०

अवघुष्टे समोज च तदर्थं वदतांवर । रङ्गभूमौ सुविपुलं ब्राह्मदृष्टं यथा विधि ।

प्रेषागारं सुविहितं चक्रुस्ते तस्य त्रिपिनः । राज्ञः सर्व्वायुधोपेतं स्त्रीणाञ्चैव नरवर्षम् ।

मन्त्रांश्च कारयामासुस्तत्र जानपदा जनाः । विपुलानुच्छेयोपेताञ्चिद्विकाश महाधनाः ।

तस्मिंस्ततोऽहनि प्राप्तिं राजा सचचिवस्तदा । भीष्मं प्रमुखतः कृत्वा रूपं चाचार्यवत्समं ।

मुक्ताजालपरिचित्रं वैदुष्यमणिशोभितं । श्रातकुम्भमयं दिव्यं प्रेषागारमुपागमत् ।

११२५

गान्धारी च महाभागा कुन्ती च जयतांवर । स्त्रियस्य राज्ञः सर्व्वास्ताः सप्रेष्याः सपरिच्छदाः ।

सर्षादाहृत्सर्व्वास्त्रास्त्रैर्देवस्त्रियो यथा । ब्राह्मणचत्त्रियाथस्य चातुर्व्यैश्च पुराहुतं ।

दर्शनेषु समभ्यागात्कुमाराणां कृतास्ततां । क्षणेनैकस्ततां तच्च दर्शनेषु जर्गाम ह ।

प्रवादितैश्च वादिभैर्जैनकौत्सहस्तेन च । महार्णव इव कुम्भः समाजः सोऽभवत्तदा ।

ततः मुक्ताम्बरधरः मुक्तयज्ञोपवीतवान् । मुक्ताकोशः सितशशुः मुक्तामास्त्राऽनुलेपनः ।

११३०

रङ्गमयं तदाचार्यः सपुत्रः प्रविवेकह । नभो जलधरैर्धनिं साङ्गान्तरैर्द्रवांश्चामान् ।

स यथासमर्थं चने बलि बलवतांवरः । ब्राह्मण्यस्य सुसम्पन्नान् कारवामास मङ्गलं ।
 सुखपुण्याहघोषस्य पुण्यस्य समनन्तरं । विविशुर्विविधं गृह्य प्रोक्षापकरणं नराः ।
 ततो बह्नाङ्गुलिबाणा बह्मकषा मशारक्षाः । बह्मद्वयाः सधनुषो विविधभरतर्भ्याः ।
 अग्न्योष्ठेभ्यु ते तत्र युधिष्ठिरपुरोगमाः । चक्रुरक्षं महावीर्याः कुमारः परमाह्वतं । १२१५
 केचिच्छराक्षेपभयाच्छिरास्खननाभिरे । ममृजा धृष्टमपरे वीषाक्षकुः सुविस्मिताः ।
 ते स्म लक्ष्याणि विभिदुर्भ्याणैर्नामाङ्गप्रोभितैः । विविधैर्लोघवोन्मृष्टैश्चक्षुःसो वाजिभिर्भुजैः ।
 तत्कुमारबलं तत्र गृहीतमरकार्मुकं । गन्धर्व्यनगराकारैः श्रेष्ठं ते विस्मिताऽभवत् ।
 सहसा चुक्रमुद्यन्ये नराः व्रतसहस्रतः । विस्मयोत्फुल्लनयनाः साधुसाम्प्रति भारत ।
 कृत्वा धनुषि ते मागोन् रथस्थ्यासु चासकृत् । गजघृष्टेऽश्वघृष्टे च निपुष्टे च महाबलाः । १२१६
 गृहीतवङ्गचर्मणस्ततो भूयः प्रहारिणः । त्वहमार्गान्ययोर्दिष्टां श्वेदः सर्व्यासु भूमिषु ।
 लाघवं शौटवं शोभो स्त्रिरत्वं दृढमुष्टिनां । ददृमुस्तत्र सर्वेषां प्रयोगं खड्गचर्मणोः ।
 अथ तौ नित्यसंघट्टे सुयोधनवृकोदरे । अत्रतोर्ध्वं गदाहस्ताविकप्रवृत्तविवाचनौ ।
 बह्मकक्षौ महाबाहू पौरुषे पर्यवस्थितौ । टुंहन्तौ वासिताहेतोः समदाविब कुक्षरौ ।
 तौ प्रदक्षिणसव्यानि मण्डलानि महाबलौ । चेरतुर्निर्धूलनदौ समदाविब कुक्षरौ । १२१७
 विदुरो धृतराष्ट्राय गान्धार्थ्याः पाण्डवारिणः । न्यवेदयेता तत्सर्वं कुमारारणां विचेष्टितं ।
 इत्यादिपर्वेण सस्रवपर्वस्यस्त्वदर्शने षतुस्त्रिंशदधिकवर्ततोऽध्यायः ॥ १२४ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कुहराजे हि रङ्गस्ये भीमे च बलिनोवरैः । पञ्चपातकृतस्त्रेहः रुद्धिधेवाभवज्जनः ।
 हा वीर कुहराजेति हा भीम इति जल्पतां । पुरुषारणां सुविपुलाः प्रणादाः सधमेत्यिताः ।
 ततः क्षुम्भार्णवनिभं रङ्गमालोक्य बुद्धिमान् । भारद्वाजः प्रियं पुत्रमश्रुत्यामानमब्रवीत् ।
 ॥ द्रोण उवाच ॥ वारधेतौ महावीर्या कृतयोगयावुभावपि । माभूद्रङ्गप्रकोपोऽयं भीमदुर्व्येधनोद्भवः । १२१८
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्त्रावुद्यतगदौ गुरुपुत्रेण वारितौ । युगान्तानि लक्षं क्षुम्भौ महाबलाविकार्षणौ ।
 ततो रङ्गाङ्गुणगतौ द्रोणो वचनमब्रवीत् । निवार्य वादिचरणं महाभेद्यनिमखनं ।
 यो मे पुत्रान्निधतरः सर्वशस्त्रविभारदः । श्रेष्ठिर्निग्नानुजसमः स पार्थो बृहस्पतामिति ।
 आचार्यवचनेनार्थं कृतस्त्वस्ययनो युवा । बह्मगोधाङ्गुलिबाणः पूर्णतणः सकार्ष्णिकः ।
 काश्चनं कवचं विश्वप्रत्यङ्मुक्ष्यत फाल्गुनः । सार्धैः सेनायुधनजित्समन्ध इव तोषदः । १२१९
 ततः सर्वस्य रङ्गस्य समुत्पिञ्जलकोऽभवत् । प्रावाचन्त च काद्यानि सङ्गहानि समन्ततः ।
 'एष कुन्तीसुतः श्रीमानेव मन्धमपाण्डवः । यय पुत्रो मधेश्वरः कुरुणामेष रचिता ।
 श्योऽस्त्रविदुषां श्रेष्ठ एष धर्मधृतां वरः । एष भीलवताद्यापि भीलज्ञाननिधिः परः ।
 इत्येवं तुमुला वाचः श्रुत्वाः प्रेक्षकीरिताः । क्षुब्धः प्रस्रवसंयुक्तरक्षैः क्लिप्तमुरोऽभवत् ।
 तेन शब्देन महता पूर्णमुत्तिरथाब्रवीत् । धृतराष्ट्रो नरश्रेष्ठो विदुरं ब्रह्मामयः । १२२०

क्षन्तः क्षुत्क्षार्णवनिभः किमेव सुमहास्त्रनः । सहसैवोत्थितो रङ्गे भिन्दस्त्रिव नभस्तलं ।

॥ त्रिदुर उवाच ॥ एष पार्थो महाराज फाल्गुनः पाण्डुनन्दनः । अश्वतीर्णः सकवचस्तत्रैव सुमहास्त्रनः ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ धन्योऽस्म्यनुमृष्टोतोऽस्मि रक्षितोऽस्मि मन्त्रामते । प्रथारणिसमुद्भूतैस्त्रिभिः पाण्डवशस्त्रिभिः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्मिन् प्रमुदिते रङ्गे कथञ्चिन्मप्युपस्थिते । दर्शयामास बीभत्सुराचार्यायास्तलाचवं ।

आग्नेयेनास्त्रजडं वारुणेनास्त्रजतपयः । वायव्येनास्त्रजदायुं पार्श्वेन्येनास्त्रजङ्गमान् ।

४९१५

भीमेन प्राविशद्भूमिं पार्श्वेतेनाभवद्भिरिं । अन्तर्धानेन चास्त्रेण पुनरन्तर्हितोऽभवत् ।

क्षणाग्राशूः क्षणाद्भूतः क्षणाच्च रथधूम्रगतः । ज्ञेयैरथमथस्त्रः क्षणेनावतरन्मर्षी ।

सुकुमारश्च सूक्ष्माश्च गुरुश्चापि गुरुप्रियः । सौष्टवेनाभिसंचिन्तः सोऽविश्वदिविधेः प्ररैः ।

अमृतश्च वराहश्च सौहृदश्च प्रमुखे समं । पञ्चबाणानसंसक्तानसंभूतोपैकवाणकम् ।

गये विषाणकोषे च बले रज्ज्वत्कल्पिनि । निचक्षान महावीर्यः प्रायकानेकविंशति ।

४९१०

इत्येवमादिसु महत्सङ्गे धनुषि चानघ । गदायां शस्त्रकुशलो मण्डलानि प्रदर्शयन् ।

ततः समाप्तभयिष्ठे तस्मिन् कर्षेणि भारत । मन्दीभूते समाजे च वादिचक्षुः च निःस्त्रने ।

द्वारदेशात्समुद्भूतो माहात्म्यबलसूचकः । वज्रनिष्पेषसदृशः शूश्रुवे भुजनिःस्त्रनः ।

दीर्घेन किंनु गिरयः किंस्त्रिभूमिर्विदीर्यते । किंस्त्रिदापूर्यते योम जलधाराचनैधनैः ।

रङ्गस्यैवं मतिरभूत्क्षणेन वसुधाऽधिप । द्वारश्चाभिमुखः सर्व्वे बभूवुः प्रेक्षकास्तदा ।

४९०५

पञ्चभिर्भ्रातृभिः पार्थैर्द्वौः परिहृतो बभौ । पञ्चतारेण संयुक्तः सावित्रेणैव चन्द्रमाः ।

अश्वत्थामा च सहितं भ्रातृणां व्रतमूर्जितं । दुर्योधनमभिव्रजमुत्थितं पर्यवारयत् ।

स तैस्तदा भ्रातृभिश्चतयायुधैर्गदायपाणिः समवस्थितैर्हतः । बभौ यथा दानवसंचये पुरा पुरन्दरो देवगणैः समावृतः ।

इत्यादिपर्व्वणि सञ्चयपर्व्वेणस्त्रदर्शने पञ्चविंशदधिकशततोऽध्यायः ॥ १३५ ॥

वैशम्पायन उवाच । दत्तऽवकाशे पुरुषैर्विस्मयोत्प्लुल्लोचनः । विवेक रङ्गं विस्तीर्णं कर्णः परपुरश्चयः ।

सहजं कवचं विभ्रल्लुप्लोलोद्योतितमननः । सधनुर्बद्धनिक्षिप्रः पादचारीव पथेतः ।

४९००

कन्यागर्भः दृद्युशशः प्रथायाः दृद्युलोचनः । तीक्ष्णश्रो भोक्तरस्यांभः कर्णागुरिगणसूदनः ।

सिंहवर्भगजैर्ग्राणां बलवीर्यपराक्रमः । दीप्तिकान्तिद्युतिगणैः सूर्यैन्दुज्वलनेपमः ।

ग्रांशूः कनकतालाभः सिंहसंलग्नो युवा । अश्वेष्टेयगुणः श्रीमान्भास्करस्यात्मसम्भवः ।

स निरोत्स महाबाहुः सन्धेता रङ्गमण्डलं । प्रणामं द्रोणरूपयोर्भ्रात्याहूतमिवाऽकरोत् ।

स समाजजनः सर्व्वो निःशूलः स्थिरलोचनः । कोऽयमित्यागतचोभः कौटुहलपरोऽभवत् ।

४९०५

सोऽश्ववीर्यगभीरस्त्ररेण वदतां वरः । भ्राता भ्रातरमज्ञातं सावित्रः पाकशस्त्रिनि ।

पार्थ यत्नेकानं क्रुष्य विवेषवद हन्ततः । करिष्ये पञ्चानां नृणामात्मानं विस्मयंगमः ।

अश्वमते ततस्तस्य वचने वदतांवर । यन्मोहोत्थित इवोत्तल्यो क्षिप्रं वै सर्व्वतो जनः ।

प्रीतिश्च मनुजयात्र दुर्योधनमुपाविशत् । द्वीपं क्रोधश्च बीभत्सुक्षणेनाम्बाविवेग ह ।

ततो द्रोणाभ्यनुज्ञातः कर्णः प्रियरणः सदा । यत्कृतं तत्र पार्थिव तत्प्रकार महाबलः ।

५१८०

अथदुर्योधनस्तत्र आहूतिः सद्य भारत । कर्णे परित्यज्य मुदा ततो वचनमब्रवीत् ।

॥ दुर्योधन उवाच ॥ स्वागतं ते महाबाहो दिव्या प्राप्नोषि मानद । अहस्य कुहराव्यस्य यथेष्टमुपभुञ्जतां ।

॥ कर्ण उवाच ॥ कृतं सर्वमहं मये सखित्वस्य त्वया दृष्टे । इन्द्रयुद्धस्य पार्थिव कर्तुमिच्छाम्यहं प्रभो ।

॥ दुर्योधन उवाच ॥ भुङ्क्ष्व भोगान्मया साङ्गं बन्धूनां प्रियकृद्भव । दुर्धरां कुह सर्वेषां मुद्गि पादमरिन्दम ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः क्षिप्रमिवात्मानं मया पार्थाऽभ्यभाषत । कर्णे भाटसमूहस्य मध्येऽचलमिव स्थितं ।

५१८१

॥ अर्जुन उवाच ॥ अनाहृतोपदिष्टानामनाहृतोपजम्बिनां । ये लोकास्मान्मतः कर्णे मया त्वं प्रतिपश्यसे ।

॥ कर्ण उवाच ॥ रज्जोऽयं सर्वसामान्यः किमत्र तव फाल्गुन । वीर्यश्रेष्ठस्य राजानो बलं धर्मोऽनुवर्तते ।

किं चेपैर्दुर्ध्वलायासैः शरैः कथञ्च भारत । गुरोः समक्षं चावने हराम्यस्य शिरः शरैः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो द्रोणाभ्यनुज्ञातः पार्थः परपुरश्चयः । आहमिस्वरयास्त्रिष्टो रणायोपजगाम तं ।

ततो दुर्योधनेनापि सभायां समरोद्यतः । परित्यक्तः स्थितः कर्णेः प्रवृत्त सगरात्मजः ।

५१८०

ततः स विद्युत्सन्निवितैः सेनायुधपुरोम्भैः । आहतं गगनं मेघैर्ध्वलाकापिस्त्रिहासिभिः ।

ततः खेहाङ्गरिहयं दृष्ट्वा रज्ज्वावलोकिनं । भास्वरोऽप्यनघशङ्खं समीपोऽप्रगतताम्रगान् ।

मेघच्छेद्योगाढस्तु ततोऽबुध्यत फाल्गुनः । सूर्यातपपरिचित्रः कर्णोऽपि समदृश्यत ।

धार्तराजा यतः कर्णस्तस्मिन्देष्ट्रे व्यवस्थिताः । भारद्वाजः रूपो भीमो यतः पार्थस्ततोऽभवत् ।

दिधारङ्गः समभवत् स्त्रीणां दैधमजायत । कुन्तिभोजस्तुता मोहं विज्ञातार्था अगाम ह ।

५१८१

तां तथा मोहमापन्नां विदुरः सर्वधर्मवित् । कुन्तीमाश्रयसयामास प्रथ्याभिसन्दिनोदकैः ।

ततः प्रत्यागतप्राणा तावुभौ परिदर्शितौ । पुत्रौ दृष्ट्वा सुसंभ्रान्ता मान्मपयत किञ्चन ।

तावुद्यतमहाचापौ रूपः शारदतोऽब्रवीत् । इन्द्रयुद्धसमाचारे कुग्रलः सर्वधर्मवित् ।

अयं प्रयायास्तनयः कनीयान्याण्डुमन्दनः । कौरवो भवता साङ्गं इन्द्रयुद्धं करिष्यति ।

त्वमथेवं महाबाहो मातरं पितरं कुलं । कथयस्व मेरेन्द्राणां येषां त्वं कुलभूषणः ।

५१८०

ततो विदित्वा पार्थसंतापितयोऽस्यति वा नवा । दृष्टाकुलसमाचारैर्न युथ्यन्ते नृपात्मजाः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्वभुक्तस्य कर्णस्य शोभावन्तमाननं । बभौ वर्षान्वितिक्षिप्रं पद्ममागतितं यथा ।

॥ दुर्योधन उवाच ॥ आचार्ये चिकिधा येनो राज्ञा शाल्विनिश्चये । सक्तुलीनस्य भूरास्य यस्य सेनां प्रकर्षति ।

यथयं फाल्गुनो युद्धे माराज्ञा योद्धुमिच्छति । तस्मादेषोऽङ्गविषये मया राज्ञ्येऽभिषिच्यते ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्तस्मिन्क्षणे कर्णः सलाजकुसुमैर्धैः । काञ्चने काञ्चने पीठे मन्मविक्षिर्बहारथः । अभिषिक्तोऽङ्ग

राज्यस्य श्रिया युक्तो महाबलः ।

५१८१

सम्बन्धनालव्यजने अयश्चेष्टास्मरेण च । उवाच कौरवं राजा वचनं स हृषसा द ।

अस्य राज्यप्रदानस्य सङ्घं किं ददामि ते । प्रवृद्धि राजशार्दूल कर्ता क्षत्रिण तथा नृप । अत्यन्तं सम्बन्धिमिच्छामीत्याह तं स

सुयोधनः ।

एवमुक्तस्ततः कर्णस्तथेति प्रत्युवाच तं । हर्षाद्येभौ समास्त्रियं परं । मुदमवापतुः ।

इत्यादिपर्वसम्भवपर्वस्यैकदशने षट्चिह्नदधिककृतोऽध्यायः ॥ १३६ ॥

वैशम्पायन उवाच । ततः सखोत्तरपटः सप्रखेदः सवेपथुः । विवेकाधिरथो रङ्गं वष्टिप्राणोद्भवजिव ।

तमालोक्तं धनुस्त्वक्का पितृगौरवथन्मिनः । कर्णोऽभिषेकार्द्रैर्बिराः बिरसा समवन्दत ।

॥ १३७ ॥

ततः पादाववच्छाद्य पटान्तेन ससंभ्रमः । पुञ्चेति परिपूर्णार्थमब्रवीत्प्रथमारथिः ।

परिष्वज्य च तस्याद्य मूर्द्धानं खेहविश्रवः । अङ्गराज्याभिषेकार्द्रैर्मनुभिः सिषिषे पुनः ।

तं दृष्ट्वा स्तुतपुत्रोऽयमिति संविष्य पाण्डवः । भीमसेनस्तदा वाक्यमब्रवीत्प्रसन्नचित्तः ।

न त्वमर्हसि पार्थेन स्तुतपुत्र रणे बध्ने । कुलस्य सद्गुणस्यैव प्रतोदो मृच्छतां त्वया ।

अङ्गराज्यञ्च नार्हस्त्वमुपभोगं नराधम । सा ऊताश्रमोपसं पुरोडाशमिवाध्वरे ।

॥ १३८ ॥

एवमुक्तस्ततः कर्णः कश्चित्प्रत्यक्षुरिताधरः । गगनस्थं विनिःशस्य दिवाकरमुदैचत ।

ततो दुर्व्योधनः कोपादुत्पपान महाबलः । आह्वयस्त्वनासन्मन्मदोत्कट इव दिपः ।

सोऽब्रवीद्भीमकर्णाय भीमसेनमवस्थितं । वृकोदर न युक्तं ते वचनं वक्तुमीदृशं ।

क्षत्रियाणां बलं ज्येष्ठं योद्धव्यं क्षत्रवन्धुना । शूराणाञ्च नदीनाञ्च दुर्विदाः प्रभवाः किल ।

सलिलादुत्थितो वर्द्धयैनं व्याघ्रं शराचरं । दधौ च स्यात्स्थितो वज्रं कृतं दानवसूदनं ।

॥ १३९ ॥

आग्नेयः कृत्तिकापुत्रो रौद्रो गात्रेय इत्यपि । श्रूयते भगवान्देवः सर्वगुणसमेधो गुहः ।

क्षत्रियेभ्यश्च ये जाता ब्राह्मणास्तै च ते श्रुताः । विद्यामित्रप्रसूतयः प्राप्ता ब्रह्मत्वमयं यं ।

आचार्यः कलाभ्यामातो द्रोणः अश्वमेधावरः । गौतमस्यान्ववायेच शरस्वत्वाच्च गौतमः ।

भवताञ्च यथा जन्म तदप्यागमिनं मया । सकुण्डलं सकवचं सर्वैलक्षणलक्षितं । कथमादित्यसदृशं मृगौ व्याघ्रं जनिष्यति ।

वृषिवीराज्यमर्होऽयं नाङ्गराज्यं मरेश्वरः । अग्नेन वाज्रवैर्येण मया शाश्वतवर्तिना ।

॥ १४० ॥

अस्य वा मनुजस्येदं नवान्तं मदि चेष्टितं । रथमावृण्व पङ्गां च विनामयतु कार्मुकं ।

ततः सर्वैल रङ्गस्य हाहाकारो महानभूत् । साधुवादानुसंबद्धः स्वयंश्चास्तमुपागमत् ।

ततो दुर्व्योधनः कर्णमालम्ब्यायक्रे नृपः । दीपिकाभिज्जालो कस्तस्माद्वाङ्मदनिर्वयौ ।

पाण्डवाश्च सहद्रोणाः सहपाश्च विशास्यते । भोगेण सहिताः सर्वै रयुः खं खं निवेष्टनं ।

अजुनेति जनः कश्चित्कश्चित्कर्णेति भारत । कश्चिदुर्व्योधनेत्येवं ब्रुवन्तः प्रस्थितास्तदा ।

॥ १४१ ॥

कुन्त्याश्च प्रत्यभिज्ञाश्च दिव्यलक्षणसूचितं । पुलकश्वेश्वरं खेहाच्छात्री प्रीतरजायत ।

दुर्व्योधमस्यापि तदा कर्णमासाद्य पार्थिव । भयमजुनसञ्ज्ञातं क्षिप्रमनारधीयत ।

अथापि वीरः कृतब्रह्मनिःश्रमः परेण साक्षाभ्यवदत्सुयोधनं । युधिष्ठिरस्यायभवत्तदा मतिर्नैककर्णतुष्टोऽक्षिप्तमुर्धरः क्षितौ ।

इत्यादिपर्वसम्भवपर्वस्यैकदशने षट्चिह्नदधिककृतोऽध्यायः ॥ १३७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पाण्डवान्मात्सरारङ्गाश्च कृतास्त्रान् प्रसमीक्ष्य यः । गुर्वर्थदक्षिणाकाले प्राप्तेऽमन्यत वै गुहः ।

ततः त्रिशास्यमानोय आचार्योऽर्थमबोधयत् । द्रोणः सर्वानग्नेवेण दक्षिणार्थं मदीपते ।

॥ १४२ ॥

पाञ्चालराजं द्रुपदं गृहीत्वा रणमूर्द्धनि । पर्यामयत भद्रं वः शास्त्रात्परमदक्षिण ।
 तथेत्युक्त्वा तु ते सर्वे रथैस्त्रयैः प्रहारिणः । आचार्यधनदानार्थं द्रोणेन सहिता युयु ।
 ततोऽभिजग्मुः पाञ्चालाभिन्नमस्ते नरर्षभाः । मष्टदुसस्तु नगरं द्रुपदस्तु महीश्वरः ।
 दुर्योधनश्च कर्णश्च युयुत्सुश्च महाबलः । दुःशासनो विकर्णश्च जलसन्तः सुलोचनः ।
 एते चान्ये च बहवः कुमारो बह्विक्रमाः । अदं पूर्वमक्षपर्वमित्येवं कल्पितर्षभाः । १८९
 ततो वररथारूढाः कुमारः सादिभिः सह । प्रविश्य नगरं सर्वे राजमार्गमुपावयुः ।
 तस्मिन्काले तु पाञ्चालः श्रुत्वा दृष्ट्वा महद्बलं । आह्वयिः सहितो राजस्वरथा निर्यथो गृह्णात् । ततस्तु हतयज्ञाक्षो यज्ञधेनो
 महीधरः । भरवर्षाणि मुञ्चन्तः प्रणेतुः सर्वे एव ते ।
 ततो रथेन शूरेभ्यः समासाद्य तु कौरवान् । यज्ञधेनः शरान्घोरान्स्वर्ष युधि दुर्जयः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पूर्वमेव तु सप्तम्य पाथो द्रोणमयाम्रवीत् । द्रुपदोऽत्रैककुमाराणामाचार्यं द्विजसत्तमं ।
 एषां पराक्रमस्थाने वयं कुर्याम साहचं । रतैरब्रह्मः पाञ्चालो यहीतुं रणमूर्द्धनि । १९०
 एवमुक्त्वा तु कौन्तेयो आह्वयिः सहितोऽनघः । अर्द्धक्रोशे तु मगरादतिष्ठदहिरेव सः ।
 द्रुपदः कौरवान्द्रुष्ट्वा प्राधाकृत समन्ततः । शरजालेन मृष्टा मोहयन् कौरवीं चमूं ।
 तमुद्यतं रथेनैकमाशु कारिणमाहवे । अनेकमिव सन्नासाभ्योनिरे तत्र कौरवाः ।
 द्रुपदस्तु शरा घोरा विचरः सर्वतो दिग्भ । ततः बह्वृगश्च भैरवश्च गृह्णाद्य सप्तस्रजः ।
 प्रावाचन्त महाराज पाञ्चालानां निवेगेन । सिंहनादश्च सञ्ज्ञे पाञ्चालानां महात्मनां । धनुर्व्यातलम्बश्च संशृग्य गगनं
 महन् । १९१
 दुर्योधनो विकर्णश्च सुबाहुर्दीर्घलोचनः । दुःशासनश्च संक्रुद्धः शरवैर्षरवाकिरणं ।
 सोऽतिविद्धो महेष्वावः पार्थतो युधि दुर्जयः । व्यधमत्तान्यनीकानि तन्वृणादेव भारत ।
 दुर्योधनं विकर्णश्च कर्णश्चापि महाबलः । नागानृपसुतास्त्रीराभ्यन्यानि विविधानि च । अलातचक्रवल्ग्वैः शरव्यापैरतर्पयत् ।
 ततस्तु नागराः सर्वे मुषैर्धृष्टिभिरुदा । अभवर्वन्त कौरव्याश्वर्षमाणं घना इव ।
 सवालट्टङ्गास्ते पौराः कौरवान्भययुक्ता । श्रुत्वा तु तुमुं युद्धं कौरवानेव भारत । श्रवन्ति स गदन्ति स क्रोशन्तः
 पाण्डवानप्रति । १९२
 पाण्डवास्तु स्वनं श्रुत्वा आर्त्तानां लोमहर्षणं । अभिवाद्य ततो द्रोणं रथानाबह्वृजतादा ।
 युधिष्ठिरं निवार्याशु मा युध्यस्विति पाण्डवं । माद्रैर्यो चक्ररथौ तु फाल्गुनश्च तदा क्रोरात् ।
 सेनापगो भीमसेनः सदाऽभूद्बद्धा सह । तदा बभूवन्त श्रुत्वा आह्वयिः सहितोऽनघः । आयाज्येन कौन्तेयो रथेनाना
 दयन्दिभः ।
 पाञ्चालानां ततः सेनामुद्धतार्थवनिस्त्रां । भीमसेनो महाबाहुर्दण्डपाणिरिवानलकः । प्रविशे महासेनां मकरः सागरं यथा ।
 स्वयमभ्यद्रवद्भो नागानीकं गदाधरः । स युद्धकुशलः पार्थो बाहुवीर्येण चातुलः । अहन्त्कुञ्जरातीकं गदया
 कालरूपधृक् । १९३

ते गजा गिरिसङ्काशाः चरन्तो रधिरं बभूवुः । भीमसेनस्य गदया भिन्नमस्तकपिच्छकाः । पतन्ति द्रिरदा भूमौ बद्धघाता
दिवाचलाः ।

गजानस्रावधंश्चैव पातयामास पाण्डवः । पदार्तींश्च रथांश्चैव न्यवधोर्द्धुना यजः ।

गोपालद्वय दण्डेन यथा पशुगणान्वने । सालयन्त्र्य नागांश्च सञ्जसाल वृकोदरः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ भारद्वाजप्रियं कर्तुमुद्यतः फाल्गुनस्तदा । पार्थेनं शरजालेन चिपन्नागास्त पाण्डवः ।

ह्यौघांश्च रथौघांश्च गजौघांश्च समन्ततः । पातयन्समरे राजन्युगान्ताग्निरिव ज्वलन् ।

४४०

ततस्तौ हन्यमाना वै पाञ्चालाः सञ्जयास्तथा । शरैर्नानाविधैश्चैव पार्थं संस्थाप्य सर्व्वैः ।

सिंहनादं मुखैः कृत्वा समयुधम्न पाण्डवं । तद्युद्धमभवद्द्वारं सुमहाह्वतदर्शनं । सिंहनादस्त्रेण श्रुत्वा नास्त्यत्पाक
शस्त्रिणिः ।

ततः किरिटी सहसा पाञ्चालास्समरेऽद्रवत् । ह्लादयन्निषुजालेन महता मोहयन्निव ।

श्रीधमन्धस्तौ वाणान्धधानस्य चानिभं । नान्नरं ददृशे किञ्चित्कौन्तेयस्य यशस्विनः ।

सिंहनादस्य सञ्ज्ञे साधुशब्देन मिश्रितः । ततः पाञ्चालराजस्त तथीयत्यजिता सह ।

४४०

त्वरमाणोऽभिदुद्राव महेष्टं शम्भरो यथा । महता शरवैर्षेण पार्थः पाञ्चालमावृणोत् ।

ततो हलह्लाशब्द आघोत्पाञ्चालके बले । जिघृक्षति महासिंहो गजानामिव धूपं ।

दृष्ट्वा पार्थं तदायानं सत्यजितस्यविक्रमः । पाञ्चालं वै परिश्रेषुर्द्धुनस्रयमकुवत् ।

ततस्सर्जुनपाञ्चालौ युद्धाय समुपागतौ । व्यसोभयेतां तौ सैन्यमिन्द्रवैरोचनाविव ।

ततः सत्यजितं पार्थो दशभिर्मर्षभैर्दिभिः । विव्याध बलवद्गाढं तदह्वतमिवाभवत् ।

४४५

ततः शरशतैः पार्थं पाञ्चालः श्रीधमार्हयत् । पार्थस्तु शरवैर्षेण ह्याधमानो महारथः ।

वेगं चक्रे महावेगो धनुर्धामवष्टज्य च । ततः सत्यजितस्यापं च्छित्वा राजानमभ्यधात् ।

अथान्यङ्गुनुरादाय सत्यजिदेगवत्तरं । सान्धं ससूतं सरथं पाथ विव्याध सत्वरः ।

स तं न मष्टवे पार्थः पाञ्चालेनार्द्धितो युधि । ततस्तस्य विनाशार्थं सत्वरं व्यजज्ज्वरान् ।

हयान्ध्वजं धनुर्मष्टिमुभौ तौ पाष्णिषारथौ । स तथाभिद्यमानेषु कामुकेषु पुनःपुनः ।

४४०

ह्येषु विनियुक्तेषु विमुखोऽभवदाहवे । स सत्यजितमालोक्य तथा विमुखमाहवे ।

वेगेन महता राजस्रभ्यवर्धत पाण्डवं । तदा चक्रे महद्युद्धमर्जुनो जयतांवर ।

तत्सपार्थोधनुश्छित्वा ध्वजश्चोर्ध्वामपातयत् । पञ्चभिलस्य विव्याध हयान् स्रतश्च ग्रासकैः ।

तत उत्सृज्य तपापमाददानं शरावरं । खड्गमुद्धृत्य कौन्तेयः सिंहनादमयाऽकरोत् ।

पाञ्चालस्य रथस्त्रेयामाप्नुय सहसाऽपतत् ।

४४४

पाञ्चालरथमास्तथा अविचसौ धनञ्जयः । विचोभ्याभोनिधिं पार्थस्तं नागमिव सोऽपहीत् ।

ततस्तु सर्व्वपाञ्चाला विद्रवन्ति दिशो दश ।

दर्शयन्सर्व्वेन्यानां सवाङ्मेवैलमात्मनः । सिंहनादस्त्रेण कृत्वा निर्जगाम धनञ्जयः ।

आयानमर्जुनं इष्टां सुकमराः कृत्वात्मानम् । मन्त्रेणैव कर्मरं दुष्टं च वधात्मानम् ।

॥ अर्जुन उवाच ॥ यन्मन्त्री सुकवीराणां दुष्टो राजमानसः । मन्त्रवीरसहस्रं भीमं मुष्टानं प्रदीक्षते ।

११००

वैज्यायन उवाच ॥ भीमयेवसदा राजानुर्जने निवारितः । अहं तो वृद्धैर्धैरु व्यक्तेन महाबलः ।

ते यक्ष्मेन दुष्टं दृष्टोत्वा रणमुद्धेति । उपाजहुः सहामातां द्रोणाद्य भरतवर्षम् ।

भयदप्यं वतधनं तं तथा वज्रमाजते । स वैरं मनसा आत्मा द्रोणो दुष्टमन्वीतुम् ।

त्रिष्टय तरसा राक्षं पुरं ते वृक्षिन्ने जना । प्राज्ञ भीमं रिपुवत् वक्षिष्ये किमिच्छते ।

यवमुक्त्वा प्रशस्ये किञ्चित् पुनरजनीम् । मा भैः प्रापभयादीर वनिषो ब्राह्मण वयम् ।

११०१

आश्रमे कीर्तितं यन्मन्त्रा वाक्के मया बह । तेन वंशर्हिताः श्रेष्ठः प्रीतिश्च चतुर्वर्षम् ।

मार्घयेयं तथा मखं पुनरेव जनाधिप । वरं ददासि ते राजन् राज्यादाहं मया मुनि ।

अराजा किल नो राज्ञः बन्ध भवितुमर्हति । चतः प्रवर्तितं राज्ये वक्ष्येन मया तव ।

राजासि दक्षिणे मूले भागीरथाहमुत्तरं । सखायं नो विजानीषि पाश्चात् यदि मनवे ।

दुष्टद उवाच ॥ अनासुर्यमिदं ब्रह्म विज्ञानेषु महात्मसु । भीमे तथाऽहं त्वत्तु प्रीतिमिच्छामि ब्राह्मण ।

११०२

॥ वैज्यायन उवाच ॥ यवमुक्तः स तं द्रोणो मेघनाभास भारत । सखायं चैवं प्रीतात्मा राज्ञां प्रत्यादायत् ।

माकन्दीमथ गङ्गायासीरे जनकसन्तानम् । केऽथाव्यहोमनसाः कापिस्त्वस्रं पुरोत्तमम् ।

दक्षिणांश्चापि पाश्चात्याव्यवक्ष्येऽस्मिन् नदी । द्रोणेन चैवं दुष्टः परिभ्रष्टा पाण्डितः ।

आत्मे ॥ च वनेनास्य नाप्यस्त्रस्य वराजये । शीघ्रं विहितां चात्मानं माझेन व नक्षेव तु ।

पुत्रजन्म परीक्षये प्रथिवीमन्वसञ्चरत् । अदिच्छन्स्य विषयं द्रोणः बलभिक्षयत् ।

११०३

यवं राजन्नद्विच्छन्स्य पुत्री जनपदावुता । कुपि निर्मितास्य कर्षेव द्रोणस्य प्रनिवारितः ।

इत्यादिपर्वेण वक्ष्येऽप्येवम् । दुष्टदत्तायमेऽहं विद्वन्मन्त्रोऽथावः ॥ १२५ ॥

॥ वैज्यायन उवाच ॥ ततः वज्रस्तरसायै यौवराज्याय वार्षिष । स्वापितो हनरात्रेण पाण्डुपुत्रो बुधधिरः ।

धृतिवैद्यैर्यद्विष्णुना दाम्पत्येऽस्मान्वाञ्छेत् । आत्मानामनुकम्पार्थं तथैव क्षिरयौ ददत् ।

ततो द्रोणेण काजेन कुन्तीपुत्रो बुधधिरः । पितुरन्तर्धे कीर्तिर्भोवदृत्तपमाधिभिः ।

असिमुद्धे गदाकुद्धे रथमुद्धे च पाण्डवः । बह्वर्षाद्विचरै बलवर्षां ह्योदरः ।

११०४

सनातत्रिविधो भीमस्तु पुनस्तेजसो वसे । वराजनेन वस्यो आत्मानामचरन्ने ।

प्रगाढदृढमुष्टिले लाघवे वैधमे तथा । धुरवारारम्भज्ञानं विवादानाञ्च मन्त्रिणम् ।

लाघवे शौहवे चैव नात्यः कश्चन विद्वान् । दीर्घमुष्टदृष्टो कोके इति द्रोणो व्यवस्थितः ।

ततोऽब्रवीद्भुङ्क्षते द्रोणः कौरवस्येव हि । अगच्छस्य भन्तुर्मेदि त्रिशो मनः पुरा ।

अग्निवेश इति स्थातसास्य त्रिविधोऽस्मि भारत । तीर्थोत्तमैर्गमयितुमर्हन्त्येनसमुद्यतः । तपसा वज्रवा ज्ञातमभोजनमग्निप्रभम् ।

अस्त्रं ब्रह्मविरो नाम बह्वैर्युधिष्वीमपि ।

११०५

इदम् गुह्या पोक्षे न मनुष्येभ्यः क्वचि । भारताय विभोक्तव्यमप्यवीर्येभ्यः प्रभो ।

तथा प्राप्तमिदं वीर दिवं गान्धोऽर्हति बिदं । समयस्य त्वया रक्षो मुनिवृष्टो विज्ञायते ।
 आचार्यदक्षिणं देहि ज्ञातिधामस्य पश्यतः । इदानीति प्रतिज्ञाति फाल्गुनेनामकीदृशः ।
 युद्धेऽहं प्रतिशोद्धृत्यो व्युत्थमानस्त्वयाऽनघ । तथेति च प्रतिज्ञाय द्रोणाय कुक्षपुत्रवः । उपबृष्टश्च चरथो यः प्रायादुत्तरा
 दिशं ।

स्वभावादगमच्छब्दो महीं सागरमेखलां । अर्जुनस्य समो लोके नास्ति कश्चिदुर्ध्वरः । १११०

गदायुद्धेऽसियुद्धे च रथयुद्धे च पाण्डवः । पारगस्य धनयुद्धे बभूवाय धनञ्जयः ।
 नीतिमासकलां नीतिं विबुधाधिपतेस्तदा । अत्राप्य सद्यदेतेऽपि भ्रातृणां वदते वने ।
 द्रोणेनैव विनीतस्य भ्रातृणां गतुलः प्रियः । चित्रबोधी समाख्यातो बभूवातिरथोदितः ।
 चित्रकृतयज्ञस्य गन्धर्वाणामुपज्जवे । अर्जुनप्रमुखैः पार्थैः सौवीरः समरे वतः ।

न ब्रह्मा कथं कर्तुं यं पाण्डुरपि वीर्यवान् । सौर्जनेन वज्रकीर्तो राजाधीश्वरमाधिपः । ११११

अतीव बलसम्पन्नः शूरा मानी कुक्षुप्रति । वितुलो नाम सौवीरः ब्रह्मः पार्थिव धीमता ।
 दत्तामित्रदत्तिस्थानं संघामि कृतनिश्चयं । सुमित्रं नाम सौवीरमर्जुनोऽदमयच्छरैः ।
 भीमसेनसहायस्य रथानामयुतस्य सः । अर्जुनः समरे प्राच्याम्बुजानेकरथोऽजयत ।
 तथैवैकथो गत्वा दक्षिणामजयद्दिशं । धनार्थं प्रापयामास कुहराष्टं धनञ्जयः ।

शवं शब्दै महात्मानः पाण्डवा मनुजोत्तमाः । परराष्ट्राणि निजित्य खराष्ट्रं बहुभुः पुरा । १११२

ततो बलमतिस्थानं विश्वाय दृढधन्विनां । दूषितः सहसा भानो धृतराष्ट्रस्य पाण्डुषु ।
 स विन्नापरमो राजा न निद्रामलभंक्षितिः ।

इत्यादिपर्वणि सञ्जयपर्वणि धृतराष्ट्रचिन्तायामूनसत्कारिर्ब्रह्मदधिकत्रतोऽर्थावः ॥ ११२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वा पाण्डुसुताम्बीरान् बलोल्लिखित्वास्त्रैः । धृतराष्ट्रो महीपाक्षसिन्तामगमदातुरः ।
 तत आह्वय मन्त्रज्ञं राजशास्त्रार्थविस्तमं । कणिकं मन्त्रिणां श्रेष्ठं धृतराष्ट्रोऽज्जीवसः ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ उत्सुकाः पाण्डवा नित्यं तैश्चोऽसूये द्विजोत्तम । तत्र मे निश्चिततमं सन्निविष्टकारणं । कणिकं नं ममा
 चक्षुः करिष्ये वचनं तव । १११३

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स प्रसन्नमनास्तेन परिपृष्टो द्विजोत्तमः । उवाच वचनं नीहं राजशास्त्रार्थदर्शनः ।

॥ कणिक उवाच ॥ शृणु राजसिदं तत्र प्रोच्यमानं मयाऽनघ । न मेऽभ्यसूया कर्तव्या मुनैर्तत्कुक्षयनम ।

नित्यमुद्यतदण्डः स्यान्नित्यं विवृतपौषवः । अस्मिद्भस्मिद्भस्मी स्यात्परेषां विवरान्मृगः ।

नित्यमुद्यतदण्डाद्वि भ्रममुद्दिजते जनः । तस्मात्सर्वेणि कार्याणि दण्डेनैव विधारयेत् ।

नास्य किञ्च परः पश्येच्छिद्रेण परमन्वितात् । गूढत्वं दृक्कृत्तानि रथोद्वरमात्मनः । १११४

नास्यैकं कृतकारी स्यादप्येकस्य कदाचन । कष्टको ह्यपि दुष्कृत्य आस्ताव जनयेत्परि ।

यथमेव प्रवर्तयति ब्रह्मणामपकारिणां । सुविदीर्षं सुविक्रान्तं सुबुद्धं सुपलायितं ।

आपद्यापि काले च कुर्वीत न विचारयेत् । नावबोधो रिपुस्यत दुष्कलोऽपि कथञ्चन । अस्मोऽप्यग्निर्निर्णयं कृतं दक्षत्याश्रय
 सञ्जायत ।

अन्धः स्यादन्धवेलायां वा धिर्ममपि चानयेत् । लुब्धानृणमयश्चापं ब्रवीत मृगबाधिकां ।
 सान्वादिभिर्हृपाथैस्तु हन्याच्छत्रं वने स्थितं । इयां न तस्मिन् कर्त्तव्या ब्रह्मणमत इत्युत । १४१५
 निरुद्दिशो हि भवति न हतास्त्राद्यते भयं । हन्यादमित्रं दग्धेन तथा पूर्वापकारिणं ।
 हन्यात्तोयस्य सरोति परपत्नस्य सर्वशत्रुः । मूलमेवादितस्मिन्त्यात्परपक्षस्य नित्यशत्रुः । ततः सहायांस्तपश्चाश्वान्वास्य तदनन्तरं ।
 द्विजमूले स्थापिताने सर्वे तस्मिन्विना हताः । कथं नु ब्राह्मणसिद्धेरिन्द्रिजमूले वनस्थितौ ।
 एकापः स्यादविद्यतो नित्यं विवरदर्शकः । राजस्त्रित्यं सपत्नेषु नित्योद्विग्नः समाचरेत् ।
 अग्न्याश्रमेन घग्नेन कावायेण जटाऽजिनैः । लोकान्विद्यावधिलेव ततो लुम्बेद्यथा वृकः । १४१६
 अद्भुतं शौचमित्याहुर्गर्धानामुपधारणे । आगम्य फलितां ब्राह्मणं पक्कं प्रभातयेत् ।
 फलाद्यैऽयं समारम्भो लोके पुंसां विपश्चिताम् ।
 बहेदमित्रं स्कन्धेन यावत्कालस्य पर्ययः । ततः प्रत्यागते काले भिक्षाहटमिवास्मिन् ।
 अमित्रो न विमोक्तयः क्षपणं वक्ष्यति ब्रुवन् । क्षपा न तस्मिन् कर्त्तव्या हन्यादेवापकारिणं ।
 हन्यादमित्रं सान्धेन तथादग्नेन वा पुनः । तथैव भेददण्डभ्यां सर्वोपायैः प्रमानये । १४१७
 धतराह उवाच ॥ कथं सान्धेन दग्धेन भेदेदण्डेन वा पुनः । अमित्रः ब्रह्मणे हन्तुं तथैव ब्रूहि यथातथं ।
 कणिकउवाच ॥ शृणु राजन्यथावृत्तं वने निवसतः पुरा । जम्बुकस्य महाराज नीतिब्राह्मणैर्दग्धैः ।
 अथ कसिक्ततपशः शृणुतः स्मार्थपण्डितः । सखिभिर्देवस्यार्हं व्याघ्रासुहृदकन्युभिः ।
 ते ऽपश्यन्निपिने तस्मिन्चलिने मृगवृधपं । अत्रात्रा घट्टये तस्य ततो ममनममन्यतम् ।
 जम्बुकउवाच ॥ असक्तयतितोऽज्ञाव हन्तुं व्याघ्र वने तया । युवा वै अवसंपन्नो बुद्धिबाली न ब्रह्मणे । १४१८
 मूषिकोऽस्य ब्रथानस्य चरणौ भञ्जयन्त्यं । चघ्नेन भञ्जितैः पादैर्यात्रो मृच्छातु वै ततः ।
 ततो वै भञ्जविश्रामः सर्वे मुदितमानसाः । जम्बुकस्तु तद्वाक्यं तद्याचक्षुः समाहितः ।
 मूषिकाभञ्जितैः पादैर्मृगं व्याघ्रोऽवधीक्षदा । दृष्ट्वा चेष्टमानस्तु भूमौ मृगकलेवरं । स्नातागच्छन् भद्रं वो रक्षामीत्याह जम्बुकः ।
 शृणुतस्तपशोऽपि गताः सर्वे नदीं ततः । स चिन्तापरजो भूला तस्यौ तथैव जम्बुकः ।
 अथाजगाम पूर्व्वस्तु स्नात्वा व्याघ्रो महाबलः । ददर्श जम्बुकस्यैव चिन्ताकुलितमानसं । १४१९
 व्याघ्रउवाच ॥ किं शौचं महाप्राज्ञ तज्जो बुद्धिमतां वरः । अत्रिणा पित्रितान्स्य विहरिष्यामहे वयं ।
 जम्बुकउवाच ॥ शृणु मे त्वं महाराजो यदाकं मूषिकोऽब्रवीत् । धिम्बलं मृगराजस्य मयाऽप्यायं मृगो हतः ।
 महाकुबलमाश्रित्य तस्मिन्मद्य गमिष्यति । गर्जमानस्य तस्मैवमतो भव्यं न रोचये ।
 व्याघ्रउवाच ॥ ब्रवीति यदि स श्रेवं कालिष्ठाक्षिन् प्रबोधितः । क्षबाकुबलमाश्रित्य हनिष्येऽहं वनेचरान् ।
 खादिष्ये तत्र भोगानि इत्युक्त्वा प्रस्थितो वर्त । १४२०
 शतस्त्रिंशैः कालेन मूषिकोऽप्याजगाम ह । तमागतमभिप्रेत्य शृणुतस्तपशोऽप्यब्रवीदथः ।
 ॥ जम्बुक उवाच ॥ शृणु मूषिक भद्रं ते नकुलो यदिहाब्रवीत् । मृगभावं न खादिषं गरभेतन्न रोचते ।
 मूषिकं भञ्जविश्रामि तद्भवाननुमन्यतां । तच्छुत्वा मूषिको वाक्यं सम्मत्वाः प्रगतौ विभं ।

ततः क्षात्रा य वै तत्र चाजगाम हृको नृपः । तस्मात्तमिदं वा अममवोऽजमुत्सवां ।

मृगराजो हि संक्रुद्धो न ते बाधु भविष्यति । सकलचक्रिहासाति कुट्टय्य सदनचारं ।

४१५

एवं सघोदितलेन जम्बुकेन तदा हृकः । ततोऽजमुत्सवं कृत्वा प्रयातः पिबितामनः ।

यतस्त्रिष्वेव कावे तु बहुलोऽप्याजगाम ह । तमुवाच मधाराज बहुलं जम्बुको वने ।

सखाऽजबलमाश्रित्य निर्जितास्त्रोऽन्मतो मताः । मम हस्ता विपुलं ते भुङ्क्ता मांशं यथेष्टिम् ।

॥ नकुल उवाच ॥ मृगराजो हृकश्चैव बुद्धिमावपि भूषिकः । निर्जिता सत्त्वना वीरासत्ताधीरनरा भवान् ।

न त्वयाऽप्युत्सहे योद्धुमिच्छुः सोऽप्यपागमन् । कणिकउवाच । एवं तेषु प्रयातेषु जम्बुको हृद्व्यावसः ।

४१६

खादति स्म तदा मांमेकः सन्मन्त्रिष्यथात् । एवं समाचरन्निधं सुखमेधेन भवति ।

भयेन भेदयेद्भीहं शूरमञ्जलिकर्मणा । लुब्धमर्घप्रदानेन समं न्यूनं तथौजसा ।

एवं ते कथितं राजन् शृणुवायपरं तथा । पुनः सखा न भ्राता वा पिता वा यदिवा मुचः । रिपुस्त्वनेषु वर्तमानः कर्तव्या भूतिमिच्छता ।

प्रपन्नेनाप्यरिं हन्यादर्थदानेन वा पुनः । विषेण माथया वाऽपि बोधेनैव कथञ्चन । उभौ चेज्जंघेयोपेतौ अह्नावांस्तत्र वहुंते ।

गुरोरप्यवन्तिष्ठ कार्यकाख्यमजानतः । प्रत्ययप्रतिपक्षस्य व्याख्यं भवति प्रायशः ।

४१७

क्रुद्धोऽप्यक्रुद्धरूपः स्यात् स्मितपूर्वोऽभिभाषिता । न चाप्यव्ययसम्बन्धेत्कदाचित्कोपसंयुतः ।

प्रहरिष्यन् प्रियं मृत्याप्रहरन्वपि भारत । प्रहृत्य च कृपायीत शोके च सदेत च ।

आश्राययवापि परं शान्त्वधर्माथर्हन्तिभिः । अथास्य प्रहरेत्काले यदा विचक्षिते पक्षि ।

अपि घोरापराधस्य धर्ममाश्रित्य तिष्ठतः । न हि प्रच्छाद्यते दोषः श्रेयो मेधेरिवारिभैः ।

यः स्यादनुप्राप्तवधस्तस्यागारं प्रदीपयेत् । अधनासाक्षिकोऽसौराण्यये से न बाधयेत् ।

४१८

प्रत्युत्थानाधनायेन सम्प्रदानेन केनचित् । प्रतिविश्वध्यातीसा नीत्युद्देशो निमग्नकः ।

अश्रद्धितेभ्यः शङ्केत शङ्कितेभ्यः सर्वभ्यः । अश्रद्धाङ्ग्यमुत्पन्नमपि मूलं निरुन्मति ।

न विश्वेदविश्वसे विश्वे नातिविश्वसेत् । विश्वासाङ्ग्यमुत्पन्नं मूलान्यपि निरुन्मति ।

चारः सुविहितः कार्यं आत्मनस परस्य वा । पावण्यां क्षापसाहोत्रं पररात्रेषु योजयेत् ।

उद्यानेषु विहारेषु देवतायतनेषु च । पानागारेषु रथासु सर्वनीयेषु चाप्यथ । चतरेषु च कूपेषु कैर्भैतेषु वनेषु च । समवायेषु सर्वेषु सचित्तुषु विचारयेत् ।

४१९

वाचा भृशं वीनीतः स्याद्भुदयेन तथा चुरः । क्षितपूर्वोऽभिभाषी स्यात् सङ्घो रौद्रेण कर्मणा ।

अञ्जलिः प्रपयः शान्तं विरसा पादवन्दनं । आत्राकरणमित्युवं कर्तव्यं भूतिमिच्छता ।

सुपुष्पितः स्यादप्रलः फलवाञ्छादुरावहः । आमः क्षातपङ्कजाक्षो न च जीर्णैतं कर्हिचित ।

विर्वर्गे विविधा पोडा क्षुब्धस्याख्येव च । अनुबन्धाः इडा श्रेयाः पोडासु परिक्रयेत् ।

धर्मं विचरतः पोडा वाऽपि शम्भा निरञ्जति । अर्थकाथ्यनुत्पन्नं कामाश्रितप्रवर्तिनः ।

४२०

अगर्वितात्मा यत्कस्य सान्त्वयतोऽनसूयिता । अवेक्षितार्थः इन्द्रात्मा मन्वधीत दिव्यैः सह ।

कर्षणा येन तेनैव मृदुना दाहणेन च । उद्धरेद्दीनमात्मानं समर्थो धर्ममाचरेत् ।

न संशयमनारुह्य नरो भद्राणि पश्यति । संशयं पुनराहस्य यदि जीवति पश्यति ।

यस्य बुद्धिः परिभवेत्तमतीतेन सान्त्वयेत् । अनागतेन दुर्भुङ्क्तिं प्रत्युत्पन्नेन पण्डितं ।

योऽरिणा सह सन्धाय प्रवीत कृतकृत्यवत् । स हृत्पापे यथा सुप्तः पतितः प्रतिबुध्यते ।

४१९३

मन्त्रसंवरणे यत्नः सदा कार्योऽनसूयता । आकारमभिरुचेत शारेणायनपालितः ।

नास्त्वित्ता परमर्षाणि नाकृत्वा कस्य दाहणं । नाहम्वा मत्स्यघातीव प्राप्नोति महतीं श्रियं ।

कर्षितं व्याधितं क्रिञ्चमपानोयमघासकं । परिविश्वसमन्दस्य प्रहर्षत्यमरेष्वनं ।

नार्थिकोऽर्थिनमभ्येति कृतार्थे नास्ति सङ्गतं । तस्मात्सर्व्वाणि साध्यानि सावशेषाणि कारयेत् ।

संग्रहे विग्रहेचैव यत्नः कार्योऽनसूयता । उत्साहस्यापि यत्नेन कर्त्तव्यो भूतिनिष्कृता ।

४१९०

नास्य कृत्यानि बुधेरश्विबाणि रिपवस्तथा । आरब्धान्येव पश्येरन्मुपध्वंसितान्यपि ।

भीतवत्संविधातयं यावद्भयमनागतं । ज्ञागतन्तु भयं दृष्ट्वा प्रहर्षत्यमभीतवत् ।

दण्डेनोपगतं शत्रुमनुमृच्छति यो नरः । स मृत्युमुपमृच्छोयाद्भर्त्समन्वतरो तथा ।

अनागतं हि बुध्यत यच्च कार्यं पुरःस्थितं । नतु बुद्धिचयात्किञ्चिदतिक्रामेत्प्रयोजनं ।

उत्साहस्यापि यत्नेन कर्त्तव्यो भूतिनिष्कृता । विभव्य देशकालौ च देवं धर्मादयस्त्वयः ।

४१९४

नैःश्रेयसो तु तौ ज्ञेयो देशकालाविति स्थितिः ।

तालवल्कुले मूलं बालः शत्रुरपेक्षितः । गहनेऽग्निरिवोत्कृष्टः क्षिप्रं सञ्जायते महत् ।

अग्निश्लोकमिवात्मानं संधुचयति यो नरः । स बह्वैरमानो पश्यते महात्मनः सङ्घं ।

आशाङ्कालवतीं दद्यात्कालं विघ्नेन योजयेत् । विघ्नं निमित्ततो ब्रूवाज्जिमित्तं वाऽपि हेतुतः ।

जुरो भूत्वा हरेन्प्राणार्जितः कालसाधनः । प्रतिष्करो लोमहारी दिवतां परिकर्त्तनः ।

४१९०

पाण्डवेषु यथान्यायमन्येषु च कुर्वह । वर्त्तमानो न मज्जेस्व तथा कष्टं समाचर ।

सर्व्वकल्याणसम्पन्नो विविष्ट इति निश्चयः । तस्मात्सं पाण्डुपुत्रेभ्यो रक्षात्मानं नराधिप ।

भ्रातृव्या बलिनो यस्मात्पाण्डुपुत्रा नराधिप । पक्षान्तापो यथा न स्नान्तथा भीतिर्विधीयतां ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा सम्प्रतस्त्रे कणिकः स्खयहं ततः । धृतराष्ट्रोऽपि कैरव्यः शोकार्त्तः समपद्यत ।

इत्यादिपर्व्वसम्भवपर्व्व्याणि कणिकशब्दे चत्वारिंशदधिकशततोऽध्यायः समाप्तश्च सम्भवपर्व्व ॥ १४० ॥

—●—

॥ अयुजातुष्टपर्व्व ॥

॥ वैशम्पायिन उवाच ॥ ततः सुबलपुत्रस्तु राजा दुर्य्योधनश्च ह । दुःशासनश्च कर्णश्च दुष्टं मन्त्रममन्त्रयन् ।

४१९३

ते कैरव्यमनुज्ञाय धृतराष्ट्रं नराधिपं । दहने तु सपुत्रायाः कुन्त्या बुद्धिमकारबन् ।

तेषामिद्विगतभावशो विदुरस्तत्तद्विद्वान् । आकारेण च तं मन्त्रं बुबुधे दुष्टचेतसां ।

ततो विदितवेद्यात्मा पाण्डवानां हिते रतः । पलायने मतिं चक्रे कुन्त्याः पुनैः सहायकः ।

ततो वातसंज्ञं नावं दम्भयुक्तां पताकिनीं । ऊर्ध्विचमं दृढां कृत्वा कुन्तीमिदमुवाच ह ।

॥ विदुरउवाच ॥ एष जातः कुलस्थासु कीर्तिर्वज्रप्रणाशनः । धृतराष्ट्रः परीतात्मा धर्मं त्यजति शायतं । ५८४०

इयं वारिषये युक्ता तरङ्गपवनचमा । नौर्यया मृत्युपात्रात्तं सपुत्रा मोक्षये शुभे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा व्यथिता कुन्ती पुनैः सह धनस्त्रिणी । नावमाह्वय गङ्गायां प्रययौ भरतर्षभ ।

ततो विदुरवाक्येन नावं विचिष्य पाण्डवाः । धर्मं चादाय तैर्हन्तमरिष्टं प्राविशन्मनः ।

निवादी पञ्चपुत्रा तु जातुषे तप वेक्षन्नि । कौरवाभ्यागता दग्धा सः पुनैरनागता ।

स च क्लेशाधमः पापो दग्धसत्त्वपुरीषनः । वञ्चितासु दुरात्मनो धार्तराष्ट्राः सङ्गानुगाः । ५८४१

अविज्ञाता महात्मनो जनानामक्षताक्षया । जनन्या सह कौन्तेया मुक्ता विदुरमन्त्रिताः ।

ततश्चास्मिन्पुरे लोका नगरे वारणावते । दृष्ट्वा अतुष्टं दग्धमन्त्रोचनं दुःखिताः ।

प्रेषयामासुराजानं यथादृष्टं निवेदितं । संवृत्तस्य महानृकानः पाण्डवान्दग्धवानसि ।

सकामो भव कौरव्य भुङ्क्तु राज्यं सपुत्रकः । तच्छ्रुत्वा धृतराष्ट्रस्य सह पुन्येण शोचयन् ।

प्रेतकार्याणि च तथा चकार सह बान्धवैः । पाण्डवानां तथा सत्ताभीषस्य कुलसन्तमः । ५८४२

॥ जनमेजय उवाच ॥ पुनर्विस्तारतः श्रोतुमिच्छामि दिव्यसन्तमः । दाहं अतुष्टस्यैव पाण्डवानाञ्च भोक्षणं ।

सुवर्गसमिदं कर्ष्यं तेषां क्रूरापसंहितं । कीर्तयस्व यथादृष्टं परं कैतहसं मम ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु विस्तारशो राजन्पदतो मे परमपः । दाहं अतुष्टस्यैतत्पाण्डवानाञ्च भोक्षणं ।

प्राणधिकं भीमसेनं हतविद्यं धनञ्जयं । दुर्योधनो लक्षयित्वा पर्यंतयत् दुर्भनः ।

ततो वैकर्त्तनः कर्णः शकुनिश्चापि शैबलः । चनेकैरभ्युपायैस्तैर्जिघांसनि स्म पाण्डवान् । ५८४३

पाण्डवा अपि तत्सर्वं प्रतिचक्रुर्ग्रथागतं । उद्भावनमकुर्वन्तो विदुरस्य मते क्षिताः ।

गुणैः समुदितान्दृष्ट्वा पौराः पाण्डुसुतांस्तदा । कथवाञ्छन्तिरे तेषां गुणान्संयस्यु भारत ।

राज्यप्राप्तिश्च सम्प्राप्तं ज्येष्ठं पाण्डुसुतं तदा । कथयन्ति स्म समूय सत्तरेषु समासु च ।

प्रज्ञाचक्षुरचक्षुष्ट्वा धृतराष्ट्रो जनेश्वरः । राज्यं न प्राप्तवान्पूर्वं स कथं नृपतिर्भवेत् ।

तथा शान्तमनो भीमः सत्यसन्धो महाश्रतः । प्रत्याख्याय पुरा राज्यं न स जातु सहीयति । ५८४४

ते वयं पाण्डवज्येष्ठं तर्षणं युद्धशीलिनं । अभिनिश्चाम शाब्दस्य सत्यकारण्यवेदिनं ।

स हि भीमं शान्तमनं धृतराष्ट्रस्य धर्मवित् । सपुत्रं त्रिविधैर्भोगैर्धौजयिष्यति पूजयन् ।

तेषां दुर्योधनः श्रुत्वा तानि वाक्यानि जल्पतां । युधिष्ठिरानुरक्तानां पर्यंतयत् दुर्भतिः ।

स तथमानो दृष्टात्मा तेषां वाचो न चक्षमे । ईर्ष्यायां चापि मुक्तशी धृतराष्ट्रमुपागमत् ।

ततो विप्रहितं दृष्ट्वा पितरं प्रतिपूज्य सः । पौरानुरागयन्ततः पश्चादिदमभावात् । ५८४५

॥ दुर्योधन उवाच ॥ मृता मे जल्पतां तात पौराणामग्निवा गिरः । त्वामनादृत्य भीमश्च पतिमिच्छन्ति घ्राण्यवं ।

मममेतच्च भीमस्य न स राज्यं बुभुक्षति । अस्माकंस्तु परां पीडां चिकीर्षन्ति पुरे जनाः ।

पितृतः प्राप्तवान् राज्यं पाण्डुरात्ममुषैः पुरा । तन्मन्त्रगुण्यसंयोगाभाते । राज्यं न बध्नेवान् ।

स एष पाण्डोर्दायाद्यं यदि प्राप्नोति पाण्डवः । तस्मै पुत्रो भुवं प्राप्तस्तस्मै तस्मापि चापरः ।

ते वयं राजवंशेन होनाः सह सुतैरपि । अवज्ञाता भविष्यामे लोकस्य जगतीपते ।

१९००

सततं निरयं प्राप्ता परपिच्छोपजीविनः । न भवेम यथा राज्ञस्तथा नीतिविभीषतः ।

यदि त्वं हि पुरा राजासिदं राज्यमवाप्तवान् । भुवं प्राप्स्याम च वयं राज्यमप्यवमे जने ।

इत्यादिपर्वणि अतुष्टपर्वणि दुर्योधनेष्वामेकचत्वारिंशदधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १४१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं श्रुत्वा तु पुत्रस्य प्रज्ञाचक्षुर्नराधिपः । कषिकक्षेत्रं वाक्यानि तानि श्रुत्वा स चर्म्मनः । धृतराष्ट्रो द्विधा चिन्तितः शोकार्तः समपद्यत ।

दुर्योधनस्य कर्णस्य मल्लिनिः शैबलस्तथा । दुःशासनश्चतुर्थांशे मन्त्रयामासुरेकतः ।

ततो दुर्योधनो राजा धृतराष्ट्रमभाषत । पाण्डवेभ्यो भयं न ह्यात्तान्विवाहयतां भवान् । निपुणेनाभ्युपायेन नगरं वारणावतं ।

१९१४

धृतराष्ट्रस्य पुत्रेण श्रुत्वा वचनमोरितं । मुहूर्तमिव सन्निधौ दुर्योधनमयाऽब्रवीत् ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ धर्मनित्यः सदा पाण्डुस्तथा धर्मपरायणः । संत्येवु ज्ञातिषु तथा मयि लासीद्विभेषतः ।

नासौ किञ्चिद्विजानाति भोजनादिचिकीर्षितं । निवेदयति नित्यं हि मम राज्यं धृतराष्ट्रतः ।

तस्य पुत्रो यथा पाण्डुस्तथा धर्मपरायणः । गुणवान्लोकविख्यातः पारवाणं सुसम्मतः ।

स कथं शक्यतेऽस्माभिरपाकर्तुं क्लेशितः । पितृपैतामहाद्राज्यात्सहृदयो विभेषतः ।

१९२०

भृता हि पाण्डुनाऽमात्या बलञ्च सततं भृतं । भृताः पुत्राश्च पौत्राश्च तेकमपि विभेषतः ।

ते पुरा सत्कृतास्तात पाण्डुना नाग्रा जनाः । कथं युधिष्ठिरस्त्वार्ये न नो हन्युः सवाभ्यवान् ।

॥ दुर्योधन उवाच ॥ एवमेव यथा तात भावितं दोषमात्मनः । दृष्ट्वाः प्रकृतयः शर्मन् अर्थमात्रेण पूजिताः ।

भुवमस्मत्सहायास्ते भविष्यन्ति प्रधानतः । अर्थवर्गः सहामात्यो मत्संख्योऽस्य महीपते ।

स भवानपाण्डवानाञ्च विवाहयितुमर्हति । मृदुनैवाभ्युपायेन नगरं वारणावतं ।

१९२५

यदा प्रतिष्ठितं राज्यं मयि राजन् भविष्यति । तदा कुन्ती सहापत्या पुनरेत्यति भारत ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ दुर्योधन ममाप्येतद्भुदि संपरिवर्त्तते । अभिप्रायस्य पापलाभैवं तु विदुषोऽप्यहं ।

नच भीमो नच द्रोणो नच चत्ता न गौतमः । विवाह्यमानान्कौन्तेयान्पिच्छन्त्यथ कर्हिचित् ।

समा हि कौरवेयाणां वयन्ते चैव पुत्रक । नैते विषममिच्छेयुर्दुर्धैर्युक्ता मनस्विनः ।

ते वयं कौरवेयाणामेतेषाञ्च महात्मनां । कथं न वध्यताम्नात गच्छेम जगतस्तथा ।

१९३०

॥ दुर्योधन उवाच ॥ मध्वस्यः सततं भीमोः द्रोणपुत्रो मयि क्षितः । यतः पुत्रस्ततो द्रोणो भविता नात्र संशयः ।

क्षपः शूद्रतश्चैव यत रतो ततो भवेत् । द्रोणश्च भागिनेष्व न सं त्यज्यति कर्हिचित् ।

चत्ताऽर्धवद्रुस्त्वस्माकं प्रच्छन्नं संध्यतः परैः । न चैकः स समर्थोऽस्मान्पाण्डवार्थेऽधिवाधितुं ।

सुविश्रम्भः पाण्डुपुत्रान्दह माचा प्रवासय । वारणावतमस्यैव यथा यान्ति तथा कुह ।

विनिष्करणं धोरं यदि ब्रह्मनिवार्यते । शोकसावकमुत्तुलं कर्मयैतेन नाश्रय ।

५१८१

इत्यादिपर्वणि अतुष्टहर्षपर्वणि दुर्वोधनपरामर्शे द्विचत्वारिंशदधिकततोऽध्यायः ॥ १४२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो दुर्वोधनेन राजा सर्वथाः प्रकृतयः ब्रूयैः । अर्धमात्रप्रदानाभ्यां संजहार सहानुजः ।

धृतराष्ट्रप्रयुक्तास्तो केचित्कुत्रलमन्त्रिणः । कथयाञ्चकिरे रत्नं नगरं वारणावते ।

अथ समाजः सुमहान् रमणीयतमो भुवि । उपस्थितः पाण्डुपतेर्मनरे वारणावते ।

सर्व्वरत्नसमाकीर्णं पुंसां देशे मेनारमे । इत्येवं धृतराष्ट्रस्य वचनान्चकिरे कथाः ।

कथ्यमाने तथा रत्ये नगरे वारणावते । गमने पाण्डुपुत्राणां अज्ञे तत्र मतिर्नृप ।

५०००

यदात्मन्यत नृपो जातकौटुहला इति । उवाच चैतानथ तान् पाण्डवानम्बिकासुतः ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ ममैते पुत्रा नित्यं कथयन्ति पुनः पुनः । रमणीयतमं शोके नगरं वारणावते ।

ते ताता यदि मन्यन्त्यस्यैव वारणावते । सगण्यः सान्ध्याक्षैव विहरन् वचाऽमराः ।

ब्राह्मणेभ्यश्च रत्नानि गात्रनेभ्यश्च सर्व्वतः । प्रयच्छन् यथाकामं देवा इव सुवर्चसः ।

किञ्चित्कालं विचिंत्यैवमनुभूय परां मुदं । इदं वै शास्त्रिनपुरं सुखिणः पुनरेव्यथ ।

५००५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ धृतराष्ट्रस्य तं काममनुमुद्रा युधिष्ठिरः । आत्मनश्चासहायत्वं तथेति प्रत्युवाच तं ।

ततो भीष्मं शान्तनवं विदुरश्च महामतिं । द्रोणश्च बाष्किर्कचैव सोमदत्तश्च कौरवं ।

क्षपमाचार्य्यपुत्रश्च भरिश्चवसमेव च । मान्यान्मान्यान्मातृयांश्च ब्राह्मणांश्च तपोधनान् ।

पुरोहितांश्च पौरांश्च गन्धारीश्च यज्ञस्त्रिणीं । युधिष्ठिरः ब्रह्मेदीन् उवाचेदं वचसादा ।

रमणीये जनाकीर्णे नगरे वारणावते । सगणास्तत्र बाष्कामो धृतराष्ट्रश्च ब्राह्मणात् ।

५०१०

प्रसन्नमनसः सर्व्वे पुण्या वाचो विमुञ्चत । आशीर्भिर्दृष्टितान्पुत्रान् पापं प्रवर्जित्यते ।

एवमुक्तास्त ते सर्व्वे पाण्डुपुत्रेण कौरवाः । प्रसन्नवदना भूत्वा तेऽन्ववर्त्तन् पाण्डवान् ।

स्वस्थस्य वः पथि सदा भूतेभ्यश्चैव सर्व्वतः । माच वोऽस्मद्भ्यं किञ्चित्सर्व्वतः पाण्डुनन्दनाः ।

ततः कृतस्वस्थयना रात्र्यस्तन्नाथ पार्थिवाः । कृत्वा सर्व्वान्चि कार्याणि प्रययुर्भारणावतं ।

इत्यादिपर्व्वणि अतुष्टहर्षपर्व्वणि वारणावतयानायां द्विचत्वारिंशदधिकततोऽध्यायः ॥ १४३ ॥

एवमुक्तेषु राजा तु पाण्डुपुत्रेषु भारत । दुर्वोधनः परं हर्षमगच्छस्व दुरात्मवान् ।

५०१५

स पुरोचनमेकान्तमानीय भरतर्वभ । गृहीत्वा दक्षिणे पाशौ सचिवं बाष्कमब्रवीत् ।

॥ दुर्वोधन उवाच ॥ ममेयं वसुसम्पूर्णा पुरोचन वसुध्वरा । यथेयं मम तदने स तां रक्षितुमर्हसि ।

नहि मे कश्चिदन्तोऽस्मिन्निवाचिकनरस्त्वया । सहायो येन सन्नाथ मन्त्रयेयं यथा तया ।

वरश्च तात मन्त्रश्च सपत्न्यां यमोद्भर । निपुणेनाभ्युपायेन यद्गृहीमि तथा सुख ।

पाण्डवा धृतराष्ट्रे प्रेषिता वारणावतं । उक्त्येव विहरिष्यन्ति धृतराष्ट्रस्य ब्राह्मणात् ।

५०२०

स तं रात्रभयुक्तेन खन्दनेनाग्नौगमिना । वारणावतमथैव यथा वाचि तथा सुख ।

तत्र नत्वा चतुःशालं गृहं परमसंहृतं । नगरोपास्तमाश्रित्य कारयेथा महाधनं ।

ब्रह्मर्षिर्गसादीनि ध्यानि द्रव्याणि कानिचिन् । आग्नेयाभ्युतं भस्मीह तानि तत्र प्रदापय ।
 सर्पितैलवसाभिश्च लाचया चाप्यनन्यथा । स्तप्तिकां मिश्रयित्वा तं लेपं कुण्डेषु दापय ।
 ग्रणं तैलं घृतं चैव जटुं दाक्षुषि चैव हि । तस्मिन्नेष्यन्ति सर्वेषां निक्षिपेथाः समन्ततः । १०९६
 यथाच तत्र पश्येरन्त्यरीक्षन्तेऽपि पाण्डवाः । आग्नेयमिति तत्कार्यमपि चाप्येऽपि मानवाः ।
 वेश्मन्येवं कृतं तत्र गत्वा तान् परमार्चितान् । वासुधेयाः पाण्डवेयान् कुलीक्ष्व ससुहृज्जनां ।
 आसनानि च दिव्यानि यानानि शयनानि च । विधातव्यानि पाण्डूनां यथा तुल्येन वै पिता ।
 यथाच तत्र जानन्ति नगरे वारणावते । तथा सर्वं विधातव्यं यावत्कालस्य पर्ययः ।
 ज्ञात्वा च तान्मुविश्वस्तान् ब्रयानामकुतोभयान् । अग्निस्त्वया तेतो देवो दारतस्तस्य वेश्मनः । १०९७
 दक्षमाने स्वेकं गेहे दग्धा इति ततो जनाः । न गर्हयेयुरस्मान्ने पाण्डवाधाय कर्हिचित् ।
 स तथेति प्रतिज्ञाय कौरवाय पुरोचनः । प्रायाद्रास्वभयुक्तेन खन्दनेनाशुगामिना ।
 स गत्वा त्वरितं राजन्दुर्योधनमते स्थितः । यथोक्तं राजपुत्रेण सर्वं शक्ते पुरोचनः ।
 इत्यादिपर्वणि जटुग्रहपर्वणि पुरोचनोपदेशे चतुस्रत्वारिंशदधिकव्रतेऽध्यायः ॥ १४४ ॥
 वैशम्पायनउवाच ॥ पाण्डवास्तु रघायुज्ज्ञा सदस्यैरनिशोपमैः । आरोहमाणा भीमस्य पादौ जग्दुःकरात्तवत् ।
 राज्ञश्च धूमराश्वस्य द्रोणस्य च महात्मानः । अन्येषां चैव दृष्ट्वा नां कृपस्य विदुरस्य च । १०९८
 एवं सर्वान् कुरुन् दृष्ट्वा न भिवाद्य यतव्रताः । समालिङ्ग्य समानान्वे बालेष्टायभिरुदिताः ।
 सर्व्या मातृसत्यापृच्छ्य कृत्वा चैव प्रदक्षिणं । सर्व्याः प्रकृतयश्चैव प्रययुर्वावराणावतं ।
 विदुरश्च महाप्राज्ञसत्यान्ये कुरुपुत्रवाः । पौरास्य पुरुषस्थाघानान्वयः शोककर्षिताः ।
 तत्र केचिद्बुध्वन्ति सा ब्राह्मणा निर्भयासादा । दीनान् दृष्ट्वा पाण्डुसुतानतीव श्रद्धदुःखिताः ।
 विषमं पश्यते राजा सर्वथा स सुमन्दधीः । कौरव्यो धृतराष्ट्रस्तु न च धर्मं प्रपश्यति । १०९९
 नहि पापमपापात्मा रोचयिष्यति पाण्डवः । भीमो वा बलिनां श्रेष्ठः कौन्तेयो वा धनञ्जयः ।
 कुत एव महात्मानौ माद्रीपुत्रौ करिष्यतः । तान् राज्यं यितुतः प्राप्तान् धृतराष्ट्रो न मृष्यते ।
 अधर्ममिदमत्यन्तं कथं भीमोऽमुमन्यते । विवासमानानस्थाने नगरे योऽभिमन्यते ।
 पितेव हि नृपोऽस्माकमभूच्छान्तनवः पुरा । विशिचवीर्यो राजर्षिः पाण्डुश्च कुरुनन्दनः ।
 स तस्मिन्पुरुषस्थावे देवभावं गते सति । राजपुत्रानिमान् बालान् धृतराष्ट्रो न मृष्यते । ११००
 वयमेतदनिच्छन्तः सर्वं एव पुरोचनमात् । मृशान्विहाय गच्छामो यत्र गत्वा युधिष्ठिरः ।
 तांस्तथा वादिनः पौरान् दुःखितान् दुःखकर्षितः । उवाच मनसा ध्यात्वा धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 पिता मातुर्वा गुरुः श्रेष्ठो यदाह पृथिवीपतिः । अग्राहमानैस्तत्कार्यमस्माभिरिति नो व्रतं ।
 भवन्मैः सुहृदोऽस्माकमस्मान् कृत्वा प्रदक्षिणं । प्रतिगच्छ तथाऽभीर्भिर्निर्वर्तयं यथाशुभं ।
 यदा तु कार्यमस्माकं भवद्विषयमपश्यते । तदा करिष्यथास्माकं प्रियाणि च चित्तानि च । ११०१
 एवमुक्तास्ततः पौराः कृत्वा चापि प्रदक्षिणं । आभीर्भिर्भिरभिनन्देता न जम्बुनगरमेव हि ।

पौरैषु विनिवृत्तेषु विदुरः सर्वधर्मवित् । बोधयन्पाण्डवञ्जमिदं वचनमब्रवीत् ।
 प्राज्ञः प्राज्ञप्रलापज्ञः प्रलापज्ञमिदं वचः । प्राज्ञम्प्राज्ञः प्रलापज्ञं वचोऽब्रवीत् ।
 यो जानाति परप्राज्ञं नीतिशास्त्रानुसारिणीं । विश्रायेष्ट तथा कुर्व्यादापदं निसरेथया ।
 अलोहं निशितं शस्त्रं शरीरपरिकर्तनं । यो वेत्ति गतुं तं हन्ति प्रतिघातविदं दिशः ।
 कचग्नः शिशिरघ्नश्च महाकचे विलौकसः । न दहेदिति चात्मानं यो रचति स जीवति ।
 नाचक्षुर्व्येत्ति पन्थानं नाचक्षुर्विन्दते दिशः । नाधृतिर्बुद्धिमाप्नोति बुध्यस्त्वं प्रबोधितः ।
 अनाभेदस्तमादत्ते नरः शस्त्रमनोहजं । स्वाविष्करणाभासाद्य प्रमुच्येत ऊताश्रनात् ।
 चरन्मार्गांश्चिजानाति न च भैर्विन्दते दिशः । आत्मना चात्मानः पक्षपीडयन्मानुषीयते ।
 श्वमुक्तः प्रत्युवाच धर्मराजो युधिष्ठिरः । विदुरं विदुषां श्रेष्ठं ज्ञातमित्येव पाण्डवः ।
 अनुशिक्ष्यानुगम्यैतान् कृत्वा चैव प्रदर्शितुं । पाण्डवानभ्यनुज्ञाय विदुरः प्रयथो गृह्णान् ।
 निवृत्ते विदुरे चापि भीष्मे पौरजने तथा । अजातशत्रुमासाद्य कुन्ती वचनमब्रवीत् ।
 चत्ता यदब्रवीदाक्यं जनमध्ये ब्रुवस्विव । त्वया च स तथेत्युक्तो जानीमो न च तदर्थं ।
 यदीदं शक्यमस्मान्निर्वातुं न च स दोषवत् । आतुमिच्छामि तत्सर्वसंवादं तव तस्य च ।

५०५५

५०६०

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ गृहादग्निश्चोद्भूत्य इति मां विदुरोऽब्रवीत् । पन्थाश्च वो नाविदितः कश्चित्स्यादिति धर्मधीः ।
 जितेन्द्रियश्च वसुधां प्राप्स्यतेति च मेऽब्रवीत् । विश्वातमिति तत्सर्वं प्रयुक्तो विदुरो मया ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अष्टमे ऽहनि रोहिण्यां प्रयाताः फाल्गुनस्य ते । वारणावतमासाद्य ददृशुर्भागं जनं ।
 इत्यादिपर्वणि जतुगृहपर्वणि वारणावितागमने पक्षचत्वारिंशदधिकशतेऽध्यायः ॥ १४५ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः सर्व्याः प्रहृतयो नगरादारणावतात् । सर्वमङ्गलसंयुक्ता यथाशालमतञ्जिताः ।
 श्रुत्वागतान्याण्डुपुलान्नायानैः सहस्रजः । अभिजग्मुर्नरश्रेष्ठान् श्रुत्वैव परया मुदा ।
 ते समासाद्य कौन्तेयान्धारणावतका जनाः । कृत्वाजयाशिशः सर्वे परिवार्यावतस्थिरे ।
 तैर्दृतः पुरुषयात्री धर्मराजो युधिष्ठिरः । विबभौ देवसङ्काशो वज्रपाणिनिवाभरैः ।
 सत्कृताश्चैव पौरैस्ते पौरान्सत्कृत्य चानघ । अलङ्कृतं जनाकोर्णं विविंशद्वारणावतं ।
 ते प्रविश्य पुरीं वीराख्यं जम्बुद्वीपं गृहान् । ब्राह्मणानां महीपाल रतानां स्त्रेषु कक्षेषु ।
 नगराधितानाश्च गृहाणि रथिनां तदा । उपनस्युर्नरश्रेष्ठा वैशम्पूरगृहाद्यपि ।
 अर्चिताश्च नरैः पौरैः पाण्डवा भरतर्षभ । जम्बुद्वीपस्य पश्चात्पुरोचनपुरः सराः ।
 तेभ्यो भक्ष्याणि पानानि शयनानि श्रुमानि च । आचनानि च मुख्यानि प्रदेदौ श्व पुरोचनः ।
 तत्र ते सत्कृतास्तेन सुमहार्हपरिच्छदाः । उपास्यमानाः पुरुषैरूचुः पुरनिवासिभिः ।
 दशराजोषितान्गु तत्र तेषां पुरोचनः । निवेदयामास गृहं शिवाख्यमभिष्टं तदा ।
 तत्र ते पुरुषयात्रा विविशुः सपरिच्छदाः । पुरोचनस्य वचनात्कीलाश्रमिव गुह्यकाः ।
 तद्वागारमभिप्रेक्ष्य सर्वधर्मभृतांवरः । उवाचाग्नेयमित्येवं भीमसेनं युधिष्ठिरः ।

५०६०

५०६५

५०७०

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ जिज्ञाषोऽस्य वसामन्त्रं सर्पं भूतं विमिश्रितं । कृतं हि व्यक्तमाश्रयमिदं वैश्व परम्प ।

ब्रह्मसर्जरश्च व्यक्तमानो यमदृक्कर्षणि । मुञ्चत्वज्वंशं वादि द्रव्यं सन्मै धृतोचितं । शिल्पिभिः सुकृतं ज्ञात्रैर्विनीतैर्वैश्वकर्षणि ।

विश्वसं मामयं पापे दग्धकामः पुरोचनः । तथाहि वर्णते मन्दः सुयोधनवज्रे स्मितः ।

इमान् तु तां महाबुद्धिर्विदुरो दृष्टवांस्तदा । आपदं तेन मां पापं स संवाधितवान् पुरा ।

ते वयं बोधितास्तेन नित्यमस्माद्धितैषिणा । पित्रा कनीयसा खेहादुद्धिमनोऽश्विनं दृष्टं । अनार्यैः सुकृतं गूढैर्दुष्टैश्चाधनवज्रानुगैः ॥ १०८५ ॥

॥ भीमसेन उवाच ॥ यदीदं दृष्टमाग्नेयं विहितं मन्यते भवान् । तथैव साधु गच्छामो यच्च पूर्वोपिता वयं ।

युधिष्ठिर उवाच ॥ इह यत्ते निराकारैर्भैल्यमिति रोच्यते । अप्रमत्तैर्विचित्रैर्द्विर्गतिमिष्टां भ्रुवामितः ।

यदि विन्देत चाकारमस्माकं स पुरोचनः । क्षिप्रकारी ततो भूला प्रसृज्यापि दहेत नः ।

नायं विभेद्युपकोशादधर्माद्वा पुरोचनः । तथाहि वर्णते मन्दः सुयोधनवज्रे स्मितः ।

अपि चायं प्रदग्धेषु भीमोऽस्मासु पितामहः । कोऽयं कुर्यात्किमर्थं वा कौरवान् कोपयीत सः । १०८६

अथवाऽपि ह दग्धेषु भीमोऽस्माकं पितामहः । धर्म इत्येव कुप्येरन्वै चान्ये कुरुपुत्रवाः ।

वयन्तु यदि दाहस्य विभ्यतः प्रद्वेमे हि । स्वर्गैर्निघातयेत्सर्व्वावाच्यलुब्धः सुयोधनः ।

अपदस्यान्यदेति त्वत्प्रपन्नान्यत्तसंस्थितः । हीनकोषास्माद्वाकोषः प्रयोगैर्धातयेद्बुधं ।

तदस्माभिरिमं पापं तच्च पापं सुयोधनं । वक्ष्यद्भिर्निर्वस्त्यं कश्चावासं काचित् कश्चित् ।

ते वयं मृगयाश्रीलाश्वराम वसुधामिमां । तथा नो विदिता मार्गा भविष्यन्ति पलायनां । १०८७

भीमश्च विलमयेव करवाम सुसंहृतं । गूढोऽस्मासन्नसत्तत्र ज्ञातः संप्रधृष्यति ।

वसन्तोऽपि यथाचास्मात्तु बुध्येत पुरोचनः । पैरो वाऽपि जनः कश्चित्तथा कार्यमन्तव्यतैः ।

इत्यादिपर्वणि जतुष्टकपर्वणि भीमसेनयुधिष्ठिरसंवादे षट्षत्वारिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १४६ ॥

वैशम्पायन उवाच ॥ विदुरस्य सुहृत्कश्चित् खनकः कुशलो नरः । विविक्ते पाण्डवान् राजञ्जितं वचनमब्रवीत् ।

प्रहितो विदुरेणोऽसि खनकः कुशलो ज्ञातः । पाण्डवानां प्रियं कार्यमिति किं करवाणि वः ।

प्रच्छन्तं विदुरेणोक्तः श्रेयस्त्वमिह पाण्डवान् । प्रतिपादय विश्वादिनि किं करवाणि वः । १०८८

कृष्णपते चतुर्दशं राचावस्थां पुरोचनः । भवन्त्यस्य तव दारि प्रदास्यति ज्ञाताग्रं ।

माना सह प्रदग्धव्याः पाण्डवाः पुत्रवर्षभाः । इति व्यवसितं तस्य धार्तराष्ट्रस्य दुर्भेतेः ।

किञ्चिच्च विदुरेणोक्तो खेक्कवाचाऽसि पाण्डव । त्वया च तन्मयेत्युक्तमेतद्विश्वासकारणं ।

उवाच तं सत्यश्रुतिः कुन्तोपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अभिजानामि शैल्यत्नां सुहृदं विदुरस्य वै ।

शुचिमात्रं प्रियं वै सदा च दृढं भक्तिकं । न विद्यते कवेः किञ्चिद्विज्ञातं प्रयोजनं । १०८९

यथा तस्य तथा मत्स्यं निर्भिषेया वयं त्वयि । भुवतश्च यथा तस्य पालयास्यान्यथा कविः ।

इदं शरीरमाग्नेयं मर्दयमिति मे मतिः । पुरोचनेन विहितं धार्तराष्ट्रस्य शासनान् ।

स पापः कोषवैश्वेव सप्तहायस्य दुर्भेतिः । अस्मानपि च पापात्मा नित्यकाशं प्रबाधते ।

स भवानोच्चयत्तस्मान्पथमेनास्माद्भुताग्रान् । अस्मास्मिह हि दग्धेषु सकामः स्वास्त्युपोधनः ।

सहृदमाधुधगारमिदं तस्य दुरात्मनः । वप्रान्तं निःप्रतीकारमाश्रित्येदं कृतं महत् ।
 इदं तदशुभं नूनं तस्य कर्म चिकीर्षितं । प्रागेव विदुरो वेदं तेनास्मान्वेषाधयत् ।
 शेषमापदनुप्राप्ता चत्ता यां दृष्टवान्पुरा । पुरोचनस्त्राविदितान्स्त्रासं प्रतिमोक्षय ।
 स तथेति प्रतिश्रुत्य खनको यत्नमास्थितः । परित्खामुत्किरन्नाम चकार च महाबलं ।
 चक्रे च वेष्मनस्तस्य मध्येनातिमहद्विलं । कपाटयुक्तमज्ञातं समं श्रुत्वाश्च भारत ।
 पुरोचनभयादेव घदधात्संहृतं मुखं ।

१८१०

१८११

स तस्य तु गृहद्वारि वसत्यशुभधीः सदा । तत्र ते सायुधाः सर्वे वसन्तिस्त्रा कपां नृप ।
 दिवा चरन्ति मृगयां पाण्डवेया वनाद्वनं । विश्वस्तवद्विश्वस्ता वक्ष्यन्तः पुरोचनं ।

अतुष्टास्तुष्टवराजब्रूयुः परमविक्षिताः । नचैनानन्वबुध्यन्त नरा नगरवाणिनः । अन्यत्र विदुरामात्यान्स्त्रास्तु खनकशसमात् ।

इत्यादिपर्वणि अतुष्टहपर्वणि अतुष्टहवासे सप्तचत्वारिंशदधिकव्रतोऽध्यायः ॥ १४७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तांस्तु दृष्ट्वा सुमनसः परिसम्पत्सरोषितान् । विश्वस्तानिव संलक्ष्य हर्षश्चक्रे पुरोचनः ।

पुरोचने तथा दृष्टे कौन्तेयोऽथ युधिष्ठिरः । भीमसेनार्जुनौ चोभौ युमौ प्रोवाच धर्मवित् ।

१८२०

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अस्मान्धं सुविश्वस्तावेत्ति पापः पुरोचनः । वक्षितोऽयं नृगंसात्मा कालं मन्ये पलायने ।

आयुधागारमादीप्य दग्ध्वा चैव पुरोचनं । घटप्राणिनो निधायेह द्रवामोऽनभिलक्षिताः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अत्र दानापदेभ्यः कुन्ती ब्राह्मणभोजनं । चक्रे निशि महाराज आजगमुस्तत्र योषितः ।

ता विहृत्य यथाकामं भुक्त्वा पीत्वा च भारत । जग्मुर्निशि मृगानेव समनुज्ञाय माधवीं ।

निषादी पञ्चपुत्रा तु तस्मिन्भोज्ये बद्धुश्चक्षुः । अन्वार्थिनी समभ्यागात्समुत्ता कालोदिता ।

१८२१

सा पीत्वा मदितां मत्ता सपुत्रा मद्विकृता । सह सर्वैः सुतेराजंस्तस्मिन्नेव निवेशने ।

सुखाय विगतज्ञाना मृतकल्या नराधिप । अथ प्रवाते तुमुले निशि सुप्ते जने तदा ।

तदुपादीपयद्भीमः ब्रूते यत्र पुरोचनः । ततो अतुष्टहद्वारं दीपयामास पाण्डवः ।

समन्ततो ददौ पश्चादग्निं तत्र निवेशने । ज्ञातान् तु तद्गृहं सर्वमादीप्तं पाण्डुनन्दनः ।

सुरङ्गा विविशुर्खर्षं माचा सार्द्धमरिन्दमाः ।

१८२०

ततः प्रतापः सुमहाशुक्लवैद्यैव विभावसोः । प्रादुरासीत्तदा तेन बुबुधे स जनव्रजः । तदवेक्ष्य मृष्टं दीप्तमाजः पौराः कृशानुना ।

॥ पौरा ऊचुः ॥ दुर्योधनप्रयुक्तेन पापेनाहतबुद्धिना । मृष्टमात्माविनाशाय कारितं दार्षित्यं तत् ।

अहो धिग्भूताराष्ट्रस्य बुद्धिर्क्षातिसमञ्जसी । यः शुचीन्याण्डुदायादान्द्राह्यामास ब्रजवत् ।

दिष्ट्वा त्विदानीं पापात्मा दग्धोऽयमतिदुर्बलः । अनागसः सुविश्वस्तान्यौ ददोह नरोत्तमान् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमेव विलपन्ति स्म वारणावतकाः कुनाः । परिवार्य गृहं तत्र तस्मैराचौ समन्ततः ।

१८२१

पाण्डवश्चापि ते सर्वे सह माचा सुदुःखिताः । विलेन तेन निर्गोच्य जग्मुर्दुर्लभलक्षिताः ।

तेन निद्रोपरेधिन साध्वेन च पाण्डवाः । न श्रेतुः सद्यसा गन्तुं सह माचा परम्पराः ।

भीमसेनस्तु राजेन्द्र भीमवेगपराक्रमः । जगाम भ्रातृमादाय सर्वान्मातरनेव च ।

स्कन्धमारोप्य जननीं यमावहेन वीर्यवान् । पार्थी गृहीत्वा पाणिभ्यां भ्रातरो सुमहाबलः ।
उरसा पादपान् भञ्जयसीं पद्भ्यां विदारयन् । स जगामाशु तेजस्वी वातरंदा वृकोदरः । १४०
इत्यादिपर्वणि जतुष्टपर्वणि अतुष्टपर्वणि अष्टचत्वारिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १४८ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ रतस्त्रिष्वेव कावे तु यथासम्प्रत्ययं कविः । विदुरः प्रेषयामास तदनं पुरुषं श्रुतिं ।
स गत्वा तु यथादेशं पाण्डवान् दृष्ट्वा क्वे । जनन्या सह कौरव्य मापयानामदीजलं ।
विदितं तन्महाबुद्धिर्दुरस्य महात्मनः । ततस्तस्यापि चारेण चेष्टितं पापचेतसः ।
ततः स प्रेषितो विद्वान् विदुरेण नरसूदा । पार्थानां दशैवामास मनोमाहतगामिनीं ।
सर्व्ववातसहं नावं यन्मयुक्तां पताकिनीं । श्रिवे भागीरथीतीरे नरैर्विश्वभिभिः कृतां । १४१
ततः पुनरथोवाच ज्ञापकं पूर्व्वोचोदितं । युधिष्ठिर निबोधेदं संश्राप्य वचनं कवेः ।
कचजः श्रिभिरप्यय महाकचे विलोकसः । न हन्तोत्येवमात्मानं यो रक्षति स जीवति ।
तेन मां प्रेषितं विद्वि विश्वलं संश्रायाऽमया । भूयस्त्रैवाह मां क्षमा विदुरः सर्व्वतोऽर्थवित् ।
कर्णे दुर्ध्याधनश्चैव आदभिः सहितं रणे । शकुनिश्चैव कौन्तेय विजेताऽपि न संश्रयः ।
इयं वारिपथे युक्ता नैरसुसुखगामिनी । भोचयिष्यति वः सर्व्वान्छादेषाश्च संश्रयः । १४२
अथ तान् व्यथितान् दृष्ट्वा सह भाषा नरोत्तमान् । नावमारोप्य गङ्गायां प्रक्षितानब्रवीत्पुनः ।
विदुरो मृक्षुपात्राय परिव्रज्य वषो मुहुः । अरिष्टं गच्छताम्यथाः पन्थानमिति चाश्रित् ।
इत्युक्त्वा स तु तान्वीरान् पुमान् विदुरोचोदितः । तारयामास राजेन्द्र गङ्गां नावा गरयभान् ।
तारयित्वा ततो गङ्गां पारं प्राप्तासु सर्व्वतः । जयाश्रितः प्रयुज्याथ ययागतमगाद्विहः ।
पाण्डवाश्च महात्मानः प्रतिवन्दिष्य धै कवेः । गङ्गामुक्तीर्य्य वेगेन जग्मगूढमलक्षिताः । १४३
इत्यादिपर्व्वणि जतुष्टपर्व्वणि गङ्गां तत्रणे जनपञ्चाशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १४९ ॥
वैशम्पायन उवाच । अथ राव्ण्यं व्यतीतायामबोधो नागरौ जनः । तत्राजगाम त्वरितो दिदृक्षुः पाण्डुनन्दनान् ।
निर्व्यापयन्तो अलनं ते जना ददृशुस्ततः । जातुर्षं तद्गृहं दग्धममात्यस्य पुरोचनं ।
नूनं दुर्व्योधनेनेदं विहितं पापकर्म्मणा । पाण्डवानां विनाशायत्येवं ते वृक्षगुर्जनाः ।
विदिते धृतराष्ट्रस्य धार्तराष्ट्रो न संश्रयः । दग्धवान् पाण्डुदायादाश्च स्त्रियं प्रतिषिद्धवान् ।
नूनं भ्रान्तनवोऽपीह न धर्ममनुवर्त्तते । द्रोणश्च विदुरश्चैव रूपस्यान्ये च कौरवाः । १४४
ते वयं धृतराष्ट्रस्य प्रेषयामास कुरात्मनः । संवृत्तस्ते परः कामः पाण्डवान् दग्धवानमिषि ।
ततो व्यपोहमानास्ते पाण्डवार्थं ऊतामनः । निषादीं ददृशुर्दग्धां पक्षपुत्तामनागसं ।
खलकेन तु तेनैव वेष्म बोधयता विलं । पाण्डुभिः पिहितं तच्च पुरुषैस्तेन वञ्चितं ।
ततस्ते ज्ञापयामास धृतराष्ट्रस्य नागराः । पाण्डवानग्निना दग्धानमात्यस्य पुरोचनं ।
श्रुत्वा तु धृतराष्ट्रस्तद्राजा सुमहदभिचं । विनाशं पाण्डुपुत्ताणां विललाप सुदुःखितः । १४५
अथ पाण्डुर्हृतो राजा मम भ्राता महायज्ञाः । तेषु क्षीरेषु दग्धेषु माषा सह विषेवतः ।

गच्छन्तु पुरुषाः शीघ्रं नगरं वारणावते । सत्कारयन्तु ताम्भीरान् कुम्भिराजसुताश्च तां ।
 कारयन्तु च कुल्यानि शुभानि च दृष्टानि च । ये च तत्र स्तुतस्त्रिधा सुखदे वाप्सु तानपि ।
 एवं गते मया शत्रून् यथत्कारयितुं हितं । पाण्डवानाञ्च कुन्त्याश्च तत्सर्वं क्रियतां धनैः ।
 एवमुक्त्वा ततश्चक्रे ज्ञातिभिः परिवारितः । उदकं पाण्डुपुत्राणां धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ।
 हृद्दुः सहिताः सर्वे भृशं शोकपरायणाः । हा युधिष्ठिर कौरव्यहाभोग इति चापरे ।
 हा फाल्गुनेति चाप्येव हा यमाविति चापरे । कुन्तीमार्त्तमाश्च शोचन्त उदकं चकिरे जनाः ।
 अन्ये पौरजनाश्चैवमप्यशोचन्त पाण्डवान् । विदुरस्त्वल्परश्चक्रे शोकं वेदं परं हि सः ।
 पाण्डवाश्चापि निर्गत्य नगरादारणावतात् । नदीङ्गङ्गामनुग्रासा मातृषष्ठा महाबला ।
 दाशानां भुजवगेन नद्याः स्नातो जवेन च । वायुना चानुकूलं तर्षणं पारमवाप्नुवन् ।
 ततो नावं परित्यज्य प्रययुर्दक्षिणं दिशं । विज्ञाय निशि पन्थानं नचचगणसूचितं ।
 यतमाना वनं राजन् गह्वरं प्रतिपेदिरे । बतः आत्माः पिपासातां निद्राभ्याः पाण्डुनन्दनः ।

१५०

१५१

पुनरुर्मुह्यतीत्यर्थं भीमप्रेमनिर्दिष्टं वचः । इतः कष्टतरं किञ्च यदयं गह्वरे वने । दिशश्च न विजानीमो गन्तुं वैव न शक्नुमः ।

तच्च पापं न जानीमि यदि दग्धः पुरोचनः । कथन्तु विप्रमुख्येन भयादस्मादलक्षिताः ।
 पुनरस्मानुपादाय तथैव ब्रज भारत । त्वं हि नो बलवानेको यथा सततगल्था ।
 इत्युक्तो धर्मराजेन भीमसेनो महाबलः । आदाय कुन्तीं भ्रातृश्व जगामाशु महाबलः ।
 इत्यादिपर्वणि जटुष्टप पर्वणि पाण्डववनप्रवेशे पञ्चाशदधिकव्रतोऽध्यायः ॥ १५० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तेन विक्रममणेन ऊर्ध्वगसमीरितं । वनं सृष्ट्वा विटपं व्याघ्रैर्णितमिवाभवत् ।
 जङ्घावातो ववौ चास्य शूचिशूक्रागमे यथा । आवर्जितलतावृक्षं मार्गं श्रुते महाबलः ।
 स गृह्णन् पुष्पितांश्चैव फलितांश्च वनस्यतोन् । अवहज्य यथौ गुल्मानपथस्तस्य समीपजान् ।
 स रोषित इव कुट्टो वने भञ्जन्महाद्रुमान् । चिःप्रसृतमदः शुष्मी षष्टिवर्षा मत्तङ्गराट् ।
 गच्छतस्तस्य वेगेन तावर्धमावतरं ह्रस्वः । भीमस्य पाण्डुपुत्राणां मूर्च्छैव समजायत ।
 असह्यचापि सन्तीर्य दूरपारं भुजश्वैः । पथि प्रच्छन्नमभिदुधात्तरोद्भयात्तदा ।
 लक्ष्मणे मातरश्चैव सुकुमारीं यशस्विनीं । अवहस्य तु दृष्टेन रोधःसु विषमेषु च ।
 अगमच्च वनोद्भ्रमस्यमूलफलोदकं । कूरपचिह्नं घोरं सायाङ्गे भरतवर्षम् ।
 घोरा समभवत्सन्ध्या दाहणा मृगपक्षिणः । अप्रकाशा दिशः सर्व्या वातेरासन्नमार्त्तवैः ।
 शीर्षेर्षफलैराजन् वज्रगुल्मचुपैर्दुर्गैः । भग्नावभुग्नभूयिष्ठैर्नागाऽमुसमाकुलैः ।
 ते श्रेष्ठे च कौरव्यास्तृणव्या च प्रपीडिताः । नाशक्रुवंस्तादृशं गन्तुं निग्रथा च प्रहृष्टया ।
 न्यविशन्त हि ते सर्वे निरास्त्रादे महावने । ततस्तथा परिक्षान्ता कुन्ती पुत्रान्श्चावब्रवीत् ।
 माता सती पाण्डवानां पश्यानां मथ्यतः स्निता । दृष्ट्वा हि परीताऽस्मि पुत्रान्श्चमथावब्रवीत् ।
 तच्छ्रुत्वा भीमसेनस्य मादृशेहाप्रजल्पितं । कावक्ष्येन मनस्तप्तं गमनाद्योपचक्रमे ।

१५२

१५३

१५४

१५५

ततो भीमा वनं चोरं प्रविश्य विजनं महत् । न्ययोर्धं विपुलच्छाद्यं रमणीयं ददर्श ह ।

तत्र निक्षिप्य ताभ्यामुवाच भरतर्षभः । पानीयं वृगयामीह विश्वमभ्वमिति प्रभो ।

एते स्वस्ति मधुरं सारसा जलचारिणः । भुवमत्र जलस्थानं महत्तेति मतिर्भम ।

अनुज्ञातः स गच्छेति आवा ज्येष्ठेन भारत । जगाम तत्र यत्र सारसा जलचारिणः ।

स तत्र पीत्वा पानीयं स्वात्मा च भरतर्षभ । तेषामर्थं च जग्राह आत्तृणां आदृतवत्सलः ।

५८००

उत्तरीयेण पानीयमानयाप्राप्त भारत । गच्छतिमात्रादागत्य त्वरितो मातरं प्रति । शोकदुःखपरीतात्मा निश्चिन्नाशोरगो यथा ।

स सुप्ता मातरं दृष्ट्वा आदृत्य वसुधातले । श्वश्रं शोकपरीतात्मा विल्लाप हृकोदरः ।

अतः कष्टतरं किञ्च द्रष्टव्यं हि भविष्यति । यत्पश्यामि महीसुप्तान् आदृत्य सुमन्दभाक् ।

अनेनपु परार्द्धेन ये पुरा वारणाक्ते । नाधिजम्बुसदा निद्रां तेऽथ सुप्ता महीतले ।

स्वसारं वसुदेवस्य शत्रुमह्नावमर्दिनः । कुनिराजसुतां कुन्तो सख्यलक्षणपूजितां ।

५८०५

सुषोमं विचित्रवीर्यस्य भार्य्या पाण्डोर्ब्रह्मात्मनः । तथैव चास्मज्जननीं पुण्डरीकोदरप्रभाम् ।

सुकुमारतरामेनां महार्हत्रयनोचितां । श्रयानां पश्यतायेह पृथिव्यामतथोचितां ।

धर्मोद्दिष्टाश्च वाताश्च सुषुप्ते या सुतानिमान् । सर्वे भूमौ परिभ्रान्ता भूते प्रासादशायिनी ।

किञ्च दुःखतरं शक्यं मया द्रष्टुमतः परं । योऽहमद्य नरव्याघ्रान्मुप्तान्पश्यामि भूतले ।

त्रिषु लोकेषु यो राज्ञं धर्मनित्याऽर्हते नृपः । सोऽयं भूमौ परिभ्रान्तः भूते प्राकृतवत्कथं ।

५८१०

अयं नीलाम्बुदश्यामो नरेभ्यप्रतिभोऽर्जुनः । भूते प्राकृतवद्भूमौ ततो दुःखतरं नु किं ।

अश्विनाविव देवानां याविमौ रूपसम्पदा । तौ प्राकृतवद्वैभौ प्रसुप्तौ धरणीतले ।

ज्ञातयो यद्य नैव स्युर्विषमाः कुलपात्रनाः । स जीवत सुखं लोके यामदुम इवैकजः ।

एको दृष्टो हि यो यामे भवेत्पर्णफलान्वितः । चैत्यो भवति निश्चातिरर्चनीयः सुपूजितः ।

येषाञ्च बहवः प्रहूरा ज्ञातयो धर्ममाश्रिताः । ते जीवन्ति सुखं लोके भवन्ति च निरामयाः ।

५८१५

बलवन्तः समृद्धार्था मित्रबान्धवमन्दनाः । जीवन्त्यन्यान्यमाश्रित्य दुमाः काननजा इव ।

वयन्तु धृतराष्ट्रेण सपत्त्रिण दुरात्मना । विवासिता न दग्धाश्च कथञ्चिदैवसंश्रयात् ।

तस्यान्मुक्ता वयं द्राष्टादिभं दृष्टुमुपाश्रिताः । कान्दिशं प्रतिपश्यामः प्राप्ताः क्षेत्रमनुत्तमं ।

सकामो भव दुर्भुङ्क्षे धार्तराष्ट्राख्यदर्शन । नूनं देवाः प्रसन्नास्तो नानुज्ञां मे युधिष्ठिरः । प्रयच्छति नये तुभ्य तेन जीवति दुर्धमेति ।

मन्वद्य ससुतामात्यं सकर्णानुजसौबलं । गला क्रोधसमाविष्टः प्रेषयिष्ये यमक्षयं ।

५८२०

किञ्च शत्रौ मया कर्तुं यत्ने न क्रुध्यते नृपः । धर्मोत्तमा पाण्डवज्येष्ठः पापाचार युधिष्ठिरः ।

एवमुक्त्वा महाबाहुः क्रोधसन्दीप्तमानसः । करं करेण निष्पिष्य निःस्वस्रं दीनमानसः ।

पुनर्दीनमना भूत्वा शान्ताश्चिरिव पावकः । आदृत्यमहीतले सुप्तानवेषत हृकोदरः ।

विश्वशानिव संविष्टान् पृथग्जनसमानिव । नातिदूरेण नगरं वनादस्माद्वि लब्धये ।

जागर्त्तये स्वपन्तीमे हन्त जागर्त्तये स्वयं । सास्वन्तीमे ज्वं पद्माकृतिमुक्ता जितकामाः ।

४८१४

इतिभीमो व्यवसेव जजागार स्वयं तदा ।

इत्यादिपर्वणि जतुगृह पर्वणि भीमजलाहरणे एकपञ्चाशदधिकशततोऽध्यायः समाप्तश्च जतुगृहपर्व ॥ १५२ ॥

॥ अथ हिडिम्बवधपर्व ॥ ८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तत्र तेषु प्रधानेषु हिडिम्बो नाम राक्षसः । अविदूरे वनात्तस्माच्छाखिद्वयं समाश्रितः ।

क्रूरो मानुषभासादो महावीर्यपराक्रमः । प्राट्पुञ्जलधरश्चामः पिक्वाचो दाहणाकृतिः ।

दंष्ट्राकरालवदनः पिबितेषुः क्षुधाहितः । लम्बस्त्रिकू लम्बजठरो रक्तसमुग्रिरासहः ।

महावृक्षगलस्कन्धः बहुकर्णो विभीषणः । यदृच्छ्या तानपश्यत्पाण्डुपुत्रास्महारयान् ।

४८१५

विरूपरूपः पिक्वाचः करालो घोरदर्शनः । पिबितेषुः क्षुधार्त्तश्च तानपश्यद्यदृच्छ्या ।

ऊर्द्धाङ्गुलिः स कण्डूयन्मुखं कृत्वा शिरोरुहान् । जृम्भमाणो महाबलः पुनःपुनरेवेत्य च ।

इष्टो मानुषसांस्तस्य महाकायो महाबलः । आघ्राय मानुषं गन्धं भृगुनीमिदमब्रवीत् ।

उपपक्षिरिस्ताद्य भक्ष्योऽयं मम सुमियः । खेहस्त्वानुप्रासवति जिह्वा पर्येति मे मुखं ।

अष्टौ दंष्ट्राः सुतीक्ष्णापाक्षिरिस्तापातदुःसहाः । देहेषु मज्जयिष्यामि स्निग्धेषु पिबितेषु च ।

४८१६

आक्रम्य मानुषं कण्ठमाच्छिद्य धननीमपि । उष्णं नमं प्रपास्यामि फेनिनं रुधिरं वज्रं । गच्छ जानोहि के लेते श्रेते वनमाश्रिताः । मानुष्यो बलवान् गन्धो घ्राणं तर्पयतीव मे ।

हत्वैतान्मानुषान्मर्त्यानामयस्य ममान्तिकं । अस्मद्विषयसुप्तेभ्यो नैतेभ्यो भवमस्ति ते ।

येषामुल्लस्य भोगानि मानुषाणां यथेष्टतः । भक्षयिष्याव सहितो कुह दूर्ध्वं वचो मम ।

भक्षयित्वा च भोगानि मानुषाणां प्रकामतः । नृत्याव सहितावां दंष्ट्रतालावनेश्वरः ।

यवमुक्ता हिडिम्बा तु हिडिम्बेन तदा वने । भ्रातृव्यं च न माज्ञाय त्वरमाणेव राक्षसी ।

४८१७

जगाम तत्र यत्र स पाण्डवा भरतर्षभ । दर्शय तत्र सा गत्वा पाण्डवान्पृथया सह । प्रधानान् भीमसेनश्च जायतं त्वपराजितं ।

दृष्ट्वैव भीमसेनं सा शालोपातमिशोद्गतं । राक्षसी कामयामास रूपेणाप्रतिमं भुवि ।

अयं श्यामो महाबाहुः सिंहस्कन्धो महाद्युतिः । कम्पवीर्यः पुष्कराचो भर्ता युक्तो भवेत्तमः ।

नाहं भ्रातृव्यं चो जातु कुर्व्यां क्रूरोपसंहितं । पतिस्तेहोऽतिबलवान्न तथा भ्रातृशौचदं ।

मुहूर्त्तमेव तस्मिन् भवेद्भ्रातृव्यमेव च । इतरेतैरहत्वा तु मोदित्ये श्रायतोः समाः ।

४८१८

सा कामरूपिणी रूपं कृत्वा मानुषमुत्तमं । उपतस्थे महाबाहु भीमसेनं जैनः जनेः ।

लज्जमानेव ललना दिव्याभरणभूषिता । स्मितपूर्वमिदं वाक्यं भीमसेनमप्राब्रवीत् ।

कुतस्त्वमपि संप्राप्तः कदापि पुरुषर्षभ । क इमे श्रेते चेह पुरुषा देवहपिणः ।

केयं वै वृहती श्यामा सुकुमारी तवाऽनघ । भेते वनमिदं प्राप्य विशस्ता खगृहे यथा ।

नेदं जानाति गहनं वनं राक्षसशक्तिं । वसति ह्यत्र पापात्मा हिडिम्बो नाम राक्षसः ।

४८१९

तेनाहं प्रेषिता भ्रात्रा दुष्टभावेन रक्षसा । विभक्तयिषता मांसं युष्माकममरोपमाः ।
 सा ऽहं त्वामभिर्ग्रेव्यं देवगर्भसमप्रभं । नान्यं भक्षारमिच्छामि सत्यमेतद्भवीमि ते ।
 रतदिज्ञाय धर्मज्ञं युक्तं मयि समाचर । कामोपहतचित्ताङ्गीं भजमानां भजस्व मां ।
 चास्यामि त्वां महाबाहो राक्षसात्पुरुषादकात् । कल्याणो गिरिदुर्गेषु भर्ता भव ममाऽनघ ।
 अन्तरोक्षचरी ह्यस्मि कामतो विचरामि च । अतुलामाप्नुहि प्रीतिं तत्र तत्र मया सह । ४८५
 भीममेव उवाच ॥ मातरं भ्रातरं ज्येष्ठं सुखसुप्तान् कथं विमान् । परित्यजेत कोत्पथ प्रभवन्निह राक्षसि ।
 को हि सुप्तानिमान् भ्रातृदन्त्वा राक्षसभोजनं । मातरश्च नरो गच्छेत्कामार्त्तं इव मद्विधः ।
 राक्षस्युवाच ॥ यत्ने प्रियं तत्करिष्ये सर्वानेताम्रबोधय । मोक्षयिष्याम्यहं कामं राक्षसात्पुरुषादकात् ।
 भीम उवाच । सुखसुप्तान् वने भ्रातृभ्यातारं चैव राक्षसि । न भयादोषधियामि भ्रातृसुख दुरात्मनः ।
 नहि मे राक्षसा भीरु सोढुं शक्ताः पराक्रमं । न मनुया न गर्भेभ्यो न यत्नास्त्राहलोचने । ४८६
 गच्छ वा तिष्ठ वा भद्रे यद्वापीच्छसि तत्कुरु । तं वा प्रेषय तन्पुङ्गव भ्रातरं पुरुषादकं ।
 इत्यादिपर्वणि हिडिम्बवधपर्वणि हिडिम्बाभीमसंवादे द्विपञ्चाशदधिकश्लोकोऽध्यायः ॥ १५९ ॥
 वैशम्पायन उवाच ॥ तां त्रिदिला चिरगतां हिडिम्बे राक्षसेश्वरः । श्रवतोर्व्यं द्रुमात्तस्मादाजगामाशु पाण्डवान् ।
 लोहितलो महाबाहुर्द्धकेभ्यो महाननः । मेघसंघातवर्षा च तीव्रदंष्ट्रो भयानकः ।
 तमापतन्तं दृष्ट्वैव तथा विह्वलदर्शनं । हिडिम्बोवाच विचस्ता भीमसेनमिदं वचः ।
 आपतत्येष दुष्टात्मा संकुङ्कः पुरुषादकः । साऽहं त्वां भ्रातृभिः सार्द्धं यद्भवीमि तथा कुरु । ४८७
 अहं कामगमा वीर रचोवलसमन्विता । आहरेभामं मम श्रोणिं नेष्यामि त्वां विहायसा ।
 प्रबोधयेतां संसुप्तान्मातरं च परन्तप । सर्वानेव गमिष्यामि गृहीत्वा वो विहायसा ।
 भीम उवाच ॥ माभैस्त्वं पृथुस्रोणि नैव कश्चिन्नायि स्थिते । अहमेनं हनिष्यामि प्रेक्षन्त्यासौ सुमध्यमे ।
 नायं प्रतिबलो भीरु राक्षसापसदो मम । सोढुं युधि परित्यन्दमयवा सर्वराक्षसाः ।
 पश्य बाहू सुदृप्तौ मे हस्तिहस्तनिभाविमौ । ऊरू परिघसङ्काशौ संहतं चापुरो महत् । ४८८
 विक्रमं मे यथेष्टस्य साऽद्य द्रव्यसि शोभने । साऽवमेष्टाः पृथुश्रोणि मत्वा मामिह मानुषं ।
 हिडिम्बोवाच ॥ नावम्ये नरस्यात्र त्वामहं देवहृदि । दृष्टप्रभावस्तु मया मानुषेभ्येव राक्षसः ।
 वैशम्पायन उवाच ॥ तथा सञ्ज्ञपतस्तस्य भीमसेनस्य भारत । वाचः शुश्राव ताः कुङ्को राक्षसः पुरुषादकः ।
 अवेक्षमाणस्तस्यास्य हिडिम्बो मानुषं वपुः । खग्दामपूरितशिखं समपेन्दुभिमाननं ।
 सुभुजासाक्षिकेयान्तं सुकुमारनखलचं । सर्वभरणसंयुक्तं सुसूक्ष्माभ्रवासयं । ४८९
 तां तथा त्रुणुषं रूपं विभ्रतीं सुमनोहरं । पुंस्त्वामौ शङ्कमानस्य पुंकोष पुरुषादकः ।
 संकुङ्को राक्षसस्तस्या भगिन्याः कुरुसत्तम । उत्फास्य विपुले मेने ततस्त्वामिदमब्रवीत् ।
 को हि मे भोक्तुक्कामस्य विभ्रं चरति दुर्धृतिः । न विभेषि हिडिम्बे किं मत्कोपादिप्रमोहिता ।
 धिक्त्वामसति पुंस्त्वामे मम विप्रियकारिणि । पूर्वेषां राक्षसेश्वराणां सर्वेषामयश्चकारि ।

यानिमानाश्रिताऽकार्षींमिप्रियं सुमहत्तम । एष तानद्य वै शब्दान्निशामि तया सह ।

४८५०

एवमुक्त्वा हिडिम्बा स हिडिम्बा लोहितेक्षणः । बधायाभिपपातैरान् दमोर्दन्मानुपसृजन् ।

तमापतन्तं संग्रेह्य भीमः प्रहरतांवरः । भर्तुवामास तेजस्वी तिष्ठ तिष्ठति चाब्रवीत् ।

वध्न्यायन उवाच ॥ भीमसेनस्तु तं दृष्ट्वा राक्षसं प्रहसन्निव । भगिनीं प्रति संकुद्धमिदं वचनब्रवीत् ।

किन्ते हिडिम्ब एतैश्चा सुखसुतैः प्रकीर्तितैः । मामासादय दुर्बुद्धे तरसा ले नराग्रज ।

मय्येव प्रहरेर्हि त्वं न स्त्रियं हन्तुमर्हसि । विभेषतोऽनपकृते परेणापकृते मृति ।

४८५१

नहोयं स्ववशा बाला कामयत्यद्यमामिह । चोदितैषा ह्यनज्जेन शरीरान्तरचारिणा ।

भगिनी तव दुष्टैश्च रक्षसां वै यशोहर । त्वस्त्रियोगेन चैवेयं रूपं मम समोत्स्य च ।

कामयत्यद्य मां भोःसखवनैषाऽपराधति । अनज्जेन कृते दोषे नेमां गर्हितुमर्हसि ।

मयि तिष्ठति दुष्टात्मवस्त्रियं हन्तुमर्हसि । सङ्गच्छस्व मया सार्द्धमेकैकैको नराग्रज ।

अहमेको नयिष्यामि त्वामद्य यमसादनं । अद्य मदलनिष्पिष्टं शिरो राक्षस दीर्यतां ।

४८५०

कुञ्जरस्त्रेव पादेन विनिष्पिष्टं बलीयसः । अद्य गात्राणि ते कङ्काः श्रेयसा गोमायवस्तथा ।

कर्धन्तु भुवि संघृष्टा निहतस्य मया मृष्टे । क्षणेनाद्य करिष्येऽहमिदं वनमराक्षसं । पुरा यद्दूषितं नित्यं तया भक्षयता नरान् ।

अद्य त्वां भगिनी रक्षः कथ्यमाणं मयाऽसकृत् । द्रव्यस्यद्रि प्रतीकाशं भिङ्गेनेव महाद्विपं ।

निराबाधास्त्रियि हते मया राक्षसपांसव । वनमेतच्चरिष्यन्ति पुरुषा वनचारिणः ।

हिडिम्ब उवाच ॥ गर्जितेन दृष्टा किं ते कर्तव्येन च मानुष । कुलेतत्कर्मणा सर्वं कर्तव्येया माचिरं कृत्याः ।

४८५१

बलिनं मन्यसे यद्वायात्मानं सपराक्रमं । शास्त्रस्य समागत्य मयात्मानं बलाधिकं ।

न तावदेतान् हिंसित्वे स्वपत्न्येन यथा सुखं । एष त्वामेव दुर्बुद्धे निहन्म्यद्याप्रियमन्द ।

पीत्वा तवाद्यगात्रेभ्यस्ततः पश्चादिमानपि । हनिष्यामि ततः पश्चादिमां विप्रियकारिणीं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा ततो बाळं प्रत्यङ्ग पुरुषादकः । अभ्यद्रवत संकुद्धो भीमसेनमरिन्दमं ।

तस्याभिद्रवतस्त्रयं भीमो भीमपराक्रमः । वेगेन प्रहितं बाळं निजयाह्व हसन्निव ।

४०००

निद्रस्य तं बलाद्भीमो विस्फुरन्तं चकर्ष ह । तस्माद्देशाद्बभूवुष्टौ सिंहः कुद्रुष्टगं यथा ।

ततः स राक्षसः कुद्धः पाण्डवेन बलादितः । भीमसेनं समालिङ्ग्य व्यनदङ्गैरव रवं ।

पुनर्भीमो बलादेनं विचकर्ष महाबलः । सा शब्दः सुखसुप्तानां भावणां मे भवेदिति ।

अन्योन्यं तौ समामाद्य विचकर्षतुराजसा । हिडिम्बा भीमसेनस्य विक्रमं स्मृतुः परं ।

वभञ्जतुसदाष्टलासताश्चार्कषतुसदा । मन्ताविव च संरक्षौ वारुणौ बटिहायनौ ।

४००१

तयोः शब्देन मत्ता विबुद्धास्ते नरवर्षभाः । सहभावा च दृष्ट्वा हिडिम्बामयतः स्त्रितां ।

दत्त्वादिपुष्पेणि हिडिम्बवधपुष्पेणि हिडिम्बभीमयुद्धे जयःपश्चाद्बधिककृतोऽध्यायः ॥ १५२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रबुद्धा स्ते हिडिम्बाया रूपदृष्ट्वाऽतिमानुषं । विस्मिताः पुरुषव्याघ्रा बभूवुः पृथया सह ।

ततः कुन्ती समीक्ष्यतां विस्मिता रूपसम्पदा । उवाच मधुरं वाक्यं शान्तपुष्पेमिदं ब्रूयैः ।

कस्य त्वं सुरगर्भाभे का वाऽसि वरवर्णिनि । केन कार्येण सम्प्राप्ता कुतश्चागमनं तव ।

यदि वाऽस्य वनस्य त्वं देवता यदि वाऽधराः । आचक्ष्य मम तत्सर्वं किमर्थं चेह तिष्ठसि ।

१०९

॥ हिचिम्बोवाच ॥ यदेतत्पश्यसि वनं नीलमेघनिभं महत् । निवासो राक्षसस्यैव हिचिम्बस्य मेव च ।

तस्य मां राक्षसेन्द्रस्य भगिनीं विद्धि भाविनि । भ्रात्रा सम्प्रेषिता मायै त्वां सपुत्रां जिघांसितुं ।

क्रूरचुङ्केरसं तस्य वचनादागता त्विह । अद्राक्षं नवहेमाङ्गं तव पुत्रं महाबलं ।

ततोऽहं सर्वभूतानां भावे विचरताऽऽभे । चोदिता तव पुत्रस्य मन्त्रेण वशानुगा ।

ततो हृतो मया भर्ता तव पुत्रो महाबलः । अपनेतुं च यतितो नचैव शक्तितो मया ।

११०

चिरायमाणां मां ज्ञात्वा ततः स पुरुषादकः । स्वयमेवागतो हन्तुमिमांस्त्वर्थास्तवात्माजान् ।

स तेन मम कान्तेन तव पुत्रेण धीमता । बलादितो विनिम्बिष्य व्यपनीतो महात्मना ।

विकर्षन्तौ महावेगे गर्ज्यमानौ परस्परं । पश्येतां युधि विक्रान्तावेतां च नरराक्षसौ ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्याः श्रुत्वेव वचनमुत्पपात युधिष्ठिरः । अर्जुनो नकुलस्यैव सद्यदेवस्य वीर्यवान् ।

ते ते ददृशुरामसौ विकर्षन्तौ परस्परं । काङ्क्षमाणौ जयं चैव विहाविव बलोत्कटौ ।

१११

यथाऽन्योन्यं समाश्रित्य विकर्षन्तौ पुनः पुनः । दावाग्निधूमसङ्घं चक्रतुः पार्थिवं रजः ।

वसुधारेणुसंवोतां वसुधाधरमग्निमे । विभ्राजतुर्ध्वथा शैलौ नीहारेणाभिषंढतौ ।

राक्षसेन तदा भीमं क्षिप्र्यमानं निरीक्ष्य च । उवाचेदं वचः पार्थः प्रहसज्जनकैरिव ।

भीम मामेकैवावाहो न त्वां बुध्यामहे वयं । समेते भीमरूपेण रक्षसा अमर्कषाः ।

साहाय्येऽस्मि स्थितः पार्थ पातयिष्यामि राक्षसं । नकुलः सद्यदेवश्च मातरं गोपयिष्यतः ।

११२

॥ भीम उवाच ॥ उदासीनो निरीक्षस्व न कार्यः संभ्रमस्त्वया । न जालयं पुनर्जिक्मिद्वाङ्मनरमागतः ।

॥ अर्जुन उवाच ॥ किमनेन चिरं भीम जीवता पापरक्षसा । गन्तव्ये न चिरं स्थातुमिह शक्यमरिन्दम ।

पुरा संरज्यते प्राची पुरा सन्ध्या प्रवर्तते । रौद्रे मुक्कुरे रक्षांसि प्रबलानि भवन्त्युत ।

त्वरस्व भीम माक्रोड जहि रजो विभोषणं । पुरा विबुधते मायां भुजयोः सारमर्षय ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अर्जुनेनैवमुक्तस्तु भीमो रोषाज्ज्वलन्निव । बलमाहारयामास यदायोजंगतः क्षये ।

११३

ततस्तस्यान्मुदाभस्य भीमो रोषास्तु रक्षसः । उत्तुचिष्याभ्रामयद्देहं तूष्णं श्रतमुष्णं तदा ।

॥ भीम उवाच ॥ दृष्ट्वा मांसेष्टृष्ट्या पुष्टो दृष्टादृष्टो दृष्टामतिः । दृष्टा मरप्रमर्षस्त्वं दृष्टाऽहं न भविष्यति ।

जेममथ करिष्यामि यथा वत्तमकण्डकं । न पुनश्चानुषान् हत्वा भक्षयिष्यसि राक्षस ।

॥ अर्जुन उवाच ॥ यदि वा मन्यसे भारं त्वमिमं राक्षसं युधि । करोमि तव साहाय्यं शीघ्रमेव निपात्यतां ।

अथ वाऽहमेवेनं हनिष्यामि दृकोदर । कृतकर्मा परिश्रान्तः साधु तावदुपारम ।

११४

तस्य तदचनं श्रुत्वा भीमसंनोऽत्यमर्षेणः । निम्बिष्येनं बलाद्भूमौ पश्यमारममारयत् ।

स मार्त्यमाणो भीमेन ननाद विपुलं स्वनं । पूरयंस्तद्वनं धर्म्यं जलाद्रे इव कुन्दुभिः ।

बाङ्गभ्यां योक्त्रिधित्वा तु बलवान् पाप्सुनन्दनः । मध्ये भङ्ग्य महाबाहुर्ध्वयामास पाप्सवान् । हिचिम्बं निहतं दृष्ट्वा संहृष्टा

क्षीतरस्त्रिणः । अपूजयन्मरयात्रं भीमसेनमरिन्दमं ।

अभिपूज्य महात्मानं भीमं भीमपराक्रमं । पुनरेवाजुनो वाञ्छमुवाचेदं वृकोदरं ।

नदूरे नगरं मन्ये वनादस्मादहं शिबो । शीघ्रं गच्छाम भद्रं ते न नो विद्यासुयोधनः । १०००

ततः सर्वैः तथेत्युक्ता मात्रा सह महारथाः । प्रययुः पुरुषव्याघ्रा हिडिम्बा चैव राक्षसो ।

इत्यादिपर्वणि हिडिम्बबधपर्वणि हिडिम्बबधे त्रुतुः पञ्चाशदधिकशतेऽध्यायः ॥ १५५ ॥

॥ भीमसेन उवाच ॥ स्मरन्ति वैरं रक्षांसि मायामाश्रित्य मोहिनीं । हिडिम्बे व्रज पन्थानं त्वमिमं भ्रातृभेवितां ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ क्रुद्धोऽपि पुरुषव्याघ्र भीम मास्म स्त्रियं बधोः । शरीरगुह्यभ्यधिकं धर्म्मं गोपाय पाण्डव ।

बधामिप्रायमायान्तमवधीस्त्वं महाबलं । रक्षसस्तस्य भगिनीं किं नः क्रुद्धा करिष्यति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हिडिम्बा तु ततः कुलीमभिवाद्य कृताञ्जलिः । युधिष्ठिरन्तु कौन्तेयमिदं वचनमब्रवीत् । १००१

आर्थे जानामि यद्दुःखमिह स्त्रीणामनङ्गजं । तदिदं मामनप्राप्तं भीमसेनकृतं शुभम् ।

साढुं तत्परमं दुःखं मया कालप्रतीक्षया । सोऽयमभ्यागतः कालो भविता मे सुखोदयः ।

मया ह्युक्तं सुहृदः स्वधर्म्मं स्वजनं तथा । वृताऽयं पुरुषव्याघ्रस्तत्र पुनः पतिः शुभम् ।

वीरेणहं तथा तेन त्वया वाऽपि यश्चस्त्रि । प्रत्यागच्छाता न जीवामि न्यस्तमेतद्ब्रवीमि ते ।

तदहंमि कृपां कर्तुं मयि लं वरवर्णिनि । मत्वा मूढेति नन्वा लं भक्ता वाऽनुगतेति वा । १००२

भर्त्ताऽनेन महाभगे संशोभय सुतेनते । तमुपादाय गच्छेयं यथेष्टं देवकृपिणं । पुनश्चैवानयिष्यामि विस्तम्बं कुरु मे शुभम् ।

अहं हि मनसा ध्याता सर्वान्नेष्यामि वः सदा । वृजिनात्तारयिष्यामि दुर्गेषु विषमेषु च ।

पृष्ठेन वा वहिष्यामि शीघ्रं गतिमभीप्सतः । यूयं प्रसादं कुरुत भीमसेनो भजेत मां ।

आपदस्तरणे प्राणान्धारयेद्येन तेन वा । सर्वमावृत्य कर्त्तव्यं तं धर्म्ममनुवर्त्तता ।

आपतस्सु यो धारयति धर्म्मं धर्म्मविदुज्जतमः । यस्य न ह्येव धर्म्मस्य धर्म्मिणामापदुच्यते । १००३

पुण्ये प्राणान्धारयति पुण्यं प्राणदमुच्यते । येन येनाचरेद्दुर्म्मं तस्मिन्गर्हा न विद्यते ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ एवमेव यथात्य लं हिडिम्बेनाच संशयः । स्थातव्यं तु त्वया सत्ये यथा ब्रूयाः सुमन्थमे ।

स्नातं कृताङ्गिकं भद्रे कृतकौतुकमङ्गलं । भीमसेनं भजेथास्त्वं प्रागल्भ्यमनाद्रवः ।

अहःसु विहरानेन यथाकामं मनोजवा । अयं त्वानयितव्यस्ते भीमसेनः सदा निश्चिः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तथेति तत्प्रतिज्ञाय भीमसेनोऽब्रवीदिदं । शृणु राक्षसि सत्येन समर्थं ते वदाम्यहं । १००४

यावत्कालेन भवति पुनस्तस्यापादनं शुभम् । तावत्कालं गमिष्यामि त्वया सह सुमन्थमे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तथेति तत्प्रतिज्ञाय हिडिम्बा राक्षसो तदा । भीमसेनुपादाय शोडशमाचक्रमे ततः ।

शैलशृङ्गेषु रम्येषु देवतायतनेषु च । मृगपक्षिविधुष्टेषु रमणीयेषु सर्वदा ।

कृत्वा च रूपं परमं सर्वभरणभूषिता । सञ्चल्पन्ती सुमधुरं रमयामास पाण्डवं ।

तथैव वनदुर्गेषु पुष्पितद्रुमसानुषु । सरःसु रमणीयेषु पद्मात्पल्लवेषु च । १००५

नदीद्वीपप्रदेशेषु वैदूर्यशिकतासु च । सुतीर्थवननैथासु तथा गिरिनदीषु च ।

काननेषु विचित्रेषु पुष्पितद्रुमवर्णेषु । हिमवद्भिरिकुञ्जेषु गुहासु विविधासु च ।

प्रफुल्लशतपत्रेषु सरःक्षमलवारिषु । सागरस्य प्रदेहेषु मणिहेमचितेषु च ।

पल्लवेषु च रम्येषु महाशालवनेषु च । देवारण्येषु पुष्पेषु तथा पर्वतशानुषु ।

गन्धकानां निवासेषु तापसायतनेषु च । सर्वैर्तुफलरम्येषु मानसेषु सरःसु च ।

१००

विभ्रतो परमं रूपं रमयामास पाण्डवं । रमयन्ती तथा भीमं तच्च तच्च मनोजवा ।

प्रजज्ञे राक्षसी पुष्पं भीमसेनाम्नाहाबलं । विरूपाक्षं महाबलं शक्रकुक्षं विभोषणं ।

भीमनादं मुताघोष्ठं तीक्ष्णदंष्ट्रं महाबलं । महेष्वासं महावीर्यं महासत्वं महाभुजं ।

महाजवं महाकायं महामायमरिन्दमं । दीर्घघ्राणं महोरस्कं विकटोद्दहूपिण्डकं ।

अमानुषं मानुषजं भीमवेगं महाबलं । यः पिशाचानतीत्यान्यान् बभूवातीव राक्षसान् ।

१००५

बालोऽपि धैर्यवान् प्राप्नो मानुषेषु विज्ञापते । सर्वैस्त्रेषु परं वीरः प्रकर्षमगमदह्वी ।

सद्यो हि गर्भान्वालयो लभन्ते प्रसवन्ति च । कामरूपधरायैव भवन्ति बहुरूपिकाः ।

प्रणम्य विकचः पादावमृच्छास्य पितुस्तदा । मातुस्तु परमेष्वाससौ च नामास्य चक्रतुः ।

घटो हास्योत्कच इति माता तं प्रत्यध्यायत । अत्रवीक्षेन नामास्य घटोत्कच इति स्म ह ।

अनुरक्तस्य तानामीत्याण्डवान् घटोत्कचः । तेषाञ्च दधितो नित्यमात्मनिष्ठो बभूव ह ।

१०००

संवाससमयो जीर्ण इत्याभाव्य ततस्तु तान् । हिडिम्बा समयं कृत्वा स्त्रां गतं प्रत्यपद्यत ।

कृत्यकाल उपस्थान्ति पितृनिनि घटोत्कचः । आमस्य रक्षसां श्रेष्ठः प्रतस्थे चोत्तरां दिशं ।

स हि सृष्टो मघवता शक्रहेतोर्माहात्मना । कर्णस्याप्रतिवीर्यस्य प्रतियोद्धा महारथः ।

इत्यादिपर्वणि हिडिम्बबधपर्वणि घटोत्कचोत्पत्तौपञ्चपञ्चाशदधिकश्रुतेऽध्यायः ॥ १५५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ते वनेन वनं गत्वा ज्ञानो मृगगणान्बहून् । अपक्रम्य यथुराजंस्त्रमाणा महारथाः ।

मत्स्यांस्त्रिगर्त्तान्याद्यालान् कीचकानन्तरेण च । रमणीयान्नोद्देशान् प्रेषमाणाः सरांसि च ।

१००५

जटाः कृत्वात्मनः सर्वे बल्ललाजिनवाससः । सह कुन्त्या महात्मानो विभ्रतस्त्रापसं वपुः ।

क्षचिद्दहमो जगनीं स्त्रमाणा महारथाः । क्षिप्रैश्चन्द्रेण गच्छन्तस्ते जग्मुः प्रसभं पुनः । ब्राह्मं वेदमवीयाना वेदाङ्गानि च

सर्वशः । नीतिशास्त्रञ्च सर्वज्ञा ददुर्गुस्ते पितामहं ।

तेऽभिवाद्य महात्मानं कृष्णदैपायनं तदा । तस्युः प्राञ्जलयः सर्वे सह भाचा परन्तपाः ।

॥ व्यास उवाच ॥ मयेदं व्यसनं पूर्वं विदितं भरतर्षभाः । यथा तु तैरधर्मेण धर्मराराष्ट्रैर्विवासिताः ।

तद्विदित्वाऽस्मि सम्प्राप्तक्षिकीषुः परमं हितं । न विवादोऽत्र कर्त्तव्यः सर्वमेतत्सुखाय वः ।

१०००

समासे चैव मे सर्वे धूयं चैव न संशयः । दोनतो बालतश्चैव खेहं कुर्वन्ति मानवाः ।

तस्मादुत्थधिकः खेहो युष्मासु मम साम्प्रतं । खेहपूर्वं चिकीर्षामि हितं वस्तुविबोधत ।

इदं नगरमभ्यासे रमणीयं निरामयं । वसतेह प्रतिच्छन्ना ममागमनकाङ्क्षिणः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं स ताम्रमात्रास्य व्यासः सत्यवतीसुतः । एकचक्रामभिगतः कुन्तीमात्रास्यतृप्रभुः ।

॥ व्यास उवाच ॥ जीवन्मुनि सुतसेऽयं धर्मनिष्ठो युधिष्ठिरः । धर्मेण श्रियं जीता महात्मा पुरुषर्षभः । श्रियं यां पार्थिवास्त्वान्

प्रशान्तिर्यति धर्मराट् ।

१००५

पृथिवीमखिलां जिला सर्व्या सागरमेखलां । भीमसेनाङ्गुलबलाद्भोक्तृते नाच संशयः ।
 पुत्रास्तव च माश्रास्य सर्व्य एव महारथाः । खराष्ट्रे विहरिष्यन्ति सुखं सुमनसः सदा ।
 यद्यन्ति च नरव्याघ्रा निर्जित्य पृथिवीमिमां । राजसूयाश्वमेधाद्यैः ऋतुभिर्भरिदक्षिणैः ।
 अन्नगृह्य सुहृदगं भोगैश्चैव सुखेन च । पितृपैतामहं राज्यमिमे भोक्ष्यन्ति ते सुताः ।
 वैशम्पायन उवाच । एवमुक्त्वा निवेशितान् ब्राह्मणस्य निवेशने । अन्नवीत्याण्डकश्रेष्ठमृषिर्देवायनसादा । ११०
 इह मासं प्रतीक्षध्वमागमिष्याम्यहं पुनः । देशकालौ विदित्वैव लप्स्यध्वं परमां मुदं ।
 स तैः प्राञ्जलिभिः सर्वैस्तथेत्युक्तो नराधिप । जगाम भगवान् व्यासो यथागतवृद्धिः प्रभुः ।
 दद्याद्विपर्वणि हिडम्बवधपर्वणि व्यासदर्शने षट्पञ्चाशदधिकशतोऽध्यायः समाप्तश्चेदं हिडम्बवधपर्व ॥ १५६ ॥

॥ अथ वक्रवधपर्व ॥ १० ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ एकचक्रा गतास्ते तु कुन्तीपुत्रा महारथाः । अत ऊर्ध्वं दिजश्रेष्ठ किमकुर्वन्ति पाण्डवाः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एकचक्रा गतास्ते तु कुन्तीपुत्रा महारथाः । उपवर्तन्तिचिरं कालं ब्राह्मणस्य निवेशने ।
 रमणीयानि पश्यन्तो वनानि विविधानि च । पार्थिवानपि चोद्देशाश्चरितस्य संरासि च ।
 चेर्भैरुचं तदा ते तु सर्व्य एव विज्ञाप्ते । बभूवुर्नागराणाञ्च खैरुणैः प्रियदर्शनाः । ११५
 निवेदयन्ति स्म तदा कुन्त्या भैरुं सदा निम्नि । तथा विभक्तान् भागंस्ते भुञ्जते स्म पृथक् पृथक् ।
 अर्द्धं ते भुञ्जते वीराः सह सात्रा परन्तपाः । अर्द्धं सर्वस्य भैरुस्य भीमो भुङ्क्ते महाबलः ।
 तथा तु तेषां वसतां तस्मिन् राष्ट्रे महात्मनां । अतिचक्राम सुमहान् कलिाऽयं भरतवर्धन ।
 ततः कदाचित् भैरुच्य गतास्ते पुरुषर्षभाः । सङ्गत्या भीमसेनस्तु तत्रास्ते पृथया सह ।
 अथार्त्तिजं महाशब्दं ब्राह्मणस्य निवेशने । शृणुमुत्पतितं घोरं कुन्तो शृणुवाव भारतं । ११०
 रोह्यमाणान्स्नानं दृष्ट्वा परिदेवयतस्य सा । कारुण्यात्पाधुभावाच्च कुन्तो राजस्य चक्षुः ।
 मथ्यमानेन दुःखेन हृदयेन पृथा तदा । उवाच भीमं कल्याणी कृपान्तिमिदं वचः ।
 वसाम सुसुखं पुत्र ब्राह्मणस्य निवेशने । अज्ञाता धार्तराष्ट्रस्य सत्ताता वीतमन्यवः ।
 मा चिन्तये सदा पुत्र ब्राह्मणस्यास्य किञ्चन । प्रियं कुर्यामिति गृहे यत्कुर्यात्तृषिताः सुखं । ११५
 एतावान् पुरुषस्नात कृतं यस्मिन् नश्यति । यावच्च कुर्यादन्याऽस्य कुर्यादश्वधिकं ततः ।
 तदिदं ब्राह्मणस्यास्य दुःखमापतितं भुवं । तत्रास्य यदि साहाय्यं कुर्यात्तुपुङ्गवं भवेत् ।
 ॥ भीमसेन उवाच ॥ ज्ञायतामस्य यदुःखं यत्तस्यैव समुत्थितं । विदित्वा व्यवस्थामि यद्यपि स्यात्सुदुष्करं ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं तौ कथयन्तौ च भूयः शृणुवतुः स्वर्ण । आर्त्तिजं तस्य विप्रस्य सभार्यस्य श्राव्यते ।
 अन्तःपुरं ततस्तस्य ब्राह्मणस्य महात्मनः । विवेश त्वरिता कुन्ती बद्धवस्त्रेव यौरभी । ११०
 ततश्च ब्राह्मणं तच्च भार्यया च सुतेन च । दुहित्रा चैव सहितं ददर्शवतनानगं ।
 ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ धिगिदं जीविनं लोकं गतशरमनर्थकं । दुःखमूलं पराधीनं शृणुमप्रियभाणि च ।

जीविते परमं दुःखं जीविते परमो ज्वरः । जीविते वर्त्तमानस्य दुःखानामागमो भुवः ।
 आत्मा ज्ञेयो हि धर्मार्थौ कामं चैव निषेवते । एतैश्च विप्रयोगोऽपि दुःखं परममन्तकम् ।
 आङ्गः केचित्परं मोक्षं स च नास्ति कथञ्चन । अर्थप्राप्तौ तु नरकः क्लृप्त एवोपपद्यते ।
 अर्थेषुता परं दुःखमर्थप्राप्तौ ततोऽधिकं । जातस्नेहस्य चार्थेषु विप्रयोगो महत्तरं ।
 नहि योगं प्रपश्यामि येन मुच्येयमापदः । पुत्रदारेण वा साह्यं प्राद्वेद्यमनामयं ।
 यतितं वै मया पूर्वं वेत्त्य ब्राह्मणि तत्तथा । चेमे यतस्ततो गन्तुं त्वया तु मम न श्रुतं ।
 इह जाता विद्वद्भ्यामि पिता चापि ममेति वै । उक्तवत्यमि दुर्बोधे याच्यमाना मयाऽमहत् ।
 स्वर्गतोऽपि पिता इहृत्साया माता चिरं तव । बान्धवा भूतपूर्वाश्च तव वासे तु का रतिः ।
 सोऽयं ते बन्धुक्रमाया अश्रुलन्था वचो मम । बन्धुप्रणाशः सम्प्राप्तो मध्वं दुःखकरो मम ।
 अथ वा मदिनाशोऽयं नहि श्रद्धामि किञ्चन । परित्यक्तमहं बन्धुं स्वयं जीवन्मृतमिव ।
 सह धर्मचरं दांतां नित्यं मातृसमां मम । सखायं विहितां देवेन्द्रियं परमिकां गतिं ।
 पित्रा मात्रा च विहितां सदा गार्हस्थभङ्गिनीं । वरयित्वा यथा न्यायं मन्त्रवत्परिणीय च ।

११९५

११९०

कुलोमां शीलसम्पन्नमपत्यजननमपि । त्वामहं जीवितस्यार्थे साक्षीमनपकारिणीं । परित्यक्तुं न श्रद्धामि भार्या नित्यमन
 प्रतां ।

११९५

कुत एव परित्यक्तुं सुतं श्रद्धाम्यहं स्वयं । बालमप्राप्तवयसमजातयश्चमार्कतं ।
 भर्तुरर्थाय निलिप्ता न्यासं धात्रा महात्मना । यथा दौहित्रजालोकानाशं पितृभिः सह ।
 स्वयमुत्पाद्य तां बालां कथमुत्सृज्युस्नेह । मन्यन्ते केचिदधिकं स्नेहं पुत्रे पितुर्भ्रातराः । कन्यायां केचिदपरे मम तुल्यानुभौ स्मता ।
 यस्यां लोकाः प्रसूतिश्च स्थिता नित्यमथो मुखं । अपापां तामहं बालां कथमुत्सृज्युस्नेह ।
 आत्मानमपि चोत्सृज्य तस्यामि परलोकगः । त्यक्त्वा ज्ञेते मया यत्ने नेह श्रद्धयन्ति जीवितुं ।
 एषां चान्यतमत्यागो नृशंसो गृहितो बुधेः । आत्मात्यागे कृते चेमे मरित्यान्त मया विना ।
 स कृष्णमहमाप्नो न शक्तस्तर्जुमापदं । अष्टा धिक् कांगति त्वय गमिष्यामि सक्ताम्बवः । सर्वैः सह मृतं त्रेयो न च मे जीवितं
 क्षमं ।

११९०

इत्यादिपर्वणि वकवधपर्वणि ब्राह्मणचिन्तायां सप्तपञ्चाशदधिकशततोऽध्यायः ॥ १५७ ॥

॥ ब्राह्मण्युवाच ॥ न सन्तापस्त्वया कार्यः प्राकृतेनेव कर्हिचित् । न हि सन्तापकालोऽयं वैद्यस्य तव विद्यते ।

अवश्यं निधनं सर्वैर्गन्तव्यमिह मानवैः । अवश्यम्भाविन्यर्थे वै सन्तापो नेह विद्यते ।

भार्या पुत्रोऽथ दुहिता सर्व्वमात्मार्यमिष्यते । यथां जहि सुबुद्ध्या त्वं स्वयं यास्यामि तत्र च ।

११९५

एतद्विपुलं भार्याः कार्यं लोके सनातनं । प्रह्वानपि परित्यज्य यद्गन्तुं हितमाचरेत् ।

तत्र तत्र कृतं कर्म तवापोदं सुखावहं । भवत्यमुच चात्यर्थं लोकोऽस्मिन् यशस्करं ।

एषुचैव गुरुधर्मैः यं प्रवक्ष्याम्यहं तव । अर्थस्य तवं धर्मस्य भूयान्न प्रशश्यते ।

यदर्थमिष्यते भार्या प्राप्तः सोऽर्थस्त्वया मयि । कन्या चैका कुमारश्च कृताऽहमनृणा त्वया ।

समर्थः पोषणे चापि सुतवीरक्षणे तथा । नलहं सुतयोः कृता तथा रक्षणपोषणे । ११५०
 मम हि ब्रह्मिणीनायाः सर्वप्राणधनेश्वर । कथं स्थातां सुतौ बालौ भवेयं च कथं त्वहं ।
 कथं हि विधवाऽनाया बालपुत्रा विना त्वया । मिथुनं जीवयिष्यामि स्त्रिया साधुगते पथि ।
 अष्टकृताऽवलिनैश्च प्रार्थयामासिमां सुतां । अयुक्तैस्तव सम्पन्ने कथं ब्रह्मामि रचितुं ।
 उत्सृष्टमामिषं भूमेः प्रार्थयन्ति यथा खगाः । प्रार्थयन्ति जनाः सर्वे पतिहीनां तथा स्त्रियं ।
 साऽहं विचात्यमाना वै प्रार्थयामासि दुरात्मभिः । स्थातुं पथि न ब्रह्मामि सज्जनेष्टे द्विजोत्तम । ११५५
 कथं तव कुलस्यैकामिमां बालामनागसं । पिदपैतामेह मार्गे नियोजुमहमस्तुह ।
 कथं ब्रह्मामि बालेऽस्मिन् गुणानाधातुमीक्षितान् । अनाथे सर्वतोऽपि यथा त्वं धर्मदक्षिणान् ।
 इमामपि च ते बालामनाथां परिभूय मां । अनर्हाः प्रार्थयिष्यन्ति शूद्रा वेदश्रुतिं यथा ।
 तां चेदहं नदित्वेयं तद्गुणैरुपटंशितां । प्रमथ्येना हरेषुसे हविर्ध्यां चा इवाध्वरात् ।
 संप्रेक्षमाणा पुत्रं ते नानुरूपमिवात्मनः । अनर्हवशमापन्नामिमां चापि सुतां तव । ११६०
 अवशाता च लोकेषु तथात्मानमजानतो । अवलिनैर्नरैर्ब्रह्मकारिष्वपि न संशयः ।
 तौ च हीनौ मया बालौ त्वया चैव तथात्मजौ । विनश्येतां न सन्देहेऽस्मत्प्रायिव जलक्षये ।
 वितथ सर्वथाऽप्येवं विनश्यित्यसंशयं । त्वया विहीनं तस्मात्त्वं मां परित्यक्तुमर्हसि ।
 व्युष्टिरेवा परा स्त्रीणां पूर्वं भर्तुः परां गतिं । गन्तुं ब्रह्मन्सपुत्राणामिति धर्मविदे विदुः ।
 परित्यक्तः सुतस्यायं दुहितेयं तथा मया । वाञ्छन्वाय परित्यक्तास्त्वदर्थं जीवितस्य मे । ११६५
 यस्मैऽस्मत्पोभिर्जियमैर्दानैश्च विविधैस्तथा । विशिष्यते स्त्रिया मर्तुर्नित्यं प्रियहिते स्थितिः ।
 तदिदं यच्चिकीर्षामि धर्मैः परमसम्पत्तं । इष्टञ्चैव हितञ्चैव तव चैव कुलस्य च ।
 इष्टानि चाप्यपत्यानि द्रव्याणि सुहृदः प्रियाः । आपद्धर्षप्रमोहाय भार्या चापि सतां मतं ।
 आपदर्थं धनं रचेद्दारान् रचेद्भूनेरपि । आत्मानं सततं रचेद्दारेरपि धनेरपि ।
 इष्टादृष्टफलार्थं हि भार्या पुत्रो धनं गृहं । सर्वभेदविधातयं बुधानामेष निश्चयः । ११७०
 एकतो वा कुलं कृत्स्नमात्मा वा कुलवर्द्धन । न समं सर्वभवेति बुधानामेष निश्चयः ।
 स कुरुष्व मया कार्यं तारयात्मानमात्मान । अनुजानीहि मामार्थं सुतौ मे परिपालय ।
 अवथां स्त्रियमित्याङ्गुर्धर्मश्चा धर्मनिश्चये । धर्मज्ञानं राक्षसानाङ्गुर्धन्यास्तु च भामपि ।
 निःसंशयं बधः पुंसां स्त्रीणां संशयितो बधः । अतो मामेव धर्मज्ञं प्रस्थापयितुमर्हसि ।
 भुक्तं प्रियाण्यवाप्तानि धर्मैश्च चरितो महान् । तत्प्रसूतिः प्रिया प्राप्ता न मां तस्थत्यजीवितं । ११७५
 जातपुत्रा च दृष्ट्वा च प्रियकामा च ते सदा । समोऽत्येतदहं क्षीयं व्यवसायं करोम्यतः ।
 उत्सृष्ट्यापि हि मामार्थं प्राप्यस्त्रियामपि स्त्रियं । ततः प्रतिष्ठितो धर्मो भविष्यति पुनस्तव ।
 न चाप्यधर्मैः कल्याण वज्रपद्मीकता नृणां । स्त्रीणामधर्मैः सुमहान् भर्तुः पूर्वस्य लभने ।
 एतत्सर्वं समीक्ष्य त्वमात्माद्यागं च गर्हितं । आत्मानं तारयाद्याऽऽ कुलं मेमां च दारकौ ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तस्तथा भर्ता तां समालिङ्ग्य भारत । मुनोश्च वार्ष्णे जनकैः समार्ष्यो बृहदुःखितः ।

११८०

• इत्यादिपर्वणि वक्रवधपर्वणि ब्राह्मणीवाक्ये अष्टपञ्चाशदधिकशततोऽध्यायः ॥ १५८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तथोद्दुःखितोऽर्वाक्ष्यमतिमात्रं निश्चयः तु । ततो दुःखपरीताङ्गी कन्या तावन्धभाषत ।

किमेवं बृहदुःखार्णो रोरुयेतामनाथवत् । ममापि श्रूयतां वाक्यं श्रुत्वा च क्रियतां क्षमं ।

धर्मतोऽहं परित्याग्या युवयोश्चात्र संश्रयः । त्यक्त्यां मां परित्यज्य चाहिं सर्व्यं ममैकया ।

इत्यर्थमिच्छतेऽपत्यं तारयिष्यति मामिति । अस्मिन्नुपस्थिते काले तरङ्गं भववन्मया ।

इह वा तारयेदुर्गादुत वा प्रेत्य भारत । सर्व्वया तारयेत्पुत्रः पुत्र इत्युच्यते बुधेः ।

११८१

आकाङ्क्षन्ते च दौहित्रान्मयि नित्यं पितामहाः । तत्त्वयं वै परिचासे रक्षन्ती जीवितं पितुः ।

भ्राता च मम बालोऽयं गते लोकममुं त्वयि । अचिरंणैव कालेन विनश्येत् न संश्रयः ।

तातेऽपि हि गते स्वर्गं विनष्टे च ममानुजे । पिण्डः पितृणां युष्किंचेत्तत्तेषां विप्रियं भवेत् ।

पित्रा त्यक्ता तथा मात्रा भ्रात्रा चाहमसंश्रयः । दुःखादुःखतरं प्राप्य क्षियेयमतथाचिता ।

त्वयि त्वरगे निर्मुक्ते माता भ्राता च मे शिशुः । सन्तानंश्चैव पिण्डस्य प्रतिष्ठास्त्यसंश्रयः ।

११८२

आत्मा पुत्रः सखा भार्या कृष्णन्तु दुहिता किल । स कृष्णान्मोचयामांश्च मांश्च धर्मं निधेयजय ।

अनाथा कृपणा बाला यत्र कचन गामिनी । भविष्यामि त्वया तात विहीना कृपणा सदा ।

अथवाऽहं करिष्यामि कुलस्यास्य विमोचनं । फलसंस्था भविष्यामि कृत्वा कर्म सुदुष्करं ।

अथवा यास्यसे तत्र त्यक्ता मां दिग्वसन्तम । पीडिताऽहं भविष्यामि तद्वेषस्य मामपि ।

तदस्मदर्थं धर्मार्थं प्रसवार्थं च सन्नम । आत्मानं परिरक्षस्व त्यक्त्यां मांश्च संश्रय ।

११८३

अवश्यकरणीये च मा त्वां कालोऽत्यगादयं । किञ्चनः परमं दुःखं यदयं स्वर्गते त्वयि ।

याचमानाः परादन्नं परिधावेमहि श्ववत् । त्वयि त्वरगे निर्मुक्ते क्षेमादस्मात्सबान्वे । अमृतं च सती लोके भविष्यामि

सुखान्विता ।

इतः प्रदाने देवाश्च पितरश्चेति नः श्रुतं । त्वया दत्तेन तेनैव भविष्यन्ति हिताय वै ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं बभूविधं तस्या निश्चयः परिदेवितं । पिता माता च सा चैव कन्या प्रहृष्टदुःखयः ।

ततः प्रदितान्मृष्यान्निश्चयः सुतस्तदा । उत्फुल्लयनो बालः कलमयकमब्रवीत् ।

११८४

मा पितः कन्द मा मातर्भ्रातृसखिस्त्विति चाब्रवीत् । प्रहसन्निव स्यात्सामैकैकमनुवर्षति ।

ततः स हणमादांश्च प्रहृष्टः पुनरब्रवीत् । अनेनाहं हनिष्यामि राजसं पुत्रवादकं ।

तथापि तेषां दुःखेन परीतानां निश्चयः तत् । बालस्य वाक्यमव्यक्तं हर्षः समभवत्सहान् ।

अयं दक्षिण इति ज्ञात्वा कुन्ती समुपसृत्य तान् । गतास्तुनमृतेनैव जीवयन्तीदमब्रवीत् ।

इत्यादिपर्वणि वक्रवधपर्वणि ब्राह्मणकन्यापुत्रवाक्ये ऊनषष्ट्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १५८ ॥

॥ कुन्तुवाच ॥ कुतोमूलमिदं दुःखं ज्ञातुमिच्छामि तत्ततः । विदित्वाऽप्यपकर्षेयं ब्रह्म चेदपकर्षितुं ।

११८५

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ उपपन्नं सतामेतच्चद्वयोषि तपोधने । नतु दुःखमिदं ब्रह्म मानुषेण व्योपाहितुं ।

समीपे नगरस्थासु वक्रो वसति राक्षसः । ईशो जनपदस्थासु पुरसु च महाबलः ।

पुष्टो मानुषमांसिजं दुर्बुद्धिः पुरुषादकः । रक्षत्यसुरराट् शित्यमिमं जनपदं बली ।

नगरं चैव देवश्च रघोऽबलसमर्पितं । तत्क्षते परचक्राच भूतेभ्यश्च न मे भयं ।

वेतनं तस्य विहितं शालिवाहस्य भोजनं । मद्विषौ पुरुषस्यैको यत्नादादाय मच्छति ।

१९१०

एकैकस्यापि पुरुषस्तत्रयच्छति भोजनं । स वारो वज्रभिर्वैभैक्यसुक्रो नरैः ।

तद्विमोचाय ये केचिद्यतन्ति पुरुषाः क्वचित् । सपुत्रदारांस्तान् हत्वा तद्रथो भक्षयत्युत ।

वेचकौयट्टहे राजा नार्यं नयमिहास्मितः । उपायं तं न कुर्वते यत्नादपि स मन्दधीः ।

अनामयं जनस्थासु येन स्यादद्य श्राव्यतं । एतदर्हा वयं नूनं वसामो दुर्बलस्य ये । विषये नित्यमुद्दिग्नाः कुराजानसु पाश्रिताः ।

ब्राह्मणाः कस्य वक्तव्याः कस्य वा हृन्दचारिणः । गुणैरेते हि वत्सस्मि कामगाः पक्षिणो यथा ।

१९११

राजानं प्रथमं बिन्देत्ततो भार्य्या ततो धनं । चयस्य सञ्चयेनास्य ज्ञातो नृपुत्राश्च तारयेत् ।

विपरीतं मया चेदं चयं सर्व्वमुपार्ज्जितं । तदिमामापदं प्राप्य भूतं तथामहे वयं ।

सोऽयमस्माननुप्राप्तो वारः कुलविनाशिनः । भोजनं पुरुषस्यैकः प्रदेयं वेतनं मया ।

न च मे विद्यते विनं संकेतं पुरुषं क्वचित् । सुहृज्जनं प्रदातुश्च न ब्रह्मस्मि कदाचन ।

गतिञ्चैव न पश्यामि तस्मान्मोचाय रक्षसः । सोऽहं दुःस्वार्णवे मग्धो महत्पुङ्गवो भूतः ।

१९१२

सहैवैतेर्गमिष्यामि बान्धवैरद्य राक्षसः । ततो नः सहितान्जुष्टः सर्व्वानेवोपयेष्यति ।

इत्यादिपर्व्वणि वक्रवधपर्व्वणि कुन्तीप्रश्ने वक्रवधकथनाध्यायः ॥ १६० ॥

॥ कुन्तुवाच ॥ न विषादस्तथा कार्थ्या भयादस्मात्कथञ्चन । उपायः परिहृष्टोऽत्र तस्मान्मोचाय रक्षसः ।

एकस्यैव सुतो बालः कन्या चैका तपस्विनी । न चैतयोस्तथा पत्न्या गमनं तव रोच्यते ।

मम पञ्च सुता ब्रह्मलोषामेको गमिष्यति । तदर्थं बलिमादाय तस्य पापस्य रक्षसः ।

ब्राह्मण उवाच । नाहमेतत्करिष्यामि जीवितार्थी कथञ्चन । ब्राह्मणस्मातिद्यैश्च स्वार्यै प्राणान्विधोजयन् । नन्वेतदकुलोनासु नाधर्म्मिष्ठासु विद्यते ।

१९१३

यद्वा ब्राह्मणार्थं विप्रजेदात्मानमपि चात्मानं । आत्मानस्तु मया श्रेयो बोद्धव्यमिति रोच्यते ।

ब्रह्मबध्यात्मबध्ना वा श्रेयानात्मबधो मम । ब्रह्मबध्ना परं पापं निष्कृतिर्नात्र विद्यते ।

अबुद्धिपूर्व्वं कृत्वाऽपि वरमात्मबधो मम । कर्त्तव्यं बधमाकाङ्क्षे स्वयमेवात्मानः शुभे । परैः कृते बधे पापं न किञ्चिन्नरपि विद्यते ।

अभिषन्धिकृते तस्मिन् ब्राह्मणस्य बधे मया । निष्कृतिं न प्रपश्यामि नृशंसं कुट्टमेव च ।

आगतस्य गृहं त्यागस्तथैव श्ररणार्थिनः । याचमानस्य च बधो नृशंसो गर्हितो बुधैः ।

१९१४

कुर्यान्न निन्दितं कर्म न नृशंसं कथञ्चन । इतिपूर्व्वं महात्मन आपद्वर्त्तविदो विदुः ।

श्रेयांसु सहदारस्य विनाशोऽयं मम स्वयं । ब्राह्मणस्य बधं नाहमनुमंसे कदाचन ।

॥ कुन्तुवाच ॥ ममाप्येषा मतिर्ब्रह्मन्विप्रा रक्ष्या इति स्मिरा । न चापनिष्टः पुत्रो मे यदि पुत्रव्रतं भवेत् ।

नचासौ राक्षसः ब्रह्मो मम पुत्रविनाशने । वीर्यवान्मन्त्रविद्वत्स तंजस्त्री च सुतो मम ।

राक्षसाय च तत्सर्वं प्रापयिष्यति भोजनं । मोक्षयिष्यति चात्मानमिति मे निश्चिता मतिः ।

६२५

समागतस्य वीरेण दृष्टपूर्वस्य राक्षसाः । बलवन्तो महाकाया निहताश्चायनेकत्रः ।

गत्विदं केषुचिद्भग्नान्याहर्त्तव्यं कथञ्चन । विद्यार्थिनो हि मे पुत्रान्निप्रकुर्वुः कुतश्चन ।

गुह्याचाननुज्ञातो पादयेद्यं सुतो मम । न स कुर्व्यान्मया कार्यं विद्यथेति सतां मतं ।

एवमुक्तस्तु प्रथया स विप्रो भार्ययासह । दृष्टः समूजयामास तदाश्रममृतोपमं ।

ततः कुम्भी च विप्रस्य सहितावनिष्ठात्मजं । तमश्रूतां कुर्व्येति स तथेत्यश्रीष तौ ।

६२६

इत्यादिपर्वेण वक्रवधपर्वेण भीमवक्रवधाङ्गीकारे एकवक्त्राधिकब्रह्मोऽध्यायः ॥ १६१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ करिष्ये इति भीमेन प्रतिज्ञातेऽयं भारत । आजगमुस्ते ततः सर्वे भैक्ष्यमादाय पाण्डवाः ।

आकारैरेव तं ज्ञात्वा पाण्डुपुत्रो युधिष्ठिरः । रक्षः समुपविश्यैकस्ततः पप्रच्छ मातरं ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ किञ्चिकीर्षत्ययं कर्म भीमो भीमपराक्रमः । भवत्यनुमते कश्चित्सत्यं वा कर्तुमिच्छति ।

॥ कुन्धुवाच ॥ ममैव वचनादेशं करिष्यति परन्तपः । ब्राह्मणार्थं महत्कृत्यं मोक्षाय नगरस्य च ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ किमिदं साहसं तीक्ष्णं भवत्या दुष्करं कृतं । परित्यागं हि पुत्रस्य न प्रशंसन्ति साधवः ।

६२७

कथं परसुतस्यार्थं स्त्रसुतं त्यक्तुमिच्छसि । लोकत्रेदविद्वद्भ्यं हि पुत्रत्यागात्कृतं त्वया ।

यस्य बाह्वं समाश्रित्य सुखं सर्वे श्रयामहे । राज्यं प्रापयते बुद्धेराजिहोर्षामहे पुनः ।

यस्य दुर्ध्याधनो वीर्यं चिन्तयन्नमितौजसः । न ब्रूते रजनीः सर्व्या दुःखाच्छकुनिना सह ।

यस्य वीरस्य वीर्येण मुक्ता जतुमहादयं । अन्येभ्यश्चैव पापेभ्यो निहतस्य पुरोचनः ।

यस्य वीर्यं समाश्रित्य वसुपूर्णा वसुन्धरा । इमां मन्यामहे प्राप्तां निहत्य धृतराष्ट्रजान् ।

६२८

तस्य व्यवसितस्थायो बुद्धिर्मास्त्राय कां त्वया । कश्चिन्नुदुःखैर्बुद्धिसे विलुप्ता गतचेतसः ।

॥ कुन्धुवाच ॥ युधिष्ठिर न सन्तापस्त्वया कार्यो हृकोदरे । नचायं बुद्धिर्दौर्बल्याद्वावयायः कृतो मया ।

इह विप्रस्य भवेन वयं पुत्रं सुखोपिताः । अज्ञाता धार्तराष्ट्राणां सत्कृता गेतमन्वयः ।

तस्य प्रतिक्रिया पार्थ मनेयं प्रसमीक्षिता । एतावानेव पुरुषः कृतं यस्मिन् न श्यति ।

यावत् कुर्व्यादन्योऽस्य कुर्व्याद्भगुणं ततः । दृष्ट्वा भीमस्य विक्रान्तं तदा जतुगृहे महत् ।

६२९

हिहिमस्य बधाचैवं विधासो मे हृकोदरे । बाह्वेर्बलं हि भीमस्य नागायुतसमं महत् ।

येन युयं गजप्रस्थो निर्धुक्ता वारणावतात् । हृकोदरेण सदृशो बलेनान्यो न विद्यते । यो व्यतीयायुधि मेष्टमपि चक्रधरं स्वयं ।

जातमङ्गः पुरा चैव ममाङ्गात् पतितो गिरौ । इरीरगौरवादस्य त्रिला गात्रैर्विचूर्णिता ।

तदहं प्रपन्ना ज्ञात्वा बलं भीमस्य पाण्डव । प्रतिकार्यं च विप्रस्य ततः कृतवती मतिं ।

नेदं लोभाद्यज्ञानाद्यं च मोहादिनिधितं । बुद्धिपूर्वम्तु धर्मस्य व्यक्तायः कृतो मया ।

६३०

अर्थो दावपि निष्पन्नो युधिष्ठिर भविष्यतः । प्रतीकारस्य वायस्य धर्मस्य चरितो मया ।

षो ब्राह्मणस्य साहाय्यं कुर्यादर्थेषु कर्हिचित् । चत्तियः स प्रभोः लोकान् प्राप्नुयादिति मे मतिः ।

चत्तियमेव कुर्याणः चत्तियो बधमोक्षणं । विपुलां कीर्त्तिमाप्नोति लोकेऽस्मिंश्च परच च ।

वैश्यस्यार्थं च साहाय्यं कुर्याणः चत्तियो भुवि । स सर्वेष्वपि लोकेषु प्रजागच्छत्यने भुवं ।

शूद्रन्तु भोक्तये द्वाजा शरणाग्निमागतं । प्राप्नोतीह कुले जन्म मृत्युं राजपूजितं ।

११९५

एवं मे भगवान् व्यासः पुरा पौरवनन्दन । प्रोवाचासुकरप्रशस्तस्मादेवं चिकीर्षितं ।

इत्यादिपूर्वणि वकवधपूर्वणि कुन्तीयुधिष्ठिरवाक्ये द्विषष्ट्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १६२ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ उपपन्नमिदं मातस्त्वया यदुद्विपूर्वकं । आर्त्तस्य ब्राह्मणस्येतदनुकोशादिदं कृतं ।

ध्रुवमेत्यति भीमोऽयं निहत्य पुरुषादकं । सर्वथा ब्राह्मणस्यार्थं यदनुकोशवत्यमि ।

यथाविदं न विन्देयुर्नरा नगरवासिनः । तथाऽयं ब्राह्मणे वाच्यः परियाह्यश्च यत्नतः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो रात्र्या व्यतीतायामक्षमादाय पाण्डवः । भीममेनो यदो तत्र यत्रासौ पुरुषादकः ।

११९६

आमाद्य तु वनं तस्य रत्नमः पाण्डवो बली । आजुहाव ततो नाम्ना तदक्षमुपपादयन् ।

ततः स राक्षसः क्रुद्धो भीमस्य वचनात्तदा । आजगाम सुसंकुद्धो यत्र भीमो व्यवस्थितः ।

महाकायो महावेगो दारयन्निव सेदिनो । लोहिताक्षः करालश्च लोहितशस्त्रमुद्धृतः ।

आकर्णद्विभ्रवत्क्षय शङ्कुकेण विभोषणः । त्रिशूलां भुक्नुवी कृत्वा मन्दस्थ दशनच्छदं ।

भुञ्जानमन्त्रं तं दृष्ट्वा भीममेनं स राक्षसः । विवृत्य नयने क्रुद्ध इदं वचनमब्रवीत् ।

११९७

कोऽयमन्नमिदं भुङ्क्ते मदर्थमुपकल्पितं । पश्यतो मम दुर्बुद्धिर्ययास्यममादनं ।

भीममेनस्ततः श्रुत्वा प्रहसन्निव भारत । राक्षसं तमनादृत्य भुङ्क्त एव पराङ्मुखः ।

एवं स भैरवं कृत्वा ममृत्युं करानुभो । अभ्यद्रवद्भीममेनं जिघांसुः पुरुषादकः ।

तथाऽपि परिभूयैनं प्रेक्षमाणो वृकोदरः । राक्षसं भुङ्क्त एवान्नं पाण्डवः परवीरहं ।

असर्वेण तु संपूर्णः कुन्तीपुत्रं वृकोदरं । जघान पृष्ठे पाणिभ्यामुभाभ्यां पृष्ठतः स्थितः ।

११९८

तथा बलवतो भीमः पाणिभ्यां भृशमाहतः । नैत्रावलोकयामास राक्षसं भुङ्क्त एव सः ।

ततः स भूयः संक्रुद्धो वृत्तमादाय राक्षसः । ताडयिष्यन्तदा भीमं पुनरभ्यद्रवद्बली ।

ततो भीमः शनैर्भुक्ता तदन्नं पुरुषर्षभः । वार्युपस्पृश्य संहृष्टस्तस्यो युधि महाबलः ।

चित्तं क्रुद्धेन तं वृत्तं प्रतिजघाह वीर्यवान् । मथेन पाणिना भीमः प्रहसन्निव भारत ।

ततः स पुनरुद्यम्य वृत्तान् बद्धविधान् बली । प्राहिणोद्भीममेनाय तस्मै भीमश्च पाण्डवः ।

११९९

तदृत्तयुद्धमभवत्प्रहोर्हविनाशनं । घोररूपं महाराज नरराक्षसराजयोः ।

नाम विद्याय तु वकः समभिद्रुत्य पाण्डवं । भृजाभ्यां परिजघाह भीममेनं महाबलं ।

भीममेनोऽपि तद्रत्तः परिगम्य महाभुजः । विस्फुरन्तं महाबाहुं विचकषे बलाहली ।

स कथ्यमाणो भीमेन कर्षमाणश्च पाण्डवं । समयुज्यत तीव्रेण क्लमेन पुरुषादकः ।

तथोर्व्वगेन महता पृथिवी समकप्यत । पादपांशु महाकायांश्चूर्णयामासतुस्तदा ।

१२००

हीयमानन्तु तद्रक्षः समीक्ष्य पुरुषादकं । निर्विष्य भूमौ जानुभ्यां समाजन्ने टुकोदरः ।

ततोऽस्य जानुना पृष्ठमवपीड्य बलादिव । बाहुना परिजघाह दक्षिणेन शिरोधरं ।

सद्येन च कटीदेशे गृह्ण वाममि पाण्डवः । तद्रक्षो दिगुणं चक्रे रक्तं भैरवं रवं ।

ततोऽस्य रुधिरं वक्त्रात्पादरासीद्विश्राप्यते । भयमानस्य भीमेन तस्य घोरस्य रक्षसः ।

इत्यादिपर्वणि वक्रवधपर्वणि वक्रभीमयुद्धे विषयधिकशतोऽध्यायः ॥ १६३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः स भद्रपार्थङ्गो नदित्वा भैरवं रवं । शैलराजप्रतीकाशो गतासुरभवद्वक्रः ।

१२८५

तेन शब्देन विवक्षो जनस्तस्याथ रक्षसः । निष्पपात गृह्णाद्राजसुहैव परिचारिभिः ।

तान् भीतान् विगतज्ञानान् भीमः प्रहरतां वरः । सान्वयामास बलवान् समये च न्यवेशयत् ।

न हिंसा मानुषा भूयो युष्माभिरिति कर्हिचित् । हिंसतां हि वधः शीघ्रमेवमेव भवेदिति ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा तानि रक्षांसि भारत । एवमस्त्विति तं प्राञ्जैर्गृह्णः समयञ्च तं ।

ततः प्रभृति रक्षांसि तत्र सौम्यानि भारत । नगरे प्रत्यङ्मुख्यन् नरैर्नगरवासिभिः ।

१२८६

ततो भीमस्तमादाय गतासुं पुरुषादकं । दारदेशे विनिक्षिप्य जगामानुपलक्षितः ।

दृष्ट्वा भीमबलोद्भूतं वक्रं विनिहतं तदा । ज्ञातयोऽस्य भयोदिष्टाः प्रतिजग्मुस्तत्ततः ।

ततः स भीमस्तं हत्वा गत्वा ब्राह्मणवेग्यं तत् । आचचक्षे यथावृत्तं राज्ञः सध्वंमघेघतः ।

ततो वरा विनिष्क्रान्ता नगरात्कस्यमेव तु । ददृशुर्निहतं भूमौ राक्षसं रुधिरोक्षितं ।

तमद्रुकुटुम्बदृशं विनिकीर्णं भयानकं । दृष्ट्वा सङ्कष्टरोमाणो सभ्रवुस्तत्र नागराः ।

१२८७

एकचक्रां ततो गत्वा प्रहृष्टं प्रददुःपुरे । ततः सहस्रशो राजसूरा नगरवासिनः ।

तत्राजमुन्मत्तं द्रष्टुं सस्त्रीदृक्कुमारकाः । ततस्ते विस्मिताः सर्वे कर्म दृष्ट्वाऽतिमानुषं । देवतान्यर्चयाञ्चक्रुः सर्वे एव विश्राम्यते ।

ततः प्रगणयामासुः कस्य वारोऽयं भोजने । ज्ञात्वा चागम्य तं विप्रं पप्रक्षुः सर्वे एव ते ।

एवं प्रष्टुः स वज्रशो रक्षमाणस्य पाण्डवान् । उवाच नागराश्चर्यानिदं विप्रं धमस्तदा ।

आज्ञापितं मासघने रुदन्तं सह बभ्रुभिः । ददर्श ब्राह्मणः कश्चिन्मन्त्रविद्धो महामनाः ।

१२८८

पतिपृच्छ्य स मम पूर्वं परिक्षेपं पुरस्य च । अत्रवीद्ब्राह्मणश्रेष्ठो विश्वासं प्रहसन्निव ।

प्रापयिष्याम्यहं तस्मा अश्वमेतदुरात्मने । मन्त्रिमित्रं भयं चापि न काय्यमिति चाऽब्रवीत् ।

स तदश्चमुपादाय गतो वक्रवर्नं प्रति । तेन नूनं भवेदेतत्कर्त्तव्यं लोकहितं हतं ।

ततस्ते ब्राह्मणाः सर्वे चक्षियास्य सुविस्मिताः । वैश्याः शूद्राश्च मुदिताश्च कुर्नैर्गमसं तदा ।

ततो जनपदाः सर्वे आजगुर्नगरं प्रति । तदहृततमं दृष्ट्वा पार्थास्तत्रैव चावसन् ।

१२८९

इत्यादिपर्वणि वक्रवधपर्वणि वक्रवधे चतुःषष्ट्यधिकशतोऽध्यायः समाप्तश्च वक्रवधपर्व ॥ १६४ ॥

॥ अथ चैत्ररथपर्व ॥ ११ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ ते तथा पुरुषव्याघ्रा निहत्य वकराक्षसं । अत ऊर्ध्वं ततो ब्रह्मन्किमकुर्वन्त पाण्डवाः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तथैव न्यवसनराजनिहत्य वकराक्षसं । अधीयानाः परं ब्रह्म ब्राह्मणस्य निवेशने ।

ततः कतिपयाहस्य ब्राह्मणः शंसितव्रतः । प्रतिश्रयार्थी तद्देशं ब्राह्मणस्याजगाम ह ।

स सम्यक् पूजयित्वा तं विप्रं विप्रर्षभस्तदा । ददौ प्रतिश्रयं तस्मै सदा सर्वान्तिथिव्रतः ।

ततस्ते पाण्डवाः सर्वे सह कुन्त्या नरर्षभाः । उपासाञ्चक्रिरे विप्रं कथयन्तं कथाः शुभाः ।

१६९०

कथयामास देशस्य तीर्थानि सरितस्तथा । राजस्य विविधासुखान्देशैश्चैव पुराणि च ।

स तत्राकथयद्दिप्रः कथान्ते जनमेजयः । पाञ्चालेष्वहुताकारं याज्ञसेन्याः स्तंभम् ।

धृष्टद्युम्नस्य चोत्पत्तिमुत्पत्तिञ्च शिखण्डिनः । अथेतिजलं कृष्णया द्रुपदस्य महामखे ।

तदहुततमं श्रुत्वा लोके तस्य महात्मनः । त्रिस्तरेणैव पप्रच्छुः कथान्ते पुरुषर्षभाः ।

॥ पाण्डवा ऊचुः ॥ कथं द्रुपदपुत्रस्य धृष्टद्युम्नस्य पावकात् । वेदोमथाह कृष्णायाः सम्भवः कथमहुतः ।

१६९४

कथं द्रोणान्महेष्वाभासव्यासपुत्राण्यश्विचतः । कथं विप्रं मखायै तौ भिक्षौ कस्य हूतेन वा ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं तैश्चोदितो राजानश्च विप्रः पुरुषर्षभैः । कथयामास तत्सर्वं द्रौपदीसम्भवं तदा ।

इत्यादिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि द्रौपदीसम्भवे पञ्चषष्ठ्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १६५ ॥

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ गङ्गाद्वारं प्रति महात्त्वभूवर्षिर्महातपाः । भरद्वाजो महाप्राज्ञः सततं शंसितव्रतः ।

सोऽभिषेक्तुं ततो गङ्गां पूर्वमेवागतं । सतीं । ददर्शास्तरसं तत्र घृताक्षोमाभुताम्बु विः ।

तस्या वायुर्नदीतीरे वसनं व्यहरत्तदा । अपकृष्टान्तरां दृष्ट्वा ताम्बुविश्रमेतदा ।

१७००

तस्यां संभक्तमनसः कामारब्रह्मचारिणः । चिरस्थरेतस्यस्कन्दं तद्विर्विद्वेण आदधे ।

ततः समभवद्द्रोणः कुमारस्तस्य धीमतः । अथगीष्ट स वेदांस्य वेदाङ्गानि च सर्वशः ।

भारद्वाजस्य तु सखा वृषतो नाम पार्थिवः । तस्यापि द्रुपदो नाम तदा सभभवत्सुतः ।

स नित्यमाश्रमं गत्वा द्रोणेन सह पार्थिवः । चिक्रीडाध्ययनं चैव चकारं क्षत्रियर्षभः ।

ततस्तु वृषतेऽतीते स राजा द्रुपदोऽभवत् । द्रोणोऽपि रामं शुश्राव दित्सन्ते वसु सर्वशः ।

१७०४

कस्मिन् प्रस्थितं रामं भरद्वाजसुतोऽब्रवीत् । आगतं विस्रक्तं मां विद्विद् द्रोणं दिजोत्तम ।

॥ राम उवाच ॥ शरीरमात्रमेवाह मया समवशेषितं । अस्त्राणि वा शरीरं वा ब्रह्मवैकृतमं हृणु ।

॥ द्रोण उवाच ॥ अस्त्राणि चैव सर्वान्णि तेषां संहारमेव च । प्रयोगश्चैव सर्वेषां दातुमर्हति मे भवान् ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ तथेत्युक्त्वा ततस्तस्मै प्रददौ भृगुनन्दनः । प्रतिमृच्छ तदा द्रोणः कृतकृत्योऽभवत्तदा ।

संप्रवृष्टमना द्रोणो रामात्परममस्मृतं । ब्रह्मास्त्रं समनुज्ञाय नरेष्वभ्यधिकोऽभवत् ।

१७०८

ततो द्रुपदमासाद्य भारद्वाजः प्रतापवान् । अववीपुरुषव्याघ्रः सखायं विद्विद् मामिति ।

॥ द्रुपद उवाच ॥ नाश्रेत्रियः श्रेत्रियस्य नारथी रथिनः सखा । नाराजा पार्थिवस्यापि सखिपूर्वं किमिच्छते ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ स विनिश्चित्य मनसा पाञ्चान्यं प्रति बुद्धिमान् । जगाम कुरुमुखानां नगरं नागसाङ्घयं ।

तस्मै पौत्रान्समादाय वस्त्रानि विविधानि च । प्रप्ताय प्रददौ भीष्मः शिथान्द्रोणाय धीमते ।

द्रोणः शिथोऽस्ततः पार्थानिदं वचनमब्रवीत् । समानीय तु तान् शिथान् द्रुपदस्यासुखाय वै ।

११५५

आचार्यं वेतनं निश्चिद्धदि यदन्ते मम । कृतास्त्रैस्तत्र देयं स्यात्तद्वृत्तं वदतानघाः । सोऽर्जुनप्रमुखैरकृत्याऽस्त्विति गुरुस्तदा ।

यदा च पाण्डवाः सर्वे कृतास्त्राः कृतनिश्चयाः । ततो द्रोणोऽब्रवीद्भूयो वेतनार्थमिदं वचः ।

पार्थतो द्रुपदो नाम कृत्वत्या नरेश्वरः । तस्मादाकृत्य तद्वाज्यं मम शीघ्रं प्रदीयतां ।

ततः पाण्डुसुताः पञ्च निजित्य द्रुपदं युधि । द्रोणाय दर्शयामासुर्बुद्ध्या समचिवं तदा ।

द्रोण उवाच ॥ प्रार्थयामि त्वया सख्यं पुनरेव नराधिप । अराजा किल नो राज्ञः सखा भवितुमर्हति ।

११५६

अतः प्रयतितं राज्ये यज्ञघने त्वया सह । राजाऽसि दक्षिणे कूले भागीरथाऽहमुत्तरे ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ एवमुक्तो हि पाञ्चास्यो भारद्वाजेन धीमता । उवाचास्त्रविदो श्रेष्ठो द्रोणं ब्राह्मणसत्तमं ।

एवं भवतु भद्रमेतं भारद्वाज महाभते । सख्यं तदेव भवतु शश्वद्यदभिमन्यमे ।

एवमन्योन्यमुक्त्वा तौ कृत्वा सख्यमनुत्तमं । जग्मतुर्द्रोणपाञ्चास्यौ यथागतमरिन्दमौ ।

अमन्कारः सतु महान्मुहूर्तमपि तस्य तु । नापैति हृदयाद्राज्ञो दुर्शनाः स हृशोऽभवत् ।

११५७

इत्यादिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि द्रौपदीसमवेष्टपञ्चाधिकशतोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

ब्राह्मण उवाच । अमर्षो द्रुपदो राजा कर्षमिद्वान्द्विजर्षमान् । अन्विच्छन्परिचक्राम ब्राह्मणावसथानवहन् ।

पुत्तजन्म परोक्षेनैव शोकोपहतचेतनः । नास्ति श्रेष्ठमपत्यं मे इति नित्यमचिन्तयत् ।

जातान्पुत्रान्सर्वानिर्बेदाद्भगवन्भूतिं चाब्रवीत् । निःश्वसपरमश्वाभीष्टेणं प्रतिचिकीर्षया ।

प्रभावं विनयं शिशौ द्रोणस्य चरितानि च । चात्सेन च वलेनास्य चिन्तयन्नाथ्यगच्छत् ।

प्रतिकर्तुं नृपश्रेष्ठो यतमानोऽपि भारत । अभितः सोऽय कल्पाशीं गङ्गाकूले परिभ्रमन् ।

११५८

ब्राह्मणावसथं पृथग्मासमाद महोपतिः । तत्र नास्मात्कः कश्चिन्नचासोदव्रती द्विजः ।

तथैव च महाभागः सोऽपश्यच्छंसितव्रतौ । याजोपयाजौ ब्रह्मर्षी शाम्यन्तौ परमेष्ठिनौ ।

संहिताध्ययने युक्तो गोचतश्चापि काश्यपौ । तारण्यौ युक्तरूपौ ब्राह्मणादृषिसत्तमौ ।

स तावामन्त्रयामास सर्वैकामैरतन्त्रितः । बुद्ध्या सनं तयोस्तत्र कनीयांसमुपहरे ।

प्रपेदे कन्दयनकामैरुपयाजं धृतव्रतं । पादशुश्रूषणे युक्तः प्रियवाक् सर्वकामदः ।

११५९

अर्चयित्वा यथान्यायमुपयाजमुवाच सः । येन मे कर्मणा ब्रह्मन्युचः स्यात् द्रोणमृद्यवे । उपयाजकृते तस्मिन् गवां दाताऽस्मि

तेऽर्घ्यदं ।

यदा तेऽन्यद्विजश्रेष्ठ मनसः संप्रियं भवेत् । सर्वं तस्मै प्रदाताऽहं नहि मेऽचास्ति शंशयः ।

इत्युक्तो गौहमित्येवं तमृषिः प्रत्यभाषत । आराधयिष्यन्द्रुपदः स तं पथ्यचरत्युनः ।

ततः समत्सरस्थाने द्रुपदं स द्विजोत्तमः । उपयजोऽब्रवीत्काले राजन्नाधुरया गिरा ।

श्रेष्ठो भ्राता ममागृह्णाद्विचरन्गहने वने । अपरिज्ञातशौचायां भूमौ निपतितं फलं ।

११६०

तदपश्यमहं भ्रातुरसाम्प्रतमनुव्रजन् । विमर्षं मङ्गरादाने नायं कुर्यात्कदाचन ।

दृष्ट्वा फलस्य नापश्यद्दीवानपापानुबन्धकान् । विविनक्ति न श्रौचे यः सोऽन्यत्रापि कथं भवेत् ।

संहिताध्ययनं कुर्वन्वसनगुरुकुले च यः । भैत्यमुत्सृष्टमन्येषां भुङ्क्ते स्म च यदा तदा ।

कीर्त्तयन्गुणमन्त्रानामघृणी च पुनः पुनः । तं वै फलार्थिनं मन्ये भ्रातरं तर्केषुष्या ।

तं वै गच्छस्व नृपते स त्वां संयाजयिष्यति । जुगुप्समानो नृपतिर्शनसेदं विस्मिनयम् ।

११७१

उपयाजवचः श्रुत्वा याजस्य श्रममभ्यगात् । अभिसंपूज्य पूजार्हमय याजमुवाच ह ।

अयुतानि ददाम्यष्टौ गवां याजय मां विभो । द्रोणवैराभिसन्नाप्तं प्रह्लादधितुमर्हसि ।

स हि ब्रह्मविदो श्रेष्ठो ब्रह्मस्ते चाप्यनुत्तमः । तस्मात् द्रोणः पराजैष्ठ मां वै स सखियुगे ।

चक्षितो नास्ति तस्यास्यां इथित्यां कश्चिदयणोः । कौरवाचार्यमुख्यस्य भारद्वाजस्य धीमतः ।

द्रोणस्य श्वरजालानि प्राणिदेहहराणि च । षडरन्नि धनुष्यास्य दृश्यते परमं महत् ।

११८०

सहि ब्राह्मणवेशेण चात्तं वेगमशेष्यं । प्रतिहन्ति महेष्वासो भारद्वाजो महामनाः ।

चत्वारोऽहदाय विहितो जामदग्न्य इवास्त्रितः । तस्य ह्यस्त्रबलं घोरमप्रष्टव्यं नरैर्भुवि ।

ब्राह्मं सन्धारयंस्तेजो ऊताऽऽतिरिवानलः । समेत्य स दहत्याजौ चात्तं धर्मपुरःसरः ।

ब्रह्मचक्षे च विहिते ब्राह्मं तेजो विशिष्यते । सोऽहं चात्तादृशोऽस्मि तेजः प्रपेदिवान् ।

द्रोणादिष्टिमासाद्य भवन्तं ब्रह्मवित्तमं । द्रोणान्तकमहं पुंसं लभेयं युधि दुर्व्ययं । तत्कथं कुरु मे याज वितराम्यन्मदं
गवां ।

११८५

तथेष्टुक्ता तु तं याजो याज्यार्थमुपकल्पयत् । गुर्व्ययं इति चाकाममुपयाजमचोदयत् । याजो द्रोणं विनाशाय प्रतिजज्ञे
तथा च सः ।

ततस्तस्य नरेन्द्रस्य उपयाजो महातपाः । आचख्यो कर्ष्यं वैतानं तदा पुत्रफलाय वै ।

स च पुत्रो महावीर्यो महतेजा महाबलः । द्रव्येते यदिधो राजन्मविता ते तथाविधः ।

भारद्वाजस्य हन्तारं सोऽभिसन्धाय भूपतिः । आजह्रे तत्तथा सर्वं द्रुपदः कर्मसिद्धये ।

याजस्तु हवनस्थाने देवोमाहापयत्तदा । प्रैहि मां राक्षि श्रुतिभिर्गुणं त्वामुपस्थितं ।

११९०

॥ राज्यवाच ॥ अवलितं मुखं ब्रह्मन्दिव्यान् गन्धान्विभर्षि च । सुतार्थं नोपलभ्याऽस्मि तिष्ठ याज मम प्रिये ।

॥ याज उवाच ॥ याजेन श्रुपितं हव्यमुपयाजाभिमन्त्रितं । कथं कामं न भन्द्यात्मा त्वं विप्रैहि तिष्ठ वा ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ श्वमुक्ता तु याजेन ऊते हविषि सत्कृते । उत्तमैः पावकात्समात्कुमारो देवसन्निभः ।

ज्वालार्वाणि घोररूपः किरीटी वर्षं चोत्तमं । विभक्तखड्गमश्वरो धनुषाग्निदग्धभुजः ।

सोऽध्यागेन्द्रियवरं तेन च प्रययौ तदा । ततः प्रणेदुः पाञ्चालाः प्रहृष्टाः साधुसाध्विति ।

११९१

हर्षप्रिष्टान्तर्धेतोऽन्वेयं सेहे वसुन्धरा । भयापहो राजपुत्रः पाञ्चालानां यशस्कुरः ।

राज्ञः शोकापहो जात एष द्रोणबधाय वै । इत्युवाच महद्भूतमहदृश्यं खेचरं तदा ।

कुमारी चापि पाञ्चाली वेदीमध्यासमुत्थिता । सुभगा दर्शनीयाङ्गी स्वसितायत्नोचना ।

श्यामा पद्मपलाशाची नीलकुक्षितमूर्द्धजा । तासतुङ्गनखी सुभ्रूशरपीनपयोधरा ।

मानुषं विग्रहं कृत्वा मात्तादसरवर्णिनी । नीलोत्पलममो गन्धो यस्याः क्रोधात् प्रधावति ।
या विर्भाति परं रूपं यस्या नास्त्युपमा भुवि । देवदानवयक्षाणां मोक्षितां देवरूपिणी ।
तां चापि जातां सुश्रेणीं वागवाचाशरीरिणी । मर्षयोषिदरा कृष्णा निनीषुः क्षत्रियान् च यं ।
सुरकार्यमयं काले करिष्यति समथ्यमा । अस्या हेतोः कौरवाणां महदुत्पत्स्यते भयं ।
तच्छ्रुत्वा मर्षपाञ्चालाः प्रणेदुः सिंहसंघवत् । नैषैतान् मर्षमूर्णानि यं सेहे वसुन्धरा ।
तौ दृष्ट्वा पार्षतो याजं प्रपेदे वै सुताधिनी । नवै मदन्यां जननीं जानीयातामिमाविति ।
तथैत्युवाच तां याता राज्ञः प्रियचिकीर्षया । तयोश्च नामनी चक्रुर्द्विजाः सम्पूर्णमानसाः । दृष्टत्वादतिष्ठन्नुत्पन्नान्नुत्पन्नान्
वादपि । धृष्टद्युम्नः कुमारिण्यं द्रुपदस्य भवत्विति ।
कृष्णेत्येवाब्रुवन्कृष्णा कृष्णा भृता हि वर्णतः । तथा तन्मिथुनं जज्ञे द्रुपदस्य महामखे ।
धृष्टद्युम्नन् पाञ्चाल्यमानोय खं निवेशनं । उपाकरोदस्तेहेतोर्भारदाजः प्रतापवान् ।
अमोक्षणीयं देवं हि भावि मत्वा महामतिः । तथा तत्कृतवान्नेत्रेण आत्मकीर्त्यनुरचनात् ।
इत्यादि पर्वणि चैत्ररथपर्वणि सप्तषष्ठ्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा तु कौन्तेयाः शन्यविद्धा इवाभवन् । सर्वे चास्त्वस्मनसो बभूवुस्ते महाबलाः ।
ततः कुन्ती सुतान्दृष्ट्वा मर्षास्तद्गतचेतसः । युधिष्ठिरमुवाचेदं वचनं मत्वादिनो ।
॥ कृत्युवाच ॥ चिररत्नाधिताः क्षोहं ब्राह्मणस्य निवेशने । रममाणः पुरे रम्ये लब्धभेदा महात्मनः ।
यानीह रमणीयानि वनान्युपवनानि च । मर्षाणि तानि दृष्टानि पुनः पुनरगिन्दम ।
पुनर्दृष्टुं हि तानीह प्रोणयन्ति न नैस्तथा । भैक्ष्यन् न तथा वीर लभ्यते कुहनन्दन ।
ते वयं साधु पाञ्चालान्गच्छाम यदि मन्यसे । अपूर्वदर्शनं वीर रमणीयं भविष्यति ।
सुभिक्षाश्चैव पाञ्चालाः श्रूयन्ते शत्रुकर्षण । यज्ञमेनस्य राजाऽसौ ब्रह्मण इति श्रुश्रुम ।
एकत्र चिरवामस्य लभो न च मतो मम । ते तत्र साधु गच्छामो यदि त्वं पुत्र मन्यसे ।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ भवत्या यन्मत्तं कार्यं तदस्माकं परं हितं । अनुजाम्बु न जानामि गच्छेयुर्नेति वा पुनः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः कुन्ती भीमसेन मर्जुनं यमजौ तथा । उवाच गमनं ते च तथेत्येवाब्रुवत्सदा ।
तत आसन्नं तं त्रिपुं कुन्ती राजनसुतेः सह । प्रत्येकं नगरीं रम्यां द्रुपदस्य महात्मनः ।
इत्यादिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि पाञ्चालदेशयात्रायामष्टषष्ठ्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १६८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वसन्तु तेषु प्रच्छन्नं पाण्डवेषु महात्मसु । आजगामाथ तान्द्रष्टुं व्यासः सत्यवतीसुतः ।
तमागतमभिप्रेत्य प्रत्युद्गम्य परन्तपाः । प्रणिपत्याभिवाद्यैनं तस्यः प्राञ्जलयत्सदा ।
समनुज्ञां प्राप्त्वा स्वर्वानामोनाम्नानिरब्रवीत् । प्रच्छन्नं पूजितः पार्थः प्रीतिपूर्वमिदं वचः ।
अयि धर्मज्ञ वत्सं ध्वं शास्त्रेण च परन्तपाः । अयि त्रिप्रेषु पूजा वः पूजां हेषु न हीयते ।
अथ धर्मार्थवदाक्यमुक्त्वा स भगवानृषिः । विचित्राश्च कथास्तास्ताः पुनरेवेदमब्रवीत् ।
॥ व्यास उवाच ॥ आसीत्तपोवने काचिदृषेः कन्या महात्मनः । विलम्बमथा सुश्रीणी सुभूः सर्वगुणश्रिता ।

कर्मभिः सुखतैः सा तु दुर्भगा समपद्यत । नाथ्यगच्छतपतिं सा तु कन्यारूपवती सती ।

तपस्तप्तुमथारोभे पत्यर्थमसुखा ततः । तोषयामास तपसा सां क्लेशेण शङ्करं ।

तस्याः स भगवांस्तुष्टस्वामुवाच यशस्विनी । वरं वरय भद्रं ते वरदोऽस्मीति शङ्करः ।

अथेश्वरमुवाचेदमात्मनः सा वचो हितं । पतिं सर्वगुणेपितमिच्छामीति पुनः पुनः ।

१७०

तामथ प्रत्युवाचेदमीशानो वदतां वरः । पञ्च ते पतयो भद्रे भविष्यन्तीति भारताः ।

एवमुक्ता ततः कन्या देवं वरदमब्रवीत् । एकमिच्छाम्यहं देव त्वत्प्रसादात्पतिं प्रभो ।

पुनरेवाब्रवीदेव इदं वचनमुत्तमं । पञ्चकलस्त्वया ह्युक्तः पतिं देहीत्यहं पुनः ।

इहमन्यङ्गतायास्तो यथोक्तं तद्भवति । दुपदस्य कुले जज्ञे मा कन्यादेव रूपिणी । निर्दिष्टा भवतां पत्नी कृष्णा पार्षत्यनिन्दिता ।

पाञ्चालनगरे तस्मान्निवमर्ध्वं महाबलाः । सुखिनस्तामनुप्राप्य भविष्यथ न संशयः ।

१७१

एवमुक्ता महाभागः पाण्डवान्स पितामहः । पार्यानामस्य कुन्तीञ्च प्रातिष्ठत महातपाः ।

इत्यादिपर्वणि चैवग्यपर्वणि ऊनसप्तत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १६८ ॥

वैशम्पायन उवाच ॥ गते भगवति व्यासे पाण्डवा बहुमानसाः । ते प्रतप्सुः पुरस्कृत्य मातरं पुरुषर्षभाः ।

समैरुदङ्मुखैर्मैरिथैथादिष्टं परन्तपाः । ते लगच्छन्नेरात्रात्तीर्थं सोमाश्रयायेण ।

आमेदः पुरुषावा गङ्गायां पाण्डुनन्दनाः । उल्लुक्नुवन् समुद्रस्य तेषामये धनञ्जयः । प्रकाशार्थं ययौ तत्र रचायञ्च

महारथः ।

तत्र गङ्गाजले रम्ये विविक्ते कीडयन्त्वियः । इषुर्गन्धर्व्वराजो वै जलकीडामुपागतः ।

१७२

शब्दं तेषां स गङ्गायाव नदीं समुपसर्पतां । तेन शब्देन चाविष्टयुक्रोध बलवद्बलौ ।

स दृष्ट्वा पाण्डवांस्तत्र सह भात्रा परन्तपान् । विस्फारयन्धनुर्धोरिमिदं वचनमब्रवीत् ।

मन्थ्या मरुज्यते घोरा पूर्ण्वरान्नागभेषु या । अशीतिभिर्नैवैर्हर्नि तन्मुहूर्त्तं प्रचलते ।

विहितं कामचाराणां यत्तु गन्धर्व्वरचमां । शेषमन्यन्ननुष्ठाणां कर्मचारिषु वै स्मृतं ।

लोभात्प्रचारे चरतस्तासु वेलासु वै नगान् । उपकान्तान्निगृह्णीमां तावयैः सह बालिशान् ।

१७३

अन्ता रात्रौ प्राप्नुवतो जलं ब्रह्मविदो जनाः । गर्हयन्ति नरात्सर्व्वान्बलस्थानृपतीन्पि ।

आरात्तिष्ठत मा मद्यं समीपमुपसर्पत । कस्मान्नां नाभिजानीत प्राप्तं भागीरथीजं ।

अङ्गारपर्णे गन्धर्व्वं वित्तं मां खबलाश्रयं । अहं हि मानी चैर्षुष्यं कुवरेभ्यः प्रियः सखा ।

अङ्गारपर्णमित्येवं ख्यातं चेदं वनं मम । अनुगङ्गां चरन्कामांश्चित्रं यत्र रमास्थलं ।

न कौण्ठपाः शृङ्गिणो वा न देवा न च मानुषाः । इदं समुपसर्पन्ति तत्किं समनुसर्पथ ।

१७४

॥ अर्जुन उवाच ॥ समुद्रे हिमवतांश्चि नद्यामप्याञ्च दुर्भते । रात्रावहनि मन्थ्यायां कस्य गुप्तः पुण्यिहः ।

भुक्तो वाऽप्यथ वाऽभुक्तो रात्रावहनि खेचरः । न कालनियमो ह्यस्ति गङ्गां प्राप्य मरिद्वरां ।

वयञ्च शक्तिमप्यन्ना अकाले त्वामधृष्णुम । अशक्ता हि रणे क्रूर युष्मानर्चन्ति मानवाः ।

पुरा हिमवतयैषा हेमशृङ्गादिभिः सृता । गङ्गा गत्वा समुद्राश्वः सप्तधा समपद्यत ।

गङ्गाञ्च यमुनाञ्चैव स्रजजातां सरस्वतीं । रथस्थं शरयूञ्चैव गेहमतीं गण्डकीं तथा ।

१४४४

अपवृधितपापाने नदीः सप्त पिबन्ति ये । दयं भूत्वा चैकत्र प्राशुचिरगाकाशगा पुनः । देवेषु गङ्गा गन्धर्व्व प्राप्रोत्थलक नन्दतां ।

तथा हि त्वनवैतरणी दुस्तरा पापकर्म्मभिः । गङ्गा भवति वै प्राप्य कृष्णक्षेपायनोऽब्रवीत् ।

अमम्बा या देवनदी स्वर्गमस्यादनी शुभा । कथमिह ममि तो रोदुं नैष धर्मः सनातनः ।

अनिवार्यममम्बाधं तव वाचा कथं वयं । न स्पृशेम यथाकामं पुण्यं भागीरथीजनं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अङ्गारपर्णस्तच्छुला क्रुद्ध आयस्य कार्मुकं । मुमोच वाष्पान्निश्रितानहीनाशोविषानिव । १४४५

उन्मुक्तं आमयन्तृर्णं पाण्डवशर्मोत्तरं । व्यपोहत् शरास्तस्य सर्वानेव धनञ्जयः ।

अर्जुन उवाच । विभीषिका वै गन्धर्व्वं नास्त्यज्ञेषु प्रयुज्यते । अस्त्यज्ञेषु प्रयुक्तं फेनवत्प्रविलीयते ।

मानुषा नतिगन्धर्व्वः स्यान्गन्धर्व्वं ललये । तस्मादस्ते हि द्रियेन योत्येऽहं नतु मायया ।

पुत्राऽन्वमिदमग्निं प्रादात्किं वृहस्पतिः । भरद्वाजाय गन्धर्व्वं गुरुर्मान्यः शतक्रतोः ।

भरद्वाजादग्निं वरुणः अग्निवेश्याङ्गुर्कर्मसु । साविदं महामदद द्रोणो ब्राह्मणसत्तमः ।

१४४६

वैशम्पायन उवाच ॥ द्रुपदा पाण्डवः क्रुद्धो गन्धर्व्वं वाय, मुमोच ह । प्रदीप्तमस्त्रमग्निं ददाहास्य रथन्तु तत् ।

विरयं विभ्रुतं तन्तु स गन्धर्व्वं महाबलं । अस्त्रतेजः प्रमृष्टञ्च प्रपतन्तमवाप्नुवत् ।

शिरोरुहेषु जयाह मान्ववस्तु धनञ्जयः । आहतुमप्रतिचकर्षाथ सोऽस्तपातादचेतसं ।

युधिष्ठिरं तस्य भार्या प्रपदे शरणाग्निनी । नाम्ना कुम्भोनमो नाम पतित्राणमभीषती ।

॥ गन्धर्व्वुवाच ॥ जायस्व मे महाभाग पतिं चेमं विमुञ्च मे । गन्धर्व्वीं शरणं प्राप्ता नाम्ना कुम्भोनमो प्रभो । १४४७

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ युद्धे जितं धर्मोहीनं स्त्रीनाथमपराक्रमं । को निहन्त्यादिपुं तात मुञ्चेमं रिपुसूदन ।

अर्जुन उवाच ॥ जीवितं प्रतिपद्यस्व गच्छ गन्धर्व्वं माशुचः । प्रदिश्यत्यभयं तेऽय कुरुर्गजा युधिष्ठिरः ।

॥ गन्धर्व्व उवाच ॥ जितोऽहं पूर्व्वकं नाम मुञ्चास्यङ्गारपर्णतां । न च अग्निं बलेनाङ्ग न नाम्ना जनसंसदि ।

माञ्चिमं लम्बाश्लोभं योऽहं दित्यास्त्रधारिणं । गान्धर्व्वा माययेच्छामि संयोजयितुमर्जुनं ।

अस्ताग्निना विचित्रोऽयं दग्धो मे रथ उत्तमः । सोऽहं चित्ररथा भूत्वा नाम्ना दग्धरथोऽभवत् । १४४८

सम्भृता चैव विद्येयं तपसेह मया पुरा । निवेदयिष्ये तामय प्राणदाय महात्मने ।

मंस्तम्भयित्वा तस्मा जितं शरणमागतं । यो रिपुं योजयेत्प्राणैः कल्याणं किं न सोऽर्हति ।

चाक्षुषी नाम विद्येयं यां सोमाय ददौ मनुः । ददौ स विश्वावसवे मम विश्वावसुर्ददौ ।

मेधे कापुरुषं प्राप्ता गुरुदत्ता प्रणश्यति । आगमोऽस्या मया प्रोक्तो वीर्य्यं प्रति निबोध मे ।

यद्यक्षप्राद्रुमिच्छेत्त्रिषु लोकेषु किञ्चनं । तत्पश्येद्यादृशं चेदेत्तादृशं द्रष्टुमर्हति । १४४९

एकपादं न षण्णामानुस्थिता विद्या लभेदिमां । अनुनेयाम्यहं विद्यां स्वयं तुभ्यं व्रतेऽकृते ।

विद्यया ह्यनया राजस्वयं नृभ्या विभेष्टिताः । अविशिष्टास्त्वेवानामनुभावप्रदर्शिनः ।

गन्धर्व्वजानामद्यानामहं पुरुषसत्तम । आहम्यस्तव तुभ्यश्च वृथगदाता व्रतं व्रतं ।

देवगन्धर्ववाहसे दिव्यवर्णा मनोजवाः । वीणावीणा भवन्त्येते नदीयमौ च रंहसः ।

पुरा कृतं महेन्द्रस्य वज्रं वृत्रनिबर्हणं । दशधा श्रुताया चैव तच्छीर्णं वृत्रमूर्द्धनि ।

१४८

ततो भागीकृतो देवै र्वज्रभाग उप्रास्यते । लोके यशोधनं किञ्चित्सा वै वज्रतनुः स्यता ।

वज्रपाणिर्वाह्मणः स्यात्स्वच्छं वज्ररथं सतं । वैश्या वै दानवज्राश्च कर्मवज्रा यवीयसः ।

क्षत्रं वज्रस्य भागेन श्रवथा वाजिनः स्यताः । रथाङ्गं वडवा सुते गूराद्यायेषु ये मताः ।

कामवर्णाः कामजवाः कामतः समुपस्थिताः । इति गन्धर्वजाः कामं पूरयिष्यन्ति मे हयाः ।

अर्जुन उवाच ॥ यदि प्रीतेन मे दत्तं संग्रहे जीवितस्य वा । विद्याधनं श्रुतं वाऽपि न तद्गन्धर्व्यं रोचये ।

१४९

गन्धर्व्यं उवाच । संयोगो वै प्रीतिकरो महत्सु प्रतिदृश्यते । जीवितस्य प्रदानेन प्रीतो विद्यां ददामि ते ।

त्वत्तोऽष्टाङ्गं यक्षोष्णमि अस्त्रमाग्रेयमुत्तमं । तथैव योग्यं वीभत्सो चिराय भरतर्षभ ।

अर्जुन उवाच । त्वत्तोऽस्त्रेण वृणोम्यश्वत्सुयोगः शम्भतोऽस्तु नौ । मखे तद्गृहि गन्धर्व्यं युष्मभ्या यद्भयं भवेत् ।

कारणं ब्रूहि गन्धर्व्यं किं तथेन स्म धर्षिताः । यान्तो वेदविदः सर्वे भेत्ता रात्रावरिन्द्माः ।

गन्धर्व्यं उवाच । अनग्नयोऽनाजतयो न च विप्रपुरस्कृताः । यूयं ततो धर्षिताः स्म मया वै पाण्डुनन्दनाः ।

१५०

यचराचमगन्धर्वाः पिशाचोरगदानवाः । विस्तरं कुरुवंशस्य धीमन्तः कथयन्ति ते ।

नारदप्रभृतीनान्तु देवर्षीणां मया श्रुतं । गुणान् कथयतां वीर पूर्वेषां तव धीमतां ।

स्वयं चापि मया दृष्टस्वरता सागराम्बरं । दम्भं वसुमतीं कृत्स्नां प्रभावः सकुलस्य ते ।

वेदे धनुषि चाचार्यमभिजानामिऽने जुनं । विश्रुतं त्रिषुलोकेषु भारद्वाज यशस्विनं ।

धर्मं वायुश्च शक्रश्च विजानाम्यश्विना तथौ । पाण्डुश्च कुरुशर्दूल षडेतान्कुरुवर्धनान् । पिहनेतानहं पार्थ देवमानुषसत्तमान् ॥१५०॥

द्विधात्मानो महात्मानः सर्व्वशस्त्रभृतां वराः । भवन्तो भ्रातरः शूराः सर्वे सुचरितव्रताः ।

उत्तमाश्च मनोवर्द्धिं भवतां भावितात्मनां । जानन्नपि च वः पार्थ कृतवानिह धर्षणं ।

स्त्रीसकाशे च कौरव्य न पुमान् च न्नुमर्हति । धर्षणमात्मनः पश्यन् बाहुद्विगणमाश्रितः ।

नक्तश्च बलमस्त्राकं भूय एवाभिवर्द्धते । यतस्ततो मां कौन्तेय सदारं मन्युराविश्रत ।

सोऽहं त्वेह विजितः संख्ये तापत्यवर्द्धन । येन तेनेह विधिना कीर्त्यमानं निबोध मे ।

१५१

ब्रह्मवर्च्यं परो धर्मः स चापि नियतस्त्वधि । यस्मात्तस्मादहं पार्थ रणेऽस्मि विजितस्त्वया ।

यस्तु स्यात्त्वच्चिद्यः कश्चित्कामवृत्तः परन्तप । नक्तश्च युधि युध्येत न स जीवेत्यथ च ।

यस्तु स्यात्कामवृत्ताऽपि पार्थ ब्रह्मपुरस्कृतः । जयेन्नक्तश्चरात्सर्व्वान्सुपुरोहितधूर्मतः ।

तस्मात्तापत्य सत्किञ्चिन्नृणां श्रेय इहेषितं । तस्मिन् कर्मणि योक्तव्या दान्तात्मानः पुरोहिताः ।

वेदे षडङ्गे निरताः गृह्ययः सत्यवादिनः । धर्मात्मानः कृतात्मानः स्युर्नृपाणां पुरोहिताः ।

१५२

जयस्य निश्चयो राक्षः स्वर्गस्य तदनन्तरं । यस्य स्याद्भूमिर्विद्वान्मी पुरोधाः शीलवान् शुचिः ।

सामं लभ्युमलभ्यं वा लभ्यं वा परिरचितं । पुरोहितं प्रकुर्वीत राजा गुणसमन्वितं ।

पुरोहितमते तिष्ठेद्य इच्छेद्भूतिमात्मनः । प्राप्तुं वसुमतीं सर्व्वा सर्व्वशः सागराम्बरं ।

नहि केतलशेख्येण तापत्याभिजनेन च । जयेदनाङ्गणः कश्चिद्धूमि भूमिपतिः काचित् ।

तस्मादेवं विजानीहि कुरूणां वंशवर्द्धन । ब्राह्मणप्रमुखं राज्यं शक्यं पालयितुं चिरं ।

१५१५

इत्यादिपर्वणि चतुर्थपर्वणि गन्धर्व्ववाक्ये सप्रत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १७१ ॥

॥ अर्जुनः उवाच ॥ तापत्य इति यदाकथमकृत्वानसि मामिह । तदहं ज्ञातुमिच्छामि तापत्यार्थं विनिश्चयं ।

तपती नाम का चैषा तापत्या यत्कृते वयं । कौन्तेया हि वयं साधो तत्त्वमिच्छामि वेदितुं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तः स गन्धर्व्वः कुन्तीपुत्रं धनञ्जयं । विश्रुतं त्रिषु लोकेषु श्रावयामास वै कथां ।

॥ गन्धर्व्व उवाच ॥ हन्त ते कथयिष्यामि कथाभेतां मनोरमां । यथावदखिलां पार्थ सर्व्वबुद्धिमतां वर ।

उक्तवानस्मि येन तां तापत्य इति यदचः । तत्तदहं कथयिष्यामि शृणुष्वैकमना भव ।

१५१६

य एष दिवि धिष्ठेन नाकं व्याप्नोति तेजसा । एतस्य तपतो नाम बभूव सद्बुधो सुता ।

विस्मृता वै देवस्य मादिव्यवराजा विभो । विश्रुता त्रिषु लोकेषु तपती तपसा युता ।

न देवो नासुरो चैव न यक्षी न च राक्षसी । नापरा न च गन्धर्व्वी तथा रूपेण काचन ।

सुविभक्ताऽनवद्याङ्गी स्वमितायतलोचना । स्वाचारा चैव साध्वी च सुवेशा चैव भामिनी ।

न तस्याः सद्बुधं किञ्चित्त्रिषु लोकेषु भारत । भर्त्तारं सविता मेने रूपशीलगुणश्रुतेः ।

१५१७

सम्प्राप्त्यौवनां पश्यन्देयां दृष्टितरन्तुतां । नोपलभे ततः शान्तिं सम्पदानं विचिन्तयन् ।

अथर्चपुत्रः कौन्तेय कुरूणाष्टमभो बली । सूर्य्यमाराधयामास नृपः सम्बरणस्तदा ।

अर्धमास्योपहाराद्यैर्गन्धर्व्वैश्च नियतः शुचिः । निद्यमैरुपवासैश्च तपोभिरिविविधैरपि ।

शुश्रूषुरनर्हवादी शुचिः पौरवन्दनः । अंशुमन्तं समुद्यन्तं पूजयामास भक्तिमान् ।

ततः कृतज्ञं धर्मज्ञं रूपेणामदृशं भुवि । तपत्याः सद्बुधं मेने सूर्य्यः सम्बरणं पतिं ।

१५१८

दातुमैच्छततः कन्यां तस्मै सम्बरणाय तां । नृपोत्तमाय कौरव्य विश्रुताभिजनाय च ।

यथा हि दिवि दीप्तांशुः प्रभासयति तेजसा । तथा भुवि महीपालो दीप्या सम्बरणोऽभवत् ।

यथाऽर्चयन्ति चादित्यमुद्यन्तं ब्रह्मवाद्भिनः । तथा सम्बरणं पार्थ ब्राह्मणावरजाः प्रजाः ।

स सोममतिकान्तलादादित्यमतितेजसा । बभूव नृपतिः श्रीमासुहृदां दुर्हृदामपि ।

एवंगुणस्य नपतेस्त्याट्टत्तस्य कौरव । तस्मै दातुं मनश्चक्रे तपतीं तपनः स्वयं ।

१५१९

स कदाचिदर्थो राजा श्रीमानमितविक्रमः । चचारा मृगयां पार्थ पर्व्वतोपनेन किल ।

चरतो मृगयां तस्य क्षुत्पिपासासम्बन्धितः । ममार राज्ञः कौन्तेय गिरावप्रतिमो हयः ।

स मृताश्वश्चरन् पार्थ पद्भ्यामेव गिरौ नृपः । ददर्शामदृशं लोके कन्यामायतलोचनां ।

स एकपुष्पाकामास कन्यां परबलार्दनः । तस्मै नृपतिशार्दूलः पश्यन्नविचलेक्षणः ।

स हि तां तर्क्षयामास रूपतो नृपतिः श्रियं । पुनः सन्तर्क्षयामास रवेर्भ्रष्टामिव प्रभो ।

१५२०

वपुषा वक्षसा चैव शिखामिव विभावसाः । प्रमन्नलेच काङ्क्षाच चक्षुरेखामिवामलां ।

गिरिपृष्ठे तु मा यस्मिन् स्थिता स्वमितलोचना । विभ्राजमाना शुश्रूभे प्रतिमेव हिरण्यमी ।

तस्या रूपेण स गिरिर्ध्वंशेन च विशेषतः । सम्भट्चक्षुषलोता हिरण्यस्य दवाऽभवत् ।
 अवसने च तां दृष्ट्वा सर्वलोकेषु योषितः । अवसन्नं चात्मनो मने स राजा चक्षुषः फलं ।
 जन्मप्रभृति यत्किञ्चिद्दृष्टवान्स महीपतिः । रूपं न सदृशं तस्यास्तर्कयामास किञ्चन ।
 तथा बद्धमनश्चक्षुः पाशैर्गुणमयैस्तदा । न च चाल ततो देशाद्बुधे न च किञ्चन ।
 अस्या नूनं विशालाब्धाः सदेवासुरमानुषं । लोके निर्मथ्य धात्रेदं रूपमाविकृतं कृतं ।
 एवं सन्तर्कयामास रूपद्रविणसम्यदा । कन्यामसदृशीं लोके नृपः समरणस्तदा ।
 ताञ्च दृष्ट्वैव कन्याणीं कन्याणाभिजने नृपः । जगाम मनसा चिन्तां कामवाणेन पीडितः ।
 दह्यमानः स तत्रैव नृपतिर्ष्वत्पथाग्निना । अप्रगल्भा प्रगल्भस्तो तदोवाच मनोहरां ।
 काऽसि कस्यासि रम्भोरु किमर्थं चेह तिष्ठसि । कथञ्च निर्जनेऽरण्ये चरस्वेका शुचिर्मते ।
 त्वं हि सर्वानवद्याज्ञो सर्वभरणभक्षिता । विभूषणमिवैतेषां भूषणानामभोषितं ।
 न देवीं नामुनीं चैव न यज्ञीं न च राक्षसीं । न च भोगवतीं मन्ये न गन्धर्व्यीं न मानुषीं ।
 या हि दृष्टा मया काश्चिच्छ्रुता वार्तापि वराङ्गनाः । न तामां सदृशीं मन्ये त्वामहं मत्तकाग्निनि ।

६३४४

६३४५

६३४६

दृष्ट्वैव चारुवदने चन्द्रात्कान्ततरं तव । वदनं पद्मपत्राक्षं मां मथ्यातीव मनस्यः ।
 एवं तां स महीपालो वभाषे न तुमा तदा । कामार्त्तं निर्जनेऽरण्ये प्रत्यभाषत किञ्चन ।
 ततो नानयमानस्य पार्थिवस्यायतेक्षण । भौदाग्निनीव चाभ्रेषु तत्रैवान्तरधीयत ।
 तामन्वेष्टुं स नृपतिः परिचकाम सर्व्वतः । वनं वनजपत्राक्षीं भ्रमन्नुत्पन्नतस्वदा ।
 अपश्यमानः स तु तां वज्र तत्र विलयं च । निश्चेष्टः पार्थिवश्रेष्ठो मुहूर्त्तं मन्वतिष्ठत ।
 इत्यादिपर्व्वणि चैत्ररथपर्व्वणि तपत्युपाख्याने एकमप्रत्यधिकश्लोकाऽध्यायः ॥ १७१ ॥
 गन्धर्व्व उवाच ॥ अथ तस्यामदृश्यायां नृपतिः कामभोक्षितः । पातनः शत्रुमघानां पपात धरणीतने ।
 तस्मिन्निपतिते भूमावथ सा चारुहासिनी । पुनः पीनायतश्रीणो दर्शयामास तं नृपं ।
 अथावभाषे कन्याणीं वाचा मधुरया नृपं । तं कुरूणां कुलकरं कामाभिहतचेतनं ।
 उवाच मधुरं वाक्यं तपतो प्रहमन्निव । उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रस्ते न त्वमर्हस्यगिन्दम ।

६३४७

मोहं नृपतिशार्दूल गन्तुमाविकृतः क्षितौ । खमक्तोऽयं नृपतिर्व्याचा मधुरया तदा । ददर्श विपुलश्रीणीं तामेवाभि
 मुखे स्थितां ।

अथ ताममितापाङ्गीभावभाषे स पार्थिवः । मन्वत्याग्निपरीतात्मा मन्दिग्धाचरणा गिरा ।
 माधु त्वममितापाङ्गि कामार्त्तं मत्तकाग्निनि । भजस्व भजमानं मां प्राणा हि प्रजहन्ति मां ।
 त्वदर्थं हि विशालाक्षि मामयं निश्चितैः शरैः । कामः कमलम्भाभं प्रति विध्वन्यगम्यति ।
 दष्टमेवमनाक्रन्दे भद्रे काममहाहिना । मा त्वं पीनायतश्रीणि मामाप्नुहि वरानने ।
 त्वद्धीना हि मे प्राणाः क्रिज्जिरोद्धीतभाषिणि । चारुम्भानवद्याङ्गि पश्यन्तुप्रतिमानेन ।
 न ह्यहं त्वद्वृत्ते भोरु शब्दासि खलु जीवितुं । कामः कमनपत्राक्षि प्रतिविधति मामथ ।

६३४८

६३४९

तस्मात्कुर्वन् विशालाक्षि मय्यनुकोशमङ्गने । भक्तं मार्गमितापाङ्गि न पण्डितकुमर्हमि ।
 त्वं हि मां प्रीतियोगेन ज्ञातुमर्हसि भाविनि । त्वद्दर्शनकृतचेष्टे मनश्चलति मे भूय ।
 न तां दृष्ट्वा पुनरन्यो द्रष्टुं कल्याणि रोचते । प्रसीद वशोऽहं ते भक्तं मां भज भाविनि ।
 द्रष्टुं तं वरारोहे मन्मथो भूशमङ्गने । अन्तर्गतं विशालाक्षि विध्यतस्मि पतन्निभिः ।
 मन्मथाग्निममुद्धृतं दाहं कमललोचने । प्रीतिभोगयुक्ताभिरङ्गिः प्रह्लादयस्व मे ।
 पुष्यायुः दुराधर्षं प्रचण्डशरकार्मुकं । त्वद्दर्शनममुद्धृतं विध्यन्तं दुःसहैः शरैः ।
 उपशमय कल्याणि आत्मदानेन भाविनि । गान्धर्व्येण विवाहेन मामपैहि वराङ्गने ।

६४७५

विवाहानां हि रश्मोर गान्धर्व्यः श्रेष्ठ उच्यते । तपत्युवाच । नाहमीशात्मनो राजन् कन्या पिहमती क्वाहं । मयि चेदस्ति
 ते प्रीतिर्याचस्व पितरं मम । यथा हि ते मया प्राणाः संयुज्जीता नरेश्वर । दर्शनादेव भूयस्त्वं तथा प्राणात्मसाहरः ।

न चाहमीशा देहस्य तस्मान्नृपतिस्तम । समीपं नोपगच्छामि न स्वतन्त्रा हि येषितः ।

का हि सर्वेषु लोकेषु विश्रुताभिजने नृपं । कन्या नाभिलषेन्नायं भक्तारं भक्तवत्सलं ।

६४८०

तस्मादेव गते काले याचस्व पितरं मम । आदित्यं प्रणिपातेन तपसा नियमेन च ।

मचेत्कामयते दातुं तव मामस्मिन्नदन । भविष्याम्यद्य ते राजन्सततं वशवर्त्तिनी ।

अहं हि तपती नाम भावित्र्यवरजा सुता । । अस्य लोकप्रदोपस्य मवितुः क्षत्रियर्षभ ।

इत्यादिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि तपत्युवाक्याने द्विमप्रत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १७२ ॥

॥ गान्धर्व्यं उवाच ॥ एवमुक्त्वा ततस्त्पूर्णं जगामोद्धमनिन्दिता । स तु राजा पुनर्भूमा तत्रैव निपपातन्

चलेषमाणः । सबलसं राजानं नृपोत्तमं । अमात्यः सानुयात्रय तं ददर्श महावने ।

६४८५

चित्ता निपतितं काले मरुध्वजमिवोच्छ्रितं । तं हि दृष्ट्वा महेश्वामं निरस्तं पतितं भुवि ।

बभूव सोऽस्य सचिवः संप्रदीप इवाग्निना । त्वरया चोपमङ्गस्य खेहादागतसम्भ्रमः ।

तं समुत्थापयामास नृपतिं काममोहितं । भूतलाद्भूमिपालेऽपि पितेव पतितं सुतं ।

प्रज्ञया वयमा चैव वृद्धः कीर्त्या नयने ज्ञ । अमात्यसं समुत्थाप्य बभूव विगतस्वरः ।

६४९०

उवाच चैनं कल्याण्या वाचा मधुरयोजित्यतः । मामैर्ष्यनुजशादूल भद्रमस्तु तवानघ ।

क्षुत्पिपासापरिश्रान्तं तर्कयामास वै नृपं । पतितं पातनं संख्ये शात्रवाणां महोतले ।

वारिणा च सुशीतेन शिरसस्तस्याऽभ्येषेचयत् । अस्फुटत् मुकुटं राज्ञः पुण्डरीकसुगन्धिना ।

ततः प्रत्यागतप्राणस्तद्वनं वनवान्नृपः । सर्वं विमर्जयामास तमेकं सचिवं विना ।

ततस्तस्याज्ञया राज्ञा विप्रतस्थे महद्वनं । स तु राजा गिरिप्रस्थे तस्मिन् पुनरुपाविशत् ।

ततस्तस्मिन् गिरिवरे गुह्यनिर्भला कृताञ्जलिः । आरिषाधयिषुः सूर्यं तस्यावूर्द्धमुखः चितौ ।

६४९५

जगाम मनसा चैव वशिष्ठसिषस्तमं । पुरोहितमभिचक्रं तदा समरणे नृपः ।

नक्रन्दिनमथैकत्र स्थिते तस्मिन् जनाधिप । अथाजगाम विप्रर्षितदा दादशमेऽहनि ।

स विदित्वैव नृपतिं तपत्या हतमानसं । दिव्येन विधिना ज्ञात्वा भावितात्मा महानृषिः ।

तथा तु नियतात्मानं तं नृपं मुनिमत्तमः । श्रीवभाषे म धर्मोत्तमा तथैवार्थचिकीर्षया ।

स तस्य मनुजैस्त्रयः पश्यतो भगवानृषिः । ऊर्ध्वमाचक्रमे द्रष्टुं भास्करं भास्करयुतिः ।

११००

सहस्रांशुं ततो विप्रः कृताञ्जलिरुपस्थितः । वशिष्ठोऽहमिति प्रीत्या मचात्मानं न्यवेदयत् ।

तमुवाच महातेजा विवस्वान्मुनिमत्तमं । महर्षे स्वागतं तेऽस्तु कथयस्व यथेक्षितं ।

यदिच्छसि महाभाग मत्तः प्रवदतां वर । तत्ते दद्यामभिप्रेतं यद्यपि सात्सुदुष्करं ।

एवमुक्तः मतेनर्षिर्वेशिष्ठः प्रत्यभाषत । प्रणिपत्य विवस्वन्तं भानुमन्तं महातपाः ।

॥ वशिष्ठ उवाच ॥ येषां ते तपती नाम सावित्र्यवरजा सुता । तां त्वां सम्बरणस्यार्थं वग्यामि विभावभो ।

११०१

स हि राजा वृहत्कीर्त्तिर्दूर्ध्वार्यविदुदार्गधीः । युक्तः सम्बरणे भर्ता दुहितुस्तु विहङ्गमः ।

दत्युक्तः स तदा तेन ददानोत्येव निश्चितः । प्रत्यभाषत तं विप्रं प्रतिनन्द्य दिवाकरः ।

वरः सम्बरणे राज्ञां त्वष्टृषीणां वरो मुने । तपती योषितां श्रेष्ठा किमन्यदपवर्जनात् ।

ततः सर्वानवद्याङ्गीं तपतीं तपनः स्वयं । ददौ सम्बरणस्यार्थं वशिष्ठाय महात्मने ।

प्रतिजग्राह तां कन्यां महर्षिस्तपतीं तदा । वशिष्ठोऽथ विष्टुस्तु पुनरेवाजगाम ह ।

११०२

यत्र विख्यातकीर्त्तिः स कुरूणामृषभोऽभवत् । स राजा मन्मथाविष्टस्तद्गतेनान्तरात्मना ।

दृष्ट्वा च देवकन्यां तां तपतीं चारुहामिनीं । वशिष्ठेन महायान्तां संच्छेदोऽभ्यधिकं बभौ ।

रुक्ते माऽधिकं सभूरापतन्ती नभस्तनात् । मौदामिनीव विभ्रष्टा द्यातयन् दिशस्त्रिधा ।

कृच्छ्रात्तदादशगवे तु तस्य राज्ञः समाहिते । आजगाम विष्टुद्वात्मा वशिष्ठो भगवानृषिः ।

तपमाराध्य वरदं देवं गोपतिमोश्वरं । नेभे सम्बरणे भार्यां वशिष्ठस्यैव तेजसा ।

११०३

ततस्तस्मिन्गिरिपिण्डे देवगन्धर्वसंघिते । जग्राह विधिवत्पाणिं तपत्याः स नर्घभः ।

वशिष्ठेनाभ्यनुज्ञातस्तस्मिन्नेव धराधरे । सोऽक्तामयत राजर्षिर्विहर्तुं सह भार्यया ।

ततः पुरे च राष्ट्रे च वनेषूपवनेषु च । आदिदेश महीपालस्तमेवमर्चयितुं तदा ।

नृपतिं त्वभ्यनुज्ञाय वशिष्ठोऽप्यपचक्रमे । सोऽयं राजा गिरौ तस्मिन्निजहारामेरा यथा ।

ततो द्वादशवर्षेषु काननेषु वनेषु च । रेमे तस्मिन्गिरौ राजा तथैव सह भार्यया ।

११०४

तस्य राज्ञः पुरे तस्मिन्समा द्वादश मत्तमः । न वर्षं महस्तालो राष्ट्रेचैवास्व भारत ।

ततस्तस्यामनादृष्ट्या प्रष्टत्तायामग्निन्दमः । प्रजाः लयमुपाजग्मुः सर्वाः संस्थानजङ्गमाः ।

तस्मिन्लथाविधे काले वर्त्तमाने मुदाकृणे । नावग्यायः पपातोऽर्था ततः संस्थानि नारुहन् ।

ततो विभ्रान्तमनसो जनाः लुब्धयपीडिताः । गृह्णाणि सम्परित्यज्य बभ्रुमुः प्रदिशे दिशः ।

ततस्तस्मिन्पुरे राष्ट्रे त्यक्तदारपरिग्रहाः । परस्परममर्थ्यादौ लुध्वात्ता जञ्जिरे जनाः ।

११०५

तत्सुधार्तैर्निर्गहारैः श्वभृतैस्तथानरैः । अभवत्प्रेतराजस्य पुरं प्रेतैरिवावृत्तं ।

ततस्तु तादृशं दृष्ट्वा स एव भगवानृषिः । अभ्यवर्षत धम्मात्मा वशिष्ठो मुनिमत्तमः ।

तच्च पार्थिवशार्दूलमानयामास तत्पुरं । तपत्या महितं राजन् कुबितं शाश्वतीः समाः ।

ततः प्रविष्टस्तत्रासौ यथापूर्वं सुरारिहा । तस्मिन्नृतिशार्दूले प्रक्षिपे नगरं पुनः ।

प्रवर्धं सहस्राक्षः शस्यानि जनयन्प्रभुः । ततः सराष्टं मुमुदे तत्पुरं परया मुदा । तेन पार्थिवमुखेन भाविता भावितात्मना ।

११२०

ततो द दशवर्षाणि पुनरीजे नराधिपः । तपत्या सहितः पठ्या यथा शस्था मरुत्पतिः ।

॥ गन्धर्व उवाच ॥ स्वमासोत्सृष्टाभागा तपती नाम पौर्व्विकी । तव वैवस्वतो पार्थ तापत्यत्वं यथा मतः ।

तस्यां स ज्ञनयामास कुहं समरणे नृपः । तपत्या तपतां श्रेष्ठ तापत्यत्वं ततोऽर्जुन ।

इत्यादिपर्व्वणि चैत्ररथपर्व्वणि तापत्यं त्रिसप्तत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १७३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स गन्धर्व्ववचः श्रुत्वा तत्तदा भरतर्षभ । अर्जुनः परया भक्त्या पूर्णं चक्र द्वावभौ ।

उवाच च महेश्वाभो गन्धर्व्वं कुरुषत्तमः । जातकौतुहलोऽनीव वशिष्ठस्य तपोबलात् ।

११२१

वशिष्ठ इति यस्यैतदृष्टेर्नाम लघेरितं । एतद्विष्णुहं श्रेष्ठं यथावत्तद्वद मे ।

य एष गन्धर्व्वपते पूर्व्वषां नः पुरोहितः । आसीदेतन्मनाचक्ष क एष भगवानृषिः ।

गन्धर्व्व उवाच ॥ ब्रह्मणा मानसः पुत्रो वशिष्ठोऽहन्वतोपतिः । तपसा निर्जिगीषु शब्दजेयावमरैरपि ।

कामक्रोधाधुमौ यस्य चरणौ भववाहतुः । यस्तु नोच्छेदने च के कुशिकानामुदारधीः । विश्वामित्रपराधेन धारयन्मनुमुत्तमं ।

पुत्रत्यभनमन्तप्रः शक्तिमानप्यशक्तवत् । विश्वामित्रविनाशाय न च के कर्म दाहणं ।

११२२

मृतांश्च पुनराहर्तुं यः स पुत्रः नृपमवशात् । कृतान्तं नातिचक्राम वेनामिव मोहदधिः ।

यं प्राप्य विजितात्मानं महात्मानं नराधिपः । इत्थाकरो महोपला लेभिरै प्रथिवीनिभौ ।

पुरोहितमिमं प्राप्य वशिष्ठमृषिमन्तमं । ईजिरे क्रतुमिश्रेण नृपाले कुलनन्दन ।

स हि तान्याजयामास सर्व्वं कृपन्मिस्तमान् । ब्रह्मर्षिः पाण्डुश्रेष्ठ दृढपतिरिवामरान् ।

तस्माद्भूषप्रधानात्मा वेदधर्ममिदोक्षितः । ब्राह्मणे गुणवान् कश्चित्पुत्रो धाः प्रदिदृश्यते ।

११२३

क्षत्रियेण भिजानेन प्रथिवीं जेतुमिच्छता । पूर्व्वं पुरोहितः कार्य्यः पार्थ राज्याभिष्टुङ्गये ।

महो जिगीषता राज्ञा ब्रह्मकार्य्यं पुरःसरं ।

तस्मात्पुरोहितः कश्चिदुणवान्निजितेन्द्रियः । विद्वान्मव्रतो वो विप्रो धर्मकामार्थतत्त्ववित् ।

इत्यादिपर्व्वणि चैत्ररथपर्व्वणि पुरोहितकरणकथने चतुःसप्तत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १७३ ॥

अर्जुन उवाच । किं निमित्तमभूदैरं विश्वामित्रवशिष्ठयोः । वसतोराश्रमे दिद्ये शंस नः सर्व्वमेव तत् ।

गन्धर्व्व उवाच । इदं वशिष्ठमाख्यानं पुराणं परिचक्षते । पार्थ सर्व्वेषु लोकेषु यथावत्तन्निबोध मे ।

११२४

कान्यकुब्जे महानासोत्पार्थिवो भरतर्षभ । गाधोति त्रिश्रुता लोके कुशिकस्यात्मपञ्चवः ।

तस्य धर्ममात्मनः पुत्रः सष्टद्वयबलवाहनः । विद्वान्मिव इतिख्यातो बभूव रिपुमर्दनः ।

स च चारुसहामात्या मृगयां गहने वने । मृगान्विध्यन्वराष्टांश्च रम्भेषु मरुधचक्षुः ।

व्यायामकर्षितः सोऽथ मृगलिङ्गः पिपासितः । आजगाम नरश्रेष्ठ वशिष्ठस्याश्रमं प्रति ।

तमागतमभिप्रेक्ष्य वशिष्ठः श्रेष्ठभाटविः । विश्वामित्रं नरश्रेष्ठं प्रतिजपाह पूजया ।

११२५

पाद्याद्याचमनीयैस्तं स्वागतेन च भारत । तथैव परिजग्राह षण्मेन हविषा तथा ।

तस्याय कामधुग्धेनर्बशितस्य महात्मनः । उक्ता कामान्प्रयच्छति सा कामान्दुह्यते तदा

याम्यारण्याशौषधीश्च ददहे पय एव च । षड्रसं चाष्टतनिभं रसायनमनुत्तमं ।

भोजनीयानि पेयानि भव्याणि विविधानि च । लेह्यान्यष्टतकल्पानि सोप्याणि च तथाऽर्जुन ।

रत्नानि च महार्हाणि वासामि विविधानि च । तैः कामैः सर्व्वसंपूर्णैः पूजितश्च महोपतिः । मामात्यः सबलश्चैव तुतोष म भूय
तदा । ११९०

प्रदुन्नतां सुपार्थीहं पृष्टुपञ्चममायतां । मण्डूकनेत्रां स्वाकारां पीनोधसमंनिन्दितां ।

सुवालधिं शङ्कुर्णां चारुशृङ्गां मनोरमां । पुष्टायतशिरोयोवां विस्मितः भोऽभिवीक्ष्य तां ।

अभिनन्द्य स तां राजन्नन्दिनीं गाधिनन्दनः । अत्रतीक्ष्णं भृशं तुष्टः स राजा तमृषिं तदा ।

अर्बुदेन गवां ब्रह्मव्रम राज्येन वा पुनः । नन्दिनीं संप्रयच्छस्व भुङ्क्स्व राज्यं महामुने ।

॥ वशिष्ठ उवाच ॥ देवताऽतिथिपित्रर्थं याज्याद्यश्च पयस्विनी । अदेया नन्दिनीयं वै राज्येनापि तवानघ । ११९१

॥ विश्वामित्र उवाच ॥ चतुर्योऽहं भवान्प्रित्तपःस्वाध्यायमाधनः । ब्राह्मणेषु कुतो वीर्यं प्रशान्तेषु धृतात्मसु ।

अर्बुदेन गवां यस्तं न ददामि ममेक्षितं । स्वधर्मं न प्रहास्यामि नेष्यामि च बलेन गां ।

॥ वशिष्ठ उवाच ॥ वनस्पद्यामि राजा च बाहुवीर्य्यश्च चत्तियः । यथेच्छमि तथा चित्रं कुरु मा त्वं विचारय

॥ गन्धर्व्व उवाच ॥ एवमुक्तस्या पाथं विश्वामित्रो बलादिव । हेमचन्द्रप्रतीकाशां नन्दिनीं तां जहार गां ।

कशादण्डप्रणदितां कान्यमानामितस्ततः । हभाम्यमाना कन्याणी वशिष्ठस्याथ नन्दिनी । ११९२

आगम्यामिमुखी पाथं तस्यै भगवदंशुखी । भृशश्च ताद्यमाना वै न जगामाश्रमात्ततः ।

॥ वशिष्ठ उवाच ॥ गृणामि ते रवं भद्रे विनदन्त्याः पुनः पुनः । द्विषसि त्वं बलाद्धेरे विश्वामित्रेण नन्दिनि
किंकर्तव्यं मया तव क्षमावानब्राह्मणे ह्यहं ।

॥ गन्धर्व्व उवाच ॥ सा भयावन्नन्दिनी तेषां बलानां भरतर्षभ । विश्वामित्रभयोद्विग्ना वशिष्ठं समुपागमत् ।

॥ गौरुवाच ॥ कशादण्डाभिमृतां क्रोशन्तीं मामनाथवत् । विश्वामित्रबलैर्घैरैर्भगवन्किमुपेक्षते ।

॥ गन्धर्व्व उवाच ॥ नन्दिन्यामेवं क्रन्दन्त्यां धर्षितायां महामुनिः । न चुक्षुभे तदा धैर्यान्त्र च चान धृतव्रतः । ११९३

॥ वशिष्ठ उवाच ॥ चतुर्याणां बलं तेजा ब्राह्मणानां क्षमा बलं । क्षमा मां भजते यस्माद्व्रतस्यां यदि रोचते ।

॥ नन्दिन्युवाच ॥ किन्तु त्यक्ताऽस्मि भगवन्देवं त्वं प्रभाषसे । अत्यक्ताऽहं त्वया ब्रह्मवैत्रेण शंका न वै बलात् ।

॥ वशिष्ठ उवाच ॥ न त्वां त्यजामि कन्याणि स्वीयतां यदि शक्यते । वृद्धेन दास्त्रा वड्डैष्वक्सते द्विषते बलात् ।

॥ गन्धर्व्व उवाच ॥ स्वीयतामिति तच्छ्रुत्वा वशिष्ठस्य पयस्विनी । ऊर्द्धाक्षितशिरोयोवा प्रवभौ गैर्ददर्शना ।

क्रोधरक्तेक्षणा सा गौर्ह्मभारवचनस्वना । विश्वामित्रस्य तस्मैत्यं व्यूढावयत सर्व्वशः । ११९४

कशादण्डाभिमृता कान्यमाना ततस्ततः । क्रोधरक्तेक्षणा क्रोधं भूय एव समाददे ।

आदित्य इव मथ्याक्ते क्रोधदीप्तवपुर्बभौ । अङ्गारवर्धं मुञ्चन्ती मुञ्चन्बालधितो महत् ।

अमृतजल्पवान्युक्ताम्रस्वाद्वाविडाञ्चकान् । योनिदेशाच्च यवनान् शङ्कतः शवरान्बह्वन् ।

मुचतयः। मृजत्काञ्चीञ्करभोसैव पार्श्वतः । पौण्ड्रन्किरातान्यत्रमाङ्गुलाम्बुधरान् वशान् ।

चित्रकांश्च पुलिन्दांश्च चोनान् हृन्नाम्बुकेरलान् । समर्जे फेनतः सा गौर्बन्धुनाम्बुजविधानपि ।

११९५

तैर्विभृष्टैर्महासैन्यैर्नानास्त्रैश्च गणैस्तदा । नानावर्णमण्डलैर्नाना युधधरैस्तथा ।

श्रवाकीर्त्य मरुभ्यैर्विश्वामित्रस्य पश्यतः । एकैकश्च तदा योधः पञ्चभिः सप्तभिः षट् ।

अस्त्रवर्णान् महता वध्यमानं बलं तदा । प्रभङ्गं सर्व्वतस्तस्मै विश्वामित्रस्य पश्यतः ।

मच्च प्राणैर्विधुष्यन्ते केचित्तवास्य भैनिकाः । विश्वामित्रस्य मरुद्वैर्वाशिष्ठैर्भरतपुत्रम् ।

सा गौप्तसकलं सैन्यं कालयामास दूरतः । विश्वामित्रस्य तस्मै न्य कान्यमानं त्रियोजनम् ।

११९७

क्रोशमानं भयोद्विग्नं त्रातारं नाथगकृत । दृष्ट्वा तन्महदाश्चर्य्यं ब्रह्मतेजोभवनम् ।

विश्वामित्रः चक्षुर्भावाविर्विष्ये वाक्यमब्रवीत् । धिग्बलं चक्षित्यबलं ब्रह्मतेजो बलं बलम् ।

बलाचनं विनिश्चित्य तप एव परं बलम् । म राज्यं स्फोटमुत्सृज्य ताञ्च दीप्तौ नृपश्रियम् ।

भोगांश्च पृष्ठतः कृत्वा तपस्येव मनो दधे । स गत्वा तपसा मिद्विं श्लोकान्विष्टम् तेजसा ।

तताप मन्वान्दीप्तौ राजा ब्राह्मणत्वमाप्नुवान् । अपिवच्च ततः सोममिन्द्रेण सह कौशिकः ।

११९८

इत्यादिपर्व्वणि चैत्रथपर्व्वणि वाशिष्ठे विश्वामित्रपरम्भवे पञ्चमप्रत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १७५ ॥

॥ गन्धर्व्व उवाच ॥ कल्माषपाद इत्येवं लोके राजा बभूवह । इच्छाकुवंशजः पार्थ तेजसाऽमहेशो भुवि ।

स कदाचिद्वनं राजा मृगयां निर्य्यथौ पुरात् । मृगान्विध्यन्वराहांश्च चचार रिपुमर्दनः ।

तस्मिन् वने महाघोरं खड्गांश्च बज्रशोऽहनत् । हत्वा च सुचिरं आत्नो राजा निवृत्ते ततः ।

अकामयन्तं याज्यार्थे विश्वामित्रः प्रतापवान् । स तुराजा महात्मानं वाशिष्ठमधिपसत्तमम् ।

दृष्ट्वा तंश्च चक्षुर्भावाविर्विष्ये एकायनगतः पथि । अपश्यदजितः संख्ये मुनिं प्रतिमुखागतम् ।

१२००

शक्तिं नाम महाभागं वशिष्ठकुलवर्द्धनम् । ज्येष्ठं पुत्रं पुत्रशताद्वशिष्ठस्य महात्मानम् ।

अपगच्छ पयोऽस्माकमित्येवं पार्थिवो ब्रवीत् । तथा अषिरवाचैनं सान्त्वयन् श्रद्धया गिरा ।

मम पत्न्या महाराज धर्म्यं एष सनातनः । राज्ञा सर्व्वेषु धर्मेषु देयः पत्न्या द्विजातये ।

एवं परस्परं तौ तु पथोऽर्थं वाक्यमूचतुः । अपमर्ष्यापमर्षं प्रति वागुत्तरमकुर्व्वताम् ।

अषिस्तु नापचक्राम तस्मिन्धर्म्यपथे स्थितः । नापि राजा मुनेक्षानात्क्रोधाच्छाद्य जगाम ह ।

१२०५

अमुञ्चन्तान् पत्न्यां तं तद्विभृष्टं नृपसत्तमः । जघान कथया मोहात्तदारारुचमवन्कुनिम् ।

कशाप्रहाराभिहतस्तनः स मुनिमन्तमः । तं शशाप नृपश्रेष्ठं वाशिष्ठः क्रोधाधमूर्च्छितः ।

हंसि राक्षसवधश्च महाराजापसदं तापसम् । तस्मात्त्वमद्यप्रमृतिं पुरुषादो भविष्यसि ।

मनुष्यपिशिते मत्स्यगिर्य्यसि सहोमिमां । गच्छ राजाधमेत्युक्तः शक्तिना वीर्य्यशक्तिना ।

ततो याज्ञिनिमिन्नान् विश्वामित्रवशिष्ठयोः । वैरमासीत्तदा तन्तु विश्वामित्रोऽल्पवयस्यते ।

१२०७

तथेति वदन्तेरेव समोपमुपचक्रभे । अषिरुपताः पार्थ विश्वामित्रः प्रतापवान् ।

ततः स बुद्धे पश्यात्तद्विभृष्टं नृपसत्तमः । ज्येष्ठः पुत्रं वशिष्ठस्य वशिष्ठमिव तेजसा ।

अकृद्द्वयं ततोत्मानं विश्वामित्रोऽपि भारत। तावुभावत्तिचक्राम विकीर्षवात्मनः प्रियं।
 सतु शत्रुहृदा तेन शक्तिण वै नृपोत्तमः। जगाम शरणं शक्तिं प्रसादयितुमर्हयन्।
 तस्य भावं विदित्वा स नृपतेः कुरुक्षेत्रम्। विश्वामित्रस्ततो रक्ष आदिदेश नृपं प्रति।
 शपात्तस्य तु विप्रर्षेर्विश्वामित्रस्य चाज्ञया। राक्षसः किङ्करो नाम विवेश नृपतिं तदा।
 रक्षसा तं गृहीतं तु विदित्वा मुनिषत्तमः। विश्वामित्रोऽप्यपाक्रामत्तस्माद्देशदरिन्दम।
 ततः स नृपतिस्तेन रक्षमानगतेन च। बलवत्पोडितः पार्थ नान्वबुध्यत किञ्चन।
 ददर्श य द्विजः कंश्चिद्राजानं प्रस्थितं वनं। अयाचत क्षुधापन्नः स भोषं भोजनं तदा।
 तमुच्चावाय राजर्षिं द्विजं मित्रसहं तदा। आस्त्र ब्रह्मास्त्रमैव मुहूर्त्तं प्रतिपालय।
 निवृत्तः प्रतिदास्यामि भोजनं ते यथेप्सितं। इत्युक्त्वा प्रययौ राजा तस्मा स द्विजसत्तमः।
 ततो राजा परिक्रम्य यथाकामं यथासुखं। निवृत्तोऽन्तःपुरं पार्थं प्रविशे मद्रामनाः।
 ततोऽङ्कुराच्च उत्थाय सुदमानाय सत्वरं। उवाच राजा संस्मृत्य ब्राह्मणस्य प्रत्युतं।
 गच्छामुष्मन्नेन्द्रेण ब्राह्मणे भो प्रतीचते। अन्नार्थी तं त्वमत्रेण संशंसोपपादय।

॥ गन्धर्व उवाच ॥ एवमुक्तस्ततः सुदः सोऽनासाद्यामिषं कश्चित्। निवेद्यामास तदा तत्रैव रात्रौ व्यथान्वितः।

राजा तु रक्षभविष्टः सुदमाह गतव्ययः। अयेनं नरमात्रेण भोजयेति पुनः पुनः।
 तथेयुक्ता ततः सुदः संस्थानं वध्यघातिनां। गत्वा जहार त्वरितो नरभोसमृपेतभोः।
 स तत्संस्मृत्य विधिवदोपहितमाशु वै। तस्मै प्रादाद्ब्राह्मणाय क्षुधिताय तपस्विने।
 स सिद्धचक्षुषा दृष्ट्वा तदन्नं द्विजसत्तमः। अभोज्यमिदमित्याह क्रोधपर्याकुलेक्षणः।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ यस्मादभोज्यमन्नं मे ददाति स नृपाधमः। तस्मात्तस्यैव मूढस्य भविष्यत्यत्र लोलुपाः।

सको मानुषमांसेषु यथाक्रुः शक्तिना पुरा। उदेजनोथो भूतानां चरिष्यति महीभिर्मां।

द्विरनुव्याहते राज्ञः स शोपा बलवानभूत्। रक्षोबलसमाविष्टो त्रिंशद्वाभवनृपः।

ततः स नृपतिश्रेष्ठो रक्षसाऽपचनेन्द्रियः। उवाच शक्तिं तं दृष्ट्वा नचिरादिव भारत।

यस्मादसदृशः शपः प्रुक्तोऽयं मयि लया। तस्मात्ततः प्रवर्त्तये खादितुं पुरुषानहं।

एवमुक्त्वा ततः सद्यस्ते प्राणैर्विप्रपुत्र्य च। शक्तिं तं भक्षयामास व्याघ्रः परमविशेषितं।

शक्तिं तन्मुहूर्त्तं दृष्ट्वा विश्वामित्रः पुनः पुनः। वशिष्ठस्यैव पुत्रेषु तद्रक्षः सन्दिदेश ह०।

स तान्शक्रवराण्युष्मान्शिशुस्य महात्मनः। भक्षयामास संक्रुद्धः सिंहः क्रुद्धगानिव।

वशिष्टो घातितान् शुचा विश्वामित्रेण तान्मुतान्। धारयामास तं श्रेष्ठं महाप्रतिव भेदिवीं।

चने चात्माविनाशाय बुद्धिं स मुनिमत्तमः। नत्वैव कौशिकोच्छेदं भवे मतिमतावरः।

स भेषकृतादात्मानं सुभाच भगवानृषिः। गिरेस्तस्य शिलायान्तु त्वनराश्रवाविपातत्।

न समार च पातेन स यदा तेन पाण्डव। तदाग्निमिद्धं भगवान्शिवेण महावने।

तं तदा सुसमिद्धोऽपि न ददाह ऊताशनः। दीपमानोऽप्यभिव्रज शोतोऽग्निःभवत्ततः।

म समुद्रमभिप्रेक्ष्य शोकाविष्टो महामुनिः । बद्धा कण्ठे शिलां गुर्वीं निपपात तदाऽश्वमि ।

म समुद्रं शिवेगेन स्थले न्यस्तो महामुनिः । जगाम स ततः खिन्नः पुनरेवाश्रमं प्रति ।

इत्यादिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि वाशिष्ठे वशिष्ठशोके षट्सप्तत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १७६ ॥

॥ गन्धर्व उवाच ॥ ततो दृष्ट्वाश्रमपदं रहितं तैः सुतैर्भुनिः । निर्जगाम सदुःखार्त्तः पुनरप्याश्रमात्ततः । १७७

मोऽपगम्य मरितं पूर्णां प्राष्टकाले नवाश्रमा । वृत्तानवज्जविधानपार्थ हरन्तो तीरजान् बहून् ।

अथचिन्ता ममापेदे पुनः कौरवनन्दन । अश्वस्यस्यां निमज्जेयमिति दुःखममन्वितः ।

ततः पार्श्वस्तदात्मानं गाढं बद्धा महामुनिः । तस्मा जले महानद्या निमज्ज्य सदुःखितः ।

अथ च्छित्त्वा नदी पाशांस्त्याग्विनस्रदधन । स्थलस्थं तमृषिं कृत्वा विप्रांश्च समवाहजत् ।

उत्ततार ततः पार्श्वं मुक्तः स महानृषिः । विप्राश्चेति च नामास्या नद्याश्चक्रे महानृषिः । १७८

शोके बुद्धिं तदा चक्रे नचैकत्र व्यतिष्ठत । मोऽगच्छत्पर्वतांश्चैव मरुतश्च मरुगमिच ।

दृष्ट्वा स पुनरेवार्पितं नदीं हैमवतीं तदा । चण्ड्याहवतीं भीमां तस्याः स्रोतस्सपातयत् ।

मा तमग्निममं विप्रमनुचिन्त्य मरिद्वरम् । शतधा विद्रुता यस्माच्छतद्रुगिति विश्रुता ।

ततः स्थितगतं दृष्ट्वा तत्राप्यात्मानमात्मान । मर्त्तुं न शक्यामीत्युक्ता पुनरेवाश्रमं ययौ ।

स गत्वा विविधान् ग्रैनान्देशान् बह्विधांस्तथा । अदृश्यन्त्याख्यया वध्याऽप्याश्रमेऽनुसृतोऽभवत् । १७९

अथ ग्रन्था मज्जत्या वेदाध्ययननिस्वनं । प्रवृत्तः परिपूर्णार्थं षड्विंशैरुपकृतं ।

अनुव्रजति कोऽन्ये मा मित्येवाथ सोऽब्रवीत् । अहमित्यदृश्यन्तीमं सा खुषा प्रत्यभाषत । शक्तेर्भात्या महाभाग मित्युक्ता तपस्विनी ।

वशिष्ठ उवाच ॥ पुलि कस्यैव साङ्गस्य वेदस्याध्ययनस्वनः । पुरा साङ्गस्य वेदस्य शक्तेरिव सया श्रुतः ।

अदृश्यन्त्यावाच । अयं कुत्रौ समुत्पन्नः शक्तेर्गर्भः सुतस्य ते । ममा दादश तस्येह वेदानभ्यस्यतो मुने ।

गन्धर्व उवाच । एवमुक्तस्तथा हृष्टो वशिष्ठः श्रेष्ठभाट्यपि । अस्मिन्तानमित्युक्ता मृत्योः पार्थ न्यवर्त्तत । १८०

ततः प्रतिनिवृत्तः स तथा वध्वा महानद्य । कल्माषपादमाभीनं ददर्श विजने वने ।

स तु दृष्ट्वैव तं राजा क्रुद्ध उत्थाय भारत । आविष्टो रक्तभोगेण दयेषात्तु तदा मुनिं ।

अदृश्यन्ती तु तं दृष्ट्वा क्रूरकर्माणमथतः । भयमविम्रया वाचा वशिष्ठमिदमब्रवीत् ।

अमौ मृत्युनिवायेण दण्डेन भगवन्नितः । प्रवृत्तातेन काष्ठेन राक्षसाभ्येति दारुणः ।

तं निवारयितुं शक्नो नान्योऽस्मि भुवि कश्चन । लदृतेऽद्य महाभाग मन्वेदविदां वर । १८१

पाहि मां भगवन् पापादस्माद्दारुणदर्शनात् । राक्षसाद्यमिहान्तुं वै नूनमावां समो हते

वशिष्ठ उवाच । माभैः पुलि न भेतव्यं राक्षसात्तु कथञ्चन । नैतद्रक्षो भयं यस्मात्पश्यमि त्वमुपस्थितं ।

राजा कल्माषपादोऽयं वोर्व्यवान्प्रथितो भुवि । म एषोऽस्मिन्मनोद्देशे निवमत्यतिभीषणः ।

गन्धर्व उवाच । तमापतन्तं संप्रेक्ष्य वशिष्ठो भगवानृषिः । वाग्यामाम तेजस्वी ऋद्धोरैव भारत ।

मन्त्रपूतेन च पुनः स तमभ्युक्ष्य वारिणा । मोक्षयामास वै शापात्तस्माद्योगान्तराधिपं । १८२

स हि द्वादशवर्षाणि वशिष्ठस्यैव तेजसा । यस्तन्नामोद्गृहेष्वप्येवकाले दिवाकरः ।
 रक्षमा विप्रमुक्तोऽथ स नृपस्तदनं महत् । तेजसा रञ्जयामास मन्थाश्वमिव भास्करः ।
 प्रतिलभ्य ततः भञ्जामभिवाच कृताञ्जलिः । उवाच नृपतिः काले वशिष्ठमृषिमत्तमं ।
 सौदामोऽहं महाभाग याज्यस्ते मुनिमत्तम । अस्मिन्काले यदिष्टं ते ब्रूहि किं कर्तव्यं ते ।
 वशिष्ठ उवाच ॥ वृत्तमेतद्यथाकालं गच्छ राज्यं प्रसाधिवै । ब्राह्मणास्तु मनुज्येन्द्र मातृमस्याः कदाचन । १७५
 राजोवाच ॥ नावमस्ये महाभाग कदाचिद्ब्राह्मणवर्षभान् । त्वज्जिदेशे स्थितः सम्यक्पूजयिष्यामहं द्विजान् ।
 दत्त्वाकृष्णञ्च येनाहमनृणः श्या द्विगोत्तमः । तत्तत्तः प्राप्नुमिच्छामि सर्ववेदविदां वर ।
 अपत्यमोषितं मद्यं दातुमर्हसि मत्तम । शीलरूपगुणेपेतमिच्छाकुलुहद्वय ।
 गन्धर्व्व उवाच ॥ ददानीत्येव तं तव राजानं प्रत्युवाच ह । वशिष्ठः परमेष्वाभं मत्प्रबन्धा द्विजोत्तमः ।
 ततःप्रतिथयौ काले वशिष्ठः सह तेन वै । स्यातां पुरीमिमां लोकेष्वयोध्यां मनुजेश्वर । १७६
 तं प्रजाः प्रतिमोदन्यः भव्याः प्रत्युद्गतास्तदा । विप्राभानं महात्मानं दिवौकस इवेश्वर ।
 सुचिराय मनुज्येन्द्रे नगरं पुण्यलक्षणां । विवेश महितस्तेन वशिष्ठेन महर्षिणा ।
 ददृग्गुप्तं महीपालमयोध्यावासिनो जनाः । पुरोहितेन महितं दिवाकरमिवादितं ।
 मच तां पूजयामास नन्द्या लक्ष्मीवतां वरः । अयोध्यां व्योमशीतोष्णः शरत्काल इवोदितः ।
 संमिक्तमृष्टपन्थानं पताकाध्वजशोभितं । मनः प्रह्लादयामास तस्य तत्पुत्रमुत्तमं । १७७
 तुष्टपुष्टजनाकीर्णं मा पुरीं कुरुनन्दन । अशोभत तदा तेन शक्रेणवामरावती ।
 ततः प्रविष्टे राजर्षौ तस्मिंस्तत्पुत्रमुत्तमं । राज्ञस्तस्याज्ञया देवो वशिष्ठमुपचक्रमे ।
 महर्षिः मन्विदं कृत्वा सम्बभूव तया सह । देव्या दिव्येन विधिना वशिष्ठः श्रेष्ठभागृषिः ।
 ततस्तस्यां समुत्पन्ने गर्भे स मुनिमत्तमः । राज्ञाऽभिवादितस्तेन जगाम मुनिराश्रमं ।
 दीर्घकालेन सा गर्भं मुपुवे नतु तं यदा । तदा देव्यश्मना कुचिं निर्व्विभेदं यशस्विनी । १७८
 ततोऽपि द्वादशे वर्षे स जज्ञे पुरुषर्षभः । अश्वको नाम राजर्षिः पौदन्यं यो न्यवेशयत् ।
 इत्यादिपर्व्वणि चैत्ररथपर्व्वणि वशिष्ठे भौदामसुतोत्पत्तौ मत्प्रमत्तत्यधिकशतेऽध्यायः ॥ १७७ ॥
 ॥ गन्धर्व्व उवाच ॥ आश्रमस्था ततः पुत्रमदृश्यन्ती व्यजायत । शक्ताः कुलकरं राजमृद्वितीयमिव शक्तिणं ।
 जातकर्मोदिकास्तस्य क्रियाः स मुनिमत्तमः । पौत्रस्य भरतश्रेष्ठ चकार भगवान्स्वयं ।
 परासुः स यतस्तेन वशिष्ठः स्थापितो मुनिः । गर्भस्थेन ततो लोके पराशर इति स्मृतः ।
 अमन्यत स धर्मात्मा वशिष्ठं पितरं मुनिं । जन्मप्रस्थिति तस्मिंस्तु पितरोन्मत्तवर्त्तत । १७९
 स तात इति त्रिपरिधिं वशिष्ठं प्रत्यभाषत । मातुः समचं कौन्तेभ्य अदृश्यन्त्याः परन्त्यप ।
 तातेति परिपूर्णार्थं तस्य तन्माधुरं वचः । अदृश्यन्त्यश्रुपूर्णाक्षो गृह्णन्तो तमुवाच ह ।
 मा तात तात तातेति ब्रूह्येनं पितरं पितुः । रक्षसा भक्षितंस्नात तव तातो वनान्तरे ।
 मन्यमे यन्तु तातेति नैष तातस्तवानघ । आर्य्यं रथ पिता तस्य पितुस्तव यशस्विनः ।

स एवमुक्तो दुःस्वार्त्तः सत्यवाग्विषमस्तमः । सर्वलोकविनाशाय मतिशुक्ले महामनाः ।

१८०

तं तथा निश्चिन्तात्मानं स महात्मा महातपाः । चक्षिर्वद्भविदांश्रेष्ठो भैत्रावरुणरन्ध्रधोः ।

वशिष्ठो वारयामास हेतुना येन तच्छृणु । वशिष्ठ उवाच । कृतवीर्य इति ख्यातो बभूवर्षथिवीपतिः । याज्ञी वेदविदां लोके
मृगां पार्थिवर्षभः ।

स तानाभुजन्नात धान्येन च धनेन च । सोमान्ने तर्पयामास विपुलेन विशास्यते ।

तस्मिन्नृगतिशार्दूने स्वर्धतेऽथ कथञ्चन । बभूव तत्कुलेयानां द्रव्यकार्यमुपस्थिते ।

भृगूणां नु धनं ज्ञात्वा राजानः सर्व एव ते । याचिष्यन्तोऽभिजग्मुस्ततो भार्गवसत्तमान् ।

१८१

भूमौ तु निदधुः केचिद्भृगो धनमक्षयं । ददुः केचिद्भित्तिभ्यो ज्ञात्वा चक्षियतो भयं ।

भृगवस्तु ददुः केचित्तेषां वित्तं यथेष्टितं । चक्षियाणां तदा तात कारणान्तरदर्शनात् ।

ततो महोत्तमं तात चक्षियेण यदृच्छया । खनताऽधिगतं वित्तं केतुचिद्भृगुवेगमनि ।

तद्वित्तं ददृशुः सर्वे सभेताः चक्षियर्षभाः । अवमन्य ततः कोधाद्भृगुस्तान्शरणगतान् ।

निजगुः परमेष्ठ्यामाः सर्वैस्तान्निश्चितैः शरैः । आगर्भादवकृन्तन्मथैरुः सर्वै वसुन्धरां ।

१८२

तत उच्छिद्यमानेषु भृगुष्वेवं भयात्तदा । भृगपत्न्यो गिरिं दग्धं हिमवतं प्रपेदिरे ।

तामामन्यतमा गर्भं भयाद्दधे महौजसं । ऊर्णैकेन वामैरुर्भतुः कुनविष्टद्वये ।

तद्गर्भमुपनय्याशु ब्राह्मणे या भयादिता । गलैका कथयामास चक्षियाणामुपजृणे ।

ततस्ते चक्षिया जग्मुस्तं गर्भं हन्तुमुद्यताः । ददृशुर्ब्राह्मणं तेऽथ दोषमात्रां स्तेजसा ।

अथ गर्भः स भिल्लिरं ब्राह्मण्या निर्जगाम ह । मुष्णन्दृष्टोः चक्षियाणां मध्याह्न इव भास्करः ।

१८३

ततश्चक्षुर्विहीनास्ते गिरिदुर्गेषु वधमः । ततस्ते मोहमापन्ना राजानो नष्टदृष्टयः । ब्राह्मणं शरणं जग्मुर्दृष्ट्वा
तामनिन्दितं ।

अचुक्षुर्ना महाभागो चक्षियास्ते विवेतसः । ज्योतिःप्रहीणा दुःस्वार्त्ताः शान्ताचिष इवाग्रयः ।

भगवताः प्रसादेन गच्छेत्तद्वत् सचक्षुषः । उपारम्य च गच्छेम सहिताः पापकर्मिणः ।

सपुत्रा लं प्रसादं नः कर्तुमर्हसि शोभने । पुनर्दृष्टिप्रसादेन राज्ञः सन्नातुमर्हसि ।

इत्यादिपर्वणि चैत्ररथपर्वण्यैर्व्यापाख्यानैश्छमप्रत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १७८ ॥

॥ ब्राह्मणुवाच ॥ नाहं गृह्णामि वस्ताता दृष्टीनास्मि रुषान्विता । अयन्तु भार्गवो नूनमूर्खः लुपितोऽद्य वः ।

१८४

तेन चक्षुषि वस्ताता व्यक्तं कोपान्महात्मना । स्मरता निहतान्बन्धूनादत्तानि न संशयः ।

गर्भानपि यदा नूनं भृगूणां प्रत पुत्रकाः । तदायमूर्खणा गर्भो मया वर्षशतं धृतः ।

षडङ्गश्चक्षुःश्लो वेदं दमं गर्भस्थमेव ह । त्रिविधं भृगुवंशस्य भूयः प्रियचिकीर्षया ।

सोऽयं पिष्टवधाङ्गकं कोधादो हन्तुमिच्छति । तेजसा तस्य दिव्येन चक्षुषि मुषितानि वः ।

तमिमं तात याचध्वमौर्व्यं मम सुतोत्तम । अयं वः प्रणिपातन तुष्टो दृष्टीः प्रेमाव्यति ।

१८५

॥ वशिष्ठ उवाच ॥ एवमुक्तास्ततः सर्वे राजानस्ते तमूर्खं । अचुः प्रसादेति तदा प्रसादञ्च चकार सः ।

अनेनैव च विख्यातो नाम्ना लोकेषु सत्तमः । सर्वैर्वा इति विप्रविह्वलं भित्वा व्यजायत ।

चक्षुषि प्रतिलब्धा च प्रतिजग्मुस्ततो नृपाः । भार्गवस्तु मुनिर्गमिन् सर्वलोकापराभवः ।

स चक्रे तात लोकानां विनाशाय महामनाः । सर्वेषामेव कातेर्द्धनं मनः प्रवणमात्मनः ।

इच्छन्प्रचितिं कर्तुं भृगूणां भृगुनन्दनः । सर्वलोकाविनाशाय तपसा महतैधितः ।

तापयामास तांस्तैकात्म्यदेवासुरमानुषान् । तपभागेण महता नन्दयिष्यन्पितामहान् ।

तत्सं पितरस्तात विज्ञाय कुलनन्दनं । पितृलोकादपागम्य सर्वं ऊचुरिदं वचः ।

॥ पितर ऊचुः ॥ सर्वं दृष्टः प्रभावेन तपभागस्य पुत्रक । प्रसादं कुरु लोकानां नियच्छ क्रोधमात्मनः ।

नानोशैर्हि तदा तात भृगुभिर्भावितात्मभिः । वधो ह्युपेक्षितः सर्वैः क्षत्रियाणां विहिंसतां ।

आयुषा विप्रकष्टेन यदा नः खेद आविशत् । तदाऽस्माभिर्विधत्तात तत्तियैरोक्षितः स्वयं ।

निष्पातं यच्च वै वित्तं केनचिद्भृगुवेगमनि । वैराग्यैः तदा न्यतं क्षत्रियान्कोपयिष्महि ।

किं हि वित्तं नः कार्यं व्यग्रेषूनां दिवोत्तम । यदस्माकं धनाश्रयः प्रभृतं धनमाहरत् ।

यदातु मृत्युरादातुं न नः शक्नोति सर्वशः । तदाऽस्माभिरयं दृष्ट उपासतात संमतः ।

आत्महा च पुमान्नात न लोकास्तभते, शुभान् । ततोऽस्माभिः समीपैश्चैव तात्मनात्मा निपातितः ।

नयैतन्नः प्रियं तात यदिदं कर्तुमिच्छामि । नियच्छेदं मनः पापात्मर्वलोकापराभवात् ।

मावधीः क्षत्रियांस्तान् लोकांस्तप पुत्रक । दूषयन्तं तपस्तेजः क्रोधमुत्पतितं जहि ।

इत्यादिश्रुणि चैत्ररथपञ्चमैर्वाचारणैः ऊनाशीत्यधिकगतेऽध्यायः ॥ १७८ ॥

॥ सर्वं उवाच ॥ उक्तवानस्मि यां क्रोधात्प्रतिज्ञां पितरस्तदा । सर्वलोकाविनाशाय न मा मे वितयः भवत् ।

दृष्टारोपप्रतिज्ञां वै नाहं भवितुमुत्सहे । अनिस्तोर्णो हि मां रोषो दहेदग्निंस्वारणिं ।

यो हि कारणतः क्रोधं मञ्जातं क्षन्तुमर्हति । नानं स मनुजः सम्यक् विवर्गं परिगन्तितुं ।

अग्निष्टानां नियन्ता हि गिष्टानां परिगन्तिता । स्थाने रोषः प्रयुक्तः स्यान्नृपैः सर्वजिगीषुभिः ।

अश्रावमसहस्रैश्चो गर्भशय्यागतस्तदा । आरावं मातृवर्गस्य भृगूणां क्षत्रियैस्त्वधे ।

संहारे हि यदा लोके भृगूणां क्षत्रियाधमैः । आगर्भोच्छेदनात्कालस्तदा मां मन्युराविशत् ।

संपूर्णशोकाः किं मे मातरः पितरस्तथा । भयात्मैश्च लोकेषु नाधिजग्मुः परावपि ।

तान् भृगूणां यदा दारान्कश्चिन्नाभ्युपपद्यत । माता तदा दधारेयमूर्त्त्यैकेन मां शुभा ।

प्रतिषेद्धा हि पापस्य यदा लोकेषु विद्यते । तदा सर्वेषु लोकेषु पापकृद्भाषयते ।

यदा तु प्रतिषेद्धारं पापो न लभते कश्चित् । तिष्ठन्ति वरुणो लोकास्तदा पापेषु कर्मसु ।

जानन्नपि च यः पापं शक्तिमात्रं नियच्छति । ईशः सर्वोऽपि तेनैव कर्मणा प्रयुज्यते ।

राजभित्तियैश्चैव यदि वै पितरो मम । शक्तैर्न शक्तिस्मातुमिष्टं मत्वेह जीवितं ।

अत एषामहं कुट्टो लोकानामोद्यरो ह्यहं । भवताञ्च वचो नालमहं समभिवर्तितुं ।

ममापि चेद्भवेदेवमीश्वरस्य सतो महत् । उपेक्षमाणस्य पुनर्लोकानां किल्बिषाद्भयं ।

यस्यायं मनुजो मेऽग्निर्लोकानादातुमिच्छति । देवेदेष च मामेव निगृहीतः स्वतेजसा ।
भवताञ्च विजानामि सर्वलोकहितेषुतां । तस्मादिधदं यच्छ्रेयो लोकानां मम चेयमाः ।
॥ पितर ऊचुः ॥ य एष मनुजस्तेऽग्निर्लोकानादातुमिच्छति । अमुं तं मुञ्च भद्रं ते लोका ह्यप्सु प्रतिष्ठिताः ।
अपोमयाः सर्वरमाः सर्वमापोमयं जगत् । तस्मादप्सु विमुञ्चमं क्रोधाग्निं द्विजसत्तम ।
अथ तिष्ठतु ते विप्र यदोच्छमि महोदधौ । मनुजोऽग्निर्दहन्नापो लोका ह्यापोमयाः स्मृताः । १८१
एवं प्रतिज्ञा सत्येयं तवानघ भविष्यति । नचैवं सामरा लोका गमिष्यन्ति पराभवं ।
॥ वशिष्ठ उवाच ॥ तत्सं क्रोधसञ्ज्ञांते और्वोऽग्निं वरुणानये । उत्समर्ज्य सचैवाप उपयुक्ते महोदधौ ।
महद्भयशिरौ भूत्वा यत्तदेदविदो विदः । तमग्निमुद्गिरदक्लात्पिवत्पापो महोदधौ ।
तस्मान्नगपि भद्रं ते न लोकान्हेतुमर्हमि । पराशर पराश्रोकाञ्चानन् ज्ञानवतां वर ।
इत्यादिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि १ । आपात्यानेऽग्नौत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८० ॥
॥ गन्धर्व उवाच ॥ एवमुक्तः स विप्रर्ध्वशिष्टेन महात्मना । न्ययच्छ्वादात्मनः क्रोधं सर्वलोकपराभवात् । १८१
इजे च म महतेजाः सर्वेदविदांवरः । छवीराक्षमन्त्रेण शक्नोत्योऽय पराशरः ।
ततोऽट्टांश्च बालांश्च राक्षसास्य महामुनिः । ददाह वितते यज्ञे शक्नोत्येधमन्मरुतान् ।
नहि तं वाययामास वशिष्ठो रक्षसां बधात् । द्वितीयामस्य माभाङ्गं प्रतिज्ञामिति निश्चयात् ।
त्रयाणां पावकानाञ्च सत्रे तस्मिन्महामुनिः । आसीत्युरस्ताद्दोषानाञ्चतुर्थ इव पावकः ।
तेन यजान शुभ्रेण ह्ययमानेन शक्नोति । तद्विदोपितमाकाशं सृष्ट्येणैव घनात्यये । १८२
तं वशिष्ठादयः सर्वे मनुयस्तत्र मेदिरे । तेजसा दीयमानं वै द्वितीयमिव भास्करं ।
ततः परमदुष्प्रापमन्यैर्धृषिरुदाग्धीः । समापिपयिषुः सत्रं तमविः समुपागमत् ।
तथा पुलस्त्यः पुलहः क्रतुश्चैव महाक्रतुः । तत्राजग्मुरमित्रत्र रक्षसां जीवितेभ्यः ।
पुलस्त्यस्तु बधात्तेषां रक्षसां भरतर्षभ । उवाचेदं वचः पार्थ पराशरमग्निन्दमं ।
कश्चित्तातापविभ्रं ते कश्चिन्नन्दसि पुत्तक । अजानतामदाषाणां सर्वेषां रक्षसां बधात् । १८३
प्रजोच्छेदभिर्मम सञ्च नहि कर्तुं त्वमर्हसि । नैष तात दिजातोनां धर्मो दृष्टस्तपस्विनां ।
शम एव परो धर्मस्तमाचर पराशर । अधर्षिष्ठं वरिष्ठः सनकुरुषे त्वं पराशर ।
शक्तिञ्चापि हि धर्मज्ञो नातिक्रान्तुमिहर्हसि । प्रजायाश्च ममोच्छेदं नचैवं कर्तुमर्हसि ।
शापाद्वि शक्नोत्वाशिष्ठ तदा तदुपपादितं । आत्मजेन स दोषेण शक्निर्नात इतो दिवं ।
नहि ते राक्षसः कश्चिच्छक्तो भवयितुं मुने । आत्मनैवात्मनस्तेन दृष्टो मृत्युस्तदाऽभवत् । १८४
निमित्तमावस्तवाभीद्विशामित्रः पराशर । राज्ञा कल्पापपादश्च दिवमारुह्य मोदते ।
ये च शक्नोन्वराः पुत्रा वशिष्ठस्य महामुनेः । ते च सर्वे मुदायुक्ता मोदन्ते महिताः सुतैः ।
सर्वेनेनद्वशिष्ठस्य विदितं वै महामुने । रत्नमाञ्च समुच्छेद एष तात तपस्विनां ।
निमित्तभूतस्त्वं चात्र क्रतौ वाशिष्ठमन्दन । तत्त्वं मुञ्च भद्रं ते समाप्तमिदमस्तु ते ।

॥ गन्धर्व उवाच ॥ स्वमुक्तः पुलस्त्येन वशिष्ठेन च धीमता । तदा समापयामः स सर्वं शास्त्रो महामुनिः । १८०

सर्वराजससवाय सम्भृतं पावकं तदा । उत्तरे हिमवतपार्श्वे उत्सर्ज्य महावने ।

स तत्रापि पितृणां वृत्तान्तमन एव च । भक्त्यन्दुश्यते वङ्गि सदा पर्वणि पर्वणि ।
इत्यदिपर्वणि चैत्रथपर्वे शैब्यापास्थिने एकाशीत्यधिकशतेऽध्यायः ॥ १८१ ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥ राज्ञा कल्माषपादेन गुरौ ब्रह्मविदां वरे । कारणं किं पुरस्कृत्य भार्या वै मन्त्रियोजिता ।
जानता वे परं धर्मं वशिष्ठेन महात्मना । अगम्यागमनं कस्मात्कृतं तेन महर्षिणा ।

अधर्मिष्ठं वशिष्ठेन कृतञ्चापि पुरा मये । एतन्मे मंशयं सर्वं क्लृप्तमर्हमिष्टकृतः । १८२

॥ गन्धर्व उवाच ॥ धनञ्जय निबोधेदं यन्मा त्वं परिपृच्छसि । वशिष्ठं प्रति दुर्धर्षं तथानिबन्धनं नृपं ।

कथितं ते मया सर्वं यथाशक्तः स पार्थिवः । शक्तिना भरतश्रेष्ठ वशिष्ठेन महात्मना ।

स तु शपथं प्राप्तः क्रोधपर्याकुलेक्षणः । निर्वृत्तगाम पुरा राजा सहदारः परन्तपः ।

अरुः, निर्वृत्तं गत्वा सहदारः परिक्रमे । नानादृग्गणकीर्णं नानासत्त्वसंयुक्तं ।

नानागुणलताच्छ्वेन नानादुर्मममावृतं । अरण्ये धारमन्नादं शापयन्तः परिभ्रमन् । १८३

स कदाचित्पुत्राविष्टो मृगयन् भव्यमात्मनः । ददर्श सुपरिक्रिष्टः कश्चिद्विनिर्वृत्तं वने ।

ब्राह्मणं ब्रह्मणीश्वरमियुनथोपमङ्गते । तौ तं वीक्ष्य सुविचितावकृतार्थौ प्रधावितौ ।

तथोः प्रप्रेतौ त्विप्रं जयाह नृपतिर्व्वेलात् । दृष्ट्वा गृहीतं भर्तारमथ ब्राह्मण्यभाषत ।

शृणु राजन्मम वचो यत्त्वा वक्ष्यामि सुव्रत । आदित्यवंशप्रभवस्त्वं हि लोके परिश्रुतः ।

अप्रमत्तः स्थितो धर्मं गुरुश्रवणेन । शोषापहतदुर्धर्षं न पापं कर्त्तुमर्हसि । १८४

चतुर्काले तु सम्प्राप्ते भर्त्तव्यमनकर्षिता । अकृतार्था ह्यहं भवा प्रमदीयं समागता ।

प्रसीद नृपतिं श्रेष्ठ भर्त्ताऽयं मे विद्वज्यतां । एवं विक्रोशमानायास्तस्यास्तु स नृशंभवत । भर्त्तारं भक्त्यामाम आधो मृगमि
वेक्षितं ।

तस्याः क्रोधमिभृताया यान्यश्रूण्यपतनभुवि । मोहनिः समभवद्भोक्तृस्तच्च देशं त्यदीपयत् ।

ततः सा शोकमन्त्रा भर्त्तव्यमनकर्षिता । कल्माषपादं राजर्षिमश्रुपद्माङ्गणे हृषा ।

यस्मान्ममाकृतार्थास्तस्या लुप्तं नृशंभवत् । प्रेक्षन्त्या भवितो मेऽय प्रियो भर्त्ता महायशसः । १८५

तस्मात्त्वमपि दुर्बुद्धे मच्छापपरिविचतः । पक्षीमृतावनप्राप्य मद्यस्य त्वमि जौवितं ।

यस्य चर्षेण शिष्टस्य त्वया पुत्रा विनाशिताः । तेन मङ्गस्य ते भार्या तनयं जनयिष्यति ।

स ते वंशकरः पुत्रो भविष्यति नृपाधम । एवं शशा तु राजानं सा तमाङ्गिरसो ब्रूमा । तस्यैव मन्त्रिणो दीपं प्रविवेश कृतार्थनं ।
वशिष्ठस्य महाभागः सर्वमेतदवैद्यत । ज्ञानयोगेन महता तपसा त्व परन्तप ।

मुक्तशापस्य राजर्षेः कालेन महता ततः । चतुर्कालेऽभिपतितो मद्यन्त्या निवारितः । १८६

नहि सम्भारं स नृपस्य शापं कामनोहितः । देव्याः सोऽय वचः श्रुत्वा संभ्रान्तो नृपसत्तमः । तं शापमनुसंस्मृत्य पर्यंतथ
दुःखं तदा ।

एतस्मात्कारणाद्राजा वशिष्ठं संन्यधोजयत् । स्वदग्धेषु नरश्रेष्ठ शपदोषसमन्वितः ।

इत्यादिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि वशिष्ठापाख्यानि ब्रह्मीत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८९ ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥ अस्माकमनुरूपा वै यः स्याद्गन्धर्व्यं वेदवित् । पुनोहितस्तमाचक्ष्व सर्व्यं हि विदितं तव ।

॥ गन्धर्व्यं उवाच ॥ यतीथान्देवनस्यैव वने भ्राता तपस्यति । धाम्य उक्ते च तै तीर्थं तं दृणुध्वं यदीच्छथ ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततोऽर्जुनोऽस्त्वमाग्नेयं प्रददौ तद्यथाविधि । गन्धर्व्याय तदा प्रीतोऽवचनं चेदमब्रवीत् । १८९

त्वय्येव तावत् तिष्ठन्तु हया गन्धर्व्यमन्तम । कार्यकाले यदीथाम् । स्वस्ति तेऽस्त्विति चाब्रवीत् ।

तेऽन्यान्ममभिसेपूज्य गन्धर्व्यः पाण्डवाश्च ह । रम्याङ्गाग्रीरथीतोगावथाकांमं प्रतस्थिरे ।

तत उक्ताचकं तीर्थं गत्वा धौम्याश्रमन्तु ते । तं वनः पाण्डवा धौम्यं पौरोहित्याय भारत ।

तान् धौम्यः प्रतिजयाह मर्त्यवेदविदावरः । वनेन फलमूलेन पौरोहित्येन चैव ह ।

तेममःशमिरे लब्धा श्रियं राज्यञ्च पाण्डवाः । ब्राह्मणं तं पुरस्कृत्य पाञ्चालींच स्वयम्बर । १८९

पुनोहितेन तेनाथ गुरुणा मङ्गतास्तदा । नाथवन्तमिवात्मानं भेचिरे भरतर्षभाः ।

म हि वेदार्थतत्त्वज्ञसंवां गुरुद्वारधीः । तेन धर्मविदा पार्था याज्या धर्मविदा कृताः ।

वीरांसु म हितान्नेन प्राप्ताराज्यान्स्वधर्मतः । बुद्धिर्वीर्यबलौत्साहैर्युक्तान्देवानिव द्विजः ।

कृतस्वस्त्यनास्तेन ततस्ते मनुजाधिपाः । भेचिरे महिता गन्तुं पाञ्चाल्यांसं स्वयम्बरं ।

इत्यादिपर्वणि धौम्यपुनोहितकरणे व्यश्रीत्यधिकशतोऽध्यायः समाप्तश्चैत्ररथपर्वः ॥ १८९ ॥

॥ अथ स्वयम्बरपर्व ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्ते नगरादृक्षा भ्रातरः पञ्च पाण्डवाः । प्रययुरीपदीं द्रष्टुं तच्च देशं महोत्सवं । १८९

ते प्रयाता नगव्याधाः सह मात्रा परन्तपाः । ब्राह्मणान्द्रुशुर्मां गच्छतः सङ्गान्बद्धन् ।

त ऊचुर्ब्राह्मण राजन्याण्डवान्ब्रह्मचारिणः । क भवन्तो गमिष्यन्ति कुतो वाऽभ्यागता इह ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ आगतानेकचक्रायाः सोदर्यानेकचारिणः । भवन्तो वै विजानन्तु सह मात्रा द्विजर्षभाः ।

॥ ब्राह्मणा ऊचुः ॥ गच्छताथैव पाञ्चालान्द्रुपदस्य निवेशने । स्वयम्बरे महोत्सवं भविता सुमहाधनः ।

एकसार्धं प्रयाताः स्र वयं तत्रैव गामिनः । तत्र ह्यहृतसङ्काशो भविता सुमहात्सवः । १८९

यज्ञमेनस्य दुहित्वा द्रुपदस्य महात्मनः । वेदीमथात्समुत्पन्ना पद्मपत्रनिभेक्षणा ।

दर्शनीयाऽनवद्याङ्गी सकुमारी मनस्विनी । धृष्टद्युम्नस्य भगिनी द्रोणशत्रोः प्रतापिनः ।

यो जातः कवची खड्गी सशरः शशरासनः । सुसमिद्धे महाबाहुः पावके पावकोपमः ।

स्वमा तस्थानवद्याङ्गी द्रौपदी तनुमधुमा । नीलोत्पलसम्भो गन्धा यस्याः क्रोशत्प्रवृत्ति वै ।

यज्ञमेनस्य च सुतां स्वयम्बरकृतचणां । गच्छन्ते वै वयं द्रष्टुं तच्च दिव्यं महोत्सवं । १८९

राजानो राजपुत्राश्च यज्वानो भूरिदक्षिणाः । स्वःश्रुतवन्तः शुश्रूषे महात्मानो यतव्रताः ।

तरुणा दर्शनीयाश्च नानादेशसमागताः । महारथाः कृतास्त्राश्च समुपैयन्ति भूमिपाः ।

ते तत्र विविधान्वायान्विजयार्थं नरेश्वराः । प्रदास्यन्ति धनं गाथ भद्रं भोज्यञ्च सर्व्वशः ।

प्रतिगृह्य च तत्सर्व्वं दृष्ट्वा चैव स्वयम्बरं । अनुभूयोत्सवं चैव गमिष्यामी यथेक्षितं ।

नटा वैतानिकास्त्र नर्त्तकाः सूतमागधाः । निबोधकाश्च देशेभ्यः ममेयन्ति महाबलाः ।

१८३०

एवं कौतूहलं कृत्वा दृष्ट्वा च प्रतिगृह्य च । महास्त्राभिर्गहात्मानः पुनः प्रतिनिरक्षय ।

दर्शनीयाश्च वः सर्व्वान्देवकृपानवस्थितान् । समीक्ष्य कृष्णा वरधेस्तुङ्गवैरुतमं वरं ।

अयं भ्राता तव शोमान्दर्शनीयो महाभुजः । नियुज्यमानो विजयेत्सङ्गत्या द्रविणं बद्ध ।

॥ यृधिष्ठिर उवाच ॥ परमं भो गमिष्यामी द्रष्टुं चैव महोत्सवं । भवद्भिः सहिताः सर्व्वे कन्यायाम्ने स्वयम्बरं ।

इत्यादि पर्व्वणि स्वयम्बरपर्व्वणि पाण्डवगमने चतुरशीत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्ताः प्रयाताम्ने पाण्डवा जनमेजय । राज्ञा दक्षिणपाञ्चालान्द्रुपदेनाभिरचितान् ।

१८३१

तत्सोऽपु महात्मानं शुद्धात्मानमकल्मषं । ददृशुः पाण्डवा वीरा मुनिं दैपायनं तदा ।

तस्मै यथावत्सत्कारं कृत्वा तेन च मत्कृताः । कथाऽन्ते चाभ्यनुज्ञाताः प्रययुर्द्रुपदक्षयं ।

पश्यन्तो रमणीयानि वनानि च मरुमि च । तत्र तत्र वसन्तश्च शनैर्जग्मुर्महाराथाः ।

स्वाध्यायवन्तः शुचयो मधुराः प्रियवादिनः । आनुपूर्व्वेण सम्प्राप्ताः पाञ्चालान्याण्डुनन्दनाः ।

ते तु दृष्ट्वा पुरं तच्च स्वन्यायारञ्च पाण्डवाः । कुम्भकारस्थ शालायां निवामश्चक्रिरे तदा ।

१८३२

तत्र भैक्ष्यं समाजुष्ट्वा द्वाङ्गुलीं वृत्तिमाश्रिताः । तात्सम्प्राप्तान्तथा वीरानुज्जिह्विरे न नराः कचित् ।

यज्ञमेव च कामसु पाण्डवाश्च क्रिगेष्टिने । कृष्णं दद्यामिति सदा न चैतद्दृष्ट्वा गतिमः ।

कोऽनिषमाणः केनैतं पाञ्चाल्या जनेमेजय । दृढं धनुरनायभ्यं कारयामास भारत ।

यस्य वैहायमं चापि कारयामास कृत्रिमं । तेन यन्त्रेण ममितं राजा नैत्यं चकार मः ।

॥ द्रुपद उवाच ॥ इदं सर्व्वं धनुः कृत्वा मज्जेरेभिश्च मायकैः । अतोऽहं लक्ष्यं योतेद्धा म नन्वा मत्सुतानिति ।

१८३३

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इति स द्रुपदो राजा स्वयम्बरमघोषयत् । तच्छ्रुत्वा पार्थिवाः सर्व्वे समीयुस्तत्र भारत ।

क्षयश्च महात्मानः स्वयम्बरदिदृक्षत् । द्रुपदधनुःपुरोगाश्च मर्कटाः कुरवो नृप ।

ब्राह्मणश्च महाभागो देशेभ्यः समुपागमन् । ततोऽर्चिता राजगणा द्रुपदेन महात्माना ।

उपोषात्रिष्टा मञ्चेषु द्रष्टुकामाः स्वयम्बरं । ततः पौरजनाः सर्व्वे भागरेद्धुतनिःस्त्रवाः ।

गिरुमारगिरः प्राप्य न्यविशंस्ते स्म पार्थिवाः । प्रागुत्तरिण नगराङ्गुमिभागे समे शुभे । समाजवाटः शुश्रूभे भवन्तः

मर्त्यतो वृतः ।

१८३४

प्राकारपरिखात्रेण दारतोरणमण्डितः । विनानेन विचित्रेण सर्व्वतः समलङ्कृतः ।

तृथीयघण्टमङ्कीर्णः पराङ्गो गुरुधूपितः । चन्दनोदकमिश्रश्च मूल्यद्रव्योपशोभितः ।

कैलाशशिखरप्रसङ्गेन भस्मालविनेत्रिभिः । सर्व्वतः संवृतः शुभैः प्रामादैः सुकृतो च्छ्रयैः ।

सुवर्णजानकस्त्रीतैर्माण्डूत्रिमभूषितैः । सुवर्णहर्णमोपातैर्गहामनपरिच्छदैः ।

अधाम्यसमवच्छन्नैरगुरुतमवाभितैः । हंसाशुवर्णैर्बहुभिरायोजनमुगन्धिभिः ।

१८३५

असन्नाधश्नतदारैः शयनासनशोभिनेः । बज्रधातुपिनङ्गाङ्गैर्हिमशङ्खिसरैरिव ।
तत्र नानाप्रकारेषु विमानेषु खलङ्गुताः । सङ्केतानामुदात्तान्यायं निषेधः सर्वपार्थिवाः ।
तत्रोपविष्टान्दृष्टुर्भोमत्तपराक्रमान् । राजसिंहासनाभागान् कृष्णागुहविभूषितान् ।
महाप्रस दान् ब्राह्मणान् स्वराष्ट्रपरिरक्षिणः । प्रियान्श्वस्य लोकस्य सुकृतैः कर्मभिः शुभैः ।
मन्त्रेषु च पराङ्गेषु पौरजानपदा जनाः । कृष्णादग्निमिद्वार्यं मन्त्रैः समुपाविशन् ।

१८००

ब्राह्मणैश्च सहिताः पाण्डवाः समुपाविशन् । चङ्किं पाञ्चालराजस्य पश्यन्तस्त्रामनुत्तमां ।
ततः समजो वष्टधे स राजन्दिवमान् बह्वन् । रत्नप्रदानबज्रलः शोभिणो नटनर्तकैः ।

वर्त्तमाने समजे तु रमणीयेऽङ्गि षोडशे । आभूताङ्गी सुवसना सर्वभरणभूषिता ।
मालाश्च समुपादाय काञ्चनीं समनङ्गतां । श्रवतोर्णा ततो रत्नं द्रौपदी भरतवर्षम् ।

पुरोहितः भोमकानां मन्त्रविद्ब्राह्मणः शुचिः । परिसीर्य जुष्टावाग्निमाज्येन विधिवत्तदा ।

१८०५

स तर्पयित्वा ज्वलनं ब्राह्मणान् स्वस्तिवाच्य च । वारयामास सर्व्याणि वादित्राणि समन्ततः ।

निःशब्दे तु कृते तस्मिन् धृष्टद्युम्नो विशास्यते । कृष्णामादाय विधिवन्मेषदुन्दुभिनिःस्वनः । रत्नमध्ये गतस्तत्र मेघगभीरया ।
गिरा । वाक्यमुच्चैर्जगादेदं स्रज्जन्मर्यवदुत्तमम् ।

इदं धनुर्नव्यमिमे च बाणाः शृण्वन्तु मे भूतपत्यः समेताः । क्षिप्रेण यन्मस्य समर्पयद्भङ्गैः श्रितैर्योमचरैर्दशाङ्गैः ।

एतन्महत्कर्म करोति यो वै कुलेन रूपेण बलेन युक्तः । तस्याद्य भार्या भगिनो ममेयं कृष्णा भविषी न मृषा ब्रवीमि ।

नानेवमुक्त्वा दुपदस्य पुत्रः पश्चादिदं तां भगिनीमुवाच । नास्मा च गोत्रेण च कर्मणा च सङ्कीर्तयन्मूपति तन्मेनेताम् । १८००

इत्यादिपर्वणि स्वयम्बरपर्वणि धृष्टद्युम्नवाक्ये पञ्चाशीत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८५ ॥

॥ धृष्टद्युम्न उवाच ॥ दुर्वैधनो दुर्विषहो दुर्मुखो दुःप्रधर्षणः । विनिश्चिन्तित्विकर्णस्य सहो दुःशासनस्तथा ।

युयुत्सुर्वायुवेगस्य भीमवेगस्वस्तथा । उयायुधो बलाको च करकायुर्विरोचनः ।

कुण्डकस्त्रिजमेनस्य सुवर्चाः कनकध्वजः । नन्दको बाहुशाली च तुङ्गण्डो विकटस्तथा ।

एते चान्ये च बहवो धार्तराष्ट्रा महाबलाः । कर्णेन सहिता वीरास्त्वदर्थं समुपागताः ।

अमङ्गलाता महात्मानः पार्थिवाः चत्विश्वर्षभाः । शकुनिः शैबलश्चैव दृषकोऽथ दृहद्वलः ।

१८०५

एते गान्धारराजस्य सुतौः सर्वे समागताः । अश्वत्थामा च भोजस्य सर्वशस्त्रज्ञो वीरौ ।

समवेतौ महात्मानौ त्वदर्शे समलङ्कृतौ । दृहन्तो मणिभाक्षैव दण्डधारस्य पार्थिवः ।

सहदेवजयत्सेनौ मेषमन्त्रिष्य पार्थिवः । विराटः सह पुत्त्राभ्यां शङ्खेनैवात्तरेण च ।

वार्द्धिर्चमिः सुशर्मा च सेनाविन्दुश्च पार्थिवः । सुकेतुः सहपुत्रेण सुनाम्ना च सुवर्षमा ।

सुचित्रः सुकुमारस्य दृकः सत्यधृतिस्तथा । सर्वध्वजो रौचमानो नीलश्वियायुधस्तथा ।

१८१०

अंशुमन्शेकितानस्य श्रेणिभंश्च महाबलः । समुद्रमेनपुत्रस्य चन्द्रमेनः प्रतापवान् ।

जलमन्त्रः पितापुत्रौ विदण्डो दण्ड एव च । पौण्ड्रको वासुदेवस्य भगदत्तस्य वीर्यवान् ।

कलिङ्गसासनिप्रस्य पत्तनाधिपतिस्तथा । मद्रराजस्तथा शब्धः सहपुत्रो महारथः ।

रुक्माङ्गदेन वीरेण तथा रुक्मरथेन च । कैरव्यः सोमदन्तश्च पुत्रस्यास्य महारथः ।
 समवेतास्तव्यः धृतरा भरिर्भूरिश्रवाः शनः । सुदक्षिणश्च कामोजो दृढधन्वा च पौरवः । १८६
 वृहद्बलः सुधेनश्च शिविरौसीनुरस्तथा । पटच्चरनिहन्ता च कारुषाधिपतिस्तथा ।
 सङ्कर्षणी वामदेवो रौक्मिणेयश्च वीर्यवान् । शात्म्यश्च चारुदेणश्च प्रायुक्षिः सगदस्तथा ।
 अक्रूरः सात्यकिश्चैव उद्धवश्च महामतिः । कृतवर्मा च हार्दिक्यः पृथुर्विपृथुरेव च ।
 विदूरथश्च कङ्कश्च शङ्खुश्च मगवेषणः । आशावर्षो निरुद्धश्च समीकः मारिभेजयः ।
 वीरो वातपतिश्चैव झिलीपिण्डारकस्तथा । उग्रोनरश्च विक्रान्तो वृष्णयस्ते प्रकीर्त्तिताः । १८७
 भगोरथो वृहतत्तलः सैन्यवस्व जयद्रथः । वृहद्रथो वाह्निकश्च श्रुतायुश्च महारथः ।
 उलूकः कैतवो राजा चित्राङ्गदशुभाङ्गदौ । वत्सराजश्च मतिमान् कोशलाधिपतिस्तथा ।
 शिशुपालश्च विक्रान्तो जरासन्धस्तथैव च । एते चान्ये च बहवो नानाजनपदेश्वराः ।
 लब्धभागता भद्रे चक्षियाः प्रथिता भुवि । एते भैक्ष्यन्ति विक्रान्तास्त्वदर्थे लब्धमुत्तमं । विधेयं य इदं लब्धं वरयेयाः
 शृणुमेऽद्य तं ।

इत्यादिपर्वणि स्वयम्बरपर्वणि राजनामकीर्त्तने षड्शीत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तेऽनङ्गताः कुण्डलिनो युवानः परस्परं स्पृष्टुमानौ नरेन्द्राः । अस्वं बलं चात्मानं मन्यमानाः सर्वे
 समुत्पेतुं रुदायुधानि । १८७

रूपेण वीर्येण कुलेन चैव शीलेन चित्तन च यौवनेन । समिद्धदर्पा मदवेगभिन्ना मत्ता यथा हैमवता गजेन्द्राः ।
 परस्परं स्पृष्ट्वा प्रेक्षमाणाः सङ्कल्पजेनाभिपरिभ्रुताङ्गाः । कृष्णो मभैवेत्यभिभाषमाणान् नृपासनेभ्यः सहस्रोदतिष्ठन् ।
 ते चक्षिया रङ्गगताः समेता जिगीयमाणा द्रुपदात्मजां तां । चकाशिरे पर्वतराजकन्यामुभां यथा देवगणाः समेताः ।
 कन्दर्पवाणाभिनिपीडिताङ्गाः कृष्णागतैस्ते हृदयैश्चरेन्द्राः । रङ्गावतीर्णा द्रुपदात्मजार्थं द्वयं प्रचक्रुः सुहृदोऽपि तत्र ।
 अथाययुर्देवगणा विमानै रूद्रादिद्या वसवोऽद्याश्चिन्ता च । माध्याय सर्वे मरुतस्तथैव यमं पुरस्कृत्य धनेश्वरश्च । १८८

दैत्याः सुपर्णाश्च महोरगाश्च देवर्षेया गुह्याकाश्वारणाश्च । विश्रावसुर्नारदपर्वतौ च गन्धर्व्वमुख्याः सहस्राऽसुरोभिः ।
 हनायुधस्तत्र जनार्दनश्च वृष्णाश्वकाश्चैव यथाप्रधानं । प्रेक्षां स्म चकुर्युदपुङ्गवास्ते स्थिताश्च कृष्णस्य मते महान्तः ।
 द्रुपदा तु तान्मत्तगजेन्द्ररूपान् पञ्चाभिपद्मानिव वारणेन्द्रान् । भस्मावृताङ्गा निव हव्यवाहान् कृष्णः प्रदधौ यदवीरमुख्यः ।
 शशं रामाय युधिष्ठिरं स भीमं सजिष्णुं च यमौ च वीरौ । शनैः शनैस्तान्प्रममौ ह्य रामो जनार्दनं प्रीतमना ददर्श ।
 अन्ये तु वीरा नृपपुत्रपौत्राः कृष्णागतैर्नैव मनःस्वभावैः । व्यायच्छमाना दहशृङ्गतानून् सन्दृष्ट्वा दन्तच्छ्रुत्वा सनेत्राः । १८९
 तथैव पार्थाः पृथुवाहस्ते वीरौ यमौ चैव महानुभावौ । तां द्रौपदीं प्रेत्य तदा स्म सर्वे कन्दर्पवाणाभिहता बभूवुः ।

देवर्षिगन्धर्व्वममाकुलं तत्पुर्णनागासुरमिद्वजुष्टं । दिव्येन गन्धेन सममाकुलश्च दिव्येन पुण्यैरवकीर्यमानः ।

महास्त्रनैर्दुर्मुखादितैश्च बभूव तत्सङ्कुलमन्तरीचं । विमानसम्प्राधमभ्रसमन्तास्त्रवेणुवीणापणवानुनादं ।

ततस्तु ते राजगणाः क्रमेण कृष्णनिमित्तं कृतविक्रमाश्च । सक्पर्णदुर्योधनश्चाश्वत्थद्रौण्यनिकायसुनोयवकाः ।

कलिङ्गवङ्गाधिपपाण्डुपौण्ड्र विदेहराजो यवनाधिपश्च । अन्ये च नानानृपपुत्रपौत्रा राट्वाधिपाः पङ्कजपत्रनेत्राः । १९०

किरीटहाराङ्गदचक्रवालैश्चिभृषिताङ्गाः पृथुबाहवस्तः । अनुक्रमं विक्रमसत्त्वयुक्ता बलेन वीर्येण च नर्दमानाः ।
तत्कार्मुकं भेदनं नापपन्नं मय्यं न श्रेयसीनसापि कर्तुं । ते विक्रमन्तः स्फुरन्ता दृढेन विचित्रमाणा धनुषा नरेभ्यः ।
विचेष्टमाना धरणीतलस्था यथाबलं श्रैः युगलकमाश्च । गतौजसः स्वस्तिकिरीटहारा विनिश्चयन्तः श्रमयाम्यभ्युः ।
हाहाकृतं तद्वन्धा दृढेन विस्मृतहाराङ्गदचक्रवालं । कृष्णानिमित्तं विनिवृत्तकामं राज्ञां तदा मण्डलमार्त्तमासीत् ।
मर्षान्नृपांस्तान्प्रममीत्य कर्षो धनुर्द्धराणां प्रवरौ जगाम । उद्धृत्य तर्षं धनुस्त्वं तस्म्यं चकाराशु युयोज वाणान् । ०१५
दृष्ट्वा स्मृतं मेनिरे पाण्डुपुत्रा भित्वा नीतं नव्यवरं धराथां । धनुर्धरा रागकृतप्रतिज्ञमत्यग्निषोमार्कमथार्कपुत्रं ।
दृष्ट्वा तु तं त्रैपदो वाक्त्रमुच्चैर्जगाद नाहं वरं यामि स्मृतं । सामर्षहासं प्रममीत्य सूर्यं तव्याज कर्षः स्फुरितं धनुस्तत् ।

एवं तेऽपि निवृत्तेषु चत्त्रियेषु समन्ततः । चेदीनामधिपो वीरो बलवान्नक्तकोपमः ।

दमघोषस्तो धीरः शिशुपालो महामतिः । धनुरादायमानस्तु जानुभ्यामगमन्महीं ।

ततो राजा महावीर्यो जरासन्धो महाबलः । धनुषोऽभ्यासमागत्य तस्यै गिरिरिवाचलः । ०१६

धनुषा पोद्भमानस्तु जानुभ्यामगमन्महीं । तत उत्थाय राजा स'खराद्राण्यभिजस्मिवान् ।

ततः शन्यो महावीर्यो मद्राजो महाबलः । तदप्यारोपमाणस्तु जानुभ्यामगमन्महीं ।

तस्मिन् संभ्रान्तजने समाजे निचित्रवादेषु जनाधिपेषु । कुन्तोसतो जिष्णुरियेष कर्तुं सज्जं धनुस्तत्प्रवरं प्रवीरः ।

इत्यादिपर्वणि स्वयम्बरपर्वणि राजपराङ्मुखे सप्ताशीत्यधिकगतेऽध्यायः ॥ १८० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यदा निवृत्ता राजानो धनुषः सज्जकर्षणः । अथोदतिष्ठदिप्राणा मथाजिष्णुदरधोः ।

उदकोऽश्विप्रमुखा तिधुस्वन्तोऽजिनानि च । दृष्ट्वा सम्प्रस्थितं पार्थमिन्द्रकेतुमप्रभं । ०१७

केचिदासृजि मनमः केचिदामन्दुदात्तित्वाः । आक्रुः परस्परं केचिन्निपुणा बुद्धिजीविनः ।

यत्कर्षं श्रय्यप्रमुखैः चत्त्रियैर्नो कविश्रुतैः । नानतं बलवद्भिर्हि धनुर्बैदपरायणैः ।

तत्कथं लकृतास्तेन प्राणत्वे दुर्बलोयसा । वटुमात्रेण शक्रं हि सज्यं कर्तुं धनुर्द्विजाः ।

अवहास्या भविष्यन्ति ब्राह्मणाः सर्व्वराजसु । कर्षण्यस्मिन्नसंमिद्धे चापलादपरीक्षिते ।

यद्येष दर्पाद्वृषादाऽप्यथ ब्राह्मणचापलात् । प्रस्थितो धनुरायन्तुं वार्य्यतां साधु मागमन् । ०१८

ब्राह्मणा ऊचुः ॥ नाबहास्या भविष्यामो न च लाघवमास्थिताः । न च विदिष्टतो लोके गमिष्यामो महीक्षितं ।

केचिदाज्ज्युवा श्रीमाम्नागराजकरोपमः । पौनस्सन्धोरुवाज्जुष धैर्य्येण हिमवानिव ।

मिह्लेखलगतिः श्रीमान्मन्त्रजागन्धर्विक्रमः । सम्भायमस्मिन्कर्षेदमुखाहाचानुमीयते ।

शक्तिरस्य महात्साहा नष्टाशक्तः स्वयं प्रजेत् । न च तदिद्यते किञ्चित्कर्षं लोकेषु यद्भवेत् । ब्राह्मणानामसाध्यञ्च नृषु संस्था
नंचारिषु ।

अभवा वायुमचाश्च फलाहारा दृढव्रताः । दुर्ज्वला अपि विप्रा हि बलीयांसः स्तेजसा । ०१९

ब्राह्मणो नावमन्त्यः सदमहा समाचरन् । सुखं दुःखं महद्भस्त्रं कर्म यसमुपागतं ।

जामदग्न्येन रामेण निर्जिताः चत्त्रिया युधि । पोतः समुद्रोऽगस्तेन अगाधो ब्रह्मतेजसा ।

तस्माद्ववन्तु सर्व्वेऽत्र वटुरेष धनुर्बहान् । आरोपयतु श्रीधं वै तथेत्यूचुर्द्विजर्षभाः ।

एवं तेषां विलपतां विप्राणां विविधा गिरः । अर्जुनो धनुषोऽभ्यासे तस्यौ गिरिरिवाचतः ।

स तद्वनुः परिक्रम्य प्रदक्षिणमयाऽकरोत् । प्रणम्य शिरसा देवमीशानं वरदं प्रभुं ।

०५०

कृष्णश्च मनसा कृत्वा जगद्देवांश्चैव । यत्पार्थिवैवैकस्मिन् नोयत्कौराधेयदुर्योधनशत्रुशक्तिः । तदा धनुर्वैदपरैर्नृभिः ।

कृतं न सख्यं महतोऽपि यत्नात् ।

तदर्जुनो वीर्यवतां सदर्पसदैनिरिन्द्रावरजप्रभावः । सख्यश्च चक्रे निमिषान्तरेण शरांश्च जयाह दशार्हसङ्ख्यान ।

विव्याध लक्ष्यं निपपात तच्च क्लिष्टेण भूमौ महमाऽतिविद्धं । ततोऽन्तरीचे च बभूव नादः समाजमध्ये च महाक्षिनादः ।

पुष्पाणि दिव्यानि वर्षथ देवः पार्थस्य मूर्द्ध्नि दिशतां निहन्तुः ।

सैलानि विव्यधुस्तत्र ब्राह्मणाश्च सहस्रशः । विलचितास्ततश्च कूर्साहाकारांश्च सर्वशः । न्यपतंश्चात्र नभसः समन्तात्पुष्प

वृष्टयः ।

०५१

शताङ्गानि च तृथ्याणि वादकाः समवादयन् । सूतमागधमहाश्च व्यस्तुवंस्तत्र सुखराः ।

तं दृष्ट्वा द्रुपदः प्रीतो बभूव रिपुसूदनः । सह सैन्येस्य पार्थस्य साहाय्यार्थमियेष सः ।

तस्मिंश्च शब्दे मरुति प्रवृद्धे युधिष्ठिरो धर्मभृतां वरिष्ठः । आवासमेवापजगाम शीघ्रं सार्द्धं यमाभ्यां पुरुषोत्तमाभ्यां ।

विद्वन् लक्ष्ये प्रममोक्ष्य कृष्णा पार्थश्च शक्रप्रतिमं निरीक्ष्य । आदाय शूलाभ्रमरमाख्यदाम जगाम कुन्तीसुतमुत्सृज्यन्ती ।

स तामुपादाय विजित्य रङ्गे द्विजतिभिस्तैरभिपूज्यमानः । रङ्गाधिरक्रामदक्षिण्यकर्षां पथ्या तथा चाप्यनुगम्यमानः । ०५२

इत्यादि पर्वणि खयम्बरपर्वणि लक्ष्यच्छेदने ऽष्टाशीत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८८ ॥

॥ वैशम्पयन उवाच ॥ तस्मै दिक्षति कल्याणं ब्राह्मणाय तदा नृपे । कोप आशीन्महोपापनामोलोकान्योन्यमन्तिकात् ।

अस्मानयमतिक्रम्य हृणीकृत्य च भङ्गवान् । दातुमिच्छति विप्राय द्रौपदीं योषितांवरं ।

अवरोधेह वृत्तन्तु फलकानि निपात्यते । निहन्मनं दुरात्मानं योऽयमस्माक्षमन्यते ।

न ह्यहंतेषु मन्मानं नापि वृद्धकर्म गुणैः । हन्मनं सह पुत्रेण दुराचारं नृपदिषं ।

अयं हि सर्वानाह्वय मल्लय च नराधिपान् । गुणवद्भोजयित्वाऽन्तं ततः पश्चात् नमन्यते ।

०५३

अस्मिन्नाजसमावोय देवानामिव सन्नेये । किमयं सदृशं कश्चिन्नृपतिं नैव दृष्टवान् ।

नच विप्रेष्वधोकारो विद्यते वरणं प्रति । खयम्बरः क्षत्रियाणामितीयं प्रथिता श्रुतिः ।

अथवा यदि कन्येयं नच कश्चिद्भूषति । अग्राविमां प्रतिक्षिप्य याम राद्राणि पार्थिवाः ।

ब्राह्मणे यदि चापन्यसिभादा कृतवानिदं । विप्रियं पार्थिक्श्राणं नैव वध्यः कथञ्चन ।

ब्राह्मणार्थं हि नो राज्यं जीवितं हि वस्तुनि च । पुत्रपौत्रं च यवान्यदस्माकं द्रियते धनं ।

०५४

अवमानवाचैव स्वधर्मस्य च रक्षणान् । खयम्बराणामन्येषां माभूदेवंविधा गतिः ।

इत्युक्त्वा राजशार्ङ्गना हृष्टाः परिघबाहवः । द्रुपदन्तु जिघांसन्तः शत्रुधाः समुपाद्रवन् ।

तान्मृहीतशरावापान् क्रुद्धानापततो बहून् । द्रुपदो वोढ्य मन्त्राभ्राह्मणाञ्चरणं गतः ।

वेगेनापततस्मांस्तु प्रभिन्नानिव वारणान् । पाण्डुपुत्रो महेश्वाभौ प्रतिघातावगन्दिमौ ।

ततः समुत्पितुर्दायुधास्तौ महीक्षितो बद्धतलाङ्गुलिचाः । जिघांसमानाः कुरुराजपुत्रावमर्षयन्तोऽर्जुनभीमसेनौ । ०५५

ततस्तु भीमोऽद्भुतभीमकर्मा महाबलो वल्लभमानसारः । उत्याम्य दोर्भाः द्रुममेकवीरो निष्पन्नयामास यथा गजेन्द्रः ।
तं वृक्षमादाय रिपुप्रमाथी दण्डो व दण्डं पिष्टराज उयं । तस्मै समीपे पुरुषर्षभस्य पार्थस्य पार्थः पृथुदीर्घबाहुः ।
तप्रेक्ष्य कर्मातिमनुष्यबुद्धिजिष्णुः सहि भ्रातुरचित्त्यकर्मा । विमिस्त्रिये चापि भयं विहाय तस्यौ धनुर्दृष्ट्वा महेश्वकर्मा ।
तप्रेक्ष्य कर्मातिमनुष्यबुद्धिजिष्णुः सहभ्रातुरचित्त्यकर्मा । दामोदरो भ्रातरमुपवीर्य हलायुधं वाक्यमिदं बभूव ।
य एष भिरुधमं वलंगामी मरुद्वनुः कर्षति तालमात्रं । एषोऽर्जुनो नात्र विचार्यमस्ति यद्यस्मि मरुद्वर्षणं वासुदेवः । १०००
यस्त्वेष वृक्षं तरसाऽवभज्य राज्ञां निकारे सहसा प्रवृत्तः । वृकोदराख्यान्य दहैतदद्य कर्तुं समर्थः समरे प्रयित्वा ।
योऽसौ पुरस्तात्कमलायताक्षस्तनुर्धृष्टाभिर्हगतित्विनीतः । गौरः प्रलम्बोज्ज्वलचारुघोणे विनिःसृतः सोऽच्युत धर्मपुत्रः ।
यो तौ कुमारगविव कार्त्तिकेयौ दावश्विनोयविति मे वितर्कः । मुक्ता हि तस्माज्जतवेगदाहान्त्या श्रुताः पाण्डुसुताः प्रया च ।
तमवगोत्रिज्जननोयदामो हलायुधोऽनन्तरजं प्रतोतः । प्रीतोऽस्मि वृष्ट्वा हि पिष्टस्वभारं प्रयां विमुक्ताः सह कौरवायैः ।

दत्त्यादिपर्वणि स्वयम्बरपर्वणि कृष्णवाक्येजननवत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अजिनानि विधुस्वन्तः करकांश्च दिजर्षभाः । उच्युस्ते भीमकर्त्तव्या वयं योक्तव्यमहे परान् । १००१

तानेवं वदतो विप्रानर्जुनः प्रहसन्निक्रिः । उवाच प्रेक्षका भूत्वा यूयं तिष्ठथ पार्श्वतः ।
अहमेनानजिह्वायैः शतशो विकिरञ्चरैः । वारयिष्यामि मंक्रुद्धात्मस्वैराणां विषानिव ।
इति तद्वनुरानस्य शुल्कावाप्तं महाबलः । आह भीमेन सहितस्तस्मै गिरिगिरिवाचनः ।
ततः कर्मा मुखान्दृष्ट्वा तत्त्वियान्युद्धदुर्मदान् । स्म्येततुरभीतौ तौ गजौ प्रति गजानिव ।
उच्युच्च वाचः परुषास्ते राजानो युयुत्सवः । आहवे हि दिजम्यापि बधो वृष्टो युयुत्सवः । १००२
इत्येवमुक्त्वा राजानः सहसा ददुर्बुद्धिजान् । ततः कर्णे महतेजा जिष्णुं प्रति ययौ रणे ।
युद्धार्थं राप्तिताहेतोर्गजः प्रतिगजं यथा । भीममेनं ययौ शन्यो मद्राणामीश्वरो बली ।
दुर्ध्याधनादयः सर्वे ब्राह्मणैः सह सङ्गताः । मृदुपूर्वमयत्नेन प्रत्ययुध्यंस्तदाहवे ।

ततोऽर्जुनः प्रत्यविध्यदापतन्तं शितैः शरैः । कर्णं वैकर्त्तनं श्रीमान्विकृत्य बलवद्भुजः ।
तेषां शराणां वेगेन शिञ्जानां तिग्मतेजसां । विमुह्यमानो राधेयो यत्नात्तमनुधावति । १००३
तावभावायनिर्देश्यौ लाघवाज्जयतां वरौ । अयुध्येतां सुसंरम्भावेत्यान्यविजिगीषिणौ ।
कृतं प्रतिकृतं पश्य पश्य बाहुबलञ्च मे । इति भूरायवचनैरभाषेतां परस्परं ।
ततोऽर्जुनस्य भुजयोर्वीर्यमप्रतिमं भुवि । जाला वैकर्त्तनः कर्णः संरम्भः समयोधयत् ।
अर्जुनेन प्रयुक्तास्ताम्बाणखेणवत्सदा । प्रतिहत्य ननादोचैः सैन्यानि तदपूजयन् ।

॥ कर्ण उवाच ॥ तुष्यामि ते विप्रमुख्य भुजवीर्यस्य संयुगे । अविषादस्य चवास्य शलास्तविजयस्य च । १००४

किं त्वं शलाच्छाद्नुर्वेदो रामो वा विप्रसत्तम । अथ साक्षाद्गिरिहयः साक्षादा विष्णुरच्युतः ।
आत्मप्रच्छादनार्थं वै बाहुवीर्यमपाश्रितः । विप्ररूपं विधायेदं मन्ये मां प्रतियुध्यसे ।
नहि मामाहवे क्रुद्धमन्यः साक्षाच्छचीपते । पुमान् योधयितुं शक्तः पाण्डुशदा किरीटिनः ।
तमेवं वादिनं तत्र फाल्गुनः प्रत्यभाषत । नास्मि कर्णे धनुर्वेदो नास्मि रामः प्रतापवान् ।

ब्राह्मणोऽस्मि युष्मि श्रेष्ठः सर्वशस्त्रभृतांवरः । ब्राह्मे पौरन्दरै चान्ते निष्ठितो गुरुशामनात् ।

७१०

स्थितोऽस्यैव रणे जेतुं त्वां वै वीरं स्थिरो भव ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तस्तु राधेया युद्धात्कर्णो न्यवर्त्तत । ब्राह्मं तेज

स्तदाऽजयं मन्यमानो महारथः ।

अपरस्मिन्नोद्देशे वीरौ शल्यदृकोदरौ । बलिनौ युद्धमन्यसौ विद्यया च बलेन च ।

अन्योन्यामाङ्गयन्तौ तु भक्तविव महाराजौ । मुष्टिभिर्जानुभिश्चैव निप्रक्तावितरतरं ।

प्रकर्षणकर्षणयोरभ्याकर्षविकर्षणैः । आचकर्षतुर्गन्थान्यं मुष्टिभिश्चापि जघ्नतुः ।

ततश्चटचटाशब्दः सुधोरौ ह्यभवत्तयोः । पाषाणसम्पातनिभैः प्रहारैरभिजघ्नतुः ।

७११

मुहूर्त्तं तौ तदाऽन्योऽन्यं समरे पथ्यकर्षतां । ततो भीमः समुत्क्षिप्य बाहुभ्यां शश्यामाह्वे । अपातयत्कुरुश्रेष्ठो ब्राह्मणा

अहसुस्तदा ।

तत्राद्यर्थं भीममेनयकार पुरुषर्षभः । यच्छून्यं पातितं भूमौ नावधीदलिनं बली ।

पातिते भीममेनेन शन्ये कर्णे च शङ्किते । शङ्किताः सर्वराजानः परिव्रज्जुर्कोदरं ।

ऊचुश्च स्मृतिस्तत्र साध्विमौ ब्राह्मणर्षभौ । विज्ञायतां कजन्मानौ कविवाभौ तथैव च ।

को हि राधासुतं कर्णं शन्यौ योधयितुं रणे । अन्यत्र रामाष्ट्रेणाह्वा पाण्डवाद्वा किरीटिनः ।

७१२

कृष्णाद्वा देवकोपच्छात्रपादाऽपि शरदतः । को वा दुर्ध्याधनं शकः प्रतियोधयितुं रणे ।

तथैव मद्राधिपतिं शन्यं बलवता वरं । बलदेवाद्भुते वीरात्याण्डवाद्वा दृकोदरात् ।

वीरादुर्ध्याधनादाऽन्यः शकः पातयितुं रणे । कियतामवहारेऽस्माद्युद्धाद्ब्राह्मणसम्भूतात् ।

ब्राह्मणा हि मदा रक्त्याः सापराधाऽपि नित्यदा । अथैनानुपलभ्येह पुनर्योत्स्याम षष्ठवत् ।

तांस्तथा तदिनः सर्वान् प्रसमो न्य चित्तीयरागन् । अथान्यान्यरुषांश्चापि हत्वा तत्कर्म भयुगे ।

७१३

वैशम्पायन उवाच ॥ तत्कर्म भीमस्य समीक्ष्य कृष्णः कुन्तीसुतौ तौ परिशङ्कमानः । निवारयामास महोपतींस्तान्वर्षेण

लक्ष्म्येननीय सर्वान् ।

एवं ते विनिवृत्तान्तु युद्धाद्युद्धविशारदाः । यथावामं ययुः सर्वे विस्मिता राजसत्तमाः ।

दृप्तो ब्रह्मोत्तरो रङ्गः पाञ्चाली ब्राह्मणैर्दृता । इतिब्रुवन्तः प्रययुर्ध्वं तत्रामन्समागताः ।

ब्राह्मणैस्तु प्रतिच्छन्ना रौरवाजिनवाभिभिः । कृच्छ्रेण जग्मतुस्तौ तु भीमसेनधनञ्जयौ ।

७१४

विमुक्तौ जनसम्पाशाच्छत्रुभिः परिविचिता । कृष्णयाऽनुगतौ तत्र नृवीरौ तौ विरेजतुः ।

पौर्णमास्यो घनैर्भुक्तौ चन्द्रसूर्याविविदितौ । तेषां माता बड्ढविधं विनाशं पर्यचिन्मयत् ।

अनागच्छतु पुत्रेषु भैक्षकालेऽभिगच्छति । धार्तराष्ट्रैर्हता नम्युर्व्विज्ञाय कुरुपुङ्गवाः ।

मायाचितैर्त्वा रक्षोभिः सुधोरैर्हृदवैरिभिः । विपरातं मतं जीतं व्यासस्यापि महात्मनः ।

इत्येवं चिन्तयामास सुतस्त्रेहाहता पृथा । ततः सुप्रजनप्राये दुर्दिने मेघधनुते ।

महत्यायापराहेतु घनैः सूर्ये दबाहतः । ब्राह्मणैः प्राविशन्तत्र जिष्णुर्भार्गवैर्युक्तः तत् ।

७१५

इत्यादिपर्वणि खंयम्बरपर्वणि पाण्डवप्रत्यागमने नवत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गत्वा तु तां भार्गवकर्षशांलां पाथैः शृङ्गां प्राप्य मद्भनूभागे । तां याज्ञसेनीं परमप्रतीतौ भिद्येत्यथा
वेदयतां नरायैः ।

कुटीगता मा लनेवेक्ष्य पुत्रौ श्रवाच भुङ्क्तेति समेत्य सर्वे । पश्चाच्च कुन्ती प्रसमीक्ष्य कृष्णां कष्टं मया भाषितमित्युवाच ।
मा धर्मभीता प र्वचिन्त्यन्ती तां याज्ञसेनीं परमप्रतीतां । पाथैः गृहोन्नेपजगाम कुन्ती युधिष्ठिरं वाक्यमुवाच चेदं ।

॥ कुन्त्युवाच ॥ इयन्तु कन्या द्रुपदस्य राजस्तवानुजाभ्यां मयि मन्त्रिस्तथा । यद्योचितं पुत्रं मयाऽपि चोक्तं समेत्य भुङ्क्तेति नृप
प्रमादात् ।

मया कथं नानृतमुक्तमद्य भवेत्कुरूणां मृगं ब्रवीहि । पञ्चालराजस्य सुतामधर्मो न चोपवर्तेत न विभ्रमेच्च । ७११५
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स एवमुक्तो मतिमाननृवीरो मात्रा मुहूर्तं तु विचिन्त्य राजा । कुन्तीं समाश्रय्य कुरुप्रवीरो धनञ्जयं
वा ह्यमिदं बभाषे ।

त्वयाजिता फान्गुन याज्ञसेनी त्वयैव शोभिष्यति राजपुत्रौ । प्रज्वाल्यतामग्निमित्रसाह गृह्णाण पाणिं विधिवत्त्वमस्याः ।

॥ अर्जुन उवाच ॥ मा मां नरेन्द्र त्वमधर्मभाजं कथा न धर्मोऽयमगिष्टदृष्टः । भवान्विवेकः प्रथमं ततोऽयं भीमो महाबाहुर
चिन्त्यकर्मा ।

अहं ततो न कुलोऽनन्तरो मे पश्चादयं महदेवस्तरस्रो । दृकोदरोऽहञ्च यभौच राजान्नयञ्च कन्या भवतो नियोग्या ।
शवं गते यत्कर्णायामत्र धर्मं यशस्यं कुरु तद्विचिन्त्य । पञ्चालराजस्य हितञ्च यस्यान्मप्राप्तिं सर्वे स्म वशे स्थितास्तौ । ७११६
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जिष्णोर्वचनमाज्ञाय भक्तिस्नेहसमन्वितं । दृष्टिं निवेशयामासुः पाञ्चाक्षां पाण्डुनन्दनाः ।

दृष्ट्वा ते तत्र पश्यन्तीं सर्वे कृष्णां यशस्विनीं । सम्प्रेक्ष्यान्योन्यमासीना इदयस्तामधारयन् ।

तेषां नु द्वैपदीं दृष्ट्वा सर्वेषामभितौजसां । सम्प्रमथ्येन्द्रिययामां प्रादुरासीन्ननोभवः ।

कास्यं हि रूपं पाञ्चान्या विधात्रां विहितं स्त्रियं । बभूवाधिकमन्याभ्यः सर्वभूतमनोहरं ।

तेषामाकारभावज्ञः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः । द्वैपायनवचः कृत्स्नं समार मनुजर्षभः । ७११७

अब्रवीत्स हि तान्भ्रातृन्मित्रां भेदभयानुपः । सर्वेषां द्वैपदी भार्या भविष्यति हि नः शुभा ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ भ्रातुर्वचस्तत्प्रसमीक्ष्य सर्वे ऋष्टस्य पाण्डोस्तनयास्तदानीं । तमेवार्थं ध्यायमाना मनोभिः सर्वे च ते
तस्युरदीनमन्त्राः ।

दृष्ट्वा प्रवीरस्तु कुरुप्रवीराणां शंसमानः सहैरौहिण्यैः । जगाम तां भार्गवकर्षशांलां यवास्तते ते पुरुषप्रवीराः ।

तत्रोपविष्टं पृथुर्दीर्घबाहुं ददर्श कृष्णः सहैरौहिण्यैः । अजातशत्रुं परिवार्य तांश्यायुपोपविष्टान् ज्वलनप्रकाशान् ।

ततोऽब्रवीद्वासुदेवोऽभिगम्य कुन्तीपुत्रं घर्षभ्यन्तारिष्ठं । कृष्णोऽहमस्मीति निपीड्य पादैः युधिष्ठिरस्याजमोढस्य राज्ञः । ७११८

तथैव तस्मात्पुनरौहिण्यस्तौ चापि दृष्ट्वाः कुरवोऽभ्यनन्दन् । पितृस्वसृष्ट्यापि यदुप्रवीरावगृह्यतां भारतमुखा पादैः ।

अजातशत्रुस्य कुरुप्रवीरः परस्मै कृष्णं कुशलं विनोक्त्य । कथं वयं वासुदेव त्वयैव गूढा वसन्तौ । विदितासु सर्वे ।

तमब्रवीद्वासुदेवः प्रहस्य गृध्रोऽप्यग्निराशय एव राजन् । तं विक्रमं पाण्डुवेयानतीत्य कोऽन्यः कर्त्ता विद्यते मानुषेषु ।

दिष्ट्वा सर्वे पावकादिप्रमुक्ता यूयं घोरात्पाण्डवाः शत्रुसाहाः । दिष्ट्वा पापो धृतराष्ट्रस्य पुत्रः महामात्रो न शकामोऽ

भविष्यत् ।

भद्रं वोऽस्तु निश्चितं यद्गुहायां विवर्द्ध्यं ज्वलनाद्वैधमानाः । मा वो विदुः पार्थिवाः केचिदेव यास्यावहे श्रितिरायेव तावत् ।

सोऽनुज्ञातः पाण्डवेनावयथश्रीः प्रायाच्छीघ्रं बलदेवेन सार्द्धं ।

०१४५

इत्यादिपर्वणि स्वयम्बरपर्वणि रामकृष्णागमने एकवत्यधिकततोऽध्यायः ॥ १८९ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ धृष्टद्युम्नस्तु पाञ्चाख्यः पृष्ठतः कुरुनन्दनौ । अश्वगच्छन्तदा याम्नौ भार्गवस्य निवेशने ।

सोऽज्ञायमानः पुरुषानवधाय समन्ततः । स्वयमारुखिलीनोऽभृङ्गागर्वस्य निवेशने ।

सायञ्च भीमस्तु रिपुप्रमाथो जिष्णुर्धूमौ चापि महानुभावौ । भैक्ष्यं शरित्वा तु युधिष्ठिराय निवेदयाच्चक्रुरदोनसत्त्वाः ।

ततस्तु कुन्ती द्रुपदात्मजा तामुवाच काले वचनं वदान्या । त्वमग्रमादाय कुरुष्व भद्रे बलिञ्च विप्राय च देहि भिन्ना ।

ये चान्नमिच्छन्ति ददस्व तेभ्यः परिश्रिता ये परितो मनुथाः । ततश्च शेषं प्रविभज्य शीघ्रमर्द्धञ्चतुर्द्धा मम चात्मनश्च । ०१५०

अर्द्धं तु भीमाय च देहि भद्रे यद्यपि नागर्षभतुल्यरूपः । गौरौ युवा मंहननोपपन्न एषो हि वीर्ये वज्रभुक् सदैव ।

सा हृष्टरूपेव तु राजपुत्री तस्या वचः साधुविशङ्कमाना । यथावदुक्तं प्रचकार साध्वी ते चापि सर्व्वं वुभुजुस्तदन्नं ।

कुशैस्तु भूमौ शयनं चकार माद्रोपुत्रः सहदेवस्तरस्त्री । यथा स्वकीयान्यजिनानि सर्व्वे मंस्तौर्य्य वीराः सुषुप्तैरङ्गमा ।

अगस्त्यशास्तामभितो दिशन्तु शिरांसि तेषां कुरुमन्तमानां । कुन्ती पुरुस्तात्तु बभूव तेषां पादान्तरे साय बभूव

कृष्णा ।

अत्रैत भूमौ सह पाण्डुपुत्रैः पादिपधानी च कृता कुशेषु । नतत्र दुःखं मनसाऽपि तस्या न चावर्मेने कुरुपुङ्गवांस्तान् । ०१५५

ते तत्र शूराः कथयाम्बभूवुः कथा विचित्राः पृतनाधिकाराः । अस्त्राणि दिद्यानि रथांस्य नागान् खड्गान्गदास्यापि

परश्वधोश्च ।

तेषां कथास्ताः परिकीर्त्यमानाः पञ्चालराजस्य सुतसदानीं । शूत्राव कृष्णां च तदा निषणां ते चापि सर्व्वे ददुःश

भानुयाः ।

धृष्टद्युम्नो राजपुत्रस्तु सर्व्वं वृत्तं तेषां कथितञ्चैव रात्रौ । सर्व्वं रात्रौ द्रुपदायास्विनेन निवेदयिथ्यंस्तरितो जगाम ।

पाञ्चालराजस्तु विषकरूपस्तान्पाण्डवानप्रतिबिन्दमान । धृष्टद्युम्नं पथ्यपुच्छन्महात्मा क्व मा गता केन नीता च कृष्णा ।

कश्चिन् शूद्रेण न हीनजेन वैश्येन वा करदेनोपपन्ना । कश्चित्पदं मूर्द्ध्नि न पङ्कदिग्धं कश्चिन्न माला पतिता

अश्वजने ।

०१६०

कश्चिस्वर्णप्रवरो मनुष्य उद्विक्तवर्णोऽप्युत एव कश्चित् । कश्चिन्न वामो मममूर्द्ध्नि पादः कृष्णाऽभिमर्षेण कृतोऽद्य पुत्र ।

कश्चिच्च पत्नं परमप्रतीतः संयुज्य पार्थेन नरर्षभेण । वदस्व तत्त्वेन महानुभाव कोऽसौ विजेता दहितुर्धमाद्य ।

विचित्रवीर्य्यस्य सुतस्य कश्चिक्कुरुप्रवीरस्य प्रियन्ति पुत्राः । कश्चित् पार्थेन यवीर्य्यमाऽद्य धनुर्यहीतं निहतञ्च लब्धं ।

इत्यादिपर्वणि स्वयम्बरपर्वणि धृष्टद्युम्नप्रत्यागमने दिनवत्यधिकततोऽध्यायः समाप्तश्च स्वयम्बरपर्व ॥ १८९ ॥

॥ अथ वैवाहिकपर्व ॥

॥ वैश्यायन उवाच ॥ ततस्तयोक्तः परिच्छदरूपः पित्रे शशमाय स राजपुत्रः । दृष्टद्युम्नः सोमकानां प्रवर्ही वृत्तं यथा
देन क्षता च कृष्णा ।

॥ दृष्टद्युम्न उवाच ॥ योऽसौ युवा व्यायतनोहिताक्षः कृष्णाजिनो देवममानरूपः । यः कार्मुकायं कृतवानधिज्यं लक्ष्यश्च
य पातितवानपथियं ।

०१०५

अमजः मानस्य ततस्तरस्वी वृत्तो दिजायैरभिपूज्यमानः । चक्रामवज्रोदितेः सुतेषु सर्वेषु देवैश्छिभिभ्य जुष्टः ।
कृष्णा प्रगृह्याजिनमव्यात्ते नागे यथा नागवधूः प्रहृष्टा । अमृत्यमानेषु नराधिपेषु कुट्टेषु वै तत्र समापतम् ।
ततोपरः पार्थिवमघमथे प्रहृष्टमरुज्य महोपगच्छं । प्रकलयन्नेव स पार्थिवो धान् कृद्धेऽत्तकः प्राणमृतो यथैव ।
तौ पार्थिवानां मिपतां नरेन्द्र कृष्णमुपादाय गतौ नराय्यौ । विभ्रजमानाविव चन्द्रज्यैः बाह्यां पुराङ्गागिवर्कम
शालां ।

तत्रोपविष्टाऽर्धैरिवानलस्य तेषां जनिव्रीति मम प्रतर्कः । तथाधिरेव नरप्रवीररूपोपविष्टैस्त्रिभिर्मग्निकृत्यैः । ०१०६
तस्यास्तमावभवाय पादौ उक्ता च कृष्णा लुभवादयेति । स्थिताश्च तत्रैव निर्यच्छां निजप्रचाराय गता नराय्यः ।
तेषान् भूय प्रतिगृह्य कृष्णा दत्त्वा बलिं ब्राह्मणमाच कृत्वा । तच्चैव वृद्धं परिवेष्ट्य तं नरप्रवीरान् स्वमथयभुङ्क्त ।

सुतास्तु ते पार्थिव सर्व एव कृष्णा च तेषां चरणोपधाने । आसीत्प्रथियां शयनञ्च तेषां दर्भाजिनायाम्भरणोपपन्नं ।
ते नर्दमाना इव कालमेघाः कथा विचित्राः कथयाम्भभुवुः । न वैश्याय्यदोषयिकीः कथास्ता नच दिजानां कथयन्ति वीराः ।
निःमंशं तन्नियपुङ्गवास्ते यथा हि युद्धं कथयन्ति राजान् । आशा हि नो व्यक्तमयं मष्टद्वा मुक्तान् हि पार्थिवान् नराभोऽग्नि
दाहात् ।

०१०७

यथा हि लज्यं निहतं धनुश्च मज्यं कृतं तेन तथा प्रमह्य । यथा च भाषन्ति परस्परान्ते कृत्वा ध्रुवं ते प्रवरन्ति पार्थाः ।
ततः स राजा द्रुपदः प्रहृष्टः पुरोहितं प्रेषयामास तेषां । विद्याम युष्मानिति भाषमाणे महात्मनः पाण्डुमुतास्तु कवित् ।

गृहीतवाक्यो नृपतेः पुरोधा गत्वा प्रशंसामभिधाय तेषां । वाह्यं समयं नृपतेर्यथावदुवाच चानुक्रमविक्रमेण ।
विज्ञातुमिच्छत्यवनीश्वरः पाञ्चालराजो वरदो वरार्हाः । लक्ष्यस्य वेङ्कटगमिन् हि दृष्ट्वा हर्षस्य नान्तं प्रतिपद्यते सः ।
आख्यात च ज्ञातिकुलानुपूर्वीं पदं शिरःसु द्रिषतां कुरुष्व । प्रह्लादयध्वं हृदयं ममेदं पाञ्चालराजस्य च मानुस्य । ०१०८

पाण्डुरि राजा द्रुपदस्य राज्ञः प्रियः सखा चात्मा ममेव बभूव । तस्यैव कामो दुहिता ममेयं स्वपुत्रं प्रदास्यामि हि कौरवाय ।
अयं हि कामो नृपदस्य राज्ञो हृदि स्थितो नित्यमनिन्दिताङ्गाः । यदजुने वै दृष्टुदीर्घबाज्जधर्मैर्न विन्देत् सुतां ममेतैः ।

कृतं हि तस्यासुकृतं ममेदं यशश्च पुण्यञ्च हितं तदेतत् । अथोक्तवाक्यं हि पुरोहितं स्थितं ततो विनीतं समुदीर्य
राजा

समीपतो भोमनिर्दुं शशाप प्रदीयतां पाद्यमर्थं तथाऽस्मै । मान्यः पुरोधा द्रुपदस्य राज्ञस्तस्मै प्रेषाज्याऽभ्यधिका हि पूजा ।
भोमपतमास्तनवान्नेरेन्द्र तां चैव पूजां प्रतिगृह्य हर्षात् । सुखोपविष्टन्तु पुरोहितं तदा युधिष्ठिरो ब्राह्मणमिद्युवाच । ०१०९
पाञ्चालराजेन सुता निष्कृष्टा स्वधर्मदृष्टेन यथा न कामात् । प्रदिष्टशुल्का द्रुपदेन राज्ञा सा तेन वीरेण तथाऽनुवृत्ता ।
न तत्र वर्णेषु कृता विवक्षा नचापि शोभे न कुले न गोत्रे । कृतेन सज्येन हि कार्मुकेन विद्धेन सख्येण हि विप्रकृष्टा ।

सेयं तथा तेन महात्मनेह कृष्ण जिताः पार्थिवपंचमथ्ये । नैव गते भौमकिरय राजा मन्तापमर्हत्यसुखाय कर्तुं ।
 कामस्य योऽमौ दुपदस्य राज्ञः स चापि संपत्स्यति पार्थिवस्य । संप्राप्तकृपां हि नरेन्द्रकन्यामिमामहं ब्राह्मण साधु मन्ये ।
 न तद्भुनर्हन्बलेन शक्यं मौर्या समायोजयितुं तथाऽपि । न चारुतास्त्रेण न ह्योजेन नन्द्यं तथा पातयितुं हि शक्यं । ७०००
 तस्मान्न तापं दुदितुर्निर्मितं पञ्चालराजोऽर्हति कर्तुमद्य । नचापि तत्पातनमन्ययेह कर्तुं हि शक्यं भुवि मानवेन ।
 एवं ब्रुवत्येव युधिष्ठिरं तु पाञ्चालराजस्य समीपतोऽन्यः । तवाजगामाशु नरो द्वितीयो निवेदयिष्यन्निह सिद्धमश्वं ।
 इत्यादिपर्वणि वैवाहिकपर्वणि पुरोहितगमने विनवत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

॥ दूत उवाच ॥ जन्यार्थमनं द्रुपदेन राज्ञा विवाहहेतोरुपमंस्तुतञ्च । तदाभुवध्वं क्षतमश्वकार्याः कृष्णां च तत्रैव चिरं न
 कार्यं ।

इमे गत्याः काञ्चनपद्मचित्राः सदययुक्ता वसुधाधिपार्हाः । एतामस्मारु पुरैत मर्षे पाञ्चालराजस्य निवेशनं तत् ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रयाताः कुरुपुङ्गवास्तो पुरोहितं तं पश्याय मर्षे । आस्थाय यानानि महान्ति तानि कुन्ती च
 कृष्णा च महैकयाने ।

७२०५

श्रुत्वा तु वाक्यानि पुरोहितस्य तान्युक्त्वान्भारतधर्मराजः । जिज्ञासयेवाथ कुरुक्षमां नो द्रष्टव्येनेकान्युपमंजहार ।
 फलानि मान्यानि च मंस्तुतानि वस्त्राणि चर्माणि तयामनानि । गाश्चैव राजवज्रयुचैव रज्जुर्वीजानि चान्यानि कपोनिमित्तं ।
 अन्येषु शिल्पेषु च दान्यपि स्युः सर्व्वेऽपि कृत्यान्वस्त्रिणेन तत्र । क्रीडानिमित्तान्यपि यानि तत्र सर्व्वेऽपि तत्रोपजहार राजा ।
 वस्त्राणि चर्माणि चभानुमन्ति खड्गा महान्तिऽश्वगथाश्च चित्राः । धनूंषि चाय्याणि शराश्च चित्राः शतयुगैः काञ्चनभूषणाय ।
 प्रामा भुषणैश्च परश्वधाय भोग्यामिकञ्चैव तथेह मर्षे । शय्यामनान्युत्तमस्तुतन्ति तथैव वामो विविधश्च तत्र । ७२१०
 कुन्ती तु कृष्णां पश्यान्वामोमन्तः पुरं दुपदस्यान्विश । त्रियस्य तां कौरवराजपत्नीं प्रत्यर्चयामासुरदीनुमन्ताः ।
 तान्निहविकान्तगतोत्रिगोत्र्य महर्षभावनजिनोत्तरीयान् । गूढोत्तरांगान् भुजगेन्द्रभोगप्रलम्बवाहनपुरुषप्रवीगान् ।
 राजा च राज्ञः सचिवाश्च मर्षे पुत्राश्च राज्ञः सुहृदस्तथैव । प्रेय्याश्च मर्षे निखिलेन राजन् र्ह्यं समापेतुरतीव तत्र ।

ते तत्र वीराः परमामनेषु सपादपीठेष्विविष्टाङ्गमानाः । यथानुपूर्व्वं विविशुर्नराय्यास्तास्य महर्षिषु न विम्रयन्तः ।
 उच्चावचं पार्थिवभोजनीयं पात्रेषु जाम्बूनदराजतोषु । दासाश्च दास्यश्च सुमृष्टेभ्यः सम्भोजकाश्चाप्युपजहुरन्ते । ७२१५
 ते तत्र भुक्ता पुरुषप्रवीरा यथात्मकामं सुभ्रंशं प्रतीताः । उत्कम्य सर्व्वेऽपि वसुनि राजन् भोग्यामिकं ते विविशुर्नरीराः ।
 तत्रचक्षिता दुपदस्य पुत्रो राजा च मर्षेः सह मन्त्रिमूखैः । समर्थयामासुहृतेषु ह्यंशः कुन्तीसुतान् पार्थिव राज
 पुत्रान् ।

इत्यादिपर्वणि वैवाहिकपर्वणि भोग्यामिकव्ययहने चतुर्नवत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तत आह्वय पाञ्चालो राजपुत्रं युधिष्ठिरं । पश्यान्विशेण ब्राह्मणे पश्यान्विशेण महोद्युतिः ।

पर्य्यष्टददीनात्मा कुन्तीपुत्रं सुवचनं । कथञ्चानीम भवतः सन्नियान् ब्राह्मणाननु ।

वैश्यान्वा गुणमपन्नानय ॥ शूद्रयोनिजान् । मायामास्थाय वा विप्राश्चरतः सर्व्वतो दिशं ।

कृष्णाहेतोः अनुप्राप्ता देवाः सन्दर्शनार्थिनः । व्रीती नो भवांस्यस्यं सन्दर्हो ह्यत्र नो महान् ।

अपि नः भगवत्यन्ति मनःमनुष्टिमावहेत् । अपि नो भागधेयानि शूभानि स्युः परन्तप ।

दृक्कया ब्रूहि तत्सत्यं सत्यं राजसु शोभते । इष्टापूर्त्तं च तथा वक्तुमनृतं नतु ।

श्रुत्वा क्षमरमङ्गाश्च तव वाक्यमरिन्दम । भुवं विवाहकरणमास्यामि विधानतः ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ मा राजन्निमना भूस्त्वं पाश्चात्त्य प्रीतिरस्तु ते । ईप्सितसौ, भुवः कामः सम्पत्तौऽयमसंशयः । ७२१५

वयं च चक्षिया राजन् पाण्डोः पुत्रा महात्मनः । ज्येष्ठं मां विद्धि कौन्तेय भीमसेनार्जुनाविभौ ।

आभ्यां तव सुता राजन्निर्मिता राजसंसदि । यमौ च तत्र कुन्ती च यत्र कृष्णा व्यवस्थिता ।

येतु ते मानसं दुःखं चक्षियाः स्त्रो नरर्षभ । पद्मिनीव सुतेयं ते हृदादन्यहृदं गता ।

इति तथ्यं महाराज सर्वमेतद्ब्रवीमि ते । भवान्हि गुरुरस्माकं परमश्च परायणः ।

॥ वैशम्पायण उवाच ॥ ततः म द्रुपदो राजा हर्षयाकुललोचनः । प्रतिवक्तुं मुदा युक्तो नाशक्तं युधिष्ठिरं । ७२१६

यत्नेन तु स तं हर्षं संनिगच्छ परम्पः । अनुरूपं तदा वाचा प्रत्युवाच युधिष्ठिरं ।

पद्मच्छ चैनं धर्मात्मा यथा ते प्रदुताः पुरातः । स तस्मै सर्वमा चख्यावानुपूर्व्येण पाण्डवः ।

तच्छ्रुत्वा दुपदो राजा कुन्तीपुत्रस्य भाषितं । विगर्हयामास तदा धृतराष्ट्रं नरेश्वर ।

आश्रयामयामास च तं कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरं । प्रतिजज्ञे च राज्ञाय द्रुपदो वदतां वरः ।

ततः कुन्ती च कृष्णा च भीमसेनार्जुनावपि । यमौ च राज्ञा मन्दिरं विविशुर्भवनं महत् । ७२१७

तत्र ते न्यवसन् राजन्यज्जमेनेन पूजिताः । प्रत्याश्रयस्ततो राजा मह पुच्छेत्स्वाच तं ।

गृह्णातु विधिवत्पाणिमद्यायं कुरुनन्दनः । पुण्येऽहनि महाबाहुर्जुनः कुरुतां चणः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तमब्रवीत्ततो राजा धर्मात्मा च युधिष्ठिरः । ममापि दारसम्बन्धः कार्यः सावदृगिगम्यते ।

॥ दुपद उवाच ॥ भवान्वा विधिवत्पाणिं गृह्णातु दुहितुर्धम । यस्य वा मन्यभे वीर तस्य कृष्णमुपादिश ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ सर्वेषां महिषो राजद्वैपदो नो भविष्यति । एवं प्रत्याह्वयं पूर्वं मम माचा विद्यास्यते । ७२१८

अहश्चाप्यनिविष्टो वै भीमसेनश्च पाण्डवः । पार्थेन विजिता चैषा रत्नभृता सुता तव ।

एष नः समयो राजन् रत्नस्य सह भोजनं । न च तं हातुमिच्छामः समर्थं राजसत्तम ।

सर्वेषां धर्मतः कृष्णा महिषो नो भविष्यति । आनुपूर्व्येण सर्वेषां गृह्णातु ज्वलने करान् ।

॥ द्रुपद उवाच ॥ एकस्य वह्नीं विहित्वा महिष्यः कुरुनन्दन । नैकस्या बहवः पुंशः श्रूयन्ते पतयः कवित ।

लोक्वेदविहङ्गं त्वं नार्थं धर्मविष्कुचिः । कर्तुमर्हसि कौन्तेय कस्मान्ते बुद्धिरोदृशी । ७२१९

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ शृङ्गो धर्मो महाराज नास्य विद्मो वयं गतिं । पूर्वेषामानुपूर्व्येण यातं वर्तमानुयामहे ।

न मे वागनृतं ग्राह्य नाधर्मो धीयते मनः । एवं चैव वदत्यम्बा मम चैतन्मनोगतं ।

एष धर्मो भुवो राजेश्वरैर्ममविचारयन् । मा च शङ्का तत्र ते स्थात्कथञ्चिदपि पार्थिव ।

॥ द्रुपद उवाच ॥ त्वञ्च कुन्ती च कौन्तेय धृष्टद्युम्नस्य मे सुतः । कथयन्स्वितकत्तथै श्यः काले करवामहे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ते समेत्य ततः सर्वे कथयन्ति स्म भारत ।

७२२०

अथ द्वैपायनो राजन्मथागच्छदृक्कया ।

इत्यादिपर्वणि वैवाहिकपर्वणि द्वैपायनागमने पञ्चनवत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १६५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्ते पाण्डवाः सर्वे पाङ्गन्यथ महायथाः । प्रत्युत्थाय महात्मानं कृष्णं सर्वेऽभ्यशदयन् ।

प्रतिनन्द्य स तां पूजां पृष्ट्वा कुशमन्ततः । आसने काञ्चने शुद्धे निषमाद महासनाः ।

अनुज्ञातास्तु ते सर्वे कृष्णेनामिततेजसा । आसनेऽपि महार्हं तु निषेदार्द्रपदां वराः ।

ततो मूर्धनान्मधुरां वाणीमुच्चार्य पार्षतः । पप्रच्छ ते महात्मानं द्रौपद्यर्थे विशास्यते ।

७१४

कथमेका बह्वनां स्याद्धर्मपत्नी न मरुतः । एतन्मे भगवान्सर्वं प्रब्रवीतु यथातथं ।

॥ व्यास उवाच ॥ अस्मिन्धर्मे विप्रलब्धे नोक्तवेदविरोधके । यस्य यस्य मतं यद्यच्छेत्तुमिच्छामि तस्य तत् ।

॥ द्रुपद उवाच ॥ अधर्मोऽयं मम मतो विरुद्धो नोक्तवेद्याः । न श्रेया विधेयं पत्नी बह्वनादिजमन्तम ।

न चाप्याचरितः पूर्वैरयं धर्मो महात्मभिः । न चाणधर्मो विद्वद्भिश्चरितव्यः कथञ्चन ।

ततोऽहं न करोमि नैव यवमायं क्रियां प्रति । धर्मं मदैव मदिदग्धः प्रतिभाति दिने त्वयं ।

७१५

॥ धृष्टद्युम्न उवाच ॥ यवोयमः कथं भार्या ज्येष्ठा भ्राता द्विजर्षभ । ब्रह्मन्समभिवर्त्तत मद्रुतः संस्तपोधन ।

नतु धर्मस्य सङ्गत्वाद्गतिं विद्मः कथञ्चन । 'अधर्मो धर्मं दत्तिवायवमायो न शक्यते ।

कर्त्तुमस्मदिधैर्यंस्ततोऽयं न व्यवस्यति । पद्मानां महिषो कृष्ण भवत्विति कथञ्चन ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ न मे वागनृतं प्राह नाधर्मं धीमते मतिः । वर्त्तते हि मना मेऽत्र नैषाऽधर्मः कथञ्चन ।

श्रूयते हि पुराणेषु जटिला नाम गौतमी । ऋषीणाम्प्रासितवती सप्त धर्मभृताम्बरा ।

७१६

तथैव मुनिजा वाचा तपोभिर्भावितात्मनः । भंगताऽभूद्भग्न भ्रातृनेकनाशः प्रचेतमः ।

गुरोर्हि वचनं प्राङ्मर्त्यं धर्मजमन्तम । गुरुणाञ्चैव सर्वेषां माता परमको गुरुः ।

सा चाणुक्वती वाचं भैलवद्भुज्यतामिति । तस्मादेतदहं मन्ये परं धर्मं दिजोत्तम ।

॥ कृत्तुवाच ॥ एवमेतद्यथा प्राह धर्मचारी युधिष्ठिरः । अनृतान्मे भयं तीव्रं मुच्येऽहमनृतात्कथं ।

॥ व्यास उवाच ॥ अनृतान्मोक्ष्यमे भद्रे धर्मस्यैष मनातनः । नतु वक्ष्यामि सर्वेषां पाप्मालं शृणु मे स्वयं ।

७१७

यथाऽयं विहितो धर्मो यतयथायं मनातनः । यथा च प्राह कौन्तेयस्तथा धर्मो न संशयः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तत उत्थाय भगवान्क्यामे द्वैपायनः प्रभुः । करे गृह्णीत्वा राजानं राजवेश्म समाविशत ।

पाण्डवाश्चापि कुन्ती च धृष्टद्युम्नस्य पार्षतः । विश्वशूर्यश्च तत्रैव प्रतीचन्ते स्म तावुभौ ।

ततो द्वैपायनस्तस्मै नरेन्द्राय महात्मने । आचख्यौ तद्वथाधर्मो बह्वनामेकपत्निता ।

इत्यादिपर्वणि वैवाहिकपर्वणि व्यासवाक्ये पञ्चवत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

॥ व्यास उवाच ॥ पुरा वै नैमिषारण्ये देवाः सत्रमुपासते । तत्र वैवस्वतो राजन् शान्तिमकरोत्तदा ।

७१८

ततो यमो दीक्षितस्तत्र राजन्नामारयत्कञ्चिदपि प्रजानां । ततः प्रजास्ता बह्वना बभूवुः कालातिपातान्मरणप्रहीणाः ।

सोमस्य शक्रो वरुणः कुबेरः साधा रुद्रा वसवोऽश्याश्विनौ च । प्रणतारं भुवनस्य प्रजापतिं समाजग्मुस्तत्र देवास्तथाऽन्ये ।

ततोऽमुवन्लोकगुरुं समेतो भयात्तोत्रान्नानुषाणां विदुष्टाः । तस्माद्भयाद्द्विजन्तः सुखेषुवः प्रथमं सर्वं शरणं भवन्तं ।

॥ पितामह उवाच ॥ किं वो भयं मानुषेभ्यः ययं सर्वं यदाऽत्रराः । सा वो मर्त्यसकाशाद्वै भयं भवितुमर्हति ।

॥ देवा ऊचुः ॥ मर्त्या अमर्त्याः मंष्टता न विशेषोऽस्ति कश्चन । अविशेषाद्विजन्तो विशेषार्थमिहागताः । १२८०

॥ भगवन्वाच ॥ वैवस्वतो व्यापृतः सर्वहेतोस्तेन लिभे न घियन्ते मनुष्याः । तस्मिन्नेकायि कृतसर्वकार्ये तत एषां भवितेवान्त
कालः ।

वैवस्वतस्यैव तन्निर्व्विभृषिता वीर्य्यं युष्माकमुत प्रष्टुम् । मेषामन्तो भविता ह्यन्तकाले न तत्र वीर्य्यं भविता नरेषु ।

॥ व्यास उवाच ॥ तत्सु ते पूर्व्वजदेवताञ्च श्रुत्वा जगम्येव देवा यजन्ते । समामीनास्ते समेता महाबला भागोरथ्या ददृशुः पुण्ड्र
रीक्षं ।

दृष्ट्वा च तदिस्मितास्ते बभूवुनेषामिन्द्रस्तत्र शूरो जगाम । भोऽपश्योषामय पावकप्रभां यत्र देवो गङ्गा सततं प्रभृता ।
मा तत्र योषा रुदती जलार्थिनो गङ्गां देवीं ध्वगच्छ व्यतिष्ठत् । १२८१

तस्यायुर्विन्दुः पतितो जने यत्तत्पद्ममामोदय तत्र काञ्चनं ।

तदद्भुतं प्रेत्य वञ्ची तदानीमष्टच्छता योषितमन्त्रिकादैः । का त्वं भर्गो रोदिषि कस्य हेतोर्वाक्यं तथ्यं कामयेऽहं
ब्रवीहि ।

॥ स्व्यवाच ॥ त्वं ऋषिमे माभिह याऽस्मि शत्रुं यदर्थं चाहं रोदिमि मन्दभाष्या । आगच्छ राजनपुत्रतो गमिष्ये द्रष्टाऽसि
तं रोदिमि यत्करोऽहं ।

॥ व्यास उवाच ॥ तां गच्छन्ती मन्वगच्छत्तदानीं भोऽपश्यदारात्तरुणं दशमीयं । मिंहासनस्थं युवतीमहायं क्रीडन्तमसौगिरि
राजमूर्तिं ।

तमब्रवीदेवराजो भवेदं त्वं विद्धि विद्वन्भुवनं वशे स्थितं । ईशोऽहमसीति ममयुगत्रयोदृष्ट्वा तमसैः सुष्टमं प्रमत्तं । १२८२

कुदृष्ट्वा शक्रं प्रमसीत्य देवो जहाम शक्रञ्च शनैरुद्वेष्टत । संस्तभितोऽभ्युदय देवराजनेनेति तः स्यात्पुत्रावतस्य ।

यदा तु पथ्यामिहास्य क्रीडया तदा देवीं रुदन्तीं तामुवाच । आनीयतामेष यरोऽहमार्गं त्रैयं दर्पः पुत्रय्याविशेत् ।

ततः शक्रः स्पृष्टमावस्तया तु ससौरैर्द्वैः पतितोऽभ्युदग्रण्यां । तमब्रवीद्भगवानुद्योजा भवे पुनः शक्र कथाः कथयिष्ये ।

निवर्त्तयेनञ्च महाद्विराजं बलञ्च वीर्य्यञ्च तथाऽप्रमेयं । किरस्य चैराग्निसमयमस्य यवामते त्वदिधाः सूर्य्यभामः ।

म तदिदृष्ट्य विवरं महागिरिस्तुत्ययुतींश्चतुरोऽन्योन्ददशं । म तानभिप्रेत्य बभूव दं विनः कवित्राहं भविता नै ययेने । १२८३

ततो देवो गिरिशो वज्रपार्ष्णि विष्टुः नेत्रे कुपितोऽभ्युवाच । दरोभेतां प्रविश त्वं शतपते यथा वाचाऽद्वयं योः पुरस्तात् ।

उक्तस्त्वेवं विभुना देवराज्ञः प्रावपतातीं सृग्भेवाभिषङ्गात् । खलैर्गङ्गैरनिनेनेव नुत्रमद्यत्ययं गिरिगजमूर्ति ।

म प्राञ्चर्त्विष्य दृष्टवाचनेन प्रवेशमानः सहसैवमुक्तः । उवाच देवं बह्वक्षपमुयं द्रष्टाऽशेषस्य भुवनस्य त्वं भवाथ ।

तमब्रवीदयवनाः प्रहस्य नैवंशीनाः शेषमिहाप्रवृन्ति । एतेऽथेवं भवितारः पुरस्तात्तस्मादेतां दरोमाविगात्रैव शेष्य ।

तत्र ह्येवं भवितारो न मंशयो योनिं सर्व्वे मानुषोमाविशध्वं । तत्र यूयं कर्म कृत्वाऽविषह्यं बह्वन्यान्निधनं प्रापयिष्या । १२८४

आगन्तारः पुनश्चेन्नलोक्तं स्वकर्षणा पूर्व्वजितं महार्हं । सर्व्वं मया भाषितमेतदेवं कर्त्तव्यमन्यद्विधार्थयुक्तं ।

पूर्व्वन्द्वा ऊचुः ॥ गमिष्यामो मानुषं देवलोकादुग्राधरो विहितो यत्र भोवः । देवास्त्वसानादधीरन् जनन्या धर्म्मो वायुमध्वान
स्थिनौ च ।

॥ व्यास उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा वज्रपार्ष्णिर्व्वचसु देवश्रेष्ठ पुनरेवेदमाह । वीर्य्येणाहं पुरुषं कर्त्त्येहेतादयमिषां पञ्चमं
मत्प्रसूतं ।

विश्वभूतधामाच्च शिविन्द्रः प्रतापवान् । शान्तिश्चतुर्थस्तेषां वै तेजस्वी पञ्चमः स्मृतः ।

तेषां कामं भगवानुयधत्वा प्रादादिष्टं सन्निभगीययोगं । तां चाप्येषां योषितं लोककान्तां श्रियं भार्यां व्यदधाम्भानुषेपुः ॥ १०५ ॥
तैरेव सार्द्धं ततः स देवो जगाम नारायणमप्रमेयं । अनन्तमयक्रमजं पुराणं मनातनं विश्वमनन्तरूपं ।

स चापि तद्वादधात्म्यमेव ततः सर्वं सखभूवुर्द्धराणां । स चापि केशो हरिरुद्वहं शक्रमेकमपरं चापि कृष्णं ।

तौ चापि केशो निविशेतां यदूनां कुले स्त्रियां देवकीं रोहिणीञ्च । तथेरिको वनदेवो बभूव योऽसौ श्वेतस्तस्य देवस्य
केशः । कृष्णे द्वितीयः केशवः सखभूव केशो योऽसौ वर्णतः कृष्ण उक्तः ।

ये ते पूर्वं शक्ररूपा निवद्धाः तस्यां दद्यां पर्वतस्थोदरस्य । इहैव ते पाण्डवा वीर्यवन्तः शक्रस्याश्वः पाण्डवः मयमासौ ।

एवमेते पाण्डवाः सखभूवैर्ये ते राजनूर्ध्वमिन्द्रा बभूवुः । लक्ष्मीश्चैषां पूर्वमेवापदिष्टा भार्या येषां द्वौपदी दिव्यरूपा । ॥ १०६ ॥

कथं हि स्त्री कर्मणाऽनन्तं महोत्तमात्ममुत्तिष्ठेदन्ततो दैवयोगात् । यस्या रूपं सोमसूर्यप्रकाशं गन्धश्चास्याः क्रोशमात्रा
प्रवर्ति ।

इदं चान्यत्रोतिपूर्वं नरेन्द्र ददामि ते दिव्यमयद्भुतञ्च । दिव्यञ्चतुः पथ्य कुन्तीमुतां च पुनैर्द्विभ्यः पूर्वदेहेरूपतान् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो व्यामः परमेदारकर्मः शिविन्द्रप्रसप्तपमा तस्य राज्ञः । चतुर्दिव्यं प्रदेदौ तांश्चमर्वावाजाऽप्यत्यूर्ध्वं
दैर्हयैथावत् ।

ततो दिव्यान्हेमकिनीटमालिनः शक्रप्रस्थान्पावकादित्यवर्णान् । बहुपापी शंखारुरूपं यूनः व्यदेः रक्तान्तालमात्रान्ददाम् ।

दिव्यैस्त्वैर्नरेभ्यः सुगमैर्वाप्येयाभिः शोभमानानतीव । साक्षाच्चान्त्रावसेंश्चापि रुद्रानादित्यान् वा मर्त्यगुणोपपन्नान् ॥ १०७ ॥

तामूर्ध्वेन्द्रातमिवोत्थामिहपान्गकात्मा जं नैन्दरूपं निशम्य । प्रीतो राजा दुपदो वसिष्ठस्तथ दिव्या मायां तामोत्थापनयो ।

तां चैवायान्तिव्यमभिरूपपुनः दिव्यां साक्षात्सामवद्विप्रकाशं । योग्यं तेषां रूपतेजोयशोभिः पद्मो मया दृष्टवान्याधि
वन्द ।

स तद्दृष्ट्वा महदायुर्व्यरूपं जयाह पदौ मत्प्रवत्याः सुतस्य । नैतद्विचित्रं परमं यत्प्रोति प्रमत्तचेतः स उवाच सैनं ।

। व्याम उवाच ॥ श्रीमत्तपोवने काचिदृषेः कन्या महात्मनः । नाथ्यगच्छत्पतिं सा तु कन्या रूपवती सती ।

तेषांयामास तपसा सा किनोर्येण शङ्करं । तामुवाचेत्यरः प्रीतो दृष्टुं काममिति स्वपं ।

सैवमुक्ताऽब्रवीत्कन्याः देवं वरदमीत्यरं । पतिं सर्वगुणोपेतमिच्छामिती पुनः पुनः ।

ददौ तस्यै स देवेशस्तं वरं प्रीतमानसः । पञ्च ते पतयो भद्रे भवियन्तीति शङ्करः ।

सा प्रसादयती देवमिदं भूयोऽभ्यभाषत । एकं पतिं गुणोपेतं तत्तेऽहंमितीति शङ्करं ।

तां देवदेवः प्रीतात्मा पुनः प्राह शुभं वचः । पञ्चकलस्त्वयोक्तोऽहं पतिं देहोनि त्वै पुनः ।

तत्तथाभविता भद्रे वचस्तद्भद्रमस्तु ते । देहमन्यां गतायास्तौ सर्वमेतद्भवित्यति ।

दुपदेया हि मा जज्ञे मुता वै देवरूपिणी । पञ्चानां विहिताम्यत्री कृष्णा पार्षत्यनिन्दिता ।

स्वर्गश्रीः पाण्डवायैत्यु मस्यत्वा महामखे । मेह तश्चा तपो धारं दुहितृत्वं तवागता ।

७३५५

सैषा देवी रुचिरा देवगुप्ता पञ्चानामेका स्वकृतेनैव कर्मणा । दृष्टा स्वयं देवपत्नी स्वयम्भुवा श्रुत्वा राजकुपदेष्टं कुरुष्व
दद्यादिपर्वणि वैवाहिकपर्वणि पञ्चेन्द्रोपाख्याने सप्तनवत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८७ ॥

॥ द्रुपद उवाच ॥ अशुलैवं वचनं ते महर्षे मया पूर्वं यतितं संविधातु । नैव शक्यं विहितस्यापयानं तदेवेदमुपपन्नं विधानं ।
दिष्टस्य गन्धिनिवर्त्तनीयः स्वकर्षणा विहितं नेहकिञ्चित् । कृतं निमित्तं हि वरैकहेतोस्मदेवेदमुपपन्नं विधानं । ०११०
यथैव ऋषोक्तवती पुग्मन्त्रैकानूपतोन्मो भगवान्ददातु । स चाणैवं वरमित्यब्रवीत्तां देवो हि वेत्ता परमं यदत्र ।
यदि चेवं विहितः शङ्करेण धर्माऽधर्मो वा नात्र समापराधः । गृह्णन्निमे विधिवत्पाणिमस्या यथोपजोषं विहितैषां
निः कृष्णा ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततोऽब्रवीद्भगवान्धर्मराजमथैव पुण्याहमुत वः पाण्डवेयाः । अद्य पौष्यं योगमुपैति चन्द्रमाः पाणिं
कृष्णायास्तं गृह्णाणाद्य पूर्वं ।
ततो राजा यःमिनः मपुत्रो जन्यार्थमुक्तं बह्वृत्तदर्थं । समानयामास सुताञ्च कृष्णामासाञ्च रत्नैर्बहुभिर्विभूष्य ।
ततस्तु सर्वं स हृद्देो नृपस्य समाजगुः सहिता मन्त्रिणश्च । द्रष्टुं विवाहं परमप्रतीता द्विजाश्च पौराश्च यथाप्रधानाः । ०११५
ततोऽस्य वैष्णव्यवनोपशोभितं शिस्तोर्गपद्योत्पलभूषिताजिरं । बनौचरदौघविचित्रमावभो नभो यथानिर्धनतारकाचितं ।
ततस्तु ते कौरवराजपुत्रा विभूषिताः कुण्डलिनो युवानः । महार्हवस्त्राभ्यर्चन्दनोक्षिताः कृताभिषेकाः कृतमङ्गल
क्रियाः ।

पुरोहितेनाग्निमानवर्चसा मदैव धैम्येन यथाविधि प्रभो । क्रमेण सर्वे विविग्नुस्ततः सदेो महर्षभा गोष्ठमिवाग्नि
न्दिनः ।

ततः समाधाय सवेदपारगो जुहाव मन्त्रैर्ज्वलितं ऊताशनं । युधिष्ठिरं चाप्यपनीय मन्त्रविनियोजयामास सहैव
कृष्णया ।

प्रदक्षिणं तो प्रैतक्षीतपाणो परोपयानाम सवेदपारगः । ततोऽभ्यनुज्ञाय तमाजिशेभितं पुरोहितो राजगृहहादिनिययौ । ०१२०
क्रमेण चानेन नराधिपात्मजा वरस्त्रियेस्त जगृह्णन्तदा करं । अहन्यहन्यस्तमरूपधारिणो महारथाः कौरववशंवर्द्धनाः ।
ददञ्च तत्राद्भुतरूपमुत्तमं जगाद् देवर्षिरतोव मानुषं । महानुभावा किल सा सुमध्यमा बभूव कथैव गते गतेऽ
र्चनः ।

कृते विवाहे द्रुपदेो धनं ददौ महारथेभ्यो बह्वृत्तमुत्तमं । शतं रथानां वरहेमभालिनां चतुर्थुगां हेमखलीनभालिनीं ।
शतं गजानामपि पद्भिनां तथा शतं गिरीणामिव हेमग्रङ्गिणां । तथैव दामोदतमय्यशैवानं महर्हिवेशभरणाभ्यर्चयञ्च ।
प्रथकप्रथग्दृष्टदृशां पुनर्ददौ तदा धनं भौमकिरप्रिमाचितं । तथैव वस्त्राणि विभूषणानि प्रभावयुक्तानि महानुभावः । ०१२५
कृते विवाहे तु ततस्तु पाण्डवाः प्रभूतरत्नामुपलभ्य तां स्त्रियं । विजद्गुरिन्द्रप्रतिमा महाबलाः पुरे तु पाञ्चालनृपस्य
तस्य ह ।

इत्यादिपर्वणि वैवाहिकपर्वणि द्रुपदीविवाहे अष्टनवत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पाण्डवैः सह संयोगं गतस्य द्रुपदस्य ह । न बभूव भयं किञ्चिदेवेभ्योऽपि कथञ्चन ।

कुन्तीमासाद्य ता नार्यो द्रुपदस्य महात्मनः । नाम मङ्गीर्त्तयन्धोऽस्याः जग्मुः पादौ स्वमूर्द्धन ।

कृष्णा च चौमसम्बिता कृतकौतुकमङ्गला । कृताभिवादना शश्वत्सस्यौ प्रज्ञा कृताञ्जलिः ।

रूपलक्षणस्यञ्चां शीलाचारसमन्विता । दौपदीमवदत्प्रेक्षा पृथाशौर्च्यचनं सुधां ।

यथेन्द्राणी हृत्विह्य स्वाहाचैव विभावसौ । वैहिणी च यथा भोगे दमयन्ती यथा नने ।

यथा वैश्रवणे भद्रा वशिष्ठे चाप्यरुन्धती । यथा नागयणे लक्ष्मीस्तथा त्वं भव भर्तृपु ।

जीवस्वर्गैरुभयं बह्वैरुत्थममन्विता । सुभगा भोगमम्यस्वा यज्ञपत्नी पतिव्रता ।

अतियोगागतान्माधूनुद्वान्बालान्मया गुरुन् । पूजयन्त्या यथान्यायं शयश्च क्लृप्नु ते ममाः ।

कुरुजाङ्गलमुख्येषु राष्ट्रेषु नगरेषु च । अनुलमभिषिच्यस्व नृपतिं धर्मवत्सना ।

२४५

पतिभिर्निर्जितामुख्यैः विक्रमेण महाबलैः । कुरु ब्राह्मणमात्मन्माम्शुभं मे मराकतो ।

प्रयित्या यानि रत्नानि गुणवन्ति गुणान्विते । तान्याग्रहि त्वं कन्याणि सुखिनी शरदां शतं ।

यथाच त्वाभिनन्दामि बभूव्य तौमममृतां । तथा भूयोऽभिनन्द्ये जातपुत्रां गुणान्वितां ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्तु कृतदारम्यः पाण्डुभ्यः प्राहिणाद्वरिः । वैदूर्यमणिचिवाणि हेमान्याभरणानि च ।

वासांसि च महार्हाणि नानादेश्यानि माधवः । कम्बलाजिनरत्नानि स्पर्शवन्ति शुभानि च ।

२४६

शयनासनयानानि विविधानि महानि च । वैदूर्यवज्रचिवाणि शतशो भाजनानि च ।

रूपयौवनदाक्षिण्यैरुपेताय स्नतकृताः । प्रियाः सम्पददौ कृपेण नानादेश्याः स्नतकृताः ।

गजान्घ्नितान्महाश्या मदश्याश्च स्नतकृतान् । रथाश्च दान्तान्मैवर्णैः शुभैः पटैरनकृतान् ।

कोटिशस्य स्रवणञ्च तेषामकृतकं तथा । वीथीकृतमभेयात्मा प्राहिणेन्मधुसूदनः ।

तत्कर्त्तव्यमतिजयाह धर्मराजो युधिष्ठिरः । मुदा परमया युक्तो गोविन्दप्रियकाम्यया ।

२४७

इत्यादिपर्वणि वैवाहिकपर्वणि अनन्यव्यधिकशतोऽध्यायः समाप्तश्चैवाहिकपर्व ॥ १८८ ॥

—(८८०)—

॥ अथ विदुर्गगमनपर्व ॥ १४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो राजा चैररात्रैः प्रवृत्तिरुदनीयत । पाण्डवैरुपम्यन्मद्रौपदी पतिभिः शुभम् ।

येन तद्वनुरायस्य लब्धं विद्धं महात्मना । मोऽजुनो जयतो श्रेष्ठो महाबाणधनुर्द्धरः । यः शन्यं मद्रराजं वै प्रोत्तिष्या
पातयद्नी ।

वामयामासं मद्रुद्धो हृत्तेजः पुरुषानरणे । न चास्य संभ्रमः कश्चिदामीत्तत्र महात्मनः । भोभो भीमभस्मशः शत्रुभेनाङ्ग
पातनः ।

ब्रह्मरूपधरान् श्रुत्वा प्रशान्तान् पाण्डुनन्दनान् । कैन्त्यान्मनुजैर्द्राणां क्रिमयः समजायत ।

मपुत्रा हि पुरा कुन्ती दग्धा जतुष्टेह श्रुता । पुनर्जातानिव च तान् तेऽनमालं नराधिपाः ।

२४९

धिगकुर्वन्सदा भीमं धृतराष्ट्रञ्च कौरव । कर्मणाऽतिनृशमेन पुरोचनकृतेन वै ।

वृत्ते स्वयस्वरे चैव राजानः सर्वे एव ते । यथागतं विप्रजग्मुर्बिदित्वा पाण्डवावृतान् ।

अथ दूर्योधनो राजा विमना भ्रातृभिः सह । अथत्याक्त्वा मातुनेन कर्णेन च कृपेण च ।

विनिवृत्तो वृत्तं दृष्ट्वा द्रौपद्या श्रितवाहनं । तन्मुदुःशामनो व्रीडयन्न्दं मन्दमिवावतीत ।

यशसौ ब्राह्मणो नस्यद्विन्देत द्रौपदीं न मः । नहि ते तत्त्वतो राजन्वेद कश्चिद्वनञ्जये ।

२५०

देवस्य परमं मन्ये पौरुषं चायनर्थकं । धिगस्तु पौरुषं तात प्रियन्ते अत्र पाण्डवाः ।
 एवं भाषमाणस्ते निन्दन्तश्च पुरोचनं । विविग्दर्शस्त्रिनपुरं दीना विगतचेतसः ।
 चक्षुः विगतमङ्गुल्या दृष्ट्वा पार्थान्महौजसः । मुक्तान्त्यभुजयैव संयुक्तान् द्रुपदेन च ।
 धृष्टकेतुः मन्थिष्य तथैव च शिखण्डिनं । द्रुपदस्यात्मजास्यान्त्यभुज्युद्धविशारदान् ।
 विदुरस्त्वय तं श्रुत्वा द्वैपादीं पाण्डवैर्दृष्टं । श्रीडितान् धार्तराष्ट्रांश्च भग्नदपानुपागतान् ।
 ततः प्रीतमनाः चत्ता धृतराष्ट्रं विशास्यते । उवाच दिश्या कुरवो बह्वन्त इति विस्मितः ।
 दैचित्रीर्यस्तु नृपा निशम्य विदुरस्य तत् । अत्रवीत्यरमप्रीतो दिश्या दिश्यति भारत ।
 मन्यन्तं स हृतं पुत्रं ज्येष्ठं द्रुपदकन्यया । दुर्योधनमविज्ञानात्पञ्चाचतुर्नरेश्वरः ।
 अथ त्वाजापयामास द्वैपद्या भूषणं बद्ध । आनीयतां वै कृष्णेति पुत्रं दुर्योधनं तदा ।
 अथाम्य पद्यादिदृग् आचक्ष्यौ पाण्डवान् वृत्तान् । सर्वान् कुशलिनो वीरान् पूजितान् द्रुपदेन ह ।
 तेषां सम्बन्धिनश्चात्यान बह्वन् बलममन्वितान् । समागतान् पाण्डवैस्तस्मिन्नेव स्वयम्बरे ।

०१८०

०१८१

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ यथैव पाण्डोः पुत्रास्तु, तथैवाभ्यधिका मम । यथाचाभ्यधिका बुद्धिर्मम तान् प्रति तत्कृणु ।

यत्ते कुशलिनो वीरा मित्रवन्तश्च पाण्डवाः । तेषां सम्बन्धिनश्चान्ये बहवश्च महाबलाः ।

कोऽपि द्रुपदमाद्य मित्रं चत्तः सवान्धवं । न बुभुषेद्भविष्यीं गतश्रीरपि पार्थिव ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तं तथा भाषमाणन्तु विदुरः प्रत्यभाषत । नित्यं भवतु ते बुद्धिरेषा राजन् शनं समाः । ०१८२

ततो दुर्योधनश्चापि राधेयश्च विशास्यते । धृतराष्ट्रमुपागम्य वचो ब्रूतामिदं तदा ।

सन्निधौ, विदुरस्य त्वां देयं वक्तुं न शक्नुवः । विविकमिति वक्ष्यामः किं तत्रेदं चिकीर्षितं ।

मपत्रवृद्धिं यत्तात मन्यसे वृद्धिमात्मनः । अभैष्टे हि च यत् चतुः समीपे दिपतां वर ।

अन्यस्मिन्नूपकर्तये त्वमथक्कुरुषेऽनघ । तेषां बलविघातो हि कर्त्तव्यस्तात नित्यगः ।

ते त्वयं प्राप्रकालस्य चिकीर्षां मन्त्रयाग्रहे । यथानो न यमेयुस्ते सपुत्रबलवान्धवान् ।

०१८३

इत्यादिपर्वणि विदुरागमनपर्वणि दुर्योधनवाक्ये दिशताऽध्यायः ॥ २०० ॥

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ अहमप्येवमेवैतच्चिकीर्षामि यथा युवां । विरेकुं नाहमिक्कुमि लाकारं विदुरं प्रति ।

ततस्तेषां गुणानेव कीर्त्तयामि विशेषतः । नावबुध्येत विदुरे ममाभिप्रायमिज्जितैः ।

यच्च त्वं मन्यसे प्राप्तं तद्ब्रवीहि मयोधन । राधेय मन्यसे यच्च प्राप्तकालं वदामि मे ।

॥ दुर्योधन उवाच ॥ अथ तान् कुशलैर्विप्रैः सुशुभैराप्रकारिभिः । कुन्तोपुत्रान् भद्रयाभोमाद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ।

अथ वा द्रुपदो राजा महर्द्धिर्बलिसम्पन्नः । पुत्रास्यास्य प्रलोभ्यन्ताममात्याश्चैव सर्वशः ।

०१८४

पण्डितोऽप्यथ राजा कुन्तोपुत्रं युधिष्ठिरं । अथ तत्रैव वा तेषां निवामं रोचयन्तु ते ।

इहैषां देवपद्वामं वर्णयन्तु पृथक् पृथक् । ते भियमानास्तत्रैव मनः कुर्वन्तु पाण्डवाः ।

अथवा कुशलाः केचिदपायनिपुणा नराः । इतः ततः पार्थान् भेदयन्त्वनुरागतः ।

दुर्योधनयन्तु वा कृष्णो बज्रलाङ्गुकरं हि तत् । अथवा पाण्डवांस्तस्यैव भेदयन्, ततश्च तं ।

भोमसेनस्य वा राजन् उपायकुशलैर्नरैः । सृष्टुर्विधीयतां क्लैः स हि तेषां बलाधिकः ।
तमाश्रित्य हि कौन्तेयः पुरा चास्मान्न मन्यते । स हि तीक्ष्णश्च शूरश्च तेषां द्वैव परायणम् ।
तस्मिंस्त्वभिहिते राजन् हतोत्साहा हतौजसः । यतिथ्यन्ते न राज्याय महि तेषां व्याश्रयः ।
अजेयां क्षत्रजुः संख्ये षष्ठगोपे हृकोदरे । तस्मै फाल्गुनो युद्धे राधेयस्य न पादभाक् ।
ते जानानास्तु दौर्बल्यं भोमसेनस्य ते महत् । अस्मान् बलवता ज्ञात्वा न यतिथ्यन्ति दुर्बलाः ।
इहागतेषु वा तेषु निदेशवशवर्त्तिषु । प्रवर्त्तिथ्यामहे राजन्ययाशास्त्रं निबर्हणम् ।

७१५

७१५

अथ वा दर्शनीयाभिः प्रमदाभिर्विनीभ्यतां । एकैकस्तत्र कौन्तेयस्ततः कृष्ण विरज्यतां ।
प्रेष्यतां चैव राधेय तेषामागमनाय वै । तैस्तैः प्रकारैः सन्नीय पात्यन्तामात्रकारिभिः ।
एतेषामयुपायानां यस्ते निर्देशवान्मतः । तस्य प्रयोगमातिष्ठ पुरा कानोऽतिवर्त्तते ।
यावद्वृत्तविश्रामा द्रुपदे पार्थिवर्षभे । तावदेव हि ते शक्या न शक्यास्तु ततः परम् ।

७१५

एषा मम मतिस्तात निगहाय प्रवर्त्तते । मोक्षो वा यदिवाऽमाप्स्यी किम्वा राधेय मन्यसे ।
इत्यादिपर्वणि विदुरागमनपर्वणि दुर्योधनवाक्ये एकाधिकदिशतोऽध्यायः ॥ २०१ ॥

॥ कर्णे उवाच ॥ दुर्योधन तव प्रज्ञा न मम्यगिति मे मतिः । न ह्युपायेन ते शक्याः पाण्डवाः कुरुवर्द्धन ।

पूर्वमेव हि ते सृष्टैरुपायैर्यतितास्तथा । नियहीतुं तदा वीर नचैवं शकितास्त्वया ।

इहव वृत्तमानास्ते ममोपे तव पार्थिव । अजातपत्न्याः शिशवः शकिता नैव बाधितुं ।

जातपत्न्या विदेशस्था विदुःकाः सर्वशोऽयते । नोपायमाध्याः कौन्तेया ममेषा मतिरच्युता ।

नच ते व्यमनैर्योक्तुं शक्या दिष्टकृतेन च । शकितायेष्वेवैव पिष्टपैतामहं पदं ।

७१५

परस्परेण भेदश्च नाधातुं तेषु शक्यते । एकस्यां ये रताः पत्न्यां न भियन्ते परस्परम् ।

नचार्पे कृष्णा शक्येत तेभ्यो भेदयितुं परैः । परियूनामृतवती किमुताद्य मृजावतः ।

ईक्षितश्च गुणः स्त्रीणामेकस्या बद्धमर्हता । तच्च प्राप्तवती कृष्णा न सा भेदयितुं क्षमा ।

आर्यव्रतश्च पञ्चान्ये न स राजा धनप्रियः । न संत्यज्यति कौन्तेयान् राज्यदानैरपि भुवं ।

तथाऽस्य पुत्रो गुणवाननुरक्तश्च पाण्डवान् । तस्मान्नोपायसाध्यांस्तानहं मन्ये कथञ्चन ।

७१५

इदं लभ्य क्षमं कर्तुमस्माकं पुरुषर्षभ । यावन्न हतमूलास्ते पाण्डवेया विशास्यते । तावत्प्रहरणीयास्ते तत्तुभ्यं तात रोचतां ।

अस्मात्प्रत्या महान्यावद्यावत्पाञ्चालको लघुः । तावत्प्रहरणं तेषां क्रियतां मा विशारय ।

वाहनानि प्रभृतानि मित्राणि च कुनानि च । यावन्न तेषां गात्राग्ने तावदिक्रम पार्थिव ।

यावच्च राजा पाञ्चान्यो नोद्यमे कुरुते मनः । महपुत्रैर्महावीर्यैस्तावदिक्रम पार्थिव ।

यावन्नायाति वार्ष्णेयः कर्षन्यादववाहिनीं । राज्यार्थं पाण्डवेयानां पाञ्चान्यमदनं प्रति ।

७१५

वसूनि विविधान् भोगान् राज्यमेव च केवलं । नात्याज्यमस्ति कृष्णस्य पाण्डवार्थं कथञ्चन ।

विक्रमेण मही प्राप्ता भरतेन महात्मना । विक्रमेण च लोकास्त्रीन् जितवान् पाकशासनः ।

विक्रमश्च प्रशंसन्ति चक्षित्यस्य विशास्यते । खको हि धर्मः शूराणां विक्रमः पार्थिवर्षभ ।

ते बलेन वयं राजन्महता चतुरङ्गिणा । प्रमथ्य द्रुपदं शीघ्रमानयामिह पाण्डवान् ।

नहि माम्ना न दानेन न भेदेन च पाण्डवाः । शक्याः साधयितुं तस्मादिक्रमेणैव तान् जहि ।

तात्त्विकेण जित्वेमामखिलां भुञ्ज मेदिनी । अतो नान्यं प्रपश्यामि कार्थ्यापार्थ्यं जनाधिप । *

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ युवा तु राधेयवचो धृतराष्ट्रः प्रतापवान् । अभिपूज्य ततः पश्चादिदं वचनमब्रवीत् ।

उपपन्नं महाप्राज्ञं कृतास्त्रं सतनन्दने । त्वयि विक्रममप्यत्रमिदं वचनमौदृशं ।

भूय एव तु भीमश्च द्रोणे विदुर एव च । युवाञ्च कुरुते बुद्धिं भवेद्या नः सुखादया ।

तत आनाथ्यं तावन्मन्त्रिणः सुमहायशाः । धृतराष्ट्रो महाराज मन्त्रयामास वै तदा ।

इत्यादिपर्वणि विदुरागमनपर्वणि धृतराष्ट्रमन्त्रेणैव अधिकदिशतोऽध्यायः ॥ २०२ ॥

॥ भीम उवाच ॥ न गे च ते विग्रहो मे पाण्डुपुत्रैः कथञ्चन । यथैव धृतराष्ट्रो मे तथा पाण्डुरसंशयः ।

गान्धार्याश्च यथा पुत्रान्तथा कुन्तीसुता मम । यथाच मम ते रक्ष्या धृतराष्ट्र तथा तव ।

यथा च मम राज्ञश्च तथा दुर्योधनस्य ते । तथा कुरूणां मर्षयामन्येषामपि पार्थिव ।

एवं गते विग्रहं तैर्नरोचे मन्त्राय वीरैर्दीयतामर्द्धभूमिः । तेषामपीह प्रपितामहानां राज्यं पितृष्वैव कुरुत्तमानां ।

दुर्योधन यथा राज्यं त्वमिदं तात पश्यसि । मम पैतृकमित्येवं तेऽपि पश्यन्ति पाण्डवाः ।

यदि राज्यं न ते प्राप्ताः पाण्डवेया यशस्विनः । कुत एव तत्रापीदं भारतस्यापि कस्यचित् ।

अथ धर्म्येन राज्यं त्वं प्राप्तवान्नरतर्षभ । तेऽपि राज्यमनुप्राप्ताः पूर्वमेवेति मे मतिः ।

मधुरेणैव राज्यस्य तेषामर्द्धं प्रदीयतां । एतद्धि पुरुषव्याघ्र हितं सर्वजनस्य च ।

अतोऽन्यथा चेत्क्रियते न हितं नो भविष्यति । तवाप्यकीर्तिः सकला भविष्यति न संशयः ।

कीर्त्तिरक्षणमातिष्ठ कीर्त्तिर्हि परमं बलं । नष्टकीर्त्तेश्चैन्यस्य जीवितं ह्यफलं स्यत ।

यावत्कीर्त्तिर्मनुष्यस्य न प्रणश्यति कौरव । तावज्जीवति गान्धारे नष्टकीर्त्तिस्तु नश्यति ।

तमिमं समुपातिष्ठ धर्मं कुरु कुलोचितं । अनुरूपं महाबाहो पूर्वेषामात्मनः कुरु ।

दिष्टा ध्रियन्ते पार्था हि दिष्टा जीवति सा पृथा । दिष्टा पुरोचनः पापो न सकामोऽत्ययं गतः ।

यदा प्रभृति दग्धास्ते कुन्तिभोजसुतासुताः । तदा प्रभृति गान्धारे न शक्नोम्यभिवोचितुं ।

लोके प्राणभृतां कश्चिच्छ्रुत्वा कुन्तीं तथागतां । नचापि दोषेण तथा लोको मन्येतुरोचनं । तथा त्वां पुरुषव्याघ्र लोको

दोषेण गच्छति ।

तदिदं जीवितं तेषां तव किल्बिषनाशनं । सम्पत्त्यं महाराज पाण्डवानाञ्च दर्शनं ।

नचापि तेषां वीराणां जीवतां कुरुनन्दन । पिच्छेऽङ्गः शक्य आदातुमपि वज्रभृता स्वयं ।

ते सर्वेऽवास्त्यताः धर्मोऽसर्वेष्वेवैकचेतसः । अधर्मेण निरसाश्च तुल्ये राज्ये विप्रेषतः ।

यदि धर्मस्तथा कार्थ्या यदि कार्यं प्रियञ्च मे । जेमश्च यदि कर्त्तव्यं तेषामर्द्धं प्रदीयतां ।

इत्यादिपर्वणि विदुरागमनपर्वणि भीमवाक्ये अधिकदिशतोऽध्यायः ॥ २०३ ॥

॥ श्रेण उवाच ॥ मन्त्राय समुपानीर्धितरश्च हितैर्नृप । धर्म्यमर्थं यशस्यञ्च वाच्यमित्यनुश्रुमः ।

ममाप्येषा मतिर्यात या भीमस्य महात्मनः । संविभज्यास्तु कौन्तेया धर्म एष सनातनः ।

प्रेयसां दुपदायगुणैः कश्चिन्मियम्बदः । बहूनां रत्नमादाय तेषामर्थाय भारत ।

नित्यः कृत्यञ्च तस्मै स आदाय वस्तु गच्छतु । वृद्धिञ्च परमा ब्रूयात्सन्धेर्गोद्धवां तथा ।

संश्रित्याणं त्वानुयायाजन् द्रव्याधनं तदा । अमरुदुपदे चैव वृष्टयुगे च भारत ।

उचितत्वं प्रियचक्षुः योग्यापि च वर्णयेत् । पुनः पुनश्च कौन्तेयात्माद्रौ तु तौ च मात्स्यन् ।

हिंसासयानि शुभ्राणि वङ्गव्याभरणानि च । वचनात्तव राजेन्द्र द्रौपद्याः संप्रयच्छतु ।

तथा दुपदपुत्तानां सर्वेषां भरतर्षभ । पाण्डवानाञ्च सर्वेषां कृत्या युक्तानि यानि च ।

एवं मानवस्यायक्तं दुपदं पाण्डवैः सह । उक्ता भोजनान्नरं ब्रूयात्तेषामागमनं प्रति ।

अनुज्ञातेषु वीरिषु वनं गच्छतु श्रीभनं । दुःशामनो विकर्णस्याषानेतुं पाण्डवनिह ।

ततमो पाण्डवाः प्रेष्टाः पश्यमानाः स्मृदां लयाः । प्रकृतीनामनुमते पदे स्यात्सि पौरके ।

एतत्तव महारज पुत्रेषु तेषु येन हि । वृत्तैरौपयिक्तं मन्य भागैश्च सह भारत ।

॥ कण उवाच ॥ योजितावर्थनानाम्नां सर्वकार्येष्ववन्तरी । न मन्त्रयेतां लक्ष्यैः किमद्भुततरं ततः

दृष्टेन मतमा येनैव प्रच्छन्नेतान्नागात्मना । ब्रूयान्निःश्रेयसं नाम कथं कुर्यात्सनां मतं ।

न मिवाप्यर्थञ्च श्रेयमेवेतराय वा । त्रिधिपूर्व्वं हि सर्वस्य दुःखं वा यदिव मुखं ।

कृतप्रज्ञाः कृतप्रज्ञाः वानो वृद्धा मानवाः । समहृदिः समहायसु सर्वे सर्वे न विन्दति ।

श्रूयते हि पुराकश्चिदम्बुचो च इतोत्तरः । आसीद्राजगृहे राजा मागधानां महीक्षितां ।

महीतः करणैः सर्वैस्तच्छामपरमेष्ठिनः । अमात्यमंस्थः सर्वेषु कार्येष्ववभजत्तदा ।

तस्मात्मात्मानं महाकर्णस्त्वष्ट्रवैकेयवर्मदा । स लक्ष्म्यवन्मात्मानं मन्यमानोऽवमन्यते ।

स राजा उपभोग्यैः निवृत्यो रत्नधनानि च । आदेदे सर्वशो मूढैर्यथैव स्वयं तदा ।

तदादाय च लक्ष्म्यं नाभामोऽप्यवर्द्धत । तथाहि सर्वमादाय राज्ञ्यमस्य जिहीर्षति ।

हीनस्य करणैः सर्वैस्तच्छामपरमस्य च । यतमानोऽपि तदाज्यं न शशांकति नः श्रुतं ।

किमन्यदिहिता नूनं तय मा पुरुषेन्द्रता । यदि ते विहितं राज्यं भविष्यति विशास्यते ।

मिषतः सर्वलोकास्तु स्यात्यते त्वयि तद्भवं । अतोऽन्यथा चेदिहितं यतमानो न लभ्यते ।

एवं विदुषादत्तस्य मन्त्रिणां माध्वमाधुतां । दद्यान्नाञ्चैव बोद्धव्यमदद्यान्नाञ्च भाषिणं ।

॥ श्रेण उवाच ॥ विप्र ते भावदोषेण यदर्थमिदमुच्यते । दृष्ट पाण्डवहेतोर्लव्धे दोषमाख्यापयस्वत ।

हितन्तु परमं कणं ब्रवीमि कुलवर्द्धनं । अथ त्वं मन्यसे दृष्टं ब्रूहि त्वत्परमं हितं ।

अतोऽन्यथा येन क्रियते यद्ब्रवीमि परं हितं । कुर्याद्वै विनङ्क्यन्ति न चिरं तैव मे मतिः ।

इत्यदि परमं विदुरागमनपर्व्वणि द्रोणवाक्ये चतुरधिकविंशतोऽध्यायः ॥ २०४ ॥

॥ विदुर उवाच ॥ राज्ञिः संशयं श्रेयो वाच्यस्त्वमिदं बान्धवैः । न त्वगृह्यमाणे वै वाक्यं संप्रति तिष्ठति ।

प्रियं हितञ्च तदाक्यमुक्तवान् कुरुसन्तमः । भीष्मः शान्तनवो राजन् प्रतिगृह्णाति तन्न च ।

तथा ऋणेन बद्धा भाषितं हितमुत्तमं । तच्च राधासुतः कौण्डिन्येन न हितं तव ।

७१८०

चिन्तयिष्ये न पश्यामि राजंस्त्वव सुहृत्तमं । आभ्यां पुरुषमिहार्थं यो वा स्वात्प्रजयाऽधिकः ।

इमौ हि वृद्धौ वयसा प्रजया च श्रुतेन च । समौ च त्वयि राजेन्द्र तथा पाण्डुसुतेषु च ।

धर्मो ज्ञानवरो राजसत्यतायाश्च भारत । रामादाश्रयेष्वेव गयाचैव न संशयः ।

न चोक्तवन्तावश्रेयः पुरस्तादपि किञ्चन । न चाप्यपहृतं किञ्चिदनयोर्लब्धते त्वयि ।

तातुभौ पुरुषव्याघ्रावनागमि नृप त्वयि । न मन्त्रयेतां त्वच्छ्रेयः कथं सत्यपराक्रमौ ।

७१८१

प्रज्ञानन्तौ नरश्रेष्ठावस्मिन्नोके नराधिप । तन्निमित्तमतो नैमा किञ्चिज्जिह्वं वदित्यतः ।

इति मे नैष्ठिको बुद्धिर्वर्जिते कुरुनन्दन । न चार्थहेतोर्द्वैर्धर्मौ बल्यतः पचसंश्रितं ।

एतद्विदुः परमं श्रेयो मन्येऽहं तव भारत । दुर्व्याधनप्रभृतयः पुत्रा राजन्यथा तव । तथैव पाण्डवेयास्तौ पुत्रा राजस्य मंशयः ।

तेषु चंदहितं किञ्चिन्नन्त्रयेयुरतदिदं । मन्त्रिणस्ते न च श्रेयः प्रपश्यन्ति विशेषतः ।

अथ ते चंदये राज्ञिः श्रेयः स्वेयं वर्त्तते । अन्तरस्थं विद्वेषानां श्रेयः कुर्यान्ते ते भूवं ।

७१८२

एतदर्थमिमौ राजन् महात्मानौ महायुतौ । नोचतुर्विहृतं किञ्चिन्नक्षेत्रं तव निश्चयः ।

यच्चाप्यशक्त्या तेषामाहतुः पुरुषर्षभौ । तत्तथा पुरुषव्याघ्रं तव तद्भद्रमस्तु ते ।

कथं हि पाण्डवः श्रीमान्मयमाचो धनञ्जयः । शक्यो विजेतुं संयामे राजन्मघवताऽपि हि ।

भीमसेनो महाबाहुर्नागायुतबलो महान् । कथं स्य युधि शक्येत विजेतुममरैरपि ।

तथैव कृतिनौ युद्धे यमैः यमसुताविव । कथं विजेतुं शक्यौ तौ रणे जीवितुमिच्छता ।

७१८३

यस्मिन् धृतिरनुकोशः क्षमा सत्यं पराक्रमः । नित्यानि पाण्डवे ज्येष्ठे स जीयेत रणे कथं ।

येषां पक्षधरा रामो येषां मन्त्रो जनार्दनः । किन्तु तैरजितं संख्ये येषां पक्षे च सात्यकिः ।

द्रुपदः श्वशुरो येषां येषां श्यालाश्च पार्षताः । छट्छुम्बमुखा वीरा भ्रातरौ द्रुपदात्मजाः ।

मोऽशक्यताञ्च विज्ञाय तेषामपे च भारत । दायादयताञ्च धर्मोऽपि सत्यं तेषु समाचरे ।

इदं निर्दिष्टमयंशः पुरोचनकृतं महत् । तेषामनुग्रहेणाद्य राजन् प्रचालयताम्नः ।

७१८४

तेषामनुग्रहश्चायं सर्वेषाञ्चैव नः कुले । जीवितञ्च परं श्रेयः क्षत्तस्य च विवर्द्धनं ।

द्रुपदेऽपि महाबाजा कृतवैरश्च नः पुरा । तस्य संग्रहणं राजन् स्वपक्षस्य विवर्द्धनं ।

बलवन्तः दाशार्हा बहवश्च विशास्यते । यतः क्षणस्ततः सर्वे यतः क्षणस्ततो जयः ।

यच्च सामैव शक्येत कार्यं साधयितुं नृप । को दैवसप्तस्तत्कार्यं विग्रहेण समाचरेत् ।

श्रुत्वा च जीवतः पार्थाभिरजानपदा जनाः । बलवद्दर्शने हृष्टास्तोषा राजन् प्रियं कुरु ।

७१८५

दुर्व्याधनश्च कर्णश्च शकुनिश्चापि भौबलः । अधर्मयुक्ता दुःप्रज्ञा बाला मेधा वचः कृथाः ।

उक्तमेतत्परा राज्ञस्या गृणवत्सत् । दुर्योधनापराधेन प्रार्थ्यं वै विनङ्क्यति ।

इत्यादिपर्वणि विदुरागमनपर्वणि विदुरवाक्ये पञ्चाधिकद्विज्ञतोऽध्यायः ॥ २०५ ॥

॥ एतराश्च उवाच ॥ भीमः शान्तनवो विदाम्नेऽप्यश्व भगवानृषिः । हितञ्च परमं वाञ्छे त्वञ्च मयं ब्रवीषि मा ।

यथैव पाण्डोस्ते वीराः कुन्तीपुत्रा महारथाः । तथैव धर्मतः सर्वे मम पुत्रा न मंशयः ।

यथैव मम पुत्राणामिदं राज्यं विधीयते । तथैव पाण्डुपुत्राणामिदं राज्यं न मंशयः ।

७१९०

उत्तरानय गच्छेताम्बुह मात्रा सुसल्लतान् । तथा च देवकृपिण्या कृष्ण्या सह भारत ।

दिष्टा जीवन्ति ते पार्था दिष्टा जीवति सा पृथा । दिष्टा द्रुपदकन्याश्च लक्ष्मणो महारथाः ।

दिष्टा वर्द्धाभदे सर्वे दिष्टा शान्तः पुरोचनः । दिष्टा मम परं दुःस्वमपनीतं महायुते ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो जगाम विदुरो धृतराष्ट्रस्य शसनान् । सकाशं यज्ञसेनस्य पाण्डवानाञ्च भारत ।

ममुपादाय रत्नानि वसति विविधानि च । द्रौपद्याः पाण्डवानाञ्च यज्ञसेनस्य चैव ह ।

७१९१

तत्र गत्वा स धर्मज्ञः सर्वशास्त्रविशारदः । द्रुपदं न्यायतो राज्ञ्ययुक्तमुपतस्त्विवान् ।

म चापि प्रतिजग्राह धर्मेण विदुरं ततः । चक्रतुश्च यथान्यायं कुशलप्रश्नमन्विदं ।

ददर्श पाण्डवांस्तत्र वामदेवञ्च भारत । खेहात्यगिष्वञ्च स तानुपप्रच्छन्नामयं ततः ।

तैश्चाप्यभितवुर्द्धिः स पूजितो हि यथाक्रमं । वचनाद्भृतराष्ट्रस्य खेहयुक्तं पुनः पुनः ।

पप्रच्छानामयं राजंस्तस्मान् पाण्डुनन्दनान् । प्रददौ चापि रत्नानि विविधानि वसूनि च ।

७१९२

पाण्डवानाञ्च कन्यासु द्रौपद्यासु विशास्यते । द्रुपदस्य च पुत्राणां यथा दत्तानि कौरवैः ।

प्रेषाच चाभितमति प्रश्रितं विनयान्वितम् । द्रुपदं पाण्डुपुत्राणां मन्त्रिषां केशवस्य च ।

॥ विदुर उवाच ॥ राजन् प्रष्टुं महामात्यः सपुत्रश्च वचो मम । धृतराष्ट्रः सपुत्रत्वां महामात्यः सवान्धवः ।

अत्रभीकुशने राजन् प्रीयमाणः पुनः पुनः । प्रीतिमंस्ते द्रुपदापि सम्बन्धेन नराधिप ।

तथा भीमः शान्तनवः कौरवैः सह सर्वेषां । कुशलं त्वां महाप्राज्ञः सर्वतः परिपृच्छति ।

७१९३

भारद्वाजो महाप्राज्ञो द्रोणः प्रियमस्वस्त्रवः । समाश्लेषमुपेत्य त्वां कुशले परिपृच्छति ।

धृतराष्ट्रश्च पाञ्चास्य लया सम्बन्धमीयिवान् । कृतार्थं मन्यते त्वानं तथा सर्वैऽपि कौरवाः ।

न तथा राज्यमप्राप्तिलोपो प्रीतिकरी मता । यथा सम्बन्धकं प्राप्य यज्ञसेन लया सह ।

रतदिदित्वा तु भवान् प्रस्थापयतु पाण्डवान् । द्रष्टुं हि पाण्डुपुत्राञ्च त्वरन्ति कुरवो भूयः ।

विप्रेषिता दीर्घकालमेते चापि नरर्षभाः । उक्तुका नगरं द्रष्टुं भविष्यन्ति तथा पृथा ।

७१९४

कृष्णमपि च पाञ्चालीं सर्व्वाः कुरुवरस्त्रियः । द्रष्टुं कामाः प्रतीचन्ते पुरञ्च विषयास्य नः ।

स भवान् पाण्डुपुत्राणामाज्ञापयतु माचिरं । गमनं सहदारुणमेतदत्र मतं मम ।

निष्ठेषु लया राजन् पाण्डवेषु महात्मसु । ततोऽहं प्रेषयिष्यामि धृतराष्ट्रस्य शीघ्रगान् ।

आगमिष्यन्ति कौलेयाः कुन्ती च सह कृष्ण्या ।

इत्यादिपर्वणि विदुरागमनपर्वणि विदुरसंवादे षडधिकद्विज्ञतोऽध्यायः समाप्तश्च विदुरागमनपर्वः ॥ २०६ ॥

॥ अथ राज्यलाभपर्व ॥ १५ ॥

॥ द्रुपद् उवाच ॥ एवमेतन्महाप्राज्ञ यथात्य विदुगव सां । ममापि परमो हर्षः समन्वैऽस्मिन् ह्ये प्रभो । ०५४४

गमनं चापि युक्ते स्यादृढमेधो महात्मना । नतु तावत्प्रया युक्तमेतदुक्तं स्वयं गिरा ।

यदा । मन्यते वीरः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः । भीमसेनाजुनौ चैव यमौ च पुरुषर्षभे ।

रामश्च यौ च धर्मज्ञौ तदा गच्छन्तु पाण्डवाः । एतौ हि पुरुषव्याघ्रवेण प्रियङ्गिते रतौ ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ परवन्तो वयं राजंस्त्वयि सर्वे सहानुगाः । यथा वक्ष्यसि नः प्रीत्या तत्करिष्यामहे वयं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततोऽब्रवीदामुदेवो गमनं रोचते मम । यथा वा मन्यते राजा द्रुपदः सर्वधर्मवित् । ०५४०

॥ द्रुपद् उवाच ॥ यथैव मन्यते वीरो दाशार्हः पुरुषोत्तमः । प्राप्तकालं महाबाहुः सा बुद्धिर्निश्चिता मम ।

यथैव हि महाभागाः कैल्लिया मम माम्पुतं । तथैव वासुदेवस्य पाण्डुपुत्रा न संशयः ।

न तद्भायति कैल्लियः पाण्डुपुत्रो युधिष्ठिरः । यथैषो पुरुषव्याघ्रः श्रेयो ध्यायति केशवः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्ते समनुज्ञाता द्रुपदेन महात्मना । पाण्डवाश्चैव कृष्णश्च विदुरश्च महोपते ।

आदाय द्वीपदीं कृष्णो कुन्तीं चैव यशस्विनीं । सविहारं सुखं जग्मुर्नगरं नागसाङ्गयं । ०५४२

श्रुत्वा चाथागतान्निगन् एतराश्चो जनेश्वरः । प्रतिग्रहाय पाण्डूनां प्रेषयामास कौरवान् ।

विकर्णञ्च महेष्वासं चित्रसेनञ्च भारत । द्रोणञ्च परमेष्वासं गौतमं कृपमेव च ।

तैस्ते परिहृता वीराः शोभमाना महाबलाः । नगरं हस्तिनपुरं शनैः प्रविशिशुसदा ।

कौतूहलेन नगरं दीपमानमिवाभवत् । तत्र ते पुरुषव्याघ्राः शोकदुःखनिवाशनाः ।

तत उच्चावचा वाचः पौरैः प्रियचिकीर्षुभिः । उदीरिता अष्टांशे पाण्डवा द्वादयः क्रमात् । ०५४०

अयं स पुरुषव्याघ्रः पुनरायाति धर्मवित् । यो नः स्वानिव दाययादान् धर्मेण परिरचति ।

अथ पाण्डुर्ग्रहाराजो वनप्रदिव जनप्रियः । आगतः प्रियमस्माकं चिकीर्षुर्नैव संशयः ।

क्लिन्ननाथ कृतं तात सर्वेधा नः परं प्रियं । यत्रः कुन्तीसुता वीरा नगरं पुनरागतः ।

यदि दत्तं यदि ज्ञतं विद्यते यदि नस्तपः । तेन तिष्ठन्तु नगरे पाण्डवाः क्रूरदा शतं ।

ततस्ते एतराश्च भोषस्य च महात्मनः । अन्येषाञ्च तदर्हाणां चक्रुः पादाभिवन्दनं । ०५४४

कृत्वा तु कुशलप्रश्नं सर्वेण नगरेण च । न्यविशन्ताथ वेष्मनि एतराश्च शासनात् ।

विश्रान्तास्ते महात्मानः कश्चित्कालं महाबलाः । आकृता एतराश्च राज्ञा शान्तनवेन च ।

॥ एतराश्च उवाच ॥ भ्रातृभिः सह कैल्लिये निबोध गदतो मम । पुनर्नौ विग्रहो माभूत् खाण्डवप्रस्थमाविम ।

न च हो वसतस्तत्र कश्चिच्छक्तः प्रबाधितुं । संरक्ष्यमाणान्यार्थेन त्रिदशानिव वज्रिणा । अङ्गं राज्यस्य सम्प्राप्य खाण्डवप्रस्थ
माविम ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रतिगृह्य तु तदाकं नृपं सर्वं प्रणम्य च । प्रतस्थिरे ततो घोरं वनं तन्मनुजर्षभाः । १५००

अङ्गं राज्यस्य सम्प्राप्य खाण्डवप्रस्थमाविम । ततस्ते पाण्डवास्तत्र गत्वा कृष्णपुरोगमाः ।

मण्डयाञ्चकिरे तदै परं स्वर्गवदच्युताः । ततः पुण्ये शिवे देवे शान्तिं कृत्वा महारथाः ।

नगरं मापयामासुर्देपायनपुरोगमाः । भागरप्रतिरूपाभिः परिखाभिरलङ्कृतः ।

प्राकारेण च सम्यक् दिवमावृत्य तिष्ठता । पाण्डुराभ्रप्रकाशेन हिमरश्मिनिभेन च ।

शुश्रुभे तत्पुण्ड्रं नागैर्भागवतो यथा । द्विपत्तगरुडप्रस्थे ईश्वरैः सैष्यैश्च शोभितं ।

५१५

गुप्तमश्वचयप्रस्थे गौपुत्रैस्तद्विपत्तैः । विविधैरपि निर्विद्वैः शस्त्रापतेः सुसंभृतैः ।

शक्तिभिश्चावृतं तद्विद्विजिज्ञैरिव पन्नगैः । तल्पैश्चाभ्यासिकैर्युक्तं शुश्रुभे योधरक्षितं ।

तोह्णाकुशशतघ्नीभिर्वन्त्रजालैश्च शोभितं । आयुसैश्च महाचक्रैः शुश्रुभे तत्पुरोत्तमं ।

सुविभक्तमहारथं देवताबाधवर्जितं । विरोचमानं विविधैः पाण्डुरैर्भवोत्तमैः ।

तल्लिपिष्टपद्माशमिन्द्रप्रस्थं यरोचत । मेघवृन्दमिवाकाशे विद्धं विद्युत्समावृतं ।

५१६

तत्र रम्ये शिवे देशे कौरवस्य निवेशनं । शुश्रुभे धनसम्युक्तं धनाश्रयतत्तयोपमं ।

तत्रागच्छन् दिवा राजन्सर्व्ववेदविदाम्बराः । निवामं रोचयन्ति स्म सर्व्वभाषाविदस्तथा ।

वणिज्ज्याभ्ययुस्तत्र नानादिग्भ्या धनार्थिनः । सर्व्वशिल्पविदस्तत्र वामायाभ्यागमंस्तदा ।

उद्यानानि च रम्याणि नगरस्य समन्ततः । अस्त्रैराघातकैर्त्रीपैरशोकैश्चर्य्यकैस्तथा ।

पुन्रागैर्नागपुष्पैश्च लकुचैः पद्मैस्तथा । शालानानतमानैश्च बकुलैश्च मकैतकैः ।

५१७

मनोहरैः सुपुष्पैश्च फलभारावनामितैः । प्राचीनामलकैर्क्षीप्रैरङ्गोलैश्च सुपुष्पितैः ।

जम्बुभिः पाटनाभ्यश्च कुञ्जकैरित्मृकैः । करवीरैः पारिजातैरन्यैश्च विविधैर्द्रुमैः ।

नित्यपुष्पफलोपेतैर्नानादिजगणयुतैः । मत्तवर्द्धणमधुघृणैः कोकिलैश्च सदाभदैः ।

मृदैर्गदगर्जविमलैर्विधैश्च लतामृदैः । मनोहरैश्चित्रगृहैस्तथाऽजगतिपर्व्वतैः ।

वापीभिरिविधाभ्यश्च पूर्णाभिः परमात्मना । मरुभिर्गतिरन्यैश्च पद्मात्पलसुगन्धिभिः ।

५१८

हंसकारण्डवयुतैश्चक्रवाकोपशोभितैः । रम्याश्च विविधास्तत्र पुष्करिण्या वनावृताः । तडागपि च रम्याणि वृहन्ति सुबद्ध
नि च ।

तेषां पुण्यज्जोषितं राष्ट्रमाविशतां महत् । पाण्डवानां महाराज शश्वक्प्रतिरवर्द्धत ।

तत्र भीष्मेण राजा च धर्मप्रणयने कृतः । पाण्डवाः समपद्यन्त खण्डवप्रस्थवाभिनाः ।

पञ्चभिस्तैर्षस्त्रैश्चाभैरिन्द्रकल्पैः समन्वितः । शुश्रुभे तत्पुण्ड्रं नागैर्भागवतो यथा ।

तां निवेश्य ततो वीरैः राभेण सह केशवः । ययौ द्वावतीं राजन् पाण्डवानमते तथा ।

५१९

दत्त्वादिपर्व्वणि राज्यलाभपर्व्वणि कृष्णगमने सप्ताधिकदिशतेऽध्यायः ॥ २८६ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ एवं सम्प्राप्य राज्यन्तदिन्द्रप्रस्थं तपोधन । अत ऊर्द्धं महात्मानः किमकुर्वन्त पाण्डवाः ।

सर्व्व एव महात्मना मम पूर्व्वपितामहाः । द्रौपदी धर्मपत्नी च कथं तानन्ववर्त्तत ।

कथञ्च पञ्च कृष्णायामेककथं ते नराधिपाः । वर्त्तमाना महाभागा नाभियन्त परस्परं ।

आनुमिच्छाम्यहं सर्व्वं विस्तरेण तपोधन । तेषां चेष्टितमन्योन्त्यं कृतानां कृष्णया सह ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ धृतराष्ट्रान्नुज्जाताः कृष्णया सह पाण्डवाः । रैमिरे खाण्डवप्रस्थे प्राप्तराज्याः परन्तपाः ।

५२०

प्राण राज्यं महातेजाः सत्यमन्धो युधिष्ठिरः । पालयामास धर्मज्ञं प्रथितं भ्रातृभिः सह ।
 • तितारयो महाप्राज्ञाः सत्यधर्मपरायणाः । मुदं परमिकां प्राप्तास्त्वैवतः पाण्डुनन्दनाः ।
 कुर्याणाः पौरकार्याणि सर्वानि पुरुषर्षभाः । आमाञ्जकुर्मर्हर्षेषु पार्थिवेष्वाप्तनेषु च ।
 अथ तेषूपविष्टैः सर्वैस्त्वेव महात्मसु । नारदस्त्वथ देवर्षिराजगाम यदृच्छया । आत्मनं रुचिरं तस्मै प्रददौ स्वं युधिष्ठिरः ।
 देवर्षेः पविष्टस्य स्वयमर्धं यथाविधि । प्रादाद्युधिष्ठिरे धीमान् राज्यं तस्मै न्यवेदयत् । २१०५
 प्रतिगच्छ तु तां पूजावृष्टिः प्रीतमनास्तदा । आशीर्भित्त्वं ह्यर्चिता च तमुवाचास्थतामिति ।
 निषमादाभ्यनुज्ञातस्ततो राजा युधिष्ठिरः । प्रेषयामास कृष्णार्थे भगवन्मनुष्यस्थितं ।
 श्रुत्वेतद्दीपदो चापि गृह्णन्महात्मा । जगाम तत्र यत्रास्ते नारदः पाण्डवैः सह ।
 तस्यार्भवाद्य चरणौ देवर्षेर्धर्मचारिणी । कृताञ्जलिः सुषम्भोता स्थिताऽथ द्रुपदात्मजा ।
 तस्याद्यापि मध्वन्माता सत्यवाग्दक्षिणतमः । आश्रितो विविधाः प्रोच्य राजपुत्र्यास्त नारदः । गम्यतामिति होवाच भगवां
 आत्मनिन्दितां । २११०
 गतायामय कृष्णायां युधिष्ठिरपुत्रेणजान् । विविके पाण्डवान्मन्वानाच भगवानुविः ।
 ॥ नारद उवाच ॥ पाञ्चालो भवतामेकः धर्मपत्नो यशस्विनी । यथा वै नात्र भेदः स्यात्तथा नीतिर्विधोयता ।
 मुन्दोपमुन्दौ हि पुरा भ्रातरौ महितावुभौ । आस्तामबध्नावन्नेषां त्रिषु लोकेषु त्रिभुवौ ।
 एकराज्यविक्रयहावेकशय्यामनाशनौ । तिलोत्तमायास्तौ हेतोरन्योऽन्यमभिजग्नतुः ।
 रक्ष्यतां मौहृदं तस्मादन्योऽन्यप्रीतिभावकं । यथा वो नात्र भेदः स्यात्तत्कुर्वस्व युधिष्ठिर । २११५
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ मुन्दोपमुन्दावसुरौ कस्य पुत्रौ महामुने । उत्पन्नस्य कथं भेदः कथञ्चान्योऽन्यमग्नतः ।
 अप्सारः देवकन्या वै कस्य चैषा तिलोत्तमा । यस्याः कामेन सम्पत्तौ जग्नतुसौ परस्परं ।
 एतत्सर्वं यथावृत्तं विस्तरेण तपोधन । आतुमिच्छामहे ब्रह्मन् परं कौतुहलं हि नः ।
 इत्यादिपर्वणि राज्यलाभपर्वणि युष्ठिरनारदसंवादे ऽष्टाधिकद्विशतोऽध्यायः ॥ २०८ ॥
 ॥ नारद उवाच ॥ गृणु मे विस्तरेणैर्ममतिहासं पुरातनं । भ्रातृभिः संहितः पार्थ यथावृत्तं युधिष्ठिर ।
 महासुरस्यान्ववाधे हिरण्यकशिपोः पुरा । निकुक्षो नाम दैत्येन्द्रस्तेजस्वी बलवानभूत् । २१२०
 तस्य पुत्रौ महावीर्यौ जातौ भीमपराक्रमौ । सुन्दोपमुन्दौ दैत्येन्द्रौ दारुणौ क्रूरमानवौ ।
 तावेकनिश्वसौ दैत्यावेककार्यार्थमग्नतौ । निरन्तरमवर्ततां समदुःखसुखावुभौ ।
 विनाऽन्योऽन्यं न भुञ्जते विनाऽन्योऽन्यं न जग्मतुः । अन्योऽन्यस्य प्रियकरावन्योऽन्यस्य प्रियंवदौ ।
 एकशीलमसाचारौ द्विधैवैकोऽभवत्कृतः । तौ विट्कौ महावीर्यौ कार्यक्षयेकनिश्वसौ ।
 चैनाक्यभिजयायार्थं समाधायैकनिश्वसं । दीप्तौ कृत्वा गतौ विन्ध्यं तावुं तेषुत्सपः । २१२५
 तौ तु पूर्वज्ञे कालेन तपोयुक्तौ बभूवतुः । क्षुत्पिपासापरिआनौ जटावस्त्रनधारिणौ ।
 मनोपचितवर्षाङ्गौ वायुमचौ बभूवतुः । आत्मसांसानि जुह्वन्तौ पादाङ्गुष्ठाग्रधष्ठितौ । ऊर्ध्वबाहू चानिमित्थौ दीर्घकालं
 धृतव्रतौ ।

तयोत्सवः प्रभावेण दीर्घकालं प्रतापितः । धूमं प्रमुमुचे विन्ध्यस्तदद्भुतमिवाभवत् ।
 ततो देवा भयं जग्मुस्तं दृष्ट्वा तयोत्सवः । तपोविघातार्थमथो देवा विमानि चक्रे ।
 रक्षैः प्रलोभयामासुः स्त्रीभिश्चासौ पुनः पुनः । न च तौ चक्रतुर्भङ्गं व्रतस्य समहाव्रतौ ।
 अथ मर्यां पुनर्देवास्तथोयुक्तुर्षहात्मनोः । भगिन्यो मातरौ भार्यास्तयोद्यात्मजनस्तथा ।
 प्रपात्यमाना विजस्ताः शूलहस्तैश्च रक्षसा । भ्रष्टाभरणकेशान्ता भ्रष्टाभरणवाससः ।
 अभिभाष्य ततः सर्व्वासौ नाहीति विचुक्रुशुः । न च तौ चक्रतुर्भङ्गं व्रतस्य समहाव्रतौ ।
 ददा चेभं नोपयाति नार्त्तिमन्यतरस्तयोः । ततः स्त्रियस्ता भूतञ्च सर्व्वमन्तरधीयत ।
 ततः पितामहः साचादभिगम्य महासुरैः । वरेण च्छन्दयामास सर्व्वलोकहितः प्रभुः ।
 ततः सुन्दोपसन्दौ तौ भ्रातरौ दृढविक्रमौ । दृष्ट्वा पितामहं देवं तस्यतुः प्राञ्जली तदा ।
 ऊचतुश्च प्रभुं देवं तत्सौ महितौ तदा । आवयोत्सपमाऽनेन यदि प्रीतः पितामहः ।
 मायाविदावस्त्वविदौ जनिनौ कामरूपिणौ । उभावप्यमरौ स्यावः प्रसन्नौ यदि नौ प्रभुः ।
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ श्वेतोऽमरतं युवयोः सर्व्वमुक्तं भविष्यति । अन्यदृणीतं स्वद्योश्च विधानममरैः समं ।
 प्रभविष्याव इति यन्महद्भ्युद्यतं तपः । युवयोर्दत्तुनाऽनेन नामरत्नं विधीयते ।
 त्रैलोक्यविजयायां भवद्भ्यामास्थितं तपः । हेतुनाऽनेन दैत्यैश्चैव न वाङ्मनः करोत्यहं ।
 सुन्दोपसन्दौ ऊचतुः ॥ त्रिषु लोकेषु यद्भूतं किञ्चिन्स्यावर्जज्जमं । सर्व्वस्मान्नौ भयं न स्याद्विज्योऽन्ये पितामह ।
 ॥ पितामह उवाच ॥ यत्पार्थितं यथोक्तञ्च काममेतं ददामि वां । स्वद्योर्विधानमेतच्च यथावदा भविष्यति ।
 ॥ नारद उवाच ॥ ततः पितामहो दत्त्वा वरमेतत्तदा तयोः । निवर्त्ये तपमसौ च ब्रह्मलोकं जगाम ह ।
 लब्ध्वा वराणि दैत्यैश्चावय तौ भ्रातरावुभौ । अबध्यौ सर्व्वलोकस्य स्वमेव भवनं गतौ ।
 तौ तु लब्धवरी दृष्ट्वा कृतकामौ मनस्विनौ । सर्व्वः सुहृज्जनस्त्वान्धा प्रहृष्टमपजग्निव्रतान् ।
 तत्सौ तु जटं भित्त्वा मैत्रिणा सम्भवतुः । महार्हाभरणेपितौ विरजोऽम्बरधारिणौ ।
 अकालकौमुदीं चैव चक्रतुः सार्व्वकान्तिकौ । नित्यप्रमुदितः सर्व्वस्वयंश्चि व सुहृज्जनः ।
 भव्यतां भुज्यतां नित्यं दीयतां रम्यतामिति । गीयतां पीयतां चेति शब्दश्यामोद्गदे गृहे ।
 तत्र तत्र महानादैरुत्कृष्टतलनादितैः । इष्टं प्रमुदितं सर्व्वं दैत्यानामभवत्पुनः ।
 तैस्तैर्विहारैर्बन्धुभिर्दित्यानां कामरूपिणः । समाः संकीडतां तेषामहरेकमिवाभवत् ।
 इत्यादिपर्व्वणि राज्यलामपर्व्वणि सुन्दोपसन्दोपाख्यानं नवाधिकदशितोऽध्यायः ॥ २०८ ॥
 ॥ नारद उवाच ॥ उत्सवे वृत्तमात्रे तु त्रैलोक्याकाङ्क्षिणावुभौ । मन्त्रयित्वा ततः सेनां तावाप्रापयता तदा ।
 सुहृद्भिर्गण्यनुज्ञातौ दैत्यैर्द्वैत्य मन्त्रिभिः । कृत्वा प्राप्यानिर्गं रात्रौ मघाम् ययतुस्तदा ।
 गदापट्टिशधारिण्या शूलमुद्गरहस्तया । प्रस्थितौ मत्तवर्मिण्या महत्या दैत्यसेनया ।
 मङ्गलैः स्तुतिभिर्यापि विजयप्रतिमंहितैः । चारुणैः स्वयमानौ तौ जग्मतुः परया मुदा ।
 तावन्मरीचमुत्प्लुत्य दैत्यौ कामगमावुभौ । देवानामेव भवनं जग्मतुर्दुदुर्षदौ ।

७१९०

७१९१

७१९०

७१९१

७१९०

७१९१

तथोगगमने शाला वरदानश्च तत्प्रभोः । हिला विपिष्टपं जग्मुर्ब्रह्मणोः ततः सुराः ।
 तात्तिल्लोकं निर्जित्य यत्तत्तोगगणेशदा । खेचगण्यपि भूतानि जगत्प्रसीदविक्रमै ।
 अमर्षमिगतानागान् जिला तौ च महारथौ । समुद्रवामिनीः सर्वौ खेच्छातोर्विजिग्यतुः ।
 ततः सर्वौ मर्षौ जेतुमारब्धव्युपशान्तौ । भैनिकाश्च मरुद्भय सुतोत्तं वाक्यमुचतुः ।
 राजर्षयो महायज्ञैर्हयकथैर्दिजातयः । तेजोवलञ्च देवानां वर्द्धयन्ति श्रियं तथा ।
 तेषामेवं प्रवृत्तानां सर्वेषामसुरद्विषां । सम्भूय सर्वैरस्माभिः कार्यः सर्वोत्तमो बधः ।
 एवं सर्वान्ममादिश्य पूर्वतोरे महोदधेः । क्रूरां मतिं समास्थाय जगत्तुः सर्वतोमुखौ ।
 सज्जैर्यजन्ति ये केचिद्याजयन्ति च ये द्विजाः । तान्मर्वान्प्रसभं हत्वा बनिनौ जगत्प्रसूतः ।
 आत्यमेव्यग्निस्रोत्राणि मुनीनां भावितात्मनां । गृहीत्वा प्रक्षिपन्त्यसु विश्रब्धं भैनिकास्तयोः ।
 तपोधनेभ्य ये क्रुद्धैः शपा उक्ता महात्मभिः । नाक्रामन्त तयोस्तेऽपि वरदाननिगृह्णताः ।
 नाक्रामन्त यदा शपा वाणा मुक्ताः शिलाखिव । नियमान् संपरित्यज्य व्यद्ववन्त द्विजातयः ।
 पृथिव्या ये तपःमिद्धा दान्ताः शमप्रायणः । तयोर्भयात् द्रुवस्ते वैनतेयादिवोरगाः ।
 मथितैराश्रमैर्भैर्योर्विकीर्णकलशस्त्वैः । गृह्यन्मासीज्जगत्सर्वं कालेनेव हतं तदा ।
 ततो राजन्मृश्यद्विच्छेपिभिश्च महासुरौ । उभौ विनिश्चयं कृत्वा विकुर्वन्ति बधेषिणौ ।
 प्रभिक्षकमटौ मत्तौ भूत्वा कुञ्जररूपिणौ । संलीनमपि दुर्गेषु निन्यतुर्थममादनं ।
 मिहौ भूत्वा पुनर्व्याघ्रौ पुनश्चान्नाहितावभौ । तैलैरुपायैस्तैः क्रूराद्युपेन दृष्ट्वा निजगत्तुः ।
 निवृत्तवज्रस्वाध्याया प्रणष्टनृपतिर्द्विजा । उत्सन्नोत्सवयज्ञा च बभूव वसुधा तदा ।
 हाहाभूता भयान्तां च निवृत्तविपणापणा । निवृत्तदैवकार्या च पुण्यांदाहविवर्जिता ।
 निवृत्तहृषिगोरचा विष्वंस्तनगराश्रमा । अस्थिकङ्कालमंकीर्णा भूयभूवोयदशना ।
 निवृत्तपितृकार्यश्च निर्वर्षद्वारमङ्गलं । जगत्प्रतिभयाकारं दुःप्रेत्यमभवत्तदा ।
 चन्द्रादित्यौ यहास्तारा नचचाणि दिवौकषः । जग्मुर्विषादं तत्कर्म दृष्ट्वा सुन्दोपसुन्दयोः ।
 एवं सर्वं दिशो दैत्यौ जिला क्रूरेण कर्मणा । निःस्पन्दौ कुरुक्षेत्रे निवेशमभिचक्रतुः ।
 इत्यादिपर्वणि राज्यलाभपर्वणि सुन्दोपसुन्दोपाख्याने दशधिकद्विशतोऽध्यायः ॥ २१० ॥
 ॥ नारद उवाच ॥ ततो देवर्षयः सर्वे मिद्धाश्च परमर्षयः । जग्मुस्तदा परामार्तिं दृष्ट्वा तत्कदनं महत् ।
 तेऽभिजग्मुर्जितकोधा जितात्मना जितेन्द्रियाः । पितामहश्च भवनं जगतः रूपया तदा ।
 ततो ददृशुरासीनं सह देवैः पितामहं । मिद्धैर्ब्रह्मर्षिभिश्चैव समन्तात्परिवारितं ।
 तत्र देवैः महादेवस्तत्राग्निर्व्यायुना सह । चन्द्रादित्यौ च शक्रयूपारमेष्ठ्यास्तथर्षयः ।
 वैश्वानसा वाल्मिन्व्या वानप्रस्था मरौचिपाः । अजाशैवाविमूढाश्च तेजोगर्भास्तपस्विनः ।
 ततोऽभिगम्य ते दीनाः सर्वे एव महर्षयः । सुन्दोपसुन्दयोः कर्म सर्वे एव शशंसिरे ।
 यथाहृतं यथाचैव कृतं येन क्रमेण च । न्यवेदयस्ततः सर्वमखिलेन पितामहे ।

७१०

७११

७१२

७१३

७१४

७१५

ततो देवगणाः सर्वे ते चैव परमर्षयः । तन्मेवार्थं पुरस्कृत्य पितामहमबोधयन् ।

ततः पितामहः श्रुत्वा सर्वेषां तद्वचसादा ॥ मुहूर्त्तमिव संचिन्त्य कर्त्तव्यस्य च निश्चयं ।

तयोर्बन्धं ममुद्दिश्य विश्वकर्माणमाह्वयत् ।

दृष्ट्वा च विश्वकर्माणं व्यादिदेश पितामहः । सृज्यतोऽप्राथम्येनोद्येका प्रमदति महातपाः ।

पितामहं नमस्कृत्य तदाकथमभिनन्द्य च । निर्धमे योषितं दिव्यो चिन्तयित्वा पुनः पुनः ।

त्रिषु लोकेषु यत्किञ्चिद्भूतं स्यात्परजङ्गमं । समानयद्दर्शनोद्यतस्तदत्र मविशति ।

कोटिशैवैव रत्नानि तस्या गात्रे न्यवेशयत् । तां रत्नमङ्गातमयोमसृजद्देवकपिणीं ।

सा प्रयत्नेन महता निष्किता विश्वकर्माणा । त्रिषु लोकेषु नारीणां रूपेणाऽप्रतिमाऽभवत् ।

न तस्याः सूत्रमथलि यद्वात्रे रूपमम्यदा । नियुक्ता यत्र वा दृष्टिर्भ्रमज्जति निरीकृता ।

सा विषहवतीव श्रीः कामरूपा वपुःशरी । जहार सर्वभूतानां चर्तुषि च मनोभि च ।

तिलं तिलं समानोय रत्नानां यद्विनिष्किता । तिलोत्तमेति तत्तस्या नाम चक्रे पितामहः ।

ब्रह्माणं मा नमस्कृत्य प्राञ्चलिर्व्याकथमवोत् । किं कार्यं मयि भूतेन येनास्ययेह निष्किता ।

॥ पितामह उवाच ॥ गच्छ सन्दोपसन्दोभ्यामसुराभ्यां तिलोत्तमे । प्राथम्येनोद्येन रूपेण कुरु भद्रे प्रलोभनं ।

तत्कृते दर्शनादेव रूपमप्यत्कृतेन वै । विरोधः स्याद्यथा ताभ्यामन्योऽन्येन तथा कुरु ।

॥ नारद उवाच ॥ मा तथेति प्रतिज्ञाय नमस्कृत्य पितामहं । चकार मण्डलं तत्र विबुधानां प्रदक्षिणं ।

प्राङ्मुखो भगवानास्ते दक्षिणं मन्थुरः । देवाद्यैवोत्तरेणाधमं सर्वतत्स्त्वृथोऽभवन् ।

कुर्वन्त्या तं तथा तत्र मण्डलं तत्रदक्षिणं । दक्षः स्याणस्य भगवान्यैव्येण प्रत्यवस्थिता ।

द्रष्टुकामस्य चार्थं गतया पार्थतस्तथा । अन्यदक्षितपद्माक्षं दक्षिणं निःसृतं मुखं ।

पृष्ठतः परिवर्त्तन्त्या पश्चिमं निःसृतं मुखं । गतायाद्योत्तरं पार्थमुत्तरं निःसृतं मुखं ।

महद्भस्मापि नेत्राणां पृष्ठतः पार्थतोऽयतः । रत्नान्तानां विशालानां महस्रं सर्वतोऽभवत् ।

सर्वं चतुर्ध्रुवः स्याणस्रं देवोऽभवत्पुरा । तथा महस्त्रनेत्रस्य बभूव बलसूदनः ।

तथा देविनकायानां महर्षिणाञ्च सर्वशः । मुखानि चाभ्यवर्त्तन्त येन याता तिलोत्तमाः ।

तस्या गात्रे निपतिता दृष्टिलोषा महात्मना । सर्वेषामेव भूयिष्ठमृते देवं पितामहं ।

गच्छन्त्या तु तथा सर्वे देवाश्च परमर्षयः । कृतमित्यत्र तत्कार्यं मेनिरे रूपमम्यदा ।

तिलोत्तमायां तस्यान्तु गतायां लोकभावनः । सर्वान् विभर्जयामास देवानृषिगणांश्च तान् ।

इत्यादिपर्वणि राज्यनाभपर्वणि तिलोत्तमाप्रस्थापने एकादशाधिकद्विज्ञतोऽध्यायः ॥ २११ ॥

॥ नारद उवाच ॥ जित्वा तु पृथिवीं दैत्या निःपक्षौ गतयथौ । कृत्वा त्रैलोक्यमथयं कृतकृत्यौ बभूवुः ।

देवगन्धर्व्यचाणां नागपार्थिवरक्षसां । आदाय सर्वरत्नानि परां तुष्टिमुपागतौ ।

यदा न प्रतिषेद्धारक्षयोः सन्तोहकेचन । निरुद्येगौ तदा भूला विजृह्णते मराविव ।

स्त्रीभिर्मान्यैश्च गन्धैश्च भक्ष्यभोज्यैः सुपुष्कलैः । पानैश्च विविधैश्चैः परां प्राप्तिमवापतः ।

अनाःपुरवनाद्याने पर्वतेषु वनेषु च । यथेष्टितेषु देशेषु विजहातेऽमरागिव । ००१५
ततः रुदाचिदिन्ध्यस्य प्रस्थे समशिलानले । पुष्पितायेषु शालेषु विहङ्गमभिजगमतुः ।
दिद्येऽपु मर्त्यकामेषु समानोतेषु तावुभौ । वरामनेषु मंहृष्टा सहस्रोभिर्निषेदतुः ।
ततो वादिचनृत्याभ्यामुपातिष्ठन्तौ क्षत्रियः । गोतेश्च स्तुतिसंयुक्तैः प्रीत्या समुपजग्मिरे ।
तर्ता तलोत्तमा तत्र वने पृथ्वाणि चिन्वती । वेशं माक्षिप्रमाधाय रक्तेनैकेन वापसा ।
नदीतीरेषु जाताभ्या कर्णिकारान् प्रचिन्वतो । शनैर्जगाम तं देशं यवाभ्यां तौ महासुरौ । ००२०
तौ तु पीवा वरं पानं सदृक्कान्तलोचनौ । दृष्ट्वैव तं वरगरेहां व्यथितौ सम्भ्रूवतुः ।
तादुःखायामनं हिवा जगन्मुत्थञ्च सा स्थिता । उभौ च काममश्नत्तावुभौ प्रार्थयतश्च तौ ।
दक्षिणे तौ करे सुभ्रूं सुन्दो जयाह पाणिना । उपसुन्दोऽपि जयाह वामे पाणौ तिनोत्तमां ।
वरप्रदानमत्तौ तावौरसेन वनेन च । धनरक्षमदाभ्याश्च सुरापानमदेन च ।
सर्वैर्गतेर्षदैर्ष्यं तावन्त्योऽन्यं भुक्कुटीकृतौ । मदकामममाविष्टौ परस्परमथोचतुः । ००२५
मम भार्या तव गुरुगति सुन्दोऽभ्यप्रापत । मम भार्या तव वधूरुपसुन्दोऽभ्यभाषत ।
नैया तव ममैषेति ततस्तौ मन्युराविशतुः । तस्या रूपेण सम्पत्तौ विगतस्नेहसौ चक्षुः ।
तस्या चेतोर्गदे भोमे मङ्गुहीतावुभौ तदा । प्रयच्छ च गदे भोमे तस्यां तौ काममोहितौ
अहं पूर्वमहं पूर्वमित्येत्योऽन्यं निजव्रततुः । तौ गदाऽभिहतौ भोभौ पेततुर्धरणोत्तेन ।
हृदिरेणवमिक्ताङ्गौ दाविताङ्गी नभश्चुतौ । ततस्तौ विद्रुता नार्थ्यः म च दैत्यगणस्यथा ००३०
पातान्मगमत्सर्वौ विषादभयकथितः ।
ततः पितामहस्तव सहदेवैर्षहर्षिभिः । आजगाम विशुद्धात्मा पूजयंश्च तिनोत्तमां ।
वरेण च्छन्दयामास भगवान् प्रपितामहः । वरं दिक्षुः स तत्रेनां प्रीतः प्राह पितामहः ।
आदित्यचरितः साक्षात्विचरिष्यसि भाविनि । तेजसा च मुदृष्टां त्वां न करिष्यति कश्चन ।
एवं तस्यै वरं दत्वा सर्वलोकपितामहः । इद्रे विलोक्यमाधाय ब्रह्मलोकं गतः प्रभुः । ००३५
॥ नारद उवाच ॥ एवं तौ सहितौ भूत्वा सर्वार्थेष्वेकनिश्चयौ । तिनोत्तमार्यं मङ्गुद्धावन्त्योऽन्यमभिजगमतुः ।
तस्माद्भवोमि वः स्नेहात् सर्वान् भरतसत्तमाः । यथा वो नाच भेदः स्यात्सर्वेषां द्रौपदीकृते ।
तथा कुरुत भद्रं वो मम चेत्प्रियमिच्छथ ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्ता महात्मानो नारदेन महर्षिणा । समयं चक्रिरे राज्ञस्तेऽन्योऽन्यवशमागताः ।
समन्तं तस्य देवैर्षेनारदस्यामितोजषः । द्रौपद्या नः सहासीनानन्त्योऽन्ये योऽभिदर्शयेतु । ००४०
म नो दादशवर्षाणि ब्रह्मचारी वने वसेत् । कृते तु समये तस्मिन् पाण्डवैर्षेनारदः । नारदोऽप्यगमयौत ददंश्च
महामुनिः ।
एवं तैः समयः पूर्वं कृतो नारदचोदितः । नचाभिद्यन्ता तेऽर्च्यं तदाऽन्योऽन्येन भारत ।
दद्यादिपर्वणि राज्यनामपर्वणि सुन्दोऽपसुन्दोऽपाख्याने दादशधिकद्विष्टोऽध्यायः । समाश्रज्ज राज्यनामपर्व ॥२१२॥

॥ अयार्जनवनवासपर्व ॥ १६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं ते समयं कृत्वा न्यवसंतव पाण्डवाः । वेश्मन्प्रतपेन कुर्वन्तोऽन्यान्महीक्षितः ।

तेषां मनुजसिंहानां पञ्चानामभितौजसां । बभूव कृष्ण सर्वेषां पार्थानां वशवर्त्तिनी ।

ते तथा तैश्च सा वीरैः पतिभिः सह पशुभिः । बभूव परमप्रोता नागरिव सरस्वती ।

५०४५

वर्त्तमानेषु धर्मिणं पाण्डवेषु महात्मसु । व्यवर्द्धन्कुरवः सर्वे हीनदोषाः सुखान्विताः ।

अथ दीर्घेण कालेन ब्राह्मणस्य विशास्यते । कस्यचित्तस्करा जड्रुः केचिद्वा नृपमत्तम ।

द्वियमाणे धने तस्मिन् ब्राह्मणः कोधमूर्च्छितः । आगम्य खाण्डवप्रस्थमुदकोशस्य पाण्डवान् ।

द्वियते गोधनं लुट्टेनृगैरुद्धतात्मभिः । प्रसन्न चास्मादिषयादभ्यधावत् पाण्डवाः ।

ब्राह्मणस्य प्रशान्तस्य हविर्ध्वाचैः प्रनुष्यते । शार्दूलस्य गुहां गून्या नीचः कोट्याऽभिमर्दति ।

५०४६

अरचितारं राजानं बलिषद्भागहारिणं । तमाहुः सर्वलोकस्य समयं पापचरिणं ।

ब्राह्मणस्य चने चौरैर्धर्मार्थे च विलोपिते । रोक्ष्यमाणे च मरिच क्रियतां हस्तधारण ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ । रोक्ष्यमाणस्याभ्यासे मृग विप्रस्य पाण्डवः । तानि द्वाक्यानि शुश्राव कुन्तीपुत्रा धनञ्जयः ।

श्रुत्वा च महाबाहुर्भामैरित्याह तं दिजं । आयुधानि च यत्रासन् पाण्डवानां महात्मनां । कृष्णया सह तत्रासे धर्मराजो

युधिष्ठिरः ।

सम्येवशाय चागतो गमनाय च पाण्डवः । तस्य चार्त्तस्य तैर्वाक्यैश्चोदयामास पुनः पुनः ।

५०४७

आक्रन्दे तत्र कैन्त्ययश्चिन्तयामास दुःखितः । द्वियमाणे धने तस्मिन् ब्राह्मणस्य तपस्विनः ।

अश्रुप्रमार्जनं तस्य कर्त्तव्यमिति निश्चयः । उपप्रेक्ष्यजोऽधर्मः सुमहान् स्यान्महीपतेः ।

यशस्य रुदतो दारि न कर्गस्य रक्षणं । अनास्ति कश्चिद् संवेपामस्माकमपि रक्षणे ।

प्रतितिष्ठतं लोकस्मिन्नधर्मस्यैव नो भवेत् । अनादृत्य तु राजानं गते मयि न संशयः ।

अजातशत्रुर्वर्णपतेर्धर्मि चैवानृतं भवेत् । अनुपवेशे राज्ञस्तु वनवासो भवेन्नमः ।

५०४८

सर्वमन्यत्परिहृतं धर्पणान्तु महीपतेः । अधर्मा वै महानन्तु वने वा मरणं मम । शरीरस्य विनाशेन धर्म एव

विशिष्यते ।

एवं विनिश्चित्य ततः कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः । अनुपविश्य राजानमावृक्त्य च विशास्यते ।

धनुरादाय संक्षेपे ब्राह्मणं प्रत्यभाषत । ब्राह्मणागम्यतां शीघ्रं यावत्परधनैर्विषणं ।

न दूरे ते गताः लुद्रास्तावद्वृक्षावहे सह । यावन्नवर्त्तयाम्यस्य चौरहस्ताद्धमं तव ।

मोऽनुसृत्य महाबाहुर्द्धृष्टी वर्मा रथो ध्वजो । शरैर्विध्वंस्य तांशौरानवजित्य च तद्धनं । ब्राह्मणं समुपाकृत्य यशः प्राप्य च

पाण्डवः ।

५०४९

तत्सङ्गो धनं पार्थो दत्त्वा तस्मै दिजातये । आजगाम पुरं वीरः मयमाचो धनञ्जयः ।

मोऽभिवाद्य गुहन् सर्वान् सर्वैश्चाप्यभिनन्दितः । धर्मराजमुवाचेदं व्रतमादिश मे प्रभो ।

ममयः ममतिकान्तो भवत्सन्दर्शनं मया । वनवासं गमिष्यामि सम्यगो ज्ञेय नः कृतः ।

इत्युक्तो धर्मराजस्तु महासा वाक्यमप्रियं । कथमित्यब्रवीद्वाचा शोकितः सज्जमानया ।

बुभुक्षिरो गुडाक्षेत्रं भ्रातृ भ्रातरमच्युतं । उवाच दीनो राजा च धनञ्जयमिदं वचः ।

७००

प्रमाणमस्मि यदि ते मत्तः शृणु वचोऽनघ । अनुप्रवेशे दहीरु कृतवांस्व ममाप्रियं ।

अथै तदनुजानामि व्यलीकं न च मे हृदि । गुरोरनुप्रवेशो हि नोपघातो यवीयसः । यवीयसोऽनुवेशो ज्येष्ठस्य विधि
नोपकः ।

निर्वासं महाबाहो कुरुष्व वचनं मम । महि ते धर्मनोपोऽस्मि न च ते धर्षणा कृता ।

॥ अर्जुन उवाच ॥ न व्यजेज्ज चरेद्भूमिमिति मे भवतः श्रुतं । न मत्याद्विचलिष्यामि मत्तेनायुधमालभे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सोऽभ्यनुज्ञाय राजानं वनचर्याय दीक्षितः । वने दादशवर्षाणि वासायानुजगाम ह ।

७०१

इत्यादिपर्वण्यर्जुनवनवासपर्वणि अर्जुनतीर्थयात्रायां त्रयोदशभिकदिशितोऽध्यायः ॥ २१३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तं प्रयातं महाबाहुं कौरवाणां यशस्करं । अनुजगमुर्मुहात्मानो ब्राह्मणा वेदपारगाः ।

वेदवेदाङ्गविदांस्तथैवाध्यात्मचिन्तकाः । भैचाश्व भगवद्भक्ताः सूताः पौराणिकाश्च ये ।

कथकाद्यापरे राजन् श्रमणाश्च वनौकमः । दिव्यास्थानानि ये चापि पठन्ति मधुरं दिजाः ।

इतैश्चाभ्यैश्व बह्वभिः महायैः पाण्डुनन्दनः । दृतः सन्नृणकथैः प्रायान्मरुद्भिर्विव वामवः ।

रमणीयानि चित्राणि वनानि च सर्गमि च । सरितः सागरांश्चैव देशानपि च भारत ।

७०२

पुण्यान्यपि च तीर्थानि ददर्श भरतर्षभः । स गङ्गाद्वारमाश्रित्य निवेशमकरोत्प्रभुः ।

तत्र तस्थोऽर्जुनं कर्म शृणु त्वं जनमेजय । कृतवान्यदिशुद्धात्मा पाण्डूनां प्रवरो हि मः ।

निविष्टं तत्र कौन्तेये ब्राह्मणेषु च भारत । अग्निहोत्राणि विप्रान्ते प्रादुश्रुकरनेकशः ।

तेषु प्रबोध्यमानेषु ज्वलितेषु ऊतेषु च । कृतपुण्यापहारेषु तीरान्तरगतेषु च ।

कृताभिषेकैर्विद्वद्भिर्नियतैः सत्पथैस्थितैः । शूशुभेऽतीव तद्वाजन् गङ्गाद्वारं महात्मभिः ।

७०३

तथार्थ्याकुले तस्मिन्निवेशे पाण्डवर्षभः । अभिषेकाय कौन्तेयो गङ्गामवतरत ह ।

तत्राभिषेकं कृत्वा स तर्पयित्वा पितामहान् । उत्तितीर्षुर्जलाद्राजन्नग्निकार्यचिकीर्षया ।

अपहृष्टो महात्ताडनगराजस्य कन्यया । अन्तर्जले महाराज उलूपा काममानया ।

ददर्श पाण्डवस्तत्र पावकं सुसमाहितः । कौरव्यस्याथ नागस्य भवने परमाचरिते ।

तत्राग्निकार्यं कृतवान् कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः । अश्रद्धमानेन ऊतस्तेनातुयद्भुताग्रम् ।

७०४

अग्निकार्यं स कृत्वा तु नागराजमुतां तदा । प्रहसन्निव कौन्तेय इदं वचनमब्रवीत् ।

किमिदं साहसं भोह कृतवत्यमि भाविनि । कस्यायं सुभगे देशः का न त्वं कस्य चात्मजा ।

॥ उलूथुवाच ॥ येरावतकुले जातः कौरव्यो नाम पन्नगः । तस्याऽस्मि दुहिता राजन् उलूपी नाम पन्नगी ।

साऽहं त्वामभिषेकार्थमवतीर्णं समुद्रगां । इष्टैव पुरुषव्याघ्र कन्दर्पेणाभिर्मूर्च्छिता ।

तां मामनङ्गल्पितां त्वत्कृते कुरुनन्दन । अनन्या नन्दयस्वाद्य प्रदानेनात्मनोऽनघ ।

७०५

॥ अत्रेन उवाच ॥ ब्रह्मचर्यमिदं भद्रे मम द्वादशवार्षिकं । धर्मराजेन चादिष्टं नाहमस्मि स्वयंव्रतः ।

तत्र चापि प्रियं कर्तुमिच्छामि जलचारिणि । अनृतं नोक्तपूर्वञ्च मया किञ्चन कर्हिचित् ।

कथञ्च नानृतं मे स्वात्तव चापि प्रियं भवेत् । न च पीबेन मे धर्मसाया कुर्या भुजङ्गमे ।

॥ उन्मथुवाच ॥ जानास्यहं पाण्डवेय यथा चरसि खेदिनीं । यथाच ते ब्रह्मचर्यं ददमादिष्टवान् गुरुः ।

परस्परं वर्त्तमानान् द्रुपदस्यात्मजां प्रति । यो नोऽनुप्रविशेन्मोहात्स वै द्वादशवार्षिकं ।

०८००

वनं चरेद्ब्रह्मचर्यमिति वः समयः कृतः । तदिदं द्रौपदीहेतोरन्योऽन्यस्य प्रवासनं ।

कृतवांस्तत्र धर्मार्थमत्र धर्मो न दुष्यति । परित्राणञ्च कर्त्तव्यमार्त्तानां प्रयुलोचन ।

कृत्वा मम परित्राणं तव धर्मो न लुप्यते । यदि वाऽप्यस्य धर्मस्य सूक्ष्माऽपि स्याद्भुतिक्रमः ।

स च ते धर्म एवस्यादृत्वा प्राणान्ममार्जुन । भक्ताश्च भज मां पार्थ मतामेतन्मतं प्रभो ।

न करिष्यमि चेदेवं मृतां मामुपधारय । प्राणदानात्सहाबाहो चर धर्ममनुत्तमं ।

०८०५

शरणञ्च प्रपन्नाऽस्मि त्वामद्य पुरुषोत्तम । दीनाननाथान् कौन्तेय परिरक्षमि नित्यशः । साऽहं शरणमभ्येभि रोरवोमि च दुःखिता ।

याचे त्वां चाभिकामाऽहं तस्मात्कुरु मम प्रियं । स त्वमात्मप्रदानेन मत्कामां कर्त्तुमर्हसि ।

॥ वैशम्पायन उवाच । एवमुक्तस्तु कौन्तेयः पत्रगेश्वरकन्यया । कृतवांस्तत्तथा सर्वं धर्ममुद्दिश्य कारणं ।

स नागभवने रात्रिं तामुषिला प्रतापवान् । उदितेऽभ्युत्थितः सूर्यो कौरवस्य निवृत्तनात् ।

आगतस्तु पुनस्तत्र गङ्गाद्वारं तथा सह । परित्यज्य गता साध्वी उन्मथी निजमन्दिरं ।

०८१०

दत्त्वा वरमत्रेयञ्च जने सर्वत्र भारत । माध्या जलचराः सर्वे भविष्यन्ति न संशयः ।

इत्यादिपर्वञ्च अश्विनवनवासपर्वणि उन्मथीमङ्गे चतुर्दशाधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २१४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच । कथयित्वा च तत्सर्वं ब्राह्मणेभ्यः स भारतः । प्रयया हिमवत्पार्श्वे ततो वज्रधरात्मजः ।

अगस्त्यवटसामाद्य वशिष्ठस्य च पर्वतं । मृगतुङ्गे च कौन्तेयः कृतवान् शौचमात्मनः ।

प्रददौ गोमहस्याणि सुवह्मनि च भारत । निवेशांश्च द्विजातिभ्यः सोऽददत् कुरुसन्तमः ।

हिरण्यविन्दोस्तीर्थं च स्नात्वा पुरुषसत्तमः । दृष्टवान् पाण्डवश्रेष्ठः पुण्यान्यायतनानि च ।

०८१५

अत्रतीर्थं नरश्रेष्ठो ब्राह्मणैः सह भारत । प्राचीं दिशमभिप्रेषुर्जगाम भरतपथः ।

आनुपूर्व्येण तीर्थानि दृष्टवान् कुरुसन्तमः । नदीं चोत्पलिनीं रम्यामरन्ध्रं नैर्मथं प्रति ।

नन्दामपरनन्दाञ्च कौशिकीञ्च यशस्विनीं । महानदीं गयाञ्चैव गङ्गामपि च भारत ।

एवं तीर्थानि सर्वानि पश्यमानस्तथाश्रमान् । आत्मनः पावनं कुर्वन् ब्राह्मणेभ्यो ददौ च गाः ।

अङ्गवङ्गकनिङ्गेषु यानि तीर्थानि कानिचित् । जगाम तानि सर्वानि तीर्थान्यायतनानि च ।

०८२०

दृष्ट्वा च विधिवत्तानि धनञ्चापि ददौ ततः । कनिङ्गराष्ट्रदारेण ब्राह्मणाः पाण्डवानुगाः । अभ्यनुज्ञाय कौन्तेयमुपावर्त्तन् भारत ।

म तु तैरभ्यनुज्ञातः कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः । महाधैर्यकैः प्रहूरः प्रययौ यत्र सागरः ।

मन्त्रिज्ञानतिक्रम्य देशानायकमानि च । हर्म्याणि रमणीयानि प्रेक्षमाणो यथो प्रभुः ।

मन्त्रपर्वतं दृष्ट्वा तापैसरूपशोभितं । समुद्रतीरेण श्वनैर्वाणिपूरं । ॥ १५ ॥

तत्र सख्याणि तीर्थानि पृथगन्यायतनानि च । अभिगम्य महाबाहो भगच्छन्महीपतिं । ॥ १६ ॥

साण्ड्येयं राजन् धर्मज्ञं चित्रवाहनं । तस्य चित्राङ्गदा नाम दुहिता चारुदर्शना ।

तां ददर्श पुनरस्मिन् विचान्तो यदृच्छया । दृष्ट्वा च तां वरारोहं चक्रे चित्रवाहिनीं ।

अभिगम्य च राजानमवदत्स्वं प्रयोजनं । देहि मे खल्विमां राजन् कृत्तिष्याय महात्मने ।

तच्छ्रुत्वा लवणीयं राजा कथं पुत्रोऽसि नाम हिं । उवाच तं पाण्डवोऽहं कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः ।

तद्गवाचाय राजा स मान्स्त्वपूर्वमिदं वचः । राजा प्रभञ्जनो नाम कुन्तस्मिन् संवभूव ह ।

अपुत्रः प्रसवेनार्थी तपस्तेषु मउत्तमं । उग्रैः तपसा तेन देवदेवः पिनाकधृक् ।

दैत्यरत्नायितः पार्थ देवदेव उमापतिः । म तस्मै भगवान् प्रादोदकैकं प्रसवं कुले ।

एकैकः प्रसवस्तस्माद्भूतस्मिन् कुले सदा । तेषां कुमाराः सर्वेषां पूर्वेषां मम जज्ञिरे ।

एता च मम कथेयं कुन्त्यात्पादनेऽभून् । पुत्रो ममाद्यमिति मे भावना पुष्टयर्थम् ।

पुत्रिकाहेतुविधिना संज्ञिता भरतर्षभ । तस्मादेकः सुतो योऽस्या जायते भारत त्वया ।

एतच्छृत्वा भवत्वस्याः कुलकृज्जायतामिह । एतेन समर्थेनेमां प्रसिद्धोऽहं पाण्डव ।

म तथेति प्रसिद्धाय तां कथं प्रतिगृह्य च । उवाच नगरे तस्मिन् तिमः कुन्तीमुतः समाः ।

तस्यां स्मृतं समुत्पन्ने परित्यज्य वगाङ्गनां । आमच्य नृपतिं तन्तु जगाम परिवर्तितुं ।

दत्त्वादिपर्वथं ज्योत्स्नवननामपर्वणि चित्राङ्गदासंयते पञ्चदशधिकद्विशतोऽध्यायः ॥ २१५ ॥

॥ दैश्यायन उवाच ॥ ततः समुद्रे तीर्थानि दक्षिणे भरतर्षभः । अभगच्छत्सुपुण्यानि शोभनानि तपस्त्रिभिः ।

वर्जयन्ति स्म तीर्थानि तत्र पञ्च स्म तापसाः । अवकीर्णानि यान्यामन्पुरस्तात् तपस्त्रिभिः ।

अगस्त्यतीर्थं शोभद्रं पैलोमश्च सुपावनं । कारन्धमं प्रसन्नश्च हयमेधफलश्च तत् ।

भारद्वाजस्य तीर्थेऽन्तु पापप्रशमनं महत् । एतानि पञ्च तीर्थानि ददर्श कुन्तेऽन्तः ।

त्रिविक्रान्पुनर्व्यासं तानि तीर्थानि पाण्डवः । दृष्ट्वा च वर्ज्यमानानि मुनिभिर्द्वैर्बभूवुस्त्रिभिः ।

तपस्त्रिभिरुत्पन्नैः पञ्चैः कुन्तुनन्दनः । तीर्थेऽनीमानि वर्ज्यन्ते किमर्थं ब्रह्मवादिभिः ।

॥ तापसा ऊचुः ॥ यः हाः पञ्च वसन्तेषु हरन्ति च तपोधनान् । तत एतानि वर्ज्यन्ते तीर्थानि कुन्तुनन्दन ।

॥ दैश्यायन उवाच ॥ तेषां श्रुत्वा महाबाहोऽर्थमाणस्तपोधनैः । जगाम तानि तीर्थानि द्रष्टुं पुष्टयस्तमः ।

ततः शोभद्रमायाय महर्षेस्तीर्थमुत्तमं । विगाह्य महसा प्रहृष्टः स्नानश्चक्रे परन्तपः ।

अथ तेषुपुण्याधमन्तजलचरो महान् । जयाहं चरणे याहः कुन्तीपुत्र धनञ्जय ।

म तस्मादाय कौन्तेयो विस्फुरन्तं जलेचरं । उदतिष्ठन्महाबाहोऽर्थमेन वलिनांवरः ।

उत्कृष्ट एव ग्राहस्तु सोऽर्जुनेन यशस्विना । बभूव नारी कस्याणो सख्याभरणभूषिता ।

दीपमाना श्रिया राजन् दिव्यरूपा मनोरमा । तदद्भुतं महद्दृष्ट्वा कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः ।

ता स्त्रिय परमप्रीत इदं वचनमब्रवीत् । कावैलममि कच्याणि कुतो वाऽमि जलेचरि ।
 किमर्थञ्च महत्पापमिदं कृतवती पुरा ॥ वर्गोवाच ॥ अस्मराऽस्मि महाबाहो देवारण्यविहारिणी । दृष्टा धनपतेर्नित्यं वर्गा
 नाम महाबल ।

मम मख्यस्तस्मात्स्याः सर्वाः कामगमाः शुभाः । ताभिः सार्द्धं प्रयाताऽस्मि लोकपालनिवेशनं ।

ततः पश्यामहे सर्वा ब्राह्मणं शंसितव्रतं । रूपवन्तमधीयानमेकमेकान्तचारिणः ।

२८४

तथैव तपसा राजसूदनं तेजसा वृतं । आदित्य इव तं देशं कृत्स्नं सर्वं व्यकाशयत् ।

तस्य दृष्ट्वा तपलादयूषं चाद्भुतमुत्तमं । श्रवतीर्णाः स्म तं देशं तपोविप्रचिकीर्षया ।

अहञ्च मौरभेयी च ममीचो वुद्धुदा लता । योगपथेन तं विप्रमभ्यगच्छाम भारत ।

गायन्त्योऽथ ह्रमन्त्यथ लोभयित्वा च तं दिङ् । म च नास्मासु कृतवान्मनो वीर कथञ्चन ।

नाकल्पत महातेजाः स्थितस्तपमि निर्मले । शोऽगपत् कुपितोऽस्मासु ब्राह्मणः क्षत्रियर्षभ । ग्राहभूता जले यूथं चरिष्यथ

शतं ममाः ।

२८५

इत्यादिपर्वण्यर्जुनवनवासपर्वणि तीर्थयात्रविमोचने षोडशाधिकदिशेनोऽध्यायः ॥ २१६ ॥

॥ वर्गोवाच ॥ ततो वयं प्रत्ययिताः सर्वा भारतभक्तम । अयाम् शरणं विप्रं तन्लोपाधनमच्युतं ।

रूपेण वयमा चैव कन्दर्पेण च दर्पिताः । अयुक्तं कृतवत्यः स्म चन्तुमर्हमि नो दिज ।

एष एव वधोऽस्माकं सुपर्याप्तलोपाधन । यद्वयं संजितात्मानं प्रनोष्ये लामिहागताः ।

अवध्यासु स्त्रियः सृष्टा मयन्ते धर्मचारिणः । तस्माद्धर्मेण वर्द्धं त्वं नास्मान् हिंमितुमर्हसि ।

सर्वभूतेषु धर्मज्ञ भैत्रा ब्राह्मण उच्यते । मत्तो भवतु कन्याण एववादो मनीषिणां ।

२८६

शरणञ्च प्रपन्नानां शिष्टाः कुर्वन्ति पालनं । शरणं त्वं प्रपन्नाः स्म तस्माच्च चन्तुमर्हसि ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तः स धर्मात्मा ब्राह्मणः शुभकर्माकृतः । प्रमादं कृतवाञ्छीर रविमोममप्रभः ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ शतं शतमहसन्तु सर्व्वमक्षय्यवाचकं । परिमाणं शतं त्वेतद्वेदमक्षय्यवाचकं ।

यदा च वो ग्राहभूता गृहन्तीः पुरुषान् जले । उत्कर्षन्ति जलात्तस्मात्तस्थानं पुरुषमत्तमः ।

तदा यूथं पुनः सर्वाः स्वरूपं प्रतिपश्यथ । अमृतं नोक्तपूर्व्वं मे ह्रमताऽपि कदाचन ।

२८७

तानि सर्वाणि तीर्थानि ततः प्रस्थति चैव ह । नागतीर्थानि नास्तेह ख्यातिं याम्यन्ति सर्व्वशः । पुण्यानि च भविष्यन्ति पावनानि
 मनीषिणां ।

॥ वर्गोवाच ॥ ततोऽभिवाद्य तं विप्रं कृत्वा चापि प्रदक्षिणं । आचिन्त्यभोऽपसृज्य तस्माद्देशात्सुदुःखिताः ।

कनु नाम वयं सर्वाः कालेनान्येन तं नरं । समागच्छेम यो न स्तद्रूपमापादयेत्पुनः ।

ता वयं चिन्तयित्वैव मुहूर्त्तादिव भारन् । दृष्टवत्यो महाभागौ देवर्षिमुत नारदं ।

सम्प्रदृष्ट्वा स्म तं दृष्ट्वा देवर्षिममितदुतिं । अभिवाद्य च तं पार्थ स्थिताः स्म श्रीडिताननाः ।

२८८

स नोऽष्टकृत दुःखमूनमुक्तवत्यो वयञ्च तं । युत्वा तत्र यथावृत्तमिदं वचनमब्रवीत् ।

दक्षिणे सागरानूपे पञ्चतीर्थानि सन्ति वै । पुण्यानि रमणोद्यानि तानि गच्छन्त माचिरं ।

तत्रः प्रु पुरुषयान्नः पाण्डवेया धनञ्जयः । मोक्षयिष्यति शुद्धात्मा दुःखादस्मान्न संशयः ।

तस्मै सर्व्वा वयं वीर श्रुत्वा वाक्यमिदो गताः । तदिदं मयमेवाद्य मेचित्ताऽहं त्वयाऽनघ ।

एतास्तु मम ताः सख्ययुतमोऽन्या जने श्रिताः । कुरु कर्म शुभं वीर एताः सर्व्वा विमोक्षय ।

७८०

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्ताः पाण्डवश्रेष्ठः सर्व्वा एव विशम्भते । तस्माच्छापाददीनात्मा मोक्षयामास वीर्यवान् ।

उत्तापय च जनात्तस्मात्प्रतिनभ्य वपुः स्वकं । तास्तदाऽपरसो राजसूदृश्यन्त यथा पुरा ।

तीर्थानि शोधयित्वा तु तथाऽनुज्ञाय ताः प्रभुः । चित्राङ्गदां पुनर्द्रुं मणिपूरं पुनर्यथा ।

तस्माज्जनयत्युत्तं राजानं बभ्रुवाहनं । तां दृष्ट्वा पाण्डवो राजन् गोकर्णमभिर्तोऽगमन् ।

इत्यादिपर्वण्यर्जुनवनवासपर्वण्यर्जुनतीर्थयात्रायां सप्तदशाधिकदिशतोऽध्यायः ॥ २१७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सोऽपराजितो तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च । सर्व्वाण्यवानुपैष्य जगामामितविक्रमः ।

७८१

समद्रे पश्चिमे यानि तीर्थान्यायतनानि च । तानि सर्व्वाणि गत्वा स प्रभासमुपजग्मिवान् ।

प्रभासदेशं सम्प्राप्तं वोभक्तुमपराजितं । सुपुण्यं रमणीयञ्च शुश्राव मधुसूदनः ।

ततोऽभ्यगच्छत्कौन्तेयं सखायं तत्र मधवः । ददृशते तदाऽन्योऽन्य प्रभासे कृष्णपाण्डवौ ।

तावन्मोक्षं समाश्रित्य प्रष्टुं च कुशलं वने । आस्तां प्रियमखायौ तौ नरबाणायणादृषौ ।

ततोऽर्जुनं वासुदेवसाक्षर्या पर्यप्रच्छत । किमर्थं पाण्डवैतानि तीर्थान्यनुचरन्त्युत ।

७८२

ततोऽर्जुनो यथा वृत्तं सर्व्वासाख्यातवांस्तदा । श्रुत्वावाच च वार्ष्णेय एवमेतदिति प्रभुः ।

तौ विद्वत् यथा कामं प्रभासे कृष्णपाण्डवौ । महीधरं रैवतकं वामाथैवाभिजग्मतुः ।

पूर्वमेव तु कृष्णस्य वचनान्तं महीधरं । पुरुषा मण्डयाञ्चकुरुपजहुश्च भोजनं ।

प्रतिगृह्णाजुनः सर्व्वमुपभुज्य च पाण्डवः । सहैव वासुदेवेन दृष्टवान्नतन्तकान् ।

अभ्यनुज्ञाय तान् सर्व्वानर्चयित्वा च पाण्डवः । सत्कृतं शयनं दिव्यमभ्यगच्छन्महामतिः ।

७८३

ततस्तत्र महाबाहुः शयानः शयने शुभे । नदीनां पल्लवानाञ्च पर्व्वतानां तथैव च ।

मातते ।

एवं स कथयन्नेव निद्रया जनमेजय । कौन्तेयोऽपि क्षतस्तस्मिन् शयने स्वर्गमन्निभे ।

मधुरेणैव गीतेन वोणाश्वेन चैव ह । प्रबोध्यमानो बुबुधे स्तुतिभिर्भङ्गैस्तैसाथ ।

स कृत्वाऽवश्यकार्याणि वार्ष्णेयनाभिनन्दितः । रथेन काञ्चनाङ्गेन दारकामभिजग्मिवान् ।

अलङ्कृता दारकां तु बभूव जन्मेजय । कुन्तीपुत्रस्य पूजार्थमपि निष्कटकेष्वपि ।

७८४

दिदृक्षन्तश्च कौन्तेयं दारकावामिनो जनाः । नरेन्द्रमार्गमाजग्मुस्तृणं शतमहस्वशः ।

अवलोदधु नारीणां महस्त्राणि शतानि च । भोजतृष्णान्धकानाञ्च समवायो महानभूत् ।

स तथासत्कृतः सर्व्वभोजतृष्णान्धकात्मजैः । अभिवाद्याभिवाद्यांश्च सर्व्वैश्च प्रतिनन्दितः ।

कुमारैः सर्व्वशो वीरः सत्कारेणाभिचोदितः । समानवयसं सर्व्वानाश्रित्य स पुनः पुनः ।

कृष्णस्य भवने रम्ये रत्नभोज्यसमावृते । उवाच मह कृष्णेन बह्मलास्तव शर्व्वरीः ।

७८५

इत्यादिपर्वण्यर्जुनवनवासपर्वण्यर्जुनदारकागमनेऽष्टादशाधिकदिशतोऽध्यायः ॥ समाप्तश्चाजुनवनवासपर्व्व ॥ २१८ ॥

॥ अथ सुभद्राहरणं पर्व ॥ १७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः कतिपयाहस्य तस्मिन् रैवतके गिरौ । दृष्ट्वान्धकानामभवदुत्सवा नृपसत्तम ।

तत्र दानं ददुर्वैरा ब्राह्मणैश्च ब्रह्मसूत्रः । भोजयन्त्यन्धकाश्चैव भस्मेभ्यः गिरेस्तदा ।

प्रासादैरज्ज्वलैश्च गिरेस्तस्य समन्ततः । स देशः प्रोभितो राजन कल्पदृष्टैश्च सर्वैः ।

वादित्राणि च तत्रान्ये वादकाः समवादयन् । ननुतुर्गर्जकाश्चैव जगुर्मौयानि गायनाः ।

अनङ्गताः कुमारस्य दृष्णोनां सुमहौजसां । यानैर्हाटकचित्रैश्च चतुर्वर्त्यैः सः सर्वैः ।

२१६

पौराण्य पाटचारेण यानैरुष्णावचैस्तथा । सदाराः सान्ध्यात्रास्य व्रतशोऽय सहस्रजः ।

ततो हनधरः क्षीरो रैवतीसहितः प्रभुः । अनुगम्यमानो गन्धर्वैरचरत्तत्र भारत ।

तथैव राजा दृष्णोनामुग्रमेनः प्रतापवान् । अनुगोयमानो गन्धर्वैः स्त्रीसहस्रसहायवान् ।

रौक्मिण्यस्य शम्भस्य क्षीरो समरदर्शदौ । दिव्यमाख्याम्बरधरो विजृम्भते ऽमराविव ।

अक्रूरः सारणश्चैव गदो बभूवुर्द्विरथः । निश्रुतश्चासुदेवस्य पृथुर्विपृथुरेव च ।

२१७

मत्स्यः सात्यकिश्चैव भङ्गकारमहारथौ । हार्दिक्य उद्धवश्चैव ये चान्ये नानुकीर्तिताः ।

एते परितृप्ताः स्त्रीभिर्गन्धर्वैश्च पृथक्पृथक् । तमुत्सङ्गं रैवतके शोभमायान्तिरे तदा ।

चित्रकौत्वहनी तस्मिन् वर्त्तमाने महाद्भुते । वासुदेवस्य पार्थस्य सहितौ परिजिह्मतुः ।

तत्र चक्रममाणा तौ वसुदेवसुतां शुभां । अनङ्गतां सखीमध्ये सुभद्रां ददृशुस्तदा ।

दृष्ट्वैव तामर्जुनस्य कन्दर्पः समजायत । तं तदैकाग्रमनसं कृष्णः पार्थमनस्य च ।

२१८

अब्रवीत्पुरुषयाघः प्रहसन्निव भारत । वनेचरस्य किमिदं कामेनलोभाद्यते मनः ।

ममेषा भगिनी पार्थ सारणस्य सहोदरा । सुभद्रा नाम भद्रं ते पितुर्क्षे दयिता सुता ।

यदि ते वर्त्तते बुद्धिर्वैत्यामि पितरं स्वयं । अर्जुन उवाच । दक्षिता वसुदेवस्य वासुदेवस्य च स्वसा । रूपेण चैवा सम्पन्ना
कमिष्या न मोहयेत् ।

कृतमेव तु कन्याणं सर्वैः मम भवेद्भवं । यदि स्यान्मम वार्ष्णेयी महिषीयं स्वसा तव ।

प्रार्थो तु क उपायः स्यात्तं ब्रवीहि जनार्दन । आस्थास्यामि तदा सर्वैः यदि शङ्कं नरेण ततः ।

२१९

॥ वासुदेव उवाच ॥ स्वयम्बरः क्षत्रियाणां विवाहः पुरुषर्षभ । स च संशयितः पार्थ स्वभावस्यानिमित्ततः ।

प्रमद्वहरणं चापि क्षत्रियाणां प्रशस्यते । विवाहहेतुः शूराणामिति धर्मविदो विदुः ।

स त्वमर्जुन कन्याणां प्रमद्वह भगिनीं मम । हर स्वयम्बरे ह्यस्याः को वै वेद चिकीर्षितं ।

ततोऽर्जुनस्य कृष्णस्य विनिश्चित्येति कृत्यानां । शीघ्रगान् पुरुषानन्यान् प्रेषयामास तु सदा ।

धर्मराजाय तत्सर्वमिन्द्रप्रस्थगताय वै । श्रुत्वा च महाबाहुरर्जुनश्च स पाण्डवः ।

२२०

हत्यादिपर्वण्यं सुभद्राहरणपर्वणि युधिष्ठिरानुज्ञायामूनविश्रत्यधिकद्विष्टोऽप्यायः ॥ २१८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः भवादिते तस्मिन्ननुज्ञातो धनञ्जयः । गतां रैवतके कन्यां विदित्वा जमसेजय ।

वासुदेवाभ्यनुज्ञातः कथयित्वेति कृत्यतां । कृष्णस्य मतमादाय प्रययौ भरतर्षभः ।

रथेन काञ्चनाङ्गेन कल्पितेन यथाविधि । श्रेयसुयीवयुक्तेन किङ्किणीजालमालिना ।

सर्वं वक्षोपपन्नेन जीमूतरवनादिना । ज्वलिताग्निप्रकाशेन दिषतां हर्षघातिना ।

सन्नद्धः कवची खत्री बद्धगोधाङ्गुलिचवान् । मृगयाव्यपदेशेन प्रययौ पुरुषवर्धुः ।

२८२१

सुभद्रा त्वय शैलेन्द्रमभ्यर्च्यैव हि रैवते । दैवतानि च सर्वानि ब्राह्मणान् स्वस्तिवाच्य च ।

प्रदक्षिणं गिरिः कृत्वा प्रययौ द्वारकां प्रति । तामभिद्रुत्य कौन्तेयः प्रसङ्गारोपयद्भूय ।

सुभद्रां चारुमर्वाङ्गां कामवाणप्रपीडितः । ततः स पुरुषव्याघ्रसामादाय भुचिच्छितां । रथेन काञ्चनाङ्गेन प्रययौ स्वपुरं प्रति ।

द्वित्र्यमाणान् तां दृष्ट्वा सुभद्रां सैनिका जनाः । विक्रोशन्तोऽब्रुवन् सर्वे द्वारकामभितः पुरीं ।

ते रुमामास सहिताः सुधर्मामसितः सभां । सभापालस्य तत्सर्व्वमाचक्षुः पार्थविक्रमं ।

२८२०

तेषां श्रुत्वा सभापानो मेरीं सञ्चारिकीं ततः । समाजन्ने महाघोषां जाम्बूनदपरिष्कृतां ।

सुगन्धिनाथ शब्देन भोजवृण्यन्धकास्तदा । अन्नपानमपास्याथ समापेतः समन्ततः ।

तत्र जाम्बूनदाङ्गानि स्पृष्ट्वा स्तरणवन्ति च । मणिविद्रुमचित्राणि ज्वलिताग्निप्रभाणि च ।

भेजिरे पुरुषव्याघ्रा वृण्यन्धकमहारथाः । सिंहामनानि शतशो धिष्यन्थानोव उताग्रनाः ।

तेषां समुपविष्टानां देवानामिव सन्नये । आचक्ष्यो चेष्टितं जिह्वाः सभापालः सहानुगः ।

२८२५

तत्कुलवा वृष्णिवीरगन्धे मदसंरक्तलोचनाः । अमृत्यमाणाः पार्थस्य समुपेतुरहङ्गताः ।

यो जयध्वं रथानाश्रु प्राप्नोतारहतेति च । धनूंषि च महार्हाणि कवचाणि वृहन्ति च ।

सुतानुशुभ्रशः केचिद्रथान्यो जयतेति च । स्वयञ्च तुरगान् केचिदायुञ्जन् हेमभूषिताम् ।

रथेभ्योऽनोयमानेषु कवचेषु ध्वजेषु च । अभिकन्दे नृवीराणां तदाभीतं तुमुलं महन् ।

वनमाली ततः चीवः कैलाशशिखरोंपमः । नीलवासा मदेऽसिक् इदं वचनसमव्रोत ।

२८२०

किमिदं कुरुयाप्रज्ञास्त्रवर्णभूते जनार्दने । अस्त्र भावमविज्ञाय संकुट्ठा मोघगर्जिताः ।

एव तावदभिप्रायमाख्यातु स्वं महामतिः । यदस्य रुचितं कर्तुं तत्कुरुध्वमतद्भिताः ।

ततस्ते तद्वचः श्रुत्वा याद्व्यरूपं हलायुधात् । वृष्णीभूतास्ततः सर्व्वे साधु भाष्विति चाब्रुवन् ।

समं वचो निश्चयेव बलदेवस्य धीमतः । पुनरेव सभामध्ये सर्व्वे ते समुपाविशन् ।

ततोऽब्रवीद्वासादेवं वचो रामः परन्तपः । किमवागुपविष्टोऽसि प्रेक्षमाणो जनार्दन ।

२८२५

मत्कृतस्त्वकृते पार्थः सर्व्वरस्माभिरच्युत । न च सोऽर्हति तां पूजां दुर्बुद्धिः कुलपांसनः ।

कोहि तत्रैव भुक्तास्त्रं भाजनं भेक्तुमर्हति । मत्प्रमानः कुले जातमात्मानं पुरुषः कश्चित् ।

इच्छन्नेव हि सम्बन्धं कृतं पूर्व्वञ्च मानयन् । कोहि नाम भवेनार्थी साहसेन समाचरेत् ।

सोऽवमन्यु तथाऽस्माकमनादृत्य च केचन । प्रषङ्गं हतवानद्य सुभद्रां मृत्युमात्मनः ।

कथं हि शिरसो मध्ये कृतं तेन पदं मम । मर्षयिष्यामि गोविन्द पादस्पर्शमिवोरगः ।

२८२०

अथ निष्कारवामेकः करिष्यामि वसुन्धरां । नहि मे मर्षणीयोऽयमज्जनस्य व्यतिक्रमः ।

तं तथा गर्जमानान् मेघदन्तुभिनिखनं । अल्पपथान् ते सर्व्वे भोजवृण्यन्धकास्तथा ।

इत्यादिपर्व्वणि सुभद्राहरणपर्व्वणि बलदेवक्रोधे निश्चयधिकविश्रतोऽप्यायः ॥ समाप्तञ्च सुभद्राहरणपर्व्वं ॥ २१० ॥

॥ अथ हरणाहरणं पर्व ॥ १८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उक्तवन्तो यथावीर्यमसकृत्सर्ववृष्णयः । ततोऽजवीडासदेवो वाक्यं धर्मार्थं व्रुतं ।

नावमानं कुलस्यास्य गुडाकेशः प्रयुक्तवान् ॥ सम्मानोऽभ्यधिकस्तेन प्रयुक्तोऽयं न संशयः ।

अर्थलभ्यन्त वः पार्थिमन्यते सात्त्वतासदा । स्वयम्बरमनाष्टवं मन्यते चापि पाण्डवः ।

२६१

प्रदानमपि कन्यायाः पश्यवत्कोऽनुमन्यते । विक्रयं चाप्यपत्यस्य कः कुर्यात्पुरुषो भुवि ।

एतान् दोषांस्तु कौन्तेयो दृष्टवानिति मे मतिः । अतः प्रसन्न हतवान् कन्यां धम्यन् पाण्डवः ।

उचितस्त्वैव सम्बन्धः सुभद्रा च यशस्विनी । एष चापीदृशः पार्थः प्रसन्न हतवानिति ।

भरतस्यान्वये जातं शान्तनोश्च यशस्विनः । कुन्तिभोजात्मजापुत्रं को वृभूषेन नार्जुनः ।

नच पश्यामि यः पार्थं विजयेत रणे बलात् । वर्जयित्वा विरूपाचं भगनेत्रहरं हरं ।

२६२

अपि सर्वेषु लोकेषु मेन्द्रद्रेषु मारिष । स च नाम रथस्तादृक् मदीयास्ते च वाजिनः ।

योद्धा पार्थय शोभास्वः को नृतेन समो भवेत् । तमभिद्रुत्य सान्त्वेन परमेण धनञ्जयं । न्यवर्तयत मंहृष्टा समेषा परमा मतिः ।

यदिनिर्जित्य वः पार्था बलाद्रुक्तेस्त्वत्सं पुरं । प्रणश्येदो यशः सद्यो नतु मृगान्ते पराजयः ।

तच्छ्रुत्वा वासुदेवस्य तथा चक्रुर्जनाधिप । निवृत्तस्यार्जुनस्तत्र विवाहं कृतवान् प्रभुः ।

उषिता तत्र कौन्तेयः संवत्सरपराः क्षपाः । विहृत्य च यथाकामं पूजितो वृष्णिनन्दनैः ।

२६३

पुष्करे तु ततः शेषं कालं वर्तितवान् प्रभुः । पूर्णं तु द्वादशे वर्षे स्वाण्डवप्रस्थमागतः ।

अभिमन्यु च राजानं नियमेन समाहितः । अभ्यर्क्ष्य ब्राह्मणान् पार्थो द्वैपदीमभिजग्मिवान् ।

तं द्वैपदीं प्रत्युवाच प्रणयात्कुलनन्दनं । तथैव गच्छ कौन्तेय यत्र सा मालतात्मजा ।

सुबद्धस्यापि भारस्य पूर्ववन्धः स्याथयंत । तयोबद्धविधं कृष्णं विलपन्तीं धनञ्जयः । सान्त्वयामास भृशश्च क्षमयामास चामकृतं ।

सुभद्रां त्वरमाणश्च रक्तकौश्लेयवामिनीं । पार्थः प्रस्थापयामास कृत्वा गोपालिकावपुः ।

२६४

साऽधिकं तेन रूपेण शोभमाना यशस्विनी । भवन्श्रेष्ठमासाद्य वीरपत्नी वराङ्गना ।

ववन्दे पृथुतास्राक्षीं पृथो भद्रां यशस्विनी । तां कुन्ती चारुसंवाङ्गोमुपाजिघ्रत मूर्ध्नि । प्रीत्याऽपरमया युक्ता आशोर्भिर्युञ्जताऽतुने ।

ततोऽभिमन्यु लखिता पूर्णेन्दुमदृशानना । ववन्दे द्वैपदीं भद्रां प्रेष्ट्याऽहमिति चाश्रवोत् ।

प्रत्युत्थाय तदा कृष्णा स्वसृष्टं माधवस्य च । पश्चिज्यावदस्रोत्या निःसपत्न्याऽस्तु मे पतिः ।

तथैव मुदिता भद्रा तामुवाचैवमस्त्विति । ततस्ते हृष्टमनसः पाण्डवेया महारथाः ।

२६५

कुन्ती च परमप्रीता बभूव जनमेजय । श्रुत्वा तु पुण्डरीकाक्षः भंग्राप्तं स्वं पुरोत्तमं ।

अर्जुनं पाण्डवश्रेष्ठमिन्द्रप्रस्थगतं तदा । आजगाम विशुद्धात्मा सह रामेण केशवः ।

वृण्यन्धकमहामात्रैः सह वीरैर्बह्वारथैः । आह्वय्य कुमारैश्च योधैश्च बर्जमर्हृतः ।

सैन्येन सहता शैरिरभिगमः परस्तपः । तत्र दानपतिर्द्विमानाजगाम महायशः ।

अकृणो वृष्णिवोराणां सेनापतिरिन्दमः । अनाष्टिर्भूतेजा उद्धवश्च महायथाः ।
 • मात्ताद्भृक्षपतेः शिथो महाबुद्धिर्भूतमानाः । सत्यकः सात्यकियैव कृतवर्मा च सात्वतः ।
 प्रद्युम्नश्चैव शल्यश्च निशठः शङ्खरेव च । चारुदेणश्च विकान्नो झिली विप्रयुखेव च । सारण्यश्च महाबाहुर्गदश्च विदुषाम्बरः ।
 रतं चान्ये च बहवो वृष्णिभोजान्धकास्तथा । आजगमुः खाण्डवप्रस्थमादाय हरणे वज्र ।
 ततो युधिष्ठिरो राजा श्रुत्वा माधवमागतं । प्रतिग्रहार्थं कृष्णस्य यमौ प्राप्तापयत्तदा ।
 ताभ्यां प्रतिगृहीतान् वृष्णिचक्रं महर्द्धिमत् । विवेश खाण्डवप्रस्थं पताकाध्वजशोभितं ।
 • संभ्रष्टस्त्रिपत्न्यान् पुष्यप्रकरशोभितं । चन्दनस्य रमैः शीतैः पुष्पगन्धैर्विषेवितं ।
 दह्यतां गुरुणा चैव देशदेशे सुगन्धिना । हृष्टपृष्ठजनाकीर्णं वर्णिभिरुपशोभितं ।
 प्रतिपदे महाबाहुः सह रामेण केशवः । वृष्ण्यन्धकैस्तथा भोजैः समेतः पुरुषोत्तमः ।
 मय्यज्यमानः पौरैश्च ब्राह्मणैश्च सहस्रशः । विवेश भवनं राज्ञः पुरन्दरगृहोपमं ।
 धुम्रिष्ठिरस्तु रामेण समागच्छयथाविधि । मूर्द्ध्नि केशवमाघ्राय बाहुभ्यां परिषस्त्रजैः ।
 तं प्रीयमाणो गोविन्दो विनयेनाभ्यपूजयत् । भोमश्च पुरुषव्याघ्रं त्रिधिवन्प्रत्यपूजयत् ।
 तांश्च वृष्ण्यन्धकेश्वरान् कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः । प्रतिजयाह सत्कारैर्यथाविधि यथागतं ।
 गुरुवत्पूजयामास कांसिष्कांसिदयस्त्वत् । कांसिदभ्यवदत्प्रेम्णा कैश्चिदर्थभवादितः ।
 तेषां ददौ हृषीकेशो जन्यार्थं धनमुत्तमं । हरणे वै सुभद्राया ज्ञातिदेयं महायथाः ।
 यथानां काञ्चनाङ्गानां किङ्किणीजालमालिनां । चतुर्थ्युजामुपेतानां स्रुतैः कुशलशित्तैः ।
 सहस्रं प्रददौ कृष्णो गवामयुतमेव च । श्रीमन्माश्वरदेश्यानां दोग्ध्रोणां पुष्पवर्चसां ।
 वडवानाञ्च शुद्धानां चन्द्राग्रममवर्चसां । ददौ जनार्दनः प्रीत्या सहस्रं हेमभूषितं ।
 तथैवायतरीणाञ्च दान्तानां वातरहसां । शतान्यञ्जनकेशीनां श्वेतानां पद्मपद्म च ।
 स्नानपात्रोत्सवे चैव प्रयुक्तं वयसाऽन्वितं । स्त्रोणां सहस्रं गौरीणां सुवेष्टानां सुवर्चसां ।
 सुवर्णशतकण्ठानामरोमाणां खलद्भूतं । परिचर्यासुदक्षाणां प्रददौ पुष्करेक्षणः ।
 पृष्ठयानामपि चाश्वानां वाहिकानां जनार्दनः । ददौ शतसहस्राख्यं कन्याधनमनुत्तमं ।
 कृताकृतस्य मुख्यस्य कनकस्याग्निरवर्चसः । मनुष्यभारान् दाशार्ही ददौ दश जनार्दनः ।
 गजानान् प्रभिन्नानां त्रिधाप्रसवतां मदं । गिरिकूटनिकाशानां समरेष्वनिवर्त्तिनां ।
 कृत्वाणां पटुघण्टाणां चारूणां हेममालिनां । हस्त्यारोहैरुपेतानां सहस्रं माहसप्रियः ।
 रामः पाणिग्रहणिकं ददौ पार्थाय लाङ्गली । प्रीयमाणो हलधरः सम्बन्धं प्रति मानयन् ।
 स महाभूधनद्वौघो वत्सकम्बलफेनवान् । महागजमहायाहः पताकायैवलाकुलः ।
 पाण्डुमागरमाद्भिः प्रविशे महाधनः । पूर्णमापूर्यस्तेषां दिषक्काकावहोऽभवत् ।
 प्रतिजयाह तत्सर्वं धर्मराजो युधिष्ठिरः । पूजयामास तांदैव वृष्ण्यन्धकमहारथान् ।
 ते समेता महात्मानः कुरुवृष्ण्यन्धकोत्तमाः । विजङ्गुरमरावाधे नराः सुकृतिनो यथा ।

तव तव महानादैरुत्कृष्टतलनादितैः। यथायोगं यथाप्रोति विजयः कुहटस्थायः।
 एवमुत्तमवीर्यास्ते विहृत्य दिवसान् बहून्। पूजिताः कुरुभिर्जगत्पुनर्दारवन्तं प्रति।
 रामं पुरस्कृत्य ययुर्दृष्ट्यन्धकमहारथाः। रत्नान्यादाय शुभाणि दत्तानि कुरुसत्तमैः।
 वासुदेवस्तु पार्थेन तत्रैव सह भारत। उवाच नगरे रम्ये शक्रप्रस्ये महात्मना।
 व्यचरद्यमुनातीरेऽस्यया स महायशाः। मृगान् विधन् वराहोश्च रेभे सार्द्धं किरीटिना।
 ततः सुभद्रा भैभद्रं केशवस्य प्रिया स्वया। जयन्तमिव पौनोमो स्थातिमन्तमशोजनत्।
 दीर्घबाहुं महोरस्कं वृषभाक्षमग्निन्दमं। सुभद्रा सुषुवे वीरमभिमन्युं नरर्षभं।
 अभीष्ट मन्थुमांश्चैव ततस्तमग्निमर्दनं। अभिमन्युमिति प्राप्नुवन्तुं पुरुषर्षभं।
 स सात्त्विक्यमतिरयः सम्भूत धनञ्जयात्। मखे निर्मथ्यतेनेव शनीगर्भाद्भुताशनः।
 यस्मिन् जाते महोत्तमाः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः। अयुतं गा विजानिभ्यः प्रादात्रिंशंश्च भारत।
 दयितो वासुदेवस्य बान्ध्यामश्रुति चाभवत्। पितृणाञ्चैव सर्वेषां प्रजानामिव चन्द्रमाः।
 जन्मप्रार्थति कृष्णश्च चक्रे तस्य क्रियाः शुभाः। सचापि वटधे बालः शुक्रपुत्रे यया शशी।
 चतुष्पादं दशविधं धनुर्वेदमग्निन्दमः। अर्जुनाद्देव वेदज्ञः सकलं दिव्यमानुषं।
 विज्ञानेऽपि चान्द्राणां भौतवे च महाबलः। क्रियास्तपि च सर्व्यसु विज्ञानमभ्यशिक्षयत्।
 आगमे च प्रयोगे च चक्रे तुल्यमिवात्मना। ततोऽपि पुनं भैभद्रं प्रेक्षमाणा धनञ्जयः।
 सर्व्वमहन्नेपितं सर्व्वलक्षणललितं। दुर्द्धर्षमष्टभस्मत्कन्धं व्यात्ताननमिवोरगं।
 भिहर्दधं भोव्यामं सत्तमातङ्गविक्रमं। मेघदन्तुभिर्निर्घोषं पूर्णं कन्दनिभाननं।
 कृष्णभः मृदङ्गं गौर्ध्रं वीर्य्यं रूपं तथाकृतौ। ददर्श पुच्छं वीभत्सुर्भगवानिव तं यथा।
 पाञ्चान्यपि तु पञ्चभ्यः पतिभ्यः शुभनक्षणा। लेभे पञ्च सुतास्वीरान् श्रेष्ठानपञ्चाक्षानिव।
 युधिष्ठिराग्रतिविन्ध्यं सुतभोमं वृकोदरात्। अर्जुनाच्छ्रुतकक्षाणं शतानीकस्य नाकुलं।
 सहदेवाच्छ्रुतभेनभेतान् पञ्च महारथान्। पाञ्चाली सुषुवे वीरानादित्यानदितिर्यथा।
 शास्त्रतः प्रतिविन्ध्यन्तमूर्च्छिप्रा युधिष्ठिरं। परप्रहरणज्ञाने प्रतिविन्ध्या भवलयं।
 सुते सोमसहस्रे तु सोमाक्षमतेजसं। सुतसोमं सहस्वासं सुषुवे भोमेमेनतः।
 अतं कर्म महत्कला निवृत्तेन किरीटिना। जातः पुञ्चस्तथेत्येवं श्रुतकक्षा ततोऽभवत्।
 शतानीकस्य राजर्षेः कौरवस्य महात्मनः। चक्रे पुञ्च सनामानं नकुलः कीर्तिवर्द्धनं।
 ततस्तज्जोजनलक्षणा नक्षत्रे वक्रिदैवते। सहदेवास्तु तस्माच्छ्रुतभेनेति यं विदुः।
 एकवर्षान्तरास्तेनैव द्रौपदेयां यशस्विनः। अन्वजायन्त राज्ञश्च परस्परं द्विषिणः।
 जातकर्माण्यनुपय्यान् चूडोपनयनानि च। चकार विधिवद्भैरव्यस्तेषां भगतभक्तम्।
 कृत्वा च वेदाध्ययनं ततः सचरितव्रताः। जगत्सु सर्व्वमिष्यस्वमर्जुनादित्यमानुषं।
 दिव्यगर्भापनैः पुत्रैर्व्यूढोरस्त्रैर्महारथैः। अश्विता राजशार्ङ्गल पाण्डवा मुदमाप्नुवन्।
 इत्यादिपर्व्वणि हरणाहरणपर्व्वणि शर्कावृक्षवृक्षदिक्षेताऽध्यायः समाप्तश्चहरणाहरणपर्व्व ॥ २२१ ॥

८०२०

८०२१

८०२२

८०२३

८०२४

८०२५

॥ अथ खाण्डवदहनपर्व ॥ १८ ॥

॥ वैश्यायन उवाच ॥ इन्द्रप्रस्थे वसन्तस्य जघ्रग्न्यान् नगाधिपान् । शमनाद्भूतराष्ट्रस्य राज्ञः शान्तनवस्य च । ८०५०
 आश्रित्य धर्मराजान् सर्वलोकोत्तमकुम्भं । पुण्यलक्षणकर्माणां स्तुतिर्हमिव देहिनाः ।
 स ॥ धर्मकामार्थान् मिषेवे भरतर्षभ । वीनिवात्मसमानबन्धूनीतिमानिविमानयन् ।
 तेषां समविभक्तानां चितौ देहवतामिव । बभौ धर्मार्थकामानां चतुर्थं द्वय पार्थिवः ।
 अतारं परं वेदान् प्रयोक्तारं महाध्वरे । रवितारं शुभान् लोकान् लेभिरे तं जनाधिपः ।
 अष्टानवती लक्ष्मीः परायणवती मतिः । वर्द्धमानोऽखिले धर्मलेनामोत्पृथिवीचिंता । ८०५१
 भ्रातृभिः सहितो राजा चतुर्भिरधिकं बभौ । प्रयुज्यमानैर्व्यिततो वेदैरिव महाध्वरः ।
 तन् धौम्यादयो विप्राः पत्रिवार्यपितस्थिरे । वृद्धस्थितिममा मुखाः प्रजापतिमिमा मराः ।
 धर्मराजेऽस्त्वितिप्रीत्या पूर्णचन्द्र इवामले । प्रजानां रेमिरे तुल्यं नेत्राणि हृदयानि च ।
 न तु केवलदैवेन प्रजाभावेन रेमिरे । यद्ब्रह्म मनःकान्तं कर्मणा स चकार तत् ।
 न अयुक्तं नचामृत्यं नामह्यं नचवाऽप्रियं । भाषितं चारुभाषस्य जज्ञे पार्थस्य धीमतः । ८०५२
 स हि सर्वस्य लोकस्य हितमात्मन एव च । चिकीर्षन् समहातिज्ञा रेमे भरतमत्तम ।
 तथा तु मुद्रिताः सर्वे पाण्डवा विगतज्वराः । अवमन् पृथिवीपालोत्सापयन्तः स्तुतेजसा ।
 ततः कतिपयाहस्य वोभक्तुः कृष्णमत्रवीत् । उष्णानि कृष्ण वर्त्तन्ते गच्छावो यमुनां प्रति ।
 सुहृज्जनवृत्तौ तत्र विहृत्य मधुसूदन । सायान्ते पुनरेषावो रोचतां ते जनार्दन ।
 ॥ वासुदेव उवाच ॥ कुन्तीमातर्भूमाप्येतद्देवते यदयं जले । सुहृज्जनवृत्ताः पार्थ विहरेम यथासुखं । ८०५३
 ॥ वैश्यायन उवाच ॥ आमन्त्र्य तौ धर्मराजमनुज्ञाप्य च भारत । जग्मतुः पार्थगोविन्दौ सुहृज्जनवृत्तौ ततः ।
 विहारदेशं भूमाप्य नानाद्रुमवद्वनम् । गृहेरुचावचैर्युक्तं पुरन्दरपुरेणम् ।
 भव्यैर्मण्डपैश्च पथैश्च रमवद्भिर्महाधनैः । सान्ध्याय विविधैर्मन्त्रैर्धुक्तं वार्ष्णेयपार्थयोः ।
 विविशान्तःपुरे तूर्णं रत्नैरुचावचैः शुभैः । यथापजोषं सर्वस्य जनशिकीडं भारत ।
 स्तित्ययुः विपुलश्रेण्यंश्चारुपीनपयोधराः । मदस्त्वलितगामिन्यशिकीडुर्व्यामलोचनाः । ८०५४
 वने काश्चिकले काश्चिक्काश्चिद्वेष्टसु चाङ्गनाः । यथादेशं यथामीति चिकीडुः पार्थकृष्णयोः ।
 द्रौपदी च सुभद्रा च वासंस्थाभरणानि च । प्रायच्छतां महाराज स्तोणां ते स्म मदीकटं ।
 काश्चिन्नृपश्च लनृतयुकुण्डलं तथा पराः । जहसुश्च परा नार्थः पपुश्यान्वा वरासवं ।
 रुरुधुश्यापरास्तत्र प्रजनुश्च परस्परं । मन्त्रयामासुरन्याश्च रहस्यानि परस्परं ।
 वेणुवीणाश्छद्मज्ञानं मनोज्ञानाञ्च सर्वशः । शब्देन पूर्यते हर्म्यं तदनं समरुद्धिमत् ।
 तस्मिन्नादा वतमाने कुरुदाशार्हणन्दनौ । समीपं जग्मतुः कश्चिदुद्देशं सुमनोरमं ।
 तत्र गत्वा महात्मानौ कृष्णौ परपुरञ्जयौ । महार्हासनयोरारजस्ततसौ र्बनिवीरदतुः ।
 तत्र पूर्वयतीतानि विक्रान्तानीतराणि च । बह्वनि कथयित्वा तौ रेमाते पार्थमाधवौ ।

तत्रोपस्थितौ मुदितौ नाकपृष्ठेऽस्थिनाविव । अभ्यागच्छतदा शिवा वासुदेवधनञ्जयौ ।

दृष्ट्वा लप्रतोकाशः प्रतप्तकनकप्रभः । हरिपिङ्गेऽञ्जलशमश्रुः प्रमाणाधामतः समः ।

८०८०

तदुणादित्यमङ्गाशश्रीरवामा जट्टाधरः । पद्मपञ्चाननः पिङ्गस्तेजसा प्रज्वनन्निव ।

उपसृष्टन्तु ते कृष्णो भाजमानं दिजेः त्तमं । अर्जुनो वासुदेवश्च तूर्णमुत्पत्य तत्पुतः ।

इत्यादिपर्वणि खाण्डवदहनपर्वणि ब्राह्मणरूपनलागमने द्वाविंशत्यधिकदिशि ॥ अध्यायः ॥ २२२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सोऽब्रवीदर्जुनश्चैव वासुदेवश्च मातुलं । लोकप्रवीरौ तिष्ठन्तौ खाण्डवस्य समीपतः ।

१-०६५

ब्राह्मणे वज्रभोक्ताऽस्मि भुञ्जेऽपरिमितं मदा । भिक्षे वार्ष्णेयपार्थी वानेको ब्रह्मि प्रयच्छतौ ।

एवमुक्तौ तमब्रूतां ततस्तौ कृष्णपाण्डवौ । केनाग्नेन भवांसृष्येत्तस्यात्रस्य यथावेह ।

८०८१

एवमुक्तः स भगवानब्रवीत्तावुभौ ततः । भाषमाणौ तदा वीरौ किमर्थं क्रियतामिति ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ नाहमर्थं बुभुक्षे वै पावकं मां निबोधतं । यदवलमनुरूपं मे तद्युवां सम्प्रयच्छतं ।

इदमिन्द्र । मदा दातुं खाण्डवं परि रत्नति । न च शक्नोम्यहं दग्धुं रत्न्यमाणं महात्मना ।

वमत्यत्र मया तस्य तलकः पन्नगः मदा । मग्नस्तल्लो दातुं परि रत्नति वज्रश्चतः ।

तत्र भूतान्यनेकानि रत्नतेऽस्य प्रमदन्त । तं दिधत्तुर्न शक्नोमि दग्धुं शक्यते तेजसा ।

८०८२

स माम्प्रज्वलितं दृष्ट्वा भेषाभ्योभिः प्रवर्षति । ततो दग्धुं न शक्नोमि दिधत्तुर्दावभीषितं ।

स युवाभ्यां प्रहायाभ्यामस्त्वत्रिङ्गो ममागतः । दहेयं खाण्डवं दावमेतदन्नं हृतं मया ।

युवां ह्युदकधारास्ता भूतानि च समन्ततः । उत्तमास्तविदौ सम्यक् सर्वतो वारयिष्यथ ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ किमर्थं भगवानग्निः खाण्डवं दग्धुमिच्छति । रत्न्यमाणं भेहेऽग्ने नानामलममायुतं ।

नश्येत्कारणं ब्रह्मन्नस्य सम्प्रतिभाति मे । यद्दाहं समंकुट्टः खाण्डवं हव्यवानहः ।

८०८३

एतद्विस्तरशो ब्रह्मन् श्रोतुमिच्छामि तत्तत् । खाण्डवस्य पुरा दाहो यथासमभवैकुने ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हन्त ते कथयिष्यामि पौराणीष्टषिमे सुतां । कथामिमां नारयेष्ठ खाण्डवस्य विनाशिनीं ।

पौराणः श्रूयते राजन् राजा हरिर्हयोपमः । येतर्किनाम विख्यातो बलविक्रममंथुतः ।

यज्वा दानपतिर्द्धीमान् यथा नान्योऽस्ति कश्चन । ईजे च स महायज्ञैः क्रतुभिश्चाप्तदक्षिणैः ।

तस्य नान्योऽभवदुद्धिर्दिवसे दिवसे नृप । मचे क्रियाभमराम्भे दानेषु विविधेषु च ।

८०८४

अलिग्निः महितो धीमनिवभोजी स भूमिपः । ततस्तु अलिजयास्य धूमयाकुललोचनाः ।

कालेन महता विज्जानत्यजुस्तं नगाधिपं । ततः प्रचोदयामास अलिजनाम्नाहीपतिः । चतुर्विंशततां प्राज्ञा न प्रपेदुष्य ते क्रतुं ।

ततस्तेषामनुमते तद्विप्रैस्तु नगाधिपः । मत्वं समापयामास अलिग्निरपौरैः सह ।

तस्यैवं वर्त्तमानस्य कदाचिक्कालपर्यये । भवमाहर्तुकामस्य सम्यक्तरशतं किल ।

अलिजो नाभपत्यन् महाहर्तुं महात्मनः । स च राजाऽर्कराश्ट्रं महान्तं ससृज्जनः ।

८०८५

प्रणिपातेन शान्त्वेन दानेन च महायज्ञाः । अलिजोऽन्ननयामास भूयोभूयस्त्वत्तज्ज्ञतः ।

ते भास्य तमभिप्राये न चक्रुर्मितौजसः । स चाग्रमस्थान् राजर्षिस्तानुवाच ह्याऽन्वितः ।

यः पतितो विप्राः शुश्रूषायां न च स्थितः । आशु त्याज्योऽस्मि युष्माभिर्ग्राह्येय जुगुप्सितः ।

तदाह्य क्रतुशृङ्गा व्याघातयितुमद्य ता । अस्थाने वा परित्यागं कर्तुं मे द्विजमत्तमाः ।

प्र. ३ एव वो विप्राः प्रमादं कर्तुमर्हय । सान्त्वदानादिभिर्वाक्यैस्तत्त्वतः कार्यवत्तया ।

५१९०

प्रभादयित्वा वक्ष्यामि यत्रः कार्यं द्विजोत्तमाः । अथवाऽहं परित्यक्तो भवद्भिर्देवकारणात् ।

स्त्विजोऽन्यान् गमिष्यामि याजनार्थं द्विजोत्तमाः । एतावदक्ता वचनं विरराम स पार्थिवः ।

यदा न श्रेकुराजानं याजनार्थं परन्तपं । ततस्ते याजकाः कुट्टास्तमुचुर्नृपमत्तमं ।

तः कर्मण्यजस्रं वै वर्तन्ते पार्थिवोत्तम । ततो वयं परिश्रान्ताः सततं कर्मवाहिनः ।

अमादस्मात्परिश्रान्तास्तु त्वं नस्त्यक्तुमर्हसि । बुद्धिभोहं समास्याय त्वमाभ्यावितोऽनघ ।

५१९१

गच्छ रुद्रमकाग्रं त्वं स हि त्वां याजयिष्यति । साधिचेपं वचः श्रुत्वा संकुट्टः श्वेतकिर्भुपः ।

केलाग्रं पथ्यंतं गत्वा तप उग्रं समास्थितः । आराधयन्महादेवं नियतः संश्रितव्रतः । उपवासपरो राजन् दीर्घकालमतिष्ठत ।

कदाचिद्वाद्देशे काले कदाचिदपि षोडशे । आहारमकरोद्वाजा मूनानि च फलानि च ।

ऊर्ध्वबाहुस्त्वनिमिषस्तिष्ठन् स्थानुर्गिवाचनः । षण्मासानभवद्वाजा श्वेतकिः सुसमाहितः ।

तं तथा नृपशार्दूलं तथ्यमानं महत्तपः । शङ्करः परमप्रोत्था दर्शयामास भारत ।

५१९२

प्रोतोऽस्मि नरशार्दूल तपसा ते परन्तप । वरं वृणीष्व भद्रन्ते यं त्वमिच्छसि पार्थिव ।

एतच्छ्रुत्वा तु वचनं रुद्रस्यामिततेजसः । प्रणिपत्य महात्मानं राजर्षिः प्रत्यभाषत ।

यदि मे भगवान् प्रीतः सर्वलोकनमस्कृत । स्वयं मां देवदेवेश याजयस्व सुरेश्वर ।

एतच्छ्रुत्वा तु वचनं राजा तेन प्रभाषितः । उवाच भगवान् प्रीतः स्मितपूर्वमिदं वचः ।

नास्माकमेतद्विषये वर्तन्ते याजनं प्रति । त्वया च सुमहत्तपं तपो राजन्वराधिना ।

५१९३

याजयिष्यामि राजंस्त्वां समयेन परन्तप । रुद्र उवाच । समा दादश राजेन्द्र ब्रह्मचारी समाहितः । सततं त्वाज्यधाराभिर्धे

दि तर्पयसेऽनलं ।

कामं प्रार्थयसे यं त्वम्यत्तः प्राप्स्यसि तं नृप । एवमुक्तस्तु रुद्रेण श्वेतकिर्मनुजाधिपः ।

तथा च चार तत्सर्वं यथाक्तं शूलपाणिना । पूर्णं तु दादशे वर्षे पुनरायानमेश्वर ।

दृष्ट्वैव च स राजानं शङ्करो लोकभावनः । उवाच परमप्रीतः श्वेतकिं नृपसत्तमं ।

तेष्वितोऽहं नृपश्रेष्ठ त्वयेहाद्येन कर्मणा । याजनं ब्राह्मणानान् विधिदृष्टं परन्तप ।

५१९४

अतोऽहं त्वां स्वयं नाद्य याजयामि परन्तप ।

समांशस्तु चितितले महाभागो द्विजोत्तमः । दुर्व्यासा दति विख्यातः स हि त्वां याजयिष्यति ।

मन्त्रियोगान्महातेजाः सम्भारः संश्रयन्तु ते । एतच्छ्रुत्वा तु वचनं रुद्रेण समुदाहृतं ।

स्वपुत्रं पुनरागम्य सम्भारान् पुनराज्जयत । ततः सम्भृतसम्भारो भूयो रुद्रमुपागमत् ।

समृता मम सम्भाराः सर्वोपकरणानि च । त्वप्रसादान्महादेव शो भे दीनाभवेदिति ।

५१९५

एतच्छ्रुत्वा तु वचनं तस्य राज्ञो महात्मनः । दुर्ध्वाससं समाह्वय रुद्रो वचनमब्रवीत् ।
 एष राजा महाभागः श्रेतकिर्दिशमत्तम । एनं याजय विप्रेन्द्र मन्त्रियेगेन भूमिपं ।
 बाढमित्येव वचनं रुद्रं त्वषिरुवाच ह । वृतः सत्वं समभवत्तस्य राज्ञो महात्मनः ।
 यथाकामं यथोक्तञ्च सत्वंसुवह्रुर्दक्षिणं । तस्मिन् परिममाप्ते तु राज्ञः सत्वं महात्मनः ।
 दुर्ध्वासमाऽभ्यनुज्ञाता विप्रतस्थुः स्म याजकाः । ये तत्र दीक्षिताः सर्वे सदस्याश्च महौजसः ।
 सोऽपि राजन्महाभागः स्वपुरं प्राविशत्तदा । ततो भगवतो वक्रैर्विष्कारः समजायत ।
 तेजसा विप्रहीणस्य ग्लानिक्षेपं समाविशत् । म ललयित्वा चात्मानं तेजाहीनं ऊताग्रनः ।
 जगाम सदनं पुण्यं ब्रह्माणे लोकपूजितं । तत्र ब्रह्माणमासीनमिदं वचनमब्रवीत् ।
 तेजसा विप्रहीणेऽस्मि बलेन च जगत्पते । इच्छेयं त्वत्प्रसादेन आत्मनः प्रकृतिं स्थिरां ।
 एतच्छ्रुत्वा ऊतवहाद्भगवान् सर्वलोककृत् । हव्यवाहमिदं वाक्यमुवाच प्रहर्षजिव ।
 त्वया द्वादश वर्षाणि वमोर्द्ध्वारा ऊतं हविः । उपयुक्तं महाभाग तेन त्वं ग्लानिर्गाविशत् ।
 तेजसा विप्रहीणत्वात्सहसा हव्यवाहन । मागमस्त्वं यथा वक्रैः प्रकृतिस्यो भविष्यमि ।
 पुरादेव नियोगेन यत्त्वया भस्मसात्कृतं । आनयं देवशत्रूणां सुधोरं खाण्डवं वनं ।
 तत्र सर्व्वाणि सत्त्वानि निवसन्ति विभावसो । तेषां त्वं मेदसा तृप्तः प्रकृतिस्यो भविष्यमि ।
 गच्छ शीघ्रं प्रदग्धं त्वं ततो मोक्ष्यमि कल्पितात् । एतच्छ्रुत्वा तु वचनं परमेष्ठिसुखाद्भुतं ।

८१०

८११

८१२

पञ्चमं जवमास्थाय प्रददाव ऊताग्रनः । आगम्य खाण्डवं दावमुत्तमं जवमास्थितः । सहसा प्राञ्चलचाग्निः कुट्टो वायुसमी

रितः ।

प्रोक्तं खाण्डवे दृष्ट्वा ये स्मृत्यं निवामिनः । परमं यत्प्रमातिष्ठन् पावकस्य प्रशान्तये ।
 कर्षन्तु कर्णिणः शीघ्रं जनमादाय सत्वरः । मिचिचुः पावकं कुट्टोः शतशोऽय महस्त्रयः ।
 बह्वर्षोऽस्ततो नागाः शिरोभिर्निलमन्तितः । मुमुचुः पावकाभ्यामे सत्वरः कोधमूर्च्छिताः ।
 तथैवान्यानि सत्त्वानि नानाप्रहरणोद्धमैः । विलयं पावकं शीघ्रमनयन् भरतर्षभ ।
 अनेन तु प्रकारेण भूथोन्मथय प्रज्वलन् । सप्रह्वलः प्रशमितः खाण्डवे हव्यवाहनः ।
 इत्यादिपर्वणि खाण्डवदहनपर्वणि अग्निपराभवे त्रयोविंशत्यधिकदिशतोऽध्यायः ॥ २२३ ॥

८१३

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ म तु नैराश्रयमापन्नः सदा ग्लानिममन्वितः । पितामहमुपागच्छन्तं कुट्टो हव्यवाहनः ।
 तच्च सर्व्वयथाव्यायं ब्रह्मणे म न्यवेदेयत् । उवाच चैनं भगवान्मुहूर्तं म विचिन्त्य तु ।
 उपायः परिवृष्टो मे यथा त्वं धन्यमेऽनघ । खाण्डवं दावमद्यैव मिषतोऽस्य शचीपते ।
 नरनारायणे धैतौ पुण्ड्रदेवौ विभावसो । संप्राप्तौ मानवे नोक्तं कार्यार्थं हि दिवौकसम् ।
 अर्जुनं बभूवुः देवस्य धैतौ लोकोऽभिमन्यते । तावेतौ महितावेहि खाण्डवस्य समीपतः ।
 तौ त्वं याचस्व माहास्यं दाहार्थं खाण्डवस्य च । ततो धक्ष्यमि तं दावं रचितं त्रिदशैरपि ।
 तौ तु सत्त्वानि सर्व्वाणि यद्धतो वारयिष्यतः । देवराजस्य सहितौ तत्र मे नास्ति संशयः ।

८१४

एतं क्रुत्वा तु वचनं त्वरितो हव्यवाहनः । कृष्णपाद्यावुपागम्य यमर्थं त्वयभाषत ।

ततोऽकथितवानस्मि पूर्वमेव नृपोत्तम । तच्छ्रुत्वा वचनं त्वग्नेर्वीभक्त्युजातवेदम् ।

८११

अग्ने शीघ्रपशार्हून् तत्कालमदृशं वचः । दिधुचुं खाण्डवं दावमकामस्य शतक्रतोः ।

॥ २२५ ॥ उतमास्ताणि मे सन्ति दिव्यानि च बह्वनि च । येरहं शक्रुयां योद्धुमपि वज्रधरान् बह्वन् ।

धनं मे नास्ति भगवन् बाहुवीर्येण संमितं । कुर्वेत् समरे यत्नं वेगं यद्विषहेक्यम् ।

शक्रं य मोर्या बज्रभिरक्षयैः त्रिप्रमस्यतः । नहि वोढुं रथः शक्रः शरान्ध्रम यथेष्टितान् ।

अथास्य दिव्यानिच्छेयं पाण्डुरान् वतरं ह्रमः । रथश्च मेघनिर्घोषं सूर्यप्रतिमतेजसम् ।

८१०

तथा कृष्णस्य वीर्येण नायुधं विद्यते समं । येन नागान् पिशाचांश्च निहयान्माधवो रणे ।

उपायं कर्षमिद्वै च भगवन् क्रुमहंमि । निवारयेयं येनेन्द्रं वर्षमाणं महावने ।

पौरुषेण तु यत्कार्यं तत्कर्त्ता गौ स्व पावक । करणानि समर्थानि भगवन् दातुमहंमि ।

इत्यादिपर्वणि खाण्डवदहनपर्वणि अर्जुनाग्निमंवादे चतुर्विंशत्यधिकद्विंशोऽध्यायः ॥ २२४ ॥

॥ २२५ ॥ उवाच ॥ एवमुक्तः स भगवान् धूमकेतुर्ज्जताशनः । चिन्तयामास वरुणं लोकपालं दिदृक्षया ।

आदित्यमुदके देवं निवमन्तं जलेश्वरं । स च तच्चिन्तितं ज्ञात्वा दग्धमामास पावकं ।

८११

तमप्रवीक्षुमकेतुः प्रतिगृह्य जलेश्वरं । चतुर्थं लोकपालानां देवदेवं सनातनं ।

मेमेन राज्ञा यदुक्तं धनुश्चैवेपुधी च ते । तत्प्रयच्छाम्येभ्यं शीघ्रं रथश्च कपिलवधं ।

कार्यंश्च सुमहत्पार्था गाण्डीवेन करिष्यति । चक्रेण वासुदेवश्च तन्ममाद्य प्रदीयतां ।

ददानीत्येव वरुणः पावकं प्रत्यभाषत । तदद्भुतं महावीर्यं यशःकीर्त्तिविवर्धनं ।

सर्वशस्त्रैर्नाष्ट्यं सर्वशस्त्रप्रमाधि च । सर्वायुधमहामात्रं परमैव्यप्रघर्षणं ।

८१०

एतं शतमहमेव मेमिने दाद्ववर्धनं । चित्रमुच्चावचैर्वर्णैः शोभितं सत्पुत्रमव्रणं ।

देवदानवगन्धर्वैः पूजितं शाश्वतीः समाः । प्रादाच्चैव धनूश्चमन्त्र्यौ च महेपुधी ।

रथश्च दिव्याश्वयुजं कपिप्रवरकेतनं । उपेतं राजतैरश्वैर्गान्धर्वैर्ममालिभिः ।

पाण्डुराक्षप्रतीकाशैर्मनेवायुसमैर्जने । सर्वपाकरणैर्युक्तमजयं देवदानवैः ।

भानुमन्तं महाघोषं सर्वशस्त्रमनोरमं । समजं यं सुतपसा भामेना भुवनप्रभुः ।

८११

प्रजापतिरनिर्देश्यं यस्य रूपं रवेरिव । यं स भामः समारुह्य दानवानजयत्प्रभुः ।

नवमेघप्रतीकाशं ज्वनन्तमिव च श्रिया । आश्रितो तौ रथश्रेष्ठं शक्रायुधसमावभौ ।

तापनीया सूर्यचरा ध्वजयष्टिरनुत्तमा । तस्यान्तु वानरो दिव्यः सिंहशार्ङ्गलकेतनः ।

दिधुक्षिव तत्र स संस्थितो मूर्ध्नि शोभतः । ध्वजे भूतानि तत्रासन्निविधानि महान्नि च ।

नादेन रिपुमैत्र्यानां श्रुत्वा भञ्जा प्रणश्यति । स तं नानापताकाभिः शोभितं रथसत्तमं । प्रदक्षिणमुपावृत्त्य दैवतभ्यः

प्रणम्य च ।

८१२

सन्नद्धः कवचो खड्गो बद्धगोधाद्भुलिचक्रः । आरुरोह तदा पार्था विमानं सुकृती यथा ।

तच्च दिव्यं धनुःश्रेष्ठं ब्रह्मणा निश्चितं सुरा । गाण्डीवमुपसेष्टञ्च बभूव मुदितोऽर्जुनः ।

हुताशनं पुरस्ताद्य ततस्तदपि वीर्यवान् । जयाह बलमास्थाय ज्यया च युयुजे धनुः ।

मोर्धनान् योज्यमानायां बलिना पाण्डवेन ह । येऽष्टाष्टान् कृजितं तत्र तेषां वै व्ययितं मनः ।

लब्धा रथं धनुश्चैव तथाऽल्ये महेषुधी । बभूव कथ्यः कौन्तेयः प्रहृष्टः सङ्घाकर्षणि ।

२११

वज्रनाभं ततश्चक्रं ददौ कृष्णाय पावकः । अभियमस्ते दयितं स च कल्याणभवत्तदा ।

अब्रवीत्पावकश्चैवमेतेन मधुसूदन । अमानुषानपि रणे जेष्यमि तमसंश्रयं ।

अनेन तु मनुष्याणां देवानामपि चाहवे । रघःपिशाचदैत्यानां नागानाञ्चाधिकस्तथा ।

भविष्यमि न मन्दहः प्रवरोऽपि निर्वहणे । क्षिप्रं क्षिप्रं रणे धैव त्वया माधव शत्रुषु । हत्वाऽप्रतिहतं मंथ्ये पाणिभेद्यन्ति
ते पुनः ।

वरुणस्य ददौ तस्मै गदामशनिनिःस्वनां । दैत्यान्तकर्षणीं घातां नाक्षा कौमादकीं प्रभुः ।

२२०

ततः पावकमव्रतां प्रहृष्टावर्जुनाच्युतौ । कृतास्त्रौ शस्त्रसम्यग्ना रथिनौ ध्वजिनावपि ।

कथ्यौ स्त्रौ भगवत्योद्धुमपि सर्व्वैः सुरासुरैः । किं पुनर्व्यञ्जिणैकेन पद्मगर्थे युयुत्सुना ।

॥ अर्जुन उवाच ॥ चक्रपाणिर्षोकेणा विचरन् युधि वीर्यवान् । चक्रेण भस्मभाक् सर्व्वं विष्टेन तु वीर्यवान् ।

त्रिषु लोकेषु तन्नास्ति यत्र कुर्याज्जानार्दनः ।

गाण्डीवं धनुर्गदाय तथाऽल्ये महेषुधी । अद्रमण्युत्तमे लोकान् विजेतुं युधि पावक ।

२२१

सर्व्वतः परिवार्य्यैव दावमेतं मत्प्रभो । कामं सम्पूज्जनाद्यैव कथ्यौ स्वः सङ्घाकर्षणि ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तः स भगवान् दाशार्हणाजुनेन च । तैजसं रूपमास्थाय दावं दग्धुं प्रचक्रमे ।

सर्व्वतः परिवार्य्याय मन्त्राभिर्लचलनस्तथा । ददाह खाण्डवं दावं युगान्तमिव दर्शयन् ।

प्रतिगृह्य समाविश्य तदनं भरतर्षभ । मेघस्तनितनिर्घोषः सर्व्वभूतान्यकम्यत् ।

दह्यतस्तस्य च बभौ रूपं दावस्य भारत । मेरुगिरि नगेन्द्रस्य कीर्णस्याग्रमतेऽग्रुभिः ।

२२२

द्वयादिपर्व्वणि खाण्डवदहनपर्व्वणि खाण्डवदाहे पञ्चविंशत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २२५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तौ रथाभ्यां रथश्रेष्ठौ दावस्योभयतःस्थितौ । दित्तु मव्यामुभूतानां चक्राते कदनं महत् ।

यत्र यत्र च दृश्यन्ते प्राणिनः खाण्डवालयाः । पलायन्तः प्रवीरौ तौ तत्र तत्राभ्यधावतां ।

किद्रं न स्म प्रपश्यन्ति रथयोगाशुचारिणोः । आविद्धावेव दृश्येते रथिनौ तौ रथोत्तमौ ।

खाण्डवे दह्यमाने तु भूतानि श्रतमंघशः । उत्पेतुर्भरवास्त्रादान् विनदन्तः समन्ततः ।

दग्धैकदेशः बहवो निष्टप्रास्य तथा परे । स्फुटिताच्चा विशोर्णास्य विप्रुताश्च तथा परे ।

२२३

समालिख्य सुतान्ये पितृन्म्राहृतथापरे । त्यक्तुं न शक्नुः स्वेहेन नवैव निधनं गताः ।

मन्ददृष्टान्मृतास्यन्ते समुत्पेतुरनेकशः । ततस्तेऽतोव घूर्णन्तः पुनरग्नौ प्रपदिरे ।

दग्धपचाच्चिचरणा विचेष्टन्तो महीतले । तत्र तत्र स्म दृश्यन्ते विनश्यन्तः शरीरिणः ।

जलाश्रयेषु तत्रेषु कायमानेषु वज्रिना । गतमत्वाः स्म दृश्यन्ते कूर्ध्वमस्याः समन्ततः ।

शरीरेऽपरेद्दीप्तैर्दिहवन्त इवाग्रयः । अद्भुशन्त वनं तत्र प्राणिनः प्राणमङ्गये ।

८२१०

कांदिदत्यततः पार्थः शरैः सञ्चिद्य खण्डशः । पातयामास विहगान्प्रदीपे कृष्णवर्त्मनि ।

ते शगाक्षितमर्वाङ्गा निनदन्तो महारवान् । ऊर्द्धमुत्पत्य वेगेन निपेतुः खाण्डवे पुनः ।

शरैश्च भ्रातृतामास मङ्गशः स्म वनैककम् । विरावः शुश्रुवे घोरः समुद्रस्येव मथ्यतः ।

वक्त्रेऽपि प्रदीपस्य खमुपेतुर्महाक्षिपः । जनयामासुर्द्वेगं समहान्तं दिवैककम् ।

तेनार्चिषा समन्तप्रा देवाः सर्षपुर्गेगमाः । ततो जग्मुर्महात्मानः सर्वे एव दिवैककम् । शतकतुं महस्वाक्षं देवेशमसुरार्दनं ॥ ८२११ ॥

॥ देवा ऊचुः ॥ किन्त्विवे मानवाः सर्वे दहन्ते चित्रभानुना । कश्चिन्न मङ्गयः प्राप्नो लोकानाममरेश्वर ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा वृत्रहा तेभ्यः स्वयमेवात्स्ववक्ष्ये च । खाण्डवस्य विमोक्षार्थं प्रथयौ हरिवाहनः ।

महता रथद्वन्द्वेन नानारूपेण दासवं । आकाशं समवाकीर्य प्रवर्ष्य सुरेश्वरः ।

ततोऽक्षमात्रा व्यसृजन् धाराः शतमहस्रशः । सोदिता देवराजिन जलदाः खाण्डवं प्रति ।

असंप्राप्तास्तु तां धारास्तोजसा जातवेदसः । ख एव समशुश्रुन्त न काश्चित्पावकं गताः ।

८२१०

ततो नमुचिहा कुट्टो भृशमर्चिर्भूतस्तदा । पुनरेव महाभैरवश्चासि व्यसृजदङ्ग ।

अर्चिर्द्धाराभिर्मम्वद्धं धूमविद्युत्समाकुलं । बभूव तद्वनं धोरं स्तनयितुममाकुलं ।

इत्यादिपर्वणि खाण्डवदहनपर्वणि द्वात्रिंशत्यधिकद्विशतोऽध्यायः ॥ २२६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्याथ वर्षतो वागि पाण्डवः प्रत्यवारयन् । शरवैर्षेण वीभत्सुर्जितस्तत्प्राणि दर्शयन् ।

खाण्डवञ्च वनं सर्वं पाण्डवो बहुभिःशरैः । प्राच्छादयदभेयात्मा नोहारिणेव चन्द्रमाः ।

न च स्म किञ्चिच्छकोति भूतं निश्चरितुं ततः । मञ्ज्वाद्यमाने खे वाणैरखता मयसाचिना ।

८२१५

तत्तकस्तु न तत्रामोन्नागराजो महाबलः । दह्यमाने वने तस्मिन् कुरुचेवं गतो हि सः ।

अश्रमेनोऽभवत्तत्र तत्तकस्य सुतो बली । मयस्मकरोत्तीव्रं मोक्षार्थं जातवेदसः ।

न शशाक म निर्गन्तुं निरुद्धोऽजुनपतिभिः । मोक्षयामास तं माता निगोर्थं भुजगात्मजा ।

तस्य पूर्व्वं शिरोयस्त्वं पुच्छमस्य निगोर्थ्यते । निगोर्थ्यमाणा साऽकामस्तुतं नागो मुमुक्षया ।

तस्याः शरेण तीक्ष्णेन पृथुधारेण पाण्डवः । शिरश्चिच्छेद गच्छन्त्यास्तामपश्यच्छोपतिः ।

८२१०

तं मुमोक्षयिषुर्व्वञ्जी वातवर्षेण पाण्डवं । मोक्षयामास तत्कालमश्वसेनस्त्वमुच्यत ।

ताञ्च मायां तदा दृष्ट्वा धोरां नागेन वञ्चितः । द्विधा त्रिधा च खगतान् प्राणिनः पाण्डवोऽङ्किनत् ।

शशाप तस्य संकुट्टो वीभत्सुर्जिह्वागामिनं । पावको वासुदेवस्याख्यप्रतिष्ठो भविष्यसि ।

ततो जिष्णुः महस्वाक्षं खं वितत्याशुगैः शरैः । धोक्षयामास संकुट्टो वञ्चनां तामनुसरन् ।

देवराजोऽपि तं दृष्ट्वा संरब्धं समरेऽजुनं । स्वमस्त्रमसृजत्तीव्रं क्वादधिलाऽङ्किलं नभः ।

८२१५

ततो वायुर्महाधावः क्षोभयन् सर्वसागरान् । वियतस्यो जनयन् भेषान् जलधारासमाकुलान् ।

ततोऽग्निमुचो धोरांस्तडितस्तनितनिखनान् । तद्विघातार्थमसृजदजुनेऽण्यखमुत्तमं ।

वायव्यमभिमन्याय प्रतिपत्तिविशारदः । तेनैन्द्राग्निभेषानां वीर्याजस्तदिनाशितं ।

जलधाराश्च ताः शोषं जग्मुर्नेष्टुश्च विद्युतः । लगेन चार्भवद्भोम ममृशान्तरजस्तमः ।
 सख्यशीतानिलवहं प्रकृतिस्त्याकर्मण्डलं । निष्प्रतीकारश्चष्टस्य द्रुतभुस्त्रिविधाकृतिः । २२१०
 सिन्धुमानो वैभौधैः प्राणिनां देहनिःसृतैः । प्रजञ्जालाथ सोऽर्चमानं खनादैः पूरयन् जगत् ।
 कृष्णभ्यां रक्तितं दृष्ट्वा तच्च दावमहङ्कृताः । खमुत्पेतुर्भहागज सुपर्णाद्याः पतन्तिणः ।
 गुरुत्मान् वज्रपट्टगैः पल्लवण्डमसैस्तथा । प्रहर्तुकामो न्यपतदाकाशात्क्षणपाण्ड्यै ।
 तथैवोरगमंघाताः पाण्डवस्य समोपतः । उक्तृजन्तो विषं घोरं निष्येतुर्ज्वलिताननाः ।
 तांश्चकर्त्त शरैः पार्थः मरिषाग्रिममुत्तिवै । विविग्नुश्यापि तं दोतं देहाभावाय पावकं । २२११
 ततोऽसुराः मगन्धर्व्वा यत्नरात्सपन्नगाः । उत्पेतुर्नादमतुलमुत्सृजन्तो रणार्थिनः ।
 अथ कणपचक्रामभुगुणेषुद्यतवाहवः । कृष्णपार्थो जिघांसन्तः क्रोधमभूच्छ्रितौजसः ।
 तोषमतिव्याहरतां शस्त्रवर्षेभ्य मुञ्चतां । प्रममाथोत्तमाङ्गानि बीभत्सुर्निर्जितैः शरैः ।
 कृष्णस्य समहातेजाश्चक्रेणरिविनाशनः । दैत्यदानवमंघानो चकार कदने महत् ।
 अथापरैः शरैर्विद्धाश्चक्रधेरितास्तथा । वेनामिव ममासाद्य व्यतिष्ठन्नमितौजसः । २२१२
 ततः शक्रोऽतिसंकुटस्त्रिदशानां महेश्वरः । पाण्डवकृत्तुमास्थाय तावुभौ ममुपाद्रवत् ।
 वेगेनाशनमादाय वज्रमस्त्रञ्च सोऽसृजत् । हतावताविति प्राह सुरांससुरसुदनः ।
 ततः समुद्यतां दृष्ट्वा देवैर्द्वेज्जगन्महाशनिं । जगद्भः सर्वशस्त्राणि खानि खानि मुरास्तथा ।
 कालदण्डं यथै राजन गदाञ्चैव धनेश्वरः । पाशांश्च तत्र वरुणो विविचास्य तथाऽशनिं ।
 स्कन्दः शक्तिं समादाय तस्यै मरुत्त्रिवाचनः । शेषधीर्दोष्यमानाश्च जगद्गतेऽश्विनावपि । २२१३
 जगद्वै च धनुर्द्धाताः सुशन्नन्तु जयस्तथा । पर्वतश्चापि जयाह कुड्मस्तथा महाबलः ।
 अग्रस्तु शक्तिं जयाह स्रुत्युर्देवः परशुधं । प्रष्टुश्च परिधिं घोरं विचचारार्थमा अपि ।
 मित्रश्च क्षुपार्थ्यन्तं चक्रमादाय तस्थिगन् । पूषा भगश्च संकुटुः सर्वता च विद्यास्पते ।
 आत्तकार्मुकनिर्षिगाः कृष्णपार्थोऽप्रदुद्रुवुः । रुद्रश्च वमथैव मरुत्स्य महाबलाः ।
 विश्वेदेवास्तथा साध्या दीप्यमानाः स्वतेजसा । एते चान्ये च बहवो देवास्तौ पुरुषोत्तमौ । कृष्णपार्थो जिघांसन्तः प्रतौयुर्ब्रह्मविधा
 युधाः । २२१४
 तवाङ्गुतान्यदृश्यन्त निमित्तानि महाहवे । युगान्तममरूपाणि भूतममोहनानि च ।
 तथा दृष्ट्वा सुभरंश्च शक्रो देवैः महाच्युता । अभौतो दृग्धिदुर्द्धर्षो तस्यतः मज्जकार्मुकौ ।
 आगच्छतस्ततो देवानुभौ युद्धविशारदा । व्यताडयतां संकुट्थै शरैर्वज्रोपमैस्तथा ।
 अमरुद्भग्नमङ्गल्याः सुराश्च वज्रशः कृताः । भयाद्रणं परित्यज्य शक्रमवाभिगच्छिष्युः ।
 दृष्ट्वा निवारितान् देवान् माधवेनाजुर्नैन च । आश्चर्यमगमंस्तत्र मुनेषा नभसि स्थिताः । २२१५
 शक्रश्चापि तेषां वीर्यमुपलभ्यामरुद्रणं । बभूव पन्नमोने भूयश्चैतावयोधयत् ।
 ततोऽस्मत्पुं सुमहद्भ्यस्त्रजत्पाकशामनः । भूय एव तदा वीर्यं जिज्ञासुः सत्यसाचिनः ।

खाण्डवदहन प० । अध्याय २२ । २०८ ।]

॥ आदिपर्व ॥

२०१

तच्चैरर्जुनो वर्षं प्रतिज्ञेऽत्यमर्षितः । विफलं क्रियमाणं तत्समवेक्ष्य शतक्रतुः ।

भूयः संवर्द्धयामास तदर्थं पाकशासनः ।

मे। ग्मवर्षं महोवैरगिषुभिः पाकशासनिः । विलयं गमयामास हर्षदन्वितं तृथा ।

२२०

तत उत्थाय पाणिभ्यां मन्दराच्छिखरं महत् । मद्रुमं व्यसृजच्छक्रो जिघांसः पाण्डुनन्दनं ।

ततोऽर्जुनो वेगवद्विज्वलितायैरजिह्वगैः । शरैर्विध्वंसयामास गिरिः शूद्रं महस्वधा ।

गिरिर्विशिष्यमाणस्य तस्य रूपं तदा वभौ । मार्कचन्द्रग्रहस्यैव नभसः परिशीर्यतः ।

तेन अभिपतता दावं शैलेन महता शृशं । शूद्रेण निहतास्तत्र प्राणिनः खाण्डवालयाः ।

इत्यादिपर्वणि खाण्डवदहनपर्वणि देवकृष्णार्जुनयुद्धे मत्तविंशत्यधिकदिशोऽध्यायः ॥ २२७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तथा शैलनिपातेन भीषिताः खाण्डवालयाः । दानवा राक्षसा नागास्तरक्ष्वृचवैनाकसः ।

२२१

दिपाः प्रभिन्नाः शार्दूलाः सिंहाः केशरिणस्तथा । समुद्रिग्रा विमसृपुस्तथान्या भूतजातयः ।

ते दावं समुदैचन्य कृष्णं चाभ्युद्यतायुधैः । उत्पातनादशब्देन मञ्चारित इव स्थिताः ।

ते तं प्रसमीक्ष्य दह्यमानमनेकधराः । कृष्णमभ्युद्यतास्त्वच्च नादं मुमुचुरुत्थ्वणं ।

तेन नादेन वैद्रेण नादेन च विभावमे। । रराम गगनं कृत्स्नमुत्पातजलदैरिव ।

ततः कृष्णो महाबाहुः स्वतेजोभास्वरं महत् । चक्रं व्यसृजदत्युग्रं तेषां नाशाय केशवः ।

२२२

तेनार्ता जातयः क्षुद्राः मदानवनिशाचराः । निरुक्ताः शतशः सर्व्वे । निपेतुरननं क्षणात् ।

तच्चादृश्यन् तैर्देवैः कृष्णचक्रविदारिताः । वमरुधिरमंशुकाः सन्ध्यायामिव तोयदाः ।

पिशाचान्पक्षिणा नागान् पशून्सैव महस्मशः । निघ्नश्चरति वार्ष्णेयः कालवत्तत्र भारत ।

निघ्नं क्षिप्रं पुनश्चक्रं कृष्णस्यामित्रघातिनः । कृत्वा नैकानि मत्त्वानि पाणिमेति पुनःपुनः ।

तथात् निघ्नतस्तस्य पिशाचैरगराक्षमान् । बभूव रूपसत्युग्रं सर्व्वभूतात्मनस्तदा ।

२२३

समंतानान् सर्व्वेषां देवतानाञ्च सर्व्वशः । विजेता नाभक्तश्चित्कृष्णपाण्डवयोर्मध्ये ।

तयोर्बन्धात्यरिचातुं तच्च दावं यदा सुराः । नाशकुर्वन् शमयितुं तदाऽभूवन् पराङ्मुखाः ।

शतक्रतुस्तु संप्रेत्य विमुखानमरांस्तथा । बभूव मुदितो राजन् प्रशंसन् केशवाजुर्नै।

निरुत्तेश्वर्य देवेषु वागवाचाशनीरिणो । शतक्रतुं समाभाष्य महागम्भीरनिस्वना ।

न ते सखा मंनिहतस्तत्तको भुजगोत्तमः । दाहकाले खाण्डवस्य कुरुक्षेत्रे गतो ह्यमौ ।

२२४

न च शक्यौ युधा जेतुं कथञ्चिदपि वामव । वसुदेवार्जुनावेतौ निबोध वचनाभ्यम् ।

नरनारायणवैतौ पूर्व्वदेवौ दिविश्रुतौ । भवानप्यभिजानाति यद्वीर्य्यौ यत्पराक्रमौ ।

नैतौ शक्यौ दुराधर्षौ विजेतुमर्जितौ युधि । अपि सर्व्वेषु लोकेषु पुराणारुषिसत्तमौ ।

पूजनीयतमावैतावपि सर्व्वैः सुरासुरैः । यत्ताराक्षसगन्धर्व्वनरकिन्नरपञ्चमैः ।

तस्मादितः सुरैः सार्द्धं गन्तुमर्हसि वामव । दिष्टं चाप्यनुपश्येत्तत् खाण्डवस्य विनाशनं ।

२२५

इति वाक्यमुपश्रुत्य तथ्यमित्यमरेश्वरः । क्रोधाभर्षौ समुत्सृज्य संप्रतस्थे दिवं तदा ।

तं प्रस्थितं महात्मानं समवेत्य दिवौकसः । महिताः सेनया राजन्ननुत्तमः पुरन्दरं ।
 देवराजं तदा यान्तं सह देवैरवेत्य तु । वासुदेवार्जुनौ वीरौ मिहनादं विनेदतुः ।
 देवराजे गते राजन् प्रहृष्टौ केशवार्जुनौ । निर्विशङ्कं वनं वीरौ दाहयामासुः पादा ।
 स मारुत इवाध्माणि नाशयित्वाऽर्जुनः सुरान् । व्यधमच्छ्वरमङ्गीर्तयैर्दहिनः खाण्डवानाथान् ।
 न च स किञ्चिच्छक्नोति भूतं निश्चिन्तुं ततः । संक्लिष्टमानमिषुभिरस्यता मयमाचिना ।
 नाशक्रुवंश्च भूतानि महान्यपि रणेऽर्जुनं । निगोलितुमसोघास्वं यादुश्चापि कुतो रणे ।
 शतं चैकेन विद्याध शतैकं पतत्रिणा । यमवन्नेऽपतत्रिणौ मात्मानकानहता इव ।
 न चालभन्त ते शस्त्रं रोधःसु विषमेषु च । पितृदेवनवामेषु सन्तापयथाजयत ।
 भूतसंघासु बह्वैर्वा दीनाश्चकुर्महास्वनं । क्रुद्धाश्चरणायैव तथा मृगतश्चरुः ।
 तेन शब्देन विवेमर्गङ्गादधिचरा इष्याः । विद्याधरगणायैव ये च तत्र वनोत्तमः ।
 नलजुनं महाबाहो नापि कृष्णं जनार्दनं । निगोलितुं वै शक्नोति कश्चिद्योद्धुं कुतः पुनः ।
 एकायनगता येऽपि निष्पितुस्तत्र केचन । राक्षसा दानवा नागा जैत्रं चक्रेण तान् हरिः ।
 ते तु भिन्नशिखादेहाश्चक्रेणाङ्गतामवः । पेतुरन्ये महाकायाः प्रदीप्ते वसुरतेभिः ।
 समामरुधिराधैश्च वमाभिश्चापि तर्पितः । उपर्याकाशगे भूत्वा विधूमः समपद्यत ।
 दीप्ताक्षो दीपजिह्वश्च सम्प्रदीप्तमहाननः । दीप्ताङ्गकेशः पिङ्गाक्षः पिवन् प्राणमृता वसं ।
 तां स कृष्णार्जुनकृताः सुधां प्राणं ऊताशनः । बभूव मुदितस्त्रुतः परं निर्हन्तिमागतः ।
 तथाऽसुरं मयं नाम तत्तकस्य निवेशनात् । विप्रद्रवन्तं महमा ददृशं मधुसूदनः ।
 'मग्निः प्राययामास दिधत्तु' इति मारुतिः । शरीरवान् जटो भूत्वा नदन्निर्व्वलाहकः ।
 जिघांमुखामुदेःस्तं चक्रमुद्यतं दृष्ट्वा दिधत्तुस्तच्च पावकं ।
 अभिधावार्जुनेत्येवं मयस्त्वाहोति चाब्रवीत । तस्य भीतस्त्वं श्रुत्वा मामैरिति धनञ्जयः ।
 प्रत्युवाच मयं पार्था जीवत्यस्मिन्व भारत । तं न भेतयमित्याह मयं पार्थः दयापरः ।
 तं पार्थेनामये दत्ते न मुचेभ्रातरं मयं । न हन्तु मैच्छद्दाशार्हः पावको न ददाह च ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तदने पावको धीमान् दिनानि दश पञ्च च । ददाह कृष्णपार्थाभ्यां रजितः पाकशमनात् ।

तस्मिन् जने दहमाने षडग्निरत्र ददाह च । अथमेनं मयश्चैव चतुरः शार्ङ्गकाम्नाय ।

इत्यादिपर्व्वणि खाण्डवदहनपर्व्वणि मयदानवराणे अष्टाविंशत्यधिकदिशताऽध्यायः ॥ २२८ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ किमर्थं शार्ङ्गकानग्निरत्र ददाह तथागते । तस्मिन्नेन दहमाने ब्रह्मनेतप्रचक्ष्य मे ।

अदाहे ह्यथमेनस्य दानवस्य मयस्य च । कारणं कीर्त्तितं ब्रह्मन् शार्ङ्गकाणां न कीर्त्तितं ।

तदेतदद्भुतं ब्रह्मन् शार्ङ्गकाणामनामयं । कीर्त्तयस्वाग्निमर्षं ई कथने न विनाशिताः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यदर्थं शार्ङ्गकानग्निरत्र ददाह तथागते । तत्ते मर्षं प्रवक्ष्यामि यथा भूतमग्निन्दम ।

धर्मज्ञानां मुख्यतमलपस्त्रो भंगितव्रतः । आसीत्सहर्षिः श्रुतवाक्मान्दपाल इति श्रुतः ।

म मार्गमाश्रितो राजवृषीणामृद्धैरतमां । स्वाधार्यवान् धर्मैरतस्तपस्वी विजितेन्द्रियः ।

म गत्वा तपसः पारं देहमुत्सृज्य भारत । जगाम पितृलोकाय न लेभे तत्र तत्फलं ।

म लोकानफलान् दृष्ट्वा तपसा निर्जितानपि । पप्रच्छ धर्मराजस्य समीपस्थान् दिवौकसः ।

॥ मन्दपाल उवाच ॥ किमर्थमावृता लोका मभैते तपसाऽश्रिताः । किं मया न कर्तं तत्र यस्यैतत्कर्मणः फलं ।

तत्राहं तत्करिष्यामि यदर्थमिदमावृतं । फलमेतस्य तपसः कथयध्वं दिवौकसः ।

८९४०

॥ उवाच उचुः ॥ अणिनो मानवा ब्रह्मन् जायन्ते येन तच्छृणु । क्रियाभिर्विद्वच्चर्येण प्रजया च न मंशय ।

तदपाक्रियते सर्वं यज्ञेन तपसा स्मृतैः । तपस्वी यज्ञकृच्चामि न च ते विद्यते प्रजा ।

तस्मै प्रभवत्यर्थे तत्र लोका समावृताः । प्रजायस्य ततो लोकानुपभाच्छमि पुष्कलान् ।

पुत्राश्चो नरकात्युन्नस्वायते पितरं श्रुतिः । तस्मादपत्यमन्ताने यतस्य ब्रह्ममन्तम् ।

॥ शिष्यायन उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा मन्दपालस्य वचनेन धां दिवौकसां । क नु शोभमपत्यं स्यादङ्गनं चेत्यचिन्तयत् ।

८९४५

म चिन्तयन्नभ्यगच्छत्सर्वप्रभवान् खगान् । शार्ङ्गिकां शार्ङ्गिको भूत्वा जरितां समुपेयिवान् ।

तस्यां पुत्तानजनयच्चतुरा ब्रह्मवादिनः । तानपास्य स तत्रैव जगाम नृपितां प्रति ।

वालान् सुतानण्डगतान् महमावा मुनिर्वने । तस्मिन् गते महाभागे नृपितां प्रति भारत ।

अपत्यस्वहभंयुक्ता जरिता बह्वचिन्तयत् । तेन त्यक्तानमन्याऽन्यानृषीणण्डगतान्ने । न जहौ पुत्रशोकात्तां जरिता खाण्डवे सुतान् ।

वभार चैतान् मञ्जातान् स्वदृष्ट्वा स्वेहविक्रवा । ततोऽग्निं खाण्डवं दग्धुमायान्तं दृष्ट्वा नृपिः । मन्दपालश्चरंस्तस्मिन् अनेन पितया मह ।

८९४०

तं मङ्गल्यं विदित्वाऽग्नेशाला पुत्रोऽयं वालकान् । सोऽभितुष्टाव विप्रार्थिर्ब्राह्मणे जातवेदम् ।

पुत्तान् प्रति वदन् भोतो लोकपालं महौजसं ।

॥ मन्दपाल उवाच ॥ त्वमग्ने सर्वलोकानां मुखं त्वमग्निं हव्यवाट् । त्वमन्तः सर्वभूतानां गूढश्चरसि पावक ।

त्वामेकमाहुः कथयस्वामाहुस्त्रिविधं पुनः । त्वामष्टधा कल्पयित्वा यज्ञनाहमकल्पयन् ।

तथा त्रिभिर्मदं सृष्टं वदन्ति परमर्षयः । लदृते हि जगत्कृत्स्वं मया न स्येद्धुताशन ।

८९४५

तुभ्यं कृत्वा नमो विप्राः स्वकर्माविजितां गतिं । गच्छन्ति मह पत्नीभिः सुनैरपि च शाश्वती ।

त्वामग्ने जनदानाहुः खे विषक्तास्त्रिविधतः । दहन्ति सर्वभूतानि त्वतो निष्क्रम्य हेतयः ।

जातवेदस्त्वथैवेदं त्रिभ्यं सृष्टं महाद्युते । तवैव कर्म विहितं भूतं सर्वं चराचरं ।

तथापो विहिताः पूर्वं त्वयि सर्वमिदं जगत् । त्वयि हव्यञ्च कथञ्च यथावत्सम्प्रतिष्ठितं ।

त्वमेव दहनो देव त्वं धाता त्वं वृहस्पतिः । त्वज्यमिहो यमो मित्रः सोमस्त्वमग्निं चानिन् ।

८९४०

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं स्तुतस्तदा तेन मन्दपालेन पावकः । तुतोऽप तस्य नृपते मुनेरमिततेजसः ।

उवाच चैनं प्रीतात्मा किमिष्टं करवाणि ते । तमब्रवीन्मन्दपालः प्राञ्जलिर्हयवाहनं । प्रदहन् खाण्डवं दावं मम पुत्तान् विमर्जय ।

तथेति तत् प्रतिश्रुत्य भगवान् हव्यवा इति । खाण्डवे तेन कालेन प्रजज्वाल दिधत्त यः ।

इत्यादिपर्वणि खाण्डवदहनपर्वणि शार्ङ्गकोपाख्येन ऊनविंशदधिकदिशतोऽध्यायः ॥ २२६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रज्वलिते वक्रौ शार्ङ्गकाम्ने सुदुःखिताः । व्यथिताः परभोदिग्नौ नाधिगम्यः परायणं ।

निशम्य पुत्रकान् वानान् माता तेषां तपस्विनो । जग्निता दुःखशोकार्ता विलनाप सुदुःखिता ।

८२६१

॥ जग्नितावाच ॥ अयमग्निर्दहनं कलमिति आयाति भीषणः । जगन्दीपयन् भीमो मम दुःखविवर्द्धनः ।

इमे च मां कर्षयन्ति शिशवो मन्दचेतमः । अवर्हायुरणैर्हृताः पूर्वेषां नः परायणाः ।

वामस्थायमायाति नेलिहानो महीरुहान् । अज्ञातपलायं मुता न जज्ञाः मरणे मम ।

आदाय च न शक्नोमि पुत्रान्मरितुमात्मना । न च त्यक्तुमहं शक्ता इदं दृश्यतीव मे ।

कन्तु जह्नामहे पुत्रं कमादाय व्रजस्यहं । किन्तु मे स्यात्कुतं हृत्ये किं वा मन्यत पुत्रकाः ।

८२७०

चिन्तयानां विमोक्षे वा नाधिगच्छामि किञ्चन । क्वादयिष्यामि वो गाँ करिष्ये मरणं मम ।

जग्निताः कुनं क्षिपन्तिष्ठत्वेन प्रतिष्ठितं । मारिस्तृकः प्रजायेत पितृणां कुलवर्द्धनः ।

सस्वमित्रस्तपः कुर्यात् ऋणो ब्रह्मविदाम्बरः । इत्येवमुक्ता प्रयथैः पिता वै निर्घृणः पुनः ।

कमुपादाय शक्नोथं गन्तुं कष्टाप्रदुत्तमा । किन्तु कृत्वा कृतं कार्यं भवेदिति च विव्रता । नापश्यत् स्वधिया मोक्षं स्वमतानां तदानन्ताः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं ब्रुवाणं शार्ङ्गकाम्ने प्रत्यूचुरथ मातरं । स्नेहमुत्सृज्य मातस्त्वं पत यत्र न हव्यवाट् ।

८२७४

अस्माभिर विनष्टं भवितारः सुतास्तव । त्वयि मार्तन्विनष्टायां नातः स्यात् कुलमन्तः ।

अन्वेत्येतद्भयं त्वं स्यात् यत्कुलस्य नः । तदै कर्तुं परःकालो मातरेश भवेत्तव ।

मा त्वं भव्यविनाशाय स्नेहं कार्षीः सुतेषु नः । न हीदं कर्म माघस्यान्नाकामस्य नः पितः ।

॥ जग्नितावाच ॥ इदमाखोखिनं भूमौ वृत्तस्यास्य समीपतः । तदाविशं त्वं त्वज्जरे च न वै भयं ।

ततोऽहं पाण्डुना क्रिष्टमपिधास्यामि पुत्रकाः । एवं प्रतिकृतं मेन्यं ज्वलतः कृष्णवर्त्मनः ।

८२८०

तत एष्याम्यतोतिष्ठैः विहन्तुं पाण्डुमञ्चयं । रोचतामेष वै वादो मार्जार्थस्य कृताशनात् ।

शार्ङ्गं ऊचुः । अवर्हान्ममभूतात्रः कथादाखोखिनाशयत् । पश्यमानां भयमिदं प्रवेष्टुं नात्र शक्तुमः ।

कथमग्निर्ननां ध्वेयत् कथमायुर्न नाशयेत् । कथं न स्यात्पितामोघः कथं माता धियेत नः ।

विलखाखोखिनाशस्यदग्नेराकाशचारिणः । अन्वेत्येतद्भयं श्रेयान् दाहो न भक्षणं ।

गह्निनं मरणं नः स्यादाखुना भञ्जितं विने । गिष्टादिष्टः परित्यागः शरीरस्य ज्ञेयाशनात् ।

८२८४

इत्यादिपर्वणि खाण्डवदहनपर्वणि जग्निताविलापे विंशदधिकदिशतोऽध्यायः ॥ २३० ॥

॥ जग्नितावाच ॥ अस्माद्विलान्निष्पतितमाखं श्रेणो जहार तं । चूडं पञ्चान् गृहीत्वा च यातो नात्र हव्यं हि वः ।

॥ शार्ङ्गो ऊचुः ॥ न हन्ते ते वयं विद्राः श्रेणनाखं कथञ्चन । अन्येऽपि भवितारोऽत्र तेभ्योऽपि भयमेव नः ।

संग्रयो वज्रिरागच्छद्गृध्रे वायोनिर्वर्त्तनं । मृत्युर्नो विलवामिभ्यो विने स्यान्नात्र संशयः ।

निःसंग्रयासंग्रथितो मृत्युर्मातर्विशिष्यते । चर खे त्वं यथान्यायं पुत्रानास्यमि शोभनान् ।

जरितोवाच ॥ अहं वगेन तं यान्तमदाचे पतताम् । विनादात्सु ममादाय श्येनं पुत्रा महाबलं ।

८४९

तं पतन्ते महविगात्तरिता पृथगोऽन्वगां । आशिषोऽस्य प्रयुञ्जाना हरतो मूषिकं विनात् ।

यो नो द्दष्टारमादाय श्येनराज प्रधावमि । भव त्वं दिवमास्याय निरमित्रो हिरण्मयः ।

म रदा भचितस्तेन श्येनेनासुः पतस्त्रिणा । तदाऽहं तमनुज्ञाय प्रत्युपायां पुनर्यह ।

प्रतिश्रद्धं त्विन् पुत्रा विश्रथा नास्ति वो भयं । श्येनेन मम पश्यन्त्या हन आसुर्यहात्मना ।

॥ शार्ङ्गा ऊचुः ॥ न विद्महे हतं मातः श्येनेनासुं कथञ्चन । अविज्ञाय न शक्यामः प्रवेष्टुं विवरं भुवः ।

८५०

॥ जरितोवाच ॥ अहं तमभिजानामि हतं श्येनेन मूषिकं । नास्ति वोऽव भयं पुत्राः क्रियतां वचनं मम ।

॥ शार्ङ्गा ऊचुः ॥ न त्वं मिथ्यापचारण मोक्षयेथा भयाद्धि नः । ममाकुलेषु ज्ञानेषु न बुद्धिहृतमेव तत् ।

नचापहतमस्माभिर्नचास्मान्वेत्य ये वयं । पीद्यमाना विभर्ष्यमान्का मतो के वयं तव ।

तरुणे दर्शनीयाऽमि ममथा भर्तुरेपणे । अनुगच्छ पतिं मातः पुत्रानास्यमि शोभनान् ।

वयमग्निं ममाविश्य लोकानास्यामि शोभनान् । अथास्मान् दहेदग्निगायास्व पुनरेव नः ।

८५१

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्ता ततः शार्ङ्गा पुत्रानुत्सृज्य खाण्डवे । जगाम त्वरिता देशं चेममग्नेरनामयं ।

ततस्तीक्ष्णाचिरंभ्यागात्तरिता हयवाहनः । यव शार्ङ्गा बभूवुस्ते मन्दपालस्य पुत्रकाः ।

ततस्ते ज्वनिते दृष्ट्वा ज्वननं ते विहङ्गमाः । जरितास्मिनतो वाक्यं आचर्यामस पावकं ।

इत्यादिपर्वणि खान्दवदहनपर्वणि शार्ङ्गापाख्याने एकविंशदधिकद्वितीयाध्यायः । २३२ ॥

॥ जरितारिरुवाच ॥ पुरतः कृच्छ्रकालस्य धीमान् जागर्ति पूरुषः । स कृच्छ्रकालं मंप्राप्य व्यथां नैवेति कर्हचित् ।

यस्तु कृच्छ्रमनुप्राप्तं विचेता नावबुध्यते । स कृच्छ्रकाले व्यथितो न श्रेयो विन्दते महत् ।

८५२

॥ मारिष्टक उवाच ॥ धीरस्त्वममि मेधावी प्राणकृच्छ्रमिदं च नः । प्राज्ञः पूरुषो बह्वनं हि भवत्येको न संशयः ।

॥ स्वामित्र उवाच ॥ ज्येष्ठस्तातो भवति वै ज्येष्ठो मृच्चति कृच्छ्रतः । ज्येष्ठस्यैव प्रजानाति कनीयान् किं करिष्यति ।

॥ द्रोण उवाच ॥ हिरण्यरेतास्त्वरितो ज्वनत्रायानिनः चयं । मत्तजिह्वाननः क्रूरो लेलिहानो विमर्षति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं मन्वाथ्य तेऽग्नेऽग्न्यं मन्दपालस्य पुत्रकाः । तुमुवुः प्रथता भूत्वा यथाऽग्निं गृण्ण पार्थिव ।

॥ जरितारिरुवाच ॥ आत्माऽमि वायोऽज्वलन शरीरममि वीरुधां । योनिरापश्य त्वे शुक्रं योनिस्तममि चात्मस्यः ।

८५३

ऊर्ध्वं चाधश्च मर्षन्ति पृथतः पार्थतस्तथा । अचिषस्ते महावीर्यं रम्ययः सविदुषथा ।

॥ मारिष्टक उवाच ॥ माता प्रणष्टा पितरं न विद्मः पत्ता जाता नैव नो धूमकेतो । न नस्वाता वियते वै त्वदन्यस्तस्मादस्मां स्ताहि बालांस्त्वमग्ने ।

यदग्ने ते शिवं रूपं ये च ते सप्त हितयः । तेन नः परिपाहि त्वमात्तान्नः शरणेषिणः ।

त्वमेवैकलपसे जातवेदे । नान्यस्त्राता विद्यते गोषु देव । ऋषीनस्मान् बालकान्पाशयस्य परेणस्मान् प्रैहि वै हयवाह ।

॥ स्वामित्र उवाच ॥ सर्वमग्ने त्वमेवैकस्त्वयि सर्वमिदं जगत् । त्वं धारयसि भूतानि भुवनं त्वं विमर्षि च ।

८५४

त्वमग्निर्हयवाहस्त्वं त्वमेव परमं हविः । मनोपिणस्तां जानन्ति बह्वधा चैकधाऽपि च ।

सृष्ट्वा लोकान्स्त्रीनिमान् हयवाह काले प्राप्ते पचसि पुनः समिद्धः । त्वं सर्वस्य भुवनस्य प्रसूतिस्तमेवाग्ने भवसि पुनः प्रतिष्ठा ।

॥ द्रोण उवाच ॥ त्वमखं प्राणिभिर्भूतमनर्भृतो जगत्पते । नित्यं प्रदुः पचसि त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितं ।

सूर्यः । मत्वा रश्मिभिर्जातवेदो भूमेरन्धो भूमिजान् रसांश्च । विश्वानादाय पुनरुत्सृज्य काले दृष्ट्वा दृष्ट्वा भावयथीह शुक्र ।

तन्न एताः पुनः शुक्र वीर्यो हरितच्छदाः । जायन्ते पुष्करिण्यसु मभद्रश्च महोदधिः ।

८४९०

१६ वै वषट् तिष्ठांशो वरुणस्य वरायणं । शिवस्वाता भवास्माकं मास्मान्ध विनाशय ।

पित्राच्च लोहितगीव कृष्णवर्त्मन् हुताशन । परेण प्रैहि मुञ्चास्मान् सागरस्य गृहानिव ।

वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा ज्ञातवेदा द्रोणेन ब्रह्मवादिना । द्रोणमाह प्रतीतात्मा मन्दपालप्रतिज्ञया ।

अग्निस्त्वाच ॥ अग्निर्द्रोणस्त्वमसि वै ब्रह्मैतद्वाहते त्वया । दंष्ट्रितं ते दारिद्र्यामि न च ते विद्यते भयं ।

मन्दपालेनैव द्यूयं मम पूर्वं निवेदिताः । वर्जयेः पुत्तकान्मृगं दहनं दार्वमिति स्मृत् ।

८४९१

तस्य तदचनं द्रोण त्वया यद्येह भाषितं । उभयं मे गरीयस्तु ब्रूहि किं करवाणि ते । भृशं प्रीतोऽस्मि भद्रं ते ब्रह्मसो
त्रेण सत्तम ।

॥ द्रोण उवाच ॥ इमे मार्जारकाः शुक्र नित्यमुद्देजयन्ति नः । एतान् कुरुष्व दग्धांस्त्वं हुताशन सवान्धवान् ।

तथा तल्लतवान्मिन्नभ्यनुज्ञाय शार्ङ्गकान् । ददाह खण्डवं दावं समिद्धो जनमेजय ।

इत्यादिपर्वणि खण्डवदहनपर्वणि शार्ङ्गोपाख्यानं द्वात्रिंशदधिकद्विंशतीः अध्यायः ॥ २३२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ मन्दपालोऽपि कौरव्य चिन्तयामास पुत्तकान् । उक्त्वाऽपि च स तिम्रोऽऽनैव शष्पाधिगच्छति ।

स तथ्यमानः पुत्तार्थं लपितामिदमब्रवीत् । कथं त्वशक्ताः शरणे लपिते मम पुत्तकाः ।

८४९२

बर्हस्पतिं हुनरे वाने चाग्रं प्रवायति । अममया विभोचाय भविष्यन्ति ममात्मजा ।

कथन्त्वशक्ता वाणाय माता तेषां तपस्विनो । भविष्यति हि शोकार्तां पुत्रवाणमपश्यतो ।

कथमुद्रोयने ऽशक्तापतने च ममात्मजान् । मन्थयमाना बहुधा वायमाना प्रधावति ।

जरितारिः कथं पुत्रः सारिष्टकः कथञ्च मे । सत्वमिवः कथं द्रोणः कथं सा च तपस्विनी ।

नान्यथमानं तर्ह्येषं मन्दपालं तथा वने । लपिता प्रत्युवाचिदं मासूयमिह भारत ।

८४९३

न ते पुत्रेष्ववेद्याऽग्निं यानृषीन्कृत्वानमि । तेजस्विनो वीर्यवन्तो न तेषां ज्वलनाद्भयं ।

त्वयाऽग्नौ ते परीताश्च स्वयं हि मम सन्निधौ । प्रतिश्रुतं तथा चेति ज्वननेन महात्मना ।

नोकपलो न तं वाचमुक्त्वा मिथ्या कश्चित् । समचे बन्धुहृदयेन तेन ते स्वस्थमानभे ।

तामेव तु ममामित्रां चिन्तयन्परितप्यमे । प्रुवं मयि न ते खेहो यथा तस्यां पुरा भवत् ।

नहि पचवता न्याय्यं निःस्वहेन सुहृज्जने । पोद्यमान उपद्रुष्टुं शक्नोतात्मा कथञ्चन ।

८४९४

गच्छ त्वं जरितामेव यदर्थं परितप्यमे । चरिष्याम्यहमयेका यथा कुपुष्पाश्रिता ।

॥ मन्दपाल उवाच ॥ नाहमेवं चरे लोके यथात्वमभिमन्यसे । अपत्यहेतोर्विचरे तव कृच्छ्रगतं मम ।

भृतं हित्वा च भाव्येथे येऽवलम्बते मन्दधीः । अवमन्येत तं लोको यथेच्छसि तयाकुह ।

एष हि प्रज्वलन्नग्निर्बलिहानो महीहान् । आत्तिमे वृद्धिं मुन्तापं जनयत्यग्निं तया ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्माद्देशदतिक्रान्ते ज्वलने जरिता पुनः । जगाम पुत्तकानिव जरिता पुत्तमृद्विनी ।

८४९५

मा तान् कुशनिनः सर्वान् विमुक्तान् जातवेदसः । रोक्ष्यमाणान् ददृशे वने पुत्राधिरामयान् ।

अश्रूणि मुमुचे तेषां दर्शनात्सा पुनः पुनः । एकैकशोन तांस्सर्वान् क्रोशमानाऽन्वपद्यत ।

ततोऽभ्यगच्छत्सहसा मन्दपालोऽपि भारत । अथ ते सर्वे एवैव नाभ्यनन्दत्सदा सुताः ।

मान्यमानमेकैकं जरिताश्च पुनः पुनः । नचैवोचुस्तदा किञ्चित्स्मृत्यर्थं माध्वभाधु वा ।

॥ मन्दपाल उवाच ॥ ज्येष्ठः सुतस्ते कतमः कतमस्तस्य चानुजः । मध्यमः कतमश्चैव कनोयान् कतमश्च ते । २३५०

एवं ब्रुवन्तं दुःखात्तं किं मां न प्रतिभाषसे । कृतवानपि हि त्यागं नैव शान्तिमितो लभे ।

॥ जरितोवाच ॥ किन्तु ज्येष्ठेन ते कार्यं किमनन्तरजेन ते । किं वा मध्यमजातेन किञ्चिन्निष्ठेन वा पुनः ।

यो त्वं मां सर्वतोहीनामुत्सृज्याऽसि गतः पुरा । तामेव लपिताङ्गच्छ तर्हणीं चारुहामिनीं ।

॥ मन्दपाल उवाच ॥ न स्तोत्राणि विद्यते किञ्चिदमुत्र पुरुषान्तरगतं । भाषन्नकृते लोके नान्यदर्थविनाशनं ।

वैराग्यदिपनं चैव शृणुमुद्देशगारि च । मुव्रता चापि कन्याणी सर्वमूतेषु विभ्रुता । २३५१

अरुन्धतो महात्मानं वशिष्ठं पर्यशङ्कत । विशुद्धभावमत्यन्तं सदा प्रियहिते रतं ।

सर्धर्ममध्यगं वीरमवमेने च तं मुनिं । अपथ्यानेन सा तेन धूमारुणममप्रभा । लब्ध्वाऽलब्ध्या नाभिरूपा निमित्तमिव पश्यति ।

अपत्यहेतोः संप्राप्तं तथा त्वमपि मामिह । दृष्टमेवं गते हि त्वं सा तथैवाद्यं वक्तृते ।

नहि भार्येति विश्रामः कार्यः पुंसा कथञ्चन । नहि कार्यमनुश्रूयति नारी पुत्रवती सती ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्तौ सर्वे एवैव पुत्राः सम्यगुपासते । स च तानात्मजान् सर्वानाश्रयितुमुद्यतः । २३५२

इत्यादिपर्वणि खाण्डवदहनपर्वणि शार्ङ्गोपाख्याने त्रयस्त्रिंशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २३३ ॥

॥ मन्दपाल उवाच ॥ युष्माकमपवर्गार्थं विजग्रे ज्वलनो मया । अग्निना च तथेत्येवं प्रतिज्ञातं महात्मना ।

अश्वेर्वचनमादाय मातुर्दुर्लभताञ्च वः । भवताश्च परं वीर्यं पूर्वं नाहमिहागतः ।

न मन्तापो हि वः कार्यः पुत्रका हृदि मां प्रति । क्षृणोन् वेद ऊताशोऽपि ब्रह्म तदिदितश्च वः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमाश्रयितान् पुत्तान् भार्यामादाय स द्विजः । मन्दपालस्तौ देशदन्त्यं देशं जगाम ह ।

भगवानपि त्रिभोभूः समिद्धः खाण्डवं गतः । ददाह सह कृष्णाभ्यां जनयन् जगो हितं । २३५३

वसामेदोवहाः कुन्त्यास्तत्र पोता च पावकः । जगाम परमां त्रिदं दर्शयामास चार्जुनं ।

ततोऽन्तर्गताङ्ग गवानवतीर्थं पुरन्दरः । मरुद्गणैर्दृतः पार्थ केशवं चेदमब्रवीत् ।

कृतं युवाभ्यां कर्मिदममैरपि दुष्करं । वरं दृणीतं तुष्टोऽस्मि दुर्लभं पुरुषेभ्यः ह ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पार्थस्तु वरयामास शकादस्ताणि सर्वशः । प्रादातुं तव शक्रं तु कालं चक्रे महायुतिः ।

यदा प्रसन्ने भगवान्महादेवो भविष्यति । तदा तुभ्यं प्रदास्यामि पाण्डुशत्रूणां सर्वशः । २३५४

अहमेव चैतं कालं वेत्स्यामि कुरुनन्दन । तपसा महता चापि दास्यामि भवतोऽप्यहं ।

अग्निर्यानि च सर्वाणि वायव्यानि च सर्वशः । मद्गीतानि च सर्वाणि यदाऽसि धनञ्जय ।

वासुदेवोऽपि जग्राह प्रीतिं पार्थिव शश्वतीं । ददौ सुरपतिश्चैव वरं कृष्णाय धीमते ।

एवं दत्त्वा वरं ताभ्या सह देवैर्मरुत्यतिः। ऊताशनमनुज्ञाय जगाम त्रिदिवं प्रभुः।

पावकश्च तदा दावं दग्ध्वा समुगपक्षिणं। अहानि पञ्च चैकञ्च विरराम सतर्पितः।

८१०५

जग्ध्वा मांसानि पीत्वा च मेदांसि रुधिराणि च। युक्तः परमया प्रीत्या तावुवाचाच्युतार्जुनौ।

युवाभ्यां पुरुषाभ्याभ्यां तर्पितोऽस्मि यथासुखं। अनुजानामि वां वीरौ चरतं यत्र वाञ्छितं।

एवं तौ समनुज्ञतौ पावकेन महात्मना। अर्जुनो वामुदेवश्च दानवश्च मयस्तथा।

परिक्रम्य ततः सर्वे त्रयोऽपि भरतर्षभ। रमणीये नदीकूले सहिताः समुपाविशन्॥

८१०६

इति श्रीमहाभारते शतसाहस्र्यां संहितायां वैयाभिक्यां आदिपर्वाणि खाण्डवदाहः समाप्तः सप्तस्त्रिंशदधिकद्विंशतो
ऽध्यायश्च॥ २३४ ॥ समाप्तमादिपर्वः॥

आदिपर्वाणि सप्तस्त्रिंशत्यधिकद्विंशताध्याया द्वितीयाध्याये व्यासेन प्रतिकृताः किन्तु पूर्वतनलेखकप्रमादेन चतुस्त्रिंशदधिकद्विंशताध्याया दृश्यन्ते बहुपुस्तकानां पुनः पाठमात्रं विद्यत इति कुत्र कुत्राध्यायाधिक्यं जातं तन्निश्चयो न भवति श्याक मङ्गाया अपि वैषम्यं तत्प्रमादेनैवेति॥

श्रीमहाभारतं

सभापञ्च

नागायणं नमस्कृत्य नरञ्चैव नरोत्तमं । देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततोऽब्रवीन्मयः पार्थ वासुदेवस्य सन्निधौ । प्राञ्जलिः सन्नृणया वाचा पूजयित्वा पुनः पुनः ।

अस्मात्कृष्णात्मभंगभात्यावकाचं दिधत्ततः । त्वया ज्ञातोऽस्मि कैन्तेय ब्रूहि किं करवाणि ते ।

॥ अर्जुन उवाच ॥ कृतमेव त्वया सर्वं स्खलि गच्छ महामुर । प्रीतिमान्भव मे नित्यं प्रीतिमन्तो वयः ।

॥ मय उवाच ॥ युक्तमेतत्त्वयि विभो यथात्य पुरुषर्षभ । प्रीतिपूर्वमहं किञ्चित्कर्तुमिच्छामि भारत ।

अहं हि विश्वकर्मा वै दानवानां महाकविः । सोऽहं वै तत्कृते किञ्चित्कर्तुमिच्छामि पाण्डव ।

॥ अर्जुन उवाच ॥ प्राणकृच्छादिमुक्तं त्वमात्मानं मन्यसे ऽनघ । एवं गते न शक्यामि किञ्चित्कारयितुं त्वया ।

न चापि तव भङ्गलपं मोघमिच्छामि दानव । कृष्णस्य क्रियतां किञ्चित्तया प्रतिष्ठतं मयि ।

चोदितो वासुदेवस्तु मयेन भरतर्षभ । मुञ्चतेमिव सन्दध्या किमयं चोद्यतामिति ।

ततो विचिन्त्य मवसा स्त्रोकनाथः प्रजापतिः । चोदयामास तं कृष्णः सभा वै क्रियतामिति ।

यदि त्वं कर्तुं कामोऽस्मि प्रियं शिल्पवताम्बर । धर्मराजस्य दैतेय यादृशोमिह मन्यसे ।

धा कृतां नानकुर्वन्वि मानवाः प्रेक्ष्य धिष्ठिताः । मनुष्यलोके सकले तादृशीं कुरु वै सभां ।

यत्र दिव्यानिभिपायान् पश्येम हि कृतांस्त्वया । आसुराङ्गानुषांस्यैव सभां तां कुरु वै मय ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रतिगृह्य तु तद्वाक्यं सम्प्रवृष्टो मयस्तदा । विमानप्रतिमासङ्गे पाण्डवस्य शुभां सभां ।

ततःकृष्णस्य पार्थस्य धर्मराजे युधिष्ठिरे । सर्वमेतत् समावेश दर्शयामासतुमयं ।

तस्मै युधिष्ठिरः पूजं यथाहंमकोरात्तदा । स तु तां प्रतिजग्राह मयः सत्कृत्य भारत ।

स पूर्वदेवचरितं तदा तत्र विश्राम्यते । कथयामास दैतेयः पाण्डुपुत्रेषु भारत ।

स कालं कश्चिदाश्वस्य विश्वकर्मा विचिन्त्य तु । सभां प्रचक्रमे कर्तुं पाण्डवानां महात्मनां ।

अभिप्रायेण पार्थानां कृष्णस्य च महात्मनः । पुण्येऽहनि महातेजाः कृतकौतुकमङ्गलः ।
 तर्पयित्वा दिजश्रेष्ठान् पायमेन सहस्रशः । धनं बहुविधं दत्त्वा तेभ्य एव च वीर्यवान् ।
 सर्व्वतुङ्गणसम्यन्त्रो दिव्यरूपां मनोरमां । दशकिष्कुसहस्रां तां मापयामास सर्व्वतः । २०
 इतिश्रीमहाभारते सभापर्व्वणि सभाक्रियापर्व्वणि सभास्थाननिर्णये प्रथमाध्यायः ॥ १ ॥
 ॥ वेश्मयायन उवाच ॥ उपित्वा खाण्डवप्रस्थे सुखवासं जनार्दनः । पार्थैः प्रीतिसमायुक्तैः पूजनाहोभिपूजितः ।
 गमनाय मतिं चक्रे पितुर्दर्शनलालसः । धर्मराजमथामस्य पृथाञ्च पृथुलोचनः ।
 ववन्दे चरणौ मूर्ध्ना जगद्वन्द्यः पितृस्वसुः । स तथा मूर्ध्निपात्रातः परिस्वक्तेश्च केशवः ।
 ददर्शानन्तरं कृष्णो भगिनीं स्त्रां महायशः । तामुपेत्य हृषीकेशः प्रीत्या वाष्पसमन्वितः ।
 अर्थ्यं तथ्यं हितं वाक्यं लघुयुक्तमनुत्तरं । उवाच भगवान्मद्रां सुभद्रां भद्रभाषिणीं । २५
 तथा स्वजनगामोर्न आर्तिता वचनानि सः । संपूजितश्चाप्यसक्तश्चिरसाचा भिवादितः ।
 तामनुज्ञाय वार्ष्णेयः प्रतिनन्द्य च भामिनीं । ददर्शानन्तरं कृष्णो धौम्यश्चापि जनार्दन ।
 ववन्दे च यथान्ययं धौम्यं पुरुषसत्तमः । द्रौपदीं सान्त्वयित्वा च आमस्य च जनार्दनः ।
 भ्रातृन्भग्यमहिद्वान् पार्थेन सहितो बलो । भ्रातृभिः पञ्चभिः कृष्णो वृतः शक्र इवामरैः ।
 यात्राकालस्य योग्यानि कर्माणि गुरुध्वजः । कर्तुकामः शुचिर्भूत्वा स्वातवान् समनङ्गतः । ३०
 अर्चयामास देवांश्च दिजांश्च यदुपुङ्गवः । मान्यजायनमस्कारैर्गन्धैश्चावचैरपि ।
 स कृत्वा सर्व्वकार्याणि प्रतस्थे तस्युषान्मरः । उपेत्य स यदश्रेष्ठो वाञ्छकृद्वा विनिर्गतः ।
 स्वस्तिवाच्याहंतो विप्रान्दधिपात्रफलाचतैः । वसु प्रदाय च ततः प्रदक्षिणमथाकरोत् ।
 काञ्चनं रथमास्याय तार्द्धकेतनमाशुगं । गदाचक्राक्षिणाङ्गाद्यैरायुधैरावृतं शुभं ।
 तिथावथ च नचत्रे मुहूर्ते च गुणान्विते । प्रथयौ पुण्डरीकाक्षः श्रेयसुग्रीववाहन । ३५
 अन्वारुरोह चायेनं प्रेक्षा राजा युधिष्ठिरः । अप्रास्य सास्य यन्तारं दारुक्तं यन्तुसत्तमं ।
 अनीषूंसंप्रजयाह स्वयं कुरुपतिसदा । उपारुह्याजुनश्चापि चामरव्यजनं सितं ।
 रक्षादण्डं वृहदाङ्गविदधौ च प्रदक्षिणं । तथैव भीमसेनोऽपि यमाभ्यां सहितो बलो ।
 शृष्टतोऽनुययौ कृष्णान्त्विकपौगजैः सह । स तथा भ्रातृभिः सर्व्वैः केशवः परवोरहा । ४०
 अनीयमानः शुश्रूभे शिल्पैरिव गुरुः प्रियैः । पार्थमामस्य गोविन्दः परिस्वज्य सुप्रीडितं ।
 युधिष्ठिरं पूजयित्वा भीमसेनं यमैः तथा । परिस्वक्तो भृशं तैस्तु यमाभ्यामभिवार्दितः ।
 योजनाद्विमथो गत्वा कृष्णः परपुरञ्जयः । युधिष्ठिरं समामस्य निवर्तस्मेति भारत ।
 ततोऽभिवाद्य गोविन्दः पादौ जयाह धर्मवित् । उत्थाप्य धर्मराजसु मूर्ध्निपात्राय केशवं ।
 पाण्डवो यादवश्रेष्ठ कृष्ण कमललोचनं । गम्यतामित्यनुज्ञाय धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 ततस्तैः समिदं कृत्वा यथावन्मधुसूदनः । निवर्त्ये च तथा कृच्छ्रात् पाण्डवान्सपदानुगान् । ४५
 स्त्रां पुरीं प्रथयौ हृष्टौ यथा शक्रोऽमरावर्ति । लोचनैरनुजग्मुस्ते तमादृष्टिपथात्तदा ।

मनोभिरभिरग्नस्तो कृष्णं प्रीतिसमन्वयात् । अटप्तमनसामिव तेषां केज्वदशने ।

चिप्रमन्तर्दधे शौरिश्चक्षुषां प्रियदर्शने । अकामा एव पार्थास्ते गोविन्दगतमानसाः ।

निवृत्त्योपययुस्त्रुणै स्वपुरं पुरुषर्षभाः । स्यन्दनेनाथ कृष्णेऽपि त्वरितं दारकामगताः ।

सालतेन च वीरेण पृष्ठतो याधिना तदा । दारुकेण च सुतेन सहितो देवकीसुतः ।

प्रययौ दारिकां शौरिर्गुरुत्वानिव वेगवान् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ निवृत्त्य धर्मराजस्तु सहभ्रातृभिरभ्युतः । सुहृत्परिवृतो राजा प्रविवेश पुरोत्तमं ।

विस्मय्य सुहृदः सर्वान्भ्रातृन् पुत्रांश्च धर्मराट् । सुमोद पुरुषव्याघ्रा द्रौपद्या सहितो नृप ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ केशवोऽपि मुदा युक्तः प्रविवेश पुरोत्तमं । पूजमानो यदुग्रैष्टैरुपेनमुसैस्तथा ।

आकृतं पितरं वृद्धं मातरञ्च यशस्विनीं । अभिवाद्य बलक्षैव स्थितः कमललोचनः ।

प्रसुखशास्त्रनिशठांसारुदेष्णं गदं तथा । अनिरुद्धञ्च भानुञ्च परिज्वल्य जनार्दनः ।

स वृद्धैरभ्यनुज्ञातो रुक्मिण्या भवनं ययौ ।

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि सभाक्रियापर्वणि भगवद्धाने द्वितीयोऽध्यायः ॥ ९ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथाब्रवीन्मयः पार्थमर्जुनं जयताम्वरं । आपृच्छेत् तं गमिष्यामि पुनरेष्यामि चाप्यहं ।

उत्तरेणतु कैलासं मैनाकं पर्वतं प्रति । धियच्चमाणेषु पुरा दानवेषु मया कृतं ।

चित्रं मणिमयं भाण्डं रम्यं बिन्दुसरःप्रति । सभायां सत्यमन्वस्य यदासीदृषपर्वणः ।

आगमिष्यामि तद्गृह्य यदि तिष्ठति भारत । ततः सभां करिष्यामि पाण्डवस्य यशस्विनीं ।

मनः प्रह्लादिनीं चित्रां सर्व्वरत्नविभूषितां । अस्ति बिन्दुसरस्युया गदा च कुरुनन्दन ।

निहिता भावयाम्बेव राज्ञा हत्वा रणे रिपून् । सुवर्णबिन्दुभिस्त्रिधा गुर्वी भारसहा दृढा ।

सा वै शतसहस्रस्य सन्निता शत्रुघातिनी । अनुरूपा च भोमस्य गाण्डीवं भवतो यथा ।

वारुणस्य महाशङ्खो देवदत्तः सुघोषवान् । सर्व्वमेतत्प्रदास्यामि भवते नात्र संशयः ।

इत्युक्त्वा सोऽसुरः पार्थं प्रागुदीचीं दिशं गतः । अथोत्तरेण कैलासान्नैनाकं पर्व्वतं प्रति ।

हिरण्यशृङ्गः सुमहान्महामणिमयो गिरिः । रम्यं बिन्दुसरो नाम यत्र राजा भगीरथः ।

द्रष्टुं भागीरथीं गङ्गामुवास वज्रलाः समाः । यत्रेष्टं सर्व्वभूतानामीश्वरेण महात्मना ।

आहूताः क्रतवो मुख्याः शतं भरतसत्तम । यत्र यूपामणिमयासैत्याश्वापि हिरण्ययाः ।

शोभायै विहितास्तत्र नतु दृष्टान्ततः कृताः । यत्रेष्टा स गतः सिद्धिं सहस्रावः शचीपतिः ।

यत्र भूतपतिः सृष्ट्वा सर्व्वाम्लोकांस्तनातनः । उपास्यते तिग्मतेजा स्थितो भूतैः सहस्रशः ।

नरनाम्नयणे ब्रह्मा यमः स्थाणुश्च पञ्चमः । उपासते यत्र सत्रं सहस्रयुगपर्य्यये ।

यत्रेष्टं वासुदेवेन सर्व्वैर्बर्षगणान् वज्रन् । अह्मन्नेन सततं धर्मसम्प्रतिपत्तये ।

सुवर्णमालिनो यूपोऽसैत्यांसाप्यतिभास्वरान् । ददौ यत्र सहस्राणि प्रयुतानि च कोपवः ।

किङ्करैः सह रक्षाभियं दत्तं न दत्तं । तदग्न्यायस्तत्र गत्वा सर्वं महासुरः ।
तदाहृत्य च तां चक्रमोऽसुरोऽप्रतिमां सभा । विश्रुतां त्रिषु लोकेषु दिव्या मणिमयीं सभा ।
गदाश्च भोमसेनाय प्रददौ प्रवरो तदा । देवदत्तश्चाजुनाय शङ्खपवरमुत्तमं ।
यस्य शङ्खस्य नादेन भूतानि प्रचक्ष्मिरे । सभा च सा महाराज शतकुम्भमयदुमा ।
दशक्षिप्सुसहस्राणि समन्तादायताऽभवन् । यथावक्त्रेयथाऽर्कस्य सोमस्य च यथा सभा ।
भ्राजमाना तथाऽत्यर्थं दधार परसंवपुः । प्रतिघ्नतीव प्रभया प्रभामर्कस्य भास्वरा ।
प्रबभौ ज्वलमानेव दिव्या दिव्येन वक्षसा । नवमेघप्रतोकाश दिवमाष्टय विष्ठिता ।
आयता त्रिपुना रम्या विपाशा विगतक्लमा । उत्तमद्रव्यमम्बुजा रत्नप्राकारमालिनी ।
बहुचित्रा बहुधना निम्बिता विश्वकर्षणा । न दाशार्हा सुधर्मा वा ब्रह्मणे वाथ तादृशे ।
सभा रूपेण सम्यन्ना यां चक्रे मतिमान्मयः । तां स्म तत्र मयेनोक्ताः रक्षन्ति च वहन्ति च ।
सभामष्टौ सहस्राणि किङ्करा नाम राक्षसाः । अन्नरीचचरा घोरा मृहाकाया महाबलाः ।
रक्ताचाः पिङ्गलाचाश्च शुक्तिकर्णाः प्रहारिणः । तस्यां सभायां नृनिनीं चकाराप्रतिमां मयः ।
वैदूर्यपत्रविततां मणिनालोच्चलाम्बुजां । हैमसौगन्धिकवतीं नानादिजगण्युतां ।
पुष्पितैः पङ्कजैश्चित्रां कूर्मैर्मत्स्यैश्च काञ्चनैः । चित्रस्कटिकसोपानां निष्पङ्कसलिलां शुभां ।
मन्दानिलसमुद्रूतां मुक्ताबिन्दुभिराचितां । महामणिशिलापट्टबद्धपथ्यन्वेदिं कां ।
मणिरत्नचित्रां तान्त्वे केचिदभ्येत्य पार्थिवाः । दृष्ट्वाऽपि नाभ्यजानन् तेषां नानाप्रयत्नयुतां ।
तां सभामभितो नित्यं पुष्पवन्तो महाद्रुमाः । आसन्नानाविधा नोलाः श्रोतस्काया मनोरमाः ।
काननानि सुगन्धीनि पुष्करिण्यश्च सर्वशः । संस्कारण्डवोपिताश्चक्रवाकोपशोभिताः ।
जलजानाश्च पद्मानां स्थलजानाश्च सर्वशः । माहृतो गन्धमादायपाण्डवानस्म निषेवते ।
इदृशो तां सभो हत्वा मामैः परिचतुर्दशैः । निष्ठितां धर्मराजाः मयौ राजन् न्यवेदयत् ।
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि सभाक्रियापर्वणि सभानिर्भाणे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३० ॥
॥ वेश्मनाय न उवाच ॥ ततः प्रवेशनं तयो चक्रे राजा युधिष्ठिरः । अयुतं भोजयित्वा तु ब्राह्मणानां नराधिपः ।
साज्येन पायसमैव मधुना मिश्रितेन च । भक्ष्यमानैः फलैश्चैव मांसैश्चैवाराहारैः ।
हृदयेणाय जीवन्त्या हविर्भक्षणं च सर्वशः । मांसप्रकारैर्विविधैः खाद्यैश्चापि तथा मृप ।
चाषैश्च विविधैः राजन् पथैश्च बहुविस्तरैः । अहतैश्चैव वाभाभिर्मासैश्चैवैवैरपि ।
तर्पयामास विप्रेन्द्रन् नानादिग्भ्यः समागतान् । ददौ तेभ्यः सैहस्राणि गवां प्रत्येकशः पुनः ।
पुण्याहोषलत्रासांतं दिवस्पृगिव भारत । वादित्रैर्विविधैर्दिव्यैर्गन्धैश्चैवैरपि ।
पूजयित्वा क्रुश्रेष्ठो देवतानि निवेश्य च । तत्र मल्ला नटा झञ्जाः सुता वैतालिकास्तथा । उपतस्थुर्महात्मानं धर्मपुत्रं युधिष्ठिरं ।
तथा स हत्वा पूजां तां भ्रातृभिः सह पाण्डवः । तस्यां सभायां रम्यायां रेमे शक्रो यथा दिवि ।

८०

८५

८०

८५

१००

सभायामृषयस्तस्यां पाण्डवैः सह आसते । आमाश्वकुर्वेन्द्राश्च नानादेशममागताः ।

अमिता देवताः सत्यः सूर्यमाली महाशिराः । अश्वीवसुः सुमित्रश्च मेनेयः शुनको बलिः । १०१

बको दाम्यः स्थूलशिराः कृष्णद्वैपायनः द्रुपः । सुमन्तुश्चैमिनिः पैलो व्यासश्चैव्यास्तथा वयं ।

नित्तिरिव्याज्ञवल्क्यश्च ससुतो लोमहर्षणः । अशुहोम्यश्च धौम्यश्च अलीमाण्ड्यकौशिकैः ।

दामोष्पीशस्तैबलिश्च पर्णदो वरजानुकः । मौञ्जायनो वायुभचः पाराशर्यश्च सारिकः ।

बलीवाकः मिलीवाकः सत्यपालः कृतश्रमः । जातुकर्णः शिखावांश्च आलम्बः पारिजातकः ।

पथ्वतश्च महाभोगो मार्कण्डेयो महामुनिः । पवित्रपाणिः सार्वभौः भार्गवश्चैव लक्ष्मणः । १०२

जङ्गबन्धुश्च रेभ्यश्च कोपवेगस्तथा भृगुः । हरिबन्धुश्च कौण्डिन्यो बभ्रुमाली सनातनः ।

काकीवनौपिजयैव नाचिकेतोऽथ भगतमः । पैङ्गा वराहः शुनकः शाण्डिश्च महानपाः ।

कुङ्कुरो वेणुजङ्घोऽथ कालापः कठ एव च । मुनयो धर्मविद्वांसो धृतात्मानो जितेन्द्रियः ।

एते चान्ये च बहवो वेदेवदः क्षपाणगाः । उपासते महात्मानं सभायामृषिसत्तमाः । कथयन्तः कथाः पुण्याः धर्मज्ञाः शुचयोऽमलाः । १०३

तथैव चक्षियश्चेष्टा धर्मराजमुपासते ।

श्रीमान्महात्मा धर्मात्मा मुञ्जकेतुर्विवर्धनः । संगमजिह्वसुखश्च उपमेनश्च वीर्यवान् ।

कचमेनः चित्तिपतिः चेमकश्चापराजितः । काश्वेजराजः कमठः कम्पनश्च महाबलः । सततं कम्पयामास यवनानि एव यः । १०४

बलपौरुषमन्त्रज्ञानज्ञतास्वानमितौजसः । यथाऽसुरान् कालकेयान्देवा वज्रधरस्तथा ।

अष्टासुरो मरुतानाश्च राजा कुलिः पुनिन्दश्च किगातराजः । तथाऽङ्गवज्रौ सह पुण्ड्रकेण पाण्डोद्गराजौ च महाभकेण ।

अज्ञो वज्रः सुमित्रश्च शैब्यश्चामित्रकर्षणः । किगातराजः सुमना यवनाधिपतिस्तथा । १०५

चाणूरो देवरातश्च भोगो भोमर्यश्च यः । श्रुतायुधश्च कानिङ्गा जयमेनश्च मागधः ।

सुकर्षा चेकितानश्च पुरुक्षामित्रकर्षणः । केतुमान्चमुदानश्च वेदेहोऽथ कृतवर्णः ।

सुधर्मो चानिरुद्धश्च श्रुतायुश्च महाबलः । अतूपाजो दुर्धर्षः कमजिच सुदर्शनः ।

शिष्टपालः सहस्रतः कर्षाधिपतिस्तथा । वृष्णीनां चैवदुर्धर्षाः कुमारो देवरूपिणः ।

आज्जको विप्रयुधैव गङ्गासारण एव च । अक्रूरः कृतवर्मा च सत्यकश्च शिनेः सुतः । १०६

भोमकोऽथाङ्गतिथैव युमत्सेनश्च वीर्यवान् । कैकेयाश्च महेष्वासा जज्ञमेनश्च भौमकिः ।

केतुमान्चसुभान्श्चैव कृतान्त्रश्च महाबलः । एते चान्ये च बहवः क्षत्रिया मुख्यसमताः ।

उपासते सभायां स कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरं । अर्जुनं देव संश्रित्य राजपुत्रा महाबलाः । अश्विचन्त धनुर्वेदं रौरवाजिनवाससः । १०७

तत्रैव शिलिता राजन् कुमारो वृष्णिनन्दनः । रौक्मिण्यश्च साम्बश्च युयुधानश्च सात्यकिः ।

सुधर्मो चानिरुद्धश्च शैब्यश्च नरपुङ्गवः । धनञ्जयसखा चाच नित्यमासे स तुम्बुरुः । १०८

चित्रमेनः सहामात्यो गन्धर्वीश्वरसस्तथा । गीतवादिबकुशलाः शम्पातान विशारदाः ।

प्रमाणेऽथ लयस्थाने किन्नराः कृतनिश्रमाः । सम्बोधितास्तुम्बुराणां गन्धर्व्यर्षितास्तदा ।

गायन्ति दिव्यतानैस्ते यथान्यायं मनस्विनः । पाण्डुपुत्रानृषीश्चैव रमयन्त उपासते ।

तस्या सभायामासीनाः सत्रताः सत्यसङ्गराः । दिवीव देवा ब्रह्माणं युधिष्ठिरमुपासते ।

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि सभाक्रियापर्वणि सभाप्रवेशो नाम चतुर्थोऽध्यायः समाप्तश्च सभाक्रियापर्वः ॥ ४ ॥

॥ अथ लोकपालसभाष्यानपर्वः ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ तत्रोपविष्टेषु पाण्डुरेषु महात्मसु । महत्सु चोपविष्टेषु गन्धर्वेषु च भारत ।

वेदोपनिषदां वेत्ता ऋषिः सुरगणार्चितः । इतिहामपुगणजः पुराकल्पविशेषवित् ।

न्यायविद्वर्त्मतत्त्वज्ञः षडङ्गविदनुत्तमः । ऐक्यमेयोगिनः नालममवायविशारदः ।

वक्ता प्रगल्भा मेधावी स्मृतिमान्वयवित्कविः । परावरविभागज्ञः प्रमाणकृतनिश्चयः ।

पञ्चावयवशुक्ल्य वाक्यस्य गुणदोषवित् । उत्तरोत्तरवक्ता च वदतेऽपि बृहस्पतेः ।

धर्मकामार्थभोक्षेण यथावत्कृतनिश्चयः । तथा भुवनकोषस्य सर्वस्यास्य महामतिः ।

प्रत्यक्षदर्शी लोकस्य तिर्यग्गोष्ठमधस्तथा । सांख्ययोगविभागज्ञो निर्व्विदित्सुः सुरासुरान् ।

सन्धिविग्रहस्तत्त्वज्ञस्त्वनुमानविभागवित् । पाङ्गुणविधियुक्तस्य सर्वशास्त्रविशारदः ।

शुद्धगान्धर्व्वमेवोच सर्वत्राप्रतिघस्तथा । एतेषान्येषु बह्वभिर्युक्ता गुणगणैर्भुविः ।

लोकाननुचरन्धर्व्वानगमन्तां सभां नृप । नारदः सुमहोत्तजा ऋषिभिः सहितस्तदा ।

पारिजातेन राजेन्द्र रैवतेन च धीमता । सुमुखेन च सौम्येन देवर्षिर्गमितयुतिः ।

सभाष्यान्पाण्डवान् द्रुपुं प्रीयमाणो मनोजवः । जयाशीर्भिस्तु तं विभो धर्मराजानमार्चयत् ।

तमागतमृषिं द्रुपुं नारदं सर्वधर्मवित् । महमा पाण्डवश्रेष्ठः प्रत्युत्थायानुजैः सह ।

अभ्यवादयत् प्रीत्या विनयावनतस्तदा । तदर्हमामनं तस्मै सम्प्रदाय यथाविधि । गाञ्धैव मधुपर्कस्य सम्प्रदायार्थमेव च

अर्चयामास रत्नैश्च सर्वकामैश्च धर्मवित् । तुतोष च यथावच्च पूजां प्राप्य युधिष्ठिरगतम् ।

सोऽर्चितः पाण्डुरैः सर्वैर्महर्षिर्व्विदपारगः । धर्मकामार्थभंयुक्तं पप्रच्छेदं युधिष्ठिरम् ।

॥ नारद उवाच ॥ कश्चिदर्थाय कल्पन्ति धर्मं च रमते मनः । सुखानि चानुभूयन्ते मनस्य न विहस्यते ।

कश्चिदाचरितं पूर्वेन रदेव पितामहैः । वर्त्तमे वृत्तिमनुद्गां धर्मार्थमहितो विपु ।

कश्चिदर्धेन वा धर्मं धर्माणार्थमथाऽपि वा । उभौ वा प्रीतिमारेण न कामेन प्रवाधसे ।

कश्चिदर्धेन धर्मं कामश्च जयताम्बर । विभज्य काले कालज्ञ समं वरद सेवसे ।

कश्चिद्राजगुणैः षड्भिः सन्तोषायांस्तथाऽमघ । बलाबलेन सम्यक्त्वं चतुर्दश परीक्षसे न

कश्चिदात्मानमन्वीत्य परांश्च जयताम्बर । तथा सन्ध्याय कर्माणि श्रुष्टौ भारत सेवसे ।

कश्चित्प्रकृतयः सन्तः ननुप्रा भरतर्षभ । आत्मास्तथा व्यसनिनः स्वनुराक्ष्य सर्वशः ।

कश्चिन्न कृतकैर्नृपैर्धे चाप्यपरिश्रद्धिताः । लत्ता वा तव सामाद्यैर्भिद्यन्ते मन्वितन्तथा ।

मित्रोदासीनशत्रूणां कश्चिन्नेतस्मिं चिकीर्षितं । कश्चित्कृन्धिं यथाकालं विग्रहं चोपसेवसे । कश्चिद्वृत्तिमुदासीने मध्यमेचानु

मन्यसे ।

कचिदात्मसमा दृष्ट्वाः शुद्धाः समोद्धनचमाः । कुलीनाश्चानुरक्तश्च कृतास्ते वीर मन्त्रिणः । १९०
विजये मन्त्रमूलो हि राज्ञो भवति भारत । कश्चित्संवृतमन्त्रैस्ते अमात्यैः शास्त्रकोविदैः । राष्ट्रं सुरक्षितं तात शत्रुभिर्न
विलप्यते ।

कश्चिन्निद्रावशं नैषि कश्चित्काले विबुध्यमे । कश्चिवापररोगेषु चिन्त्यस्यैर्मर्थवित् ।
कश्चिन्मन्त्रयसे नैकः कश्चिन्न बह्वभिः सह । कश्चित्ते मन्त्रितो मन्त्रो न राष्ट्रं परिधावति ।
कश्चिदर्थान्विनिश्चित्य लघुमूलान्महोदयान् । विप्रमारभमे कर्तुं न विप्रयसि तादृशान् ।
कश्चिन्न सर्वे कर्मान्ताः परोक्षास्ते विशङ्किताः । सर्वे वा पुनरुत्पृष्टाः संस्पृष्टश्चान् कारणं । १९१
आश्रितलुप्तैः कस्मिँस्ते च कश्चिदनुष्ठिताः । कश्चिद्राजन् कृतायेव कृतप्रायाणि वा पुनः ।
विदस्ते वीर कर्माणि नानवाप्तानि कानिचित् । कश्चित्कारणिका धर्मैः सर्वशस्त्रेषु कोविदाः ।
कारयन्ति कुमारांश्च योधमुख्याश्च सर्वशः । कश्चित्सहस्रैर्मूर्खाणामेकं क्रीणमि पण्डितं ।
पण्डितो ह्यर्थक्रेषु कथ्यन्ति श्रेयसं परं । कश्चिदुर्गाणि सर्वान् धनधान्यायुधोदकैः ।
एनैश्च परिपूर्णानि तथाशिन्धिधनुर्धरैः । एकोऽप्यमात्यो मेधावी शूरो दान्तो विचक्षणः । १९२

राजानं राजपुत्रं वा प्रापयेन्महतां श्रियं । कश्चिदष्टादशान्येषु स्वपक्षे दश पक्ष च ।
त्रिभिल्लिभिरविज्ञातैर्वैसि तोर्थानि चारकैः । कश्चिद्विषाम वेदितः प्रतिपन्नश्च सर्वदा ।
नित्ययुक्तो रिपून्सर्वान्वीक्षमे रिपुसूदन । कश्चिद्विनयमप्यन्नः कुलपुत्रो बह्वश्रुतः ।
अनसूयुरसङ्कीर्णः मल्लतस्ते पुरोहितः । कश्चिदग्निषु ते युक्तो विधिज्ञो मतिमानृजुः ।
भुतश्च होत्र्यमाणश्च कालं वेदयते मदा । कश्चिदङ्गेषु निष्णातो ज्योतिषः प्रतिपादकः । १९३
उत्पातेषु हि सर्वेषु देवज्ञः कुशलंस्तव । कश्चिन्मुत्था महत्स्त्रेव मध्यमेषु च मध्यमाः ।
जघन्याश्च जघन्येषु भृत्यशर्कस्य योजिताः । अमात्यानुपधा ऽतोतान्यितृपैतामहान् शुचीन् ।
श्रेष्ठान् श्रेष्ठेषु कश्चित् नियोजयसि कर्मसु । कश्चिन्नोयेण दण्डेन भृशमुद्विजमे प्रजाः ।
राष्ट्रं तवानुशामन्ति मन्त्रिणे भरतर्षभ । कश्चित्त्वां नावजानन्ति याजकाः पतितं यथा ।

उग्रं प्रतिग्रहोतारं कामयन्नमिव स्त्रियः । कश्चिद्वृष्टश्च शूराश्च मतिमान्भृत्यमान् शुचिः । कुलीनश्चानुरक्तश्च दक्षः सेनापति
स्त्वव । १९४

कश्चिद्वनस्य तं मुख्याः सर्वयुद्धविशारदाः । छष्टावदामा विक्रान्तास्तथा मल्लय मानिताः ।
कश्चिद्वनस्य भक्तश्च वेतनश्च यथोचितं । सम्प्राप्तकाले दातव्यं ददासि न विकर्षमि ।
कालातिक्रमणदेते भक्तवेतनयोर्भृताः । भर्तुः कुर्वन्ति दौर्गत्यास्तोऽनर्थः सुमहान् स्मृतः ।
कश्चित्सर्वैः नुरक्तास्त्वां कुलपुत्राः प्रधानतः । कश्चित्प्राणांस्तवार्येषु सन्धयन्ति सदा युधि ।
कश्चिन्नैको बह्वन्तर्याम्यर्षः साम्यराथिकान् । अनुशक्ति यथाकामं कामात्मा शासनातिगः । १९५
कश्चित्पुरुषकारेण पुरुषः कर्म शोभयन् । नभते मानमधिकं भूयो वा भक्तवतनं ।
कश्चिद्विद्याविनीतांश्च नरान् ज्ञानविशारदान् । यथाहं गुणतस्त्रैव दानेनाभ्युपपद्यसे ।

कश्चिद्द्वारान्मनुश्राणं तवार्थं मृत्युमोयुषं । यमनं चाणुषे नानां विभर्षि भरतर्षभ ।

कश्चिद्भयादपगतं लीणं वा रिपुमागतं । युद्धा वा विजितं पार्थ पुत्रवत्परिरक्षमि ।

कश्चित्त्वमेव सर्वस्याः पृथिव्याः पृथिवीपते । समस्थानभिश्चक्षुश्च यथा माता यथा पिता ।

१८०

कश्चिद्भ्रमनिनं शत्रुं निशम्य भरतर्षभ । अभियामि ज्वेनैव समीक्ष्य विविधं बलं ।

यात्रामारभमे दिक्षा प्राप्तकालमरिन्दम । पार्थिवसूनुश्च विज्ञाथ व्यवसायं पराजयं । वनस्थ च महाराज दत्त्वा वेतनभयतः ।

कश्चिच्च बलमुख्यभ्यः परराष्ट्रे परन्तप । उपच्छन्नानि रत्नानि प्रयच्छमि यथार्हतः ।

कश्चिदात्मानमवाये विजित्य विजितेन्द्रियः । परान् जिगोषसे पार्थ प्रमत्तानजितेन्द्रियान् ।

कश्चित्ति यास्यतः शत्रून् पूर्व्वं यान्ति स्वनुष्ठिताः । माम् दानञ्च भेदश्च दण्डश्च विधिवदुपाः ।

१८१

कश्चिन्मूलं दृढं कृत्वा परान् यामि विश्राम्यते । तांश्च विक्रममे जेतुं जिला च परिरक्षमि ।

कश्चिद्वृद्धाङ्गमयुक्ता चतुर्विधबला चमूः । बलमुख्यैः सुनीता ते दिवशां प्रतिवर्द्धनी ।

कश्चिन्नृपञ्च मुष्टिश्च परराष्ट्रे परन्तप । अविहाय महाराज निहंसि समरे रिपून् ।

कश्चित्सपरराष्ट्रेषु बहवोऽधिकृतास्त्व । अर्थान्ममधिष्ठन्ति रक्षन्ति च परस्परं ।

कश्चिदभ्यवहार्थ्याणि गात्रसंघर्षणानि च । प्रेष्याणि च महाराज रक्षन्त्यनुमतास्त्व ।

१८२

कश्चित्क्वापथ कोष्ठश्च वाहनं दारमायुधं । आयस्व कृतकन्याणैस्त्व भक्तैरनुष्ठितः ।

कश्चिदाभ्यन्तरेभ्यश्च वाह्येभ्यश्च जिगम्यते । रक्षस्यात्मानमेवाये तांश्च स्वेभ्यो मियस्व तान् ।

कश्चिन्न पाने द्युते वा क्रीडासु प्रमदासु च । प्रतिजानन्ति पूर्वाह्णे व्ययं यमनञ्च तव ।

कश्चिदायस्य चार्द्धेन चतुर्भागेन वा पुनः । पादभागैस्त्रिभिर्बौऽपि व्ययः संशोध्यते तव ।

कश्चित् ज्ञातीन् गुरुन्वृद्धान् वणिजः शिल्पिनः श्रितान् । अभीक्ष्णमनुगृह्णामि धनधान्येन दुर्गतान् ।

१८३

कश्चिदायस्ये युक्ताः सर्वे गणकलेखकाः । अनुतिष्ठन्ति पूर्वाह्णे नित्यमायस्यं तव ।

कश्चिदर्थस्वसम्पत्तौ हितकामाननुप्रियान् । नावकर्षमि कर्मभ्यः पूर्व्वमप्राप्य कल्पिषं ।

कश्चिदिदिला पुरुषानुत्तमाधममथर्मान् । त्वं कर्मस्वनुरूपेषु नियोजयमि भारत ।

कश्चिन्न लुब्धैश्चैरा वा वैरिणो वा विश्राम्यते । अप्राप्तव्यहारा वा त्वं कर्मस्वनुष्ठिताः ।

कश्चिन्न चौरैर्लुब्धैर्वा कुमारैश्चोबलेन वा । लया वा पीड्यते राष्ट्रं कश्चित्तुष्टाः कृषीवनाः ।

१८४

कश्चिद्राष्ट्रे तडागानि पूर्णानि च दृहन्ति च । भागशो विनिविष्टानि न कृषिर्देवमातृका ।

कश्चिन्न वीजं भक्तञ्च कथं कथावभीदति । पादिकञ्च शतं दृष्ट्वा हृदामृण्मनुग्रहं ।

कश्चित्सनुष्ठिता तात वार्ता ते साधुभिर्जनैः । वार्तायां संश्रितस्तात लोकैऽप्यं सुखमेव ते ।

कश्चिच्छूराः कृतप्रज्ञाः पश्यपश्यन्नुष्ठिताः । चेभं कुर्वन्ति संहृत्य राजन् जनपदे तव ।

कश्चिन्नगरगुप्तार्थं ग्रामा नगरवत्कृताः । ग्रामवच्च कृताघोषान्ति च सर्वे लक्ष्मणाः ।

१८५

कश्चिद्वेलेनानुगताः समानि विषमाणि च । पुराणि चैराः निघ्नन्त्यश्नन्ति विषये तव ।

कश्चित् स्त्रियः सान्त्वयमि कश्चित्ताश्च सुरचितः । कश्चिन्न अर्धधास्यांश्च कश्चिदुद्धं न भाषसे ।

कश्चिदात्ययिकं शुक्ला तदर्थमनुचिन्त्य च । प्रियाप्यनुभवन् शेषे न त्वमन्तः पुरे नृप ।

कश्चिद्वै प्रथमो यामौ रात्रेः सुप्ता विश्रास्यते । सं चिन्तयामि धर्माद्यौ याम उत्थाय पश्चिमे ।

कश्चिद्वै यमे नित्यं मनुष्यास्यमलङ्कृतः । उत्थाय काले कालज्ञोः सह पाण्डव मन्त्रिभिः ।

११०

कश्चिद्र कामरुधराः खड्गहस्ताः खलङ्कृताः । उपासते तामभितो रक्षणार्थमर्गन्दम ।

कश्चिद्वै षष्ठापु यमवत् पूज्येषु च विश्रास्यते । परीक्ष्य वर्तसे सम्यगप्रियेषु प्रियेषु च ।

कश्चिच्छारीरमाबाधमौषधैर्निधमेन वा । मानभं वृद्धमेवाभिः सदा पार्थापकर्षसि ।

कश्चिद्वै शस्त्रिकितायामष्टाङ्गायां विश्रायताः । सुखदयानुरक्ताश्च शरीरे ते हिताः सदा ।

कश्चिन्न लोभामोहाद्वा मानाद्वापि विश्रास्यते । अर्थिप्रत्यर्थिनः प्राप्तान् न पश्यसि कथञ्चन ।

१११

कश्चिन्न लोभामोहाद्वा विश्रम्भात्प्रणयेन वा । आश्रितानां मनुष्याणां वृत्तिं लं संरुणस्यि वै ।

कश्चित्पारा न सहिता ये च ते राष्ट्रवासिनः । तया सह विरुध्यन्ते परैः क्रीताः कथञ्चन ।

कश्चिन्न दर्शनेन शत्रुर्वलेन परिपीडितः । मन्त्रेण बलवान्कश्चिदुभाभ्याश्च कथञ्चन ।

कश्चित्कर्त्तुं नुरक्तास्वा भूमिपालाः प्रधानतः । कश्चित्प्राणास्त्वदर्थेषु संत्यजन्ति त्वयावृताः ।

कश्चित्ते मर्षविद्यासु गुणतोऽर्था प्रवर्त्तते । ब्राह्मणानाम्ब्र माधूनां तव नैऋत्यमौ शुभा ।

११२

कश्चिद्वै दुर्मे द्वयोर्मूले पूर्व्वराचरिते जनैः । यतमानस्तथा कर्तुं तस्मिन्कर्मणिर्वर्त्तते ।

कश्चित्तव गृहेऽज्ञानि स्वादन्यश्रन्ति वै द्विजाः । गुणवन्ति गुणेपितास्तवाथ्यं च मदचिणं ।

कश्चित्कतूनेकचित्ते वाजपथ्याश्च सर्व्वशः । पुण्डरीकांश्च कार्त्तिक्येन यतं कर्तुमात्मवान् ।

कश्चिज्जातो न गुरुनृद्वन्द्वेवतास्तापमानपि । कैद्याश्च वृत्तान् कन्याणां ब्राह्मणांश्च नमस्यसि ।

कश्चित्केको नु मन्युर्वा त्वया प्रोत्साद्यतेऽनघ । अपिमङ्गलहस्तश्च जनः पार्थेऽनु तिष्ठति ।

११५

कश्चिदेषा च ते बुद्धिर्दृष्टिरेषा च तेऽनघ । आयुष्या च यशस्या च धर्मकामार्थदर्शने ।

एतया वर्त्तमानस्य बुद्ध्या राष्ट्रं न भेदति । विजित्य च महीं राजा सोऽत्यन्तं सुखमेधते ।

कश्चिदाय्यां विशुद्धात्मा चारितशैरकर्मणि । अदृष्टशास्त्रकुशलैर्न लोभादध्यते शुचिः ।

दुष्टो गृह्यतेस्तत्कारो तज्जैर्दुष्टः सकारणः । कश्चिन्न मुच्यते स्तेनो द्रव्यलोभान्नरर्षभ ।

उत्पन्नान् कश्चिदाक्रुष्य दरिद्रस्य च भारत । अर्थान्न मिथ्या पश्यन्ति तवामाया हता धनैः ।

११७

मास्ति ह्यमनृतं क्रोधं प्रमादं दीर्घसूत्रतां । अदर्शनं ज्ञानवतामानस्यं लिप्तचित्ततां ।

एकचित्तनमर्थानामनर्थज्ञैश्च विन्ननं । निश्चितानामनारम्भं मन्त्रस्यापरिरक्षणं ।

मङ्गलाद्यप्रयोगश्च प्रत्युत्थानश्च सर्व्वतः । कश्चित्ते वज्रयथ्यतावाजदोषांस्तुर्दृश ।

प्रायशो धैर्विनश्यन्ति कृतमूलाऽपि पार्थिवाः । कश्चित्ते सफला वेदाः कश्चित्ते सफलं धनं ।

कश्चित्ते सफला दाराः कश्चित्ते सफलं श्रुतं ।

११८

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कथं वै सफला वेदाः कथं वै सफलं धनं । कथं वै सफला दाराः कथं वै सफलं श्रुतं ।

॥ नारद उवाच ॥ अग्निहोत्रफला वेदाः दत्तभुक्तफलं धनं । रतिपुत्रफला दाराः शीलवृत्तफलं श्रुतं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतदाख्याय म मुनिर्नारदो वे महातपाः । पप्रच्छानन्तरमिदं धर्मात्मानं युधिष्ठिरं ।

॥ नारद उवाच ॥ कश्चिदभ्यागता दूरादणिजा लाभकारणात् । यथोक्तमवधार्यन्ते शुक्लं शुक्लोपजीविभिः ।

कश्चित् पुरुषा राजन्यरे राष्ट्रे च मानिताः । उपानयन्ति पण्डानि उपधाभिर्वञ्चिताः ।

५४०

कश्चित् गृहेषि वृद्धानां धर्मार्थमहिता गिरः । नित्यमर्थविदां तात यथा धर्मार्थदर्शिनः ।

कश्चित् कृषितन्त्रेषु गोषु पुष्पफलेषु च । धर्मार्थंश्च द्विजातिभ्यो दीयते मधुमर्षिषु ।

द्रव्योपकरणं किञ्चित्स्वर्वादा सर्वशिल्पिनां । चातुर्धर्मास्वावरं सम्यक्त्रियतं सम्प्रयच्छसि ।

कश्चित्कृतं विजानीषे कर्त्तारश्च प्रशंसमि । सतां मध्ये महाराज सत्करोषि च पूजयन् ।

कश्चित्कूवाणि सर्वाणि गृह्णासि भरतर्षभ । हस्तिसूत्राद्यसूत्राणि रथसूत्राणि वा विभो ।

५४५

कश्चिदभ्यस्यते सम्यक् गृहे ते भरतर्षभ । धनुर्वेदस्य सूत्रं वै यन्मसूत्रञ्च नागरं ।

कश्चिदस्त्राणि सर्वाणि ब्रह्मदण्डस्य तेऽनघ । विषयोगास्तथा सर्वे विदिताः शत्रुनाशनाः ।

कश्चिदग्निभयाच्चैव सर्वं बालभयात्तथा । गोगरजोभयाच्चैव राष्ट्रं स्वं परिरक्षसि ।

कश्चिदन्धांश्च मूर्खांश्च पञ्चनय्यज्ञानवान्धवान् । पितेवापि धर्मज्ञा तथा प्रव्रजितानपि ।

पडनया महाराज कश्चित् पृष्ठतः कृताः । निद्रालसं भयं क्रोधा मार्दवं दोषसूचता ।

५४९

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः कुरूणामृषभो महात्मा श्रुत्वा गिरो ब्राह्मणसत्तमस्य । प्रणम्य पादावभिवाद्य तुष्टो राजाऽब्रवीन्नारदं देवरूपं ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ एवं कश्चिदस्मि यथा त्वयोक्तं प्रज्ञा हि मे भूय एवाभिष्टुष्टा । उक्ता तथा चैव चकार राजा नेमे महीं मागरंभखलाञ्च ।

॥ नारद उवाच ॥ एवं ये वर्तन्ते राजा चातुर्वर्ण्यस्य रक्षणे । स विहृत्येह सुमुखी शक्यैति सलोकातां ।

इति श्रीमहाभारतेमभाष्यणि लोकपालसभास्थानपर्वणि कश्चिदध्यायानाम पञ्चमेऽध्यायः ॥ ५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ मंपूज्यायाम्भ्यनुज्ञाता ब्रह्मर्षेर्वचनात्परं । प्रत्युवाचानुपूज्येण धर्मराजो युधिष्ठिरः ।

भगवन्त्यायमहैतं यथावद्वर्त्मनिस्थैः । यथाशक्ति यथान्यायं क्रियतेऽयं विधिर्भया ।

५५५

राजभिर्यद्यथा कार्यं पुरा वै तन्नमंशयः । यथान्यायोपनोतार्थं कृतं हेतुमदवर्तयत् ।

वयन्तु मत्पथं तेषां यातुमिच्छामहे प्रभो । नतु शक्यं तथा गन्तुं यथा तैर्नियतात्मभिः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ते तु विश्रान्तमालस्य देवर्षिममितद्युतिं । एवमुक्त्वा स धर्मात्मा वाच्यं तदभिपूज्य च ।

मुहूर्तात्प्राक्कालञ्च दृष्ट्वा लोकचरं मुनिं । नारदं सुस्यमाभीनमुपाभीनो युधिष्ठिरः ।

अष्टच्छत्याण्डवस्तव राजमध्ये महाद्युतिः ।

५५९

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ भवाग्नश्चरते लोकात्सदा नानाविधान्वर्द्धन । ब्रह्मणा निर्मितान्यूर्ध्वं प्रेलमाणा मुनोजव ।

ईदृशी भविता कश्चिदृष्टपूर्वा सभा कश्चित् । दतो वा श्रेयसी ब्रह्मस्तस्माच्चल प्रवृत्तः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा नारदस्तस्य धर्मराजस्य भाषितं । पाण्डवं प्रत्युवाचेदं स्मयन्मधुरया गिरा ।

॥ नारद उवाच ॥ मानुषेषु न मे तात दृष्टपूर्वा नच श्रुता । सभा मणिमयी राजन् यथेयं तव भारत ।

सभान् पितृराजस्य वरुणस्य च धीमताः । कथयिष्ये तथेन्द्रस्य कैलासनियमस्य च ।

१०९

ब्रह्मणश्च सभां दिव्यां कथयिष्ये गतकृतां । दिव्यां दिव्यैर्गभिराचैरुपेतां विश्वरूपिणीं ।

देवैः पितृगणैः सार्धैर्यज्वभिर्नियतात्मभिः । जुष्टो मुनिगणैः शान्तैर्व्येदयज्ञैः सदत्तणैः । यदि ते श्रवणे बुद्धिर्व्यचिन्ते भरतर्षभ ।
नारदं नैवमुक्तं तु धर्मराजो युधिष्ठिरः । प्राञ्जलिर्भ्रातृभिः सार्द्धं तैश्च सर्वैर्द्विजोत्तमैः । नारदं प्रत्यवाचेदं धर्मराजो महामनाः ।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ सभाः कथय ताः सर्व्वाः श्रोतुमिच्छामहे वयं । किन्द्रव्यास्ताः सभा ब्रह्मन्किंविस्ताराः किमायताः ।

पितामहश्च के तस्यां सभायां पर्युपासते । वामवं देवराजश्च यमं वैवस्वतश्च के ।

११०

वरुणश्च कुवेरश्च सभायां पर्युपासते । एतत्सर्व्वं यथान्यायं ब्रह्मैवं वदतस्तव । श्रोतुमिच्छाम सहिताः परं कौतूहलं हि नः ।

एवमुक्त्वा पाण्डवेन नारदः प्रत्यभाषत । क्रमेण राजन् दिव्यास्ताः श्रुत्वा तस्मिन् नः सभाः ।

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि लोकपालसभास्थानपर्वणि सभाजिज्ञानामासपठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

॥ नारद उवाच । शक्यं तु सभा दिव्या भास्वरा कर्मभिर्जिता । स्वयं शक्रेण कौगर्य निश्चिताऽर्कसमप्रभा ।

विस्तीर्णा योजनशतं शतमध्यर्द्धमायता । वैहायसी कामगमा पञ्चयोजनमुच्छ्रिता ।

जराशाकक्रमापेता निरातङ्गा शिवाऽग्रा । वैष्णवामनवती रम्या दिव्यपादपेशाभिता ।

११५

तस्यां देवेश्वरः पार्थ सभायां परमासने । आसि शच्या महेंद्राण्या श्रिया लक्ष्म्या च भारत ।

विभ्रदपुर्गुनिर्देश्य किरौटी लोहिताङ्गदः । विरजोऽम्बरश्चित्रमाच्यो श्रीकीर्त्तिद्युतिभिः सह ।

तस्यामुपासते नित्यं महात्मानं शतक्रतुं । मरुतः सर्व्वेऽपि राजसर्व्वे च गृहमेधिनः ।

मिद्धा देवर्षयश्चैव साध्या देवगणास्तथा । मरुत्तन्त्रश्च सहिता भास्वलो हेममालिनः ।

एते मानुचराः सर्व्वे दिव्यरूपाः स्वनद्धृताः । उपासते महात्मानं देवराजमरिन्दमं ।

११६

तथा देवर्षयः सर्व्वे पार्थ शक्यमुपासते । अमला धूतपाप्माना दीपमाना इवाग्नयः । तेजस्विनः शोभसुतो विशोका विगतज्वराः ।

पराशरः पर्व्वतश्च तथा भावर्णिगालवौ । शङ्खश्च लिखितश्चैव तथा गौरशिखि मुनिः ।

दुर्वासा क्राधनः श्येनस्तथा दीर्घतमा मुनिः । पर्व्वतपाणिः भावर्णिर्धौञ्जवल्क्योऽप्यभानुकिः ।

उद्दालकः श्वेतकेतुस्तण्डोऽप्यो भाण्डार्यनिस्तथा । हविर्भास्य हरिष्ठश्च हरिश्चन्द्रश्च पार्थिवः ।

हृद्यशोदरश्चाण्डिभ्यः पागाश्रयः रुषीबलः । वातस्कन्धो विशाखश्च विधाता काल एव च ।

११७

करालदन्तस्वष्टा च विश्वकर्मा च तुम्बुरुः । अथेनिजा योनिजाश्च वायुभक्ता ङ्गताश्चिनः । ईशानं सर्व्वलोकस्य वज्रिणं समुपासते ।

महदेवः सुनीयश्च वाष्पौविश्व महातपाः । शमीकः सत्यवाक्चैव प्रचेताः सत्ययङ्गरः ।

मेधातिथिर्व्योमदेवः पुनस्त्यः पुनहः क्रतुः । मरुत्तश्च मरो चित्र स्थाणुश्चामहातपाः ।

कालोद्गान् गैतमस्तार्क्ष्यस्तथा वैश्वानरो मुनिः । मुनिः कालकटकोय आश्राव्योऽप्यदिरण्मुयः ।

सम्भर्तुं देवहव्यश्च विश्वक्सेनश्च वीर्यवान् । दिव्या आपस्तथैषधः श्रद्धा मेधा मरस्वती ।

११८

अर्थो धर्मश्च कामश्च विद्युतश्चैव पाण्डव । जलवाहास्तथा मेघा वायवस्तनयिन्ववः ।

प्राची दिग्यज्ञवाहाश्च पावकाः सर्गविंशतिः । अग्नीषोमौ तथेन्द्राग्नौ मित्रश्च सविताऽर्ध्यमा ।

भगो विद्ये च साध्याश्च गुरुःशुक्रस्तथैवच । भित्तावसुश्चित्रमेनः सुमनस्तारुणस्तथा ।
 यज्ञाश्च दक्षिणायैव गृह्यस्ताराश्च भारत । यज्ञवाहाश्च ये मन्त्राः सर्वे तत्र समासते ।
 तथैवास्मरभो राजन् गन्धर्वाश्च मनोरमाः । नृत्यवादित्रगीतैश्च हास्यैश्च विविधैरपि । रमयन्ति स्म नृपते देवराजं शतक्रतुं ॥ १० ॥
 स्तुतिभिर्मङ्गलैश्चैव स्तुतन्तः कर्षभिमताया । विक्रमैश्च महात्मानं बलवृत्तनिस्सदनं ।
 ब्रह्मराजधेयश्चैव सर्वे देवर्षयस्तथा । विमानैर्विविधैर्दिव्यैर्दीप्यमाना इवाग्नयः ।
 सखिणे भृषिताः सर्वे यानि चायानि चापरे । दृढस्पतियः शुक्रश्च नित्यमास्तां हि तत्र वै ।
 एते चान्ये च बहवो महात्मानो यतव्रताः । विमानैश्चन्द्रमङ्काशैः भोमवन्प्रियदर्शनाः । ब्रह्मणः सदृशा राजन् भृगुः सक्षपय
 स्तथा ।

एषा सभा मया राजन् दृष्टा पुष्करमालिनी । शतक्रतोर्महाबाहो याम्यामपि मभां प्रष्टुम् । ११०
 इति श्रीमहाभारते सभ,पर्वणि लोकपालसभास्थानपर्वणि शकसभावर्णनं नामसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥
 ॥ नारद उवाच ॥ कथयिष्ये मभां याम्यां युधिष्ठिर निबोध तां । वैवस्वनस्य चां पार्थ विश्वकर्मा चकार ह ।
 तैजसी सा सभा राजन् बभूव शतयोजना । विस्तारायामसम्पन्ना भूयसी चापि पाण्डव ।
 अर्कप्रकाशा भ्राजिष्णुः सर्व्वतः कामरूपिणी । नानिश्चोता नचात्युष्णा मनसश्च प्रहर्षिणी ।
 न शोको न जरा तस्यां क्षुत्पिपासे न चाप्रियं । न च दैन्यं क्रमो वाऽपि प्रतिकूलं न चाप्युन ।
 सर्व्वे कामाः स्मितास्तस्यां ये दिशा ये च मानवाः । रसवच्च प्रभूतश्च भव्यलोभोऽयमरिन्दम । १११
 लेह्यं चोत्थञ्च पेयश्च हृद्यं खादु मनोहरं ।

पुण्यगन्धाः सजस्तस्यां नित्यं कामफला दुःमाः । रमयन्ति च तोयानि श्रोतान्युष्णानि चैव ह ।
 तस्यां राजर्षयः पुण्यास्तथा ब्रह्मर्षयोऽमलाः । यमं वैवस्वं तात प्रहृष्टाः पथ्युपासते ।
 ययातिर्नृपः पूरुषान्धाता भोमको नृगः । चमदस्तुश्च वाजर्षिः कृतवीर्य्यः श्रुतश्रवा ।
 अरिष्टनेमिः सिद्धश्च कृतवेगः कृतिर्निमिः । प्रतर्दनः शिविर्धक्षः पृथुलाक्षो दृढद्रव्यः । ११२
 वाचो मरुत्तः कुशिकः साङ्गाशयः शौद्रुतिर्भुवः । चतुरश्रः मद्भ्योन्मिः कार्तवीर्य्यश्च पार्थिवः ।
 भरतः सुरथश्चैव सुनीथो निशठो नल । दिवोदासश्च सुमना अश्वमेधो भगीरथः ।
 व्यसः सदशो वध्नश्चः पृथुवेगः प्रयुश्रवाः । पृषदशो वसुमनाः क्षुपश्च सुमहाबलः ।
 दृषदुष्टर्षसनश्च पुरुकुतो ध्वजो रथो ।

आरिष्टिणेन दिलीपश्च महात्मा चाणुशीनरः । श्रौशीनरिः पुण्डरीकः शशोनिः श्रमभः प्रह्विः । ११३
 अङ्गो रिष्टश्चैव नयः दुष्यन्तः सृञ्जये जयः । भाङ्गासुरिः सुनीयश्च निषदेऽयं बहोनीरः ।
 करन्धमो वाहिकश्च सुशुभो बलवान्मधुः । ऐनो मरुत्तश्च तथा बलकन्यृथिवीपतिः ।
 कपोतरामो हणकः सहदेवार्जुना तथा । व्यथः साश्वः कृष्णाश्वश्च शशविन्दुश्च पार्थिवः ।
 रामो दाशरथिश्चैव लक्ष्मोऽय प्रतर्दनः । अलङ्कः कक्षमेनश्च गदो गोराश्व एव च ।
 जामदग्न्येऽयं रामश्च नाभागसमरौ तथा । भृगिद्युभो महाश्वश्च पृथाशो जनकस्तथा । ११४

राजा वैशो वारिषेणः पुरुजिञ्जनमेजयः । ब्रह्मदत्तस्त्रिगर्त्तस्य राजोपरिचरस्तथा ।
 दन्द्रदुस्त्रे भोमजानुर्गैरिष्ठोनो गयः । पद्मोऽथ मुचुकुन्दश्च भरिदुषः प्रमेनजित् ।
 अरिष्टनेमिः सुदुषः पृथुनाथोऽष्टकस्तथा । शतं मत्स्या नृपतयः शतं नोपाः शतं हयाः ।
 धृतराष्ट्रः शैकशतं अशीतिज्जनमेजयाः । शतञ्च ब्रह्मदत्तानामोणिणाञ्च शतं तथा ।
 भीष्माणः द्वे शते माघे भीमानान् तथा शतं । शतञ्च प्रतिविन्ध्यानां शतं नागाः शतं हयाः ।
 पलाशानां शतं ज्ञेयं शतङ्काशकुशादयः । शान्तनुश्चैव राजेन्द्र पाण्डुश्चैव पिता तव ।
 उग्रङ्गवः शतरथो देवराजो जयद्रथः । वृषदर्मश्च राजर्षिर्बुद्धिमान् मह मन्त्रिभिः ।
 अथापरे महस्त्राणि ये गताः शशविन्दवः । दृष्ट्वाऽथ भेधैर्बलैर्भिर्महद्भिर्हरिदक्षिणैः ।
 एते राजर्षयः पुण्याः कीर्त्तिमन्तो वज्रयुताः । तस्यां सभायां राजेन्द्र वैवस्वतमुपासते ।
 अगस्त्योऽथ मतङ्गश्च कालाः स्त्रुत्युस्तथैव च । यज्वानश्चैव मिद्धाश्च ये च योगशरीरिणः ।
 अग्निस्त्राताश्च पितरः फेनपायोऽपपाय ये । स्वधावन्तो बर्हिषदे मूर्त्तिमन्तस्तथा परे ।
 कालचक्रश्च साचाच्च भगवान् हव्यवाहनः । नरा दुष्कृतकर्मिणा दक्षिणायनमृत्यवः ।
 कालस्य नयने युक्ता यमस्य पुरुषाश्च ये । तस्यां शिशुपपालाशास्तथा काशकुशादयः ।
 उपामते धर्मराजं मूर्त्तिमन्तो जनाधिप । एते चान्ये च बहवः पितराजमभासदः ।

१२५

१२६

नशब्दाः परिमञ्छातुं नामभिः कर्मभिस्तथा । अमखाधा हि सा पार्थ रम्या कामगमा सभा ।
 दीर्घकालं तपस्तप्ता निर्मिता विश्व कर्मणा ।

१२७

ज्वलन्तो भासमाना च तेजसा स्वेन भारत । तामुपतपसा यान्ति सुव्रताः सत्यवादिनः ।
 शान्ताः सश्रामिनः शुद्धाः पूताः पुण्यं कर्मणा । सर्वे भास्वरदेहाश्च सर्वे च त्रिजोऽम्बराः ।
 चित्राङ्गदाश्चित्रमान्याः सर्वे ज्वलितकुण्डलाः । सुकृतैः कर्मभिः पुण्यैः पारिवर्त्तैश्च भूषिताः ।
 गन्धर्व्याश्च महात्मानः संघशशास्त्ररोगणाः । वादित्रं नृत्तगीतञ्च हास्यं लास्यञ्च सर्वशः ।
 पुण्याश्च गन्धाः शब्दाश्च तस्यां पार्थ समन्ततः । दिव्यानि चैव मान्यानि उपतिष्ठन्ति नित्यशः ।
 शतं शतमहस्त्राणि धर्मिणां तं प्रजेश्वरं । उपामते महात्मानं रूपयुक्ता मनस्विनः ।
 इदृशो मा सभा राजन्यितराजो महात्मानः । वरुणस्यापि वक्ष्यामि सभा पुष्करमालिनो ।
 दत्तिश्रीमहाभारते सभापर्वणि लोकपालसभाख्यानपर्वणि यमसभावर्णनं नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

१२८

॥ नारद उवाच ॥ युधिष्ठिर सभा दिव्या वरुणस्यामितप्रभा । प्रमाणेन यथा यस्माद्भुवःप्रकारेणोरणा ।
 अन्तःमल्लिमास्थाय विहिता विश्वकर्मणा । दिव्यैरत्नमयैश्चैः फलपुष्पप्रदैर्युता ।
 नीलपीतमितश्यामैः सितैर्बोहितकैरपि । श्रवतीनैस्तथा गुल्मैर्मञ्जरीजालधारिभिः ।
 तथा शुक्रनयस्तस्यां विचित्रा मधुरस्वराः । अनिर्देश्या वपुष्मन्तः शतशोऽथ महत्तमः ।
 सा सभा सुखसंस्पृष्टा न शीता न च धर्मदा । वैश्यामनवती रम्या मिता वरुणपालिता ।
 यस्यामासैः स वरुणो वारुण्याच्च समन्वितः । दिव्यरत्नाम्बरधरो दिव्याभरणभूषितः ।

१२९

स्त्रिणो दिव्यगन्धश्च दिव्यगन्धानुलेपनाः । आदित्यास्तत्र वह्णं जलेश्वरमुपासते ।

वासुकिसत्तचक्रैश्च नागैश्चैरावणस्तथा । कृष्णश्च मोहितश्चैव पद्मसिन्धुश्च वीर्यवान् ।

१६०

कम्बलाश्वत्थौ नागौ धृतराष्ट्रबलाहकौ । मणिमान्कुण्डधारश्च कर्कोटकधनञ्जयौ ।

अणिमान्कुण्डधारश्च बलवान्प्रियवीर्यपते । प्रह्लादो मूषिकादश्च तथैव जनमेजयः ।

पताकिनो मण्डलिनः फणवन्तश्च सर्वशः । एते चान्ये च बहवः सर्पास्तस्य युधिष्ठिर ।

उपासते महात्मानं वरुणं विगतकृमाः । बलिर्वैरोचनो राजा नरकः प्रथिवी चतुः ।

मंदादो विप्रचित्तश्च कालखच्चाश्च दानवाः । मुहुनु दुर्मुखः शङ्खः सुमनाः सुमतिस्ततः ।

१६१

घटोदरो महापार्थः क्रथनः पिठरस्तथा । विश्वरूपः स्वरूपश्च विरूपोऽप्य महाशिराः ।

दशग्रीवश्च बालो च मेघवामा दशावरः । टिट्टिभो विटभूतश्च मंदादश्चेन्द्रतापनः ।

दैत्यदानवमंघाश्च सर्वे रुचिरकुण्डलाः । स्त्रिणो मौलिनश्चैव तथा दिव्यपरिच्छदाः ।

सर्वे नम्रवराः शूराः सर्वे विगतमृत्यवः । ते तस्या वरुणं देवं धर्मपाशधरं मदा ।

उपासते महात्मानं सर्वे मुचरितव्रताः । तथा समुद्राद्यत्वारो नदी भागीरथी च सा ।

१६२

कालिन्दी विदिशा वेण्वा नर्मदा वेगवाहिनी । विपाशाश्च शतशुचि चन्द्रभागा सरस्वती ।

दशवती वितस्ता च सिन्धुर्देवनदी तथा । गोदावरी कृष्णवेण्वा कावेरी च सरिद्धरा ।

क्रिष्णुना च विश्व्या च तथा जैतरणी नदी । तृतीया ज्येष्ठिला चैव शोणस्यापि महानदाः चर्मण्वती तथा चैव पर्णाशा च महानदी ।

सरयूर्वातरत्या च नाङ्गुली च सरिद्धरा । करतोया तथा वेथी लौहित्यश्च महानदः ।

नघन्ती गोमती चैव मन्था त्रिस्तोमो तथा । एतास्यान्याश्च राजेन्द्र सुतोया लोकविश्रुताः ।

१६३

मरितः सर्वतस्यान्यास्तोर्यानि च मरामि च । कूपाश्च सप्रसवणा देहवन्तो युधिष्ठिर ।

पञ्चनानि तडागानि देहवन्त्यथ भारत । दिशस्तथा मही चैव तथा सर्वे महोधराः ।

उपासते महात्मानं सर्वे जलचरास्तथा । गीतवादि ववन्तश्च गन्धर्वाश्चरमाङ्गणाः ।

सुवन्तो वरुणं तस्यां सर्वे एव समासते । महीधरा रत्नवन्तो रसा येच प्रतिष्ठिताः ।

कथयन्तः सुमधुराः कथाम्बुव समासते । वारुणश्च तथा मन्वो सुनाभः पथ्युपासते ।

१६४

पुच्छपौत्तैः परिहृतो गोनाम्ना पुष्करेण च । सर्वे विग्रहवन्तस्ते तमोश्चरमुपासते ।

एषा मया मम्यता वारुणी भगतर्षभ । दृष्टपूर्वा सभा रम्या कुवेरस्य सभां प्रष्टुम् ।

इति श्री महाभारते सभापर्वणि लोकपालसभाख्यानपर्वणि वरुणसभावर्णनं नाम नवमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

॥ नारद उवाच ॥ सभ्यः वैश्रवणी राजन्शतयोजनमायता । विस्तीर्णा सप्रतिश्वेय योजनानि मितप्रभा ।

तपसा निर्जिता राजन्स्थं वैश्रवणेन सा । शशिप्रभा प्रावरणा कैलासशिखरोपमा ।

गुह्यकैश्च माना सा खं विषक्तेव शोभते । दिव्या हेमभयैरुचैः प्रामोदरूपशोभिता ।

१६५

महारत्नवती चित्रा दिव्यगन्धा मनोरमा । सिताश्च शिखराकारा स्रवमानेव दृश्यते ।

दिव्या हेममयैरङ्गैर्वियुङ्गिरिव चित्रिता । तस्या वैश्रवणे राजा विचित्राभरणाम्बरः ।

स्वोभयैवैतः श्रीमानास्ते खनितकुण्डजः । दिवाकरनिभे पुण्ये दियान्तरणमर्हते ।

दिव्यपादोपधाने च निषण्णः परमासने । मन्दाराणामुदारारणां वनानि परिलोडयन् ।

सौगन्धिकवनानाञ्च गन्धं गन्धवहो वहन् । नलिन्याञ्चालकाख्याया नन्दनस्य वनस्य च । शीतो हृदयमङ्ग्लादी वायुस्तमुपभवेत् ॥१८॥

तत्र देशाः सगन्धर्वाः गणैरक्षरसां वृताः । दिव्यतानैर्महाराज गार्ग्यन्तिस्म प्रभागताः ।

मिश्रक्षेत्रे च रम्भाश्च चित्रसेना मुचिस्मिता । चारुनेत्रा घृताची च मेनका पुञ्चिकस्थला ।

विश्वानी महजन्या च प्रक्षोभा उर्वशी हरा ।

वर्णाश्च सौरभेयी च समीची बुदुदालता । एताः सहस्रशय्याया नृत्यगीतविशारदाः ।

उपतिष्ठन्ति धनदं गन्धर्वाक्षरसाङ्गणाः । अनिग्रं दिव्यवादिनैर्नृत्यगीतैश्च सा सभा ।

१८६

अशून्या रुचिरा भाति गन्धर्वाक्षरसां गणैः । किन्नरा नाम गन्धर्वा नरा नाम तथा परे ।

मणिभद्रेऽय धनदः श्वेतभद्रश्च गुह्यकः । कशेरको गण्डकण्डुः प्रद्योतश्च महाबलः । कुलस्वरः पिशाचश्च गजकर्णो विशालकः ।

वराङ्गकर्णस्तोषाष्टः फलकश्च फलोदकः । हंसचूडः शिखावर्त्तो हेमनेत्रो विभोषणः ।

पुष्पाननः पिङ्गलकः शोणितोदः प्रवालकः । वृक्षशालिनिकेतश्च चीरवासाश्च भारत । एते चान्ये च बहवो यथाः शत

महस्रशः ।

मदा भगवती लक्ष्मीस्तैव नलकुवरः । अहश्च वज्रशस्तस्यां भवन्त्यन्ये च मदधिः ।

४००

ब्रह्मर्षयो भवन्त्यत्र तथा देवर्षयोऽपरे । क्रव्यादाश्च तथैवान्ये गन्धर्वाश्च महाबलाः । उपासते महात्मानं तस्यां धनदमीश्वरं ।

भगवान् भूतमहैश्च वृतः शतमहस्रशः । उमापतिः पशुपतिः शूलभृद्भगवेत्रहा ।

व्यम्बको राजशार्दूल देवी च विगतक्रमा । वामनैर्विकटैः कुभैः चतुर्गजैर्महाराजैः ।

मेदोमांसाश्च नैरुह्ययधन्वा महाबलाः । नानाप्रहरणैर्हर्षैर्व्यातैरिव महाजैवैः ।

वृतः सखायमन्वास्ते सदैव धनदं नृप । प्रहृष्टाः शतशयान्ये वज्रशः सपरिच्छदाः ।

४०५

गन्धर्वाणाञ्च पतयो विश्वावसुर्होहाङ्गदः । तुम्बुहः पर्वतेश्वरश्च शैलपुत्रश्च तथापरः ।

चित्रमेनश्च गीतज्ञः तथा चित्ररथोऽपि च । एते चान्ये च गन्धर्वा धमेश्वरमुपासते ।

विद्याधराधिपश्चैव चक्रधर्मा महानुजैः । उपाचरति तत्र सा धनानामीश्वरं प्रभुं ।

किन्नराः शतशस्तत्र धनानामीश्वरं प्रभुं । आसते चापि राजानो भगदत्तपुरोगमाः ।

द्रुमः किम्बुधेशश्च उपास्ते दनदेश्वरं । राक्षसाधिपतिश्चैव महेश्वरो गन्धमादनः ।

४१०

महयज्ञैः सगन्धर्वैः सह सर्वैर्निशाचरैः । विभोषणश्च धर्मिष्ठ उपास्ते भ्रातरं प्रभुं ।

हिमवान्पारिपाचश्च विन्ध्यकैलासमन्दराः । मलयो दर्दुरश्चैव महेश्वरो गन्धमादरः ।

हस्तकीलः सुनाभश्च तथा दिव्यौ च पर्वतौ । एते श्वान्ये च बहवः सर्वे मेरुपुरांगमाः । उपासते महात्मानं धनानामी

शरम्प्रभुं ।

नन्देश्वरश्च भगवान् महाकालस्तथैव । शङ्खकर्णमुखाः सर्वे दिव्याः पारिषदास्तथा ।

काष्ठः कुटीमुखो दन्तो विजयाचतपोऽधिका । श्वेतश्च वृषभस्तत्र नर्दस्वास्ते महाबलाः । धनदं राक्षसाश्चान्ये पिशाचाश्च

उपासते ।

४१५

पारिषदेः परितृप्तमुपायाति महेश्वरं । सदा हि देवदेवेशे शिवं त्रैलोक्यभावनं ।

प्रणम्य मूर्ध्ना पौनस्त्र्यो वज्ररूपमुपापतिं । ततोऽभ्यनुज्ञां सम्प्राप्य महादेवाद्वैतेश्वरः । आसौ कदाचिद्भगवान् भजे धनपतेः सखा ।

निधिप्रवरमुख्या च सङ्खपद्मौ धनेश्वरौ । सर्वान्विधोऽनप्रमृष्टाश्च उपासतां वै धनेश्वरं ।

मा मभा तदृशो रम्या मया दृष्टाऽन्तरीक्षगा । पितामहमभां राजन्कीर्त्तयिष्ये निबोधतां ।

इतिश्रीमद्भागवते सभापर्वणि लोकपालसभाख्यानपर्वणि वैश्वरगमभाषणं नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

॥ नारद उवाच ॥ पितामहमभां तात कथमानां निबोध मे । शक्यते यां न निर्देष्टुमेवंरूपेति भारत ।

पुरा देवयुगे राजन्नादित्यो भगवान्दिवः । आगच्छन्मानुषं लोकं दिदृक्षुर्विगतक्रमः ।

चरन्मानुषरूपेण मभां दृष्ट्वा स्वयम्भुवः । म तामकथयन्मह्यं दृष्ट्वा तत्त्वन पाण्डव ।

अप्रमेयां मभां दिव्यां मानसीं भरतर्षभ । अनिर्देश्यां प्रभावेण सर्व्वभृतमनोरमा ।

श्रुत्वा गुणानहं तस्याः मभायाः पाण्डवर्षभ । दर्शनेषुस्तथा राजन्नादित्यमिदमब्रुवन् ।

भगवन् दृष्टुमिच्छामि पितामहमभां शृणु । येन वा तपसा शक्या कर्त्तव्या वाऽपि गोपते ।

औषधैश्च तथा युक्तैरुत्तमा पापनाशनी । तन्ममाचक्ष्व भगवन् प्रयथं तां मभां यथा ।

म तन्मम वचः श्रुत्वा मेहस्त्राऽर्द्धिवाकरः । प्रोवाच भरतश्रेष्ठ त्रतं वर्षमहस्त्रिकं ।

ब्रह्मत्रतमुपास्म त्वं प्रयतेनान्तगात्मना । ततोऽहं हिमवतपृष्ठे समारुह्यो महाव्रते ।

ततः म भगवान्मर्यामा मुपादाय वीर्यवान् । आगच्छन्तां मभां ब्राह्मीं विपाशा विगतक्रमः ।

रुद्ररूपेति मा शक्या न निर्देष्टुं नराधिप । क्षणेन हि विभर्त्यन्वर्त्तनिर्देश्यं वपुस्तथा ।

न तद् परिमाणं वा संख्यन्तां चाऽपि भारत । न च रूपं मया तादृग्द्रष्टृपूर्व्वं कदाचन ।

सुमुख मा सदा राजन् प्रीता न च घर्षदा । न क्षुत्पिपासे न म्लानिं प्राप्य तां प्रमुवन्त्युत ।

नानारूपैरिवकृता मणिभिः सा सुभास्वरैः । स्मरन्नेव धृता मातु शायती न च मा क्षरा । दिव्यैर्नानाविधैर्भाभैर्भक्तिरमितप्रभैः ।

अति चन्द्रश्च सूर्यश्च शिखिन्श्च स्वयंप्रभा । दीयते नाकपृष्ठस्थो भर्त्सयन्तीव भास्करः ।

तस्यां म भगवानास्तेविदधद्देवमायया । स्वयमेकोऽतिशयं राजन् सर्व्वलोकपितामहः । उपतिष्ठन्ति चाप्येनं प्रजानां पतयः प्रभुः ।

दत्तः प्रचेताः पुनहो मरीचिः कश्यपः प्रभुः । ऋगुर्विष्वक्शिशुश्च गौतमोऽय तथाऽङ्गिराः ।

पुनस्त्यय क्रतुश्चैव प्रह्लादः कर्द्दमस्तथा । अथर्व्याङ्गिरसश्चैव वाभिखिन्त्या मरीचिपाः ।

मनोऽन्तरीक्षं विद्याय कृत्वास्तेजो जलं मही । शब्दस्यैवा तथा रूपं रमे गन्धश्च भारत ।

प्रकृतिश्च विकारश्च यच्चान्यत्कारणं भुवः । अगस्त्यश्च महातेजो मार्कण्डेयश्च वीर्यवान् ।

जमदग्निर्भगदाजः सत्वत्तस्त्रयमस्तथा । दुर्वासाश्च महाभाग ऋष्यशृङ्गश्च धार्मिकः ।

सनत्कुमारो भगवान् योगाचार्यो महातपाः । अर्मितो देवस्यैव जैगोषयश्च तत्त्ववित् ।

ऋषभोऽजितशत्रुश्च महावीर्यस्तथा मणिः । आयुर्वेदस्तथाऽष्टाङ्गो देहवांस्तत्र भारत ।

चन्द्रमा मम नचवैरादित्यश्च गभस्तिमान् । वायवः कतवश्चैव मङ्गल्यः प्राण एव च ।
मूर्त्तिमन्तो महात्माना महाव्रतपरायणाः । एते चान्ये व बहवो ब्रह्माणं समुपस्थिताः ।
अथैर्धर्म्य कामश्च हर्षो देहमन्यो दमः । आचारिणि तस्यां महिताः गन्धर्व्यश्चरसं गणाः ।
विंशति मत्र चैवान्ये लोकपालाश्च सर्वशः । शुक्रो वृहस्पतिश्चैव बुधोऽङ्गारक एव च ।

884

प्रनैश्चरय राज्ञश्च यद्वाः सर्वे तथैव च । मन्त्रो रथन्तश्चैव हरिमान्वसमानपि ।
आश्रितः माधिराजानो नामदेदैर्देवाहताः । मरुतो विश्वकम्पा च वसवश्चैव भारत ।
तथा पिहगणाः सर्वे सर्वाणि च हवीर्ल्यथ । ऋग्वेदः सामवेदश्च यजुर्वेदश्च पाण्डित ।
अथर्ववेदश्च तथा सर्वशास्त्राणि चैव ह । इतिहासोपवेदाश्च वेदाङ्गानि च सर्वशः ।
यद्वा यद्वायु सोमस्य देवतास्यापि सर्वशः । मावित्रो दुर्गतरणे वाणो मन्त्रविधा तथा ।
मेधा धृतिः स्मृतिश्चैव प्रज्ञा बुद्धिर्व्यगः तमा । मामानि स्तुतिशास्त्राणि गाथाश्च विविधास्तथा ।
भाष्याणि तर्कयुक्तानि देहवन्नि विश्रायते । नाटका विविधाः काव्याः कथाख्यादिककारिकाः ।
तत्रतिष्ठन्ति ते पुण्या ये चान्ये गुरुपूजकाः । ज्ञानं त्वा मुहूर्तान्त्य दिवा रात्रिस्तथैव च ।
श्रद्धं सामास्य सामास्य ऋतः पट्टं च भारत । सम्बसराः पद्मयगमहोरात्र्यतुर्विधः ।

생물학

कानचक्रञ्च तद्दिश्यं नित्यमलयमथ्यथं । धर्मचक्रं तथाचापि नित्यमास्ते युधिष्ठिर । अदितिर्दितिर्दैन्यैव सुरमा विनता दगा ।
कानिका सुरभी देवी सरमा चाथ गौतमी । प्रभा कद्रुश्च वै देव्या देवतानाञ्च मातरः ।
रुद्राणी श्रोत्र लम्बीय भद्रा षष्ठी तथा परा । पृथिवी गाङ्गता देवी ह्रीः स्वाहा कीर्तिरेव च ।
मृग देवी शची चैव तथा पुष्टिरुन्मतो । सम्भृतिराशा नित्यतिःसृष्टिर्देवी रतिस्रथा । एताद्यान्याश्च वै देव्य उपतम्युः
प्रजापति ।

आदित्या वसवे रुद्रा भरतश्चाश्विनावपि । विधेदेवाश्च माथाश्च पितरश्च मनोजवाः ।
पितृणाश्च गणान्विद्धि मम ये पुरुषर्षभ । मुञ्चिन्मनो ये चत्वारस्तयश्चायश्रेणिणः ।
वैराजाश्च महाभागा अग्निस्त्रास्ताश्च भारते । गार्हपत्या नाकचराः पितरो लोकविश्रुताः ।
मेमपा एकदण्डाश्च चतुर्वेदाः कलास्तथा । एते चतुर्षु वर्णेषु पश्यन्ते पितरो नृप ।

५३०

एतैरायायितैः पूर्वं भोमश्चायायते पुनः । त एते पितरः सर्वे प्रजापतिमुपस्थिताः । उपामते च संज्ञा ब्रह्माणममितौजम् ।
राक्षसाश्च पिशाचाश्च दानवा गृह्यकास्तथा । नागाः सुपर्णाः पक्षवः पितामहमुपासते । ४१५
स्यावरा जङ्गमाश्चैव महाभूतास्तथापरे । पुरन्दरश्च देवेन्द्रो वरुणो धनदो यमः ।
महादेवः महोमोऽत्र मदा गच्छति सर्वशः । महौमेनश्च राजेन्द्र महापासे पितामहं ।
देवो नागायणस्तथा तथा देवर्षयश्च ये । ऋषयो बार्निखित्याश्च योनिजाऽयोनिजास्तथा ।
यच्चक्षिचित्तिलोकेऽस्मिन् दृश्यते स्याण्जङ्गमं । सर्वं तस्यां मया दृष्टमिति विद्धि नराधिप ।
अष्टाशीतिसहस्राणि ऋषीणामूर्जैरेतमां । प्रजावताश्च पञ्चाशद्वृषीणामपि पाण्डव । ४१६
ते स्म तत्र यथा कामं दृष्ट्वा सर्वे दिवौकसः । प्रणम्य शिरसा तस्मै सर्वे यान्ति यथागतं ।

५७८

अतिथीनागतान्देवान्देव्यान्नागांस्तथा दिजान् । यच्चान् सुपर्णानकालेयान् गन्धर्व्वाप्सरसस्तथा ।

महाभागानमितधीर्ब्रह्मा लोकपितामहः । दयावान्सर्व्वभूतेषु ययार्हं प्रतिपद्यते ।

प्रतिपद्यतु त्रिधात्मा स्वयम्भुरमित्युतिः । सान्त्वमानार्थमभोगैर्धनं किं मनुजाधिप ।

तथा तैरुपयातैश्च प्रतिपद्भिश्च भारत । आकुला सा सभा तात भवति स्म सुखप्रदा ।

१७५

मर्त्यतेजामथी दिव्या ब्रह्माधिगणमेविता । ब्राह्म्या श्रिया दीप्यमाना गुणगुणे विगतक्लमा ।

सा सभा तादृशी दृष्टा मया लोकेषु दुर्लभा । समेयं राज शार्दूल मनुष्येषु यथा तव ।

एता मया दृष्टपूर्वाः सभा देवेषु भारत । समेयं मानुषे लोके सर्व्वश्रेष्ठतमा तव ।

इति श्रीमहाभारतमहापर्व्वणि लोकपालसभाख्यानपर्व्वणि ब्रह्ममभार्व्वणं नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ प्रायशो राजलोकस्ते कथितो वदताम्बर । वैवस्वतमभायां तु यथा वदसि मे प्रभो ।

वरुणस्य सभायां तु नागास्ते कथिता विभो । दैत्येन्द्राश्चापि भृषिष्ठाः सरितः सागरास्तथा ।

१७६

तथा धनपतेर्यत्ना गुह्यता राक्षसास्तथा । गन्धर्व्वाप्सरसश्चैव भगवांश्च दृषध्वजः ।

पितामहसभायां तु कथितास्ते महर्षयः । सर्व्वदेविनकायाश्च सर्व्वशास्त्राणि चैव ह ।

शक्रश्च तु मभायां तु देवाः सक्रोर्त्तिताः मुने । उद्देशतश्च गन्धर्व्वा विविधाश्च महर्षयः ।

एक एव तु राजर्षिर्हरिश्चन्द्रे महामुने । कथितस्ते सभायां वै देवेन्द्रस्य महात्मनः ।

किं कर्म तेनाचरितं तपो वा नियतव्रत । येनामौ सह शक्रेण स्पर्द्धिते सुमहायशाः ।

१७७

पितृलोकगतश्चैव त्वया पित्र पिता मम । दृष्टः पाण्डुरर्षेहाभागः कथं वाऽपि समागतः ।

ऋक्षकुलं च भगवंतस्माचल्य सुव्रतः । तत्तः श्रोतुं सर्व्वमिदं परं कैातुहलं हि मे ।

॥ नारद उवाच ॥ यन्मां पृच्छसि राजेन्द्र हरिश्चन्द्रं प्रति प्रभो । तत्तेऽहं सम्प्रवक्ष्यामि माहात्म्यं तस्य धीमतः ।

स राजा बलवानामोत्सृष्ट सर्व्वमहीक्षितां । तस्य सर्व्वे महीपालाः शासनावनताः स्थिताः ।

तेनैकं रथमास्थाय जैत्रं हेमविभूषितं । शस्त्रप्रतापेन जिताः द्वीपाः स्रज्जनेश्वर ।

१७८

स निर्मित्य महीं दत्त्वा मशैनवनकाननां । आजहार महाराज राजसूयं महाक्रतुं ।

तस्य सर्व्वे महीपाला धनान्याजहु राजया । दिजानां परिवेष्टारस्तस्मिन्त्यग्ने च तेऽभवेन् ।

प्रादाश्च द्रविणं प्रीत्या याचकानां नरेश्वरः । यथाकृत्वन्तस्ते तस्मिंस्ततः पद्मगुणाधिकं ।

*तत्रैयं च विविधैर्व्वसुभिर्ब्राह्मणांस्तदा । प्रसर्पकाले सम्प्राप्ते नानादिग्भ्यः समागतान् ।

भन्धभोज्यश्च विविधैर्व्व्याकामपुस्कृतैः । रक्षौघतर्पितैस्तुष्टैर्दिजैश्च समुदाहृतं ।

१७९

तेजस्वी च यशस्वी च नृपभ्योऽप्यधिकोऽभवत् । एतस्मात्कारुणाद्राजत्वं हरिश्चन्द्रे विराजते ।

तेभ्यो राजमरुत्सेभ्यः तदिदं भर्तृवर्षभ । समाप्य च हरिश्चन्द्रे महायज्ञं प्रतापवान् ।

अभिषिक्त्य गुणगुणे साक्षाज्जेन नराधिप । ये चैन्ये च महीपाला राजसूयं महाक्रतुं ।

यजन्ते ते महेन्द्रेण मोदन्ते भर्तृवर्षभ । येषां निधनं प्राप्ताः संयामेव्यपलायिनः ।

ते तत्सदनमासाद्य मोदन्ते भर्तृवर्षभ । तपसा ये च तीज्रेण त्यजन्तीह कलेवरं ।

१८०

ते तत्स्थानं समासाद्य श्रीमन्नो भान्ति नित्यम् । पिता च त्वाह कौन्तेय पाण्डुः कौरवमन्दम् ।
हरिश्चन्द्रे श्रियं दृष्ट्वा नृपतौ जातविस्मयः । विज्ञाय मानुषं लोकमायानं मां नराधिप ।
प्रोवाच प्रणतो भूत्वा वदेयास्व युधिष्ठिरं । समर्थोऽसि महो जेतुं धीतरस्तु स्त्रिताः वशे ।
राजसूयं क्रतुश्रेष्ठमाहरस्तेति भारत । लघोष्टवति पुत्रेऽहं हरिश्चन्द्रवादाय वै ।
मोदिये बज्रलाः शश्वत्समाः शक्रस्य संसदि । एवमभवतु वक्ष्येऽहं तव पुत्रं नराधिपं । ५०
भूलोकं यदि गच्छेयमिति पाण्डुमथस्त्वुवं । तस्य त्वं पुरुषय्यात्र सङ्कल्पं कुरु पाण्डव ।
गन्ताऽसि त्वं महेश्वरस्य पूर्वैः सह मलोकांतं । बज्रविघ्नस्य नृपते क्रतुरेष स्यतो महान् ।
किद्राण्यस्तु वाञ्छन्ति यज्ञाना ब्रह्मराक्षसाः । युद्धञ्च क्षत्रशमनं पृथिवीक्षयकारणं ।
किञ्चिदेव निमित्तञ्च भवत्यत्र चयावहं । एतस्मिन्मय राजेन्द्र यत्क्षेमं तस्मात्परं ।
अप्रमत्तोऽस्यित्येतो नित्यं चातुर्वर्ण्यस्य रचणे । भव एधस्व मोदस्व धनेस्त्वपेयं च द्विजान् । ५१
एतन्ने विस्तरेणोक्तं यन्मां त्वं परिपृच्छसि । आपृच्छे त्वां गमिष्यामि दार्शानिकगरीं प्रति ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमाख्याय पाण्डुर्वाच नारदो जनमेजय । जगाम तैर्दृष्टो राजसूयिभिर्यैः समागतः ।
गते तु नारदे पाथी भ्रातृभिः सह कौरवं । राजसूयं क्रतुश्रेष्ठं चिन्तयामास पाथिवः ।
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि ब्रह्मसभावर्णनं नाम द्वादशोऽध्यायः समाप्तश्चलोकपालसभास्थानपर्व ॥ १२ ॥

॥ अथ राजसूयारम्भपर्व ॥ ३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ क्षत्रेस्तदचनं श्रुत्वा निशश्चास युधिष्ठिरः । चिन्तयन् राजसूयेष्टिं न लेभे शर्क्यं भारत ।
राजर्षीणाञ्च तं श्रुत्वा मूढमानं महात्मानं । यज्वनो कर्षाभिः पुण्यैः लोकप्राप्तिं समीक्ष्य च । ५१
हरिश्चन्द्रश्च राजर्षिं रोचमानं विशेषतः । यज्वानं यज्ञमाहर्तुं राजसूयमिषेयम् ।
युधिष्ठिरस्ततः सर्वानर्चयित्वा सभासदः । प्रत्यर्चितश्च तैः सर्वैश्च ज्ञाथैव मनो दधे ।
अ राजसूयं राजेन्द्र कुरूणास्तृभस्तदा । आहर्तुं प्रवणश्चक्रे मनः सन्निव्यं चामकृतं ।
भूयश्चाहुतवीर्यीजा धर्मैर्वानुचिन्तयन् । किं हितं सर्वलोकानां भवेदिति मनो दधे ।
अनुगच्छन् प्रजाः सर्व्याः सर्वधर्मस्तताम्वरः । अविशेषेण सर्वेषां हितं चक्रे युधिष्ठिरः । ५२
सर्वेषां दीयतां दयं मुष्णन् कोपमदावभौ । साधुधर्मैति धर्मैति मान्यत श्रूयत भाषितं ।
एवं गते ततस्त्वस्मिन्पितृनिशश्मन्जनः । न तस्य विद्यते द्रष्टा ततोऽस्याजातशत्रुता ।
परियद्वाक्षुरेन्द्रस्य भोमस्य परिपालनात् । शत्रूणं क्षपणाच्चैव वीभर्षाः मयसाचिनः ।
धीमतः महदेवस्य धर्माणामनुशासनात् । वैनत्यात् सर्वतश्चैव नकुलस्य स्वभावनः । अविग्रहा वीतभयाः स्वकर्षन्निरताः सदा ।
निकामवर्षाः स्फोताय आसन् जनपदास्तथा । वार्द्धवो यज्ञधन्वाणि गोरच कर्षणं वणिक् । ५३
विशेषात्सर्वजनैव तत् संजज्ञे राजकर्षणम् । अनुकर्षञ्च निष्कर्षं व्याधिपावकमुर्कञ्च ।
सर्वमेव न तत्रासौ दुर्धर्मातिथे युधिष्ठिरे । दस्युभ्यो वक्ष्ये केभ्यश्च राज्ञः प्रति परस्परं ।

राजवस्त्रभतश्चैव नाश्रूयत मृषाकृतं । प्रियं कर्तुं मुपस्थातुं बलिकर्म स्वकर्मजं ।

अभिरुतुं नृपाः षट्सु प्रयत्नं जात्यैश्च नैगमैः । वरुधे विषयस्तत्र धर्मनित्यं युधिष्ठिरं ।

कामतोऽप्युपयुञ्जानैराजसैलीभजैर्जनैः । सर्व्वव्यापो सर्व्वगुणो सर्व्वमाहः स सर्व्वराट् ।

५४०

यस्मिन्निहितः सघाट् भाजमानो महायशाः । यत्र राजन् दंशदिशः पितृतो मातृतस्तथा । अनुरक्ताः प्रजा आभन्त्युग्रापाला
दिजातयः ।

स मन्त्रिणः समानाय्य भाट्टंश्च वदताम्बरः । राजसूयं प्रति तदा पुनः पुनरुपृच्छत ।

ते पृच्छमानाः सहिताः वचोऽर्थं मन्त्रिणस्तदा । युधिष्ठिरं महाप्राज्ञं धियत्तुमिदमब्रुवन् ।

येनाभिषिक्तो नृपतिर्वारुणं गुणसृच्छति । तेन राजाऽपि तं कृत्स्नं सघाड्गुणमभीषति ।

तस्य सघाड्गुणाहस्य भवतः कुरुनन्दन । राजसूयस्य समयं मन्यन्ते सुहृदस्तथा ।

५४१

तस्य यज्ञस्य समयः स्वाधीनः चक्षसस्पदा । सन्धा षड्भयो यस्मिंश्चोयन्ते मंशितव्रतैः ।

दूर्वाहिमानुपादाय सर्व्वानयः प्राप्नुते क्रतून् । अभिषेकश्च यस्यान्ते सर्व्वजितेन चोच्यते ।

समर्थोऽगि महाबाहो सर्व्वं ते वशगा वयं । अचिरात्त्वं महाराज राजसूयमवाप्स्यसि ।

अविकार्य्यं महाराज राजसूये मनः कुर्व्व । इत्येवं सुहृदः सर्व्वं प्रयत्नं मह चाब्रुवन् ।

स धर्म्यं पाण्डवस्तेषां वचः श्रुत्वा विशास्यते । धृष्टमिष्टं वरिष्ठश्च जयाह मनसाऽरिहा ।

५४२

श्रुत्वा सुहृदचक्षत जानेऽप्राप्यात्मनः चमः । पुनः पुनर्मनो दत्ते राजसूयाय भारत ।

स भ्रातृभिः पुनर्थमानूल्भिश्च महात्मभिः । मन्त्रिभिश्चापि सहितो धर्मराजो युधिष्ठिरः । धौम्यद्वैपायनाद्यैश्च सन्त्ययामास
मन्यवित् ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ इयं या राजसूयस्य सघाडर्हस्य मुक्तताः । अर्द्धधानस्य वदतः स्पृहा मे मा कथं भवेत् ।

॥ धौम्यायन उवाच ॥ एवमुक्तास्तु ते तेन राज्ञा राजीवलोचन । इदमर्चुर्वचः काले धर्मराजं युधिष्ठिरं ।

अर्हस्त्वमसि धर्मज्ञ राजसूयं महाकृतं । अथैवमुक्ते नृपताटुल्भिर्गच्छसिभिल्लथा ।

५४३

मन्त्रिणो भ्रातरश्चास्य तदचः प्रत्यपूजयन् । स तु राजा महाप्राज्ञः पुनरेवात्मनात्मवान् ।

भूयो विमसृषे पार्थो लोकानां हितकाम्यया । मामर्थयोगं मंप्रेत्य देशं कालौ व्ययागमौ ।

विमृश्य सत्यकचं धिया कुर्व्वन्प्राज्ञो न सीदति । न हि यज्ञसमारम्भः केवलात्मविनिश्चयतः ।

भवतीति ममाज्ञाय यन्नतः कार्य्यमुदहन् । स निश्चयार्थं कार्य्यस्य कृष्णमेव जनार्दन ।

सर्व्वलोकात्पत्रं मत्वा जग्मसं मनसा हरिं । अप्रमेयं महाबाहुं कामाज्जातमर्जं नृपु ।

५४४

पाण्डवसर्क्ययामास कर्मभिर्द्वैवसमितैः । नास्य किञ्चिद्विज्ञातं नास्य किञ्चिदकर्मजं ।

न स किञ्चिन्न विषर्षेदिति कृष्णममन्यत । स तु तं नैष्ठिको बुद्धिं कृत्वा पार्थो युधिष्ठिरः । गुरुवद्भूतगुरवे प्रार्हिण्यदूतमञ्जसा ।

श्रीभगेन रथेनाग्रं स दूतः प्राण यादवान् । द्वारकावासिनं कृष्णं द्वारवत्यां समामदत् ।

दर्शनाकाङ्क्षिणं पाथ दर्शनाकाङ्क्षयाऽच्युतः । इन्द्रमेनेन सहित इन्द्रप्रस्थमगात्तदा ।

व्यतीत्य त्रिविधान्देशंस्तरवान् विप्रवाहनः । इन्द्रप्रस्थगतं पार्थमभ्यगच्छज्जनार्दनः ।

५४५

संरुद्धं पितृवद्वाचा धर्मराजेन पूजितः । भीमेन च ततोऽपश्यत्समागं प्रीतिमान्पितुः ।

प्रीतः तोतेन सुहृदा रेमे स महितस्तदा । अर्जुनेन यमाभ्याश्च युक्त्वत्पर्युपासितः ।

तं विप्रान्ते गृध्रे देशे क्षिप्रं कथमच्युतं । धर्मराजः समागम्याश्चापयत्सं प्रयोजनं ।

॥ दुर्गिष्ठर उवाच ॥ प्रार्थितो राजसूये मे नचाभौ केवलेष्वया । प्राप्यते येन तत्ते हि विदितं कृष्ण सर्व्वशः ।

यस्मिन्मर्त्यं सम्भवति यश्च सर्व्वत्र पूज्यते । यश्च सर्व्वेश्वरो राजा राजसूयं स विन्दति ।

५१०

तं राजसूयं सुहृदः कार्य्यमाहुः समेत्य ते । तत्र मे निश्चिततमं तव कृष्ण गिरा भवेत् ।

कर्त्तिष्ठ भ्रातृदादेव न दोषं परिसृजते । स्वार्थहेतोस्तथैवान्ये प्रियमेव वदन्त्युत ।

प्रियं च परीक्षन्ते केचिदात्मनि यद्धितं । एवमप्यायाश्च दृश्यन्ते जनवादाः प्रयोजने ।

लम्बु हेतुर्नैतीत्येतान् कामक्रोधौ व्युदस्य च । परमं यत्तु चमं लोके यथावदकुर्महंभि ।

इति श्रीमहाभारते सभापर्च्यणि राजसूयारम्भपर्च्यणि द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

॥ श्री ७७७ उवाच ॥ सर्व्वैर्गुणैर्महाराज राजसूयं लमर्हमि । जानतस्त्वेव ते सर्व्वं किञ्चिद्वक्ष्यामि भारत ।

५११

जामग्न्येन गमिणं क्षत्रं यदवशेषितं । तस्मादवरजं लोके यदिदं क्षत्रमञ्जितं ।

छतोऽयं कुलमङ्गलः क्षत्रियैर्व्वसुधाधिप । निदेशभाग्यिन्तस्तेहि विदितं भरतर्षभ ।

रेनस्यैवाकुर्व्वशस्य प्रकृतं परिचक्षते । राजानः श्रेणिवद्वाश्च तथाऽन्ये क्षत्रिया भुवि ।

रेनवश्याश्च ये राजसूयेवेत्साकवो नृपाः । तानि चैकशतं विद्धि कुलानि भरतर्षभ ।

यथातस्त्वेव भोजानां विस्तरो गुणतो महान् । भजते ऽयं महाराज विस्तरं स चतुर्दिशं ।

५१०

तेषां तथैव तां लक्ष्मीं सर्व्वत्रक्षमुपासते । इदानीमेव वै राजन् जरासन्धो महोमतः । अभिभूय त्रियं तेषां कुलानामन्यचितः ।

स्थिता मूर्द्धनि नरेन्द्राणामाजसाक्रता सर्व्वशः । सोऽर्वानि मध्यमां भुक्त्वा मिथो भेदममन्यत ।

प्रभुर्भ्यस्तु परो राजा यस्मिन्नेकवशे जगत् । स साम्राज्यं महाराज प्राप्तो भवति योगतः ।

तं स राजा जरासन्धं संश्रित्य किल सर्व्वशः । राजस्येनापतिर्ज्ज्ञातः शिशुपालः प्रतापवान् ।

तमेव च महाराज शिष्यवत्समुपस्थितः । वक्रः कर्ष्पाधिपतिर्मायायोधो महाबलः ।

५१५

अपरा च महावीर्य्यो महात्मानौ समाश्रितौ । जरासन्धं महावीर्य्यं तौ हंसडम्भाकुभौ ।

दन्तवक्रः कर्ष्पश्च करभो मेघवाहनः । मृध्नां दिव्यमणिं बिभ्रत्तु यमद्वृतमणिं विदुः ।

मुरुक्षु नरकक्षेत्रांश्च शास्ति यो यवनाधिपः । अपर्य्यन्तबलौ राजा प्रतोऽन्या वरुणो यथा ।

भगदत्तो महाराज वृद्धस्तु पितुः सखा । स वाचा प्रणतस्तस्य कर्ष्णो च विशेषतः ।

क्षेत्रबद्धश्च मनसा पितृवद्भक्तिर्मांस्तथि । प्रतोऽन्या दक्षिणश्चान्नं पृथिव्याः प्रति योऽं तूपः ।

५२०

मातुला भवतः प्रहूरः पुरुजित्कुन्तिवर्धनः । स ते सन्नतिमानेकः स्नेहतः शत्रुसदनः ।

जरासन्धं गतस्त्वेव पुरा यो न मया हतः । पुरुषोत्तम विज्ञातो योऽसौ चेदिषु दुर्क्षतिः ।

आत्मानं प्रति जानाति लोकेऽस्मिन्पुरुषोत्तमं । आदत्ते सततं मोहाद्यः स विरुद्धः मामकं ।

वज्रपुण्ड्रद्वारतेषु राजा बलसमन्वितः । पौण्ड्रको वासुदेवेति योऽसौ लोकेऽभिचिन्तुतः ।

चतुर्थभास्त्रहाराज भोज इन्द्रमेवा बली । विद्याबलाद्धो गजयत्सुपाण्डुकथकैशिकान् ।

१८५

भ्राता यस्याकृतिः शूरेण जामदग्न्यसमोऽभवत् । स भेका मागधं राजा भीष्मकः परवीरहा ।

प्रियाण्णाचरतः प्रह्लादसदा मन्वन्धिनस्ततः । भजतो न भजत्यस्मान्प्रियेषु व्यवस्थितः ।

न कुलं स बलं राजन्वभ्यजानात्तथात्मनः । पश्यमानो यशो दीपं जरामन्वमुपाश्रितः ।

उदीच्याश्च तथा भोजाः कुलान्यष्टादशप्रभे । जरामन्वभयादेव प्रतोर्चा दिशमास्थिताः ।

शूरसेना भद्रकारा बोधाः शाल्वाः पट्टराः । सुस्थलाश्च मुकुट्टाश्च कुलिन्दाः कुन्तिभिः सह ।

१८६

शाल्वायनाश्च राजानः भेदार्थानुचरैः सह । दक्षिणा ये च पाञ्चालाः पूर्वाः कुन्तिषु कोश्रणाः ।

तथोत्तरां दिशं चापि परित्यज्य भयार्दिताः । मत्स्याः सन्यस्तपादाश्च दक्षिणं दिशमाश्रिताः ।

तथैव सर्वपाञ्चाला जरामन्वभयार्दिताः । स्वराज्यं सम्परित्यज्य विद्रुताः सर्वतो दिशं ।

कस्यचित्त्य कालस्य कंसो निर्धेय्य यादवान् । बाह्वर्धेयसुते देव्यावुपागच्छदृशामतिः ।

अलि प्राप्तिश्च नाद्या ते महेदेवानुजेऽबले । बलेन तेन स ज्ञातीनभिभूय दृष्टामतिः ।

१८७

अथैव प्रातः स तस्यामीदतीवापनयो महान् । भोजराजन्यदृष्टैश्च पीड्यमानैर्दगात्मना ।

ज्ञातित्राणमभीषाद्विस्मयसम्भावना कृता । दत्त्वाऽकुरा य सुतनुं तामाकृकसुतां तदा ।

संकर्षणद्वितीयेन ज्ञातिकार्यं मया कृतं । इतौ कंससुनामानौ मया रामेण चाप्युत ।

भयेतु समतिक्रान्ते जरामन्वे समुद्यते । मत्स्योऽय मन्त्रितो राजन् कुलैरष्टादशवरैः ।

अनारमन्तो निघ्नन्तो महासूतैः शत्रुघातिभिः । नहन्यामो वयन्तस्य त्रिभिर्वर्षैश्चैवैव ।

१८८

तस्य ह्यमरमङ्गाग्रौ बलेन बलिनाम्बरैः । नामभ्यां हंसिडम्भकावशस्त्रनिधनावुभौ ।

तावुभौ सहितौ वीरौ जरामन्वश्च वीर्यवान् । त्रयस्तथाणां लोकानां पर्थ्यान्ना इति मे मतिः ।

न हि केवलमस्माकं यावन्तोऽन्ये च पार्थिवाः । तथैव तेषामासीच्च बुद्धिर्बुद्धिमताम्बर ।

अथ हंस इति ख्यातः कश्चिदामोन्महानृपः । रामेण स हतस्तत्र संग्रामेऽष्टादशवरैः ।

हतो हंस इति प्रोक्तमथकेनापि भारत । तच्छुला डिम्भको राजन्यमुनाऽभ्यस्यमज्जत ।

१८९

विना हंसेन लोकोऽस्मिन्नाहं जीवितुमुत्सहे । इत्येतां मतिमास्थाय डिम्भको निधनं गतः ।

तथातु डिम्भकं श्रुत्वा हंसः परपुण्ड्रय । प्रपदे यमुनामेव सोऽपि तस्यां न्यमञ्जत ।

तौ स राजा जरामन्वः श्रुत्वा च निधनं गतौ । पुनं शून्येन मनसा प्रययौ भरतर्षभ ।

ततो वयमस्मिन्न तस्मिन् प्रतिगते नृपे । पुनरानन्दिनः सर्वे मयुरायां वसामहे ।

यदाबन्धेभ्यः पितरं मा त्रै राजीवलोचना । कंसमार्थ्यां जरासन्धं दुहिता मागधं नृपं ।

१९०

चोदयत्येव राजेन्द्र पतिव्यमनदुःखिता । पतिघ्नं मे जहीत्येवं पुनः पुनररिन्दम ।

ततो वयं महाराज तन्मन्त्रं पूर्वमन्वितं । संस्मरन्तो विमनसो व्यपथाता नराधिप ।

पृथक्तेन महाराज संक्षिप्य महतीं श्रियं । पलाशमो भयान्तस्तस्य ससुतश्चातिवाञ्छवाः ।

इति मद्दिन्य सर्वे स्म प्रतोर्चा दिशमाश्रिताः । कुसस्थलीं पुरीं रम्यां रैवतेनापशोभिता ।

तर्ता विवशं तस्याञ्च कृतवन्ता वयं नृप । तथैव दर्शभस्कारं देवैरपि दुरामदं ।

११५

स्त्रियोऽपि यस्यां युध्येयुः किमु दृष्टिमहारथाः । तस्यां वयमभिव्रज निवासोऽकुतोभयाः ।

आलोभ्य गिरिमुख्यं तं मागधं तोर्णमेव च । माधवाः कुरुशार्दूल परां मुदमावाप्नुवन् ।

एवं वा जरासन्धादभितः कृतकिल्बिषाः । सामर्थ्यवन्तः सम्बन्धाद्भोक्तृन् समुपाश्रिताः ।

विधोऽनायतं मप्रत्रिक्लृप्तं योजनादधि । योजनान्ते शतद्वारं वीरविक्रमतोरणं ।

अष्टादशावरेनद्वं चतियैर्युद्धदुर्भदैः । अष्टादशमहस्याणि भ्रातृणां सन्निभः कुले ।

११६

आङ्गुल्य शतं पुत्रा एकैकस्त्रिंशद्वयः । चारुदेष्णः सह भ्रात्रा चक्रदेवाऽय सात्यकिः ।

अरुश्च रौहिणेयश्च साम्बः शैबिसमो युधि । एवमेते रथाः सप्त राजश्रव्यान्निबोध मे ।

कृतवर्भा ह्यनाधृष्टिः समीकः समितिञ्जयः । कङ्कः शङ्कुश्च कुन्तिश्च सप्तैते वै महारथाः ।

पुत्रौ वात्सकभोजस्य दृष्टौ राजा च ते दश । वज्रसंहनना वोरा वीर्यवन्ता महारथाः ।

स्मरन्तां मध्यमं देशं दृष्टिर्मध्ये व्यवस्थिताः । स त्वं मया दुर्गुणैर्युक्तः सदा भरतमत्तम ।

११७

जले मया जमात्मानं कर्तुमर्हसि भारत । नतु शक्यं जरासन्धे जीवमाने महाबले ।

राजसूयं लयाऽवाप्तुमेषा राजन्मतिर्ह्यसौ । तेन रुद्धा हि राजानः सर्वे जिला गिरिव्रजे ।

कन्द्रे पर्वतेन्द्रस्य सिंहेनेव महादिपाः । स हि राजा जरासन्धा यियच्छुर्व्यमुधाधिपैः ।

महादेवे महात्मानमुमापतिमरिन्दम । आराध्य तपसेयेण निर्जितास्तेन पार्थिवाः ।

प्रतिज्ञायाश्च पारं न गतः पार्थिवमत्तमः । स हि निर्जित्य निर्जित्य पार्थिवानृतनगतान् ।

११८

पुरमानीय बद्धा च चकार पुरुषव्रजं । वयश्चैव महाराज जरासन्धभयात्तदा ।

मथुरां स्मरित्यज्य गता द्वारवर्ता पुरीं । यदि त्वेव महाराज यद्यं प्राप्नुममोक्षसि ।

यतस्व तेषां मोचाय जरासन्धबधाय च । समारम्भो न श्रुत्वाऽयमन्यथा कुरुमन्दन ।

राजसूयस्य कार्क्ष्णेन कर्तुं मतिमताम्बर । इत्येषा मे मतीराजन्यथा वा मन्यसेऽनघ । एवं गते समाचक्ष्व स्वयं निश्चित्य

हेतुभिः ।

इति श्रीमहाभरते सभापर्वणि राजसूयारक्षपर्वणि कृष्णवाक्ये चयोदशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ उक्तं लया बुद्धिमता यज्ञान्यो वक्तुमर्हति । भंशयानां हि निस्सीता त्वं नान्यो विद्यते भुवि । ११५

गृहे गृहे हि राजानः स्वस्य स्वस्य प्रियङ्कराः । न च मासाज्यमाप्नोति मयाट्शब्दो हि कृच्छ्रभाक् ।

कथं पगनुभावज्ञः स्वं प्रशंसितुमर्हति । परेण समवेतस्य तुः प्रशस्यः स पूज्यते ।

विशाला बज्रना भूमिर्व्यङ्गरूपमाचिता । दूरं गत्वा विजानाति श्रेयो दृष्टिकुलोदह ।

शममेव परं मन्ये शमात् चेमं भवेन्नम । आरम्भे पारमेष्ठ्यन्तु न प्राशंसिति मे मतिः ।

एवमेतै हि जानन्ति कुले जाता मनस्विनः । कश्चित्कदाचिदेतेषां भवेच्छ्रेष्ठो जनादेन ।

११६

वयश्चैव महाभाग जरासन्धभयात्तदा । शङ्किताः स्म महभाग दौरात्यात्तस्य चानघ ।

अहं हि तव दुर्धर्ष भुजवीर्याश्रयः प्रभो । नात्मानं बलिभं मन्ये त्वयि तस्माद्विशङ्किते ।

लवकाशाच्च रामाच्च भोमसेनाच्च माधव । अर्जुनादा महात्माहो हन्तुं प्रक्षो न वेति वै ।

एवं जानन् हि वार्ष्णेय विष्टशामि पुनः पुनः । त्वं मे प्रमाणभूतोऽभि सर्वकार्येषु केशव । तच्छुत्वा चाश्ववीक्षीमो वा ह्यं वाञ्छ
विशारदः ।

॥ भीम उवाच ॥ अनारम्भपरो राजा वल्मीक इव सीदति । दुर्बलश्चानुपाथेन बलिनं योऽधितिष्ठति ।

अतन्त्रितस्तु प्रायेण दुर्बलो बलिनं रिपुं । जयेत्सम्यक्प्रयोगेन नोत्थायानात्मनो हितान् ।

कृष्ण नयो मयि बलं जयः पार्थे धनञ्जये । मागधं माधयिष्याम इष्टं च य दवाग्रयः ।

॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ अर्थानारभते बालो नानुबन्धमवेक्षते । तस्मादर्चिन्मृशन्ति बालमर्थपरायणं ।

हिला करान्यैवान्नाथिः पालनाच्च भगीरथः । कार्त्तवीर्यस्तपोवीर्याद्वलान्तु भरतो विभुः ।

चक्ष्णा मरुत्तन्तानुपञ्च मघाजस्तनुशुभ्रम् । सासाज्यमिच्छतले तु मर्याकारं युधिष्ठिर ।

मन्वान् वश्यान्नुमृशन्नेवमेव सतां युगे । नियाह्नानचणं प्राप्तिः धर्माधनयलक्षणैः । बाहद्रथो जगामन्धसिद्धिं भरतर्षभ ।

न चैतमनुब्रूयन्ते कुलान्येकशतं नृपाः । तस्माद्दिहवलादेव सासाज्यं कुरुते हि मः ।

रत्नभाजो हि राजानो जगामन्धमुपासते । न च तुय्यति तेनापि बात्यादनयमास्थितः ।

मूर्धाभिषिक्तं नृपतिं प्रधानपुरुषो बलात् । आदत्ते न च नो दृष्टोऽभागः पुरुषतः क्वचित् ।

एवं सर्वान्वशे चक्रे जगामन्धः शतावरान् । तं दुर्बलपरो राजा कथं पार्थ उपैष्यति ।

प्राक्षितानां प्रमृष्टानां राज्ञां पशुपतेर्गृहे । पशूनामिव का प्रीतिर्जीवति भरतर्षभ ।

चक्षियः शस्त्रमरणे यदा भवन्ति मत्कृतः । ततः स मागधं मंखे प्रतिवाधेम यदयं ।

षडशीतिः ममानोताः शेषा राज्ञस्तुर्दश । जगामन्धेन राजानस्ततः क्रूरं प्रवर्त्यते ।

प्राप्तयः स यशो दीप्तं तत्र यो विप्रमाचरेत् । जयेद्यश्च जगामन्धं स मघाट् न्वियतं भवेत् ।

दति श्रीमहाभारते सभापर्वणि राजसूयारम्भपर्वणि कृष्णवाक्ये चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ सघाड्गुणमभीषून्वै युष्मान्स्वार्थपरायणः । कथं प्रहिणुयां कृष्ण सोऽहं केवलमाहसात् ।

भोमार्जुनावभौ नने मनो मन्ये जनार्दनं । मनश्चक्षुर्विहीनस्य कीदृशं जीवितं भवेत् ।

जगामन्धबलं प्राप्य दुष्पारं भीमविक्रमं । यभाहि न विजेताजो तत्र वः किं विचेष्टितं ।

अस्मिंस्त्वर्थान्तरे युक्तमनर्थः प्रतिपद्यते । तस्मान्न प्रतिपत्तिस्तु कार्थ्या युक्ता मता मम ।

यथाऽहं विष्टपाशेकस्तत्तावत् श्रूयतां मम । मश्यामं रोचये साधु कार्यस्यास्य जनार्दन । प्रतिहन्ति मनो मेऽयं राजसूये ।

दराहरः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रार्थेः प्राप्य धनुश्रेष्ठमचक्ष्ये च महदुधौ । रथं ध्वजं सभाञ्चैव युधिष्ठिरमभाषतं ।

॥ अर्जुन उवाच ॥ धनुराश्रयं शरा वीर्यं पशो भूमिर्ग्रहो बलं । प्राप्तमेतन्मया राजन् दृष्ट्वापं यदभीक्षितं ।

कुले जन्म प्रगर्भन्ति वैद्याः साधु सुनिश्चिताः । बलेन सदृशं नान्ति वीर्येभ्यः समरोचते ।

कृतवीर्यकुले जातो निर्वीर्यः किङ्करिर्यति । निर्वीर्यं तु कुले जातो वीर्यवान्मु विशिष्यते ।

चक्षियः सर्वशो राजन्यस्य वृद्धिर्दिषज्जये । सर्वैर्गुणैर्विहीनोऽपि वीर्यवान् ह तरेद्रिपून् ।

सर्व्वेऽपि गुणैर्गुणो निर्व्विध्यः किं करिष्यति । गुणोभूता गुणाः सर्व्वे तिष्ठन्ति हि पराक्रमे ।

१००

जयस्य हेतुः सिद्धिर्हि कर्म देवस्य संश्रितं । संयुक्तो हि बलैः क्षत्रियमादानोपयुज्यते ।

तेन हारेण शत्रुभ्यः क्षीयते सबलो रिपुः । दैन्यं यथाऽबलवति तथा मोहो बलान्विते । तावुतौ नाशको हेतुः राज्ञा त्याज्यौ जया
रिप्ताः ।

जगामन्वविनाशश्च राजाञ्च परिरक्षणं । यदि कुर्याम यज्ञार्थं किन्ततः परमं भवेत् ।

अनारम्भे हि नियतो भवेदगुणनिश्चयः । गुणान्निःसंशयाद्वाज्रैर्गुण्यं मय्यसे कथं ।

कपायं सुलभं पद्यान्मुनीनां शममिच्छतां । माघाज्यन्तु भवेच्छ्रेयं वयं योक्ष्यामहे परान् ।

१०१

इतिश्रीमहाभारते सभापर्व्वणि राजसूयारम्भपर्व्वणि जगामन्वधमन्त्रेण पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

॥ वाग्देव उवाच ॥ जातस्य भारते वंशे तथा कुन्त्याः सुतस्य च । यावैयुक्तो मतिः सेधमर्जुनेन प्रदर्शिता ।

मम सृष्टं वयं विद्मः रात्रौ वा यदि वा दिवा । न चापि कश्चिदमरमपुङ्खेनानुगृश्रुम ।

एतादेव पुरुषैः कार्य्यं हृदयतोषणं । नयेन विधिद्वयेन यदुपक्रमते परान् ।

सुनयस्यानपायस्य संयोगे परमः क्रमः । सङ्गया जायतेऽसाम्यं साम्यञ्च नभवेद्वयोः ।

अनयस्यानुपायस्य संयुगे परमः लयः । संयोगो जायते भास्याऽजयश्च न भवेद्वयोः ।

१००

ते त्रयं नयमास्थाय शत्रुदेहसमीपगाः । कप्रमन्तं न गच्छेम दृढस्त्रेण नदीरथाः । परस्त्रे समाक्रान्ताः स्वरन्नावरणे
रियताः ।

यूढानोक्तैर्गतिवर्त्तनैर्न युध्येदग्निभिः सह । इति बुद्धिमता नोतिस्तत्प्रमापीह रोचते ।

अनवद्या ह्यमम्बुद्धाः प्रविष्टाः शत्रुसङ्घं ततः । शत्रुदेहमुपाकस्यतं कानं प्राप्नुयामहे ।

एकोऽस्त्रेण श्रियं नित्यं भित्तिं पुरुषर्षभः । अन्तरास्त्रेण भूतानां तत्तत्तयश्चैव लचये ।

अथ वै न निहत्याजौ श्रेष्ठेणापि समाहताः । प्रप्नुयाम ततः स्वर्गं ज्ञातित्राणपरायणाः ।

१०१

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कृष्ण कोऽयं जगामन्वः किंमेव्यः क्षिपराक्रमः । यत्त्वा स्पृष्ट्वाऽग्निमदृशं न दग्धः शनभो यथा ।

॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ शृणु राजन् जगामन्वो यदीर्थ्यौ यत्पराक्रमः । यथा चेपिचितोऽस्माभि र्ब्रह्मशः कृतविप्रियः ।

अत्रौहिणीनां शिष्टिणामासीत्समरदग्धितः । राजा दृहद्वयो नाम मगधाविपतिश्चैव ।

रूपवान्नीर्य्यमस्यत्रः श्रीमानतुल्यिक्रमः । नित्यं दीर्घाङ्किततनुः शतकतुरिवापरः ।

तेजसा सूर्य्यमङ्गाशः चमया पृथिवीसमः । यमान्तकसमः क्रोधे श्रिया वैश्रवणेपमः ।

१००

तस्याभिजनसंयुक्तैर्गुणैर्भरतसत्तम । व्यातये पृथिवी सर्वा सूर्य्यस्त्रेव गभस्तिभिः ।

स काशिराजस्य सुते यमजे भरतर्षभ । उपयेभे महावीर्य्या रूपद्रविणसंयुते ।

तयोश्चक्रार समर्थं मिथः स पुरुषर्षभः । नातिवर्त्तिष्य दत्येवं पत्नीभ्या सविधौ तदा ।

स ताभ्यां शुश्रुभे राजा पत्नीभ्या वसुधाधिपः । प्रियाभ्यामनुरूपाभ्या करेणभ्यामिव द्विपः ।

तयोर्मध्यगतस्यापि रराज वसुधाधिपः । गङ्गायमुनयोर्मध्ये मूर्त्तिमानिव सागरः ।

१०१

विषयेषु निमग्नस्तस्य दैवानमभ्यगात् । न च वंशकरः पुत्रस्तस्याजायत कश्चन ।

मङ्गलैर्बहुभिर्होमैः पुत्रकामाभिरिष्टिभिः । नामसाद नृपश्रेष्ठः पुत्रं क्लृप्तिवर्द्धनं ।
 अथ काक्षीवतः पुत्रं गीतमस्य महात्मनः । इति श्राव तपसि श्रान्तमुदारं चण्डकौशिकं ।
 यदृच्छयागतं तन्नु दृष्टमूलमुपाश्रितं । पत्नीभ्यां सहितो राजा सच रत्नैरतोषयत् ।
 तमब्रवीत्सत्यधृतिः सत्यवाग्दक्षिणतमः । परितुष्टोऽस्मि राजेन्द्र वरं वरय सुव्रत । १००
 ततः समार्यः प्रणमस्तमुवाच दृष्टद्वयः । पुत्रदर्शननैराश्याद्वाप्यमन्दिग्धया गिरा ।
 ॥ राजोवाच ॥ भगवन्नाज्यमुत्सृज्य प्रस्थितोऽहं तपोवनं । किं वरेणान्यभागस्य किं राज्येनाप्रजस्य मे ।
 ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा मुनिर्धानमगमत्तुभित्तिद्वयः । तस्यैव चांसदृष्टस्य श्चायया ममुपाविशत् ।
 तस्मैपविष्टस्य मुनेरुत्सङ्गं निपपात ह । श्रवानमशुकादष्टमेकमाप्तफलं किल ।
 तस्मादष्टमं मुनिश्रेष्ठो हृदयेनाभिमन्य च । राज्ञे ददावप्रतिमं पुत्रसम्प्राप्तिकारणं । १०१
 उवाच च महाप्राज्ञस्तं राजानं महामुनिः । गच्छ राजनकृतार्थोऽसि निवर्त्तस्व नराधिप ।
 एतच्छ्रुत्वा मुनेर्व्याक्यं शिरसा प्रणिपत्य च । मुनेःपादौ महाप्राज्ञः सनृपः स्वगृहं गतः ।
 यथा समयमाज्ञाय तदा सनृपसत्तमः । द्वाभ्यामेकं फलं प्रादात्यद्वीभ्यां भरतर्षभ ।
 ते तदासंदिग्धा कृत्वा भक्त्यामामतुः पृष्ठमे । भावित्वादपि चार्थस्य सत्यवाक्यतया मुनेः ।
 तयोः समभवद्गर्भः फलप्राशनसम्भवः । ते च दृष्ट्वा सनृपतिः परां मुदंसवाप ह । १०२
 अथ काले महाप्राज्ञ यथासमयमागते । प्रजायतामुभे राजनशरीरशक्ने तदा ।
 एकश्चिवाज्जचरणे श्रद्धादरमुखस्त्रिच । दृष्ट्वा शरीरशक्ने प्रपेतुर्गमे भृशं ।
 उद्दिग्धे मह ममन्य ते भगिन्यौ तदाऽबले । सजीवे प्राणिशक्ने तद्यज्ञाते सुदुःखिते ।
 तयोर्धाव्यौ मुसस्वीते ते कृत्वा गर्भसंज्ञे । निर्गम्यान्तःपुरद्वारात्समुत्सृज्याभिर्जग्मतुः ।
 ते चतुष्पथनिक्षिप्ते जरा नामाऽथ राक्षसी । जयाह मनुजव्याघ्र मांसशोणितभोजना । १०३
 कर्तुकामा सुखवहे शक्ने सा तु राक्षसी । संयोजयामास तदा विधानबलेचोदितः ।
 ते समानीतमात्रे तु शक्ने पुरुषर्षभ । एकमूर्त्तिधरो वीरः कुमारः समपद्यत ।
 ततः सा राक्षसी राजन् विस्मयोत्फुल्लोचना । न शशाक समुद्बोद्धं वज्रभारमथं शिशुं ।
 बालस्ताम्रतनं मुष्टिं कृत्वा चास्ये निधाय सः । प्राकौशदतिसंरम्भः सतोय इव तोषदः ।
 तेन शब्देन संभ्रान्तः सहसाऽन्तःपुरे जनः । निर्जगाम नरव्याघ्र राज्ञा सह परन्तप । १०४
 ते चान्ते परिस्त्राने पयःपूर्णपयोधरे । निराशे पुच्छलाभाय सहभैवाभ्यगच्छताः ।
 तेऽथ दृष्टा तथाभूते राजानं चेष्टसन्ततिं । तच्च बालं सुबलिनं चिन्तयामास राक्षसी ।
 नार्शामि विषये राज्ञो वपन्तो पुच्छद्विजिनः । बालं पुच्छमिह हन्तुं धार्मिकस्य महात्मनः ।
 सा तं बालमुपादाय मेघलेखेव भास्करं । कृत्वाच मानुषं रूपमुवाच वसुधाधिपं ।
 ॥ राजसूयाच ॥ दृष्टद्वय सतत्सोऽयं मया दत्तः प्रष्टव्यतां । तव पत्नीद्वये जातो द्विजातिवरशासनात् । धार्मीजनपरित्यक्ता
 मयाऽयं परिरचितः ।

॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ततस्ते भरतश्रेष्ठ काशिराजसुते शुभे । तं बालभेभिपद्याशु प्रसूवैरभ्यपिच्यतां ।

ततः स राजा भृङ्गष्टः सर्वं तदुपलभ्य च । अपृच्छद्वैमर्गभाभा 'राक्षसीं' तामराक्षसीं ।

॥ रात्रौ उवाच ॥ का त्वं कमलगर्भाभे मम पुत्रप्रदायिनी । कामया ब्रूहि कस्याणि देवताप्रतिभाऽपि मे ।

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि राजसूयारम्भपर्वणि जरासन्धोत्पत्तौ षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

॥ रात्रस्तुवाच ॥ जगानामाऽस्मि भर्तुं ते राक्षसी कामरूपिणी । तव वेश्मनि राजेन्द्र पूजितान्यवसं सुखं ।

गृहे गृहे मनुष्याणां नित्यं तिष्ठामि राक्षसी । गृहे देवीतिनाम्ना वै पुरां सृष्टा स्त्रियम्बुवा ।

७१०

दानवानां विनाशाय स्थापिता दिव्यरूपिणी । यो मां भक्ष्या निखेत्युक्षेप सपुत्रां शैवान्मृशितां ।

गृहे तस्य भवेद्वृद्धिरन्यथा चयमाप्नुयान् । लङ्गुले तिष्ठमाना तु पूजिताऽहं सदा विभो ।

निखिता चैव कुक्षेऽहं पुल्लैर्बहुभिगट्टता । गन्धपुष्पैस्तथा धूपैर्भक्ष्यैर्भोज्यैःसुपूजिता ।

माऽहं प्रत्युपकारार्थं चिन्तयाम्यनिशं तव । तवेमे पुत्रशकले दृष्टवत्यस्मि धार्मिक ।

मन्त्रेपिते मया दैवात् कुमारः समपद्यत । तव भाग्यान्महाराज हेतुमात्रमहं लिह ।

७१५

मेहं वा खादितुं शक्ता किं पुनस्तव बालकं । गृहसंपूजनात्तुभ्या मया प्रत्यर्पितस्तव ।

॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ एवमुक्ता तु सा राजेक्षत्रैवान्तरधीयत । स संरक्ष्य कुमारं तं प्रविवेश गृहं नृपः ।

तस्य बालस्य यत्कृत्यं तच्चकार नृपस्तदा । आह्वापयच्च राक्षस्या मगधेषु महोत्सवं ।

तस्य नामाकरोच्चैव पितामहसमः पिता । जगद्या सन्धितो यस्माज्जरासन्धो भवत्ययं ।

सोऽवर्द्धत महोत्तमाः मगधाधिपतेः सुतः । प्रमाणबलस्यस्यो हताहतिरिवानलः ॥ सातापिवोर्बन्दिनकरः शुक्रपक्षे यः ॥ १७ ॥

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि राजसूयारम्भपर्वणि जरासन्धोत्पत्तौ सप्तमोऽध्यायः ॥ १७ ॥

॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ कस्यचित्तथकालस्य पुनरेव महातपाः । मागधेषूपचकाम भगवांश्चण्डकौशिकः ।

तस्यागमनसंक्षुब्धः सामात्यैः सपुरःसरः । सभार्यः सह पुल्लेण निर्जगाम दृहद्रथः ।

पाद्यार्धाचमनीयैस्तमर्चयामास भारत । स नृपो राज्यमहितं पुंल तस्मै न्यवेदयत् ।

प्रतिगृह्य तु तं पूजां पार्थिवाङ्गवानृषिः । उवाच मागधं राजन् प्रक्षुब्धेनान्तरात्मना ।

सर्वमेतन्मया ज्ञातं राजर्नदित्येन चक्षुषा । पुत्रस्तु गृणु राजेन्द्र यादुशोऽय भविष्यति ।

७१५

अस्य रूपञ्च सत्त्वञ्च बलमूर्जितमेव च । एष श्रिया समुदितः पुत्रस्तव न संशयः ।

प्रापयिष्यति तत्सर्वं विक्रमेण समन्वितः । अस्य वीर्यवतो वीर्यं मानुयास्यसि पार्थिवाः ।

पततो वैनतंयस्य गतिमन्यं यथा खगाः । विनाशमुपयास्यसि ये चाऽस्य परिपथिनः । देवैरपि विक्षुष्टानि शस्त्राण्यस्य महोपते ।

न रुजं जनयिष्यन्ति गिरिरिव नदीरयाः । सर्वमूर्द्धाभिषिक्तानामेष मूर्द्धं ज्वलिष्यति ।

प्रमाहुरोऽयं सर्वेधां ज्योतिषामिव भास्करः । शनमासाद्य राजानः सत्त्वद्वलवाहनाः । विनाशमुपयास्यसि शलभा इव

पार्वकं ।

७१०

एष श्रियः समुदिताः सर्वराज्ञां गहीष्यति । वर्षास्त्रिवोदीर्णजला नदीर्नदनदीपतिः ।

एष धारयिता सम्यक्चातुर्वर्ष्यं महाबलः । शुभाशुभमिव स्त्रीता सर्वशस्त्रधरा धरा ।

अस्याज्ञावशगाः सर्वे भविष्यन्ति नराधिपाः । सर्वभूतात्मभूतस्य वायोऽग्निरिव शरीरिणः ।

एष ह्रदं महादेवं विपुरान्तकरं हरं । सर्वलोकींश्चतिबलः साक्षात् द्रव्यति मागधः ।

एवं ब्रुवन्नेव मुनिः स्वकार्यमिव चिन्तयन् । विमर्जयामास नृपं दृढद्रव्यमथारिहन् ।

०११

प्रविश्य नगरोच्चापि ज्ञातिसम्बन्धिर्मिहतेः । अभिषिच्य जरामन्धं मगधाधिपतिस्तदा ।

दृढद्रव्येन नरपतिः परां निर्हृतिमाययौ । अभिषिक्ते जरामन्धे तदा राजा दृढद्रव्यः ।

पद्मोदयेनानुगतस्तपोवनचरोऽभवत् । ततोऽवनस्ये पितरि मावेत्येव विशास्यते । जरामन्धः स्वकीर्येण पार्थिवानरकोदगे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ दीर्घस्य कालस्य तपोवनचरो नृपः । सर्भार्थः स्वर्गमगमत्तपस्तप्त्वा दृढद्रव्यः ।

जरामन्धेऽपि नृपतिर्यथोक्तं कौशिकेन तत् । वरप्रदानमखिलं प्राप्य राज्यमपालयत् ।

०१२

निहते वासुदेवेन तदा कंसे महोपतौ । जातो वै वैरनिश्चिन्धः कृष्णेन सह तस्य वै ।

भ्रामयित्वा शतगुणमेकोनं येन भारत । गदा क्षिप्त्वा बलवता मागधेन गिरिव्रजात् ।

तिष्ठते मथुरायां वै कृष्णस्याद्भुतकर्षणः । एकानयोजनशते सा पपात गदा शुभा ।

दृष्ट्वा पौरैस्तदा मस्यगदा चैव निवेदिता । गदावसानं तत् ख्यातं मथुरायाः समीपतः ।

तस्यांसां हंसडिम्बकावशस्तनिधानावुभौ । मन्त्रे मतिमृतां श्रेष्ठौ नीतिशस्त्रविशारदौ ।

०१३

यौ तौ मया ते कथितौ पूर्वमेव महाबलौ । त्रयस्त्रयाणां लोकानां पर्याप्ता इति मे मतिः ।

एवमेष तदा वीर बनिभिः कुकुरान्धकैः । वृष्णिभिश्च महाराज नीतिहेतोरेष्वेक्षितः ।

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि राजसूयारम्भपर्वणि जरामन्धप्रशंसायामष्टादशोऽध्यायः समाप्तश्च राजसूयारम्भपर्वः ॥ १८ ॥

—<<<<<<>>>>>>—

॥ अथ जरामन्धबधपर्वः ॥ ४ ॥

॥ वासुदेव उवाच ॥ पतितौ हंसडिम्बकौ कंषस्य सगणो हतः । जरामन्धस्य निधने कालोऽयं समुपागतः ।

न शक्नोऽसौ रणे जेतुं सर्वैरपि सुरासुरैः । प्राणयुद्धेन जेतव्यः स द्रव्युपलभामहे ।

मयि नीतिस्त्वं भोमे रक्षिता चाव्योर्जयः । मागधं साधयिष्याम इष्टिं त्वय देवाग्र्य ।

०१४

त्रिभिर्गासादितोऽस्माभिर्विजने स नराधिपः । न मन्देहो यथा युद्धमेकेनाप्युपयास्यति ।

अवमानाच्च लोभाच्च बाहुवीर्याच्च दर्पितः । भीमधेनेन युद्धाय भ्रुवमण्युपयास्यति ।

अलन्तस्य महाबाहुर्मिममेनो महाबलः । लोकस्य समुदीर्घस्य निधनायान्तको यथा ।

यदि मे हृदयं वेत्सि यदि ते प्रत्ययो मयि । भीमधेनाजुनौ शीघ्रं न्यासभूतौ प्रयच्छ मे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तो भगवता प्रत्युवाच युधिष्ठिरः । भीमाजुनौ समालोक्य संप्रहृष्टमुखौ स्थितौ ।

०१५

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अच्युताच्युत ममिव व्याहरामिवकर्षेण । पाण्डवानां भवान्नाथो भवन्तं चाश्रिता वयं ।

यथा वदसि गोविन्द सर्वं तदुपपद्यते । नहि लभ्यतस्तेषां येषां लक्ष्मोः पराङ्मुखौ ।

निहतस्य जरामन्धो मोक्षिताश्च महोक्षितः । राजसूयस्य मे लब्धो निदेशो तव तिष्ठतः ।

क्षिप्रमेव यथात्वेतत्कार्यं समुपपद्यते । अप्रसक्तो जगन्नाथ तथाकुरु नरोत्तम ।

विभिर्भवद्भिर्हि विना नाहं जीवितुमुत्सहे । धर्मार्थकामरहितो रोगांत इव दुःखिनः ।

०८०

न शौरिणा विना पार्थो न शौरिः पाण्डवं विना । नाजियोऽस्य नयानां के कृष्णयोरिति मे मतिः ।

अयं बनिनां श्रेष्ठः श्रीमानपि वृकोदरः । युवाभ्यां महितो वीरः किं न कुर्यात्सहायदाः ।

सुप्रणितो वलौघो हि कुरुते कार्यमुत्तमं । अन्धं वलं जडे प्राज्ञः प्रणतश्च विचक्षणैः ।

यतो हि निश्चं भवति नयन्ति हि ततो जलं । यतश्चिद्रे ततश्चापि नयन्ते धीवरा जलं ।

तस्मान्नयविधानजं पुरुषं लोकविश्रुतं । वयमाश्रित्य गेतिन्दे यतामः कार्यमिद्वये ।

०८१

एवं प्रज्ञानयवलं क्रियोपायसमन्वितं । पुरस्कृज्वीत कार्येषु कृष्णं कार्यार्थमिद्वय ।

एवमेव यदश्रेष्ठ यावत्कार्यार्थमिद्वये । अर्जुनः कृष्णमन्वेतु भीमोऽन्वेतु धनञ्जयं । नयो जयो वलञ्चैव विक्रमे सिद्धिर्भवेत्यति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तास्ततः सर्वे भ्रातरा विपुलौजसः । वार्ष्णेयः पाण्डवंधो च प्रतस्युर्मागधं प्रति ।

वर्षस्त्रिनां ब्राह्मणानां स्वातकानां परिच्छदं । आच्छाद्य मुद्गदा वार्ष्णेनोद्गैरभिनन्दिताः ।

अमर्षादभितप्तानां ज्ञात्यर्थं मुख्यतेजसां । रविमोसाम्निवपुषा दीपमामोत्तदा वपुः ।

०८२

हतं भने जरासन्धं दृष्ट्वा भीमपुंगवभौ । एककार्यं भमुद्युक्तौ कृष्णौ युद्धेऽपराजितौ ।

दृष्ट्वा हि तौ महात्मानौ सर्वकार्यप्रवर्त्तिनौ । धर्मकामार्थलोकानां कार्याणाञ्च प्रवर्त्तकौ ।

कुरुष्वः प्रस्थितास्मि तु मध्येन कुरुजाङ्गलं । रम्यं पद्ममरे गत्वा कालकूटमतीत्य च ।

गण्डकीञ्च महाशोणं मदानीरान्तथैव च । एकपर्वतके नद्यः क्रमेणैवाव्रजन्त ते ।

उत्तरीयं मरूयूं रम्यां दृष्ट्वा पूर्व्याञ्च कोशनां । अनीत्य जग्मुर्मयिनां मालाञ्चर्मण्वतीं नदीं ।

०८३

अतीत्य गङ्गां शोणञ्च चथले प्राङ्मुखास्तदा । कुशचीरच्छदा जग्मुर्मगधं चेवमच्युताः ।

ते शश्वद्गन्धनाकीर्णमस्त्रमुल्लं शुभद्रुमं । गौरयं गिरिमामाद्य ददृशुर्मागधं पुरं ।

इतिश्री महाभारते सभापर्वणि जरासन्धवधपर्वणि कृष्णपाण्डवमागधयात्रायामूर्ध्वविशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

॥ श्रीवासुदेव उवाच ॥ एष पार्थ महान्भाति पशुमान्नित्यमस्वमान् । निगमयः सुवैश्याक्षो निवेशो मागधः शुभः ।

वैहारी विपुलः शैलो वराहो वृषभस्तथा । तथा र्षगिरिस्तात शुभाद्यैत्यक्वपञ्चमाः ।

एते पञ्च महाष्टङ्गाः पर्वताः शीतलद्रुमाः । रत्नलोवाभिमहत्य संहताङ्गा गिरिव्रजं ।

०८४

पुष्पवेष्टितशास्त्रार्थैर्गन्धर्वद्विर्धनोर्गमैः । निगूढा इव लोधाणां वनेः कामिजनप्रियैः ।

शूद्रायां गौतमो यत्र महात्मा संशितव्रतः । श्रीश्रीनय्यामजनयत्काञ्चीवाद्यास्तुताम्बुनिः ।

गातमस्य चयात्तस्माद्ययाऽसौ तत्र सद्गनि । भजते मानवं वंशं स नृपाणामनुग्रहः ।

अङ्गवद्गादयस्यैव राजानः सुमहाबलाः । गौतमलुचमभ्येत्य रमन्ते स पुराऽर्जुन ।

वनराजोऽस्य पश्येमाः पिप्पलानां मनोरमाः । लोधाणाञ्च शुभाः पार्थ गौतमौकः समीपजाः ।

०८५

अर्बुदः शक्रवापो च पन्नगो शत्रुतापनौ । स्तनिकस्थानयश्च मणिनागस्य चोत्तमः ।

अपरिहाय्ये धेधानां मागधा मनुना कृताः । कौशिको मणिर्भास्यैव चकृते चाप्यनुग्रहं ।

एवं प्राप्य पुरं रम्यं दुर्गार्धं समन्ततः । अर्थमिद्वित्वनुपमां जरासन्धोऽभिमन्यते । वयमासादने तस्य दर्पमय हरेम हि ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स्वमुक्त्वा ततः सर्वे भ्रातरो विपुलैर्जसः । वार्ष्णेयः पाण्डवो चैव प्रतस्युर्भागधं पुरं ।

दृष्टपुत्रजनेपेतं चातुर्वर्ण्यममाकुलं । स्कीतोत्सवमनाद्यथ्यमाभेदस्य गिरिव्रजं ।

ततो द्वारं समासाद्य पुरस्य गिरिमुच्छ्रितं । बार्हद्रथैः पूज्यमानं तथा नगरवाग्भिभिः । मागधानान्तु रुचिरं चैत्यकान्तरमाद्रवन् ।

यत्र मांसादमृषममामसाद दृढदृश्यः । तं हत्वा मासतालाभिसिन्धो भेरीरकारयत् ।

स्वपुरं स्थापयामास तेन चानह्य चर्म्मणा । यत्र ताः प्राणदन्वैर्यो दिव्यपुष्पावचूर्णिताः ।

भङ्गा भेरीचयं तेऽपि चैत्यप्राकारमाद्रवन् । द्वारतोऽभिमुखाः सर्वे ययुर्नाना युधास्तदा ।

मागधानां मरुचिरं चैत्यकनं समाद्रवन् । गिरिमीव समाग्नन्तो जरासन्धं जिघांसवः ।

स्थिरं सुविपुलं पुष्टं सुसहस्रत्पुगतनं । अर्चितं गन्धमानैश्च सततं सुप्रतिष्ठितं ।

विपुलैर्ज्वाळभिर्वाग्भिर्गोभिर्हत्याभ्यपातयन् । तस्मै मागधं दृष्ट्वा पुरं प्रविशिशुभ्रताः ।

एतस्मिन्नेव काले तु ब्राह्मणा वेदपारगाः । दृष्ट्वा तु दुर्निमित्तानि जरासन्धमदर्शयन् ।

पर्यङ्गकुर्वन्त्य नृपे द्विरदस्यं पुरोहिताः । ततस्तच्छान्तये राजा जरासन्धः प्रतापवान् ।

दीक्षितो नियमस्योऽमातृपवासपरोऽभवत् । स्नातकप्रतिनस्ते तु बाह्यगन्धान् निरायुधाः ।

युयुत्सवः प्रविशिशुभ्रजरासन्धेन भारत । भक्ष्यमान्यापणानाञ्च ददृशुः श्रियमुत्तमां ।

स्कीतो भव्यगुणोपेतं सर्वकामसमृद्धिर्ना । तान्तु दृष्ट्वा समृद्धिं ते वोढ्यां तस्यां नृगेत्तमाः ।

राजमार्गेण गच्छन्तः कृष्णभीमधनञ्जयाः । बलाद्रुहीला मान्यानि मालाकारान्महाबलाः ।

त्रिरागवमनाः सर्वे स्त्रिविना मृष्टकुण्डलाः । निवेशनमथाजगमुर्ज्जरासन्धस्य धीमताः ।

गतावामिव शोचन्तः सिंहैर्ममता यथा । शान्तलम्भनिभास्तिषाचन्दनागुरुषिताः ।

अंशाभन्त महाराज बाह्वो युद्धशालिनः । तान्द्रष्ट्वा द्विरदप्रस्थाञ्ज्वालस्तन्वातिवोद्धतान् ।

वृद्धारस्ताम्रागधानां त्रिस्तयः समपद्यत । ते ततोऽपि जनाकीर्णाः कट्यास्त्रिभ्यो नरर्षभाः ।

अहङ्कारेण राजानमुपतस्युर्गैतव्यथाः । तान्पाद्यमधुपर्काधानगवाह्यन् मरुहतिगतान् ।

प्रत्युत्थाय जरासन्ध उपतस्ये यथाविधि । उवाच चैताञ्चाजाऽसौ स्वागतं वोऽस्त्विति प्रभुः ।

भोजनमासीत्तदा पार्थभीमयोर्जनमेजय । तेषां मध्ये महाबुद्धिः कृष्णो वचनमब्रवीत् ।

वक्तुं नायाति राजेन्द्र एतयोर्नियमस्ययोः । अर्वाङ्गिशीयात् परतस्त्वया सार्द्धं वदिष्यतः ।

यज्ञागारं स्थापयित्वा राजा राजगृहं गतः । ततोऽर्द्धरात्रे सम्प्राप्ते यातो यत्र स्थिता द्विजाः ।

तस्य श्वेतद्वतं राजनवह्वरं भुवि विश्रुतं । स्नातकान् ब्राह्मणान्प्राप्तान्शुला म समितिञ्जयः ।

अय्यर्धरात्रे नृपतिः प्रत्युद्गच्छति भारत । तांस्वपूर्वेषु वेशेन दृष्ट्वा म नृपसत्तमः ।

उपतस्ये जरासन्धो विस्मितस्याभवत्तदा । ते तु दृष्ट्वैव राजानं जरासन्धं नरर्षभाः ।

इदमचुरमिवद्राः सर्वे भरतसत्तम । स्वस्यस्य कुशलं राज्ञि तत्र व्यवस्थिताः ।

तं नृपं नृपशार्दूलं प्रेक्षमाणाः परस्परं । तानब्रवीज्जरासन्धस्तथा पाण्डवयादवान् ।

आस्यतामिति राजेन्द्र ब्राह्मणच्छद्वसंष्टतान् । अथोपविशिशुः सर्वं त्रयस्ते पुरुषर्षभाः ।

सम्यदीप्राप्तये लक्ष्म्या महाध्वर इवाग्रयः । तान्वाच जरासन्धः सत्यमन्त्रे नराधिपः ।
 विगर्हमाणः कैरव्य वेश्यहणवैकृतान् । न स्नातकव्रता विप्रा बहिर्मात्स्यानुलेपनाः ।
 भवतीति नृलोकेऽस्मिन्विदितं मम सर्वशः । केयूयं पुष्यवन्तश्च भुजैर्ज्याकृतलज्जणैः ।
 विभक्तः चाक्षेमाजश्च ब्राह्मण्यं प्रतिजानतः । एवं विरागवसना बहिर्मात्स्यानुलेपनाः ।
 सत्यं वदत केयूयं मयं राजसु शोभते । चैत्यकन्य गिरेः शृङ्गं भित्वा किमिह कृशना ।
 अक्षरेण प्रविष्टाः स्य निर्भया राजकिल्बिषात् । वदध्वं वाचि वीर्य्यश्च ब्राह्मणस्य विशेषतः ।
 कर्म चैतदिलिङ्गस्य किं वोऽस्य प्रमसीक्षितं । एवञ्च मामुपास्याय कस्माच्च विधिनाऽर्पणं ।
 प्रणैतान्नानुगृह्यते कार्य्यं किं वाऽस्मादागमे । एवमुक्ते ततः क्षणेः प्रत्युवाच महामनाः ।
 स्निग्धगम्भीरया वाचा वाक्यं वाक्यविशारदः ।

८४०

८४१

॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ स्नातकान्ब्राह्मणान् राजन् विद्वान्मांसं नराधिप । स्नातकव्रतिनो राजन्ब्राह्मणा चक्षिया विशः ।
 विशेषनियमाश्चैषामविशेषाश्च मन्वृत । विशेषवांश्च मतं चक्षियः श्रियमृच्छति ।
 पुष्यवन्तं ध्रुवा श्रेय्य पुष्यवन्तस्तो वयं । चक्षिया वाङ्मवीर्य्यसु न तथा वाक्यवीर्य्यवान् ।
 अग्रगन्तव्रचस्तस्य तस्मादादिद्वयेरिते । स्ववीर्य्यं चक्षियाणान्नु वाक्कोधाता न्यवेशयत् ।
 तदिदृक्षमि चेद्राजन् द्रष्टाऽस्य न संशयः । अक्षरेण रिपेर्गर्हदारेण मुह्येदो गृहान् ।
 पविशन्ति नरा धोरा दाराण्यतानि धम्मतः । कार्य्यवेत्तो गृहानेत्य शत्रुतो नार्हणं वयं । प्रतिगृह्णीम तदिदृक्ष एतन् शश्वते
 व्रतं ।

८४०

॥ इति श्रीमहाभारते महापर्वणि जरासन्धवधपर्वणि कृष्णजरासन्धवधादे विशेषोऽध्यायः ॥ २० ॥

॥ जरासन्ध उवाच ॥ न स्मरामि कदा वैरं कृतं युष्माभिरित्युत । चिन्तयंश्च न पश्यामि भवतो प्रति वैकृतं ।

वैकृते वाऽस्मि कथं मन्यध्वं मामनागमं । अरिं वै ब्रूत हे विप्राः सतां समय एष हि ।

८४५

अर्थधर्मोपघाताद्धि मनःसमुपतप्यते । योऽनागमि प्रसृजति चक्षियो हि न संशयः ।

अतोऽन्यथा धर्मोक्ते धर्मज्ञाः मनमहाग्रयः । तृजिनो गतिमाप्नोति श्रेयभोऽप्युपहन्ति च ।

त्रैलोक्ये चक्षधर्मो हि श्रेयान्वै साधुचारिणः । नान्यं धर्मं प्रशंसन्ति ये च धर्मविदो जनाः ।

तस्य मेऽस्य स्थितस्येह स्वधर्मं नियतात्मनः । अनागमः प्रजानाञ्च प्रमादादिव जल्पत ।

॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ कुलकार्थं महाबाहो कश्चिदेकः कुलोदहः । वहते यस्मिन्निधोगादयमभ्युद्यतास्त्वयि ।

८४०

त्वयां चोपहृता राजन् चक्षिया लोकवासिनः । तदागः क्रूरमुत्पाद्य मन्यसे किमनागमं ।

राजा राज्ञः कथं साधून् हिंस्यान्नृपतिमत्तम । तद्राज्ञः सन्निगृह्यत्वं रुद्राद्योपजिहीर्षसि ।

अस्मास्मिन्नेनोपगच्छेत् कृतं बार्हद्रथ त्वया । वयं हि शक्ता धर्मस्य रक्षणे धर्मचारिणः ।

मनुष्याणां समालम्भो न च दृष्टः कदाचन । स कथं मानुषैर्देवं यदुमिच्छमि शङ्करं ।

सर्वेण हि सर्वेणानां पशुमंजां करिष्यमि । कोऽन्य एवं यथा हि त्वं जरासन्ध दृष्टामसि ।

८४५

यस्या यस्यामवस्थायां यद्यत्कर्म करोति यः । तस्या तस्यामवस्थायां तत्फलं समवाप्नुयात् ।

ते त्वा जातिचयकरं वयसान्नानुभारिणः । जातिवृद्धिनिमित्तार्थं विनिहन्तुमिहागताः ।
 नास्मि लोके पुमानन्यः क्षत्त्रियेभ्यस्ति चैव यत् । मन्यसे म च ते राजकुमहान्बुद्धिभिन्नः ।
 कोहि जानन्नभिजनमात्मवान् क्षत्रियो नृपः । नाविशत्स्वर्गमतुलं रणानन्तरमथ ।
 स्वर्गं ह्येव समास्थाय रणयज्ञेषु दाक्षिताः । जयन्ति क्षत्रिया लोकांस्तद्विद्धि मनुजर्षभ ।
 स्वर्गयोनिर्भद्रद्वयं स्वर्गयोनिर्ब्रह्मद्वयम् । स्वर्गयोनिसुता युद्धे मृत्युः सोऽप्यभिचारवान् ।
 एष ह्येन्द्रो वैजयन्तो गुणैर्नित्यं समाहितः । येनासुरान्पराजित्य जगत्पाति शतक्रतुः ।
 स्वर्गमार्गाय कस्य स्यादियं हि यथा तव । मागधैर्विपुलैः सैन्यैश्चाङ्गन्यवनदर्पितः ।
 माऽवसेस्याः परात्वाजन्मि शीर्थं नरे नरे । समन्तेजस्वया चैव विशिष्टो वा जरेश्वर ।
 यावदेतदमस्तुद्धं तावदेव भवेत्तव । विषह्यसेतदस्माकमेता राजनब्रवीमि ते ।

जहि त्वं सदृशं चैव मानं दर्पञ्च मागध । मागमः ममतामात्यः सवनश्च यमचयं ।
 दक्षाङ्गवः कार्त्तवीर्य उत्तरय दृढदयः । श्रयंभो ह्यस्मन्येह विनेष्टुः भवला नृपाः ।
 युयुत्तमानाम्बन्तो हि न वयं ब्राह्मणा ध्रुवं । शैरिगिम्भि हृषीकेशो नृवीर्यैः पाण्डवविभो ।
 तामाह्वयामहे राजनस्यिरो युध्यन्ममगध । मुमु वा नृपती क्वास्याच्छ वा त्वं यमनयं ।
 ॥ जरामन्व उवाच ॥ नाजितानि नरपतीन्ब्रह्मादद्वि कोऽयन । अजितः पर्यवस्यता कोऽत्र यो न मया जितः ।
 क्षत्रियस्यैतदंगद्वर्धमं कृष्णपञ्चाननं । विकल्प वशमानीय कामो यममाचरेत् ।
 देवतार्थमुपाहृत्य राजा कृष्ण कथं भवत् । अहमद्य विमुख्यं ता त्वं व्रतमनुममृन् ।
 सैन्यं सैन्येन दृढेन एक एकं वा पुनः । दाभ्यां विभिव्या योत्स्यऽहं युगपत्पृथगेव वा ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्ता जरामन्वः सहदेवाभिप्रेचनं । आज्ञापयत्तदा राजा युधुक्पुर्भिमर्कमभिः ।

सतु मेनापतिं राजा समाग भरतर्षभ । कौशिकं चित्रभेनञ्च तस्मिन् युद्धे उपस्थिते ।
 ययोक्षे नामनी राजन हमेति डिम्भकृतिच । पृथ्वं सङ्कथिते पुंभिर्नृपैः को लोकमस्तते ।
 तन्तु राजन्विभुः शैरी राजानं वलिनाम्बरं । मृत्वा पुरुषार्थद्विः शङ्कन्ममविक्रमं ।
 मत्प्रमथो जरामन्वं भुवि भीमपराक्रमं । भागमन्यन्व निर्दिष्टमवधं मधुभिर्मधु ।
 नात्मनात्मवतां मुख्य इधेष मधुसूदनः । ब्राह्मीसाक्षां पुरस्कृत्य हन्तुं हनधराजुजः ।
 इति श्रीमहाभारते महापर्वणि जरामन्ववधपर्वणि जरामन्वयुद्धोद्योगे एकविंशतितमोऽध्यायः । २१ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तत्पुं निश्चितात्मनं युद्धाय यदनुन्दनः । उवाच वाग्मी राजानं जरामन्वमधोक्षजः ।
 ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ त्रयाणां केन ते राजन्योद्धुमुकहते मनः । अस्मदस्यतेभेनेह सज्जीभवतु को युधि ।
 एवमुक्तः म नृपतिर्युद्धं वव्रे महाद्युतिः । जरामन्वस्ततो राजा भीमसेनेन मागधः ।

आदाय रोचनां मान्यं सङ्कल्यान्वपराणि च । धारयन्नगदान् मुख्यान् निर्धृतीर्ब्रह्मदानि च । उपतस्थ जरामन्वं युयुत्सेने
 पुरोहितः ।

कृतमन्थयनो राजा ब्राह्मणेन यशस्विना । समनस्य जरामन्थः खेले धर्ममनुस्मरन् ।
 * अत्रमन्थय किरीटं मकेशान् समनस्य च । उदतिष्ठ जरामन्थो वेगातिग इवावर्णः ।
 उवा । मतिमात्रावा भोतं भीमपराक्रमः । भीम धेत्ये तया मर्द्धे श्रेयसा निर्जितं वरं ।
 एवमुक्त्वा जरामन्थो भीममेनमरिन्दमः । प्रत्युद्यौ महतिजाः शक्तं वल इवापुरः ।
 * ततः मन्थय कृष्णेन कृतमन्थयनो बली । भीममेनो जरामन्थमाममाद एयुस्तया ।
 तन्मो नरशार्दूलो बाहुशूलो समीयतुः । वीरौ परममहृष्टावन्योन्यजयकाङ्क्षिणौ ।
 करग्रहणपूर्वन्तु कृत्वा पादाभिवन्दनं । कतैः कथां विधुत्वानावास्फोटं तत्र चक्रतुः ।
 स्कन् दौभ्यो समाहत्य निहत्य च मुहुर्मुहुः । अङ्गमङ्गैः समाश्रित्य पुनरास्फालनं विभो ।
 चिन्हादिदं कृत्वा कलाबन्धश्च चक्रतुः । गलगण्डाभिघातेन सम्फुलिङ्गेन चाश्रितं ।
 बाहुपाशादिकं कृत्वा पादाहतगिरावुभौ । उरोहस्तं ततश्चक्रे पूर्णकुम्भौ प्रयुज्यते ।
 करभस्मोडनं कृत्वा गर्जन्ता वारणाविव । नर्दन्तो मेघसंकाशौ बाहुप्रहरणावुभौ ।
 तन्नेनाहत्यमानौ तु अन्योन्यं कृतशोतणौ । मिहाविव मुभेकुट्टावाकृत्याकृत्य युध्यतां ।
 * अङ्गनाङ्गं सभापीश्च बाहुभ्यामुभयोरपि । आहत्य बाहुभिरपि उदरश्च प्रचक्रतुः ।
 उभौ कथां सुपार्थे तु तच्चान्तौ च चिन्तितौ । अंधाहस्तं स्वकण्ठद्वारस्थारमि चाचिपत् ।
 मर्धात्रिकान्तमर्थादं प्रष्टुमङ्गश्च चक्रतुः । मन्थूर्मर्कौ बाहुभ्यां पूर्णकुम्भौ प्रचक्रतुः ।
 हणपीडं यथाकान्तं पुर्यागं समुद्रितं । एवमादीनि युद्धानि प्रकृष्वन्तो परस्परं ।
 तयोर्बुद्धं ततोऽष्टं ममेताः पुरवासिनः । ब्राह्मणा वणिजश्चैव त्रिविधाः महत्तमः ।
 * शूद्राश्च नरशार्दूलं स्त्रियां हृष्टाश्च सर्वशः । निरन्तरमभ्युत्तव जनैर्धिरभिमतं ।
 तयोश्च भुजाघातान्निब्रह्मप्रयहात्तया । आनीतुभीमः मर्यातो वज्रपर्वतयोश्चिव ।
 उभौ परममहृष्टौ बलेन वतिनोवगी । अन्योन्यस्यान्तरं प्रेसू परस्परजयैषिणौ ।
 तद्धीममन्थार्यं अनं युद्धमाभीदुपयवे । बलिनोः मंयुगे राजन् हृत्तवांसवेधारिव ।
 प्रकर्षणाकर्षणाभ्यामनुकर्षविकर्षणैः । आकर्षतुरन्त्याऽन्यं जानुभिर्यावजग्नतुः ।
 * ततः शब्देन सहता भव्ययन्तो परस्परं । पापाणमघातनिभैः प्रहारैर्भजिग्नतुः ।
 बूढारस्को दोधमृगौ नियुद्धकुशलावुभौ । बाहुभिः सममञ्जेतामायमैः परिधैरिव ।
 कार्त्तिकस्य तु मामस्य प्रष्टुं प्रथमेऽहनि । अनाहारं दिवा रात्रमवश्रान्तमवर्त्तत ।
 तदुत्तन्तु त्रयोदश्यां समवेतं महात्मनोः । चतुर्दश्यां निशायान्ति निहतौ मागधः क्लृमात् ।
 तं राजानं तथा क्लान्तं दृष्ट्वा राजनज्जार्दनः । उवाच भीमकर्माणं भीमं स्वेधाधयविव ।
 * क्लान्तः शत्रुर्न केनैव लभ्यः पीडयितुं शक्ते । पीडयमानो हि कार्त्तिकेन जह्याज्जीवितमात्मनः ।
 तस्मात्ते नैव केनैव पीडनीयो जनाधिप । सममेतेन युध्यस्व बाहुभ्यां भरतर्षभ ।
 एवमुक्तः स कृष्णेन पाण्डितः परवीरहा । जरामन्थस्य तद्रूपं ज्ञात्वा चक्रे मतिं बधे ।

तत्समजितं जेतुं जरामन्वं दृकोदरः । मंग्रं बलिनां श्रेष्ठो जग्राह कुरुनन्दनः ।

इति श्रीमहाभारते मभापर्वणि जरामन्ववधपर्वणि जरामन्वक्तानोद्धारिशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ भीममेनस्ततः कृष्णमुवाच यदुनन्दनं । बुद्धिमास्थाय विपुलां जरामन्ववधेषया । ६२५

नायं पापो मया कृष्ण युक्तः स्यादनुगोधितुं । प्राणेन यदुग्राहून् बुद्धकृत्वा वामसा ।

एवमुक्तस्ततः कृष्णः प्रत्युवाच दृकोदरे । त्वरयन् पुरुषयाधो जरामन्ववधेषया ।

यत्ते देवं परं सत्त्वं यच्च ते मातरिश्वरः । बलं भीम जरामनो दर्शयाग्रु तदयवै ।

एवमुक्तलदाभीमो जरामन्वमरिन्दम । उत्क्षिप्य भ्रामयामास बलवर्त्तं महाबलः ।

भ्रामयित्वा शतगुणं जानुभ्यां भरतर्षभ । बभञ्ज पृष्ठं संतिष्ठ निष्पिब्य विननाद च । कुरे गृहीत्वा चरणं देधा चक्रे महाबलः ॥ ६२६

तस्य निष्पिब्यमाणस्य पाण्डवस्य च गर्जतः । अभवत्तनुना नादः सर्वप्राणिभयङ्करः ।

विवेसुध्मागधाः सर्वे स्वीणां गर्भाश्च सुस्रुवुः । भीममेनस्य नादेन जरामन्वस्य पैव ह ।

किन्नु स्याद्विमवान्निवः किन्नुखिदीर्यते महो । इति ये मागधा जगृर्भीममेनस्य निःस्वनात् ।

ततो राजकुलदाग्निं प्रसूप्रभिव तं नृपं । रात्रौ गतासुसुप्तस्य निश्चक्रमुग्ररिन्दमाः ।

जरामन्वरयं कृष्णो योजयित्वा पताक्रिन् । आरोग्य भूतगै चैव मृत्तयामास वात्यवान् । ६२७

तं रत्नभुजं कृष्णं रत्नार्हाः प्रथिवीश्वराः । राजानश्चकुरासाद्य भोजिता महो भवन्त । अचतः शस्त्रसम्पन्नो जितारिः

मह राजभिः ।

रथमास्थाय तं दिव्यं निर्जगाम गिरित्रजात् । यः समोदर्थ्यवान्नाम दिवोदधः कृष्णसारथिः । अभ्यासघातो मन्दोर्ध्वा दुर्जयः

सर्वराजभिः ।

भीमार्जुनाभ्यां योधाभ्यामस्थितः कृष्णसारथिः । शुशुभे रथवर्थाऽमौ दुर्जयः सर्वधन्विभिः ।

शक्रविष्णु हि मंगामं चेरतुस्तारकामवे । रदेव ते वै कृष्ण उपारुह्य यथौ तदा । *

तत्प्रचासीकरामेण किङ्किणजान्मामनिना । संघनिर्धापनादेन जैत्रेणामिवघातिना । ६२८

येन शक्रो दानवानां जघान बवतीर्षव । तं प्राप्य सज्जद्यत्त रथं ते पुंसर्षभमाः ।

ततः कृष्णं महाबाहुं भ्रातृभ्यां सहितं तदा । रथस्य मागधा दृष्ट्वा संमपुञ्जा विस्मिताः । *

हयैर्द्वयैः ममायुक्तो रथो वायुममो जगै । अधिष्ठितः स शुशुभे कृष्णेनातीव भारत ।

अमेङ्गा देवविहितस्मिन्नवयवरे ध्वजः । योजनाद्दृशे श्रीमानिन्द्राण्डधम्मप्रभः ।

चिन्तयामास कृष्णाऽय गत्तमन्तो म चाभ्ययात् । कृष्णे तस्मिन्स तनाभीर्येयवृत्त ईवोत्थितः । ६२९

व्यासितास्थेमहानादैः सह भूतैर्ध्वजालयैः । तस्मिन्नवयवरे तस्यौ गत्तान्पञ्चगणनः ।

दुर्निर्गोपा रिभूतानां तेजसाऽभ्यधिकं वभौ । आदित्य देवं मथ्याक्रे महच्चकिरणवृत्तः ।

न म मञ्जति वृक्षेषु शस्त्रेयापि न विथिते । दिव्यो ध्वजवरे राजनन्दरथे चैव मापुषैः ।

तमास्थाय रथं दिव्यं परैरन्यममनिःस्वनं । निर्धयो पुरुषस्याघ्नः पाण्डवाभ्यां महाभ्युतः ।

यं लेभे वामशूराजा वसुन्तस्माद्दृष्ट्रयः । दृष्ट्रयथात्क्रमेणैव प्राप्नोवाहर्द्रथं नृपं । ६३०

म निर्धाय महाबाहुः पुण्डरीकेक्षणस्ततः । गिरिव्रजादहस्तस्यैव मरुदेशे महायशाः ।
 तत्रैव नागराः सर्वे सत्कारेणाभ्युत्तदा । ब्राह्मणप्रमुखा राजस्विधृष्टेन कर्मणा ।
 बन्धनादिप्रमुक्ताश्च राजानो मधुसूदनं । पूजयामासुस्तु नृपैर्विभिनदं वचः ।
 नैर्न विवे महाबाहो त्वयि देवकिनन्दने । भीमार्जुनबनोपेतं धर्मस्य प्रतिपालनं ।
 जरामन्थहृदे घोरे दुःखपङ्के निमज्जतां । राज्ञां समभ्युद्धरणं यदिदं कृतमद्य वै ।
 विष्णो ममवमन्त्रानां गिरिदुर्गे सुदारुणे । दिष्ट्या मोक्षाद्यशां दीप्तमाप्तं ते यदनुन्दन ।
 किङ्कुर्भः पुरुषय्याग्र शाधि नः प्रणतिस्थितान् । कृतमित्येव तदिद्धि नृपैर्यद्यपि दुष्करं ।
 तानुगाच हृषीकेशः समाश्रास्य महामनाः । युधिष्ठिरे राजस्यं क्रतुमाहर्तुमिच्छति ।
 तस्य धर्मप्रवृत्तस्य पार्थिवत्वं चिकीर्षतः । सर्वैर्भवद्भिर्ज्ञाय माहाय्यं कियतामिति ।
 ततः सुप्रीतमनसस्ते नृपा नृपसत्तम । तथेत्येवाब्रुवनमर्थं प्रतिगृह्णास्य तां गिरं ।
 रत्नभाजस्य दार्शार्हं चक्रुस्ते प्रथिवीधराः । कच्छाज्जगद्गोविन्दस्तेषां तदनुकम्पया ।
 जरामन्थात्मजस्यैव महदेवो महामनाः । निर्धयौ सजनामात्यः पुरुषात्पुगेहितं ।
 स नीचैः प्रणतो भूत्वा बहुरत्नपुरोगमः । महदेवो नृणां देवं वासुदेवमुपस्थितः ।
 भयार्ताय ततस्तस्मै कृष्णो दत्त्वाऽभयं तदा । आददेऽस्य महार्हं णि रत्नानि पुरुषोत्तमः ।
 अभ्यधिक्षत तत्रैव जरामन्थात्मजं मुदा । गलैकलस्य कृष्णेन पार्थाभ्यां चैव मल्लतः ।
 विवेश राजा द्युतिमान्बाह्वृष्यपुरं नृप । अभिषिक्तो महाबाहुर्जागरामन्थिर्मातृभिः ।
 कृष्णस्तु सह पार्थाभ्यां श्रिया परमया युतः । रत्नान्यादाय भुरीणि प्रययौ पुरुषर्षभ ।
 दन्द्रप्रस्थमुपागम्य पाण्डवाभ्यां महायुतः । ममेत्य धर्मागजानं प्रीयमाणोऽभ्यभाषत ।
 दिष्ट्या भीमेन बलवान्जरामन्थो निपातितः । राजानो भोक्षिताश्चैव बन्धनानृपमत्तम ।
 दिष्ट्या कृष्णलितौ चैव भीममेनधनञ्जयै । पुनः स्वनगरं प्राप्तावचताविति भारत ।
 ततो युधिष्ठिरः कृष्णं पूजयित्वा यथाहृतः । भीममेनार्जुनौ चैव प्रहृष्टः परिष्वजे ।
 ततः क्षीणे जरामन्थे स्नातृभ्यां विहितां जयं । अजातशत्रुगमाय मुमुदे स्नातृभिः सह ।
 यथावयः समागम्य स्नातृभिः सह पाण्डवः । मत्कृत्य पूजयित्वा च विमर्जं नगधिपान् ।
 युधिष्ठिराभ्यनुज्ञातास्ते नृपा हृष्टमानसाः । जग्मुः स्वदेशांस्वरिता यनैरुत्थावचैस्ततः ।
 एवं पुरुषशार्दूलो महाबुद्धिर्जनार्दन । पाण्डवैर्घातयामास जरामन्थमरिं तदा ।
 घातयित्वा जरामन्थं बुद्धिपूर्वमग्नन्दमः । धर्मराजमनुज्ञाय पृथां कृष्णञ्च भारत ।
 समग्रं भीममेनञ्च फाल्गुणं यमजौ तथा । घोर्यमामन्त्रयित्वा च प्रययौ स्वं पुरं प्रति ।
 तैर्नैव रथमुखेन सनमस्तुल्यगामिना । धर्मराजविस्मृतेन दिव्येनानादयन्दिशः ।
 ततो युधिष्ठिरमुखाः पाण्डवा भरतर्षभ । प्रदक्षिणमकुर्वन्त कृष्णमक्रियकारिणं ।
 ततो गते भगवति कृष्णे देवकिनन्दने । जयं लब्ध्वा सुविपुलं राज्ञां दत्त्वाऽभयन्तदा ।

संवर्धितं यथा भूयः कर्मणा तेन भारतं । द्वौपद्याः पाण्डवा राजन्यरां प्रीतिमवर्द्धयन् ।
तस्मिन्काले तु यद्युक्तं धर्मकामार्थमहितं । तत्राज्ञा धर्मतत्त्वके प्रजापालनकोत्तमं ।
इति श्रीमहाभारते महापर्वणि जगामन्ववधपर्वणि जगामन्ववधचतुर्विंशोऽध्यायः समाप्तश्चजगामन्ववधपर्व ॥ २३ ॥

॥ अथ दिग्विजयपर्व ॥ पू ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पार्थः प्राप्य धनुः श्रेष्ठमत्तय्यां च महेषुधी । रथं ध्वजं सभाक्षेत्रं युधिष्ठिरमभाषत ।
॥ अर्जुन उवाच ॥ धनुस्सं महावीर्यं पक्षो भूमिर्यशो बलं । प्राप्तमेतत्तथा राजन् दृष्ट्वाप्यं यदभीक्षितं ।
तत्र कृत्यमहं मन्त्रे कोपस्य परिवर्द्धनं । कर्मसाहचर्ययामि राज्ञः सर्वानृपोत्तम ।
विजयाय प्रयास्यामि दिशं धनदधानितं । तिथावथ मुहूर्ते च नक्षत्रे चाभिपूजितं ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ धनञ्जयवचःश्रुत्वा धर्मराजो युधिष्ठिरः । स्निग्धगम्भीरनादिन्या तं गिरा प्रत्यभाषत
स्वन्तिवाद्याहंतां शिष्टान्प्रयाहि भरतर्षभ । दर्शदामप्रहर्षाय मुहूर्तां नन्दनाय च ।
विजयन्ते ध्रुवं पार्थ प्रियं कामसवाप्स्यसि । इत्युक्तः प्रययौ पार्थः सैन्येन सहता वृतः ।
अग्निदत्तेन दिव्येन रथेनाद्भुतकर्मणा । तैयैव भीममेनोऽपि यमो च पुरुषर्षभ ।
सभैः प्रययुः सर्वैः धर्मराजेन पूजिताः । दिशं धनपतेरिष्टासजयत्पाकशामनिः ।
भीममेनस्तथा प्राचीं सहदेवस्त दक्षिणां । प्रतीचीं नकुलो राजन्दिशं व्यजयतास्त्रिवत् ।
खाण्डवम्यमश्वेन धर्मराजो युधिष्ठिरः । आभीतपरमया लक्ष्म्या सहङ्गणवृतः प्रभुः ।
इति श्री महाभारते महापर्वणि दिग्विजयपर्वणि दिग्विजयभेत्तेपकथने चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥
॥ अथ दिग्विजयपर्व ॥ दिशाभिजयं ब्रह्मन्निस्तरणानुकीर्तय । नहि त्वय्यामि पूर्वेषां शृण्वानयन्तिं मज्जत् ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ धनञ्जयस्य वक्ष्यामि विजयं पूर्वमेव ते । योगपथेन पार्थैहि मिजितेयं वसुन्धरा ।
पूर्वं कुलिन्दविषये वशे चके महोपतीन् । धनञ्जयो महाबाहुर्नानितोत्रेण कर्मणा ।
आनन्तान् कालकूटाश्च कुलिन्दाश्च विजित्य सः । समण्डनञ्चावजितं कृतवानमहमैनिकं ।
स तेन सहितो राजन्सत्यमाचो परन्तपः । विजिग्ये शाकलं क्षीपं प्रतिविन्ध्यश्च पार्थिवं ।
शाकलद्वीपवामास्य मत्तद्वीपेषु ये नृपाः । अर्जुनस्य च सैन्यसौर्विद्यहस्तमुनोऽभवत् ।
स तानपि महष्यामान् विजिग्ये भरतर्षभ । तैरेव सहितः सर्वैः प्राग्ज्योतिषमुपाद्रवत् ।
तत्र राजा महानामीद्भगदत्तो विशास्यते । तेनामीकुसमहयुद्धं पाण्डवस्य महात्मनः ।
स किंरतिश्च चीनैश्च वृतः प्राग्ज्योतिषोऽभवत् । अन्यैश्च वज्रभिर्बाणैः सागरानूपव मिभिः
ततः स दिग्भान्द्रो योधयित्वा धनञ्जयं । प्रहसन्नब्रवीद्राजा संयाने विगतकर्म ।
उपपन्नं महाबाहो त्वयि पाण्डवनन्दन । पाकशामनदायादे वीर्यमाहवशोभिनि ।
अहं सखा महेश्वस्य शक्रादनवरं रणे । न शक्यामि च ते तात स्यातुं प्रमुखतो युधि ।
त्वमीक्षितं पाण्डवेय ब्रूहि किं करवाणि ते । यद्वक्ष्यामि महाबाहो तत्करिष्यामि पुत्रक ।

॥ अर्जुन उवाच ॥ कुरूणामृषभो राजा धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः । धर्मज्ञः सत्यमन्वय-यज्ञा विपुलदक्षिणः । तस्य पार्थिवतामोक्षे
वरस्त्वस्मै प्रदीयतां

भर्वापितृमखा चैव प्रीयमाणो मयाऽपि च । ततो नाज्ञापयामि त्वां प्रीतिपूर्व प्रदीयतां ।

॥ भगदत्त उवाच ॥ कुन्तीमातर्यथा मे त्वं तथा राजा युधिष्ठिरः । सर्वमेतत्करिष्यामि किञ्चान्यत्करवाणि ते ।

॥ दक्षिणामहामग्रेत सभापर्वणि द्विगिरिजयपर्वणि भगदत्तश्रयेपञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

॥ देशपायम उवाच ॥ एवमुक्तः प्रत्युवाच भगदत्तं धनञ्जयः । अनेनैव कृतं सर्वं भविष्यतनुजानता ।

१०९०

तं विजित्य महाबाहुः कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः । प्रयथावुत्तरं तस्मादिदं धनदपानितं ।

अन्तर्गिरिञ्च कौन्तेय तथैव च बहिर्गिरिं । तथैवोपगिरिञ्चैव विजिगेय पुरुषर्षभ ।

विजित्य पर्वतास्त्वर्वाण्ये च तत्र नराधिपाः । तान्मग्रे स्थापयित्वा म धनान्यादाय सर्वशः ।

तैरेव सहितः सर्वैरनुरज्य च तान्नृपान् । उलूकवामिनं राजनट्टहन्तमुजग्रिमिमान् ।

सदृश्वरनादेन रथनेमिस्त्रिनेन च । हस्तिनाञ्च निनादेन कण्ठयन्वसुधामिसां ।

१०९५

ततो ट्टहन्तस्त्रिनेन बलेन चतुरङ्गिणः । निष्क्रम्य नगरात्तस्माद्योधयामाम फाल्गुनं ।

समभ्यान्मन्त्रिपतिनाऽभ्युद्धनञ्जयट्टहन्तयोः । न शशाक ट्टहन्तस्तु मोढुं पाण्डवविक्रमं ।

साऽपि पद्मनाभं मत्वा कौन्तेयं पर्वतेश्वरः । उपावर्त्तत दुर्धर्षो धनान्यादाय सर्वशः ।

सतः शत्रुमवस्थाप्य उलूकमहिता यथैव । मेनाबिन्दुमयो राजान्वाज्यादाय समान्तिपत् ।

मोदापुरं वामदेवं मुदामानं सुमकुलं । उलूकानुत्तरांश्चैव तांश्च राज्ञः समानयत् ।

१०९०

तत्रत्यः पुरुषैरेव धर्मराजस्य शासनात् । किरीटी जितवान् राजन्देशानपञ्च गणांस्ततः ।

स देशप्रथमासाद्य सेनाबिन्दोः पुरं प्रति । बलेन चतुरङ्गेण निवेष्टमकरोत्प्रभः ।

स तैः परितृतः सर्वविश्वप्राथं नराधिपं । अभ्यगच्छन्महातेजाः पौरवं पुरुषर्षभं ।

विजित्य चाहवे शूरान्पार्वतीयान्महाराथान् । जिगाय सेनया राजनपुरं पौरवरचितं ।

पौरवं युधि निजित्य दस्त्वनपर्वतवामिनः । गणानुत्सवमङ्कृतानजयत् सप्त पाण्डवः । ततः काश्मीरकान् श्रीगान् चत्त्रियान् ।

चत्त्रियर्षभः । व्यजयन्मोहितश्चैव मण्डलैर्दशभिः सह ।

१०९५

ततस्त्रिगताः कौन्तेय दार्व्याः कोकनदास्तथा । चत्त्रिया बहवो राजन्नुपावर्त्तन्त सर्वशः ।

अभिमारो ततो रम्या विजिगेय कुरुनन्दनः । उरगावामिनश्चैव रोचमाणं रणेऽजयत् ।

ततः सिंहपुरं रम्यं चित्रायुधसुरचितं । प्राधमद्वलमास्थाय पाकशामनिगहत् ।

ततः सङ्गं सुमालांश्च किरीटी पाण्डवर्षभः । सहितः सर्वभैरवेण प्रामथ्यकुरुनन्दनः ।

ततः परमविकान्ता वाह्नीकान्पाकशामिनः । सहिता परिमर्द्देन वशे चक्रे दुरामदान् ।

१०९०

गृहीत्वा तु वनं मारं फाल्गुनः पाण्डुनन्दनः । दग्दास्सहकाम्बोजैरजयत्पाकशामिनः ।

प्रागुत्तां दिशं ये च वसन्त्याश्रित्य दस्त्ववः । निवसन्ति वने ये च तान्स्वार्थानजयत्प्रभुः ।

मोहान् परमकाम्बोजानृषिकानुत्तरानपि । सहितांस्तान्महाराज व्यजयत्पाकशामिनः ।

अधिकेवपि संगामो बभूवातिभयङ्करः । तारकामयसङ्काशः परस्त्वृषिकपाथयाः ।

स विजित्य ततो राजनृषिकान् रणमूर्द्धनि । शुकोदरसमास्तत्र हयानघौ समानयत् ।

१०१५

मयूरमदृशानन्यानुत्तरानपरानपि । जवनानागुगासैव करार्थं समुपानयत् ।

स विनिजित्य संगामे हिमवन्तं मनिक्कुटे । श्वेतपर्वतमासाद्य न्यविशत्पुरुषर्षभः ।

इति श्रीमहाभारते मभापर्वणि दिम्विजयपर्वणि नानादेशजये षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स श्वेतपर्वतं वीरः समतिक्रम्य वीर्यवान् । देशं किम्पुरुषावामं द्रुमपुलेण रचितं ।

महता सन्निपातनं क्षतियान्तक्रेण ह । अजयत्याण्डवश्रेष्ठः करे चैनं न्यवेशयत् ।

तं जित्वा हाटकं नाम देशं गुह्यकरक्षितं । पाकशामनिरव्ययः सहसैव्यः समासदत् ।

१०४०

तांस्तु सान्त्वनं निजित्य मानसं सर उत्तमं । क्षणिकुक्ष्यान्तया सन्धा ददर्श कुलनन्दनः ।

सरो मानममासाद्य हाटकानभिनः प्रभुः । गन्धर्व्वरक्षितं देशमजयत्पाण्डवस्ततः ।

तत्र तित्तिरिक्त्वाष्पान् भण्डूकाख्यानं हयोत्तमान् । लेभे सकर्मस्यन्ते गन्धर्व्वनगरान्तदा ।

उत्तरं हरिवर्षन्तु स समासाद्य पाण्डवः । इदं यं जेतुं तं देशं पाकशामननन्दनः ।

तत एनं महावीर्यं महाकाया मन्त्रावलाः । दारपालाः समासाद्य दृष्ट्वा वचनमब्रुवन् ।

१०४५

पार्थ नेदं त्वया शक्यं पुरं जेतुं कथञ्चन । उपावर्त्तस्व कन्याण पथ्याप्रमिदमच्युत ।

ददं पुरं यः प्रविशेद्भवे न स भवेन्नरः । प्रीयामहे त्वया वीर पथ्याप्रो विजयस्तव ।

नचात्र किञ्चित्तेत्यमञ्जनात्र प्रदृश्यते । उत्तराः कुरवो ह्येते नात्र युद्धं प्रवर्त्तते ।

प्रविष्टोऽपि हि कौन्तेय नेह द्रव्यमि किञ्चन । नहि मानुषदेहेन शक्यमत्राभिविचिंतुं ।

अयं पुरुषव्याघ्र किञ्चिदन्यच्छिकीर्षमि । तत्प्रवृत्तिं करिष्यामो वचनाज्ञव भारत

१०४०

ततस्मान्ब्रवीदाजन्मर्जुनः प्रहसन्निव । पार्थिवत्वं चिकीर्षामि धर्मराजस्य धीमतः ।

न प्रवेत्स्यामि वो देशे विरुद्धं यदि मानुषैः । युधिष्ठिराय यत्किञ्चित्करपणं प्रदीयतां ।

ततो दिव्यानि वस्तूनि दिव्यान्वाभरणानि च । क्षौमाजिनानि दिव्यानि तस्य ते प्रददुः करं ।

एवं स पुरुषव्याघ्रे विजित्य दिशमुत्तरां । संग्रामान्सुवह्मन्कृत्वा क्षतियैर्दम्युभित्तया ।

स विनिजित्य राजास्मान्करे च विनिवेश्य तु । धनान्यादाय सर्वैभ्यो रत्नानि विविधानि च ।

१०४५

ह्यालिक्षितिरिक्त्वाष्पान्शुकपत्तनिभानपि । मयूरमदृशानन्यान्सर्वान्निनरं हसः ।

वृत्तः समहता राजन् वनेन चतुरङ्गिणा । आजगाम पुनर्वीरः शक्रप्रस्थे पुरोत्तमं ।

धर्मराजाय तत्पार्थो धनं सर्वं सवाहनं । न्यवेदयदनुज्ञातस्तेन राज्ञा गृह्णान् यथौ ।

इति श्रीमहाभारते मभापर्वणि दिम्विजयपर्वणि अर्जुनोत्तरदिम्विजयेषष्ठविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नेव काले तु भीमसेनोऽपि वीर्यवान् । धर्मराजमनुज्ञाय यथौ प्राचीं दिशं प्रति ।

महता वनचक्रेण परराष्ट्रावमर्दिना । हस्त्यश्वरथपूर्णेन देशितेन प्रतापवान् ।

१०५०

वृत्तो भरतशार्दूलो द्विषच्छोकविवर्द्धनः । स गत्वा नरशार्दूलः पश्चात्तानां पुरं सहत् ।

पञ्चानान्विविधापायैः सान्त्वयामास पाण्डवः । ततः स गण्डकान्गृह्यं विदेहानभरतर्षभः ।

विजित्यान्पेन कालेन दशार्णानजयत्प्रभुः । तत्र दशार्णको राजा सुधर्मा लोमहर्षणः ।

कृतवन्धोममेनेन सहयुद्धं निरायुधं । भीममेनस्तु तदृष्ट्वा तस्य कर्म महात्मनः ।

अधियनपतिं चक्रे सुधर्मानं महाबलं । ततः प्राचीं दिशं भीमो ययौ भीमपराक्रमः ।

१०१५

मैत्रेयेन सहता राजनकम्पयन्निव मेदिनीं । सोऽस्मैधेश्वरं राजवोचमानं महानुगं ।

जिगाय समरे वीरं बलेन बलिनाम्बरः । स तं निजित्य कौन्तेयो नातितीव्रेण कर्मणा ।

पूर्वदेशं महावीर्यो विजिग्ये कुरुनन्दनः । ततो दक्षिणमागम्य पुलिन्दनगरं महत् ।

सकुमारं वशं चक्रे सुमित्रञ्च नराधिपं । ततस्तु धर्मराजस्य शासनाङ्गरतर्षभः । शिशुपालं महावीर्यमभ्यगाञ्जनमेजयः ।

चेदि राजोऽपि तच्छ्रुत्वा पाण्डवस्य चिकीर्षिते । उपनिष्क्रम्य नगरात्प्रत्यङ्मात्परन्तपः ।

१०१०

तौ भमेत्य महाराज कुरुचेदिदृष्टौ तदा । उभयोरगात्मकुलयोः कौशल्यं पर्यपृच्छतां ।

ततो निवेद्य तद्वाङ्म चेदिराजो विश्राम्यते । उवाच भीमं प्रहमन्किमिदं कुरुषेऽनघ ।

तस्य भीमस्तदाचक्षौ धर्मराजचिकीर्षितं । स च तं प्रतिगृह्यैव तथा चक्रे नराधिपः ।

ततो भीमस्तत्र राजन्मुषित्वा त्रिदशक्षपाः । सतकृतः शिशुपालेन ययौ स बलवान्नरः ।

दति श्रीमहाभारते सभापर्वणि दिग्विजयपर्वणि प्राचीजयश्रेष्ठाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः कुमारविषये श्रेणिमन्मयाजयत् । कोशनामधिपतिश्चैव दृढद्वलमग्निन्दमः ।

१००५

अयोध्यायान्तु धर्मज्ञं दीर्घयज्ञं महाबलं । अजयत्पाण्डवश्रेष्ठो नातितीव्रेण कर्मणा ।

ततो गोपालकलञ्ज भोक्तारानपि कोशलान् । मल्लानामधिपश्चैव पार्थिवञ्चाजयत्प्रभुः ।

ततो हिमवतः पार्थं समभ्येत्य जलाङ्गवं । सर्वमन्त्रेण कालेन देशं चक्रे वशं बली ।

एवं बज्रविधान् देशान् विजिग्ये भरतर्षभः । भस्माटमभितो जिग्ये शुक्तिमन्तस्य पर्वतं ।

पाण्डवः सुमहावीर्यो बलेन बलिनां वरः । भकाशिराजं समरं सुबाहुमनिवर्त्तिनं ।

१०००

वशं चक्रे महाबाहुर्भीमो भीमपराक्रमः । ततः सुपार्श्वमभितस्तथा राजपतिं क्रयं ।

युध्यमानं बलात्पृच्छौ विजिग्ये पाण्डवर्षभः । ततो मत्स्यान्महातेजा मलदांश्च महाबलान् ।

अनघानभयाश्चैव पशून्भूमिश्च सर्वशः । निवृत्त्य च महाबाहुर्मदधारं महोधरं ।

भोमधेयाश्चनिर्जित्य प्रथयावुत्तरामुखः । वत्सभूमिश्च कौन्तेयो विजिग्ये बलवान्बलान् ।

भर्गणामधिपश्चैव निषादाधिपतिं तथा । विजिग्ये भूमिपालांश्च मणिमत्प्रमुखान्बहून् ।

१००५

ततो दक्षिणमञ्चांश्च भोगवन्तश्च पर्वतं । तस्मैवाजयद्भीमो नातितीव्रेण कर्मणा ।

शर्मकान् वर्मकांश्चैव व्यजयत् मान्स्वपूर्वकं । वैदेहकश्च राजानं जनकं जगतीपतिं ।

विजिग्ये पुरुषव्याघ्रो नातितीव्रेण कर्मणा । शकांश्च वर्षराश्चैव अजयच्छून्पूर्वकं ।

वैदेहस्यस्तु कौन्तेय इन्द्रपर्वतमन्तिकान्तः । किरातानामधिपतीनजयत्सप्त पाण्डवः ।

ततः सुहृन्प्रसुहृन्नाश्च स्वपचानपि वीर्यवान् । विजित्य युधि कौन्तेयो मागधानभ्यधाद्वली ।

१०००

दण्डश्च दण्डधारश्च विजित्य पृथिवीपतो । तैरेव महितः सर्वैर्गिरिव्रजमुपाद्रवत् ।
 जारामन्त्रि सान्त्वयित्वा करे च विनिवेश्य ह । तैरेव महितः सर्वैः कर्णमभ्यद्रवद्गो ।
 स कस्ययत्नव महीं बलेन चतुरङ्गिणा । युयुधे पाण्डवश्रेष्ठः कर्णेनामित्रघातिना ।
 स कर्णे युधि निर्जित्य वशे कृत्वा च भारत । ततो विजिग्ये बलवान् राज्ञः पर्यन्तवामिनः ।

अथ मेदागिरौ चैव राजानं बलवत्तरं । पाण्डवो बाहुवीर्येण निजधान महामृधे ।
 ततः पुण्ड्राधिपं वीरं वासुदेवं महाबलं । कौशिकीकच्छनिलयं राजानश्च महौजसं ।
 उभौ बलश्रुता वीरावुभौ तोव्रपराक्रमौ । निर्जित्याजौ महाराज वङ्गराजमुपाद्रवत् ।
 समुद्रमेतं निर्जित्य चन्द्रमेतश्च पार्थिवं । ताघनितश्च राजानं कश्यपाधिपतिं तथा ।
 सुह्यानामधिपश्चैव ये च सागरवामिनः । सर्वान् स्वेच्छगणाश्चैव विजिग्ये भरतर्षभ ।
 एवं बह्विधान् देशान् विजित्य पवनान्मजः । वसु तेभ्य उपादाय सौहित्यमगमद्गो ।

१०६५

११००

स सर्वान् स्वेच्छनृपद्वीन् सागरानूपवामिनः । करमाहारयामास रत्नानि विविधानि च ।
 चन्द्रानगरकम्पाणि मणिभौक्तिककम्बलं । काञ्चनं रजतश्चैव विद्रुमश्च महाधनं ।
 ते कोटिशतमष्टौन कैलेयं महता तदा । अभवर्षमहात्मानं धनवर्षेण पाण्डवं ।
 इन्द्रप्रस्थमुपागत्य भीमो भीमपराक्रमः । निवेदयामास तदा धर्मराजाय तद्भुतं ।
 इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि दिग्विजयपर्वणि भीमप्राचीदिग्विजये ऊनविंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तथैव सहदेवोऽपि धर्मराजेन पूजितः । महत्या सैन्या राजम् प्रययौ दक्षिणं दिशं । ११०५

स सुरमेनात्कान्तस्थेन पूर्वमेवाजयत्प्रभुः । मत्स्यराजश्च कौरव्यो वशे चक्रे बलाद्गो ।
 अधिराजाधिपश्चैव दन्तवक्रं महाबलं । जिगाय करदश्चैव कृत्वा राज्यं न्यवेशयत् ।
 सुकुमारं वशे चक्रे मुमित्रश्च तराधिपं । तथैवापरमण्याश्च व्यजयस पटचरान् ।
 निषादभूमिं गोश्टङ्गं पर्वतं प्रवरं तथा । तरसैवाजयद्भीमान् श्रेणिमन्तश्च पार्थिवं ।
 नवराष्ट्रश्च निर्जित्य कुन्तिभोजमुपाद्रवत् । प्रीतिपूर्वश्च तस्मादौ प्रतिजयाह्व शासनं ।
 ततश्चर्मण्वतीकृत्वा जम्भकस्यात्मजं नृपं । ददर्श वासुदेवेन शेषितं पूर्ववैरिणा ।
 चक्रे तेन स न्यासं सहदेवेन भारत । स तमाजौ विनिर्जित्य दक्षिणाभिमुखो ययौ ।
 भेकानपरमेकांश्च व्यजयत्सुमहाबलः । करं तेभ्य उपादाय रत्नानि विविधानि च ।

१११०

१११५

ततस्तेनैव सहितो नर्मदासमितिो ययौ । विन्दानुविन्दावावन्त्या सैन्येन महता हृतौ ।

जिगाय समरे वीरावाचिर्नयः प्रतापवान् । ततो रत्नानुपादाय पुनं भोजकटं ययौ ।
 तत्र युद्धमभद्राजानं दिवसद्वयमच्युत । स विजित्य दुराधर्षं भीष्मकं माद्रिनन्दनः ।
 कौशलाधिपतिश्चैव तथा वेण्वातटाधिपं । कान्तारकांश्च समरे तथा प्राक्कोशलावृणान् ।
 माटकेयांश्च समरे तथा हेरखकान्युधि । मारुधश्च विनिर्जित्य मुञ्जग्रामसमो बलात् ।
 नाचीनानर्षकाश्चैव राजानश्च महाबलः । तांस्तामाटविकान् सर्वानजयत्पाण्डुनन्दनः ।

वाताधिस्रु नृपतिं वशे चक्रे महाबलः । पुलिन्दांश्च रणे जिला यथै दक्षिणतः पुरः ।

११९०

युयुधे पाण्डुराजेन दिवमे नकुलानुजः । तं जिला म महाबाहुः प्रथमौ दक्षिणापथं ।

गङ्गामादायामास किष्किन्त्या लोकविश्रुता । तत्र वानरराजाभ्यां मैन्देन द्विविदेन च । युयुधे दिवमान् मत्त न च तौ विहतिं गताः ।

ततस्तुष्टौ महात्मानौ महदेवाय वानरैः । ऊचतुश्चैव संघष्टौ प्रीतिपूर्वमिदं वचः । गच्छ पाण्डवशार्दूल रत्नान्यादाय सर्वशः ।

अभिन्नमस्तु कार्याय धर्मराजाय धीमते ।

ततो रत्नान्युपादाय पुगीं माहिमतीं ययौ । तत्र नीलेन राज्ञा स चक्रे युद्धं नरर्षभः ।

पाण्डवः पर्ववीरघ्नः महदेवः प्रतापवान् । ततोऽस्य समसृष्टुं श्रीमद्भोभयङ्करं ।

११९५

सैन्यचक्ररश्मैव प्राणामां संशयावहं । चक्रे तस्य हि माहाय्यं भगवान्हव्यवाहनः ।

ततो रया हया नागाः पुरुषाः कवचानि च । प्रदीप्तानि व्यदृश्यन् महदेवबले तदा ।

ततः समभ्रान्तमनाः बभूव कुरुनन्दनः । नोत्तरं प्रतिवक्तुञ्च शक्तोऽभ्यञ्जनमेजय ।

॥ जनभोजय उवाच ॥ तिमर्यं भगवान् वक्त्रिः प्रत्यमित्रोऽभवद्युधि । महदेवस्य यज्ञार्थं घटजानस्य वै द्विज ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तत्र माहीमतीवासी भगवान् हव्यवाहनः । अयने हि गृहीतो वै पुरस्तात् पार्श्वदार्किकः ।

११९०

नीलस्य राज्ञो दहिता बभूवातीव शोभना । साऽश्विहाचमुपातिष्ठदोधनाय पितुः मदः ।

यज्ञनैर्धृयमानोऽपि तावत्प्रज्वलते न सः । यावच्चारुपुटोष्ठेन वायुना न विधूयते ।

ततः भ भगवानग्निशुकमे तां सुदर्शनां । नीलस्य राज्ञः सर्वेषामुपनीतस्य साऽभवत् ।

ततो ब्राह्मणरूपेण रममाणो यदृच्छया । चक्रे तां वरगिरिं कन्यामुत्पलनोत्तरां ।

तन्तु राजा यथाशास्त्रमशामद्धार्मिकस्तदा । प्रजञ्चाल ततः कोपाङ्गवान् हव्यवाहनः ।

११९५

तं दृष्ट्वा विस्मितो राजा अजाम शिरसाऽवनिं । ततः कलेन तां कथ्यो तथैव हि तदा नृपः ।

प्रददौ विप्ररूपाय वक्रये शिरसा नतः । प्रतिगृह्य च तां सुभ्रूं नीलराज्ञः सुतो तदा ।

चक्रे प्रसादं भगवांस्तस्य राज्ञोविभावसुः । वरेण च्छन्दयामास तं नृपं स्त्रियुक्तमः ।

अभयश्च म जगह । समैत्ये वै महीपतिः । ततः प्रमृति ये केचिदज्ञानात्तां पुगीं नृपाः ।

जिगीषन्ति वनाद्राजन्ते दहन्ते स्म वक्रिना । तस्या पृथ्वा तदा चैव माहिमत्यां कुरुदह ।

११९०

बभूवुरनतिशयांघ्रा योषितः कन्दतः किल । एवमग्निर्वरं प्रादात् स्त्रीणामप्रतिवारणे ।

स्त्रीरिण्यस्त्रव नाय्यौ हि यथेष्टं विचरन्त्युत । वज्रयन्ति च राजानस्तत्पुत्रं भगवत्पुत्रम् ।

भयादग्नेर्ब्रह्मराज तदाप्रमृति सर्वदा । महदेवस्तु धर्मात्मा सैन्यं दृष्ट्वा भयादितं ।

परीतमग्निं ना राजन् नाकम्पत यथाऽचलः । उपस्पृश्य श्शुचिर्भूत्वा सोऽब्रवीत् पावकं ततः ।

॥ महदेव उवाच ॥ त्वदेयाऽयं ममारम्भः कृष्णवर्त्मनोऽस्तु ते । मुवं तममि देवानां यज्ञस्तममि पावक ।

११९५

पावनात्पावकस्यामि वचनाद्भूव्यवाहनः । वेदास्त्वदर्धं जाता वै जातवेदास्ततो अग्नि ।

चित्रभानुः सुरेशश्च अनलस्त्वं विभावसो । स्वर्गद्वारस्पृशस्यामि ऊताशो ज्वलनः शिखी ।

वैशानरस्त्वं पित्रेणः प्रवृत्ते भूरिति जमः । कुमारसूस्त्वं भगवान् रुद्रगर्भो हिरण्यकृत ।

अग्निं ददातु मे तेजो वायुः प्राणं ददातु मे । पृथिवीं बलमादधाच्छ्विञ्चोपा दिशन्तु मे ।

अपांगर्भं महामत्त जातेवदः सुरेश्वर । देवानां मुखमग्ने त्वं मत्वेन विपुनीहि मां ।

११४०

अपिभिर्गङ्गाण्यैव देवतैरसुरैरपि । नित्यं सङ्गतयज्ञेषु मत्वेन विपुनीहि मां ।

धूमकेतुः शिखी च त्वं पापहाऽनिलसम्भवः । सर्वप्राणिषु नित्यस्थः मत्वेन विपुनीहि मां ।

एवं स्तुतोऽसि भगवन् प्रीतेन शुचिना मया । तुष्टिं पुष्टिं श्रुतिं चैव प्रीतिं चाग्ने प्रयच्छ मे ।

॥ वैशंपायन उवाच ॥ इत्येवं मन्त्रमाग्नेयं पठन् यो जुहुयाद्विभुं । ऋद्धिमान् सततं दान्तः सर्वपापैः प्रमुच्यते ।

॥ सहदेव उवाच ॥ यज्ञविभिमं कर्तुं नार्हस्त्वं हव्यवाहन । एवमुक्त्वा तु माद्रेयः कुशैरासीत्यथ मेदिनी ।

११४५

विधिवत्पुरुषाघाघः पावकं प्रत्युपाविशत् । प्रमुखे तस्य भैरवस्य भोताद्विग्रस्य भारत ।

न चैनमत्यगादार्द्रिर्नामिव महोदधिः । तमुपेत्य शनैर्गच्छिष्याच कुरुनन्दन ।

सहदेवं नृणां देवं सान्त्वपूर्वमिदं वचः । उत्तिष्ठोत्तिष्ठ कौरव्य जिज्ञासेयं मया कृता ।

वेष्टि सर्वमभिप्रायं तव धर्मसुतस्य च । मया तु रचितव्येयं पुरी भरतमत्तम ।

यावद्वाञ्छो हि नीलस्य कुले जगद्यरा दति । ईक्षितन्तु करिष्यामि मनसस्तव पाण्डव ।

११४०

तत उत्थाय हृष्टात्मा प्राञ्जलिः शिरसानतः । पूजयामास माद्रेयः पावकं भरतर्षभ ।

पावकं विनिवृत्तं तु नीलो राजाऽभ्यगात्तदा । पावकस्याज्ञया चैवमर्चयामास पार्थिवः ।

मत्करणेन नरव्याघ्रं सहदेवं युधामन्युः । प्रतिगृह्य च तं पूजां करे च विनिवेश्य च । माद्रीसुतस्ततः प्रायाद्विजयो दक्षिणं दिशं ।

वैशंपरं स्ववशे कृत्वा राजानमिति तजम । निजयाह महाबाहुस्तस्मा पौरवेश्वर ।

आकृतिं काशिकाचार्यं यत्नेन महतां ततः । वशे चक्रे महाबाहुः सुराद्वधिपतिं तदा ।

११४५

सुराद्वविषयस्य प्रेययामास रुक्मिणि । राज्ञे भोजकटस्याय महामात्राय धीमते ।

भोभकाय स धर्मात्मा साक्षाद्भिक्षुसखाय वै । स चास्य प्रतिजयाह समुतः शासनं तदा ।

प्रोतिपूर्वं महाराज वासुदेवमवेत्यं च । ततः स रत्नान्यादाय पुनः प्रायाद्युधा पतिः ।

ततः शूरीपारकश्चैव तालाकटमथापि च । वशे चक्रे महतिजा दण्डकाय महाबलः ।

बागारदोषवांशं नृपतीन् खेच्छयोनि जान् । निषादानुपुरुषादाय कर्णप्रावरणनं पि ।

११५०

ये च कालमुखा नाम नरराजस्येयनयः । कृतस्त्वं कोलगिरिश्चैव सुरभीपट्टनं तथा ।

दापे तासाङ्गयश्चैव पर्वतं रामकं तथा । तिमिङ्गिलश्च स नृपे वशे कृत्वा महोमतिः ।

एकपादांश्च पुरुषान् केरकान् वनेवासिनः । नगरां मञ्जयन्तीश्च पाषाण्डं करहाटकं ।

दूतैरेव वशे चक्रे चैनानदापयत् पाण्ड्याश्च द्रविडैश्च सहिगांश्चोड्रकैरपि ।

अम्भेस्तालवनांश्चैव कलिङ्गानुद्रकर्णिकान् । आटवीश्च पुरीं रम्भा यवनानां पुरं तथा ।

११५५

दूतैरेव वशे चक्रे करं चैनानदापयत् । ततः कच्छगतो धीमान् दूतान् साद्रवतीसुतः ।

प्रेययामः स राजेन्द्र पौलस्त्याय महात्मने । विभीषणाय धर्मात्मा प्रोतिपूर्वमन्दिमः ।

स च स्य प्रतिजयाह् शासनं प्रीतिपूर्वकं । तच्च कान्तकृतं धीमान्भूमन्यत म प्रभुः ।

ततः प्रेषयामास रत्नानि विविधानि च । चन्दनागुरुकाष्ठानि दिव्यान्यामरगणानि च
वाभंभि च महार्हाणि मण्यैव महाधनान् । न्यवर्त्तत ततो धीमान् महदेवः प्रतापवान् ।

११८०

एवं निर्जित्य तस्मा मान्त्वन विजयेन च । करदान्पार्थिवान् कृत्वा प्रत्यागच्छदरिन्दमः ।

धर्मराजाय तत्सर्वं निवेद्य भरतर्षभः । कृतकर्मा मुखं राजन्नुवा म जनमेजय ।

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि दिग्विजयपर्वणि महदेवदत्तनिर्दिष्टविजये त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नकुलस्य तु पत्न्यामि कर्माणि विजये तथा । वामुदेवजितामाशां ययाऽभावजयत्प्रभुः ।

निरास्य खाण्डवप्रस्थात्प्रतोचीमभितो दिशं । उद्दिश्य मतिमान् प्रायान्महत्या मेनया मरु ।

भित्तनादेन महता योधानां गर्जितेन च । रथनेमिनिनादैश्च कथ्यन् वसुधाभिमां ।

११८१

ततो बह्मधनं रम्यं गवाह्यं धनधान्यवत् । कात्तिकेयस्य दयितं रोहीतकुमुद्रवत् ।

तत्र युद्धं महत्तमोष्कुरैर्मत्तमयूगैः । मरुभूमिं म कर्त्तव्येन तथैव बह्मधान्यकं ।

शैरीषकं महेत्यश्वं वशे चक्रे महाद्युतिः । आक्रोशश्चैव राजर्षि तेन युद्धमभ्यनहत् ।

तान् दशार्णान् स जिला च प्रतस्थ पाण्डुनन्दनः । शिवीस्त्रिगर्जान्महान् मानवान् पञ्च कर्षट्गान् ।

तथा मध्यमकेयाश्च वाटधानान् द्विजानय । पुनश्च परिवृत्त्याय पुष्करारण्यवासिनः ।

११८२

गणानुत्सवमङ्केतान्यजयत्युरूपधमः । मिन्धुकुलाश्रिता ये च ग्रामणीया महाबलाः ।

गृद्धाभोरगणाश्चैव येषांश्रित्य मरुस्वतो । वर्त्तयन्ति च ये मख्यैश्चैव च पर्वतवासिनः ।

कृत्स्नं पञ्चनदश्चैव तथैवामरपर्वतं । उत्तरज्योतिषश्चैव तथा दिव्यकटं पुरं ।

द्वारपालञ्च तस्मा वशे चक्रे महाद्युतिः । रामठान् हारह्मणाय प्रतीच्याश्चैव ये नृपाः ।

तान् सर्वान् स वशे चक्रे शासनादेव पाण्डवः । तत्रस्थः प्रेषयामास वामुदेवाय भारत ।

११८३

स चास्य यादवैः सङ्घे प्रतिजयाह् शासनं । ततः शाकलमभ्येत्य मद्राणां पुटभेदनं ।

मातुलं प्रीतिपूर्वजं शन्यं चक्रे वशे बली । स तेन सत्कृतो राजा मत्कारार्हा विशास्यते ।

रत्नानि भृगीष्वादायः सम्प्रतस्थ युधास्यतिः । ततः सागरकुचिस्थान् चैव चान् परमदारुणान् ।

पह्मवान् बर्बराश्चैव किरातान् यवनान्शकान् । ततो रत्नानुपादाय वशे कृत्वा च पार्थिवान् ।

न्यवर्त्तत कुरुक्षेत्रे नकुलश्चित्रमार्गवित । करभाणं महस्याणि कोषं तस्य महात्मनः ।

११८४

ऊर्ध्वदृशं महाराज ऊच्छ्रादिव महाधनं । इन्द्रप्रस्थगतं वीरमभ्येत्य म युधिष्ठिरं ।

ततो माश्रीसुतः श्रीमान् धनं तस्मै न्यवेदयत् । एवं विजित्य नान्यत्र दिशं बहून्पानितो ।

प्रतोचीं वामुदेवेन निर्जितां भरतर्षभः ।

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि दिग्विजयपर्वणि नकुलप्रतोचीविजये एकत्रिंशोऽध्यायः समाप्तश्च दिग्विजयपर्व ॥ ३१ ॥

॥ अथ राजसूयिकपर्वः ॥ ६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ रक्षणादूर्ध्वराजस्य मन्त्रस्य परिपालनात् । शत्रूणां क्षणायैव स्वकर्म्मनिरताः प्रजाः ।

बलीनां मस्यगदानादूर्ध्वतश्चानुशामनात् । निकामवर्षी पर्जन्यः स्त्रीतो जनपदेऽभवत् ।

१२०४

सर्वारम्भाः सप्रवृत्ताः गौरवा कर्षणं वृणिके । विशेषात् सर्वमेवेतत् सञ्ज्ञे राजकर्म्मणः ।

दस्युभ्यो वञ्चकेभ्यो वा राजन् प्रति परस्परं । राजवत्प्रभवत्यैव नाश्रूयन्तं मृषा गिरः ।

अवर्षञ्चातिवर्षञ्च व्याधिपावकमूर्च्छनं । मर्वमेव तदा नामोदूर्ध्वानित्ये युधिष्ठिरः ।

प्रियं कर्तुमुपस्थातुं बलिर्कर्म स्वभावजं । अभिहर्तुं नृपा जयमुर्ध्नायैः कार्यैः कथञ्चन ।

धर्म्यधनागमैस्तस्य वदधे निचयो महान् । कर्त्तुं यस्य न शक्येत चयो वर्षशतैरपि ।

१२०५

स्वतोष्ठस्य पगीमाणं कोपस्य च महोपतिः । विज्ञाय राजा कैनेत्यो यज्ञार्थैव मनो दधे ।

सुहृदस्यैव ये सर्वे प्रयक्चं संहिताव्रुवन् । यजकालस्तव विभो क्रियतामव साम्प्रतं ।

अथैवं ब्रुवतामेवं तेषामभ्याययौ हरिः । ऋषिः पुराणे वेदात्माऽदृश्यैव विज्ञानतां ।

जगतस्तस्युपां श्रेष्ठः प्रभवत्याययश्च ह । भूतभयभवन्नायः केगवः केगिसूदनः ।

प्राकारः सर्ववृष्णेनां आपत्स्वभयदेऽगिहा । बलाधिकारे नित्यिण मस्यगानकदुन्दुभिं ।

१२०६

ज्वावचमुपादाय धर्मराजाय साधवः । धनौघं पुरुषस्यात्रो बलेन महता वृत्तः ।

तं धनौघमपथ्यन्ते रत्नसागरमन्त्रयं । नादयन् रथघोषेण प्रविवेश पुरोत्तमं ।

पूर्णमापूर्यन्तेषां द्विषाकावशांभवत् । असूर्यमिव सूर्येण निवातमिव वायुना ।

कृष्णेन मभुपतेन ज ह्ये भारतं पुरं । तं मुदाभिः समागम्य मल्लय च ययार्विधि ।

म उष्ट्रा कुशलेनैव सुखामोऽयुधिष्ठिरः । धौम्यदैपायनमुखैर्ध्वलिग्भिः पुरुषर्षभः ।

१२०७

भीमार्जुनयमैर्यैव सहितः कृष्णसत्रवोत् ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ त्वत्ते पृथिवी मर्यामदश्च कृष्ण वंत्तेन ।

धनञ्च वज्र वार्ष्णेय त्वत्प्रसादादुपाजितं । सोऽहमिच्छामि तत्सर्वं विधिवदेवकीमुत् ।

उपवोक्तुं द्विजाग्नेभ्यो हव्यवाहे च साधव । तदहं ययुमिच्छामि दाशार्हं महितस्त्वया ।

अनुजैश्च महाबाहो तदनुज्ञातुमर्हमि । तद्वीक्षापय गोविन्द त्वमात्मानं महाभुज ।

त्वयोद्वृत्तं दाशार्हं विप्राप्ता भविता ह्यहं । मां वाऽयभ्यनुजानीहि महेभिरनुजैर्विभो ।

१२०८

अनुज्ञातस्त्वया कृष्ण प्राप्नुयां क्रतुमुत्तमं ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तं कृष्णः प्रत्युवाचेदं वरं यन्मयाऽस्मिन् ।

त्वमेव राजशार्दूल सखा उर्ध्वं महारुतुं । संप्राप्नुहि त्वया प्रोक्तं कृतकृत्यास्ततो वयं ।

यजस्वाभोषितं यज्ञं मयि श्रेयस्य वर्त्तते । नियुजस्व त्वञ्च मां हव्ये सर्वं कर्त्ताऽस्मि ते वचः ।

युधिष्ठिर उवाच ॥ भूयः कृष्ण सङ्कल्पः स्मिद्विष्य नियता मम । यस्य मे त्वं ह्यपीकेण यथेप्सितमुपस्थितः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अनुज्ञातस्तु कृष्णेन पाण्डवो भावभिः सह । ईजितुं राजसूयेन साधान्युपचक्रमे ।

१२०९

ततस्वाज्ञापयामास पाण्डवोऽग्निनिबर्हणः । सहदेवं युधां श्रेष्ठं मन्त्रिणस्यैव सर्वश्रः ।

अस्मिन् कृतौ यथोक्तानि यज्ञाङ्गानि द्विजातिभिः । तथोपकरणं सर्वं मङ्गलानि च सर्वशः ।

अधियः । अथ मन्त्राणां धर्म्याकान् लिप्रमेव हि । समानयन्तु पुरुषा यथायोगं यथाक्रमं ।

इन्द्रमेतं विशोकस्य पुरुषार्जुनमारथिः । अन्नाद्याहरणे युक्ताः सन्तु मन्त्रियकाम्यया ।

सर्वकाभास्य कार्यन्तां रसगन्धममन्विताः । मनोहराः प्रोतिकरा द्विजानां कुरुमन्तम ।

१२९५

तद्वाक्यमकालञ्च कृतं सर्वं न्यवेदयत् । महदेवो युधां श्रेष्ठो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।

ततो द्वे रायनो राजवृत्तिजः समुपानयत् । वेदानिव महाभागान् मातृान्मूर्त्तिमतो द्विजान् ।

स्वयं ब्रह्ममकरोत्तस्य सत्यवतीसुतः । धनञ्जयानामृषभः सुमामा मामगोऽभवत् ।

याज्ञवल्किव बभूवाय ब्रह्मिष्ठोऽध्वर्युमन्तमः । पैलो होता वमोः पुत्रो धौम्येन सहितोऽभवत् ।

एतेषां शिष्यवर्गः स पुत्राश्च भरतर्षभ । बभूवुर्होत्रगाः सर्वे वेदेवेदोङ्गपारगाः । ते वाचयित्वा पुण्याहमूहयित्वा च तं विधिं । १२९६

शस्तेऽहं पूजयामासुन्देवयजं महत् । तत्र च कुरुनृजाता शरणान्यतु शिल्पिनः ।

गन्धर्वान् विशालान् वेष्मन्तं वदिवै कमां । तत आजापयामास स राजा राजपत्तमः ।

महदेवं तदा मया सत्विगं पुरुषभः । आसन्वर्णार्थं दृतास्त्वं प्रेषयस्वागुमान् द्रुतं ।

उपयुज्य वयो राज्ञः स दृतान् प्राहिणात्तदा । आसन्वर्णार्थं रक्षिषु ब्राह्मणान् भूमिपानय ।

विश्वस्य मान्यान् गूढांश्च सर्वानानयति च ।

१२९७

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सभाजप्राप्तो दृताः पाण्डवेवस्य शामनात् । आसन्वयाम्बभूवुश्च आनयंश्चापराण् द्रुतं । तयापराणपि

नगरात्मनः शीघ्रगामिनः ।

ततस्तु यथाकालं कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरं । दीव्याञ्चकिरे विप्राः राजसूयाय भारत ।

दीक्षितः सन्तु धर्मात्मा धर्मराजो युधिष्ठिरः । जगाम यज्ञायतनं दृष्टो विप्रैः महस्रगः ।

भ्रातृभिर्जातिभिश्चैव सुहृद्भिः सचिवैः सह । चक्षिथैश्च सन्त्येष्टैर्नानादिश्रममागतैः ।

असात्यैश्च नर श्रेष्ठो धर्मो विग्रहवानिव । आजग्मुर्ब्राह्मणान् तत्र विषयेभ्यस्ततस्ततः ।

१२९८

सर्वश्रियासु निष्पाता वेदेवेदोङ्गपारगाः । तेषामावसथांश्च कुर्धर्म्मराजस्य शामनात् ।

वज्रदाच्छादनैर्ध्याकान् सगणानां पृथक् पृथक् । सर्वर्तुगुणसम्पन्नान् शिल्पिनोऽप्य महस्रशः ।

तेषु ते न्यवसन्तान् ब्राह्मणान् नृपसत्कृताः । कथयन्तः कथा वक्त्रोः पश्यन्तो नटनर्त्तकान् ।

भुञ्जतांश्च विप्राणां वदताञ्च महास्वनः । अनिशं श्रूयते तत्र मुदितानां महात्मनां ।

दीयतां दीयतामेषां भुज्यतां भुज्यतामिति । एवम्प्रकाराः सञ्चन्त्याः श्रूयन्ते स्मात्र तिल्यशः ।

१२९९

गवां शतसहस्राणि शयनानाञ्च भारत । रुक्मस्य घोषितोऽसौ च धर्मराजः पृथक् ददौ ।

प्रावर्त्तन्तैव युक्ताः स पाण्डवस्य महात्मनः । पृथिव्यामैकवीरस्य शक्रस्यैव त्रिपिष्टये ।

ततो युधिष्ठिरः राजा प्रेषयामास पाण्डवं । कुलं हास्तिनपुरं भीमाय पुरुषर्षभः ।

द्रोणाय धृतराष्ट्राय विदुराय कृपाय च । भ्रातृणाञ्चैव सर्वेषां येऽनुरक्ता युधिष्ठिरः ।

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि राजरुचिकपर्वणि राजसुयदीक्षायां द्वाविंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स गत्वा हास्तिनपुरं नकुलः समितिञ्चयः । भोगमामन्वयाच्चक्रे धृतराष्ट्रश्च पाण्डवं । १९१०

सत्कृत्यामन्त्रितास्तेन आचार्यप्रमुखास्ततः । प्रययुः प्रीतमनेभो यज्ञं ब्रह्मपुरःसरः ।

संयुत्य धर्मराजस्य यज्ञं यज्ञविदस्तदा । अन्ये च शतशस्तुष्टेभनोभिर्भरतवर्षेभ ।

द्रष्टुकामाः सभास्यैव धर्मराजश्च पाण्डवं । दिग्भ्यः सर्व्वे ममापेतुः क्षत्रियास्तत्र भारत ।

ममुपादाय गत्वाति विविधानि महानि च । धृतराष्ट्रश्च भोगश्च विदुरश्च महामतिः ।

दुर्य्योधनपुत्रेणाश्व भ्रातरः सर्व्व एव ते । गान्धारराजः सुबलः शकुनश्च महाबलः । १९११

अचलो वृषकस्यैव कर्णश्च रथिनांवरः । तथा शन्यश्च बलवान् बाह्लिकश्च महाबलः ।

भोमदत्तोऽथ कौरव्यो भृगिर्भृगुश्रवाः शनः । अश्वत्थामा कृपो द्रोणः मैत्रव्यश्च द्रुपदश्च ।

यज्ञमेनः मपुत्रश्च शाल्वश्च वसुधाऽधिपः । प्राग्ज्योतिषश्च नृपतिर्भगदत्तो महारथः ।

स तु सर्व्वैः सह स्वेच्छैः सागरानूपवासिभिः । पार्व्वतोयाश्च राजानो राजा चैव वृहद्वलः ।

पौण्ड्रको वामदेवश्च वज्रः कालिङ्गकस्तथा । आकर्षः कुन्तलस्यैव मानवाश्चाभ्रकान्तथा । १९१२

द्राविडाः सिंहनास्यैव राजा काश्यपिकस्तथा । कुन्तिभोजो महतेजाः पार्थिवो गौरवाहनः ।

बाह्लिकाश्चापेर गूढराः राजानः सर्व्व एव ते । विराटः महपुत्राभ्यो मावैक्षश्च महाबलः ।

राक्षानो राजपुत्राश्च नानाजनपदेश्वराः । शिशुपालो महावीर्य्यः सहपुत्रेण भारत ।

आगच्छत्याण्डवेयस्य यज्ञं सगरदुर्मदः । रामस्यैवानिरुद्धश्च कद्रुश्च महभारणः ।

गदप्रयुधश्चास्वाश्च चारुदण्यश्च वीर्य्यवान् । उल्लुको निशठस्यैव वीरश्चाङ्गावहस्तथा । १९१३

वृष्णयोः निखिलाश्वान्ये ममाजग्मुर्भहारथाः । एते चान्ये च बहवो राजानो मध्यदेशजाः ।

आजग्मुः पाण्डुपुत्रस्य राजसूयं महाक्रतुं । ददुस्तेषामावसथान् धर्मराजस्य शासनात् ।

वज्रभक्त्यान्वितान् राजन् दीर्घिकावृक्षशोभितान् । तथा धर्मात्मजः पूजां चक्रे तेषु महात्मनो ।

सत्कृताश्च यथोद्दिष्टान् जग्मुर्गवमथानृपाः । कैलामशिश्वरप्रस्थान् मनोज्ञान् द्रव्यभूषितान् ।

सर्व्वतः संवृतानुचैः प्राकारैः सुकृतैः भित्तैः । सुवर्णजालभम्बीतान् मणिकुट्टिमभूषितान् । १९१४

सुखरौहणभोपानान् महामनपरिच्छदान् । स्रग्दामममवच्छन्नान्तमागुरुगन्धिवः ।

हंभेन्दुवर्णमदृशानाद्योजनसुदर्शनान् । अश्वस्राधानमसद्वारानुयुतानुखावैरगुणैः ।

वज्रधातुनिबद्धाङ्गान् हिमवच्छिखरानिव । विश्रान्तास्ते ततोऽपश्यन् भूमिपा भृगुदक्षिणैः ।

वृत्तं मदस्यैव ज्ञप्तिर्धर्मराजं युधिष्ठिरं । तत्सदः पार्थिवैः कीर्णं ब्राह्मणैश्च महर्षिभिः ।

भाजते स्म तदा राजन् नाकष्टं यथासमैः ।

इति श्रीमहाभारते सभापञ्चणि राजसूयिकपर्व्वणि निमन्त्रितराजागमने त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पितामहं गुरुस्यैव प्रत्युद्गम्य युधिष्ठिरः । अभिवाद्य ततो राजन्निदं वचनमब्रवीत ।

भोगं द्रोणं कृपं द्रौणि दुर्य्योधनविविश्रतो । अस्मिन्त्यजे भवन्तो मामनुगृह्णन् सर्व्वशः ।

इदं वः सुमहच्चैव यदिहासि धनं मम । प्रणयन्तु भवन्तो मां यथेष्टमभिमन्त्रिताः ।

एवमन्ना स तान् सर्वान् दीक्षितः पाण्डवाग्रजः । युंथोज स यथायोगमधिकारेष्वनन्तरं ।

मन्त्रभोज्याधिकारेषु दुःशासनमयोजयत् । परिग्रहे ब्राह्मणाभामश्चत्यामानमुक्तवान् ।

१९८०

राजान् प्रतिपूजार्थं मन्त्रयं संन्ययोजयत् । कृताकृतपरिज्ञाने भीष्मश्रेणौ महामती ।

हिरण्यस्य सुवर्णस्य रत्नानां चान्वेचणे । दक्षिणानाञ्च वै दाने कृपं राजा न्ययोजयत् ।

तथान्यानपुरुषव्याघ्रास्तस्मिंस्तस्मिन्मयोजयत् । बाह्विको धृतराष्ट्रश्च सोमदत्तो जयद्रथः ।

नकुनेन समानीताः स्वामिवत्तत्र रेमिरे । चन्ना व्यथकरस्वामीहिदुर्गः सर्व्वधर्मवित् ।

दुर्धनधनस्त्वह्णानि प्रतिजयाह सर्व्वशः । चरणचालने कृष्णे ब्राह्मणानां स्वयं ह्यभूत् ।

१९८५

सर्व्वलोकसमावृत्तः पिप्रीषुः फलमुत्तमं । द्रष्टुकामः सभाक्षैव धर्मराजं युधिष्ठिरं ।

नक्षत्रिदाहरत्तत्र महस्वावरमहर्षेण । रत्नैश्च वज्रभिस्तत्र धर्मराजमवर्द्धयत् ।

कथन्तु मम कौश्या रत्नदानैः समाप्नुयात् । यज्ञमित्येव राजानः स्पृष्टमाना ददुर्धनं ।

भवन्तैः सविमानाद्यैः सोदैर्कैर्बलमंष्टतैः । लोकराजविमानैश्च ब्राह्मणावसयैः सह ।

कृतावमयैर्दिव्यैर्विमानप्रतिभैस्तथा । विचित्रैरत्नवद्विभ्यश्चक्षा परमया युतैः ।

१९९०

राजभित्तु समावृत्तैर्गतीव श्रीमस्तुद्धिभिः । अशोभत, ततो राजन् कौन्तेयस्य महात्मनः ।

अद्याच्च वरुणे देवं स्पृष्टमानो युधिष्ठिरः । षडग्रिनाऽप्य यज्ञेन सोऽयजद्दक्षिणावता ।

सर्व्वान् जनान् सर्व्वकामैः सस्तुष्टैः समतर्पयत् । अत्रवान् वज्रमव्यथ्य भुक्तवज्जनमंष्टतः ।

रत्नोपहारसमन्ना बभूव स समागमः । इडाज्यहोमाहुतिभिर्मन्त्रशिचाविशारदैः ।

तस्मिन् हि तत्पदुर्वास्तते यज्ञे महर्षिभिः । यथा देवास्तथा विप्रा दक्षिणान्नमहाधनैः ।

१९९५

ततपुः सर्व्ववर्णाश्च तस्मिन्यज्ञे मुदाऽन्विताः ।

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि राजसूयिकपर्वणि यज्ञकरणे चतुस्त्रिंशोऽध्यायः समाप्तश्च राजसूयिकपर्वः ॥ ३४ ॥

॥ अथ अर्घाहरणपर्वः ॥ ७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततोऽभिषेचनोच्येति ब्राह्मणा राजभिः सह । अन्तर्वेदीं प्रविशिशुः सत्काराहा महर्षयः ।

नारदप्रमुखास्तस्यामन्तर्वेद्यां महात्मनः । समासीनाः शुश्रूभिरु सह राजर्षिभिस्तदा ।

समेता ब्रह्मभवने देवा देवर्षयस्तथा । कर्मान्तरमुपासन्तो जलपुर्गमितौजसः ।

एवमेतन्न चाप्येवमेवैतन्नचान्यथा । इत्युत्सृज्य हवस्तत्र वितण्डा वै परस्परं ।

१९९०

कृशानयान्ततः केचिदकृशास्तत्र कुर्वन्ते । अकृशाश्च कृशाश्चकुर्वन्तुभिः प्रान्ननिश्चयैः । तत्र मेधाविनः केचिदर्थमन्यैरुदीरितं ।

विचित्रिपुर्थथा श्येना नभोगतमिवाभिषं ।

केचिद्वृक्षार्थकुशलाः केचित्तत्र महाव्रताः । रेमिरे कथयन्तश्च सर्व्वभाष्यविदावराः ।

सर्व्वे वैर्देवैर्दम्यन्तैर्देवैर्द्विजमहर्षिभिः । आरुभाभे समाकीर्णा नचवैर्धौरिवायथा ।

न तस्यां मन्त्रिधौ शूद्रः कश्चिदासीन्न चाऽव्रतो । अन्तर्वेद्यां तदा राजन् युधिष्ठिरनिवेशने ।

तान् लक्ष्मीवतो लक्ष्मीं तदा यज्ञविधानजां । ततोऽपि नारदः पश्यन् धर्मराजस्य धीमतः ।

१११५

अथ चिन्तां समापेदे स मुनिर्धनुजाधिप । नारदस्तु तदा पश्यन् सर्वचत्तमममगमं ।

सस्मार च पुरावृत्तां कथान्तां पुरुषेषु । अंशावतरणे याऽसौ ब्रह्मणी भवेत्तमेव ।

देवानां सङ्गमं तन्नु विज्ञाय कुरुनन्दन । नारदः पुण्डरीकाक्षं स्मरन् मनसा हरिं ।

मात्ता स विबुधैरभिः चित्ते नारायणेविभुः । प्रतिज्ञां पालयंश्चेमां जातः परपुरञ्जयः ।

१११६

मन्दिदेश पुरा योऽसौ विबुधान् भूतकृत्स्नयं । अन्योन्यमभिनिगन्तः पुनर्नौकानवास्थय ।

इति नारदः शत्रुभेगवान् जगतः प्रभुः । आदिश्य विबुधान् सर्वानजायस्य यदुच्ये ।

चितावन्कटृष्णीनां वंशे वंशभृतां वरः । परया शृणुमे लक्ष्मा नक्षत्राणामिवोदुराट् ।

यस्य बाहुबलं मेघ्राः सुराः सर्वे उपासते । सोऽयं मानुषवत्तम हरिरास्तेऽस्मिर्भवेत् ।

अज्ञात समुद्भूतं स्वयम्भूयदिदं स्वयं । आदास्यति पुनः चत्तमेवं वनममन्वितं ।

इतितां नारदयिन्तां चिन्तयामास सर्ववित् । हरिं नारायणं ज्ञात्वा यज्ञैरिज्यन्तमोयुरं ।

१११७

तस्मिन् धर्मविदांशेऽष्टौ धर्मराजस्य धीमतः । महाध्वरे महाबुद्धिसत्स्यै स बह्मनातः ।

ततो भीमाऽत्रवीर्राजन् धर्मराजं युधिष्ठिरं । क्रियतामर्हणं राजा यथाहमिति भारत ।

आचार्यस्त्वित्तैश्चैव संयुज्य युधिष्ठिर । स्नातकञ्च प्रियं प्राहुः षड्वर्षान् नृपं तथा ।

एतान् ध्यानभिगतानाहुः सख्योऽपितान् । त इमे कालपूगस्य सहतेऽस्मानुपागताः ।

एषामेकैकं राजवर्ध आनीयतामिति । अथ चैषां वरिष्ठाय समर्थोपापनीयतां ।

१११८

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कस्मै भवान् मन्यतेऽधमेकस्मै कुरुनन्दन । उपनीयमानं युक्तञ्च तन्मे ब्रूहि पितामह ।

॥ वीरस्यायन उवाच ॥ ततो भीमः शास्त्रनरो बद्ध्या निश्चित्य वीर्यवान् । वार्ष्णेयं मन्यते कृष्णमर्हनीयतमं भुवि ।

एष ह्येषां ममस्तानां तेजो वनपराक्रमैः । मध्ये तपन्निवाभाति ज्योतिषामिव भास्करः ।

असूक्ष्ममिव सूक्ष्मेण निर्व्यात इव वायुना । भासितं ह्लादितश्चैव कृष्णेन दे मदा हि नः ।

तस्मै भीमाभ्यनुजातः सहदेवः प्रतापवान् । उपजहेऽथ विधिवद्वाणैः शौर्यार्धमुत्तमं ।

१११९

प्रतिजगद्भुतकृष्णः शास्त्रदृष्टेन कर्मणा । शिशुपालस्तु तां पूजां वामुदेवेन च चमे ।

स उपालभ्य भीमञ्च धर्मराजञ्च संमदि । अत्रालिपदासुदेवं चेदिराजो महाबलः ।

इति श्री महाभारते महापर्वणि अर्धाभिहरणपर्वणि कृष्णार्धदाने पञ्चांगेऽध्यायः ॥ ३५ ॥

॥ शिशुपाल उवाच ॥ नायमर्हति वार्ष्णेयस्मिष्टतस्त्रिह महात्मसु । महोपतिपु कौरव्य राजवत् पार्थिवार्हणं ।

नायं युक्तः समाचारः पाण्डवेषु महात्मसु । यत्कामात्पुण्डरीकाक्षं पाण्डुञ्चार्चितवानसि ।

वाना यूयं न जानीध्वै धर्माः सन्ता हि पाण्डवाः । अयञ्च स्मृत्यतिकान्तो ह्यापरेषोऽप्यदर्शनः ।

११२०

लादृशो धर्मयुक्तो हि कुर्वानः प्रियकाम्यया । भवत्यभ्यधिकं भीम लोकेष्ववमतः सता ।

कथं श्वराजा दाशार्हो मध्ये सर्वमहोत्तितः । अर्हणमर्हति तथा यथायथाभिरर्चितः ।

अथ वा मन्यमे कृष्णं स्वविरं कुरुपुङ्गव । वसुदेवे स्थिते वृद्धे कथमर्हति तत्सुतः ।

अथवा तामुदेवोऽपि प्रियकामोऽनुवृत्तवान् । द्रुपदे तिष्ठति कथं माधवोऽर्हति पूजनं ।

आत्तार्थं मन्यमे कृष्णमथवा कुरुनन्दन । द्रोणे तिष्ठति वार्ष्णेयं कस्मादचित्तवानभि ।

१२४५

कृत्विजं मन्यमे कृष्णमथवा कुरुनन्दन । दैपायने स्थिते दृष्ट्वा कथं कृणोऽर्चितं स्वया ।

भीमे शान्तमेवे राजनस्थिते पुरुषमत्तमे । स्वच्छन्दमृत्युके राजन कथं कृणोऽर्चितं स्वया ।

अथत्यक्षि स्थिते वीरे मन्वशास्त्रविशारदे । कथं कृष्णस्वया राजनर्चितः कुरुनन्दन ।

दुर्योधने च राजेन्द्रे स्थिते पुरुषमत्तमे । कृपे च भारताचार्ये कथं कृष्णस्वयाऽर्चितः ।

द्रुमं क्षिप्ररूपाचार्यमतिक्रम्य स्वयाऽर्चितः । भीष्मके चैव दुर्लभं पाण्डुवत्कृतलज्जम् ।

१२४६

कृपे च रुक्मिणि श्रेष्ठे रत्नलये तथैव च । श्वेदे मद्राधिपे चैव कथं कृष्णस्वयाऽर्चितः ।

अथसुखं सर्वगङ्गां वै बलश्लाघी महाबलः । जामदग्न्यस्य दक्षितः शिशोः विप्रस्य भारत ।

येनात्मादत्तनाश्रित्य राजानो युधि निर्जिताः । तच्च कर्णमतिक्रम्य कथं कृष्णस्वयाऽर्चितः ।

नैव कृत्विज्वाचाचार्यो न राजा मधुसूदनः । अर्चितश्च कुरुश्रेष्ठ किमन्यप्रियकामया ।

अथराज्यवर्त्तनीशोऽयं दुष्प्र कं मधुसूदनः । किं राजभिरिहानीतैरवमानाय भारत ।

१२४७

वयन्तं न भयादप्यौ नोत्येव महात्मनः । प्रयच्छामः करान् सर्वे न लोभान्त्रय मान्स्वभात् ।

अन्यधर्मप्रदं च पार्थिवं चिरीयतः । करान्भै प्रयच्छामः मेऽयमस्मान्मन्यते ।

किमन्यद्व्यवसायादित्यदेने राजनभेदि । अथानलचपं कृष्णमर्षेणार्चितवानभि ।

अतस्मादुर्ध्वपुत्रस्य धर्मात्मिणि यग्रे गतं । को हि धर्मैच्युते पूजामि । युक्तो नियोजयेत् ।

मेऽयं दृष्टिबुद्धे जतो राज नं ह्यहान्पुरा । जगमन्यं महात्मानमन्यथेन दुरात्मवान् ।

१२४८

अथधर्मात्मतां पौरुषपुत्रा दुर्धितिरात् । दर्शितं कृष्णत्वञ्च कृष्णोऽस्य निवेदनात् ।

यदि भीताय पौत्रोऽयः कृष्णस्य तपस्विनः । ननु स्वयाऽपि बोद्धव्यं यं पूजा माधवार्हसि ।

अथवा कृषेरेतामुपनीतां जनार्दन । पूजामर्हः कस्मात्त्वमभ्यनुज्ञातवानभि ।

अयुक्तास्मात्मनः पूजां त्वं पुनर्बद्ध मन्यते । हविषः प्राप्य निखन्द्य प्राणिनां श्रेष्ठ निर्जने ।

न त्वं पार्थिवेन्द्राणामप्रमानः प्रयुज्यसे । तमेव कुरुवो व्यक्तं प्रलभन्ते जनार्दन ।

१२४९

क्षीवे दारुक्रिया यादृगन्धे वा रूपदर्शने । अगङ्गा राजवत्पूजा तथा ते मधुसूदन ।

दृष्ट्वा युधिष्ठिरो राजा दृष्ट्वा भीमस्य यादृशः । वामुदेवोऽप्ययं दृष्टः सर्वभूतस्यथातथं ।

इत्युक्त्वा शिशुपालस्तानुत्थाय परस्मासनात् । निर्धनो मदमस्तस्मात्कहितो राजभिक्षदा ।

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि अर्धाभिहरणपर्वणि शिशुपालनिधिषट्पर्वणोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो युधिष्ठिरो राजा शिशुपालमुपाद्रवत् । उवाच चैव मधुरं सान्त्वपूर्वमिदं वचः ।

नेदं युक्तं महीपाल यादृशं वै त्वमुक्तवान् । अधर्मस्य परो राजन् पारुष्यञ्च निरर्थकं ।

१२५०

न हि धर्मं परं जातु नावबुध्यत पार्थिवः । भीष्मः शान्तनवस्त्वेनं माऽवन्मस्यात्त्वमन्यथा ।

पश्य चेतात्महीपालान्त्वत्तो दृष्टतरान् बहून् । मृष्यन्ते चाहर्षो कृष्णे तदत्वं चन्तुमर्हसि ।

वेद तत्त्वेन कृष्णं हि भीष्मश्चेदिपते भुञ्ज । नक्षत्रास्तथा वत्य ध्येनं वेद कौरव ।

॥ भीष्म उवाच ॥ नामै देवो ह्यननयो नाथः ॥ इति सान्त्वयं । लोकवृद्धतमे कृष्णे योऽर्हणं नाभिमन्यते ।

चक्षिथः चक्षिथं जिवा रणे रणकृतो वरः । यो मुञ्चति वशे कृत्वा गुरुर्भवति तस्य सः ।

१७४

अथो हि समितौ राजासैकमर्थोऽगतं युधि । न पश्यामि महीपानं मालतोपुत्ततेजसा ।

नहि केवलमस्माकमयमर्च्यतमोऽच्युतः । त्रयाणामपि लोकानामर्चनीयो महाभुजः ।

ऋषेण हि जिता युद्धे बहवः चक्षिथर्षभाः । जगत्सर्वं वाच्ये निखिलेन प्रतिष्ठितं ।

तस्मात्सुखेऽपि वृद्धेषु कृष्णमर्चामिनेतरान् । एवं वक्तुं न चाहंस्त्वं माभूत्सं बुद्धिगोष्ठो ।

ज्ञानवृद्धा मया राजन् बहवः पर्युपासिताः । तेषां कथयतां शैरिरक्षं गुणवंता गुणान् ।

१८०

समागतानामश्रौषं वदन् वदन्मतान् मतां । कर्माण्यपि हि वान्यस्य जन्मप्रसूति धीमतः ।

वदन्तः कथमानानि नरैर्भूयः श्रुतानि मे । न केवलं वयं कामाचेदिगज जनार्दन ।

न ममन्धं पर कृत्य कृतार्थं वा कथञ्चन । अर्धमहेऽर्चितं मद्भिर्भुवि भूतसुखावहं ।

यशः शैथिल्यं जयं चास्य विज्ञाया र्चा प्रयुज्यहे । न च कश्चिदिहोस्माभिः सुबानोऽप्यपरोक्षितः ।

गुणैर्वृद्धानविक्रम्य हरिरर्च्यतेभो मतः । ज्ञानवृद्धो दिज्ञातोनां चक्षिथाणां बलाधिकः ।

१८६

वैश्यानां धान्यधनवान् गृह्णाणामेव जन्मतः । पञ्चतायाश्च गोविन्दे ह्येव दावपि मंस्थितौ ।

वेदवेदाङ्गविज्ञानं धनं चाण्डालं तथा । नृणां लोके हि कोऽन्योऽस्मि विप्रिष्टः केशवाङ्गते ।

दानं दान्यं श्रुतं शैथिल्यं ह्योः कोर्निर्बुद्धिरुत्तमा । सन्नतिः श्रीर्धृतिः लघिः पुष्टिश्च नियताऽच्युते ।

नमिगे लोकमम्यदमाचार्यं पितरं गुरुं । अर्धमर्चितमर्चार्हं सर्वं भवन्तु मह्यं ।

श्रुतिगुरुविवाहस्य स्वातकां नृपतिः प्रियः । सर्वभूतवृषोकिशस्तस्मादभ्यर्तिताऽच्युतः ।

१८८

कृष्ण एव हि लोकानामुत्पत्तिरपि चाण्यः । कृष्णस्य हि कृते विश्वमिदं भूतं चराचरं ।

शयं प्रकृतिरव्यक्ता कर्त्ता चैव मनातनः । परस्य सर्वभूतेभ्यस्तस्मात्पूज्यतमोऽच्युतः ।

बुद्धिर्मनो महदायुस्तेजोऽम्भः खं महो च या । चतुर्विधश्च यद्भूतं सर्वं कृष्णे प्रतिष्ठितं ।

आदित्यश्चन्द्रमाश्चैव नक्षत्राणि गहाश्च ये । दिशश्च विदिशश्चैव सर्वं कृष्णे प्रतिष्ठितं ।

अग्निर्देवसुखा वेदा गायत्री च्छन्दसां मुखं । राजा मुखं मनुष्याणां नदीनां सागरो मुखं । नक्षत्राणां मुखं चन्द्र आदित्येभ्यो मो

मुखं । पर्वतानां मुखं मेरुर्गण्डः पततां मुखं ।

१८९

ऋद्धिर्निश्चयश्चैव यावती जगतो गतिः । मदेवकेषु लोकेषु भगवान् केशवो मुखं ।

अयन्तु पुरुषो बालः शिशुः पालो न बुध्यते । सर्वत्र सर्वदा कृष्णं तस्मादेवं प्रभाषते ।

यो हि धर्मं विचिन्तयादत्तकृष्टं मतिमान्नरः । स वै पश्येद्यथा धर्मं न तथा चेदिगजयथं ।

सदृष्टवानेध्वयथा पार्थिवेषु महात्मसा । को नाहं मन्यते कृष्णे को वाऽप्येनं न पूजयेत् ।

अथैनां दम्भतां पूजां शिशुपालो व्यवर्त्तति । दुष्कृतायां यथान्यायं तथाऽयं कर्त्तुमर्हति ।

१९०

इति श्री महाभारते महापर्वणि अर्धमिहरणपर्वणि भीष्मवाक्ये मन्त्रविशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्ता ततो भीष्मो विरगाम महाबलः । व्याजहारोत्तमं तत्र महदेवोऽर्थवद्वचः ।

कण्ठं तं शृण्वन्तारमप्रमेयपराक्रमं । पूज्यमानं मया यो वः कृष्ण न सहते नृपः ।

सर्वेषां बलिनां मूर्द्धि मथेदं निहिते पदे । एवमुक्ते मया सम्यगुत्तरं प्रव्रजेतु मः ।

मतिरन्त्यथ केचिदाचर्य पितरं गुरुं । अर्च्यमर्चितमर्षाहमर्जुनान्मु तं नृपाः ।

ततो न व्याजहारैषां कश्चिद्बुद्धिमतां मतां । मानिनां बलिनां राज्ञां मध्ये वै दर्शिते पदे ।

१४५

ततोऽतयुष्यदृष्टिः महदेवस्य मूर्द्धनि । अदृश्यरूपा वाचस्याथब्रुवन् माधुमाध्विति ।

सर्वमंगयनिर्भोक्ता नारदः सर्वलोकोवित् । उवाचाखिल भूतानां मध्ये स्पष्टतरं वचः ।

कृष्ण कमलपत्राक्षं नार्चयिष्यन्ति ये नराः । जीवन्मृतास्तु ते ज्ञेया न सम्भाष्याः कदाचन ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पूजयित्वा च पुजार्हान् ब्रह्मचक्षुर्विशेषवित् । महदेवो नृणां देवः समापयत कर्म तत् ।

तस्मिन्नभ्यर्चिते कृष्णे सुनीयः शत्रुकर्षणः । अतिताम्रेक्षणः कोपादुवाच मनुजाधिपान् ।

१४६

स्थितः सेनापतिर्योऽहं मन्यध्वं किन्तु माम्प्रतं । युधि तिष्ठाम सन्नद्ध समेतान् दृष्टिपाण्डवान् ।

इति सर्वान् समत्काक्ष्य राजस्तान् चेदिपुङ्गवः । यज्ञोपघाताय ततः सोऽमन्त्रयत राजभिः ।

तत्रादृतागताः सर्वे सुनीयप्रमुखागणाः । समदृश्यन्त मंक्रुद्धा विवर्णवदनास्तथा ।

युधिष्ठिराभिषेकेषु वासुदेवस्य चार्चणं । न स्याद्यथा तथाकार्यं सर्वं सर्वे तदाऽब्रुवन् ।

निर्धर्षान्निद्रयात्सर्वं राजानः क्रोधमूर्च्छिताः । अत्रुवन्तश्च राजानां निर्वेदादात्म निश्चयात् ।

१४७

सुदृढिर्वाय्यमाणानां तेषां हि वपुःश्रवणम् । आमिषादपकृतानां मिहानामिव गर्जनां ।

तं वनौघमपय्यन्तं राजमागरमन्त्रयं । कर्वाणं समयं कृष्णेण युद्धाय बुबुधे तदा ।

इति श्री महाभारते सभापर्वणि अर्धाभिहरणपर्वणि राजमन्त्रेण दृष्टिर्दृष्टोऽध्यायः समाप्तश्च अर्धाभिहरणपर्व ॥ ३८ ॥

अथ शिशुपालवध पर्व ॥ ३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः मागरमङ्गाशं दृष्ट्वा नृपतिमण्डनं । गोपात्रचरितं सर्वमिदमाह युधिष्ठिरः ।

भीष्मं मतिमतां मुखं दृढं कुरुपितामहं । दृढस्पर्तिं दृढेत्तजाः पुरुद्वत इवारिहा ।

अभी गोपात्रबलितो महाव्रुपतिमागरः । अत्र यत्प्रतिपत्तव्यं तेन ब्रूहि पितामह ।

१४८

यज्ञस्य च न विद्रः स्यात्प्रजानां हितं भवेत् । यथा सर्वत्र तत्सर्वं ब्रूहि मेऽद्य पितामह ।

इत्युक्त्वति धर्मज्ञे धर्मराजे युधिष्ठिरे । उवाचिदं वैवो भीष्मन्ततः कुरुपितामहः ।

मामैवं कुरुगार्दनं या मिहं हन्तुमर्हति । शिवः पत्न्यः सुतोऽस्य मया पूजितः द्रुतः ।

प्रज्ञो हि यथा मिहं शान्तस्मिन् समागताः । भपेदुः सहिताः सर्वे तथैव वसुधाधिपाः ।

दृष्टिर्भक्तस्य सुप्रस्य तथाऽस्मी प्रमुवे स्थिताः । भवन्ते तात मंक्रुद्धाः शानः मिहस्य मन्त्रिषा ।

१४९

नहि सम्बुध्यते यावत्पुनः मिहं दवाच्युतः । तेन मिहोत्तरोत्थितं नृनिर्दयेदिपुङ्गवः ।

पार्थिवान् पार्थिवैः शिशुपालोऽप्येव नः । सर्वान् सर्वान्मात्रा तात गेतुकानि यन्त्रयं ।

ननुमेतस्मादातुं पुनरिच्छत्यधोचजः । यस्म्य शिशुपालस्य तेजसिष्ठति भारत ।

विभ्रुता चास्य भद्रन्ते बुद्धिर्बुद्धिमताम्बर । चैद्विराजस्य कौन्तेय सर्वपात्र महोत्तिता ।

आदातुञ्च नरयात्रा यं यमिच्छत्ययं तदा । तस्य विभ्रुते बुद्धिरेवं चेदिपतेर्व्यथा ।

१४४०

चतुर्विधानां भूतानां त्रिषु लोकेषु माधवः । प्रभवस्यैव सर्वेषां निधनञ्च युधिष्ठिर ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा ततश्चेदिपतिर्नृपः । भीमं कृत्वाचरा वाचः यावयामास भारत ।

इति महाभारतेमहापर्वणि शिशुपालवधपर्वणि युधिष्ठिराश्वामने जनकलागिंशाऽध्यायः ॥ ३८ ॥

॥ शिशुपाल उवाच ॥ विभीषिकाभिर्ब्रह्मोर्भीषयन् सर्वपात्रिवाङ् । न व्यपव्रपेस कस्माद्बुद्धः सन् कुलपांसनः ।

युक्मेतन्तृतीयायां प्रकृता वर्त्तता लया । वक्तुं धर्मादपेतार्थं त्वं हि सर्वकृत्तम ।

नावि नौरिव संवद्धा यथाऽन्धा वाऽन्धमन्त्रियात् । तथा भूता हि कैरव्या येषां भीम त्वमग्रणीः ।

१४४५

पूतनाघातपूर्व्याणि कर्माण्यस्य विशेषतः । लया कीर्त्तयताऽस्माकं भूयः प्रयथितं मनः ।

श्रवलिप्तस्य मूर्खस्य केशवं स्नातुमिच्छतः । कथं भीम न ते जिह्वा श्रतधेयं विदीर्यते ।

यत्र कुत्सा प्रथोक्तस्य भीम बालतरैर्नरैः । तमिमंज्ञानदृष्टः सन् गोपं भंस्तोतुमिच्छामि ।

यत्नेन हता बाल्ये शकुनिश्चिवमत्र किं । तौ वाऽश्वदृष्टभौ भीम यौ न युद्धविशारदौ ।

चेतनारहितं काष्ठं यद्यनेन निपातितं । पादेन शक्यं भीम तत्र किं कृतमद्भुतं ।

१४४०

क्लृप्तोक्तमात्रः सप्राहं यद्यनेन धृताऽचलः । तदा गोवर्धनो भीम न त्विवं मत्तं मनः ।

भुक्तमेतेन वज्रं क्रीडता नगमूर्द्धनि । इति ते भीम शृण्वानाः पंक्तिमपमागताः ।

यस्य चानेन धर्मज्ञ भुक्तमत्रं वनोयसः । म चानेन हतः कर्म इत्येतन्न महाद्भुतं ।

न ते श्रुतमिदं भीम नूनं कथयतां सतां । यदस्य त्वामधर्मज्ञं वाक्यं कुरुकुलाधन ।

स्त्रीषु गोषु न शस्त्राणि पातयेद्वाङ्मणेषु च । यस्य चानानि भुञ्जीत यस्य च सत्यप्रतिश्रयः ।

१४४५

इति मन्तोऽनुशामन्ति मज्जनं धर्मिणः मदा । भीम लोकं हि तत्सर्वं वितथं त्वयि दृश्यते ।

ज्ञानदृष्टञ्च दृष्टं च भूधामं केशवं मम । अज्ञानत इवाख्यामि संस्तुवन् कौरवाधम ।

गोत्रः स्तोत्रस्य मन भीम त्वदाक्याद्यदि पूज्यते । एवम्भूतस्य यो भीम कथं नस्तवमर्हति ।

अनौ मतिमतां श्रेष्ठौ यं एष जगतः प्रभुः । सम्भावयति चाप्येवं त्वदाक्याच्च जनार्दनः ।

एवमेतत्कर्ममिति तत्सर्वं वितथं भुवं । न गायगायिन् शान्तिं बज्जं चेदपि गायति । प्रकृतिं यान्ति भूतानि भुङ्क्ति

शकुनिर्व्यथा ।

१४४५

नूनं प्रकृतिरेवा ते जघन्या नात्र संशयः । अतः पापीयसो चेष्टा पाण्डवानामपीक्यते ।

येषामर्च्यतमः कृष्णस्त्वञ्च येषां प्रदर्शकः । धर्मवांस्त्वमधर्मज्ञः सतां मार्गादवपुनतः ।

को हि धर्मिणमात्मानं जानन् ज्ञानविदां वरः । कुर्याद्यथा लया भीम कृतं धर्ममेवेक्षता ।

अन्यकामा हि धर्मज्ञा कन्यका प्राज्ञमानिना । अस्मानामेति भद्रंते कथं माऽपहृता त्वदा ।

तां लयाऽपहृतां भीम कन्यां नैषितवान् यतः । भ्राता विचित्रवीर्योऽसौ सतां मार्गमनुष्ठितः ।

१४४५

दारयः ख्यस्य चान्येन मिषतः प्राज्ञमानिनः । तव जातान्यपत्यानि सञ्जनाचरिते पथि ।
 केऽपि धर्मोऽस्ति ते भीष्म ब्रह्मचर्यमिदं दृष्ट्वा । यद्वाग्यमि माहादा क्रीवलादान न संशयः ।
 न त्वं तव धर्मज्ञ पय्यास्युपचयं कश्चित् । न हि ते भेकिता दृष्ट्वा य एवं धर्ममब्रवीत ।
 दष्टं द नमपीतश्च यज्ञाश्च बज्रदक्षिणाः । सर्वमेतदपत्यस्य कलां नार्हति षोडशीं ।
 यतोपामैर्वैजुभिः कृतं भवति भीष्म यत् । सर्वं तदनपत्यस्य भोगं भवति निश्चयात् ।
 मोऽनपत्यश्च दृष्ट्वा मिथ्याधर्मानुसारकः । हंसवत्त्वमपीदानीं ज्ञातिभ्यः प्राप्नुया बधं ।
 एवं हि कथयन्त्यन्ये नराः ज्ञानविदः पुरा । भीष्म यत्तदहं मम्यस्मृत्यामि तव श्रुत्वातः ।
 दृष्टः किल ममुद्रान्ते कश्चिद्वैभोऽभवत्पुत्रा । धर्मवागन्यथावृत्तः पत्निः सोऽनुज्ञास्ति च ।
 धर्मं वरत मा धर्ममिति तस्य वचः किल । पत्निः शुश्रुवभीष्म सततं सत्यवादिनः ।
 अयास्य भक्त्यमाजहुः ममुद्रजलचारिणः । अण्डजा भीष्म तस्यान्ये धर्मार्थमिति शुश्रुम ।
 ते च तस्य समभ्यामे निविष्टाण्डानि सर्वशः । ममुद्राभ्यस्यमञ्जला चरन्तो भीष्म पत्निः ।
 तेषामण्डानि सर्वेषां भक्त्यामाम पापकृत् । स हंसः सम्प्रसत्तानामप्रमत्तः स्वकर्म्मणि ।
 ततः प्रवीथमाणेषु तेषु तेष्वण्डजोऽपरः । अण्डत महाप्राज्ञः स कदरिचिद्दर्श ह ।
 ततः स कथयामास दृष्ट्वा हंसस्य क्लिषं । तेषां परमदुःस्वार्त्तः स पत्नी सर्वपत्निणां ।
 ततः प्रत्यचतो दृष्ट्वा पत्निस्ते समीपगाः । निजपुत्रं तदा हंसं मिथ्यावृत्तं कुरुत्तम ।
 ते त्वां हंसमधर्माणमपीमे वसुधाधिपाः । निहन्तुभीष्म संकुट्टाः पत्निस्तमिवाण्डजं ।
 गाथामयव गायन्ति ये पुराणविदो जनाः । भीष्म यान्ताश्च ते सम्यक् कथयिथामि भारत ।
 अन्तगात्रान्यभिहते रौषि पत्रयाशुचि । अण्डभक्षणकर्मैतत्तव वाचमनोयते ।
 इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि शिशुपालवधपर्वणि शिशुपालवाक्ये चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥
 ॥ शिशुपाल उवाच ॥ स मे ब्रह्मसतो राजा जरासन्धो महाबलः । योऽनेन युद्धं नेयेष दासोऽयमिति संयुगे ।
 केशवेन कृतं कर्म जरासन्धवधे तदा । भीमसेनार्जुनाभ्याश्च कस्तत्काञ्चित् मन्यते ।
 अद्वारेण प्रविष्टेन च्छस्त्रमा ब्रह्मवादिना । दष्टः प्रभावः कृष्णे न जरासन्धस्य भूपतेः ।
 येन धर्म्यात्मनात्मानं ब्रह्मण्यमविजानता । नेषितं पाशमस्मैतद्गतमगे दुरात्मने ।
 भुज्यतामिति तेनोक्ताः कृष्णभीमधनञ्जयाः । जरासन्धेन कौरव्य कृष्णेन विकृतं कृतं ।
 ययये जगतः कर्त्ता यथैनं मूर्खं मन्यमे । कस्माच्च ब्राह्मणं ममगात्रानमवगच्छेत् ।
 इदं त्वास्त्यर्थभूतं मे यदीमे पाण्डवास्त्वया । अपकृष्टाः सतां मागान् मन्यन्ते तच्च साध्विति ।
 अथ वा नेतदास्त्यर्थं येषां त्वमसि भारत । स्त्रीसधर्मा च दृष्ट्वा सर्वार्थानां प्रदर्शकः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कृष्णं कृत्वाचरः ब्रह्म । चुकोप बनिनां अष्टौ भीमसेनः प्रतापवान् ।
 तथा पद्मप्रतीकाशे स्वभावायतविस्तृते । भूषः क्रीधाभिनासाचे रक्ते नेत्रे बभूवुतः ।
 त्रिशिखां भकुटीं चास्य ददृशुः सर्वपार्थिवाः । ललाटस्थां त्रिकूटस्थां गङ्गां त्रिपथगामिव ।

दन्तान् सन्दशतस्तस्य कोपाद्दृष्टुराननं । युगीन् सर्वभूतानि कालखेव जिघत्सतः । १४८५
 उत्पत्तन्मनु वेगेन जयाहैनं मनस्विनं । भीम एव महाबाहुर्महासेननिवेशरः ।
 तस्य भीमस्य भीमेण वार्यमाणस्य भारत । गुरुणा विविधैर्वाक्यैः क्रोधः प्रथममागतः ।
 नातिक्रामा भीमस्य स हि वाक्यमरिन्दमः । समुद्रजो घनापाथे वेणामिव मघोदधिः ।
 शिशुपालस्तु संक्रुद्धे भीमसेने जनाधिप । नाकपत तदा वीरः पारुषे स्त्रे व्यवस्थितः ।
 उत्पत्तन्मनु वेगेन पुनःपुनररिन्दमः । न स तं चिन्तयामास सिंहः क्रुद्धो मृगं यथा । १४८६
 प्रहसंश्चाब्रवीदाकं चेदिराजः प्रतापवान् । भीमसेनमभिक्रुद्धं दृष्ट्वा भीमपराक्रमं ।
 मुञ्चैनं भीम पश्यन्तु यावदेनं नराधिपाः । मत्प्रभावंविनिर्दग्धं पतङ्गमिव वक्रिणा ।
 ततश्चेदिपतेर्वाक्यं श्रुत्वा तत्क्रुद्धसत्तमः । भीमसेनमुवाचेदं भीमो मतिमता वरः ।
 इति श्रीमहाभारते समाप्त्यर्धे शिशुपालवधपर्वणि भीमक्रोधे एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४९ ॥
 ॥ भीम उवाच ॥ चेदिराजकुले जातस्त्यजस्य चतुर्भुजः । रासभारावसदृशं ररास च ननाद च ।
 तेनास्य मातापितरौ चेतुसौ सबाभ्यवौ । वैद्यतं तस्य तौ दृष्ट्वा त्यागाद्य क्रुतां मतिं । १४८७
 ततः सभार्यं नृपतिं मामात्ये सपुत्रोदितं । चिन्तासंमूढश्च दयं वागवुचाग्रोरिणी ।
 स्य ते नृपते पुत्रः श्रीमान्जातो बलाधिकः । तस्मादस्मान्भेतव्यमव्ययः पाहि वै शिशुं ।
 नच तैस्तस्य मृत्युर्वै न कालः प्रत्युपस्थितः । मृत्युर्हन्ताऽस्य श्लेष्मण संचात्यन्ना नराधिप ।
 संश्रुत्यादा इतं वाक्यं भूतमनसहितं ततः । पुत्रस्त्रेहाभिमन्त्रा जननी वाक्यमब्रवीत् ।
 देनदमोर्गितं वाक्यं समैतं तनयं प्रति । प्राञ्जलिलिङ्गं नमस्यामि ब्रवीतु स पुनर्वचः । १४८८
 यायातथेन भगवान् देवो वा यदि वेतरः । आतुमिच्छामि पुत्रस्य कोऽस्य मृत्युर्भविष्यति ।
 अन्नभूतं ततो भूतमुवाचेदं पुनर्वचः । यस्मात्सुगृहीतस्य भुजावभ्यधिकावुभौ ।
 पतिव्यतः चितितले पञ्चशीर्षाविवोरगौ । तृतीयमेतद्दालस्य ललाटस्थं तु लोचनं ।
 निर्माज्ज्यति यं दृष्ट्वा सोऽस्य मृत्युर्भविष्यति । श्यं चतुर्भुजं श्रुत्वा तथा च समुदाहृतं ।
 पृथिव्यां पार्थिवाः सर्वे अभ्यागच्छन् दिदृश्वतः । तान् पूजयित्वा संप्राप्तान् यथाहं स महीपतिः । १४८९
 एकैकस्य नृपस्याङ्गे पुत्रमारोपयत्तदा । एवं राजमहत्साणे पृथगेन यथाक्रमं ।
 शिशुरङ्गे समारुढो न तत्रापि निदर्शनं । एतदेव तु संश्रुत्य दारवत्या महाबलौ ।
 तत्पुत्रेदिपुरीं प्राप्ता मङ्गलार्णवजनादेनौ । यादवौ यादवौ द्रष्टुं स्वभारं तौ पितृसूतदा ।
 अभिवाद्य यथाम्याद्यं यथाश्रेष्ठं नृपञ्च तौ । कुञ्जलामागत्यं पृष्ट्वा निषण्णौ रामकेशवौ ।
 साऽभ्यर्चितौ तदा वीरौ प्रीत्या चाभ्यर्चिके ततः । पुत्रं दामोदरोत्प्रेक्ष्य देवी संयदधातुस्त्रयं । १४९०
 न्यस्तमाचस्य तस्याङ्गे भुजावभ्यधिकावुभौ । पेततुस्तच्च नयनं न्यमज्जत ललाटज ।
 तद्दृष्ट्वा व्यथिता चत्ता वरं कृष्णमयाचत । ददस्व मे वरं कृष्ण भयात्ताया महाभुज ।
 त्वं ह्यार्त्तानां समाश्रयो भोतानामभयप्रदः । एवमुक्त्वातः कृष्णः सोऽब्रवीद्यदुनन्दनः ।

सभैस्त्वं देवि धर्मज्ञे न मनोऽस्ति भयं तव । ददामि कं वरं किञ्च करवाणि पितृव्यसः ।

शब्दं वा यदि वाऽत्रकञ्च करिष्यामि वचस्तव । एवमुक्ता ततः कृष्णममनोयुवनन्दनं ।

१४१५

शिशुपालस्यापराधान् चमेयास्त्वं महाबल । मत्कृते यदुशार्दूल विद्वेगे मे वरं प्रभो ।

॥ कृष्ण उवाच ॥ अपराधघ्नं चायं मया ह्यस्य पितृव्यसः । पुत्रस्य ते बधांश्च मां त्वं शोके मनःकृथाः ।

॥ भीम उवाच ॥ एवमेव नृपः पापः शिशुपालः सुमन्दधीः । त्वां समाकृत्य ते वीर गोविन्दवरदर्पितः ।

इति श्रीमहाभारते सभापञ्चविंशिशिशुपालवधपर्वणि शिशुपालवृत्तान्तकथने दिश्वारिणोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

॥ भीम उवाच ॥ नैषा चेदिपतेर्बुद्धिर्धिया लाङ्कयतेऽप्युत । नूनमेव जगद्गुरुः कृष्णस्यैव विनिश्चयः ।

को हि मां भीममेनाद्य चित्तावर्हति पार्थिवः । सेतुं कालपरीतात्मा यथैव कुलपांसवः ।

१४१०

एष ह्यस्य महाबाहुस्तेजोऽश्व हरेर्भुवं । तमेव पुनरादातुमिच्छत्युत तथा विभुः ।

यमेव कुरुशार्दूल शार्दूल इव चेदिराट् । गर्जत्यतीव दुर्बुद्धिः सध्वानस्मान्चिन्तयन् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो न मध्ये सैद्यलङ्काप्रवचनं तदा । उवाच चेनं संक्रुद्धः पुनर्भीष्ममथोत्तरं ।

॥ शिशुपाल उवाच ॥ दिशतां नोऽस्तु भोऽश्वैष प्रभावः केशवस्य यः । यस्य संसावका त्वं दन्दिवस्ततोऽत्यतः ।

संस्तेवच मेनो भीष्म परेषां रमते यदि । तदा संक्षेपि राज्ञस्त्वमिमं हिला जनादेनं ।

१४१५

दरदं स्तुहि बाह्योऽकमिमं पार्थिवसन्तमं । जायमानेन येनेयमभवद्हारिता मही ।

वज्राङ्गविषयाध्यक्षं सहस्राक्षसमं बले । स्तुहि कर्णमिमं भीष्म महाचापविकर्षणं ।

यस्येमे कुण्डले दिव्ये सहजे देवनिर्धिते । कवचञ्च महाबाहो बालाकंसदृशप्रभं ।

वासवप्रतिमो येन जरासन्धोऽतिदुर्जयः । विजितो बाहुयुक्तेन देहभेदञ्च लभितः ।

द्रेणं द्रैणिञ्च साधु त्वं पितापुत्रौ महारथौ । स्तुहि स्तुत्यावुभौ भीष्म सततं दिजसत्तमौ ।

१४१०

ययोरन्यतरौ भीष्म संक्रुद्धः सचराचरं । इमां वसुमतीं कुर्यान्निःशेषामिति मे मतिः ।

द्रेणस्य हि समं युद्धे न पश्यामि नराधिपं । नासत्प्रायः समं भीष्म न च तौ सातुमिच्छामि ।

पृथिव्यां सग्नरात्मायां यो वै प्रतिस्मो भवेत् । दुर्योधनं ते राजेऽत्रमतिक्रम्य महाभुजं ।

जयद्रथञ्च राजानं कृतास्त्वं वृढविक्रमं । द्रुमं किम्पुष्पाचार्यं लोके प्रथितविक्रमं ।

दृढञ्च भारतप्राचार्यं तथा शारद्वतं क्षपं ।

१४१५

अतिक्रम्य महावीर्यं किं प्रशंससि केशवं । धनुर्धराणां प्रवरं दक्षिणं पुरुषोत्तमं ।

अतिक्रम्य महावीर्यं किं प्रशंससि केशवं । भीष्मकञ्च महावीर्यं दन्तवक्त्रञ्च भूमिपं ।

भगदत्तं यूपकेतुं जयत्सेनञ्च मागधं । विराटद्रुपदौ चोभौ शकुनिञ्च दृढद्वलं ।

विन्दावुविन्दावावनैषा पाण्ड्यां श्वेतमेथोत्तमं । शङ्खञ्च सुमहाभागं वृषसेनञ्च मानिनं ।

१४१०

शकलव्यञ्च विक्रान्तं कालिङ्गञ्च महारथं । अतिक्रम्य महावीर्यं किं प्रशंससि केशवं । प्रह्लादीनपि कस्याञ्च न सौखिवसुधा

धिपान् ।

स्वावाच यदि ते बुद्धिर्वर्धते भीष्म सर्वदा । किं हि शब्दं मया कर्तुं यदृङ्गनां त्वया नृप । पुरा कथयतां नूनं न श्रुतं धर्मवादिनां ।

आत्मनिन्दात्मपूजा च परनिन्दा परस्त्वः । श्रेयाश्चरितमार्थाणामिति भीम नः श्रुतः ।

यदस्वयमिदं श्रेयसोहासं सौषि भक्तिः । केचैव तच्च ते भीम न कश्चिदनुमन्यते ।

कथं भोजस्य पुरुषे वर्गपाले दुरात्मनि । समविश्रयसे सर्व्यं जगत्केवलकाम्यया ।

अथ चेवा न ते बुद्धिः प्रकृतिं याति भारत । मयैव कथितं पूर्वं भूलङ्घ्रकुनिर्यथा ।

१४४५

भूलङ्घ्रकुनिर्यथा मयैव हिमवतः परे । भीम तस्याः सदा वाचः श्रूयन्तेऽर्थविगर्हिताः ।

मा साहसमितीदं सा सततं वाग्मते किल । साहसं चात्मनाऽतीव चरन्तो नावमुच्यते ।

मा हि मांसार्गलं भीम मुखान्निहस्य खादतः । दन्तान्तरविलग्नं यत्तदार्दं तोऽप्यवेतना ।

दृष्टतः सा हि मिहस्य भीम जीवत्यसंशयं । तद्वाचमयधर्मिष्ठ सदा वाचः प्रभाषसे ।

दृष्टतां भूमिपालानां भीम जीवस्य संशयं । लोकविद्विष्टकर्मा हि नान्योऽस्ति भवता समः ।

१४४६

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततश्चेदिपतेः श्रुत्वा भीमः सकटुकं वचः । उवाचेदं वचो राजंसेदिराजस्य द्रष्टव्यतः ।

दृष्टतां किल नामाहं जीवाभ्यो महीचिन्तां । सोऽहं न गणधाम्येनांस्तुणेनापि नराधिपान् ।

एवमुक्ते तु भीमेण ततः सञ्जुगुष्टदृष्टः । केचिज्जलपिरे तच्च केचिद्भीमं जुगर्हरे ।

केचिदृचुर्महेस्वामाः श्रुत्वा भीमस्य तद्वचः । पापोऽवलिप्तो दृष्टस्य नाथं भीमोऽर्हति चमं ।

हन्ता दुर्मतिर्भीमः पश्यतमाध्वयं नृपाः । सर्व्यैः समेत्य संरञ्जे दहतां वा कटाग्रिना ।

१४४७

इति तेषां वचः श्रुत्वा ततः कुरुपितामहः । उवाच मतिमान् भीमस्त्वामेव वसुधाधिपान् ।

उक्तस्योक्त्यन्तं नेहान्तमहं समुपलभ्ये । यन् वक्ष्यामि तत्सर्व्वं शृणुध्वं वसुधाधिपाः ।

पश्यतद्वातं वा मे दहनं वा कटाग्रिना । क्रियतां भूङ्क्तिं वो न्यस्तं मयेदं सकलं पदं ।

एष तिष्ठति गोविन्दः पूजितोऽस्माभिरश्रुतः । यस्य वा त्वरते बुद्धिर्मरणाय स माधवं ।

कृष्णमाङ्गयतामथ युद्धे चक्रगदाधरं । यावदस्यैव देवस्य देहं विगुत पातितः ।

१४४८

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि शिशुपालबधपर्वणि भीमवाक्यवृत्तान्तोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः श्रुत्वा भीमस्य चेदिराजुर्विक्रमः । युयुत्सुर्भीमदेवेन वासुदेवमुवाच ह ।

आकृत्येत्वा रणं गच्छ मया सार्द्धं जनार्दन । यावदद्य निहन्मि त्वां संहितं सर्व्वपाण्डवैः ।

सह लया हि मे वथाः सर्व्वथा कृष्ण पाण्डवाः । नृपतीन समतिक्रम्य यैरराजा त्वमार्च्यतः ।

ये त्वा दासमराजानं बान्धावर्धन्ति दुर्मतिं । अनर्हमर्हवनकृष्ण बन्धास्त इति मे मतिः ।

इत्युक्त्वा राजशार्दूल तस्यो गर्ज्जन्मर्षणः । एवमुक्ते ततः कृष्णो मृदुपुष्पमिदं वचः । उवाच पार्थिवान् सर्व्वान् स समलक्ष्य पाण्डवान् ।

१४४९

एष नः शत्रुरत्यन्तं पार्थिवाः सालतीसुतः । सालतानां नृशंसात्मा न हिनोऽनपकारिणः ।

प्राग्भ्योतिषपुरं यतात्मस्मान् जाला नृशयकृत् । अदहद्वायुकामेष स्त्रीशोयः सन्नराधिपाः । क्रीडतो भोजराजस्य एष रैवतकं गिरौ ।

हत्वा भङ्गा च तान् सर्व्वान्मुपायात् स्तपुरं पुरा । अश्वमेधे हयं मेयं उत्सृष्टं रक्षिभिर्हृतं ।

पितुर्मैत्र्यविप्रारम्भ इत्यापनिश्चयः । मैत्रीरान्प्रतियाताञ्च बभौरेणतपस्विनः । भार्यामभ्यहरन्मोहादकामातामितीनां ।

एष मायाप्रतिच्छन्नः कारुण्ये तपस्विनीं । जहार भद्रां वैशालीं मातुलस्य नृशंसकृतम् ।

१४००

पितृशत्रुः कृतं दुःखं समहन्मर्षयाम्यहं । दिव्यासीदं सर्व्वराज्ञां मन्त्रिधात्र्य वर्त्तनं ।

वश्यन्ति हि भवन्तोऽद्य मय्यतीव व्यतिक्रमं । कृतानि तु परोक्षं मे यानि तानि निबोधत ।

इमं तस्य न श्रद्धामि क्षन्तुमद्य व्यतिक्रमं । अवलेपाद्धार्ष्ट्यं ममये राजमण्डले ।

रुक्मिथामस्य मूढस्य प्रार्थनामीक्षुमूर्षतः । न च तां प्राप्तवान् मूढः शूद्रो वेदश्रुतीमिव ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमादि ततः सर्व्वे संहितास्ते नराधिपाः । वासुदेववधः श्रुत्वा चेदिराजं व्यगर्हयन् ।

१४०१

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा शिष्टपालः प्रतापवान् । जहाम स्वनवद्वामं वाक्यं चेदमुवाच ह ।

मत्पत्न्यां रुक्मिणीं कृष्णं ममस्य परिकीर्त्तयन् । त्रिशेषतः पार्थिवेषु श्रोतान् कुरुषे कथं ।

मन्यमानो हि कः सत्यपुरुषः परिकीर्त्तयेत् । अन्यपूर्व्वं स्त्रियं जातु तदन्या मधुसूदन ।

चम वा यदि ते शूद्रा मा वा कृष्ण मम चम । क्रुद्धादाऽपि प्रसन्नाऽपि किं मे ततो भविष्यति ।

तथा ब्रुवत एवास्य भगवान् मधुसूदनः । मनसाऽक्षिन्त्यक्षक्रं दैत्यगर्भनिःसृदनं ।

१४०२

एतस्मिन्नेव काले तु चक्रे हस्तगते मति । उवाच भगवानुर्ध्वं वाक्यं वाक्यविशारदः ।

शृण्वन्तु मे महीपाला येनैतत्त्वमिति मया । अपराधघ्नं चास्मै मातुरस्यैव याचते ।

दत्तं मया थावितञ्च तदै पूर्णं हि पार्थिवाः । अधुना वधयिष्यामि पश्यतां वो महीचिन्ता ।

एवमुक्त्वा यदुःश्लेषदिग्गजस्य तत्क्षणात् । व्यपाहरत् शिरः क्रुद्धश्चक्रेणामित्रकर्षणः ।

स पपात महाबाहुर्ज्वाहृत इवाचलः । ततश्चेदिपतेर्देहान्तेजोऽयं ददुःश्रुतृषाः ।

१४०३

उत्पतन्ते महाराज गङ्गानादिव भास्कराः । ततः कमलपत्राचं कृष्णं लोकनमस्कृतं ।

बबन्दे तत्तदा तेजो विवेश च नराधिप । तदद्भुतममन्यन्त दृष्ट्वा सर्व्वे महीचिन्तः ।

यदिवेश महाबाहुं तत्तेजः पुरुषोत्तमं । अनश्ने प्रवर्षं धौः पपात ज्वलिताग्निः ।

कृष्णेन निहते चैधे चंचाल चवसुन्मगं । ततः केचिन्महीपाला नाब्रुवंस्तत्र किञ्चन ।

अतीतवाक्येषु काले प्रेक्षमाणा जनार्दन । हसैर्हस्तापमपरे प्रत्यर्पिपत्रमर्षिताः ।

१४०४

अपन्ने दशनैराष्ठानदशनं क्रोधमूर्च्छिताः । रक्ष्य केचिदार्णयं प्रशशंसुर्नराधिपाः ।

केचिदेव सुमन्त्रा मध्यस्थास्त्रिपुरेऽभवन् । प्रचष्टाः केशवं जग्मुः संस्तुवन्तो महर्षयः ।

ब्राह्मणस्य महात्मानः पार्थिवाश्च महाबलाः । शशंसुर्निर्दृताः सर्व्वे दृष्ट्वा कृष्णस्य विक्रमं ।

पाण्डवस्त्वब्रवीत भ्रातृन् सत्कारेण महीपतिं । दैमघोषात्मजं वीरं भस्कारयत माचिरं ।

तथा च कृतवन्तस्ते भ्रातृर्वै शसनं तदा । चेदीनामाधिपत्ये च पुत्रमस्य महीपतेः ।

१४०५

अभ्यर्षिञ्च तदा पार्थः सह तैर्व्वसुधाधिपैः । ततः स कुरुराजस्य कतुः सर्व्वमस्त्रिभुजम् ।

यूनां प्रीतिकरे राजन् स बभौ विपुलौजसः । शान्तविप्रः सुखारम्भः प्रभूतधनधान्यवान् ।

अन्नवान् बहुभक्ष्यश्च केशवेन सुरचितः । समापयामास च तं राजसूयं महाकृतम् ।

तन्नु यथं महाबाहुरासमोजनार्दनः । ररख भगवाञ्छैरिः शार्ङ्गचक्रगदाधरः ।

ततस्त्ववष्टतच्छातं धर्मात्मानं युधिष्ठिरं । समस्तं पार्थिवं चक्षुमुपगच्छेदमब्रवीत् ।

१६००

दिष्ट्वा वर्द्धसि धर्मश्च भ्राष्ट्राज्यं प्राप्तवानसि । आजमीढाजमीढानां यश्चः संवर्धितं त्वया ।

कर्मेतैतेन राजेन्द्र धर्मस्य सुमहान् कृतः । आपृच्छामो नरत्वाच सर्वकामैः संपूजिताः ।

स्वराष्ट्राणि गमिष्यामस्तदनुज्ञातुमर्हसि । श्रुत्वा तु वचनं राज्ञां धर्मराजो युधिष्ठिरः ।

यथाऽहं पूज्य नृपतीन् भ्रातृस्त्वर्थानुवाच ह । राजानः सर्वे एवैते प्रीत्यऽस्मान् समुपागताः ।

प्रस्थिताः स्वानि राष्ट्राणि मामापृच्छन् परन्तपाः । तेऽनुव्रजत भद्रं वो विषयान्तं नृपोत्तमान् ।

१६०१

भ्रातृवचनमाज्ञाय पाण्डवा धर्मचारिणः । यथाऽहं नृपतीन् सर्वानेकैकं समनुव्रजन् । विराटमन्वयात्तूर्णं दृष्टयुक्तः प्रतापवान् ।

धनञ्जयो यज्ञभेनं महात्मानं महारथं । भीमश्च धृतराष्ट्रश्च भीमसेनो महाबलः ।

द्रोणन्तु ससुतं वीरं सहदेवो युधांपतिः । नकुलः सुबलं राजन् सहपुत्रं समन्वयात् ।

द्रौपदेयाः ससैभद्राः पार्वतीयान् महारथान् । अश्वगच्छंस्तथैवान्यान् चत्त्रियान् चत्त्रियर्षभाः ।

एवं संपूजिताः सर्वे जग्म्विप्राः सहस्रशः । गतेषु पार्थिवेन्द्रेषु सर्वेषु ब्राह्मणेषु च ।

१६०२

युधिष्ठिरमुवाचेदं वासुदेवः प्रतापवान् । आपृच्छे त्वां गमिष्यामि दारकां कुरुनन्दन ।

राजसूयं क्रतुश्रेष्ठं दिष्ट्वा त्वं प्राप्तवानसि । तमुवाचैवमुक्तस्तु धर्मराजो जनार्दनं ।

तव प्रसादाद्गोविन्द प्राप्तः क्रतुवरो मया । सत्तं समयमपि च त्वत्प्रसादादशे स्थितं ।

उपादाय बलिं मुख्यं मामेव समुपस्थितं । कथं तद्गमनार्थं मे वाणीविरतेऽभय ।

नञ्चहं त्वाम्हेतुं वीर रतिं प्राप्नोमि किञ्चित् । अवश्यश्चैव गन्तव्या भवता दारकां पुरी ।

१६०३

एवमुक्तः स धर्मात्मा युधिष्ठिरमहायवान् । अभिगम्याब्रवीत्प्रीतः पृथ्वा पृथयशाब्दरिः । साक्षाज्यं समनुप्राप्तः पुत्तास्तेऽद्य पितृव्यसः ।

सिद्धार्था वसुमन्तश्च सा त्वं प्रीतिमवाप्नुहि । अनुज्ञातस्त्वया चाहं दारकां गन्तुमुत्सहे ।

सुभद्रां द्रौपदीञ्चैव समाजयत केशवः । निष्कम्यान्तःपुरात्तस्माद्युधिष्ठिरसहायवान् ।

ज्ञातश्च हतजयस्य ब्राह्मणान्स्वस्ति वाच्यं च । ततो मेघवपुःप्रख्यं स्यन्दनश्च सुकल्पितं ।

योजयित्वा महाबाहूर्दार्द्राक्तः समुपस्थितः । उपस्थितं रथं दृष्ट्वा तार्क्ष्यप्रवरकेतनं ।

१६०४

प्रदक्षिणमुपावृत्य समारुह्य मंथामनाः । प्रथया पुण्डरीकाक्षस्ततो दारवतीं पुरीं ।

तंपद्माननुवत्राजं धर्मराजो युधिष्ठिरः । आहभिः सहितः श्रीमान् वासुदेवं महाबलं ।

ततो मुहूर्तैर्भंगच्छ स्यन्दनप्रवरं हरिः । अभ्रवीत्पुण्डरीकाक्षः कुन्तोपुत्रं युधिष्ठिरं ।

अप्रमत्तः स्थितो नित्यं प्रजाः पाहि विशास्यते । पजन्यमिव भूतानि महामुर्मिव द्विजाः ।

बान्धवास्तेपजीवन्तु सहसाक्षमिवामराः । हत्वा परस्परैरेव सन्दिदं कृष्णपाण्डवौ ।

१६०५

अन्यान्यं समनुज्ञाय जग्मतुः खगटहानं प्रति । गते दारवतीं कृपेण स्यात्तत्प्रवरे नप ।

एको दुर्योधनो राजा शकुनिश्चापि सौबलः । तस्यां सभायां दिव्यायामूषतुलौ नरर्षभौ ।
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि शिशुपालवधपर्वणि शिशुपालवधे चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः समाप्तश्च शिशुपालवधपर्व ॥ ४४ ॥

॥ अथ द्यूतपर्व ॥ ८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ समाधे राजसूये तु क्रतुश्रेष्ठे सुदुर्लभे । श्रियैः परितृप्तो व्यामः पुरस्तात्समपश्यत ।

सोऽभ्यधादासनात्तूष्णं भ्रातृभिः परिवारितः । पाथेनासनदानेन पितामहमपूजयत् ।

अथोपविश्य भगवान् काञ्चने परमावने । आस्यतामिति चेवाच धर्मराजो युधिष्ठिरः ।

१६१०

अथोपविष्टं राजानं भ्रातृभिः परिवारितं । उवाच भगवान् व्यासस्तदा मन्त्रविशारदः ।

दिक्षां वर्धमि कैलेनेय साध्याञ्च प्राप्य दुर्लभं । वर्धिताः कुरवः सर्वे लया कुरुकुलोदह ।

आपृच्छे त्वां गमिष्यामि पूजितोऽस्मि विश्राम्यते । एवमुक्तः स कृष्णेन धर्मराजो युधिष्ठिरः ।

अभिवाद्योपसङ्गृह्य पितामहमयात्रवीत् । युधिष्ठिर उवाच । संशयो द्विपदाश्रेष्ठ ममोत्पन्नः सुदुर्लभः ।

तस्य न न्योऽस्ति वक्ता वै लाभ्यते द्विजपुङ्गव । उत्पातं स्तिविधानं प्राह नारदो भगवानृषिः ।

१६१५

दिव्याश्चैवान्नोर्वाचाश्च पार्थिवाश्च पितामह । अपि वैद्यस्य पतनाच्छत्रमौत्पातिकं महत् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ राज्ञस्तु वचनं श्रुत्वा पराश्वरमुतः प्रभुः । कृष्णदैपायनो व्यास इदं वचनमब्रवीत् ।

त्रयोदश समा राजन्नुत्पातानां फलं महत् । सर्व्वचक्षुर्विनाशाय भविष्यति विश्राम्यते ।

त्वामेकं कारणं कृत्वा कालेन भरतर्षभ । समेतं पार्थिवं चक्षुं चक्षुं यास्यति भारत ।

दुर्योधनापराधेन भीमार्जुनबलेन च । स्वप्ने द्रव्यसि राजेन्द्र क्षपाऽग्ने त्वं वृषध्वज ।

१६२०

नीलकण्ठं भवं स्थापुं कपालि त्रिपुरानकं ।

उयं रुद्रं पश्यपतिं महादेवमुमापतिं । हरं सर्व्वं वृषं शूरीं पिनाकिं कृत्तिवाससं ।

कैलासकूटप्रतिमं वृषभेऽवस्थितं शिवं । निरोचमानं सततं पितराराज्यतां दिशं ।

एवमीदृशकं स्मरं द्रव्यसि त्वं विश्राम्यते । मा तत्कृते ह्यनुश्याहि कालो हि दुरतिक्रमः ।

स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि कैलासं पर्व्वतं प्रति । अप्रमत्तः स्थितो दान्तः पृथिवीं परिपालय ।

१६२५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा स भगवान् कैलासं पर्व्वतं ययौ । कृष्णदैपायनो व्यासः सह श्रियैः श्रुतानुगैः ।

गते पितामहे राजा चिन्ताशोकसमन्वितः । निःश्वसन्नृष्णमसकृत्तमेवार्थं विचिन्तयन् ।

कथन्तु देवं शक्ते पौरुषेण प्रवाधितुं । अवश्यमेव भविता यदक्तं परमर्षिणा ।

ततोऽब्रवीन्महतेजाः सर्व्वान्भ्रातृन् युधिष्ठिरः । श्रुतं वै पुरुषव्याघ्रा यस्यां दैपायनोऽब्रवीत् ।

तदा तदचनं श्रुत्वा मरणे निश्चिता मतिः । सर्व्वचक्षुस्त्रिभिर्धने यद्यहं हेतुरीक्षितः ।

१६३०

कालेन निर्मितस्नात को ममार्थोऽस्ति जीवतः । एवं ब्रुवन्तं राजानं फाल्गुनः प्रत्यभाषत ।

मा राजन् कश्चलं घोरं प्राविशो बुद्धिनाशनं । सम्प्रधार्य्य महाराज यत्त्वेन तस्माच्चर ।

ततोऽब्रवीत्सत्यधृतिश्रोतृन् सर्व्वान् युधिष्ठिरः । दैपायनस्य वचनं तत्रैव समविन्दयत् ।

अथ प्रभृति भद्रं वः प्रतिज्ञां मे निबोधत । अथैकदशसमास्तात को ममायाऽस्ति जीवतः ।

न प्रवक्ष्यामि परहं भ्रातृनन्यांश्च पार्थिवान् । स्थितो निदेशे ज्ञातीनां योऽस्य तस्मिन्नाहरन् ।

१९५

एवं मे वर्तमानस्य खसुर्तेष्वितरेषु च । भेदा मे भविता लोके भेदमूला हि विग्रहः ।

विग्रहं दृष्ट्वा तौ रचन् प्रियाण्येव समाचरन् । वाच्यतां न गमिष्यामि लोकेषु मनुजर्षभाः ।

भ्रातृज्यैष्ठस्य वचनं पाण्डवाः सन्निशम्य तत् । तमेव समवर्त्तन्त धर्मराजहिते रताः ।

संसक्तु समयं कृत्वा धर्मराट् भ्रातृभिः सह । पितृस्वार्थं यथान्यायं देवमाश्रं विशास्यते ।

कृतमङ्गलकल्याणे भ्रातृभिः परिवारितः । गतेषु क्षत्रियेन्द्रेषु सर्वेषु भरतर्षभ ।

१९६

युधिष्ठिरः सहामात्यः प्रविशेत् पुरोत्तमं । दुर्योधनो महाराज शकुन्यापि शैबलः । सभायां रमणीयायां तत्रैवास्ते नराः ।

धिप ।

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्यूतपर्वणि युधिष्ठिरसमये पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वसन्तं दुर्योधनस्तस्यां सभायां पुरुषर्षभः । शनैर्देहं तां सर्व्यां सभां शकुनिना सह ।

तस्यां दिव्यान्भिप्रायान् ददर्श कुरुनन्दनः । न दृष्टपूर्वा ये तेन नगरे नागसाङ्ग्ये ।

स कदाचित्सभामध्ये धार्तराष्ट्रो महीपतिः । स्फाटिकं स्थलमासाद्य जलमित्यभिगच्छया ।

स्वस्त्वोत्कर्षेण राजा कृतवान् बुद्धिभोहितः । दुर्भना विमुखस्यैव परिचक्राम तां सभां ।

१९७

ततः स्थले निपतितो दुर्भना ब्रीडितो नृपः । निश्चमन्विमुखश्चापि परिचक्राम तां सभां ।

ततः स्फाटिकतोयां वै स्फाटिकाम्बुजशोभितां । वापीं मत्वा स्थलमिव सवासाः प्रापतज्जले ।

जले निपतितं दृष्ट्वा भीमसेनो महाबलः । जहास जहस्यैव किङ्कराश्च सुयोधनं ।

वासांश्चि च प्रुभान्यसौ प्रददृग् राजशासनात् । तथागतम्बु तं दृष्ट्वा भीमसेनो महाबलः ।

अर्जुनेन यमो योमो सर्वे ते प्राहसंसदाः । नामर्षयस्तत्सेवामवहा प्रममर्षणः ।

१९८

आकारं रचमाणस्तु न स तान् समुदैक्षत । पुनर्वसनमुत्तिष्ठ्य प्रतिस्थित्विदं स्थलं ।

आरुरोह ततः सर्वं जहसुश्च पुनर्जनाः । द्वारान्नु पिहिताकारं स्फाटिकं प्रेक्ष्य भूमिपः ।

प्रविशन्नाहतो मूर्द्ध्नि व्याघृणित इव स्थितः । तादृशं चापरं द्वारं स्फाटिकोरुकपाटकं ।

विघटयन्कराभ्यान्नु निष्क्रम्याये पपात ह । द्वारान्नु वितताकारं समोपेद पुनश्च सः ।

तदृतं चेति मन्वानो द्वारस्थानादुपारमत् । एवं प्रलम्बान् विविधान् प्राप्य तत्र विशास्यते ।

१९९

पाण्डवेयान्भुज्जातमनो दुर्योधनो नृपः । अग्रहृष्टेन मनसा राजसूये महाक्रौता । प्रेत्य तामहुतामूर्द्ध्नि जगाम गज साङ्ग्यं ।

पाण्डवश्चोपगतस्य ध्यायमानस्य गच्छतः । दुर्योधनस्य नृपतेः पापा मतिरजायत ।

पार्थीनुसमनसो दृष्ट्वा पार्थिवांश्च वशानुगान् । कृत्स्नं चापि हितं लोकमाकुमारं कुरुद्वह ।

महिमानं परश्चापि पाण्डवानां महात्मनां । दुर्योधनो धार्तराष्ट्रा विवर्णः समपद्यत ।

स तु गच्छन्नेकायः सभाभेकोऽन्वक्षितयत् । त्रियस्य तामनृपमां धर्मराजस्य धीमतः ।

१९०

प्रमत्तो धृतराष्ट्रस्य पुत्रो दुर्व्याधनस्तदा । नाभ्यभाषसुबलजं भाषमाणं पुनः पुनः ।
 अनेकायन्तु तं दृष्ट्वा शकुनिः प्रत्यभाषत । दुर्व्याधन कुतो मूलं निश्चयस्त्रिव गच्छामि ।
 ॥ दुर्व्याधन उवाच ॥ दृष्ट्वेमां श्रियवो हृत्तो युधिष्ठिरवशानुगां । जितामलप्रतापेन श्वेताश्वस्य महात्मनः ।
 तच्च यदां महाभूतं दृष्ट्वा पार्थस्य मातुल । यथा शक्य देवेषु तथा भूतं महाद्युतेः ।
 'अमर्षेण तु सम्पूर्णं दह्यमानो दिवानिभं । शुचिशुक्रागमे काले शुश्रेत्तायमिवात्मके ।'
 पश्य मानतमुख्येन शिशुपालो निपातितः । न च तत्र पुमानाधीत् कश्चित्तस्य पदानुगः ।
 दह्यमाना हि राजानः पाण्डवोऽत्येन वक्रिणा । चान्तवन्तोऽपराधं ते को हि तत्त्वन्ममर्हति ।
 वासुदेवेन तत्कर्म यथाऽयुक्तं महत्कृतं । सिद्धञ्च पाण्डुपुत्राणां प्रतापेन महात्मनः ।
 तथा हि रत्नान्यादाय विविधानि नृपा नृपं । उपातिष्ठन् कौन्तेयं वैश्या इव करप्रदाः ।
 श्रियं तथागतं दृष्ट्वा ज्वलन्तीमिव पाण्डवे । अमर्षवश्चमापन्नो दह्यमान नतथाचितः ।
 एवं स निश्चयं कृत्वा ततो वचनमब्रवीत् । पुनर्मान्धारनृपतिं दह्यमान इवाग्निना ।
 वक्रिमेव प्रवेक्ष्यामि भवयिष्यामि वा विषं । अपो वाऽपि प्रवेक्ष्यामि नहि श्रव्यामि जीवितुं ।
 को हि नाम पुमान् लोके मर्षयिष्यति सत्त्वान् । सपत्नानृधृतो दृष्ट्वा धीनमात्मानमेव च ।
 सोऽहं न स्त्री न चाप्यस्त्री न पुमान्नापुमानपि । सोऽहं तो मर्षयाम्यस्य तादृशीं श्रियमागतं ।
 ईश्वरत्वं पृथिव्याश्च वसुमन्ताश्च तादृशीं । यज्ञश्च तादृशं दृष्ट्वा मादृशः को न संज्वरेत् ।
 अशक्तश्चैक एवाहं तामाहर्त्तुं नृपश्रियं । सहायाश्च न पश्यामि तेन मृत्युं विचिन्त्ये ।
 देवमेव परं मन्ये पौरुषञ्च निरर्थकं । दृष्ट्वा कुन्तोसुते शुद्धं श्रियं तां महतां यथा ।
 कृतो यत्नो मया पूर्वं विनाशे तस्य सौख्ये । तच्च सर्व्वमतिकस्य संदृष्ट्वाऽपुंखिव पङ्कजं ।
 तेन देवं परं मन्ये पौरुषञ्च निरर्थकं । धार्तराष्ट्रा हि हीयन्ते पार्था वर्द्धन्ति नित्यशः ।
 सोऽहं श्रियञ्च तां दृष्ट्वा सभां ताञ्च तथाविधां । रत्निमिखावहाशं तं परितप्ये यथाऽग्निना ।
 स मामभ्यनुजानीहि मातुलाय सुदुःखितं । अमर्षञ्च समाविष्टं धृतराष्ट्रं निवेदय ।
 इति श्रीमहाभारते सभापर्व्वणि दूनपर्व्वणि दुर्व्याधनसम्भाषे षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥
 ॥ शकुनिरुवाच ॥ दुर्व्याधन न तेऽमर्षः कार्य्यः प्रति युधिष्ठिरं । भागधेयानि हि स्वानि पाण्डवा भुञ्जते सदा ।
 विधानं विविधाकारं परं तेषां विधानतः । अनेकैरभ्युपाधैश्च लया न शक्विताः पुरा ।
 आरम्भापि महाराज पुनः पुनरिन्दम । विमुक्ताश्च नरव्याघ्रा भागधेयपुरस्त्रताः ।
 तैर्नन्वा द्रौपदी भार्या द्रुपदस्य सुतेः सह । सहायः पृथिवीलाभे वासुदेवश्च वीर्य्यवान् ।
 लब्धस्य वृषभिमूतार्थः पित्र्योऽशः श्रियवीपते । विद्वद्भुक्षेजसा तेषां तत्र का परिदेवना ।
 धनञ्जयेन गाण्डीवमच्यैश्च महेषुधी । लब्धान्यस्त्राणि दिव्यानि तोषयित्वा कृताञ्जनं ।
 तेन कार्मुकमुख्येन वाङ्मवीर्य्येण चात्मानः । कृता वशे महोपालासत्र का परिदेवना ।
 अग्निदाहान्मयस्यापि मोक्षयित्वा स दानवं । सभां तां कारथासाम् सचसचो परन्तपः ।

तेनचैव मयेनोक्ताः किङ्करा नाम राक्षसाः । वृक्षानि तां सभा भीमास्तत्र का परिदेवना ।

१०९९

यश्चासहायतां राजकुलवानसि भारत । तन्निश्चया भ्रातरौ क्षीमे तव सर्व्वे वशानुगाः ।

द्रोणस्तव महेश्वासः सद्गुपतेण वीर्य्यवान् । सूतपुत्रस्तु राधेधौ गीतमस्य महारथः ।

अहश्च मह मोदयैः सौमदत्तिस्तु पार्थिवः । एतेस्त्वं रक्षितः सर्व्वैर्जय कृत्ता वसुन्धरा ।

॥ दुर्य्योधन उवाच ॥ त्वया च रक्षितो राजश्वेतैस्तान्यै महारथैः । एतानेव विजेष्यामि यदि त्वमनमन्यसे ।

एतेषु विजितेष्वद्य भविष्यति ममो मम । सर्व्वे च पृथिवीपालाः सभा सा च महाधना ।

११००

शकुनिर्हवाच ॥ धनञ्जया वासुदेवो भीमसेनो युधिष्ठिरः । नकुलः सहदेवश्च दुपदस्तु सहात्मजैः ।

नैते युधि पराजेतुं शक्या देवगणैरपि । महारथा महेश्वासाः कृतास्ता युद्धदुर्भीदाः ।

अहम् तु तदिजानामि विजेतुं येन शक्यते । युधिष्ठिरं स्वयं राजस्तन्निबोध जुषस्व च ।

॥ दुर्य्योधन उवाच ॥ अप्रमादेन सुहृदामन्येषाञ्च महात्मनां । यदि शक्या विजेतुं ते तन्ममाश्रित्य मातुल ।

॥ शकुनिर्हवाच ॥ द्यूतप्रियश्च कौमेयो न स जानाति देवितुं । समाकृतस्तु राजेन्द्रो न शक्यति निवर्त्तितुं ।

११०१

देवने कुशलस्यार्धं न मेऽस्ति सदृशो भुवि । त्रिषु लोकेषु कौरव्य तं त्वं द्यूते समाकृत्य ।

तस्याचकुशलो राजन्नादासोऽहमसंशयः । राज्यं त्रियञ्च तां दीप्तां लब्धयं पुरुषर्षभ ।

इदम् तु सर्व्वं त्वं राज्ञे दुर्य्योधन निवेदय । अनुज्ञातस्तु ते पित्रा विजेष्ये तान् संशयः ।

॥ दुर्य्योधन उवाच ॥ त्वमेव कुरुमुख्याद्य धृतराष्ट्राच्च सौमल । निवेदय यथा न्यायं नाहं शन्ये निवेदितुं ।

इति श्रीमहाभारते सभापर्व्वणि द्यूतपर्व्वणि दुर्य्योधनसम्भाषे मन्त्रचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अनुभूय च राज्ञस्तं राजसूयं महाक्रतुं । युधिष्ठिरस्तु नृपतेर्गान्धारीपुत्रसंयुतः ।

११०२

प्रियव्रतमतमाज्ञाय पूर्वं दुर्य्योधनस्तत् । प्रज्ञाचक्षुषमासीनं शकुनिः सौमलसादा ।

दुर्य्योधनवचः श्रुत्वा धृतराष्ट्रं जनाधिपं । उपगम्य महाप्राज्ञं शकुनिर्व्याकथमब्रवीत् ।

॥ शकुनिर्हवाच ॥ दुर्य्योधनो महाराज विवर्णो हरिणः कृशः । दीर्घक्षिन्नापरस्वैव तं विद्धि मनुजाधिप ।

न वै परोक्षमे सत्यगमश्च ब्रजुमश्वं । ज्येष्ठपुत्रस्तु हृष्टकोकं किमर्थं नावमुत्थसे ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ दुर्य्योधन कुतो मूलं स्वभ्रमासीति पुत्रक । श्रोतव्यसेभया सोऽर्था ब्रूहि म कुरुसत्तम ।

११०३

अयं त्वं शकुनिः प्राह क्विणीं हरिणं कृशं । चिन्तयंश्च न पश्यामि शोकस्तु तव सम्भवं ।

रैश्चर्य्यै हि महत्पुल लयि सर्व्वं प्रतिष्ठितं । भ्रातरः सुहृदश्चैव न चरन्ति तवाग्रिण्यं ।

आच्छादयसि प्रावारान्ध्रानि पिग्नितादतः । आजानेया बह्वन्यथाः केनारि हरिणः कृशः ।

शयनानि महाक्षणि येषितस्तु भनोरमाः । गुणवन्ति च वेश्यानि विहारास्तु यथासुखं ।

देवानामिव ते सर्व्वे वाचि बद्धं न संशयः । स दीन इव दुर्द्धर्षं कस्माच्छोकमि पुत्रक ।

११०४

॥ दुर्य्योधन उवाच ॥ अत्राग्याच्छादये चार्धं यथा कुपुरुषस्तथा । अमर्षं धारये चोयं निनीषुः कालपर्य्यन्तं ।

अमर्षणः स्वाः प्रकृतीश्चिन्तय परं स्थितः । क्षेत्राण्यमुकुलः परजान्स्व वै पुरुष उच्यते ।

सन्तोषो वै श्रियं हन्ति क्षमिमानस्तु भारत । अनुक्रोधमये चोमे धैर्य्यतो नाश्रुते महत् ।

न मां प्रीणति महकं श्रियं दृष्ट्वा युधिष्ठिरः । अतिशूलनीं कौन्तेये विवर्णकरणीं मम ।
 खपदानुधतोत्पन्नं होयमानं निश्चयः च । अदृश्यामपि कौन्तेयश्रियं पश्यन्निवेद्यताम् । १७०
 तस्मादहं विवर्णस्य दीनस्य हरिणः कृशः । अष्टाशोतिसहस्राणि स्वातका गृहमेधिनः ।
 त्रिंशद्भौक एकैका घान्तिभर्त्ति युधिष्ठिरः । दशान्यानि सहस्राणि नित्यं तत्राक्षमुत्तमं ।
 भृक्षतं रुक्मपात्रोभिर्युधिष्ठिरनिवेक्षने । कदलीमृगमोकानि कृष्णश्यामाह्वानि च ।
 कात्मेजः प्राक्षिणोत्तमे पराङ्मान्पि कम्बलान् । गजयोषिङ्गवायस्य शतशोऽय सहस्रशः ।
 त्रिंशतं चोद्भवमीनां शतानि विचरन्त्युत । राजन्या बलिमादाय समेता हि नृपस्ये । १७१
 प्रयन्विधानि रत्नानि पार्थिवाः सुधिवोपते । आहरन् क्रतुमुख्येऽस्मिन् कुन्तोपुत्राय भूरिशः ।
 न कीर्त्तद्धि मया तादृग्दृष्टपूर्वैः न च श्रुतः । यादृग्धनागमे यज्ञे पाण्डुपुत्रस्य धीमतः ।
 अपर्यन्तं धनौघं तं दृष्ट्वा शनोरहं नृप । शर्म नैवाधिगच्छामि चिन्तयानो विशाम्यते ।
 ब्राह्मणा बाटधामाश्च गोमन्तः शतसंघशः । विखर्व्य बलिमादाय दारि तिष्ठन्ति वारिताः ।
 कमण्डलुनृपादाय जातरूपमयान् शुभान् । एतद्गुणं समादाय प्रवेष्टुं लेभिरे न च । १७२
 यथैव मधुशकाय धारयन्धमरस्त्रियः । तदस्मै कांस्यमाहावीतं वारुणं कलशोदधिः ।
 श्रेष्ठं रुक्मसहस्रस्य बहुरद्विभूषितं । शङ्खप्रवरमादाय वासुदेवोऽभिषिक्तवान् ।
 दृष्ट्वा च मम तस्यैव ज्वररूपमिवाभवत् । गृहीत्वा तन्नु गच्छन्ति समुद्रे पूर्वोदचिणैः ।
 तथैव पश्चिमं यान्ति गृहीत्वा भरतर्षभ । उत्तरन्तु न गच्छन्ति विना तात पतविणः ।
 लाऽङ्गुनो दण्डमाजहारामितं धनं । इदं चाहृतमचासोत्तमे निगदतः शृणु । पूर्णं शतसहस्रं तु विप्राणां परिवेष्ट्यतः । १७३
 स्थापिता तत्र मंज्राऽभूच्छङ्खेण धारयति नित्यशः । मुहुर्मुहुः प्रणदतस्तस्य शङ्खस्य भारत ।
 अनिशं शब्दमश्रौषं ततो रोमाणि मेऽक्षयन् । पार्थिवैर्बल्लभिः कीर्णमुपस्थानं दिदृक्षुभिः ।
 अश्रोभत महाराज नचलैर्धौरिवामला । सर्व्वरत्नान्युपादाय पार्थिवा वै जनेश्वर ।
 यज्ञे तस्य महाराज पाण्डुपुत्रस्य धीमतः । देव्या इव महीपाला बिज्ञातिपरिविशकाः ।
 न सा श्रीर्देवराजस्य शमस्य वरुणस्य च । गुह्यकाधिपतेर्व्याऽपि या भी राजन्युधिष्ठिरः । १७४
 तं दृष्ट्वा पाण्डुपुत्रस्य श्रियं परमिकामहं । शान्तिं न परिगच्छामि दक्षमानेन चेतसा ।
 ॥ शकुनिरुवाच ॥ यथेमामतुलं लक्ष्मीं दृष्टवानसि पाण्डवे । तस्याः प्राप्तावुपायं मे शृणु सत्यपराक्रम ।
 अहमस्त्वैवभिज्ञातः पृथिव्यामपि भारत । हृदयशः पण्यशः विशेषज्ञस्य देवने ।
 द्यूतप्रियस्य कौन्तेयो नच जानाति देवितुं । आहृतशैत्यंति व्यक्तं द्यूतादपि रणादपि ।
 निघते तं विजेष्यामि कृत्वा तु कपटं विभो । आनयामि समृद्धिं तं दिव्यं चोपाकृत्यस्य तं । १७५
 ॥ शैश्यायन उवाच ॥ एवमुक्तः शकुनिना राजा दुर्ध्याधनस्ततः । धृतराष्ट्रमिदं वाक्यमपदान्तरमब्रवीत् ।
 अयमुत्सहते राजन् श्रियमारुतं सचवितुं । द्यूतेषु पाण्डुपुत्रस्य तदनृणातुमर्हसि ।
 ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ चत्ता मन्वी महाप्राशः स्थितो यस्यास्मि श्रापने । तेन सङ्गस्य वेत्यामि कार्य्यस्यास्य विनियुधं ।

स हि धर्मं पुरस्कृत्य दीर्घदर्शी परं हितं । उभयोः पक्षयोर्धर्मं वक्ष्यत्यर्थविनिश्चयः ।

॥ दुर्योधन उवाच ॥ निवर्त्तयिष्यति त्वाऽसौ यदि चत्तां समेक्ष्यति । निवृत्ते लयि राजेन्द्र मरिखेऽहं न संशयः । १००

स त्वं मयि मृते राजश्वदुरेण सुखी भव । भोक्ष्यसे पृथिवीं कृत्स्नां किं मया त्वं करिष्यसि ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ आर्त्तवाक्यन्तु तत्तस्य प्रणयोक्तं निश्चयः सः । धृतराष्ट्रोऽत्रोपेक्षान् दुर्योधनमते स्थितः ।

स्थूणासहस्रैर्दृष्टीं शतदारां सभां मम । मनोरमां दर्शनीयामाशु कुर्वन्तु शिल्पिनः ।

ततः संस्तीर्य रत्नैस्तं तन्त्रेण आनाय्य सर्वेशः । सुकृतां सुप्रवेशाच्च निवेदयत् मे शनैः ।

दुर्योधनस्य शाक्यार्थमिति निश्चित्य भूमिपः । धृतराष्ट्रो महाराज प्राक्षिणोद्दिदुराद्य वै । १०१

अप्रष्ट्वा विदुरं स्वस्य नासीत्कश्चिद्विनिश्चयः । द्यूते दोषांश्च जानन्स पुत्रस्नेहादकृत्यत् ।

तच्छ्रुत्वा विदुरो धीमान् कलिदारमुपस्थितं । विनाशमुखमुत्पन्नं धृतराष्ट्रमुपाद्रवत् ।

सोऽभिगम्य महात्मानं भ्राता भ्रातरमयजं । मूर्खां प्रणम्य चरणविदे वचनमब्रवीत् ।

॥ विदुर उवाच ॥ नाभिनन्दामि ते राजन् व्यवसायमिमं प्रभो । पुत्रैर्मंदो यथा न स्यात् द्यूते हितोऽस्तथा कुह ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ चत्तः पुत्रेषु पुत्रैर्मै कलहो न भविष्यति । यदि देवाः प्रसादवः करिष्यन्ति न संशयः । १०२

अप्रभं वा शुभं वाऽपि हितं वा यदि वाऽहितं । प्रवर्त्ततां मङ्गद्यूते दृष्टमेतन्नसंशयः ।

मयि मज्जिहितेऽज्ञे भोगे लयि च भारत । अनयोदैवविहितो न कथञ्चिद्भवति ।

गच्छ त्वं रथमास्थाय हयैर्व्यातसमैर्जवे । खाण्डवप्रस्थमथैव समानय युधिष्ठिरं ।

न वाच्या व्यवसायो मे विदुरैतद्ब्रवीमि ते । दैवमेव परं मन्ये येनैतदुपपद्यते ।

इत्युक्तो विदुरो धीमान्नेदमस्तीति चिन्तयन् । आपगेयं महाप्राज्ञमभ्यगच्छत् सुदुःखितः । १०३

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्यूतपर्वणि दुर्योधनसन्तापे अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं समभवद्द्यूतं भ्रातृणां तन्महात्ययं । यत्र तद्भ्रातृणं प्राप्तं पाण्डवं मे पितामहैः ।

केच तत्र मभासां राजानो ब्रह्मवित्तमः । के चैनमन्वमोदन्त केचैनं प्रत्युपधयन् ।

विसरैरैतदिच्छामि कथमानं तथा द्विज । मूलं ज्ञातुं दिनाशस्य पृथिव्या द्विजसत्तम ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रष्टुं मे विस्तरेणैवं कथां भगवत्सत्तम । भूय एव महाराज ब्रूहि ते श्रवणे मतिः ।

विदुरस्य मतं ज्ञात्वा धृतराष्ट्रोऽस्मिन्मासुतः । दुर्योधनमिदं वाक्यमुवाच विजने पुनः । १०४

अनं द्यूतेन गान्धारे विदुरो न प्रशंसति । नक्षत्रैः समहाबुद्धिरहितं नो वदित्यति ।

हितं हि परमं मन्ये विदुरेयं प्रभाषते । क्रियतां पुत्र तत्कर्त्तव्यमेतन्मन्ये हितं तव ।

देवर्षिर्वासवगुरुर्देवराजाय धीमते । यत्प्राह शास्त्रं भृगवान् वृहस्पतिरुदारधीः । तदेदं विदुरः सर्वं सरहस्यं महाकविः ।

स्थितस्तु वचने तस्य सदाऽहमपि पुत्रक । विदुरो वाऽपि मेधावी कुरूणां प्रवरो मतः ।

उद्ध्रुवो वा महाबुद्धिर्दृष्टीनामर्षितो नृप । तदनं पुत्र द्यूतेन द्यूते भेदो हि दृश्यते । १०५

भेदे विनाशो राज्यस्य तत् पुत्र परिवर्ज्य । पित्रा मात्रा च पुंस्तस्य यदै कार्यं परं स्मृतं ।

प्राप्तस्त्वमसि तन्नाम पितृपैतामहं पदं । अधीतवान् कृती शास्त्रे लालितः सततं गृहे ।

भाटज्येष्ठः स्थितो राज्ये विन्दसे किं न शोभन । पृथग्जनैरलभ्यं यद्भोजनाच्छादनं परं ।
तन्नप्राप्तोऽसि महाबाहो कस्माच्छोचसि पुत्रक । स्त्रोतं राष्ट्रं महाबाहो पितृपैतामहं महत् ।
नित्यमाज्ञापयन् भासि दिवि देवेशरो यथा । तस्य ते विदितप्रज्ञ शोकमूनमिदं कथं । समुत्थितं दुःखकरं तमे भवितु
महंसि ।

१८००

॥ दुर्योधन उवाच ॥ अत्रास्याच्छादयामीति प्रपश्यन् पापपूतः । नामधै कुरुते यस्तु पुरुषः सोऽधमः स्यतः ।

न मां प्रोणाति राजेन्द्र लक्ष्मीः साधारणी विभो । ज्वलितामेव कौन्तेये श्रियं दृष्ट्वा च क्विप्ये ।

सर्वज्ञां पृथिवींश्चैव युधिष्ठिरवशानुगां । स्थिरोऽस्मि धोऽहं जीवामि दःखादेतद्भवीमि ते ।

आवर्जितां दवाभानि नोपाश्वित्रककौराः । कारस्करा लोहज्ज्ञा युधिष्ठिरनिवेशने ।

हिमवतागरानूपाः सर्वे रत्नाकरास्तथा । अन्याः सर्वे पर्युदस्ता युधिष्ठिरनिवेशने ।

१८०१

ज्येष्ठोऽयमिति मां मत्वा श्रेष्ठश्चेति विश्राम्यते । युधिष्ठिरेण सत्कृत्य युक्तो रत्नपरिपथे ।

उपस्थितानां रत्नानां श्रेष्ठानामर्धहारिणां । नादृश्यत परः पारो नापरस्तत्र भारत ।

न मे हस्तः समभवदसु तत् प्रतिगृह्यतः । अतिष्ठन् मयि आन्ते गृह्यत दूराक्षतं वसु ।

कृतां विन्दुसरोरनैर्भीयेन स्फाटिकच्छदः । अपश्यन्मनिनीं पूर्णमुदकमेव भारत ।

वस्त्रमुत्तर्धति मयि प्राहमत् स दृकोदरः । शत्रोर्ध्वद्विविशेषेण विमूढं रत्नवर्जितं ।

१८०२

तत्र स्म यदि शक्तः स्या पातयेऽहं दृकोदरः । यदि कुर्यां समारम्भं भोमं हन्तुं नराधिप ।

शिशुपाल इवास्माकं गतिः स्यान्नात्र संशयः । सपत्नैतावहासो मे स मां दहति भारत ।

पुनश्च तादृशीमेव वापि जलजशःलिनीं । मत्वा शिलासमं तोये पतितोऽस्मि नराधिप ।

तत्र मां प्राहमत् कृष्णः प्रार्थेन सह सुखरं । द्रौपदी च सह स्त्रीभिर्नययन्तो मनो मम ।

क्रिन्नवस्तस्य तु जले किङ्करा राजचोदिताः । ददुर्वाभामि मेऽन्यानि तस्य दुःखं परं मम ।

१८०३

प्रलम्बश्च शृणुष्वान्यदतो मे नराधिप । अदरेण विनिर्गच्छन् दारसंस्थानरूपिण । अभिव्यक्तं शिलाभूयो ललाटेनाजि
विचतः ।

तत्र मां यमजो दूराद्वलोक्याभिहतं तदा । बाहुभिः परिगृहीतां भ्रातृभौ सहितानुतौ ।

उवाच सहदेवस्तु तत्र मां किमयजिव । इदं दारमितो गच्छ राजजिति पुनःपुनः ।

भोमर्षेनेन तत्रोक्तो धृतराष्ट्रात्मजेति च । संवेद्य प्रहसित्वा च दतो दारं नराधिप ।

नामधेयानि रत्नानां पुरस्तात् श्रुतानि मे । यानि दृष्टानि मे तस्यां मनस्तपति तस्य मे ।

१८०४

इति श्रीमहाभारते सभार्पण्ये द्युतपर्वणि दुर्योधनसन्तापे एकोनपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

॥ दुर्योधन उवाच ॥ यन्मया पाण्डवैयानां कृष्टं तच्छृणु भारत । आहतं भूमिपालैर्हि वसु मुख्यं ततस्ततः ।

नात्रिदं मूढमात्मानं दृष्ट्वाऽहं तदरेऽहं । फलतो भूमितो वाऽपि प्रतिपद्यस्व भारत ।

और्णान्वैलान् वार्षदंशान् जातरूपपरिष्कृतान् । प्रावाराजिममुख्याश्च काम्बाजः प्रददौ बह्वन ।

अशोक्तित्तिरिक्त्वाशोक्तिशतं शुक्लनासिकान् । उड्गामीस्त्रिशतस्य पृष्टाः पोलुग्रमीद्भुदैः ।

गोवासना ब्राह्मणस्य दासनीयास्य सर्वशः । प्रीत्यर्थं ते महाराज धर्मराजो महात्मनः ।

१८२१

त्रिखर्व्वं बलिमादाय दारि तिष्ठन्ति वारिताः । ब्राह्मणा वाटधानास्य गोमन्तः शतसहस्रः ।

कमण्डलून्पादाय जातरूपमयान् शुभान् । एवं बलिं समादाय प्रवेशं नेभिरे न च ।

शतं दासीसहस्राणां कार्पासिकनिवासिनः ।

श्यामास्तन्म्यो दीर्घकेश्यो हेमाभरणभूषिताः । शूद्रा विभ्रान्तमार्हाणि राक्षवाण्यजिनानि च ।

बलिञ्च कृत्स्नमादाय मरुकञ्च निवासिनः । उपनित्युर्महाराज हयान् गन्धारदेशजान् ।

१८२२

दम्बकृष्टैर्व्वर्त्तयन्ति धान्यैर्व्वैः च नदीमुखैः । समुद्रनिष्कृटे जाताः पारेसिन्धु ज्ञ मानवाः ।

ते वैरासाः पारदास्य आभीराः कितवैः सह । विविधं बलिमादाय रत्नानि विविधानि च ।

अजाविकं गोहरिण्यं खरोष्ट्रं फलजं मधु । कमलान् विविधांश्चैव दारि तिष्ठन्ति वारिताः ।

प्राग्ज्योतिषाधिपः शूद्रोः स्नेहानामधिपो बली । यवनैः सहितो राजा भगदत्तो महारथः ।

आजानेयान् हयान् भीषानादायानिलरंजसः । बलिञ्च कृत्स्नमादाय दारि तिष्ठति वारितः ।

१८२३

अश्वसारमयं भाण्डं शुद्धदन्तसंस्कृतमीव । प्राग्ज्योतिषाधिपो दत्त्वा भगदत्तोऽब्रजत्तदा ।

श्लोकस्थानान् ललाटाचास्त्रानादिभ्यः समागतान् । श्रौण्णीकानन्तवासंशु रोमकान् पुरुषादकान् ।

शकपादांश्च तत्राहमपश्यं दारि वारितान् । राजानो बलिमादाय नानावर्षाननेकशः ।

कृष्णपीतान्महाकायावासमान् दूरपातिनः । आजगुर्दशमाहस्वान् विनोतान् दिक्षु विश्रिताः ।

प्रमाणरागसम्पन्नान् वङ्गुतीरममुद्भवान् । बल्यर्थं ददत्तस्तस्मै हिरण्यं रजतं वज्रम् ।

१८२४

दत्त्वा प्रवेशं प्राप्तास्ते युधिष्ठिरनिवेशने । दम्बगोपकवर्णभान् शुक्लवर्षान्मनोजवान् ।

तथैवेन्द्रायुधनिभान् सन्ध्याश्वगदृशानपि । अनेकवर्षानारण्यान् गृहीत्वाऽस्थान् महाजवान् ।

जातरूपमनर्थञ्च ददत्तस्त्यैकपादकाः । चीनान् शक्रांस्तथा आङ्गान् वज्ररान् वनवासिनः ।

वार्षेयान् हारङ्गण्य कृष्णान् हेमवतांस्तथा । नोपातुपानधिगतान् विविधान् दारि वारितान् ।

बल्यर्थं ददत्तस्तस्य नानारूपाननेकशः । कृष्णपीतान्महाकायावासमान् शतपातिनः ।

१८२५

अहर्पुर्दशमाहस्वान् विनोतान् दिक्षु विश्रितान् । प्रमाणरागसंस्पर्शान् वङ्गुतीरनिवादिनः ।

जम्बुञ्च राक्षवञ्चैव कीटजं पट्टजं तथा । कुटीकृतं तथैवात्र कमन्ताम सहस्रशः ।

दन्तेण वस्त्रमकार्पासमविकंष्टदु चाजिनं । निमित्तंश्चैव दीर्घासीनृष्टिशक्तिपरंश्वथान् ।

अपरान्तममुद्भूतांस्तथैव परशून् शितान् । रसान् गन्धांश्च विविधान् रत्नानि च सहस्रशः ।

बलिञ्च कृत्स्नमादाय दारि तिष्ठन्ति वारिताः । शक्रास्तुखाराः कङ्काश्च रोमशः शृङ्गिणो नराः ।

१८२६

महागजान् दूरगमान् गणितान् जुदान् हयान् । शतशश्चैव वज्रशः सुवर्धं पद्मशर्मितं ।

बलिमादाय विविधं दारि तिष्ठन्ति वारिताः । आसनानि महादर्हाणि यानानि शयनानि च ।

मणिकान्धनचित्राणि गजदन्तमयानि च । कञ्चानि विविद्याणि शस्त्राणि विविधानि च ।

रथांश्च विविधाकारान् जातरूपपरिष्कृतान् । हयैर्विन्मीतेः सपन्नान् वेद्याप्रपरिवारितान् ।

विचित्रांश्च परिक्रामाम्बुजानि विविधानि च । नाराचान्द्वन्द्वानाराचान् शस्त्राणि विविधानि च ।

१८१५

एतद्दत्त्वा महद्द्रव्यं पूर्वदेशाधिपा नृपाः । प्रविष्टा यज्ञसदनं पाण्डुवस्य महात्मनः ।

इतिश्रेष्ठोद्भाभारते सभापर्वणि सूतपर्वणि दुर्योधनसम्भाषे पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५० ॥

॥ दुर्योधन उवाच ॥ दायन्तु विविधं तस्मै शृणु मे गदतोऽनघ । यज्ञार्थं राजभिर्दत्तं महान्तं धनसञ्चयम् ।

मेरुमन्दरयोर्मध्ये शैलौदामभितो नदी । ये ते कीचकवेणुनां ह्यायां रम्यामुपासते ।

स्वभा एकामनास्त्रुहाः प्रदरा दीर्घवेणवः । पारदाश्च कुलिन्दाश्च तङ्गणाः परतङ्गणाः ।

तदै पिपेतिकं नाम उद्धृतं यत् पिपीलिकैः । जातरूपं द्रेणभेयमहापुंः पुञ्चशो नृपाः ।

१८१६

क्षृण्वन् सलामांश्चमरान् शुक्रांश्चान्यान् शस्त्रिभान् । हिमवत्पुष्पजश्चैव स्वादु चैद्रं तथा वज्र ।

उत्तरेभ्यः कुरुभ्यश्चाप्यपोढं मांश्चमम्बुभिः । उत्तरादपि कैलासादेषधीः सुमहाबलाः ।

पार्वतीया बलिष्ठान्यमाहृत्य प्रणताः स्थिताः । अजातशत्रोर्नृपतेर्दरि तिष्ठन्ति वारिताः ।

ये परार्द्धे हिमवतः सूर्योदयगिरौ नृपाः । कारुषे च समुद्रान्ते लौहित्यनिभतश्च ये ।

फलमूलाग्रना ये च किराताश्चर्मवासवः । क्रूरशस्त्राः क्रूरकृतस्तांश्च पश्याम्यहं प्रभो ।

१८१७

चन्दनागुरुकाष्ठानां भारान् कालीयकश्च । चर्मरत्नसुवर्षानां गन्धानश्चैव राशयः ।

कैरातकीनामयुगं दामीनाञ्च विश्राभ्यते । आहृत्य रमणीयार्थान् दूरजान् मृगपविणः ।

निचितं पर्वतेभ्यश्च हिरण्यं भूरिवर्षधं । बलिष्ठं कृत्स्नमादाय दारि तिष्ठन्ति वारिताः ।

कैराता द्रुदा दम्भाः शूरा वैयस्कालया । औदुम्बरा दुर्विभागाः पारदा वाङ्मिकैः सह ।

काष्ठीराश्च कुमारश्च घोरका हंसकायनाः । शिवित्रिगर्जयैधेया राजन्या मद्रकैकयाः ।

१८१८

अम्बठाः कौकुरास्तादृश्या वस्तपाः पङ्कवैः सह । वज्रातयश्च मौलेयाः सह जुद्रकमालिकैः ।

पौण्ड्रिकाः बुङ्कुराश्चैव शकाश्चैव विश्राभ्यते । अङ्गा वज्राश्च पुण्ड्रश्च शाण्वत्या गयास्तया ।

सुजातवत्त्रैगिन्मन्त्रः त्रेप्रांसः शस्त्रधारिणः । आहापुः क्षत्रिया वित्तं प्रशोऽजातशत्रवे ।

वज्राः कलिङ्गा मङ्गधास्ताक्षलिताः सपुण्ड्रकाः । दौवालिकाः मागरकाः पत्रोर्णाः शैशवास्तया ।

कल्प्रवैरणकाश्चैव बहवस्तत्र भारत । तत्रस्थ दारपालैस्तैः प्रोच्यन्ते राजशासनात् ।

१८१९

कृतकालाः सुबलयस्तौ दारुमवास्यय ।

इषादन्तान् हेमकचान् पञ्चवर्ष्णान् कुचाट्टतान् । शैलाभात्रित्यमन्तांश्चाणभितः काम्यकं सरः ।

दन्तैकैका दशशतान् कुञ्जरान् कवचाट्टतान् । चसावतः कुलीनाश्च दारिण प्राविशंस्तया ।

एतेषां च बहवो गणा दिभ्यः समागताः । अन्यैश्चोपाहृतान्यत्र रत्नानीह महात्मभिः ।

राजाश्च चित्ररथा नाम गन्धर्व्यां वासवानुगः । शतानि चत्वार्यददद्भयानां वातरहसां ।

१८२०

तुम्बुरुस्तु प्रदुदितौ गन्धर्व्यां वाजिनौ शतं । आसपचषवर्षानामददद्भूममालिनं ।

कृती राजा च कैरव यूकराणां विश्राभ्यते । अददद्भजरत्नानीं शतानि सुवह्नयय ।

विराटेन तु मत्स्येन बन्धयि^१ हेममालिनां । कुञ्जराणां सहस्रे दे मत्तानां समुपाह्वते ।

पाण्डुराष्टादशदानो राजा वडिंशतिं गजान् । अश्वानाञ्च सहस्रे दे राजन् कञ्चनमालिनां ।

जवसत्तेपपन्नानां वयःस्थानां नगराधिप । बलिञ्च कृत्स्नमादाय पाण्ड्रेभ्यो न्यवेदयत् ।

१८७

यज्ञसनेन दामीनां महस्त्राणि चतुर्दश । दामानामयुतश्चैव सदाराणां विशास्यते ।

अददद्गजस्त्राणां शतापि च बह्वनि च । गजयुक्ता महाराज रथाः षड्विंशतिलया ।

राज्यञ्च कृत्स्नं पार्थिभ्यो यज्ञार्थं वै निवेदितं । वासुदेवाऽपि वार्ष्णेयो मानं कुर्वन् किराटिनः ।

अददद्गजमुत्थानां महस्त्राणि चतुर्दशं । आत्मा हि कृष्णः पार्थस्य कृष्णश्चात्मा धनञ्जयः ।

यद्व्यादम्भुनः कृष्णं सर्वं कुर्यादसंशयं । कृष्णा धनञ्जयस्यार्थं स्वर्गलोकमपि त्यजेत् ।

१८८

तथैव पार्थः कृष्णार्थं प्राणानपि परित्यजेत् । सुरभोज्यन्दनरसान् हेमन्तमममास्थितान् ।

मन्याद्दुर्दृगश्चैव चन्दनागुरुभञ्जयान् । मणिरत्नानि भासन्ति काञ्चनं सूक्ष्मवस्त्रकं ।

चोलापाण्ड्यावपि द्वारं न लेभते ह्युपस्थितौ । समुद्रमारं वैदूर्यं मुक्तासंधास्तथैव च ।

शतशय्यं कुंथास्तव सिंहलाः समुपाहरन् । संवृतामणिचौरैस्तु श्यामास्तारुणलोचनाः ।

ता गृहीत्वा नगरान्त्वरं द्वारि तिष्ठन्ति वीरिताः । प्रीत्यर्थं ब्राह्मणश्चैव क्षत्रियाश्च निनिर्जिताः ।

१८९

उपाजर्हुर्विजयैव गूढाः प्रश्रुषवस्तया । प्रीत्या च बद्धमानाद्याप्युपागच्छन् युधिष्ठिरं ।

सर्वे स्त्रेष्वाः सर्ववर्णा आदिमभ्यान्तजास्तया । नानादेशसमुत्थैश्च नानाजातिभिरेव च ।

पर्यस्त इव लोकौड्यं युधिष्ठिरनिवेशने । उच्चावचानुपग्राहान् राजभिः प्रापितान् बह्वन् ।

शत्रून् । पश्यतो दुःखात् मुमुक्षां मे व्यजायत । स्रत्यास्तु ये पाण्डुगणः तांस्ते वद्व्याभिः पारिव ।

येषामामञ्च पकञ्च सन्धिधने युधिष्ठिरः । अयुतं जोगि पद्मानि गजारेहाः समर्पितः ।

१९०

रथानामभ्युदञ्चापि पादाता बहवस्तया । प्रमीयमाणमामञ्च पश्यमानन्तथैव च ।

विष्टज्यमानश्चान्यत्र पुण्याहस्तेन एव च । नाभुक्त्वन्तनापोतं नालङ्कृतमसत्कृतं ।

अपश्यं सर्ववर्णानां युधिष्ठिरनिवेशने । अष्टाशोतिमहस्त्राणि स्वातका गृहहेमधिनः ।

विंशद्दामीक एकैको यान् विभर्ति युधिष्ठिरः । समीताः परितुष्टास्तु ते ह्याशंसन्धरिचयं ।

दशान्यानि महस्त्राणि यतीनामूर्द्ध्वरेतमं । भुञ्जते रुक्मपात्रोभिर्धुधिष्ठिरनिवेशने ।

१९१

अभुङ्क्ते भुक्त्वापि सर्वमाकुञ्जवामनं । अभुञ्जानां याज्ञसेनी प्रत्येवैचित्र्यास्यते ।

द्वौ करौ न प्रयच्छेतां कुलीपुत्राय भारत । सामन्त्रिकेन पाञ्चालाः सख्येनाम्भकृष्णयः ।

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्यूतपर्वणि दुर्व्योधनमन्तापे एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

॥ दुर्व्योधन उवाच ॥ आर्यास्तु ये वै राजानः सत्यसन्धा महाव्रताः । पर्याप्तविद्या वक्तारो वेदाम्नावभृयुताः ।

धृतिमन्तो ह्रीनिषेवा धर्मात्मानो यशस्विनः । मूर्द्धाभिषिक्तास्तैर्धनं राजानः पश्युपासते ।

दक्षिणार्थं समानीता राजभिः कांस्यदोहनाः । आरण्या बद्धशिरसा अपश्येत्तत्र तत्र गाः ।

१९२

आजहुस्तत्र सत्कृत्य स्वयमुद्यम्य भारत । अभिषेकार्थमयथा भाण्डमुच्चावचं नृपाः ।

वाहीतो रथमाहार्षोऽस्मान्नदविभूषितं । सुदर्चिणस्तु युयुजे श्वेतैः कान्तिजैर्हयैः ।

* सुनीयः प्रीतिमांशैव ह्यनुकर्षं महाबलः । ध्वजश्चेदिपतिश्चैवमाहार्षीत् स्वयमुद्यतं ।

दाक्षिणात्यः श्वहनं स्वगुणेषु च मागधः । वसुदानो मेहेध्वानो गजेन्द्रं पट्टिहायनं ।

मत्स्यः स्वचान् हेमनद्धानेकलव्य उपानहो । श्रावण्यस्त्रभिषेकार्यमापो बद्धविधास्तथा ।

१८१४

चैकितान उपामङ्गं धनुः काश्य उपाहरत् । अश्विञ्च सुसङ्गं शत्रुः शैक्यं काञ्चनभूषणं ।

अभ्यषिञ्चत्ततो धैम्या व्यामश्च सुमहातपाः । नारदश्च पुरस्कृत्य देबलश्चासितं मुनिं ।

प्रीतिमन्त्रं उपातिष्ठन्नभिषेकं महर्षयः । जामदग्न्येन सहितास्तथाऽन्य वेदपारगाः ।

अभिजगमुर्भूहात्मानो मन्त्रवद्भूरिदर्चिणं । मैत्रेयमिव देवेन्द्रं दिवि सप्रथेया यथा ।

अधारायश्चक्रमस्य मात्यकिः सत्यविक्रमः । धनञ्जयश्च व्यजने भीमसेनश्च पाण्डवः ।

१८१५

चामरं चापि गृह्णे दे यभो जगद्भुतसदा । उपागृह्णाद्यमिन्द्राय पुराकृते प्रजापतिः ।

तमस्मै शङ्खमाहार्षोदारुणं कलशोदधिः । शैक्यं निष्कसहस्रेण सुकृतं विश्वकर्षणा ।

तेनाभिषिक्तः कृष्णेन तत्र मे कयलोऽभवत् ।

गच्छन्ति पूर्वोदपरं समुद्रश्चापि दर्चिणं । उत्तरन्तु न गच्छन्ति विना तात पतन्तिभिः ।

तत्र स्म दधुः शतशः शङ्खान् मङ्गलकारकान् । प्राणदन्त समाभ्राता स्तोत्रो रोमाणि भेदह्वनं ।

१८१६

प्रापतन् भूमिपालाश्च ये तु हीनाः स्वतेजसा । धृष्टद्युम्नः पाण्डवाश्च मात्यकिः केशवोऽष्टमः ।

सत्तस्था वीर्यसम्पन्ना श्चाप्येऽन्यप्रियदर्शनाः । विश्वान् भूमिपान् दृष्ट्वा माञ्च ते प्राहसंस्तदा ।

ततः प्रष्टो बोभक्षुः प्रादाद्धैमविषाणिनां । शतान्यनजुहो पञ्च विजमुख्येषु भारत ।

। रन्तिदेवो नामागो सौवनाशो मनूनं च । न च राजा पृथुर्वैभ्यो न चायासीद्गौरीरथः ।

व्यातिर्नङ्गषो वाऽपि यथा राजा युधिष्ठिरः । यथाऽतिमात्रं कान्तेयः श्रिया परमया युतः ।

१८१७

रजसूयमवाप्येवं हरिश्चन्द्र इव प्रभुः । रतां दृष्ट्वा श्रियं पार्थ हरिश्चन्द्रे यथा शिभो ।

कथन्तु जीतिं श्रेष्ठा मम पश्यमि भारत । अन्वेनैव पुनं नङ्गे विपर्यस्तं नराधिपे । कनीयोभो विवर्द्धनी ज्येष्ठा हीयन् एव च ।

एवं दृष्ट्वा नाभिर्विन्दामि शशं समोत्तमाणेऽपि कुरुप्रवीर । तेनाहमेवं कृत्रतां गतश्च विवर्णताश्चैव सभोक्तास्तदा ।

दत्तो महाभारते सभापर्वणि द्यूतपर्वणि दुर्वीधनमन्त्रादिपिष्टाश्रितमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ त्वै ज्येष्ठो ज्येष्ठिनयः पुत्र मा पाण्डवान द्विष । देष्टा ह्यसुखमादत्ते यथैव निधनं तथा ।

अयुतत्रं समानार्थं तुल्यमित्रं युधिष्ठिरं । अदिषन्तं कथं दिव्यात्मादृशो भरतर्षभ ।

१८१८

तुल्याजिनवीर्य्यश्च कथं भातुः श्रियं नृप । पुत्र कामयसे मोहान्नैवं भूः शत्रू मा शूचः ।

अथ यद्भूमिर्तं वां काङ्क्षेमि भरतर्षभ । चत्विजस्तव तन्वन्तु सप्ततन्तुं महाध्वरं ।

आहृदिस्व राजानस्तवापि त्रिपुलं धनं । प्रीत्या च बद्धमानाश्च रक्षान्याभरणानि च ।

अनार्थोऽस्ते तात परस्वसृहणं शृणु । स्वसन्तुष्टः स्वधर्मस्थो यः स वै सुखमेधते ।

अथापारः पार्थेयु निरत्येयोनः स्वकर्मेभु । रक्षणं समुपज्ञानभित्तैर्भवत्तच्छणं ।

१८१९

विपत्तिष्वयथो दत्तो नित्यमुत्थानवान्नरः । अप्रमत्तो विनीतात्मा नित्यं भद्राणि पश्यति ।

बाह्मनिवैतान्माच्छेत्सीः पाण्डुपुत्रास्तथैव ते । भ्रातृणां तद्वनार्थं वै मित्रद्रोहश्च मा कुरु ।

पाण्डोः सुतान्मा दिवस्त्रेह राजंस्तथैव ते भ्रातृधनं समयं । मित्रद्रोहे तात महानधर्मः पितामहा ये तेष तऽपि तेषां ।

अन्तर्वैथा दददित्तं कामाननुभवेन् प्रियान् । कीडन् स्तोभिर्निर्गताङ्कः प्रशम्य भरतर्षभ ।

इतिश्री महाभारते सभापर्वणि द्यूतपर्वणि दुर्व्याधनसन्तापे विपश्चाशक्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

॥ दुर्व्याधन उवाच ॥ यस्य नास्ति निजा प्रज्ञा केवलन्तु बज्जश्रुतः । न स जानाति शास्त्रार्थं दर्वीं स्तूपरसानिव । ५४०॥

जानन् वै मोहयसि मा नावि नौरिव संयता । स्वार्थं किं नावधानं ते उताहो द्रष्टुं मा भवान् ।

न-सन्तो मे धार्तराष्ट्रा येपां लमनुशासिता । भविष्यमर्थमाख्यासिं सर्वदा कृत्यमात्मनः ।

परनेथोऽयणीत्यस्य स मार्गान् प्रतिमुञ्चति । पन्थानमनुगच्छेयुः कथं तस्य पदानुगाः ।

राजन् परिणतप्रज्ञो दृढ्रसेवो जितेन्द्रियः । प्रतिपन्नान् स्वकार्थेषु संमोहयसि नो मृगं ।

लोककृत्ताद्राजवृत्तमन्यदाह दृढ्रस्यतिः । तस्माद्राज्ञाऽप्रमत्तेन स्वार्थश्चिन्त्यः सदैव हि । ५४०

चर्चिष्यथ महाराज जये वृत्तिः समाहिता । स वै धर्मस्त्वधर्मो वा स्वदृष्टौ का परोक्षणा ।

प्रकालयेद्दिशः सर्वाः प्रतोदनेन सारथिः । प्रत्यमित्रश्रिंशं दीप्तां जिघृक्षुर्भरतर्षभ ।

प्रच्छन्ना वा प्रक्षयो वा योगो योऽरिं प्रवादते । तदै शस्त्रं शस्त्रविदो न शस्त्रं केदनेन स्यते ।

शत्रुश्चैव हि मित्रश्च न लेख्यं न च मातृका । यो वै सन्तापयति यं स शत्रुः प्रोच्यते नृप ।

असन्तोषः शिशो मूलं तस्मात्तं कारयाम्यहं । समुच्छेये यो यतते स राजन् परमो नयः । ५४१॥

ममत्वं हि न कर्तव्यमेयस्यै वा धनेऽपि वा । पूर्वोवाते हरन्त्वन्ये राजधर्मं हि तं विदुः ।

अद्रोहममथं कृत्वा चिच्छेदं नमुचेः शिरः । शक्रः साऽभिमता तस्य रिपो वृत्तिः सनातनो ।

द्वात्रेता यसते भूमिः सर्पो विलशयानिव । राजानश्चाविरोद्धारं ब्राह्मणश्चाप्रवासिन्नेन ।

न-स्ति वै जातिः शत्रुः पुरुषस्य विशास्यते । येन साधारणे वृत्तिः स शत्रुर्वैतरो जनः ।

शत्रुपक्षं मन्थन्त्यं यो मोहात् समुपेक्षते । व्याधिराषायित इव तस्य मूलं क्षिणति सः । ५४२॥

अल्पोऽपि क्षरित्यर्थं वर्द्धमानः पराक्रमैः । वल्मीको मूलज इव यसते वृक्षमन्त्रिकात् ।

आजमीढ रिपुर्लक्ष्मीणां ते रोचिष्ट भारत । एष भारः सत्त्वतां नयः शिरसि धिष्ठितः ।

जगद्वृद्धिमिवार्थानां यो वृद्धिमभिकाङ्क्षते । एधते जातिषु स वै सद्योवृद्धिर्है विक्रमः ।

नाप्राप्य पाण्डवैश्वर्यं संशमो मे भविष्यति । अत्रास्ये वा श्रियं तां हि श्रिये वा निहता युधि ।

एतादृशस्य किं मेऽद्य जीवितेन विशास्यते । वर्द्धन्ते पाण्डवा नित्यं वयन्वत्स्थिरवृद्धयः । ५४३॥

इतिश्री महाभारते सभापर्वणि द्यूतपर्वणि दुर्व्याधनसन्तापे चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

॥ शत्रुनिश्वाच ॥ यां त्वमेतां श्रियं दृष्ट्वा पाण्डुपुत्रे युधिष्ठिरे । तथसेतां हरिष्यामि द्यूतेन जयाम्बर ।

श्रीहृद्यतां परं राजन् कुतोपुत्तो युधिष्ठिरः । अत्रान् चिपन्नतः सः विद्वान्विदुषो जयेत् ।

स्वहान् धनंपि मे विद्धि शरान्बाणश्च भारत । अचाणां हृदयं मे ज्या रथं विद्धि समासुरं ।

॥ दुर्योधन उवाच ॥ अयमुत्सहते राजन् श्रियमाहर्तुमर्हति । द्यूतेन पाण्डुपुत्रेभ्यस्तदनुज्ञातमर्हमि ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ स्थितोऽस्मि शासने भ्रातृर्विदुरस्य महात्मनः । तेन सङ्गम्य वेत्स्यामि कार्यंस्यास्य विनिश्चयः । १८१०

॥ दुर्योधन उवाच ॥ व्यपनेत्यति ते बुद्धिं विदुरो मुक्तसंशयः । पाण्डवानां हि ते युक्ता न तथा मम कौरव ।

नारभेताव्यासमर्थ्यान् पुरुषः कार्यमात्मनः । मतिरस्यैव योर्वीरसि कार्येषु कुरुनन्दन ।

भयं परिहरन्मन्द आत्मानं परिपालयन् । वर्षासु क्लिन्नकटवन्तिष्ठन्नेवावसीदति ।

न व्याधेयो नापि यमः प्राप्तुं श्रेयः प्रतीक्षते । यावदेव भवेत् कन्यस्तावच्छ्रेयः समाचरेत् ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ सर्वथा पुत्र बलिभिर्विगृहे मे न रोचते । वैरं विकारं सृजति तदैव शस्त्रमनायमं । १८११

अनर्थमर्थं मन्यते राजपुत्र सङ्गन्धनं कलहस्यातिघोरं । तदैव प्रमत्तन्तु यथाकथञ्चित् सृजेदसौत्रिशितान् सायकंश्रु ।

॥ दुर्योधन उवाच ॥ द्यूते पुराणैर्व्यवहारः प्रणीतस्तत्रात्ययो नास्ति न सम्प्रहारः । तत्रोच्यते शकुनेर्ब्याकमद्य सभां त्रिप्रं लम्बिहाज्ञापयस्व ।

स्वर्गद्वारं दीप्यतां नो विशिष्टं तदर्त्तिनां चापि तथैव युक्तं । भवेदेवं ह्यात्मना तुल्यमेवं दुर्गेदरं पाण्डवैस्त्वं कुरुष्व ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ वाक्यं न मे रोचते यत्तयोक्तं यत्ते प्रियं तत् क्रियतां नरेन्द्र । पश्चात्तस्यैव नदुपक्रम्य वाक्यं नहीदृशं भावि वचो हि धर्म्यं ।

दृष्टं ह्येतदिदुरणैव सर्वं विपश्चिता बुद्धिविद्यानुगमः । तदैवैतदवशस्याभ्युपैति महद्भयं क्लियजोवधाति । १८१२

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा धृतराष्ट्रो मनीषी देवं मत्वा परमं दुस्तरञ्च । शशमिषैः पुरुषान् पुत्रवाक्ये स्थितो राजा दैव संमूढचेताः ।

सहस्रसंख्यां हेमवैदूर्यचित्रां शतद्वारां तोरणस्फटिकाख्यां । सभामथो कोशमात्रायतां मे तद्विस्तारामाशु कुर्वन्तु युक्ताः ।

श्रुत्वा तस्य वरितां निर्विशङ्काः प्राज्ञा दक्षाम्वा तदा चक्रुर्गाण्ड । सर्वद्व्याणुपुत्रद्वः सभायां सहस्रशः शिन्धिनश्चैव युक्ताः ।

कालेनाल्पेनाद्य निष्ठां गतां तां सभां रम्यां वज्रगतां विचित्रां । चित्रैर्मै रामनैरभ्युपेतामाचख्युस्ते तस्य राज्ञः प्रतीताः ।

नतो विद्वान् विदुरं मन्त्रिमण्यमुवाचेदं धृतराष्ट्रो नरेन्द्रः । युधिष्ठिरं राजपुत्रञ्च गत्वा मदाख्येन विप्रमिहानयस्व । १८१३

समेयं भूवज्रगतां विचित्रां शय्यामनैरुपपत्तां महर्षिः । सा दृश्यतां भ्रातृभिः साद्वैमेत्य सुहृद्भ्यो वरतेतामत्र चेति ।

इति श्री महाभारते सभापर्वणि द्यूतपर्वणि युधिष्ठिरानयने पञ्चपञ्चांगोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ मतमाज्ञाय पुत्रस्य धृतराष्ट्रो नराधिपः । मत्वा च दुस्तरञ्चैव भेतद्राजं शकाराह ।

अन्याधिन तथोक्तस्य विदुरो विदुषांश्रुः । नाभ्यनन्दे चो भ्रातृर्वचनश्चेदमब्रवीत् ।

॥ विदुर उवाच ॥ नाभिनन्दे तृपते तृपभते मैत्रं कथाः कुलनाशादिभेमि । पुत्रैर्भिर्भैः कलहस्ते भुवं स्थीदतच्छक्के द्यूतक्री नरेन्द्र ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ नेह वत्तः कलहस्तस्य ते मां न चेदेवं प्रतिलोमं भविष्यत् । धावानुशिष्टस्य वयो क्लेदं सर्वं गजतिष्ठति न स्वतन्त्रं । १८१४

तदद्य विदुर प्राप्य राजानं मम शासनात् । त्रिप्रमानय दुर्लभं कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरं ।

इति श्री महाभारते सभापर्वणि द्यूतपर्वणि युधिष्ठिरानयने पट्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रायाद्विदुरोऽश्वेतदारैर्बर्हाजवैर्बलिभिः साधुदानैः । बलाजियुक्तो धृतराष्ट्रेण राज्ञा मनोविण्णं पाण्डवानां सकाशे ।

सोऽभिपद्य तदध्वानमासाद्य नृपतेः पुरं । प्रविवेच महानुद्धिः पूज्यमानो दिजातिभिः ।

स राजगृहमासाद्य कुबेरभवनोपमं । अभ्यागच्छन् धर्मात्मा धर्मपुच्छं युधिष्ठिरं ।

तं वै राजा सत्यधृतिर्मात्मा अजातशत्रुर्विदुरं यथावत् । पूजापूर्वं प्रतिगृह्णाजमोढस्ततोऽष्टच्छत्रुराष्ट्रं सपुच्छं । १८१५

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ विज्ञायते ते मनसोऽप्रहर्षः कश्चित् चत्तः कुशलेनागतोऽपि । कश्चित् पुच्छः स्वस्तिरस्थानुलोमा वशानुगाद्यापि विशोऽय कश्चित् ।

॥ विदुर उवाच ॥ राजा महात्मा कुशलो सपुच्छ आस्ते वृत्तो ज्ञातिभिरिन्द्रकैष्यः । प्रीतो राजन् पुच्छगुणैर्बिन्वीतो विशेषेण एवात्मरतिर्हृडात्मा ।

इदन्नु त्वां कुरुराजोऽयुवाच पूर्वं वृष्टा कुशलश्चाव्ययश्च । इयं सभा त्वत्सभातुल्यरूपा भ्रातृणां ते दृश्यतां मेत्य पुच्छ ।

समागम्य भ्रातृभिः पार्थ तस्यां सुखद्यूतं क्रियतां रम्यताञ्च । प्रीयामहे भवतां सङ्गमेन समागताः कुरवश्चापि सर्वे ।

दुरोदरा विहिता ये तु न च महात्मना धृतराष्ट्रेण राज्ञा । तान् द्रव्येषु कितवान् सन्निविष्टानित्यागतेऽहं नृपते तज्जपस्व । १८१६

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ द्यूते चत्तः कलहो विद्यते नः को वै द्यूतं रोचते बुध्यमानः । किं वा भवान् मन्यते युक्तरूपं भवदाक्ये सर्वे एव स्थिताः स्म ।

॥ विदुर उवाच ॥ जानास्यहे द्यूतमनर्थमूलं कृतय यज्ञोऽस्य मया निवारणे । राजा च मां प्रादिषोत्स्वकाशं श्रुत्वा विद्वन् श्रेय इहाचरस्व ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ के तत्रान्ये कित्वा दीव्यमाना विना राज्ञो धृतराष्ट्रस्य पुच्छैः । पृच्छामि त्वां विदुर ब्रूहि नृसान् ये दीव्यामः श्रतश्च सन्निपत्य ।

॥ विदुर उवाच ॥ गान्धारराजः शकुनिर्बिश्वाश्रिते राजाऽतिदेवो कृतहस्तो मृताक्षः । विनिश्चितश्चिन्तयेन् राजा सत्यव्रतः पुरुमित्रो जयश्च ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ महाभयाः कित्वाः सन्निविष्टा मायोपधा देवतारोऽत्र सन्ति । धात्रा तु दिष्टस्य वशे क्लिष्टेऽस्म्यं जगन्निष्ठति न स्वतन्त्रं । १८१७

माहं राज्ञो धृतराष्ट्रस्य शासनाद्भुमिच्छामि कवे दुरोदरं । इष्टो हि पुत्रस्य पिता सदैव तदर्थां कर्त्ता विदुरास्य मां यथा । न चाकामः शकुनिना देविताऽहं भजेत्मा जिष्णुराङ्गयिता सभायां । आह्वेताऽहं न निवर्त्ते कदाचित्तदा हितं शास्त्रं वै प्रते मे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा विदुरं धर्मराजः प्रायान्तिकं सर्वमाश्रयाय तूथं । प्रायान्छोभुते सगणः सानुयाचः सहस्त्रीभिर्द्रौपदीमादि कृत्वा ।

दैर्बहिः प्रज्ञां मुष्णाति चक्षुस्तेज इवापतत् । धातुस्य वज्रमन्येति पाशैरिव नरः चितः ।

इत्युक्त्वा प्रययौ राजा सह चत्ता युधिष्ठिरः । अमृत्युमरणसाक्षाद्य धमाङ्गानमरिन्दसः । १८१८

वाह्मीकेन रथं यत्समास्थाय परवीरहा । परिच्छ्वो ययौ पार्थो भ्रातृभिः सह पाण्डवः ।

राजश्रिया दीयमानो ययौ ब्रह्मपुरःसरः । एतराद्रेण चार्द्धतः कालस्य समयेन च ।

स चास्मिन्पुंरं गत्वा एतराद्वहं ययौ । समियाय च धर्मोत्सा एतराद्रेण पाण्डवः ।

तथा भीमेण द्रेणेन कर्णेन च हरेण च । समियाय यथान्यायं द्रौणिना च विभुः सह ।

समेत्य च महाबाहुः सोमदत्तेन चैव ह । दुर्योधनेन शन्येन सौबलेन च वीर्यवान् ।

१०१५

ये चान्ये तत्र राजानः पूर्वमेव समागताः । दुःश्रामनेन वीरेण सर्वैर्भ्रातृभिरेव च ।

जयद्रथेन च तथा कुरुभिश्चापि सर्वैश्च । ततः सर्वैर्महाबाहुभ्रातृभिः परिवारितः ।

प्रविवेश गृहं राज्ञो एतराद्वस्य धीमतः । ददर्श तत्र गान्धारीं देवीं पतिमनुव्रतां ।

सुधाभिः संवृतां शंखत्ताराभिरिव रोहिणीं ।

अभिवद्य स गान्धारीं तथा च प्रतिनन्दितः । ददर्श पितरं वृद्धं प्रज्ञाचक्षुषमीश्वरं ।

१०१६

राज्ञा मूर्धन्युपघातास्ते च कौरवनन्दनाः । चत्वारः पाण्डवा राजन् भीमसेनपुरोगमाः ।

ततो हर्षः समभवत् कौरवाणां विश्राम्यते । तान् दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रान् पाण्डवान् प्रियदर्शनान् ।

विविश्रुतेऽभ्यनुज्ञाता रत्नवन्ति गृहाणि च । ददृशुश्चापयातास्तान् द्रौपदीप्रसूताः स्त्रियः ।

याज्ञमेत्याः परावृद्धिं दृष्ट्वा प्रज्वलितामिव । सुधासा एतराद्वस्य नतिप्रमनसोऽभवं ।

ततस्ते पुरुषव्याघ्रा गत्वा स्त्रीभिस्तु संविदः । कृत्वा व्यायामपूर्वाणि कृत्य नि प्रतिकर्षं च ।

१०१७

ततः कृताङ्गिकाः सर्वे दिव्यचन्दनभूषिताः । कल्याणमनसश्चैव ब्राह्मणान् स्वस्ति वाच्य च ।

मनोज्ञमशनं भुक्ता विविशुः शरणान्यथ । उपगीयमाना नारीभिरस्त्रपन् कुरुपुङ्गवाः । अनन्तरञ्च तत् प्राप्य प्रोताः पर
पुरञ्चयाः ।

जगाम तेषां सा रात्रिः पुष्पा रतिविहारिणं । स्त्रयमानाश्च श्रान्ताः काले निद्रामथात्यज् ।

सुखोषितास्ते रजनीं प्रातः सर्वे कृताङ्गिकाः । सभां रम्यां प्रविविशुः कितवैरभिनन्दिताः ।

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्यूतपर्वणि युधिष्ठिरसभागमनं सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

॥ अस्यायन उवाच ॥ प्रविश्य तं सभां पार्था युधिष्ठिरपुरोगमाः । समेत्य पार्थिवान् सर्वान् पूजार्हानभिर्पूज्य च ।

१०१८

यथाशयः समेयाना उपविष्टा यथार्हतः । आसनेषु पवित्रेषु स्वर्द्धास्तरणवसु च ।

तेषु तेषांपविष्टेषु सर्वैश्च नृपेषु च । शकुनिः सौबलस्तत्र युधिष्ठिरमभाषत ।

॥ शकुनिरुवाच ॥ उषस्तीर्थां सभा राजन् सर्वे त्वयि कृतचणाः । अचानुप्रा देवैरस्यै समर्थोऽस्तु युधिष्ठिर ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ निहतर्देवमे प्रापं न चातोऽत्र पराक्रमः । न च नोतिर्भुवा राजत्किं त्वं द्यूतं प्रशंससि ।

नृह मां प्रशंसन्ति निहतौ कितवैश्च हि । शकुने मैव नो जैषीरमार्गेण नृशमवत् ।

१०१९

॥ शकुनिरुवाच ॥ यो दत्ति संस्थां निहतौ विशिशस्तेष्टास्त्रिभ्यः कितवोऽजगाम । महामतिर्यश्च जानाति द्यूतं स वै सर्वं

सहते प्रक्रियासु ।

अचमलहः सोऽभिमेवत् परं नलेनैव दोषो भवतीह पार्थ । दीव्यामहे पार्थिव मा विशङ्का कुरुष्व पाण्डव चिरञ्च माह्वयाः ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ एवमाहायमस्मिन् देवलो मुनिमत्तमः । इमानि लोकद्वाराणि यो वै सञ्चरते सदा ।

इदं वै देवेनं पापं निरुत्या कितवैः सह । धर्मेण तु जयो युद्धे तत्परं नतु देवेनं ।

नार्था स्नेच्छन्ति भाषाभिर्भाषया न चरन्त्युत । अजिह्वमशठं युद्धमेतत्तत्पुरुषव्रतं ।

९०४०

शक्तिर्वा ब्राह्मणार्थाय शक्तिर्वा प्रयत्नामहे । तर्हि वित्तं माऽतिदेवो मज्जेषीः शकुने परान् ।

निरुत्या कामये नाहं सुखान्युत धनानि वा । कितवस्थाप्यनिरुतेष्टं च भवेत्तत् पृथगेति ।

॥ शकुनिरुवाच ॥ ओचियः ओचियानेति निरुत्यैव युधिष्ठिर । विद्वानविदुषोऽभ्येति नाङ्गुली निरुतिं जनाः ।

अर्चैर्ह शिचितोऽभ्येति निरुत्यैव युधिष्ठिर । विद्वानविदुषोऽभ्येति नाङ्गुली निरुतिं जनाः ।

अकृतास्तं कृतास्तस्य दुःखं बलवत्तरः । एवं कर्मसु सर्वेषु निरुत्यैव युधिष्ठिर ।

९०४५

एवं त्वं मामिहाभ्येत्य निरुतिं यदि मन्यसे । देवनादिनिवर्त्तस्व यदि ते विद्यते भयं ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ आहूते न निवर्त्तयमिति मे व्रतमाहितं । विविध बलवाद्याजन् दिष्टस्यास्मि वशे स्थितः ।

अस्मिन् समागमे केन देवेन मे भविष्यति । प्रतिपाणस्य कोऽन्योऽस्ति ततो द्यूतं प्रवर्त्ततां ।

॥ दुर्ध्याधन उवाच ॥ अहं दाताऽस्मि रत्नानां धनानाञ्च विशास्यते । मर्दये देविता चायं शकुनिर्भीतातुलो मम ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अन्येनान्यस्य वै द्यूतं विषमं प्रतिभाति मे । एतदिदं नृपादत्तस्य काममेव प्रवर्त्ततां ।

९०४७

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उपोद्गमाने द्यूते तु राजानः सर्वे एव ते । धृतराष्ट्रं पुरस्त्राय विविष्टां सभां ततः ।

भोभो द्रोणः कृपश्चैव विदुरस्य महामतिः । नातिप्रोतेन मनसा तेऽन्ववर्त्तन्त भारत ।

ते दम्भश्च पृथक्चैव सिंहयोवा महौजसः । सिंहासनानि भूरीणि विचित्राणि विभेजिरे ।

शूद्रप्रभे सा सभा राजन् राजभिः समागतैः । देवैरिव महाभागैः समभेदैः क्षिपिष्ठपं ।

सर्वे वेदविदः शूराः सर्वे भास्वरमूर्त्तयः । प्रावर्त्तत महाराज सुचद्यूतमनन्तरं ।

९०४९

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अयं वज्रधनो राजन् सागरावर्त्तमभवः । मणिहारीत्तरः श्रीमान् कनकान्तमभूषणः ।

एतद्राजन् मम धनं प्रतिपाणोऽस्ति कलव । येन मां त्वं महाराज धनेन प्रतिदोष्यसे ।

॥ दुर्ध्याधन उवाच ॥ सन्ति मे मणयश्चैव धनानि सुवह्नि च । मत्सरस्य त मेऽर्थेषु जयस्तेन दुरोदर ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो जयाह शकुनिस्तान् चानन्तत्त्ववित् । जितमित्येव शकुनिर्धुधिष्ठिरमभाषत ।

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्यूतपर्वणि द्यूतारम्भे अष्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ मत्तः केनवकेनैव यज्जितोऽस्मि दुरोदरे । शङ्कते हन्त दीव्यामां म्लहमानाः परस्परं ।

९०५०

सन्ति निष्कमहस्य कुण्डिना मरिचैः शुभाः । कोषो हिरण्यमलयं जातरूपमनेकशः । एतद्राजन् मम धनं तेन दीव्यामहं लया ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कौरवाणां कुलकरं ज्येष्ठं पाण्डवमच्युतं । इत्युक्तः शकुनिः प्राह जितमित्येव तं नृपं ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अयं महत्समितिो वैशाघः सुप्रतिष्ठितः । सुचकोपस्करः श्रीमान् किङ्किणीजालमण्डितः ।

संक्रादौ राजरथो य इहाम्भानुपावहत् । जैत्रा रथवरः पुण्डो मेघसागरनिःस्वनः ।

अष्टौ यं कुमुदच्छायाः सदस्या राद्रममताः । वहन्ति नैपां मुच्येत पदाङ्गमिमुपस्पृशन् । एतद्राजन् धनं मम तेन दीव्यामहं लया ।

९०५५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं श्रुत्वा व्यवसितो निवृत्तिं समुपाश्रितः । जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ शतं दामोसहस्राणि तस्यैव हेमनदिकाः । कम्बुमेयगृध्रादिभ्यो निष्कृतस्यः स्वतकृताः ।

महोत्तमान्भरणाः सुवस्त्राश्चन्दनोत्तिताः । मणीन्हेम च विभक्त्यश्नतः पट्टिविशारदाः ।

अनुमेवासुरान्तामाः कुशला नृपसामसु । स्वातकानाममर्त्यानां राजाश्च मम श्रमनात् । एतद्राजन् मम धनं तेन दीयाम्यहं लया ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निवृत्तिं समुपाश्रितः । जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत । २००

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ एतावन्ति च दासानां साहस्राण्युत सन्ति मे । प्रदक्षिणानुलोमाश्च आवारवसनाः सदा ।

प्राज्ञा नैधाविनो दान्ता युवानो मृष्टकुण्डलाः । पात्रोहस्ता दिवाराचमतिथीन् भोजयन्त्युत ।

एतद्राजन् मम धनं तेन दीयाम्यहं लया ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निवृत्तिं समुपाश्रितः । जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ सहस्रसङ्ख्या नागा भे मत्तः लिङ्गानि सौबल । हेमकटाः कृतापीडाः पद्मिनो हेममालिनः । २०१

सुदाम्ना राजवहनाः सर्वशम्भुचमा युधि । ईषादन्ता महाकायाः सर्वे चाष्टकरेणवः ।

सर्वे च पुरभेत्तारो नवमेघनिभा गजाः । एतद्राजन् मम धनं तेन दीयाम्यहं लया ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्येवं वादिनं पार्थं प्रहमन्निव सौबलः । जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ रथास्त्रावन्त एवेमे हेमदण्डाः पत्राकिनः । हयैस्त्रिनाभैः समन्ना रजिभिश्चित्राधिभिः ।

एकैको ह्यत्र लभते सहस्रपरमां स्यति । युध्यतेऽयुध्यतो वाऽपि वेतनं मासकालिकं । २०२

एतद्राजन् मम धनं तेन दीयाम्यहं लया ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्येवमुक्ते वचने कृतवैरो दुरात्मवान् । जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अर्थास्तित्तिरिक्त्वापायन गान्धर्वान्हेममालिनः । ददौ विवरयस्त्रयो यस्तान् गाण्डीवधन्वे ।

युद्धे जितः पराभूतः प्रीतिपूर्वमरिन्दमः । एतद्राजन् मम धनं तेन दीयाम्यहं लया ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निवृत्तिं समुपाश्रितः । जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत । २०३

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ रथानां शकटानाञ्च श्रेष्ठानाञ्चायुतानि मे । युक्तान्येव हि तिष्ठन्ति वाहैश्चावचैस्तथा ।

एवं वृक्षस्य वङ्गस्य ममुद्योय सहस्रशः । तथा समुदिता वीराः सर्वे वीरपराक्रमाः ।

चीरं पिबन्तस्तिष्ठन्ति भुञ्जानाः शालितण्डुलान् । पट्टिस्तानि सहस्राणि सर्वे विपुलवचसः ।

एतद्राजन् मम धनं तेन दीयाम्यहं लया ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निवृत्तिं समुपाश्रितः । जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत । २०४

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ तासलोहैः परिवृता निधयो ये चतुःश्रताः । पञ्चदौणिक एवैकैः सुवर्षेभ्यो हतस्य वै ।

जातहृत्पथ मुख्यस्य अर्धस्य भारत । एतद्राजन् मम धनं तेन दीयाम्यहं लया ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निवृत्तिं समुपाश्रितः । जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ।

इति श्रीमहाभारते सभापर्ण्ये द्यूतपर्ण्ये देवने एकादशोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं प्रवर्तिते द्यूते धीरे सर्वपाहारिणि । सर्वसंशयनिर्भीता विदुरो वाक्यमब्रवीत् ।

॥ विदुर उवाच ॥ महाराज विजानीहि यत्नां वक्ष्यामि भारत । मुमुक्षुरौषधमिव नरोचेतापि ते श्रुते ॥ १०२४

यदे पुरा जातमात्रो हराव गोमायुर्वदिसः । पापचेताः । दुर्व्याधनो भारतानां कुलघ्नः सोऽयं व्यक्तो भवतां कालहेतुः ।

गृहे वसन् गोमायुं त्वं वै मोहान्न बुध्यसे । दुर्व्याधनस्य रूपेण प्रष्टुं काव्या गिरं मम ।

मधुवै माध्विका लब्धा प्रपातं नैव बुध्यते । आरुह्य तं मञ्जति वा पतनञ्चाधिगच्छति ।

सोऽयं मत्तोऽक्षद्यूतेन मधुवन्न परीक्षते । प्रपातं बुध्यते नैव वैरं कृत्वा महारथैः ।

विदितं मे महाप्राज्ञ भोजेष्वेवाममञ्जसं । पुत्रं सन्त्यक्तवान् पूर्वं पौराणं हितकांक्षया ।

१०००

अन्धका यादवा भोजाः सभेताः क्षेममत्यजन् । नियोगात्तु हते तस्मिन् कृष्णेनामित्रघातिना ।

एवं ते ज्ञातयः सर्वे भोदमानाः श्रुतं समाः । तन्नियुक्तः सयमाचो नियुक्तः सयोधनं ।

नियुक्तादस्य पापस्य भोदनां कुरवः सुखं । काकेनेमांश्चित्रवर्हान् शार्दूलान् कोटुकेन च । क्रीणीष्व पाण्डवाञ्चाजन् मा मञ्जोः

शोकसागरे ।

त्यजेत् कुलार्थे पुरुषं श्रीमत्पार्थं कुलं त्यजेत् । ग्रामं जनपदस्यार्थं आत्मार्ये प्रियिर्न त्यजेत् ।

सर्वज्ञः सर्वभावज्ञः सर्वशत्रुभयङ्करः । इति सा भाषते कोऽथ जम्भाम्पागो महासुरान् ।

११०५

हिरण्यदीविनः कांसित् पक्षिणो वनगोचरान् । गृहे किल कृतावासान् लोभाद्राजा न्यपोडयत् । सचोपभोगलोभाभ्यां हिरण्या

र्थी परन्तप ।

आयनिश्च तदालम्ब्य उभे सद्यो व्यनाशयत् । तदर्थकामः पाण्डवान् मादुहः कुहसत्तम ।

भोहांत्मा तस्यैष पश्चात् पक्षिणा पुरुषो यथा । जातं जातं पाण्डवेभ्यः पुष्यमादत्स्व भारत ।

मालाकार इवाराभे स्नेहं कुर्वन् पुनः पुनः । वृत्तानङ्गारकारीव भैरान्धाचोः समूलकान् ।

मागमः ससुतामात्यः सबलस्य यमचर्य । समवेतान् हि कः पार्थान् प्रतियुध्यते भारत । मरुद्भिः सहितो राजव्रपि शोचान्मरु

त्यतिः ।

१११०

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्यूतपर्वणि विदुरहृतिवाक्ये षष्ठोऽध्यायः ॥ ६० ॥

॥ विदुर उवाच ॥ द्यूतं मूलं कलहस्याभ्युपैति मिथो भेदं महतो वै भयाय । तदास्थितोऽयं धृतराष्ट्रस्य पुत्रो दुर्व्याधनः संजते वैरमुयं ।

प्रातिपेयाः शान्तनवा भोमसेनाः सवाहिकाः । दुर्व्याधनापराधेन कृच्छ्रं प्राप्स्यन्ति सर्वशः ।

दुर्व्याधेना भदेनैष ईमं रीडादपोहति । विषाणं गौरिव मदात् स्वयमारुञ्जते तप्तनः ।

यश्चित्तमन्वेति परस्य वीरः कविः स्वात्मवमन्य दृष्टिं । नावं समूरे इव बालनेत्रामारुह्य धीरे व्यसनं निमज्जेत् ।

दुर्व्याधेनो रत्नहते पाण्डवेन प्रीयायमे त्वं जयतीति तच्च । अतिनम्रो जायते सम्प्रहारे यतो विनाशः समुपैति पुंशः । १११५

आकर्ष्यते वाक्फलः सुप्रणीतो हृदि प्रौढो मन्त्रपदः समाधिः । युधिष्ठिरेण कलहस्त्रवायमचित्तिनोऽभिमतः स्वबभूवा ।

प्रातिपेयाः शान्तनवाः प्रष्टुं ध्वं काव्या वाचं संसदि कौरवाणां । वैश्वानरं प्रज्वलितं सुघोरं मा यास्यध्वं मन्दमनु

प्रपन्नाः ।

यदः मनुं पाण्डोऽजातशत्रुर्च संयच्छेदलमदाभिभूतः । वृकोदरः सव्यसाची यमौ च कोऽत्र द्वीपः स्यात्तुमुने वसदानौ ।
सहाराज प्रभवंस्त्रि धनानां पुगं द्यूतान् मनसा यावदिव्यैः । बह्विज्जान् पाण्डवंक्षेत्रायस्त्रं किन्त तत्स्यादसु बिन्देह पाथान् ।
जानीमहे देवि । भोवनस्य वेद द्यूने गिकृतिं पार्ष्वतोयः । यतः प्राप्तः शकुनिस्रव यातु मासूयथो भारत पाण्डवेयान् । २१९०

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्यूतपर्वणि विदुरवार्कौ एकषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

॥ दुर्योधन उवाच ॥ परेषानिव यशसा स्नाप्ये त्वं सदा चतः कुलस्यन् धार्तराष्ट्रान् । जानीमहे विदुर यन्निघत्स्वं बालानिवासा
न मन्त्यमे नित्यमेव ।

म विज्ञेयः पुरुषोऽन्यत्रकामो निन्दाप्रशमे हि तथा युनक्ति । जिह्वा मनस्ते हृदयं व्यनक्ति ज्योतिःस्तराग्नमनसः प्रातिकूल्यं ।
उत्सर्गं च व्याल इवाहितोऽस्मि मार्जारवयोपकक्षोपहंसि । भर्तृव्रत्तावहि प्राप्रोयमाज्ञस्तस्मात् चतः किं न विमेषि पापात् ।
जित्वा शत्रून् फलमाप्तं महद्भैमास्मान् चतः पुरुषाणीह वोचः । द्विषद्भिस्त्रि सम्प्रयोगाभिनन्दो मुज्जर्द्धं यामि नः सम्प्रमोहात् ।
अभिव्रतां याति नरोऽक्षमं ब्रुवन्निगूहते गुह्यमभिवसंस्तवे । तदाश्रितोऽपत्रप किं नु बाधमे यदिच्छसि त्वं तदिहाभिभाषमे । २१९५
मा नोऽवमंस्या विद्यमनस्तवेदं शिखस्त्र बुद्धिं स्वविग्राणं सकाशात् । यशो रचस्त्र विदुर सम्प्रणीतं मा व्याप्रतः परकार्येषु
भूस्त्वं ।

अः कर्तन्ति विदुर माऽवमंस्या मा नो नित्यं पुरुषाणीह वोचः । न त्वं वृक्षांमि विदुर यद्वित भेस्त्रिस्त चतर्मा तितित्चून्
चिणु त्वं ।

एकः शास्ता न द्वितीयोऽस्ति शास्ता गर्भे शयानं पुरुषं शास्ति शास्ता । तेनानुश्रितः प्रवणादिवाग्भा यया नियुक्तोऽस्मि तथा
भवामि ।

भिनन्ति शिरसा घ्नन्सर्हि भोजयते च यः । धीरेव कुरुते तस्य कार्याणामनुशासनं । यो बलादनुशास्तीह सोऽमित्रं तेन
विन्दति ।

मित्रतामनुवृत्तान् ममुपेक्षत पण्डितः । प्रदोषयः प्रदीप्ताग्निं प्राक्क्षिरं नाभिधावति । भस्मापि स न विन्देत शिष्टं कच न
भारत । ३१९०

न वामस्यत् पार्वर्धं द्विषन्तं विषयतः उत्तररहितं मनुष्यं । स यत्रेच्छसि विदुर तत्र गच्छ सुमान्विता ह्यसती स्त्री जहाति ।
॥ विदुर उवाच ॥ एतावता पुरुषं ये त्यजन्ति तेषां सख्यमन्तवद्भूहि राजन् । राज्ञो हि क्षित्तानि परिश्रुतानि सान्त्वं दत्त्वा
मुषलैर्घातयन्ति ।

अबालत्वं मन्यसे राजपुत्र बालोऽहमित्येव सुमन्दबुद्धे । यः सौहृदे पुरुषं स्थापयित्वा पृथ्यादेनं दूषयते स बालः ।
न श्रेयसे नीयते मन्दबुद्धिः स्त्री श्रौत्रियस्यैव गृहे प्रदुष्टा । धृवं न रोचैद्धर्तर्धभस्य पतिः कुमार्या इव षष्ठिवर्षः ।
अतः प्रियञ्चेदनुकाङ्क्षमे त्वं सर्वेषु कार्येषु हित्वादिषेण । क्षियस्य राजन् जङ्घ्यङ्गुकांश्च मृच्छ त्वं वै तादृशाश्चैव सर्वान् । २१९५
सम्यते खलु पापीयान्नरः सुप्रियवाग्विह । अप्रियस्य हि पथ्यस्य वक्ता श्रोता हि दुर्लभः ।

यस्तु धर्मपरय स्याद्विला भर्तुः प्रियाप्रिये । अप्रियाग्याह पथ्यानि तेन राजा सहायवान् ।
अथाधिगं कटुजं तीक्ष्णमुष्णं यशोमूषं परुषं पूतिगन्धि । सतां पथं यच्च पितृव्यसन्तो मनुं महाराज पितृ प्रशस्य ।
वैचित्र्यवर्धस्य यशो धनस्य वाङ्मार्गस्यैव सहपुत्रस्य श्रयत् । यथातथा तैः सुतमस्य तेऽसु ममापि च खल्वि दिशन्तु विप्राः ।

आशोविषाक्षेत्रविषान् कोपयेन्न च पण्डितः । एवं ते ऽहं वदामीदं प्रयतः कुरुनन्दन ॥ ११० ॥

इति श्री महाभारते सभापर्ष्यणि द्यूतपर्ष्यणि विदुरस्त्रिवाक्ये द्विपठितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

॥ शकुनिरुवाच ॥ वज्रं वित्तं पराजयेः पाण्डवानां युधिष्ठिर । आचक्ष्य वित्तं कैनेत्य यदि तेऽस्यपराजितं ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ मम वित्तमसंख्यं यदहं वेद शौबल । अथ त्वं शकुने कप्ताहितं समनुपृच्छसि-

अयुतं प्रयुतश्चैव पद्मं खर्व्वमथार्धदं । शङ्खश्चैव महापद्मं निखर्व्वं कोऽरेव च ।

मथश्चैव पराङ्मुखं सपरञ्चात्र पण्यतां । एतन्मम धनं राज्ञेन दीयाम्यहं त्वया ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निरुतिं समुपाश्रितः । जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत । १११ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ गवांश्च वज्रधनूकमभंख्ययमजाविकं । यत्किञ्चिदनुपपन्नां प्राक्विन्धोरपि शौबल । एतन्मम धनं सर्वं तेन दीयाम्यहं त्वया ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निरुतिं समुपाश्रितः । जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ पुरं जनपदी भूमिरब्राह्मणधनैः सह । अब्राह्मणाश्च पुत्रा राजन्निष्टं धनं मम । एतद्राजन् मम धनं तेन दीयाम्यहं त्वया ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निरुतिं समुपाश्रितः । जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ राजपुत्रा इमे राजन् शोभेन् यैर्विभूषितः । कुण्डलानि च निष्काश्च सर्व्वराजविभूषणं । एतन्मम धनं राजंस्तेन दीयाम्यहं त्वया । ११२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निरुतिं समुपाश्रितः । जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ श्यामोऽयुवा लोहिताक्षः सिंहस्कन्धा महाभुजः । नकुलोऽस्य हस्तौ विब्रेतस्म तद्भुजं ।

॥ शकुनिरुवाच ॥ प्रियसे नकुलो राजराजपुत्रो युधिष्ठिर । अस्माकं वश्यां प्रीतो भूयः केन ह दीयसे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा तु तान्बालान् शकुनिः प्रत्यपद्यत । जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अयं धर्मान् सहदेवोऽनुश्रुत्वा लोके ह्यस्मिन् पण्डिताख्यां गतश्च । अनर्हता राजपुत्रेण तेन दीयाम्यहं चा प्रियवत् प्रियेण । ११३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निरुतिं समुपाश्रितः । जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ।

॥ शकुनिरुवाच ॥ माद्रीपुत्रौ प्रियौ राजस्तेनौ विजितौ मया । गरीयामौ तु ते मये भीमसेनधनञ्जयौ ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ऋष्यश्वरमे नूनं यो नावेक्षसि वै नयं । यो नः सुप्रमत्तं मूढं विभेदं कर्तुमिच्छसि ।

॥ शकुनिरुवाच ॥ गर्ते मत्तः प्रपतते प्रमत्तः स्थाणुमृच्छति । ज्येष्ठो राजन् वरिष्ठोऽसि नमस्ते भूतर्षभ ।

स्वप्ने तानि न पश्यन्ति जायते च युधिष्ठिर । कृतवा यान्निदीयन्तः प्रलपन्त्युत्कटा इव । ११४ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यो नः संख्ये सौरिव पारनेता जेता रिपूणां राजपुत्रसत्तरस्रो । अनर्हता लोकवीरेण तेन दीयाम्यहं शकुने फाल्गुनेन ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निरुतिं समुपाश्रितः । जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ।

अथ मया पाण्डवानां धनुर्द्धरः पराजितः पाण्डवः सख्यंवाची । भीमेन राजन् दक्षिणेन दीयं यत् कैतवं पाण्डव तेऽवशिष्टं ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यो नो देवा यो युधि नः प्रणेता यथा वज्रो दानवशत्रुरेकः । तिर्यक्प्रेक्षो मन्त्रतर्भुषाहाता मिहस्कन्धा
ः यथ मदाऽयमर्षी ।

बलेन तु न्यायं य पुमान् विद्यो गदासृतामप्य दहाग्निमईतः । अनर्हता राजपुत्रेण तेन दीव्याम्यहं भीमसेनेन राजन् ॥ २११॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा व्यसमो निरुतिं समुपाश्रितः । जितमित्येव शकुनिर्धुधिष्ठिरमभाषत ।

॥ शकुनिरुवाच ॥ वक्रवित्तं पराजेषो भ्रातृभ्य सहयदिपान् । आचख वित्तं कौन्तेय यदि तेऽस्त्वपराजितं ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अहं विंशष्टः सर्वेषां भ्रातृणां दयितमाया । कुर्व्यामहं जितः कर्षं स्वप्रमादमप्यपुते ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा व्यसमि निरुतिं समुपाश्रितः । जितमित्येव शकुनिर्धुधिष्ठिरमभाषत ।

॥ शकुनिरुवाच ॥ एतन् पापिष्ठमकरोर्यदात्मानं पराजये । शिष्टे मतिं धने राजन् पाप आत्मपराजयः । २१२०

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा मतात्तत्तान् ग्लहे सर्वानवस्थितान् । पराजयश्लोकवीरानुक्ता राज्ञो वृथक् पृथक् ।

॥ शकुनिरुवाच ॥ अस्ति ते वै प्रिया राजन् ग्लह एकोऽपराजितः । पणस्व कृष्णा पाञ्चाली तयात्मानं पुनर्जय ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ नैव ह्रस्वा न महती न कृशा नापि रोहिणी । नीलकुञ्चितकेयी च तथा दीव्याम्यहं तथा ।

शारदोत्पलपत्राद्या शारदोत्पलगन्धया । शारदोत्पलमेविन्या रूपेण श्रीसमानया ।

तथैव स्यादानुश्रयान्तथास्याद्रूपममदा । तथास्याच्छीलमम्यया यानि ह्येनपुत्रवः स्त्रियं । २१२५

सर्वं गुणैर्हि सम्यन्नामनुकूलं प्रियंवदा । यादृशी धर्मकामार्थमिदृशमिच्छेत्ततः स्त्रियं ।

चरमं भविष्यति या प्रथमं प्रतिबुध्यते । आगिपानाविपालिभ्यः सर्वं वेद कृताकृतं ।

आभाति पद्मवद्वक्तं सखेदं मलिकेव च । वेदोमथा दीर्घकेयी ताद्यास्या नातिलोमगा ।

तथैव विधया राजन् पाञ्चाल्याऽहं सुमध्यया । ग्लहं दीव्यामि चार्वङ्गा द्रौपद्या हन्त शैबल ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्ते तु वचने धर्मराजेन धीमता । धिग्धिगित्येव दृष्ट्वानां सभ्यानां निःसृता गिरः । २१२०

चुलुमे वा सभा राजन् राज्ञां सञ्जज्ञिरेऽपुनः । भीमद्रेणकपादीनां खेदश्च समजायत ।

क्षिरा गंधीला विदुरो गतसत्त्व इवाभवेत् । आस्ते ध्यायन्नधोवक्त्रो निश्चमन्निव पङ्कगः ।

धृतराष्ट्रस्तु संवृष्टः पर्यष्टच्छत् पुनः पुनः । किं जितं किं जितमिति ह्याकारं नाभ्यरचत ।

जहर्ष कर्षोऽतिमृष्टं सह दुःशासनदिभिः । इतरेषान् सभ्यानां नेचेभ्यः प्रापतञ्जलं ।

भौवत्सलमिपायैवं जितकाशी मदोल्कटः । जितमित्येव तामवान् पुनरेवान्वपद्यत । २१२५

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि सूतपर्वणि द्रौपदीपराजये विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

॥ दुर्योधन उवाच ॥ एहि चत्तर्द्रौपदीमानयस्व प्रिया भार्या ससतां पाण्डवानां । सभाजितां वेष्म परेतु शीघ्रं तत्रासु दासी

भिरपुत्रशीला ।

॥ विदुर उवाच ॥ दुर्विभाषं भवितं त्वाद्दृष्टेन न मन्दं समुध्यसि पाण्डवद्वः । प्रपाते त्वं लज्जमानो न वेत्सि व्याघ्रान् मृगः कोप

यमेति लं ।

आशीविवासे शिरसि पूर्णकोपा महाविषाः । माकोपिष्टाः सुमन्दात्मन्नागमस्त्वं यमचयं ।

नहि दासीलमापन्ना कृष्णा भवितुमर्हति । अनौशेन हि राक्षसाः पणे न्यस्तेति मे मतिः ।

अयं धत्ते वेणुरिवात्मघातो फलं राजा धृतराष्ट्रस्य पुत्रः । द्यूतं हि वैराग्यमहाभयाय मत्तो न कृष्यत्ययमन्तकाले । २९८

मारुतदः स्यान्नृशंभवादी न हीनतः परमभ्याददीत । यथाऽस्य वाचा परउज्जिते न तां वदेद्वृत्तौ पीपलोक्षा
समुच्चरन्त्यतिवादाश्च वक्ताद्यैराहतः शोचति गाल्यहानि । अस्य नामधेसु ते पतन्ति तान् पण्डितो नावमृजेत् परेषु ।

अजो हि श्रुतमगलित् क्लिप्तः शस्त्रे विपत्रे शिरसाऽस्य भूमौ । निहन्तनं स्वस्य कण्ठस्य धोरं तदद्वैरं माक्रियाः पाण्डुपुत्रः ।

न किञ्चिदित्यं प्रवदन्ति पार्था वनेचरं वा गृहमेधिनं वा । तपस्विनं वा परिपूर्णविद्यं भषन्ति ह्येवं श्वनराः मदैव ।

द्वारं मुघोरं नरकस्य जिह्वं न बुध्यते धृतराष्ट्रस्य पुत्रः । तमन्वितागो बहवः कुरूणां द्यूतोदये सह दुःशामनेन । २९९

मञ्जन्मलवृन्ति शिलाः स्फुल्ले मुह्यन्ति नात्रोऽस्मिं शश्वदेव । मूढो राजा धृतराष्ट्रस्य पुत्रो न मे वाचः पथ्यरूपाः प्रष्टेति

अन्तो नूनं भविताऽयं कुरूणां सुदारुणः सर्वहरो विनाशः । वाचः काव्याः सुहृदां पथ्यरूपा न श्रूयन्ते वद्वेत्स्लोभ एव ।

इति श्री महाभारते समापर्वणि द्यूतपर्वणि विदुरवाक्ये चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ धिगस्तु जत्तारमिति त्रुवाणे दर्पेण मत्तो धृतराष्ट्रस्य पुत्रः । अवेक्षत प्रातिकामी सभायामुवाच चैनं
परमार्थमर्थे ॥

॥ दुर्योधन उवाच ॥ त्वं प्रातिकामिन् द्रौपदीमानयस्व न ते भयं विद्यते पाण्डवभ्यः । जत्ता ह्ययं विवदत्येव भोतो न चास्माकं
वृद्धिकामः मदैव ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तः प्रातिकामी स सुतः प्रायाच्छीघ्रं राजवचो निशम्य । प्रविश्य च श्वेव हि सिंहगोष्ठं समासदन्म
हिर्षो पाण्डवानां । २९०

॥ प्रातिकाम्युवाच ॥ युधिष्ठिरे द्यूतमदेन मतो दुर्योधनो द्रौपदित्वामजेषीत । सा त्वं प्रपद्यस्व धृतराष्ट्रस्य वेषे नयामि
त्वां कर्मणे याजमेति ।

॥ द्रौपद्युवाच ॥ कथं त्वेवं वदसि प्रातिकामिन् को हि दीपेद्वायं राजपुत्रः । मूढो राजा द्यूतमदेन मत्तो ह्यभून्नान्यत् कैत
वमस्य किञ्चित् ॥

॥ प्रातिकाम्युवाच ॥ यदा ज्ञाभूत् कैतवमन्यदस्य तदाऽदेवीत् पाण्डवोऽजातशत्रुः । न्यस्ताः पूर्वं आतरसेन राज्ञा स्वयञ्चात्मा
त्वमयो राजपुत्रि ॥

॥ द्रौपद्युवाच ॥ गच्छ त्वं कितवं गत्वा सभायां प्रच्छ स्तज । किन्तु पूर्वं पराजेषीरात्मानमर्थं वा नु मां ।

एतज्ज्ञात्वा समागच्छ ततो मां नय स्तज । ज्ञात्वा चिकीर्षितमहं राज्ञो यास्यामि दुःखिता । २९१

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सुप्तो गत्वा संचावाच द्रौपद्यामदचस्तदा । युधिष्ठिरं नरेन्द्राणां मध्ये स्थितमिदं वचः ।

कस्यशो नः पराजेषीरिति त्वामाह द्रौपदी । किन्तु पूर्वं पराजेषीरात्मानमर्थं वार्ज्पि मां ।

युधिष्ठिरस्तु निश्चितं गतमस्य दवांभवत् । न तं सुतं प्रत्युवाच वचनं साव्यं माधु वा ।

॥ दुर्योधन उवाच ॥ इहैवागत्य पाचलो ग्रन्थनेन प्रभाषतां । इहैव सर्वे शृण्वन्तु तस्याश्चैतस्यं यद्वचः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स गत्वा राजभवेन दुर्योधनवशानुगः । उवाच द्रौपदीं सुतः प्रातिकामी कथं त्विवा । २९२

॥ प्रातिकाम्युवाच ॥ सभ्यास्त्वमी राजपुत्र्याङ्घ्रयन्ति मन्ये प्राप्तः संक्षयः कौरवाणां । न वै मरुद्धि पालयते लघीयान् यत्नां समाने
व्यति राजपुत्रि ॥

॥ द्रौपद्युवाच ॥ एवं नूनं व्यदधात् सावधाता स्थगोबुधौ स्पृशतो वृद्धबाहौ । धर्मन्वेकं परम प्राह लोके स नः श्रमं धाम्यति गोणमानः ।

साऽयं धर्मो माऽप्यश्रुतं कौरवान् वै सभ्यान् गत्वा पृच्छ धर्म्यं वचो मे । ते मां ब्रूयुर्निश्चितं तत् करिष्ये धर्मात्मानो नीतिमनो वरिष्ठाः ।

श्रुत्वा सूतस्तदर्थं याज्ञसेन्याः सभां गत्वा प्राह वाङ्मयं तदानीं । अधोमुखास्ते न च किञ्चिदूर्ध्वनिर्गन्धन्तं धातं राक्षस्य बुद्धाः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ युधिष्ठिरस्तु तच्छ्रुत्वा दुर्योधनचिकीर्षितं । द्रौपद्याः सम्पत्तं दूतं प्राहिणोद्धरतर्षभ । २२९५

एकवक्त्रा त्वेधानीवी रोदमाना रजस्वला । सभासागस्य पाञ्चाली श्वशुरस्यायतो भव ।

स गत्वा लङ्घितं दूतः कृष्णाया भवने नृप । न्यवेदयन्नतं धोमान् धर्मराजस्य निश्चितं ।

पाण्डवाश्च महात्मानो दीना दुःखसमन्विताः । सत्येनातिपरीताङ्गा नोदीचन्ते स्म किञ्चन ।

ततस्तेषां मुखमानोऽपि राजा दुर्योधनः सूतमुवाच षष्टः । इहैवैनामानय प्रातिकामिन् प्रत्यक्षमस्याः कुरवाे ब्रुवन्तु ।

ततः सूतस्तस्य वशानुगामी भीतश्च कोपाद्दुपदात्मजायाः । विहाय मानं पुनरेव सभ्यानुवाच कृष्णा किमहं ब्रवीमि । २२९०

॥ दुर्योधन उवाच ॥ दुःशासनैव मम सूतपुत्रो वृकोदरादुद्विजतेऽप्यचेताः । स्वयं प्रष्टुं ह्यानय याज्ञसेनीं किन्तं करिष्यन्त्यवशाः

सपत्नाः ।

ततः समुत्थाय स राजपुत्रः श्रुत्वा भ्रातुः श्रामनं रक्तदृष्टिः । प्रविश्य तदेव महारथानामित्यब्रवीद्रौपदीं राजपुत्रीं ।

रक्षेहि पाञ्चालि जिताऽसि कृष्णे दुर्योधनं पश्य विमुक्तज्जा । कुरून् भजस्वायतपश्चनेनैव धर्मेण लब्ध्वाऽसि सभां परैरिदं ।

ततः समुत्थाय सुदर्शनाः सा विवर्षमाष्टत्रयं मुखं करेण । आर्त्तां प्रदुद्राव यतः स्त्रियस्ता वृद्धस्य राज्ञः कुहपुङ्गवस्य ।

ततो जवेनाभिसार रोषाद्दुःशासनस्तामभिमर्ज्जमानः । दीर्घेषु नीलेष्वथ चार्क्षिमतसु जयाह केशेषु नरेन्द्रपत्नीं । २२९५

ये राजसूयावभृथे जलेन महाक्रतौ मन्त्रपूतेन मिक्ताः । ते पाण्डवानां परिभृथ वीर्यं बलात् प्रष्टुष्टा धृतराज्यजेन ।

स तां पराकृत्य सभासमोपमानोऽपि कृष्णामतिदीर्घकेशीं । दुःशासनो नाथवतीमनाथवत्कर्ष वायुः कदलीमिवार्त्तां ।

सा कृत्यमाणा नमिताङ्गयष्टिः शनैरुवाचाय रजस्वलाऽसि । एकश्च वांषो मम मन्दबुद्धे सभां नेतुं नार्हसि मामनार्थ ।

ततोऽब्रवीत्तां प्रसभं निष्टद्य केशेषु कृष्णेषु तदां स कृष्णा । कृष्णश्च जिष्णुश्च हरिं नरश्च त्राणाय विकीर्णति याज्ञसेनी ।

॥ दुःशासन उवाच ॥ रजस्वला वा भव याज्ञसेनि एकाम्बरा वाऽप्यथ वा विवस्त्रा । द्यूते जिता चासि हताऽसि दासी दाम्नीधु

वाग्नस्य यथोपजोषं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रकीर्षकेषी पतितार्द्धवस्त्रा दुःशासनेन व्यवधूयमाना । द्यौमत्यमर्षेण च दह्यमाना जनैरिदं वाक्यमुवाच

कृष्णा ।

॥ द्रौपद्युवाच ॥ इमे सभायामुपदिष्टास्त्राः क्रियावन्तः सर्वे श्वेद्वक्त्राः । गुरुस्थानां गुरवश्चैव सर्वे तेषामपे नोक्तहे स्थातु

भवं ।

नृशंसकर्षस्वमनार्थदृष्टं मां मां विवस्त्रां कुरु मा विकार्षीः । न मर्षयेयुस्तव राजपुत्राः सेन्द्रादिदेवा यदि ते सहायाः ।

धर्मो स्थितो धर्मसुतो महात्मा धर्मस्य सख्यो निपुणोपलब्धः । वाचाऽपि भर्तुः परमाणुमात्रमिच्छामि दोषं न गुणान्

विच्छज्य ।

इदं स्वकार्यं कुरुवीरमध्ये रजसूयां यत् परिकल्पये मां । न चापि कश्चित् कुरुतेऽत्र कुला भुवं तवेदं मतमभ्युपेतः । ९२४
 धिगस्तु नष्टः खलु भारतानां धर्मस्तथा चत्तविदाश्च हतं । यवज्ञातीतां कुरुधर्मिणां प्रेक्षन्ति सर्वे कुरवः सभायां ।
 दोषाण्य भोगस्य च नास्ति सत्त्वं चतुस्तथैवायं महात्मनोऽपि । राक्षसाया होममधर्ममुयं न लक्षयन्तं कुष्टद्वमुखाः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तथा ब्रवन्ती करुणं सुमथमा भर्तृन् कटाचैः कुपितानपश्यत् । सा पाण्डवान् कोपपरीतदेहान् सन्दो
 पयामास कटाक्षपातैः ।

इतेन राज्ञेन तथा धनेन रक्षैश्च मुख्यैर्न तथा बभूव । यथा त्रपाकोपमभीरितेन कृष्णाकटालेण बभूव दुःखं ।
 दुःशासनस्यापि समीक्ष्य कृष्णामवेक्षमाणं कृष्णान् पतोंस्तान् । आधूय वेगेन विभञ्जकल्पासुवाच दामोति हसन् सशब्दं । ९२५
 कर्षेत्सु तदाक्यमतीव हृष्टः सम्यजयामास हसन् सशब्दं । गान्धारराजः सुबलस्य पुत्रस्तथैव दुःशासनमभ्यनन्दत् ।
 मभ्यास्तु ये तत्र बभूवुरन्ये ताभ्यामृते धांत्तैरग्रेण चैव । तेषामभूदुःखमतीव कृष्णं दृष्ट्वा सभायां परिकृत्यमाणां ।
 ॥ भीम उवाच ॥ न धर्मसौत्स्रात सुभगे विवेकं शक्नोमि ते प्रश्नमिमं यथावत् । असौ ह्यशक्तः पणितुं परस्त्रिंशत्याश्च भर्तुर्विशतो
 समीक्ष्य ।

त्यजेत् सर्वं पृथिवीं समृद्धां युधिष्ठिरो धर्ममयो न जज्ञात् । उक्तं जितोऽस्मोति च पाण्डवेन तस्माच्च शक्नोमि विवेकुमेतत् ।
 द्यूतेऽद्वितीयः शकुनिर्नरेषु कुलीमन्तस्तेन निरुष्टकामः । न मन्यते त्वां निवृत्तिं युधिष्ठिरस्तस्मान्न ते प्रश्नमिमं ब्रवीमि । ९२६
 ॥ द्रौपद्युवाच ॥ आह्वय राजा कुशलैर्नार्थिदुष्टात्मभिर्नैकतिकाः सभायां । द्यूतप्रियैर्नातिकृतप्रयत्नः कस्मादयं नाम निरुष्ट
 कामः ।

अशुद्धभावैर्नैकतिप्रवृत्तैरबुध्यमानः कुरुपाण्डवाय्यः । समूय सर्वैश्च जितोऽपि यस्मात् पञ्चादयं कैतवमभ्युपेतः ।
 तिष्ठन्ति चेमे कुरवः सभायामीशाः सुतानाश्च तयास्त्रुषाणां । समीक्ष्य सर्वे मम चापि वाक्यं विब्रूत मे प्रश्नमिमं यथावत् ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तथा ब्रवन्ती करुणं हृदन्तोमवेक्षमाणं कृष्णान् पतोंस्तान् । दुःशासनः परुषाण्प्रियाणि वाक्यान्वुवा
 चामधुराणि चैव ।

नो ह्य्यमाणश्च रजसूयाश्च सस्त्रोत्तरीयामतदर्हमाणं । वृकोदरः प्रेक्ष्य युधिष्ठिरश्च चकार कोप परमार्त्तरूपः । ९२७
 इति श्रीमद्भारते सभापर्वणि द्यूतपर्वणि द्रौपदीप्रश्ने पञ्चषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

॥ भीम उवाच ॥ भवन्ति गेहे बन्धवः कितवानां युधिष्ठिर । न ताभिस्त दीयन्ति दया चैवास्ति तास्वपि ।

काश्या यद्वनमाहारीं द्रुप्यं यच्चान्यदुत्तमं । तथाऽन्ये पृथिवीपाला यानि रत्नान्युपाहरन् ।

वाहनानि धनञ्जैव कवचाभ्यायुधानि च । राज्यमात्मा वयञ्चैव कैतवेन हन्तं परैः ।

नच मे तत्र कोपेभूतसर्वेश्वरो हि नो भवान् । इमं त्वतिक्रमं मन्ये द्रौपदी घृचपण्यते ।

यथा ह्यनर्हन्तो बाला पाण्डवान् प्राप्य कौरवैः । त्वत्क्षते क्रियते जुदैर्नृशसैरुक्तात्मभिः । ९२८

अस्याः कृते मन्युरयं त्वयि राजन्निपात्यते । बाह्वते संप्रधत्स्यामि सहदेवाग्रिमानय ।

॥ अर्जुन उवाच ॥ न पुरा भीमसेन त्वमीदृशोर्व्वदिता गिरः । परैस्ते नाशितं नूनं नृशसैर्धर्मगौरवं ।

न सकामाः परे कार्या धर्ममेवाचरोत्तमं । भ्रातरं धार्मिकं ज्येष्ठं कोऽतिवर्त्तितुमर्हति ।

आहृतो हि परैराजा चाध्वं अतनूस्मरन् । होयते परकामेन तत्रः कीर्त्तिकं महत् ।

॥ भीमेन उवाच ॥ एवमस्मिन् कृतं विद्या यदि नाहं धनञ्जय । द्रोणेऽग्रे सहितौ बाहू निर्दहेयं बलादिव । १९१०

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तथा तान् दुःखितान् दृष्ट्वा पाण्डवान् धृतराष्ट्रजः । क्रिश्यमानाश्च पाण्डालीं विकर्षे इदमब्रवीत् ।

याञ्जमेन्यायदुक्तं तद्वाक्यं विब्रूत पाण्डिवाः । अविवेकेन वाक्यस्य नरकः सद्य एव नः ।

भीमश्च धृतराष्ट्रस्य कुरुद्वन्द्वतमावृभौ । समेत्य नाहतुः किञ्चिद्विरुद्धस्य महामतिः ।

भारद्वाजस्य सर्वेषामाचार्यः रूप एव च । कुत एतावपि प्रश्नं नाहतुर्दिजसन्तभौ ।

ये त्वन्ये प्रथिवीपालाः समेतः सर्वतो दिशं । कामक्रोधौ समुत्सृज्य ते ब्रुवन्तु यथामति । १९१५

यदिदं द्रौपदी वाक्यमुक्तव्यमलङ्कुभौ । विमृश्य कस्य कः पचः पाण्डिवा वदतोत्तरं ।

एवं न बह्वजः सर्वानुक्तवास्तान् सभासदः । न च ते प्रथिवीपालास्तमृचः साध्वसाधु वा ।

उक्ता ऽमलक्षया सर्वान् विकर्षे प्रथिवोपतीन् । पाणौ पाणिं विनिर्म्यथ निशमन्निदमब्रवीत् ।

विब्रूत प्रथिवीपाला वाक्यं मा वा कथञ्चन । मन्ये न्यायं यदत्राहं तद्वि वक्ष्यामि कौरवाः ।

चलाय्याङ्गध्वरश्चेष्टा व्यमनानि मलोचितानि । मृगया पानमचाश्च गम्ये चैवातिरक्तता । १९२०

एतेषु हि नरः भक्तौ धर्ममुत्सृज्य वर्त्तते । तथायुक्तेन च कृतां क्रियां लोको न मन्यते ।

तदयं पाण्डुपुत्रेण व्यमने वर्त्तता मृगं । समाह्वतेन कितवैरास्थितो द्रौपदी पणः ।

साधारणो च सर्वेषां पाण्डवानाभेतिन्दिता । जितेन पूर्वञ्चानेन पाण्डवेन कृतः पणः ।

इयञ्च कीर्तिता कृष्णो माबलेन पणार्थिना । एतत्सर्वं विचार्योहं मन्ये न विजितामिमं ।

एतच्छ्रुत्वा महान्नादः सभ्यानामुदतिष्ठत । विकर्षे शंसमानानां सौबलञ्चापि निन्दतां । १९२५

तस्मिन्सुपरते शब्दे राधेयः क्रोधमूर्च्छितः । प्रगृह्य हचिरं बाहुमिदं वचनमब्रवीत् ।

॥ कर्षे उवाच ॥ दृश्यन्ते वै विकर्षेह वैकृतानि बह्वन्यपि । तज्जातस्मदिनाशाय यथाऽग्निररणीप्रजः

एते न किञ्चिदप्याङ्गीदृता ह्यपि कृष्णया । धर्मेण विजितामेतां मन्यन्ते द्रुपदात्मजा ।

त्वन्तु केवलबाल्येन धार्तराष्ट्र विदीर्येभ्यः । यद्वदोपि सभामध्ये बालस्यविरभाषितं ।

न च धर्मं यथावत्न वेत्सि दुर्ध्याधनवर । यद्वदोपि जितां कृष्ण न जितेति सुमन्दधीः । १९३०

कथं ह्यविजिता कृष्णा मन्यसे धृतराष्ट्रज । यदा सभायां सर्वस्वं न्यस्तवान् पाण्डवाग्रजः ।

अभ्यन्तरा च सर्वस्वे द्रौपदी भरतर्षभ । एवं धर्मजिता कृष्णा मन्यसे न जितां कथे ।

कीर्तिता द्रौपदी वाचा अनुज्ञाता च पाण्डवैः । भवत्यविजिता केन हेतुनैषा मता तव ।

मन्यसे वा सभमितामानीतामेकवाससं । अधर्मेणेति तत्रापि शृणु मदाक्यमनुभ्रं ।

एको भनी स्त्रिया देवैर्विहितः कुरुनन्दन । इयं त्वनेकवशगा बन्धकीति विनिश्चिता । १९३५

श्रुत्याः सभामग्नयनं न चित्रमिति मे मतिः । एकाम्बरधरत्वं वाऽप्यथ वाऽपि विवस्वतां ।

यस्यैषां द्रविणं किञ्चिदास्यैषा ये च पाण्डवाः । सौबलेनेह तत्सर्वं धर्मेण विजितं वसु ।

दुःशासन सुबलोऽयं विकर्षे प्राज्ञवादिकः । पाण्डवानाश्च वासंसि द्रौपद्याश्चाप्युपाहर ।

वा पाण्डवाः सर्वे स्थानि वासंसि भारत । श्रवकीर्योत्तरीयाणि सभायां समुपाविशन् ।

ततो दुःशासेनो राजन् द्रौपद्या वसनं बलात् । सभामध्ये समाहित्य व्यापारं प्रचक्रमे ।

२९६०

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ आकथ्यमाणे वसने द्रौपद्या चिन्तितो हरिः । गोविन्द दागकावासिन कृष्ण गोपीजनप्रिय ।

कौरवैः परिभूतो मां किं न जानासि केशव । हेतय हेरमां नाय व्रजनाथार्त्तिनाशन ।

कौरवाश्वमेधमां मामदूरस्व जनार्दन । कृष्णकृष्ण महायोगिन विश्वात्मन् विश्वभावन । प्रपन्ना पाहि गोविन्द कुरुमध्येऽवभो

दतो । इत्यनुसृत्य कृष्ण सा हरिं निभवेनेश्वरं । प्रारुददुःखिता राजन् मुखमाच्छाद्य भामिनी ।

जाज्ञसेन्या वचः श्रुत्वा कृष्णो गह्वरितोऽभवत् । त्यक्त्वा शय्याशनं पद्मां कपालुः कृपायाऽभ्यगात् ।

कृष्णश्च विष्णुश्च हरिं नरश्च चाणाय विक्रावति याज्ञसेनो । ततस्तु धर्मोऽन्तरितो महात्मा समावृणोदै विविधैः सुवस्त्रैः । २९७॥

आकथ्यमाणे वसने द्रौपद्यास्तु विश्रायते । तद्रूपमपरं वस्त्रं प्रादुरासीदनेकशः ।

नानारागविरागाणि वसनान्यथ वै प्रभो । प्रादुर्भवेन्ति शतशो धर्मस्य परिपालनात् ।

ततो हलह्लाशब्दस्ववासीहोरनिस्वनः । तदद्भुततमं लोके वोक्ष्य सर्वे महोभूतः । शशंसुर्द्रौपदीं तत्र कुन्ती धृतराष्ट्रजं ।

शशाप तत्र भीमस्तु राजमध्ये वृहत्स्वनः । क्रोधादिस्फुरमाणौष्ठो विनिष्प्लिय करे करे ।

॥ भीमसेन उवाच ॥ इदं मे वाक्यमादङ्गं वक्षिथा लोकवासिनः । नोक्तपूर्वं नैरन्यैर्न वान्यो यददित्यति । २९८०

यद्येतदेवमुक्ताहं न कुर्यां पृथिवीश्वराः । पितामहानां पूर्वेषां नाहं गतिमवाप्नुयाम् ।

अस्य पापस्य दुर्बुद्धेर्भावेतापसदस्य च । नापिवेयं बलादक्षो भिक्षा चेद्रुधिरं युधि ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्य ते तद्वचः श्रुत्वा रौद्रं लोमप्रहरणं । प्रचक्रुर्बुद्धलां पूजां कुन्ती धृतराष्ट्रजं ।

यदा तु वाससं राशिः सभामध्ये समाचिनः । ततो दुःशासनः श्रान्तो ब्रीडितः समुपाविशत् ।

धिक्षब्दस्तु ततस्तत्र समभूत्क्षोमहर्षणः । सभ्यानां नरदेवानां दृष्ट्वा कुन्तीसुतोस्तथा ।

२९८५

न विभ्रवन्ति कौरव्याः प्रश्नमेतंमिति सा ह । सृजनः क्रोशति स्माच्च धृतराष्ट्रं विगर्हयन् ।

ततो बाहू समुत्थित्य निवार्य च सभामदः । विदुरः सर्वधर्मज्ञ इदं वचनमब्रवीत् ।

॥ विदुर उवाच ॥ द्रौपदी प्रश्नमुक्त्वा वैरवती लनायवत् । नच विब्रूव तं प्रश्नं सभ्या धर्मोऽच पोद्भिनः ।

सभां प्रपद्यते क्षान्तेः प्रज्वलन्निव हव्यंवाट् । तं वै सत्येन धर्मेण सभ्याः प्रश्नमयन्त्युत ।

धर्मप्रश्नमेतो ब्रूयादाव्यः सत्येन मानवः । विब्रूयस्तत्र तं प्रश्नं कामकोधबलातिगाः ।

२९९०

विकर्षणं यथाप्रज्ञमुक्तः प्रश्नो नराधिपः । भवन्तोऽपि हि तं प्रश्नं विब्रूयन्तु यथामति ।

यो हि प्रश्नं न विब्रूयाद्भूयदर्शी सभागतः । अनृतं या फलावाप्तिस्तस्याः सोऽद्वैतं समञ्जतं ।

यः पुनर्ब्रूयते यं ब्रूयाद्भूयदर्शी सभागतः । अनृतस्य फलं लब्धं स प्राप्नोतेति बिभृशः ।

अत्राप्युदाहरन्तोमितिहासं पुरातनं । प्रह्लादस्य च सवादं मुनेराङ्गिरसस्य च ।

प्रह्लादो नाम दैत्येदस्तस्य पुत्रो विरोचनः । कन्याहेतोरङ्गिरसं सुधन्वानमुपाब्रुवत् ।

२९९५

अहं ज्यायानहं ज्यायानिति कन्येऽप्यया तदा । तयोर्द्वन्द्वमवासीत् प्राणयोरिति नः श्रुतं ।

तथोः प्रश्नविवादोऽभूत् प्रह्लादं तावद्विद्वतां । ज्यायान्क आवधेरेकः प्रश्नं प्रब्रूहि मा मृषा ।

स वै विवदनाङ्गीतः सुधन्वानं विलोकयन् । तं सुधन्वाऽब्रवीत् कुद्धो ब्रह्मादण्डवद्वज्रम् ।

यदि वै वक्ष्यमि मृषा प्रह्लादाय न वक्ष्यमि । शतधा ते शिरो वक्षी वज्रेण प्रहरिष्यति ।

सुधन्वना तथोक्तः मन् व्यथितोऽश्चत्यर्पणवत् । जगाम कश्यपं दैत्यः परिप्रयुं महौजसं ।

२११०

॥ प्रह्लाद उवाच ॥ त्वं वै धर्मस्य विज्ञाता दैवस्येहासुरस्य च । ब्राह्मणस्य महाभाग धर्मलक्ष्मिदं प्रष्टुम् ।

यो वै प्रश्नं न विप्रयादितयश्चैव निर्दिशेत् । के वै तस्य परे लोकास्तन्माचक्ष्वं पृच्छतः ।

॥ कश्यप उवाच ॥ जानन्नविब्रुवन् प्रश्नान् कामात् क्रोधाद्भयात्तथा । सहस्रं वारुणान् पाशानात्मनि प्रतिमुञ्चति ।

साची वा विब्रुवन् मात्स्यं गोकर्णश्रियिलय्वरन् । सहस्रं वारुणान् पाशानात्मनि प्रतिमुञ्चति ।

तस्य समन्तरे पूर्वं पाश एकः प्रमुच्यते । तस्मात् सत्यन्तु वक्तव्यं जानता सत्यमन्त्रमा ।

२११५

विद्वो धर्मो ह्यधर्मेण सभां यत्रोपपद्यते । नचास्य शन्यं कृन्तन्ति विद्वान्स्व सभासदः ।

अर्द्धं हरति वै श्रेष्ठः पादो भवति कर्तृषु । पादश्चैव मभासत्सु ये न निन्दन्ति निन्दितं ।

अनेना भवति श्रेष्ठो मुच्यन्ते च सभासदः । एनो गच्छति कर्त्तारं निन्दोर्हा यत्र निन्द्यते ।

वितथन्तु वदेयुर्थं धर्मं प्रह्लाद पृच्छते । दृष्टापूर्त्तश्च ते प्रन्ति सप्त सप्त परावरान् ।

इतस्त्वस्य हि यदुःखं हतपुत्रस्य चैव यत् । शृणिनः प्रति यश्चैव स्वाध्यायस्तस्य चैव यत् ।

२१२०

स्त्रियाः पत्या विहीनाया राज्ञा यस्तस्य चैव यत् । अपुत्रावास्तु यदुःखं व्याघ्राघातस्य चैव यत् ।

अधूढायास्तु यदुःखं साचिभिर्विहतस्य च । एतानि वै समान्याद्दुःखानि विदिवेश्वराः ।

तानि सर्वानि दुःखानि प्राप्नोति वितथं ब्रुवन् । समचदर्शनात् सात्स्यं श्रवणश्चेति धारणात् ।

तस्मात् सत्यं ब्रुवन् साची धर्मार्थाभ्यां न हीयते । कश्यपस्य वचः श्रुत्वा प्रह्लादः पुत्रमब्रवीत् ।

श्रेयान् सुधन्वा लोत्ता वै मन्तः श्रेयास्तथाङ्गिराः । माता सुधन्वनस्यापि मादतः श्रेयसो तव । विगोचन सुधन्वाऽयं प्राणानामोश्च

रस्तव ।

२१२५

॥ सुधन्वावाच ॥ पुत्रसर्वं परित्यज्य यत्नं धर्मो व्यवस्थितः । अनुजानामि ते पुत्रं जीवलेष शते सभाः ।

॥ विदुर उवाच ॥ एवं वै परमं धर्मं श्रुत्वा सर्वं सभासदः । यथाप्रश्नान्तु कृष्णाया मन्यध्वं तत्र किं परं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विदुरस्य वचः श्रुत्वा नोचः किञ्चन पार्थिवाः । कर्णो दुःशासनं लाह कृष्णां दार्मीं गृह नय ।

तां वेपमानां सत्रीडां प्रलपन्तीं स्म पाण्डवान् । दुःशासनः सभामध्ये विचक्रेषं तपस्विनी ।

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्यूतपर्वणि द्वैपद्याकर्षणे षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

॥ द्वैपद्युवाच ॥ तावत् प्रतीच दुश्मन दुःशासन मराधम । पुरस्तात् करणीयं मे न कृतं कार्यमुत्तरं ।

२१३०

विह्वलाऽस्मि कृताऽनेन कथिता बलिना बलात् । अभिवाद् करोम्येषां कुरुणां कुरुसंशदि ।

न मे स्यादपराधाऽयं यदिदं न कृतं मया ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सा तेनच समाधूता दुःखेन च तपस्विनी । पतिता विललापेदं सभायामतथोचिता ।

॥ द्वैपद्युवाच ॥ स्वयम्बरे याऽस्मि नृपैर्दृष्टा रज्जे सभागतैः । न दृष्टपूर्वा चान्यत्र साऽहमद्य सभां गता ।

यो न वायुर्नचादित्यो दृष्टवन्मौ पुरा गृहे । साऽहमद्य सभामध्ये दृश्यामि जनसंशदि ।

२१३५

यो न मृश्यान् वातेन स्पृश्यमानो गृहे पुरा । स्पृश्यमानो गृहे पाण्डवास्तां दुरात्मना ।

मृयन्ति कुरवश्चेमे मन्ये कालस्य पर्ययं । सुधां दुहितरश्चैव क्रियमानामनर्हती ।
किञ्चित् कृपणं भूयो यदहं स्त्री सती शुभा । सभामर्थं विगृह्येऽद्य कन धर्मो महीचिता । धर्म्या स्त्रियं सभां पूषे न नयन्तीति
नः श्रुतं ।

स नष्टः कौरवेयेषु पूर्वो धर्मः सनातनः । कथं हि भार्या पाण्डूनां पार्षतस्य स्वसा सती । वासुदेवस्य च सखी पार्थिवानां सभा
स्त्रियां ।

तामिमं धर्मराजस्य भार्या सद्गुणवर्णजा । श्रूत दासीमदामीं वा तत्करिष्यामि कौरवाः । २१४०

अयं मां सुदृढं चुरः कौरवाणां यशोहरः । क्रिन्नाति नाहं तत् स्येदं विरं श्रव्यामि कौरवाः ।

जितां वाऽप्यजितां वापि मन्यध्वं मां यथा नृपाः । तथा प्रत्युक्तमिच्छामि तत् करिष्यामि कौरवाः ।

॥ भीम उवाच ॥ उक्तवानस्मि कल्याणिधर्मस्य परमा गतिः । लोके न शक्यते जातुमपि विश्वमेवात्मभिः ।

बलवांश्च यथाधर्मं लोके पश्यति पूरुषः । स धर्मोऽधर्मवेलायां भवत्यभिहतः परः ।

न विवेकुञ्च ते प्रभ्रमिमं शक्नोमि निश्चयान् । सूक्ष्मत्वाद्गहनत्वाच्च कार्यस्यास्य च गौरवात् । २१४१

नूनमनः कुलस्यास्य भविता न चिरादिव । तथाहि कुरवः सर्वे लोभमोहापरायणाः ।

कुलेषु जाताः कल्याणि व्यसनैराहताः । धर्म्यान्मार्गात् श्रवन्ते येषां न स्वः वधूः स्थिता ।

उपपन्नञ्च पाञ्चालि तवेदं वृत्तं गीदृशं । यत् कृच्छ्रमपि संप्राप्ता धर्ममेवात्मेवेक्षते ।

इते द्रोणादयश्चैव दृष्ट्वा धर्मविदो जनाः । प्रूल्यैः शरीरैस्त्रिष्टन्ति गतासव इवानताः ।

युधिष्ठिरस्य प्रश्नेऽस्मिन् प्रमाणमिति मे मतिः । अजितां वा जितां वेति स्वयं व्याहर्तुमर्हति । २१४२

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि सूतपर्वणि भीमवाक्ये सप्तषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तथा च दृष्ट्वा बद्ध तव देवीं रौरवमाणां कुरुरीमिवार्त्ता । नोचुर्बन्धः साध्यश्च वाऽप्यसाधु महीचिता
धार्तराष्ट्रस्य भीताः ।

दृष्ट्वा तथा पार्थिवपुत्रपौत्रास्त्रिष्वधृष्यभृतान् धृतराष्ट्रस्य पुत्रः । स्मरन्निवेदं वचनं बभूव पाञ्चालराजस्य सुतां तदानीं ।

॥ दुर्गन्धान उवाच ॥ तिष्ठत्यं प्रभ्र उदारसन्त्ये भीमेऽस्मिन् सद्यदेवे तथैव । पत्न्या च ते नकुले याज्ञधेनिः स्वदन्त्येनं वचनं त्वत्
सुतं ।

अनोश्चरं शिब्रुवन्त्यार्थमथे युधिष्ठिरं तव पाञ्चालि हेतोः । कुर्वन्तु सर्वे चानृतं धर्मराजं पाञ्चालि त्वं मोक्ष्यसे दासभावात् ।

धर्मो स्थिता धर्मसुतो महात्मा स्वयद्येदं कथयति श्रुत्वाः । ईशो वा ते बधनीशोऽयं वैष वाक्यादस्य चिप्रमेकं भजस्य । २१४३

सर्वे हीमे कौरवेयाः सभायां दुर्गन्धारे वर्त्तमानास्त्वैव । न विश्रुवन्त्यार्थसत्त्वा यथं त्वत् पतींश्च ते समवेत्यान्पमाग्यान् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः सभ्याः कुरुराजस्य तस्य वाक्यं सर्वे प्रशशंसुस्तदाचैः । चेलाविधाश्चापि चकुर्नदेमो हाहेत्यासीदपि
चैवार्त्तनादः ।

श्रुत्वा तु तदाक्यमनोचरं तद्वर्षसासोत कौरवाणां सभायां । सर्वैश्चासन् पार्थिवाः प्रीतिमन्तः कुरुश्रेष्ठं धार्मिकं पूजयन्तः ।

युधिष्ठिरश्च ते सर्वे समुदैक्षन् पार्थिवाः । किन्तु वक्ष्यति धर्मश्च इति वाचीकृताननाः ।

किन्तु वक्ष्यति भीमसुरजितो युधि पाण्डवः । भीमसेनो यमो चोभौ मृगं कौतूहलान्विताः । २१४४

तस्मिन्नुपगते शब्दे भीमसेनोऽब्रवीदिदं । प्रगल्भ एषिरं दिव्यं भुजं चन्दनचर्चितं ।

॥ भीमसेन उवाच ॥ यद्येष गुरुरस्माकं धर्मराजो महात्मनाः । न प्रभुः स्यात् कुलस्यस्य न वयं मर्षयेमहि ।

ईशो न पुण्यतपसा प्राणानामपि चेश्वरः । मन्यते जितमात्मानं यद्येष विजिता वयं ।

नहि मुच्येत मे जीवन् पदा भूमिमुपसृजन् । मर्त्यधर्मा परासृज्य पाञ्चाल्या मूढजानिमान् ।

पश्यन्धं ह्यायतौ वृत्तौ भुजौ मे परिधाविव । नैतयोरन्तरं प्राप्य मुच्येतापि शतक्रतुः ।

११७१

धर्मपाशमितस्त्वं नाधिगच्छामि मङ्कटं । गौरवेण निरुद्धस्य निग्रहादङ्गुलस्य च ।

धर्मराजनिमृष्टस्य सिंहः चुट्टमृगानिव । धार्तराष्ट्रास्त्रिस्त्रिमान् पापान्निष्येष्यन्ललासिभिः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तत्रवाच तदा भीमो द्रोणे विदुर एव च । क्षम्यतामिदमित्येवं सर्वैर्महाव्यते त्वधि ।

इतिश्रीमहाभारते सभापर्वणि द्यूतपर्वणि भीमवाक्ये अष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

॥ कर्ष उवाच ॥ त्रयः क्लिमे भधनाः सभायां भीमः क्षता कौरवणां गुरुश्च । ये स्वामिनं द्रुपदं वदन्ति वाञ्छन्ति वृद्धिं न च विचिपन्ति ।

त्रयः क्लिमे ब्रधना भवन्ति दामः पुत्रस्यास्वतन्त्रा च नारो । दामस्य पत्नी त्वधनस्य भर्तृ ह्यनेयरे दामधनस्य सर्व्वे । ११८०

प्रविश्य राज्ञः परिवारं भजस्व तत्ते कार्य्यं शिष्टमभिदृश्यतेऽत्र । ईशान् सर्व्वे तव राजपुत्रि भवन्ति वै धार्तराष्ट्रा न पार्थाः ।

अन्यं तुणीष्व पतिमाशु भाविनि यस्माद्दास्यं न लभसि देवनेन । श्रवाच्या वै पतिषु कामवृत्तिर्नित्यं दास्ये विदितं तत्तवास्तु ।

पराजितो नकुलो भीमसेनो युधिष्ठिरः सहदेवाञ्जुनौ च । दामोभृता त्वं हि वै याजमेनि पराजितास्ते पतयो नैव सन्ति ।

प्रयोजनं जन्मनि किञ्च मन्यते पराक्रमं पौरुषश्चैव पाथः । पाञ्चाल्यस्य द्रुपदस्यात्मजाभिमां सभामथे यो व्यदेवोदाम्बेषु ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तदै श्रुत्वा भीमसेनोऽत्यमर्षी भृशं निग्रास्य तदार्त्तरूपः । राजानुगो धर्मपाशानुबद्धो दहन्निवैनं क्रोधसं

रक्तवृष्टिः ।

११८१

॥ भीमसेन उवाच ॥ नारं कुप्ये स्रुतपुत्रस्य राजश्रेष्ठ सत्यं दासभावं प्रविष्टः । किं विद्विषो वै मामेवं व्याहरेयुर्नादेवीस्यं यद्यनया नरेन्द्र ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ भीमसेनवचः श्रुत्वा राजा दूर्व्विधनसदा । युधिष्ठिरमुवाचेदं तृष्णोभूतमकेतनं ।

भीमार्जुनौ धर्मौ चैव स्थिता ते नृप शासने । प्रश्नं ब्रूहि च कृष्ण तामजिता यदि मन्यसे ।

एवमुक्त्वा तु कौन्तेयनपोद्भूत वसनं स्वकं । स्मयन्निरैत्य पाञ्चालीमैयर्थ्यमदमोहितः ।

कदलीदण्डमद्रुशं संवेलकणसंयुतं । गजहस्तप्रतीकाशं वज्रप्रतिमगौरवं ।

११८२

अभ्युत्सङ्गधित्वा राधेयं भीमभाधर्षयन्निव । द्रौपद्याः प्रेक्षमाणयाः सद्यमूर्त्तमदपेयम् ।

भीमसेनलमालोक्य नेत्रे उत्फाल्य लोहिते । प्रोवाच राजनेध्यं तं ममा विश्रावयन्निव ।

प्रिष्टभिः सह सोलोक्यं मास्य गच्छेद्वृकोदरः । यद्यतमूर्त्तं गदया न भिन्द्या ते महाहवे ।

क्रुद्धस्य तस्य सर्व्वेभ्यः क्षोतेभ्यः पावकांश्चिपः । वृक्षस्यैव विनिश्चरः कोटरेभ्यः प्रदक्षतः ।

॥ विदुर उवाच ॥ परं भयं पश्यत भीमसेनात्तदुध्यध्वं पार्थिवाः प्रातिपेयाः । देवैरितो नूनमयं पुरस्तात् परोऽनयो भरतेषूद

पादि ।

११८३

अतिद्यूतं कृतमिदं धार्तराष्ट्रा यस्मात् स्त्रियं विवदञ्जं सभायां । योगक्षेमौ नश्यतो वः समयौ प्रापान्मत्नान् कुरवो मन्त्रयन्ति ।
इमं धर्मं कुरवो जानताश्च ध्वंसे धर्मं परिषत्संप्रदुष्यन्त । इमांश्चेत् पूर्वं कितवोऽग्लहीत्यदीशोऽभविष्यदपराजितात्मा ।
स्त्रेण यथैतद्विजितं धनं स्यादेवं मन्त्रे यस्य दीयत्यनीशः । गान्धारराजस्य वचो निशस्य धर्मादस्मात् कुरवोऽमापयात् ।
॥ दुर्योधन उवाच ॥ भीमस्य वाक्ये तददेवाञ्जुनस्य स्थितोऽहं वै समयोद्यैवमेव । युधिष्ठिरन्ते प्रवदन्वनीशमतो दास्यामि व्यसे
याज्ञर्षेणि ।

॥ अञ्जुन उवाच ॥ ईशो राजा पूर्वमासीद्गृहे नः कुन्तीसुतो धर्मराजो महात्मा । ईशमन्त्रं कस्य पराजितात्मा तज्जानीध्वं
कुरवः सर्वे एव ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो राज्ञो धृतराष्टस्य गेहं गेमायुरुक्षैर्याहरदग्निहोत्रे । तं रासभाः प्रत्यभाषन्त राजञ्जुनमन्ततः पक्षिण
सैव रौद्राः ।

तं वै शब्दं विदुरस्तत्त्वेदो गृध्राव घोरं सुबलात्मजा च । भीमो द्रोणे गौतमश्चापि विद्वान् खल्विखल्योत्यपि चैवाज
रुक्षैः ।

ततो गान्धारी विदुरश्चापि विद्वोस्तमुत्पातं घोरमालक्ष्य राज्ञे । निवेदयामासतुष्टात्तत्तदा ततो राजा वाक्यमिदं बभाषे ।
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ हतोऽसि दुर्योधन मन्दबुद्धेऽयस्त्वं सभायां कुरुपुङ्गवानां । स्त्रियं समाभाषसि दुर्विनीत विशेषतो द्रौपदीं
धर्मपत्नीं ।

एवमुक्त्वा धृतराष्ट्रो मनीषी हितान्वेषी बान्धवानामपायात् । कृष्णं पाञ्चालीमब्रवीत् सान्त्वयपूर्वं विस्मृत्यैतद्गच्छया तत्त्व
बुद्धिः ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ वरं दृणीष्व पाञ्चालि मत्तो यदभिवाञ्छसि । वधूनां हि विशिष्टा मे त्वं धर्मपरमा सती ।

॥ द्रौपद्युवाच ॥ ददामि चेदं मङ्गं दृणोमि भरतर्षभ । सर्वधर्मानुगं श्रीमानदासोऽस्तु युधिष्ठिरः ।

मनस्विनमजानन्तो मैवं ब्रूयुः कुमारकाः । एष वै दासपुत्रो हि प्रतिविन्ध्य ममात्मजं ।

राजपुत्रः पुरा भूत्वा यथा नान्यः पुमान् कश्चित् । राजभिर्भूलितस्त्वांश्च न युक्ता दासपुत्रता ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ एवं भवतु कन्याणि यथा त्वमभिभाषसे । द्वितीयं ते वरं भद्रे ददानि वरयस्व च । ममो हि मे वितरति
नैकं त्वं वरमर्हसि ।

॥ द्रौपद्युवाच ॥ सरथौ मधनुजौ च भीमसेनधनञ्जयौ । यमौ च वरये राजन्नदासान् स्ववशाज्जहं ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ तथाऽस्तु ते महाभीमो यथा त्वं मन्दिनीच्छसि । ततोऽयं वरयास्मत्तो नामि ताभ्यां सुसक्ततां । त्वं हि सर्वं
क्षुपाणां मे श्रेयसी धर्मचारिणी ।

॥ द्रौपद्युवाच ॥ लोभो धर्मस्य नाशाय भगवन्नाहमुत्सहे । अग्रां वरमादातुं तृतीयं राजसत्तमं ।

एकमाह्वयैत्यवरं द्वौ तु च तत्स्त्रियो वरौ । त्रयस्तु राज्ञो राजेन्द्र ब्राह्मणस्य सत्तं वराः ।

पापीयांस इमे भूला मनीषाः पतयो मम । वेत्स्यन्ति चैव भद्राणि राजञ्जुनपुत्रेण कर्मणा ।

इति श्रीमहाभारते समाप्येष्णि द्यूतर्षणि द्रौपदीवरलाभे स्कानसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

॥ कर्ण उवाच ॥ या नः श्रुता मनुष्येषु स्त्रियो रूपेण संवृताः । तासामेतादृशं कर्म न कस्याश्चन शूश्रुम ।

कोधविशेषु पार्थिषु धार्तराष्ट्रेषु चायति । द्रौपदी पाण्डुपुत्राणां कृष्णा शान्तिरिहाभवत् ।

अश्वेऽस्मि मग्नानामपैतष्ठे निमज्जतां । पाञ्चाली पाण्डुपुत्राणां नैरेषा पारगाऽभवत् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तदै शुक्ल भीमसेनः कुरुमध्येऽत्यमर्षणः । स्त्रोगतिः पाण्डुपुत्राणामित्युवाच सदुर्धनाः ।

॥ भीम उवाच ॥ नीणि ज्योतीषि पुरुष इति वै देबलोऽब्रवीत् । अपत्यं कर्म विद्या च यतः खंष्टाः प्रजास्ततः ।

२४५०

अमर्थे । गतप्राणे भूत्ये जातिभिरुज्जिते । देहं त्रितयमेवेतत् पुरुषस्यापयुज्यते ।

तन्नो ज्योतिरभिहतं दाराणां भिममर्षनात् । धनञ्जय कथं स्त्रित्यादपत्यमभिमृष्टजं ।

॥ अर्जुन उवाच ॥ नचैवोक्ता नवाऽनुक्ता हीनतः पुरुषा गिरः । भारत प्रतिजल्पन्ति सदा तत्तमपूरुषाः ।

स्मरन्ति सुकृतान्येव न वैराणि कृतान्यपि । सन्तः प्रतिविजानन्तो नञ्चसम्भावनाः स्वयं ।

॥ भीम उवाच ॥ देहवैतांस्तुवा सर्वान् हस्मि शत्रून् समागतान् । अथ निष्क्रान्त राजेन्द्र समूहान् हस्मि भारत ।

२४५५

किं नो विवदितेनेह किमुक्तेन च भारत । अद्यैतां विहन्मीह प्रशाधि धृतिवीरिभिरा ।

इत्युक्त्वा भीमसेनस्तु कनिष्ठैर्भ्रातृभिः सह । मृगमध्ये यथा सिंहो मुकुक्षुज्ज्वलेद्यत ।

सान्त्वमानो वोढ्यमाणः पार्थेनाक्रियकर्मणा । खिद्यत्येव महाबाहुर्नन्दार्हणे वीर्यवान् ।

कुड्मस्य तस्य स्नेतोभ्यः कर्णादिभ्यो नराधिप । सधूममस्तुलिङ्गार्चिः पावकः समजायत ।

भुक्टीकृतदः प्रेत्यमभवत्तस्य तन्मुखं । युगान्तकाले संप्राप्ते कृतान्तस्येव हृषिणः ।

२४६०

युधिष्ठिरस्तमावाय्यं बाहुना बाहुशालिनं । भवमित्यब्रवीच्चैनं जोषमास्तेति भारत ।

निवार्य च महाबाहुं कोपसेरक्तलोचनं । पितरं समुपातिष्ठदुतराष्ट्रं कृतान्त्रिनिः ।

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि यूतपर्वणि भीमक्रीधे सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ राजन् किं करवामस्ते प्रशाध्यध्मास्त्वमीश्वरः । नित्यं हि स्यात्तुमिच्छामस्तव भारत शासनं ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ अजातशत्रो भद्रं ते अरिष्टं खल्वि गच्छत । अनुज्ञाताः सहधनाः स्वराज्यमनुशासत ।

इदं चैवावबोद्धव्यं वृद्धस्य मम शासनं । मया निगदितं सर्वं पथ्य निःश्रेयसं परं ।

२४६५

वेत्येव त्रात धर्मणा गतिं सुखी युधिष्ठिर । विनीतोऽस्मि महाप्राज्ञ वृद्धानां पथ्युपासिता ।

यतो बुद्धिस्तुतं चान्तिः प्रशमं गच्छ भारत । नादारुणि पतेच्छं दारुण्येन त्रिपात्यते ।

न वैराण्यभजानन्ति गुणान् पश्यन्ति नागुणान् । विरोधं नाधिगच्छन्ति ये त उत्तमपूरुषाः ।

स्मरन्ति सुकृतान्येव न वैराणि कृतान्यपि । सन्तः परार्थं कुर्व्याणा नवेत्तन्ते प्रतिक्रिया ।

संवदे पुरुषाणाञ्जयं युधिष्ठिरं नराधमाः । प्रत्याङ्गमथमास्त्वितानुक्ताः पुरुषमुत्तरं ।

२४७०

नचोक्ता नैव चानुक्तास्त्वहिताः पुरुषा गिरः । प्रतिजल्पन्ति वै धीराः मदं तत्तमपूरुषाः ।

स्मरन्ति सुकृतान्येव न वैराणि कृतान्यपि । सन्तः प्रतिविजानन्तो नञ्च प्रत्ययमात्मनः ।

असंभितार्थमर्थदाः साधवः प्रियदर्शनाः । तथा चरितसार्थ्येण लयाऽस्मिन्मत्समागमे ।

दुर्धनस्य पारुथ्यं तत्तात हृदि मां कथाः । मातरश्चैव गान्धारीं मास्रं लं गणकाङ्क्षया ।

उपस्थितं वृद्धमन्यं पितरं पश्य भारत । प्रेक्षापूर्वं मया युतमिदमाशीदुपचितं ।

२४७५

मित्राणि द्रष्टुकामेन पुत्राणाञ्च बलाबलं । अशोच्याः कुरवो राजन् येषां त्वमनुशासिता ।
 मन्त्री च विदुरो धीमान् सर्वशास्त्रविशारदः । त्वयि धर्मोऽर्जुने धैर्यं भीमसेने पराक्रमः ।
 शुद्धा च गुरुशुश्रूषा यमयोः पुरुषाद्ययोः । अजातशत्रौ भद्रं ते खाण्डवप्रस्थमाविश ।
 भ्रातृभित्तेऽसु शोभाचं धर्मं ते धीयतां मनः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तो भरतश्रेष्ठो धर्मराजो युधिष्ठिरः । हत्वायं समग्रं सर्वं प्रतस्थे भ्रातृभिः सह ।
 ते रथान् मेघसङ्काशानारुह्य सह कृष्णया । प्रययुर्हृष्टमनस इष्टप्रस्थं पुरोत्तमं ।

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्यूतपर्वणि खाण्डवप्रस्थप्रस्थाने एकसप्ततितमोऽध्यायः । ७१ । समाप्तश्च द्यूतपर्वः ॥ ६८ ॥

॥ अथानुद्यूतपर्वः ॥ ६९ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ अनुज्ञातांस्तान् विदित्वा सरस्वधनसञ्चयान् । पाण्डवान् धार्तराष्ट्राणां कथमासौऽग्निसदा ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अनुज्ञातांस्तान् विदित्वा धृतराष्ट्रेण धीमता । राजन् दुःशासनः सिध्मं जगाम भ्रातरं प्रति ।

दुर्योधनं समासाद्य सामात्यं भरतर्षभ । दुःखात्तो भरतश्रेष्ठ इदं वचनमब्रवीत् ।

॥ दुःशासन उवाच ॥ दुःखेनैतत् समानीतं स्वविरो नाश्रयत्यसौ । अनुसादंगमयद्वयं तदुद्युधं महारथाः ।

अथ दुर्योधनः कर्णेः शकुनिस्यापि सौबलः । मिथः सङ्गम्य संहिताः पाण्डवान् प्रति मानिनः ।

त्रैचित्र्यैर्यं राजानं धृतराष्ट्रं मनोविषं । अभिगम्य त्वरायुक्ताः स्रज्जं वचनमब्रुवन् ।

॥ दुर्योधन उवाच ॥ न त्वेयं अतुं राजन् यज्जगाद वृहस्पतिः । शक्यस्य नीतिं प्रवदन् विद्वान् देवपुरोहितः ।

सर्वैः पापैर्निहन्तव्याः शत्रवः शत्रुसुदन । पुरा युद्धाद्बलाद्यापि प्रकुर्वन्ति तवाहितं ।

ते वयं पाण्डवधनैः सर्वान् संपूज्य पार्थिवान् । यदि तान् योधयिष्यामः किं वै नः परिहास्यति ।

अहीनाश्रीविषान् कुट्टान्नाशाय समुपस्थितान् । हत्वा कण्ठे च पृष्ठे च कः समुत्सृष्टुमर्हति ।

आत्तशशा रथगताः कुपितास्तात पाण्डवाः । निःश्रेष्ठं वः करिष्यन्ति कुट्टा ह्याश्रीविषा इव ।

सन्नद्धे ह्यर्जुनो याति विधृत्य परमेष्ठुंधी । गाण्डोवं मुञ्जरादत्ते निश्वसंश्च निरीचते ।

गदां गुर्व्यै समुद्यम्य त्वरितस्य वृकोदरः । स्वरथं योजयित्वाऽऽ निर्यात इति नः श्रुतं ।

नकुलः खड्गमादाय चर्मं चाण्डौ चक्रवत् । सहदेवस्य राजा च चक्रुराकारमिज्जितैः ।

ते त्वाम्याय रथान् सर्वैः बद्धशस्त्रपरिच्छदान् । अभिघ्नन्ता हयावाजान् सेनायोगाय निर्ययुः ।

न संस्यन्ते तथाऽस्माभिर्जोर्तुं स्विप्रकृता हि ते । द्रौपद्याश्च परिक्षेत्रं कसेपां चक्षुर्मर्हति ।

पुनर्द्विष्याम भद्रन्ते वनवासाय प्राण्डवैः । एवमेतान् वशे कर्तुं शक्यामः पुरुषर्षभ ।

ते वा द्वादश वर्षाणि वयं वा द्यूतनिर्जिताः । प्रविशेम महारथमजिनैः प्रतिवासिताः ।

चयोदशं सज्जनेन अज्ञाताः प्रतिवत्सरं । ज्ञाताश्च पुनरन्यानि वने वर्षाणि द्वादश ।

निवसेम वयं ते वा तथा द्यूतं प्रवर्त्तयेत् । अचानुम्रा पुनर्द्यूतमिदं कुर्वन्तु पाण्डवाः ।

एतत् हृत्यतमं राजशस्त्राकं भरतर्षभ । अयं हि शकुनिर्वैदं सविद्यामचक्षम्यदं ।

वृद्धमूला वयं राज्ये मित्राणि परिगृह्य च । शरवद्विपुलं सैन्यं सत्कृत्य च दुरासदं ।

ते च त्रयोदश वर्षं पारयिष्यन्ति चेद्वतं । जेष्यामस्मान् वयं राजन् रोचतां ते परन्तप ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ त्वं प्रत्यानयस्वैतान् कामं व्यध्वगतानपि । आगच्छन्तु पुनर्द्युतमिदं कुर्वन्तु पाण्डवाः ।

१४०१

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो द्रोणः सोमदत्तो वाष्कीकस्यैव गौतमः । विदुरो द्रोणपुत्रश्च वैश्यापुत्रश्च वीर्यवान् ।

भृश्रिश्वाः शान्तनवो विकर्णश्च महारथः । मा द्यूतमित्यभाषन्तु ब्रह्मोऽस्त्विति च सर्व्वशः ।

अक्रामानाञ्च सर्व्वेषां सुहृदामर्थदर्शिनां । अकरोत् पाण्डवाङ्गान् धृतराष्ट्रः सुतप्रियः ।

इति श्रीमहाभारते सभापर्व्वणि अनुद्युतपर्व्वणि पुनर्द्युधिष्ठिराङ्गाने दिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथाब्रवीन्महाराज धृतराष्ट्रः अनेश्वरं । पुत्रहार्दाङ्गस्य युक्ता गान्धारी शोकपिता ।

जाते दुर्योधने क्षत्ता महामतिरभाषत । नीयतां परलोकाय साध्वयं कुलपांसवः ।

१४०२

व्यनदङ्गातमन्त्रो हि गोमायुरिव भारत । अन्तो नूनं कुलस्यास्य तन्निबोधत भारत ।

मा निमज्जोः स्वदोषेण महाशु त्वं हि भारत । मा बालानामश्निष्टानामभिमंस्त्रा मतिं प्रभो ।

मा कुलस्य चये घोरे कारणं त्वं भविव्यसि । बद्धं मेतुं कीदृशमिच्छामि ह्येकान्तं सावकं ।

भमे स्थितान् को नु पार्थान् कोपयेद्भरतर्षभ । स्मरन्तं त्वामाजमीदं स्मरन्ति यथास्वयं पुनः ।

शास्त्रं न शास्त्रि दुर्बुद्धिं श्रेयसे चेतराय च । न वै वृद्धो बालमतिर्भवेद्भ्राजन् कथञ्चन ।

१४०३

त्वन्नेत्राः सन्तु ते पुत्रा मा त्वां दीक्षाः प्रहासिषुः । तस्मादयं मद्वचनात्सञ्जतां कुलपांसवः ।

तथा ते न कृतं राजन् पुनश्चेहान्नराधिप । तस्य प्राप्तं फलं विद्धि कुलान्तकरणाय यत् ।

भमेन धर्मेण परस्य बुद्ध्या या ते बुद्धिः साऽप्यु ते मा प्रमादोः । प्रध्वंसिनो क्रूरसमाहिता श्रीवृद्धशौढा गच्छन्ति पुत्रपौत्रान् ।

अथाब्रवीन्महाराजो गान्धारी धर्मदर्शिनी । अन्तः कामं कुलस्यास्युन शक्नोमि निवारितुं ।

यथेच्छन्ति तथैवास्तु प्रत्यागच्छन्तु पाण्डवाः । पुनर्द्युतश्च कुर्वन्तु मामकाः पाण्डवैः सह ।

१४०४

इति श्रीमहाभारते सभापर्व्वणि अनुद्युतपर्व्वणि गान्धारीवाक्ये त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो व्यध्वगतं पार्थं प्रातिकामी युधिष्ठिरं । उवाच वचनाद्द्रोणो धृतराष्ट्रस्य धीमतः ।

उपास्योष्णं सभा राजन्नञ्चानुश्रुया युधिष्ठिर । रहि पाण्डव दीव्येति पिता त्वहिंति भारत ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ धातुर्निशेगाङ्गूतानि प्राप्नुवन्ति शुभाशुभं । न निवृत्तिलक्षयोरस्ति देवित्यं पुनर्थदि ।

अश्वदूते समाङ्गान् नियोगात् स्खविरस्य च । जानन्नपि चयकरं नातिक्रमिष्ये मुखे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ असंभवो हेममंथस्य जन्तोस्तथापि रामो लुलुभे मृगाय । प्राश्रु सभासन्नैरपराधानां धियो विपर्य्यस्ततरा

१४०५

भवन्ति ।

इति भुवन्निवृत्ते भ्रातृभिः सह पाण्डवः । जानन्नं शकुनेर्भायां पार्था द्यूतमियात् पुनः ।

विविशुक्ते सभा तान् पुनरेव महारथाः । कथयन्ति स्म चेतांसि सुहृदा भरतर्षभाः ।

यथोपजेषामसीनाः पुनर्द्युतप्रवृत्तये । सर्व्वलोकविनाशाय देवेनोपनिषीडिताः ।

॥ शकुनिश्चवाच ॥ अमुञ्चत् स्खविरो यदो धनं पूजितमेव तत् । महाधनं गृहं लेकं शृणु भो भरतर्षभ ।

वयं वा दादशब्दानि युष्माभिर्धूतनिर्जिताः । प्रविशेम महारण्यं रौरवाजिनवाससः ।

२४००

चयोदशञ्च सजने अज्ञाताः परिवत्सरं । ज्ञाताश्च पुनरन्यानि वने वर्षाणि दादश ।

अस्माभिर्निर्जिता यूयं वने दादशवत्सरान् । वसध्वं कृष्ण्या सार्द्धमजिनैः प्रतिवासिताः ।

चयोदशे च निर्धत्ते पुनरेव यथोचितं । स्वराज्यं प्रतिपत्तव्यमितरैरथवतैरः ।

अनेन व्यवसायेन संहास्माभिर्युधिष्ठिर । अचानुष्ठा पुनर्धूतमेहि दीव्यस्व भारत ।

अथ सभ्याः सभामध्ये समुच्छितकरास्तदा । ऊचुर्हृदिग्नमनसः संवेगात् सर्वे एव हि ।

२४०५

॥ सभ्या ऊचुः ॥ अहो धिग्बान्धवा नैनं बोधयन्ति महद्भयं । बुद्ध्या बुद्धेर्वेदाबुद्धेर्दयं वै भरतर्षभ ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जनप्रवादान् सुवद्भनं प्रणवन्नपि नराधिपः । द्विधा च धर्मसंयोगात् पार्था द्यूतमियात्पुनः ।

जानन्नपि महाबुद्धिः पुनर्धूतमवर्त्तयत् । अप्यासन्नो विनाशः स्यात् कुरुणामिति चिन्तयन् ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कथं चै मदधियो राजा स्वधर्ममनुपालयन् । आहतेो विनिवर्त्तते दीव्यामि शुकुने लया ।

॥ शकुनिरुवाच ॥ गवायं बभूधेनुकमपर्यन्तमजाविकं । गजाः कोषो हिरण्यश्च दाषीदासाश्च शर्वशः ।

२४१०

एष नो ग्लह एवैको वनवासाय पाण्डवाः । यूयं वयं वा विजिता वेमम वनमाश्रिताः ।

चयोदशञ्च वै वर्षमज्ञाताः सजने तथा । अनेन व्यवसायेन दीव्यामि पुरुषर्षभाः ।

समुत्क्षेपेण चैकेन वनवासाय भारत । प्रतिजयाह तं पार्थो ग्लहं जयाह सौबलः । जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत् ।

इति श्रीमहाभारते सभापर्वाणि अनुद्युतपर्वणि पुनर्युष्ठिरपराजये चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः पराजिताः पार्था वनवासाय दीक्षिताः । अजिनान्युत्तरीयाणि अट्टञ्ज्य यथाक्रमे ।

अजिनैः संवृतान् दृष्ट्वा हतराज्यान्निन्दमान् । प्रस्थितान् वनवासाय ततो दुःशासनोऽब्रवीत् ।

२४१५

प्रवृत्तं धार्तराष्ट्रस्य चक्रं राज्ञो महात्मनः । पराजिताः पाण्डवेया विपत्तिं परमां गताः ।

अद्य देवाः संप्रयाताः समैर्बलैर्भिरस्थलैः । गुणज्येष्ठास्तथा ज्येष्ठा भूयसां यद्वयं परैः ।

नरकं पातिताः पार्था दीर्घकालमनलकं । सुखाच्च हीना राज्याश्च विविष्टाः शाश्वतोः समाः ।

धनेन मत्ता ये तं स्म धार्तराष्ट्रान् प्रहांसिषुः । ते निर्जिता हतधना वनेभ्यश्चिन्ति पाण्डवाः ।

चित्रान् मन्त्राहानवमुच्चन्तु चेषां वासांसि दिव्यानि च भानुमन्ति । विवास्यन्तां रुरुचर्षाणि सर्वे यथा ग्लहं सौबलस्योभ्युपेवाः ।

२४२०

न सन्ति लोकेषु पुमांसं दृष्ट्वा इत्येव ये भावितबुद्धयः सदा । ज्ञास्यन्ति ते त्वानभिहाय पाण्डवा विपर्यये षण्डतिला इवाफलाः ।

इदं हि वाषे यदि वृष्टाणां सनस्विनां त्रैलोक्यमाह्वेषु । अदीक्षितानामजिनानियददलीयमां पश्यत पाण्डवानां ।

महाप्राज्ञः सौमकिर्यज्ञभेनः कन्यां पाञ्चालीं पाण्डवेभ्यः प्रदाय । अकार्षीदै सृष्टं नेह किञ्चित्क्रीवाः पार्थाभ्युपतयो याज्ञसेयाः ।

सूक्ष्मप्रावारानजिनोत्तरीयान् दृष्ट्वाऽरुण्ये निर्धनानप्रतिष्ठान् । कां त्वं प्रीतिं लस्यसे याज्ञभेनि पतिं दृणीष्विहमन्यमिच्छसि ।

एते हि सर्वे कुरवः समेताः चान्ता दान्ताः सुविशेषपद्माः । एषां दृणीष्वैकतमं पतिवैन त्वां नयेत् कालविपर्ययोऽयं ।

२४२५

यथाऽस्मिन्नाः षण्दतिला यथाचर्ममया मृगाः । तथैव पाण्डवाः सर्वे यथा काकयवा इति ।

किं पाण्डवास्व पतितानुपास्यभोग्यः अम. षण्दतिलानुप्रास्य । एवं नृशंसं परुषाणि पार्थानुप्रास्य दूतराष्ट्रस्य पुत्रः ।

तदे शुला भीमभेनोत्थमर्षो निर्भतस्योच्चैः सन्निगृह्यैव रोषात् । उवाच चेन सहस्रैवोपगम्य सिंहो यथा हैमवतः प्रगान् ।

॥ भीमसेन उवाच ॥ क्रूर पापजनैर्जुष्टमकृतार्थं प्रभाषसे । गान्धारविद्यया हि त्वं राजसंश्लेषे विकृत्यसे ।

यथा दुदमि मर्षाणि वाक्कुरैरिह नो भृशं । तथा स्मरयिता तेऽहं कृन्तनमर्षाणि भ्यंघुगे ।

२५९०

ये च त्वामनुवर्त्तन्ते क्रोधनोभवंशानुगाः । गोप्तारः मानवभ्याम्नाश्रिताऽस्मि यममादनं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं ब्रुवामजिनैर्विवाहितं दुःशामनसं परि मृत्यति स्म । मध्ये कुरूणां धर्मनिबन्धमार्गं गौर्गैरिति

स्मरन्त्यनुकलज्जः ।

॥ भीमसेन उवाच ॥ नृशंस परुषं वक्तुं शक्यं दुःशामन त्वया । निरुक्त्या हि धनं लब्ध्वा को विकल्पितमर्हति ।

माम् वै मुकृतान् लोकान् गच्छेत् पार्थो वृकोदरः । यदि वज्रो हि ते भित्ता न पिबेच्छाणितं रणे ।

धातं राष्ट्रावृणु हत्वा मिषतां सर्वधन्विनां । शमं गन्ताऽस्मि न चिरातं मृत्युमेतद्भुवि मे ते ।

२५९५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्य राजा सिंहगतेः सखेन दुर्व्योधनो भीमसेनस्य हर्षात् । गतिं स्वगत्यानुचकार मन्दो निर्गच्छतां

पाण्डवानां सभायाः ।

मेताप्यता कृतमित्यब्रवीत्तं वृकोदरः सन्निवृत्ताङ्गकायः । शीघ्रे हि त्वा निहतं मानुबन्धं संस्त्राव्यैहं प्रतिवक्ष्यामि मूढ ।

एवं समोद्धातानि चावमानं नियम्य मन्युं बलवान् स मानी । राजानुगः संसदि कौरवाणां त्रिजिह्वाकामन् वाक्यमुवाच

भीमः ।

॥ भीमः उवाच । अहं दुर्व्योधनं हन्ता कर्णं हन्ता धनञ्जयः । शकुनिश्चाचकितवं सहदेवो हनिष्यति ।

इदञ्च भूयो वक्ष्यामि सभामध्ये वृहद्वचः । सत्यं देवाः करिष्यन्ति यत्रो युद्धं भविष्यति ।

२५९०

सुयोधनमिमं पापं हन्ताऽस्मि मदया युधि । शिरः पादेन चास्याहमधिष्ठास्यामि भूतले ।

वाक्यप्रसूतस्य चैवास्य परुषस्य दुरात्मनः । दुःशासनस्य रुधिरं पाताऽस्मि मृगगाडिव ।

॥ अर्जुन उवाच ॥ नैकवाचा व्यवसितं भीम विज्ञायते मतां । इतस्तु दर्शये वर्षे द्रष्टारो यद्भवति ।

॥ भीमसेन उवाच ॥ दुर्व्योधनस्य कर्षस्य शकुनेश्च दुरात्मनः । दुःशासनचतुर्थानां भूमिः पास्यति शोणितं ।

॥ अर्जुन उवाच ॥ अस्मरयितारं द्रष्टारं प्रवक्तारं विकल्पनं । भीमसेनं नियोगात्ते हन्ताऽहं कर्षसाहवे ।

२५९५

अर्जुनः प्रतिजानीते भीमस्य प्रियकाम्ययां । कर्णं कर्षानुगांश्चैव रणे हन्ताऽस्मि पृथिविभिः ।

ये चान्ये प्रतियोत्स्यन्ति बुद्धिमाहेन भानृपाः । तांश्च सर्वानहं वाणिर्नैवाऽस्मि यममादनं ।

चलेद्भि हिमवान् स्थानान्निग्रमः स्याद्विवाकरः । शैत्यं सोमात् प्रणयते मत्सत्यं विचलेद्यदि ।

न प्रदास्यति चंद्राज्यमितो वर्षं चतुर्दशे । दुर्व्योधनोऽभिसतकृत्य सत्यमेतद्भवति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तवति पार्थे तु श्रीमान्माद्रवतोसुतः । प्रयच्छ विपुलं बाहुं सहदेवः प्रतापवान् ।

२५९०

शौबलस्य बधं प्रेषुरिदं वचनमब्रवीत् । क्रोधसंरक्तनयनो निश्चसन्निव पन्नगः ।

॥ सहदेव उवाच ॥ अचान्नयान्मन्त्रेण मूढ गान्धारणां यशोहर । नैतच्छा भिक्षिता वाणास्त्वथैते समरे वृताः ।

यथा चैवोक्तवान् भीमस्त्वामिदं सवान्धवं । कर्त्ताऽहं कर्मणस्तस्य कुरु कार्याणि सर्वशः ।

हन्ताऽस्मि तरसा युद्धे त्वामेवेह सवान्धवं । यदि स्थास्यसि संयामे तत्तर्धक्षेण सौवल ।

सहदेववचः श्रुत्वा नकुलोऽपि विश्राम्यते । दर्शनीयतमो नृणां मिदं वचनमब्रवीत् ।

९५४४

॥ नकुल उवाच ॥ सुतेयं यश्चमैनस्य द्यूतेऽस्मिन् धृतराष्ट्रजैः । धैर्यावः श्रविता कृत्वाः स्थितैर्दुर्योधनप्रिये ।

तान् धार्तराष्ट्रान् दृष्ट्वैतान् मुमुक्षुन् कालचोदितान् । गमयिष्यामि भूयिष्ठानहं वैवस्वतजयं ।

निदेशाद्ब्रह्मराजस्य द्रौपद्याः पदवीं चरन् । निर्धात्स्तराष्ट्रं प्रथिवीं कर्त्ताऽस्मि न विरादिव ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं ते पुरुषव्याधाः सर्वे व्यायतबाहवः । प्रतिज्ञां बद्धत्वाः कृत्वा धृतराष्ट्रमुपागमन् ।

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि अनुद्युतपर्वणि धृतराष्ट्रसमोपगमने पञ्चमप्रतितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ आमन्त्रयामि भरतांस्तथा वृद्धं पितामहं । राजानं मोमदत्तञ्च महाराजञ्च वाङ्मिकं । ९५४५

द्रोणे कृपं नृपाश्चान्यनयत्यामानमेव च । विदुरं धृतराष्ट्रञ्च धार्तराष्ट्राञ्च सर्वशः ।

युयुत्सुं सञ्जयश्चैव तथैवान्यान् सभाभदः । सर्वानामग्रे गच्छामि द्रष्टाऽस्मि पुनरेत्य वः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ न ते किञ्चिदथोचुस्त्वं द्विपासना युधिष्ठिरं । मनोऽभिरेव कल्याणं दध्युस्ते तस्य धीमतः ।

॥ विदुर उवाच ॥ आर्या पृथा राजपुङ्गे नारण्यं गन्तुमर्हति । सुकुमारी च वृद्धा च नित्यश्चैव सुखोचिता ।

इह वक्ष्यति कल्याणि सत्कृता मम वेश्मनि । इति पार्था विजानीध्वमगदं वोऽस्तु सर्वशः ।

९५४६

॥ पाण्डवा ऊचुः ॥ तथेत्युक्त्वाऽब्रुवन् सर्वे यथा नो वदसेऽनघ । त्वं पितृव्यः पितृसमो वयञ्च तत्परायणाः ।

यथाज्ञापयसे विदस्त्वं हि नः परमो गुरुः । यच्चान्यदपि कर्त्तव्यं तद्विधत्स्व महामते ।

॥ विदुर उवाच ॥ युधिष्ठिर विजानीहि ममेदं भरतर्षभ । नाधर्मेण जितः कश्चिद्भूयते वै पराजये ।

त्वं वै धर्मं विजानीषे युद्धे जेता धनञ्जयः । हन्ताऽरीणां भीमसेनो नकुलस्त्वयं धर्महीनः ।

संयन्ता सहदेवस्तु धौम्यो ब्रह्मविदुत्तमः । धर्मार्थकुशलो चैव द्रौपदो धर्मचारिणी ।

९५४७

अन्योऽन्यस्य प्रियाः सर्वे तथैव प्रियदर्शनाः । परैरभेद्याः सन्तुष्टाः को वो न स्पृहयेद्विह ।

रथ वै सर्वकल्याणः समाधिस्तव भारत । नैनं शत्रुर्विहते शक्रेणपि समोऽप्युत ।

हिमवत्यनुशिष्टोऽसि मेरुसावर्णिना पुरा । द्रिपाथनेन कृष्णेन नगरे वारणवते ।

भृगुतुङ्गे च रामेण कृषदत्त्याञ्च शम्भुना । अश्रौषीरमितस्यापि महर्षैरञ्जुनं प्रति ।

कल्माषोतीरसंस्थस्य गतस्त्वं शिष्यतां भृगोः । द्रष्टा सदा नारदस्ते धौम्यस्तेऽयं पुरोहितः ।

९५४८

माहासोः साम्परायं त्वं बुद्धिं ताम्बूलिपूजितां । पुरुवरममेलं त्वं बुद्ध्या जयसि पाण्डव ।

शक्या जयसि राज्ञोऽन्यान्पुत्रान् धर्मोपवितथा । रक्षे जये धृतमन्त्रा यार्यै कोपविधारणे ।

तथा विरगं कौवरे वारुणे चैव संयमे । आत्मप्रदानं मौम्यं त्वमग्राह्यैवोपजीवतं ।

भूमेः क्षमाञ्च तेजस्य समयं सूर्यमण्डलान् । वोयार्बलं विद्धि सत्त्वं भूतेभ्यश्चात्मसम्पदं ।

अगदं वोऽस्तु भद्रं वो द्रष्टाऽस्मि पुनरर्णितान् । आपद्ब्रह्मार्थकृच्छ्रेषु सर्वकार्येषु वा पुनः ।

९५४९

यथावत् प्रतिपद्येथाः काले काले युधिष्ठिर । आश्रयेऽसीह कौन्तेय स्वस्ति प्राप्नुहि भारत ।

कृतार्थं खलिनन्तं त्वं दूष्यामः पुनरागतं । नहि वो वृजिनं किञ्चिदेदं कश्चित् पुराकृतं ।

॥ वैशः पायन उवाच ॥ एवमुक्तस्तथेत्युक्ता पाण्डवः सत्यविक्रमः । भोमद्रौणौ नमस्कृत्य प्रातिष्ठत युधिष्ठिरः ।

इति भीमहाभाते सभापर्वाणि अनुद्युतपर्वणि युधिष्ठिरवृत्तस्थाने षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

॥ वैश्यायन उवाच ॥ तस्मिन् संप्रस्थिते कृष्णा पृथाः प्राप्ययशस्विनी । अपृच्छकुशुदः स्वार्त्ता यास्यान्यास्तत्र योषितः ।

यथाऽहं वन्दनाशेषान् कृत्वा गन्तुमियेष सा । ततो निनादः सुमहान् पाण्डवान्तःपुरेऽभवत् ।

१५५

कुन्तो च भृशमन्तत्रा द्रौपदीं प्रेक्ष्य गच्छतो । शोकविक्रान्तया वाचा कृच्छ्रादचनमब्रवीत् ।

वत्से शोको न ते कार्यः प्राप्येदं व्यसनं भूयत् । स्वीधर्माणामभिज्ञाऽसि शोलाचारवती तथा ।

न त्वं सन्देष्टुमर्हामि भर्तृन् प्रणि शूचिस्मिते । साध्वी गुणसमापन्ना भूषितं ते कुलद्वयं ।

सभायाः कुरवश्च ये न दग्धास्तथाऽनघे । अरिष्टं व्रज पन्थानं मदनुधान्दृष्टिता ।

भारविन्येयं हि मत्स्वीणां वैकृतं नोपजायते । गुरुधर्माभिगुप्ता च श्रेयः विप्रमवात्स्यसि ।

१६०

महेदेवश्च मे पुत्रः सदाऽवेष्टो वने वसन् । यथेदं व्यसनं प्राप्य नायं मोदेन्महामतिः ।

तथेत्युक्ता तु मादेवो स्ववस्त्रे वज्राविना । शोणितानैकवसना मुक्तकेशो विनिययो ।

तां क्रोशन्तीं पृथा दुःखादनुव्रज्य गच्छतो । अथापश्यत् सुतान् सर्वान् हताभरणवाससः ।

रुचक्रावृततनूनं ह्रिया किञ्चिदवाङ्मुखान् । परैः परीतान् संवृष्टैः सुहृद्भिस्तानुशोचितान् ।

तदवस्थान् सुतान् सर्वानुपसृज्यातिवत्सला । खजमानाऽवदच्छेकात्तत्तदिलपती वज्र ।

१६५

॥ कुन्तुवाच ॥ कथं सद्गुणचारित्र्यान् वृत्तस्थितिर्विभूषितान् । अत्रुद्रान् दृढभक्तान् दैवतेष्वपारान् सतः

व्यसनं त्रः समभ्यागात् कोऽयं त्रिधिविपथ्ययः । कस्यापथ्यान् जज्ञेदमागः पश्यामि वो धिया ।

स्यान्तु मङ्गायदेषोऽयं याऽहं युष्मानजीवनं । दुःखायासभुजोऽत्यर्थं युक्तानप्युत्तमैर्गुणैः ।

कथं वक्ष्य दुर्गेषु वने वृद्धिर्विनाकृताः । वीर्यसत्त्वबलौत्साहतेजोभिरकृशाः कृशाः ।

यथेतदेवमज्ञास्यं वने वाषो हि वो ध्रुवं । शतशृङ्गान्मृते पाण्डौ नागमिष्यं गजाङ्गयं ।

१६०

धर्म्यं वः प्रियं न मन्ये तपोमेधाऽश्वितं तथा । यः पुत्राधिमसंप्राप्य स्वर्गं क्लामकरोत प्रियां ।

धन्याच्चातीन्द्रियज्ञानामिमं प्राप्तां परां गतिं । मन्ये तु माद्रीं धर्मज्ञां कल्याणीं सर्वथैव तु ।

रत्यां मत्या च गत्या च यथाऽहमभिसम्भिता । जीवितप्रियतां मत्तं धिग्मांसं क्रोशमागिनीं ।

पुत्रका नविहास्यं वः कृच्छ्रलब्धान् प्रियान् सतः । साऽहं यास्यामि हि वनं हा क्लेशं किं जहामिमां ।

अन्तवत्युधर्मोऽस्मिन् धात्रो किं नु प्रमादतः । ममान्नो नैव विहितमैश्वर्यं जहाति मां ।

१६५

हा कृष्ण द्वारकावापिन् कासि संदुर्षणानुज । कस्मान्न त्रायसे दुःखास्माच्चैमांश्च नरोत्तमान् ।

अर्थादिनिधनं ये त्वामनुधासन्ति वै नराः । तांस्त्वं पाशोत्यथे वादः स गतो व्यथतो कथं ।

इमे सद्गुणमाहात्म्यशोवाव्यानुवर्तिनः । नार्हन्ति व्यसनं भोक्तुं नशेषो क्रियतां दया ।

सेयं नीत्यर्थविशेषे भोमद्रौणकपादिषु । स्थितेषु कुलनाथेषु कथमायदुपागता ।

हा पाण्डो हा महाराज कासि किं समुपेक्षसे । पुत्रान् विवाह्यः साधून् गर्भिण्युतनिर्जितान् ।

१६०

महदेव निवर्त्तस्व ननु त्वमसि मे प्रियः । शरीरादपि मादेय मां मात्याचोः कुपुच्छत ।

व्रजन्तु भ्रातरस्तेऽसौ यदि सत्याभिमन्विनः । मत्परित्राणार्जं धर्म्ममिदंैवत्वमवाप्नुहि ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं विलपतीं कुन्तीमभिवाद्य प्रणम्य च । पाण्डवा विगतानन्दा वनायैव प्रवर्त्ततः ।

विदुरश्चापि तामार्त्ता कुन्तीमाश्वास्य हेतुभिः । प्रावेशयद्गृहं चत्ता स्वयमार्त्ततरः शनैः ।

धातृराष्ट्रस्त्रियस्ताश्च निखिलेनोपलभ्य तत् । गमनं परिकर्षेच्च कृष्णाया द्यूतमण्डले ।

२६१५

रुद्रः सुखनं मर्त्या विनिन्दन्त्यः कुरुन्मृगं । दध्युश्च सुचिरं कालं करामकमुखांभुजाः ।

राजा च धृतराष्ट्रस्तु पुत्राणामनयं तदा । ध्यायन्नुद्विग्नहृदयो न शान्तिर्भोजजिगिवान् ।

स चिन्तयन्ननेकायः शेकव्याकुलचेतनः । चतुः संप्रेषयामास शोभमागम्यतामिति ।

ततो जगाम विदुरो धृतराष्ट्रनिवेशनं । ते पर्यवृच्छन् संविमो धृतराष्ट्रो नराधिपः ।

इति श्रीमहामारतं सभापर्वणि अनुद्युतपर्वणि धृतराष्ट्रप्रश्ने सप्तमप्रतितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तमागतसथोराजा विदुरं दीर्घदर्शनं । सशङ्कदव पप्रच्छ धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ।

२६२०

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ कथं गच्छति कौन्तिषो धर्म्मपुत्रो युधिष्ठिरः । भीमसेनः भव्यमाचो माद्रोपुत्रौ च पाण्डवौ ।

धौम्यश्चैव कथं चत्तर्द्रौपदौ च यशस्विनौ । श्रोतुमिच्छाम्यहं सर्वं तेषां श्रुम् विचेष्टितं ।

॥ विदुर उवाच ॥ वग्नेण संवृत्य मुखं कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः । बाहू विशालौ संपश्यन् भीमो गच्छति पाण्डवः ।

षिकता वपन् मय्यमाचो राजानमगुगच्छति । माद्रोपुत्रः सहदेवो मुखमालिष्य गच्छति ।

पाण्डूपलितसर्वाङ्गा नकुलश्चित्तविक्रान्तः । दर्शनोयतमो लोके राजानमगुगच्छति ।

२६२५

कृष्णा च केशैः प्रच्छाद्य मुखमभ्यतलाचना । दर्शनीया प्ररुदती राजानमगुगच्छति ।

धौम्या ध्याम्यन्ति सामानि रौद्राणि च विशास्यते । गायन् गच्छति मार्गेषु कुशनादाय पाणिना ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ त्रिविधानीह रूपाणि कला गच्छन्ति पाण्डवाः । त्वमाचक्ष्व विदुर कस्मादेवं व्रजन्ति ते ।

॥ विदुर उवाच ॥ निरुतस्यमपि ते पुत्रैश्चैनं राज्यं धनेषु च । न धर्म्माच्चैते बुद्धिर्धर्म्मराजस्य धीमतः ।

योऽसौ राजा घृणी नित्यं धार्त्तराष्ट्रेषु भारत । निरुत्या भंशितः कोषाश्लोकीलयति लोचने ।

२६३०

नाहं जनं निर्दिश्ये दृष्ट्वा धेरिणं चतुषा । म पिधाय मुग्धं राजा तस्माद्गच्छति पाण्डवः ।

यथा च भीमो व्रजति तमे निगदतः शृणु । बाहोर्वने नास्ति ममो मेमेति भरतपथ ।

बाहू विशालौ कलाऽसौ तेन भीमाऽपि गच्छति । बाहू विदर्शय राजान् बाहू विण्णदर्पितः ।

चिकोर्षेण कर्म्म श्रुत्वा बाहूद्रव्यानुसृतः । प्रदिशन् शरमप्यातान् कुन्तीपुत्राऽज्जुनस्तदा ।

षिकता वपन् मय्यमाचो राजानमगुगच्छति । अमकाः षिकतास्तस्य यथां संप्रति भारत ।

२६३५

अमकं शरवर्षाणि तया मोह्यति शत्रुषु । ने मे कश्चिदिजानोयान्मुखमयेति भारत ।

मुखमालिष्य तेनासौ सहदेवोऽपि गच्छति । नाहं मनांस्याददेयं मार्गे स्त्रोषामिनि प्रेमा । पाण्डूपलितसर्वाङ्गा नकुलसेन गच्छति ।

एकवस्त्रा प्ररुदती मुक्तकेशी रजस्वला । शोणितार्द्राक्त्वमना द्रौपदी वाक्यमब्रवीत् ।

यत्कृतेऽहमिदं प्राप्ता तेषां वैषं चतुर्दशैः । हतपत्यो हतसुता हतबन्धुजनप्रियाः ।
 बङ्गश्रेणितदिग्धाज्ञा मुक्तकेशा रजस्वलाः । एवं कृतोदका भाव्याः प्रवेत्यन्ति गजाङ्गध । ११४०
 कृत्वा च नैर्घृतान् दर्भान् धोरो घौम्यः पुरोहितः । सामानि गायनं यास्यानि पुरतो याति भारत ।
 हतेषु भरतेस्वाजौ कुरुणां गरुवसदा । एवं सामानि रास्यन्तीत्युक्ता धैर्याऽपि गच्छति ।
 हाहा गच्छन्ति नो नायाः समवेक्षध्वमीदृशं । अहो धिक्कुरुदृङ्गानां बालानामिव चेष्टितं ।
 राष्ट्रभ्यः पाण्डुदायादाक्षोभास्त्रिव्यामयन्ति ये । अनाथाः स्रवधं सर्वे विद्युक्ताः पाण्डुनन्दनैः ।
 दुर्विनीतेषु लुब्धेषु का प्रीतिः कैरवैपुनः । इति पौराः सुदुःखात्ताः क्रोशन्ति स्म पुनः पुनः । ११४१
 एवमाकारलिङ्गिसे व्यवसायं मनोगतं । कथयन्तश्च क्लान्तया वनं जग्मुर्भनस्त्रिनः ।
 एवं तेषु नरायेषु निर्यतस् गजसाङ्गयात् । अनन्धे विद्युतस्थामनं भूमिंश्च समकम्पत ।
 राज्ञश्चमददित्यमपर्वणि विश्राप्यते । उल्काचः प्लपमयेन पुरं कृत्वा व्यधीर्यत ।
 प्रत्याहरन्ति क्रत्यादा गृध्रगोमायुवायसाः । देवायतनचैत्येषु प्राकाराहालकेषु च ।
 एवमेते महोत्पाताः प्रादुरासन् दुरासदः । भरतानामभावाय राजन् दुर्लभन्ति ते तव । ११४२
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवम्यवदेतिरिवतयोस्तत्र विश्राप्यते । हतराष्ट्रस्य राष्ट्रस्य विदुरस्य च धीमतः ।
 नारदस्य सभामध्ये कुरुणामयतः स्थितः । महर्षिभिः परिवृतो रौद्रे वाक्त्रमुवाच ह ।
 इतस्तुर्दशैर्वैषं विनङ्क्यन्तीह कौरवाः । दुर्व्याधनापराधेन भीमार्जुनबलेन च ।
 इत्युक्ता दिवमाक्रम्य क्षिप्रमन्तरधीयत । ब्राह्मीं श्रियं सुविपुलां विभ्रद्वैर्धिसक्तमः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो दुर्व्याधनः कर्णः प्रकुनिय्यापि सौबलः । द्रोणं दीपममन्यन् राज्ञ्यं चास्मि न्यवेदयत् । ११४३
 अथाब्रवीत्ततो द्रोणो दुर्व्याधनममर्षणं । दुःशासनश्च कर्णश्च सर्वानेव च भारतान् ।
 अवधानं पाण्डवानां देवपुत्रान् द्विजातयः । अहं वै शरणं प्राप्तान् वर्त्तमानो यथा बलं ।
 गतान् सर्वात्मना भाषा धार्तराष्ट्रान् मर्राजकान् । नोत्सहेयं परित्यक्तुं देवं हि बलवत्तरं ।
 धर्मतः पाण्डुपुत्रा वै वनं गच्छन्ति निर्जिताः । ते च द्वादशवर्षाणि वने वंश्यन्ति पाण्डवाः ।
 चरितब्रह्मचर्याश्च क्रोधात्मर्षवशानुगाः । वैरं निर्यातयिष्यन्ति महद्दुःखाय पाण्डवाः । ११४४
 मया च भर्षितो राजन् द्रुपदः सखिविपद्मे । पुत्रार्थमयजद्राजा बधाय मम भारत ।
 याजोपयाजतपसा युक्तं लेभे स पावकात् । शृष्टयुष्मं द्रौपदीश्च वेदीमथादनिन्दितान् ।
 धृष्टद्युम्नस्तु पार्थानां श्यालः सन्मन्त्रिनां मतः । पाण्डवानां प्रियरतस्तस्मान्मम भयमाविशत् ।
 ज्वालावर्षो देवदत्तो धनुस्त्रान् कवचो शरी । मर्त्यधर्मतया तस्मादयं माध्वमेव महान् ।
 गतो हि पचतां मेघां पार्षतः परवोर्हः । रथातिरथसंख्यायां योऽप्राणीरर्जुनो युवा । ११४५
 स्रष्टृप्राणो भूशतरं तेन चेत्सङ्गमो मम । किमन्यद्दुःखमधिक् परमं भुवि कौरवाः ।
 धृष्टद्युम्नो द्रोणमृत्युरिति विप्रयितं वचः । मृदुधाय श्रुतेऽप्येष लोके चाण्डितिविश्रुतः ।
 सोऽयं नूनमनुप्राप्तस्त्वत्कृते काल उत्तमः । त्वरितं कुरुते श्रेयो नैतदेतवता कृतं ।

मुहूर्तं सुखमेवैतत्तालकायैव हैमनी । यजध्वस्य महायज्ञैर्भोगानश्रीत दत्त च ।

इतश्चतुर्दशैर्वर्षे महत् प्रास्थय वैश्रमं । द्रोणस्य पचनं श्रुत्वा धृतराष्ट्रोऽब्रवीदिदं ।

२१७०

सम्यग्वाह गुरुः चक्षुरपावर्त्तय पाण्डवान् । यदि ते न निवर्त्तन्ते सत्कृता यान् पाण्डवाः । सन्नस्तरथपद्भ्यां भोगवन्तश्च
पुत्रकाः ।

इति श्रीमहाभारते संभापर्वणि अनुद्युतपर्वणि धृतराष्ट्रवाक्ये अष्टमप्रतितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वनं गतेषु पार्थेषु निस्त्रिंशेषु दुरोदरे । धृतराष्ट्रं महाराज तदा चिन्ता समाविशत् ।

तच्चिन्तयानमासीनं धृतराष्ट्रं जनेश्वरं । नित्यसन्तमनेकायमिति होवाञ्च सञ्जयः ।

॥ सञ्जय उवाच ॥ अवाप्य वसुसम्पूर्णां वसुधां वसुधाधिपः । प्रवाज्य पाण्डवान्नाज्याद्राजन् किमनुशोचसि ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ अशोच्यं कुतस्त्वेयां चेष्टा वैरभ्रं विवर्धति । पाण्डवैर्युद्धशोण्डैर्ह वनवह्निर्भक्षारथैः ।

२१७५

॥ सञ्जय उवाच ॥ तवेदं सुकृतं राजन्महदैरमुपस्थितं । विनाशो येन लोकस्य सानुबन्धा भविष्यति ।

वार्त्त्यमाणे हि भोक्षेण द्रोणेन विदुरेण च । पाण्डवानां प्रियां भार्यां द्रौपदीं धर्मसारिणीं ।

प्रहिणेदानथेहेति पुत्रो दुर्योधनस्तव । सुतपुत्रं समन्दात्मा निर्लज्जः प्रातिकामिनं ।

यस्मै देवाः प्रयच्छन्ति पुरुषाय पराभवं । बुद्धिं तस्यापकर्षन्ति सोऽवाचीनानि पश्यति ।

बुद्धौ कलुषभृतायां विनाशे समुपस्थिते । अनयो नयसङ्काशो हृदयान्नापमर्षति ।

२१८०

अभर्थाश्चारूपेण अर्थाश्चानर्थरूपिणः । उत्तिष्ठन्ति विनाशाय नूनं तच्चास्य रोचते ।

न कालो दण्डमुद्यम्य शिरः श्लन्ति कस्यचित् । कालस्य बलमेतावद्विपरोतार्थदर्शनं ।

आसादितमिदं धारं तुमुनं लोमहर्षणं । पाञ्चालीमपकर्षद्भिः सभामध्ये तपस्विनीं ।

अर्थानिजां रूपवतीं कुले जातां विभावसाः । को नु तां सर्वधर्मज्ञां परिभूय यशस्विनीं ।

प्रथानयेत् सभामध्ये विना दुर्युतदेविनं । स्त्रीधर्मिणी वरारोहा शोणितेन परिजुता ।

२१८५

एकवल्गाऽथ पाञ्चाली पाण्डवानभ्यवेचत । हतस्त्वान् हतराज्यास्य हतवैस्त्वान् हतश्रियः ।

विहीनान् सर्वकामेभ्यो दांसभावमुपागतान् । धर्मपाशपरिचिप्राप्तशक्तां निव विक्रमे ।

कुह्याञ्चानर्हतीं कृष्णां दुःखितां कुरुसंघदि । दुर्योधनस्य कर्णस्य कटुकान्यभ्यभाषतां । इति सर्वमिदं राज्ञां कुलं प्रतिभाति मे ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ तस्याः कृपणचक्षुर्थां प्रदह्यतापि भेदिनी । अपि श्रेष्ठं भवेदद्य पुच्छाणां मम सञ्जय ।

भरतानां स्त्रियः सर्वा गाम्भार्या सह मञ्जताः । प्राक्रोशन् भैरवं तत्र दृष्ट्वा कृष्णा सभागतां ।

२१९०

धर्मिणीं धर्मपत्नीञ्च रूपयौवनेश्वरिणीं । प्रजामिः सह सङ्गम्य ह्यनुशोचन्ति क्षिप्रं ।

अग्निहोत्राणि माधाक्रे न च ह्यन्यन्तर्ध्वजः । ब्राह्मणाः कुपिताश्चासन् द्रौपद्याः परिकर्षणे ।

आसीन्विधानको घोरं निधातुश्च महान्भूतः । दिव उक्ताः पतन्त्यश्च राज्ञश्चार्कमुपायसतः ।

अपर्वणि महाधारे प्रजानां जनयन् भयं । तथैव रणशालासु प्रादुरासीदुत्ताशनः ।

ध्वजाश्चापि व्यशोर्थ्यन्त भरतानामभूतये । दुर्योधनस्याग्निहोत्रे प्राक्रोशन् भैरवं ।

२१९५

तास्तदा प्रत्यभाजन् रासभाः सर्वतो दिशः । प्रातिष्ठत ततो भीष्मो द्रोणेन सह स

कृपय्य सामदत्तश्च वाहोक्तश्च महामनाः । ततोऽहमब्रुवं तत्र विदुरेण प्रचोदितः ।
 वरं ददामि कृष्णायै कौक्षितं यद्यदिच्छसि । अट्टणेत्तं पाञ्चाली पाण्डवानामदासतां ।
 सरैथान् सुधनुष्काद्याण्यनुज्ञासिषमप्यहं । अथाब्रवीन्महाप्राज्ञो विदुरः सर्व्वधर्म्वित् ।
 एतदन्तास्तु भरता यदः कृष्णा सभा गता । येषां पाञ्चालराजस्य सुता सा श्रीरनुत्तमा । १७००
 पाञ्चाली पाण्डवानेतान्देवमृष्टोपसर्पति । तस्याः पार्थाः परिक्षेत्रं नचंस्वन्ते क्षमर्षणाः ।
 वृष्णयो वा महेष्वासाः पाञ्चाला वा महारथाः । तेन सत्याभिमन्वेन वासुदेवेन रक्षिताः ।
 आगमिष्यति बीभत्सुः पाञ्चालैः परिवारितः । तेषां मध्ये महेष्वासो भोमसेनो महाबलः ।
 आगमिष्यति धुन्वना गदां दण्डमिवान्तकैः । ततो गाण्डीवनिर्धाषं श्रुत्वा पार्थस्य धीमतः ।
 गदावेगञ्च भोमस्य नालं मोहं नराधिपाः । तत्र भेरोचते नित्यं पार्थैः सामं न विग्रहः । १७०५
 कुरुभ्या हि सदा मन्ये पाण्डवान् बलवत्तरान् । तथाहि बलवाप्राजा जरासन्धो महाद्युतिः ।
 बाहुप्रहरणेनैव भोमेन निहतो युधि । तस्य ते शम एवास्तु पाण्डुभिरतर्षभ ।
 उभयोः पक्षयोर्द्युक्ते क्रियतामविशङ्कया । एवं कृते महाराज परं श्रेयस्त्वमाप्स्यसि ।
 एवं गावल्गणे क्षत्ता धर्मार्थसहितं वचः । उक्तवान्न गृह्यते वै मया पुच्छहितैषिणा । १७१०

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि अनुद्युतपर्वणि धृतराष्ट्रचिन्तायां नवसप्ततितमोऽध्यायः । समाप्तमिदमनुद्युतं पर्व्व ॥ ७६ ॥

॥ इति सभापर्व्व समाप्तं ॥

अत्रापि पूर्व्वपूर्व्वलिपिकरप्रमादादध्यायाधिक्यं श्लोकाधिक्यञ्च दृश्यते कुत्राधिक्यं जातं तन्निश्चयो न भवतीति ॥

892
ROYAL ASIATIC SOCIETY OF BENGAL LIBRARY

Author *Uchhabhanti*

Title *Vol I. Pt 1*

Call No *891*

Date of Issue

Issued to

Date of Return

Library of
ROYAL ASIATIC SOCIETY OF BENGAL
Call No. R.P.C. 2945/892
Accession No. M2147C (417)